

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ થી
૧૯૨૬

અંક ૧ હો
તાનુઆરી

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

નિયમમાત્ર જીવનની સુવ્યવસ્થા માટે છે. જીવનનો
હાસ કરવા માટે નથી. જે નિયમો સુ વ્યવસ્થા કરવાને બદલે
જીવનનો હાસ કરી રહ્યા હોય છે, તેવા નિયમોને વશ પર્તુ' એ
નિયમપાલન નથી પણ કેવળ જડતા અને ગુલામી છે. આવે
પ્રસંગે નિયમોનું પાલન કરવાને બદલે તેનો ભંગ કરવો એ ધર્મ છે.

નિયમપાલન અને નિયમભંગ એ બંનેનો વિવેકવાળો
સમન્વય જ જાત્રાલય બની શકે છે તે જાત્રાલય જીવન
રહે છે ત્યાં માત્ર કટક નિયમપાલન છે ત્યાં જડતા આવે છે,
ત્યાં માત્ર નિયમભંગ છે ત્યાં અરાજકતા આવે છે.

વાસ્તવિક રીતે બોલીએ તો ત્યાં નિયમભંગ એ
નિયમના સમ્પ્રદાયનો જ ભંગ છે પણ જે નિયમના હાકનો
ભંગ નથી, ત્યાં નિયમપાલન અને નિયમભંગ બંને ખુદ
નિયમના જ ચોપક છે, ત્યાં નિયમભંગ એ નિયમના ભંગનો
યર્ષ ગણેલા અગત્ય ભંગ છે, ત્યાં નથી આવતી જડતા કે નથી
આવતી અરાજકતા.

નિયમપાલન અને નિયમભંગની આ ચાવીને આપણે
વિવેક ઠી રાખીએ જે જાત્રાલય પૂર્વે વિવેક કેળવી શકે તે
જાત્રાલય જીવન રહી શકે છે.

ધર્મની સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાથે

શ્રીયુત દાદ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સન્નિધિ.

નવું વર્ષ

૭. ખ્રિસ્તી લોકોમાં નવા વર્ષનો વિધિ મુદ્દર છે. જૂના વર્ષના છેલ્લા દિવસની રાત્રિના બાર વાગ્યા પહેલાં પાંચ મિનિટે ખ્રિસ્તી દેવોમાં એક ઘંટ વાગે છે. આ ઘંટ તે જૂના વર્ષનો મૃત્યુઘટ. આરિસ્તી ખ્રિસ્તીઓ આ વખતે પ્રભુની ઉંડા અંતઃકરણથી પ્રાર્થના કરે છે: “ હે દીનાદયાળ, જૂના વર્ષનો આ મૃત્યુઘટ અમારાં તેમજ સમગ્ર માનવજાતનાં મહિનતા, અજ્ઞાન, અશ્રદ્ધા, પશુના વગેરેનો મૃત્યુઘટ થાઓ. ”

ત્યાર પછી તરત જ બાર ઉપર પાંચ મિનિટે એક ખીન્ને ઘંટ થાય છે તે નવા વર્ષના જન્મનો, એ જન્મના દર્શનો. તરત જ શ્રદ્ધાળુ ખ્રિસ્તીઓ વિચારે છે: “ હે પ્રભુના પેગંબર, આ નવું વર્ષ અમારા અને સમગ્ર જાતના હૃદયમાં નવો પ્રકાશ, દયા, શ્રદ્ધા, બહુભાવ, માનવતા વગેરે લાવે. ”

ક્રિસ્ટિયાનોમાં નવા વર્ષને પ્રભાને અગ્રણ્ય કાલવાનો રિવાજ છે. અમાસની કાળી અંધારી રાત પૂરી થયા પછી પરાંદિયે ક્રિસ્ટિયાનો સ્ત્રી એક ઠીંગણે લઈને વગાડતી વગાડતી ઉઠરે મુઠી આવે છે. આ ઠીંગડું જેટલું જૂના વર્ષની આંતર બાહ્ય મહિનતાની મર્તિ. ઠીંગણમાં લુગો તો એકાદ સાવરણીનું હૂંફું હોય, ફૂલ તાવડીનો દટકો હોય ને જે ચાર ચીપરાં હોય. આખાં વર્ષની મહિનતા, કલેશકંકાસ, પામરતા, અંધારું વગેરે લઈને ચેતિ મુંગી મુંગી ઉઠરે ફેંટી આવે છે અને આનંદથી, એકાદ વાસણ વગાડતી પાછી આવે છે. ક્રિસ્ટિયાનો આ બોળી બાહ્ય વિચારે છે: “ જૂનું તો બધું મધુ; હવે દમશ્યાં, શુકનનાં મીઠું કંકુ આવશે એટલે ઉંબરા લીપી ગુપ્તી તયારે રાખું. ” શુકનનાં આ મીઠું કંકુ એટલે નવા વર્ષનાં મંગલ ને આરોગ્ય.

આપણે ત્યાં બાહ્યો બળેવના દિવસે જનોઈ બદલાવે છે ત્યારે પણ જીર્ણિવાત્ સ્વત્ પરિવ્રાજ: એમ બોલીને હૃદય તથા બુદ્ધિ ઉપર ચડી ગએલા તમામ જૂના થરોને ખંખેરી નાખે છે અને ભગવાન સર્વનારાયણ પાસેથી નવજીવન મેળવે છે.

આપણું પણ જૂનું વર્ષ આજે ખતમ થાય છે અને નવું વર્ષ શરૂ થાય છે. જૂના કોલી ગએલા વિચારોનો ત્યાગ અને નવા જીવન વિચારોનો આદરસત્કાર એ આપણો ધર્મ.

આપણે સૌ જાત્રાસય જીવનના આપણા વિચારોમાં જેટલું જેટલું અયોગ્ય હોય, ખૂંચે તેણું હોય, અસાસ્ત્રીય હોય, આપણા ધ્યેયથી વિપરીત

હોય અને જીવન સાથે અસંગત હોય તે તમામનો આજે ત્યાગ કરીએ અને જે કરતાં આપણું પોતાનું મન ડાળવું ન હોય તેવું, ધ્યેયને અનુકૂળ, શાન્ત અને વ્યવહાર બનતે રીતે શુદ્ધ અને ઉચ્ચ માનવતા તરફ લઈ જનાર હોય તેનો આદરસત્કાર કરીએ.

આજે નજા વર્ણના આરંભે આપણે પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે એટલું જ માગીએ કે “હે પ્રભો, જૂનું સડી ગયેલું છે એમ જાણતા છતાં જેને ફેંકી દેવાની અમારામાં તાકાત નથી તેને ફેંકી દેવાની તાકાત આપ. હે પ્રભો, નવું સુંદર અને પવ્ય છે એવી ખાત્રી હોવા છતાં જેનો સ્વીકાર કરવાની અમારી હિંમત નથી તેનો સ્વીકાર કરવાની અમને હિંમત આપ.”

વિભાગીય છાત્રાલય સંમેલનનો અહેવાલ

ભાવનગર

તારીખ ૨૬-૩૦ ડીસેમ્બર ૧૯૨૮

તા. ૨૬-૩૦ ડીસેમ્બર ૧૯૨૮ શનિ, રવિના રોજ કાઠિયાવાડનું વિભાગીય સંમેલન ભરાઈ ગયું. અને દિવસોનો કાર્યક્રમ ખૂબ લીધોલીધો હતો.

મહેમાનો

મહેમાનોની એકંદર સંખ્યા જાણ ન હતી પરંતુ જે જૂદે જૂદે સ્થળેથી ગૃહપતિઓ આગ્યા હતા તે જોતાં વિભાગીય દર્શિર્ગદુથી આ સંમેલનમાં સારા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ સચવાયેલું કહી શકાય. અમરેલી, કીર્તી, બાદરાબાદ, મોરબી, પાલીતાણા, અને જામનગર એટલાં સ્થળોએથી ગૃહપતિ ભાઈઓ આગ્યા હતા. ભાવનગરના સ્થાનિક ગૃહપતિ ભાઈઓએ તથા અન્ય શિશુશુરસિક સંસ્થાઓએ પણ સારો ભાગ લીધો હતો એમ કહી શકાય. પાલીતાણા જૈન જાત્રાથમના મંત્રી શ્રી. વીરચંદ્રભાઈ શાહ આ પ્રસંગ ઉપર પોતાના મોટા વ્યવસાયમાંથી પણ વખત ગયાનીતે આવી પહોંચ્યા હતા અને જનને દિવસની કાર્યવાહીમાં અત્યંત રસપૂર્વક ભાગ લીધો હતો તે જીના નોંધવા જેવી છે. અન્ય છાત્રાલયોના મંત્રી સાહેબો ભાઈશ્રી વીરચંદ્રભાઈના પગલે આજ્ઞાનો પ્રવલ્ન કરે અને પોતાનાં છાત્રાલયોના પ્રશ્નોની કાર્યવાહીમાં એવો જીવંત રસ લેતા થાય તો આવની કાલેજ આપણાં છાત્રાલયો આજે છે તેથી વધારે સુંદર સ્વરૂપ પકડે. ગૂજરાત વિદ્યા-

પીઠમાંથી દાકાસાહેબ કલેક્ટર પણ આવી પહોંચ્યા હતા અને જન્મે દિવસોના કાંમદાજમાં પ્રમુખપદે બેસી સંમેલનના કાર્યને સંગીન રીતે દોરું હતું.

અને દિવસોના કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણે હતો:—

તા. ૨૬-૧૨-૨૮ રાત્રિવાર

- ૭-૩૦ થી ૧૦ ભાવનગરનાં બે છાત્રાસયોની મુલાકાત
- ૧૨-૩૦ થી ૧-૧૫ પ્રમુખ શ્રી. દાકાસાહેબનું પ્રાસંગિક આખ્યાન
- ૧-૧૫ થી ૩ નક્કી રહેલા પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા
- ૩ થી ૩-૩૦ અધ્યાપક
- ૩-૩૦ થી ૪-૩૦ શ્રીમતી તારાબેન મોડકનું આખ્યાન
- વિષય: 'કન્યા છાત્રાસય'
- ૪-૩૦ થી ૬ એક છાત્રાસયની મુલાકાત
- ૭-૩૦ થી ૯ પ્રશ્નોત્તર

તા. ૩૦-૧૨-૨૮ રવિવાર

- ૭-૩૦ થી ૧૦ બે છાત્રાસયોની મુલાકાત
- ૧૨-૩૦ થી ૧-૧૫ શ્રી. નાનાભાઈનું આખ્યાન
- વિષય: 'શૃદ્ધપતિની તાલીમનાં આવસ્યક અંગો'
- ૧-૧૫ થી ૩ બાકી રહેલા પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા
- ૩ થી ૩-૩૦ અધ્યાપક
- ૩-૩૦ થી ૪-૩૦ શ્રી. હરભાઈનું આખ્યાન
- વિષય: 'વિદ્યાર્થી તરફની આપણી દષ્ટિ'
- ૪-૩૦ થી ૬ છાત્રાસયની મુલાકાત
- ૭-૩૦ થી ૯ પ્રશ્નોત્તર
- ૯ થી ૯-૩૦ નિર્ણયો
- ૯-૩૦ થી ૧૦ પ્રમુખશ્રીનો ઉપસંહાર.

શ્રી. દાકાસાહેબ કલેક્ટરને રવિવારે રાત્રે જ અમદાવાદ ઉપડી જવાનું હોવાથી રાત્રિનો કાર્યક્રમ દ્વંદ્વાની નાખવામાં આવ્યો હતો. ઉપસંહારનું કામ સાંજે જ પતાવી દેવામાં આવ્યું હતું અને રાત્રિની પ્રશ્નોત્તરીને બદલે તમામ શૃદ્ધપતિ ભાઈઓએ હૃદયોહર્ય મીઠાવીને થોડીએક ઉપયોગી ચર્ચા કરી હતી. આમ એકંદર રીતે ચાર પ્રકારનાં કામો આ સંમેલને કર્યાં હશે તે ચારે ઉપર દ્વંદ્વા દષ્ટિપાત કરીએ.

જાનાલયોની મુદ્દાકાત

એકંદર ભાવનગરનાં પાંચ જાનાલયોની મુદ્દાકાત લઈ રાકાઈ.

૧. શ્રી કાકિયાવાડ મોઢ વણિક બોર્ડિંગ.

૨. શ્રી ગોંડલદાસ જીવલદાસ કપોળ બોર્ડિંગ.

૩. શ્રી લેહિયાણા બોર્ડિંગ.

૪. શ્રી રસિયામર્તિ ગૃહ.

૫. શ્રી ઔદિચ્ય વિદ્યાર્થીભવન.

આ જાનાલયોની મુદ્દાકાત વેળાએ નીચેના મુદ્દાઓ ઉપર તે તે જાનાલયોના ગૃહપતિ ભાઈઓ તથા મંત્રી સાહેબો સાથે છૂટથી વાતો થઈ હતી.

ખોરાકની બાબતમાં લગભગ બધે જ કેટલાંક એક સરખો ક્રમ જણાયો હતો. નોંધવા જેવી વિશિષ્ટતા એ હતી કે ઘણાં ખરાં જાનાલયો માતિનાં હોઈ તેમાં 'તિથિઓ'નાં ભોજનો ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં નજરે આવતાં હતાં. ડાહ્યા ગૃહપતિઓએ અને વ્યવહાર મંત્રીઓએ

ખોરાક હલકા ભારે ભોજનોનાં મુયોગ્ય ક્રમ દરાવીને આવ્યાં ભોજનોનાં વિધિમાં વિવેક આણ્યો હતો. ડાહ્યા

પણ જાનાલયે ખોરાકની બાબતમાં શાસ્ત્રીય પ્રયોગો કરીને કશો જ નિર્ણય હજી મુખી કરેલો નથી એ વાત જાનાલય સંમેલનનાં તમામ સંચાલકોએ ધ્યાનમાં રાખ્યાં જેવી છે. અમરેલી જાનાલય સંમેલનમાં એવો એક વિચાર યોગ્ય હતો કે ડાહ્યા પણ એક જાનાલયે ખોરાકનો શાસ્ત્રીય નિર્ણય કરવાનાં પ્રયોગો કરવા. અમદાવાદનાં સંમેલન વખતે આ દિશામાં ડાહ્યા પણ એક જાનાલય આપણી પાસે ખોરાકની શાસ્ત્રીય મીમાંસા જરૂર રજૂ કરશે તેવી આશા રાખવી એ વધારે પડતી નહિ લેખાય.

શારીરિક શ્રમની બાબતમાં એવું જણવા મળ્યું છે કે વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું અંગત કામ-ખતી શકે તેવું-હાથે કરી લે તેને શરીરશ્રમ ગણવામાં આવે. જ્યાં જ્યાં અનુકૂળતા છે ત્યાં ત્યાં વિદ્યાર્થીઓએ પોતપોતાનાં

જાનાલયોનું બાગકામ પણ હાથ ધર્યું છે તે જણીને શરીરશ્રમ દરકોઈને જરૂર આનંદ થાય. આવા પોતાના અંગત કામ ઉપરાંત શરીરને શ્રમ પાડે તેવું સંસ્થાગત કામ અથવા તો કેળવણીમાં શરીરશ્રમને ચોક્કસ સ્થાન હોવું જોઈએ તેવી માન્યતાથી પ્રેરાઈને ઉદ્યોગો દ્વારા તે પૂરું પાડવાનાં પ્રયોગો

અમને શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ગૃહમાં જોવા મળ્યા. ત્યાં પોતાના વ્યક્તિગત કામ ઉપરાંત શરીરને શ્રમ મળે નેવાં મંત્રાગન કામો પણ વિદ્યાર્થીઓ કરે છે; અને એ ઉપરાંત મુતારી, આગ તેમજ વણાટમાંથી કાઢી પણ એક ઉદ્યોગમાં ઓછામાં ઓછો એક કલાક આપે છે. શરીરશ્રમનું આ મહત્ત્વ દરેક છાત્રાસયે સ્વીકારવા જેવું છે. બીજી શકે તેટલો એ ટ્રિશામાં પ્રયત્ન કરવો એમ એકલા થએલા તમામ ભાઈઓ વધતે ઓછે અંશે સ્વીકારતા જણાય.

અમે મુલાકાત લીધેલાં પાંચ છાત્રાસયો પૈકી એક શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ગૃહને જ પોતાની શાળા છે. બાકીનાં છાત્રાસયો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને શહેરની હાઇસ્કૂલોમાં ભણવા મોકલે છે. આ બધાં છાત્રાસયોના ગૃહપતિઓને પરીક્ષાના વખતમાં વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ ઉપર અભ્યાસમાં મદદ વધારે પડતું અંગત ધ્યાન આપવું પડે છે. બાકીના દિવસોમાં વિદ્યાર્થીઓ અંદર અદરના સહકાર ઉપર કામ ચલાવે છે. મોટા નાના વિદ્યાર્થીઓનો આ સંબંધ એક રીતે ઈચ્છવા જેવો ગણાય. પરંતુ આવું કામ ચાલતું હોય ત્યારે ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે રહે તો તે વધારે સારાં પરિણામો જોઈ શકશે. છાત્રાસયનો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓનો contact ન બની રહે તે પણ ધ્યાન રાખવા જેવું છે. ૧૧

અમે મુલાકાત લીધેલાં છાત્રાસયો પૈકી શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાદ દરતાં બાકીનાં છાત્રાસયો સાતિનાં હતાં. આથી આ દરેક છાત્રાસયમાં પોતપોતાના ધર્મના તેમજ સાતિના આચારધર્મોને પળાવવાનો આગ્રહ જણાતો હતો. આવા આગ્રહની પાછળ વધારે ઉદાર દષ્ટિ રહે અને આચાર પંથોનો દુરાગ્રહ ન રહે તો જ વિદ્યાર્થીઓને તેમાંથી લાભ થવાનો સંભવ છે. આ બાબતમાં ગૃહપતિ-ભાઈઓ ઉદાર વિચારના હોય તેમ તો અમને અમારી તપાસ ઉપરથી જણાયું છે; પરંતુ મંત્રી સાહેબો અને સંચાલકોનો એ વિષયમાં વધારે પડતો દુરાગ્રહ હોય છે તે તરફ અમે તમામ સંચાલકોનું અને મંત્રીઓનું લક્ષ્ય બેસીએ છીએ.

સગભગ બધાં જ છાત્રાસયોમાં સ્વચ્છતાનું ધોરણ ક્રીક ક્રીક સચવાતું અનુભવ્યું. દરેક ગૃહપતિભાઈ સ્વચ્છતાના વિષય ઉપર અગૃહ જણાયા છે. ગત બે વર્ષોમાં જે જે છાત્રાસય મંમેલનો આપણે ભરી શક્યા તેની અંસર જાણે અમણે પણ આવા નાનકડા છતાં મહત્ત્વના વિષય ઉપર

જરૂર થઈ છે તેમ કહેવામાં વાંધો નથી લાગતો. રસોડું, બોગનશાળા, વાસણો માંગવાની જગ્યા, મતરડી, પાપખાનાં, નળની ચોકડી અથવા ફૂવાનો ઢાંઢો એ બધી જગ્યા ઉપર સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિથી હજી ઘણું કરવાનું આડી રહે છે તેમ માનીએ તો પણ એ બધા તરફ છાત્રાસયોના સંચાલકોનું ધ્યાન ખેંચાયું છે અને પ્રયત્નો શરૂ થઈ ચૂક્યા છે એ આવકારદાયક અને શુભ ચિહ્ન લેખી શકાય.

શ્રી. દાદાસાહેબ ગમ્મતમાં કહેતા હતા તેમ આ બધાં વિદ્યાર્થીભવનો ખરી રીતે કન્યાધિભવનો બની ગયાં છે અને વધારે ને વધારે બનતાં જાય છે, તે કથનનું સ્વસ્ત્ર ઓછેવત્તે અંશે આ બધાં છાત્રાસયોની સ્થિતિમાંથી ફક્ત થતું અમેને જણાયું. શ્રીદક્ષિણમર્તિ ગૃહ જેવું સાર્વ-વેવિશાળ-લગ્ન જનિત છાત્રાસય પણ સમાજની આ દૃષ્ટિથી વંચિત નથી એમ અમે જાણ્યું ત્યારે તો અમને ખરે-ખરે આશ્ચર્ય થયું. એક ગૃહપતિ ભાઈએ તો અમને એમ પણ કહ્યું કે કેટલાંએક માયાપો પોતાના છોકરાને વહેલી તકે ખરડાઈ જવાની (ખરડાઈ જવું એટલે વેવિશાળ થઈ જવું) મુગદ્ધી જ છાત્રાસયમાં મોકલે છે, છાત્રાસયમાં વસતા ખુદ વિદ્યાર્થીઓ પણ આ હકીકત જાણતા હોય છે. આપણાં સમાજની મનોદશા પણ અજબ રીતે મંચિત હોય છે; નહિતર આવાં કન્યાધિભવનો (!) નબત પણ નહિ અને વધારે ને વધારે વધત પણ નહિ. આવા સંયોગોમાં ગૃહપતિની કેવી ક્ષેડી સ્થિતિ હશે એની તો માત્ર કલ્પના જ કરવાની. સંચાલકો અને સંસ્થાપકો ચેતશે ?

સ્વાવસંજનની બાગતમાં પણ દરેક છાત્રાસયમાં ઠીક ઠીક પ્રયત્નો થતા જણાયા છે. ગૃહપતિ ભાઈએ પણ તેનું મહત્ત્વ હવે તો સમજી ગયા છે તેમ જણાયું પરંતુ સ્વાવસંજનની બાગતનો મૂલ્ય વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો કળશો પ્યાલો માંજે અથવા તો નાનાં નાનાં કપડાં ધુએ તેથી આથો ગએલો મોટે ભાગે જણાયો નથી. પોતાનાં બધાં જ કપડાં ઓછાડ વિદ્યાર્થીઓ જ હાથે ધુએ, પોતાનો કળશો પ્યાલો જ માત્ર નહિ પરંતુ યાંજી વાટકો પણ હાથે માંજે, પોતાનાં નિવાસગૃહો હાથે જ વાળે એ બધી બાગતોનો પણ સ્વાવસંજનમાં સમાવેશ કરવાનો સમય હવે આવી લાગેલો

ગણાય. આપણી આજની શાળાઓ આ કામો માટે અવકાશ રહેવા દેતી જ નથી એવી દુનિયાદ શૂદ્રપતિ ભાઈઓએ કરી છે, અને તે સાચી પણ છે. પરંતુ પોતાનાં આવાં નાનકડાં અંગત કામો માટે કોઈ પણ રીતે વખત કાઢવો જ જોઈએ એમ કહ્યા વિના નહીં શકાતું નથી. સમયપત્રકમાં તેનો કેમ સમાવેશ કરવો એ દરેક કુશળ શૂદ્રપતિનું કામ છે. છાત્રાસયોની સ્વાવધાનની વિચારણામાં આવતી કાલે હાથે રસોઈ કરવાનો વિચાર પણ આવી જાય તો ના નહિ. દરેક છાત્રાસયે આને માટે પણ જૂમિકા તૈયાર કરવાની રહેશે.

અહાં જ છાત્રાસયોમાં રમતગમતને સ્થાન છે એ આનંદની વ્રાત ગણાય. રમતગમત એ વિદ્યાર્થીજીવનમાં મહત્ત્વનું સ્થાન ભોગવે છે એ તરવનો સાર્વત્રિક સ્વીકાર થએલો તો હવે દેખાય છે. પરંતુ રમતગમત રમતગમત માટે જરૂરી એટલું જાણું સાહિત્ય ગમે તે ભોગે પણ વસાવતું જોઈએ, તેનો વ્યવહાર વધારે નિયમિત અને ચોક્કસ સ્વરૂપવાળો થવો જોઈએ અને છાત્રાસયના શૂદ્રપતિ-ઓએ તેમાં હમેશાં અને ઉત્સાહભરે ભાગ લેવો જોઈએ એ હકીકત તરફ પણ લક્ષ્ય ખેંચવાની રજા લઈ છું.

દરેક છાત્રાસયને પોતાનું નાનકડું પુસ્તકાલય છે અને નાનકડું વાચનાલય પણ છે, તે હકીકત તોંધવી જોઈએ. અલગાત પુસ્તકાલયો વધારે સમૃદ્ધ અને અને વાચનાલયો વધારે વિશાળ અને તે માટે ઘણા મોટા પ્રયત્નો કરવાની આવશ્યકતા તો ઉભી જ છે. કોઈ પણ છાત્રાસય પુસ્તકાલય વિહોણું અને વાચનાલય વિહોણું નહિ જ હોવું જ જોઈએ એ સિદ્ધાંત તો હવે સર્વ સંમત થઈ ગએલો ગણાય.

અર્થાઓ

સંમેલનનો ખીજો મહત્ત્વનો કાર્યક્રમ તે નક્કી કરેલા મુદ્દાઓ ઉપર ચર્ચા કરવાનો હતો. અગાઉથી જાહેર કર્યા પ્રમાણે જ મુદ્દાઓ ચર્ચા માટે રજુ કરવામાં આવ્યા હતા. તેમ ‘જીવનનાં છાત્રાસયો’ વાળો મુદ્દો પડ્યો મુદ્દામાં આવ્યો હતો અને બાકીના પાંચ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણેના મુદ્દાઓને ચર્ચા ઉપર મુદ્દામાં આવ્યા હતા.

(૧) ધર્મશિક્ષણ: ક્યા પ્રકારનું

(૨) શરીરત્રયમ: ક્યા પ્રકારનો

(૩) દેશી રમતો: શાસ્ત્રીય બનાવી શકાય ?

(૪) કરકસર (ખર્ચની) : ક્યા ક્યા અંગેમાં

(૫) માતિનાં છાત્રાલયો : કંઈ ફેરફાર ?

આ મુદ્દાઓ પૈકી પહેલે દિવસે એ અને બીજે દિવસે ત્રણુની ચર્ચા થઈ ચકી હતી. આ દરેક મુદ્દા ઉપર ચર્ચા કરતી વખતે એકલા થયેલા તમામ શુદ્ધપતિ ભાષણો એક બીજાની વધારે નજીક આવી શક્યા હતા. દરેક ભાષણે દરેક મુદ્દા ઉપરનો પોતાનો કંઈ ને કંઈ અનુભવ રજુ કર્યો હતો અને એ રીતે તેનો ઉકેલ લાવવા માટે હાર્દિક મંત્રણા સાધી શકાઈ હતી. આ વિભાગીય સંમેલનની ખરી ફતેહ આ ચર્ચાના કાર્યક્રમમાં જણાઈ હતી, અને સંમેલનના ખત્રા કાર્યક્રમોમાં આ કાર્યક્રમે સૌથી વધારે મહત્ત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું તેમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી જ. દરેક મુદ્દા ઉપર જૂદા જૂદા શુદ્ધપતિ ભાષણોએ પોતાના જે વિચારો રજુ કર્યા હતા તે ઘણા જ મહત્ત્વના અને અર્થપૂર્ણ હતા. સ્થળસંકેતને લીધે તે બધા અહીં ઉતારી શકાય તેમ નથી. પરંતુ છાત્રાલય સંમેલનમાં આવું અનુભવોનું નવનીત આખવા જે મળ્યા કરે તો છાત્રાલયોનો સહકાર ખૂબ વધે અને છાત્રાલય જીવનની મુઝવણીનો ઉકેલ વધારે સગ્ગતાથી આવી શકે.

સારા એવા ઉદાપોહના પરિણામે એકલા થયેલા તમામ ભાષણો દરેક મુદ્દા ઉપર જે નિર્ણયો ઉપર આવ્યા હતા તે આ નીચે ઉતારવામાં આવે છે. સંમેલનની સામાન્ય સમજ એવી થઈ હતી કે આ નિર્ણયો ઉપર તમામ છાત્રાલયના સંચાલકો વિચાર કરે અને બની શકે તેટલો છાત્રાલય જીવનમાં તેનો અમલ કરવાનો પ્રયત્ન કરે.

એ દરેક મુદ્દા ઉપરની ચર્ચાને અને પ્રમુખ શ્રી. કાકાસાહેબે જે ઉદ્દેશો કાઢ્યા હતા તેમાંથી અગત્યના ઉતાગ તે તે મુદ્દાની નીચે રજુ કરવામાં આવ્યા છે.

(૧) વ્યક્તિગત સ્વચ્છતા અને વ્યક્તિગત આરોગ્ય ધર્મના પાયા રૂપ છે તેથી તેનો આગ્રહ રાખવો.

ધર્મ શિક્ષણ (૨) વિદ્યાર્થીઓ ધર્મને સાચા અને ઉદાર અર્થમાં ગ્રીલે એટલા માટે તેમની પાસે સ્વધર્મના તેમજ વિશ્વધર્મોના મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો રજુ કરવાં.

(૩) કર્મકાંડના આગ્રહને રાખવો કે ન રાખવો તે વિચારને છોડી દહને દરેક છાત્રાલયમાં એક સમૂહપ્રાર્થનાનો ક્રમ હોવો એ તો આવશ્યક લેખાવું જોઈએ.

(૪) દરેક છાત્રાસયમાં પોતપોતાના ધર્મના ઉત્સવો ધાર્મિક ભાવનાથી ઉત્ત-
વાવા ભેંધજો.

“વિદ્યાર્થીને જે કરવાનું કહેવામાં આવે તે તે ન કરે તો ગુન્હો કરે
છે એમ શા માટે માનવું? ગુન્હો કરે છે એવી કલ્પના કાઢી નાખીએ તો
ફરજિઆત વસ્તુમાંથી ફરજિઆતપણું નીકળી જાય છે.”

પ્રમુખશ્રીનાં વચનો

“ધર્મને કાઢી નાખે તે નીતિના મૂળ પાયાને જ
કાઢી નાખે છે. યુરપમાં માને છે કે નીતિ તો એક
જાતનો વિવેક છે. ધર્મ છોડી દઈએ એટલે નીતિ નથી ટકી શકતી.”

“વિદ્યાર્થીને ઇચ્છા ન હોય છતાં પ્રાર્થના કરે અને આપણને શ્રદ્ધા
ન હોય છતાં કરાવીએ એવું નામ તો ગુલામી. એ ગુલામી કાઢવી ભેંધજો.”

“જેનામાં ધાર્મિકતા છે તેમણે જૂની વસ્તુઓને તાજી રાખવી ભેંધજો.
આગ્રહ હોય તો તેને લીધે શક્તિ કેળવાય છે. માણસ સમજીને કે શ્રદ્ધાથી
કરે તો તે કર્મકાંડ નિર્થક નથી જતું.”

“ધર્મ એ શરીરની માફક નિલ નવીનતા માગે છે; એથી કેટલાએક
ધાર્મિક વિધિઓ ખખેરી નાખવા ભેંધજો, કેટલાએક નવા ઉભા કરવા ભેંધજો.”

“ધર્મ એવી જલ્દ વસ્તુ છે કે એને મદદની જરૂર નથી. જે સાચી
વસ્તુ છે તેનો પ્રભાવ હમેશાં પડતો જ.”

(૧) શરીરશ્રમને જીવન સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકારવો.

(૨) વિદ્યાર્થી પોતાનું વ્યક્તિગત કામ-જેવું કે ધોવું,

શરીરશ્રમ

માંજવું વગેરે પોતે જ કરે તેવો આગ્રહ રાખવો.

(૩) શ્રમમાં થોડુંએક સંસ્થાગત શ્રમકામ પણ-જેવું

કે વાળવું, પાણી ભરવું, સાફ સુધારવું વગેરે કરવા વિદ્યાર્થી પ્રેરાય
તેવાં પગલાં ચોજવાં.

(૪) કંઈક ઉત્પન્ન આપે તેવું કેળવણી વિષયક કામ કરવા તરફ વિદ્યાર્થી વળે
તેવા પ્રયત્નો કરવા. આવાં કામો નીચે પ્રમાણેનાં હોઈ શકે. રેડીયો,
સુધાર, બાગ, વણાટ, શીવણ વગેરે.

સૂચના:—આવાં કામો રાષ્ટ્રીય જીવનને ઉપકારક હોવાં ભેંધજો.

“શરીરશ્રમની કિંમત અનેક દૃષ્ટિએ આંખી શકાય. પણ જ્યાં વઢાણો
પ્રમુખશ્રીનાં વચનો. સમયપત્રકના ખડક ઉપર અચકાય છે.”

“શારીરિક મહેનત નથી કરતા એ કારણે

સંસ્કૃતિ ઘડી ગઇ છે અને વીર્ય ઘટ્યું છે. જર્મન લોકો ૧૮ કલાક કામ કરે છે
જ્યારે આપણે થોડાક કામથી થાકી જઈએ છીએ.”

“ શરીરશ્રમને સેવામાં ઉતારવા માટે ત્રણ પ્રકારનાં કામો જરૂરી છે.
સ્વસેવા, સંસ્થાગત સેવા અને સમાજસેવા. ”

“ શરીરશ્રમનો અણગમો એ રાખૂ કે કામ મરી જવાની છે તેનું
એક લક્ષણ છે. ”

(૧) દેશી રમતો આજે જે રમાય છે તેને વધારે શુદ્ધ અને શાસ્ત્રીય બનાવ-
વાની અસંત આવશ્યકતા છે; આથી તેનું શાસ્ત્ર ઉભું કરવા માટે નીચેના
મુદ્દાઓ દરેક રમાડનારે લક્ષમાં રાખવા:—અવરણ,

દેશી રમતો ચોક્કસ નિયમો, સહચાર, નિર્ણયાત્મકતા અને સાધન
સંપત્તિ.

(૨) દરેક છાત્રાસય નીચે પ્રમાણેની દેશી રમતોમાંથી કોઇ ને કોઇ પોતાને
લાં રમાડનાનો પ્રયત્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે:—હુલુલુ, ખોખો, ખારોપાટ,
મોઈ દાંડીયો, સાત તાપલીયો દાવ, ચાર બહારવટીયા અને ગેડી દડો.

(૩) પ્રચલિત દેશી રમતો પૈકી કોઇ પણ એકનું શાસ્ત્ર ઉભું કરી આપવાની
અને તેને આગામી છાત્રાસય સમેલન પાસે રજુ કરવાની હાજર રહેલા
ભાઈઓને વિનંતિ કરતાં નીચે પ્રમાણેના ભાઈઓએ પોતાના નામની
સામે જાહેરી રમતોને શાસ્ત્રબદ્ધ બનાવવાનું સ્વીકાર્યું છે.

શ્રી. ગજનન ઉ. ભટ્ટ; શ્રી. ગોકળદાસ હવણદાસ ... કમચી કુંડું અને
કપોળ બોર્ડિંગ, ભાવનગર ખોખો

શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ ઠા. ભટ્ટ; ... મોઈ દાંડીયો
શ્રીદક્ષિણામર્તિ મૃદુ; ભાવનગર અને ખારોપાટ

શ્રી. રામનારાયણ તા. પાંડક; પૌરખંદર ... હુલુલુ

દરેક છાત્રાસયે કરકસરની બાબતમાં કાળજી તો ખૂબ રાખવાની હોય
જ છે. તેથી આપણી કરકસર શું ન કરે અને શું
કરકસર કરે, તેનો નિર્ણય નીચે પ્રમાણે થયો. દરેક છાત્રાસયે
તેમાંથી સમ્યક એટલો અમલ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

(૧) કરકસર શું ન કરે ?

ક જાહેરાતનો રોધ ન કરે.

ત્વ અપમાનારૂપદ ભેદ ઉભો ન કરે.

ગ આરોગ્યને ન ખગાડે.

(૨) કરકસર શું કરે ?

ક ધૂળમાંથી ધાન્ય કરે.

લ શુવનમાં સાદાઈ અને મંયમ ઉભાં કરે.

ગ સરેથાની આર્થિક મર્યાદાને ધ્યાનમાં રાખે.

ઘ તોફારો યોજામાં યોજા રોકે.

“ આપણે ત્યાં ખર્ચાળ કંબુમાઈ છે; એમાં કરકસર નથી થતી. આવડત કે અનુભવને અભાવે આપણે ખર્ચાળ થઈ જઈએ છીએ. કીચી કીચી વસ્તુઓમાંથી ખૂબ કરકસર કરીએ કે જેથી કોઈને પ્રમુખશ્રીનાં વચનો વેડવાપણુ ન હોય. ”

“ કરકસરને નામે માણસ માણસ વચ્ચેની મીઠાશ ન મરી જવી જોઈએ. માણસ ગરીબ હોય પણ એ દરિદ્ર તો ન હોવો જોઈએ. એટલા ખોરાક માણસને ન આપીએ. એથી માણસ અપમાનિત થાય છે; એથી આપણે આપણું અપમાન પણ તહેરી લઈએ છીએ. ”

(૧) દરેક શાંતિના છાત્રાસયે ભળતી ધતર શાંતિના અમુક વિદ્યાર્થીઓને રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈ છે.

શાંતિનાં છાત્રાસયો (૨) ખીજી શાંતિનાં છાત્રાસયો સાથે યોક્ત વખતે પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સંબંધમાં આવે તેવી યોગના કરવી.

(૩) બની શકે ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓને પ્રેતભોજનમાં ન મોકલવા.

“ આ ભક્ષામણી છેલ્લી દક્ષમ એ બીકણુ બળવો છે. વિદ્યાર્થીઓને બળવાની ભક્ષામણુ ન હોય. પ્રેતભોજન એ અસરકારી પ્રમુખશ્રીનાં વચનો અને જંગલી લાગે છે. મૃત્યુનું દુઃખ થાય એ મટાડવા માટે લાડુ ખાવા એ કેટલું ખરાબ છે ! હું તો આ રિવાજ સમજી જ શકતો નથી. ”

વ્યાખ્યાનો

સંમેલનનો ત્રીજો દર્શક્રમ એ વ્યાખ્યાનોનો હતો. પહેલું વ્યાખ્યાન પ્રમુખ શ્રી. કાકાસાહેબનું પ્રાસંગિક હતું, અને તેમાં શૃદ્ધપતિના દર્શનની સુયોગ્ય દિશા આંદવાનો પ્રવલ્ન કરવામાં આવ્યો હતો. દરેક શૃદ્ધપતિ માટે સમાજશાસ્ત્રનો અને માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ અત્યંત આવશ્યક તેમ છે

તેમાં ભાર દબને કહેવામાં આવ્યું હતું. ઉપરાંત શુદ્ધપતિ એ માયાપ અને વિદ્યાર્થી વચ્ચેનો એકબી છે; અને તેથી તેનું કામ ઘણું જ મુશ્કેલીમ તથા મુશ્કેલી ભરેલું છે. આ આખા વિષયની મીમાંસા પ્રમુખશ્રીના વ્યાખ્યાનમાં સુંદર રીતે કરવામાં આવી હતી.

પહેલા દિવસનું ખીલું વ્યાખ્યાન શ્રીમતી તારાબેન મોડલું હતું. તેમના વ્યાખ્યાનનો વિષય હતો “કન્યા છાત્રાસય.” કન્યા છાત્રાસયની વિચારણા માટે પણ આપણું સંમેલન જન્યું નથી તે બેદરકારી તરફ મર્માંગા દર્શાવ કરી, તેની ઉપયોગિતા વિષે વ્યાખ્યાતા વિદ્વાની બહેને પોતાનો આગ્રહ સૌમ્ય ભાષામાં એ નિબંધમાં પ્રગટ કર્યો હતો. ભાર પછી કન્યા છાત્રાસયના સામાજિક અને તેમણે જૂઠાં જૂઠાં દૃષ્ટિગિન્દુથી છબ્યા હતા, અને છાત્રાસય કેળવણી માટે જે અનેક પ્રકારનાં મંતવ્યો અને પક્ષો દર્શી શકાય તે દર્શી તેનું હજાર જ્યાન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. અસંગત તેમના વ્યાખ્યાનમાં હતું જ નિર્ણયાત્મક વેગો નહોતાં બોલ્યાં. પરંતુ સ્ત્રી કેળવણીના પ્રશ્નમાં કન્યા છાત્રાસય પણ મહત્વનો ભાગ ભજવશે તેવી આગાહી તેમના વ્યાખ્યાનમાંથી સ્પષ્ટ સ્વરૂપે તરી આવતી હતી.

શ્રીમતી તારાબેનના વ્યાખ્યાનનો ઉપસંહાર કરતાં પ્રમુખશ્રીએ થોડોએક શાસનતીઓ જણાવી હતી. તેઓ પોને તારાબેનના વિચાર સાથે અસંમત નહોતા પરંતુ કન્યા છાત્રાસયે ઉભાં કરવામાં શુદ્ધીવન મરી ન જાય તેની કાળજી જરૂર રાખવી પડશે તેમ ભાર ન્હોને બોલ્યા હતા.

ત્રીલું વ્યાખ્યાન એટલે કે ખીલત દિવસનું પહેલું વ્યાખ્યાન શ્રી. નાના-ભાઈનું હતું. તેમના વ્યાખ્યાનનો વિષય હતો “શુદ્ધપતિની તાલીમનાં આવશ્યક અંગો.” શ્રી. નાનાભાઈએ પોતાના વ્યાખ્યાનને નીચે જણાવ્યા પ્રમાણેના મુદ્દાઓ ઉપર ગોઠવી દીધું હતું અને તે દરેક મુદ્દાને પોતાના અનુભવના બળે અસરકારક ભાષામાં શ્રીતાગ્તો પાસે રજુ કર્યો હતો.

૧ શરીરસ્વાસ્થ્ય, માનસ સ્વાસ્થ્ય તથા આત્મસ્વાસ્થ્યના નિયમોનો અભ્યાસ.

૨ માર્ગ દર એવી મમતા.

૩ અવશ્યાશક્તિ અને નિશ્ચયાત્મક શુદ્ધિ.

૪ સામાન્ય સમજણ.

૫ માણસાઈ.

૬ શુદ્ધપતિના પોતાના જીવનની ઉચ્ચતા.

૭ મહેનતની પ્રતિષ્ઠા.

૮ શિક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ.

૯ સમાજઆદર અને વ્યક્તિઆદર.

૧૦ સ્વાતંત્ર્ય અને શિસ્તનો યોગ્યો અભ્યાસ.

“ અને આ ઉપરાંત જનીયતા, ધૈર્ય, સમાજધર્મ તેમજ રમતો વગેરેનો પણ સારો જોવો ખ્યાલ ગૃહપતિમાં હોવો જોઈએ અને તેટલા માટે ગૃહપતિની તાલીમમાં તે પણ ન વિસરાવો જોઈએ. આ સર્વની ઉપર ગૃહપતિ એક અચ્છો આદર્શવાદી પણ હોવાની જરૂર છે. વ્યવહારમાં સંભાળીને ચાલનાર, ચારે તરફ આંખ ઉઘાડી રાખીને વર્તનાર ગૃહપતિમાં કલ્પનાના ઘોડા ઉપર ચડીને ગગનવિહાર કરવાની તાકાત પણ જરૂર હોવી જોઈએ. ગૃહપતિ આવો ગગનવિહારી ન હોય તો તરુણોની સાથે કામ કરવા માટે તેની લાયકાત ઘણી ઓછી થઈ જવાનો ભય છે. ”

શ્રી. નાનાભાઈના વ્યાખ્યાનનો ઉપસહાર કરતાં પ્રમુખ સારણે નાનાભાઈના વિચારો સાથે પોતાની એકરૂપતા વર્ણવી હતી અને તેમના વ્યાખ્યાનને ગૃહપતિઓ માટેની યોગ્ય તાલીમનો સાચો ઉકેલ કહ્યો હતો.

બીજા દિવસનું અધ્યયન બીજું એટલે કે સંમેલનનું ચોથું વ્યાખ્યાન શ્રી. હરભાઈનું હતું. તેમનો વિષય હતો “ વિદ્યાર્થી તરફની આપણી દષ્ટિ. ” વ્યાખ્યાતાએ પોતાના વ્યાખ્યાનમાં નીચેની આખોનો કડક ભાષામાં ઉલ્લેખ કર્યો હતો:

“ વિદ્યાર્થી તરફના વર્તનમાં આજે આપણી મોટેરાંની દષ્ટિનું પ્રાધાન્ય છે તે અલ્લી જવું જોઈએ અને તેને સ્થાને વિદ્યાર્થીદષ્ટિ પ્રધાન બનવી જોઈએ. આનો જ ખરો અર્થ વિધેયયુગ. આવી દષ્ટિ અદલત માટે પોતાની વિદ્યાર્થીઅવસ્થાનું સ્મરણ એ એક સત્ય સાધન છે.

“ વિદ્યાર્થીની સાથેના આપણા વર્તનમાં મતાગ્રહને હમેશાં વધારે પડતું સ્થાન આપવામાં આવે છે. આ મતાગ્રહનો અર્થ આમ છે:—

“ મારા માટે શ્રેયસ્ છે તે તારા માટે શ્રેયસ્ હોવું જોઈએ.

મારા માટે શ્રેયસ્ છે તે તારા માટે પણ શ્રેયસ્ હોવું જોઈએ. ”

“ મતાગ્રહના આ ઝેરને આપણે કાઢી નાખવું જોઈએ અને વિદ્યાર્થીના સ્વાનુભવને સ્થાન મળવું જોઈએ. આ સ્વાનુભવની સિદ્ધિ અર્થે સ્વાતંત્ર્યની અત્યંત આવશ્યકતા છે. ”

“ વિદ્યાર્થીની શારીરિક, નૈતિક વગેરે વર્તણૂક સામે આજે આપણે એક ચોક્કસદારની દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ તે પણ કાઠી નાખવી જોઈશે. વિદ્યાર્થી કોઈ ભયંકર ગુન્હેગાર નથી જ. તે ખરેખર નિર્દોષ છે, ઉત્તરિત માટે તત્કાલે ત્યાજ્ય છે, તેની ‘તુડીઓ’ પાછળ કોઈ છૂપાઈ શકેલા પડેલાં હોય છે. આ કારણોને શોધીને જ તેની સાથે કામ લઈ શકાય. ”

શ્રી. હરભાઈના વ્યાખ્યાનનો ઉપસંહાર કરતાં પ્રમુખ સાહેબ મતાગ્રહની બાંધતમાં તેમનાથી થોડાંએ જૂઠા પડ્યા હતા. તેઓ માનતા હતા કે મતાગ્રહ એવી નથી પણ ઘણી વખત જરૂરી પણ છે. માણસે પોતાના અનુભવો બીજા પાસે રજુ કરવા અને તેને સારા લાગે તો સામે માણસ જરૂર લે. મતાગ્રહથી ડરીને કેળવણી શાસ્ત્રે નબળા પોગા થવાની કશી જ જરૂર નથી. વિદ્યાર્થીઓ ઘડીએ ઘડીએ ધવાઈ જશે તેમ ન માનવું. તેમને તો ખુબ ખડનલ બનવાનું છે. એવા ખડનલપણના ઘડનમાં મતાગ્રહ જરૂર મદદ કરે. વિદ્યાર્થી ગુન્હેગાર છે એમ આપણે માનીએ છીએ એમ જે હરભાઈએ કહ્યું તે વાત સાચી છે. તેના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો ચોક્કસ પહેરા ન જ રહેવો ઘટે.

આ રીતે વ્યાખ્યાનોનો કાર્યક્રમ પણ અત્યંત રસિક અને ઉપકારક બન્યો હતો.

ઉપરાંત આરે વ્યાખ્યાનો સ્થળ સંક્રામણે લીધે અહીં ઉતારી શકાય તેમ નથી. આ વ્યાખ્યાનો “ શ્રીદક્ષિણામર્તિ ” ત્રૈમાસિકના ફેબ્રુઆરી માસના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે, અને દરેક વ્યાખ્યાનની છૂટી નકલો એસ્ટ સાથે દોઢ આનાની કિંમતે મળી શકશે.

પ્રશ્નોત્તરી

સંમેલનનો ચોથો અને આઠો મહત્વનો નહિ એવો કાર્યક્રમ તે પ્રમુખશ્રી સાથેની પ્રશ્નોત્તરીનો હતો. આ પ્રશ્નોત્તરીમાંથી જગ્યા જેટલી છૂટ આપે છે તેટલા અંગ્રી કાદેલા પ્રશ્નો અને તેના દ્વંદ્વા ઉત્તરો આ નીચે આપું છું.

પ્ર: વિદ્યાર્થીના ઘરના વર્તનમાં અને છાત્રાવલયના વર્તનમાં ફેર હોય છે તેનો કંઈ ઉપાય ?

ઉત્તર: રમજોના દિવસોમાં છાત્રાવલયમાં પણ નિયમનું પાલન થાય છે ખરું ? વિદ્યાર્થી જ દિવસ રહે છે તે દોષે રવિવારે રહે છે ખરો ? રવિવારેનું વર્તન એક આપણી કેળવણીની કસોટી છે. દયાણુથી આપણું કેટલું લીધું તે રવિ-

વાર જતાવે છે. વિદ્યાર્થીને પક્ષે બોલીએ તો તે ઘેર ગયા પછી જરા લહેર કરે છે. આવી જાતની છટ તે ચાર પાંચ દિવસ લે છે, પણ લાંબો વખત રહ્યા પછી તે તેમ નથી કરતો. આપણે જે આપીએ છીએ તે ઘેર જઈને બૂલી જાય માટે નકામું એમ નથી માનવાનું. કેટલુંએક તો મોડું ઉગે છે. પચ્ચગમર, માતા અને શિક્ષક એ ત્રણેનું શિક્ષણ તેમના મરણ પછી ઉગે છે. માટે આ ત્રણેએ ધૈર્ય કેળવવું પડે છે. તેમનું શિક્ષણ વધારાજે ઉગશે જ.

પ્રશ્ન: વિદ્યાર્થી વર્ષમાં એકાદ માસ ઘેર રહી આવે તે છટ કે આખો વખત છાત્રાલયમાં રહે તે?

ઉત્તર: ગુરુને ઘેર આવે સારથી સ્નાતક થયા પછી જ વિદ્યાર્થી ઘેર જાય એ પ્રથા પસંદ કરવા લાયક નથી. જેમણે એ અખતરો ચરૂ કયો તેમનો અનુભવ છે કે માગાપનો સંગઘ પવિત્ર છે. માટે દર વરસે એક વાર નહિ પણ અવારનવાર વિદ્યાર્થી ઘેર જાય એ છટ છે. માગાપનો સહવાસ જરૂરનો છે અને તેમણે માનો સહવાસ તો અસંત આવશ્યક છે.

પ્ર: વિદ્યાર્થી દર અકનાડિયે મુસાફરીએ જાય એ છટ છે કે કેમ? એનાથી અજ્ઞાનમાં રમતિયાળ થઈ જાય છે કે કેમ?

ઉ: દુર્ભાગ્યે જેટલી કેળવણી છે તે બધી સાક્ષરો અને સાહિત્યસેવીના હાથમાં ગઈ છે. એ લોકો એમ માને છે કે ચોપડીઓ વાંચે એટલે કેળવણી મળી ગઈ. વિદ્યાર્થી બંને ચાર ચોપડી ઓછી વાંચે. તેથી કશું જ બગડી જતાવું નથી. સાક્ષરી કેળવણીનું મહત્ત્વ ઘટાડાની જરૂર છે. તેથી દર અકનાડિયે વિદ્યાર્થી મુસાફરીએ જાય કે નહિ તે જૂઠું છે, પણ જાય તો રમતિયાળ થાય કે ઓછું વાંચે તેમાં કશી જ હરકત નથી.

પ્ર: વિદ્યાર્થીઓ બીડી પીવાની કે એવી કુટેવો લઈને આવે છે તેને દૂર કરવા કેવા પ્રયત્નો કરવા?

ઉ: શિક્ષક કે છાત્રાલયના ગૃહપતિ પાસે એક સર્વોત્તમ દવા હોય છે; અને તે વિદ્યાર્થીના હૃદયને સ્પર્શવાની. ધારો કે વિદ્યાર્થીને ઓરડીમાં પૂરીને તેની ટેવ છોડાવું તો તેમાં જેલરનો વિજય જરૂર થયો પણ શિક્ષકનો નહિ જ. જે સ્વધર્મ છોડે તેનો વિજય ન જ હોય. શિક્ષક ખૂબ ધીરજ રાખે અને વિદ્યાર્થીના હૃદય સુધી પહોંચવાને પ્રયત્ન કરે.

પ્ર: શિસ્તને નામે વિદ્યાર્થીનો દંડ થાય કે નહિ?

ઉ: દંડ ન જ કરાય. આપણે આકરા થઈએ પણ કૂર ન થઈએ.

પ્ર: ગરીબ વિદ્યાર્થીને મફત દાખલ કરવામાં તેના પ્રાણનો હાસ થાય ખરો ?

ઉ: મફતનું ખાવાનું મળે તેથી સત્તરહાનિ થવાનો ભય ખરો. પણ જો સેવાભાવ જાગ્રત થયો હોય તો ન થાય. વિદ્યાર્થીમાં સમાજની સેવાનો ભાવ જાગ્રત કરવાની જરૂર રહે.

પ્ર: વિદ્યાર્થી કમાતો થાય ત્યાર પછી માસિક અમુક રકમ આપે તેવું લખાણ કરાવાય કે કેમ ?

ઉ: એમાં વાંધો નથી. પણ દાન આપનારે જાણવું જોઈએ કે જે વૃત્તિથી તે દાન આપે છે તે જ વૃત્તિથી વિદ્યાર્થી પાછું પણ આપશે. જેવું દાન તેવું ફળ. લખત હોય તો તેનો ઉપયોગ કાર્ટ પાસે ન કરીએ પણ સમાજ સમક્ષ કરીએ તો કંઈ ખોટું નથી.

પ્ર: ગૃહપતિ શિક્ષક હોય તે સાફ છે !

ઉ: હા સાફ છે. પરંતુ જો શક્તિનો અને વખતની વહેંચણીનો પ્રશ્ન ઉઠેલી શકતો હોય તો. જેણે ભણાવવાનું કામ ૧૦ વર્ષ કર્યું હોય છે તે થોડા વખતમાં જ તૈયારી કરી શકે છે. જેણે શિક્ષક તરીકે કામ કર્યું હોય તે જ ગૃહપતિ થઈ શકે તે વધારે સ્પષ્ટ છે.

પ્ર: ગૃહપતિ સેવાભાવથી કામ કરતો હોય તો ઘણી વાર રસોયા કરતાં પણ તેનો પગાર જોડો હોય છે. આની ખરાબ અસર થાય ખરી ?

ઉ: જરૂર નહિ. પગાર ઉપરથી ચોગ્યતા ન મળાય. પગાર લેનાર અને ન લેનાર બન્ને સરખા છે. જરૂરીઆત કરતાં કે લાયકાત કરતાં વધારે લે તો ઉચ્છૃંખાયે.

પ્ર: રસોયાને બદલે જાતિની વિધવાઓ રાખીએ તો કેમ ?

ઉ: ખતવા જેવું છે પણ ઇષ્ટ નથી. વિધવા સ્ત્રી છે અને પુરુષ નથી એટલી જ લાયકાત છે ને ? જો સ્વેચ્છાપૂર્વક અને વૈધવ્યને ત્રાસ ન સમજીને સમાજસેવાનું કામ કરે તો વિધવા માટે તે વધારે ઇષ્ટ છે. રસોયાને બદલે વિધવા બેનને રાખીએ એ કંઈ એની કદર નથી. એનામાં સેવાભાવ છે, માનુષ્ય છે, વૈધવ્ય ત્રાસરૂપ ન હોય તો તે જરૂર આવકારદાયક છે. પણ આ કંઈ રસોયાનો ઉકેલ નથી.

રવિચાર સાંજના કામ ખલાસ થયા અગાઉ પ્રમુખ શ્રી. કાકાસાહેબ ધર્મજીવે સભાજનોની માગણીને માન આપીને વિદ્યાપીઠની દિનચર્યા

વિગતથી કહી સંભળાવી હતી. પછી સંમેલનના કામકાજથી સંતોષ બહાર કરી પૂર્ણાહુતિ કરી હતી.

તે જ દિવસે રાત્રે તમામ ગૃહપતિ ભાષ્યો પોતાના ઉતારામાં એકઠા થયા હતા; અને હવે હવે મીઠાવીને વાનો કરી હતી. સંમેલનના બંને દિવસોમાં રવિવારની રાતનો આ પ્રસંગ પણ ઘટ્ટો મદત્તવો અને વાદગાર હતો. તે રાત્રે થયેલી હરગત વિચારણામાં બે વિચારો અન્યન મદત્તવના હતા તેથી અહીં નોંધું છું.

એક વિચાર આ હતો.

પ્રેક્ષાએક છાત્રાસયોમાં ભોજન વખતે પેસાદારના છોડાઓને પોતાના ખર્ચે વધારે ઘી દૂધ વાપરવા દેવામાં આવે છે. આ પરિસ્થિતિ કેળવણીની દૃષ્ટિથી ઈષ્ટ ગણાય?

આ પ્રશ્ન ઉપર સરસ વિચારવિનિમય થયો હતો. કેળવણીની દૃષ્ટિથી તેમાં ખાનારને તેમજ તેના બીજા સાથીઓને જરૂર નુકસાન થાય છે. હલકા શ્રેણના ખોટા ખ્યાલો પેદા થાય છે. નકામી ઈર્ષ્યા પેદા થાય છે માટે તે રિવાજને કોઈ પણ છાત્રાસયમાં સ્થાન ન જ હોવું જોઈએ. છાત્રાસયના રસોડે એટલું જ નહિ પણ છાત્રાસય છૂવનના તમામ વ્યવહારમાં વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે હવે નીચનો ખ્યાલ પેદા થાય તેવું કોઈ પણ પગલું અનિષ્ટ છે અને તેથી ભ્રાન્ત છે. તમામ ગૃહપતિ ભાષ્યોએ આ નિર્ણય કબુલ રાખ્યો હતો. બીજા છાત્રાસયોના સંચાલકોનું આ તરફ લક્ષ્ય બેંચવા માટે તથા તે દિશામાં યોગ્ય પ્રયત્નો ઉભા કરવા માટે તે વિચારને અહીં સાદર નોંધું છું.

બીજો વિચાર આમ હતો.

દરેક છાત્રાસયમાં એક યા બીજી રીતે મુંઝવણમાં નાખે તેવા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઠીક ઠીક હોય છે. આવા અસામાન્ય વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય રીતે કેળવવા માટે જરૂરી એટલી જાનસંપત્તિ વા તો તાકાત દરેક ગૃહપતિમાં હોય જ તેમ નથી બનતું હોતું. આથી આવા બધા વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ સંસ્થા ખોલી શકાય કે કેમ ?

આ પ્રશ્ન ઉપર પણ બહુ જ રસિક અને બહુવા જેવો ઉદાપોહ થયો હતો. હાજર રહેલામાંથી એકાદ બે ભાષ્યોએ તો આવી સંસ્થાને પોતાની સેવા આપવાના મનોરથો પણ પ્રગટ કર્યા હતા. આ પ્રશ્નને તેની

તાર્ત્વિક તેમજ વ્યવહારુ બન્ને બાલુગ્રેથી તપાસવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રથમ ઉપર કંઈ પણ વધારે વિચારણા શક્ય છે કે કેમ તેનો નિર્ણય હવે તો આગામી તૃતીય છાત્રાલય સંમેલન જ કરી શકશે.

એકંદર રીતે આ વિભાગીય સંમેલન કુત્તેદમંદ થયું મણી શકાય. તેને કુત્તેદમંદીથી પાર પાડવામાં સૌથી મોટા દિરસો પ્રમુખશ્રીનો. બધાવ મહેમાનોને સુગોચ રીતે ગળાવી લઈ, સંમેલનની કાર્યવાહીને બરાબર દોરી આગાદ પાર પાડવામાં બીજો મહત્ત્વનો દિરસો શ્રી. નાનાભાઈનો. શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીલવનની સ્વાગતની પરંપરાને અનુરૂપ અને શ્રી. નાનાભાઈના પોતાના ખવાસને ગોચ તેમણે આવેશ મહેમાનો પાસેથી કરી જ શી લીધી ન હતી. મહેમાનોએ શી લેવા બાબત ખૂબ આગ્રહ કર્યો તે આગ્રહને તેમણે પોતાના પ્રેમથી છુટી લીધો હતો અને આખરે શી આપવાની બાબતમાં મહેમાનોની હાર થઈ હતી ! સંમેલનને પાપ પાડવામાં બીજો મહત્ત્વનો દિરસો તે શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ છાત્રાલયના સંચાલકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓનો. તેમણે ખૂબ ઝહેમત ઉઠાવીને જરૂરી તેટલી બધી સગવડ અમારા માટે ઉભી કરી આપી હતી. અને સંમેલનની કુત્તેદમો ખરો આધાર આવેશ મહેમાનો ગૃહપતિ ભાઈઓનો. આ ટાટમાં તેમણે જે તકલીફ લીધી છે અને સત્કારથી ઉઠાયા તે રાત્રે જાપ્યા ત્યાં સુધી માર માર કામ થયું છે તે તેમનો આ વિષયનો ખરો રસ અને ઉત્સાહની સાક્ષી પૂરે છે.

આ તમામ ભાઈ બહેનોનો અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માનવાની હું આ તક લઉં છું; અને ખુદ લાવનગના પણ જે સબળનો તથા સન્મારી-ઓએ રસ લઈને આ કાર્યક્રમમાં ભાગ લીધો હતો તેમનો પણ આભાર માનવાની આ તક સાધું છું.

હરભાઈ ત્રિવેદી.

છાત્ર સમાચાર

છાત્રોની મૈત્રીભાવનાના ઉજ્જમાળા દિવસો હમણાં હમણાં દેખાતા જાય છે અને તે આનંદે પુષ્કલિત થવાય છે.

વડોદરાના મિત્રોએ બેગા મળી કાર્યની શરૂઆત કરી દીધી છે અને તેમાં પાંચ સંસ્થાઓનું હાથ ગુરત મંડળ નીમાઈ ગયું છે. છાત્રોની જાગૃતિના આ દિવસો ખીજા છાત્રોને પણ જગાવશે જ ને !

પણ પેલા મુજબએ તો કમાલ કરી. જાણું તે દિવસે મુજબ હાથમાં રહે તેવું નંધી એ તો સા કાઈ જાણે છે. જાણે મામની જાગતી બાધ પછી

મુંબઈના છાત્રો ગયા માસની ૧૬મીએ ચીનાગામમાં મળ્યા. પાંચે દસ જણ નહિ પણ પચાસ-પંચાવન. મને એમ હતું કે છાત્રો એટલે જ્યાં જ સોગીઆ; પણ તે દિવસે તો લગ્ન આનંદની કે અનેરી છાયા જધાના મુખે દેખાતી હતી. શ્રી. દાણીએ કાંઈક કહ્યું. ભાઈશ્રી છોટાલાલને પ્રમુખપદે બેસાવ્યાં. જ્યાં જ ભાઈઓ અત્યંત આનંદ અને મીઠી મસ્કરીઓ વચ્ચે જરૂરી ચર્ચાઓ કરતા હતા. રચનાત્મક કાર્યક્રમની વિચારણા ચાલી. બે ચાર ભાઈઓએ આ માટે ખાસ આગ્રહ બતાવ્યો. બીજી છાત્ર સંસ્થાઓને માહિતગાર કરવા પ્રચારસમિતિ પણ નીમાઈ; કાર્યમંડળ ચૂંટાયું; અંધારણુસમિતિ પસંદ કરી: મુંબઈએ દાખલો બેસે તેવું કામ થયું.

ઉજળતા હાસ્ય વચ્ચે જધાની આંગળીઓ નહિ પણ હાથ ઉજળ્યા, અને સતોતુર્મતથી મુંબઈ છાત્રમંડળની મંગળ સ્થાપના થઈ.

મુંબઈ છાત્રમંડળના પ્રમુખ તરીકે મહાવીર જૈનવિદ્યાલયવાળા ભાઈશ્રી લાલજાઈ શાહ અને મંત્રી તરીકે ભાઈ ત્રિવેદી નીમાયા છે.

નીચેની સંસ્થાઓ 'મુંબઈ મંડળ' દ્વારા બૃહત્ છાત્રમંડળ સાથે જોડાઈ છે:—

- (૧) ગોક્ષળદાસ તેજપાળ બોર્ડિંગ હાઉસ.
- (૨) શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય.
- (૩) ઔદિવ્ય વિદ્યાર્થિભુવન.
- (૪) મોદ બોર્ડિંગ, દાદર.
- (૫) હ. આ. દેસાઈ બોર્ડિંગ.
- (૬) હીરાચંદ ગુમાનજી જૈન બોર્ડિંગ.
- (૭) કચ્છી ઓશવાળ જૈન બોર્ડિંગ.
- (૮) હાલાઈ લોહાણા બાલાશ્રમ.
- (૯) કનાતવાળા અને સુખડવાળા ઓર્ફનેજ.

પ્રેક્ષક.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના બે શિલિંગ.

લખો: વ્યવસ્થાપક, છાત્રાલય: શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન: ભાવનગર ;

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેલ નેહરુ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. જીખાબાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી દુસિંદ્રપ્રસાદ કલિંગાસ ભટ્ટે ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ લુ.
૧૯૨૬

અંક ૨ ને
ફેબ્રુઆરી

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કોવિદાસ ભટ

છાત્રાલય એ જીવનની સંસ્થા હોય તો જાત
મહેનતને તેમાં અવશ્ય સ્થાન મળવું જોઈએ.
આપણી : શાળાઓ આજે મોટે ભાગે બેઠાડું
જીવનને ધોળી રહી છે; આપણે છાત્રાલયોમાં પણ
વિદ્યાર્થીઓને લેસન તૈયાર કરવાના સંચાઓ જ
રાખીએ તો તો વિદ્યાર્થી કોઈ દિવસ પણ
માણસાઈમાં આવવાનો જ નથી.

આપણે ગૃહપતિઓ છાત્રાલયોમાં શાળાની ઉણપો
પૂરી કરવા મથીએ એટલું જ નહિ પણ આવડા
મોટા સમૂહના પિતા તરીકે ખુદ શાળાઓનો
અભ્યાસક્રમ આજે એકલો બૌદ્ધિક જાની ગયો છે
તેમાં ફેરફાર કરવાની કુંજેશ પણ ઉઠાવીએ.

દુનિયાના સમર્થ ચિંતકો આજે જોઈ શક્યા છે કે
મનુષ્ય જીવનમાં જાતમહેનતને યોગ્ય સ્થાન નહિ
મળે ત્યાં સુધી જગતમાં શાંતિ સંભવતી નથી.

ગૃહપતિની પ્રમાણિકતા

જ્યારે જ્યારે છાત્રાસયનો વિચાર કરવા બેસીએ છીએ ત્યારે ત્યારે જ ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ પણ ગૃહપતિ તરફ આપણી નજર જાય છે; અને ગૃહપતિનો વિચાર કરવા બેસીએ છીએ એટલે ગૃહપતિની લાયકાતનો વિચાર આત્મા વિના રહેતો જ નથી.

આ લાયકાતને આપણે અનેક દૃષ્ટિગિન્દુથી જોઈ શકીએ. ગૃહપતિને માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન જોઈએ, તેને જીવાનો તરફ આદર જોઈએ, તેનામાં વ્યવસ્થાશક્તિ જોઈએ, તેને કેળવણીનાં શાસ્ત્રોનો પરિચય જોઈએ, તેનામાં સામાન્ય અક્ષય જોઈએ વગેરે ઘણું જે આપણે ગણતી શકીએ.

પરંતુ આ બધાં શાસ્ત્રો ગણાવવા બેસીએ છીએ ત્યારે કાંઈ આવીને જ્ઞાનમાં કહેતું હોય છે: “ભણ માણસ, તારાં શાસ્ત્રોગ્રાન્થો તો આવવાં હશે ત્યારે આવશે. આજે તો પ્રમાણિકતા જેવી આવ સાદી વાત ગૃહપતિ-ઓમાં દેખાતી નથી ત્યાં આ બધાં શાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી તો માણસ ખીજતો વધારે ભગવાનો છે, અને જે વસ્તુ લાયકાત આપનારી છે તે જ દાંડખીછાડો કરનારી જનવાની છે.”

છાત્રાસયોમાં ગૃહપતિઓની અપ્રમાણિકતા સંબંધી અનેક વાતો આપણા જ્ઞાન પર અથડાયા કરે છે. એક બાજુથી જ્યારે આપણે છાત્રાસયના કારભારમાં ગૃહપતિને વધારે સ્વતંત્રતા આપવાની હિમાયત કરીએ છીએ ત્યારે તો આવી અપ્રમાણિકતા વધારે સાલે છે.

આવી અપ્રમાણિકતાના કયા કયા માગો છાત્રાસયમાં હોઈ શકે તેનાં વર્ણનમાં ઉતરતાં આપણને ચીતરી ચડે એવું છે. ગૃહપતિ અને રસોયાના મંબંધો, ગૃહપતિ અને કાકારીના મંબંધો વગેરેમાં હોઈ ઉતરવું એ કાળજીની કાકી ધોવા સમાન છે. અક્ષયત, આવી અપ્રમાણિકતામાં ગૃહપતિ પોતે અજાણ હોય તોયે તેની મા કે સ્ત્રી કે ખીજું કાંઈ સગું ગોટાળા ચલાવે જ રાખે છે, અને ભોલો ગિયારો ગૃહપતિ જાને નિર્દોષ જેવું મોઢું સાચવીને આવા ગોટાળા માટે દયાપાત્ર બને છે.

પણ અમને તો આ તમામ બાબતોમાં ગૃહપતિનો જ દોષ લાગે છે. પ્રમાણિક નોશરીના નિયમ પ્રમાણે પોતાને જે પગાર વગેરે મળતું હોય તે ઉપરાંત એક રાત્રી પાઈતી આશા કાંઈ ગૃહપતિ ન રાખે. છાત્રાસયના કાકાર : રસોડાની બાજતમાં પોતે ખાંડાની ધાર પર ચાલે. પોતાનાં ઘરનાં ભૈરાં

નાની નાની બાળતોમાં લોભને વશ થવા જાય હાં તે શુદ્ધપતિએ તેમને
‘સમ્પત્તિ વિરોધ જ’ કરવો જોઈએ અને પોતાનો વિરોધ ન જ આણે એમ
જણાય ત્યારે પોતાની નાકાવક્રી ગણીને છાત્રાસયમાંથી છૂટા થવું જોઈએ.

શુદ્ધપતિઓની આવી પડદા પાછળની અપ્રમાણિકતા વિદ્યાર્થીઓના
માનસ પર કેવાં કેવાં પરિણામો નીપજાવે છે એ તો અનુભવીઓ જ જાણે
તેવું છે. જીવનના સાદા વ્યવહારમાં પણ પ્રમાણિકતા ન હોય તો ઘડીભર
આવડવું ન જોઈએ ત્યાં ઉચિત વિદ્યાર્થીઓના વિદ્યામની ખાસ સંસ્થાઓમાં
તો તે સાંખી જ કેમ શકાય ?

અમોરી તમામ શુદ્ધપતિભાઈઓને ખાસ વિનંતિ છે કે તેઓ છાત્રાસય
સાથેના પોતાના તમામ પ્રકારના વ્યવહારને એક વાર અંતરથી તપાસી જાય
અને જાણે અજ્ઞપણે પણ ક્યાંઈ ગોટાળો રહી જતો હોય તો તેને દૂર કરી
છાત્રાસયના વાતાવરણને વિશુદ્ધ બનાવે.

નાનામાઈ.

જોઈએ છીએ એક સુપરવાઈઝર

તારીખ ૩૦-૧૨-૨૮

પ્રિય હરભાઈ,

સાથે “ જોઈએ છીએ-એક સુપરવાઈઝર ” ની જાહેરાત છે. મારા શુદ્ધપતિ-
પણાના ટુંકા ઇતિહાસનો એમાં સમાવેશ છે આ જાતની મુશ્કેલીઓ સામાન્ય
રીતે કોમી છાત્રાસયમાં ઠામ કરતા સર્વે શુદ્ધપતિઓને ઓછી વધારે હોય છે.
મારી બધી વાત સર્વાંગે સચ્ચ છે અને એમાં રજ માત્ર પણ અતિશયોક્તિ નથી.
કંઈક રહી જતું દરે એ બનવા જોગ છે. આ જાતનું નિવેદન હાલના શુદ્ધપતિઓ
એક અથવા બીજા કારણે ન કરી શકે, પણ સર્વેને આ જાતની વાતો કહેવાની રહે છે.

‘હોય તો ભલે કહે. જો વાંચન માટે હપથોગ ન થાય તો પણ “ છાત્રાસય ”
માં એક લેખ તરીકે તેનો હપથોગ કરી શકો છો.

લી. તમારા

.....ના

વન્દે માતરમ્.

જોઈએ છીએ એક સુપરવાઈઝર.

એક કોમી વિદ્યાર્થીભવન માટે એક એન્જીનેયર સુપરવાઈઝર જોઈએ.
શાળામાં ઠામ કરતા શિક્ષકને પસંદગી આપવામાં આવશે. ભવનમાં તેણે
રહેવાનું છે. નીચે પ્રમાણે વિભાગો વાર ઠામ કરવા નેણે તૈયાર રહેવાનું છે.

વિદ્યાર્થીઓને લગતું:—

- (ક) સવારે ઘંટ વગાડીને વિદ્યાર્થીઓને જગાડવા તથા તેઓ વખતસર નાહીને પરવારે તે ધ્યાન રાખવું.
- (ખ) સવારે વિદ્યાર્થીઓ સાથે સમુદાયપ્રાર્થનામાં જોડાવું અને તેઓ પ્રાર્થનામાં હાજર રહે તે ધ્યાન રાખવું.
- (ગ) પ્રાર્થના બાદ વિદ્યાર્થીઓ વાંચવા જેસે ત્યારે તેમની સામે ખુરશી નાખીને ૧૦ વાંચ્યા સુધી ચોક્કી કરતા જેસવું.
- (ઘ) વિદ્યાર્થીઓ સવારનું ભોજન લે ત્યારે હાજર રહેવું.
- (ઙ) સાંજે વિદ્યાર્થીઓ શાળામાંથી છૂટે પછી તેમની લવનમાં હાજરી લેવી, તથા તેઓ ફરવા અથવા રમવા ખરાબર વખતસર જાય અને નિયમસર પાછા ફરે તેનો જાહેાગસ્ત રાખવો.
- (ચ) રાતના વાળુ વખતે હાજર રહેવું.
- (છ) રાતના પ્રાર્થના વખતે હાજર રહેવું અને તે સમયે વિદ્યાર્થીઓ પાસે કંઈ વાચન, ચર્ચા વગેરે કરવાં.
- (જ) વિદ્યાર્થીઓ સુષ્ઠ જાય પછી તેમની પાસે ફરી આવવું.
- (ઝ) ફરવા જવાને બદલે કોઈ વિદ્યાર્થી ગામમાં રખડતા ઉપડી ન જાય તેની દેખરેખ રાખવી. તથા લવનની બહાર કંઈ ખાય નહિ તેની ચોક્કી કરવી.
- (ઞ) લવનમાં વિદ્યાર્થીઓ પાનાં, લમરડો વગેરે કોઈ જાતની અનિષ્ટ રમતો ન રમે તે ધ્યાન રાખવું.
- (ટ) વિદ્યાર્થીઓનાં કામો વહેંચી આપવાં અને તે દરેક ખરાબર કરે છે કે નહિ તે તપાસવું.
- (ઠ) વિદ્યાર્થીઓને કપડાં, પુસ્તકો, શાળાની શી, નોટ, કાગળ, પેન્સિલ વગેરે સઘળું લવન તરફથી આપવામાં આવે છે, માટે તે વસ્તુઓ તેમને ખરાબર વહેંચી આપવી, વખતો વખત તપાસતા રહેવી અને તેને લગતી સઘળી વ્યવસ્થા કરવી.
- (ડ) વિદ્યાર્થીઓના ચારિત્ર્ય ઘડવા પર, અભ્યાસ પર, શરીર બાંધવા પર અને વર્તન પર ખાસ ધ્યાન આપવું. જરૂર લાગતાં શિક્ષા કરવાની છૂટ છે.
- (દ) લવનની અંદર વિદ્યાર્થીઓ હમેશાં ડાયા ડમરા થઈને રહે અને હમેશાં વાંચ્યા જ કરે તેની ખાસ સંજ્ઞાથી દેખરેખ રાખવી.

(જી) તેમની અંદર નવી નવી પ્રવૃત્તિઓ મારે ઇચ્છા જગાડવી, પણ તેના બાવહારિક પ્રયોગોને અવકાશ ન આપવો.

હિસાબને લગતું:—

(૧) ભવનનાં નાણાં સંબંધે સર્વે વહિવટ કરવો, બ્યાજ ઉધરાવવું, રોજ-મેળ, ખાતાવહી, ડાયરી, સરવૈયું વગેરે બધું સંભાળવું.

(ખ) બધાં બીલો ચુકવવાં, બધી ઉધરાણીઓ કરવી અને પહોંચી તૈયાર કરવી.

(ગ) માસિક પગાર ચુકવવા.

(ઘ) ભવનના પૈસા સંબંધી સંપૂર્ણ વહિવટ કરવો.

કોઠારને લગતું:—

(ક) ભવનના કોઠારને લગતો સર્વે દાણો, મશાલો, કાંચ વગેરે સર્વે વસ્તુઓ ખરીદવી, સંભાળવી અને તૈયાર કરાવવી.

(ખ) હમેશના સિધાની છુક રાખવી, અને માસિક સિલિક મેળવવી.

(ગ) ભવનમાં જે જે જમણો અપાય તેનાં બીલો તૈયાર કરવાં, અને જમણુ અપાયાના ખર્ચ તે આપનારને એક પોસ્ટ કાર્ડથી આપવા. (દર વરસે લગભગ ૧૦૮ જમણો નોંધાએલાં છે.)

(ઘ) રસોડામાં જમણુની વધવટ પર નજર રાખવી અને તેની વ્યવસ્થા કરવી.

(ઙ) કીટાની વંપરાશ ઉપર ધ્યાન રાખવું.

સ્કેટરીને લગતું:—

(૧) સેક્રેટરીની સલામતે અડવાડિયે બે તથા વખત જવું અને તેમની બધી મુશ્કેલીઓનો એમલ કરવો.

(૨) સેક્રેટરી અડવાડિયામાં એક બે વખત સાંજે ભવનમાં આવશે, તેમની રાહ જોઈને હમેશાં સાંજે બેસી રહેવું.

(૩) તેમની સાથે સ્વતંત્ર વિચાર જેવી વસ્તુ વર્તનમાં ન રાખવી.

પરચુરણ:—

(૧) ભવનના નોકરો પર બરાબર દેખરેખ રાખવી અને ડેડરોડનો બરાબર હિસાબ રાખવો અને વારંવાર મેળવવો.

(૨) ભવનની લાયબ્રેરીનાં પુસ્તકો, છાપાંઓ વગેરે સંભાળવાં અને તેને લગતો સર્વે પત્રવ્યવહાર કરવો.

- (૩) વિદ્યાર્થીઓ નાતમાં જમવા જાય ત્યારે સાથે જમાડવા જવું અને તેઓ જમી રહે ત્યારે તેમને લઈને પાછા ફરવું.
- (૪) જ્ઞાતિમાં લગ્ન વગેરે પ્રમુખે ભવનના ચોપડા લઈને પૈસા ભરાવવા જવું અને તે પૈસા ગરામર ઉધરાવવા.
- (૫) નવા વરસની સવારે બોણી ઉધરાવવા વિદ્યાર્થીઓની સાથે જવું.
- (૬) આ ઉપરાંત સેક્રેટરી જે ફરમાવે તે કરવા તૈયાર રહેવું.

ખાસ સુચના:—

આ ભવનની સર્વે વ્યવસ્થા વ્યાવહારિક રીતે સેક્રેટરી જ કરે છે, જે કાયમી છે. કમીટી વગરે એક જો વખત મળે છે, કારણકે કાર્યમ કરવું મુશ્કેલ પડે છે; અને કમીટીના ફેટલાક મેમ્બરો ભાડે ગાડી કરીને આવે છે જેનું ભાડું ભવનને સુધવવું પડે છે. માટે કમીટી વારંવાર મળી શકતી નથી.

ઉમેદવારે નીચેની શરતો ખામ ધ્યાનમાં રાખવી પડશે. નિશાળમાં જવા સિવાય તેનાથી ભવનના કામ ઉપરાંત બહાર નહિ જઈ શકાય. ફરવા જવાનું, કોઈ પણ મહેર પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવાનું, એ સર્વે છોડી દેવું પડશે. ભવનમાં સતત હાજરી જોઈશે. ભવન ત્યારે માસ ખુલ્લું રહે છે, એટલે વેકેશનો નથી.

રહેવાને માટે એક ઓરડો મળશે, જેમાં કુકુંબ સહિત રહી શકાશે; અને તેમાં રાંધવાનું, ન્હાવા ધોવાનું, કોહર, સામાન વગેરે રાખવાનું, સુવાનું બધું કરી શકાશે.

પગાર રૂ. ૩૦ થી ૩૫—

“છાત્રાલય”ના તંત્રીને સરનામે અરજ કરો.

મારો અનુભવ

શિક્ષકનો ધંધો ગ્વીધર્માને પાંચ વરસ થઈ ગયાં હતાં. જે શાળામાં હું શિક્ષક હતો તે શાળાને પોતાનું છાત્રાલય પણ હતું. શિક્ષકનો ધંધો ફરતો ત્યારે વિદ્યાર્થીઓને લગતી નાની મોટી અનેક બાબતોમાં છાત્રાલયનાં બાંધાં શોધતો અને શૂદ્ધપતિઓની અણઆવડત ઉપર ખીખતો. ક્યારેક ક્યારેક તો મને એમ પણ થતું કે આ સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વશાસનના જમાનામાં છાત્રાલયમાં શૂદ્ધપતિ ન રાખવામાં આવે તો પણ શું? શિક્ષકનો

દાર્પમાં તે વિદ્યાર્થીને પોતાનાથી વધારે જ્ઞાન જ્ઞાન ચઢાવકની જરૂર પડવાની જાય છે તેથી શાળામાં શિક્ષક ન હોય તો ચાલે જ નહિ. પરંતુ છાત્રાલય એ તો હુદ્દિના શિક્ષણથી પર એવી એક તરફોને માટે જીવન જીવવાની સંસ્થા છે. અને જ્યાં તરફો સ્વાતંત્ર્ય પામેલા અને જવાબદારીના ભાન-વાળા હોય છે ત્યાં છાત્રાલયજીવનના દાયદાઓ પોતે જરૂર પોતાની મેળાએ ઉઠાવી શકે છે. વિદ્યાર્થીજીવનને જ્યાં વધારે પ્રતિભાતી મદદની અપેક્ષા ઉભી થાય ત્યાં શાળાના શિક્ષક મારફત તે જે જોઈએ તે મેળવી શકે છે.

મનમાં આવી વિચારસરણી યોગાયા જ કરતી હતી તે જ સમયે ગળ-ખર એવા સંજોગો ડિલા થયા કે મારે શાળાના શિક્ષકની સાથે સાથે જ છાત્રાલયના ગૃહપતિનું કામ પણ કરવાનું માથે આપ્યું. મારા મનથી એ કામ જેટલું રસિક હતું તેટલું જ મહેતું પણ હતું. ખાવાપીવાને લગતી તેમજ હમેશના અન્ય વ્યવહારને લગતી ગાળનોમાં હાથ નીચેના કારકુન કોઠારી તેમજ રસોયા મારફત ચઢાવી લેવાયે તેવી કસપના હતી. શાળામાં નહિ જવાનો જે વખત હશે તેમાં વિદ્યાર્થીઓ માટે ડ્રેજવણી વિષયક અનેક-વિધ પ્રવૃત્તિઓ શોધી કાઢીશ, અને સાજના સમયમાં રમનોના અવનવીન કાર્યક્રમો યોજી ચરવા તો વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળાંઓ લઈ દૂર દૂર કરવાની લહેજત મારી ગધાય વિદ્યાર્થીઓનાં મન આકર્ષી લઇશ, તેવાં સ્વમાં સેવતો હતો. વિદ્યાર્થીઓના નવરાશના વખતનો તેમની પાસે ઉપયોગ કરાવવો અને શાળાના હુદ્દિના દાર્પમાં તેમને મદદગાર થઈ પડતું એટલું જ છાત્રાલય-જીવનનું ક્ષેત્ર મારે મન હતું. અને આવી કસપનાથી પ્રેરાઈને મારા શિક્ષકના ધધાની રાથે છાત્રાલયના ગૃહપતિ ગનવતું કામ મેં સ્વીકાર્યું. વિદ્યાર્થી-ઓની સાથે વસવાનો મને શોખ હતો અને મારા પોતાના ઘરની જંગમ નહિ જેવી હતી. તેથી શાળામાંથી રાત્રી છાત્રાલયમાં રહીશ અને વિદ્યાર્થી-જીવનમાં વધારે ઓતપ્રોત થઈ જઈશ નેતી મહેત્તજીઓ રાખી હતી. આમ કરવાથી મારા શિક્ષકના જીવન ઉપર પણ સુંદર અસર થશે અને માનસ-શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી શિશુઓનું કાર્ય વધારે સફળ થશે તેમ પણ લાગ્યા કરતું હતું. આવા તરંગોથી મોહાઈ ગૃહપતિ પદ સ્વીકાર્યું.

પહેલે જ દિવસે સવારમાં લહેલો ઉડી વિદ્યાર્થીઓની પ્રાર્થનામાં હાજરી આપવા માટે પ્રાર્થનામંદિરમાં ગયો. છાત્રાલયમાં એકદરે તો સો વિદ્યાર્થીઓ હતા પરંતુ સવારની પાંચ વાગ્યાની પ્રાર્થનામાં આંખ ફેરવું તો માત્ર પંદર જણની જ હાજરી જણાઈ. પ્રાર્થનામંદિરના દારમાં પ્રવેશ કરતાં જ મનમાં

કૂંગરાયો ! બધા વિદ્યાર્થીઓએ પ્રાર્થનામાં હાજર રહેવું જ જોઈએ એવો વિચાર એક ક્ષણ માટે પસાર થઈ ગયો. તે જ ક્ષણે ગૃહપતિમાં ક્રોધ ને જોઈએ, ગૃહપતિ પરાણે ફરજ ન હોતે તેવા કેળવણીના મહાન સિદ્ધાન્તો પણ મનમાંથી પસાર થઈ ગયા. જાને વિચારોનું દ્વંદ્વયુક્ત શમ્યું ન શમ્યું અને હું સાક્ષાત્ પ્રાર્થનામંદિરમાં જઈ ઉભો રહ્યો પ્રાર્થના શરૂ થવાને પાંચેક મિનિટની વાર હતી. મેં અનેક મોટી મોટી મેદનીઓમાં હાજરી આપી હતી; અનેક સભાઓમાં ભાગલે. પણ ક્યાં હતાં અને ખુદ મારી શાળામાં તો બધા વિદ્યાર્થીઓ પાસે ધીર ગંભીર બની રોજ રોજ પડિતાઈ ડોળતો હતો. પ્રાર્થનામંદિરમાં તે જ વિદ્યાર્થીઓ હતા; હું પણ એતો એ જ હતો. પરંતુ કોણ જાણે શું થયું કે મારું શરીર ધ્રુગવા લાગ્યું, મન શન્ય થઈ ગયું, હૃદયના ધબકારા વધ્યા અને ક્યાં બેસવું અને શું કરવું તેની સૂઝ ન પડી. એક ક્ષણ આમ પસાર થઈ હશે. તુરત જ મેં મારું સ્વાસ્થ્ય પાછું મેળવી લીધું. મને મારી જાત માટે શરમ આવી. પ્રભાતના અંધારામાં કોઈ ન દેખે તેમ મેં મારી જાનને ફિટકાર કર્યો અને વિદ્યાર્થીઓની નાની નાની હાસોની સામે તેમની સમક્ષ મોટો ભા થઈને બેસી ગયો.

પ્રાર્થના શરૂ થઈ. પ્રભાતના પહોરમાં મગકાજ શરૂ કરતા પહેલાં ઇશ્વરસ્મરણ અત્યંત આવશ્યક વસ્તુ હોઈ છાત્રાસયજીવનમાં સમૂહપ્રાર્થના હાગ વ્યક્ત થતી જ જોઈએ એવી માન્યતા હું ધરાવતો હતો. આજ દિવસ સુધી મારી માન્યતા કેવળ માન્યતા જ રહી હતી. વ્યવહારમાં ઉતારવાનો મને પ્રસંગ મળ્યો નહોતો. આજે તે પ્રસંગ સાંપજો. પ્રાર્થના દસથી બાર મિનિટ ચાલેલી એ દમ બાર મિનિટ દરમ્યાન જીવનમાં કદિ નહિ વિચારેલા અનેક વિચારો મગજમાંથી પસાર થઈ ગયા. છેલ્લી બે ત્રણ મિનિટ વખતે તો આંખમાં નાનાં એવાં ઝોડાં પણ આવી ગયાં. ઇશ્વર ઇશ્વરને ઠેકાણે રહ્યો અને મારાં મન તથા શરીર કોઈ જૂદા જ વ્યવસાયમાં રૂંઠાયાં. હું દિહમ્બ બની ગયો. શું થાય છે તે સમજાયું નહિ. ત્યાં તો પ્રાર્થના પૂરી થઈ અને મારા મનમાં મેં અગાઉથી નક્કી કર્યા પ્રમાણે અને વિદ્યાર્થીઓને જાહેર કર્યા પ્રમાણેનું પ્રવચન કરવાનો સમય થઈ ગયો. પ્રાર્થના આપ્યા પછી હૃદયના ધબકારા કંઈક શમ્યા હતા તે ફરીથી એક ક્ષણમાં ફિગુલિન થઈ ગયા. છતાં હિંમત રાખી મારે કહેવાનું હતું તે મેં વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કહ્યું. આજે તો મારા મનમાં પ્રાર્થનાની ગંભીરતા અને વિદ્યાર્થીઓએ તેમાં આપતી જોઈતી ફરજિયાત હાજરી એ બે જ વસ્તુઓ ધોળાયા કરતી હતી.

મારા પોતાના સાક્ષાત્ જીવનમાં આજે મેં જે જાનને પરતુઓમાં નિષ્કળતા મેળવી હતી. જતાંય મારી પાસે જેટલો રાજદબાંધર હતો, જેટલી વાફાચાતુરી હતી તે વાપરીને એક ભારેખમ પ્રવચન કરી નાખ્યું. [ચાલુ]

હરભાઈ.

• ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન

આપણા ત્રીજા સંમેલનની તારીખો નક્કર આવતી જાય છે. માર્ચ માસના :આખરના દિવસો લગભગ ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન અમદાવાદમાં ડાકાસાહેબ કાલેલકરને આંગણે ભરવામાં આવશે.

આ ત્રીજું સંમેલન પહેલાં જે સંમેલનો કરતાં વધારે આકર્ષક છે એ કહેવાની જરૂર નથી. લાવનગરનું પહેલું સંમેલન છાત્રાલયની દિશામાં નવું પગલું હતું. છાત્રાલયનો પ્રશ્ન એ માત્ર શેડીઆ લોકોનો કે નાતના પટેલોનો પ્રશ્ન નથી પણ કેળવણીનો પ્રશ્ન છે એટલો પડકાર માત્ર એ સંમેલનમાં થયો. એ સંમેલને ગૃહપતિઓને, માળાપોને, દાનવીરોને, સેક્રેટરી-ઓને, શિક્ષકોને, કેળવણીખાનાના ઉપરીઓને છાત્રાલયની સંસ્થા તરફ એક નજર નાખતા ક્યાં. ખીજું સંમેલન અમરેલીમાં થયું. બાઈ જગજીવનદાસે પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ છાત્રાલયસેવામાં ગાળ્યો છે એટલે તેમણે કાકા કાલેલકર જેવા પ્રમુખને પોતાને આંગણે બોલાવી છાત્રાલય જીવનની દિલ્લસૂરી કાઢ્યાવાડ ગૂજરાતના મહેમાનોને સુલભ કરી આપી અને પોતાની સેવાને દ્વિતીય કરી.

આ ત્રીજું સંમેલન ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં ભરાય છે. પૂજ્ય ગાંધીજીએ અને તેમના સત્યાગ્રહાગ્રમે આખાયે અમદાવાદને આજે તીર્થ જનારી મૂક્યું છે. પૂજ્ય ગાંધીજીના જીવનના એક અડધ ઉપાસક કાકા કાલેલકર. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ એટલે એ જીવન મિહાતોને આજના કેળવણીના રૂપમાં સિદ્ધ કરનારી સંસ્થા.

આપણાં છાત્રાલયોને આપણે ઘણી વાર સારી માઠી વીંછીઓ કહી સંબોધ્યાં છે. જ્યારે જ્યારે આપણે છાત્રાલયજીવનનો વિચાર કરતા એકા ધીએ ત્યારે ત્યારે પહેલાંના વખતના આશ્રમોની કલ્પના આપણા મનમાં આત્યા વિના રહેતી જ નથી. વસ્તુસ્થિતિ અને આદર્શ વચ્ચેનો આ તફાવત આપણને રોજ મુંઝવે છે અને આપણે અસતોષ ટળતો જ નથી. આવે વખતે એ કલ્પનાના આશ્રમજીવનને વ્યવહારમાં ઉતારી દેનાર સંસ્થાને

આંગણે આપણે ઉભા રહીએ એ જ સંમેલનનો અપૂર્વ લક્ષણ છે. કેટલાયે છટાદાર ભાષણો, કેટલીયે બુદ્ધિના ચમકારા ભરેલી ચર્ચાઓ અને કેટલાયે પ્રશ્નોત્તરો જે ન આપી શકે તે આપણને સૌને આ બે આદર્શો બેવાથી મળશે એમ મને લાગે છે. બેશક, જેઓ આવાં સંમેલનોમાં આંખો મીચીને જ આવે છે અને રંગભૂમિથી ચતાં ભાષણો એક કાને સાંભળીને બીજા કાને કાઢી નાખવા સિવાય બીજું કશું જેમને કરવું નથી તેમને માટે તો આ સંમેલન કેવળ નિરાશાસ્પ થવાનું છે એમાં શક નથી.

ઉપરાંત એક આજત તરફ આપણું રહેજે ધ્યાન જાય તેમ છે. પહેલાં બે સંમેલનો અમુક રીતે પ્રચાર જેવાં હતાં એટલે તેમાં પ્રેક્ષકોની મંજૂઆત મોટી હતી. પણ આવાં સંમેલનોમાં ત્યારે પચરંગી પ્રેક્ષકોની સંખ્યા વધી જાય છે ત્યારે ગૃહપતિઓ જેવા ખુદ કામ કરનારાઓને પોતાની મુઝવણો ઉકેલવાનો અવકાશ ઓછો મળે છે. પહેલાં બે સંમેલનોમાં આ પ્રમાણે થયું તે યોગ્ય હતું. હવે પછીના આ ત્રીજા સંમેલનમાં છાત્રાલયમાં રીતસર કામ કરનારા ગૃહપતિઓ અને સેક્રેટરીઓને જ ધ્યાનમાં રાખી કાર્યક્રમ ગોઠવાય એવી અમારી નમ્ર માંગણી છે. આમ થવાથી કદાચ બહારના પ્રેક્ષકોને રસ ઓછો પડશે પણ સંમેલન જે છાત્રાલયો માટે ભરાય છે, તે છાત્રાલયોના કામને તો તેથી લાભ જ છે. મારી તો ખાતરી છે જ કે કાકા કાલેલકર પોતે પણ આવા સંમેલનને પસંદ કરે છે એટલે તેઓ પોતે આપણા સંમેલનની દિશામાં આટલો ફેર તો અવશ્ય કરશે.

નાનાભાઈ.

મારી હાથરીમાંથી

તા. ૧૨-૯-૧૯ : રાત્રિના ૧૦

આજ સવારે કેશુભાઈ મળવા આવ્યા. મારા કામમાં તેમને કીક રમ પડતો હોય એમ લાગ્યું. છાત્રાલયના ગૃહપતિનું કામ કેટલું વિષ્ટ છે તેનો ખ્યાલ ખાસા અડધા કલાકના ભાષણથી મેં તેમને આપ્યો ! મારા પોતાના કાર્યમાં સેક્રેટરી સાહેબ વગર સમજ્યે દબલગિરી કરવા આવે તો કેવી રીતે હું તેમને ચૂપ કરી દઉં, અને વખત આવ્યે બેહકમી સામે કેવી દલતાથી લડું તે મંજૂર મેં તેમને ખૂબ દબક ભાષામાં કહ્યું. મારી કાર્યનિષ્ઠાથી અને અડગ હિંમતથી તેઓ ખૂબ ખુશ થએલા દેખાયા. મારી સાથેના પરિચયથી પોતાને ધન્ય માની તે ગયા.

ધ્યરને પણ મારી કસોટી આજને આજ કંપી હશે. સાંજના ભાગમાં સેક્રેટરી સાહેબ છાત્રાલયમાં આવ્યા. રમતની ઓરડીમાંથી વિદ્યાર્થીઓને ક્રિકેટનો સામાન કાઢી આપતો હતો. પરીક્ષાનો સમય નજીક આવે છે, અને રાત્રે વાંચવાનું રહેશે તેથી રમતને વખતસર જ પૂરી કરવા બાબત નેતાને સૂચના આપતો હતો તે જ વખતે બરાબર સેક્રેટરી સાહેબે ઓશરીના પગ ધિયા ઉપર પગ મુક્યો. વિદ્યાર્થીઓ રમતના મેદાન તરફ ચાલ્યા ગયા પછી સેક્રેટરી સાહેબે જે મારી સાથે વાતચીત કરી તે આવી હતી:—

“ પરીક્ષાનો સમય નજીક હોવા છતાં આ હોદ્દાઓને રમતમાં વખત ખર્ચવા કેમ છૂટ આપો છો ? ”

“ સાહેબ, રમત એ જીવનની પ્રાણ છે. તરબોળે રાજ એકાદ શ્વાક તો રમવું જ જોઈએ ને ? ”

“ એ તમારું ‘ રમવું જ જોઈએ ’ હમણાં તમારા ખીસામાં જ રાખો. માસ્તર, પરીક્ષાના વખતમાં તો બધા હોદ્દાઓને પરણે પણ અભ્યાસમાં જ લગાડવા જોઈએ. ”

“ પણ સાહેબ, રમત એ પણ કેળવણી જ છે ને ? અને રમતમાંથી નવો પ્રાણ લઈને આવેલા વિદ્યાર્થીઓ પછી એવડા જોરથી વિદ્યાભ્યાસમાં લાગી શકશે. ”

“ માસ્તર, એ તમારી પંડિતાઈ પરીક્ષાના સમયે નહિ ચાલે, સમજ્યા ? અહીં તો પરીક્ષામાં પરિણામ નજાગું આવે તો આપણી હરીફ ઓડિંગને લાધું કાઢી ન્તય. તમારા કેળવણીના વિચારોને હમણાં એક બાબત રાખી વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ કરાવ્યે જાઓ. ”

“ પણ સાહેબ..... ”

“ એ પણજણ મારે નથી સાંભળવું. ધનજીભાઈએ મને આજે સવારે વાત કરી સારથી જ મારા મનમાં ચટપટી થઈ હતી. મને ખીક જ હતી કે તમે કંઈક આહું જરૂર વેતરશો. તમે ભણા અને વિદ્યાન જરૂર છો, પણ સાથે જ વ્યવહારસાન વિનાના વેદીયા છો. આ વિષયમાં તો તમારે હું કહું તેમ કરવાનું છે. આજે હવે ભલે હોદ્દાઓ ગયા. પરંતુ આવતી કાલથી વહેલા જમાડવાનો પ્રયત્ન કરજો અને જમાડીને વાંચવા બેસાડી દેજો. કાલે અસારે હું પાછો એક આંટો આવી જઈશ. ”

આટલું કહી સેક્રેટરી સાહેબ નો ગયા. હું દિંદુમ્મ ઉભો જ રહ્યો. જતી

વખતે તેમને નમસ્કાર કરવા પણ બૂલી ગયો. મારા મનમાં વિચારો ધોળાવા લાગ્યા. વગર સમજ્યે દબલગિરી કરનાર સેક્રેટરી સાહેબની પણ સામે થવાની મારી બહાદુરી ક્યાં ચાલી ગઈ? સત્યનિષ્ઠા અને કર્તાવ્યપરાયણતાને આગ્રહથી વળગી રહેવાની મારી તાકાત ક્યાં છૂપાઈ ગઈ? આવી પરિસ્થિતિમાં 'શૂદ્ધપતિ' તરીકે જ નહિ રહેવાના અને આવતી કાલે જ રાજનામું આપી આજ્યા જવાના ઉન્માદી તરંગો પણ મગજમાંથી પસાર થઈ ગયા. તે વખતે તો કશો જ નિર્ણય ન કરી શક્યો.

વખત વહેવા લાગ્યો. સાંજ પડી અને મારી વિચારસરણીએ કહા-પણની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી. આ બધી ગાંડાઈ હતી. જાનોમાનો કામ કર્યે જાતે! એમ કંઈ તડ ને ફડ તે થતું હશે? એ તો ધીમે ધીમે સુધરતું જશે. ટાઢા પેટની રૂપિયા ત્રીશની નોકરી નકામી શા માટે ફેંકી દેવી?

છાત્રાલયોના સેક્રેટરી સાહેબો, મારા જેવા નિર્મોલ્ય માણસો સાથે તમારે કામ લેવાનું હોય ત્યાં પછી પ્રગતિની શાન્તિ; આશા રાજો છે? અમારી જ નમળાઈ તમારા જેવા પીઞ્જઓ ઉપર ઓઢાડી દઈ જાતને છૂપાવતાં અમને આગ્રહ આવડે તેમ છે!

છાત્રાલયોનું બાની તે અરેરે કાના હાથમાં આવી પડ્યું છે?

હરમાઈ.

પ્રેમની ફરજ?

રામશંકર સંસ્કૃતનો વર્ગ લેતા હતા. વિનાયક હાંફતો હાંફતો આવીને કહે: "રામભાઈ, ચાલો જલદી; હરિલાલ ખૂબ મુંઝાય છે. તમને બોલાવે છે."

હરિલાલ રામભાઈનો માનીતો શિષ્ય. આઠ દિવસથી તેને તાવ આવતો હતો. રામભાઈ પાસે હોય ત્યારે હરિલાલ પોતાની માંદગી બૂલી જાય. રામભાઈ ઉપર તેનો અદ્વિતિમ પ્રેમ હતો.

સંસ્કૃતનો વર્ગ પૂરો કરી રામભાઈ હરિલાલ પાસે ગયા.

*

*

*

હરિલાલનો તાવ ઉતરી ગયો હતો. છાત્રાલયને ઓટલે બેસીને દાંતબુ કરતો હતો. પીઞ્જ વિદ્યાર્થીઓ, શાળામાં જવાની તૈયારી કરતા હતા. એક પછી એક વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયમાંથી નીકળી રસ્તાની પેલી પાર નિશાળ હતી તે તરફ જવા લાગ્યા. કિશોરીલાલ છાત્રાલયના ફાટક આગળ ઉભા

ઉભા શાળામાં જતા વિદ્યાર્થીઓને રવાના કરતા હતા. દિશોરીલાલ જુવાન હતા. ૨૮ વર્ષની ઉંમર હશે. સંસ્થામાં આજીવનપ્રખ્ય તરીકે જોડાયા અને માત્ર ત્રણ વર્ષમાં જ મુખ્ય ગૃહપતિને પદે ચઢ્યા હતા.

થોડા જ વખતમાં બધા વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં આદ્યા ગયા.

હરિલાલનું દાતણ ચાલુ જ હતું. દિશોરીલાલ ઉભા હતા ત્યાંથી ધીરે ધીરે તેની પાસે ગયા. સ્નેહભરી નજરથી હરિલાલ તરફ જોઈ તેમણે પૂછ્યું : “કેમ હરિલાલ, આજે કેમ છે ?”

“હા, આજે સારું છે.” હરિલાલે જવાબ આપ્યો.

“હરિલાલ, હું તમને એક વાત કહેવા આવ્યો છું.”

હરિલાલે કશું પણ બોલ્યા વિના ગૃહપતિના મ્હોડા સામું જોઈ રહ્યો.

“હરિલાલ, એક વાત કહેશો ? તે દિવસે તમે શાળામાંથી રામલાલને કેમ બોલાવી લીધા ?”

“હા, હવે બહુ મુંઝાનો હતો તેથી બોલાવી લીધા.”

“પણ અમે આટલા આટલા ગૃહપતિઓ અહીં હોવા છતાં શિક્ષકને બોલાવવાની રીત જરૂર પડી ?”

હરિલાલનું મ્હોડું ઉતરી ગયું. તે નિઃશબ્દ રહ્યો. હાથમાંનું દાતણ બોટલા ઉપર મૂકી તે શૂન્ય નજરે પોતાના અંશુકા તરફ જોઈ રહ્યો.

દિશોરીલાલ શિસ્તના બહુ શોખીન હતા. સંસ્થામાં વ્યવસ્થાશક્તિ તે દિશોરીલાલની જ. સંસ્થામાં શિસ્ત જાળવવામાં તે બહુ જ કડક રહેતા. સ્વસાય બહુ જ કામળ છતાં કર્તવ્યની પરિપૂર્તિમાં કામગીરી આડે ન આવે તેની સંભાળ દિશોરીલાલ હમેશાં રાખતા. પોતાના દરેક કામ તરફ કર્તવ્યની નજરે જોવાની તેમની દષ્ટિ હતી. હૃદયની કામગીરીને એ નબળાઈ ગણતા અને તેથી પ્રતિક્ષણ પોતાના અંતરની કામગીરી પોતાના કર્તવ્યવાદનની આડે ન આવે તેની યોગી તે રાખતા.

હરિલાલને પહેલો સવાલ પૂછ્યો ત્યારે દિશોરીલાલનો અવાજ મૃદુ હતો; તેમાં તેના અંતરની કામગીરાનું સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ હતું. પણ એક જ ક્ષણમાં હરિલાલે એક શિક્ષકને બોલાવી લેવામાં શિસ્તનો જે ભંગ કર્યો હતો તેમનું સ્મરણ તેમને થયું. અને હમેશ મુજબ તેમની કડોરતાએ પ્રેમ-જતાને ઢાંકી દીધી.

થોડા દડકે અવાજે તેમણે ફરી હરિલાલને પૂછ્યું: “ અમે ત્રણ ત્રણ ગૃહપતિઓ હોવા છતાં તમે રામભાઈને તેના કામમાંથી બોલાવી લીધા તે તમને બરાબર લાગે છે ? ”

હરિલાલથી હવે રહેવાયું નહિ. તે શરમાયો, મુંઝાયો, ખેંચી. કિશોરીલાલને તે બરાબર ઓળખતો. તેની આંખમાંથી આંધાર આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તે નિઃશબ્દ રોવા લાગ્યો.

કિશોરીલાલ હવે થોડાક નરમ પડ્યા. તેમણે પોતાનો અવાજ થોડો સામ્ય કર્યો અને કહ્યું: “ હરિલાલ, તમારે મુંઝાયું નહિ. હું કંઈ ખીન છું તે તમને પૂછતો નથી. મને સાચે જ કહી દો. મને મોકલે તમે રામભાઈને કેમ બોલાવ્યા ? ”

આ વખતે કિશોરીલાલના મોઢા ઉપર ઔઘાસીન્યની છટા હતી. વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાનન આપવું એટલી જ શિક્ષકોની ફરજ છે; વિદ્યાર્થીના શરીરની તેમ જ આત્માની સંભાળ ભરવા ગૃહપતિને માથે છે એમ તે માનતા હતા. પોતાનું કામ પોતાને કરવાની તક ન મળતાં ખીન તે કામ કરી ગયા તે વસ્તુની વિષણુના તેમના મોઢા ઉપર દેખાતી હતી. તેમણે ફરી હરિલાલને કહ્યું: “ હરિલાલ, સાચું કહેજો. જરા પણ ખીક રાખ્યા વગર કહેજો. હું બોલીશમાં બેઠો હતો છતાં તમે મને કેમ ન બોલાવ્યો ? ”

હરિલાલે એક વાર ઉંચું બેચું. કિશોરીલાલની મુદ્રા ઉપર દુઃખમિત્ર કામળતા બેઠી તેને થોડુંક ધૈર્ય આપ્યું. તે એક એક શબ્દ ધીમે ધીમે બોલી ગયો: “ જી, મને તમારી ખીક લાગે છે. ”

આજે કિશોરીલાલની ખાસ વિનંતિથી રામભાઈ તેમની સાથે ફરવા ઉપજ્યા હતા. સંધ્યાનો મમય હતો. પખીઓ આસવાસનાં ઝાડવાંમાંથી નીઃણી પશ્ચિમ તરફ ઉડતાં હતાં. ચરવા ગએલી ગાયો પોતાના નિવાસ તરફ પાછી ફરતી હતી. કિશોરીલાલ અને રામભાઈ બન્ને મૂંગા મૂંગા ચાલતા હતા. બન્નેના અંતરમાં લુહી જ જલતના વિચાર ચાલતા હતા. રામભાઈ વિવારતા હતા કે કોઈ દિવસ નહિ અને આજે જ કેમ મને કિશોરીલાલને ફરવા બોલાવ્યો ? કિશોરીલાલ વધારે ગંભીર દેખાતા હતા. તેમના અંતરમાં કાંઈ તોફાન ચાલતું હતું તેની સ્પષ્ટ નિશાની તેમના મોઢા ઉપર દેખાતી હતી.

કટલોએ વખત બન્ને જણા નિઃશબ્દ હતા અંતે કિશોરીલાલે મૌન્ય તોડ્યું. તેમણે કહ્યું: “ રામભાઈ, જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વગર મને આજે

તમારા વિચારો જાણ્યો. હું એક પ્રકારી મુંઝાડો છું. મને તેનો ઉકેલ મળતો નથી. તમને મુંઝામાં આવ્યાં છે જ મામ થયા છે. પણ તમારી ઉપર મારી નજર છે. તમે થોડાજ વખતમાં જે પણ મેળવ્યો છે તેથી મને આનંદ થાય છે અને સાથે સાથે અદેખાઈ પણ આવે છે. હું આટલો આટલો પ્રયત્ન કરું છું, છતાં મને તમારો જેટલો પણ નથી મળતો. હું વિદ્યાર્થીઓની સેવાની તક નથી જ્યાં તેઓ છતાં વિદ્યાર્થીઓ મારાથી બીજા છે છે અને નામના કરે છે. આ વસ્તુથી હું મુંઝાયો છું. તમે વિદ્યાર્થીઓના માનીત્ર છે. વિચારી છે, આનંદથી છે. તમારા યશની આવી મને બતાવશો ? ”

રામભાઈ થોડીવાર સ્તબ્ધ દત્તા. અને તેમણે કહ્યું : “ કિશોરીબાઈ, તમે મારાથી વડીલ છે. તમે વધારે કાર્યક્રમ છે. તમારી નજર હું દમેશાં માની નજરે દેવું છું તમારો કમવામ દેવું મને તમેમાં નીત નીત રહું છું મને છે. મારું દેવું મારું તમારી પામેથી કદાચ શીખવાનું દેવું. તેમાં તમે જ મને પૂછો નો હું જ કદાચ શીખવું ? ”

કિશોરીલાલ વધારે ગંભીર થઈને બોલ્યા : “ રામભાઈ, આ વિવેકનો સવાલ નથી. તમે ઉમરમાં નાના છો છતાં જ્ઞાનમાં મારાથી વડીલ છે એમ મને લાગ્યું છે. આ મુજબજે મનથી તમે મને કંઈક મદદ કરો એવી આશાથી મેં તમને પૂછ્યું. પછી તમારી ઇચ્છા ”

આંતરું બોલી કિશોરીલાલ શાંત થયા. એમની ગંભીરતાથી રામભાઈ દલી ગયા. કિશોરીલાલની હૃદયવ્યથાની હાલત તેમને આવી. તે દલે બોલવા લાગ્યા.

“ કિશોરભાઈ, જ મારા મુંઝા મેં તમને બતાવેલો છે. તમારા વિશે મને સંપૂર્ણ માન છે. છતાં તમારો સિદ્ધાંતમાં મને એક જુદા જગ્યા જા કરે છે. તમે એમ માનો છો કે જીવનની દરેક વસ્તુ માણસે કર્તવ્ય તરીકે જ સ્વીકારવાની છે એ અર્થતે નરીકે હોડી દેવાની છે. પણ હૃદયના પ્રદેશમાં આ વિચારમરણી દમેશાં કામ નથી આવતી. હું ગૃહપતિ, વિદ્યાર્થી ઉપર પ્રેમ કરું છું એ મારી કરજ, વિદ્યાર્થીની સેવા કરવી એ મારી કરજ, માંદા વિદ્યાર્થીની માવજત કરવી એ મારી કરજ-એવી દૃષ્ટિથી તમે જુઓ છો ને વિદ્યાર્થી તરફ વર્તો છો. પણ તમે બુદ્ધી જુઓ છો કે પ્રેમ એ સેવા તે અંતરનો ધર્મ છે. તે કરજ છે ને તો એકમ, પણ

દૂરજ ઉપરાંત કંઈક તેમાં છે તે પણ તેટલું જ ચોક્કસ. અંતઃકરણની બાવનાઓ માણસના હોદ્દાની નિયમાવલિમાં ગોઠવી ન શકાય. તમે ગૃહપતિધર્મ તરીકે વિદ્યાર્થી વિધેનો પ્રેમ સીધર્યો તેથી જ તમે કાવતા નથી. તેથી જ તમારી બંધી સેવા છતાં વિદ્યાર્થીઓ તમારાથી બ્હીએ, છે. ગૃહપતિધર્મ તરીકે નહીં પણ હૃદયધર્મ તરીકે તમે વાત્સલ્યને સ્વીકારશો તો તમને અસાધારણ યશ મળશે. પ્રેમના રાજ્યમાં વેપારી કાનૂન નહિ કામ આવે. તમે વ્યાપાર અને વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિથી પ્રેમના ક્ષેત્રમાં કામ કરો છો. તેથી જ તમને અપયશ મળે છે. તમે આ મારી વિચારસરણી ઉપર ખૂબ વિચાર કરજો. આ કંઈ મેં તમને ઉપદેશ તરીકે નથી કહ્યું. પણ તમારા આત્મને વશ થઈને માગ સ્પષ્ટ વિચારો તમને જણાવ્યા છે. અવિનય લાગે તો માફ કરજો.”

હવે મર્ષનો અમ્ત થઈ ગયો હતો. પૃથ્વી ઉપર ધીરે ધીરે અધારાનું સામ્રાજ્ય ફેલાવા લાગ્યું હતું. સંધ્યાના ધૂસર પ્રકાશમાં પણ કિશોરીલાલની મુદ્રા ઉપરનો વિચારમગ્ન હૃદયે રામચંદ્રને દેખાતો હતો.

*

*

*

ખીજે દિવસ સવારે પ્રાર્થનામંદિર આગળ ઉભા ઉભા કિશોરીલાલ ગણગણતા હતા: “હું કેવો મર્ષ! પ્રેમને વળી દૂરજ તરીકે સ્વીકારતો હતો.”

ગો. રા. કુલકર્ણી.

જાતીય વિકૃતિઓ કેમ અટકે ?

જાતીય વિકૃતિઓનાં અનેક નાનાં મોટાં સ્વરૂપો આપણે જોયાં. એ વિકૃતિઓ યથા ન પામે અથવા તે થઈ ગયેલી ઓછી થતી જાય તેવા ઉપાયોનો વિચાર હવે આવશ્યક છે. જાતીય વિકૃતિનાં જૂદા જૂદા સ્વરૂપોનાં મૂળ તપાસતાં તેના કેટકેટલા ઉપાયો શક્ય છે તે આપણે હવે જોઈએ.

જાતીય વિકૃતિનું ઘણાંમાંનું એક મોટું કારણ તે શારીરિક વિકૃતિ છે. આવી વિકૃતિ જન્મગત નબળાઈને લીધે અથવા તો અનારોગ્ય પરિસ્થિતિને લીધે અથવા તો શરીરસ્વાસ્થ્યના નિયમો તરફની બેદરકારીને લીધે ઉભી થઈ શકે છે. છેક નાનપણથી આ જાતનાં જો યોગ્ય દરકાર રાખવામાં આવે તો શારીરિક કારણોને લીધે ઉભી થતી જાતીય વિકૃતિઓ જરૂર અટકે. આવું પહેલું શારીરિક કારણ તે જન્મગત નબળાઈ છે. અસમત

આનો આપણી પાસે દેખીતી રીતે કશો જ ઉપાય નથી. પરંતુ બાળકોના સર્જનમાં માળાપો શારીરિક દૃષ્ટિથી અત્યંત બેદરકાર હોય છે તે તરફ પણ આજના સમાજનું ધ્યાન જવાની આવશ્યકતા તો છે જ. 'નિર્જળ કે રોગી માળાપોનાં આળકો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં નિર્જળ કે રોગી થાય તેમાં શી નવાઈ ? જ્યાં શારીરિક નિર્જળતા કે રોગ હોય ત્યાં જાતીય વિકૃતિઓ બહુ જ સહેલાઈથી પ્રવેશી શકે છે. હવેનો સમાજ આ હકીકત તરફ નજર રાખે તે બાવી પ્રજ્વળના ઉત્કર્ષ માટે અત્યંત જરૂરનું છે.

બીજું કારણ તે આરોગ્યને વિદ્યાર્થક તેવી પરિસ્થિતિ છે. આજનાં આપણાં ઘરો લુઓ, આજની આપણી રહેવા કરવાની ઢગછગ લુઓ, આજનાં આપણાં વિતોદરથાનો લુઓ, આજની આપણી સાળાઓ લુઓ કે આજનાં આપણાં છાત્રાલયો લુઓ. એ બધેય દેશણે આરોગ્યને પોપક તેવી પરિસ્થિતિનો મોટો ભાગે અભાવ જ દેખાયો.

બીજા કથાનો વિચાર છોડી દઈએ તો આપણે છાત્રાલય ચલાવનારાઓએ પણ આ દિશામાં કેટલું કરવાપણું બાકી છે તે વિચારી લેવું જોઈશે. આજનાં આપણાં છાત્રાલયો વિદ્યાર્થીના આરોગ્યને પોપક તેવા વાતાવરણથી ભરચક દેખાય છે ? છાત્રાલયનું મકાન કાં તો એવા સ્થળમાં હોય છે કે જ્યાં આરોગ્યને પોપક મળવું જ મુશ્કેલ. કાં તો તેની આસપાસની જગ્યા અને કાં તો ખુદ તેના મકાનની જ બાંધણી એવા પ્રકારની હોય છે કે જેથી વિદ્યાર્થીનું આરોગ્ય સહેજે બગડે. છાત્રાલયની આસપાસની પરિસ્થિતિ અને ખુદ છાત્રાલયની આંતર દિશિતિ વિદ્યાર્થીના આરોગ્યને પોપક ન હોય ત્યારે તેની સીધી અસર ચામડી ઉપર અને હોઝરી ઉપર થાય છે. પરિણામે નાના નાના ચામડીના રોગો વિદ્યાર્થીનાં શરીરો ઉપર દેખા દીધા જ કરે છે. ખસ, ખુજલી, ધાધર કે ગડગુમડથી મુક્ત રહી જતા કેટલા ટકા વિદ્યાર્થીઓ આપણે આજે આપણા છાત્રાલયમાં ગણાતી શકશું ? જે જે વિદ્યાર્થી આવા ચામડીના રોગોનો સહેજ પણ ભોગ થઈ પડે છે તે બહુ જ સરળતાથી જાતીય વિકૃતિમાં ફસાઈ જઈ શકે છે. તેવા વિદ્યાર્થીને પછી ખરાબ સોજતની કે ખોટા જ્ઞાનની મદદની અપેક્ષા પણ નથી રહેતી. તેને તો ઘણી વખત ખજર પણ નથી હોતી કે પોને જે કંઈ આગરે છે તે વિકૃતિનો કોઈ એક પ્રકાર છે. ઉંમર સહેજ મોટી થતાં જ્યારે તેને જ્ઞાન આવે છે ત્યારે પછી તે બિચારો મુંઝાય છે અને તેમાંથી નીકળવાનાં વાવલાં મારે છે.

છાત્રોદ્યોગમાં શારીરિક કારણોસર ઉભી થતી જાતીય વિકૃતિઓ અંતઃકર્ષની હોય તો પછી આપણી પહેલી ફરજ તે છાત્રાસયની અનારોગ્ય પરિસ્થિતિને મીટાવવી તે હોય શકે. છાત્રાસયની આસપાસની વ્યવસ્થા, છાત્રાસયની આંતર વ્યવસ્થા એવા પ્રકારની હોવી જોઈએ, કે જે વિદ્યાર્થીના આરોગ્યને પોષક હોય. છાત્રાસયનું મકાન જતી શકે તેટલું વસતીથી દૂર હોય; છાત્રાસયની આસપાસનું વાતાવરણ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ અને સ્વચ્છ હોય; છાત્રાસયના મકાનની બાંધણી પૂરતા હવા પ્રદાશને અવદાર આપે તેવી હોય; છાત્રાસયની અંદરની સ્વચ્છતા જતી શકે તેટલી આદર્શ હોય; છાત્રાસયનાં મુનરડી પાવખાનાં મુંદર બાંધણીનાં સ્વચ્છ અને શુદ્ધ રહી શકે તેવાં અને નિત્ય સાફ રહ્યાં કરતાં હોય; છાત્રાસયનું રસોડું વિશાળ અને હવા પ્રદાશવાળું હોય; છાત્રાસયની ભોજનશાળા ખુલ્લી અને સુવ્યવસ્થિત હોય; છાત્રાસયના કચરાનો તેમજ પાણીનો નિદાસ થઈ શકે તેવી સગવડ હોય.

આ બધું છાત્રાસયના આરોગ્યને પોષક ગણાય. જ્યાં જ્યાં આવું ન હોય ત્યાં ત્યાં તે છાત્રાસયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ક્યું તેમ આમડીના નાના મોટા રોગોના ભોગ થઈ પડે છે; અને પરિણામે જાતીય વિકૃતિ તરફ અગ્નિપણે પણ વળી જાય છે. માટે જ આપણી પહેલી ફરજ તે આરોગ્યને પોષક તથા વર્ધક તેવી આંતર બાહ્ય પરિસ્થિતિ છાત્રાસય માટે નિર્માણ કરવી.

હરભાઈ

છાત્રસંમેલનનાં ચોધડીયાં

વરસ વરસની અવધ પૂરી થઈ ગઈ છે અને દ્વિતીય છાત્રસંમેલનની નોબતો આજે આડે સુરે વાગી રહી છે. અમદાવાદને આંગણે કાગળીએ છાત્રાસય સંમેલનને નોનકું છે; આપણા છાત્રસંમેલનને કાણુ નોનરશે ? પણ, બ્રહ્મો બાઈ ! મિત્રોને ત્યાં આવવાનાં નોનરા હોય ખરાં ! એમિલને પ્રથમ સપ્તાહે ગામે ગામનાં છાત્રાસયનો ઓછામાં ઓછો એક પ્રતિનિધિ બધું રાજનગરે પધારશે; ગાંધીજીને તીર્થનગરે ત્યારે છાત્રાનો આનંદઉદ્ધિ, ઉજ્જવળો, સદ્ગુણતા યથા છે અને ગણેશ કે છાત્રો જીવનવંતા છે, યૌવનવંતા છે, જ્ઞાનિબેલાડીઓ છે.

છાત્રબાઈઓ ! આપણા મુરબી મૃદપતિઓ પાસે આપણે શાં નહિ

કરીએ તો ક્યાં કરીશું ? છાત્રસંમેલનમાં આવવા માટે તમે ગૃહપતિઓને કનડોને, ગળે આણુને, વાંજ આણુને, હાંત લેજો, વેન કરજો પણ સંમેલનની હાજરી ન બૂલતા. જોરથી માગજો અને તેઓ આવશે જ. માગવામાં પ્રાણ હશે તો ના પાડનાર કાણ જન્મેલ છે ?

એક વરસમાં આવજો 'છાત્રમંડળ' ની સંસ્થાથી થણા પરિચયમાં આવ્યા છીએ. આપણું સંસ્થાગળ, અને તેનાથી જન્મતું કાર્યગળ વધ્યું છે. આ સંમેલનમાં આવજો થણું કરશું. આપ મૌને અંતરના આમંત્રણ છે ત્યાં.

અમદાવાદી મિત્રો આપણને આમંત્રણે; આપણે જઈશું. ગૃહપતિઓને બંગલા મળશે, આપણે કદાચ ઝુંપડામાં જમાવીશું; ગૃહપતિઓ તંબુમાં બોલશે, આપણે આકાશના ચંદ્રવા નીચે અખાડો લગાવીશું. ગૃહપતિઓ નળે ખેસી ન્હાશે તો આપણે સાબરમતીમાં ઝૂંકાવીશું; આ જઘામાં કેટલી મજા આવશે ? પરંતુ આપણે માત્ર હવામાં ઉડીએ તે કાંઈ ચાલે ? છાત્રસંમેલનને અંગેના ખર્ચ માટે આપણે તૈયાર રહેવાનું છે. મ્હારી તમોને એક જ વિનંતિ છે.

ગામે ગામના છાત્રાલયમાંથી એક યા બે લાઇઓ અમદાવાદ આવજો અને છાત્રસંમેલનને મારેના ખર્ચ માટે આપની સંસ્થા તરફથી ઓછામાં ઓછો ૧ ફાળીઓ અમતે મોકલી આપજો. તમે માગશો તો હજારો ખર્ચવાલાળા મુરખથી ગૃહપતિઓ. એ રકમ આપશે જ; અને ન આપે તો દરેક છાત્ર દીડ પૈસા યા બે પૈસા એકઠા કરી, તમારા છાત્રમંડળને ઉત્સાહજો. આટલી બિલા નહિ આપો તો છાત્રધર્મ બૂલશે.

આ તો છાત્રમંડળનાં તમને આમંત્રણ થયાં. અમદાવાદ મંડળ તો હવે ગોતરાં પાડવશે. ચર્ચાઓના વિષયો મોકલવા માંડે, ન્હાના તથા સ્પષ્ટ લેખો તૈયાર રાખે, ન્હાનું એવું નાટક ભજવવા કમર કસે. છાત્રસંમેલનનો વિજય તમારા દરેકના હાથમાં છે.

ઓછામાં ઓછાં સવાસો છાત્રાલયોના પ્રતિનિધિ અધુરો અમદાવાદને આંગણે ઉતરે એવો મારો અલિલાપ છે; અલિલાપ પૂરવા તમે આવશો ?

૦/૦ ફોરોશપ સ્કુલ, ચાના બાગ, } જમનાદાસ વ. દાણી
મુંબઈ નં. ૪ } પ્રમુખ : છાત્રમંડળ

ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન

સ્થળ:—ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

તારીખ:—૨૭-૨૮ માર્ચ ૧૯૨૯

સ્વાગત પ્રમુખ—

શ્રી. દત્તાત્રય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર.

વ્યવસ્થાપક સમિતિ:—

શ્રી. દ. બા. કાલેલકર-પ્રમુખ

શ્રીમતી દન્દુબેન ચીમનલાલ

શ્રી. મણિલાલ મગનલાલ દલાલ

„ ભોગીલાલ ત્રિભુવનદાસ ઠાકર

„ હીરાલાલ વસંતદાસ

„ હોટેલાલ પંડિત

„ અંબકલાલ ત્રિવેદી

„ જગજીવનદાસ ના. મહેતા

„ જોડાલાલ ગાંધી

} મંત્રીઓ

સંમેલનના પ્રમુખ

શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ.

જૂનાં ગ્રાહકોનું લવાજમ માર્ચના અંક વળતે
ખતમ થશે. તેમણે એપ્રિલથી

ડીસેમ્બર સુધીના લવાજમના રૂ. ૦-૧૨-૦ તુરત મોકલી
આપવા. વી. પી. માં ગ્રાહકોને નાહક ચાર આના વધારે
ખર્ચ લાગે છે.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

માસિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીયા : પરદેશના બે શિલિંગ.

લખો: વ્યવસ્થાપક, છાત્રાલય: શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન: ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાબાઈ
ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

તારકી સવિનય સમિત ભેટ

છાત્રાલય

(' છાત્રાલય મંડળ ' તારકી)

વર્ષ ૩ છુ

૧૯૨૯

અંક ૩ એ

માથ

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

આપણી આત્મપાત્ર જ્યાં જ્યાં રજર કરીએ ત્યાં
ત્યાં અમુલ્ય જ પથરાએલું આપણને દેખાય છે,
છતાંએ વિનય તો અભ્યનો જ છે. ચારે કોર નાનાં
મોટાં અપ્રમાથરો મેવાનાં એકએ છીએ છતાંએ
અંતે તો ' ધર્મે જય ' છે. વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ
સર્વ દિંસામાં જ રાચે છે છતાં જેવારો તો
અદિંસામાં જ દેખાય છે. પાપહીરુ સમાજ પાપ
કરતાં પાછું વાળી નથી ભેતો છતાંએ આશરો
તો પુણ્ય ભાવનાનો જ યોધે છે. હુદ મનોવૃત્તિઓ
આપણા ઉપર અસ્વાર થઈ જશે તેવું આપણને
ધડીભર લાગે છે પરંતુ આખરે જીતે છે. તો
સદ્વૃત્તિઓ જ.

આ દંદોના યુદ્ધને પારખનાર જ ખરો
કેળવણીકાર છે.

બેવડો આદર્શ

જુવાનીના ઉંજરામાં પગલાં માંડતા તરણ પાસે મોટે ભાગે બે આદર્શો હોય છે; એક સત્તાનો અને બીજો જ્ઞાનનો. એક આદર્શ મુખ્યતઃ તેને પિતામાંથી સાંપડે છે અને બીજો મુખ્યતઃ શિક્ષકમાંથી મળે છે.

જુવાન વિદ્યાર્થી પિતાને તિરસ્કારે છે અને ચાહે છે. જુવાન વિદ્યાર્થી શિક્ષકને ચાહે છે અને તિરસ્કારે છે. પિતા તરફનો તિરસ્કાર એ તેનો સત્તા તરફનો તિરસ્કાર છે, અને પિતા તરફનો ચાહ એ તેના નૈસર્ગિક પ્રેમ તરફનો ચાહ છે. શિક્ષક તરફનો ચાહ એ તેના જ્ઞાન તરફનો ચાહ છે, અને શિક્ષક તરફનો તિરસ્કાર એ તેના અધિકાર તરફનો તિરસ્કાર છે.

જુવાન વિદ્યાર્થી બન્ને વસ્તુને પોતાના જીવનના આદર્શ તરીકે ગ્રહણ પ્રયત્ન કરતો હોય છે. સત્તાનો તેનો આદર્શ પિતા બનીને પાર પાડવાના મનોરથો સેવે છે અને જ્ઞાનનો તેનો આદર્શ મુંદર શિક્ષક બનીને પાર પાડવાના તરંગો સેવે છે. આમ જુવાનને મન બે મહાન વિજૃંભિતો આદર્શ સ્થાને બેસી હોય છે: એક પિતા અને બીજો શિક્ષક. બીજા નાના નાના આદર્શો તે તેના તે વખતના ઘડતરમાં મોટે ભાગે ગૌણ સ્થાન ભોગવતા હોય છે.

છાત્રાશયના ગૃહપતિને સીર બેવડી જવાબદારી રહે છે. ગૃહપતિ એટલે પિતા પણ ખરો અને શિક્ષક પણ ખરો. ગૃહપતિ પાસે સત્તા પણ ખરી અને જ્ઞાન પણ ખરું. માટે જ છાત્રાશયનો વિદ્યાર્થી ગૃહપતિને ચાહે પણ ખરો અને ધિક્કારે પણ ખરો. ગૃહપતિ એટલે જુવાન વિદ્યાર્થીના બેવડો આદર્શ. જો ગૃહપતિને એકલો પિતા થતાં જ આવડે તો પણ જુવાનના ઘડતર માટે તે નાશાયક, અને જો એકલો શિક્ષક બનતાં આવડે તો પણ ઘડતરના કામ માટે નાશાયક. જો ગૃહપતિ એકલી સત્તાના જ બેર ઉપર જીવવા માગે તો પણ ન ચાલે, અને જો એકલા જ્ઞાનના બેર ઉપર જીવવા ઇચ્છે તો પણ ન ચાલે.

પિતા થવું સહેલું હશે, શિક્ષક બનવું સહેલું હશે પણ ગૃહપતિ બનવું એ તો ખરેખર મુશ્કેલ. પરસ્પર વિરોધી આદર્શનો પણ ચોખ્ખો સમન્વય જો માણસ જીવનમાં સાધી શક્યો હોય તે જ ગૃહપતિપદને માટે લાયક.

ગુંડાગીરી ન ચલાવાય

• મોહનભાઈ હવે તો રીટાયર થયેલા છે. આ ગયા વર્ષે સુધી તેમણે કેળવણીખાતાની સેવા અગ્નિવેલી અને અમારી સાતિનું જાત્રાસય શરૂ કરવામાં તેમનો મોટો હિસ્સો. મોહનભાઈ ન હોય તો અમારું જાત્રાસય ન હોય તેમ કહીએ તો ચાલે. તે વયોવૃદ્ધ હતા એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાનવૃદ્ધ અને અનુભવવૃદ્ધ પણ હતા. અમારી સાતિના તે પહેલાં મૈત્રયુએટ. હું જ્યારે જાત્રાસયમાં રહીને અભ્યાસ કરતો ત્યારે તેઓ અમારા ગૃહપતિનું કામ કરના. મારા સદ્ભાષ્યે આજે હવે તે જ જાત્રાસયનો હું ગૃહપતિ બન્યો છું. વિદ્યાર્થી હોય ત્યારે જે મુંઝવણો મોહનભાઈ માટે ઉભી કરતો તે જ મુંઝવણોનો નીકાલ હવે મારે લાવવાનો હોય. શિક્ષકના ધંધા તરફ પડેલેથી જ મને આકર્ષણ હતું તેથી શિક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કીક કીક કર્યો હતો, અને કેળવણીની દુનિયામાં ચાલી રહેલા છેલ્લામાં છેલ્લા વિચારો સાથે હમેશાં પરિચયમાં રહ્યા કરતો. સ્વાતંત્ર્યમાં હું ખૂબ માનતો અને તેના પ્રયોગો કરવાની શાળામાં તો અનુકૂળતા ન મળતી તેથી જાત્રાસયમાં જેવડા ઉત્સાહથી સ્વાતંત્ર્યતા નાનાવિધ અખતરાઓ કરતો.

મોહનભાઈ તરફ મારો નાનપણમાં જે સદ્ભાવ હતો તે જ હજી પણ ટકી રહ્યો હતો. વૃદ્ધ મોહનભાઈ પણ કેળવણીના ખૂબ રસીલા. હવે તો તેઓ વાનપ્રસ્થ થયેલા અને શરીર સુંદર તેથી કેળવણીના નવીન વિચારો વાંચ્યા જ કરે, અને એ વિચારોને પોતાના અનુભવની એરણુ ઉપર ચકાવી પાસ નાપાસ કરાવ્યા જ કરે. ગામના પાદરમાં આવેલી નદીની રેતમાં હમેશાં સાંજે જેમી રાતના સાડાચાદ નવ વાગ્યા સુધી શિક્ષણની વાતો કરવી તે મારે અને તેમનો હમેશનો વ્યવસાય. કેળવણીની બાબતમાં હું ઉદ્દામ વિચારો ધરાવતો હોવા છતાં અને તેટલા જ ઉદ્દામ અવહાર માટે આમહી હોવા છતાં કેટલીયે બાબતમાં હું મોહનભાઈનું માર્ગદર્શન સ્વીકારતો.

આજે તેવા જ એક કાવડાથી મુંઝાઇને હું તેમની પાસે ગયો હતો. મોહનભાઈ જમી પરવારી આડે પડ્યો પડ્યા હતા. મારે સવિવારની રજા હતી.

“કેમ નવીન, ખરે ખરો ?”

“બીજું શું હોય મારે વગી ? એની એ જ પીંગણ.” મોહનભાઈની સામે બેસતાં મેં કહ્યું.

“સાંજે તો આપણે માથું ફેડવાના જ હતા ને! તેમાં વળી અત્યારે શા માટે દોડ્યો?” મોહનભાઈ મંદ મંદ હસતા હતા.

“હું એક પ્રશ્ન ઉપર ગોટાળે ચડ્યો છું, અને મારે આજે જ તેનો નિર્ણય આણવો જોઈએ.” હું ગભીર થયો.

“હીક ત્યારે બોલ. હું તો નવરોજ છું ને!”

મોહનભાઈ બેઠા થયા અને તકીયાને અટકાવ્યા.

“પેલા સુનીને તો તમે ઓળખો જ છો ને?”

“હા. પેલો છટ્ટીમાં છે તે જ કે?”

“હા, તે જ. હવે એવું તોફાન તો દિવસે દિવસ ખૂબ વધતું જાય છે. નાના છોકરાઓને ઝીણી મોટી બાજનોમાં રોજ પગથ્યા જ કરે છે અને સમગ્રવવાના ધણાએ પ્રયત્નો કરે છે પણ કંઈક જ આવતો નથી.”

“તે, ધરી દે ને ચાર તમાચા!” મોહનભાઈએ તો તુરત જ ફેસલો આપ્યો.

“શિક્ષામાં હું માનતો નથી તે તમે ક્યાં નથી જાણતા? અને તમે પણ ક્યાં માનો છો વળી? શરીરને શિક્ષા કરવાની મન કે હૃદય તે વળી મુંઝરે?”

“તો પછી તેના વાલીને પાછો સોંપી દે.” મોહનભાઈએ ખીન્ને ફેસલો સંભળાવ્યો.

“પણ એ કંઈ એનો ઉકેલ છે? કોઈ પણ એક વિદ્યાર્થીને સુધારી ન શકીએ, તો કંઈ ઘેર મોઢી દેવાય?” મારી મુંઝવણ મેં રજુ કરી.

“તારી વાત સીધી છે. પણ તારા રસ્તા સાચા નથી.”

“તો મને બતાવોને! એટલા માટે જ હું તમારી પાસે આવ્યો છું. સ્વાતંત્ર્યનો હું પ્રખર પૂજારી છું તે વાત બ્યાનમાં રાખીને રસ્તો બતાવો.”

“હા હા, સ્વાતંત્ર્યને બ્યાનમાં રાખીને જ બતાવું છું. એ સુનીને હું બરાબર ઓળખું છું. સીંગમાંથી સડેલો છે. તારું સ્વાતંત્ર્ય છરવી શકે એ એવું લાડ નહિ. તેં આપેલા સ્વાતંત્ર્યનો એણે દુરુપયોગ કર્યો છે અને સ્વચ્છંદે ચડી મુંઝાળીરી આદરી છે. સુની જેવા વિદ્યાર્થી માટે તો તારે વયસો માર્ગ લેવો જોઈએ.”

“ તેજ બતાવોને ત્યારે. ” અધીરા થઇને મેં પૂછ્યું.

“ હા, તેજ કહું છું; શાંતિથી સાંભળ. તને પસંદ પડે તો પ્રવચ્ચ કરજે નહિનર મારે માર્ગ માત્ર ખીસામાં પાડો. એ સુનીને ખીન્ન વિદ્યાર્થીઓ સાથે રહેવા માટેના કેટલાક ખામ ખામ નિયમો આપી દે. એ નિયમોના ભંગ નહિ ચલાવી લેવાય તેમ તેને સ્પષ્ટ સંભળાવી દે. નિયમભંગ માટેની શિક્ષા તેની પાસેથી જ માગી લે. એ શિક્ષા શારીરિક રાખવી કે નહિ તે તારી મુન્સાફી ઉપર છોડું છું. પણ ભલે ન રાખ. પછી નિયમભંગ થાય તો તેનાં પરિણામોમાંથી તેને ન ચસકવા દે. તેને એ પણ સંભળાવી દે કે નિયમભંગ માટે પણ અમુક મર્યાદા રહેશે. એ મર્યાદા વેંટાવી એટલે એણે છાત્રાસય છોડવું જ. યાદ રાખજે કે આ વસ્તુને ખૂબ આગ્રહ પૂર્વક વળગી રહીશ તો જ સુની ઠેકણે આવશે. અને ધારે કે તે ઠેકણે આવ્યો તો પણ તેના જેવા ખીન્ન ઉપર તેની સરસ અસર થશે. ”

“ પણ આ તો પ્રશ્નની એક બાજુ થઇ. ” મેં શંકા ડાઘી. “ આમ કરવાથી તેનામાં હ્રદય પસંદો થોડો કરી શકશે? ”

મોહનભાઈ જરા હસ્યા.

“ એનો રસ્તો મારે બતાવવાનો ન હોય. તેનું મન અને શરીર બરાબર શોધાઇ રહે તેવી અનુકુળ પ્રવૃત્તિઓ શોધી ડાઘી તેમાં તેને પરોવી રાખવાનું તો તું જાણે જ છે. ઉપરાંત પ્રેમના તત્ત્વમાં તો તારી અપૂર્ણ શક્તિ છે જ. તેનાં શરીર મનને યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં રાખી રાખવાં, તેની સાથેનો બંધો વંતોવ પ્રેમાળ રાખવો એ તો તારા લેહીમાં છે માટે તને નથી બતાવવો. અને તે વિના તો બતાવેલો રસ્તો પણ નિષ્ફળ જવાનો છે બંધે નુકશાનકારક નીવડવાનો છે. આ વાત તારા જેવા કેળવણીના અભ્યાસીને કહેવાની ન જ હોય. એ તો તું કરશે જ. મેં કહ્યું એ તો તારા સિદ્ધાંત અને તેના અમલની પૂર્તિરૂપે કહ્યું છે. સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રેમના નામે બધું ચલાવી લેવાય પણ શુંડાગીરી ન જ ચલાવાય. શુંડાગીરી દેખાય ત્યાં મેં કહ્યો તે માર્ગ પણ પ્રવચ્ચ કરવો જોઇએ. તેમાં નથી સ્વાતંત્ર્યનો વિરોધ થતો, નથી પ્રેમ દહાણ જતો. શુંડાગીરી શીખવે તે સ્વાતંત્ર્ય પણ નથી અને પ્રેમ પણ નથી. ”

“ મેં મોહનભાઈને પ્રણામ કર્યા અને ઉડ્યો. મોડું થયું હતું તેથી સાંજે મળવાનું કહી મારે ઘેર ગયો. તેમણે બતાવેલો માર્ગ મારે ગળે ઉતરી ગયો હતો તે કહેવાની જરૂર નથી. ”

મારો અનુભવ

[અનુસંધાન ગતાંક પાના ૨૯ ઉપરથી]

પ્રવચન પુરું કરી હું પ્રાર્થનામંદિરની બહાર નીકળ્યો. પ્રાર્થના અને પ્રવચન બન્નેની ગંભીરતા હજી પણ મેં ધારણ કરેલી હતી. મંદિરના ઝોટાનાં પગથિયાં ધીમે ધીમે હું ઉતરતો હતો. મારા મનમાં એમ જ થતું હતું કે મારા પ્રવચનની બહુ ભારે અસર હાજર રહેલા વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર થઇ હતી. અને જ્યારે તેઓ આજના પ્રવચનની વાત ગેરહાજર રહેલા વિદ્યાર્થીઓને કહેશે ત્યારે તેઓ પણ પ્રવચનનો મર્મ અને પ્રાર્થનાની ગંભીરતા જરૂર સમજશે.

પણ ત્યાં તો ? હજી એક પગથિયું પુરું નથી ઉતરી રહ્યો ત્યાં તો નદુએ પાછળથી મને ધડકો માર્યો જોટાના ચાંબલાને પકડીને મેં માંડમાંડ સમતોલતા જાળવી. અને પાછળ વેઢે તો નદુ ઝાંખા દીવાના પ્રકાશમાં ખડખડ હસતો દેખાયો ! નદુને શું કહેયું તેનો નિર્ણય કરવામાં હજી તો મન રાશયેલું હતું ત્યાં તો વિનુ પાછળથી દૂધો અને મારી કોટે બાઝી પડ્યો. મારી સુખસુદા વધારે ગંભીર બની. પણ મજરકાના અંધારામાં એ દેખે કાણ કે તેની અસર થાય ? કશું જ બોધ્યા વિના વિનુના હાથ મેં છોડાવી નાખ્યા, નદુ તરફ તીરછી નજર નાખી અને ઉતાવળે પગલે મારી એકિસમાં ચાલ્યો ગયો.

વિદ્યાર્થી સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ એ મારો જીવનમંત્ર, વિદ્યાર્થીની સાથેના આપણા સંબંધો પ્રેમાળ હોવા જોઈએ એ મારો મુદ્રાલેખ. શાળામાં આ તત્વોનો અમલ મને આજ દિન સુધી અધરો નહિ લાગેલો. નદુ અને વિનુ એનાં એ જ વિદ્યાર્થી. શાળામાં મારી સાથે હમેશાં સ્નેહભરી મસ્તી કર્યાં જ કરે. મારી સાથેના કોઇ પણ પ્રદારના વર્તાવ માટે તેઓ દરિ પણ સંકોચાય નહિ. છાત્રાસયમાં પણ એ જ નદુ અને એ જ વિનુ હતા. છતાં તેમના આજના વર્તનથી મારા મનમાં ખીજ હાં ચડે ? મારા અંતરમાં રહેલો પ્રેમ ક્યાં ગુમ થઇ જાય ? અને વળી તેમના આજ સવારના વર્તનમાં એવું પણ કશું અસાધારણ ન હતું કે જે મારી નિર્જળ વૃત્તિઓને ઉત્તેજે. છતાં આજે આમ કેમ થાય છે ? હું કશું જ ન સમજી શક્યો. છાત્રાસય એ શાળા નથી જ એવો ઝાંખો ઝાંખો વિચાર મારા મનમાંથી પસાર થઇ ગયો; જો કે એ સત્યનું પથારી દર્શન થવાને તો હજી વાર હતી.

ઝોફિસમાં જન્મ ટેબલ ઉપર માયું નાખી પંદરેક મિનિટ સુધી પચો રહ્યો. ઉપર કહી ગયો તેવા અનેક પ્રકારના વિચારો કપાટાજમ મગજમાંથી પસાર થયે જતા હતા.

પછી જાગ્યો. જાગ્યો વિદ્યાર્થીઓનો ઘોંઘાટ અને ધૂંકવાના અવાજો મારા કાન ઉપર પડવા લાગ્યા. હું તુરત જ સમજી ગયો કે વિદ્યાર્થીઓ દાતજી કરવા બેઠા છે. દાતજી પહેલું કે કસરત પહેલી ? વિદ્યાર્થીના આખા દિવસનો ક્રમ કેવો હોવો જોઈએ તે જામનમાં તત્ત્વપૂર્ણ ચર્ચાઓ આજ દિન સુધીમાં અનેક વખત કરી હતી. આજે જે તરતના અમલની શરૂઆત હતી. આ વિદ્યાર્થીઓ દાતજી કરવા કેમ બેઠા હશે ? છાત્રાસયમાં એવો નિયમ રાખ્યો હતો કે દાતજી પછી કસરત ? કોણ જાણે શું પહેલું રાખવું જોઈએ તેની કલ્પનાએ મને મુઝગ્યો. શરીરશાસ્ત્રના જ્ઞાનનો મારો બધો ફાંકો ઝોગળી ગયો. પણ આ જામન ઉપર શાસ્ત્રનો આધાર તપાસી તથા અનુભવીઓની સલાહ લઈ પછી જ નિર્ણય કરવો એવો વિચાર કરી ઝોફિસમાંથી જાગ્યો નીકળ્યો. વિદ્યાર્થીઓ દાતજી કરવા બેઠા છે તો ચાલ દાંત અને આરોગ્યનો સંબંધ તેમને સમજાવી દાતજી કરવાનું રહસ્ય જતાવું. છાત્રાસયમાં આરોગ્ય ઉત્તું કરવાના પણ માન નો મોઝાદો હતા. આથી આવેલા આ પ્રશ્નગતો ઉપયોગ કરી લેવા મારે મારા મનમાં ઉત્સુકતા વધી. આ ઉત્સુકતામાં આગળના અથવા વિચારો હુમ યજ ગયા હું ફોંશબેર વિદ્યાર્થીઓ તરફ આજ્યો.

પણ ત્યાં તો ?

વિદ્યાર્થીઓ કોઈ જ દારજાંધ બેઠેલા ન હતા. જેને જ્યાં ફાંચું ત્યાં બેઠા હતા અને ફરતા હતા. કોઈ જોડેલો હતો તો કોઈ કેદાજે બે ચારની મંડળી પણ જનમી હતી; કેટલાક દાતજી પૂરું કરી ઉતારજો મોઢું ધોવા લાગ્યા હતા; કેટલાક વળી દાતજી ધમવાને બદલે ચાંચા જ કરતા હતા અને દાતજીની ચીરો ફેંકી દેતા હતા. અમારા કસરત શિક્ષક ઘડીયાળ તરફ નજર રાખી, મોઢામાં સીટી રાખી કસરતના સમયની રાહ જોતા આમ તેમ આંટા મારતા હતા.

મારા કેષ્ઠાઓ તો અનેકગણા વધ્યા જ કરતા હતા. દાંત અને આરોગ્યના વિચારો મગજમાંથી ગુમ થઈ ગયા અને અવ્યવસ્થા અને ગંદકી મને પીડવા લાગી ! આ શું ? વિદ્યાર્થીઓ તો દાતજી કરતાં કરતાં ગમે ત્યાં ધૂંકે

છે, બડખા ફેંકે છે, દાતણની ચીરો પણ ગમે ત્યાં ફમાવી દે છે. વ્યવસ્થા અને સ્વચ્છતા માટે યોગ્ય પ્રયત્ન અહીં નહિ હોય તેમ માનવાની માફક મન ના પાડતું હતું. જો કે આ બાબત તરફ તાત્કાલિક જ લક્ષ આપવાની મેં મારા મનમાં ગાંઠ વાગી લીધી. અને છતાં ધારો કે કંઈ વ્યવસ્થા નથી, તો પણ જેને હું મોટા મોટા જવાબદાર વિદ્યાર્થીઓ ગણું છું તે બધા આ શું કરે છે? છાત્રાસયમાં અવ્યવસ્થા અને ગદગદી વધે છે તેનું તેમને કેમ ભાન ન રહે? શાળામાં જવાબદારીનું ભાન હું જગાવી શક્યો છું તેવી જે મારી માન્યતા હતી તે શું કેવળ ભ્રમણા છે?

જે ચાર મોટા વિદ્યાર્થીઓ આસપાસ આંટા મારતા હતા તેમને મેં બોલાવ્યા, અને તેમની સાથે આ વાત કરવાની શરૂઆત કરવાનો વિચાર કર્યો. પણ ત્યાં તો કસરત શિક્ષકની સીસોટી વાગી અને બધા કસરતના સ્થળ તરફ ઉપજા. [ચાલુ]

હરબાધ.

જાતીય વિકૃતિઓ કેમ અટકે

જાતીય વિકૃતિનાં શારીરિક દારણોમાંનું ત્રીજું દારણ તે શરીરશાસ્ત્રના નિયમો તરફની બેદરકારી છે. વ્યક્તિગત આરોગ્યની બાબતમાં આપણે ત્યાં એટલું બધું અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે, અને શરીરશાસ્ત્રના સાચા જ્ઞાનનો આપણે ત્યાં એટલો બધો અભાવ છે કે આપણે છવીએ છીએ એ જ ઇશ્વરની કૃપા છે તેમ કહીએ તો ખોટું નથી. વ્યક્તિગત આરોગ્યની દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો આપણને છવાડામાં ખોરાકનો કેટલો ફાળો છે તેની આપણને દૃષ્ટી જ ખમર નથી. શરીરશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો આપણા શરીરના તમામ અવયવોને ચેતનવંત અને નિરોગી રાખવા ઉપર જ આપણા આધ્યાત્મિક આધાર છે તેનું આપણને ધ્યાન જ ભાન નથી. વ્યક્તિગત આરોગ્યના સાચા અધ્યાય વિના અને શરીરશાસ્ત્રના જરૂરી તેટલા જ્ઞાન વિના શરીર-સ્વાસ્થ્ય જગવાવાનું જ નથી. અને શરીરસ્વાસ્થ્ય ન જળવાય તો શરીરમાં નાના મોટા અનેક રોગો પેદા થાય, શરીર ઘસાતું બન્ય અને જાતીય વિકૃતિના હુમલા પ્રારંભ થવા લાગે માટે જ જે છાત્રાસયે વિદ્યાર્થીને જાતીય વિકૃતિના હુમલાઓમાંથી બચાવવો હોય તેણે વિદ્યાર્થીના શરીરસ્વાસ્થ્યની સંપૂર્ણ દરકાર રાખવી જોઈશે.

વ્યક્તિઆરોગ્યનો ધણો મોટો આધાર ખોરાક, પાણી અને દવા ઉપર રહે છે. આપણાં સામાન્ય ઘરોમાં તેમજ આપણાં ઔઞાનો છાત્રાલયોમાં જીવનના આ મુખ્ય આધારભૂત તરવો ઉપર જોઈએ તેટલું ધ્યાન રાખવામાં આવતું નેવાતું નથી. એ બેદરકારીને કારણે બીજાં તો ધણાંયે નુકશાનો થતાં હશે પરંતુ જાતીય વિકૃતિ જન્મે છે એવું તો આપણને જાન પેલું નથી તેમ જ્ઞીએ તો ચાલે.

ખોરાક કેવો હોવો જોઈએ, ક્યા પ્રકારનો હોવો જોઈએ, કેટલો હોવો જોઈએ તેમજ ખોરાકને ચાવવા માટે કેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ વગેરે પ્રશ્નો આપણને વારંવાર આવીને કનડતા નથી, તેજ દેખાડે છે કે આપણું એ તરફ હજી બહુજ ઓછું લક્ષ ગયું છે. ખોરાકની જાતની, ખોરાકને ચાવવાની અને ખોરાકના જથ્થાની આપણી હેઝરી ઉપર કેવી કેવી અસર થાય છે તે તરફ આપણે હજી રાત્રીય દષ્ટિએ વિચાર કરતા નથી થયા. આપણાં છાત્રાલયોમાં લાવવામાં આવતા ઘઉં, બાજરી, ચોખા, દાળ કે કોળાની ખરીદી વખતે જેટલું ધ્યાન તેના સરતાપણા ઉપર રાખવામાં આવે છે તેટલું તેની જાત તરફ રાખવામાં નથી આવતું. પછી રસોઇ તૈયાર કરાવતી વખતે જેટલું ધ્યાન રસોયાને સીધું કાઢી આપવામાં યા તો મરીમસાલા પૂગ પાડવામાં આપવામાં આવે છે, તેટલું અનાજ પકવવાની ક્રિયા કે રીત ઉપર નથી આપવામાં આવતું. પછી જેટલું ધ્યાન વિદ્યાર્થી કેટલું ખાય છે તેના ઉપર રાખવામાં આવે છે તેટલું ધ્યાન તે ખાવાની રીત ઉપર નથી આપવામાં આવતું. આ બધાને પરિણામે તેની હેઝરી ઉપર, તેનાં આંતરડાં ઉપર ભારે ખરાબ અસર થાય છે અને નાના મોટા રોગો ઉભા થાય છે. આ બધા રોગોનો રાજ તે બંધકાપ, આ રાજરોગ આજના છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીને સૌથી વધારે હેરાન કરનો માણુમ પડે છે.

પાણીની, બાજતમાં પણ આપણે ત્યાં એટલીજ અધાધુધી ચાલે છે. પાણી ગળેલું છે કે અણગળ, પાણીનાં વાસણો સાફ છે કે ગંદાં, પાણી પીવાના પ્યાલા ઉટકેલા છે કે નહિ, વિદ્યાર્થી એક બીજના એક પ્યાલામાં પાણી પીએ છે કે કેમ, ગોળામાંથી પાણી ભરવા માટે ખાસ જૂડું પાંચ રાખવામાં આવે છે કે નહિ, આ બધાં પ્રશ્નો છાત્રાલયના ગૃહપતિને કદિ પણ મુંઝવે છે ખરા? આપણું એ તરફ થોડું ધણું લક્ષ ગયું હશે ખરું પરંતુ એક સામાન્ય ઘરધણી કરતાં વધારે કાળજી લેતા હજી આપણે થયા નથી.

પાણીનો અને તેને પીવાનો આ પ્રશ્ન આપણા જીવનનો એક મહાપ્રશ્ન ગણાયો જ નથી. આમ છે તો પછી 'પાણીને ખાઓ' એવું જે આરોગ્ય-શાસ્ત્રનું સૂત્ર છે તે 'અનાજને પીઓ' તે સૂત્રના જેટલું જ અવગણાયું છે.

પાણી તરફની આપણી આ બેદરકારી પણ વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિઆરોગ્ય ઉપર ભારે ખરાબ અસર કરે છે. તેનાથી પણ નાનાં મોટાં ચામડીના રોગો તો ઉત્પન્ન થાય જ છે. પરંતુ જીવાનીના પેલા રાજરોગ-ખંધકાવની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે. અને પછી પાણી તરફની આપણી બેદરકારી પણ જાતીય વિકૃતિઓની જનની બને તેમાં શી નવાઈ?

હવાની બાબતમાં પણ આપણું તેટલું જ અંધેર છે. જે હવા આપણે શ્વાસોર્ધ્વાસ વાટે આપણા શરીરમાં ભરીએ છીએ તેની આપણા વ્યક્તિગત આરોગ્ય ઉપર કેટલી જખ્ખર અસર થાય છે તેનું આપણને સાચીય દષ્ટિએ કશું જ જ્ઞાન નથી. આપણા વિદ્યાર્થીઓને જે શુદ્ધ હવા લેવા દેવાની સગવડ ન આપવામાં આવે તો તેથી પણ તેના આરોગ્ય ઉપર ખરાબ અસર જરૂર થવાની છે. વ્યક્તિગત આરોગ્ય જેટલું ખરાબ તેટલી વધારે ખરાબ અસર વિદ્યાર્થીની હોજરી અને આંતરડાં ઉપર જરૂર થાય જ છે. અને એ રીતે જાતીય વિકૃતિ ઉભી કરવામાં પોતાનો ફાળો આપે છે.

વ્યક્તિઆરોગ્ય સાચવવા માટે દાંતની ચોગ્ય ડાળજી, ચામડીની સંપૂર્ણ સ્વચ્છતા, આંખ જ્ઞાનની ખરાબર સંભાળ, એ બધાંય તરવોની પણ તેટલી જ જરૂર છે. જે છાત્રાલય વિદ્યાર્થીના શરીરની દરકાર રાખવા ઇચ્છે તેણે આ બધી બાબતોનો ચોગ્ય વિચાર કર્યા વિના છૂટકો જ નથી. જાતીય વિકૃતિનાં શારીરિક કારણોમાં આ બધાંનું સ્થાન ભલે ગોણું હોય પરંતુ જરાય અવગણવા જેવું તો નથી જ.

શરીરસ્વાસ્થ્ય માટે શરીરશાસ્ત્રના જ્ઞાનની પણ ખૂબ આવશ્યકતા રહે છે. નાની મોટી હિંમરના વિદ્યાર્થીઓ શું, પણ ખુદ આપણે મોટેરાંઓ પણ શરીરશાસ્ત્રના જરૂરી તેટલા જ્ઞાનથી પણ એટલા બધાં વચિત છીએ કે કેટલીએ વખત આપણામાં ઉભી થતી જાતીય વિકૃતિ શરીરશાસ્ત્રના કયા આધારે થવા પામે છે, તેનું આપણને જ જ્ઞાન નથી હોતું. આવે વખતે આપણે મોટેરાં તો જલ્દી ડાકટરની મદદ માટે દોડીએ છીએ. પરંતુ જીવાન તેમ કરતાં સંકોચાય છે અને દુઃખી થવા કરે છે. શરીરશાસ્ત્રના અજ્ઞાનના પરિણામે જે જે જાતીય વિકૃતિઓ ઉભી થવા પામે છે તેમાંથી

જ્યવા માટે પછી જીવાન ખાનગી ઉત્વૈદ પાસે દોડે અથવા તો છાપાઓમાં આવતી બેહુદી અને નુકસાનકારક મહેરખબરોથી લોભાઇ તેવી દવાઓનું સેવન ખાનગી રીતે શરૂ કરે તેમાં શી નવાઇ ? પરિણામે જીવાન વધારે ને વધારે ધસાતો જાય છે, અને વિદ્યુતિનો વધારે ને વધારે ભોગ પશુ બનતો જાય છે.

આપણા શરીરની અંદર રહેલા જૂદા જૂદા અવયવો શું શું કામ કરતા હોય છે અને તેની આપણા સમગ્ર શરીર ઉપર શી અસર થાય છે તે જાણી લેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. આપણા શરીરમાં ફેફસાં શું કામ કરે છે, હૃદયશી શું કામ કરે, આંતરડાંની રચના અને કર્તવ્ય શું છે, જનનેન્દ્રિય અને તેની આસપાસની રચના કેવા પ્રકારની છે, મુત્રાશય અને મળાશય ક્યાં વસે છે અને શરીરના આરોગ્ય ઉપર કેવી અસર કરે છે: આ બધું જાણવા માટે શરીરશાસ્ત્રનો સામાન્ય પરિચય અત્યંત આવશ્યક છે. અને તેજો પરિચય દરેક જીવાન વિદ્યાર્થીને યોગ્ય હિંમતે મળેજ મળે તેજો પ્રબંધ કરવો એ દરેક સંસ્કારી છાત્રાલયનું કર્તવ્ય ગણાવું જોઇએ. મુત્રાશય, મળાશય અને તેની આસપાસની રચના વચ્ચે માણસની વીર્યનસિક્કા ક્યાં રહેલી છે તથા કેવી મુલાયમ છે તેના સાચા જ્ઞાનના અભાવે વિકારોથી પીડાતા અને વીર્યપાતોથી નીચોવાતા કેટલાયે જીવાનો આપણને હાથ લાગે તેમ છે. આવી જાતીય વિદ્યુતિઓમાંથી જીવાનને બચાવવા માટે ખીન્ન ઉપાયો હાથ ધરતા પહેલાં તેને જો શરીરરચનાનું સાચું જ્ઞાન મળી ગયું હોય તો પોતે જ પોતાનો ઉત્તમ વૈદ બની શકે છે.

જાતીય વિદ્યુતિઓની બાબતમાં શારીરિક કારણો કેટલાં છે તે આપણે ટૂંકમાં જોઇ લીધું. તેને અટકાવવા માટે તે દારણોને જ દૂર કરવાના અને તેને રચાને યોગ્ય આરોગ્યજનક અને શાસ્ત્રીય પરિસ્થિતિ ઉભી કરવાના વિચારો પણ આપણે કર્યા. પોતાને કેળવણીની સંસ્થા ગણવાનો દાવો કરતા દરેક છાત્રાલયે આ દિશામાં જાગૃત થવું ધટે છે.

જાતીય વિદ્યુતિનાં સામાજિક કારણો અને તેને કેમ અટકાવાય તેની વિચારણા હવે પછી કરશું.

સરખામણી !

મુરખ્ખીથી,

આજે તો આ પત્ર એક ખાસ હેતુથી લખું છું. તમે બધાંએ અમારાં દિલ એટલાં બધાં આગાં કરી મૂક્યાં છે કે ક્યાંક પણ ભુલ્મી પરિસ્થિતિ સહન કરી શકતા જ નથી. જ્યાં જ્યાં જૂલમ હોય ત્યાં ત્યાં હું અને મારા જેવા બીજા અસહિષ્ણુ બનીએ તો એ અસહિષ્ણુતાનું પાપ તમારા માથે !

અહીંનાં બે છાત્રાલયોના વ્યવસ્થાપક મંડળ ઉપર બેસવાનો મને મોટો સાંપડ્યો છે. એક છાત્રાલય અમારી સાતિના આગેવાનું છે અને બીજું સાર્વજનિક છે. હું ત્યાં હતો ત્યારે બીજાં છાત્રાલયો સાથે આપણા છાત્રાલયને સરખાવવાની તમે ઘસીને ના કહેતા. તમે અમને સમજાવેલું છે કે તેવી સરખામણી એ અજખામણી છે. તેમ કરવાથી બીજાનું કે આપણું કશું જ બહુ થવાનું નહિ. આ વસ્તુ ઠોકરી ઠોકરીને તમે સમજાવ્યા છતાં આજે હવે તમારા ઉપદેશને અવગણીને પણ સરખામણીમાં ઉતરું છું. આ ગુન્હા માટે હું ત્યાં આવું સારે જે શિક્ષા ફરમાવશો તે ઘણી જ ખુશીથી હું સ્વીકારીશ !

અહીંનાં બન્ને છાત્રાલયોમાં હું કીક કીક પરિચિત થઈ ગયો છું. વ્યવસ્થાપક મંડળના અન્ય સભ્યોની માફક વરગમાં એકાદ બેકડમાં દાગરી આપી પોતાની જાતને દૃતદૃત્ય માનવી તેવા અભિપ્રાયનો હું ન જ હોઉં ! હું તો મારી નવરાશનો તમામ વખત એક યા બીજા છાત્રાલયમાં ગાળું છું. માફ વિનોદસ્થાન કહો કે ફરવાનું સ્થળ કહો કે આરામની જગ્યા કહો, જે કહો તે આ બેમાંથી એક છાત્રાલય છે. પરિણામે ગૃહપતિઓના કામ-કાજથી હું ખૂબ વાકિફ છું, સેક્રેટરીઓ અને ટ્રસ્ટીઓના સત્તા સંબંધોના બેહુલા ખ્યાલોથી હું જાણીતો છું અને વિદ્યાર્થીની દયાગનક સ્થિતિથી ખૂબ પરિચિત છું.

આ છાત્રાલયોની ગંદકી, તેનો ખોરાક, તેની વ્યવસ્થા વગેરે બાબતો ઉપર મારો અભિપ્રાય આપવા જેટલી ઘૃષ્ટતા હમણાં હું નહિ કરું. પણ અહીં જે સત્તાનું અને ભયનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહેલું છે તે જોઈને તો મને કમકમાટી જ છટે છે. ભુલો હવે સરખામણી કરો.

આપણે ત્યાં ગૃહપતિ એટલે માઆપ વા મોટો ભાઈ; અહીં ગૃહપતિ

એટલે પોલિસ જમાદાર. આપણે ત્યાંનો મોટો વિદ્યાર્થી તે. નાના વિદ્યાર્થીના મોટાભાઈ જેવો; અહીં મોટો વિદ્યાર્થી એટલે નાના વિદ્યાર્થીનો દુસ્મન. આપણે ત્યાં રમતગમત કરવા જવું વગેરે આનંદ; અહીં તે જ વસ્તુ એટલે ચોરી. આપણે ત્યાં તહેવારો એટલે ત્રાસ અને કંટાળો; આપણે ત્યાં, છાત્રાલયનું કામ એ વિદ્યાર્થીનો જીવનવ્યવસાય; અહીં છાત્રાલયનું કામ એટલે વેડ. આપણે ત્યાં ગૃહપતિ સાથેની વાતચીત એટલે ગોળાનું ગાડું; અહીં તેવી વાતચીત એટલે કેદીની લુગાની. આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓના અભિપ્રાયો એટલે વજનદાર કથનો અને તેવા અભિપ્રાયોને સંપૂર્ણ માન; અહીં વિદ્યાર્થીઓના અભિપ્રાયો એટલે છોકરવાદ કે ઉન્મૂળકતા અને તેવા અભિપ્રાયોનું પૂરેપૂરું અપમાન. આપણે ત્યાં મહેમાનો આવે એટલે નવું નવું બણવાની ખાણ; અહીં મહેમાનો આવે એટલે વિદ્યાર્થીઓની કાચી જેલ.

કહો, કેટકેટલી સરખામણી કરે ? મારો કહેવાનો ઉદ્દેશ તો એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને આ ત્રાસમાંથી કેમ છોડાવે ? સુવાસિત બગીચાઓમાં ફરતો હતો ત્યારે ગંદકીના ત્રાસની મને ખબર ન હતી; સ્વાતંત્ર્યના સ્વર્ગમાં વિહરતો હતો ત્યારે પારતંત્ર્ય અને શુભામીના ત્રાસનું જાન ન હતું. આજે હવે આ બધું અવસોડું છું અને આત્મા કંકળી ઉઠે છે. હું શું કરી શકું ? મારો અવસાય જૂદો અને મારી તાકાત પણ નહિ. હું તો તમને બાલકાવે નમ્ર વિનંતિ કરું છું કે તમે કંઈક કરો. તમે છાત્રાલય સંમેલનો ભરો છો, છાત્રાલયોની મુલાકાતો લ્યો છો, ગૃહપતિઓ સાથે વાતચીત કરો છો, વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રાણસંચાર કરવા મથો છો. તો દૃષ્ટા કરી પહેલું કામ આ કરો.

વિદ્યાર્થીઓ અને ગૃહપતિઓ ૪ ને સ્વાતંત્ર્યનું અમૃત પાગો, પ્રેમરસનું આસ્વાદન કરાવો, શિક્ષણશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્રની વાનો કે પ્રયોગો કરતા પહેલાં આ માનવતા જાગવો.

હું આથી વિશેષ શું કહ્યું ?

તમારો

.....

રતના જેવા બધા હોય તો ?

ગૃહપતિપદ સ્વીકારીને રતે જ ગાસ થયા છે. છાત્રાલયના કંપાઉન્ડમાં જ ગૃહપતિ મટે એક નાનકડું ઘર બાંધવામાં આવેલું છે. પહેલેથી જ કુટુંબ સહિત હું તેમાં રહેવા આવી ગયેલો છું.

મુખ્યતઃ મારો ધધો શિક્ષણનો હોવા છતાં અરપૂર્યતાનિવારણ માટે આત્મા તલસતો હોવાથી જ્યાં જ્યાં ગમે ત્યાં ત્યાં તે દિશામાં કેમ કેમ લેવું તેના વિચારો કર્યા કરવાની મને ટેવ પડેલી છે. એક દિવસ મારા વિદ્યાર્થીઓ સાથે અરપૂર્યતા સંબંધે વાતો કરતાં મને જણાયું કે અંત્યજને નહિ અડવામાં તેઓ તો જરાય માનતા ન હતા; પરંતુ છાત્રાસયના સંચાલકોને તે ગમતું ન હતું તેથી તેઓ અંત્યજસ્પર્શથી દૂર રહેતા. મારા છાત્રાસયના સેક્રેટરી સાહેબો અને ટ્રસ્ટી સાહેબો સાથે આ સંબંધે વાત કરતાં મને જણાયું હતું કે તેમાંના કેટલાક સમાજના ભયથી અંત્યજ સ્પર્શ નહોતા કરતા, જ્યારે કેટલાક અંત્યજને અડવામાં ખરેખર પાપ લાગે છે તેમ પ્રમાણિકપણે માનતા. એક જાણુ જુવાન વિદ્યાર્થીઓનો મોટેરાંઓની ક્ષાણ્ણિ-ઓની તરફનો ખાસો સફલાવ અને પરિણામે ઉભી થતી યુક્તી મનોદશા; ખીજી જાણુ મોટેરાંઓને પીડનો સમાજનો ભય અને ત્રીજી જાણુ પાપપૂરવ સંબંધેની અજ્ઞાતજન્ય જોડુદી કહાના ! આ બધા વચ્ચેથી કાપવાનો મારો માર્ગ ઘણો વિશ્વ હતો. હું પણ એમ હાથે તેવો ન હતો.

છાત્રાસયનો જૂનો લંગી ખૂબ ગદી હતો. પોતાની ગંદી ટેવાનું પ્રતિ-ખિંચ છાત્રાસયનાં કામોમાં પણ પાડીને છાત્રાસયની ગંદકીમાં પણ તે વધારો કર્યો જ જતો ! ઘણા લાંબા વખતથી આ ટેવ પડેલી હોય અને તેની ઉંમર પણ ઘણી મોટી થઈ ગયેલી હોય તે દિશામાં મારા બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતા. એક દિવસ આ જાગત ઉપર ખૂબ વિચાર કરી લંગી બદલવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. જૂના લંગીને સ્થાને અક્ષર વર્ષના એક જુવાન લંગી છોકરાને મેં નોટરી ઉપર રાખ્યો.

આ છોકરાનું નામ રતનો. ગમ્મતમાં હું તેને રતજી કહીને બોલાવતો. જે ગામનો મુળ વતની રતનો હતો તે ગામમાં અંત્યજ કેળવણીમંડળ તરફથી એક અંત્યજશાળા આવતી અને રતનો ત્યાં જ ચાપડી લાગેલો હતો.

રતનાને નોટરી ઉપર ગણતી વખતે જ મુતરડી પાવખાનાં કેવી રીતે સાફ રાખવાં એ મેં તેને બતાવ્યું હતું. લંગીનો ધધો કરવા છતાં પોતે જાતે પણ કેટલા સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ તે સંબંધે પણ મેં તેને સમજાવ્યું આપી હતી. રતનાને આ બધું ગમતું. પોતાની શાળાના માસ્તરને મારી સાથેની આવી વાતોમાં તે ખૂબ યાદ કરતો. તેના શિક્ષક અંત્યજસુધારણા માટે કેટકેટલી જહેમતો ઉઠાવી રહ્યા છે અને કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ વચ્ચેથી :

પસાર થયા કરે છે તેનું રસિક વર્ણન તે આપતો. રતનાને નોકરી ઉપર રહ્યાં હજી બે અઠવાડિયાં પણ નહોતાં થયાં. છતાં મારા બધા વિદ્યાર્થીઓ તેની સાથે હજી ગયા હતા. રતનાની સ્વચ્છ ટેવો ઉપર તેઓ આદરીન હતા અને રતનો પણ વિદ્યાર્થીના હેતાવ્ય સ્વભાવ ઉપર શીદા હતો.

મારા ઓફિસ કામમાંથી પરવારી હું ઘેર જતો હતો. રતનો તે જ વખતે મારા ઘર અને છાત્રાસયના નિવાસગૃહની વચ્ચેનો ઓક વાળી રહ્યો હતો. તેણે ઓકડો કરેલો પૂંને ક્યારે ઓક ખૂણાની ટોપલીમાં ભરવા જતાં તેમાંથી છાપેલા કાગળનો એક ટુકડો તેને હાથ લાગેલો અંગતમાં સાવરણી ભરાયો એ છાપેલા કાગળના ટુકડામાંના અક્ષરો વાંચવામાં રતનો તલલીન બન્યો હતો.

ઘેર જતાં રસ્તામાં રતનાને કંઈક વાંચતા મેં જોયો. હું તેના તરફ ગયો. રતનાના વાંસામાં એક ધીમોશા ધખખો મારી મેં પૂછ્યું: “અહીં શું કરે છે?”

“સાહેબ, આ વાંચવાનું જરા મન થયું એટલે વાંચવા ઉભો રહ્યો હતો. લ્યો હવે જાઉં.” કહી તેણે કાગળનો ફેંચો કરી પોતાના ખીસામાં મૂક્યો અને ચાલવા લાગ્યો. મેં તેને રોક્યો.

“એમાં કંઈ વાંધો નથી. જાવ તો, એ કાગળ આપણે બન્ને વાંચીએ.”

રતનો મને બરાબર જોળખતો થઇ ગયો હતો. સહેજ મોડું મલકાવી તેણે ખીસામાંથી કાગળ કાઢ્યો. હું તેની પડખે ગયો અને તેને વંચાવવા લાગ્યો.

પાંચેક મિનિટ થઇ દશે ત્યાં મારી પત્નીએ મને સાદ કર્યો. હું રતનાને ‘શાબાશ’ કહી ઘરમાં ગયો.

“ત્યાં ખૂણામાં ઉભા ઉભા પરભુની સાથે શું વાંચતા હતા?” મારી સ્ત્રીએ જણાસાથી મને પૂછ્યું.

હું દરચો. મેં કહ્યું: “એ પરભુ ન હતો.”

“ત્યારે કોણ હતું?”

“એ તો રતનો હતો.”

“હા!” મારી સ્ત્રી આશ્ચર્યચકિત થઇ ગઇ. “જોય માલો! જોળખતો પણ નથી!”

“શાનો ઝોળખાય ? કેવો સુધડ રહે છે, નહિ ?”

“અરે પણ મને તો એ પરભુ જ લાગ્યો. પરભુ જેટલો ઉચો, એના જેટલો જ મજબૂત અને એનું પેરણુ ટોપી પણ પરભુ જેવાં જ.”

“એ વાત બરાબર છે. પરભુને રતનો એટલો બધો ગમી ગયો છે કે ગઈ કાલે જ તેણે પોતાનું એક નવું પેરણુ અને એક ટોપી રતનાને ભેટ કર્યાં.”

“અરે, પણ બધા જ લાગીઓ આ રતના જેવા હોય તો તો અડવામાં તો શું, પણ તેને ઘરમાં રાખવામાં પણ કાંઈ વાંધો નહિ.”

“સાવ સાચી વાત.” હું ગણગણ્યો અને મારા ઝોરડામાં પેઠી.

મારી સ્ત્રી મૂળે તો જૂના વિચારની. તેનામાં વિચાર પક્ષટો કરવાના પ્રયત્નો હું ધીમે ધીમે કરી રહ્યો હતો. અંત્યજને અડવાથી પાપ ચાય છે એ વિચારને બૂલ ભરેલો છે એમ તો હવે તે કહેતી, પણ હજી તેને અડીને નહાવું તો બેઠએ જ એમ માનતી અને પોતાનો એ વિચાર આગ્રહપૂર્વક મારા પાસે મૂકતી.

આજે તેના મોઢામાંથી એકાએક સત્ય નીકળી પડ્યું, રતના જેવા બધા હોય તો ? મને પણ મારા અત્યંત વિદ્વત સાધ્ય માટે સુંદર સાધન હાય લાગ્યું હોય તેવી લાગણી થઈ. ખરેખર બધા અંત્યજને રતના જેટલા સુધડ અને સ્વચ્છ હોય તો અસ્પૃશ્યતાનિવારણ માર્ગમાંની એક મોટી મુશ્કેલી દૂર ચાય.

હરભાઈ.

રોટલીની પણ ગણતરી !

હરિપ્રસાદ ડૉક્ટરનો ધંધો કરે છે. તેમના પત્ની ડાહીજેન જૂના જમાનાનાં હતાળ અને બટકઓક્ષાં છે. રમાનાથ તેમનો દીકરો. માઆગનાં એતિ લાડથી રમાનાથ બગડે નહિ અને દુનિયામાં એટલો રહેતાં પણ શીખે એવા હેતુથી તેને મારા ગણાતા એક છાત્રાસયમાં મૂકવામાં આવેલો. ઉનાળાની લાંબી રજા પડી અને રમાનાથ ઘેર આવ્યો હતો.

આજે રમાનાથનો જન્મદિવસ છે. ડાહીજેને પોતાના પહેલા જોળાના દીકરાની તેરમી વર્ષગાંઠ ઉજવવા નાના પાપા ઉપર ધામધૂમ કરી છે. ઘરમાં મોઠો શણગાર કર્યો છે. બપોરના બાર વાગ્યે ડાહીજેન, ડૉક્ટર અને રમાનાથ સાથે જમવા બેઠાં. ભોજન પૂરણુપોણીનું બનાવેલું.

હરિપ્રસાદ: “કેમ રમુભાઈ, હવે તો જાત્રાલય ગમી ગયું છે ને?”

રમુ: “હા આપુછ; પહેલાં તો અહીં મુંઝાનો. હવે સુંઝવણુ ઓછી થઈ ગઈ છે અને ગમે પણ છે.”

હરિપ્રસાદ: “ત્યાં જમવાનું તો કાંઈ છે કે?”

રમુ: “હા.”

ગાંધીજી: “રમુ ખોટું બોલે છે. ત્યાં જમવાનું નેનું કાંઈ જ નથી.”

હરિપ્રસાદ: “કોણ કહે છે?”

ગાંધીજી: રમુના ભાણામાં ઉની ઉની પૂંચુપોચી પીરસે છે. જાણે કે હવે ન જોઈતી હોય તેમ રમુ સહેજ આનાકાની કરે છે.

ગાંધીજી: “રમુએ જ તો વળી?”

હરિપ્રસાદ: “હેં રમુ, વાત સાચી! જાત્રાલયનો ખારક તને હજી માફક નથી આવતો?”

રમુ: “એમ તો છેક નહિ આપુછ. પણ એ તો કંઈ નહિ; ધીમે ધીમે કાતી જશે.”

ગાંધીજી: “તે-આકળું કહી દે ને નાગ આપુને! એમ ઢાંકપીછાડે શા માટે કરે છે? (ડૉક્ટર તરફ કરીને) જ્યોતે હું જ કહી દઉં. ત્યાં તો રોટલી ગણીગણીને આપે છે, રોટલી! ખીચું તો જળ્યુ પણ ઊંઘરાનું પૂરું પેટ પણ ભરાવા ન દેવું?”

હરિપ્રસાદ: “તું હંધું સમજે છે. ઊંઘરાઓ નાદાન આજકા કહેવાય. ટોળામાં એક સાથે જમવા બેસે ત્યારે જમવાનું ભાન ન રહે; અને અકસ્માતીયું પણ ખાઈ જાય. ઊંઘરાઓને તો સંભાળવા જોઈએ જ ને? રોટલી ગણીને આપે છે તેનું કારણ પરિમિત આહાર રાખવો તે છે.”

ગાંધીજી: “એવું મધું કશું સમજવા હું નૈવાર નથી. મારા વિચાર તો રમુને હવે ત્યાં મોહકવાનો જ નથી. કાં તો કોઈ ખીજ બોલિંગ બદલાવો નહિ તો ભલે થેર રહીને ભળ્યો.”

હરિપ્રસાદ: “એમ ગાંડી ન થા. આમાં મને આપણી જ કાંઈક સમજદાર લાગે છે. આ વખતે રજા પૂરી થયે હું જ જાને મૂકવા જઈશ અને ખરી સ્થિતિ જાણતો આવીશ.”

ડહીબ્હેન: “ એમાં કંઈ જ સાર દેખાતો નથી.”

ડહીબ્હેન રમુના ભાણામાં બીજી એક પુરણપોળી નામે છે અને ઉપર ખૂબ ઘી રેડે છે. રમુ ના કહે છે.

હરિપ્રસાદ: “ એને વધારે બોધની નથી અને શા ત્માટે પીરસ્યા કરે છે? કાં તો બગાડ થશે અને નહિતર પરાણે ખાશે તો શરીર બગડશે. જીઓ આનું નામ જ અણસમજણ! પરાણે ખવરાવવામાં ક્યાં હેત આવી ગયું? અને બિચારા બોડિંગવાળાઓની બૂલ કાઢે!”

ડહીબ્હેન: “ હા, હા, બોડિંગવાળાઓની બૂલ છે અને સત્તર વખત બૂલ છે. છોકરાઓને પૂરું ખવરાવે પણ નહિ તે શું કદાપણ કહેવાય? તું તારે ખા રમુ. એમ કોઈ મંદુંબંદુ પડતું નથી છોકરાને બૂખ્યો જ મારી નાખ્યો. જીઓને એનું શરીર! કાઢકાંતો માળો જ ખતી ગયું છે ને?”

હરિપ્રસાદ: “ પણ એમ પરાણે વધારે ખવરાવવાથી શો ફાયદો? રમુ, તેં કેટલી પોળી ખાધી, ભાઈ?”

ડહીબ્હેન: “ ગમે તેટલી ખાધી તેનું શું ફામ છે? બોડિંગવાળા તો ગણતરી કરે પણ તમે પણ કરશો? પેટના છોકરાને ખવરાવવામાં પણ ગણતરી? આ જોને હવે બધાનો દિ’ ઉડ્યો છે તે રોટલીની પણ ગણતરી કરવા માંડ્યા છે?”

હરિપ્રસાદ: કશું બાલતા નથી. આજી બોજન મુગા મુગા પૂરું થાય છે.

આપણે ત્યાં કેટલાંક છાત્રાસયોમાં રોટલીઓ ગણતરી ઉપર અપાય છે. માળાપો અને વિદ્યાર્થીઓ આનો વિરોધ કરતાં જણાયાં છે અને ગૃહપતિઓ તે પ્રધાને ન્યાય ગણના માંભળ્યા છે. રોટલીની ગણતરીના આં પ્રશ્નને બે બાજુ છે. એક બાજુ તે ગૃહપતિનો. નાના નાના અણસમજી વિદ્યાર્થીઓ નકામા નકામા રોટલીઓ માગે અને પછી પાછળથી પડતી મૂકે અને બગાડ કરે તે ઇન્કવા જેવું નથી. વળી કેટલાક નાના વિદ્યાર્થીઓને તો ખોરાકના પ્રમાણનું ભાન પણ ઓછું રહે છે; આથી વધારે પડતું ખાઈ તબીયત બગાડે છે. આ બન્ને બાજુના ઉકેલ માટે શુભ ઇરાદાથી ગૃહપતિ રોટલીની સંખ્યા ઉપર નિયમન મૂકે છે. તેમ કરવાથી ચોખ્ખું કરકસર થાય છે અને વિદ્યાર્થીની તબીયત ઉપર પણ સંભાળ રહે છે.

ખીજી બાલુ નાના અને અણુસમજી વિદ્યાર્થીઓને આ નિયમન આકરે
 • લાગે છે અને તેથી દુષ્ટા તેમજ જાહેર વિરોધી કરે છે. રાજ્યોમાં પોતાને
 ઘેર જાય છે ત્યારે તેમનાં માળાપો પાસે હકીકતને રંગ લગાવીને ખૂબ અતિ-
 શયોક્તિ કરે છે. માળાપો તો પ્રેમાંધ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે; તેમાંયે
 માતાઓ ખાસ દરીને. આથી પોતાના હોદ્દાઓના અહેવાલો ઉપર અનેક
 પ્રકારના તર્કવિતર્કો કરે છે અને ઘણીયે ગેરસમજૂતીઓ પણ થાય છે. પરિ-
 ણામે માળાપ અને ગૃહપતિઓનો સહકાર વધતો જ નથી.

આપણે ગૃહપતિઓએ એ વિચારવું ઘટે કે વિદ્યાર્થીઓ પાસે મૂકાતી
 ફરકસર અને આરોગ્યની દૃષ્ટિ નેઓ વિચારપત્રક ઝીલે છે કે નહિ; તેમજ
 આપણા વિચારોની અને વ્યવહારોની અસર માળાપો ઉપર પણ નિર્દોશી
 થાય છે કે નહિ. જીવતો જનગનો વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થીનાં માળાપ કાંઈ
 પણ પ્રકારની ફરકસર કરતાં અનેકગણાં વધારે દિગ્ભ્રમી છે.

વિદ્યાર્થીઓનાં માળાપોએ પણ ગૃહપતિઓની શૂલ દૃષ્ટિને વધાવી
 લેવી ઘટે. અને જ્યાં જ્યાં ગેરસમજૂતિ ઉભી થવાનો સંભવ હોય ત્યાં ત્યાં
 અનુમાનો કરવાને બદલે ગૃહપતિઓને ઝગડ મળીને ખુલાસા મેળવી લેવા ઘટે.

આ અધો ભાર માળાપો કરતાં આપણે ગૃહપતિઓને શીર વધારે
 હોવો ઘટે.

ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન

હાલ મુલતવી રહ્યું છે.

ત્રીજા છાત્રાલય સંમેલનની તારીખો માર્ચના છેલ્લા અડવાડિયાની નક્કી
 થઈ ચૂકી હતી અને એ પ્રમાણે જાહેર પણ ઠ્યું હતું. સંમેલનને અંગેની પત્રિકા
 પણ કાઢવાનું નક્કી થયું હતું. પણ એટલામાં એક વિદ્યાર્થી આવ્યું છે. સંમેલનના
 નિર્વાહિત પ્રમુખ કૌટુંબિક આપણે તેમજ મંડવાડને લીધે તે વખતે હાજર રહેવા
 જેટલા સ્વરથ નથી. સામાન્ય રિવાજ પ્રમાણે મુકરર કરેલા સમય સાચવવો
 એ જ બરાબર છે. એટલે બીજા કોઈ પ્રમુખ શીઘ્ર સંમેલન યથાસમય ભરવું
 નેહ્યું. પણ તેમ નહિ કરતાં જીવન મહિના સુધી સંમેલન મુલતવી રાખવાનું જ
 આખરે નક્કી થયું છે. છાત્રાલય સંમેલનની પ્રવૃત્તિનો હકમ બાદથી જગજીવનકાલ
 મહેતાના સંસ્કૃત અને એમના પુરુષાર્થમાંથી થયો છે, અને શ્રી. નાનામાંથી

સંસ્થાએ એને સિંચન આપ્યું છે. છાત્રાલય માસિક પત્ર 'દક્ષિણામૂર્તિ'એ જ શોભાવ્યું છે. એટલે આ વર્ષે એ પ્રવૃત્તિને આગળ દોરવાનું કામ શ્રી. નાનાભાઈ જ કરે એ આવશ્યક છે. દક્ષિણામૂર્તિના ભાઈઓએ અને શ્રી. જગજીવનદાસભાઈએ સલાહ આપી કે સંમેલન મુલતવી રહે તો ઠીક. એ સલાહ યોગ્ય લાગવાથી સભ્યોએ જીન મહિના સુધી સંમેલન મુલતવી રાખવાનું નક્કી કર્યું છે. છાત્રાલયના ઉત્કર્ષમાં રસ ધરાવનાર સત્જનો આ લંબાએડી મુલતનો લાભ લઈ 'છાત્રાલય' ચર્ચાને ઉદ્દીપિત કરનાર વિસ્તૃત નિબંધો લખશે અને જીનની પહેડી તારીખ પહેલાં સંમેલન સ્વાગત કાર્યાલય, વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, એ સરનામે મોકલશે એવી આશા છે. શ્રી. નાનાભાઈને સ્વાસ્થ્યલાભ ઋણદ્રી યાઓ એમ આપણે ઇચ્છીએ.

ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. ફાગણ શુક્ર ૧/૮૫ ને મંગળવાર તા. ૧૨-૩-૨૬.

દક્ષિણામૂર્તિ કાલેલકર :
પ્રમુખ : વ્યવસ્થાપક મમિતિ.

આવતો અંક વી.પી. થશે

જૂનાં ગ્રાહકોને આવતા નવ મહિનાનું વર્ષ ગણી ૦-૧૪-૦ તુ વી.પી. થશે, જેનો તેમની પાસેથી પોસ્ટ ઓફિસ એક રૂપીયા લેશે. તેને બદલે તા. ૧૦ મી એપ્રિલ પહેલાં આપી રહેલા ગ્રાહકો ૦-૧૨-૬ મોકલી આપે તો ઉપકાર થશે. બધા યનાર ગ્રાહકો તેવા બજાર આપે. પરંતુ બનતાં મુધી વી.પી. પાછું ન ફેરવે એવી વિનંતિ છે.

વ્યવસ્થાપક

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાલમ પોસ્ટલ સાથે એક રૂપીયા : પરદેશનાં બે શિલિંગ.

લખો : વ્યવસ્થાપક, છાત્રાલય : શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન : ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં ફેરિશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. બીજાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ વું
૧૯૨૯

અંક ૪ થો
એપ્રિલ

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ

આ કરું કે તે કરું તેના વિચાર ઉપર જ પોતાની ગંધી શક્તિઓ ખર્ચે અને કર્યું કરે નહિ તે અનિશ્ચિત મનવાળો છે; ઘાઈ પણ કાર્યને પૂરું કરવા માટે જેટલો કાળ જોઈએ તેના કરતાં અનેકગણો વધારે તે કાર્ય કરવું કે નહિ તેના વિચાર પાછળ જોઈએ તે અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિ છે; એક વખત એક કામ કરવાનું નક્કી કર્યા પછી તે નહિ કરવાના વિચારો કરે છે તે અનિશ્ચિત મનનો છે.

આવી અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિ આજે આપણને ઠેર ઠેર દેખાય છે. આવી અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિ લાગ કરવાને બદલે હાનિ જ કરે છે. આવી અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિવાળો મનુષ્ય જીવનમાં વિગત મેળવી શકે ન જ નથી.

શિક્ષક કે ગૃહપતિમાં અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિ હોવી એ પોતા માટે તેમ જ ભાવિ પ્રજા માટે અનિષ્ટ છે.

ગૃહપતિ કોણ ?

આજ દાસ જાત્રાલયજીવન અટપટું બનતું જાય છે. જાત્રાલયજીવનની આંતરૂ આજી વ્યવસ્થા તેમ જ જાત્રાલય ચલાવવા પાછળ રાખવી જોઈતી કેળવણીની દૃષ્ટિ તેના ગૃહપતિ પાસેથી અનેક પ્રકારની નાખી મોટી અપેક્ષાઓ રાખે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ગૃહપતિનું કામ વધારે ને વધારે જટિલ તેમ જ સામ્રીય બનતું જાય છે. આજ દિવસ સુધી ગૃહપતિપદની જે કદપના હતી તેમાં ઘણા મોટા ફેરફારો થઈ ગયા છે અને તે પદ ઘણું વધારે જોખમ ભરેલું તથા જવાબદારી ભર્યું છે તેનું ભામ તે કામમાં પડેલાઓને થવા લાગ્યું છે. પરિણામે ગૃહપતિ કોણ થઈ શકે તે વિચાર હવે મહત્વનો ગણાવા લાગ્યો છે.

ગૃહપતિ કોણ થઈ શકે તે પ્રશ્નનો વિચાર કરતાં આપણી સામે આજની સ્થિતિ ખડી યાય છે. આજે ગૃહપતિ કોણ છે ? આજનો ગૃહપતિ કાં તો ફક્ત દાદારીનું કામ કરતો કારકુન છે, અને કાં તો વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક હાજતોની સંભાળ રાખતો શુભેચ્છક યોગીદાર છે. જે દેડાણે ગૃહપતિપદની સામ્રીયતા પ્રવેશી હશે ત્યાં વળી નજર નાખશું તો ત્યાંનો ગૃહપતિ ફક્ત શિક્ષણનું કાર્ય સંભાળતો પોકળ વિચારક વા તો પંતૂજ હશે ! આ આજની પરિસ્થિતિ છે. આપણને મોતે તે આપણી આસપાસ હરહમેશ દેખાયા જ કરે છે :

દાદારી ગૃહપતિ વિચારે કોદાર, ચોપડા તેમજ જાત્રાલયની બહારની તમામ વ્યવસ્થા સાચવી પોતાની જાતને ધન્ય માને છે; અને જાત્રાલયની આંતરમાં ખીજું કશું જ કરવાનું નથી તેની માન્યતા રાખી આ પ્રકારના કામને જ જાત્રાલયનું ખરું કામ સમજી સંતોષ માને છે. શુભેચ્છક યોગીદાર ગૃહપતિ જાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક હાજતોને પૂરી પાડવી અને સૌમનાં શરીરો મુખ્યતઃ સુંદર રહે તેની કાળજી રાખવી એને જ જાત્રાલયનું મુખ્ય કામ ગણે છે; અને તેટલા માટે વિદ્યાર્થીઓનો હિતકર યોગીદાર બનવામાં ધર્મ સમજે છે. તેને મન તે સિવાયનું બાકીનું વ્યવસ્થા વગેરેનું કામ ગાણુ દેખાય છે અને તેનાથી ઉંચી જાતનું કામ કરવાનું હોય છે તેની કદપના પણ નથી હોતી તેથી પોતાના કાર્યમાં તે તનમનથી પરાવામ જાય છે. આવા શુભેચ્છક યોગીદાર ગૃહપતિઓ પોતાના કાર્યથી સંતુષ્ટ રહેતાં શીખી ગયા હોય છે તેથી તેઓ પણ પોતાની જાતને ધન્ય જ માને છે.

કેવળ શિક્ષણનો વિચારક ગૃહપતિ અથવા તો પતંજલિ ગૃહપતિ પોતાના છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓને તેમનાં બુદ્ધિના કાર્યમાં મદદ કરવામાં અને તેમની શાળાના શિક્ષણની પૂર્તિ રૂપ બની રહેવામાં જ પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય માને છે. વિદ્યાર્થીના બુદ્ધિના વ્યવસાયો અને તેના વ્યવસાયોમાં તેને કરવાની મદદ એ આવા ગૃહપતિને મમ છાત્રાલયજીવનનું સૌથી મહત્ત્વનું અંગ હોય છે. વ્યવસ્થા કે શરીરઆરોગ્ય કે એવી કોઈ પણ બાબત આ બુદ્ધિના કામ પાસે છેક જ નક્કી છે, તેમ તે માને છે. આવો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીને બુદ્ધિનો કોડો બનાવવા માટે પોતાની બધી શક્તિઓ અર્પણમાં સંહેજ પણ અર્પણનો નથી. શક્તિની બુદ્ધિ એ એને મન વિદ્યાર્થીજીવનનું એક માત્ર લક્ષ્ય છે અને તેનું પોષણ એ ગૃહપતિનું પરમ કર્તવ્ય છે એમ માને છે.

છાત્રાલયજીવનની મીમાંસા થવા લાગી છે તેવે વખતે આજે સહેજ વિચાર કરતાં જ આપણને એટલું તો સમજાય છે કે ઉપર ગણાવેલા ત્રણ પ્રકારના ગૃહપતિઓ પૈકી કોઈ પણ એક પ્રકાર સંપૂર્ણતઃ સાચો નથી. અને છતાં ત્રણે પ્રકારનાં કામો છાત્રાલયજીવન માટે અગત્યનાં અને અનિવાર્ય તો છે જ. ત્યારે ગૃહપતિપદને માટે કોને પસંદ કરવો ?

આજ કાલ એક એવી કંપના પ્રચલિત છે ખરી કે ડીક ડીક મોટા છાત્રાલયમાં એક જ માણસને નહિ રોકતાં બે ત્રણ માણસો રોકવા તેમાં એક કોઠારીનું કામ કરે, બીજો શુભેચ્છુ ચોક્કીદારનું કામ કરે અને ત્રીજો કેવળ-શિક્ષણનું કામ કરે. આમ કરીએ તો બધાં કામો સચવાઈ રહે અને વિદ્યાર્થીજીવનને પોષક તેલું સુયોગ્ય તંત્ર રચ્યું કહેવાય.

પણ ના. આ રસ્તો પણ સાચો નથી. મનુષ્યજીવન એ જો સંગઠન-સૂત્ર વસ્તુ છે તો તેની કળવણીની રચના પણ સંગઠનસૂત્ર જ રહેવી જોઈએ. કોઈ પણ એક છાત્રાલયમાં એક માણસ કામ કરે કે એકથી વધારે માણસો કામ કરે તે મહત્ત્વનું નથી, પરંતુ તેના કામ કરનારાઓ પૈકી એક માણસ પાસે જીવનનો સંગઠનસૂત્ર વિચાર હોવો જોઈએ. એક માણસ તો એવો જ હોય કે જેને મન કોઠાર, રસોઈ, સ્વચ્છતા, પધારી પાગરણ, વિદ્યાર્થીઓનાં લુગડાં, તેમનાં શરીરો, વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ વિષયક પ્રવૃત્તિઓ તેમ જ હૃદય વિષયક પ્રવૃત્તિઓ એ બધાંય એક જ માળાના અનેક મણકા હોય. મનુષ્ય જીવનમાં જેટલું મહત્ત્વ બુદ્ધિને છે તેટલું જ મહત્ત્વ તેના ખાનપાનને, આગમ વિનોદને અને શરીરની વિધિવિધ ક્રિયાઓને પણ છે. જીવન કોઈ ભોંગેલાના સ્વરૂપમાં વહેંચાઈ ગયેલું નથી કે જેને લીધે વિદ્યાર્થીનાં ખોરાકની વ્યવસ્થા

કરનાર તેની ભુદ્ધિની અવસ્થા કરનારથી તદ્દન વિયુક્ત હોય ! વિદ્યાર્થીના જીવનની દિનચર્યામાં આવા ભાગલા ને પાડવામાં આવે તો પરિણામ ઘણું જ વિપરીત આવે છે. આજે જ આપણે ભ્રમ્યે છીએ કે જૂદા જૂદા ભાગલામાં વહેંચાઈ ગયેલું મનુષ્યજીવન કશા પણ લક્ષ વિના આડધંડે તણાયે જ નય છે. આ દશામાંથી ભાવી મનુષ્યને ઉગારી લેવા ઈર્ષાનાર તેમના ભાવી નિર્માતાએ તેના જીવનને એક સંગઠનરૂપ જીવન તરીકે સમજવું અને સ્વીકારવું પડશે. આવો માણસ જ વિદ્યાર્થીજીવનનો ધડનાર થઈ શકે.

છાત્રાસયજીવનમાં ગૃહપતિપદની યોગ્યતાનો વિચાર કરતી વખતે જીવનની સંગઠનરૂપતાનો આ વિચાર મોખરે રાખવો અત્યંત આવશ્યક છે.

હરભાઈ.

આ પણ શીખામણનો એક પ્રકાર !

કૃષ્ણભણીના કામમાં મને ઠીકઠીક રસ પડે છે. આથી મારો પુરસદનો વખત કોઈ શાળા જેવામાં અથવા તો કોઈ એકાદ છાત્રાસયનું કામકાજ જેવામાં ગાળવાનો મને શોખ છે. મારા એક મિત્રનો મિત્ર અમારા શહેરના એક છાત્રાસયનો ગૃહપતિ થઈને આવેલ છે. આ છાત્રાસયમાં અવારનવાર હું જાઉં છું. એક દિવસ તો બનાબર કામના વખતે જ જઈ ચડ્યો. ગૃહપતિ રામજીભાઈ વિદ્યાર્થીઓના કજીયા પતાવવામાં પડ્યા હતા, અને એક પછી એક વિદ્યાર્થીને પોતાની પાસે બોલાવી કામ પતાવતા હતા.

આવી વાતોમાંની થોડીએક વાનગી આ નીચે આપું છું. અને તેથી વાતો માટેનાં કારણોનો તેમનો ખુલાસો પણ આપું છું.

(૧)

રામજીભાઈ : “ બોલો હીરાલાલ, બોજન સમયે છોટાલાલ સાથે તમે મરતી તોફાન કરતા હતા તે વાત સાચી ? ”

છોટાલાલ : “ ના જી; એ મારી સાથે તોફાન કરતો હતો. ”

રામજીભાઈ : “ એમ ? તોફાન પોતાને કરવું અને ઢોળવું ખીન્નને માર્યું, કેમ ? ”

છોટાલાલ : “ ના જી, એમ નથી જ. હું સાચું કહું છું કે તોફાન હીરાલાલ કરતો હતો. ”

રામજીભાઈ : “ હવે બેશ બેશ, નફ્ટ ! એક તો તોફાન કરે છે અને પછી જુદું બોલતાં શરમાળે પણ નથી ? ”

છોટાલાલ : “ પણ સાહેબ... ”

રામજીભાઈ: “હવે રાખ, તારું પણુ ને બણુ. આવડો મોટો થયો તો પણુ અક્કલ ન આવી? આવાં વર્તન રાખશે તો ઉમો કાણુ રાખશે, ઉમો? ના અહીંથી બેવકુફ. વાંસે બનાવ.”

રામજીભાઈ: “(મારા તરફ જોઈને) જોયું ભાઈ, છોકરાઓ કેટલા નેકટ હોય છે નૃહું બોલતાંયે શરમ આવે છે? આ કામ તો તોળા !”

(૨)

રામજીભાઈ: “બોલો કપિલભાઈ, નેતાએ નાં કલાં છતાં અગાશી ઉપર ચડીને બૂસકા મારતા હતા કે ?”

કપિલ: “હા, બૂસકા ક્યાં મારતો હતો? એક જ ઠેકડો માર્યો હતો.”

રામજીભાઈ: “જોય તારી ઝપટ! એક જ ઠેકડો માર્યો હતો, કેમ?”

કપિલ: “હા હા; જુઓ મને કશું થયું પણુ નથી.”

રામજીભાઈ: “પણુ એ ગધેડા, હાથ પગ ક્યાંક ભાંગશે તો કાણુ આડો આવશે? તારો...”

કપિલ: “સાહેબ, તેમાં ગાળો શા માટે દો છો? હવેથી ઠેકડા નહિ મારું, પછી કંઈ?”

રામજીભાઈ: “ભાઈનો મીઝાજ તો જો મીઝાજ! સારા માટે કહીએ છીએ તે પણુ નથી ગમતું; મારે ક્યાં પડી છે? અમે તો તારા ભક્ષા માટે કહીએ છીએ. ઘેર ગયા પછી એક નહિ પણુ લાખ દેડડા મારજો. પણુ અહીં તો એક પણુ નહિ મારવા દઉં, સમજ્યો?”

કપિલ: “હા હા, બરાબર સમજ્યો.”

રામજીભાઈ: “ત્યારે કરો પાછાં પગલાં હવે! સામું બોલતાં જરા શરમાજો.” (મારા તરફ ફરીને) “જોયું ભાઈ, આ એક પછી એક નાંગાં આવ્યા જ કરે છે. આવતર જણી જણીને બધા અહીં જ કાઢી મૂકે છે ને? આ કામ કરતાં તો મલુગી સારી ભાઈશાળ !”

(૩)

રામજીભાઈ: એ, “(બારણાની પાછળ લપાતા કબુતર) આમ પધારો આમ! ચુન્હો કરતાં શરમાતા નથી ને પછી આવતાં શાના શરમાઓ છો ?”

કબુ: (નજીક આવતાં) “પણુ મેં કશો જ ચુન્હો કર્યો નથી.”

રામજીભાઈ: “એમ કે? કાઢીને કીધા કારવ્યા. ચિના ગામમાં લાગી ગયા અને મોડા મોડા આપ્યા આવે છે તે ચુન્હો નહિ કે ?”

કબુ: “પણુ સાહેબ, મારા માંમાં ગામમાં આવ્યા છે તેમને મળવા

ગયો હતો. ”

રામજીભાઈ: “ તે રજા કેમ ન લીધી ? ”

હનુ: “ ઉતાવળમાં બૂલી ગયો. ”

રામજીભાઈ: “ બેવફા, આવો જવાબ દેતાં શરમાતો નથી ? રજા તો ન લીધી પણ પાછો મોડો કેમ આવ્યો ? ”

હનુ: “ ધાર્યું હતું કે વખતસર પહોંચી જઈશ પણ મામાએ આમહ કરી જરા વધારે રોકી રાખ્યો. ”

રામજીભાઈ: “ મામા ભાણેજ બન્નેમાં સરખી જ અક્કલ લાગે છે ! અહીં વખતસર હાજર થવું જોઈએ એ કેમ ધ્યાનમાં ન રહ્યું ? ”

હનુ: “ આ એક બૂલ માફ કરો, સાહેબ. ”

રામજીભાઈ: “ માફ શુ કરે, તારું કપાળ ? આવડો મોટો થયો છતાં વિચાર કરવાની તાકાત તો જરા પણ નથી. તમારા જેવા છોકરાઓને જો ભેગા કરું તો તો માફ અને સરસા બન્નેનું આંત્રી જ જાણે ને ? ખરદાર, હવેથી રજા વિના ગેરહાજર રહ્યો છે તો ! જા અહીંથી. તારું ભાણું રાખ્યું હશે તે ઝોંસી લે. ” (મારા તરફ ફરીને) “ જુઓ ભાઈ આ ત્રીજું નંગ ! છે ને એકથી એક ચડીયાતુ ? ક્યા નશીબના જોરે આ બધા મારા માટે રાખી મૂક્યા હશે ? હવે તો ખરેખર કંટાળી ગયો છું ! ”

હું આ બધું જોયા કરતો હતો અને સાંભળ્યા કરતો હતો. રામજીભાઈ મને જે કહેતા તેનો કશો જ જવાબ નહોતો વાળતો.

રામજીભાઈએ વિદ્યાર્થીઓની ફરિયાદો તે દિવસને માટે પતાવી હોય તેમ લાગવાથી હું તેમની સાથે વાને વળગ્યો.

“ રામજીભાઈ, આ ઉપાધિ તો જાણે કે ભારે છે. પણ વિદ્યાર્થીઓ સાથે તમે જે રીતે વાતો કરના હતા તે મને ગમ્યું નહિ. ચોક્કસ ચોક્કસ કહી દઉં છું માટે માફ કરજો. ”

“ ના, એ તમારી દૃષ્ટિમાં ફેર છે. આવા છોકરાઓને તો આવી જ રીતે સીધા દરાય. ”

“ પણ મને એ ગળે નથી ઉતરતું. તેમને સારી ભાષામાં શાંતિથી શીખામણ આપો તો ન ચાલે ? ”

“ અરે મારા સાહેબ, આ પણ શીખામણનો જ એક પ્રકાર છે. જૂદાં જૂદાં પાત્રો પ્રમાણે શીખામણના પણ પ્રકારો બદલાય છે, સમજ્યા ? ”

હું રામજીભાઈને નમસ્કાર કરીને ચાલી નીકળ્યો. મારા મનમાં એક જ શ્વનિ ઉડતો હતો: “ આ પણ શીખામણનો એક પ્રકાર ! ”

હરભાઈ.

છાત્રાલયમાં અભેદભાવ

દ્રોણ એક ગરીબ બ્રાહ્મણનો દીકરો અને દ્રુપદ એક રામ્બનો કુંવર, પણ બન્ને જણા ગુરુગૃહે છાત્રજીવન ગાળતા ત્યારે પાકા મિત્રો હતા. શ્રીકૃષ્ણ અને મુદામા પણ સાંદીપનિ ગુરુને ઘેર રહેતા ત્યારે એવા જ મૈત્રીના સંબંધો ધરાવતા. આપણે ત્યાં પહેલાં છાત્રાલયજીવન આપું સામ્યવાદ ઉપર રચાયેલું હતું. ત્યાં રામ્બ અને રંકનો ભેદ ન હતો. સમાજના ગમે તે વર્ગનો બાગક હોય, ગુરુને ઘેર તે ગયો એટલે તે શ્રીમ્બ બધામાં ભગી ગય. રામ્બ પોતાનું રામપણું ભૂલી ગય; રંક પોતાનું રંકપણું ભૂલી ગય. શ્રીકૃષ્ણ અને મુદામા બન્ને એક સાથે જ ગુરુની સેવા કરે; રસોઈ માટે લાકડાં તોડવા વરસતે વરસાદે જંગલમાં ગય. ગુરુગૃહે રહેતો વિદ્યાર્થી બ્રાહ્મણ હોય કે ક્ષત્રિય હોય, વૈશ્ય હોય કે શૂદ્ર હોય; બધા સાથે જ રહે. ગુરુગૃહમાં વળી પંક્તિભેદ શાનો ? એક જ વિદ્યા ભણે; એક જ અન્ન ખાય; એક જ સાથે રહે; એક જ જીવન ગાળે. છાત્રજીવનમાં ભેદભાવ ક્યાંથી હોય ?

આજનાં આપણાં છાત્રાલયોમાં આપણો આ જૂનો આદર્શ ખરાબર સચવાતો નથી. ગરીબ અને તવંગરનો ભેદ ડગલે ને પગલે દેખાય છે. શાંતિનો ભેદ પણ જ્યાં ત્યાં નડે છે. એક જ છાત્રાલયમાં મદત રહેવાવાળા અને પૈસા આપીને રહેવાવાળા એવા બે જાતના વિદ્યાર્થીઓ જોવામાં આવે છે. કેટલાંએક છાત્રાલયોમાં તો પૈસાદારો માટે લુદી જાતની કક્ષા, જેમાં ઉચી રસોઈ થાય; ગરીબો માટે લુદી કક્ષા, જેમાં હલકી રસોઈ થાય; એવા ભેદ પણ જોવામાં આવે છે.

આ જાતના ભેદની ભાવના છાત્રાલયોમાંથી નિર્મૂલ થવી જોઈએ. એક છાત્રાલયમાં રહેતા બધા જ વિદ્યાર્થી સરખા. તેમાં ન હોય જાતિભેદ કે ન હોય સંપત્તિભેદ. સમાજમાં ગમે તે દારણશ્વર જાતિભેદ અને સંપત્તિભેદ ભણે ઉત્પન્ન થયા હોય, પણ તેને છાત્રજીવનના પવિત્ર વાતાવરણમાં સંપ જવાની જરૂર નથી. છાત્રજીવન એટલે ધૈર્યવર્ધન જીવન; છાત્રજીવન એટલે કુટુંબજીવન, છાત્રજીવન એટલે સમતામય જીવન. સરસ્વતીને બારણે કાંઈ ભેદ શોભે નહિ. માનવતાના આદર્શો છાત્રજીવનમાં પોષાય; ત્યાં સમાજનો કૃત્રિમ ભેદભાવ છાત્રજીવનમાં આવે તે કેમ સહી શકાય ?

મટાડની શી રીતે ? શાળાની અંદર હું કામ કરું છું ત્યાં તો રસના તત્ત્વને મારી મદદે લાવું છું. મારો શીખવવાનો વિષય એટલો બધો રસિક કરી મુકું કે વિદ્યાર્થીઓ આપો આપ જ શાંત થઈ જાય. શાળાના મારા વર્ગમાં મારે આમ 'શાંતિ' 'શાંતિ' બોલવાનું હોતું જ નથી. મારી શિક્ષણ-પદ્ધતિના પ્રતાપે ત્યાં તો બધું શાંત જ રહે છે. પણ અહીં ? આ અશાંતિ અટકાવવા માટે કંઈ પદ્ધતિનો પ્રયોગ કરવો તે મુશ્કેલ નથી. અને અહીં ક્યાં કાંઈ એક શ્રેણીના વિદ્યાર્થીઓને કાંઈ એક વિષય શીખવવાનો પણ પ્રશ્ન છે ? અહીં તો બધીયે શ્રેણીઓનો ખીચડો ! અને બધાયે વિષયોનાં લેસન ! અહીં આ અશાંતિ મટાડવા માટે કામ લેવું શી રીતે ?

આ મુશ્કેલમાં હજી તો હું ગોચાં ખાનો દનો ત્યાં તો મારી આંખ આગળ ખીજું દૃશ્ય દેખાવા લાગ્યું. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પોતાની જગ્યા ઉપરથી ઉઠી ઉઠીને પોતાના દોસ્તોની જગ્યા ઉપર દોડી જવા લાગ્યા. રસ્તામાં ખીજા વિદ્યાર્થીઓનાં પુસ્તકોને ઠેબે ચડાવતા જાય, કોઈને ઠેસ મારતા જાય, કોઈની પથારી ખુંદતા જાય અને કોઈની મસ્કરી પણ કરતા જાય. આટલી બધી અશાંતિમાં આ અવ્યવસ્થા જાણશે તો તો નિવાસગૃહમાં રહેવું આકર્ષક થઈ પડશે માટે બધાને પોતપોતાના આસન ઉપર બેસીને જ કામ કરવાનો હુકમ કરવાનો વિચાર મારા મનમાંથી તુરંત જ પસાર થઈ ગયો. પણ ત્યાં તો શિક્ષણશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મારી આડે આવ્યું ! એક જ શ્રેણીના વિદ્યાર્થીઓને એક જ વિષયનાં લેસન સાથે કરવા દેવાની મનાઈ કરવામાં શો અર્થ છે ? મનાઈ હુકમ મારાથી ન જ થયો. પણ ત્યારે આ અવ્યવસ્થા ટાળવી શી રીતે ? શાળામાં તો રચના જ એવા પ્રદાનની હોય છે કે ત્યાં ઓછામાં, ઓછી અવ્યવસ્થા ઉભી થાય. પણ અહીં શું કરવું ? અહીં થોડાક જ શ્રેણીઓ વાર ઓગડાઓ છે ? અહીં તો એક લાંબું લાંબું નિવાસગૃહ અને તેમાં જૂદીજૂદી ઉંમરના અને કક્ષાના ચાળીસ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ ! અવ્યવસ્થા મટાડવા માટે જગ્યાની આજુ ગોડવણમાં ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા છે તેમ મને લાગ્યું. પણ તે કંઈ આમ જલદી થોડુંક જ થઈ જવાનું ? આ અશાંતિ અને આ અવ્યવસ્થાના વિચારે તો મારું મગજ ઘેરી લીધું. હું મુંઝાવા લાગ્યો. આમાંથી કંઈક તો તાત્કાલિક રસનો કાઢવો જ જોઈએ તેવા નિશ્ચય ઉપર હું આવ્યો. શું ઉપાય લેવો તેના વિચારમાં તત્ક્લીન જંગ્યો. આસપાસ શું બની રહ્યું હતું તેનું હવે મને ઓછું જ્ઞાન હતું. [ચાલુ

આપણે ચેતીએ !

જીવન વિદ્યાર્થીના જીવનમાં નાની મોટી બહોળા યુવાનો પૂરો સંભવ છે. એકાંત જ્ઞાન, અંપૂર્ણ અનુભવ અને આછી વિવેકશક્તિ, વિદ્યાર્થીના વિચાર વહાણને ધણી વખત ખરાબે ચડાવી દે છે. આને લીધે વિદ્યાર્થીના આચારો ધણી વખત ઉત્તરણીયા, ભૂતને તેમ જ ખીજને નુકશાન કરનારા અને અગામણા પણ બને ખંરા !

જીવન વિદ્યાર્થીના આવા કટોકટીના પ્રસંગોમાં તેને યોગ્ય સલાહકાર હોવાની અસંત જરૂર રહે છે.

પરંતુ મોટરોમાં આવે પ્રસંગે તુલા ખોલ બેસે અને પોતાના મતોના આગ્રહોને વિદ્યાર્થી પાસે કુકાઠથી રજુ કરે, તેમ જ તેને વળગી રહેવાની હક પકડી બેસે તો વિદ્યાર્થીના મનમાં તેવા આગ્રહોની સામે એક પ્રકારનો પૂર્વગ્રહ બંધાઈ જાય છે. આવા આગ્રહો સ્વતઃ સાચા હોય છે; પરંતુ જીવન વિદ્યાર્થીની દરેકદાઈ ગયેલી પજોમાં તેના અભિપ્રાયોની ગણના પણ ક્યાં સિવાય અયોગ્ય પજો તેની પાસે જે ધરવામાં આવે છે તો જીવન મન તેની સામે તે આગ્રહો જ છે તેટલા ખાતર બળવો હોય છે.

છાત્રાસયજીવનમાં વિદ્યાર્થીજીવન સાથે આવા અથડામણના પ્રસંગો શૂદ્ધપતિને અનેકગણા આવ્યા જ કરે છે. તેવે વખતે શૂદ્ધપતિ જે આમોશ ખુબ, એક માનસશાસ્ત્રીની મિત્રાલે વર્તવાને બદલે જીના મતાગ્રહીની માફક વર્તે તો શૂદ્ધપતિની શુભ સૂચનાઓ અને હિતશિક્ષાઓ તરફ વિદ્યાર્થીના પૂર્વગ્રહો વધ્યા જ કરે છે, શૂદ્ધપતિના વિચારો અને આગ્રહો સાથેની વિદ્યાર્થીની અથડામણો જતે દિવસે ખુદ શૂદ્ધપતિ સાથેની અથડામણોમાં ફેરવાઈ જાય છે અને વસ્તુ કે વિચાર તરફનો પૂર્વગ્રહ વસ્તુ કે વિચાર રજુ કરનાર શૂદ્ધપતિ તરફનો પૂર્વગ્રહ બની રહે છે.

આવી પરિસ્થિતિ ન્યાં ન્યાં બનવા પામે છે ત્યાં ત્યાં શૂદ્ધપતિ અને વિદ્યાર્થીની અથડામણોનો પાર રહેતો નથી. પછી તો શૂદ્ધપતિનો વિચાર ગમે તેટલો હિતકર અને સાચો હોય તો પણ તે શૂદ્ધપતિનો વિચાર છે એટલા જ ખાતર વિદ્યાર્થીઓ સ્વીકારવાની ના કહે છે, જે વિચાર ગમે તે માણસ પાસેથી લેવા અને જીવનમાં ઉતારવા તેઓ ઉત્સુકતા બતાવી શકે તે જ વિચાર શૂદ્ધપતિની પાસેથી આવે તો હરગીજ સ્વીકારે નહિ. આમ મનાગ્રહો સામેના પૂર્વગ્રહો મતાગ્રહી સામેના પૂર્વગ્રહો બની જાય છે, પરિ-

જામે ગૃહપતિ-વિદ્યાર્થીનો સંબંધ અતડો, ઉપરચોડીયો અને વેરઝેરવાળો બની રહે તો તેમાં પણ નવાઈ નહિ.

આપણા વિચારો રજુ કરવા જતાં તેની સામે વિદ્યાર્થીઓને પૂર્વગ્રહ ન બંધાઈ જાય અને આગળ જતાં વિચારો સામેના પૂર્વગ્રહો ખુદ આપણી સામેના પૂર્વગ્રહોમાં ન ફેરવાઈ જાય તે વસ્તુ તરફ આપણું ખૂબ લક્ષ રહેવું ઘટે છે.

આ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા માટે દરેક ગૃહપતિ પાસે તરુણમાનસનો સારો એવો અભ્યાસ હોવાની અત્યંત જરૂર રહે છે. આવા તરુણમાનસના અભ્યાસ વિના જુવાન વિદ્યાર્થીની માનસિક રચના આપણે પારખી શકીએ નહિ અને તેવી પારખ વિના આપણું ગાડું જરૂર બેખંડે ભરાઈ જવાનું.

જાતીય વિકૃતિઓ કેમ અટકે

[અનુસંધાન ગતાંક પાને ૫૧ થી]

સમાજની અંદર ચારે કોર ફેલાયેલી દેખાતી જાતીય વિકૃતિઓના મૂળમાં કેટલાંક ગંભીર સામાજિક કારણો પણ છે. સમાજને તે પૂરેપૂરાં જાત નથી એ અત્યંત દિલગીરીની વાત કહેવાય. આ લેખમાં આપણે તેવાં મુખ્ય કારણો તપાસીશું.

આવું એક સામાજિક કારણ તે સમાજનો વાણીસ્વચ્છંદ છે. નાનાં નાનાં બાળકોની હાજરીમાં માતૃપિતા તેમ જ બીજાં વડીલો ગમે તેવી વાણીનો પ્રયોગ કરે છે. આવા વાણીના પ્રયોગોની તાત્કાલિક અસર કશી જ થતી નથી હોતી તેથી આપણે ભ્રમમાં પડીએ છીએ અને તેવા વાણી-વિલાસ તરફ બેદરકાર રહીએ છીએ. બાળક બોલતું થયું હોય તેમ જ કીક કીક સમજાણું થયું હોય ત્યાં સુધી પણ માઆપ ગમે તેવા શબ્દપ્રયોગો તેમના સાંભળતાં કરતાં જરા પણ અચક્રતાં નથી. અજાણત બાળકને તેવા શબ્દપ્રયોગોના અર્થની કશી જ ગમ હોતી નથી; પરંતુ નવા નવા બધા જ શબ્દપ્રયોગો પોતાના મનમાં સંઘરી રાખી બાળક પોતાનો 'શબ્દકોશ વધારતું' હોય છે અને ભાષાને અભ્યાસ કરવા મથતું હોય છે. તે ન્યાયે માઆપ કે અન્ય વડીલોના જાતીયતાને લગતા સ્વચ્છંદી શબ્દપ્રયોગો પણ તે પોતાના મનમાં સંઘરતું જાય છે. કેટલેક સંજોગે તો રાત્રિના ભાગમાં શેરીની કે કુટુંબની પાંચ દશ ભોંયો એકઠી થાય છે અને પછી અસ્થિર વાર્તાલાપમાં પોતાની જીભને છૂટી મૂકી દે છે. આવા વાર્તાલાપો વખતે પાંચ સાત વર્ષનાં બાળક બાળિકાઓ ત્યાં હોજર જ હોય છે. વાતોએ ચરેલી અજાણ અને બેદરકાર માતાઓને આવું કશું જ ભાન રહેતું નથી; અને જાણે કે કોઈ

બાળક હાજર જ નથી તેવી મિસજો પોતાના વાણીવિસાસ ચક્ષુઓ દ્વારા છે.
આ બંધાની અસર પેલાં બાળકો ઉપર તો થાય જ છે.

પાંચ સાત વર્ષનાં બાળક કે બાળિકાને પોતાનાં માતૃપિતા સામે અથવા તો ગોડીયા સામે અસ્પૃશ્ય શબ્દપ્રયોગો દેવતાં આપણે સૌએ ક્યાં નથી જોયાં? આવું વળતે પછી આપણે મોટેરાંઓ વિસ્મય પામીએ છીએ કે આ બાળકને આ શબ્દપ્રયોગો શીખ્યા કાણે? પરંતુ ખરી વાત તો આપણે પોતે જ તેના શિક્ષક છીએ તે ભૂલી જઈએ છીએ. પછી આપણે પડોરાના સારા નરસા છોકરાઓનો અથવા તો આપણા પોતાના દુર્દેવનો દોષ દાઢીએ છીએ. આપણા સંતોષની ખાતર મનમાં વેદના ભોગવી પછી આપણે શાંત બેસી રહીએ છીએ અને કાં તો આપણો બધો રોષ પેલા નિર્દોષ બાળક ઉપર કાલવવા તેને લપટાવીએ છીએ. નિર્દોષ બાળકે નિર્દોષ રીતે કરેલું અનુકરણ કંઈક ગુન્હાને પાત્ર થાય છે તેવો કંઈક ખ્યાલ આવી બાળકના મનમાં ભરાવા લાગે છે. બાળકને ખબર નથી હોતી તેવી રીતે તેના મનમાં વિચારસરણી ચાલે છે કે કાં તો જેનું અનુકરણ કરાયું છે તે મૂળ વસ્તુ કંઈક ખરાબ છે, અને કાં તો પોતાનું અનુકરણ ખોટી રીતે કરાયેલું હોવાથી તે ખરાબ છે. આવી પરિસ્થિતિમાં બાળક શું કરે? તેનામાં નથી હોતું જ્ઞાન કે નથી હોતી વિવેકવિવેકશક્તિ. બાળક તો પોતાનું આ દુઃખ પોતાના કાંઈ સમોવડીઆને અથવા તો પોતાથી કાંઈ મોટા છોકરાને કહે છે. અને પછી? પછી નિર્દોષ વસ્તુ સંદોષ બનવા લાગે છે. બાળક કાંઈ અજ્ઞાની અને આડે માર્ગે વહેલા છોકરાના પંજમાં સપ-ડાય છે. આજ દિન સુધી માઆપ કે વડીલો જે કંઈ બોલતાં તે તેને મન માવ નિર્દોષ લાગતું. હવે તેને તેમાં કંઈક અર્થ દેખાય છે. મોટેરાંઓના વાણી-વિલાસમાંથી તે કંઈક છુપું છુપું શોધવા લાગે છે. મોટેરાંઓ ભલે તેટલાં જ બેરુદાર હોય પરંતુ આ નાનકડું બાળક તેમની તેવી વાતોથી સહેજ સંકેત પામવા પણ લાગે છે. આવા સંકેત છતાં તેવી વાતો તેને સાંભળવી તો ગમે જ છે. માટે જ ત્યાં ત્યાં આવી વાતોના અખાડાઓ હોય છે ત્યાં ત્યાં બાળક લપાઈ છુપાઈને પણ હાજર રહેવા ચૂંટું નથી. રખેને કાંઈ તેના અંતરના ભાવને સમજી શકે તેવી બીધી પોતે અત્યંત નિર્દોષ છે તેમ જ ચાલતી વાત સાથે પોતાને ઠીક જ લેવાદેવા નથી તેવા દોષ કરવા પણ તે ચૂંટું નથી. આવી મંડળીઓમાંથી તે અનેક પ્રકારના શબ્દો અને ભાષા-પ્રયોગો શીખી લે છે; તેને પ્રવૃત્તિપૂર્વક યાદ રાખે છે અને પછી પોતાના

પેલા સાથી પાસે ઉઠેલ માટે ધરે છે. પેલો મોડેલો સાથી પોતાનો ઉઠેલ આપતી વખતે જ તેમાં મરચું મીઠું ભેળવે છે અને અશ્વિલક્ષતાને પોતાની બેહુદી દર્શના વડે વધારે અશ્વિલક્ષ બનાવે છે. આવી ક્રિયા દિન પ્રતિદિન ચાલ્યા જ કરે છે. પછી તો યોગ્ય ઉંમર થયે બાળક વાણીમાંથી વ્યવહારમાં પડે છે અને એમ જાતીય બદીઓમાં ફસાય છે.

જાતીય બદીઓમાંથી બાળકને બચાવવું હોય તો સમાજે પોતાની વાણી ઉપર સંયમ મૂક્યા વગર છૂટકો નથી. ઘરમાં બાળકનાં પહેલવહેલાં પગલાં થાય સારથી જ માતૃપિતાનો વાણીવિદ્યાત્મક અંધ શાય છે. બાળકના આગમન પહેલાં જે સ્વચ્છંદથી માઆપ પોતાના જગતનો વ્યવહાર ચલાવનાં હતાં તે સ્વચ્છંદ ઉપર બાળકના આગમન સાથે જ તાણું મરાય છે. માઆપ વધારે જવાબદાર બને છે. પોતાનું બાળક તે કેવળ પોતાનું જ નથી; આખા સમાજનું તે એક અંગ છે અને તેથી ભાવી સમાજ તરફની પોતાની ફરજના કારણે માઆપે બાળકની હાજરીમાં સંયમિત વાણીનો પ્રયોગ કરવો જ જોઈશે. પોતે જે જે કંઈ બોલે છે તે તે બધું જ બાળકના મન ઉપર સારી માઠી અસર કરે જ છે. પોતે જે કંઈ બોલે છે તે બધું અનુકરણશીલ બાળક પણ બોલવાનું જ છે. પોતે જે જે બોલે છે તે તે બોલવાનો તેમ જ તેનો અર્થ સમજવાનો બાળકને અધિકાર છે જ. આ બધી વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખીને માઆપે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો ઘટે છે. માટે જ તો પોતાના બાળકને જાતિય વિઘ્નિઓમાંથી ઉગારી લેવાની દરેક માઆપ પોતાની ફરજ સમજે અને પોતાની વાણી ઉપર સંયમ રાખે તે અત્યંત જરૂરનું છે.

હરભાઈ.

પૅરેડ

આપણાં છાત્રાલયોમાં વ્યવસ્થા અને શિસ્તને નામે ઘણું ઘણું ચલાવવામાં આવે છે. પણ તેમાં વિદ્યાર્થીઓની દરેકે દરેક ક્રિયામાં લક્ષકરી પૅરેડ જ્યારે જોવામાં આવે છે સારે તો કમકમાં જ આવે છે ! જે છાત્રાલયો સ્વાતંત્ર્યની શક્તિમાં માનતાં હોય છે તેઓ પણ ઘણી-બાજતોમાં શિસ્તના કારણે આવી પૅરેડનો પ્રયોગ કરતાં માણમ પડે છે.

ત્યાં વિદ્યાર્થીઓનો મોટો સમૂહ રહેતો હોય ત્યાં અલગત વ્યવસ્થા અને શિસ્ત જોઈએ; અને તેટલા માટે કેટલીક સમૂહગત પ્રવૃત્તિઓ નિયમબદ્ધ ચાલવી જોઈએ. પરંતુ આ પ્રવૃત્તિઓ નિયમબદ્ધ ચલાવવા જતાં જડ અને પ્રાણહીન ન બની જાય તેની જેટલી કાળજી લેવાની જોઈએ તેટલી લેવાતી

જોવામાં આવતી નથી.

૦ વિદ્યાર્થીઓ સવારમાં ઉઠીને કસરત કરે ત્યાં પંરેડ; પછી શૌચ માટે મોઢકાચ ત્યાં પંરેડ; પછી દાંતણુ વગેરે માટે બેસે તો ત્યાંયે પંરેડ; જમવા બેસતી વખતે તેમ જ જમીને ઉઠતી વખતે પણ પંરેડ; બાણુવા બેસતી વખતે પણ પંરેડ અને રમતી વખતે પણ પંરેડ; વાતચીત વખતે પણ પંરેડ અને સૂતી વખતે પણ પંરેડ. આમ જ્યાં જ્યાં નગર નાખીએ ત્યાં ત્યાં પંરેડ પંરેડ જ જોવામાં આવે છે.

જીવનમાં વ્યવસ્થા અને શિસ્તને જરૂર સ્થાન છે. પણ પંરેડને કેટલું સ્થાન દશે એ તો વિચારવા જોવો પ્રશ્ન છે. આવી પંરેડથી વિદ્યાર્થીનાં જીવન એકાંગી, શુષ્ક અને જડ બની જાય છે. પંરેડને આપણે દાખલ કરીએ છીએ સાધન તરીકે; વિદ્યાર્થી ખાસે પંરેડની તાલીમ લેવરાવીને તેનામાં વ્યવસ્થા-શક્તિ અને શિસ્તપ્રિયતા જન્મે તેમ આપણે ઇચ્છતા હોઈએ છીએ. પરંતુ બને છે કંઈક ઉલટું જ. પંરેડ સાધન મટી સાધ્ય બની છે; અને પંરેડથી જે પરિણામ લાવવાનું હોય તે તો દૂર રહે છે. પંરેડ પોતે જ વિદ્યાર્થીના જીવનનું દક્ષ્ય બની જાય છે. પછી તો આવો વિદ્યાર્થી ગમે તે સ્થળે, ગમે તે સમયે અને ગમે તે પ્રસંગમાં પંરેડ જ ચલાવતો માલૂમ પડે છે. આવી પંરેડ પ્રિયતા પોતાથી જ નથી અટકતી. એ તો એવી જ પંરેડ ખીજાઓમાં પણ આવે તેમ પણ ઇચ્છે છે; અને મોટા થયા પછી તે ગમે તે ક્ષેત્રમાં પહોં હોય તો પણ ત્યાં પોતાનો જેતા ઉપર અધિકાર ચાલી શકે છે તેવા ઉપર આ પંરેડનો જ પ્રયોગ કરે છે. આજની શિક્ષણસંસ્થાઓ મોટે ભાગે આવી પંરેડનાં તાલીમખાનાંઓ ચલી રહી છે તેમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી જ.

આજની શાળાઓમાં તો આવી પંરેડ શાળાના પાંચે કક્કાક દરમ્યાન કણે કણે ચાલતી જ હોય છે. શિક્ષક પોતાના શિક્ષણકાર્યમાં ખીજી બધી બૂલો ચલાવી લે પણ પંરેડની ખામી ન ચલાવી લે! અમુક જ રીતે બેસાય, અમુક જ રીતે ઉઠાય, અમુક જ રીતે સજ્જામ કરાય અને અમુક જ રીતે બોલાય. શાળામાં પ્રવેશ પણ અમુક જ રીતે થાય અને શાળામાંથી બહાર પણ અમુક જ રીતે જવાય. આમ વિદ્યાર્થીની દરેક ક્રિયામાં પંરેડનું સામ્રાજ્ય જ આપણને શાળામાં તો જોવા મળે છે. પરંતુ આ પંરેડ છાત્રાલયોમાં દાખલ થઈને જ તો પછી વિદ્યાર્થીજીવનનો વિનાશ જ સમજવો. અને આજે આવી સ્થિતિ આપણને દેખાય છે ત્યારે આ નાનકડી સાવચેતી આપવાનું મન થઈ જાય છે.

આપણાં છાત્રાલયોમાં પૈરેડનું મોટામાં મોટું રાજ્ય જે કાંઈ પણ પ્રસંગોએ દેખવામાં આવતું હોય તો તે મહેમાનો આવે તે પ્રસંગે અને નાનાંમોટાં પ્રદર્શનોના પ્રસંગે. આપણા છાત્રાલયમાં કાંઈ મહેમાન જોવા આવે તો શરીરની સ્થૂળમાં સ્થૂળ ક્રિયાથી માંડીને પ્રાર્થના કરવા જેવી ધાર્મિક ક્રિયા સુધીની તમામ ક્રિયાઓમાં પૈરેડ ચલાવવામાં આવે છે. આવી પૈરેડની સફળતા ઉપર આપણે આપણી ફતેહનો આંક મૂકીએ છીએ અને મહેમાન પણ પૈરેડની સફળતા ઉપર જ સંસ્થાની સફળતાનો આંક ચકાવે છે.

ન્યાં ન્યાં કોમી છાત્રાલયો ચાલે છે ત્યાં ત્યાં યાત્રિના સારા માફા પ્રસંગોએ તે યાત્રિના વિદ્યાર્થીઓને પ્રસંગવાળાને ત્યાં લઈ જવામાં આવે છે, અને વિદ્યાર્થીઓના પ્રદર્શન નિમિત્તે અનેક પ્રકારની પૈરેડ તેમની પાસે કરાવવામાં આવે છે. છાત્રાલયના શુદ્ધપતિઓ આવી પૈરેડ કરાવીને પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય માને છે અને શેડીઓ પણ આવી પૈરેડ જોઈને ખુશ થઈ જાય છે. પોતાના દાનનો આધાર પણ તેઓ છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓની આવી પૈરેડની સફળતા ઉપર જ રાખે છે. આમ છાત્રાલયની કેળવણીમાં પૈરેડ જાણે કે અત્યંત મહત્વનું અંગ હોય તેમ પોતાનો પગપેસારો કરી રહી છે.

છાત્રાલયમાં સમૂહવ્યવસ્થા જરૂર જોઈએ; છાત્રાલયમાં શિસ્ત જરૂર જોઈએ; છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓને નિયમબદ્ધ ક્રિયાઓ કરતાં જરૂર આવડતું જોઈએ. પરંતુ એ બધું પૈરેડમાંથી આવી શકે છે એ કેવળ ભ્રમણા છે. વ્યવસ્થા, શિસ્ત અને નિયમોનું પાલન દરેક આત્માની જરૂરીયાત છે અને તેથી તેને માટે દરેક આત્મા જંખતો પણ હોય છે. પરંતુ વિદ્યાર્થી આત્માને પૈરેડની જડ ધરેડમાં ન્યારે નાખવામાં આવે છે ત્યારે તો તેની વ્યવસ્થા-શક્તિ મારી જાય છે, તેની શિસ્તપ્રિયતા સૂકાઈ જાય છે અને નિયમોના પાલનને બદલે તેના ખંડનનો ઉલટો ભાવ તેનામાં જન્મે છે.

છાત્રાલયજીવનમાંથી આવી પૈરેડોને જેટલી જલદી તિલાંજલિ આપવામાં આવશે તેટલી વધારે ઉજવળ કેળવણીની સંસ્થા તે બનશે.

હરભાઈ.

અઠવાડિક રજાનો દિવસ

દરેક છાત્રાલયને અઠવાડિયામાં એક દિવસ તો એવો આવે જ છે કે ન્યારે વિદ્યાર્થીઓને શાળામાંથી છૂટી મળતી હોય છે. આવો દિવસ મોટે ભાગે રવિવારનો હોય છે. ક્યાંક તે કાંઈ બીજો વાર હોય છે.

શાળાનાં અભ્યાસ કરવા જવાનું હોય તે દિવસોમાં તો વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે ભરતક કાર્યક્રમમાં પડ્યા હોય છે. સવારમાં ઉઠે ત્યાંથી તે શાળાએ જાય ત્યાં સુધીમાં તેમને પેતપેતાના કાર્યક્રમને પહોંચી વળવાનું હોય છે. સાંજે છાત્રાલયમાં આવ્યા પછી સુએ ત્યાં સુધીના પણ કાર્યક્રમ ગોઠવાએલો હોય છે. પરંતુ રજાના દિવસે નિયત કરેલો કાર્યક્રમ હોતો નથી.

રજાના દિવસે વિદ્યાર્થીઓને મોટે ભાગે કપડાંલતાં ધોવાનું, વસ્તુ વગેરે ખરીદ કરવાનું તેમ જ સગાંરનેહીઓને ત્યાં મળવા જવાનું હોય છે. રજાનો દિવસ એ વિદ્યાર્થીઓને માટે એક દિવસ માટેની મુક્તિનો દિવસ હોય છે. રજાના દિવસે વિદ્યાર્થીઓ પણ નિયમથી બંધાએલા ઓછા અને ગૃહપતિ પણ ઓછી ફિકરવાળા રહે છે તેવો શિરસ્તો આપણે ત્યાં દેખાય છે.

પરંતુ ખરી રીતે કહીએ તો રજાનો દિવસ એ જ વિદ્યાર્થીઓ માટેનો નોખમદારીવાળો દિવસ અને ગૃહપતિ માટેનો જવાબદારીવાળો દિવસ હોય છે. અઠવાડિક રજાના દિવસે ગામમાં ખરીદ કરવા જવાના બહાના હેઠળ અથવા તો સગાં-હાલાંને ત્યાં મળવા જવાના બહાના હેઠળ કેટલાયે અણ-સમભુ અને વિવેકશૂન્ય વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો વખત આડે માર્ગે દાટે છે. સામાન્ય રીતે આજે નજર કરતાં અઠવાડિક રજાના દિવસે વિદ્યાર્થીઓ નીચે પ્રમાણેના વ્યવસાયમાં પોતાનો દિવસ ગાળવો વધારે પસંદ કરતા હોય છે. શહેરમાં રખડવું; નાટક સિનેમા જોવા જવું; બજાર માત્ર આવો અને બજાર પીણાં પીવાં.

આ બધી પ્રવૃત્તિઓ વિદ્યાર્થીઓની રજાના દિવસની ઈષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ હોય છે. ગૃહપતિ ગમે તેટલી સમજાવટ વાપરે અથવા તો ગમે તેટલી કડકાઇ અજમાવે તો પણ વિદ્યાર્થીઓ એક યા બીજે બહાને પોતાને મન-ગમતી તેવી એકાદ પ્રવૃત્તિમાં પોતાની રજાનો દિવસ ગાળે જ ગાળે છે, અને મનગમતો સંતોષ મેળવે છે.

આપણે ગૃહપતિઓ ઇચ્છીએ છીએ કે વિદ્યાર્થીઓ આવી પ્રવૃત્તિમાં ન પડે તો ઠીક, અને તેટલા માટે નાના મોટા અનેક પ્રયત્નો કરીએ પણ છીએ. આપણા તેવા પ્રયત્નોને જો ઉગરા દેવા આપણે ઇચ્છતા હોઈએ તો વિદ્યાર્થીઓ પોતાની રજાનો દિવસ ઉપર ગણાવેલી પ્રવૃત્તિઓમાં નહિ ગાળતાં વધારે સુંદર રીતે ગાળે તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. આવા પ્રયત્નો કરતી વખતે વિદ્યાર્થીના જીવાન મનને અને તેની ઇચ્છાઓને પણ આપણે ધ્યાનમાં રાખવી ધટે છે. ઉપર ગણાવેલી ચારે પ્રવૃત્તિઓનો વિદ્યાર્થી આનંદ

હાંટી શકે અને છતાં તે પ્રવૃત્તિઓ તત્ત્વરૂપે હોય તેનો વિચાર આપણે કરીએ.

રખડવાનો શોખ એ જુવાન વિદ્યાર્થીની પ્રકૃતિ હોય છે. તેને મુક્ત રીતે રખડવું ખૂબ ગમતું હોય છે. રખડવાના આ શોખને જે યોગ્ય દિશાએ વાળવામાં ન આવે તો વિદ્યાર્થી જરૂર આડે માર્ગે દોરવાઈ જવાનો અને તેને નુકશાન પણ થવાનું. આ દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખીને રખડના દિવસોમાં ગૃહપતિએ ખૂબ કાળજીપૂર્વક નાની નાની ટોળીઓ માટે ફરવાના પ્રયત્નો રચવા જોઈએ. કોઈ ટોળીઓ શહેરના કોઈ સુંદર સ્થળોએ ફરવા જાય તો કોઈ ટોળીઓ શહેરની નજીકનાં ગામડાંઓમાં મુસાફરીએ જાય. આવી ફરવા જવાની જગ્યાઓએ અથવા નાની મુસાફરીનાં સ્થળોએ જવામાં ઐતિહાસિક કે ભૌગોલિક કે રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિ રાખવામાં આવે તે ખાસ જરૂરનું છે. તેવી કોઈ ટોળીમાં વારા ફરતી ગૃહપતિએ સાથે પણ જવાનું. આમ કરવાથી વિદ્યાર્થીનો રખડવાનો શોખ પણ પોપાય છે અને તેને કંઈ ને કંઈ સુંદર માનસિક ખોરાક પણ મળી શકે છે. આવા નાના નાના પ્રવાસો અથવા તો ફરવાની મહત્ત્વની દ્વારા સુંદર કેળવણી વિષયક લાભ ઉઠાવી શકાય.

નાટક સિનેમા જોવાં એ પણ વિદ્યાર્થીઓને એક શોખનો વિષય હોય છે. આ જમાનામાં તેમને એ માર્ગમાંથી સદંતર અંધ કરી શકાય તે શક્ય નથી અને ઇષ્ટ પણ નથી. પરંતુ આ પ્રવૃત્તિને આપણે વધારે નિયંત્રિત અને નિયંત્રિત તો જરૂર કરી શકીએ. અમુક એક દિવસે તમામ વિદ્યાર્થીઓ એકી સાથે જ જે કંઈ જોવા જવું હોય તે જોવા જાય. જોવાની વસ્તુને ગૃહપતિ પોતે જ જીવનની દૃષ્ટિથી પસંદ કરે અને ગૃહપતિ પણ સાથે જ હોય. આવાં નાટક સિનેમા જોતી વખતે સારી નરસી દૃષ્ટિ ગૃહપતિ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને આપતાં પણ ન ચૂકે. નાટકો જોયા પછી બીજે દિવસે નાટક કે સિનેમા ઉપર સમજી વિદ્યાર્થીઓની ચર્ચા, નોતરે અને તેવી ચર્ચાઓ માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવે તે પણ અત્યંત મહત્ત્વનું છે.

આવાં નાટક સિનેમા જોવાના શોખને એક સુંદર રસ્તા ઉપર વાળી પણ શકાય છે. આ રસ્તો તે ખુદ વિદ્યાર્થીઓ પાસે જ નાટ્યપ્રયોગો ભજવાવવાનો. વિદ્યાર્થીઓને જેટલો શોખ નાટકો જોવાનો હોય છે તેટલો જ બહુકે તેથી વિશેષ ભજવાવવાનો પણ હોય છે. માટે તેમની પાસે નાનાં નાનાં નાટકો તૈયાર કરાવી અથવા તો બીનતૈયારીએ પણ તેમને નિરાડવરી નાટ્યપ્રયોગો કરવાં તરફ વાળી લેવા જોઈએ. નાટકો જોવાનો વિદ્યાર્થીઓનો શોખ અને નાટ્યપ્રયોગો દ્વારા તે શોખને આખી શકાતું યોગ્ય પોષણ એ વિષય

ઉપર એક સ્વતંત્ર લેખ લખી શકાય તેવું હોવાથી અહીં તે વિષે વધારે મંથી લખેનાં.

જગદ માંલ ખાત્રા તરફ પણ વિદ્યાર્થીઓનું વલણ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં હોય છે તે આપણે જાણીએ છીએ. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું છે કે આવી જગદ ચીજમાં મોટે ભાગે ફરસાણુ-જેવાં કે ગાંડીયા, લજ્યાં, ચેવડા વગેરે હોય છે. થોડા પ્રમાણમાં મીઠાઈ પણ હોય છે ખરી. આપણને ફરસાણુ સહેજે જ વધારે લાવે છે તે વસ્તુ આપણે સમજીએ છીએ. જુગન વિદ્યાર્થીની રુચિ તે તરફ વધારે વળે તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે. ગામમાં રખડતાં રખડતાં ગમે તેવી દુકાનોમાંથી શરીરને નુકશાન કરે તેવા માલ ખાવામાંથી વિદ્યાર્થીઓને ઉગારી લેવા જોઈએ એ તો હરકાઈ ખુલ્લું રાખશે જ. આ ઉગાર માટે કાંઈ પણ નિયમથી બંધન એ સાચો માર્ગ નથી. આપણે સૌ કાંઈ જાણીએ છીએ કે આપણા બધા જ નિયમોને ખીસામાં મૂકી દઈ આપણને ખજર પણ ન પડે તેવી રીતે વિદ્યાર્થીઓ આ બાબતમાં પોતાનું ધાયું કરે જ કરે છે. તો પછી આપણે પોને તેના યોગ્ય માર્ગ શોધીએ તે વધારે ઇષ્ટ નથી ?

આ માર્ગ તે વિદ્યાર્થીઓને તેવા બેરાક યોગ્ય મર્યાદામાં પૂરે પાડવો તે છે. અસ્વાસ્થિક રમના દિવસોએ આપણે એવો પ્રબંધ કરવો જોઈએ કે ત્રણ ફરતી છાત્રાસયને રસોડે કંઈ ને કંઈ ફરસાણુ અથવા તો મીઠાઈ બનતી જ રહે. અસ્વાસ્થિક રમના દિવસે એવો પ્રબંધ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓ ગામમાંથી ખાત્રાનો ત્રિચાર ખાળી શકશે. આમ કરવાથી તેમને આપણે જગદ ચીજો ખાવામાંથી તેમ જ શરીરના બગાડમાંથી બચાવી શકશું.

જગદ પીણું વગેરે પીણાં એ પણ વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ ગમતું હોય છે. આવાં પ્રેક્ષાલેખોમાંથી તેમને બચાવી લેવા માટે પેણું આપણે જૂના જૂના પ્રબંધો રચી શકીએ છીએ. ત્વત્તુ પ્રમાણે આપણે રમના દિવસોમાં સુંદર પીણુંઓનો પ્રબંધ કરીએ: કાંઈ વખતે ઉનાળામાં દુધીયું કે લીંણું પાણી આપીએ તો કાંઈ વખતે શીયાળા વા ચોમાસામાં કાંઈ ગરમ પીણું તૈયાર કરાવીએ. ખુદ છાત્રાસયમાં જ નિરોગી અને તાજાં પીણું વિદ્યાર્થીઓને પીવા મળે તો બજારમાંથી આ કાંઈ અથવા સોડા લેમન કે કેકડડીક પીવામાંથી તે જરૂર બચી જાય. વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્યને દિતકર અને સાચે જ તેમને સ્વેચ્છત પણ મંળી શકે તેનાં પીણુંઓ છાત્રાસયમાં તૈયાર કરવાં તે જ વધારે સજ્જામતીભર્યો અને યોગ્ય માર્ગ છે.

આ ઉપરાંત અઠવાડિક રમના દિવસને આપણે અનેક બીજી રીતે આકર્ષક અને ઉપદારક બનાવી શકીએ. તે દિવસોમાં છાત્રાલયના નાના મોટા કામમાં વિદ્યાર્થીઓને યોગ્યતાની યુક્તિઓ કરીએ, વિદ્યાર્થીઓને મંજૂ આવે તેવી નવી નવી રમતો રમાડવાનો પ્રયત્ન કરીએ, આપણી સાથે અગત્યની વાતો ગોડવીએ, વિદ્યાર્થીઓના ચર્ચાસંઘો ચલાવીએ, સાદસફતું કામ કાઢીએ તેમ જ રાષ્ટ્રને પોષક પ્રવૃત્તિઓ ચોજાએ. આ બધી પ્રવૃત્તિઓ વાટે ગૃહપતિએ ખૂબ જાગૃત અને જવાબદાર રહેવાની જરૂર છે.

અઠવાડિક રમતો દિવસ એ ગૃહપતિને માટેનો સૌથી વધારે મહત્વનો દિવસ ગણવો જોઈએ. તે દિવસમાં, તો શાળા જે કામ આખા સપ્તાહ દરમિયાન ન કરી શકી હોય તેવું કેળવણીનું કામ ગૃહપતિ કરી શકે છે.

હરબાઈ.

છાત્રમંડળની ટપાલ

અમદાવાદને આંગણે આપણે ગયે મહિને મળવા માટે તલપાપડ થઈ રહ્યા હતા; કેટલાંક અણુધારેલ સંકેતોને લીધે મુ. નાનાભાઈ આવી શકે તેમ નહોતું; આથી છાત્રાલય સંમેલન બંધ રહ્યું. આપણે પણ એમનાં જ અંગે છીએ ને? એટલે આપણું સંમેલન પણ બંધ રહ્યું છે. હવે એ જીનમાં ભરાશે એમ લાગે છે.

મ્હારી વિનંતિને માન આપી, માત્ર વડોદરાની એક ખોડિંગે એક રૂપીઓ મોકલ્યો છે. સાડાચારસો છાત્રાલયના ભાઈઓ એક એક રૂપીઆની ખેરાત નહિ કરે?

ઘોડા જ વખતમાં હું પરદેશની મુસાફરીએ જતો હોવાથી હવેથી છાત્રમંડળને માટેનો બધો જ પત્રવ્યવહાર, રૂપીઆની ભેટો, “ભાઈશ્રી અમૃતલાલ પંડ્યા, ગુજરાત મહાવિદ્યાલય, અમદાવાદ” એ સીરનામે રવાના કરવા ધ્યાનમાં લેશો.

જમનાદાસ દાણી.

‘છાત્રાલય’ દર અર્થેક માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના એ શિલ્પિંગ.

લખો બ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમુર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાભાઈ ગોપાળજીએ ઠાપું અને વંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ મદે-ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ ભુ.
૧૯૨૯

અંક ૫ મો
મે.

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

ધીરજનો અર્થ આજ નિષ્ક્રિયતા લેવાતો
જણાય છે. ધીરજની વાતો કરનારમાં
આજ સક્રિયતા બહુ ઓછી દેખાય છે.
'ધીરજના કૃગ મીઠાં' કહેનાર માણસ
જાણે કે પોતાને કશો પ્રયત્ન કરવાનો
નથી એમ માનતો દેખાય છે. પરંતુ
આપણે સમજી લેવું જોઈએ કે ધીરજ
એટલે પ્રયત્નોનો અભાવ નહિ પરંતુ
'પ્રયત્નોનું' સાતત્ય-અખંડ પ્રયત્નશીલતા.

ગૃહપતિનું કામ

ગૃહપતિનું કામ આંધ્રુનું બહુ મુશ્કેલ છે. નવાસવા ગૃહપતિને તે સહે તેવું નથી; અને જાત્રાલયના કામકાજથી અપરિચિત તેવા જોનારને તે દેખાય તેવું નથી. કાંઈ નિશાળની અંદર જઈને ઉર્લા રહેા તો વર્ગની અંદર વિદ્યાર્થીઓની સાથે માથું ફેાડતો શિક્ષક જોવાને મળશે; કાંઈ ઘરની અંદર પ્રવેશ કરેા તો પોતાનાં જાગકાને માટે ખાન, પાન, આરોગ્ય દ્રવ્યાદિની ચિંતા કરતાં માળાપો નગરે આવશે. પરંતુ જાત્રાલયમાં પ્રવેશ કરેા અને ગૃહપતિ શું કામ કરે છે તે બહુ લેવું હોય તો આજ્ઞ પડશે. સવારના પહોરમાં જાત્રાલયની મુક્તાશત હોય તો ભગીનું કામ નિહાળતો, વિદ્યાર્થીઓની સ્વચ્છતા તપાસતો, સંસ્થાની અવસ્થા માટે દોડદોડ કરતો ગૃહપતિ નગરે આવશે. આઠ નવ વાગ્યાના સુમારે જાત્રાલયમાં પગ મૂકેા તો ઘડીક વિદ્યાર્થીને તેના પાઠ સમજાવતો અને ખીજી ઘડીએ રસોડામાં જઈ ડોશિયું ફરી આવતો, ત્રીજી ઘડીએ અભગઈ ઉપરનાં વાસણોની અંદર ભરાઈ રહેલો દુધરો તપાસી જોતો, ચોથી ઘડીએ ભોજનશાળામાં નગર નાખતો તો પાંચમી ઘડીએ પાણીના ગોળામાં હાથ નાખી પાણી તપાસી જોતો અને પાછો લેસન કરતા વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવા દોડતો આપણને તે દેખાશે. દસેક વાગ્યાને સુમારે જાત્રાલયમાં જઈ ચડેા તો જમતી વખતે કેમ બેસવું તે કોઈને ખતાવતો, આવીને ખાવાના ફાયદા કોઈને સમજાવતો, ભોજનમાં શાંતિ રાખવાની અગત્ય સૌને ખતાવતો એવો ગૃહપતિ આપણને જોવા મળશે. અગિયારેક વાગ્યાને સુમારે, જાત્રાલયમાં આવી ચડીએ તો કોઈનાં લુગડાં શોધી દેતો, કોઈનાં ખટન ટાંકી દેતો, કોઈની ચોપડીઓ શોધી આપતો, કોઈના વાળ સમારી દેતો તો કોઈને કાળ પેનસિલ પૂરાં પાડતો ગૃહપતિ આપણે જોઈશું. જપોરના બે ત્રણના સુમારે જાત્રાલય જોવા નીકળેા તો નિશાળના એક કક્કાના આરામના સમયમાં વિદ્યાર્થીઓ ઘેર આવે ત્યારે તેમને નારનો આપવાની તૈયારી કરતો અને સાથે સાથે જ જાત્રાલયના ચોપડાઓને એક કુશળ દ્વિસાખીની માફક લખ્યા કરતો ગૃહપતિ આપણને નગરે આવશે. સાંજના સાડા પાંચ પછી જાત્રાલયમાં મુક્તાશત હઈએ તો વિદ્યાર્થીની એક મંડળાને રમતમાં પ્રેરતો, ખીજીને ફરવા મોકલતો અને ત્રીજીને જાત્રાલયના કાંઈ એક કામમાં પ્રવૃત્ત રાખવા પ્રયત્ન કરતો ગૃહપતિ આપણને જોવા મળશે. રાતના સમયે આપણે જાત્રાલયમાં જઈએ તો વિદ્યાર્થીઓની સાથે સમાનભાવથી

હળીમળી ગએલો, ફૂટથી વાતો કરતો, કાંઈને હંસાવતો, કાંઈને લાડ કરતો, કાંઈની સાથે લાંબી ચુસ્તગો કરી અંતરનાં ઉડાણ ઉડેલતો તે આપણને દેખાશે. લગભગ નવના સુમારે છાત્રાસયનાં જન્મ ગડો અને માની પ્રેમાળ હૃદયી વિદ્યાર્થીઓને ચૂવાડતો, કાંઈને પાણી પાતો, કાંઈને પેસાળ માટે લઈ જતો, કાંઈને ઓછા સમારી દેતો અને કાંઈ સાગ્ર માંદ વિદ્યાર્થીની શુશ્રૂષા કરતો શુદ્ધપતિ જોવાને મળશે.

આ તો થઈ શુદ્ધપતિના નિત્યના સામાન્ય કામની આછી રૂપરેખા. શુદ્ધપતિનો દાર્પપ્રદેશ આથી થયો વિશાળ હોય છે. એકાદ દિવસ છાત્રાસયમાં રહેવાથી કાંઈને તે દાઢ લાગી શકે તેવા નથી.

શુદ્ધપતિના કામમાં વિદ્યાર્થીઓનાં શરીર, મન અને આત્માની ઉત્થતિના પ્રવર્તનોનો સમાવેશ થાય છે તેવી એકાદ દિવસના ફૂટા છવાયા દર્શનથી આપણે તેનું માપ કાઢી શકીએ નહિ.

પ્રાર્થના પછી કાંઈ સુલગ પળે પોતાના અતરનાં દાર ખોલી વિદ્યાર્થીઓને તે આત્માનું લાન કરાવે છે: નાની નાની ટોળીઓમાં આમપાસના લગ્ન પ્રદેશમાં મુસાફરીએ લઈ જઈ ફરતી દુનિયાના અને મનુષ્યે સર્જેલી દુનિયાના પરિચયમાં તેમને તે છોડી દે છે. આવા પરિચયથી વિદ્યાર્થીઓનાં હૃદય અને જીવિતી કેળવણીના માર્ગો તેમને માટે ને ખુલ્લા કરે છે. સંસ્થામાં સુંદર વ્યાયામમંદિરો રચાવી, રમત ગમનના વિધિવિધ પ્રજ્ઞો રચી વિદ્યાર્થીઓની સાથે આનંદવિનોદ કરતો શુદ્ધપતિ તેમનાં શરીરનો વિશ્વસ સાધે છે. આમ નાના મોટા પ્રસંગો અચાર નચાર શોધતો રહીને પોતાના દાર્પપ્રદેશને પહોંચી વળવા શુદ્ધપતિ સતત પ્રવર્તનશીલ રહ્યા જ કરે છે.

આ ઉપરાંત પોતાના વિદ્યાર્થી સાથેના, વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓ સાથેના અને સમાજ સાથેના મીઠા સંબંધોને વધારે વિસ્તૃત બનાવે છે અને પોતાની પ્રેમદોરીથી બધાવને બાંધી લેવા સાચો શુદ્ધપતિ મથે છે. સમાજના પ્રતિનિધિ રૂપે પોતાની પાસે આવી પડેલા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા તે સમાજને ઓળખવા મથે છે, અને એવી ઓળખાણ વાટે સમાજના અંતરમાં પ્રવેશ કરી સમાજસેવાના અભિસાધ સેવે છે.

છાત્રાસયનો શુદ્ધપતિ છાત્રાસયનો બંગી છે, છાત્રાસયનો દમાડ છે, છાત્રાસયનો કાફારી છે, છાત્રાસયનો રસોયો છે, છાત્રાસયનો દારકુન છે, છાત્રાસયનો ચોક્કીદાર છે, છાત્રાસયનો ગુરુ છે, છાત્રાસયનો પિતા છે અને છાત્રાસયની માતા છે.

છાત્રાલયના ગૃહપતિનો કાર્યપ્રદેશ છાત્રાલયની અંદર રહીને નિહાળતાં આટલો બધો વિસ્તૃત છે. એ કાર્યપ્રદેશ દ્વારા છાત્રાલયનો ગૃહપતિ સમાજ સંસ્કારક થવા મથે છે, સમાજસેવક બનવા પ્રયત્ન કરે છે અને સમાજનો ક્રાન્તિકાર નેતા બનવાના મનોરથો કરી શકે છે.

છાત્રાલયના ગૃહપતિનો કાર્યપ્રદેશ આંકવા મથનારે ઉપર કહેલી દષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈશે. છાત્રાલયના ગૃહપતિનો કાર્યપ્રદેશ નિહાળવા જનાર પ્રેક્ષકે ઉપર કહેલી આખા લઘને જોવા જવું પડશે. ગમે ત્યારે ગમે તેટલા વખતમાં ડોકિયું મારવાથી સાચો ગૃહપતિ હાથ નહિ લાગે.

ઉપર કહેલી દષ્ટિ આપણી પાસે હશે તો ગમે તે સમયે અને ગમે તે સ્થિતિમાં જઈને ગૃહપતિને જોઈ લેવાના આપણે અધિકારી ગણાશું.

પોતાના કામનો પ્રદેશ આંકવા મથનાર ગૃહપતિએ પણ ઉપરની વિચારસરણીને ધ્યાનમાં લઈને જ આંકણી કરવી જોઈશે.

હરબાઈ.

છાત્રો સાથે વાતો

‘વહેલા ઉઠડું’

વહેલા છાત્રો !

વહેલા ઉઠવાનો પ્રશ્ન તમને ખૂબ કનડે છે તે હું જાણું છું. જે જે છાત્રાલયમાં હું જઈ છું તે તે છાત્રાલયમાં તમારે વહેલા ઉઠવાનો અને ગૃહપતિએ તમને વહેલા ઉઠાડવાનો પ્રશ્ન જાણી આવડે સ્વરૂપ પડતો મને દેખાયો છે. અમે ગૃહપતિએ એમ માનીએ છીએ કે સંસ્કારી જીવન માટે જે એક પ્રકારની ટેવો પાડવાની માણસને આવશ્યકતા છે, તેમાં વહેલા ઉઠવાની ટેવ અત્યંત મહત્વની છે. અમે માનીએ છીએ કે વહેલા ઉઠવાથી આરોગ્ય ટકી રહે છે, આયુષ્ય લાંબું થાય છે, અને જીવન સંસ્કારી બને છે. એટલા માટે જ તમને વહેલા ઉઠવાનો હંમેશા આગ્રહ ધરાવીએ છીએ, તમે એમ માનો છો કે સ્વાતંત્ર્યના આ જમાનામાં કોઈ પણ માણસ પાસે હજી વિરુદ્ધ કશું કરાવાય નહિ, તો પછી તમને પરાણે ઉઠાડાય તો શી રીતે? તમે માનો છો કે સવારમાં વહેલા ઉઠવું તમને ગમતું નથી; જેમ જેમ સવાર પડતું જાય છે તેમ તેમ નીંદર વધારે ને વધારે મીડી બનતી જાય છે. અને એવી મીડી નીંદરના સ્વર્ગ સુખમાંથી તમને પરાણે ઉઠાડવાનો કોઈનો પણ શો અધિકાર હોઈ શકે? આટલા માટે જ તમને વહેલા ઉઠાડવાની સામે તમે સખત વિરોધ કરો છો. એ વિરોધ

શોધનાં કાં તો તમે મિલન કરીને ઉડતા નથી, કાં તો ઉડ્યા પછી ગૃહ-પ્રતિની નગર ચૂકવી ખીજે રથએ સૂઝ જાવ છે અને કાં તો પ્રવૃત્તિઓ ગોઠવી હોય તે પ્રવૃત્તિઓનો જ વિરોધ કરે છે. તમારામાં કસરતની સામે અથવા તો પ્રાર્થનાની સામે જે વિરોધો ચતા જોવામાં આવે છે, તે વિરોધો કસરત કે પ્રાર્થનાની સામે નથી જ એમ માફ માનવું છે. એ વિરોધો વહેલા ઉડવામાંથી પેદા થએલા હોય છે. સવારે પાંચ વાગે જોજનનો સમય રાખવામાં આવે, અથવા તો કહોને કે નાટક જોવાનો સમય રાખવામાં આવે તો તેની સામે પણ તમે અચૂક વિરોધ કરવાના છો.

વહેલા ઉડવાની પ્રાપ્તિમાં ગૃહપતિની સાથે તમારો સનાતન ઝગડો ચાલ્યા જા રહે છે. અને ગૃહપતિઓ ધર્મભૂદિથી અને તમારા કલ્યાણની દૃષ્ટિથી વહેલા ઉડાડવાનો આગ્રહ હોડતા જ નથી; તમે વિદ્યાર્થીઓ જુવાનીમાં સહજ તેવી ઉતાવળીઆ વૃત્તિથી અને સ્વાતંત્ર્યના નામે વહેલા નહિ ઉડવાનો તમારો આગ્રહ હોડતા નથી. પરિણામ આપણા અને પક્ષોનું ધર્મણુ વધ્યા જ રહે છે.

બુદ્ધિ મિત્રો! આપણે અને સાચા છીએ. તમને વહેલા ઉડાડવા એ અમારો ધર્મ છે અને તમારે નીંદર મુખ ન યુગાવધું એ તમારો ધર્મ છે, બન્નેએ પોતપોતાના ધર્મમાર્ગે રહેવું હોય તો આ વહેલા ઉડવાના પ્રશ્નને આપણે જરા ઉડે જઈને તપાસવો જોઈએ. આજે તમારી સાથેની વાતચીતમાં હું તમને એમ જણાવા માગું છું કે એ પ્રશ્નના ઉડાણમાં જ્યાં તેનો સાચો નિદાણ લાવવાનો તમે જ પ્રયત્ન કરો તો અમારે તમને ઉડાડવાનો અને તમારે તેનો સામનો કરવાનો કોયડો આપણને બનેલું મુંઝવે રહ્યો છે તેનો સહેલાઈથી નિદાણ આવી જાય. વહેલા ઉડવાના તમારા ધર્મ માટે આજે અમારે ચિંતાતુર રહેવું પડે છે તે બેદાઈ અને દુનિમ રિયતિનો અંત આવે. તમારા ધર્મપાલનમાં તમે વધારે અનુકૂળતા મેળવો અને એમ કરતાં વિદ્યાર્થીજીવનને આદર્શ તરફ ધપાવો.

સારે ચાલો આપણે તેનો વિચાર કરીએ.

અસ્માતમાં જ હું તમને કહી દઉં કે વહેલા ઉડવાનો પ્રશ્ન એ ખરી રીતે તો વહેલા ચલાવો પ્રશ્ન છે. સાધારણ રીતે જુવાન વિદ્યાર્થીને માટે સાતથી આઠ કલાકની ઊંંચ બસ ગણાય. અમારા જેવા મોટી ઉંમરનાં માણસો તો ચાર પાંચ કલાકની ઊંંચથી પણ બરાબર ચલાવી શકે છે એવો મારો

અનુભવ છે. જીવાન વિદ્યાર્થી પોતાનું શરીર આંધતો હોય છે તેથી તેને ઓછામાં ઓછા સાત કલાકની ઊંઘ નેંદર જે ને તે વાત સાચી છે. અને તમારો બધાનો પશુ એવો જ અનુભવ હશે કે તમને સાત કલાકની સુંદર અવિરત નિદ્રા મળે તો આખો દિવસ બહુ જ રફૂર્તિથી તમે તમારું કામ ચલાવી શકો છો. આજે તમે વહેલા ઉઠી શકતા નથી તેનું કારણ તમને નેંદરની ઊંઘ તમે લઈ શક્યા હોતા નથી. ચાર કે પાંચ વાગ્યે ઉઠવાની ના પાડનાર વિદ્યાર્થી ખરેખર દસ કે અગિયાર વાગે ઊંઘેલો હોય છે. ઓછામાં ઓછા સાત કલાકની ઊંઘ મળ્યા સિવાય શરીર ઉઠવાની ના પાડે ને સહેજે સમજી શકાય તેવી વાત છે. એટલે જો તમે નવ અગર દસ વાગે સુંદર રીતે ઊઠી શકતા હો તો ચાલુ અગર પાંચ વાગે વગર આજે ઉઠી શકવાના છો. કેટલાંક છાત્રાસયોમાં તો નવ વાગે ઊંઘવાનો અને પાંચ વાગે ઉઠવાનો સમય રાખવામાં આવેલો હોય છે. એ રીતે તો જીવને ઊંઘવા માટે પાકા આઠ કલાક મળે. આમ છતાં ગૃહપતિઓને તમને દેહોળવા પડે છે અને તમારે કટાણે મેહોંએ ઉઠવું પડે છે. આનું કારણ તમે વખતસર ઊંઘી શક્યા હોતા નથી તે છે. એટલે વહેલા ઉઠવાનો પ્રશ્ન તે વહેલા સુવાનો પ્રશ્ન બન્યો એ આપણે જોઈએ.

વિદ્યાર્થીઓ વહેલા ઊંઘી શકતા નથી એ વાત સાચી છે તો તેનાં કારણ પશુ આપણે તપાસવાં જોઈએ. થોડાંએક વિચાર કરો તો તમને તુરત જ સમજાઈ જશે કે શરીર રાત્રે વહેલામાં વહેલી તકે ઊંઘ માગી લે, તેટલું ચાક્યું હોતું નથી. આખા દિવસના કામ ઉપર નજર નાખો તો તમને જણાશે કે તમે ભાગ્યે જ અર્ધા કલાકે શારીરિક કામ કર્યું હોય. અને આ અર્ધા કલાકની ગણતરી પણ ફરવા, રમવા વગેરેમાં પણ આવી જતી હોય છે. દોસ્તો ! તમારા ઉપર હું સહેજ આકરો થાઉં તો મને માફ કરજો, પણ મારે કહેવું જોઈએ કે આજકાલના તમે બધા હાડકાના હગમ થઈ ગયેલા છો. આખા દિવસ દરમિયાન ગરબા મારવામાં, આજસ વધારવામાં અને શાળાનો અભ્યાસ કરવામાં તમારો જેટલો સમય જાય છે તેના દસમા ભાગ જેટલો વખત પણ તમે શરીરશ્રમ પાછળ ગાળતા નથી. કોઈ સુંદર ચિત્રકાર તમારું દૈનિક (ડાયરી) દોરે તો તમે જોને જ તમારી જાત ઉપર હસો. શરીર માયક્રોગ્રાફ, જીર્ણ રાક્ષસી અને આજસનો પાર નહિ એવા કલ્પનાના મનુષ્ય માટે પણ આપણે જરૂર દયા ખાઈએ. આજની તમારી રિયલિટી આવી જ છે. દિવસના પુષ્કળ મજુરી ફરી પોતાના શરીરને ચક્રી નાખતા મજુરને. પંચારીમાં પડતાંવેંત ઊંઘ આવી જાય છે, તમારી માફક ઊંઘ માટે

ક્રાંદાં મારવાની તેને જરૂર રહેતી નથી. આજે આપણા સમાજની સ્થિતિ અત્યંત વિરામ થઇ ગઇ છે તે તમારે 'સમજવું' નોંધશે. બુદ્ધિજીવી વર્ગ કેવળ બુદ્ધિ ઉપર જીવે છે અને શ્રમજીવી પક્ષ કેવળ શ્રમ ઉપર જીવે છે. બન્ને પક્ષે અતિશયતા હોવાથી બન્નેને સંરખું જ નુકશાન થાય છે. નોંધજો તે કરતાં વધારે બુદ્ધિ વાપરનાર અને શરીરને અવગણનાર આપણે લોકો પણ વહેલા મરી જઈએ છીએ, અને નોંધજો તે કરતાં શરીરને વધારે વાપરનાર અને બુદ્ધિનો જરા પણ ઉપયોગ નહિ કરનાર મજૂરો પણ વહેલા જ મરી જાય છે. આ બન્ને પરિસ્થિતિ માટે આજનો કહેવાતો સુશિક્ષિત સમાજ જવાબદાર છે.

માટે જ તમારે વહેલા ઉઠવાના ફાયદા મેળવવા હોય તો વહેલાં જીંધ આવી જાય તેવા પ્રયત્નો કરવા નોંધજો. તેવા પ્રયત્નોમાં સૌથી અગત્યની વસ્તુ હમેશાં જોઈ ત્રણ કલાકનો નિયમિત શરીરશ્રમ છે. બુદ્ધિના કામ પાછળ તમે ગમે તેટલા પડ્યા હો તો પણ તમારે ઓછામાં ઓછા રોજનાં બે કલાક શરીરશ્રમ માટે કાઢવા જ નોંધજો. આ બે કલાકના શરીરશ્રમની આડે જે કંઈ આવે તેને નિશ્ચયજળથી તમે દૂધાવી શકશો. આવા શરીરશ્રમ માટે તમે સંસ્થાગત કામો શોધી શકો છો. સંસ્થામાં ઉદ્યોગો દાખલ કરાવી શકો છો અને સામાજિક ઉપયોગનાં કામો પણ હાથ ધરી શકો છો. શરીરને યોગ્ય પ્રમાણમાં થકવી નાખનાર માણસને રાત્રે જીંધ માટે ક્રાંદાં મારવાં નથી પડતાં. બે કલાકના શરીરશ્રમ પછી તમે અસ્ખલિત મીઠી નીંદરનો ઉપભોગ કરી શકવાના છો. પછી તમારે જીંધ લાવવા માટે રેઢી-ધાર સાંલિત વાંચવું નહિ પડે. પછી તમારે જીંધ લાવવા માટે વિચાર વખતે અડવું નહિ પડે કે મિત્રો સાથે ગપ્પાં મારવાં નહિ અડે. થાકેલું શરીર પથારીની મીઠાશ અનુભવી શકશે. થાકેલું શરીર સુખી નિદ્રા પામી શકશે. થાકેલું શરીર સાચો આરામ મેળવી શકશે. અને તે જ શરીર યથાકાળે સ્વાસ્થ્ય મેળવી ફરીથી કામે લાગી શકશે. વહેલા ઉઠવાના પ્રશ્નને તમારે ઉકેલવો હોય તો તમારે છાત્રાલયમાં શરીરશ્રમને આવશ્યક રથાન આપવું પડશે. આજે તો તમારી રિચીત એટલી બધી પરાવલંબી અને પરાધીન છે કે તમારાં કપડાં પણ કોઈ ઘોઘ આપે છે અને તમારાં વાસણો પણ કોઈ માંજ આપે છે. મિત્રો, જીવાન છો, સ્વાશ્રયના અભિલાષી છો, સ્વરાજ્ય ઘેર કરવાના જીજ્ઞાસુ છો. તો તમે પરાવલંબી શી રીતે રહી શકો ? આવતી કાલથી જ તમારું અંગત કામ તમે જ સંભાળી લ્યો, સંસ્થાગત

કામમાં બની શકે તેટલો ફાળો આપો, રાજના એલામાં એણે બે કલાક શરીરશ્રમ ગોડવો તો વહેલા ઉઠવાનો તમારો પ્રશ્ન ઉડી જશે એટલું જ નહિ પરંતુ તમારા છાત્રાલયને તમે શોભાડપ બની જશો. વહેલા ઉઠવાના પ્રશ્ને આજે તમારી અને તમારા શૃદ્ધપતિ વચ્ચે કૃત્રિમતાની અને અવિશ્વાસની જે દીવાલ ઉભી કરી છે તે આમ તમારા જ પ્રયત્નો વડે આપો આપ તૂટી જશે. આવો મામુલી પ્રશ્ન આજે વધારે પ્રમાણમાં તમારું ચિત્ત રોકી રહ્યો છે તેમાંથી તમે મુક્ત થશો અને તમારી શક્તિગોળે તમારા તેમજ સંસ્થાના લક્ષ્યા માટે તમે વાપરી શકશો. હરભાઈ.

ગોર્ડિંગમાં શા માટે ?

(૧)

ઈશ્વરલાલ મારા જૂના સ્નેહી. છાત્રાલયમાં હું કામ કરવા આવ્યો તે પહેલાં અમે સાથે જ નોકરી કરેલી, તેમ જ રહેલા પણ એક બીજાના પડોશમાં. તેમના ઘરની સાથે અમારે ખૂબ ઘરવટ હતી. રાધાબેન તેનાં પત્ની. બંનેનાં ગળેલાં નહિ પણ સામાન્ય અક્ષર બહુ સારી; પરંતુ પણ ખરાં. મેં જોયું તો સદા હસતું જ. સંતાનમાં વસુ નામની દીકરી અને રસિક નામનો દીકરો.

અમે છૂટા પડ્યા પછી બેએક વર્ષે મેં સાંભળ્યું કે રાધાબેન બિચારાં મુલાવડમાં સ્વર્ગવાસી થયાં.

*

*

*

એક દહાડે મને એક પત્ર મળ્યો. તે ઈશ્વરલાલનો હતો. “રાધા ગુજરી ગઈ અને મને દુઃખી કરતી ગઈ. મને ફકીર બનાવી દીધો..... પણ હવે શેઠજી રડ્યે શું ? મારી મુલાવડ તખીયત તો તમે જાણો છો..... ગયા પોપ મહિનામાં તેની વરસી વાળીને વસુના લગ્ન અને રસિકને જન્મેલા પ્રસંગ ઉઠેલી નાખ્યો. વસુનો વર ત્યાં કૉલેજમાં ભણે છે. વસુનો સાસરો ઘણો લલો માણસ છે. તેણે તો વસુને પોતાને ત્યાં જ રાખવાનું કહી દીધું છે. હવે હું ને રસિક રહ્યા. મારાં બાળે મારી સાથે રહેવાનું કહ્યું પણ એ મેંટાલામનું ઘર છોડી મારે ગરીબ ઘરે રહે ખરાં ? આગલી પાછલીથી તમે ક્યાં અગળ્યો છો ?..... બધા બીજાં ઘર કરવાનું આગ્રહપૂર્વક કહે છે પણ હું એ કંડાસમાં ક્યાં ઉતરું ? અને મારે શું બોલવું છે ? હવે ને દુઃખ બન્યું છે. લગવાન એ દીકરી દીકરાને બેમદૂશળ રાખે એટલે પરમ સતોપ.

“રસિકને ગોર્ડિંગમાં રાખવાનો વિચાર કર્યો છે. અહીં એક પાઠાણુ

બોર્ડિંગ છે તેમાં રાખું એમ પહેલાં વિચારેલું. પણ હોટરે જરા બહારગામ
ખરું તો હુશિયાર થાય એમ ધારીને તમારી બોર્ડિંગમાં મુકવાનું નક્કી કર્યું
છે. રસિક તમારા વીરમિત્ર જેવો જ છે. તેની લાલામણુ શું કરે? રસિકને
મારાથી વિખૂટો કરવાનો વિચાર મારાથી સ્વભાવે જતો નથી. રાધા ગઈ. વસુ
સાસરે ગઈ. હવે રસિક જશે. પછી મારું આ ઘર કેવું હશે? મારું શું
થશે? મારું ગમે તે થાય, હોટરો સુખી થતો હોય તો.

“ તેને ક્યારે દાખલ કરવો, કેટલા પૈસા મોકલવા તથા શું સાધનો સાથે
આપવાં વગેરે હમીદત વિગતવાર વળતી ટપાલે જ લખજો.

તમારો દુઃખી

ધશ્વર

*

*

*

રસિક છાત્રાલયમાં આવી ગયો. મારો પુત્ર વીર અને તે સમવયસ્ક
તેમજ મારી પત્નીની રસિક હિંપર ખૂબ મમતા, એ કારણે એ હોટરો મારે
લાં જ પડ્યો પાથર્યો રહે. હોટરો ખૂબ લાગણીપ્રધાન. ઉંમર તો હતી ૧૪-
૧૫ વર્ષની પણ માનું મરણ અને બાપુનો વિયોગ તેને બહુ સાલતાં. પહેલું
સત્ર માંડ માંડ પૂરું કરી ઘર ઘર ઝંખતો એ ઘેર ગયો અને રગઓ પૂરી
થતાં પાછો છાત્રાલયમાં આવ્યો. આ વખતે તેના ચહેરા પર વિપાદ હતો પણ
ઘરની ઝંખના ન હતી. અબ્યાસ તેને સારો ચાલતો. છાત્રાલયનાં કામોમાં
તે નિયામત હતો. શરીરસ્વાસ્થ્ય પણ સાફ રહેતું. ફક્ત તે જાગ્યે જ હસતો.

ગને આમાં કંઈ બેદ જણાયો. ધામે ધામે મેં તેની સાથે અંગત
પરિચય વધાર્યો. સાંજે ફરવા જતી વેળા હું તેને મારી સાથે લઇ જવા
લાગ્યો. કેટલેક વખતે તેનું દ્વિત્વ ઉઘડ્યું અને હોટરોને અહીંના છાત્રાલયમાં
મુકવામાં ધશ્વરભાઈનો શું ધરંદો હતો તેની તથા રસિકની ગમગીનીની મને
સૂઝ પડી: “ રજા પડે ને ઘેર જાઉં એ મારી ઝંખના. બા તો ન હતી પણ
બાપુ તો હતા જ ને? વળી વસુને પણ તેડાવીશું અને મળેથી સાથે રહેશું
એ હોંશે હું ઘેર ગયો. પણ ઘેર તો બીજું જ દીકું. ઘરમાં એક ૨૪-૨૫
વર્ષની બાઈને જોઈ. હું એને દીકો તો ઓળખતો. એક વાર બા છવતાં
એને ને બાને વડવાડ થએલી અને એને અમારે ઘેર આવવાની મના કરેલી.

“ હવે તો તે અમારા ઘરમાં જ રહેતી. પહેલાં તો મને એમ કે તે
બે ચાર દિવસ માટે મહેમાન હશે પણ તેમ ન હતું. ઘરના બીજા કામદાન
માટે એક ડોશી આવતી. ઘરમાં બા રહેતાં તેમજ આ બાઈ તો રહેતી.

રસોઇ કરતી, ખવરાવતી ને ખાતી. તેનું નામ લલિતા. પોશાક વિધવાનો પણ સફાઈદાર પહેરતી. કન્યાશાળામાં માસ્તરાણી છે એટલે બપોરે નિશાળે જાય ને સાંજે ઘેર આવે. બાપુ એને રાત્રી રાખવા ખડે પગે રહેતા જણાયા; મને કહે: 'આ લલિતા તારી માસી થાય:.....તમે બધાં તો જતાં રહ્યાં પછી રસોઇપાણી માટે એને ગામમાંથી બોલાવી લીધી. હવે તો અહીં જ રહે છે.' x x x હોઠ મહિનો રળનો માંડમાંડ પૂરો કર્યો. બા તો ગઈ જ હતી પણ બાપુ પણ બદલાઈ ગયા હતા. ઉપર ઉપરથી મીઠું બોલતા પણ અંતરમાં કાંઈ જુદું હશે એમ મને લાગતું. લલિતા માસી મારી સાથે કડકાઈથી વર્તતી. આ વખતે ઘર જાણે કે મારું ન હોય તેમ લાગ્યું."

રસિકે જુદે જુદે વખતે મને કરેલી વાતોનો આ સાર હતો.

એક વખત કાંઈ કામ પ્રસંગે હું ઇશ્વરલાલને ગામ જઈ ચલ્યો. મારો વિચાર તેને ઘેર ઉતરવાનો તો ન હતો પણ તે મને રેશન પર જ મળી ગયા અને આગ્રહ કરી ઘેર નેડી ગયા. પાંચ વર્ષ પછી હું અહીં આવ્યો. જૂના ઇશ્વરલાલ હવે રસિક બન્યા હોય એમ ઘરની સગવડ પરથી લાગતું હતું. આઈ પી નિરાંતે બેઠા ને વાતે વળ્યા. એમણે જ ચલાવ્યું: "જુઓને, આ આમ ચલાવીએ છીએ. આ બિયારી લલિતા રાંધી આપે છે. અહીંની કન્યાશાળામાં શિક્ષિકા છે. વળી અમારે દૂરદૂરતું સગપણ પેણ છે. એને પણ ઠીક ને મારે પણ ઠીક. રસિકને મેં એટલા માટે જ તમારી કને મોકલી દીધી. છોકરાને ક્યાં અહીં રાખીએ?" અને તે જરા હસી પડ્યા.

પાસેના ટેબલ પર સંતતિનિયમન પરનાં બે ચાર પુસ્તકો પડેલાં મેં જોયાં.

(૨)

૧. છાત્રાલયને અંગે જ અમારે ત્યાં. માધ્યમિક શાળા રહી એટલે ઘણા વિવિધ જાતના વિદ્યાર્થીઓ વિવિધ કારણે અમારે ત્યાં આવે. ચિમનલાલ તેવા એક.

૨. સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થી છાત્રાલયમાં દાખલ થયા પહેલાં અમારી પાસેથી ફોર્મ મંગાવી તે ભરી મોકલે અને અમે મંજૂરી આપીએ તો તે છાત્રાલયમાં આવી શકે. ચિમનલાલ આ બધી વિધિમાંથી પસાર થઈને આવેલા.

૩. ઉંમર આશરે ૧૬ વર્ષની. ઠીક ઠીક ઉંચા; શરીરે છેક જ દૃશ; માથાના વાળ ખરી ગએલા; આંખો પીળી; હોઠ પ્રીક્ષા બોલે ત્યારે જાણે અવાજ દૂજતો ન હોય! :

હેલી નિશાળ છોડ્યાનું સર્ટિફિકેટ લાવેલા નહિ તેથી અહીં જ. તેના અભ્યાસની તપાસ કરી તેને ખીજી શ્રેણીમાં એસાર્થા. એ વખતે જ. લાગેલું કે અભ્યાસ પર ઘણો કાટ ચડી ગયો. છે પણ એ તો તેના હેલા મોટા મંદવાડને લીધે હતું એમ તેણે અમને કહ્યું.

જાલુ ગંરીજ લાગે. કોઈની ભાઈખી નહિ; નહિ છાત્રાસયમાં કે નહિ શાળામાં. ફક્ત એક જ ભાઈખી: ગરુડ. તેનું નામ પણ ચિમનલાલ. પણ નાક જરા વાંકું એટલે સૌ એને ગરુડ કહી બોલાવે. બન્ને અમદાવાદના.

ચિમનલાલ અને ગરુડ દરરોજ સાંજે નિશાળને ટેકરે ફરવા જાય. રજા લેવા મારી પાસે આવે ને કહે: "સાહેબ, મને દાકતરે દરરોજ અર્થો પોણા માઈલ ફરવાનો હુકમ થયો છે. અમે જઈએ?"

એમને આવ્યાંને ત્રણેક માસ થયા હશે ત્યારે મારી પાસે બીણીબીણી ફરિયાદો આવવા લાગી: ચીંતે તથા પેસાની ચોરીની. કોઈ ચિદ્દીમાં લખેલું હોય કે તે બન્ને જણા નિશાળને ટેકરે જઈ 'પાસીંગ શો' પીએ છે તો કોઈમાં લખ્યું હોય કે.....

મેં તપાસ આદરી પણ જંદા ભારે ભરાડી. શીંગડેથી ખાંડો ને પૂંડડેથી ખાંડો! જે પૂછીએ તેની ના. પણ હેવટે કેટલીક ચોક્કસ પછી મેં તેને મારી ઓફિસમાં બોલાવ્યો અને કહ્યું કે આજ સાંજની ગાંડીમાં તેણે અમદાવાદ જવા માટે તૈયારી કરવી. તે રડી પડ્યો ને કાઈ પણ રીતે ચાલુ સત્ર પૂરું રહેવા દેવા માગણી કરી. તેણે પોતાનો છતિહાસ રડતાં રડતાં મને કહી બતાવ્યો: "મારા બાપ... મીત્રમાં નોકર છે. કુટુંબમાં અમે નવ માણસો છીએ: મારાં દાદી, મા, બાપ, અને અમે છ ભાંડુઓ. હું સૌથી મોટો છું. પહેલી ચોપડી અંગ્રેજ પૂરી કરી ખીજીમાં ત્રણ મહીના લખ્યો ત્યાં તો મારા બાપે મને નિશાળેથી હાડી મીત્રમાં રખાવ્યો. ત્યાં હાજરી પૂરતો. પંદર રૂપિયાનો પગાર મળતો. મારી જેવડા છોકરાને કાણ નોકર રાખે? લાગવગથી મારા બાપે રખાવ્યો હશે. દોઢેક વર્ષ નોકરી કરી ત્યાં તો હું મદદ પડ્યો. દોઢ મહીનો તાપ આવ્યો, મરતાં મરતાં બન્યો. દાકતરે હવાફેર મોટે જવા કહ્યું પણ હવાફેર કરવા કાણ લઈ જાય ને પૈસા. પણ ક્યાંથી કાઢીએ? મારા બાપને તો પચાસ રૂપિયા પગાર જ મળે છે. દાકતર કહે હવાફેર નહિ કરે તો છોકરા મરી જશે: ત્યાં આ ચિમનલાલના બાપા મળી ગયા. તેણે કહ્યું કે મોકલોનેમાં. ત્યાં આપણો ચિમન છે. મજાનું ગામ બહાર, ટેકર: વચ્ચે છાત્રાસય છે. ચાર મહીના રહેશે તો તબીબત ત્રાંબા જેવી થઈ જશે. પછી મારા બાપા

મેનેજરને મળ્યા ને બહુ કરગરીને દસ રૂપીઆને ચડને પગારે છ મહિનાની રજા અપાવી ને ફોર્મ મંગાવી ખોડું ખોડું ભરાવીને હું અહીં આવ્યો.”

મને ચિમનલાલની ખૂબ દયા આવી પણ અમારું છાત્રાસય નહોતું રુચ્છાસય કે નહોતું....

• ‘અંકલ’ •

જાતીય વિકૃતિઓ કેમ અટકે

[અનુસંધાન ગતાંક પાને ૭૪ થી]

જેમ સમાજનો વાણીસ્વચ્છંદ બાળકોને જાતીય વિકૃતિઓમાં ધસડી જવાનો પ્રેરક બને છે તેવી જ રીતે સમાજનું વિવેકહીન મૌન પણ જાતીય બદીઓની જનની બને છે. જનનેન્દ્રિયને લગતી નમામ બાબતો ઉપર પોતાના બાળક સાથે મૌન જ સેવવું જોઈએ તેવો બેદરદાર વિચાર આપણા સમાજમાં આજે ઘર ઘાસી પડેલો છે. જે વાત બાળકની દાઝરીમાં સ્વચ્છંદથી બીજા સાથે થઈ શકે, જે વાત કરવામાં માઆપ આનંદ અનુભવે, જે વાત સંબંધે વધારે જ્ઞાન અને અનુભવ મેળવવા માટે ખરાબ સાધનોનો ઉપયોગ કરતાં પણ માઆપ ન અચકાય, તે જ વાત જો બાળક કાઢે તો તુરત જ મૌન સેવવામાં આવે છે. બાળકની પોતાની જનનેન્દ્રિયને લગતી વાતો ઉપર એવડા મોટો રહસ્ય પડેલો કાંઈવામાં આવેલો હોય છે કે બાળક વાતાવરણમાંથી જ સમજી ગયું હોય છે કે માતા પિતા સાથે તેવી વાતો થઈ શકે જ નહિ. અને છતાં કાંઈ નિર્દોષ બાળકે પોતાની નિર્દોષ ઢબે વાત કાઢી હોય તો માઆપ તેમાં પોતાનાં હિત ભાગ્ય સમજે છે અને બાળકની સાથે તદ્દન મૌન સેવવામાં જ હદાપણ માને છે. ફરીથી આવી વાતો નહિ કરવાની શીખામણ આપતાં અથવા તો ધમકી આપતાં માઆપો આપણને કેટલાંયે મળી આવશે !

પરિણામ એ આવે છે કે બાળકનું અજ્ઞાન અને વિકૃત જ્ઞાન વધ્યા જ કરે છે. પોતાના શરીરમાં નાક કાન આંખ વગેરે મહત્ત્વના અવયવો છે તેવી જ રીતે જનનેન્દ્રિય પણ એક અત્યંત મહત્ત્વનો અવયવ છે તેવી તેને દૃશી જ ખબર પડતી નથી. ઉલટું એ તો એમ સમજવા લાગે છે કે બીજા અવયવોને સંભાળવા એ આપણી કરજ છે જ્યારે આ અવયવને અવગણવો અને બહુ બહુ તો ખાનગી રીતે તેની સાથે ચેષ્ટાઓ કરવી એ જ વધારે સારું છે. બાળકની પાસે આંખ કાન નાક જેવા શરીરના અવયવોને સ્વચ્છ રાખવાની બાબતમાં અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ ધરવામાં આવે છે પરંતુ આ અત્યંત મહત્ત્વના અંગની સંભાળની બાબતમાં તેને સાવ

અજ્ઞાન રાખવામાં આવે છે. શરીરના કોઈ પણ અન્ધવને મુક્ષાપમતાથી સંભાળવાની અને સાચવવાની જરૂર હોય તો તે તેના જનનેન્દ્રિયની હોય છે. પરંતુ આ અત્યંત ઉપયોગી અને પવિત્ર અવયવની આસપાસ એવો તો રહસ્ય પડેો અને ગંદી દૃષ્ટનાઓ ખડાં કરવામાં આવ્યાં હોય છે કે બાળકને તેનું કશું જ મહત્ત્વ સમજાતું નથી. જનનેન્દ્રિયને લગતી વાતો ખીમ સાથે ખાનગી રીતે કરવામાં પણ બાળક ગંદકીનું જ સેવન કરતો હોય છે. આ બધાનું કારણ તે વિષયમાં બાળકની સાથે માઆપ જાણી જોઈને મૌન સેવે છે તે હોય છે.

બાળકની સાથી મોટી જીજ્ઞાસા પેતે અગર તો પોતાનું લાઇલાંડુ ક્યાંથી આવ્યું તે જાણવાની હોય છે. માઆપ પાસેથી આ દિશામાં તેને કશું જ મળતું નથી. માઆપના લયંકર મૌનના કારણે અથવા તો જાણી જીતીને જોસેલા જૂઠાણાના કારણે બાળક પોતાના આગમનને તેમ જ પોતાના લાઇલાંડુના આગમનને જનનેન્દ્રિય માથે જોડાવા લક્ષ્યાય છે. તેની પાસે આ બાબતમાં કશું જ્ઞાન તો મૂકવામાં આવ્યું હોતું નથી. કેવળ દૃષ્ટના ઉપર અને તે પણ સડેલી દૃષ્ટના ઉપર તેને બધો આધાર રાખવો પડે છે.

બરાબર આવા જ વખતે તેને શેરીઓના ગંદા સાથીઓનો સંગ થાય છે. બાળકની ઉંમર મોટી થતી જાય છે તેમ તેમ કુદરતી રીતે જ તેનામાં અમુક પ્રકારની ઉખા પ્રગટે છે, અને તે ઉખા જનનેન્દ્રિયમાં અમુક પ્રકારનો યનગનાટ અને જનગતિ પ્રેરે છે. જનનેન્દ્રિયના આરોગ્ય સંગ્રંધે તેની પાસે કશું જ જ્ઞાન નહિ હોવાથી તે વધારે ને વધારે ગંદી રહ્યા કરતી હોય છે. તેમાં ભજે છે ગંદા સાથીઓનું ગંદું જ્ઞાન. મોટી ઉંમરનું બાળક પછી અનેક પ્રકારની ગંદી દૃષ્ટનાઓ સેવે છે અને તે દૃષ્ટનાઓને વ્યવહારમાં ઉતારવા મથે છે. પેલા સાથીઓનો તેને સહકાર મળે છે. જનનેન્દ્રિય, તેની રચના, તેમાં આવેલી જનગતિ એ બધાંય તેને તે સંગ્રંધે સક્રિય કંઈક કામ કરવા પ્રેરે છે. આ કામ તે મોટે ભાગે જાતીય બદીઓ જ હોય છે. ગંદા સાથીઓનો સહકાર તેને અકુદરતી મૈથુન તરફ ધસડી જાય તેમાં પણ નવાઈ નહિ. મોટી ઉંમરના બાળકને જનનેન્દ્રિય સંગ્રંધે ઘણું ઘણું જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય છે. માઆપનું મૌન તેને તેના સાથીઓ પાસે ધકેલે છે. પેલા સાથીઓ પણ ડીક ડીક વિદૂત થયેલાં હોય છે તેથી જ્ઞાન આવવાના પ્રપંચમાં બદીઓમાં પોને દસાવ છે અને પેલાને પણ દસાવે છે. આમ જાતીય બદીનો વિસ્તાર વધ્યા જ કરે છે.

આપણાં બાળકોને આપણે જાતીય બદીઓમાંથી બચાવી લેવાં હોય તો હવે જનનેન્દ્રિય સંબંધમાં તેમને અજ્ઞાન રાખવાં નહિ જ પોસાય. આપણાં વાણીવિલાસ ઉપર જેમ આપણે સંયમ રાખવાની આવશ્યકતા છે તેમ જ આ બાબતમાં આપણા નુકશાનકારક મૈનને તોડવાની પણ આપણી ફરજ છે. હા, તેમ બનવાનો સંભવ છે ખરો કે આપણે પોતે જ સાચા જ્ઞાનથી વંચિત હોઈએ. પરંતુ ભાવિ પેઢી તરફનો આપણો પ્રેમ અને આપણો ધર્મ આપણને પોકારી પોકારીને દહે છે કે દરેક માઆપે તેવું જ્ઞાન આવશ્યક તેટલું સંપાદન કરવું જ જોઈએ, અને બાળકને યથાકાળે તે બાબતમાં દોરવું જોઈએ. આપણા પોતાના બાળકની સાથે આવી બાબતોમાં વાતો કરવા માટે આપણે ટેવાયેલા નથી તે વાત સાચી છે. પરંતુ વિકૃતિઓના આ જમાનામાં હવે તેવો સંક્રાંત્ય રાખો પાકવે તેમ નથી. આપણા બાળકની સાથેનું આપણું તેવું મૈન તેમને હાનિકર્તા છે અને ભાવિ પેઢીને માટે લયંકર નુકશાન કરનાર છે. વળી આ બાબત જોટલી મહત્ત્વની છે તેટલી જ મુશ્કાયમ પણ છે. તેના શિક્ષણ માટે સૌથી વધારે યોગ્ય કોઈ પણ શિક્ષક હોય તો તે માઆપ છે. પોતાનાં બાળકોને જાતીય બદીઓમાં ફસાતાં અટકાવવા ઇચ્છનાર માઆપે પોતાનું આવું નુકશાનકારી મૈન તોડવું જ પડશે.

હરભાઈ.

વિઝીટરોને

રમણ: “ અધ્યા નાનીયા, આ જોયું ને ? આ દરરોજ આવા ને આવા ક્યાંથી ઉપાડી લાવે છે ? ”

નાનો: “ ઇ મને બહુ દુઃખ આપે છે. દરરોજ વિઝીટરોના નામની જૂસ પકે. મોટા વિઝીટરો થયા. ”

રમણ: “ અધ્યા જો તો ખરો ! જે પૂછવું હોય ઇ માસ્તરને પૂછે. છોકરાઓને શી અડચણ છે ઇ તો પૂછવાની દરકાર જ નથી ! ”

નાનો: “ પણ તેં તે દિવસે જોયું હતું કે નહિ ? માસ્તરે આપણને કંઈ કે તમે હિંદી પ્રજા અને અમે ખ્રિસ્તી સસ્તનત. ”

રમણ: “ પણ વિઝીટરોને ક્યાં જાણવા દે છે ? તે આવે ત્યારે બધું સ્વચ્છ અને નહિ તો હોય પોલપોલ. જોને માસ્તર મીડી મીડી વાતો કરી વિઝીટરને કંઈ બોલવા દે છે ? ”

નાનો: “ અધ્યા સાંભળ તો ખરો. માસ્તરે કંઈ કે અમારે ત્યાં ચોક્કસ ઘી આવે છે. આથી વિઝીટરે માની લીધું. ઘી ચાખવાની તરફી લેતા જ નથી. ”

રમણુ: " પણ તને ખગર ક્યાં છે ? બતાવવાનું કહે સારે એમને માટે પેલો સારો ડબ્બો રાખી મૂક્યો છે એમાંથી લાવીને બતાવે. "

નાનો: " રમણુ, એણે અનાજ જેવા માગ્યું ને માસ્તરે અધાયદું રાખેલું સારું અનાજ બતાવ્યું. "

રમણુ: " પણ એમણે વિઝીટણુકમાં શેરો કર્યો છ તં વાંચ્યો ? "

નાનો: " ના. કહે તો ખરો. "

રમણુ: " આ સંસ્થા એક આદર્શ સંસ્થા છે. રસોડામાં વ્યવસ્થા સારી થાય છે. "

નાનો: " એમાં એનો શું વાંક ? એને જેવું કહે એવું લખે. હું ને વિઝીટ લઉં તો માસ્તરને કહ્યા વગર બધે ફરું. છાકરાઓને પૂછીને એમની હકીકત જાણું. છાકરાઓ જમવા બેસે એટલે એમની સાથે બેસું. "

રમણુ: " અરે જમવામાંએ ફેટલો ભેદભાવ ? છાકરાઓ શાક ખાય એના કરતાં વધારે એ પડ્યું રાખે. આ તે બોર્ડિંગ વિદ્યાર્થીઓ માટે છે કે માસ્તરો માટે ? આપણને પૂરું ઘી ન મળે અને માસ્તર ચોપડેલી રોટલી પર નવટાંક ઘી ખાય. આ તે કયમ ખમાય ? "

નાનો: " અને હું તો પેલા મારાજને માર્યા વગર ન મૂકું. "

રમણુ: " કેમ ? એણે તારું શું બગાડ્યું ? "

નાનો: " આજ પેલા મેમાન ને હું જમવા ગયા સારે જમડવા માંડ્યો અને કીધું કે જોયો મોટો મોદક ! પાસ થયો તે તારા કરતાં ઘણાએ હોશિયાર છાકરાઓ આવી ગયા. આવી આપણી અડચણો વિઝીટરો પૂછતા નથી ત્યારે એ વિઝીટરોનું શું કામ ? "

શુદ્ધરથો ! આથી વિચારજો. આમંત્રણથી વિઝીટરો ન થયો. માસ્તરને કહ્યા વગર છાત્રાલયો જેવાં. વિદ્યાર્થીઓને મળવું. તેમની અડચણો ખાન-ગીમાં બોલાવીને પૂછો. અને વિઝીટ લુકમાં શુદ્ધપોતની ઝાટકરૂં દાદો. તેઓ આપણને એમની મીઠી મોગલાઈ વાપરી અંધ બનાવી દે છે. છાત્રાલયો ધત્રો માટે છે. માટે તેમને મળી અડચણો જાણી લઈ તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરો. તેમ કર્યા સિવાય આજનાં છાત્રો ચગલાઈ નમાલા બની જાય છે, અને તેમનો સ્વતંત્રતાનો શુરસો દગાઈ જાય છે.

શુદ્ધપતિ ભાઈઓ ! તમે પણ ચેતજો. યુગાત્મા બદલાય છે. યુગને અનુસરીને વર્તવું. છાત્રો પોતાના પુત્રો છે અને પિતા પુત્ર વચ્ચે ક્ષિત્રીશ

સસ્તનત અને હિંદી પ્રગ્ન નોટલો ભેદભાવ ન હોય. છાત્રગ્રામ્યોની અગ્ન્યજ્ઞો ન બને તેમ હોય તો પણ દૂર દરવા ચલન કરે. આગ્નના કેટલાક ગૃહપતિ ભાઈઓ ઉગતા વિદ્યાર્થીઓને દગાથી નાખે છે તેમને ખાસ ચેતવાનું છે. છાત્રોને દગાવવા નોટલો ખીજે એકે દેશદ્રોહ નથી; કારણ કે સ્વતંત્ર જુસ્સા વગર દેશનું રક્ષણ થયું અશક્ય છે; અને સ્વતંત્ર જુસ્સો ખોટા દગાણથી નાશ પામે છે. ગૃહપતિ ભાઈઓ ચંતો, હજુ પણ ચેના.

‘છાત્રદૂત.’

‘છાત્રદૂત’ નો આ લેખ સફરણુ છાપું છું. આખા લેખમાં ભાષાની કે વિચારની સગતિ નથી એ તો વાચનાર સહેજે સમજી શકે તેવું છે. પરંતુ આ લેખ આપણને ગૃહપતિઓને ઉપયોગી છે તેમ માનીને મને છાપવાનું મન થયું છે. લખનાર ભાઈને મારી વિનતિ છે કે તેમણે આવા દૂષા નામથી પોતાના લેખો કદિ ન મોકલવા. એક વખત આ વિષે અગાઉ અમે ઉલ્લેખ કર્યો હતો તેનું સ્મરણુ આપું છું.

છાત્રદૂત વિદ્યાર્થી હોય તો સમજી લે કે લેખ તેમનો છે, માટે નહિ પરંતુ આગ્નની વિદ્યાર્થીઓની મનોદશા જાણી લેવી એ ગૃહપતિઓ માટે અત્યંત આવશ્યક છે અને તેની મનોદશાનું એક પાસું આ લેખમાંથી મળી રહે છે માટે પ્રગટ કર્યો છે.

હું પોતે એમ માનવા હલચાલ જાઉં છું કે આખો લેખ અતિશયોક્તિથી ભરેલો છે. આવા ગૃહપતિઓ આજે પણ છાત્રાલયોમાં કેળવણીનું કામ કરી રહ્યા છે તેમ માનવા હું તૈયાર નથી. વિગ્રીટમે આવા આવતા હોય તો કેણુ જાણે.

તમામ ગૃહપતિ ભાઈઓને મારી વિનતિ છે કે વિદ્યાર્થીઓની વિચાર-સરણી આજે કદાચ દિશામાં વહે છે તે આમાંથી પારખી લે. આ આખા લેખમાં ભણે ખોરાકનો પ્રશ્ન વિદ્યાર્થી ઉપર વધારે અસર કરી જતો દેખાય; પરંતુ સમગ્ર વિદ્યાધિભવન ઉપર ગૃહપતિના ચારિત્ર્યની કેટલી ઉડી છાપ પડી શકે છે તે આમાંથી આપણે જોઈ શકીએ તેમ છીએ.

મુલાકાત લેનારા મહેમાનોને આ સ્થળે મારે કશું કહેવાનું ન હોય. પરંતુ તેઓને મિત્રભાવે એટલું તો કહી જ લઉં કે સંસ્થાની મુલાકાતોમાં વિદ્યાર્થીઓ સાથેના મુક્ત પરિચયને તેમણે અગ્રસ્થાન આપવું જોઈશે. સંસ્થાનું તે અત્યંત મહત્ત્વનું અંગ છે અને તેની અવગણના કરીને સાચી સંસ્થાને તમે નહિ જ જોઈ શકો.

હરભાઈ.

ચર્યાપત્ર

શ્રીયુત તંત્રીય: 'છાત્રાસય'

સચિનય નિવેદન કે 'છાત્રાસય' અઢી વર્ષથી ચાલે છે અને તેના મનનીય તેમજ શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિએ લખેલા લેખોએ આજે ગૃહપતિઓને, વિદ્યાર્થીઓને અને સંસ્થાના સંચાલકો તેમજ માળાપોને વિચાર કરતા કરી મૂક્યા છે તે કાંઈ જેવી તેવી જાગૃત નથી. છતાં મને દુઃખ થાય છે કે તમારા અને શ્રી. દરભાઈના લેખો સિવાય ભાગ્યે જ બીજા કોઈ અભ્યાસીઓના-ગૃહપતિઓના લેખો જોવામાં આવે છે. અને તે માટે આપણા બધા ગૃહપતિઓ શિક્ષણશાસ્ત્રના વિચારકો અને મંડળના સંઘીઓ (હું પણ તેમાં જ આવી જઈ છું.) ગુન્હેગાર છે જ.

શ્રી. કાકા દાલેદકર જેવા પ્રખર શિક્ષણશાસ્ત્રી પાસેથી આપણે ઘણું ઘણું મેળવવાનું રહે છે. આવી ઉદાસીનતા આપણને ન જ શોભે. ખેર ! હવે આપણે જાગીએ અને છાત્રાસયને વધારે અપનાવીએ.

આપણાં છાત્રાસયોના અનેક પ્રશ્નો આપણને મૂંઝવી રહ્યા છે અને તેનો ઉકેલ શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિએ ન આવે ત્યાં સુધી તે એમ ને એમ રહેવાના જ. એટલે મારી વિનંતિ છે કે આપણે ગૃહપતિઓએ અને વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નોનો મારો ચક્ષુએ રાખવો અને છાત્રાસયમાં તેના ઉત્તરો આપ્યા કરે.

બીજું, વિદ્યાર્થીઓની ફરીઆદ છે કે “અમારે માટે તો ‘છાત્રાસય’ જાણે કે ન જ હોય તેમ ગૃહપતિ અને સંચાલકો તથા છાત્રાસયની વિધવિધ પ્રવૃત્તિઓ વિશે જ લેખો આવે છે.” તેથી વિદ્યાર્થીઓને માટે પણ પ્રસંગોપાત માર્ગદર્શક લેખો આવવા જોઈએ.

મારી તો એ પણ ઈચ્છા છે કે આપણાં છાત્રાસયોની વિધવિધ પ્રવૃત્તિઓના દ્વંદ્વા સમાચારને પણ છાત્રાસયમાં સ્થાન હોવું જોઈએ.

વિશેષ છાત્રાસય તેમજ ગૃહપતિશાસ્ત્રની મીમાંસા અને નવીન માર્ગદર્શનનો ગૂંજાત ગદારના પ્રદેશોમાં પ્રચાર થવાની અતિ ઘણી આવશ્યકતા હોઈને છાત્રાસયની દ્વિંદી આરુત્તિ માટેનો મારો અનુરોધ ફરીથી સચિનય રણુ કર્યા સિવાય રહી શકતો નથી.

કુલચંદ હરિચંદ દોશી.

નોંધ — શ્રી. કુલચંદસાહનના આ પત્રને આનંદપૂર્વક અમે પ્રગટ કરીએ છીએ. છાત્રાસય સમેલન પ્રવૃત્તિનું એક સુંદર ફળ તે આ ‘છાત્રાસય’

માસિક છે. છાત્રાશય માસિક દ્વારા આપણે છાત્રાશયનું તાત્ત્વિક તેમ જ વ્યવહારુ શાસ્ત્ર ઉભું કરવા ઇચ્છીએ છીએ. છાત્રાશય માસિક દ્વારા આપણે વિદ્યાર્થીઓને, ગૃહપતિઓને, મંત્રીઓને, દૂરદ્રીઓને, સંચાલકોને, માર્ગાપોર્તે અને જની શકે તેટલો સમાજને કેળવવાના કાડ ધરાવીએ છીએ. આ કામ અત્યંત કષ્ટ છે. એટલે હાથે ને જની શકે તેવું નથી. ‘છાત્રાશય’ માસિકની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી ત્યારે ‘છાત્રાશય મંડળ’ના તમામ સભાસદોનો અને તમામ સહાનુમુતિ ધરાવનારાઓનો સુદર સહકાર મળશે તેવી અમે આશા રાખી હતી. આ આશા સફળ નથી થઈ તેમ આપણે રા કાઈ ભેદ શક્યા છીએ. આજે ફરીથી તમામ મિત્રોને આ પ્રવૃત્તિમાં પોતાનો સહકાર આપવાનું સ્મરણ આપીએ છીએ અને આશા રાખીએ છીએ કે મિત્રો મોડા મોડા પણ જનશે.

છાત્રાશયના શાસ્ત્રને વધારે ઉપયોગી અને વ્યવહારુ બનાવવા માટે કામ કરનારાઓની મુશ્કેલીઓનો ઉકેલ પ્રશ્નોત્તર દ્વારા થાય એ ઇચ્છવા જેવી પદ્ધતિ છે. છાત્રાશયના તમામ ગૃહપતિભાઈઓને, વિદ્યાર્થીઓને અને સંચાલકોને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે પોતાના માર્ગમાં આડી આવતી મુશ્કેલીઓ તેઓ રજુ કરે. તેનો યથાશક્તિ ઉકેલ લાવવાનો પ્રયત્ન ‘છાત્રાશય’ દ્વારા જરૂર કરવામાં આવશે.

શ્રી. દુલ્લભાઈભાઈએ રજુ કરેલી વિદ્યાર્થીઓની ફરીઆદ અમુક અંશે સાચી છે. વિદ્યાર્થીઓને સીધી રીતે ઉપયોગી થાય તેવા લેખો ખુબ જોઈ આવે છે. આ હકીકત તરફ અમારું ધ્યાન ખેંચવા માટે અમે તે ભાઈનો આભાર માનીએ છીએ. હવેથી પ્રમોગોપાન વિદ્યાર્થી આલમને ઉપયોગી થાય તેવાં લખાણો પ્રગટ કરવાનો અમે જરૂર પ્રયત્ન કરશું. ચાલુ અંકમાં જ અમે તેની નાની એવી શરૂઆત નો કરી જ દીધી છે.

‘છાત્રાશય’ને હિંદી ભાષામાં પ્રગટ કરવાનો વિચાર અત્યંત સુંદર અને સ્તુલ્ય છે. પરંતુ તે કેટલો વ્યવહારુ જની શકે તેનો અમને પૂરેપૂરો ખ્યાલ નથી. હજી તો આપણી આ ગૂંજરાતી આવૃત્તિને પણ વધારે પ્રચારવાની જરૂર છે, ને તરફ તમામ મિત્રોનું અમે ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. ‘છાત્રાશય’ના હજી પૂરા હજાર ગ્રાહકો પણ નથી. જ્યાં સુધી ગૂંજરાતનાં હજારો ઘરોમાં અને સંખ્યામધ્ય શિક્ષણસ્થાનોમાં તે પ્રવેશ પામે નહિ ત્યાં સુધી આપણે કાંઈ પણ જાંપીએ નહિ. આ તકનો લાભ લઈ ‘છાત્રાશય મંડળ’ના તમામ સભ્યોને અમે ફરી ફરી વિનંતિ કરીએ છીએ કે ‘છાત્રાશય’ ગ્રાહકની

સંખ્યા વધારવામાં તેઓ પોતાથી બનતું સઘળું અવશ્ય કરે. યથાકાળે તેની ફાંદી આવૃત્તિ પણ નીકળશે જ તેમાં અમને શંકા નથી.

મારો અનુભવ

*[અનુસંધાન ગાંધી પાને ૭૦ થી]

વિચારમાં ને વિચારમાં ભાગ્યેજ પાંચ મિનિટ ગઈ હશે ત્યાં તો “સાહેબ, આનો ઉચ્ચાર કહોને.” “સાહેબ, આ સમજાવું નથી તે સમજાવોને.” તેવા અવાજોએ મને જગાડ્યો. માથું ઊંચું કરીને આંખ ઉઘાડી જોઈ ત્યાં તો મારી સામે બે વિદ્યાર્થીઓ ઉભેલા. બન્ને પોતપોતાની મુશ્કેલીઓ ઉઠાવવા મારી પાસે આવેલા. મેં કહ્યું : ‘શું છે ?’

હું વિચાર વમળમાં એટલેા બધો ગુચવાઈ ગયેલો હતો અને આ અશાંતિ અને અગવસ્થાએ મને એટલે બધો મુંઝવેલો હતો કે મારા સ્વભાવ ઉપરથી મારો દાણ ખસી ગયો હતો. “શું છે ?” તેમ પૂછવાના મારા અવાજમાં કંટાળો અને રોશ હતો એ મને પણ અત્યારે સમજાય છે.

“સાહેબ, આનો ઉચ્ચાર નથી આવડે.” “સાહેબ, આ વાક્યનો અર્થ નથી સમજાવો.” એમ બન્ને જગ્યાએ ફરીથી પોતાની મુશ્કેલીઓ બતાવે ફરી.

“તમારી જગ્યા ઉપર બેસી રહેવું હતું ને ! મેં નથી કહ્યું કે હું પોતે જ ફરતો ફરતો આવીશ અને જેને જરૂર હશે તેને મદદ કરીશ ? છતાં તમે અહીં કેમ આવ્યા ?” મારો ક્રોધ વધતો હતો.

“અમે વાટ ઘણી જોઈ, પણ સાહેબ તમે તો ઝેંઘતા હતા તેથી અહીં જ આવવું પડ્યું.” બન્ને વિદ્યાર્થીઓ સહેજ હસતા હતા. મારો ક્રોધ અનેક ગણો વધી પડ્યો. વિચારનિમગ્નતાને આ લેક્ષો બીધ મમજે છે ? કેવી સમજાવ ! અને અફસોસ કેવો ઉપયોગ ? વારંવાર વિચાર કરીને જ ‘પગલું’ બરવાની મારામાં એક ટેવ છે તે મને મદદ ન આવી હોત તો જરૂર આ બન્ને જણાને મેં તમાચા ધરી દીધા હોત ! મારા ક્રોધને મનમાં જ શમાવી, તમાચો મારી જોઈ ગાંડું રાખ્યા બરાબર કરી હું કૃત્રિમ હસ્યો અને તેમને પોતપોતાની જગ્યાએ જવા કહ્યું. બન્ને જણા મંદ મંદ હસતા હસતા ધીમે પગલે પાછા ફર્યા. “જલ્દી આવજો હો સાહેબ.” તેઓ મને કહેતા ગયા.

હજી તો આ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની જગ્યાએ પહોંચ્યાને નહોતા ત્યાં તો અનેક બીજા અવાજો ઉઠવા લાગ્યા.

“ સાહેબ, આ નર્મદ આટલો દાખલોએ શીખવતો નથી. ”

“ સાહેબ, આ ભાતુ પોતાની નોટ ભેવા માટે નથી આપતો. ”

“ સાહેબ, આજે લેસન પૂરાં થાય તેમ લાગતું નથી. ”

“ સાહેબ, પાસેની બોર્ડિંગમાંથી મારા વર્ગના એક વિદ્યાર્થી પાસે દાખલા ગણી આવું ? ”

“ સાહેબ, આ ઘોંઘાટમાં કામ જ થતું નથી માટે શાંતિ રખાવો તો ફિક. ”

ફેટલાદ અવાજે ગણાવું ? આ ભાતુને હું ઓળખતો હતો. તે ખરેખર સારો વિદ્યાર્થી હતો છતાં આજે તેની સામે ફરિયાદ કેમ થાય છે ? આ નર્મદ અને આ રમુ બંધાય મારી શાળામાં હુશિયાર વિદ્યાર્થીઓ ગણાય છે, છતાં અહીં આટલી બધી મદદ શા માટે લીધા કરે છે ? આ લક્ષિત અને વિનુ માગ વર્ગના વ્યવસ્થાપિત વિદ્યાર્થીઓ છે છતાં આજે તેઓ જ કેમ અવ્યવસ્થા ઉભી કરે છે ? આ રમુ અને કનુ તો અત્યંત વિનીત વિદ્યાર્થીઓ છતાં આજે તેઓ જ મારી મશ્કરી કેમ કરે છે ? આવા અનેક વિચારો મારા મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા. આજનો અનુભવ તો ભારે પડે છે ! એક વિચારને છલુવા માટે પૂરતો અવકાશ મળતો નથી ત્યાં તો બીજો વિચાર આવીને ઉભો જ છે. અને તેના ઉપર બાગ્યે જ પાંચ મિનિટ આપી શકું ત્યાં તો ત્રીજો લાગર ! અને આ વિચારો પળુ કેવા ? એક પછી એકને આટિ તેવા ! મારી મુંઝવણમાં વધારો થવા જ કરતો હતો. મારું જ્ઞાન ઓમરી જતું હતું. મારું શિક્ષણશાસ્ત્ર ક્યાંઈએ સંતોષ જતું હતું અને પ્રેમ તથા દયાની મારી દિશ્મુશી નરીન વિચારણા માગી રહી હતી. આવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું અને શું ન કરવું તેનો નિર્ણય અત્યંત કઠિન થઈ પડતો હતો.

હરભાઈ.

‘ છાત્રાલય ’ દર અંગ્રેજ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના જે શિલિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘ છાત્રાલય ’ શ્રીશિક્ષામૃતિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતાન રોડ-‘ શ્રીસરસ્વતી ’ છાપખાનામાં પારી. બીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી. નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બરે ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મેંડળ' તરફથી),

વર્ષ ૩ જી
૧૯૨૬

અંક ૩ હો
જીન

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

આ કરી નાખું અને તે કરી નાખું એમ હજાર
ધોડે ચડવાનાં પ્રલોભનો મળ્યા જ કરે તેવો
આ જમાનો છે. પરંતુ માણસે પોતાની શક્તિઓ
અને મર્યાદાઓનો વિચાર કરવો જ જોઈએ.
ગજ હાથવટનું કામ હાથ ધરવાથી બધું
બગડે છે. એનેક ઠેકાણે બાથો ભરવાથી બધી
બાથો શિથિલ થાય છે. શક્તિઓ સમજીને
કામ હાથ ધરવામાં માત્ર છે. એક કામને હાથ
ધરી, તેને વળગી રહી તેને જ પાર પાડવામાં
સાચું ડહાપણ છે.

જનની સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી પાર્શ્વ સુજરાતી સમાજે

મિત્ર સહાયતા આપવાને
તરફથી સચિનય સમ્રેમ ભેટ.

વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ

છાત્રાસયના ગૃહપતિ માટે સૌથી વધારે મુંઝવનારો કોઈ પ્રશ્ન હોય તો તે વિદ્યાર્થીઓના સહકારનો હોય છે. ગૃહપતિ પોને ખૂબ લાવનાશીલ હોય, મહેનતુ હોય, પોતાના છાત્રાસય માટે પ્રાણ આપવા તૈયાર હોય, વિદ્યાર્થીઓ તરફ પ્રેમ અને મમત્વવાળો હોય છતાંયે પોતાના કામમાં પોતાના વિદ્યાર્થીઓનો સહકાર મેળવવો એ તેને માટે વિશ્વમાં વિશ્વ કામ થઈ પડે છે. છાત્રાસય સુધારણાની ધગશ રાખીને, વિદ્યાર્થીઓના હિતાહિતના ઉંડા વિચાર કરીને તે અમુક અમુક યોજનાઓ વિચારે છે; પણ તેને અમલમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરે કે તુરંત જ મોટા અને સમજી ગણાતા વિદ્યાર્થીઓ જ તેનો વિરોધ કરે છે અને કામને સળ પડવા દેતા નથી. ગૃહપતિ તેમને અનેક દષ્ટિથી સમજાવે છે, પોતે જોખમ ખેડવા તૈયાર થાય છે પરંતુ વિદ્યાર્થીઓનો સહકાર દુર્લભ થઈ પડે છે.

છાત્રાસયના ગૃહપતિ માટે આવા પ્રસંગોનાં દર્શાવો ટાંકવાની જરૂર નથી. હરહમેશ એક યા બીજી રીતે આવા પ્રકારની મુંઝવણો ગૃહપતિના જીવનમાં ઉભી થયા જ કરે છે.

આ મુંઝવણો મટાડવા માટેનું અને વિદ્યાર્થીઓનો સાચો સહકાર સાધવા માટેનું એક ઉત્તમ સાધન તે વિદ્યાર્થીગૃહપતિની પ્રથા છે. વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિને સહકાર નથી આપતા તેનું કારણ તેઓ ગૃહપતિના કામમાં પથરો નાખવા માગે છે, અથવા તો છાત્રાસયમાં તોફાન મચાવવા ઇચ્છે છે તેમ નથી; તેનું ખરું કારણ તો વિદ્યાર્થીઓને છાત્રાસયના કામની ગંભીરતાનું પૂરું જ્ઞાન હોતું નથી અને તેવા કામ માટેની પોતાની જવાબદારીઓ શી શી છે, તેની કલ્પના હોતી નથી તે છે. મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિની યોજનાઓનો પોતાની જુદીથી વિચાર તો કરી જ શકે છે; પરંતુ એ વિચારની પાછળ અનુભવ કે જવાબદારીનું જાણ નથી હોતું તેથી સહકાર આપવા જેટલી વૃત્તિ કે સામર્થ્ય ફળવી નથી શકતા. આવું સામર્થ્ય ફળવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને તેની તાલીમ માટેના અવકાશો આપવા જોઈએ. આવા અવકાશો તેમને માથે જવાબદારીનાં કામો મૂકવાથી જ આપી શકાય છે.

પંદર દિવસે અથવા તો મહિને દિવસે એક કે બે દિવસ છાત્રાસયના એકાદ મોટા વિદ્યાર્થીને અથવા તો બે મોટા વિદ્યાર્થીઓને ગૃહપતિપદે

મુકવા. એ દિવસો દરમ્યાન વિદ્યાર્થીને ગૃહપતિની કુલકુલા સત્તા આપવી. જ્યેષ્ઠજાત ગૃહપતિને જે જે મર્યાદાઓ હોય એ તો તેણે સ્વીકારવાની જ. પરંતુ ગૃહપતિપદે બેસાર્યા પછી તેના કામમાં જરાય દમલગીરી ન બોધાય. આમ વારા ફરતી છાત્રાસયની જવાબદારી સમજી શકે તેવા વિદ્યાર્થીઓને ગૃહપતિપદે મુક્યા કરવા કે જેથી ગૃહપતિના કામની ગંભીરતાનો અને જવાબદારીનો ખ્યાલ તેમને આવ્યા કરે.

ગૃહપતિના કામની તાલીમ પામેલા આવા વિદ્યાર્થીઓ ખરે દાણે ગૃહપતિની પડખે ઉભા રહેવામાં પછી જરાય પાછા પડતા નથી. ગૃહપતિના કામની તાલીમ પામેલા આવા વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિને સહકાર આપવો એ પોતાનો ધર્મ સમજે છે; અને એમ ગૃહપતિનું કામ વિદ્યાર્થીઓના સહકારથી વધારે સરળ અને દીપે તેવું થાય છે.

હરભાઇ.

ઘટતી જતી તાકાત

જ્યારે જ્યારે જૂના વિદ્યાર્થીઓ અમારા છાત્રાસયમાં આવે છે ત્યારે સારે એક ટીકા તો જરૂર કરે જ છે: “અમે હતા સારે છોકરાઓમાં જે તાકાત હતી તે હવે દેખાતી નથી.” આ ટીકા જ્યારે જ્યારે હું સાંભળું છું ત્યારે ત્યારે મારા મનમાંથી અનેક પ્રશ્નરતા વિચારો પસાર થઇ જાય છે.

જૂના વિદ્યાર્થીઓની વાત હકાતતની દૃષ્ટિએ સાચી લાગે છે: નવા વિદ્યાર્થીઓમાં શરીરની, શુદ્ધિની અને હૃદયની તાકાત જૂના વિદ્યાર્થીઓની સાથે સરખાવતાં પ્રમાણમાં ઘટતી જતી તો દેખાય છે. એક તરફથી નવી પ્રજા વધારે તાકાતવાળી બને તેવા મનોરથો સેવાય છે અને પ્રયત્નો થાય છે, ત્યારે બીજી તરફથી હકીકત કંઈક અન્ય વસ્તુસ્થિતિનું દર્શન કરાવે છે! આ છે શું?

નવી પેઢીની તાકાત વધવાની જ છે તેમાં તો શંકા નથી. યોગ્ય અવકાશ આપવામાં આવે તો જૂતકાળના કરતાં વર્તમાન જેટલો ઉજ્જો દેખાય છે તેથી વધારે ઉજ્જો ભવિષ્યકાળ બનવાનો. તેવો અવકાશ જેટલો ઓછો તેટલું પરિણામ વધારે ખરાબ.

આવી ઘટતી જતી તાકાતનાં કારણો તપાસીએ.

પરંપરાની રચાર્થિતાને ક્ષીણે દેશમાં ગરીબી દિન પ્રતિદિન વધતી જ જાય છે. મધ્ય કાલે આપણે દેશ સમૃદ્ધ હતો નેટલો આજે નથી; અને આજે

જેટલો છે તેટલો આવતી કાલે રહેશે કે કેમ તે શંકા છે. સમસ્ત પ્રજાનું લોહી એક યા બીજા છિદ્ર વાટે ચૂસાયે જ જાય છે. હીનસત્ત્વ પ્રજા દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે હીનહીન જનતી જાય છે. આ પરિસ્થિતિનું પરિણામ ઉછળતી પ્રજાને સોમયુ પડે છે. ગરીબીમાં વધારે ને વધારે દુઝતાં જતાં માથાપો પોતાનાં બાળકોને પૂરું પોષણ પણ આવી શકતાં નથી. એકાદ મોટા કુટુંબમાં તો બાળક દીકરાઓ પાસેર દુધ કે બે ભાર ઘી મળવાનાં પણ સાંસાં હોય છે. આ દગ્ગિ સમાજનાં જ બાળકો આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ આવે છે. છાત્રાલયના સંચાલકો માસિક શ્રી ગમે તેટલી ઓછી રાખે તો પણ આપણા ગરીબ સમાજને જરૂરી તેટલા પૈસા પોતાના બાળક ઉપર ખર્ચ કરવાને મળતા નથી હોતા. કેટલાંક છાત્રાલયો માસિક સાત આઠ કે દસ રૂપિયા લે છે તો કેટલાંક છાત્રાલયો બોજનખર્ચને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ફાળે પડેના વહેંચી દેવાની પ્રથા ચલાવે છે. ન્યાં ખર્ચ કરતાં ઓછા પૈસા લેવામાં આવે છે ત્યાં ગૃહપતિની દષ્ટિ દરરોજ કરતાં લોભ તરફ વધારે રહેતી જણાય છે. ન્યાં ભાગે પડેના ફાળો વહેંચી દેવાની પ્રથા હોય છે ત્યાં ખુદ વિદ્યાર્થીઓ જ કંબુમાર્ધ કરતા માત્રમ પડે છે.

આ બધાનું પરિણામ એ આવે છે કે વિદ્યાર્થીઓને પોષક તરવો નોંછએ તેટલા પ્રમાણમાં મળતાં જ નથી. તેમનાં શરીર દિન પ્રતિદિન તાદ્રાત વિનાનાં જનતાં જાય છે. જુવાનીના જોસમાં આપણને નરી આંખે કદાચ આ વસ્તુસ્થિતિ ન દેખાય; પરંતુ પરિણામ ઘણું જ ગંભીર આવે છે તેમાં તો બે મત નથી જ.

જુવાન શરીરને પૂરતાં પોષક તરવો નથી મળતાં એ તાદ્રાત ઘટવાનું એક કારણ.

ખીજું તેવું જ કારણ તે આજની આપણા સમાજની અનારોગ્ય ટેવો છે. સામાન્ય રીતે જે હવાપાણી અને વાતાવરણ માણસના લોહીને શુદ્ધ રાખે અને શોષક તરવોના અવજનવરથી મલિન તરવોના દુર્મલામાંથી બચાવી લે તેવાં હવાપાણી કે વાતાવરણ આજે આપણને દુર્લભ થઈ ગયાં છે. આપણાં આજનાં છાત્રાલયો પણ તેમાંથી જન્યાં નથી. પછી તો જુવાન શરીરની ગમે તેટલી માવજત રાખવામાં આવે તો પણ તે કોઈ પણ વસ્તુને લાભ ઉઠાવી શકે જ નહિ. આનું પરિણામ આપણી મહેનત કે કાળજીનું પાણી અને વિદ્યાર્થીઓની અવદર.

ઘટતી જતી તાકાતનું બીજું એવું જ કારણ તે આજની કેળવણીના ક્રમમાં દેખાતી અસમાનતા છે. કોઈ ઠેકાણે શરીરની ઉપેક્ષાએ બુદ્ધિને પોષવામાં આવે છે તો કોઈ ઠેકાણે બુદ્ધિને અવગણી શરીરને જ માત્ર પોષવામાં આવે છે. આવી અસમાનતા જુવાનના કોઈ પણ એક અંગને બીજાના બોગે રાશકત બનાવવાના મિથ્યા પ્રયત્નો કર્યા જ કરે છે. પરિણામે એક અંગ રાક્ષસી બને છે અને બીજા હીજરાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં પણ જુવાન દુનિયાની તાકાત ઘટતી જતી દેખાય તો તેમાં નવાઈ નહિ.

આવું જ મહત્વનું બીજું એક કારણ તે આજની શાળાઓ છે. આજની શાળાઓનો ક્રમ, શિક્ષણની પદ્ધતિઓ, શિક્ષણના વિષયો, પરિણામ-દર્શી દૃષ્ટિ વગેરે એવી રીતે યોજાયેલાં છે કે જેને લીધે વિદ્યાર્થીની તાકાત હરહમેશ ઘટતી જ રહે. આપણે છાત્રાલય ચલાવનારાઓ આ વસ્તુસ્થિતિથી અજાત નથી. છાત્રાલયમાં જુવાનોની શારીરિક યા માનસિક કોઈ પણ પ્રકારની તાકાત વધારવા માટેના આપણે જેટલા જેટલા પ્રયત્નો કરીએ છીએ તે બધાવની આડે હમેશાં શાળા આવીને ઉભી જ હોય છે ! આપણે જરા-બર જાણીએ છીએ કે આપણા માર્ગમાંથી જો આ શાળા કંટકને ખસેડી લેવામાં આવે તો આજના આપણા વિદ્યાર્થીઓનો રંગ આપણે કંઈ ઓર બતાવી શકીએ. આપણા બધા પ્રયત્નો શાળાનાં બંધનોથી હમેશાં બધાયેલા જ રહેતા હોય છે. આપણી એવી પણ માન્યતા છે કે જુવાન વિદ્યાર્થીને વિકસવા દેવો હોય તો શાળાનાં બેઠકા બંધનોમાંથી તેને છોડાવ્યે જ છૂટકો છે. આવી માન્યતાને કારણે જ આપણે આપણી પોતાની શાળાઓ ચલાવવા હમેશાં તત્પર છીએ અને જેને જેને સંયોગો અનુકૂળ થઈ ગયા છે તેઓએ પોતાની શાળાઓ ક્યારની શરૂ પણ કરી દીધેલી છે.

ઘટતી જતી તાકાતનાં આવાં કારણોમાં આપણી આજની સામાજિક પરિસ્થિતિને પણ એક કારણ ગણી શકાય. બાળકોનો, વૃદ્ધોનો, નાની ઉંમરમાં પડેલા કુટુંબનો બોબો વગેરેને લીધે આજનો જુવાન કાં તો જન્મથી જ નિર્માલ્ય અને પ્રાણહીન હોય છે, અને કાં તો સમાજની ચક્કીમાંથી વહેણામાં વહેણે દળાઈ જઈને પ્રાણહીન બની જાય છે. આજનું સામાન્ય મરણપ્રમાણ અને ખોસ કરીને બાળમરણનું પ્રમાણ જોતાં આપણને આ સંસારનું બાન ચલાવિના રહે નહિ. આપણાં છાત્રાલયોમાં જે ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે તે ઉંમરનું મરણપ્રમાણ પણ ચોંકાવનારું છે. ખીન-

જવાબદાર અને અણસમજી સમાજ હજી પણ ચેતતો નથી અને પોતાની મુખીયમાં વધારો કર્યો જ નય છે !

વધતી જતી જાતીય જાદીઓ પણ તાકત ધટવાનું એક મહત્ત્વનું કારણ છે. જાતીય જ્ઞાન તરફ આપણા આજના સમાજની બેદરકારી અને તે વિષયમાં ચક્રાવવામાં આવતાં જૂઠાણાં છેક જ નાનપણથી બાળકનામાં જાતીય જાદીનાં ઝેર રેડે છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં આજે જે વિદ્યાર્થીઓ આવે છે તેમના ચહેરા તરફ નજર નાખતાં વેંત જ આપણને વહેમ જાય છે કે રંજેને બિચારો જાતીય જાદીમાં ફસાયો હોય ! અને ખરેખર સહેજ ઊંડા ઉતરીને તપાસ કરતાં માલુમ પડે છે કે કાં તો તે જાતીય જાદીમાં ફસાયેલો જ હોય છે અને કાં તો તૈયારીમાં હોય છે.

આજની વિદ્યાર્થીઓની ધટતી જતી તાકતનાં મોટાં મોટાં કારણો આપણે તપાસ્યાં. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરનારને કે વિચાર કરનારને આવાં અનેક ખીજાં કારણો હાથ લાગે તેમ છે. ભાવિ પ્રજા વધારે સુદૃઢ થાય, વધારે બળવાન થાય, વધારે વીર્યવાન થાય એવા આપણા મનોરથો હોય, ભાવિ પ્રજાને આ તાકતના ધસારામાંથી બચાવી લેવી એ આપણે આપણા ધર્મ સમજતા હોઈએ તો ઉપર ગણાવેલાં કારણોને હરકોઈ પ્રયત્ને નાબૂદ કરવા આપણે હવે દટીબદ્ધ થવું જોઈએ.

હરશાષ્ઠ.

આટલી બધી જોડુકમી !

મોહન : “ દોસ્ત નાનુ, તું તો કોઈ દિવસ દેખાતો જ નથી. મળવું હોય તો મારે તારી પાસે આવવું પડે છે; પણ તું તો આવતો જ નથી.”

નાનાલાલ : “ તને મળવા આવવાની મારી ઇચ્છા તો ખૂબ થાય છે પણ શું કરું ? અમારા છાત્રાલયમાંથી રજા લીધા વિના બહાર જવાય જ નહિ તેવો કડક નિયમ છે. ”

મોહન : “ તેમાં શો વાંધો છે ? નિયમ હોય તો તે પ્રમાણે વર્તવું. રજા લઈને આવવું. ”

નાનાલાલ : “ તને એ નહિ સમજાય, રજા લેવા જવું એ જ એક શિક્ષા છે. ”

મોહન : “ કેમ ? ”

નાનાલાલ: “ રજા લેવા જઈએ એટલે કારણો પૂછી પૂછીને જવ લાઈ જાય. અને એટલેથી જ કંઈ છૂટકો છે? આખરે સાહેબ હુકમ કાઢે કે અત્યારે નહિ જવાય. ”

મોહન: “ પણ રવિવારની રજામાં તો આવી શકાય ને? તું તો રવિવારે પણ દેખાતો નથી! ”

નાનાલાલ: “ તે દિવસે વળી છાત્રાસયનાં કામકાજ ન નીકળે? છાત્રાસયનાં કામ કરવાં એ તો વિદ્યાર્થીઓનો ધર્મ કહેવાય! ધર્મકૃત્ય છોડીને બહાર ભટકવા જવાનું હોય? ”

મોહન: “ તારી તો બહુ ભુરી દશા જણાય છે. અમારા છાત્રાસયમાં તો એવું કશું જ નથી. ત્યારે નાટક સિનેમા જોવા જવાની તો સદંતર બંધી જ હશે ના? ”

નાનાલાલ: “ અરે નાટક સિનેમાની શા માટે વાત કરે છે? ગામમાં સગા સંજંધી આવ્યા હોય તો મળવા જતાં માટે પણ નવનેળાં પાણી ચડાવવાં પડે! ”

મોહન: “ તે તમારા ગૃહપતિની આટલી બધી જોડુકમી? એમને માથે કોઈ સત્તા છે કે નહિ? ”

નાનાલાલ: “ કોને ખબર કોની સત્તા ચાલે છે. અને ઉપરીઓને ઉધુંચતું સમજાવી દેતાં વાર કેટલી? અમારે તો ગૃહપતિની જોડુકમીનો પાર જ નથી. કેટકેટલા દાખલા આપું? ”

મોહન: “ નશીબ તમારાં! ”

૨

રામભાઈ: “ કાં હરિભાઈ, ગૃહપતિનું કામ તો શાવે છે કે? ”

હરિભાઈ: “ કામ શાવવામાં તો કશો વાંધો નથી. શિક્ષકના કામ કરતાં આ કામ મારી પ્રકૃતિને વધારે અનુકૂળ છે. અહીં વિદ્યાર્થીઓ સાથે ચોવીશે ક્લાક રહેવામાં જે આનંદ અને ઉત્સાહ મળે છે તે બીજે ક્યાંઈએ મળવાં મુશ્કેલ. પણ...”

રામભાઈ: “ પણ શું વળી? બોલોને; અટકી કેમ ગયા? ”

હરિભાઈ: “ શું બોલું? મારો એકેય વિચાર અહીં હું પાંચ પાડી શકું તેમ નથી. ”

રામભાઈ: “ કાં? અહીં તમારી કોણ આડે આવે છે? ગૃહપતિ તરીકે તમે હુકમકર્તા સત્તાવાળા છો. વિદ્યાર્થીઓ પણ મળના છે. તમે તેમને ચાહે

‘હો અને તેઓ તમારા ઉપર ખૂબ પ્રેમ રાખતા જણાય છે. પછી શા વાંધો છે ? હવે દોડવોને તમારા કલ્પનાના ઘોડા અને દરેને મનમાન્યા પ્રયોગો !’

હરિભાઈ : “ અરે ભાઈ, મેં કશું નહિ કે એમાંના દશાને અહીં અવકાશ જ નથી ! ”

રામભાઈ : “ પણ શા માટે ? ”

હરિભાઈ : “ શા માટે શું ? સફેટરી સાહેબની જોડુકમી બહુ ભારે છે. ”

રામભાઈ : “ એટલે ? ફેક્ટરી છોડુભાઈ તો બહુ મગ્નના માણસ છે. તમને રાખ્યા તે પહેલાં તો ખૂબ મોટી મોટી વાતો કરતા હતા અને હવે શું થઈ ગયું ? ”

હરિભાઈ : “ કંઈ નથી થઈ ગયું. હજી પણ મોટી મોટી વાતો તો કરે જ છે ! ”

રામભાઈ : “ સારે તમને ક્યાં વાંધો છે ? ”

હરિભાઈ : “ વાંધો ? વાંધા તો અનેક છે. પોતે સમજે નહિ અને પોતાનું નાકું છોડે નહિ. ”

રામભાઈ : “ તે તમે સમજાવોને ? તમારી બુદ્ધિશક્તિનો ઉપયોગ ત્યાં કેમ નથી કરતા ? ”

હરિભાઈ : “ કરી જોયો, ખૂબ કરી જોયો. એમાં કંઈ વળે તેમ નથી હામવું. ”

રામભાઈ : “ પણ તમને ક્યાં આડા આવે છે એ તો સમજાવો. ”

હરિભાઈ : “ ક્યાં શું ? જુઓ; વિદ્યાર્થીઓને કંઈ છૂટ આપવી હોય તો એક વાંધો, તેમને મુસાફરીએ લઈ જવા હોય તો વળી બીજો વાંધો; વિદ્યાર્થીઓની કંઈ સલાહો યોજવી હોય તો એક પ્રકારની બીક અને તેમને કાંઈ સમાજસેવાના કે સંસ્કરણના કામે મોકલવા હોય તો બીજા પ્રકારની બીક. બોલો શું શું ગણાવું ? ”

રામભાઈ : “ પણ તમે એવી મોટી ફલાંગો કાં માટે ? નાનેથી રાજ-આત કરો તો ? ”

હરિભાઈ : “ ત્યાં પણ જોડુકમી ક્યાં બોલી છે ? વિદ્યાર્થીઓના બેરાકમાં વિવિધતા આણવા માટે ઘોડા ઘણા ફેરફાર કરવા માગું તો તેમાં પણ આડા. કશું સમજે જ ત્યારે કે ? ”

રામભાઈ : “ જોરાંકના પ્રજામાં આંડા આંચે છે ? છોડ્યાંને મને મળવા દો, આટલી બધી જોડુકી તો હોય ? એમની બધી ગડાશો ક્યાં સંતાઈ ગઈ ? ”

દરિયાઈ : “ દવે તો કંટાળ્યો છું. દવે તો આ કામ છોડવા માગું છું. ”

રામભાઈ : “ ના ના, મને જગા પ્રયત્ન કરી લેવા દો, આટલી બધી જોડુકી ન જ ચલાવી લેવાય. થોડા દિવસ વધારે રાહ લુઓ. ”

દરિયાઈ : “ ભલે, જોઉં છું. ”

૩

દનુભાઈ : “ અમુભાઈ, તમે સેવાનાં કામો જોખા વિના તો રહેવાના જ નહિ, જૂંડે ને ? હમણાં વળી જાતિમેના સાથે ફેળાવણીની દુનિયામાં પંચ પ્રવેશ કરી સેવાનું ક્ષેત્ર વધાવું ! ધન્યવાદ. ”

અમુભાઈ : “ ધન્યવાદ આપવામાં ઉતાવળા ન યાઓ. કદાચ શીષેકું કામ છોડવું પણ પડે. ”

દનુભાઈ : “ અરે, આ શું જોસો છો ? આખી અવસ્થાપક સમિતિએ તમને એક મને સેક્રેટરી ચૂંટ્યા છે. વળી તમારા હાથમાં કુલકુલાં સત્તા પણ આપવામાં આવી છે. તમે પોને આવા કામ માટે ખૂબ ઉત્સાહ પણ ધરાવો છો. તમારે આ સેક્રેટરીનું કામ આટલા ગણ્યાગાંઠવા દિવસોમાં જ છોડવું પડે એવું તે બને જ કેમ ! ”

અમુભાઈ : “ બને જાણે બને ! સેવાનાં કામો બહુ કપરાં છે. મને થોડા જ દિવસમાં જણાઈ આવ્યું છે કે આવા સેવાના કાર્ય માટે હું નાલાયક છું. ”

દનુભાઈ : “ અમુભાઈ, તમે આ શું જોસો છો ? તમે જો આ કામ માટે નાલાયક, તો પછી આપણી જાતિમાંથી દવે બીજું કયું મત શોધવા જવું ? જાખાદેજ, એ તો તમારી નમ્રતા જોણાવે છે. હું પોતે પણ અવસ્થાપક સમિતિનો સભ્ય જ છું ને ? મારો જોશો ચોક્કસ અભિપ્રાય છે કે તમારા વિના આવું કામ જોનરરી રીતે પણ કરી શકવાનું નથી. ”

અમુભાઈ : “ દનુભાઈ, વાત બહુ હિટી છે. એક બે દિવસમાં જ મારા માટે આ પ્રશ્ન આવો ચઢ્યો છે. સેક્રેટરીનું કામ વહેલી તકે છોડવું જ એવો મત વધારે દઢ થતો ગયો છે. ”

દનુભાઈ: “ પણ મને કંઈ-દારણુ કહેશો ? હું તો તમારો અંગત મિત્ર છું તે મને તો કહો ? ”

અમુભાઈ: “ આ તમારા દરદી લોકોની જોડુકમી મારાથી નથી સહન થતી. એક તરફથી સેવાલાવના મને વધારે ને વધારે મહત્ત્વ દેવા પ્રેરે છે ત્યારે બીજી તરફથી મારું સ્વમાન ધવાતું મારાથી સહન જ નથી થતું, ત્યારે મુંઝવણ ! ”

દનુભાઈ: “ શી જોડુકમી ? કંઈક કહો તો ખરા. ”

અમુભાઈ: “ શું વાત કહું ? તે લોકોના હાથમાં પૈસા મફત જોડે જાણે કે તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે જ તે વપરાય ! હા, જ્યાં જ્યાં અગોચર અર્થ થતું દેખાય ત્યાં ત્યાં તેઓ જરૂર અમને રોકે. વળી જ્યાં સલાહ આપવા જેવું હોય ત્યાં બ્યાજબી સલાહ, પણ આપે. પરંતુ કેળવણીના કામતું કશું પણ જાણે નહિ અને જ્યાં ને ત્યાં માથું માર્યા જ કરે, એ તે કેમ સહન થાય ? કેળવણીના કામમાં કરકસરને જરૂર સ્થાન છે. પણ કંજુસાઇને તો નહિ જ. અને આ લોકો તો કંજુસાઇને વશ થઈ નાનાં નાનાં કામોમાં પણ દખલગીરી કર્યા જ કરે છે. માત્ર દખલગીરી નહિ પરંતુ તેમની રજા સિવાય મંજુર થયેલી રકમ પણ વપરાય નહિ. આટલી બધી જોડુકમી ! હું આ સહન ન જ કરી શકું. ”

દનુભાઈ: “ પણ એ તો બધું ધીમેધીમે ઠેકાણે આવી જશે. સંસ્થાને નવેસરથી રચવી છે. અણુજ લોકો પોતાના ધોમાં તણાયે જાય તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે. એ લોકોની દાનત તો ગુદ છે અને મરાદો શુભ છે, તેમાં તો શંકા નથી. જરા ધીરજ રાખો ભાઈશા ! ”

અમુભાઈ: “ તે લોકોની દાનત વિષે કે ઇરાદા વિષે મારે કશું જ કહેવાનું નથી. મારે જ કહું છું ને કે હું પોતે જ નાકાયક હોઈશ. આજે જ ધનજીભાઈ પાસે જવા ધારું છું. જોઈ છું શું થાય છે. ”

દનુભાઈ: “ હું પણ ત્રણ જણને મળવા ધારું છું. તમને કામ છોડવા નથી દેવું એ ચોક્કસ. ”

૪

વાલજીભાઈ: “ હાં ધનજીભાઈ, આપણે પેલા છોકરાઓને મુસાફરીએ લઈ જવાની દરખાસ્ત માસ્તર લાવ્યા છે તેનો શો વિચાર કર્યો ? ”

ધનજીભાઈ: “ વિચાર શો હોય વળી? આ ખરે તડકે બહાર રખડવા મોડલીને છોડરાઓને માંદા પાડવા છે? અને રખડવા પાછળ આટલા બધા પૈસા તે શાના ખરચાય? પંદર સો રૂપીઆ! હું તો ના જ કહું છું.”

વાલજીભાઈ: “ પણ માસ્તર વાંસે લાગ્યા છે અને આપણા સેક્રેટરી સાહેબ અમુભાઈ તો ખૂબ જ આગ્રહ કરે છે.”

ધનજીભાઈ: “ માયી વાત કહું? મારે હવે આ તમારી બોર્ડિંગના દ્રસ્ટી નથી રહેવું ભાઈશા’બ!”

વાલજીભાઈ: “ હાં વળી? શું થયું? આટલા આટલા પૈસા તમે પોતે આપો છો; તમારી લાગવમથી બીજા દાનરો આવે છે. એ બધા તમારા વિશ્વાસથી જ આપે છે ને! તમે દ્રસ્ટી મટી જાઓ તો પછી પાછળ દીવાણું!”

ધનજીભાઈ: “ ના ભાઈ, એમ શા માટે? કોઈનું કંઈ અધવચ અટક્યું છે? નળનાં ગાડાં નળમાં રહ્યાં જાણ્યાં છે? હું નહિ તો બીજા અનેક. સારા કામમાં કાણ નહિ પડે?”

વાલજીભાઈ: “ અરે, એમ તે હોય? પણ તમને શો વાંધો પણો એ તો હો?”

ધનજીભાઈ: “ વાંધો શું ભાઈશા’બ? આ તો જીલ્લમ છે જીલ્લમ! ગાંડું ગોપીચંદન વાપરી કામ કરવું નેમાંયે કંઈ મુખ છે?”

વાલજીભાઈ: “ પણ શું થયું એ તો હો.”

ધનજીભાઈ: “ આ હું પોતે પૈસા ભરું; બીજાને અરમાવીને કરાવું: વ્યવસ્થા સારી રહે માટે દ્રસ્ટી ચાઉં; ધંધામાંથી વખત મેળવીને પણ કામ કરું, સારે તમારા સેક્રેટરી અને કમિટીના મેમ્બર સાહેબો મને જોડુકમી-વાળો કહે! જોડુકમી તે મારી કે તેમની? મારે આ કાળા દાઢ નથી દરવા.”

વાલજીભાઈ: “ આપણે કંઈ વાંધો પણા હોય તો કમિટી બોલાવીએ અને વાત રજુ કરીએ.”

ધનજીભાઈ: “ મારે કશું જ કરવું નથી. કમિટીકમિટી બધું તમે જાણો. પેલો આજકાલનો કન્યાશાલ, કાલે આવીને કંઈ બોલી ગયો છે ને? એવા બે બદામના જીવાનીયાઓ પાસે મારે હક્ક નથી પડવું. એવા આજ કાલના છોકરાની આટલી બધી જોડુકમી?”

ધડો

લીંગડી જૈન વિદ્યાર્થીભવનના વિદ્યાર્થીઓ ગયા ઉનાળાના વેદશત્રમાં કાઠિયાવાડની મુસાફરીએ નીકળેલા ફરતા ફરતા તેઓ તળાખ જઈ પહોંચ્યા. તળાખમાં કાઠ ગૃહસ્થ તે જ દિવસે સંઘ જમાડતા દરે એટલે આ વિદ્યાર્થીઓને પણ તેમણે નિમંત્ર્યા. આ મેળાવણમાં કંઈક એવું જાનવા પામ્યું કે જેને પરિણામે નાના નાના વિદ્યાર્થીઓને માર પડ્યો. આ આખી પરિસ્થિતિ ઉપર એક જાણકાર ભાષ્યએ એક મોટા લેખ લખી મોકલ્યો છે. એ લેખમાં તળાખના અંધને આવા કૃત્ય માટે જવાબદાર મણી કપડે આપ્યો છે; લીંગડી વિદ્યાર્થીભવનના ગૃહપતિને વિદ્યાર્થીઓને તેવા વગમાં જમવા લઈ જવા ગદસ ઉધડા લીધા છે; આપણા આજના નાતવગઓને સમ્રામાં સમ્રા ભાષામાં વખોડી કાઢ્યા છે અને આપણો સમાજ આ મધું ઠંડે કલેજે જોઈ શકે છે અને સહન કરી શકે છે, માટે તેમની ધૂળ કાઢી છે ! એ અહીં આપ્યું નથી.

તળાખનો પ્રમંગ અન્યા પછી લીંગડીના તમામ વિદ્યાર્થીઓ અમાગ મહેમાન થઈ ગયા હતા. તેમના ગૃહપતિ ભાઈ દલપતરામ પણ અમારે ભાં રહી ગયા. ભાઈ દલપતરામને હું લાંબા વખતથી ઓળખું છું. તેમના છાત્રાસયમાં જઈને તેમનું આજ્ઞતું કામ મેં જોયેલું છે. તે ભાઈ એક મુંદર ગૃહપતિ છે. આદર્શો માટે તનતોડ મહેનત કરનારા છે. વિદ્યાર્થીઓ તરફની તેમની જૂતિ અનુકરણીય છે, તેમના મહેન્ટી પણ મેં આ કિસ્સો સાંભળ્યો. તેમના કથનમાં અવિશ્વાસ મૂકવાનું મને કશું જ કારણ નથી મળ્યું.

મારી પાસે પડેલા લેખ ઉપરથી અને ભાઈ દલપતરામ તથા તેમનો સાથીઓની વાતચીત ઉપરથી હું એટલું તો અનુમાન જરૂર કાઢી 'સર્યો છું' કે તળાખના સમલુ શહેરીઓએ વસ્તુસ્થિતિને કાચ ધરવામાં કંઈક ભૂલ કરી છે. સમલુ અને કાઠા જણાતા માણસોએ ધાર્યું હોત તો હિબી થએલી પરિસ્થિતિમાંથી જવાબને બચાવી લઈ સહન અને નાહકનું વૈમનસ્ય ઉત્તું ન થાન.

એ ગમે તેમ હો. એ આખા પ્રસંગમાંથી આપણને છાત્રાસય શલાવનારાઓને ભારે ધડો મળે તેમ છે.

એક તો એ કે સવાસો જેટલા વિદ્યાર્થીઓના મોટા યોજાને એકી સાથે રાખીને મુસાફરી ઉપર નીકળવું તે ભારે પડે તેવું છે. આવડા મોટા

સમૂહને એકી સાથે પહોંચી વળવું બહુ ભારે પડે છે. જ્યાં મુશ્કેલી ઠરીએ છીએ ત્યાં આસપાસનાં સ્થળોને લાલ લેવાને બદલે આપણા વખતનો ધણો મોટો ભાગ ખાવાપીવાના અને વ્યવસ્થાના કામમાં જ ગય છે. તેમાં ભોગજોગે વિદ્યાર્થીઓ તરફ સહાનુભૂતિ રાખનાર કોઈ સખી ગૃહસ્થ મળી ગય અને તેમને ત્યાં જન્મવા જવાનું બની આવે તો મોટા સમૂહમાં ઉભી થતી મુશ્કેલીઓમાં આપણે થોડાકનો વધારો કરીએ છીએ. નાના નાના સ્વતંત્ર વિદ્યાર્થીઓને જાળવવા એ કેટલું વિશ્વ કાર્ય છે તે આપણાથી અજાણ્યું નથી. આપણા જેવા એ કામની પાછળ પડેલા લોકો પણ ઘણી વખત થાકી જઈએ છીએ તો પછી તદ્દન અપરિચિત તેવા સામાન્ય માણસો ધીરજ અને મીઠાઈ જોઈ તળામમાં બન્યું તેવું કરવા પ્રેરાય તો શી નવાઈ ?

બીજી વાત આપણે આપણા વિદ્યાર્થીઓને સ્વમાન સમજતા અને સાચવતા કરવાના છે, તે આપણે કદિ પણ ન ભૂલવું જોઈએ. કોણ જાણે કેમ પણ આજે એક એવી માન્યતા ઘર ઘાલી બેસી છે કે બોર્ડિંગના વિદ્યાર્થીઓ એટલે અનાથ બાળકો ! બોર્ડિંગના વિદ્યાર્થીઓના સમૂહને દેખે એટલે મક્કતનું ખાનારા અને ખરીદમાં સુનારા જ સમજે ! સમાજ પોતે આ બ્રમણ્યમાંથી ત્યારે જ છૂટે કે જ્યારે આપણા વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું સ્વમાન સાચવતા થઈ જાય. આ કાર્યમાં આપણે ગૃહપતિઓએ તેમને મદદ કરી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ જ્યાં સુધી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ સાતિવરામાં કે સંઘવરામાં તેને જન્મવા ન મોકલવા તે વધારે સારું છે. કોઈ પણ સાતિની સસ્થાને પોતાની સાતિના માણસોને આવા કામથી અજાણ્યામણા થવું ન પાડવે તેમ હોય તો તેમણે એટલો નિયમ તો અવશ્ય રાખવો કે જન્મણુવાર છાત્રાલયને રસોડે થાય. આમ કરવાથી જમાડનારને અસંતોષ પામવાનું કારણ નહિ મળે અને વિદ્યાર્થીઓને માનભંગ થવાનો વખત નહિ આવે.

ત્રીજી એક વાત આપણે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ છે કે આપણા વિદ્યાર્થીઓ એવા માયકાંમદા તો ન જ હોવા જોઈએ કે જ્યાં ત્યાંથી માર ખાઈને ઘેર આવે, આજે આપણે છાત્રાલયની પ્રતિષ્ઠાને બદાને, યા તો મોટેશાંઓની બીકને લીધે, યા તો સમાજ તરફ વધારે પડતી નમ્રતા દાખવવાના મારેના કારણે એમ એક યા બીજા કારણે વિદ્યાર્થીઓ ઉપર બોલું દબાવ્યું કર્યા કરીએ છીએ. વખત આવતાં ગમે તેવી પરિસ્થિતિની સામે થઈ આત્મરક્ષણ કરવા જેટલી તાકાત પણ તેઓ જોઈ એક હોય છે. આને

માટે કોઇ પણ વધારે જવાબદાર હોય તો તે આપણે મોટેરાઓ છીએ. આપણા વિદ્યાર્થીઓ જેની તેની સાથે વાતચાતમાં લડી ન પડે તેટલો સંયમ તેમણે જરૂર કેળવ્યો હોય; આપણા વિદ્યાર્થીઓ કોઇ પણ સામાન્ય માણસના કરતાં વધારે સહનશીલ હોય તેટલી ધીરજ તેમણે જરૂર કેળવી હોય; નિર્ભય ઉપર ધા કરવા કરતાં પોતે જ ચોકું કુઃખવેડી લે તેટલું શૈર્ષ તેમણે જરૂર મેળવ્યું હોય. પરંતુ વિના કારણ પોતે જ માર ખાઇ લે તેટલું બાયલાપણું તેમનામાં હરગીજ ન હોવું જોઇએ. આપણા વિદ્યાર્થીઓ અસાધારણ ઉસ્કેરણી વિના અને દેખીતા અન્યાય સિવાય કોઇના ઉપર ધા ન કરે પરંતુ તેમની સામે આવનાર માણસ કોઇ બળવાન સમોવડીયાની સામે જાય છે તેટલું ભાન તેને થાય તેવું વર્તન તો જરૂર દાખવે. આટલી તાકાત અને આટલી કુનેહ આપણા વિદ્યાર્થીઓ કેળવે તો તળાજમાં બન્યો તેવો પ્રસંગ કદિ પણ બનવા ન પામે.

આટલો પાક તો આપણે ગૃહપતિઓને માટે. તળાજના બનાવ ઉપરથી સામાન્ય સમાજને અથવા તો નાતવાળાઓને જે ધડો લેવાનો છે. તે સંજયે અહીં લખવાપણું ન હોય.

હરભાઇ.

છાત્રો સાથે વાતો

દાતણ કરવું

દાતણ કરવાનો પ્રશ્ન પણ ઘણી વખત આપણે ત્યાં અટપટું સ્વરૂપ પકડે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને તો દાતણ કેમ કરવું તે પણ નથી આગતું હોતું; જોન જોવી કામમાં તો દાતણની સામે ધર્મને નામે વાંધો નોંધાવવામાં આવતો પણ સાંભળ્યો છે! અને તેથી કેટલાક નાના વિદ્યાર્થીઓ માખાપ કે મોટેરાંની ઇચ્છાને વશ થઇ દાતણ નહિ કરતા માણસ પણ પડ્યા છે.

છાત્રાસયોમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓ દાતણની બાબતમાં ખૂબ બેદરકાર છે એ વાત તો આપણે સ્વીકારવી જ જોઇએ. અમે ગૃહપતિઓ દાતણની બાબતમાં દિન પ્રતિદિન ચીકણા થતા જઇએ છીએ, સારે તમે વિદ્યાર્થીઓ તે બાબતમાં તેટલા જ બેદરકાર થતા જાઓ છો. કોઇ પણ છાત્રાસયમાં સવારના પહોરમાં જઇ ચડીએ તો દાતણ કરવાની બાબતમાં ખૂબ જ બેદરકારી જરૂર માણસ પડવાની. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ દાતણ આવ્યા જ કરે, આવ્યા જ કરે અને ચવાતા રૂઆને તોડી, તોડીને ફગાવ્યા કરે! આખરે દાતણ છેક જ ચવાઇ જાય ત્યારે નાનકડો કટકો ફેંકી દે. તમારામાંના

બીજા કેટલાક વળી દાંતણુનો ખરાખર કૂચો જ કરે નહિ. કેટલાક ધસ્યું ન ધસ્યું કરી ચીરીયાં કરી ફેંકી દે. કેટલાક મિત્રો થોડાક જ દાંતને ધસે અને બાકીનાને અડે પછુ નહિ. કેટલાક છાત્રો દાંતણુને બહારની સપાટી ઉપર જ ધસે અને અંદર સ્પર્શ ન થવા દે. અંદર બહારથી બધાય દાંતને ખરાખર સાફ કરનારાં વિદ્યાર્થીઓ ખરેખર ઓછા છે એમ તમારે કણ્ઠક દરવું જ જોઇએ. દાંતણુ યઇ રહ્યા પછી પાણીના કોગળા કરવાની બાબતમાં પણ એટલી જ અધાધુંધી ચાલે છે. દાંતણુ યઇ રહ્યા પછી તમે અંદર અંદર મ્હોં સુંઘી જોશો તો તમને દેખાશે કે ધણાના મ્હોંમાંથી દાંતણુની વાસ આવ્યા કરતી હોય છે. આનું કારણ ખરાખર કોગળા નથી કર્યા હોતા તે હોય છે.

દાંતને આપણી તંદુરસ્તીના ચોકીદારો. કહેવામાં આવ્યા છે; અને તે વાત સાચી સાચી છે. જેમ કોઇ ખમ્મનાના ચોકીદારોને નબળા અને બેદર-દારીવાળા રાખવામાં આવે તો તે ખમ્મનો જરૂર હુંટાઇ જવાનો છે, તેમજ દાંતને આપણી બેદરદારીને લીધે નબળા રાખવામાં આવે તો આપણી તંદુરસ્તી જરૂર હુંટાઇ જવાની છે.

આપણી તંદુરસ્તીનો મોટો આધાર આપણા શરીરમાં થતા શુદ્ધ લોહી ઉપર છે. આ શુદ્ધ લોહી આપણે ખાધેલા ખોરાકમાંથી બને છે. આવા ખાધેલા ખોરાકમાંથી શુદ્ધ લોહી તો જ બની શકે જો તેને ખરાખર ચાવીને રસ બનાવવામાં આવ્યો હોય. ખોરાકને ચાવીને રસ બનાવવાનું કામ દાંતનું છે. આમ આપણા શરીરમાં શુદ્ધ લોહીને પૂરું પાડનારા ખરી રીતે કહીએ તો આપણા દાંતો જ છે, અને એ ન્યાયે આપણા દાંતો આપણી તંદુરસ્તીના પોષક અને રક્ષક છે.

દાંતોનો આ મહિમા.

આ દાંતો સંબંધે તમે કેટલા બધા બેદરકાર છો તે હવે જરા વિચારો જોઇએ? એ બેદરદારીના કારણે જ તમે મોટે ભાગે અનેક પ્રકારની માંદગી વહેરી લેતા હશો.

નાનપણમાં ઉંમરના કારણે દાંત સ્વાભાવિક રીતે જ મજબૂત અને સ્વચ્છ હોય છે. પરંતુ દાંતને એની એ જ સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં રાખવાના પ્રયત્નો કરવામાં ન આવે તો બહુ જ થોડા વખતમાં તેમાં સડો પેસે છે. ધીમે ધીમે દાંત નબળા કે પોલા થતા જાય છે, તેમાંથી લોહી ખરૂં વહેવા

લાગે છે, અવાળું વારે વારે ચણા કરે છે. આવી સ્થિતિ પીડાનું દુઃખ તો આપે જ છે પરંતુ આપણી સામાન્ય તદુરસ્તીને પણ ઘણી મોટી જઘ્ઘા પહોંચાડે છે.

વિદ્યાર્થી મિત્રો, તમારામાંના ઘણાનાં મોઢાં ગંધાતાં હોય છે એ તો તમારો સર્વ કાષ્ઠનો અનુભવ છે. આમ મોઢાં ગંધાવાનું કારણ શું છે ? કાં તો તમારા દાંતોની પોલો વચ્ચે અનાજ રહી જઈ તે કાઢી જતું હોય છે અને કાં તો બરાબર નહિ આવેલા અનાજના પરિણામે પેટમાં બદલજમી થઈ હોય છે. પેટના રોગને કારણે મોઢું ગંધાય છે તે વાત સાચી છે પણ પેટના રોગના મૂળમાં દાંતનો અનુપયોગ અથવા દુરુપયોગ હોય છે. દાંતની આવી બેદરકારી ઘણી વખત તો 'પાયોરીયા' જેવો લગંદર રોગ પણ પેદા કરે છે. આ રોગ થયા પછી માણસને પોતાના બધા દાંતો કઢાવી નાખવા પડે છે. નહિતર એ રોગનો સડો જો પેટમાં ઉતરે તો માણસ ખીન્ન અનેક રોગોનો ભોગ થઈ પડે તેમ જ મરણ પણ પામે ખરો.

ત્યારે તમે શું કરશો ?

તમારી પોતાની તંદુરસ્તી ખાતર તમે તમારા દાંતને સુદૃઢ બનાવો. તેમ કરશો તો જ તમે અનેક નાના મોટા રોગોને નીવારી શકશો અને ખોરાક, વ્યાયામ ઇત્યાદિનો યથાર્થ લાભ ઉઠાવી શકશો.

દાંતણુ ખૂબ કાળજીથી અને સફાઈ પૂર્વક કરો. એકેએક દાંત અંદર બહારથી બરાબર સાફ થાય તેની સંભાળ રાખો. દાંતણુની પાંછીયા કામ ન કરતું હોય તો કાંઈ સારું દાંતમંજન અથવા તો મીઠું વાપરો. તમારા દાંત અંદર બહારથી સફેદ દૂધ જેવા અને દાઝમની કળા સમા દેખાવા જોઈએ. દાંતનાં પેઢાં બરાબર સુદૃઢ રહે તેવા પ્રયત્નો પણ કરો કે જેથી દાંત તેમના સ્થાનમાં હમેશાં સુરક્ષિત રહે. પેઢા માટે મીઠાના કાગળા અત્યંત લાભદાયી માલૂમ પડશે.

દાંતણુ કરી રહ્યા પછી ખૂબ પાણીથી મોઢું સાફ કરો. દાંતની કાંઈ પણ પોલમાં દાંતણુનું ફેતરું ભરાઈ ન રહે તેની કાળજી રાખો.

આવા સુંદર દાંતો પછી તમે જરૂર સદુપયોગ તો કરવાના જ છો તેમ માની લઉં છું.

જમી રહ્યા પછી ૨૫-૩૦ પાણીના કાગળા ખૂબ-ખખળાવીને કરવાનું ભૂલતા નહિ. -જમી-રહ્યા બાદ મીઠાના કાગળા કરવાની પ્રથા રાખો તો બહુ

હિતમ. મીઠાના ઢાળળા કરવાથી મોઢું સાફ થશે, પાન સોપારી જેવા કુચા બ્રાવાની જરૂર નહિ રહે અને દાંતમાં કશે જ સડો નહિ રહેવા પામે.

બની શકે તો મૂતી વખતે મંજન કે તેવું કંઈક સવારની માફક જ ધસવાનું રાખો.

ઉવટે એક મૈયના આપવાની. તમારા દાંત તમને ખરાબ લાગે, દાંતના પેટાંમાંથી લોહી કે પડ નીકળતું જણાય, વારંવાર અવાળું ચડી જતા હોય, દાદમાં કળતર થયા કરતું હોય કે એવો કાષ્ટ પથ નાતો મોટો દાંતનો વ્યાધિ હોય તો દાંતના નિષ્ણાત ડાક્ટર પાસે જરૂર જરૂર દોડી જવો. તમારા દાંતને તે તંદુરસ્ત બનાવશે અને તેની માવજત કેમ કરવી તે તમને બતાવશે.

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આજથી જ દાંતને ખરાબર સંભાળશો તેવું વચન આપો છો ? તમારાથી દૂર એકા એકા પથુ મને તે વચન મળી ગયું છે તેમ માની લઉં છું.

ધણું જીવો દાંત તો જ ધણું જીવો આપણે.

હરભાઈ.

વાળ રાખવા કે નહિ ?

એક ગૃહપતિ ભાઈ પૂછે છે: “વિદ્યાર્થીઓને માથે વાળ રાખવા ન રાખવાનો પ્રશ્ન ભારે મુંઝવનારો છે. એક તરફથી એમ વિચાર ચાય છે કે વિદ્યાભ્યાસ કરતા ધ્વજચારીઓ વાળ રાખવાની વિદ્યાસી પદ્ધતિમાં ન પડે તે ઇષ્ટ છે; તો બીજી તરફથી એવો વિચાર આવે છે કે આ જમાનામાં વિદ્યાર્થીઓને વાળ રાખવા સામે પ્રતિબંધ મૂકવો તે કેવળ મૂખોષ છે. આનો કંઈ રસ્તો બતાવશો ?”

વાળ રાખવા ન રાખવાનો પ્રશ્ન હજી પથુ ફેટલાક ભાઈઓને કનડે છે તે આ સવાલ ઉપરથી સમજી શકાય છે. ધણું ખરાં છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓ હવે વાળ રખાવતા થઈ ગયા છે. ગૃહપતિ તે બાજતમાં વાંધો લેતા નથી. છતાંયે ગૃહપતિના મનમાંથી એ પ્રશ્ન સાવ જ નીકળી ગયો છે તેમ તો જણાતું નથી. અને વાત સાચી પથુ છે. વિદ્યાભ્યાસ કરતા નાના નાના જુવાન ડોકરાઓ માથે મોટાં મોટાં જંડીયાં લાઇને ફર્યા જ કરે અથવા તો તેજ વગેરે નાખી સેંચા વગેરેની ટાપટીપમાં પોનાનો ઘણો ખર્ચ સમય ગુમાવે તે દૃશ્ય તેમ જ વર્તન વિદ્યાર્થી અવસ્થાને શોભે તેવું નથી એમ આપણને ઘણી વખત લાગી જાય છે. બીજી બાજુ વિદ્યાર્થીઓના વાળ પડાવી નાખી તેમને માથે મુઝો કરાવીએ તે હવે બની શકે તેવું નથી. ત્યારે કરવું શું ?

વાળ રાખવાની બાબતમાં આપણે થોડોએક માનસસાક્ષીની દૃષ્ટિથી વિચાર કરી લઈએ તો પછી તે બાબતનો ખટકો આપણા મનમાંથી નીકળી જાય. પછી તો આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જે ઓછાસ વ્યવહારને અમલમાં મૂકવાની જરૂર જણાય તે બાબત ઉપર સહેજ કડક થઈએ, એટલે આ પ્રશ્નનો નિદાન થયો સમજવો.

છાત્રાસયમાં જે ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે, તેમની ઉંમર તરફ નજર નાખતાં આપણને જણાય છે કે તેઓ કાં તો યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યા હોય છે અને કાં તો યુવાવસ્થાના આંગણમાં ઉભા હોય છે. આ બન્ને ઉંમર એવી છે કે જેનું મહત્ત્વ માનસસાક્ષીની દૃષ્ટિએ ઘણું બારે હોય છે.

યુવાવસ્થામાં માણસ આત્મકેન્દ્રીપણામાંથી છેક જ નીકળી ગયો નથી હોતો. ઘણી વખત તો નાનપણના કેટલાક સંસ્કારોના પરિણામે તે વધારે આત્મકેન્દ્રી પણ બન્યો હોય છે. આવો આત્મકેન્દ્રી યુવાન પોતાની બધી પ્રવૃત્તિઓ પોતાની જાતની આસપાસ ગુથવા હમેશાં મથ્યા કરતો હોય છે. તે વખતે તેના મનમાં પણ એવા પ્રકારની વિચારસરણી આકતી હોય છે કે જેને લીધે પોતાના શારીરિક કે બૌદ્ધિક બંધા જ પ્રયત્નો દ્વારા ખીંચીએ તે પોતાની આસપાસ આકર્ષે. આકર્ષવાની આ વિચારસરણી કેટલાક જુવાનોમાં ઘણી ઉગ્રપણે આકતી હોય છે. તેવા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ખીંચી કાઢે તે આવા આકર્ષણના કામ આગળ છેક જ રૂંધે જી ગયેલા હોય છે.

વાળ રાખવાની વૃત્તિ તે આ આકર્ષણ કરવાની ઉગ્ર વિચારસરણીનું એક પરિણામ છે. સુંદર સુંદર કપડાં પહેરવાં, કપડાંમાં સફાઈ અને ટાપટીપ રાખવી, ચાવી ચાતીને બોલવું, હાથથી ચાલવું, બોલવા ચાલવામાં આકર્ષક અભિનયો કરવા વગેરે પ્રવૃત્તિઓ પણ ઉપર કહેલી ઉંડાણમાં રહેલી આકર્ષણ કરવાની વૃત્તિનાં જ પરિણામો હોય છે. આટલા માટે જ જુવાન વિદ્યાર્થી પોતાના માથા ઉપરના વાળને એવી રીતે રાખવા પ્રયત્ન કરે છે કે જેને જોઈને ઘણા જણા આકર્ષાય. જુવાન અવસ્થામાં આ વૃત્તિ વિગ્નનીય આકર્ષણ માટે પણ કામ કરી રહી હોય છે. આથી કેટલાક જુવાનીવાઓ સ્ત્રીઓની હાજરીમાં પોતાના વાળની ટાપટીપ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં વધારી મૂકે છે.

આકર્ષણ કરવાની આ વૃત્તિને ધ્યાનમાં રાખીને આગળના જુવાનને આપણે અવલોકીએ તો તેઓ આજે વાળ રાખે છે તેનું કારણ આપણને પુરત જ સમજાઈ જાય, અને આપણા મનની ચીડ તો નીકળી જ જાય. વાળ

રાખવા અથવા તો આર્પણની આ વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું કે નહિ તે પ્રશ્ન જ્યોદ્ધે છે. વિદ્યાર્થી સુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરવા માટે તે વખતે જ અથવા તો તે પહેલાં તેની આ સ્વભાવમત વૃત્તિને યોગ્ય અવકાશ આપવામાં આવ્યો નથી હોતો તેથી અથવા તો તે વૃત્તિને સુંદર રસ્તે વાળવામાં આવેલ હોતી નથી તેથી જરાજર 'લુવાનીના કાળમાં તે ઉગ્ર સ્વરૂપ પકડે છે. આ ઉગ્ર સ્વરૂપને આપણે દાખી દષ્ટિએ તો દેશો જ લાલ ઉકાવવાના નથી. પરંતુ તેની ઉગ્રતા માપી લઈ, કેટલા કાળથી તે યોગ્ય માર્ગે વાળ્યા વિનાની રહી ગઈ છે તે જાણી લઈ તેને યોગ્ય માર્ગે વાળવાના સતત પ્રયત્નોમાં પડવું જોઈએ. એ પ્રયત્નો ચાલતા હોય સારે જુવાન તરફ પ્રેમ અને સહાનુભૂતિભર્યું આપણું વર્તન હોવાની જરૂર છે. યોગ્ય વક્ષણ એક કપાટે કે આપણે ધારીએ તેટલી મુદતમાં નથી સાધી શકાતું. તે માટે તો પુષ્કળ વખત જોઈએ, ધીરજ જોઈએ, સતત પ્રયત્નો જોઈએ અને વિદ્યાર્થી તરફ પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ જોઈએ. આ તત્ત્વને ધ્યાનમાં રાખીને આપણે કામ કરીએ તો આપણા સાધ્યને આપણે ધણા વહેલા પહોંચી શકીએ.

વાળ રાખવા ન રાખવાનું આ માનસશાસ્ત્ર. આ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી આપણે ન કોઈને પરાણે વાળ રખાવીએ કે ન કોઈના પરાણે દહાવીએ. ટાપટીપ કરવાની વૃત્તિને યોગ્ય માર્ગે વાળવા માટે આપણે આપણાથી બનતા બધા પ્રયત્નો કર્યો જ કરવાના.

હવે આ દૃષ્ટિથી જુવાન વિદ્યાર્થીને વાળ રાખવો દીધા પછી આપણે આગેગ્યની દૃષ્ટિને જગત વિસારવાની નથી. વિદ્યાર્થીએ વાળ રાખ્યા; આપણે તેને છૂટ આપી. પણ ત્યાર પછી એ વાળની યોગ્ય માવજત ન કરે તો તો આપણે તેને અનારોગ્યને પંથે જવા દીધો જ દહેવાય. આપણાથી તે ન બને. વાળ રાખનારા વિદ્યાર્થીઓને આપણે સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઈએ કે તેમણે પોતાના વાળને હમેશાં સાચવી સાફ કરવા પડશે. એ સાફ કરેલા વાળને એમને એમ અથવા તો તેમ નાખીને જરાજર ઝોળવા પડશે. સાફ કરવા માટેનાં તથા ઝોળવા માટેનાં બધાં સાધનો સ્વચ્છ, સુધક અને વ્યવસ્થિત ગણવાં જોઈશે. આ નિયમોને હમેશાં ચુસ્તતાથી જો ન વળગી રહી શકે તે વાળ દહાવી જ નાખે. તેવા વિદ્યાર્થીઓના વાળ દહાવી નાખતી વખતે કોઈ પણ ગૃહપતિ જરા પણ આંચકો ન ખાય. તેમ કરવાથી આપણે વિદ્યાર્થીને હાનિ નથી કરતા પણ લાલ જ કરીએ છીએ. અલબત્ત વાળ દહાવતા પહેલાં તેને બે પાંચ વખત સૂચનાઓ જરૂર આપી

હોય, તેમજ વાળ રખાવવા માટેની પ્લંકી કરેલી શરતો પ્રમાણે ફરીથી વાળ રખાવવાની તેમને છટ પણુ જરૂર હોય. હરમાઇ.

નોંધ

“ જાતીય વિકૃત્તિઓ કેમ અટકે ” તે લેખ તથા “ મારો અનુભવ ” તે લેખ એમ બંને ચાલુ લેખો વધારે પડતા લાંબા થવાનો સંભવ છે. તેથી તેમને કટકે કટકે છાપવાનું કામ મોકુફ રાખવામાં આવે છે. જરૂરીઆત અને અનુકૂળતા હશે તો બંને લેખોને પાત્રદાના સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

કાર્યાલય તરફથી:—

મંડળ સાથે જોડાએલી સંસ્થાઓમાંથી નીચેની સંસ્થાઓએ ચાલુ વર્ષના પોતાના લવાજમના રૂપીઆ પાંચ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી છે. વાકીની બીજી સંસ્થાઓ પોતપોતાનાં લવાજમની રકમો કાર્યાલયમાં સત્વર મોકલી આપે એવી વિનંતિ છે.

૧ અમરેલી કપોળ બોર્ડિંગ સ્કૂલ તથા શેઠ પરમાણુંદાસ

ત્રિભુવનદાસ કપોળ બાળાશ્રમ અમરેલી

૨ શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ બોર્ડિંગ હાઉસ અમદાવાદ

૩ શ્રી કડવા પારીદાર હિતવર્ધક મહામંડળ છાત્રાલય ”

૪ હિન્દુ અનાથાશ્રમ નડીઆદ

૫ શ્રીસિદ્ધેશ જૈનબાળાશ્રમ પાલીતાણા

૬ શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ વિદ્યાર્થિશૃલ ભાવનગર

૭ શ્રી દશાશ્રીમાળી વલ્લિક વિદ્યાર્થિભુવન મોરબી

જ્યાં છાત્રાલયો મંડળની સાથે જોડાઈને આપણા આ કામમાં મદદ કરે અને પોતપોતાનાં જોડાણનાં લવાજમો સત્વર મોકલી આપે એવી આગ્રહભરી માગણી છે—મંત્રીઓ.

‘ છાત્રાલય ’ દર અંશે છ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિલિંગ.

લેખો વ્યવસ્થાપક, ‘ છાત્રાલય ’ શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ—‘ શ્રીસરસ્વતી ’ છાપખાનામાં પારી. બીખાબાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસે બંદે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળે' તરફથી)

વર્ષ ૩ ભુ.
૧૯૨૬

અંક ૭ ત્રી
લુલાઈ

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ.

પુસ્તકિયું જ્ઞાન એક વસ્તુ છે; અનુભવ બીજી વસ્તુ છે. કેવળ જ્ઞાની, વેદીયો કહેવાય; કેવળ અનુભવી ભોમિયો ગણાય.

જ્ઞાનને અને અનુભવને દુમેળ ન હોવો જોઈએ. અનુભવ વિનાનું જ્ઞાન જ્ઞાનભાર છે; અને જ્ઞાન વિનાનો અનુભવ જડતા છે.

જ્ઞાન બુદ્ધિ ઉપર નિર્ભર છે. અનુભવ બુદ્ધિ અને હૃદય બન્ને ઉપર, બંધાય છે.

તે જ ખરો જ્ઞાની છે જો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે અનુભવને સાધન તરીકે વાપરેલ છે.

અર્ચકામ

નવું વર્ષ એમ અને દરેક છાત્રાલયમાં નવી ભરતી થાય. નવી ભરતી થાય તે પહેલાં મોટે ભાગે લાંબી રમતો પણ આવી ગઈ હોય એટલે નવા વર્ષની શરૂઆતમાં છાત્રાલયના ગૃહપતિને માથે અધું કામ થાજે પાડવાનું તથા નવા વિદ્યાર્થીઓને નવા વાતાવરણમાં ગંધ મિસતા કરવાનું પણ આવી પડે છે. છાત્રાલય ઉપર પ્રચલિત શિક્ષણસંસ્થાઓની અસર પડેલી હોય છે તેમ જ સમાજની વ્યવહાર સંસ્થાઓની પણ અસર પડેલી હોય છે. આથી કરીને છાત્રાલયનો ગૃહપતિ શિક્ષણસંસ્થાના સામાન્ય વ્યવહારને છાત્રાલયમાં ગોઠવી દેવાની પંચાતમાં પડે છે, તેમ જ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ છાત્રાલયનું ગાદું સરેડે ચઢાવવાની લાંબગડમાં પડે છે. વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરતી વખતનાં વિનંતિપત્રો બરાબર ભરાયાં છે કે નહિ, વિદ્યાર્થીનું રજીસ્ટર સંતોષકારક રીતે તૈયાર થયું છે કે નહિ, વિદ્યાર્થીઓની બેઠકો તેમની શ્રેણીવાર ગોઠવાઈ ગઈ છે કે નહિ વગેરે શિક્ષણના વ્યવહાર વિચારથી માંડીને, કોઠારચિટ્ટીઓ છપ્પને આવી ગઈ કે નહિ, રસોડા માટે બેઠતી, ચીજો વ્યાજબી ભાવે ખરીદાઈ છે કે નહિ, રસોડા અને કામ કરવાવાળી બાઈઓની યોગ્ય વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે કે નહિ તેવા વ્યવહાર વિચારો સુધીનાં નાનાં મોટાં તમામ કામોમાં ગૃહપતિનો વધારેમાં વધારે વખત જતો હોય છે. ઘણી વખત તો ગૃહપતિ વ્યવહારની આવી ઘરેડમાં એટલો બધો ખૂતી ગએલો રહે છે કે વિદ્યાર્થીની શારીરિક જરૂરીયાતોને સંભારી પણ શકતો નથી. છાત્રાલયની શરૂઆતના આ દિવસો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીની ઓળખ માટેના સૈનેરી દિવસો હોય છે. વિદ્યાર્થી છાત્રાલયમાં નવાં સર્વે આવેલો હોય છે તેથી તેની નાની મોટી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં જનકે જનકે તે પોતાની ખરી જાતને બહાર પ્રગટ કરતો હોય છે. વિદ્યાર્થી ઘેરથી તાજો, જ બહાર આવેલો હોય છે. તેથી તેનામાં જે જે શારીરિક કે માનસિક સારાં કે ખરાબ લક્ષણો હોય છે તે બધાં અનાયાસે બહાર પડ્યાં જતાં હોય છે. ગૃહપતિને મોટે શરૂઆતના આ દિવસો ખરેખર અમૂલ્ય ગણાવા જોઈએ. વિદ્યાર્થી ઘેરથી કઈ કઈ જાતનાં શારીરિક લક્ષણો લઈ આવ્યો હોય છે, વિદ્યાર્થી સમાજમાંથી કઈ કઈ જાતની માનસિક કુટેવો કે સુટેવો લઈને છાત્રાલયમાં પ્રવેશ કરતો હોય છે તે બધું બરાબર જોઈ જાણી લેવાનો આ અવસર ગૃહપતિએ ગુમાવવા જેવો નથી હોતો. વિદ્યાર્થીને

યથાર્થ સ્વરૂપમાં પિતાની લેવાનો આ કાળ છાત્રાલયની સામાન્ય ધરેડમાં ગૃહપતિ વેડી નાખે તો તે પોતાના કામને ચંબીર તુકશાન કરે છે. શર-જ્ઞાતના થોડાએક દિવસો ગયા પછી વિદ્યાર્થીની નવીનતા ટળી જાય છે, ગલરામણુ ઝોઝી થાય છે, સારા માદા વિદ્યાર્થીઓ સાથે મેત્રી જામે છે, અને પરિણામે ધણું છૂપાવવા નેતું છૂપાવવાની કળા હાથ કરે છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં છ છ મ-

હિના મુઠ્ઠી કેટલાક વિ-દ્યાર્થીઓ યથાર્થ સ્વરૂ-પમાં ઝોળખાઈ શકતા નથી તેનું કારણ શરજ્ઞા-તના દિવસોમાં વિદ્યાર્થીએ પોતાની જાતને જુદી રીતે પ્રગટ કરવાની કળા ગૃહપતિની યોગ્ય કાળ-કળા અભાવે હાથ કરી લીધી હોય છે. આટલા માટે જ વર્ષની શરજ્ઞા-તમાં છાત્રાલયના ગૃહપ-તિનું ખરું કામ નવા આગ-તુંકાને ઝોળખી લેવાનું હોય છે.

નવા આવેલ વિ-દ્યાર્થીઓ આ કાળમાં પોતાના ગૃહપતિને પણ મનમાં બહુ વિચિત્ર ખ્યાલો બંધાય છે. છાત્રાલય એ આપણું ઘર છે અને ગૃહપતિ માતૃપિતાને સ્થાને છે, એવી માન્યતાની કે વહીવટની વાતો તેમને દેવી દાસ્યા-સ્પદ લાગે છે ! શરજ્ઞાતના દિવસોમાં જ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ગૃહપતિ દર્શી જ દેખરેખ રાખી ન શકે તો વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિમાં માતા કે પિતા જેવું શકે જ નહિ. નવા વાતાવરણમાં ચૂંચાતો નવો વિદ્યાર્થી પોતાની નાની એવી હાજત માટે ગૃહપતિ પક્ષે દોડી જાય અને તે જ વખતે છાત્રાલયની

ચોખવટ

છાત્રાલયનું બીજું વર્ષ ૯ માસનું ગણાવું હતું. તેના અંકો ૧૦-૧૧-૧૨ એટલે ત્રીજા વર્ષના અંક નંબર ૧-૨-૩ (જાનેવારી-ફેબ્રુઆરી-માર્ચ ૧૯૨૬) સમજવા. બીજા વર્ષનાં ૩ હરો અંકો ૧૦-૧૧-૧૨ નથી મળ્યા એમ ન માને. તેમને ઉપર મુજબ ત્રીજા વર્ષના અંક ૧-૨-૩ મળ્યા છે, અને ત્રીજા વર્ષે જેઓ ચાલુ રહ્યા તેમણે નવ માસનું જ લવાગમ ભર્યું છે. ત્રીજા વર્ષના નવા માહ-કાની શરજ્ઞાત જાનેવારીથી જ ગણાય છે.

સાચી રીતે પિતાની શક્તિ નથી; ધણી વખત તો પોતાના ગૃહપતિને તદ્દન હાથી રીતે પણ સમજે છે. છાત્રાલયની ધરેડને બારીકાઈથી વળગી રહેનાર ગૃહપતિ સ્વાભાવિક રીતે જ વિ-દ્યાર્થી તરફ પૂરેપૂરું લક્ષ આપી શકે તો નથી. આથી નવા આવેલા વિદ્યાર્થીઓને પોતાનો ગૃહપતિ પોતાની તરફ બેદરકાર રહેતો દેખાય છે અને નાની નાની સારીરિક હાજતો પૂરી પડાતી નહિ હોવાથી ગૃહપતિ સંબંધે તેમજ છાત્રાલય સંબંધે તેમના

મનમાં બહુ વિચિત્ર ખ્યાલો બંધાય છે. છાત્રાલય એ આપણું ઘર છે અને ગૃહપતિ માતૃપિતાને સ્થાને છે, એવી માન્યતાની કે વહીવટની વાતો તેમને દેવી દાસ્યા-સ્પદ લાગે છે ! શરજ્ઞાતના દિવસોમાં જ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ગૃહપતિ દર્શી જ દેખરેખ રાખી ન શકે તો વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિમાં માતા કે પિતા જેવું શકે જ નહિ. નવા વાતાવરણમાં ચૂંચાતો નવો વિદ્યાર્થી પોતાની નાની એવી હાજત માટે ગૃહપતિ પક્ષે દોડી જાય અને તે જ વખતે છાત્રાલયની

ધરેડને વ્યવસ્થિત કરવામાં શેઠાં રહેલાં ગૃહપતિ તેને ઉવેએ તો તે વખતે વિદ્યાર્થીના મન ઉપર પડેલી છાપ પછીના ગમે તેટલા માયાળુ વર્તન વડે પણ ભૂંસાવી અધરી થઈ પડે છે. પ્રથમ દર્શને અને પ્રથમ પરીચયે જ છાપ ગૃહપતિ વિદ્યાર્થી ઉપર પાડી શકે તે છાપ ઘણા લાંબા વખત સુધી ભૂંસાતી નથી.

માટે જ વર્ષની શરૂઆતમાં ગૃહપતિનું ખરું કામ વિદ્યાર્થીને ત્રીણ-વટથી સંભાળી લેવાનું અને તેને ખરાબર ઓળખી લેવાનું હોવું જોઈએ. શરૂઆતના દિવસોમાં સંસ્થાની વ્યવહાર ધરેડ થોડી ઘણી શિથિલ રહે તો તેની પરવા કર્યા વિના ગૃહપતિએ પોતાથી બની શકે તેટલા વિદ્યાર્થીઓમાં ભણી જવાના કામને પોતાનું ખરું કામ ગણવું જોઈએ.

હરબાઇ.

કંગાલિયતનું શિક્ષણ

કેટલાંક છાત્રાલયોમાં એવો રિવાજ છે કે વિદ્યાર્થીઓને યુગ્માં લક્ષ્યાંથી માંડીને ગાદલાં ગોદલાં સુધી બધા સામાન આપવો અને તેનો ધસારો પણ સંસ્થાએ જ સ્વીકારવો. અલગબન, આવાં છાત્રાલયોમાં થોડાં-એક પૈસા આપીને રહેનારા છાત્રો પણ હોય છે, પરંતુ ઘણી મોટી સંખ્યા તો મફત રહેનારા વિદ્યાર્થીઓની જ માણસ પડે છે.

નાતિના ઉદાર અને સખી દીક્ષના દાનવીરો માટે આવાં છાત્રાલયો ખોલવાં એ ખરેખર પ્રશંસનીય કાર્ય છે. કેમના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને આથી કેળવણીનો લાભ મળે છે અને આખી કેમ જતે દિવસે ઉંચે આવી શકે છે. આવાં બધાં છાત્રાલયો આવકારદાયક છે અને તેથી તેવા કામમાં પોતાના ધનનો સદુપયોગ કરનારા દાનવીરો હરેક કેમે વધારે ને વધારે ઉભા કરવા જ જોઈએ.

પણ દાન કરવામાં પિવેક ન રહે તો ઘણા અનર્થો થવા સંભવ છે. આપણે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યા મેળવવાની વ્યવસ્થા અવશ્ય કરી આપીએ, તેમને જોઈતાં સાધનો જરૂર પૂરાં પાડીએ, અને કેવળ પૈસાના અભાવે પોતાની કેળવણી અધૂરી ન મૂકે તેવા માર્ગો જરૂર ઉભા કરીએ. પરંતુ કેળવણીનો મદાન ઉદ્દેશ જ સ્વાધીનતા છે તે માર્ગો ન જાણ તેની પણ પૂરતી ઠાણ રાખીએ.

ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પોષતાં ઉપરોક્ત છાત્રાલયોમાં શું બને છે ?

આવનાર વિદ્યાર્થી ગરીબ છે તે જ્ઞાનમાંથી તેને બિખારી બનવાનો પણ અધિકાર છે અને તેણે ક્ષુદ્રતા દાખવતાં જરા પણ સંકોચ ન રાખવો. જ્યોષ્ઠ્યે તેવી માન્યતા તેનામાં પ્રવેશ પામે છે. આવી માન્યતા આપણે પોષીએ પણ છીએ. આવાં છાત્રાલયોમાં છેક ગરીબ જ વિદ્યાર્થીઓ આવે તેવો ભેદ આપણે સાચવી શકતા નથી. સામાન્ય કુટુંબના છોકરાઓ પણ આવી સંસ્થાઓનો જરૂર લાભ લે છે તેવો આપણો સૌ કોઈનો અનુભવ છે. પોતાની રિયાત હોય તેથી વધારે ખરાબ બતાવીને અથવા તો સંસ્થાની સાથે સંબંધવાળા કોઈ પોતાના સગાં વા ઝોળખીતાનો લાભ લઇને સામાન્ય કુટુંબના છોકરાઓ પણ દાખલ થઈ શકે છે. આવા છોકરાઓનાં માબાપો અતિ લોભ ન કરે તો પોતાના પુત્રાને તેમની જરૂરીયાત પૂરતો સામાન તો જરૂર પૂરો પાડી શકે. ભલે છાત્રાલયની શી ન ભરી શકે, પણ ઉદારતાની આપણી નિર્ઝળતાને બરાબર પારખી તેઓ પણ પોતાના છોકરાઓને કંગાલપતનું શિક્ષણ આપતાં અચકાતાં નથી. અને તેવી વિચારસરણીમાં સેવાઈ જતો વિદ્યાર્થી પણ છાત્રાલયનો સાચો ખેડો લાભ લેતાં અચકાતો નથી.

છેક ગરીબ વિદ્યાર્થી તેમ જ સામાન્ય વિદ્યાર્થીની વચ્ચેનો ભેદ પારખી કાઢવો જરૂર મુશ્કેલ છે, પરંતુ આપણે છાત્રાલયવાળાઓ થોડાએક કેળવણીનો વિચાર કરીને વિવેક દાખવીએ તો આપણા વિદ્યાર્થીઓને કંગાલ બનાવતા જરૂર અટકાવી શકીએ.

સંસ્થા તરફથી બધાં સાધનો આપણે જરૂર સંપાડીએ; પરંતુ બની શકે તેટલાં સાધનો ઘેરથી લઈ આવવાનો પણ આગ્રહ સેવીએ. અને વિદ્યાર્થીઓને સ્વાધીનતાની તાલીમ આપવી હોય તો તો આપણે આમ પણ કરી શકીએ.

વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આપણે જે દંઢ ખર્ચ કરીએ તે બધો તેનાં એક જુદા ખાતામાં નોંધાય. આ ખર્ચમાં તેને જે લુગડાં વસ્ત્રાં આપીએ તેની પણ નોંધ રહે, તેના સમારકામના ખર્ચની પણ નોંધ રહે અને વિદ્યાધનિ તે બરાબર બતાવાય. તેને કહેવાય કે આ બધો ખર્ચ તેની કેળવણીમાં ઉધરે છે અને જ્યારે પણ તે કમાતો થાય ત્યારે સંસ્થાને તે ભરપાઈ કરી આપવાનો છે. પોતાના માટે જે ખર્ચ થાય તે ખર્ચ માટે પોતે જ જવાબદાર છે તેવું જ્ઞાન તેનામાં જગત્તાની સાથે જ તે વધારે દરકારવાળો થશે, વધારે જવાબદારી સમજતો થશે. તેની સાથે જ તેનામાં સ્વા-

ધીનતાનો વિચાર પણ પ્રકટશે. તે કોઈના ઉપર પરાધીન નથી પણ પોતાની ઉપર જ નિર્ભર છે તેવી લાગણી તેનામાં જન્મશે અને એ લાગણી તેને વધારે ને વધારે જવાબદાર તેમજ સ્વાધીન બનાવવામાં પ્રેરક બનશે.

હું તો એમ પણ કહેવા તૈયાર છું કે કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને છાત્રાલયમાં મૂકત જ ન રાખવો. તેનું તમામ અર્થ સંસ્થાક લેવે આપે, કારણ કે તેનાં માઆપ ગરીબ છે: તે સાધનું વિહોણું છે. પરંતુ એ બધું અર્થ તેના ખાતામાં ઉધરે. તે અર્થ પોતે સશક્ત અને ત્યારે તેણે સંસ્થાને વાળી આપવાનું. આમ કરવાથી પોતાની કેળવણી માટે પોતે કેટલો જવાબદાર છે તેનું ભાન અવશ્ય તેનામાં જન્મશે. અને કિશોર કે કુમાર વયનો છોકરો પોતાની કેળવણી માટે જવાબદાર અને તેમાં જરાયે ખોટું નથી. પણ આટલું ન અને તો પણ શી સિવાયના તેના બીજા અંગનું અર્થ માટે તો તેને જવાબદાર બનાવવો જ જોઈએ.

વિદ્યાર્થીને ગરીબ ગરીબ કહીને અને બધી આગવડો કદંગી રીતે પૂરી પાડીને આપણે તેને કંગાલિયતનું જે શિક્ષણ આપી રહ્યા છીએ તેમાંથી તેને અવશ્ય બચાવી લેવો જ જોઈએ. આવી કંગાલ મનોદશાવાળો વિદ્યાર્થી આપણી પાસે કેવાં શરમાવે તેવાં દર્શનો ખડાં કરે છે તેનું આપણને સૌ કોઈને ભાન છે. ગમે તેવાં ગંદા સાધનોથી ચકાવી લેવું, બીજાની ઉત્તરેલી ચીજો વાપરતાં ન સંકેતવાનું, નાની નાની આજતોમાં મુંઝ બનવું અને ચોરી કરવા કે દોંગ કરવા મુઠ્ઠી પણ બેશરમ બનીને જવું એ આવાં છાત્રાલયો ચકાવનારા સૌ કોઈનો સામાન્ય અનુભવ છે. તેનો નિવેડો લાવવા માટે આજે અનેકવિધ તરકીબો ચાલી રહી છે. પણ તેનો એવી રીતે નીવેડો આવે તે શક્ય જ નથી. તેનો નિવેડો તો વિદ્યાર્થીમાં સ્વાધીનતાની લાગણી જાગે તેવા ઉપાયો ચોજવાથી અને વિદ્યાર્થીને તેવી તાલીમ આપવાથી જ લાવી શકાય.

કંગાલિયતના આવા શિક્ષણમાંથી ઉગરવા આપણી દાનવીર સંસ્થાઓ કંઈ વિચાર કરશે ?

હરભાઈ.

છાત્રાલયનાં ખર્ચાળ રસોડાં

ભલુના યુવાનોના પિતાઓની પ્રિયક ભરાય અને પછી વિષયવિચારણી સભાનું કામ ત્યારે ચાલું થાય ત્યારે વધારેમાં વધારે રસિક અને દેાકારવાળી ચર્ચા તો છાત્રાલયોનાં ખર્ચાળ રસોડાં ઉપર જ થાય એમ

અનુમાન થઈ શકે છે. “પ્રુડ ગિલ્ડ”, “કલ્પ ગિલ્ડ”, “બોલન ખર્ચ” “રસોડા ખર્ચ”—ગમે તે શબ્દ વાપરતાં વાલીઓના બરાબર એ સંભામાં સંભળાયા વિના નહિ રહે.

હાઈસ્કૂલમાં શ્રી વધારવામાં આવે ત્યારે છાત્રાઓ અસહકારને દીકાએ ચડી બેસે છે. પરંતુ માણસો વિદ્યાર્થીઓના વાલીની દયા ખાવા લાગે છે અને વર્તમાનપત્રોને જાણે જગતને હલમત્રાવી નાખે તેવો વિષય હાથમાં આવ્યો હોય તેમ લાંબા લાંબા લેખો તેના ઉપર લખાવા લાગે છે.

પરંતુ કોઈ પરંતુ સંજ્ઞાને દયા નથી આવતી કે છાત્રાલયોનાં રસોડાનાં ખર્ચ બેદર વધી પડ્યાં છે તેનો કંઈ ઉપાય બતાવીએ. જે છાત્રાલયમાં ‘પ્રુડગિલ્ડ’ વધારે આવે તે છાત્રાલયમાં રહેવામાં માન સમજવામાં આવે છે.

રસોડો, રસોડાનો નોકર, શાકં લાવનાર, મોદી, કલ્પનો સેક્રેટરી વિદ્યાર્થી, અને કેટલેક સ્થળે કહેવાતા ગૃહપતિ—રસોડાના ખર્ચ ઉપર પોતાના અમુક ટકા ચડાવે જ છે. ઘણી કાલેજોના રસોડા એક મેન્યુએટની કમાણી કરતાં વધારે કમાણી કલ્પમાંથી મેળવે છે. વિસ્તારમાં ઉતરવાની જરૂર નથી.

ઉપાય શો ?

(૧) દલે ન્યાતની-હિચનીચની લાગણી લગભગ ખુટી થઈ ગઈ છે. નિહાન છાત્રાલયોમાં તો તે નથી જ હોતી. એવા યુગમાં છાત્રા પોતાની રસોઈ પોતે વારાફરતી કરે તો રસોડાની મોટી દલાલીના ભારમાંથી પોતાના વાલીઓને છાત્રો બચાવી શકે. આમ કરવાથી અલગત એક સરખી રસોઈ તૈયાર ન થાય પણ સારી રસોઈ તો થાય જ. પકવાન કે મિથુન ન્યારે કરવાનાં હોય ત્યારે એક દિવસ માટે એક રસોડાને ભાડે રાખી શકાય.

(૨) ખંધા પુરુષો કરતાં વિધવા ડોશીઓને રસોડા તરીકે રાખવાથી દલાલીના ટકામાં ફેર પડે ખરે. ડોશીઓ પણ દલાલી તો લેવાની જ.

(૩) છાત્રોમાંથી જે ગરીબ છાત્રો હોય તેમને ડોશીઓની મદદમાં રાખ્યા હોય અને તેમને માત્ર રસોડાની ફેખરેખનું કામ સોંપી ખાવાનું મફત આપવાની વ્યવસ્થા રાખી કામ લેવાય તો ખર્ચમાં ઘણો ઘટાડો થાય.

(૪) છાત્રોના વાલીઓ વારા કરતાં છાત્રાલયની બેઠ લઈ, હિસાબના આંકડા તપાસી જે તે વખતે થતી ભૂતો તરફ અંધા છાત્રોનું ધ્યાન ખેંચતા રહે તો ખર્ચમાં જરૂર ઘટાડો થાય ખરે.

(૫) શૃદ્ધપતિ કાળજી રાખી અનાજ ખરીદતી વેળા, કાદારમાંથી સીધો આપતી વેળા, રંધાઈને પીરસાતી વેળા, કામ કરનાર નોકરને ખાવાનું અપાતી વેળા એમ અમુક પ્રસંગે ખાસ ધ્યાનપૂર્વક દેખરેખ રાખે તો ઘણા ટકા ખર્ચમાં ઘટાડો થાય.

(૬) છાત્રાલયવાળા શહેરમાં કોઈ પ્રામાણિક મોઢી સેવાભાવથી છાત્રાલયને અમુક દરેલો નફો લઈને જ ચોકખે માલ આપે તેવા બહાર પડે તો પણ ખર્ચમાં ઘટાડો થાય.

(૭) અત્યારે મજૂરોની, સ્ત્રીઓની, બીલોની, અર્ધજોની, કેદીઓની, માંદાની, સાધુઓની સેવા કરવા સેવકો બહાર પડે છે: સંસ્થાઓ અજાણે છે: શ્રવન અર્પણ કરે છે. તેમ છાત્રાલયના રસોડાનું ખર્ચ કમી કરાવવાની જરૂરિયાત વિદ્યાર્થીઓની સેવા કરવા કોઈ મંડળ રચાયા તો સમ્યક માટે કામના તો ઢગલા પડ્યા છે.

ભાર બાંધુ વધી પડ્યો છે

જો આ દિશામાં કંઈ નહિ થાય તો દેશ ઉપર જળરો ભાર વધી પડશે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ આ ભારના બોજામાં ઘણે અંશે સ્વમાનની લાગણી ગુમાવવા લાગ્યા છે. રોકાવરશીપના નામથી તેઓ ભિક્ષા માગતા થયા છે. બીખની શરમ તેમનામાં જરા પણ જણાતી નથી. છાત્રાલયો અજાણનારા પણ વિદ્યાર્થીઓને ખવડાવવા માટે બીખ માગે છે. તે બીખથી ચાલતાં છાત્રાલયોમાં દીવાનોના અને શેડીઆઓના છોકરા લાલ લે છે. આ મર્મની વાત ગુજરાત ઝટ સમજે તો બહુ સોર છે.

માણસને રાટલો ભારે નથી પડતો પણ રાટલા પરની દલાલી ભારે પડે છે. જે ઘરમાં ખવાતું હોય તે જ છાત્રાલયમાં ખવાય તો માળાપને છોકરાં રાટલે ભારે ન પડે. પાંચ માણસનું કુટુંબ ૫૦ રૂપીઆમાં બધા વ્યવહાર ચલાવે, અને ૫૦ રૂપીઆમાં પાંચ છાત્રાં માત્ર એક માસનું જમવાનું પણ પૂરું ન કરે! જે પ્રજા દ્રવ્યનો સચો ઉપયોગ કર્યો અને ખોટો વ્યય કર્યો તે સમજે નહિ એ પ્રજા માટે ભવિષ્ય કેવું હોય?

દાહરદુલના હેડમાસ્ટરો અને કોલેજના પ્રિન્સિપાલો પગાર લેતા જાંવ છે પણ પોતાની દાહરદુલની કે કે.સેજની કસબોમાં શું થાય છે તેની ખરીદકુલ પરવા નથી કરના એ દિલ્લિસ્તાનમાં જ રાક્ય છે.

‘લોકો કહે છે કે ખાદ્ય પદાર્થોના ભાવ ચડી ગયા છે.’

ધણા સજ્જનો કહે છે કે પંદર વરસ પહેલાં કાવનગરમાં દોલેજ વસ્ત્રમાં ૩૧. ૧૨ તુંકે ૩. ૧૦ તુંકે માસિક ‘કુઝિલ’ આવતું તે હાલ ત્રણ-ગણ આવે તેમાં નવાઈ નથી. ત્રસ્તુઓના ભાવ ત્રણગણા વધ્યા છે. આમાં હેતુભાસ રહેલો છે. સમજી જનો તે શોધી શકશે.

હું તો એટલું જ કહીશ કે—

‘દારકાની વાઘેર બોર્ડિંગમાં માસિક સાત રૂપીઆનું જાત દીઠ ખર્ચ આવે છે; દાહોદમાં બીજાના જાત્રાનું માસિક ખર્ચ રૂપીઆ ચાર આવે છે. પાટણમાં ડૉ. પંખ્યા અભ્યાસગૃહમાં રહેતા કેટલાક સ્વાશ્રયી જાત્રાનું માસિક ખર્ચ રૂપીઆ પાંચ આવે છે; કલોલ પામે હિનાહિ ગામમાં જાત દીઠ રૂપીઆ પાંચ જ ખર્ચ લેવામાં આવે છે. દસ વરસ પહેલાં અમરેલી હાઈસ્કૂલ બોર્ડિંગમાં જાત પાસેથી ૩૧. નવ દર માસે લેવામાં આવના. તેમાંથી સારા ગૃહપતિ બચાવ કરી દર વરસે વિદ્યાર્થીઓને મોટા પ્રવાસે લઇ જતા હતા. આવી બીજી અનેક સંસ્થાઓ હશે કે ત્યાં ટૂંકા ખર્ચથી રસોડું ચલાવી શકાય છે. ફલીલ કરતાં આ દૃષ્ટાંતમાં જ વધારે બળ છે.

જેમણે છીએ એક કમીશન

આ વિષમતા દૂર કરવા માટે વાલીઓનું અને શિક્ષકોનું એક કમીશન ઉભું થાય; તે તપાસ કરે અને કોઈ કિંમતી સૂચનાઓ બહાર આવે તો ગૂજરાતનો ભાર ધણો દળવો થાય.

કથાબુરાય ન. જોષી

માળાપની મનોદશા

(એક પત્રવ્યવહાર).

૨.

-ભરૂચ તા.....

શ્રીમત ગૃહપતિ સાહેબ,

આપની પાસેથી છૂટા પડી બીજે દિવસે સાંજે અહીં મુખરૂપ પહોંચી ગયો છું. શ્રિ. કમળ હું ચાલ્યો ત્યારે સહેજ રડી પડ્યો હતો; અને તેથી મારી આંખમાં પણ ઝળઝળાયાં આવી ગયેલાં; માફ ચાલત તો હું ત્યાં જો પાંચ દિવસ વધારે રોકાત, પરંતુ અહીં કામનો એટલો બધો દબલો પડ્યો છે કે માથું ઉઘું પણ કરી શકાતું નથી. શ્રિ. કમળ તમારું જ આજક

છે. તેને ખરાબર સંભાળજો. આપણે છૂટા પડ્યા સારે આપે કશું દંતું કે તેની ડાકટરી તપાસ કરાવવી પડશે. તો આપ તે વહેલી તકે કરાવી લેશો. તેવી આશા રાખું છું.

ચિ. કમળ સંબંધમાં આપની પાસેથી વિગતવાર જાણવા ઇતેન્નાર છું. તુરત જ લખશો તેવી વિનંતિ છે.

આપનો

.....ના પ્રણામ.

૨

ભાવનગર તા.....

શ્રીયુત્ત મહારાજ,

આપનો પત્ર મળ્યો ચિ. કમળ આનંદમાં છે; તેને ગમે છે પણ ખરું. પરંતુ તેને આપણે અહીં રાખી નહિ રાકીએ. તેની તબીબત અમારા છાત્રાલયના ખાસ ડાકટરે તપાસી છે. તેની સારવાર માટે તેને મુંબઈના કોઈ પ્રસિદ્ધ ડાકટરની દેખરેખ નીચે રાખવો પડશે એવો તેમનો દૃઢ અભિપ્રાય છે. માટે હવે આ બાબતમાં ઘટતી વ્યવસ્થા કરવાનું આપને શીર રહે છે. યોગ્ય કરી મને તુરત જ ખબર લખશો ચિ. કમળ મનમાં છે. ચિંતા ન કરશો.

ચિ. આપનો

.....ના વંદિમાતરમ્

૩

ભરૂચ તા.....

મહેરબાન ગૃહયતિ સાહેબની સેવામાં,

આપનો પત્ર મળ્યો. મને ખૂબ આનંદ થયો. ચિ. કમળની પોતાના બાળક જેટલી જ આપ સંભાળ લ્યો છો તે બદલ આપનો ઉપકાર માનું છું. ડાકટરનો અભિપ્રાય વાંચ્યો. પણ આપ જાણો જ છો કે હું તો અત્યંત વ્યવસાયી માણસ છું. મારા વેપારમાંથી ઉંચું માથું કરવાની પણ મને તો કુરસદ મળતી નથી. ચિ. કમળ મારું ફરજંદ છે અને તેના માટે હું જેટલું કરું તેટલું ઓછું. પણ મારી આ સ્થિતિમાં હું ખરેખર લાચાર છું. મને આપ સહાય ન કરો ? આપનો તો ધંધો જ પરોપકારનો રહ્યો. હું તો દુનિયાનો સામાન્ય જીવ. મારાથી ન બને તે આપ સહેજે કરી શકો. તો મારા ઉપર કૃપા કરી આપ પોતે જ તેને મુંબઈ લઈ જશો.

અને કોઈ નિષ્ણાત ડાક્ટરની સલાહ લઈ આવશે. જે ખર્ચ આવશે તે હું આપને આપીશ. ખર્ચમાં આપ જરા પણ સંકોચ ન રાખશે. પ્રમુ-
કપાથી હું પૈસે ટકે મુખી છું; અને નહિતર પણ દીકરાથી શું વધારે
હોય ? મુખ્યમત ડાક્ટર જે સલાહ તથા દવા આપે તે સાથે આપની દેખરેખ
અને ભવનનાં હવાપાણી ભગશે એટલે પછી ચિ. કમળને નિરાગી થઈ
જતાં સહેજ પણ વૈર નહિ લાગે.

આપના પત્રની તાત્કાલિક રાહ જોઉં છું. કેટલા પૈસા જોઈશે તે
પણ સાથે જ લખશે. ચિ. કમળને આશીર્વાદ.

લી. આપનો

.....ના પ્રણામ

૪

જાવનગર તા.....

ભાઈશ્રી,

આપનો પત્ર મળ્યો. ઉપકાર. આપને માથે કામનો અસાધારણ બોલો
રહે છે તે હું જાણું છું, પરંતુ પુત્રવાત્સલ્ય પાસે અગત્યમાં અગત્યનું કામ
પણ નહિયું લેખાઈ જવાય છે. મને આશા છે કે એ પ્રકારના પિતૃવાત્સ-
લ્યથી આપ જરૂર વંચિત નહિ જ હો !

આપના લખવા પ્રમાણે મારાથી કશું જ નહિ બની શકે માટે લાચાર
છું. ચિ. કમળનું શુભ ઇચ્છના હો તો આપ વહેલામાં વહેલી તકે આવીને
તેને લઈ જાઓ. વધું શું ?

લી. આપનો

.....ના વંદેમાતરમ્.

૫

ભરૂચ તા.....

મુરખી ભાઈશ્રી,

પત્ર મળ્યો. ઉપકાર. ગયા પત્રમાં મેં આપની પાસે જે વિનંતિ
રજી કરી હતી તેની પૂરેપૂરી અસર આપના ઉપર નથી થઈ જણાતી.
આજે હવે મારા જીવનનો દુપામાં દુપો ભાગ આપની પાસે ખુલ્લો કરવા
ઇચ્છું છું. આપ તે જાણશે એટલે મને જરૂર મદદ કરશો, એટલું જ
નહિ પરંતુ ચિ. કમળ તરફ આપના અંતરની દયાશ્રુતિ પણ જરૂર જાગશે.

આપ બસુશો કે હું છેલ્લા બાર માસથી પુનર્વિવાહિન થયેલો છું. ચિ. કમળની સાવધી મા એવા સામોન્ય કુટુંબમાંથી ઉતરી આવેલી છે કે એરમાન પુત્ર ઉપર જે પ્રકારનું વડાત્ત સાવધી માએ રાખવું ઘટે તે રાખી શકતી જ નથી; ઉલ્લેખ ચિ. કમળને સનાવવામાં પોતાનું મદત્ત સમજે છે. ચિ. કમળ તેની સાથે આ જન્મારામાં તો નદિ જ રહી શકે તેમ મને ચોક્કસ લાગ્યું છે. અધૂરામાં પૂરું હમણાં તે સગર્ભા છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ચિ. કમળ ખાતર હું આજે ઘર છોડું તો ઘર ગયેડે ચડે તેવો ભય રહે છે. મારી લાચાર યિનિનો ખ્યાલ આ ઉપરથી આપને આવી શકશે. વધારે લખવાની જરૂરીયાત રહે છે ખરી? હવે તો મારી ખાતરી જ છે કે આપ મારા ઉપર દયા કરી ચિ. કમળને સંભાળશો જ. દુઃકમાં હવે તે આપનો જ પુત્ર છે તેમ ગણીને વનશિલ તેની સંભાળનો સંપૂર્ણ બોલો આપના ઉપર સમજવો.

આપ દ્યારે મુંબઈ તરફ જવા નીકળો છો તે જણાવવા દુપા કરશે કે નેથી રોશન ઉપર દાગર રહે.

લી. આપનો

.....ના પ્રણામ

૬

ભાવનગર તા.....

આઈથી,

આપનો પત્ર મળ્યો. મારા વિચારો લખવાની મને છૂટ આપો તો તો મારે જણાવવું જોઈએ કે તમારા પત્રથી હું ખૂબ દુઃખી થયો છું, પણ તમે માનો છો તેવી રીતે પીગળ્યો નથી. તમારો પત્ર વાંચ્યા પછી પણ મારો અભિપ્રાય જરા પણ બદલાયો નથી. તમારે જ ચિ. કમળને સંભાળવો જોઈએ અને દરરોજ મુશ્કેલીએ તેને માને કરવો જોઈએ. તમારી ફરજ છે અને આગ્રહપૂર્વક હું તમારી પાસે તે ધરું છું.

મિત્રભાવે આટલું લખ્યું છે તો માફ કરજો. આવતી રાત્રે સાંજે મારા એક મિત્ર મુંબઈ તરફ જાય છે તેમની સાથે ચિ. કમળને ગારીમાં બેસાડીશ. તમે રોશને આવી તેને સંભાળી લેજો. તસ્લી માફ.

તમારો

.....ના વરિમાનરમ્

દરમાઈ.

પ્રતિષ્ઠાનો ભય

“ મુરખી થી,

આ પત્ર આપને આલુધાર્યો મળશે ! આપણી સંસ્થા છોડવાને મને આજે સાત વર્ષ થયાં. હજી સુધી પણ સંસ્થાને કે આપને ભૂલી શકતો નથી એટલું ત્યાંનું એ આજુ છે. દેશ છોડ્યાં પણ મને તો પાંચ વર્ષો થઈ ગયાં તે આપ જાણતા હશે.

આજે અહીં અમારી દુકાનનાં કામકાજ બંધ છે તેથી નવરો બેઠો બેઠો જૂના કાગળાયા ઉમેળું છું. એ કાગળોમાંથી હચેક માસ પહેલાં જૂના વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશીને લખેલો આપનો પત્ર હાથ લાગ્યો. પત્ર વાંચતાં જ હૃદય અનેકાનેક લાગણીઓથી ઉભર્યું. ત્યાંનાં સંકટો સ્મરણો તાજાં થયાં. સાત સાત વર્ષનો ગાળો આંખ પાસેથી પસાર થઈ ગયો. એ બધું લખવા બેસું તો તો પાર ન આવે. અહા, એ દિવસો !

પણ આજે તો એક ખાસ વાત લખવા બેઠો છું. સંસ્થાનાં તાજાં થયેલાં સ્મરણોએ મારી પાસે મારા જીવનને લગતો એક પ્રસંગ ઉત્પાતી ખડો કર્યો. તમને આટલે વર્ષો પણ લખવાની હિંમત કરું છું. તમે જાણો છો કે હું ત્યાં હતો ત્યારે મારા જીવનને દોરનાર તરીકે મેં તમને સ્વીકાર્યા હતા; આજે પણ એ ભાવો હજી નાશુદ નથી થયા.

યાદ છે પેલો.....એનનો કિસ્સો ? યાદ હોવો જ જોઈએ. એ અફવા ઉઘ્યા પછી જે જે ચાર શંકાશીલ વિદ્યાર્થીઓને આપે બોલાવેલા તેમાં એક હું પણ કેમનસીબ હતો ! મારો વારો જ પહેલો આવ્યો. એ કિસ્સાની વાત મારા કાને આવેલી તે ઉપરાંત હું કશું જ જાણું નહિ. આપની પાસે આવતાં તે દિવસે મારા પગ જેટલા ભારે થયેલા તેટલા ભારે જીવનમાં કોઈ દિવસ નથી થયા. અનેક તર્કકુતરો કરતો હું આપની પાસે આવેલો.

આપે મારા પાસે સીધી વાત જ રજુ કરી અને હું જ ગુન્હેગાર હોઉં તેમ માની લઈને સવાલો પૂછ્યા. હું ગંભીરો, શું કરવું તે સૂઝે જ નહિ. આપના પ્રશ્નોના જવાબ આપવા બેસું તો આપને બચાવ લાગશે તેવો ભય લાગવા માંડ્યો; બીજી બાજુ વાત વધશે તો મારી પ્રતિષ્ઠા ઉપર પત્થર પડશે તેવી બીક લાગવા માંડી અને હું નિર્દોષ છું તે સત્ય આપને ગળે તેવી રિયલિટીમાં શી રીતે ઉતારવું એ પ્રશ્ને પણ મૂંઝવ્યો. આવી પરિસ્થિતિમાં મને એક જ માર્ગ સૂઝ્યો અને તે આપ જાણો છો. મારી

મને ખબર નથી !

• નાનો કે મોટો કોઈ પણ વિદ્યાર્થી કંઈ જૂઠું કરે અને આપણે તેને આપણી પાસે જોડાવીએ અને પૂછીએ તો તેના મોંમાંથી પહેલો જવાબ એ નીકળશે કે ‘ મને ખબર નથી. ’ આપણે પૂછીએ કે ‘ આ કાચ તે કોણે ? ’ તો તુરત જ જવાબ મળશે : ‘ મને ખબર નથી. ’ આપણે પૂછીએ : ‘ આ પાણી તમે ઢોળ્યું ? ’ જવાબ હાજર છે : ‘ મને ખબર નથી. ’ આપણે કહીએ : ‘ ફાલ્ગુ વિદ્યાર્થીના પૈસા કોણે લીધા છે તે જણાવો છો ? ’ જવાબ તૈયાર કે ‘ મને ખબર નથી. ’ આપણે ધમકાવીએ કે ‘ આ નોટીસ બોર્ડ ઉપર લીંટા કેમ કરો છો ? ’ આશ્ચર્યચકિત મોઢું કરી તુરત જ જવાબ મળે કે ‘ પણ મને ખબર જ નથી ! ’ છાત્રાસયની આસપાસમાં જ ગંદકી દેખી કોઈ એકને પકડો અને કહો કે ‘ અહીં ગંદકી કરતાં શરમ નથી આવતી ? ’ જવાબ હાજરાહસુર જ કે ‘ મને તો ખબર જ નથી ! ’

આ ‘ મને ખબર નથી ’ છે શું ? જવાબ આપનાર વિદ્યાર્થીને ખરેખર તેની ખબર નથી કે તે આપણી પાસે જૂઠું જોડ્યા કરે છે ?

આપણે ગૃહપતિઓ મોટે ભાગે એમ માનવા લલચાઈએ છીએ કે વિદ્યાર્થીઓને જૂઠું જોડવાની ટેવ જ છે અને ધરાદાપૂર્વક તેઓ જૂઠું જોડવા પ્રયત્નો કરે છે. તેમ માનીને જ આપણે આગળ ચાલીએ છીએ. પરિણામે વિદ્યાર્થીને આપણી પાસે જોડાવીએ તે વખતનો આપણો દેખાવ, આપણો રૂઆબ, આપણી ભાષા, આપણો અવાજ બધું જ એવું હોય છે કે જૂઠાણાનો આરોપ આપણે તેના ઉપર મૂકવા માગીએ છીએ તેવું વિદ્યાર્થી સ્પષ્ટ અસ્પષ્ટ પણ સમજી જાય. સત્ય દલીલો જણાવતાં બદલે આપણે તો તેને ગુન્હેગાર જ લેખવા માગીએ છીએ તેવું આપણું વર્તન હોય છે. આ દીક નથી.

પરંતુ એ વાત જવા દઈએ. આ ‘ મને ખબર નથી ’ એ છે શું ? અને ખરેખર તે જૂઠાણું નથી જ. જૂઠાણું તો તે કહેવાય કે જે જોડવા પાછળ કોઈ પણ હલકો સ્વાર્થ સાધવા માટે જૂઠું જોડવાનો ચોક્કસ ધરાદો રહેલો હોય. વિદ્યાર્થીઓનું આ ‘ મને ખબર નથી ’ એ તે અર્થમાં જૂઠાણું નથી જ. ખરી રીતે જોલીએ તો એ આપણી બીક છે; વિદ્યાર્થી આપણાથી બીકીએ છે. અને એ બીક કરતાં પણ ધરાદો વંગર, સમજણ વગર તેની પાસે ‘ મને ખબર નથી ’ એમ જોડાવે છે. આપણે સૌ કોઈનો અનુભવ છે કે આપણા

માયાજી વર્તનથી અને સહાનુભૂતિભર્યા શબ્દોથી વિદ્યાર્થી તુરત જ હકીકત બહાર કાઢે છે. પછી તેને બીક કે શરમ નથી રહેતાં.

વિદ્યાર્થીના મનમાંથી બીક જાય તો તેના મોઢામાંથી ‘મને ખબર નથી’ એ પણ જાય.

હરભાઈ.

છાત્રાલય છોડવાના માર્ગ !.

(૧)

હીરજી: “ ધનજીભાઈ, હવે તો ભારે મુંઝાયો છું. અહીં જરાય ગમતું નથી. આપાને કાગળ લખ્યો તો એ તો જવાબ લખે છે કે ‘તારાથી ભવન છોડાશે જ નહિ; માટે શાંત ચિત્તે અભ્યાસ શરૂ કરી દેજો.’ હવે શું કરવું ? ”

ધનજી: “ દોસ્ત, હું તારી સ્થિતિ જરાબર સમજું છું. મને પણ નથી ગમતું. હું તારા કરતાં આઠ દિવસ વહેલો આવ્યો છું પણ હજી કંઈયે મેન નથી પડતું. તારા આપા તો જવાબે આપે છે પણ મારા કાકા તો જવાબ જ લખતા નથી. ”

હીરજી: “ મારા કરતાં તો તારી સ્થિતિ સારી કહેવાય, દોસ્ત! કાકાનું કંઈ આપણા ઉપર બહુ ન ચાલે ! અહીંથી સીધો આવ્યો જ પાછો અને આપાને આફ્રિકા ખબર આપી દે કે ‘ભવનમાં તો બધું બહુ ખરાબ છે તેથી ત્યાં રહેવામાં સાર નથી; માટે ઘરે પાછો આવ્યો છું.’ તારી જગ્યાએ હું હોઉં તો હું તો જરૂર એમ જ કરું. મારી મુંઝવણનો તો મને કશો જ રસ્તો દેખાતો નથી. તને કંઈ સૂઝે છે ? ”

ધનજી: “ લે ત્યારે, તારા માટે તો મારી પાસે સરસ રસ્તો છે. મારા માટે તે કશો તે સાચો નથી. કાકા બહુ ખરાબ છે. મારવા જ માંડે અને કદાચ પાછા મૂકવા પણ આવે. વળી આપા તો કાકાનું જ માને છે. હા, ઘેર ન જતાં કંઈક ખીજે જવાનું હોય તો તારો રસ્તો સરસ કહેવાય. પણ તેમ અને નહિ. મારે તો ઘેર જ જવું છે અને અહીં નથી જ રહેવું. બોલ, છે કંઈ રસ્તો ? ”

હીરજી: “ ના, તો તો નથી. હું પોતે જ ગભરાયો છું તેથી પણ મને અત્યારે કશું જ સૂઝે તેમ નથી લાગતું. પણ મારા માટે તું શો રસ્તો બતાવે છે તે તો કહે. ”

ધનજી: “ અહીંથી ડીસમીસ થવાનો. ”

હીરથ: “ પણુ તે કેવી રીતે ? મને એમ શા માટે ડીસમીસ કરે ? ”

ધનથ: “ કોઇ કરે નહિ, ગાંડા ! તારે જ ડીસમીસ થવાય તેવા ધંધા કરવા ! ”

હીરથ: “ એટલે ? ”

ધનથ: “ એટલે એમ કે નાની મોટી ચોરીઓ કરવા માંડવી અને પછી પકડાઈ જવું. ”

હીરથ: “ ચોરી ? અરે, મને તે કરતાં પણ ન આવડે. ”

ધનથ: “ એમાં આવડવું છે શું ? અધા જન્મવા જાય કે રમવા જાય ત્યારે કોઈનો કબાટ તોડવો કે કોઈનો ટુંક ઉઘાડવો; તેમાંથી ફાવે તે લઈ લેવું. સંતાડવાના પ્રયત્નો કરવા અને પછી પકડાઈ જવું. જે ત્રણ વખત એમ કરીશ એટલે ગૃહપતિ સાહેબ તને આપોઆપ જ ડીસમીસ કરશે. ”

હીરથ: “ અરે પણ જેની ચોરી કરીએ તે મારે નહિ ? અને વળી આપાને ખબર પડે તો તો હાડકાં જ લાંગી નાખે ને ! ”

ધનથ: “ અહીં કોઈ મારી શકે નહિ. અને આપાને તો કહીએ ને કે ચોરી તો ખીજીએ કરી હતી પણ મારા માથે દોળા નાખ્યું. મારા ગૃહપતિ સાહેબ પણ કાનના કાચા છે તેથી તેમણે પણ મારું ન સાંભળ્યું અને મને ડીસમીસ કર્યો. આમ કરવાથી આપા તારા ઉપર ખુશ થશે, ભવન ઉપર ખાનગી અને તારું ધાતું પર પડશે. ”

હીરથ: “ તું મને મદદ કરે તો કાલથી પ્રયત્ન કરું; મારું એકલાનું એ કામ નહિ. પણ તું શું કરીશ ? ”

ધનથ: “ તને જરૂર મદદ કરીશ; મારી ચિંતા નહિ. આમાંથી મને ખચી જતાં આવડશે અને પછી મારે કેમ નીકળી જવું તેના પ્રયત્નો કરી લઈશ. જેઠું છું ક્યો રસ્તો હાથ લાગે છે. પણ તારું તો નક્કી કે ? ”

હીરથ: “ હા નક્કી. કાલથી શરૂ. ”

(૨)

મુળથ: “ કાં રામથ, આજે હવે કેમ લાગે છે ? ”

રામથ: “ અરે હથ તો પેદુમાં એવું દુખે છે, એવું દુખે છે કે વાત ન કરો. ”

મુળથ: “ તો પછી આ દવા ફેંકી દેતાં શરમ નથી આવતી ? આપણા ગૃહપતિ બિચારા તારી પાંછળ હેરાન હેરાન મળી જાય; આપણા

ડાક્ટર આટઆટલી કાળજી રાખે અને તારે તો નિરાંતે દવા ફેંકી દેવાની, કાં? આજે તો બધી વાત હવે શુદ્ધપતિને કહેવા દે!”

રામજી: “અરે ભાઈશા’બ, દવા તો એવી કડવી કે પીવાય જ નહિ. પછી ફેંકી ન દઉં તો શું કરું?”

મુળજી: “તો પછી પેટમાં દુખતું કેમ મટશે?”

રામજી: “મટે ત્યારે ખરું. મને તો લાગે છે કે આ પેટનો દુખાવો અહીં મટે તેમ લાગતું નથી. ઉલ્ટો રોજ રોજ વધતો જ જાય છે.”

મુળજી: “વધે જ ને પણ! દવા લેવી નહિ અને ખાવામાં ભાત ન રાખતું, પછી થ.થ શું?”

રામજી: “ભૂખ લાગે ત્યારે શું કરું? ખાતું તો લેઈએ ને? પણ ભાઈ મુળજી! તું સાહેબને કહેજે કે મને ઘરે પાછો મોકલી દે. ત્યાં મારો દુખાવો મટી જશે.”

મુળજી: “તે તારે ઘરે જતું છે? તું તો હજી ચાલ્યો આવે છે ને?”

રામજી: “ત્યારે હવે ખરી વાત કહું?”

મુળજી: “કહે ને ભાઈ, તારો જ પાડ. આ બધા માંદામાં તારી ચાકરીએ તો ખરેખર થકવ્યો છે.”

રામજી: “ત્યારે આ વાત એમ છે કે મને અહીં જરા પણ ગમતું નથી. મારે ઘરે પાછા જતું છે. બાકી આ પેટમાંપેટમાં કંઈ દુખતું નથી. ઘરે જવાતું પેટમાં દુખે છે. તું કંઈ મદદ કરીશ?”

હીરજી: “ઝોહો, હવે સમજ્યો કે તું દવા શા માટે નથી લેતો! ઘરે જતું હોય તો સાહેબને ઝટ કહી દે ને તે તને રવાના કરે! એ બિચારા ક્યાં કાઢને પરાણે રોકે છે?”

રામજી: “એમ ન જવાય. પણે બાપા મારી જ નાખે ને! એ તો સાહેબ બાપાને એમ જણાવે કે આ રામજીનો રોગ બહુ ખરાબ છે; અહીં મટતો જ નથી માટે પાછો લઈ જાઓ. તો જ ચાલે.”

મુળજી: “તો પછી લાવને સાહેબને હું જ કહું. કાલે થઈ જા. રવાના.”

રામજી: “પણ મેં કહ્યું તેમ. ગમે તેમ કરીને તેવો પત્ર લખાવ તો જ કામ આવે. નહિતર માર્થો બડે.”

મુળજી: “તેની તારે ચિંતા નહિ. બધું, કીક થઈ રહેશે. કાલે વાત.”

કાનજી

કાનજી સંસ્થાનો જૂનો વિદ્યાર્થી. અભ્યાસમાં ખૂબ તેજ, રમવાનો હારે શોખીન, મોટા હોવા છતાં નાનાં નાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે જ રમવાની ટેવ. ક્વિતાઓ જનારે, ભાષણો પણ કરે અને લેખો પણ લખે. મૂળ ગામડાનો અને જૂની રહતિથી ચાલતી સંસ્થામાંથી આવેલા એટલે છલનો છૂટો અને થોડાક ખુશામતી. એક ટેવ લખતે તો તે આવેલોઃ જેનાં તેનાં પિત્રો જેવાં-ગૃહપતિ કે શિક્ષક, કોઠારી કે રસોયો, મોટા વિદ્યાર્થી કે નાના, નાયક કે મંત્રી. ઘણી વખત તો એમ જ મતું કે અધિકારીઓને ખજારે ન હોય એવી બાબતો તે ખોળી કાઢે અને તેમ કરવામાં તે વારંવાર આગ્રહ કરી જતો. કેટલાંએ જનતીય વિદ્યુતિના જનારો તે શોધી લાવે અને તેમ કરવામાં પોતાની જાતને બહાદુર માને. વખત જતાં આ જાતનું વ્યસન જ તેને લાગી ગયું. મોટી રાત સુધી કે મળસકે, ખરે અપોરે કે વરસતા વરસાદે કાનજી આવું કંઈક શોખનો. નાના નાના તો કાંઈ વાર મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાથે લાંબી લાંબી મંજણાઓ કરતો, કોઠારી રસોયા કે વાસણ માંજનાર સાથે ખેસતો, બગીચામાં કે છત ઉપર વિચાર કરતો આપણને તે જેવામાં આવે. આમ ઘણો વખત આદ્યા કર્યું. અધિકારીઓ તરફથી તેને ઉત્તેજન મળવા લાગ્યું. તે ફૂલાતો ગયો. અભ્યાસના બેગે તે આમાં રસ લેવા લાગ્યો-આગમુ, અવ્યવસ્થિત અને બેદરજાર જનવા લાગ્યો. ઘણી વખત મીઠજી અને બટકમેલો જણાયો; ખાવાની લાલસામાં ફસાવા લાગ્યો અને છેવટે તે બહુ અપ્રિય અને અકારો યહ પડ્યો.

બુદ્ધિ તેજ અને રખણ કરતો હાજે છતાં પરીક્ષામાં તો સારામાં સારો નહીં મેળવે. આ એક જ બાબત તેના માટે મોહ ઉપજાવતી.

પણ ઘણી પોલિસના આ કામે તે જધાને અપ્રિય યહ પડ્યો હતો. એકેએક માણસ તેનાથી કંટાળ્યા હતા. કોઈ જૂઠું આરોપથી તો કાંઈ તેની બેપરવાઈથી, કોઈ છપ્પાંથી તો કાંઈ તેના ત્રાસથી.

એક રાત્રે એકાએક વાત આવીઃ "કાનજી પડ્યો ! કાનજી ઉઝ્યો ! કાનજી એ જ લાગ્યો ! કાનજીને બાર કલાકની નોટીસ મળી."

આ વાતમાં ઘણું સંભવ હતું. ખીજના દોષો જેવામાં કાનજી પોતે જ ધીમે ધીમે લપસ્યો હતો. ઘણા સમયે તે પડ્યો હતો. પણ તે એક જ નાણુક પ્રસંગે તેનું મોટું સ્થામ કરી દીધું હતું.

છેવટે તે ગયો જતા પહેલાં તેને આત્મશુદ્ધિને માર્ગે વાળવા પ્રયત્નો કર્યા પણ વ્યર્થ.

બહાર ગયા પછી છાત્રાલય, છાત્રાલયનો આનંદ, છાત્રાલયની સ્વતંત્રતા પોતાની તેજ બુદ્ધિ, બીજું કામ કરવાની અશક્તિ અને માર્ગ ન મળવાની પારાવાર મૂઝવણે તેને ફરી પાછો છાત્રાલયને શરણે આવવા પ્રેર્યો.

તેણે પ્રયાત્નાપ કર્યો; આત્મશુદ્ધિ સાધવા વૃત્ત લીધું; પોતાની તેજ બુદ્ધિને સન્માર્ગે વાળવા દરીમદ થયો અને છાત્રાલયને ચરણે ભેરતી ગયો.

આવા બાળકોને આપણે ઝોળખીએ અને સન્માર્ગે વાળવા આકર્ષી શકીએ તો ?

કુલચંદ હ. દોશી.

કાર્યાલય તરફથી:—

મંડળ સાથે જોડાયેલી સંસ્થાઓમાંથી નીચેની સંસ્થાઓએ ચાલુ વર્ષના પોતાના લવાજમના રૂપીઆ પાંચ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી છે. બાકીની બીજી સંસ્થાઓ પોતપોતાના લવાજમની રકમો કાર્યાલયમાં સત્વર મોકલી આપે એવી વિનંતિ છે.

૮ સ્વરાજ આશ્રમ ઉદ્યાગશાળા	વેડછી
૯ શ્રી યશોવિજય જ્ઞેન ગુરુકુળ	પાલીતાણા
૧૦ શ્રી મહારિવા લોહાણા બોર્ડિંગ	વડોદરા
૧૧ શ્રીકચ્છી દશા ઓશવાળ જ્ઞેન બોર્ડિંગસ્કૂલ	મુંબઈ
૧૨ પ્રાણજીવન છાત્રાલય	અમદાવાદ
૧૩ શ્રી મહાવીર જ્ઞેન વિદ્યાલય	મુંબઈ
૧૪ શ્રી માંગરોળ શ્રીમાળી સમાજ	મુંબઈ
૧૫ પારીદાર વિદ્યાર્થીઆશ્રમ	સુરત
૧૬ વિદ્યાર્થીઆશ્રમ, ચરૌતર કેળવણી મંડળ	આણંદ

‘છાત્રાલય’ દર અંચેજ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે સિલિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમુર્તિ બંવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. બીખાબાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ શુ.

૧૯૨૬

અંક ૮ મો

ઓગસ્ટ

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ
રમણી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે

શ્રી કાર્ય ચ. વૃજપતી સમાજે

શીયુત પ્રહ્યાબાધ આણુદહ આવડા
યુગ ખંડેલથી સુવિનય સમેમ ભેટદર્શો
પણ બદલાય છે. બદલાતા આદર્શો
નવીન સમાજરચના વાંચે છે.

આ નવીન સમાજરચનાની સામે-
પૂર ચાલવા જે કોઈ પ્રયત્ન કરે તે
એ પૂરમાં જ ઘસડાઈ જવાનો છે.

યુગને ઘડનાર યુગસૃષ્ટા છે; યુગને
ઓળખનાર યુગદ્રષ્ટા છે. જીવાન
આજનો યુગસૃષ્ટા છે તો ચાલો
આપણે આજના યુગદ્રષ્ટા બનીએ.

મુંઝવતો પ્રશ્ન

છાત્રાલયનો મુંઝવતો એક પ્રશ્ન તે સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાનો છે. ખીજા બધા પ્રશ્નોને પહોંચી વળવા માટે ગૃહપતિ સમય અને શક્તિ મેળવી શકે છે, પરંતુ આ પ્રશ્ન એટલો બધો તો સનાતન થઈ ગયો છે કે તેનો નીકાલ લાવવો એ જાણે કે મહાભારત કામ હોય તેમ આપણે હવે માનતા થઈ ગયા છીએ. કેઈ પણ છાત્રાલયમાં જતાં ગૃહપતિ આપણી પાસે આ પ્રશ્નને ખડો કરે જ કરે.

સ્વચ્છતા માટે વિદ્યાર્થીઓને ગમે તેટલું કહેવામાં આવે, વ્યવસ્થા માટે તેમના ઉપર ગમે તેટલા દડા થઈ જાય, પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ તો પાછા એના એ ! સ્વચ્છતાનું એકધારે ધોરણ હોયો કાળ ટકે જ નહિ. વ્યવસ્થાની એક પ્રગરની પદ્ધતિ અમલમાં લાવી શકાય જ નહિ. ગૃહપતિના સમયનો ઘણો મોટો ભાગ અને તેની શક્તિનો પણ મોટો ભાગ સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉભાં કરવા પાછળ ખર્ચાતાં હોય છે. તે એટલે સુધી કે ખીજા અગત્યનાં કામો માટે તેની પાસે સમય અને શક્તિ રહે પણ નહિ.

તો પછી આ પ્રશ્નના નીકાલ માટે શું કરવું ?

છાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓના સતત અવલોકન ઉપરથી માલુમ પડ્યું છે કે મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓનો સ્વભાવ તો સ્વચ્છતાપ્રિય અને વ્યવસ્થાપ્રિય હોય છે. અનુકરણીય સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉભી કરવા પાછળ ગમે તેટલાં સમય અને શક્તિ ખર્ચવા તેઓ તૈયાર હોય છે; અને સુંદર વ્યવસ્થા તથા સ્વચ્છતા ઉભી કરી મનમાં મહાસે છે. અવ્યવસ્થિત અને અસ્વચ્છ વાતાવરણમાં રહેવા કરતાં વ્યવસ્થિત અને સ્વચ્છ વાતાવરણમાં રહેવાનું તેઓ ખૂબ પસંદ કરે છે.

પરંતુ વિદ્યાર્થીઓના મોટા ટાળામાં બેચાર વિદ્યાર્થીઓ એવા હોય છે ખરા કે જેઓ ખોટી અથવા તો ખરાં જ કુળવણીને પરિણામે આગસુ અને બેદરકાર બન્યા હોય. આવા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની આગસુ અને બેદરકારીની છાપ પોતાના સાથીઓ ઉપર ઠીક ઠીક પાડી શકે છે. વિદ્યાર્થીવ્યવસ્થા સામાન્ય રૂપે જરા બેદરકાર તો હોય જ છે; તેમાં થોડાએક મિત્રોનું જવલંત દર્શાવત અને પ્રોત્સાહન લાગે તેલે પછી મરત બેદરકારી આગસમાં અને ખીનજવાબદારીમાં પરિણમે છે. જુવાનની બેદરકારી તે ખીનજવાબદારી નથી. પરંતુ એ વચ્ચેની લાગણી દોરી બંધુ જ સફળ છે. થોડાએક આગસુ

અને ખરેખર બીનજવાબદાર વિદ્યાર્થીઓનો એવ આમ ઘણાને લાગે છે, અને આખાથે તંત્રમાં આપણને અસ્વચ્છતા અને અન્યવસ્થા પથરાઈ રહેલાં દેખાયા જ કરે છે.

માટે જ આપણું કર્તવ્ય સૂક્ષ્મ અવલોકન દ્વારા એવા ખરેખર બીનજવાબદાર વિદ્યાર્થીઓને પકડી પાડવાનું રહે છે. તેવા વિદ્યાર્થીઓ હાથ લાગ્યા એટલે પછી આપણું કામ મહેલું થવાનું. સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા માટે આપણે તે વિદ્યાર્થીઓને જ તૈયાર કરવાના. આપણી પાસે જેટલા માર્ગો હોય તેમાંના સાચા માર્ગોનો પ્રયોગ તેવા વિદ્યાર્થીઓની સાચી ઓળખના પરિણામે આપણને હાથ લાગવાનો; અને બહુ જ થોડા સમયમાં એવા વિદ્યાર્થીઓને વ્યવસ્થા સાચવવા માટે તેમ જ સ્વચ્છતા ઉભી કરવા માટે આપણે તૈયાર કરી દેવાના.

આવા વિદ્યાર્થીઓ સ્વચ્છતા જાળવતાં અને વ્યવસ્થા સંભાળતાં શીખ્યા એટલે પછી આપણે કાપડો ઉઢલી ગયો સમજવો. દર નવે વર્ષે આવા ખરેખર બીનજવાબદાર વિદ્યાર્થીઓને હાથ કરી તેમને જ તાલીમ આપવા પાછળ સમય અને શક્તિ ખર્ચવાથી આપણે ઘણી મૂંઝવણોમાંથી ઉગરી જઈ શકીશું.

હરભાઈ.

છાત્રાલયનાં પુસ્તકાલય

છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને આનંદનાં સ્થળ ઘણાં હોવાં જોઈએ; વ્યાયામ-શાળા, ફીલ્ડંગલુ અને પુસ્તકાલય એટલી યીજ તો અવસ્ય દરેક છાત્રાલયમાં રાખવી ઘટે છે. યુવાન વિદ્યાર્થીઓને વાતાવરણથી કેળવવાની રીત બહુ ઉત્તમ ગણાય છે. વ્યાયામશાળામાં કાર્ફ શરીર સુધારવાની જ ભાવનાથી ઓડરાઓ એકા થાય છે એવું હોતું નથી. આનંદનું સ્થાન જ્યાં હોય ત્યાં યૌવનને વિશ્વસનું સ્થાન મળે છે. વ્યાયામશાળામાં એવું વાતાવરણ જો ઉત્તુ ન થતું હોય તો વ્યાયામશાળા એ શિક્ષાનું સ્થાન બની જાય છે.

છાત્રાલયમાં પુસ્તકાલય એ પણ ઘણા યુવાનો માટે આનંદનું સ્થાન બની ગયું હોય છે. નાની વહુઆરુઓ સાસરવેલના વજનદાર વાતાવરણથી જેમ પાણી ભરવા જાય ત્યારે નદી ઉપર કે ફૂવા ઉપર એકલી એકલી પણ બેઠું ઉગતગતાં ઉગતગતાં કુદરતનાં દસ્યો જોવામાં કે એકાદા મનમમના વિચારના જગમાં કુગડી મારવામાં આનંદ મેળવે છે, તેમ છાત્રાલયનો એકલો

યુવાન પણ ઘણી વાર પુસ્તકાલયના ઓરડામાં એકલો બેઠો બેઠો અપૂર્ણ જ્ઞાનદં અનુભવતો હોય છે.

છાત્રાલયના વ્યવસ્થાપકોએ વાચનાલયની અને પુસ્તકાલયની સુંદર યોજના અવશ્ય કરવી જોઈએ. પુસ્તકાલયમાં કેવળ પશ્ચિમપુસ્તકોના ખડકલા ન હોવા જોઈએ, પણ પ્રાણવાન લેખકોની કૃતિઓ ઉત્તમ રૂપમાં રજુ કરેલી હોવી જોઈએ. કેવળ બોધનાં અને કહેવાનાં નીતિનાં અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનાં પોથી એ પુસ્તકાલયમાં ન જોઈએ. યૌવનને ગમે તેવું, યૌવનને વિશ્વાસે અને દોરે તેવું સાદિસ આ પુસ્તકાલયમાં મૂકવું જોઈએ. વાચનાલય પણ બહુ સારી સામગ્રીથી સમૃદ્ધ કરવું જોઈએ. પુસ્તકાલયનો લાઠી સામાન બહુ સારો, સાફ, સ્વચ્છ અને બેસનારને પરાણે નોતરી આણે એવો હોવો જોઈએ. આ બાબત ઉપર ક્ષણ આપવામાં નથી આવતું તેથી ઘણે સ્થળે સુંદર સાધનો નિરુપયોગી પડી રહે છે. ફેટલેક સ્થળે પુસ્તકાલયની સુંદર સામગ્રી ગૃહપતિના ઘરમાં કે તેના મિત્રને ત્યાં કે મુખ્ય છાત્રની બેઠક આગળ લાવી મૂકાય છે અને છાત્રાલયનો જૂનો સામાન પુસ્તકાલયમાં મૂકી દેવાય છે. આ મોટી ભૂલ ગૃહપતિ સમજે.

છાત્રાલયના વાચનાલયમાં એકાદ બે ઈંગ્લીશમાં પ્રકટ થતાં માસિક કે અડવાડિક અને એકાદ બે હિન્દી, બંગાળી કે મરાઠી ઉત્તમ પ્રતિનાં સામાનિક પત્રો અવશ્ય હોવાં જોઈએ.

છાત્રાલયના વ્યવસ્થાપકો સેક્રેટરી અને છાત્રાલય નભાવવામાં ખર્ચ કરતા હોય પણ જો તે છાત્રાલયમાં સારું પુસ્તકાલય ન હોય તો તે વ્યવસ્થાપકો નાણાનો વધારેમાં વધારે ફગાવો ઉપયોગ નથી કરતા એમ કહેવામાં જરા પણ ખોટું નથી.

છાત્રાલયના પુસ્તકાલયમાં અને વાચનાલયમાં છાત્રોને બહુ સરસ અનુભવો તેની અવશ્ય રાખવામાંથી મળે છે તે ભૂલનાં જોઈ વાત નથી.

કલ્યાણરાય ન. જોષી.

નાના અને મોટા વિદ્યાર્થીઓ

આપણાં આજનાં છાત્રાલયોમાં પહેલી અંગ્રેજી માંડીને તે કોલેજમાં લખાતા સુધીનાં તમામ વિદ્યાર્થીઓ મોટા ભાગે વસતા હોય છે. છાત્રાલયોનું સ્થાન શહેરો અને શહેરમાં બહુવા માટે જે કોઈ આવે તે છાત્રાલયમાં રહે, આ પરિસ્થિતિ આજે અનિવાર્ય છે. આપણી આર્થિક સ્થિતિ સુધરે નહિ

અને છાત્રાલયસંસ્થાઓમાં રસ લેનાર કેળવણીકારો નીકળે નહિ-ત્યાં સુધી વિભાગ વાર છાત્રાલયો ઉઠાં ચલાં જરૂર અણક્ય છે. પરંતુ અમજનાં આપણાં છાત્રાલયોમાં કેવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે અને તે નીવારવા માટે કેટલું થઇ શકે તેનો વિચાર કરીએ.

આજનાં આપણાં છાત્રાલયોમાં નાના મોટા તમામ પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ માટે નાની મોટી સમાન પ્રવૃત્તિઓ જ માટે જાગે દેખાય છે. આ પ્રવૃત્તિઓ પૈકી અનેક એવી હોય છે કે જે કેવળ મોટા વિદ્યાર્થીઓને જ રચે, અને કેટલીક એવી જ હોય છે કે જેમાં કેવળ નાના વિદ્યાર્થીઓ જ રસ લે. નાના મોટા ઉત્સવો, બોજનની વ્યવસ્થા, વિદ્યાર્થીમંડળો, મુસાફરીઓ, આંતરદ્વાર તેમજ બહિર્દ્વાર રમતો આ અધ્યાયમાં નાના મોટાના રસો ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. મોટા વિદ્યાર્થીઓ પાસે ઉત્સવની જે દ્રષ્ટના હોય છે તે નાના વિદ્યાર્થીઓ ઝીલી પણ શકે નહિ. મોટા વિદ્યાર્થીઓનો બોજનનો ક્રમ અને વ્યવસ્થા નાના વિદ્યાર્થીઓને રચે જ નહિ. નાના મોટાની રમતો તો જૂદી જ પડતી હોય; જે રમતમાં નાના વિદ્યાર્થીઓને મગ્ન આવે તેમાં મોટા વિદ્યાર્થીઓ કંટાળે અને જે રમતમાં મોટા વિદ્યાર્થીઓ ખૂબ રસ લે તેમાં નાના વિદ્યાર્થીઓને ભાગવાનું મન જ ન થાય. મુસાફરીનો વિચાર થાય ત્યારે તો નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓનો પરસ્પર વિરોધ આપણે શૂદ્ધપ્રતિઓ સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં દેખી શકીએ છીએ. નાના વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ હરવા ફરવાનું મળે, કુદરતમાં મહાસવાનું મળે અને સાથે સાથે ખૂબ આરામ અને શુંદર બોજન મળે તેવી મુસાફરીઓમાં વધારે રસ અને ઉત્સાહ હોય છે, જ્યારે મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાદસ ખેડવાની તક મળે, જીવ સંટોસટના ખેત ખેલવાની તક સાંપડે અને કંઈ તથા ખડતલ જીવન જીવવાના મનોરથો ફળે તેવી મુસાફરીઓ વધારે પસંદ કરે છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થી સ્વરાજની જે સંસ્થાઓ હોય છે તેમાં નજર નાખતાં પણ આપણને જણાય છે કે નાના વિદ્યાર્થીઓના વિચારના, ચર્ચાના અને અમલના વિષયો મોટા વિદ્યાર્થીઓના તેવા વિષયોથી છેક જૂન જ હોય છે, પરિણામે નાના વિદ્યાર્થીઓનાં હિત અને રસની વાંતો થતી હોય તો મોટાઓ ગેરહાજર રહે છે અને મોટાઓના શોખનું કામ ચાલતું હોય ત્યાં નાના વિદ્યાર્થીઓ બેઠે છે. આપણી આજની પરિસ્થિતિ આ છે. ડગલે ને પગલે હમેશના કામમાં આપણા શૂદ્ધપ્રતિઓને અનુસર ચલા જ કરે છે કે નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓનું સંઘર્ષણ જારે જખડે છે.

આ ઉપરાંત આપણાં છાત્રાલયોમાં રહેવાની વ્યવસ્થા પણ એવી હોય છે કે જેને પરિણામે નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ એક સાથે રહે. આવી વ્યવસ્થા હોવાથી આખા દિવસમાં નાનાં મોટાં વિદ્યાર્થીઓને એક બીજાના પરિચયમાં વારંવાર આવવું પડે છે. આવા પ્રસંગોએ પણ સંઘર્ષણ તો વધતું જ ચાલે છે. દશ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓના શોખ, રસ, મનોદશા, વિચાર-સરણિ વગેરે અધુન્ય અદ્યાર વર્ષના વિદ્યાર્થીઓથી છેક જ નીરાળાં હોય છે. આથી કરીને નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ વાતવાતમાં ચલડી પડના આપણે દેખીએ છીએ. આવી અસમાન દશાને લીધે ઘણા મોટા વિદ્યાર્થીઓ અભણતાં પણ શુડા બની જાય છે અને ઘણા નાના વિદ્યાર્થીઓ ભીડ બની જાય છે. બન્ને વિદ્યાર્થીઓને માટે આ સ્થિતિ નુકશાનકારક છે. ઉપરાંત તેમનો ઘણો ખર્ચ વખત એક બીજા સાથે મેળ મેળવવાના પ્રયત્નો કરવામાં જાય છે તેથી છાત્રાલયમાં કરવા જેવું કેટલુકે રચનાત્મક કામ કરવું જ રહી જાય છે. આપણે ગૃહપતિઓનો પણ ઘણો ખર્ચ વખત નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે સંધિ કરાવવામાં અને સમન્વય સધાવવામાં જ જતો હોય છે.

આ બધો આપણો રોજનો અનુભવ છે.

ત્યારે કરવું શું ?

મેં અગાઉ કહ્યું તેમ આપણે આર્થિક દૃષ્ટિથી વધારે સમૃદ્ધ યાદે અને સાગ સારા માણસો છાત્રાલયક્ષેત્રમાં કામ કરવા માટે આગળ પડના યદ જાય ત્યારે તો સમાન વયના વિદ્યાર્થીઓનું જ એક છાત્રાલય રહે તેવી વ્યવસ્થા ઉભી કરીએ. જે વયમર્યાદામાં વિદ્યાર્થીઓના રસ લગભગ એક સરખા હોય તેટલી વયના વિદ્યાર્થીઓનું અલગ છાત્રાલય જ હોય. પણ આવી પરિસ્થિતિ આપણે ઉપજાવી શકીએ તેને હજી વાર છે. ત્યાં સુધી આપણે થોડાંએક વ્યવહાર વિચાર કરી તેનો અમલ કરવો અત્યંત આવશ્યક છે.

છાત્રાલયમાં નિવાસગૃહની એવી વ્યવસ્થા કરવી કે જેથી જૂદા જૂદા વડના વિદ્યાર્થીઓ જૂદા જૂદા રહી શકે. આ રીતે વિચારીએ તો બાર બાર કે પંદર પંદર અને બહુ બહુ તો પચીસ પચીસ વિદ્યાર્થીઓનું એક નિવાસ-ગૃહ બને. આ નિવાસગૃહની બધી સામાન્ય વ્યવસ્થા તદ્દન અલગ રહે. વિદ્યાર્થીસ્વરાજની તેની યોજના પણ અલગ રહે. આવા દરેક નિવાસગૃહ

માટે એક અધ્યાપકો ગૃહપતિ પણ જરૂર રાખવાનો રહે. આ ગૃહપતિ પોતાની બધી શક્તિઓ પોતાની મંડળીના સર્વતોમુખી વિકાસ પાછળ વાપરે અને સાથે સાથે જ તેના બીજા નિવાસગૃહની સાથે સહકાર સાધવાની યોજનાઓ ધડી તેના અમલ દ્વારા આખા છાત્રાસયનું એકીકરણ સાધે.

સંસ્થાના સામાન્ય ઉત્સવો, રોજનું ભોજન, મહેમાનો વગેરેનો પરિચય, સમાજસેવાનાં કામો વગેરે પ્રવૃત્તિઓમાં આખીયે સંસ્થાને એકત્રિત કરી એક સાથે કામ કરી શકાય.

એક જ છાત્રાસયનાં જૂઠાં જૂઠાં અંગો તરીકે જૂઠાં જૂઠાં નિવાસગૃહો રચી તે પદ્ધતિનો અમલ કરવાની રીત અખત્યાર કરી જેવા જેવી છે. તેમ કરીએ તો કેળવણીની દિશામાં માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આપણે એક સુંદર પગલું ભર્યું ગણાય. અસંગત આ બધાં નિવાસગૃહો ઉપર એવા ગૃહપતિઓ યોજાય કે જેઓ બધા વિભાગોને સ્વતંત્ર રીતે વિકસાવવાની સાથે જ બધાનો સુસંયોગ પણ સાધે; પોતાની જાતે જ પોતાનું વ્યક્તિત્વ વિકસાવતાં નાનાં નાનાં મંડળો એક મોટા મંડળનાં સુસંવાદી અંગો જેવાં બની રહે, અને પરિણામે વ્યક્તિત્વ સાથે જ સુંદર સમષ્ટિત્વ પણ વિકસે તેવી આ યોજના આપણે અમલમાં મૂકીએ એ જ પ્રાર્થના.

હરભાઈ.

વિકાસ ક્યારે ?

એક વિચાર

શિક્ષણસંસ્થાની અંદર સ્વાતંત્ર્ય એટલે વિદ્યાર્થીના સ્વાભાવિક વિકાસમાં શિક્ષકે આડે નહિ આવતાં તેને તેની રીતે વિકાસ કરવા દેવાની છૂટ આપવી તે. શિક્ષકને માનવસ્વભાવની સહજ ભક્ષાધમાં શ્રદ્ધા હોય અને એટલું સમજતો હોય કે મનુષ્યસ્વભાવ જન્મથી જ વિકાસપ્રિય છે—આગળ વધવું, ઉંચે ચઢવું એ જ એની મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે, તો પછી તેના વિકાસની ચિન્તા શિક્ષકે પોતાને માથે ઝાઝી લેવાની જરૂર હોતી નથી. એવી ઝાઝી ચિન્તા માથે ઝાઝી લઇ ડગલે ને પગલે વિદ્યાર્થીને ટોકવાની જરૂર પણ રહેતી નથી. જો શિક્ષક આટલું સમજે તો પછી નિયમનનો પ્રશ્ન જ ઉડી જાય છે. વિદ્યાર્થીના ઉપર અધિકારીઓ તરફથી લાવવામાં આવતા નિયમનમાં જ તેમની સ્વતંત્રતા હરાય છે. જ્યારે આ નિયમનનો પ્રશ્ન રહેતો નથી ત્યારે વિદ્યાર્થી સાચું સ્વાતંત્ર્ય જ ભોગવતો હોય છે.

વિદ્યાર્થીને માટે શિક્ષક વિચાર કરી આપે, તે વિચારો વિદ્યાર્થીના મગજમાં ઠાંસીને ભરવામાં આવે, એટલે પછી વિદ્યાર્થીની પોતાની વિચારિ કરવાની શક્તિ મારી જાય છે. નોની નાની આજ્ઞામાં વિદ્યાર્થી પોતે નિર્ણય કરી લેતાં રીખે તો પછી આગળ ઉપર પોતાનું હિત અહિં પણ પોતે વિચારતાં મુંઝાય નહિ. સંસ્થામાં પ્રગતિપ્રિય વાતાવરણ હોય, વિદ્યાર્થી સાધવાનાં પૂરતાં સાધનો હોય અને સ્વપ્રેરણાથી કામ કરવાની છૂટ હોય તો વિદ્યાર્થી આજ્ઞા એસી રહેતો જ નથી. વિદ્યાર્થી માટે તે સર્વ દિશામાં યત્ન કરે જ છે અને તેને આગળ વધવું હોય તો તેને માટે જરૂરનું બધું નિયમન જાને જ પામતો થઈ જાય છે.

૨. ના.

સંભારીએ

ત્રીજા છાત્રાસય સંમેલનની એકઠની મુદત ધાર્યો કરતાં વધારે લંબાતી જાય છે. શ્રી. નાનાભાઈની નાદુરસ્ત તબીબત દરમિયાન એટલી ઠેકાણે નથી આવી. શ્રી. કાકાસાહેબનો નિશ્ચય છે કે તેમને આંગણે જે છાત્રાસય સંમેલન લગાય તે શ્રી નાનાભાઈના પ્રમુખપણા નીચે જ ભરાય. શ્રી. નાનાભાઈ દીવાળી લગભગ કામ કરવા જેટલા તાગ્ન થઈ શકશે એટલે છાત્રાસય સંમેલન તે ખહેલાં તો ભરાશે જ નહિ. આ સ્થિતિમાં આપણી પાસે દર જો તથા ચાર મહિના રહે છે તે દરમિયાન આપણે બધું કામ કરી શકીએ તેમ છીએ.

ગત વર્ષમાં અમરેલીના ફરાવ મુજબ આપણે ગુજરાત અને કાશિયાવાડ વિભાગનાં સંમેલનો ભર્યાં હતાં. તે વિભાગીય સંમેલનોમાં યોગ્ય કામ કેટલું સુંદર હતું તે આપણને સૌને ખબર છે. સમગ્ર છાત્રાસયોનું દર વર્ષે ભરાવું મોટું સંમેલન સામાજિક સદાચારની દૃષ્ટિએ અત્યંત મહત્ત્વનું હોય છે તો આવાં વિભાગીય સંમેલનો રોજરોજના કાર્યની ત્રિગોળની દૃષ્ટિથી અત્યંત અગત્યનાં હોય છે. ગુજરાત વિભાગનું સંમેલન જે આજુબાજુમાં ભરાયું હતું તેણે એક સુખ્ય પગલું ભર્યું. આપણાં છાત્રાસયોમાં જે જોરાક અપાય છે તેને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ અવલોકી તેનું પરિણામ જાહેર કરવું તથા તેમાં કેવા કેવા સુધારાને અવશ્ય રહે છે તે તપાસી જોરાકમીમાંસા તરફ છાત્રાસયોના મંચાલોકોનું હલ મિલનું. આવી મીમાંસાને પરિણામે છાત્રાસયોમાં જોરાકને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી આપણે પ્રવેશ કરાવી શકીએ. આ સંબંધ

ધર્મ જે ખોરાક સમિતિ નીમાધ છે તે સમિતિનું ધ્યાન પોતાનું કામ પૂરું કરી પરિણામે જાહેર કરવા તરફ જેવીએ છીએ. તે સમિતિએ આવકા મોટા લાંબા ગાળામાં હકીકતો એકઠી કરવાનું તથા તેને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી તપાસવાનું કામ તો ઓક્કસ ક્યું જ હશે તેમ માનવા અમે લક્ષ્યાધ્યએ છીએ. હવે તેમના અભ્યાસનું પરિણામ છાત્રાલય આલમ પાસે વહેલી તકે રજુ કરવા અમે તેમને સમિત્ય વિનંતિ કરીએ છીએ.

કાકિયાવાડ વિભાગનું છાત્રાલય સંમેલન ભાવનગર મુકામે ભરાયું હતું. તે સંમેલનમાં વ્યવહાર એવા કેટલાક નિર્ણયો થયા-હતા. તે નિર્ણયો તરફ અમે તમામ છાત્રાલય સંચાલકોનું લક્ષ જેવીએ છીએ. એ નિર્ણયોનો છાત્રાલયની કાર્યવાહીમાં અમલ થઈ શકે કે નહિ; અમલ થતો હોય તો ક્યાં ક્યાં ક્યાં મુશ્કેલીઓ આવે-હે; તે તમામ બાબતો ઉપર થએલા પ્રયોગો અને તેનાં પરિણામો આપણને સૌ કોઇને અત્યંત ઉપદેશક થઈ પડશે. જે જે છાત્રાલય સંચાલકોએ ને દિશામાં કંઈ પણ કામ ક્યું હોય નેમણે પોતાના અનુભવો અમને લખી જણાવવાની જરૂર છે. તેમ થશે તો એકઠીજાનું છાત્રાલયો વિગતમાં પણ એક બીજાનો સુંદર સહકાર મેળવી શકશે. આ સંમેલનમાં કેટલીક દેશી રમતોને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ ઉપર મૂકવાનું કામ કેટલાક રસિક ગૃહપતિઓએ માથે લીધું હતું. તે તમામ મિત્રોને અમારી નમ્ર અરજ છે કે પોને માથે લીધેલું કાર્ય તેઓ જલદી આટોપે. એવા ગૃહપતિભાઈઓ પૈકી એક શ્રી. રામનારાયણ પાંડે હુડતુંતુની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ યથાશક્તિ તૈયાર કરીને અમને પહોંચાડી દીધી છે તે જાહેર કરતાં અમને આનંદ થાય છે.

આ ઉપરાંત આપણા મંત્રીજીને પણ જગાડવાની જરૂર જણાય છે. તમામ છાત્રાલયોને સંગઠિત કરી, તેમને એક બીજાના નીકટના પરિચયમાં મૂકવાનું કામ તેમનું છે. એ મંત્રીઓ પૈકી શ્રી. નાનાલાલ તો ખીમાર છે તેથી આજો કાર્યભાર શ્રી. જગજીવનભાઈને શીરે આવે છે—તેમને માથે બેવડો ભાર આવે છે. જોડાએલાં છાત્રાલયોની સંખ્યામાં વધારો કરવો, એવાં છાત્રાલયોની મોગ્ય નિષ્ણતો દ્વારા તપાસ કરાવવી, તેમને જરૂરી એટલી મૂલ્યનાઓ આપવી, ગૃહપતિઓનો અંદર અંદરનો સુમેળ સાધવો, આગેકાર કરતા રહીને છાત્રાલયનું પડ જાગતું રાખવું, એ બધાં કામો મંત્રીનાં છે. આ બધાની આપણે તેમની પાસેથી આશા રાખીએ.

વળી આપણા પ્રમુખ છે શ્રી. કાકામાદેજ કલેલકર. ત્રીજું સંમેલન પણ તેમને આંગણે ભરાવાનું છે. આપણા પ્રમુખ તરીકે તો આપણે તેમની પાસેથી અનેક આશાઓ રાખી રાખીએ છીએ. એ આશાઓ કેવી કેવી હોય તેની ચાલ તેમને આપવાપણું ન જ હોય. તેઓથી તો આપણા સાચા સૂત્રાની હોના નોંધએ. જે થોડા વણા વખત છે તે દરમિયાન પ્રચાર નિમિત્તે પણ આપણને તેઓ પોતાની બુદ્ધિશક્તિનો અને અનુભવનો લાભ આપશે તેટલી આશા તેમના માટે જરૂર રાખીએ.

ત્રીજા છાત્રાસયને વધારે સફળ બનાવવા માટે પણ આપણી પાસે જે સમય છે તેમાં આપણે ધણું ધણું કરી રાખીએ. કંઈ નહિ તો મુંદર અને ઉપયોગી સાહિત્ય તો જરૂર ઉપજાવી તૈયાર કરી રાખીએ. આપણી આટલાં વર્ષોની છાત્રાસય છાંદગી પછી અને છાત્રાસય સંમેલન દ્વારા અઢી ત્રણ વર્ષો નેટલી આપણી જામતિ પછી અનુભવનવતીત આપણે બધાએ રજુ કરવું જ નોંધએ. આ દિશામાં ત્રીજા છાત્રાસય સંમેલનના મંત્રીઓ કંઈ પગલાં ભરી રહ્યાં.

અને હજી તો ઘણી ઘણી યાદીઓ આપવાની રહે છે. છાત્રાસય માસિકને સર્વાંગ મુંદર કરવા માટે આપણે હજી ધણું કરવાનું બાકી છે. તેમાંનું કેટલુંક તો પૈસાના અભાવે પડ્યું જ રહે છે. આપણા છાત્રાસય માસિકને આહુતીથી વધારે આહુતી નથી; તેનું પોતાનું ખર્ચ તે માંડમાંક નભાવે છે. માસિકની ઉપયોગિતાનો વિચાર કરીએ તો તો તેને ઘેરઘેર પહોંચાતું કરવું નોંધએ. આ બાબતમાં છાત્રાસય મંડળના તમામ સભ્યોનું અમે એક વાર ફરીથી ધ્યાન એવીએ છીએ. 'છાત્રાસય'ની આહુતી સંખ્યા પાંચ હજાર ઉપર લઈ જવી તે અઘરું કામ નથી જ. દરેક છાત્રાસયમાં વંસતા 'છાત્રાના માતાપિતાને' તે તે છાત્રાસયના મુદ્દપતિ સમજાવે અને વાર્ષિક એક રૂપિયા નેટલી નજીવી રકમ ખર્ચવા પ્રેરે તો છાત્રાસયના આહુતીની સંખ્યા પાંચ તો શું પણ દશ હજાર પહોંચે તેમાં શંકા નથી. ગુજરાત કાઠિયાવાડનાં પાંચસો નેટલાં છાત્રાસયોમાં દશ હજાર નેટલાં છાત્રો તો જરૂર વંસતા હશે. આટલાં માટે તમામ છાત્રાસયોના મુદ્દપતિને અમારી નમ્ર અરજ છે કે તેઓ તેમના છાત્રાના વાલીઓને છાત્રાસયના આહુતી યવાની વિનંતિ અમારા વતી જરૂર રજુ કરે. છાત્રાસય માસિકને સમૃદ્ધ કરવાના પ્રયત્નોમાં આપણે ખુદ જાતપેતિઓ જ પજાત નહિ રહીએ તેવી અમને આશા છે.

અને હજી તો છાત્રોને ઉપયોગી તેમજ શુદ્ધપતિ અને માળાપોતે જરૂરી તેમી નાની નાની પત્રિકાઓ પ્રગટ કરવાના અમારા મનોરથો તો વણપાંગર્યો જ હિસા છે. પૈસાની થોડીએક સગવડ થાય તો આ દિશામાં તુરત જ કાર્ય ઉપાડવાનો અમારો ધુરંદો છે.

અમને આશા છે કે આપ સૌ લાઘવોતો આ બધાં કાર્યોમાં અમદ્ય સહકાર જરૂર મળશે.

હરગાથ.

અમારી અનામત પદ્ધતિ

આજનાં છાત્રાલયોમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓની સઘળી જવાબદારી શુદ્ધપતિઓને માથે નાખવામાં આવી છે. વિદ્યાર્થીને તેના વાલીએ ઘેરથી પૈસા આપ્યા હોય, શુદ્ધપતિ તે જાણતા ન હોય અને છતાં જો વિદ્યાર્થી તે પૈસાનો દુરુપયોગ કરે તો વિદ્યાર્થીના વાલી તરફથી શુદ્ધપતિ ઉપર હિસાખના ખુલાસા માટે લાંગો પત્ર આવે અને તેમને પૂછે કે “અમે અમારા પુત્રને, ઘેરથી નીકળ્યો ત્યારે રૂ. ૨૫) આપ્યા હતા; તેણે તે રૂપીઆ શામાં વાપર્યા તેની તપાસ કરી જણાવવા મહેરબાની કરશે.” આરા અનેક પ્રસંગો આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ પાસે પૈસા હોય છે. ત્યારે તેને ઉડાવી દેતાં વાર લગાડતા નથી. વળી વિદ્યાર્થીઓ પોતાની પાસે પૈસા રાખે છે. એટલે ઘણી વખત ચોરાઈ પણ જાય છે. આ બધાના સામાન્ય ઉપાય તરીકે આશ્રમોમાં અનામત પદ્ધતિ રાખવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી પોતે ઘેરથી જ પૈસા લાવ્યો હોય તે વા તેના વાલીએ આશ્રમમાં મોકલી આપ્યા હોય તે સઘળા પૈસા આશ્રમમાં શુદ્ધપતિઓ પોતાની પાસે રાખે છે, અને શુદ્ધપતિને યોગ્ય લાગે એવાં ખર્ચ કરવા શુદ્ધપતિ તેમની અનામત રકમમાંથી તેમને નામે લખી પૈસા આપે છે. એક આશ્રમમાં પચાસ કે સો વિદ્યાર્થીઓ હોય તો આવી અનામત રકમનો હિસાબ રાખવો શુદ્ધપતિને ઘણો જ આકરો થઈ પડે છે. અમારા આશ્રમમાં આ અનામતની મુશ્કેલીને અમે ઘણી જ સરલ કરી ચક્રવા છીએ. આશ્રમમાં અમે કેવી રીતે અનામતનો હિસાબ રાખીએ છીએ, વિદ્યાર્થીઓને કેવી રીતે અનામતમાંથી પૈસા આપીએ છીએ વગેરે બાબત અહીં ટૂંકમાં મૂકી છે. અમને ખાતરી છે કે અમારી પદ્ધતિથી જો વિદ્યાર્થીઓની અનામત રકમનો હિસાબ રાખવામાં આવે તો શુદ્ધપતિની ઘણી ચિન્તાનો અને વખતનો બચાવ થશે.

ગૃહપતિની ઓફિસમાં ટેબલનાં ખાનાં (Drawer) જેવાં પચાસ ખાનાંવાળુ એક કબાટ રાખવામાં આવ્યું છે. દરેક ખાના (drawer)ની વચ્ચે બે લાકડાના દટકા બેસાડી ત્રણ સરખા ભાગ કરેલા છે આ રીતે પચાસ ખાનાનાં દોઢસો ખાનાં કરવામાં આવેલાં છે. આ પચાસ મોટાં ખાનાંને બહાર ખેંચવાની તકતી આગળ એક્ટ્રી દોઢસો સુધી અનુક્રમ નંબર આપવામાં આવેલા છે. દરેક તકતીમાં ૧-૨-૩; ૪-૫-૬; ૭-૮-૯; ૧૦-૧૧-૧૨ એ પ્રમાણે નંબર લખી પગુ મૂકેલું હોય છે. આ રીતે આશરે સાડાચાર ફૂટ ઉંચા, ત્રણ ફૂટ પહોળા અને દોઢ ફૂટ ઉંચા કબાટમાં નંબરવાળાં દોઢસો ખાનાંની સગવડ કરી છે.

આશ્રમના દરેક વિદ્યાર્થીને પોતાનો વાર્ષિક નંબર આપવામાં આપેલો છે. આશ્રમના દરેક વિદ્યાર્થીને આશ્રમ રજીસ્ટર આપવામાં આવેલું હોય છે. દરેક વિદ્યાર્થી પોતાનો વાર્ષિક રજીસ્ટર નંબર પોતાના રજીસ્ટર ઉપર લખે છે. રજીસ્ટરમાં તારીખ—આફી—નવા મહવા—સીધા—આફી—કારણ—ગૃહપતિની સહી—એ પ્રમાણે ખાનાં છપેલાં છે. રજીસ્ટર વિદ્યાર્થી પોતાની પાસે રાખે છે. અનામતના સેક્રેટરી વિદ્યાર્થીઓમાંથી ચૂંટવામાં આવે છે. એ વિદ્યાર્થી-સેક્રેટરીની પાસે અનામતના કબાટની ચાવી રહે છે. કોઈ વિદ્યાર્થી ઘેરથી પૈસા લાવ્યો હોય તો તે અનામતના સેક્રેટરીની પાસે પોતાનું રજીસ્ટર લઈને જાય છે. અનામતના સેક્રેટરી તે વિદ્યાર્થીના વાર્ષિક રજીસ્ટર નંબર જોઈ તે જ નંબરવાળા કબાટના ખાનામાં તેના પૈસા મૂકે છે, અને વિદ્યાર્થીના રજીસ્ટરમાં પોતાની સહીથી પૈસા જમા કરી આપે છે. આ વાત થઈ પૈસા મૂકવાની.

સામાન્ય રીતે અડવાડીઆમાં બે ત્રણ વખત વિદ્યાર્થીઓને અનામત-માંથી પૈસા આપવામાં આવે છે. પૈસા આપવામાં ગૃહપતિની સહી જોઈએ છીએ. અનામતમાંથી વિદ્યાર્થીને શા માટે કેટલા પૈસા આપવા તે ગૃહપતિ નક્કી કરી વિદ્યાર્થીને તેના રજીસ્ટરમાં લખી આપી 'સહી' કરે છે, એટલે અનામતના સેક્રેટરી તેને તેટલા પૈસા આપે છે. આ રીતે વિદ્યાર્થીના રજીસ્ટરમાં જેટલા પૈસા જમા હોય છે તેટલા જ તેના નંબરવાળા ખાનામાં પડેલા હોય છે. આ રીતે પૈસા આપવા લેવામાં અને હિસાબ લખવામાં માત્ર પંદર વીસ મિનિટ જ જાય છે અને હિસાબમાં કોઈ વખત ગોટાળો ઉભો થતો નથી. વિદ્યાર્થીસેક્રેટરીને જવાબદારીવાળું કામ કરવાનું હોવાથી

તાલીમ મળે છે અને ગૃહપતિને અદવાડીઆમાં જે ત્રણ વખત થઇ પેસા આપવા માટે માન એકાદ કલાક જ આપવો પડે છે.

વિદ્યાર્થીઆગ્રમ,
ચ. એ. સોસાઇટી, આંહુદ.

રામભાઈ પટેલ.
ગૃહપતિ.

વિદ્યાર્થીગૃહપતિ પદ્ધતિનો પ્રયોગ

અમારી મૂચનાને માન આપીને સારા ગણાતા એક છાત્રાલયના મુખ્ય ગૃહપતિએ પોતાની સંસ્થામાં વિદ્યાર્થીગૃહપતિનો પ્રયોગ કર્યો. તેમની સંસ્થામાં સાતમા ધોરણ સુધીના જ વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે. એક માસ સુધી તેનો પ્રયોગ કર્યા પછી જે પગલાંમ તેમને જણાયું તેનો અહેવાલ તે ભાઈ પોતે રજુ કરે છે. અહેવાલ અત્યંત રસિક અને જાણવા જેવો છે તેથી અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. બીજી સંસ્થાઓના ગૃહપતિભાઈઓ પણ આ પ્રયોગ કરવામાં રસ લે અને પોતાનાં પરિણામો અમને જણાવતા રહે તો છાત્રાલય આલમ ઉપર જરૂર ઉપકાર થાય.—તંત્રી.

અહેવાલ

ગૃહની જવાબદારી સમજી શકે તેવા વિદ્યાર્થીઓને અદવાડીઆના જે દિવસ મુખ્ય ગૃહપતિપદે મૂકવાની આ યોજનાની પાછળ મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને તેમની જવાબદારીનો ખ્યાલ આવે અને ગૃહપતિ અને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે મીઠાશ ભરેલો સંબંધ બંધાય અને આવો સંબંધ વધારે ને વધારે ગાદો થાય એ ઉદ્દેશ છે, એ સ્પષ્ટ કરવાની અગત્ય અત્યારે ન જ હોય.

આ યોજના અમલમાં મૂકાયાં આજે એક માસ થયો. એ દરમિયાન મને અનેક અનુભવો થયા છે જે આ સાથે મૂક્યા છે. સાથે સાથે આ યોજનાનું મહત્ત્વ અને જરૂરીઆત મને જરાજર સમજાયાં છે. શરૂઆતમાં જે કે ઉણપો રહે. એ સ્વાભાવિક છે, અને એમ બન્યું પણ છે; પરંતુ એ ઉણપોનો વિચાર કરી તે દૂર કરવામાં આવે તો સરસ કામ થાય.

મોટી ઉંમરના ઉપલા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતા સાત વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિ તરીકે કામ કરી ગયા. ત્યારે આ યોજના સંબંધે દરખાસ્ત મૂકવામાં આવી ત્યારે બધાએ એકે અવાજે તે વધારી લીધી. પરંતુ અનુભવે તેમને ઘણું શીખ્યું અને ખરેખરી જવાબદારી સમજાઈ. કોઈકને અભ્યાસમાં ખતેશ આવે છે એમ જાણ્યું. કોઈકને કામ ખૂબ મંજીર અને વધારા

પણુ' લાગ્યું; કોઈકને અંગત વિરોધ ઉભો થશે એવું ભવિષ્ય દેખાયું. એકાદ બે જાણુને આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને ઉમે લેવાનો અને તેમના અંતરમાં સ્થાન મેળવવાનો મનોરથ જાણ્યો વગેરે વગેરે. આ બધું જતાંયે આ યોજના ચલાવવા સંબંધે ક્યાંયે મતભેદ નથી.

દર અડવાડીએ મંગળ અને બુધવાર વિદ્યાર્થી-ગૃહપતિઓ માટેના દિવસો હોય છે. સોમવારે રાતથી જ કામ કરવામાં રંગેરંગમાં ઉત્સાહ આવી જાય છે. ક્યારે સવાર પડે અને કામ ઉપર ચડીએ એવી મનોદશા થાય છે. કામગિરી દરમ્યાન પોતાનું તંત્ર કેમ સરસ ચાલે અને વ્યવસ્થા આખાદ કેવી રીતે જળવાય તેની આ વિદ્યાર્થીઓ ખૂબ ડાગજી લેતા માફમ પડ્યા છે.

જતાંયે સૌના રસ્તા બુદાબુદા હોય છે. દડક વિદ્યાર્થી (જીવનમાં દડકે હોય તેને હું દડકે કહું છું) પાંચ સાત નિયમો ઘડી નાખી નોટીસ ચોડી નિયમન ઉત્તું કરે તો વળી પોચા લોકો ભોજન એ વિદ્યાર્થીઓમાં સારપ ખાટવાનો ઉપાય છે એમ ગણી ભોજનમાં એકાદ બે સારી વસ્તુઓ મૂકી દે. સત્તા અને માનનો બૂખ્યો એકાદ વિદ્યાર્થી બે દિવસ પૂરતી સંસ્થાના અન્ય કાર્યવાહકો પાસેથી સમાનતા પણ માગે. કોઈ રસીયો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓને બહાર ફરવા માટે લઈ જઈ આખો દિવસ આનંદ ફરાવી નવીનતા ઘાખી કરે અને એ રીતે ગૃહપતિ તરીકેની ફરજ અંદા કરે. દૂંકાણુમાં આ વખત દરમ્યાન વિદ્યાર્થી પોતે વિદ્યાર્થીપણું બૂલી નર્ત્ત ખરેખર એક ગૃહપતિ જેવો ગંભીર અને જવાબદાર બની જાય છે એમાં સંક નથી.

વિદ્યાર્થીગૃહપતિઓના ક્યન ઉપરથી તેમજ મુશ્કેલીઓનો મને જે ખ્યાલ આવ્યો છે તે અહીં મૂકી દઉં.

૧ ગુંડા વિદ્યાર્થીઓ તેમને દાદ ન જ આપે અને હેરાન હેરાન કરી મૂકે; પરિણામે ચીકારો જાહેર દડક પગલું લેવા લલચાઈ જાય અને લે પણ ખરા.

૨ પોતાનામાં વ્યવસ્થાશક્તિ ઓછી હોય તો વ્યવસ્થા લાગી શકે જ નહિ.

૩ પોતાની આડે કોઈ મોટો વિદ્યાર્થી આવે તો મનમાં બળે પરંતુ કુણું કહી શકે નહિ; અને પરિણામે ધાર્યું કામ થઈ શકે નહિ તથા ચિસ્ત ધૂંધાઈ જાય.

૪ ફટલીએ પ્રવૃત્તિઓ હાં તો ગૃહપતિને સોંપવી જોઈએ અગર તો ગૃહપતિને હાજર રાખવા જોઈએ; ઘાખસા તરીકે સત્તા, રાત્રિપ્રવૃત્તિ વગેરે.

૫ કોઈ ટીપ્પણી વિદ્યાર્થી નાનાં નાનાં ટીપ્પણ ઉભાં કરી પજવે, જેમ જે કપાટમાંથી ચોરી કરાવી ફરીઆદ ઉભી કરે વગેરે.

૬ 'પોસ્ટ' મૂકીએ તો કામ ન થાય અને કડક થઈએ તો અંગત વિરોધ ઉભો થાય.

આ બધી તો વિદ્યાર્થીઓએ પોતે જણાવેલી મુશ્કેલીઓ. પરંતુ ગૃહપતિઓને માટે બે નવી વસ્તુઓ જોવામાં આવી તે તરફ મારું લક્ષ્ય ગયું છે, અને હવે પછી તેને અનુલક્ષીને કામ લેવું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું.

૧ વિદ્યાર્થીઓને ગૃહપતિપદે મૂકતાં સર્વ સત્તા આપી દેવી અને જે કંઈ થાય તે જોવા કરવું. બીજાકુલ આડે ન જ આવવું; તેમજે લીધેલ પગલું સાચું હોય કે ખોટું હોય તો પણ ચલાવી લેવું. કદાચ પીડેલક લેવી પડે તો તે વિદ્યાર્થીને ગળે ઉતારીને જ લેવી અથવા તેને હાથે જ લેવડાવવી.

૨ આ પ્રવૃત્તિ પોષવા જેવી છે તેની મને ૧૦૦ ટકા ખાતરી થઈ. અત્યાર સુધી મારું મન આ પ્રવૃત્તિની પાછળ રહેલા જોખમની કલ્પનાથી પાછું પડતું હતું. પરંતુ આજે હવે આ પ્રવૃત્તિ ઘટ છે તેમાં જરાય શંકા નથી કારણ કે એક માત્ર દરમ્યાન મોટા ગણુતા વિદ્યાર્થીઓનો મને ખૂબ ટેકો મળ્યો છે, ખોટો વિરોધ તો જરાય નથી અને સહકાર તો વાત નહિ તેટલો મળતો થયો છે.

કંગાલિયતનું શિક્ષણ-ચર્યાપત્ર

એક નિશ્ચિત મિત્ર નીચે પ્રમાણે પત્ર લખે છે:—

" છાત્રાલયમાં કંગાલ વિદ્યાર્થી વિષેનું આપનું લખાણ વાંચ્યું. લેખના સામાન્ય વિચાર સાથે હું મળતો ચાલું છું, પરંતુ તેમાંના નીચેના કૃદ્ધા નિર્ણય માટે મારે એક વિચાર રજુ કરવાનો છે.

" હું તો એમ પણ કહેવા તૈયાર છું કે કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને છાત્રાલયમાં મક્કત ન જ રાખવો. પરંતુ તેનું બધું ખર્ચ તેના ખાતામાં ઉધરે. સરાફ બને ત્યારે તેણે સંસ્થાને તે પાછું આપવું."

" આમ કરવાનું કારણ તમે આગળ જણાવો છે તેમ પોતાની કેળવણી માટે તે કેટલો જવાબદાર છે તેનું તેને જ્ઞાન કરાવવાનું છે.

" મારું એમ માનવું છે કે કેળવણીની જવાબદારીનું જ્ઞાન એકલા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને જ કરાવવાનું કેમ-લખો છો? આજે સમાજરચનામાં

જે દુઃખદં સ્થિતિ છે તેને લીધે આવી જવાબદારી તે ગરીબ વિદ્યાર્થીને માથે આવી પડે છે; અને ગરીબ જીવનમાં જે ઇશ્વરી અને સુદૃઢતાની કોપના ભોગ થવું પડે છે તેમાં કેળવણીકાર તરીકે વિશેષ વધારો કરો છો એમ તમને નથી લાગતું ? એટલે મને તો એમ લાગે છે કે, કાં તો કેળવણીની જવાબદારીનું ભાન બાળકમાં હોવું જોઈએ એમ કેળવણીની દૃષ્ટિથી માનતા હોઈએ તો ગરીબ કે તવંગર બંને વિદ્યાર્થીઓને માટે એ ભાન થવું આવશ્યક છે; અને કાં તો બંને આ ભાનમાંથી મુક્ત થાય તેવી વ્યવસ્થા સંસ્થામાં હોવી જોઈએ. આમ નહિ કરીએ તો સમાજમાં આજે જે આર્થિક અસમાનતા છે, તથા સામાજિક નિયમન અને કાયદો પણ આ અસમાનતાને પોષક અને વર્ધક છે ત્યાં સમાજની આધ્યાત્મિક સ્થિતિને કેળવણી દ્વારા સમાજની પુનર્રચના કરવાનો દાવો કરનારા આપણે પણ ટેકા આપીએ છીએ. ખરી રીતે તો સમાજે કે રાષ્ટ્રે પોતાનાં બાળકોની કેળવણીનો પ્રબંધ સમાનતાને પોષક અને વર્ધક હોય તે દૃષ્ટિએ કરવો જોઈએ.

“ બાકી તમારા લખાણમાં જે બાળકને વિશેષ ટંગાણ બનાવવાની અત્યારની રીતિને નાણુક કરવાનું જણાવાયું છે તે યોગ્ય જ છે. ”

મિત્રના આ પત્રને સહર્ષ વધાવું છું. આ મિત્ર પોતે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે કામ કરી રહ્યા છે તેથી અસમાનતાને પોષક કે વર્ધક હોય એવો એક પણ વિચાર તેઓ સાંખી શકે જ નહિ. કેળવણી દ્વારા અસમાનતાને પોષવાનો અભિપ્રાય હું કદિ પણ સેવી શકું નહિ તેવું એ મિત્ર જાણે છે, તેથી જ મારા ઉપર આ પત્ર લખે છે, અને સાચે જ તેમ છે. અસમાનતાને પોષે તેવી કેળવણીની પ્રથાને વહેલામાં વહેલી તકે તોડી એને હું મારા ધર્મ સમજું છું.

પરંતુ મારો આજો લેખ ફરીથી વાંચી ગયા પછી પણ મને એમ નથી જણાયું કે મારા લેખમાંથી એવો ધ્વનિ નીકળે છે. છતાંયે આવા મિત્રને તેવો ધ્વનિ દેખાય છે તો હું વધારે સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છું છું કે મારો ઉદ્દેશ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓમાં આજનાં છાત્રાલયોની અસમાનતા પોષક પરિસ્થિતિને લીધે જે ટંગાણપત પેસી જાય છે તેમાંથી તેમને બચાવી લેવાનો છે.

પોતાની કેળવણી માટે પોને જ જવાબદાર બનતા જવું જોઈએ તેવું ભાન આજના કેળવણી લેતા દરેક બુદ્ધિમાનને થવું જ જોઈએ. આજની આપણા રાષ્ટ્રની દશાએ એ વસ્તુ અત્યંત આવશ્યક છે, આવા બાળકોમાંથી

નુ ગરીબને કે ન પૈસાદારને મુક્ત રાખી શકાય. જાહેર દાન ઉપર નબત્તાં છાત્રાલયોમાં આજે જે પ્રકારની પરિસ્થિતિ પ્રવર્તે છે તે તપાસતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે તેમાંથી સદન કરવાનું તો મોટે ભાગે ગરીબ વિદ્યાર્થીને જ હોય છે. પૈસાદારના દીકરાને પોતે પૈસાદારનો દીકરો છે એવું જ્ઞાન જેટલું તુકશાન કરે છે તેથી પણ ઘણું વધારે તુકશાન ગરીબ માખાપનો દીકરો જે કંગાલ પદ્ધતિથી આજના છાત્રાલયમાં રહે છે તેથી થાય છે. આ પરિસ્થિતિમાંથી ગરીબ વિદ્યાર્થીને તાત્કાલિક છોડવાની જરૂર છે અને તેથી તેમને જ નજર આગળ રાખીને મારો લેખ લખાએલો છે.

આશા છે કે પત્રલેખક મિત્રના મનનું આટલાથી સમાધાન થશે.

હરભાઈ.

સ્વાશ્રય?

વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જ સ્વાશ્રયનું શિક્ષણ મળવું જોઈએ તેવો પવન આપણે આં કેળવણીની દુનિયામાં પ્રવેશ પામ્યો ત્યાર પછી તે દિશામાં તમામ શિક્ષણસંસ્થાઓ હીક હીક જાગી છે તેમ કહેવું જ જોઈએ. શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ ઉભી થાય છે; સ્વરાજસંઘો સ્થપાય છે; શાળાઓની કાર્યવાહીમાં વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ હિસ્સો આપવામાં આવે છે; વિદ્યાર્થીઓનાં ગમે તેટલાં અપૂર્ણ કામો વચ્ચે પણ શિક્ષકો દખલગિરી નથી કરતા. છાત્રાલયો જે હવે દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં શિક્ષણસંસ્થા જનતાં જાય છે આં પણ વિદ્યાર્થીઓના સ્વરાજ્યસંઘો હયાતીમાં આવતા જાય છે. વિદ્યાર્થીમંડળો, બોર્ડસ એસેમ્બલી વગેરે પ્રકારની સંસ્થાઓ વિદ્યાર્થીઓને મુક્તિના માર્ગે લાઇ જવામાં ખૂબ સહાયભૂત થવા લાગી છે તે પણ નિઃસંશય છે.

આ ઉપરાંત છાત્રાલયોમાં તો સીધી રીતે પણ જેટલુંક સ્વાશ્રયનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું બધું કામ પોતાના હાથે જ કરે, એક બીજા એક બીજાની પ્રસંગ પડે સેવા કરે, અને તેવાં હાથકામ કરવાની તથા સેવા કેળવવાની તેમને તક મળે તેવા પ્રયત્નો તમામ છાત્રાલયના સંચાલકો કરવા ચૂકતા નથી. બોયસ્કાઉટ, સેવાસમિતિ, સ્વયંસેવક દળ વગેરે પ્રકારની સંસ્થાઓ જીવાન વિદ્યાર્થી આલમમાં ખૂબ હિલરાઈ જતી આપણે દેખીએ છીએ. આ બધી પ્રવૃત્તિઓનું પરિણામ સ્વાશ્રયમાં આવે તેવા આપણાં મનોરથો હોય છે.

આ બધું સ્તુલ્ય છે. પરંતુ કેટલાંક છાત્રાસયોમાં થોડુંએક એવું પણ જોવામાં આવ્યું કે જે સ્વાશ્રયના શિક્ષણનું સીધી રીતે વિરોધી હોય. આલો અનુભવ અહીં નોંધવાની તથા જ્યાં જ્યાં તેવું હોય ત્યાં ત્યાં ચેતી જવાની વિનંતિ કરવાની તક લઉં છું.

કેટલાંક છાત્રાસયોમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં વાસણો માંજવામાં તેમજ પોતાનાં કપડાં ધોવામાં પોતાના વખતનો નગમો વ્યય થતો સમજે છે. કેટલાક તો એવા વિદ્યાર્થીઓ પણ જણાયા છે કે જેઓ તેવાં કામો કરવામાં હીણપત પણ સમજે. જે વિદ્યાર્થીઓ આવાં નાનાં નાનાં પોતાનાં અંગત કામો કરવા માટે ટેવાતા નથી, તેમ જ તેવાં કામો કરવામાં જ સ્વાશ્રયી જીવનની પ્રાથમિક તાલીમ રહેલી છે તેમ માનતા નથી તેઓ ખરેખર ભૂલ કરે છે. આવા પ્રસંગોમાં આપણે ગૃહપતિઓનો ધર્મ છે કે આપણે તેમને આગ્રહ-પૂર્વક તેવાં કામોમાં પસંદીએ. આવી ટેવો પકાવવામાં શિયિતતા રાખવી એ પરિણામે વિદ્યાર્થીઓને માટે અહિનકર છે. કંઈ નહિ તો જેટલો આગ્રહ આપણે વિદ્યાર્થીઓની છુદ્ધિની ખીલવટ માટે હોય તેટલો તો જરૂર તેમના આવાં અંગત કામો માટે હોય જ હોય.

ગોતાની બત્તી કરવી તથા પથારી કરવી એવાં કામો તો સારાં ગણાતાં એવાં છાત્રાસયોમાં નોકરોને હાથે થતાં જ જોવામાં આવ્યાં. વિદ્યાર્થીઓ પોતે આવાં કામ કરવાં તે પોતાની મર્યાદાની બહાર છે તેમ માનતા હોય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ ખુદ ગૃહપતિઓ પણ માનતા હોય છે કે તેવાં કામો તો નોકરો પાસે જ કરાવ્યાં સારાં ! “બત્તી, પથારી જેવાં કામો કે જ્યાં અત્યંત સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા હોવાની જરૂર છે, તેવાં કામો વિદ્યાર્થીઓને હાથે સોંપવાથી તેમાં ગોટાળો થવા સંભવ છે; ખીન-જવાબદાર હોદ્દાઓના હાથમાં તે કામો સોંપવાથી વિદ્યાર્થીઓના આચાર્ય તરફ આપણું દુર્લક્ષ્ય ઉભું થાય છે અને પરિણામે તો વિદ્યાર્થીઓને જ સહન કરવું પડે છે.” આ દલીલ બારે વિચિત્ર છે. અસંખ્ય આવી પ્રથા ઘેડાંએક ધનાઢ્ય ગણાતાં વિદ્યાર્થીઓનાં છાત્રાસયોમાં જ અને તેમાં કામ કરતા ગૃહપતિઓમાં જ દેખા દે છે; પરંતુ એટલા માટે તો ને વધારે ગંભીર ગણાય. પૈસાદાર માબાપોના હોદ્દાઓને આવી પરાશ્રયી અને શુદ્ધામ જના-વતી પ્રથામાંથી વહેલામાં વહેલી તકે હોડવવાની આવશ્યકતા છે.

જે વિદ્યાર્થી પોતાની પથારી કરવા જેવું નાનકડું અંગત કામ પણ કરી

રહ્યો નથી તે વિદ્યાર્થીને કેવા પ્રકારની સ્વાશ્રયની તાલીમ મળતી હશે ? જે ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીનાં પ્રાયમિક કામોને પણ તેમની પાસે કરાવવાનો આગ્રહ ધરાવતો નથી તે ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓને કેવા પ્રકારના સ્વાશ્રયમાં તૈયાર કરતો હશે ?

વળી આવાં કામો જવાબદારીના ભાન પહેલાં ન જ આપી શકાય તે દલીલ પણ બ્રમભૂલક છે. વિદ્યાર્થીને જવાબદારીવાળાં કામમાં રોકીએ નહિ ત્યાં સુધી તેને જવાબદારીનું ભાન આવવાનું જ નથી. જેમ પાણીમાં પશા સિવાય તરતાં આવડતું જ નથી તેમ જ નાના મોટા તમામ વિદ્યાર્થીઓને તેમના અંગત કામોમાં રોકવાથી જ જવાબદારીનાં કામમાં તેમને પલેટી શકાય છે. આ સત્ય આપણે તમામ સમગ્ર લોકોએ તો જ વિદ્યાર્થી તરફની આપણી સ્વાશ્રયની કેળવણીની દ્રષ્ટિમાં ફેર ધરાવવો છે.

હરભાઈ.

છાત્રાલયમાં સંગ્રહસ્થાન

એક છાત્રાલયની મુલાકાત લેવા એક વખત હું ગયો. બહુ જોઈ રહ્યા પછી વિદ્યાર્થીના એક ઝોરડામાં ગયો. એક નાનો વિદ્યાર્થી પોતાનો કપાટ ગોઠવી રહ્યો હતો. ઉપરના ભાગમાં પોતાનાં પુસ્તકો તથા લુગડાંઓ ગોઠવ્યાં હતાં અને નીચેના ભાગમાં પોતે એટલી ટરેલી કેટલીક ચીજ વસ્તુઓ ગોઠવવાના પ્રયત્નો તે કરતો હતો. આવી ચીજોમાં રંગબેરંગી પોંછાં, વિધવિધ આકૃતિના પતથરો, છાપાંઓમાંથી કે મોરસની કાથળાંઓમાંથી ફાડી લીધેલાં સુંદર ચિત્રો વગેરે માલુમ પડતાં હતાં. પહેલી નજરે તો આ બધો મને ખીચડો જણાયો. પણ પા કલાક પછી જ્યારે મેં જોયું ત્યારે તેની ગોઠવણીની અસર મારા ઉપર પણ કીક ધઈ.

આ સંગ્રહમાં પસંદગીનો વિવેક અલગત એકો જ હતો; આ સંગ્રહમાં વસ્તુઓની વિવિધતા બહુ ઓછી હતી, અને એની ગોઠવણમાં શુદ્ધિશીલ્પ સામાન્ય પ્રકારનું હતું. પરંતુ મને એમ તો જરૂર જણાયું કે નાના નાના વિદ્યાર્થીઓના આવા સંગ્રહોને આપણા તરફથી ઉત્તેજન આપવામાં આવે, તેની પસંદગીમાં વિવેક સાચવવાનું બતાવવામાં આવે અને તેના સંગ્રહમાં વિવિધતા આણવાના માર્ગો તરફ અંશહિનિર્દેશ કરવામાં આવે તો પરિણામ ખૂબ સુંદર આવે.

આ દ્રશ્ય જોયા પછી મારા મનમાં જે તાત્કાલિક વિચાર રહ્યો તે સંગ્રહસ્થાનોનો હતો. આપણાં છાત્રાલયોમાં નાનકડું સંગ્રહસ્થાન આપણે ન

નીપજવી શકીએ ? આપણા દેશમાં સંગ્રહસ્થાનો બહુ જ ગણ્યાં ગાંધ્યાં દેખાય છે. અને છે તેટલાં પણ મોટા ભાગે પરદેશીઓને હાથે તૈયાર કરાવેલાં. આપણા જુવાન વિદ્યાર્થીઓમાં આવી વૃત્તિ પણ બહુ દેખાતી નથી. આ બધાનું કારણ સંગ્રહની વૃત્તિને નહિ મળતું પોપણ અને આપણી શિક્ષણની પ્રથા છે. આપણી શાળાઓ એ દિશામાં કશું જ કરી શકે તેમ લાગતું નથી. આપણા સમાજમાં આવી ઉંચા પ્રકારની સંગ્રાહક વૃત્તિ જ દેખાતી નથી. અને કળાઓ આપણા જીવનમાં જોતજોત થયેલી તો છે જ ક્યાં ? આવી દશામાં આપણે છાત્રાલયવાળાઓ જાગીએ તો ઘણાંએ વિદ્યાર્થીઓને શોધક વૃત્તિના બનાવવામાં મદદ કરી શકીએ, અને વિધવિધ વિષયનાં સંગ્રહસ્થાનો ઉભાં કરવામાં સદાયક બની શકીએ.

આપણે કરવાનું છે એ તો વિદ્યાર્થીઓની તેવી વૃત્તિને પોષવાનું, વધારવાનું અને તેમાં વિવેક તરફ દોરે તેવાં સંગ્રહસ્થાનો વિદ્યાર્થીને હાથે જ તૈયાર કરાવવાનું. આમ કરીએ તો તેવી વૃત્તિના ધગા મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓને જોડ પ્રકારનો સુંદર વ્યવસાય પણ આપી શકાય. આશા છે કે કોઈક ગૃહપતિભાઈ આ દિશામાં જરૂર શરૂઆત કરશે.

હરભાઈ.

કાર્યાલય તરફથી:—

મંડળ સાથે જોડાએલી સંસ્થાઓમાંથી નીચેની સંસ્થાઓએ ચાલુ વર્ષનાં પોતાના લવાજમના રૂપીઆ ધાંચ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી છે. બાકીની બીજી સંસ્થાઓ પોતપોતાનાં લવાજમની રકમો કાર્યાલયમાં સત્તર મોકલી આપે એવી વિનંતિ છે.

૧૭ શ્રી કાંડિયાવાડ ભારીયા વિદ્યાર્થીલવન રાજકોટ

૧૮ શ્રેક એચ. જી. જૈન બોર્ડિંગ સ્કૂલ મુંબઈ

૧૯ શ્રીદશાશ્રીમાળી વણિક અને જૈનવણિક વિદ્યાર્થીભુવન રાજકોટ

‘છાત્રાલય’ દર અંચેજ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના એ શિલિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામુર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં ફોટોનું ફોન—‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લગભગાઈ જોવાળછએ છાપું અને તંત્રી ગૃહિદર્પસાંઠ મલિદાસ ભટ્ટ ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ જી.
૧૯૨૬

અંક ૬ એ
સપ્ટેમ્બર

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

બીજને ઝાળખતા પહેલાં પોતાને
ઝાળખવો એ વધારે જરૂરનું છે.
બીજને કહેવાની વાત પોતાની
જાતને પહેલાં કહેવી તેમાં વધારે
શ્રેય છે.

બીજને ઝાળખવો સહેલ છે, પણ
પોતાને ઝાળખવો બહુ મુશ્કેલ
છે. જે માણસ આત્મસાક્ષાત્કાર
કરે છે તે પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર પણ
કરશે જ કરશે.

અમમી સ્વ. પત્નિમીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્યસ ગુજગતી સમાને

મીશ્રિત જાણનાર આણુદ્રષ્ટિ ચાવડા
તરફથી સવિનય સન્મેષ ભેટ.

દષ્ટિપરિવર્તન

વિદ્યાર્થીઓ તરફની આપણી આજની દષ્ટિમાં થોડોક ફેરફાર થઈ જાય તો આપણા કામમાં ઉભી થતી અનેક પ્રકારની મૂંઝવણોની સંખ્યા ઘણી ઘટી જાય. આપણા વિદ્યાર્થીનું આજનું વર્તન આપણને મોટે ભાગે અસંતોષકારક લાગે છે. ગૃહપતિને સંપૂર્ણ રીતે સંતોષ આપતા હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓ તો આંતર્યામી વેદે ગણાય તેટલા.

વિદ્યાર્થીનું મોટા ભાગનું વર્તન આપણને અસંતોષકારક લાગે છે તેનું કારણ શું ?

આવા અસંતોષનું મૂળ કારણ આપણે શોધીએ તો આપણને જણાશે કે વિદ્યાર્થીનું તેવું વર્તન આપણી દષ્ટિને ગમતું હોતું નથી. વિદ્યાર્થી એવા પ્રકારનું વર્તન દાખવે કે જે વર્તન તેવા સંયોગમાં અને તેવી પરિસ્થિતિમાં આપણે ન જ દરીએ તો તેનું તેવું વર્તન આપણને ખૂબે છે; પરંતુ વિદ્યાર્થીને એવું વર્તન કરે કે જે વર્તન તેને ઠેકાણે આપણે ભરાઈ પડ્યા હોઈએ તો આપણાથી પણ થઈ જાય તેવી આપણને ખાતરી થાય તો તે વિદ્યાર્થીને આપણે દોષિત ગણતા નથી. આ રીતે તપાસતાં વિદ્યાર્થીના મોટા ભાગનાં અસંતોષકારક વર્તનો તે આપણી દષ્ટિને અસંતોષકારક જણાયાં હોય છે તેથી તેવાં દેખાય છે. ખરી રીતે બોલીએ તો વિદ્યાર્થીનાં તેવાં વર્તનોમાં એવો કોઈ ભારે દોષ નથી હોતો કે જેથી તે વર્તન અસંતોષકારક લેખી શકાય.

આવી પરિસ્થિતિમાં વિદ્યાર્થી તરફની આપણી દષ્ટિમાં બે પરિવર્તન થઈ જાય તો ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર અસંતોષકારકની છાંપ મારતાં આપણે અટકી પડીએ. વિદ્યાર્થી જીવન હોય છે, બાલિશ હોય છે, ઉતાવળિયો હોય છે, સાહસિક હોય છે. આથી તેનાં બધાં કામો હમેશાં વિવેકવિવેક દષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને જ કંઈ ચતાં હોતાં નથી. તેનું બધી જાનનું વર્તન તેને માટે તેમ જ બીજાઓને માટે હમેશાં લાભપ્રદ જ હોય તેમ પણ નથી હોતું. તેના વર્તનમાં દોષ હોવાનો પૂરો સંભવ છે; તેના કામમાં ભૂલો થવાનો સંપૂર્ણ અવકાશ છે. પરંતુ તે બધુંય પોતાની જાનને ધડવા પ્રયત્ન કરતો એક તરુણ કરે છે તે દષ્ટિને આપણામાં આવી જાય તો તેના તરફના આપણા વર્તનમાં ઘણો ફેર થઈ જાય. સહેજ પણ અયોગ્ય વર્તન કરનાર વિદ્યાર્થી આપણી નજરમાં મોટો ગુન્હેગાર આજે તો દેખાય છે. એક વખત એક ગુન્ડો કરનાર વિદ્યાર્થી તરફ આપણી હમેશની નજર ગુન્ડો શોધનારી

જની જન્ય છે. આગની આપણી આ દૃષ્ટિમાં તાત્કાલિક ફેર થઈ જવાની અસંતોજ રહે છે. ગુન્હો કરનાર વિદ્યાર્થીએ ગુન્હો જરૂર કર્યો છે, બૂઝ કરનાર વિદ્યાર્થીએ યોગ્ય ભૂલ જ કરી છે; પરંતુ તેના જેવડી ઉંમરને માટે અને તે વખતની તેના જેવી પરિસ્થિતિમાં તેમ થઈ જવું બહુ જ સહજ હતું તેમ આપણને જણાઈ જાય તો તે વિદ્યાર્થી તરફની આપણી દૃષ્ટિ એક પોષિતની દૃષ્ટિ કે એક સત્તાધીશની દૃષ્ટિ નહિ રહે, પરંતુ એક માતાની પ્રેમભરી દૃષ્ટિ, એક મિત્રની સહાનુભૂતિભરી દૃષ્ટિ અને એક ખરા વડીલની દયાભરી દૃષ્ટિ રહેશે.

કેળવણીનો નવીન યુગ આપણી પાસે આવું દૃષ્ટિપરિવર્તન માગી રહ્યો છે.

હરભાઈ.

છાત્રાલયના દીવા

વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક તપાસ વૈદ્યો પાસે હમણાં હમણાં ઠીક ઠીક થાય છે. એ તપાસમાં વિદ્યાર્થીઓના શારીરિક દોષ બહાર આવે છે તેમાં આંખની નિર્જળતા ઘણું ભાગે મોટા પ્રમાણમાં હોય છે. આ દોષ વિદ્યાર્થીઓમાં પેસવા ન પામે તેવી સાવચેતી લેવાના અનેક માર્ગ છે. એક માર્ગ તો આપણે આપણા વિદ્યાર્થીઓના વપરાશના દીવા વિશે ખૂબ ડાળછ રાખવાનો છે.

ઘરના ગૃહપતિ અને છાત્રાલયના ગૃહપતિ આ વાત પર જરૂર ધ્યાન આપે.

(૧) છાત્રાલયના દીવાનો પ્રકાશ દિવસના આઠ વાગે ખુદશા ફળિયામાં જે પ્રકાશ હોય તેટલો સૌમ્ય અને તેટલી સખિતવાળો હોવો જોઈએ; બહુ ઝાંખો દીવો નુકસાનકારક છે એટલું જ નહિ પણ બહુ ઉગ્ર તેજવાળો દીવો પણ નુકસાનકારક છે.

(૨) છાત્રાલયના દીવાની જ્યોત અસ્થિર, તૂટતો નમુનો રહી કરનારી કે દરિયાની ભરતીઓટની નક્કર કરનારી ન હોવી જોઈએ. ઓછા પ્રકાશવાળી કે ઉગ્ર પ્રકાશવાળી જ્યોત કરતાં ઉપર જણાવેલા દોષવાળી જ્યોત આંખને વધારે નાસ આપનાર છે.

(૩) અને ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીદોઢ જુલો દીવો હોય તે વધારે સાફ જણાય. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે એક દીવો રાખવાની પ્રથા જ્યાં હોય ત્યાં બાળકો ઉપર-જત્રો ઉપર મોટો જુલમ થાય છે એમ ગણુરામાં ફરકત નથી.

(૪) હમેશાં વિદ્યાર્થી વાંચવા બેસે ત્યારે દીવો તેની પીઠ તરફ રહે તેવી યોજના નોંધાવે. તેમ ન થતું હોય ત્યાં દીવાનો પ્રકાશ વિદ્યાર્થીની આંખ ઉપર ન પડે અને માત્ર વાંચવાના કે લખવાના પાના ઉપર જ પડે તેવી તરફીય દીવાટોનીથી ફરતી નોંધાવે. આવે દીવે બે વિદ્યાર્થીઓ એક સાથે સહેલાઈથી વાંચી શકે.

(૫) દીવાના કાચ રોજ સ્વચ્છ થએલા હોવા નોંધાવે; દીવાની બેઠા કાચને લાગતી હોય તેવા દીવા માંદા ગણવા નોંધાવે. નેને તો દવાખાને સમારવા મોકલી દેવા નોંધાવે અથવા નિરુપયોગી ગણી હરરાજ કરી નાખવા નોંધાવે.

(૬) ઘણા દીવાના ઘાટ, બેમણી અને ધતર સરંજામ એવાં હોય છે કે તે વાંચવા માટે વાપરતાં નુકસાન થાય છે. ડીટસનાં ફાનસ ભોંય પર રાખી વિદ્યાર્થીને વાંચવું પડે તો તેને જમીન પર ચોપડી રાખવી પડે અને વાંકા વળી વાચવું કે લખવું પડે. આવો દીવો બે ઉંચા સ્ટૂલ ઉપર હોય અને વિદ્યાર્થીઓની બેઠકના પ્રમાણમાં આખની સપાટીથી સહેજ ઉંચો હોય તો જ તે વગર હરકતે વાપરી શકાય.

(૭) વાંચવાની બેઠક આગળના દીવાની વખતોવખત ઉપાડમેલ થવી ન નોંધાવે. દીવાની ગોઠવણી જ એવી હોવી નોંધાવે કે તે સહેલાઈથી ઝટ લઈને કોઈથી ઉઘડી શકાય નહિ.

(૮) ઘણી વાર ગૃહપતિના ટેબલ ઉપર સારો દીવો નથી હોતો ત્યારે તે પગીને કે પટાવાળાને કહી છાત્રાલયમાં જે વિદ્યાર્થી પાસે સારો દીવો હોય તેની સાથે અદલાબદલી કરાવી લે છે. એ જ વાન સૂચવે છે કે છાત્રાલયમાં દીવા સમારનાર માણસ કર્તવ્યનિષ્ઠ નથી. ગૃહપતિએ આવી ભૂલ કદિ કરવી ન ઘટે. આપે પણ ધરતો સારો દીવો તો ભણતા દીકરા કે દીકરી માટે જ રાખવો ઘટે છે.

(૯) ગૃહપતિને જ્યારે પોતાને દીવાની ગોઠવણી શાસ્ત્રીયતા સમજાય નહિ ત્યારે ત્યારે તેણે સારા નિષ્ણાત શિક્ષક કે ડૉક્ટરને પોતાના છાત્રાલયમાં બોલાવી તેની સાથે ચર્ચા કરી દીવાની યોજના સુધારી લેવી નોંધાવે.

(૧૦) દીવાનું કામ કરનાર માણસ બે રૂપીયાનો પગારદાર કંદિ ભાડે હોય; પણ તેના ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ તો ગૃહપતિ જેવા મુખ્ય માણસે રાખવું નોંધાવે. જેમ વિદ્યાર્થીઓને રસોડાનું, કાઠારનું, સાફસુધનું ને

પુસ્તકાલયનું કામ સોંપાય છે, તેમ એક કામેશ વિદ્યાર્થીને દીવાળતીની ટેખ-
રખનું કામ સોંપાય તો દરકત નથી. આવું કામ હજમનું કે મશાલીનું
ગણાય અને તેથી હલકું ગણાય એ ભાવના જાત્રાલયમાં હોતી ન બોધ્યો.
જેમ જામરૂં સાડું કરવામાં કે સાડું થતું જોવામાં કર્તવ્ય છે તેમ દીવાળતીની
સાફસુધીમાં કર્તવ્ય ગહેતું છે.

આ પ્રશ્નની અગત્ય દિંદુસ્તાનમાં તો ખૂબ અંકાવી ઘટે છે.

કલ્યાણુરાય ન. જોષી.

રખડપટ્ટીમાંથી કેળવણી

શાળાઓમાં જ્યારે જ્યારે પણ રખડો હોય છે ત્યારે ત્યારે જાત્રા-
લયના વિદ્યાર્થીઓને રખડપટ્ટી કરવી બહુ જ ગમે છે, એ આપણા સૌ
કોઇનો અનુભવ છે. અરે, ઘણી વખત તો સવારના વખતમાં પણ શાળાના
પાકો તૈયાર કરવાને બદલે અથવા તો જાત્રાલયના કોઇ કાર્યમાં પરવાના
જવાને બદલે રખડવા છિપડી જવાની ગ્રાંત સેવતા અને નેવા માગો શોધતા
વિદ્યાર્થીઓ પણ આપણને હાથ લાગે છે. રખડવાની આવી વૃત્તિ વિદ્યા-
ર્થીઓમાં સર્વસામાન્ય હોય છે.

રખડવાની આ વૃત્તિની પાછળ છુપાઇ રહેલાં કારણોને શોધવા માટે
ઉંડા ઉતરીએ તો આપણને જણાય છે કે જ્યારે જ્યારે પણ વિદ્યાર્થી પાસે
અરસિક અને અરચિકર પ્રવૃત્તિ આવી પડે છે ત્યારે ત્યારે તેમાંથી છટકી
જવા માટે તેનું મન તલપાપડ થઇ રહે છે; અને બીજી કોઇ રચિક કે
રચિકર પ્રવૃત્તિના અભાવે તેનો વિદ્યાર્થી રખડવાની પ્રવૃત્તિને હાથ ધરે છે.

આપણા જાત્રાલયમાં રહીને જીવનની તાલીમ મેળવતા વિદ્યાર્થીઓ માટે
જ્યારે જ્યારે પણ જરૂર જણાય ત્યારે ત્યારે તેમને મનપસંદ અને રસિક
હોય તેવી પ્રવૃત્તિઓનો પ્રગંધ આપણે કરી શકતા હોઇએ તો તો જાણે કે
સ્થિતિ ઉત્તમ ગણાય; પરંતુ હમેશાં આપણાથી તેમ બનતું નથી, તેમ બન-
વાનું નથી. આપણા ગરીબ રાષ્ટ્રમાં અનેક મુશ્કેલીઓ વચ્ચે અનેક મર્યાદાઓ
સાક્ષત સાધનવિહીન સ્થિતિમાં આપણે તો આપણું કેળવણીનું કામ ચલા-
વવાનું હોય છે. આવા સંમિશ્રિમાં વિદ્યાર્થીના વિકાસને પોષનારી અને રસિક
હોય તેવી સંપ્રદાય પ્રવૃત્તિઓ આપણે ચોજી શકીએ તે શક્ય જ નથી.
પરિણામે આપણા વિદ્યાર્થીને શીર પણ આપણી મર્યાદાઓમાં રહીને જ

કામ કરવાનું અને પોતાનો વિદ્યાસ સાધવાનું કામ આવી પડે છે. આવા સંયોગોમાં ઘાઈ પણ વિદ્યાર્થી પોતાની હમેશની પ્રવૃત્તિથી કંટાળે અને રખડુ ડાનું મન કરે તે અત્યંત સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ આવી રખડપટ્ટીમાંથી પણ વિદ્યાર્થી થોડી ઘણી કેળવણી મેળવી લે તેવો પ્રયત્ન શક્ય છે અને થવે. જોઈએ, વિદ્યાર્થી પોતાના રોજના કામમાંથી કંટાળવાનો જ છે અને રખડવાનું મન કરવાનો જ છે તેમ આપણને લાગે ત્યારે નાની નાની રખડપટ્ટીના કાર્યક્રમો આપણે ગૃહપતિ-ઓએ જ યોજી દેવા જોઈએ.

વિદ્યાર્થીઓની પાંચ પાંચની કે સાત સાતની ટુકડીઓ પડી જાય. દરેક ટુકડીએ અમુક સ્થળથી રવાના થઈ અમુક અમુક સ્થળોએથી પસાર થઈ આખરે અમુક ચોક્કસ સ્થળે પહોંચવું તેવો નિર્ણય કરવો. આવાં સ્થળોએથી પસાર થતી વખતે દરેક ટુકડી અમુક અમુક સ્થિતિનું અવલોકન કરતી આવે અને પોતાના અવલોકન તેમજ અનુભવોનો નાનકડો હેવાલ રજુ કરે. આમ થવાથી દરેક રખડુ ટોળી માટે આપણે કંઈ ને કંઈ ઉપયોગી કામ શોધી આપી શકીએ અને હેવાલ દ્વારા પોતાના અનુભવો અને દર્શનોને વ્યક્ત કરવાની તક આપી શકીએ. એવા હેવાલો આપણી પાસે આથી જન્ય પછી દરેક રખડુ ટોળીનો આપણે આપણા પૂરતો અભ્યાસ તારવી શકીએ અને તે ટોળીને ભવિષ્યમાં કયા માર્ગે દોરવાની આવશ્યકતા છે તેની રૂપરેખા દોરી શકીએ. આમ આવી રખડુ ટોળીઓ પોતાની રખડ-પટ્ટીઓ મારફત પુસ્તકોમાંથી ન મળી શકે તેવા પ્રકારનું શિક્ષણ જરૂર મેળવી શકે છે.

આપણે ગૃહપતિઓ વારાફરતી એક એક ટોળીની સાથે જતા રહીએ તો આવા પ્રવાસોને વધારે સંસ્કારી અને લાભદાયી બનાવી શકાય.

હરભાઈ.

ખૂન કરીશ !

જમવાનો વખત થઈ ગયેલો હોવાથી તમામ વિદ્યાર્થીઓ ભોજન-શાળામાં પહોંચી ગયા હતા. માત્ર શાંતિ અને રમણ નિવાસગૃહની પાછળના ભાગમાં એક પીપરના ઝાડની છાયામાં ઉભા ઉભા કંઈક મોટેથી વિવાદ કરતા હતા.

રમણ: “પણ તે મને ખીજવો જ કેમ ?”

શાંતિ: " મેં તને ક્યાં ખીજ્યો છે ? હું તો ચંદુની સાથે વાતો કરતો હતો. "

રમણ: " ચંદુની સાથે મારા સંબંધે શા માટે વાતો કરતો હતો ? "

શાંતિ: " કેમ ? ચંદુ મારે લાઇબ્રેરી છે. તેની સાથે હું ગમે તેવી વાતો કરું તેમાં તારે શું ? "

રમણ: " એમ ? અથવા શાંતિ, રહેવા દે હો ! આજે મારે મીઠાનું ઠેકાણું નથી. આજે મારું મગજ તપી ગયું છે. આજે મારા હાથમાં ચળ આવે છે. "

શાંતિ: " તે ચળ આવતી હોય નો આ રહી પીંપર, તેની સાથે ધસ. "

રમણ: " તું જ મારી પીંપર, લે. (રમણે શાંતિને બાથમાં પકડ્યો અને જોરથી દાખી હલાવવા માંડ્યો, તથા નીચે પછાડવાના પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા.)

શાંતિ (ફૂટવાનો પ્રયત્ન કરતાં): " બાધો ખસ. મારે તારી સાથે બાધવું નથી અને તું કેમ બાધે છે ? "

રમણ: " (શાંતિને છોડીને) તો પછી બોલ બોલ કેમ કરે છે ? જો હવેથી ચંદુને મોઢે કે કાંઈ પણને મોઢે મારું નામ લીધું છેને, તો જોઈ લેજો મગજ. હાડકાં ભાંગી ગયાં સમજજો. "

શાંતિ: " મારે તારું નામ લેવું જ શા માટે જોઈએ ? બાકી લાઇબ્રેરી સાથે તો ગમે તેવી વાતો કરીએ તેમાં કાંઈનું શું જાય ? "

રમણ ખીજતો ખીજતો ચાલ્યો ગયો. તેની આંખમાંથી તણુખા ઝરતા હતા, તેવું શરીર ધૂજલું હતું અને વારે વારે આંસુઓનાં બે ચાર ટીપાં આંખમાંથી સરી પડતાં હતાં. શાંતિ પણ શાંતિથી ચાલ્યો. શાંતિ રમણ કરતાં ઉંમરમાં તથા કદમાં મોટો હતો. ધારે તો રમણને મારી શકે તેવો હતો. પણ તેનો સ્વભાવ જ શાંત. કોઈની સાથે બાધવું તે શાંતિને ન ગમે. મારે આવો વખત આવે તો પોતે મારે પણ બાધ લે પણ લડાઈ લંબાવે નહિ. રમણ ક્રોધી અને તીખો; જરા જોટલું પણ રમણ ન સહન કરી શકે. આજે તે ખૂબ ચીડાએલો દેખાતો હતો; દુઃખી પણ ચાલેલો જણાતો હતો.

રમણ અને શાંતિ ખૂદા પડ્યા. રમણ નિવાસગૃહમાં ગયો અને શાંતિ બોજનશાળા તરફ ગયો. નિવાસગૃહના છેડેની બારીમાંથી આ બધું જોવા કરતો હતો. હું જોતો હતો તે રમણ તથા શાંતિ બંને જણતા

હતા. રમણે નિવાસગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો, મારા તરફ સહેજ તીરછી નજર ફેંકી અને પોતાના કબાટ તરફ વળ્યો. ધીમે પગલે હું તેની પાસે ગયો.

“રમણ, શાંતિને આજે તેં અન્યાય કર્યો છે.”

“ના સાહેબ, જરાય નહિ. તે મને ખીજવે તો પછી મારાથી કેમ રહેવાય ?”

“પણ શાંતિ લગાઈ અંધ કરવાના પ્રયત્ન કરતો હતો ત્યારે તું તો વધારે ને વધારે ખીજનો હતો. આ તો ખેંચ પડ્યું મુજે જોર. આતો હે તેલું થયું !”

રમણની આંખમાં આંસુ ઉભગયાં. નેતો ચહેરો વધારે લાલ થયો. ગળું ખોંખારી માંડ માંડ તે બોલ્યો : “સાહેબ, આજે મારો મીઠાજ મારા હાથમાં નથી, મને કામ ખીજવશે તો હું મારી બેસીશ.”

“શા મારે ? થયું છે શું ?”

“મને જાઈડીના નામથી કામ બોલાવે તે મને જરાય ગમતું નથી.”

“તે તમને શાંતિ કંઈ કહે છે ? તો ચાલો આપણે શાંતિને કહીએ કે તે કદિ પણ તમને ખીજવે નહિ.”

“શાંતિ એકલો જ નહિ.” રમણ હુઝાં મૂકીને રડવા લાગ્યો હતો. “ખીજ પણ ખીજવે છે.”

“ચાલો ચાલો, જમવા ઉઠો. જમ્યા પછી જલ્દી સમાધાન કરશું. અને ચાલોને, બોજનશાળામાં જ જાહેર કરીશ કે તમને કામ ખીજવે નહિ.”

“ના છ મારે, જમવું જ નથી.”

રમણ પોતાના કબાટ પાસે બેસી ગયો. મારે તો આ કાપડો ઉકેલવો હતો તેથી હું પણ તેની પાસે જ બેઠો.

“પણ રમણલાલ, શાંતિએ તમને શું કહ્યું ?”

“સાહેબ, શું કહ્યું ? મને ‘રમણી’ કહીને ખીજવે છે. અને મેં ના કહ્યું છતાં પાછો ચંદુ સાથે પણ તેવી જ વાતો કરે છે.”

“તમારું આવું નામ પાડનાર પહેલું કોણ ? શાંતિ ન જ હોય એમ મને લાગે છે.”

રમણ જોરથી રડવા લાગ્યો. બેચાર મિનિટ સુધી તે બોલી શક્યો નહિ. મેં તેને પાસે લીધો, તેના વાંસામાં હાથ ફેરવવા લાગ્યો, તેનું માથું ગોઠમાં લીધું અને હું પણ શાંત બેસી રહ્યો.

ચારેક નિનિદ પછી પાછું પૂછ્યું: “રમણ તને રમણી કહીને પહેલું વહેલો ખીજવનાર મણ છે તે કહે. આજે હું તેની ખરાબર જડતી લઈશ. આંધાં નામે પાડીને ખીજવે તેવો વિદ્યાર્થી મારે ન લેઈએ.”

રમણ જરા સાંત થયો. તેણે કહ્યું: “સાહેબ, એ કાંઈ વિદ્યાર્થી નથી.”

“ત્યારે કાણ છે? શબ્દાનો કાંઈ તારો મિત્ર છે?”

“ના છ, મારો શિક્ષક છે.”

“હે!” હું આશ્ચર્યમૂલક થયો. રમણના મોં ઉપર દેખાતી શાંતિ પથરાઈ પણ તેના અંતરનો ધુધવાટ તો બેરડો વધ્યો. તેણે પોતાના આંસુ લુછી નાખ્યાં અને જરા ટટાર થયો.

“તારા શિક્ષક તારું નામ રમણી પાડ્યું?”

“હા છ.”

“તેં કંઈ કહ્યું નહિ?”

“આવડા મોટા માસ્તરને શું કહેવાય? અને કંઈ કહું તો કાં તો વધારે ખીજવે અને કાં તો વર્ગમાયી કાઢી મૂકે.”

“પણ તેં કશું જ ન કહ્યું?”

“ના સાહેબ, હું કશું જ કહી ન શક્યો. પણ મને ખીજવેલો લેઈને તે દરયા અને તેથી તેમના ગયા પછી ખીજવે ઓકરાઓ. પણ મને રમણી કહીને ખીજવવા લાગ્યા.”

“હીક, હું તારા શિક્ષક ઉપર ચિઠ્ઠી લખીશ. તું દરે જમવા આવ.”

“મારે આજે જમવું જ નથી. હું અહીં જ બેસી રહીશ.”

“પણ તેમ તો ખીજવે ઓકરાઓ તને વધારે ખીજવશે.”

“તો હું તેમની સાથે લડીશ.”

“તો તો તેઓ વધારે ને વધારે ખીજવશે.”

“તો હું તેમને મારીશ.”

“તો બધા એકા મળી તને હેરાન કરશે.”

“તો બધા ઉપર છૂટા પથરા ફેંકીશ.” રમણ ફરીથી ઉશ્કેરાવા લાગ્યો હતો. આ વખતે તેની આંખમાં આંસુ નહોતાં આવતાં પણ તેનું મોં વધારે લાલ બનતું હતું, અને તેનું અંગ ધૂનતું હતું.

હું સહેજ મોટે અવાજે બોલ્યો: “પણ તેમાં લાભ શા? તેમાં તો વધારે ખીજવ મટે અને વેર વધે.”

“ ભલે વધે સાહેબ. ” રમણના અંતઃકર્મમાં ફેર પડ્યો. તે આવેશમાં હતો. “ આજે તો હવે મને ખીજવનાનું હું ખૂન કરીશ, ખૂન ! ”

હું મનથી ગંભીર થયો પણ મોં ઉપર હાસ્ય લાવી બોલ્યો. “ તો તો રમણ, તારે ધણું ખૂન કરવાં પડશે. ”

“ હા, જરૂર. ” તે ખૂબ ઉશ્કેરાયો. “ અને મારા માસ્તરનું પણ ખૂન કરીશ. ”

બહારથી હું દસ્યો પણ અંતરથી ચોંક્યો. બાળક વિદ્યાર્થીના મર્મને સ્પર્શે તેવી કુવાણી ફટકી બચંકર વિચારસરણી પેદા કરે છે તેનું મને જ્ઞાન થયું. ખૂનના વિચારોનો પાયો આવી મામુલી બાળનોમાંથી પણ નબાતો હશે તે હું સમજ્યો. દમણાં દમણાં શિક્ષકોનાં ખૂન કેટલાક જનુની વિદ્યાર્થીઓ કરી બેસે છે તેવી વાતો હું છાપામાં વાંચતો હતો તે સાચી જ હતી તેમ લાગ્યું. આપણે કહેવાતા વડીલો અકલ્પ ગુમારી આપણા જ બાળકોને ખૂનના વિચાર સુધી ધસી જઈએ છીએ તેનું આપણને જ્ઞાન નથી. આપણા વિદ્યાર્થી શિક્ષણના પરિણામે શિક્ષિત બનવાને બદલે ખૂની બને તો ?

હરમાધ.

નહિ ચલવી લેવાય !

રતિલાલ : “ મોહન, બોજનના નેતાનો આજનો નિર્ણય તને કેમ લાગે છે ? ”

મોહન : “ મારા મનમાં એ સંજયે દલ્લ યોક્તમ નિર્ણય નથી થઈ શક્યો. જો કે એ વિચાર તો મને ગમે જ છે. ”

રતિલાલ : “ પણ મોડા જમવા માટે આપણે બધા તૈયાર હોઈએ તો પછી બોજનના નેતાએ શા માટે વાંધો લેવો જોઈએ ? ”

મોહન : “ એનું કહેવું એમ છે કે બોજન ખાતર આપણે સાળામાં સહેજ પણ મોડા જઈએ તે આપણને ન જોખે. ”

રતિલાલ : “ દશ પંદર મિનિટ મોડા થઈએ તેમાં શું ? વર્ગમાં મારતર જ એટલા મોડા તો આવે છે. ”

મોહન : “ એ દલીલ મને નથી સાચી લાગતી. આપણે મોડા થઈએ તેમાં આપણા છાત્રાલયની શી આમર ? ”

રતિલાલ : “ મને કંઈ તારી વાત ગમે નથી ઉતરતી. પાંચપંદર મિનિટ

માટે શા શાક શાક વિના ખાવું ? એમ તો ઘરે રહેનારા હોદ્દાઓ સાચામાં મોડા નથી થતા શું ?”

• મોદિન : “ પણ મને લાગે છે તે એ છે કે શાક મારે શા શાક આપણે અનિયમિત થવું ?”

[૨]

શાંતિ : “ શાંતિ, આજે તો બારે થઈ !”

શાંતિ : “ હા, બોજનના નેતાની આ જોડુદ્ધી આપણને ન યોગાય.”

શાંતિ : “ મારું પણ તેમ જ માનવું છે. પોતાના વિચાર પ્રમાણે હવેથી હરી જુએ અને પછી જોઈ લેા કે તે કેવો ઉડી જાય છે !”

શાંતિ : “ અરે, પછી શું, હમણાં જ ઉડાવી દેવા દેને ! આવતી દાસની સલામાં જ પ્રશ્ન મૂકીએ.”

શાંતિ : “ ના, થોડાક દિવસ વાટ જોઈએ. તેને મેં હતું છે કે શાક વિના ચલાવી લેવાની વાત હવેથી તેણે ન જ કરવી. અમે કદિ પણ શાક વિના ચલાવી લેવા નથી માગતા.”

શાંતિ : “ પણ તે એવું જોલે છે જ શા મારે તે મને નથી સમજાવું.”

શાંતિ : “ શા મારે કેમ ? રસોયાની દયા ખાઈને.”

શાંતિ : “ તેમાં રસોયાની શી દયા ખાધી ?”

શાંતિ : “ કેમ ? રસોયા આજે જરા મોડા ઉડ્યા એટલે રસોઈમાં પહેંચી ન શક્યા અને શાક રહી ગયું. તે કહે છે કે રસોયા પણ ગિયારા માણસ છે ને ? તેમને પણ કોઈ દિવસ મોડા ઉડવાનો અધિકાર જ નહિ !”

શાંતિ : “ જોહો ! એ તો મોટો સામ્યવાદી લાગે છે. હવે જન જન. રસોયાને તો ખાસો પગાર આપીએ છીએ. તેણે વખતસર રસોઈ હરી આપવી જ જોઈએ. હવેથી તો શાક વિના નહિ ચલાવીએ એટલું જ નહિ પણ મોડું પણ નહિ ચાલી શકે.”

શાંતિ : “ હવે જોઈએ શું થાય છે તે. મેં નેતાને એક આડવાડિયાની નોટીસ આપી છે. નહિતર પછી જીલ્લા સભામાં ખલાસ.”

શાંતિ : “ તું બહુ પોચો છે. મારે પણ પછી તો તારી ખાતર દસર-ડાવું પડે છે. હવેથી મને પૂછ્યા સિવાય કશું જ નહિ કરતો.”

[૩]

મણિલાલ (બોજનના નેતા) : “ સાહેબ, મારા કહેવાથી તો થણા વિચાર્યોએ છેલ્લ પગા છે.”

ગૃહપતિ: “ શા માટે ? તમે ક્યાં હજી કરો નિયમ કર્યો છે ? ”

મણિલાલ: “ નિયમ કરું તો તો મને લાગે છે કે મારે ઉડવા જવારો આવે. ”

ગૃહપતિ: “ શા માટે ? તમે તેમાં શું ખોટું કરો છો ? ”

મણિલાલ: “ હું તો માનું જ છું કે શાક માટે અમારે શાળામાં મોડા જવું તે કાંઈ રીતે સારું જ નથી વળી ખિચારા રસોયા પણ મણિસ જ છે ને ! તેમને કાંઈ દિવસ નાટક જોવાનું મન થયું; તેઓ ગયા અને ખીજો દિવસે સહેજ મોડા ઉડ્યા તો આપણે આટલું પણ ચત્રાવી લેતાં ન શીખીએ ? ”

ગૃહપતિ: “ પણ તમે તેમને આ તમારી વાત સમજાવી છે ? ”

મણિલાલ: “ હા જી, તેમની પાસે જઈ નિરાને બધું કહ્યું પણ તેઓ તો તે સ્વીકારવા જ તૈયાર નથી. ”

ગૃહપતિ: “ તેમની પાસે કંઈ દલીલ છે ? ”

મણિલાલ: “ હા, કેટલાક એમ માને છે કે શાળામાં પાંચ પંદર મિનિટ મોડા થવામાં કરો જ વાંધો નથી. કારણમાં શિક્ષક પોતે પણ મોડા થાય છે તે છે. કેટલાક એમ માને છે કે રસોયા અમારો પગાર ખાય છે માટે તેમણે ગમે તેમ કરીને પણ વખતસર અમને રસોઈ આપવી જ જોઈએ. ”

ગૃહપતિ: “ બન્ને દલીલો બહુ જ ખરાબ છે એકમાં શિક્ષકદ્રોહ છે અને બીજામાં માનવદ્રોહ છે. ”

મણિલાલ: “ પણ મારું કહેવું માને તો કે ? ”

ગૃહપતિ: “ મણિલાલ, આજે રાત્રે વિદ્યાર્થીમંડળની સભા રાખો. વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયને પોતાનું ઘર માને છે અને અમને માથાપ માને છે તો પછી તેમણે છાત્રાલયમાં પણ ઘરની માફક જ રહેતાં શીખવું જોઈએ ને ? ઘરમાં બા સહેજ ખીન્ન કામમાં રોકાય તો હોકરો શાક વિના તો શું પણ ટાટું ખાઈને પણ શાળાએ જાય છે. ”

મણિલાલ: “ ભલે સાહેબ, રાખું છું. અમારામાં છાત્રાલય પ્રત્યે ઘરની ભાવના જાગશે અને તમારા પ્રત્યે માની ભાવના જાગશે ત્યારે જ છાત્રાલય જીવનમાંથી અમને કંઈ પણ મળી શકવાનું છે. નહિતર તો મારું લેવાને બદલે નફારું લઈને જઈશું તેવો જ ભય રહે છે. ”

ગૃહપતિઓનો ફાળો

રાષ્ટ્રના પુનર્વિધાનના આ યુગમાં આપણે ગૃહપતિઓએ પણ દંર્ષક ફાળો આપવો જોઈએ તેમ આપણને જરૂર લાગતું હશે. તેથી જ છાત્રાસયના કામ ઉપરાંત ગૃહસેવાનાં ખીખાં કામો કરવા તરફ હમેશાં આપણી ઝંખના રહે છે. આ ઝંખના સ્વાભાવિક છે, ઇષ્ટ પણ છે. પરંતુ રાષ્ટ્રના પુનર્વિધાનમાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રો જેવી રીતે પોતાનો ફાળો આપે છે તેવી રીતે કેળવણીનું ક્ષેત્ર પણ આખી શકે છે, તે વિચાર આપણે ગળે ઊતરી જાય તો જુવાનોની કેળવણી દ્વારા પણ આપણે રાષ્ટ્રસેવા કર્યાનો સંતોષ મેળવી શકીએ. રાષ્ટ્રને આપણી રક્ષકતાની ઉચ્ચાઈએ પહોંચાડી દેવા માટે જેટલી જરૂર સામાજિક સુધારાની છે, જેટલી જરૂર આર્થિક સ્વાતંત્ર્યની છે અને જેટલી જરૂર રાજકીય સુક્ષિતતાની છે તેટલી જ જરૂર સુયોગ્ય કેળવણીની પણ છે. સામાજિક ક્ષેત્રમાં, રાજકીય ક્ષેત્રમાં કે ખીખ કાઢ પણ ક્ષેત્રમાં સેવાનું કામ કરનાર માણુપ એક કુશળ ડૉક્ટર છે, જ્યારે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર માણુસ પાકો આરોગ્યશાસ્ત્રી છે. રાષ્ટ્રને ડૉક્ટરની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ, જલકે તેથી વિશેષ આરોગ્યશાસ્ત્રીની છે.

પરંતુ આપણે ડૉક્ટર અથવા આરોગ્યશાસ્ત્રી છીએ તેની પૂરેપૂરી તપાસ અંતરના ઉંડાણમાં ઊતરીને કરી લેવી ઘટે છે. કેટલીક વખત કેળવણી આપવાના જવાબા નીચે આપણાથી પોતાની સલામતીના માર્ગ ઉપર ચડી જવાનો પૂરેપૂરો ભય છે. આપણે પોતે નિર્ભય છીએ, આપણે પોતે કેળવણી દ્વારા રાષ્ટ્રની પૂરી સેવા જરૂર કરવાના છીએ તેવી આપણા અંતરમાં ખાતરી થઈ ગઈ હોય તો પછી કેળવણી દ્વારા શાંતિથી બેઠાં બેઠાં રાષ્ટ્રની સેવા કર્યાનો દાવો કરવાનો આપણને અધિકાર મળે છે.

હરભાઈ.

જાતીય વિકૃતિની લેખમાળા વિષે

‘છાત્રાસય’ માસિકમાં જાતીય વિકૃતિનાં દષ્ટાંતો, તેનાં મૂળ તેમ જ વિકૃતિને અટકાવવાના ઉપાયો સંબંધમાં જુદા જુદા લેખો લખાયા છે. આવા લેખો લખવાનો હેતુ છાત્રાસયના સંચાલકોને તથા માળાપોને તે દિશામાં જાગૃત કરવાનો હતો અને છે. છાત્રાસય સંમેલનમાં પણ તે વિષયની જાહેર ચર્ચા કરવાની ધૃષ્ટતા અને પહેલ મેં કરેલી, આ આજોયે

પણ યથાસમયે પ્રગટ કરવું. આવા મનોરથો આ લેખક સેવે છે. તેને પાર પાડવામાં મિત્રોની સહાયની અને સહાનુભૂતિની અપેક્ષા જરૂર રહે. મિત્રો તેની સહાય મને જરૂર કરવાના છે તેમાં મને જરાય શંકા નથી.

અનેક પૃષ્ઠપરંતે લીધે આ વિષયને લગતો આટલો ખુલાસો અહીં રજૂ કરવાની જરૂર જણાવાથી આ લેખ લખવો પડ્યો છે.

હરભાઈ.

ગામડાના વિદ્યાર્થીઓ

કેળવણીનો વધુ ને વધુ પ્રચાર, યથા ક્ષમ્યો અને તેનો એવ ગામડામાં પણ પહોંચ્યો. આ એવ સારો છે કે ખરાબ તેનો વિચાર છોડી આજે જે બની રહ્યું છે તે જોઈએ.

ગામડાનાં માળાપો પોતાના છોકરાઓને અંગ્રેજી કેળવણી લેવા માટે શહેરોમાં મોકલવા લલચાય છે. શહેરોવાળા જાણે કે ગામડાંની સેવા કરી નાખીએ તેવા શુભ ઇરાદાથી છાત્રાસયો સ્થાપે છે અને તેનો કાલ લેવા ગામડાના માણસોને નોતરે છે. ગામડાના માણસો તો ઉત્સુક હોય છે તેથી તેઓ પોતાના છોકરાઓને શહેરના છાત્રાસયમાં રહીને અભ્યાસ કરવા માટે મોકલે છે. આવાં છાત્રાસયો દિનપ્રતિદિન વધતાં જાય છે અને તેમાં ગામડાના છોકરાઓની ઝરતી પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં વધતી જાય છે તે આપણો સૌ કોઈનો અનુભવ છે.

કેળવણીના પ્રચારનું આ કાર્ય ખરેખર સ્તુત્ય છે. પરંતુ આવાં છાત્રાસયોની સામે ગામડાની પ્રગતિ એક પોષર ઉક્યો છે તે વિચારવા જેવો છે. તેઓ માને છે અને ઘણા નો અનુભવે પણ છે કે તેઓના છોકરાઓ જે ચાર વર્ષની છાત્રાસયની છદ્ગી જીતીને પાછા આવે છે સારે ગામડાના ઘર માટે અને ગામડાની રહેણીકરણી માટે અલગમો લેતા આવે છે; અને કેટલાક તો નાનાયક બનીને પણ આવે છે.

આપણે શહેરના કેળવાએલા લોકો કેળવણીનો વિચાર આપણી દૃષ્ટિએ કરીએ છીએ અને તેનો અમલ પેલા ગામડાના છોકરાઓ ઉપર કરીએ છીએ. વિદ્યાર્થીનું શરીર મુઠ્ઠા બનવું જ જોઈએ એટલા માટે અમુક અમુક તત્વો મળે તેવો ખોરાક તેમને મળવો જ જોઈએ; વિદ્યાર્થી સમાજમાં ગૌરવ સંહિત રહી શકે તેટલા માટે રહેવાની, ખાવાની, લુગડાં પહેરવાની, ફરવા

જવાની વગેરે અમુક પ્રદારની ટેવો તેને પડવી જ નોંધએ; તેની બુદ્ધિ વધારે તીવ્ર થાય એટલા માટે તેવી જ ખીજ બુદ્ધિના નિકટના પરિચયમાં તેણે હરહમેશ રહેવું નોંધએ. આવા આવા વિચારોથી પ્રેરાઈ આપણે તેના માટેના શક્ય તેટલા બધા જ માર્ગો યોજીએ છીએ. પરિણામે વિદ્યાર્થી અમુક જ ખોરાક ખાવાની ટેવ લાગે છે; અરે! તેવો જ ખોરાક મળવો નોંધએ તેમ માનવો થઈ જાય છે. તેની લુગડાં પહેરવાની ઢાંચળ મોક્ષ પ્રદારની જ બને છે અને તેટલા માટે ગમે તેટલા ખર્ચને પણ તે ન્યાય અને સાર્ય લેખવા માંડે છે. તે અમુક જ પ્રદારની સોજતની અપેક્ષા રાખે છે અને તે મેળવવા ગમે તેટલું સહન કરવા પણ તૈયાર હોય છે. આતું સીંધું પરિણામ એ આવે છે કે પોતાના ઘરનો રોડલો તેને કડવો અને અનુપદારી લાગે છે; તેના આપદાદાનો પોશાક, રહેણીકરણી અને ટેવ તેને જંગલી અને હાસ્યાસ્પદ દેખાય છે; અને તેનાં પોતાનાં સગાં જ્ઞાતાંની કે ગામડાનાં માણસોની સોજત તેને અજાણી અને ખીનજરૂરી લાગે છે.

કેળવણીની દૃષ્ટિનો આપણે ગમે તેટલો ખ્યાલ રાખીએ તો પણ આ પરિસ્થિતિ તો ટળવી જ નોંધએ. આપણાં છાત્રાશયોમાં આવી કેળવણી શરૂ રહે તો જતે દિવસે તે પોતાનો વિનાશ જ નોતરે છે તે નક્કી. ગામડામાંથી શહેરમાં અજ્ઞાસાથે આવતા ગામડીયા વિદ્યાર્થીઓને સુઘડતાની ને શિષ્ટતાની ગમે તેટલી ટેવો પડાવીએ, તેના શરીરના પોષણ અને વર્ધન માટે આપણે ગમે તેટલો ખર્ચ કરીએ તેની ના નહિ. પરંતુ ગામડાથી, પોતાનાં સગાંજ્ઞાતાંથી અને ખુદ પોતાનાં માળાપથી પણ તે વિખુટા પડી જાય તેવું તો હરગીજ ન જ બનવા દઈએ હૃદયમાં બેદલાવ જન્મે, ગરીબી તરફ તિરસ્કાર છૂટે, સામાન્ય જનસમાજથી વિખુટા કરાવે, જનસેવામાં અંતરાય નાખે તેવી કેળવણી તે કેળવણી જ નથી. સાચી કેળવણીના કાંઈ પણ પ્રમુખને આવાં કામો સાથે કદિ પણ વિસંગતિ હોય જ નહિ. આપણાં છાત્રાશયોમાંથી આવું બનવા પામતું હોય તો આપણે ચેતી જવું નોંધએ કે ક્યાંક કંઈક પણ ખૂટે છે. આ ખોટ ટાળવા માટે આપણે આપણાંથી બનતું એટલું બધું કરવા મથવું જ નોંધએ. શું કરવું નોંધએ તેની વિગતોનો વિચાર કાંઈ ખીજે વખતે કરશું.

હરભાઈ.

“છાત્રાશય કમીશનનો અહેવાલ” તૈયાર કરનાર નાનાભાઈ, કિંમત છ આના પાસ્ટેજ દોઢ આનો, ગૃહપતિઓ માટે ખાસ ઉપયોગી.

છાત્રાલયમાં ધર્મશિક્ષણ

છાત્રાલયમાં ધર્મશિક્ષણ આપવાનો પ્રશ્ન ખૂબ વિવાદાસ્પદ છે. ધર્મ-કાંડી પણ ધાર્મિક ક્રિયાને છાત્રાલયજીવનમાં આવશ્યક સમજે છે અને ગમે તેવા ઉદાર શિક્ષણ સાથે પણ તે હોવાની જરૂરીયાત સ્વીકારે છે. ભક્તિપ્રધાન લોકો એક યા બીજા સ્વરૂપે ભક્તિના વાતાવરણને છાત્રાલય જીવનમાં પ્રસારી દેવાનો આગ્રહ સેવે છે. વ્યક્તિગત પ્રાર્થના વા તો સમૂહપ્રાર્થના તે ધાર્મિક શિક્ષણના એવા ભક્તિ માર્ગો છે. જ્ઞાનપ્રધાન દુનિયા ધર્મના જ્ઞાનને છાત્રાલય જીવનમાં અપરિહાર્ય લેજે છે અને ઉદારમાં ઉદાર દૃષ્ટિબિંદુ રાખીને પણ ધર્મોનું જ્ઞાન આપવાની રીતનો આગ્રહ પૂર્વક સ્વીકાર ઇચ્છે છે. આજના સમાજમાં આ જ્ઞાનમાર્ગમાં માનનારા લોકો વધારે પ્રમાણમાં દેખાય છે અને તેથી શિક્ષણસંસ્થાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણે ધર્મની માહેતી-જ્ઞાનનું સ્વરૂપ વધારે પ્રમાણમાં પકડેલું આપણને દેખાય છે. આજના નવીન વિચારોવાળી દુનિયામાં વળી એક એવો પણ પણ ઉભો થયેલો દેખાય છે કે જે કોઈ પણ પ્રકારના ધર્મશિક્ષણને સ્વીકારતો નથી. તે પક્ષની માન્યતા છે કે ધર્મ કોઈ પણ પ્રકારના શિક્ષણથી કદિ પણ આવી શકે તેવી વસ્તુ જ નથી. ધર્મ તો અંતરમાંથી ઉભી થનારી વસ્તુ છે અને તેને સ્વયંભૂ પ્રગટ થવાનો અવશ્યક મળે તેટલા માટે સારામાં સારું વાતાવરણ રચવાની જ માત્ર આવશ્યકતા રહે છે. ધર્મના નામથી ભડકનારો એક ઉદ્દામ પણ પણ આજના સમાજમાં હયાતી ધરાવે છે. તેના મત પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રકારના ધાર્મિક શિક્ષણથી ધાર્મિકતા આવવાને બદલે ઢોંગ અને કપટ જન્મે છે, માટે વિદ્યાર્થીને ઢોંગી થવો કે કપટી થવો અટકાવવો હોય તો ધાર્મિક શિક્ષણ જેવો કશો જ પ્રયત્ન કેળવણીની સંસ્થામાં નજર હોવો ઘટે.

ધાર્મિક શિક્ષણની જાગૃતમાં આવાં મતમતાંતરો પ્રવર્તે છે તેવી પરિસ્થિતિમાં આપણાં આજનાં છાત્રાલયોમાં બંધાય મનોનાં માગાઓ પોતાના છોકરાઓને અભ્યાસાર્થે મોકલે છે. છાત્રાલયની સંસ્થામાં જેને આપણે નાસ્તિક કહીએ તેવા વિદ્યાર્થીઓ તો ખરેખર બહુ જ ઓછા હોય છે. ધાર્મિક શિક્ષણની જાગૃતમાં મતાગ્રહો ત્યારે પ્રવેશે છે ત્યારે ધર્મ, ભક્તિ કે જ્ઞાનપ્રધાન વિદ્યાર્થીઓ તમામ પ્રકારની પરિસ્થિતિ સામે બળવો કરે તે સ્વાભાવિક છે. આવા બળવા વખતે તેવા વિદ્યાર્થીઓ આપણને કેરળ નાસ્તિક ક્ષાગ્રી જણાવો પૂરો સંભવ છે પરંતુ વસ્તુતાઃ તેમ નથી હોતું.

આપણાં છાત્રાલયોમાં આવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેવે વખતે ધાર્મિક શિક્ષણની ગાંઠમાં જે વસ્તુઓ તરફ આપણે પૂરું ધ્યાન આપી તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

એક તો ધાર્મિક શિક્ષણની ગાંઠમાં કશો પણ મતાગ્રહ આપણે ન સેવવો. સંસ્થા એક જ ધર્મપંથના વિદ્યાર્થીઓને સંઘરતી હોય કે જુદા જુદા પંથના વિદ્યાર્થીઓને રાખતી હોય, પરંતુ તેના ચાલકોએ કોઈ પંથના શિક્ષણનો આગ્રહ કશો જ ન રાખવો જોઈએ. તે તે ધર્મપંથ કે પંથોના શિક્ષણ માટે જાની રીતે તેટલો અવકાશ મળી રહે તેવો પ્રયત્ન આપણે જરૂર કરીએ પરંતુ તેની આગ્રહભરી ફરજ કદિ પણ ઉભી ન કરીએ.

ખ્રીષ્ટ મહત્ત્વની વાત તે કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન માર્ગ માટે આપણે આપણાં છાત્રાલયોમાં શક્ય તેટલો બધો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણા છાત્રાલયના ધર્મશિક્ષણની પ્રથામાં કશાએ આગ્રહ જરૂર ન હોય પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીના કર્મકાંડી આત્માને, અથવા તો વિદ્યાર્થીના ભક્તિપ્રધાન છત્રને અથવા તો વિદ્યાર્થીના જ્ઞાનપ્રધાન માનસને અનુકૂળ હોય તેવી પ્રથા તો જરૂર દાખલ કરવી જોઈએ છીએ. આપણા છાત્રાલયમાં ધર્મના ક્રિયાકાંડ માટે મળતું વાતાવરણ ઉજીં ચએજીં હોય, આપણા છાત્રાલયમાં ઈશ્વર-ભક્તિ માટે સુંદર પ્રયત્ન થતો હોય અને આપણે ત્યાં ધર્મના જ્ઞાનના તરસ્યા પ્રાણી માટે જ્ઞાનસરોવર સહર ભર્યાં હોય. આવી ત્રિવિધ રચનામાંથી જે વિદ્યાર્થીને જે રુચિર હોય તે વિદ્યાર્થી ત્યાં જાય અને પોતાના આત્માની ભૂખ પોતાને રુચિર તેવા માર્ગે સતોયે.

ધર્મશિક્ષણની ગાંઠમાં હાલ તુરંત વાદવિવાદમાં ઉતરવાને બદલે કશા જ મતાગ્રહ કે પંથાગ્રહ વિના આટલું આપણે હજી કરી શકીએ તો પણ ધર્મશિક્ષણની દિશામાં કંઈક પગલું ભર્યું ગણાય.

હરભાઈ.

પ્રાણધન

આપણી સડેલી મનોદશાનો એક દાખલો જુલુવા જેવો છે.

પ્રાણધન આરેક વર્ષની ઉંમરનો. તેની નાનાં જાગત માળાપનો એક હાલ-કવાયો પુત્ર. એ છોકરાનું ચારિત્ર્ય તેમ જ શરીર ધડાય અને સ્વતંત્ર કેળવણી મળે એમ ધારી તેને xxx બોર્ડિંગમાં ભણવા મુક્યો. છોકરો ભારે તેજ અને

પ્રાણવાન. તેનું વેશવાગ-સંગપણ થઈ ગએલું. એકદ વર્ષ એ બોર્ડિંગમાં રહી. ત્યાં તો તેનાં માળાપતું કહેણ આવ્યું કે અમારા પ્રાણધનના સાસરીયાં આ શિયાળે સમ કરવા ધારે છે. સંસ્થાના નિયમ પ્રમાણે પરણેલ વિદ્યાર્થી બોર્ડિંગમાં રહી ન શક અને પ્રાણધનને તો ત્યાં બહુ ગમી ગએલું એટલે એણે ઘેર ચોકળી ફૂલ જેવી ના લખી નાખી કે હું લખી ન રહું ત્યાં સુધી પરણીશ નહિ. ત્રીજે જ દહાડે ટ્રેનમાં બાપા આવ્યા. પ્રાણધન એકતો બે ન થયો અને બાપા ગયા. વળી ત્રીજે દહાડે પ્રાણધનની બા દેખાયાં. દીકરાએ પહેલાં તો પાણી દેખાડ્યું પણ છેવટે ફાણુ જાણે કેમ પણ માએ તેને મ્હાત ક્યો. પ્રાણધન ઘેર ગયો ને પરણ્યો. માળાપે દીકરા પરણાવવાનો લ્હાવો લીધો હશે, રૂપાળી ઢીંગલી જેની વહુ ધરમાં હરતી કરતી જોઈ તેમનાં હૈયાં ગજ ગજ હિંજળનાં હશે. સગાંવહાલાં ને નાતીલાઓએ કદાચ વાહવાહ બોલાવી હશે. પણ પેલા પ્રાણધનના પ્રાણધનનું શું ?

અંકલ.

કાર્યાલય તરફથી:—

મંડળ સાથે જોડાએલી સંસ્થાઓમાંથી નીચેની સંસ્થાઓએ આહુ વર્ષના પોતાના લવાજમના રૂપીઆ પાંચ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી છે. બાકીની બીજી સંસ્થાઓ પોતપોતાનાં લવાજમની રકમો કાર્યાલયમાં સત્વર મોકલી આપે એવી વિનંતિ છે.

૨૦ દડવા પાટીદાર આશ્રમ

૬૬૧

૨૧ વાઘોડીઆ વિદ્યાર્થી આશ્રમ

વાઘોડીઆ

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિક્ષિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. બીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટે ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

શિક્ષણ પત્રિકાના વાચકોને

આ સાથે આપને “છાત્રાલય” નો અંક જેવા માટે મોકલ્યો છે.

“પત્રિકા” બાળકેળવણીનો વિચાર કરે છે ત્યારે “છાત્રાલય” એ તરુણ કેળવણીનો વિચાર કરે છે. શાળા બહારની એટલે દિવસના પોણા ભાગની કેળવણી કઈ દિશામાં જવી જોઈએ એ વિચાર કરવાનું કાર્ય “છાત્રાલય” માસિક કરે છે.

આપને એ વાંચવાનું મન થશે જ, “પત્રિકા” ના લવાજમ સાથે એનો પણ રૂપીઓ એક વધારે મોકલી આપશો. પોસ્ટ સાથે લવાજમ રૂ. ૧) છે.

તત્રી: નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન

ભાવનગર

एतनी स्व. पतिश्रीता स्मरणार्थ

श्री फार्बस गुज. ती सभाने

भीषुत प्रहाराभाय आशुंहेय आवश.

तरुशी सवितय सप्रेम सेट.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ શુ.
૧૯૨૬

અંક ૧૦ મો
ઓક્ટોબર

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

દરેક માણસનું કાર્યક્ષેત્ર તેની યોગ્યતા
ઉપર નક્કી થવું જોઈએ.

જે માણસને યોગ્ય કાર્યક્ષેત્ર મળી
જાય છે તે તેમાં વધારે ને વધારે
દીપી નીકળે છે. તેનું કાર્ય અને
તે પોતે દિન પ્રતિદિન વધારે
ઉજળાં બને છે.

જે માણસને અયોગ્ય કાર્યક્ષેત્રમાં
પેસી જવાનું દુર્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય
છે તે માણસ પોતાનું હીર પણ
ગુમાવે છે. તેનું કાર્ય અને તે બંને
દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે
નિર્બળ બનતાં જાય છે.

આપણો આદર્શ

કેળવણીનું કામ અનેક રીતે સાધી શકાય છે. જુદા જુદા સ્વભાવના લોકો જુદી જુદી રીતે કેળવણીનું કામ હાથ ધરે છે. એ બધીએ રીતોમાં છાત્રાલય મારફત કેળવવાની રીત અને છાત્રાલયના ગૃહપતિ બનીને કેળવણીના કાર્યમાં ફાળો આવવાની પદ્ધતિ સૌથી વધારે વિષ્ટ છે.

કેળવણીનું કાર્ય આજે મોટે ભાગે એક જ રીતે ચાલી રહ્યું છે: શાળા ઉઘાડીને અને શિક્ષક બનીને. જેને કેળવણીના કામમાં પોતાની શક્તિઓ ખર્ચવાનો શોખ લાગે છે તે એકાદ શાળાની અંદર શિક્ષક બની જાય છે. કેળવવાની આ રીતમાં હમણાં હમણાં એક નવી રીત ઉમેરાઈ છે અને તે છાત્રાલય દાદીને તથા ગૃહપતિ બનીને કેળવવાની. શરૂઆતમાં છાત્રાલયોની સ્થાપના પાછળ કેળવણીનો આવો પ્રધાન ઉદ્દેશ ભલે નહિ હોય, પરંતુ આજે તો વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય રીતે કેળવવાનો અને શાળાના શિક્ષણકાર્યમાં પૂરક બનવાનો ઉદ્દેશ રાખવા માટે દરેક છાત્રાલય મગર બને છે.

પરંતુ કેળવણીનો આ ખીજો માર્ગ બહુ વિષ્ટ છે, અનેક પ્રકારની ગંભીર જવાબદારીઓથી ભરેલો છે તે પણ આપણે સમજી લેવું જોઈએ. શાળાનો શિક્ષક મોટે ભાગે વિદ્યાર્થીની જીવિ કેળવવાનો દાવો કરે છે અને તે કાર્યને પહોંચી વળવા માટે પોતાથી બનતું બધું કરી છૂટે છે. આપણે ગૃહપતિએ તો વિદ્યાર્થીના સર્વાંગી વિકાસનો દાવો કરીએ છીએ અને તે માટે બની શકે તેટલું બધું કરી છૂટવાના મનોરથો સેવીએ છીએ. શાળાના શિક્ષકને માથે કેવળ જીવિની ખીસવટનું કામ હોય છે તેવી માન્યતા અને આચાર આજે સ્વીકારાએલાં છે તેથી શાળાનો શિક્ષક પોતાના પાંચ ફલાકના કામમાંથી ફરેગ થઈ હાસાકારે લઈ શકે છે. પોતાના કામને વધારે ઉત્તરણ બનાવવા માટે, વધારે ફળદાયી બનાવવા માટે શાળાનો શિક્ષક પોતાને શીખવવાના વિષયમાં ફીક ફીક નિષ્ણાત થઈ જાય અને શીખવવાની રીતોનો અસાબર અભ્યાસ કરી અમલ કરવા લાગે તો ફતેહ તેના પગમાં છે. પરંતુ આપણા ગૃહપતિઓને તેમ ન ચાલે. ગૃહપતિ તો અનેક શિક્ષકો બેગા કરીને થએલો હોવો જોઈએ. કારણ કે ગૃહપતિ પાસે તો અનેક પ્રકારના અને અનેકવિધ વિષયો ભણતી વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. આ બધાને પહોંચી વળી શકાય તેટલો સામાન્ય જ્ઞાનભંડાર તેની પાસે હોવો જોઈએ. આ ઉપરાંત ગૃહપતિ પાસે એટલી જીવિની ખીસવટીનું જ કામ નથી હોતું. તેને

તે વિદ્યાર્થીનો સર્વાંગી વિકાસ સાધવો હોય છે તેથી તેને તો અનેક રીતે તૈયાર રહેવાનું હોય છે. માટે જ ગૃહપતિ એકલો શિક્ષક નથી પરંતુ તે ઉપરાંત એ મા છે, બાપ છે, મિત્ર છે અને પ્રેરક પણ છે.

આ આદર્શ ગૃહપતિની વાતો છે તેમ આપણે કહી ચક્રશું. પરંતુ આદર્શને નજર આગળ રાખીને ન ચાલે તે કેળવણીકાર ન બની શકે. આપણે ગૃહપતિનો આદર્શ ગમે તેટલો આકરો બલે હોય પરંતુ તે આદર્શને દૃષ્ટિ સમીપ રાખીને જ આપણે ચાલવાનું છે. આપણી સારામાં સારી શક્તિઓ તે આદર્શને પહોંચી વળવાના પ્રયત્નો પાછળ ખરચાવી નોંધએ.

હરભાઈ.

છાત્રાલયમાં વાતાવરણ જગાડો

છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓ રહે છે તે સ્તૂલમાં ભણવા જાય છે. તેમના અભ્યાસની સામગ્રી તો શાળાના માસ્તરે જ પકાવી આપ છે. ત્યારે છાત્રાલયમાં મનોવિકાસ માટે શું કરવાનું રહેતું હશે? માત્ર પોસિસનું કામ જ ગૃહપતિએ કરવાનું હોય તો પછી વિદ્વાન ગૃહપતિની બહુ જરૂર રહે નહિ. ધણા વાલીઓ એમ માને છે કે છાત્રાલયનો ગૃહપતિ ટ્યુશન માસ્તરનું કામ કરે છે એટલે પોતાના છોકરાને છાત્રાલયમાં ટ્યુશન શી ખર્ચો વગર ટ્યુશન માસ્તરનો લાભ મળે છે. ધણા ગૃહપતિ પણ એમ માને છે કે પોતાના છાત્રો જે શાળામાં જાય છે તે નમૂનેદાર શાળા હોવાથી ગૃહપતિએ પોને દંઈ કરવાનું હોતું નથી. ધણા ગૃહપતિ મૂંઝાય છે-કામ કરવાની ધમશ તેમનામાં હોય છે, છતાં કામ ન સૂઝવાથી મૂંઝાય છે. છેવટે પોને જે બીજાં માંથી તૈયાર થયો હોય તે બીજું પોતાના છાત્રાલયમાં દાખલ કરે છે. પોને અખાડાનો શોખીન હોય તો જ્યાં ત્યાં તેને અખાડાની અપૂર્ણતા જ દેખાય છે અને છાત્રાલયને આદર્શ અખાડો કરી મૂકે છે. ગૃહપતિ કોઈ ધર્મશુરોનો શિષ્ય હોય તો તેને છાત્રોમાં આચારબ્રતતા જ નજરે પડે છે, અને સરકરી તાલીમની મજાજીન જડથી સાંકળેલી સંખ્યા પૂજાની પ્રશાસિકા છાત્રાલયમાં દાખલ કરી પોતાના ગૃહપતિપણાને સાર્થક બનાવે છે. કોઈ ગૃહપતિ સાહિત્યનો પૂજારી હોય છે, તો આખા છાત્રાલયને સાહિત્યના રંગથી રંગી નાખવામાં જ કર્તવ્ય માને છે. ખાદી ભક્ત ગૃહપતિ ખાદી ધારીની ફાજની બચ્ચે પોને રાચે એવો નિશ્ચય કરી તનનોડ મહેનત તે દિશામાં કરે છે. ખરીદાને ખરો મોક્ષ માનનારો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓના ફિક્કમાં માર્ક ઉતાર

પત્ર, ઉત્તર આપવાની કળા, પરીક્ષકોને હેતરવાની કળા, નોટો ગોખવાની કળા વગેરે પરીક્ષાનાં સાધનોથી છાત્રોને એટલા બધા તરબોળ કરી નાખે છે કે છોકરા પરીક્ષાએલા બની જાય છે. આધ્યાત્મિક બળનો કોઈ ઉપાસક ગૃહપતિ બને એટલે યોગના પાંડે જ દરેક છાત્રને ગળે હિતરી જાય તેવી પેરત્રી તે કર્યા કરે છે. આવી રીતે કર્તવ્યનિષ્ઠ ગૃહપતિ પણ આડે રસ્તે હિતરી ગયા હોય છે. તો પછી છાત્રાલયમાં કરવું શું ?

મારો અનુભવ એમ કહે છે કે છાત્રાલયમાં દરેક શુભ પ્રવૃત્તિનું નિષ્પક્ષપાતપણે વાતાવરણ ઉભું કરવું એ જ ગૃહપતિનું કર્તવ્ય છે. પોતાના સિદ્ધાન્તનો પ્રચાર છાત્રાલય દ્વારા કદિ ન જ કરવો જોઈએ. જ્યાં આ વાતની સમજ ગૃહપતિ રાખે છે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ બહુ સ્વાભાવિક વિકાસ મેળવે છે. ભગ્નોથી, ગીતોથી, વાયનવર્ગથી, પુસ્તક પ્રદર્શનથી, સાક્ષર જન્યંત્રીની ઉજવણીથી, સાક્ષરોની જમીઓથી, પરિવેશમાં હાજરીથી છાત્રાલયમાં સાહિત્યનું વાતાવરણ ઉભું કરી શકાય. જેને તેનો રંગ ચડે તેને ચડવા દેવો. પરાણે કોઈને રંગમાં ઝમોળવા નહિ. વણાં કોમી છાત્રાલયો પોતાની કામનો જે ધર્મ મનાવો હોય તે ધર્મનું શિક્ષણ નાની વયથી બાળકોને આપી દેવાના કોડ છાત્રાલયમાં પૂરા પાડવા મમતા રાખે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે વિષયનો અતિરેક થાય છે, ઢોંગ વધે છે અને અને સમજ વગરની ઉપાસનાઓ નાના બાળકોને ત્રાસ આપે છે. પરંતુ જે એ છાત્રાલયમાં એ ચાર મોટી વયના માણસો નિયમિત કર્મકાંડ કરવા રોજ જતા હોય, આદર્શ પદ્ધતિથી તેઓ પોતાનું કામ ત્યાં કરતા હોય તો જરૂર એ છાત્રાલયમાં થોડાક છોકરાની તે તરફ ઝેરણા થશે.

જે માણસને જેની ધુન હોય તે વિષયને ઉતારી ન પાડવો હોય તો તેણે એ વિષયને બહુ ઝસનો કરી નાખવો ન જોઈએ. માત્ર પોતાના વિષય માટે યોગ્ય વાતાવરણ ઉભું થાય તેટલી જ પ્રવૃત્તિ ઇષ્ટ ગણાય.

દેટલાક કહેશે કે ગૃહપતિને એકાદ વિષયનો નાદ હોય તેથી તે એ વિષયનું વાતાવરણ ઉભું કરે. પણ બધા વિષયોનું વાતાવરણ કેમ જગાડાય ? એક વાત એવી છે કે બને ત્યાં સુધી ગૃહપતિએ પોતાનું જે હિત હોય તે ઝટ ઝટ છાત્રોમાં રેડી દેવાનો ઉત્સાહ દેખાતો રાખવામાં જ તેની હુશિયારી સમાએલી છે. પોતાને આંગણે બહારના ગૃહસ્થોને વખતો વખત આમંત્રણ આપી તેમની ખાસિયતને વિદ્યાર્થીઓ પાસે રજુ થાય તેવાં સંમેલનો યોજવાં જોઈએ.

એક અભિપ્રાય એવો છે કે છાત્રાલયમાં કંઈ ન થતું હોય તેના કરતાં એકાદ વિષયનો અતિરેક થાય તે સારું છે; માટે જે માણસને જેની ધુન હોય તેનો પ્રચાર કરી દેવાનું સાધન છાત્રાલય બની જતું હોય તો હરકત નથી. આ અભિપ્રાય બહુ સાચો નથી. જે છાત્રાલયમાં કંઈ થતું નહિ હોય સાંના ઉત્તમ છાત્રો બહારના વાતાવરણમાંથી ધણું મેળવી લે છે; અને બહુ રસથી મેળવે છે.

એટલું જ ફરી ઉદ્દેશ્યનું પડે છે કે છાત્રાલયમાં ધુની માણસોએ પણ માત્ર વાતાવરણ ઉભું કરવા જેટલી જ પોતાના વિષય વાસ્તે લાગણી બતાવવી જોઈએ.

કલ્યાણરાય ન. જોષી.

એક અનુભવ

અમારા એક મિત્ર ગૃહપતિને પોતાને ત્યાં રમાતી રમતો સંબંધમાં પોતાનો અનુભવ લખી મોકલવા અમે વિનંતિ કરેલી. આ વિનંતિને પરિણામે તેમણે પોતાના છાત્રાલયમાં રમાતી રમતો સંબંધમાં એક સુંદર અહેવાલ લખી મોકલ્યો છે. એ લાઇ છેલ્લાં પાંચ છ વર્ષથી ગૃહપતિનું કામ કરી રહ્યા છે. તેમનો અનુભવ આપણે બધાને માટે ઉપયોગી નીવડે તેવો અમને લાગ્યો છે. આથી તેમના અનુભવ માંહેની કેટલીક વિગતો મૂકી દઈને તેમાંનો અગત્યનો ભાગ લગભગ તેમના જ શબ્દોમાં આ નીચે ઉતારીએ છીએ.

* * * *

રમતો ગૃહપતિના ધાર્યા પ્રમાણે હમેશાં રમાડી શકાતી નથી. જે રમતનો પવન હોય તે જ રમત મહિનાઓ સુધી ચાલે. જ્યારે એ રમતમાંથી નવીનતા અને રસ ચાલ્યાં જાય ત્યારે એ રમત બંધ થાય અને તેનું સ્થાન બીજી કોઈ રમત લે. અમારે ત્યાં સાધારણ રીતે હુલુતુ, ખારોપાટ, ખોખો, કાચર કાગડા, રીંછબાઇ, મોઘઢાંડીયો વગેરે રમતો અને કુટખોલ તથા ક્રિકેટ જેવી પરદેશી રમતો જુદે જુદે વખતે રમાય છે. આટલી બહિર્દ્વાર રમતો ઉપરાંત ગંજીપો, નવકુંડી, શેનરંજ, ખલીફા, ડીંગ ડીંગ, ચોપાટ વગેરે આંતરદ્વાર રમતો પણ સારી રીતે રમાય છે. આમાં ગંજીપો પ્રધાન સ્થાન ભોગવે છે. જે રમતોમાં બહારનો ભાગ અને વ્યવસ્થા વધારે હોય છે તે રમત જુવાન વિદ્યાર્થીઓને વધારે ગમે છે એવો અમારો અનુભવ છે. દાખલા તરીકે વિદ્યાર્થીઓ ક્રિકેટ રમવા સૌથી વધારે પ્રેમી છે. આ રમતમાં

ઉપર કહ્યું તેમ વ્યવસ્થા સાથે બહારનો આડંબર વધારે હોય છે. કુટખોલનું પણ તેમ જ. રમતમાં રસ લાંબા વખત સુધી જળવાઈ રહેવા માટે વ્યવસ્થા અત્યંત જરૂરની છે.

આ વિચાર ઉપરથી એક બીજો અગત્યનો વિચાર સૂઝે છે અને તે આપણી દેશી રમતોને વ્યવસ્થિત કરી નાખવાનો. 'રમતોને જો આપણે વિદ્યાર્થીના શરીરવિકાસનું મુખ્ય સાધન ગણતા હોઈએ તો આજે રમતો સુધી રમતો બરાબર વ્યવસ્થિત થવી ઘટે છે.

આજ સત્રમાં અમારે આં હુતુતથી શરૂઆત થઈ હતી. વચ્ચે ખારે-પાટ અને કુટખોલ ડોહિયું કરી ગયા ! હમણાં વળી એ ત્રણેનું, રથાન 'ઘોડી ઘોડી' ની રમતે લેવા માંડી છે. આ રમતની પાછળ મને એક વખત જાતીય વિકૃતિની ગંધ આવી જવાથી તેનું જોર નરમ પાડી દીધું છે. પરંતુ એનું પરિણામ વળી એ આવ્યું છે કે જે ચાર મોટા વિદ્યાર્થીઓ પાડોશી છાત્રાલયમાં જઈને ક્રિકેટ રમવા લાગ્યા છે ! અમારો ધરાદો દેશી રમતોને વધારે ઉત્તેજિત કરવાનો છે તેથી આ સ્થિતિથી, અમે ચોંક્યા છીએ અને બહુ જ થોડા વખતમાં દેશી રમતોને વ્યવસ્થિત બનાવી દેવા પાછળ અમારાથી બનતું બધું કરવાના વિચાર ઉપર આવ્યા છીએ.

આપણી દેશી રમતોમાં હું ગેડીદડોને પ્રધાન રથાને મૂકું છું અને બીજો નંબરે ઓખોને તુકું છું. આ બન્ને રમતોમાં ખૂબ કસરત સાથે આનંદ પણ મળે છે; હજીન ચલન તો ખૂબ જ થાય અને રમતોર રમત ચાલે. આજે અમારે આં ગેડીદડો ખૂબ આકર્ષક બન્યો છે; જો કે પૂરતી ગેડીઓના અભાવે બધા જ તેનો લાલ નથી લઈ શકતા. આ ગેડીદડો જો કોઈ રીતે વ્યવસ્થિત અને 'સાધનસંપન્ન' થાય તો ક્રિકેટ કરતાં પણ વધારે રસ જામે એમ અમારી ચોક્કસ માન્યતા છે.

ફેટલાએક વિદ્યાર્થીઓ એવા હોય છે કે જેઓ અમુક રમત હોય તો જ રમે. ફેટલાક વળી કદિ રમે જ નહિ પરંતુ મહેનતનું બીજું કામ ખૂબ કરે. થોડાક વિદ્યાર્થીઓ એવા છે કે જે ગંજીપાની રમતથી ધરાતા જ નથી. એક વિદ્યાર્થી તો એવો છે કે જે એક દિવસ પણ રમત વિના ન ચલાવી શકે. આવા બધાં દાખલાઓને ઝીણવટથી અવલોકી તેના આકર્ષક બેગા કરવામાં આવે તો રમતના વિષય ઉપર ઘણું અજવાળું પડે તેવો અમારો નમ્ર અભિપ્રાય છે.

અમારે ત્યાં ગંજીપો વધારે રમાય છે તેનો વિચાર કરતાં અમને એમ લાગ્યું છે કે જે વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ તરફ ઓછી રુચિ છે તેઓ જ વખત ગાળવા માટે આ રમત રમે છે. પછીથી તેનો દરામચક્રો લાગે છે એટલે છોડી શકતા નથી. આ વિદ્યાર્થીઓને વાંચવા અથવા તો એવી કોઈ બુદ્ધિની રમત તરફ વાળી શકાય તો ગંજીપાની રમતની અતિશયતા જરૂર અટકી પડે. આ ઉપરથી એમ ન સમજશો કે આંતર દ્વાર રમતો સામે અમારો વિરોધ છે. કહેવાનો આશય તો એવો છે કે વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે જ્યારે નવરા પડે ત્યારે ત્યારે ગંજીપો જ રીપ્પા કરે તે કોઈ રીતે ઇચ્છે નથી. જે રમત રમવાનો વખત રહેનો જ હોય તો ખીમ્મોને હરકત ન પડે એ તેવી રીતે બહિર દ્વાર રમતો ભલે રમે.

ફેટલીએક વખત રમતો માટેનું વાતવરણ હોય, રમત માટેની પૂરેપૂરી અનુકૂળતા હોય છતાંયે રમતો બરાબર ખીલે નહિ તેવું પણ બને. આનાં કારણોમાં મને એ જણાયું છે કે ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ થોડા ઘણા પાંગળા બની ગયા હોય છે. ગૃહપતિ બધો વખત હાજર ન હોય તો રમત ચાલે જ નહિ; એટલું જ નહિ પરંતુ રમત ચાલુ થયા પછી તુરંત જ ભાંગી પડે. આવી પંસ્થિતિ ધીમે ધીમે દૂર કરવી જોઈએ. ગૃહપતિ વગર ચાલે જ નહિ એ સ્થિતિ પણ ન ચલાવી લેવા જેવી છે. એક વખત વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર રીતે રમતા થઈ જાય એટલું કરી લેવું અને પછી ગૃહપતિએ એક સાથે પાંચ સાત રમતો યોજવી. કંઈ રમત ક્યાં રમાશે તેની દરોજ અથવા અકાડિયા માટે જાહેરાત કરવી અને જોવું કે કંઈ રમત વધારે આકર્ષક છે. ખીજે અકાડિયે આકર્ષણ વગરની રમતો બાદ કરી બાકીની રમતો તરફ વિદ્યાર્થીઓને વાળવા.

x

x

x

x

છાત્રાસયની વિધિવિધ પ્રવૃત્તિઓના સંબંધમાં અનુભવમાંથી નીતરતા અહેસાસો મોક્ષવા માટે અમે તમામ ગૃહપતિ બાઇઓને વિનંતિ કરી ચૂક્યા છીએ. ફરીથી પણ એ જ વિનંતિ કરીએ છીએ કે એવાં અનુભવ નવનીતો અમને મળે તો ઘણાના લાભ માટે તેનો ઉપયોગ થઈ શકે. અને 'છાત્રાસય' માસિક પણ ન્યવહાર આગતમાં કંઈક કરી શકે તેટલો સંતોષ મેળવી શકે.

હરમાઇ,

આટલું રોજ કરીએ

- ૧ આપણા વિદ્યાર્થીઓએ દાંત બરાબર સાફ કર્યો છે ?
- ૨ આપણો વિદ્યાર્થી ઘસીને નહાયો છે ?
- ૩ આપણા વિદ્યાર્થીએ શાળાના પાક તૈયાર કર્યા છે ?
- ૪ આપણો વિદ્યાર્થી આવીઆવીને ખાવ છે ?
- ૫ આપણો વિદ્યાર્થી વખતસર શાળાએ પહોંચે છે ?
- ૬ શાળામાં લઈ જવાની તમામ વસ્તુઓ આપણો વિદ્યાર્થી લઈ જાય છે ?
- ૭ આપણા વિદ્યાર્થીનો કપાટ, બેંક વગેરે સ્વચ્છ અને મુગ્ધવરિયત છે ?
- ૮ આપણા વિદ્યાર્થીની શાળાની વર્તણૂક બરાબર છે ?
- ૯ આપણે આપણા વિદ્યાર્થીના શિક્ષકોને મળીએ છીએ ?
- ૧૦ શાળા પૂરી થયા પછી બરાબર વખતસર આપણા વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયમાં આવી જાય છે ?
- ૧૧ રમતો વ્યવસ્થિત થઈ છે ?
- ૧૨ બધા વિદ્યાર્થીઓને રમત રમવાનો અવકાશ મળે છે ?
- ૧૩ રાત્રિભોજનમાં અનિશ્ચયતા થાય છે ?
- ૧૪ રાત્રિમૃત્તિની તેમના વિદ્યાર્થીને પોષક તેવી યોજના થઈ છે ?
- ૧૫ આપણા વિદ્યાર્થીઓએ આખા દિવસ દરમિયાન પોતાના શરીરને યોગ્ય વ્યાયામ આપ્યો છે ?
- ૧૬ આખા દિવસ દરમિયાન તેમણે કંઈ રાષ્ટ્રપોષક મૃત્તિ કરી છે ?
- ૧૭ આપણા વિદ્યાર્થીઓ અંદર અંદર કેવી કેવી વાતો કરે છે ?
- ૧૮ આપણા વિદ્યાર્થીઓ કેવાં કેવાં પુરતો વાંચે છે ?
- ૧૯ આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં શરીર, હૃદિ અને મનને યોગ્ય પોષણ મળે તેવાં વિધિવિધ સાધનો આપણે વસાવ્યાં છે ?

હાથાથ.

ત્યારે એ સજ્જ નહિ ?

મગન: “ અત્યા હોટુ ! તું ‘છાત્રાસય’ નિર્વાહિત વાંચે છે કે ? થોડાક માસ પહેલાંના એક અંકમાં લખ્યું છે કે આશ્રમમાંથી સજ્જનો મદંતર જીવનનાર થવો જોઈએ. કોઈ પણ સજ્જના બદલ વિદ્યાર્થીને કોઈ પણ મનારની સજ્જ કરવી એ પરુપણીની નિશાની છે.”

છાત્રુ: “એ તો લખવાનું, મગના! મને એકેય છાત્રાલય ખતાવીશ કે જ્યાં કોઇ પણ કારણસર કોઇ પણ પ્રકારની સજ્જ ન થતી હોય?”

મગન: “મેં એવાં છાત્રાલયો વિષે સાંભળ્યું છે પરંતુ જાતે જોયાં નથી.”

છાત્રુ: “હીક. તું શું માને છે? છાત્રાલયમાં એક વા ખીજ પ્રકારની સજ્જ સિવાય ચાલી શકે કે કેમ?”

મગન: “મને તો ખાતરી છે કે જો હું ગૃહપતિ હોઉં તો કોઇ પણ સંજોગમાં કોઇ પણ પ્રકારની વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા ન કરું.”

છાત્રુ: “હીક. ત્યારે તું જાણતો તો હોઇશ કે આપણા ગૃહપતિ એક માસની રજા ઉપર જવાના છે. તેમણે આપણુ જધાને તે દિવસે સામાન્ય સભામાં કહ્યું કે ‘તમારામાંથી એક જણને તમે મારી જગ્યાએ ગૃહપતિ નીમજો, અને હું પાછો આવું’ ત્યાં સુધી આશ્રમનો વહીવટ જરાયર ચલાવજો.’ તમે તો સજ્જની વિરુદ્ધ છો એટલે વિદ્યાર્થીઓ તમને જ મત આપી ચૂંટશે. કેમ, ગૃહપતિપદ સ્વીકારશોને?”

મગન: “આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ મત આપી મને ગૃહપતિ તરીકે ચૂંટશે તો હું શું કામ ના પાડીશ? મારા હવાઇ કિલ્લાઓ કેટલે અંશે હું પૃથ્વી ઉપર ઉતારી શકું છું એનું પણ માપ કાઢવાની મને તો ઉલટી તક મળશે.”

છાત્રુ: “ત્યારે જો તારે ગૃહપતિ તરીકે ચૂંટાવું હોય તો અમે જધા વિદ્યાર્થીઓ મળી એક પ્રજાવલી કાઢી લાવીએ અને તને પૃથ્વીએ જેથી ખીજ વિદ્યાર્થીઓ પણ તારા વિચાર જાણે. અને ચૂંટણી વખતે મત આપવામાં માર્ગદર્શક થાય.”

મગન: “હાલે. આજ સાંજે વિદ્યાર્થીઓની સામાન્ય સભા રાખો.”

* * * *

(સાંજે વિદ્યાર્થીઓની સભા ભરાય છે.)

છાત્રુ: “ભાઈઓ! તમે જધા જાણતા તો હશે જ કે આપણા ગૃહપતિજી એક માસની રજા હાલ પરગામ જવાના છે. આપણા આશ્રમ ચલાવવાની જવાબદારી હવે આપણે શિર છે. આશ્રમના નિયમો અને વ્યવસ્થા જાળવવા આપણે કોઇ વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ તો જોઈશે જ. પણ કોઇ વિદ્યાર્થીને ચૂંટી આપણે તેને ગૃહપતિના સ્થાને બેસાડીએ તે પહેલાં અમુક ખાખતો સંબંધી તે શા વિચારો ધરાવે છે તે જો જાણી લઈએ તો તેના

રાજ્ય હેઠળ આપણે કેટલા સુખી થઈશું તેની કંઈક કલ્પના આવે, અને તે ભાઈને મત આપવામાં પણ સરલતા થાય.”

શાંતિ: “ભાઈ છોડે, તમારું કહેવું બરોબર છે. હું ભાઈ મગનનું નામ સૂચવું છું. આપણે વારા ફરતી આશ્રમ સંબંધી તેમને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછીએ.”

ભાલચંદ્ર: “રોશને જઈ ભણ્યાં આવતી વા હોટેલમાં જઈ મ્હા પીવાની આશ્રમમાં મનાઈ છે. કોઈ વિદ્યાર્થી આશ્રમના આ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરી મ્હા પી આવે વા ભણ્યાં ખાઈ આવે, અને એ ચાર વખત તેને તેમ નહિ કરવાની સૂચના આપ્યા છતાંય તે તેમ કર્યા જ કરે તો તમે તેને માટે શા ઉપાય યોજશો ?”

મગન: “પ્રથમ તો હું એ વિદ્યાર્થી કેવો છે—સરલ હૃદયનો કે કુટિલતાવાળો તે જોઉં. જે સરલ હૃદયનો હોય તો તો મને ખાતરી જ છે કે શીખામણથી અને વારંવાર સૂચનાઓ આપવાથી ઠેકાણે આવી જ જાય. જે કુટિલતાવાળો હોય તો એ ચાર વખત તેને સૂચનાઓ આપું, ધમકીઓ આપું અને છતાંય એ ભત ન છોડે તો હું એને કંઈક શારીરિક કામ કરવાનું સોંપું. એના વાલી તરફથી એને દાખ રહેતો હોય તો વાલીને જણાવું અને વાલી તરફથી એના ઉપર દયાળુ લાવું. પૈસાના દંડની એને અસર થાય એમ લાગે તો પૈસાનો દંડ કરું. ઠપકાની અસર થાય એમ લાગે તો દડક શબ્દોમાં ઠપકા આપું. અને આવી રીતે મને જે જે ઉપાયો સૂઝે તે બધા તેની ઉપર અજમાવું. છતાં છેવટે હું એના વર્તનમાં કંઈ પણ ફેરફાર ન કરી શકું તો તેના વાલીને સોંપી દઈ આશ્રમને એનાથી મુક્ત કરું.”

ડાહ્યાભાર્ધ: “ઉકવાનો ઘંટ વાગતાં ન ઉકતા અને કસરત કરવામાં અનિયમિત રહેતા વિદ્યાર્થીઓને માટે તમે શાં પગલાં લ્યો ?”

મગન: “નિયમિત ન ઉકતા વિદ્યાર્થીઓનું મોઝા ઉકવાનું કારણ જોઉં. અસ્વસ્થ પ્રકૃતિને લઈને નિયમિત ન ઉકનારને કહું કે પ્રકૃતિ સ્વસ્થ થયે તમે નિયમિત થશો જ એવો મને વિશ્વાસ છે. આગસને લઈને નિયમિત ન ઉકનારને સૂચવી દઉં કે આવા પ્રકારની તમારી અનિયમિતતા નહિ ચાલી શકે. છતાંય જે નિયમિત ન ઉકે તેમને મોઝા ઉકવામાં જેટલી મળ પડતી હોય તેથી નેમના ચારીરને કંઈક વિરોધ તણીક પડે તેવું કામ સોંપું. કસરતમાં નિયમિત હાજર નહિ રહેનારને સંઘમાં જેટલી કસરત કરાવાતી હોય તેથી એટલા પ્રમાણમાં વિશેષ કરાવું કે કસરતમાં હાજર નહિ રહેવાનો તેમનો હેતુ ખર ન આવે.”

વસંત: “કાંઈ વિદ્યાર્થીએ ચોરી કરી હોય અને બહુ બહુ સમજાવ્યા છતાં તે કશુંક ન કરે તો તમે શો ઇલાજ કરો ?”

મગન: “નીતિ ઉપર અસરકારક લાગણ્ય આપું. યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ રચું. છતાંય ન માને તો ફોજદારી નીતિને અમલમાં મૂકું.”

નાગજીભાઈ: “આશ્રમના પુસ્તકાલયની ચોપડી કાંઈ વિદ્યાર્થી લઈ ગયો હોય અને તે બેદરકારીથી ફાડી નાખે; અને પુસ્તકાલયના મંત્રી તમારી પાસે આવી પુસ્તકની ફરીઆદ કરે તો તમે તેને માટે શું કરો ?”

મગન: “તે વિદ્યાર્થીને પોતાના ખર્ચે ચોપડી સમી કરાવવાનું અથવા નવી લાવી દેવાનું હશે.”

છાત્રુ: “કાંઈ વિદ્યાર્થી નિયમિત શાળામાં અભ્યાસ કરવા ન જતો હોય અને ઓરડીમાં પડી રહેતો હોય અથવા બીજી આડી અવળી જગ્યાએ રખડતો ફરતો હોય તો એને માટે તમે શા ઉપચાર આદરો ?”

મગન: “એવા વિદ્યાર્થીને હું સાફ સાફ ટહી દઉં કે અમારો આશ્રમ સોંધા રોટલા અને એશઆરામ પૂરો પાડવાનું સ્થાન નથી. તમારી પ્રવૃત્તિ માત્ર સોંધા રોટલા અને નિષ્કંટકપણે સુખચેન ભોગવવા તરફ છે, એટલે હું તો અહીં રહી નિયમિત વિદ્યાભ્યાસ કરો અથવા આશ્રમ બહારની વિશાળ દુનિયામાં જઈ મોજશોખ ઉડાવો.”

રામજીભાઈ: “અનેક વાર સૂચનાઓ આપ્યા છતાં આશ્રમના નિયમની વિરુદ્ધ જઈ છૂટથી વધારે પૈસા જે વિદ્યાર્થીઓ પોતાની પાસે રાખે તેમને શું કરો ?”

મગન: “તેવા વિદ્યાર્થીઓને બોલાવી પોતાની પાસે વધારે પૈસા રાખવાનાં કારણ પૂછું. અસંતોષકારક ખુલાસાવાળાના પૈસા જપ્ત કરી તેને આશ્રમની મીલકત બનાવી દઉં.”

રાવજીભાઈ: “બધાએ કરવાનાં આશ્રમનાં કામોમાં હરામખોરી કરી હાજર ન રહે તેવા વિદ્યાર્થીઓ માટે શાં પગલાં લેયો ?”

મગન: “એવા વિદ્યાર્થીઓની હરામખોરી હું ઉઘાડી પાડું અને ફરીથી એવી હરામખોરીને પોપણ ન મળે એટલા માટે એવા વિદ્યાર્થીઓને બીજાઓના દરતાં બે ગણું કામ સોંપું.”

માધુભાઈ: “નહાવા માટે એક વા બે બાલ્કની ગરમ પાણીની વાપ.

રવી એવો નિયમ આપણે ક્યો હોય છતાં શિયાળામાં વહેલા હડી ન્હાનાર કટલાક વિદ્યાર્થીઓ એ ને બદલે બાર ગરમ પાણીની ડોલો વાપરે તો તે વિદ્યાર્થીઓની તમે શી ગતિ કરો ? ”

મગન : “ હક ઉપરાંત જોટલા વધારે ગરમ પાણીનો એમણે અપખ્ય-ક્યો હોય તેટલું પાણી તો પ્રથમ હું તેમની પાસે ફૂવામાંથી કઢાવું. બળતણનું જે ગુકશાન આશ્રમને માથે પડ્યું હોય તે આશ્રમનું કામ સોંપી વસુલ કરું. ”

મોહનભાઈ : “ આશ્રમનું વાતાવરણ બગાડતો હોય તેવા ભાઈની શી વ્યવસ્થા કરો ? ”

મગન : “ વાતાવરણ બગાડવાનો રોગ જો તેનામાં ધર ઘાલી ગમી ગયો હોય અને મારે મારે અસાધ્ય જ થઈ ગયો હોય તો તેને આશ્રમના વાતાવરણની બહાર મૂકી દઉં. ”

મોહનભાઈ : “ તમારા એકેએક જવાબમાં મને તો શિક્ષા દેખાય છે. વાફપદ લોકો ‘ આ તમને શિક્ષા કરવામાં આવે છે. ’ એમ સ્પષ્ટ સંજ્ઞામાં કહેતા નથી એટલું જ. પણ પરિણામે તો બધુંય એકનું એક કુટિલતાવાળા વિદ્યાર્થીને આશ્રમમાંથી હિસમીસ કરો, કસરતમાં નિયમિત હાજર નહિ રહેનારની પાસે કસરત કરવો, ચોરીન માનનારને ચાલમા રતનનો પરિચય કરાવો, આશ્રમનું પુસ્તક ખોઈ નાખ્યું હોય વા ફાડી નાખ્યું હોય તો તેની પાસે પુસ્તકની કિંમત લ્યો, શાળામાં નિયમિત અભ્યાસ કરવા ન જતો હોય અને ચોર-ડીમાં પડી રહેતો હોય તેને વિશાળ દુનિયા બતાવો, વધારે પેસા પોને રાખતો હોય તેના જોત કરી આશ્રમની મીલકત બનાવી દો, કામ કરવામાં હરામખોરી કરનાર પાસે બમણું કામ કરાવો, જે ને બદલે બાર ડોલો વાપરે તો ફૂવામાંથી પાણી ખેંચાવો અને આશ્રમનું વાતાવરણ બગાડતો હોય તો તેને આશ્રમના વાતાવરણની બહારની હવા લેવા મોટલી આપો તો પછી તમારી વ્યવસ્થામાં સ્વતંત્રતાને સ્થાન ક્યાં રહ્યું ? એક નહિ તો બીજા સ્વરૂપમાં સજ્જ તો રહી તે રહી જ ! ”

મગન : “ ભારે તમે બધા એમ માનો છો કે સ્વરાજ્ય એટલે ચોરને ચોરી કરવાની, રખડેલને ભજ્યાં ખાવાની કે મ્હા પીવાની, હરામખોરને હુઆઈ કરવાની અને વાતાવરણ બગાડનારને વાતાવરણ બગાડવાની અનુ-કૂળતા કરી આપનાર તંત્ર ? સ્વચ્છંદથી વર્તવું એનું નામ સ્વરાજ્ય ન હોય. સ્વરાજ્યમાં તો નિયમનું બરોબર પાલન કરવું પડે, સંયમ કેળવવો

પડે, સહિષ્ણુ થવું જોઈએ, હક્કને માટે મારામારી કરવાને બદલે બીજાને ઉપયોગી થવા હરિદ્વાર્ષ કરવી જોઈએ. આ બધું કરવા જે તમે તૈયાર ન હો તો મહેરબાની કરી મને તમે ગૃહપતિ તરીકે ચૂંટશો નહિ. ”

શ્રીમન: “ ત્યારે હું મનુષ્યું નામ સ્વયં છું. ”

ધર્મરાજા: “ લગભગ અગીઆર વાગ્યા છે એટલે આવતી કાલે બપોરે ફરીથી સલા લેવાનું રાખીએ તો સારું. ”

બધા: “ બરાબર છે. આવતી કાલે રાખો. આજે કશું નક્કી નહિ થઈ શકે. ”

દોહડુ: “ આવતી કાલે રવિવારે બપોરે જમ્યા પછીથી બાર વાગે સામાન્ય સલા મળશે. સર્વને હાજર રહેવા નિનિતિ છે. ”

વિદ્યાર્થીઆશ્રમ
ચરોતર એન્જ્યુકેસન સોસાયટી
આણંદ

}

રામભાઈ પટેલ
ગૃહપતિ

આપણા ઉત્સવો

દરેક છાત્રાસયમાં કોઈ ને કોઈ ઉત્સવ ઉજવવાની પ્રથા તો હોય જ છે. આવા ઉત્સવોની ઉજવણીમાં મનોરંજક કાર્યક્રમો ગોઠવવા એ હમણાં હમણાં સર્વમાન્ય થતું જાય છે. જુવાન વિદ્યાર્થીઓની મનોદશા જોતાં પોતાના મનને વધારેમાં વધારે આનંદ મળે અને સાથે સાથે ઉત્સાહિનના હેતુને પણ પોષે તેવો કાર્યક્રમ ગોઠવવા તરફ તેમનું વધારે વલણ હોય તે સ્વાભાવિક છે. આવા ઉત્સવદિનોની ઉજવણીમાં આપણે ગૃહપતિઓ પણ ખૂબ રસ લઈએ છીએ; અને હવે તો આપણે જવાબદાર તંત્રના હિમાયતીઓ છીએ તેથી વિદ્યાર્થીઓની યોજનામાં એવામાં એવી દખલ કરીએ છીએ.

પરંતુ આપણા વિદ્યાર્થીઓ કરતાં આપણે વધારે બહિર્મુખ હોઈએ જ અને છીએ તે હકીકત છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓનો પ્રધાન સૂર આત્મમંજન હોય છે. એ રંજન માટેની ઉભી દરેલી જગ્યામાં થોડો ધણો ગોટાળો, થોડો ધણો જૂનો કે થોડો ધણો અનિયમિતતાઓ તેમને બહુ નથી સાક્ષતી હોતી; પરંતુ આપણી દૃષ્ટિનું પ્રધાન લક્ષ મંતરંજન કરતાં અવશ્યક ગોઠવણ અને નિયમિતતા હોય છે. આથી તેમના જવાબદાર તંત્રમાં જાણે અમાણે પણ આપણાથી દખલગિરી રહી જાય છે તે આપણે સ્વીકારીએ છીએ.

આ તો થઈ આપણી અને આપણા વિદ્યાર્થીઓની વાત. પણ આવા ઉત્સવના કાર્યક્રમોમાં આપણા હાજતા વળગતાઓને, આપણા કાર્યમાં રસ

ધરાવનારાઓને અને અન્ય સંભાવિત ભાઈબહેનોને ભાગ લેવા માટે નોતરનાનું આપણને દિલ યથા જાય છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ આપણી તેરી ઇચ્છાને માન આપે તે સદજ હોય છે અને તેમને પણ પોનાનું કામ ખીજા જુએ અને આત્મરંજન સાથે પરરંજન પણ અને તેરી અભિલાષાઓ હોય છે. આથી આપણા ઉત્સવના દિવસોમાં આપણે પણ સંસ્થાના મિત્રોને નોતરીએ છીએ અને વિદ્યાર્થીઓ પણ તેને સત્કારે છે.

જે ધડીએ આપણી અને આપણા વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ત્રીજી દષ્ટિ આવી પડે છે તે વખતે આપણું લક્ષ સહેજે જ ત્રીજી દષ્ટિ તરફ વળે છે, અને વિદ્યાર્થીઓની નજર પણ ઇચ્છાએ અનિચ્છાએ આપણે તે તરફ જ વાળીએ છીએ. આપણે મોટેરાંઓ મોટે ભાગે બહિર્મુખ હોઈએ છીએ તેમ સ્વીકારવામાં દશી અડચણ ન હોય. આપણા વિદ્યાર્થીઓ બહિર્મુખ ન અને તેના બધા પ્રયત્નો કરી છૂટવામાંથી આપણે પાછા પડતા નથી; પરંતુ સામાજિક દષ્ટિ આપણને વારંવાર બૂલ્યાપ ખવરાવી દે છે અને બહુ જ જાગ્રત ન હોઈએ તો આપણા વિદ્યાર્થીઓને પણ આપણે જાણે અમાણે બહિર્મુખતા તરફ ધસડી જઈએ છીએ. આપણા ઉત્સવોમાં વધારે પડતો ભપકો, વધારે પડતો ડોળ, ખીજાઓ શું કહેશે તેની વધારે પડતી ચીવટ વગેરે જ્યાં જ્યાં આપણને નજરે પડે છે ત્યાં ત્યાં આવી બહિર્મુખતા પ્રવેશી ચૂકી છે એમ ચોક્કસ માનવું.

આપણા ઉત્સવો વિદ્યાર્થીઓના રંજન અર્થે, ઉત્સવોના પોષક વાતાવરણ કાળે અને જીવનની જુદા જુદા પ્રકારની તાલીમ માટે શરૂ થયા. તે ઉત્સવોમાં આપણી મુદ્દપતિઓની મોટેરા તરીકેની દષ્ટિ લગી અને તેમાં ચોક્કસાઈ, અવરથા અને ગોઠવણ ભળ્યાં; પછી આપણા મિત્રોની હાજરીએ તેમાં થોડી ઘણી બહિર્મુખતા આણી. જેવટે બહારથી જેવા આવનારાઓની ખારી માડી દીકાઓ ઉભી થાય છે ત્યારે પછી આપણા ઉત્સવોમાં પરરંજનનું અજાણમણું તરવ ઉમેરાય છે. આ પરરંજનનું તરવ માણસને આત્યંતિક બહિર્મુખ બનાવી મૂકવામાં ખૂબ મદદ કરે છે. પછી તો આપણા ઉત્સવોની પાછળ પ્રધાન દષ્ટિ જ પરરંજન બની જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ ઉત્સવો ઉજવે અને એ ઉજવણીથી સ્વાત્માનંદ મેળવે અને તેમાંથી આપણે તેમ જ ખીજાઓ પણ આનંદ મેળવીએ તેમાં કશો જ વાંધો ન હોય. વળી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ઉત્સવોમાંથી વધારે ઉંચા પ્રકારનો આનંદ મેળવી શકે તેટલા માટે તેમની ઉજવણીમાં આપણે દષ્ટિ આપીએ, તેમાં

પણ કશો વાંધો નહિ. તેવા ઉત્સવોના આપણા અને આપણા વિદ્યાર્થીઓના આનંદમાં બીજા સ્નેહીઓ પણ ભાગીદાર અને તેમાં પણ કશો જ વાંધો ન હોય. પરંતુ જ્યારે એ ઉત્સવોની ઉજવણી પાછળ પરરંજનની આજ્ઞા દર્શિ જ પ્રધાનપણે ઉભી થઈ જાય ત્યારે તો આપણે ચોક્કસ બોધએ.

આટલા માટે આપણે શુદ્ધપતિઓએ એક વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલાની તથા સંસ્થાના સાગતા વળગતાઓમાં સમગ્રની દેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે કે ઉત્સવો વિદ્યાર્થીઓના છે, ઉત્સવો વિદ્યાર્થીઓની તાલીમ માટે છે, ઉત્સવો મોટે ભાગે આત્મરંજનાર્થે થએલા છે. એવા ઉત્સવોમાં મોટાઓની દંબલગિરી અનાવશ્યક છે એટલું જ નહિ પરંતુ ખોટું આક્રમણ કરનારી છે. આત્મરંજનનો હેતુ બરાબર સમજાવા દરમિયાન તેમાંથી જ ઉત્સવોના આદર્શો જળવવાની શુદ્ધ દર્શિ વિદ્યાર્થીઓમાં ઉદયશે અને એ આદર્શોને જળવવામાં તેઓ રસ લેતા થશે.

હવેબાધ.

મારે કામ છે

[કનુ અને રમુ અનુક્રમે ૧૧ અને ૧૩ વર્ષના બે બાળકો છે. જાત્રાસયમાં આવ્યાને તેમને બે માસ થયા છે. જાત્રાસયના શુદ્ધપતિ હરજીવનભાઈ છે. બાળકોના માળાપ બનવાની તેમને હોંશ છે.]

કનુ: “ રમુભાઈ, મને અત્યારે કંઈ વાંચવાનું સૂઝતું નથી. ચાલને આપણે ગંજપે, રમીએ. ”

રમુ: “ મનેય કંઈ કામ કરવું ગમતું નથી. પણ ગંજપે રમવાને બદલે ચાલ આપણે મીકેનોમાંથી સુંદર રમકડાં બનાવીએ. ”

કનુ: “ ભલે, મને તો એ પણ ગમે છે. ”

રમુ: (મીકેનો લઈ આવે છે.) “ બોલ તો કનુ, શું બનાવશું ? ”

કનુ: “ પવનચક્કી બનાવીએ. ”

રમુ: “ ના, ના. મોટરકાર બનાવીએ. ”

કનુ: “ તો તો પછી એરોપ્લેન જ બનાવીએ નહિ ? ”

રમુ: “ ભલે ત્યારે, ચાલ એરોપ્લેન બનાવીએ. ”

(મીકેનોની પટ્ટીઓ, રેકુ, ગરેડી વગેરે પેટીમાંથી બહાર કાઢે છે અને ગોઠવણ શરૂ કરે છે.)

રમુ: “ તું એ પટ્ટી ત્યાં ન મૂક. એરોપ્લેનની પાંખો બનાવવામાં પછી પૂરશે. ”

કનુ: “ ખૂટે શાની? આ રહી બીજી. અહીં નીચે તો એ જોઇએ જ ને!”

રમુ: “ જોજો પછી ખૂટે તો હું બધું ફરીથી વીંખવાનો નથી.”

કનુ: “ ભલે, નહિ વીંખતો. મારી ખાતરી છે કે નહિ જ ખૂટે.”

(એમ ગમ્મત કરતાં, વાનો કરતાં અને ગોડવતાં ગોડવતાં એરોપ્લેન તૈયાર કરે છે.)

કનુ: “ રમુ, આ એરોપ્લેન સાચું છે કે નહિ તેની હવે આપણે ખાતરી કરવી જ જોઇએ.”

રમુ: “ તો આજ લાઇ (ગૃહપતિને બધા ‘લાઇ’ કહેતા) પાસે. તેમને બોલાવી લાવીએ અને આપણું એરોપ્લેન બતાવીએ.”

કનુ: “ એ ફીક છે. ચાલો બોલાવી લાવીએ.”

(કનુ અને રમુ ગૃહપતિની ઓફિસમાં જાય છે. હરજીવનલાઇ કંઈક વિચારમાં બેસે છે.)

રમુ: “ લાઇ લાઇ, અમારી સાથે ચાલો તો.”

(હરજીવનલાઇ કનુ બોલતા નથી પણ સામું જોઇ રહે છે.)

કનુ: (હસીને) “ અમે એરોપ્લેન આણ્યું છે. ચાલો તો જોવા.”

ગૃહપતિ: (સહેજ કંટાળાથી) “ એરોપ્લેન વળી ક્યાંથી લાવ્યા? હમણાં જાઓ. હું કામમાં છું.”

કનુ: (નિર્દોષતાથી) “ ક્યાં કામમાં છો વળી? તમે તો નવરા બેસ છો. અમારા એરોપ્લેનને..... ”

ગૃહપતિ: (ચીડાઇને અને ડોળા ઢાલીને) “ હું નવરા છું લુઆ! તને શી ખચર કે હું કેવા કામમાં છું તે? જાઓ, ચાલ્યા જાઓ. હું બીજા કામ નવરા નથી. મારાથી નહિ આવી શકાય. મારે કામ છે.”

*

*

*

(લલિત અને શાંતિ અનુક્રમે ૧૬ અને ૧૭ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ છે. તે જ છાત્રાલયમાં ભણે છે. હરજીવનલાઇ ગૃહપતિને મોટી ઉંમરના લુવાન વિદ્યાર્થીઓના મિત્ર બનીને લુવાની માણવા મણાવવાનો પણ શોખ છે.)

લલિત: “ શાંતિ, આજે રાત્રિપ્રવૃત્તિમાં શું છે?”

શાંતિ: “ લાઇ કહેતા હતા કે કનુ ગોડવાયું નથી માટે સૌ વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શોખનું કંઈ કંઈ વાંચે. પોને હાજર રહેજે.”

લલિત: “ મારો એવો ધરાશે છે કે આજે કંઈ જ ન હોય તો ‘સ્વાતંત્ર્યની મર્યાદાઓ’ એ વિષય ઉપર અંદર અંદર ચર્ચા રાખીએ.

ભાઈ હાજર રહે અને પાછળથી સાચું માર્ગદર્શન કરાવે. ”

શાંતિ : “ તારો વિચાર તો સારો છે; પણ આપણે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને પૂછવું તો બેઠકોએ ને ? ”

લક્ષિત : “ લે હું હમણાં જ પૂછી આવું. ”

(લક્ષિત પોતાના નિવાસગૃહના જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને પૂછવા જાય છે અને સંમતિ લઈને પાછો ફરે છે.)

શાંતિ : “ કેમ શું થયું ? ”

લક્ષિત : “ જ્યાં જ સંમત છે. ”

શાંતિ : “ પહેલાં શરૂ કાણ કરશે ? ”

લક્ષિત : “ હું જ ફરીયાદ અને પછી તું મારી પાછળ બોલજો. શરૂ કરવાની જ મુશ્કેલી. પછી તો જ્યાં ટપોટપ બોલવા માંડશે. ”

શાંતિ : “ તો ચાલ તારે હવે ભાઈ પાસે. ભાઈને કહી આવીએ કે વખતસર હાજર રહે. ”

લક્ષિત : “ પણ ભાઈ હાજર રહી શકશે ? તેમને કંઈ કામ નહિ હોય ? ”

શાંતિ : “ અરે કામ હશે તો પણ જ્યાં રાખશે. ભાઈને તો આવે જ શોખ છે. ”

લક્ષિત : “ ચાલ તારે. ”

(લક્ષિત અને શાંતિ ગૃહપતિ પાસે જાય છે. ગૃહપતિ પોતાના ઘરના હિંડીના ઉપર તાળાં આવેલાં છાપાં પડ્યા પડ્યા વાંચે છે.)

શાંતિ : “ ભાઈ, ભાઈ, ચાંડો. ”

ગૃહપતિ : (છાપાંમાંથી ઉઠ્યું મ્હોં ફરીને) “ ક્યાં વળી ? ”

શાંતિ : “ અમારા નિવાસગૃહમાં. ”

ગૃહપતિ : “ આજે ગત્રિપ્રવૃત્તિ નથી રાખી તે ખબર નથી ? જાઓ તમારા મંત્રીને મળો. જ્યાં પોતપોતાને મન પસંદ કંઈક વાંચવાનું છે, અને તેની નોંધ રાખવાની છે. આ એક રસિક લેખ પૂરે વાંચીને હમણાં જ હું આવું છું. ”

લક્ષિત : “ પણ ભાઈ, અમે તો નાનકડી ચર્ચા ગોઠવી છે. ”

શાંતિ : “ અને વિષય રાખ્યો છે ‘ સ્વાતંત્ર્યની મર્યાદાઓ. ’ ”

ગૃહપતિ : “ (સહેજ ખીન્નબને) કોના કહેવાથી તમે પ્રોગ્રામ ફેરવ્યો ? ”

લક્ષિત : “ કોઈના કહેવાથી નહિ. મને અને શાંતિને મનમાં સ્વચ્છ અને જ્યાં વિદ્યાર્થીઓની સંમતિ લઈને જઈું ગોઠવ્યું. ”

શાંતિ: “અને ભાઈ તમારે પાછળથી સાચો માર્ગ બતાવવાનો.”
 ગૃહપતિ: “(વધારે ચીડાઈને) પણ તમે આમ તમારી મરજીમાં આવે તે ક્રમ ગોઠવો તે કંઈ ચાલે? મને પૂછવું તો જોઈએ ને? મેં બીજાં કામો ગોઠવ્યાં હોય તેવું શું થાય?”

લલિત: (હસીને) “પણ કામો ગોઠવ્યાં તો નથી ને? ત્યારે ચાલો.”

ગૃહપતિ: (ગુસ્સે ચવાથી મોટેથી) “કાણે કહ્યું નથી ગોઠવ્યાં? લલિત, તારામાં અક્રમ જોઈ છે તે વાત આજે સાચી લાગે છે. આ અગત્યનું લખાણ વાંચું છું તે નથી જોતો?”

શાંતિ: “ભાઈ, અમારી ખાતર એ બધે રાખો. સવારે વાંચજો પણ અત્યારે તો આવો જ.”

ગૃહપતિ: (સહેજ ધીમેથી) “શાંતિ, તું પણ ગાંડો ન થા. તમે બંને જાઓ. તમારું કામ તમારી મેજે ચકાવો. હું જરા અગત્યના કામમાં છું તે સમજો.”

લલિત: (હસતાં હસતાં) “ભાઈ, પણ આ કામ શાનું ગણાય? કામ નથી અને દહો છો કે કામ છે તે નહિ ચાલે. ચાલો અમારી સાથે.”

ગૃહપતિ: (ખૂબ ચીડાઈને) “ચાલ્યો જ મૂર્ખા, મેં તને ન કહ્યું કે મારાથી નહિ આવી શકાય; મારે કામ છે?”

હરભાઈ.

પ્રશ્નોત્તર

છાત્રાલયના શ્રીજીની મીમાંસા કરનારને અનેક પ્રશ્નોનો નિવાર કરવાનું હમેશાં રહેવાનું છે. ગૃહપતિનું સાક્ષાત્ કામ કરનાર ગૃહપતિ ભાઈઓને તાર્ત્વિક તેમજ વ્યવહારુ એવી અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ ઉભી થવાની જ છે. આવા કાપડાઓ જેમ જેમ વધારે જથ્થાતે તેમ તેમ તેમાંથી આપણને ઉકેલ લાવવાનો છે. આવા હેતુથી પ્રેરાઈને કેટલાક વિચારવા જેવા મુદ્દાઓ ઉપર છાત્રાલય માસિકમાં ચર્ચા થાય તેમ કેટલાક ગૃહપતિભાઈઓ દુનિયત છે, અને એટલા માટે તેમના તરફથી અનેકવિધ પ્રશ્નો આવ્યા કરે છે.

આવા પ્રશ્નોમાંથી અમને જવાબ આપવા જેવા જે જે પ્રશ્નો જથ્થાતે છે તેના ઉત્તરો આપવાનો અમે અહીં પ્રયત્ન કરીશું. આ વાંચનાર દરેક ગૃહપતિભાઈ પોતાની પાસે ખડા થના પ્રશ્નો અમને લખી મોકલે તેવી અમારી વિનંતિ. તેમજ આ ‘પ્રશ્નોત્તર’ વાળી લેખમાળામાં જે જે પ્રશ્નોના ઉત્તરો અપાય તે પ્રશ્નો ઉપર વધારે ચર્ચા કરવા જેવું જે જે ભાઈને જણાય

તે તે ભાષા તેના ઉપરના પોતાના વિચાર પણ જરૂર લખી મોકલે. આમ ચવાથી અગત્યના ચણા મુદ્દાઓને આપણે જાણવાથી છણી શકશું અને એવી ચર્ચાના પરિણામે કંઈક વ્યવહાર સમાધાન ઉપર આવી શકશું.

પ્રશ્ન:—છાત્રાલય કે શાળામાં શિક્ષા, દંડ, ભય કે સખ્તાઈને કેટલા પ્રમાણમાં સ્થાન હોવું ઘટે? બીજા કુલ નહિ તો અનેક અવ્યવસ્થાને પ્રસંગે શું કરવું?

ઉત્તર:—એક જ વાક્યમાં જવાબ આપવો હોય તો મારે કહેવું જોઈએ કે છાત્રાલય શું કે શાળા શું, કોઈ પણ ઠેકાણે અને કોઈ પણ સંયોગોમાં શિક્ષા, દંડ કે ભયને તો સ્થાન ન જ ઘટે. સખ્તાઈને-જો સ્વયંભુ પ્રગટ થતા સ્વનિયમનને લગતી હોય તો તેને તો દરેક વ્યક્તિના તેમ જ સમજિના જીવનમાં યોગ્ય સ્થાન હોય જ છે.

પરંતુ શિક્ષા, દંડ કે ભય બીજા કુલ જ ન હોય તે રિચિતિ આજે આદર્શ ગણાય છે. વ્યવહારમાં તો આપણે ઘણી વખત તેના આશરો લેવો પડે છે. અનેક અવ્યવસ્થાના પ્રસંગે આપણે શિક્ષા-શારીરિક વા તો બીજું રૂપાંતર પામેલી શિક્ષા કરીએ જ છીએ. સખ્તાઈ પણ આજે તો સ્વનિયમન માટેનું સાધન નથી જ રહી. માણસ પોતાના ઉપર સખ્તાઈ કરવાને બદલે આજે તો બીજાના ઉપર સખ્તાઈ ચલાવવા જ વધારે પ્રમાણમાં લક્ષ્યાઈ ગય છે.

તરવની દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો તો કોઈ પણ પ્રકારની શિક્ષાને-અને બદ્ધાથી લઘાએલી સખ્તાઈ પણ શિક્ષાનો જ એક પ્રકાર છે તેથી સખ્તાઈને પણ-કશું જ સ્થાન નથી. પરંતુ વ્યવહારની વાતો ક્યાં વિના પણ આપણાથી ન ચાલે. આપણે બધા ઘણી વખત આપણાં બાળકોને પણ કોઈ એક પ્રકારની શિક્ષા કરીએ છીએ તે હકીકત છે. આપણા ગૃહ-જીવનમાં જે વસ્તુ ઓતપ્રોત ચર્ચા ગએલી છે તે જ વસ્તુ આપણા ધંધાનારી જીવનમાં પણ દેખા દે તેમાં જરાય ઓડું નથી. ઘરે બાળકોને શિક્ષા કરીએ, અને છાત્રાલય કે શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા કરાય જ નહિ માટે જ ન કરીએ તો તો કશું જ પરિણામ ન આવે. શિક્ષા ન કરવી એટલે કોઈ પણ રથજે કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં ન જ દરવી તેમ હોવું જોઈએ.

ત્યારે આપણાથી શિક્ષા થઈ જાય છે અને અવ્યવસ્થા અટકાવવા માટે તો ખાસ આપણાથી થઈ જાય છે તેવું શું? આ વિચાર આપણને કનડે તેવો છે.

વિદ્યાર્થીઓ અવ્યવસ્થા કરે છે ત્યારે આપણે જે શિક્ષા કરીએ છીએ તે તેમના ભક્ષા માટે જ કરીએ છીએ તેની એક આપણી દલીલ છે.

આ દલીલ બેદુન્ટી છે અને આત્મવંચનામાંથી ઉભી થએલી છે. કોઈ વ્યક્તિને હરકોઈ પ્રકારની આપણે શિક્ષા કરીએ ત્યારે ચોક્કસ સમજી લેવું કે તે શિક્ષા આપણી જ નિર્જનતાનું પરિણામ છે.

આપણે માણસ છીએ અને માણસ તરીકે અનેક પ્રકારની નિર્જનતાઓને વશ થઈ જઈએ છીએ. આવી નિર્જનતાઓમાંની એક તો આપણો ક્રોધ છે. આવો ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો અનેકવિધ હોઈ શકે છે. કોઈ વખત ભય, કોઈ વખત માનહાનિ, કોઈ વખત કંટાળો અને ત્રાસ, કોઈ વખત આધિપત્યનો શોખ, કોઈ વખત આપણે સમજી છીએ તેવી માન્યતા વગેરે અનેક પ્રકારનાં કારણોને લીધે આપણામાં ક્રોધ જન્મે છે અને તે ક્રોધનું એક પરિણામ બીજાને શિક્ષા કરવામાં આવે છે. આ શિક્ષા તે આ રીતે આપણી જ નજગાઇનું પ્રદર્શન છે. જ્યારે જ્યારે આપણા વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન ઉપરિચય થાય ત્યારે ત્યારે આપણી આ નજગાઇને મગજ લેવી એ આપણા જેવા માટે અત્યંત આવશ્યક છે.

આપણે શિક્ષા કરી-ભસે કરી. પણ તેને સામાના ભક્ષા માટે ગણી નવાય કેરવના બેસવું એ તો કેવળ આત્મવંચના જ છે. હરેક પ્રકારની શિક્ષા તે આપણી નજગાઇમાંથી જ જન્મેલી હોય છે તેમ સમજતા આપણે થઈ જઈએ તો દિવસે દિવસે આપણે બીજાઓને આંખી શિક્ષા કરતા પણ બની જઈએ. હરેક માણસ આત્મસુધારણા તો ઇચ્છે જ છે અને તે ન્યાયે આપણે પણ તે ઇચ્છીએ. આથી આપણી નજગાઇનું આપણને જાત થઈ જાય તે જ દક્ષાકાંક્ષી આપણે ને નજગાઇને દૂર કરવાના પ્રયત્નોમાં પણ જરૂર લાગી જવાના છીએ.

જેવણીની સંસ્થાઓમાંથી હરેક પ્રકારની શિક્ષાનો અહિંકાર કરવો હોય તો આપણામાં આ પ્રકારનું આત્મભાન જગવવાની પહેલી જરૂર છે. આનું આત્મભાન જગવા પછી શિક્ષાના પ્રયત્નો ધજા જ ઓછા થઈ જવાના તે ચોક્કસ છે.

હરભાઈ.

‘છાત્રાલય’ ૬૨ અંકે ૭ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લઘાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપિયા : પરદેશના બે શિલિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીહરિજ્ઞાનમિત્રી ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતાન રાડ-‘શ્રીહરિજ્ઞાનમિત્રી’ ડાકખાનામાં મારી. વ્યજાત્રાઈ ત્રાપાળછએ ડાકું અને વંચી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બેર ભાવનગરથી પ્રગટ થઈ.

છાત્રાલય

(“છાત્રાલય મંડળ” તરફથી)

વર્ષ ૩ બુ
૧૯૨૬

અંક ૧૧ સો
નવેમ્બર

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

કેળવણીનું કામ એ સમગ્ર જીવનના ઘડતરનું કામ છે. કેળવણીનું કામ કરનારે એ સમજી લેવું જોઈએ કે સમગ્ર જીવનને અવલોકવું પોતાને માટે અનિવાર્ય હોય છે.

આજે શિક્ષણના કાર્યને કેળવણીનું કાર્ય ગણવામાં આવે છે તેથી ચેતવાની જરૂર છે. શિક્ષણ એ તો કેળવણીનાં અનેક સાધનોમાંનું એક સાધન છે.

ગૃહપતિ કે શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીને માત્ર બુદ્ધિની સપાટી ઉપર જ મગતો રહે તો કેળવણીનું કામ સધાવાનું નથી. વિદ્યાર્થીને કેળવવાનો આપણો ઇરાદો હોય તો બુદ્ધિના પ્રદેશ બહાર જઈને વિદ્યાર્થીજીવનનાં બીજાં અનેક પાસાંઓને ઓળખવાની અને તેના ઉપર કામ કરવાની આવશ્યકતા રહે છે.

તત્ત્વ અને વ્યવહાર

આપણે માટે કોઈ પણ તત્ત્વનો આગ્રહ નેટલો આવશ્યક છે તેટલો જ આવશ્યક તેનો યથાર્થ વ્યવહાર પણ છે. છતાંયે નેટલો આપણે તત્ત્વોનો આગ્રહ રખાતો બોધ્યો છીએ તેટલો તેના વ્યવહારનો આગ્રહ દેખતા નથી. તત્ત્વોનો સિદ્ધાંતિક આગ્રહ નેટલો સહેલો છે તેટલો જ અધરો તેનો વ્યવહાર અમલ છે.

તત્ત્વનો આગ્રહ અને તેટલો જ આગ્રહપૂર્વકનો તેનો વ્યવહાર નેટલો માણસના પોતાના ઘરમાં-એટલે કે જીવનના ઘડી ઘડીના નિલ વ્યવહારમાં વિદ્ય છે તેટલો બીજા કોઈ પણ પ્રસંગોમાં વિદ્ય નથી. જે માણસ પોતાના ઘરમાં પોતાના તત્ત્વોનો આગ્રહપૂર્વક સાચો અમલ કરી કરાવી શકે છે તે માણસ માટે પછી પોતાના તત્ત્વોનો વ્યવહાર ઘર બહારના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં વિદ્ય નથી મળે પડતો. આતું કારણ એ છે કે ઘરમાં પોતાના આસનનો વસના હોય છે. તેમની સાથેની લોહીની ગાંઠ માણસને ઘડીએ ને પગે દીલો પોચો કરી મૂકે છે. આવી નબળાઈના પરિણામે કાં તો આપણે ખોટા સમન્વયવાદ ઉપર ચડી જઈએ છીએ અને કાં તો છેક જ નિર્ગળ બની આત્મવંચનાને પંથે વળી જઈએ છીએ. બીજું કારણ એ પણ છે કે ઘરમાં તો ઘડી ઘડીનો અને પણ પળનો પ્રશ્ન છે. જેમ બીજા કોઈ પ્રસંગોમાં બને છે કે થોડાએક વખત માટે ગમે તેટલા ભોગે પણ આપણે આપણા તત્ત્વોનો વ્યવહાર કરી લઈએ તેમ અહીં ઘરમાં નથી બનતું. અહીં થોડા વખતનો પ્રશ્ન નથી. અહીં ખોટા આવેશને જરાય અવકાશ નથી.

આપણાં આજનાં છાત્રાસયો સુંદર ઘરની સુંદર અંતુરૂપિ છે તેમ આપણે માનીએ છીએ અને મનાવીએ છીએ. એટલે આપણાં છાત્રાસયોમાં પણ તત્ત્વનો સિદ્ધાંતિક આગ્રહ અને તેના કરવા બોધતા અમલનો પ્રશ્ન પણ એટલો જ મૂંઝવનારો હોય છે. એકાદ જીવનતત્ત્વ આપણને અત્યંત ઉપકારક અને આકર્ષક દેખાય છે. આપણે તેનો સ્વીકાર કરીએ છીએ અને છાત્રાસયજીવનમાં તેને પ્રવેશાવવા માટેનો આગ્રહ ધરીએ છીએ, પરંતુ ઘરમાં ઉભી થતી રોજ રોજની મુશ્કેલીઓ આપણને અનેક વખત હતબળ કરી મૂકે છે, અને તત્ત્વના વ્યવહારના આગ્રહમાં આપણે દીલાવોચા બનીએ છીએ. આપણી પોતાની નિર્ગળતાનો ભાર પછી આપણે તત્ત્વની કદિનતા ઉપર અને વ્યવહાર સંયોગો ઉપર મૂકી દેતાં જરા પણ અચકાતા નથી. વચ્ચે વચ્ચે સારા નફારા સમન્વયવાદ ઉપર આપણા વ્યવહારનું સુધન

માંડી કેટલીક વખત આપણા મનમાં સમાધાનવૃત્તિ પણ કેળવીએ છીએ ખરા.

પરંતુ આપણે જરાજર ચેતતા અને જન્યત રહેવાની જરૂર છે. કોઈ પણ જીવનતત્ત્વ વ્યવહારમાં ઉતારી ન શકાય તેવું હોતું જ નથી. એ તત્ત્વને આદર્શ લેખીએ તો પણ આદર્શસિદ્ધિ અઘરી હોઈ શકે, પરંતુ અસકથ તો નહિ જ. જીવનતત્ત્વનો આપણો એટલો આગ્રહ હોય તેટલો જ જગજગ આગ્રહ તેના અમલમાં હોવો જોઈએ. હા, એ અમલ માટેનાં સાધનોમાં માણસે માણસે ફેર રહે ખરા. કોઈનાં સાધનો ઉગ્ર હોય, કોઈનાં સ્થાપ્ય હોય; કોઈનાં સાધનો તાત્કાલિક પરિણામ લાવનારાં હોય તો કોઈનાં મોડેથી પરિણામ ઉપજાવનારાં હોય. સાધનભેદ હોય પણ સાધ્યભેદ નહિ. એવા સાધનભેદને લીધે અમલના વ્યવહારની વિગતોમાં પણ ફેર દેખાય પરંતુ તેથી તત્ત્વસિદ્ધિની ઉપાસના તો તેટલી જ કડક હોય.

તત્ત્વના વ્યવહારના આગ્રહમાં આપણે છાત્રાસયોમાં ઘણી વખત સમન્વયવૃત્તિનો આશને લેવો પડે છે ખરા. તત્ત્વ બહુ જ વિરલ હોય અને તેને પચાવવું વિકટ હોય તો કેટલીક વખત તેને સમન્વયના મિશ્રણથી જરા પાતળું કરવું પડે ખરું; પરંતુ એ સમન્વયનું મિશ્રણ એવું તો હરગીજ ન જ હોવું જોઈએ કે જે ખુદ તત્ત્વના ગુણોનો જ નાશ કરી દે. સમન્વયથી મૂળ તત્ત્વનો ગુણસંભાર તો એટલો જ રહે, માત્ર તે ઓછું આકર્ષ અને પચાવવા માટે સહેલું અને તેટલો જ ફરક.

તત્ત્વ અને તેના વ્યવહાર પૂરતી આટલી મીમાંસા આપણે વિચારી લીધા પછી જો આપણે સ્વીકારેલું તત્ત્વ સાચું જ હશે તો તેના વ્યવહાર જેટલું જગ આપણને ઇંધર આપી રહેવાનો છે તેટલી શ્રદ્ધા રાખી આપણે તત્ત્વજીવન તરફ પગલાં મોડવામાં કરી જ હાનિ થવાની નથી. હરમાઇ.

નવા સત્રની શરૂઆત

આપણે ત્યાં સાધારણ રીતે એક રિવાજ પડી ગયો હોય છે કે સત્રનો શરૂઆતના તેમજ સત્રના અંતના ચાર પાંચ દિવસ ખગડે જ ખગડે. શાળાનું મનુ' સત્ર શરૂ થવાનું હોય ત્યારે શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓ એક જ વાત કરતા હોય: “એ ચાર દિવસ તો દજી હીકાક કરવામાં જશે ને! ખરું કામ તો પછી શરૂ થવાનું.” આપણાં છાત્રાસયોની દશા પણ એવી જ છે. આપણી મુદ્દપતિઓની મનોદશા પણ આવી જ હોય છે. “દજી તો ચાલે પડનાં ચાર છ દિવસ ખુશીથી જશે.” આપણા વિદ્યાર્થીઓની અંદર અંદરની વાતો

પણ એવી જ કે ચાર છ દિવસ તો બધું આમ જ ચાલે. અને વિદ્યાર્થીઓનાં માન્યો તથા વાલીઓ પણ પોતાના દીકરાઓ સાથે એમ જ વોત કરે કે “ શરૂઆતના ચાર છ દિવસ મોડો પહેાંચીશ તો દશો જ વાંધો નથી આવવાનો; છુટો તો બધું બરાબર થતાં થોડાક દિવસો જશે ને!” કાઈ મુલાકાત લેનારાઓને છાત્રાસય જોવા આવવાની ઠગ્ઠા હોય તો આપણે ગૃહપતિઓ તેને એવો જ જવાબ આપવાના કે શરૂઆતના એકઠ અઠવાડિયા પછી આવો. જોવા આવનારાઓની મનોદશા પણ એવી જ બધાઈ ગઈ હોય છે. તેઓ પણ શરૂઆતનાં થોડાએક દિવસો વીત્યા બાદ જ જોવા આવવું વધારે પસંદ કરે છે.

આ બધી પરિસ્થિતિ માટે બીજા કોઈના ઉપર જવાબદારી ઓઠાડી દેવાને બદલે આપણે આપણી જાત ઉપર જ તે જવાબદારી વ્હોરી લઈએ. એ વધારે સાચું છે. આપણી દાર્શનિકતા જ એવા પ્રકારની થઈ ગઈ છે કે એકના એક કામ વચ્ચે જો અંતર પડ્યું તો પછી દાર્શની સૌક્ય સાંધતાં થોડાએક વધારે વખત જરૂર જવાનો. આ સ્થિતિ સમગ્ર રાષ્ટ્રની મનોદશાની જ સૂચક છે. આપણા રાષ્ટ્રનું માનસ જ એવું ઘડાઈ ગયું છે કે કોઈ પણ એક કામને કંઈક કારણસર છોડ્યું પછી તેના ઉપર ખેરી જતા પહેલાં થોડો વખત બગાડીએ જ બગાડીએ. એક કામ છોડીને બીજું હાથ ધરવામાં પણ જે કાળનો વ્યય થાય છે તે પણ પ્રમાણમાં ઘણો વધારે છે. એવો કાળવ્યય પણ રાષ્ટ્રના મનોબળનો ઉતરતો પારો સૂચવે છે.

આવી પરિસ્થિતિમાંથી આપણે કેળવણીમાં પડેલા લોકોએ જાલદી નીકળી જવું જોઈએ. આવી મનોદશાની અસર લાવિ પેઢી ઉપર ન થાય તે બહુ જ સંભાળવા જેવું છે. લાવિ પેઢીમાં કામની નિપુણતા, એકધ્યાન અને ઉગ્ર મનોબળ આવે તેની આજે બહુ જ જરૂર છે.

પણ એ બધું આવે શી રીતે ?

માણસમાં ઉપરોક્ત સફળતા વિકસાવવા માટે તો સમગ્ર કેળવણીની પ્રથમાં ઘણા ઉગ્ર ફેરફાર થવાની જરૂર છે. એવા ફેરફારો માટે યોગ્ય પરિસ્થિતિ અને સંયોગો આવી પહેાંચશે ત્યારે આપણે આપણો કાળો ધરવામાં પાછા નહિ જ પડીએ. પરંતુ આજે તો આપણા ગૃહપતિના હાથમાં જે જે સાધનો પર્જા છે તેનો યદ્યર્થ ઉપયોગ કરતા થઈ જવું એ પણ ઘણું અગત્યનું છે.

બીજા સાધનોનો આ લેખમાં નહિ વિચાર કરીએ. પરંતુ એવી તાલીમ માટેનું એક મોટું સાધન છાત્રાસયનું યોગ્ય તંત્ર-તેનો તો અમમ

આપણે ત્યાં કડકાઈથી હોવો જ નોંધ્યો. આજે આપણે ત્યાં જે પ્રકારની તંત્ર-શિથિલતા દેખા દે છે તે વહેલી તક નાબુદ થવી નોંધ્યો. સત્રની શરૂઆતમાં તેમ જ સત્રના અંતમાં જે પ્રકારની દીલી પોતી કાર્યપ્રથા આપણાં જાત્રાલયોમાં દેખાય છે તેને નાબુદ કરવી જ નોંધ્યો. માણસ જેમ કેટલીક સફલતિઓ સાથે લખતો જતો છે તેવી જ રીતે કેટલીક સફલતિઓ પોતાના પ્રયત્નો વડે તેને સાંપડી પણ શકે છે. સમાજની વચ્ચે રહેવાથી અને સમાજના એક અંગ ગતી જવાથી માણસને કેટલીક વસ્તુઓ પોતાના જ બળ વડે પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. આવી પ્રાપ્ત કરાવેલી વસ્તુઓમાં તાલીમબદ્ધ જીવન એ અત્યંત મહત્ત્વની પ્રાપ્તિ ગણાય છે.

આપણાં જાત્રાલયોમાં આવી તાલીમ માટેના આપણે અનેક પ્રયત્નો કરી શકીએ છીએ. આવા અનેક પ્રયત્નોમાંનો એક તે સત્રની શરૂઆતની શિથિલતાને ત્યાગ છે. જે દિવસે અને જે ઘડીએ આપણું કામ શરૂ થવાનું. આપણે જાહેર ક્યું હોય તે જ દિવસે અને તે જ ક્ષણે તે કામ પહેલાંની જેટલી જ કડક અને ઉત્સાહથી શરૂ થઇ જવું જ નોંધ્યો. શરૂઆતમાં આમ કરવા માટે આપણે ગૃહપતિઓએ વધારે યોગ્ય અને વધારે તાલીમબદ્ધ જીવન જીવવાની આવશ્યકતા રહેશે ખરી. જાત્રાલયનું નવું સત્ર શરૂ થવાનું હોય તે પહેલાંના આડેક દિવસ આપણે ધમધોકાર તૈયારીઓ કર્યા સિવાય સવું જ નહિ. જાત્રાલયને અંગે જેટલું આપણી ગતને લાગતું વળગતું કામ હોય તેટલું તો રજામાં શરૂ હોય જ. પરંતુ વિદ્યાર્થીઓની હાજરી સાથે જે કામ સંબંધ ધરાવતું હોય તે કામની તૈયારીઓ આપણે પહેલેથી કરવી જ નોંધ્યો. વિદ્યાર્થીઓ ધેરથી જાત્રાલયમાં આવી પહોંચે કે તુરત જ આખરે જાત્રાલયમાં તેમને નિયમિતતા, વ્યવસ્થા અને કાર્યપરાયણતાનું જ વાતાવરણ દેખાય. ધેરથી સમાજની આજસાધ લેરેલી અને અવ્યવસ્થિત ટેવો લઇને આવનાર વિદ્યાર્થી જાત્રાલયના વાતાવરણમાં તેવી ટેવોને સંઘરી શકે જ નહિ. આવું વાતાવરણ જગાવવા માટે આપણે ગૃહપતિઓએ ખૂબ જાગૃત રહેવું નોંધ્યો એ તો નિઃસંશય.

આવી રીતે કામ, કામ ને કામ તથા નિયમિતતા અને વ્યવસ્થાના વાતાવરણમાં પછી વિદ્યાર્થીને ટેવાઇ જતાં પણ વારં નથી લાગવાની. આજે તેમ જ તરુણ વયમાં કામના, નિયમિતતાના અને વ્યવસ્થાના જે સંસ્કારો પડે છે તે જીંદગી સુધી દેહાવી રાખવા બહુ અઘરા નથી પડતા.

છાત્રાલય મંડળ

કાર્યવાહક સમિતિની બેઠકનો અહેવાલ

ગત માસની તારીખ તેરમીના રોજ આપણા છાત્રાલય મંડળની કાર્યવાહક સમિતિની એક બેઠક અમદાવાદમાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં મળી હતી. અમરેલી, મુકામે ભરાએલા ખીન્ન છાત્રાલય સભેલન વખતે ચુંટાએલ કાર્યવાહક સમિતિની આ પહેલવહેલી જ બેઠક હતી.

સમિતિની બેઠકમાં નીચેના સભ્યો હાજર હતા.

શ્રી. કાકાસાહેબ કલેલકર (પ્રમુખ)

શ્રી. જગજીવનદાસ મહેતા (મંચુક્ત મંત્રી)

શ્રી. દરભાઈ ત્રિવેદી

શ્રી. જીગતરામ દવે (મોડેથી હાજર થએલા)

આ ઉપરાંત નીચેના સભ્યોએ પત્રથી પોતાની હાજરી નોંધાવી હતી.

શ્રી. બાસુદાસ ગામી

શ્રી. કલ્યાણરાય જોષી

શ્રી. બીખાભાઈ પટેલ

સભ્યોની હાજરી કાર્યસાધક સંખ્યા પૂરતી પણ ન હતી તેથી મંડળનું રીતસરનું કામકાજ ચલાવી શકાય તેમ ન હતું. છતાં પ્રમુખશ્રીની મુશ્કેલી કેટલીક વિચારણા થઈ શકી. આ વિચારણા સામે કાર્યવાહક સભાના કોઈ પણ સભ્યને વાંધો ન હોય તો સભામાં થએલા કામકાજને રીતસરનું કામકાજ ગણીને બહાલી આપવી. એવી મંજૂરી મેળવવા માટે શ્રી. જગજીવનભાઈએ તમામ સભ્યો સાથે એ બાબતમાં પત્રવ્યવહાર ચલાવવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. કાર્યવાહક સભ્યો કામકાજની આ નોંધ વાંચે અને પોતપોતાના અભિપ્રાયો શ્રી. મંત્રીને જણાવી દે તેવી વિનંતિ છે.

બેઠકમાં જે વિચારણા થઈ તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. આપણા મંડળની સભાની કાર્યસાધક સંખ્યા સભ્યોની કુલ સંખ્યાથી ચોથા ભાગની ગણવી.

૨. જ્યારે જ્યારે બેઠક ભરાય ત્યારે ત્યારે બંને હાજર રહેલા સભ્યો ઉપરાંત જે સભ્યો પત્રથી હાજર રહ્યા હોય તેની પણ હાજરી ગણવી અને તેવી હાજરી કાર્યસાધક સંખ્યાની ગણતરીમાં પણ ગણી શકાય.

૩. આગામી થીલું છાત્રાલય સંમેલન ખીન્ન સંયોગો અનુકૂળ હોય

તો અને થી. નાનાભાઈને પ્રતિકૂળ ન હોય નો આવતા જન્યુઆરી માસમાં જરૂર. સમેલનની ચોક્કસ તારીખો હવે પછી નક્કી થશે.

૪. ખોરાક સમિતિના કાર્યની આ સભા નોંધ લે છે અને તેને બહાંસી આપે છે.

૫. સ્વાગત પ્રમુખનું વ્યાખ્યાન, પ્રમુખશ્રીનું વ્યાખ્યાન અને સારા સારા નિગદ્યો છાત્રાસય સંમેલનની તારીખોથી પંદર દિવસ અગાઉ પ્રગટ કરી દેવાં કે જેથી વખત અચારી શકાય અને તે વખતનો ઉપયોગ અન્ય ઉપયોગી તથા અવહાર ચચાઓમાં કરી શકાય. (શ્રી. કાકાભાઈની સૂચના.)

૬. આ સભા મંત્રીઓને સૂચના કરે છે કે તેમણે છાત્રાસયોના નિરીક્ષણનું કામ જલદીથી હાથ ધરવું.

૭. કાર્યવાહક સભામાં હાજરી આપવા માટે છાત્રાસય મંડળે જેમને જરૂર હોય તેમને 'ગાડીલાક' આપવું.

ખોરાક સમિતિની બેઠક તા. ૧૧-૧૦-૨૬ ના રોજ સવારે ડૉ. સુમંત મહેતાને બંગલે મળી હતી. આ બેઠકમાં ડૉક્ટર સાહેબ, શ્રી. કાકાભાઈ, ડૉ. ભટ્ટ સાહેબ, શ્રી. જગજીવનભાઈ અને શ્રી. હરભાઈ હાજર રહ્યા હતા. છાત્રાસયના વિદ્યાર્થીઓને કેવી જાતનો ખોરાક આપવો જોઈએ તે આગતમાં હાજર રહેલા સભ્યો તરફથી લુટી લુટી સૂચનાઓ રજુ કરવામાં આવી હતી.

હેવટે એમ કરાવવામાં આવ્યું કે રોમન્ટ બેક ફેરીસનની કમ્પેક્ષી 'ફૂડ' નામની ચોપડીનો લાવાનુવાદ કરવો. આ પુસ્તકમાંથી છાત્રાસયના સંચાલકોને જોઈતી ખોરાક સંબંધિત વિગતો મળી રહેવા સંભવ છે.

એ પુસ્તકનો લાવાનુવાદ કરતાં વખત જાય તે પહેલાં એ પુસ્તક ઉપરથી ઉપયોગી એવી નાનકડી નોંધ ડૉક્ટર સુમંત મહેતા તૈયાર કરે અને તેને 'છાત્રાસય' માસિકમાં પ્રગટ કરવી.

આ નોંધ તૈયાર થઈ ગઈ છે અને તેને આ અંકમાં સાથે છાપવામાં આવી છે.

હરભાઈ.

ખોરાક મીમાંસા

ખોરાકની આવશ્યકતા

(૧) ૨૨-૨૪ વર્ષ સુધી શરીર વધે છે અને તેના અંધારણને માટે ખોરાકની જરૂર છે. દરરોજના કામને લીધે જે ધસારો થાય છે તેને પહોંચી વળવા માટે પ્રજા ખોરાકની જરૂર હોય છે.

(૨) આપણા અવયવો, હૃદય, દેહસાં વગેરે બધા ભાગોની હીક્ષ્યાલને માટે શક્તિનો વ્યય થાય છે, તે શક્તિ પણ ખોરાકમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને શરીરમાં ગરમી રહે છે. આ બંને કારણોને લીધે ખોરાક લેવો પડે છે. છાત્રોને માટે માત્ર ઘસારા અને શક્તિને માટે નહિ પણ ઉગવાને માટે પણ ખોરાક આપવાનો છે.

ખોરાકનાં પોષક દ્રવ્યો

નીચે પ્રમાણે છે:—

પ્રોટીન—દૂધ, દાળ, માંસ વગેરેમાં હોય છે.

સ્તિગ્ધ દ્રવ્ય—ઘી, તેલ, ચરખી, માખણ, મક્કાઈ જેવા પદાર્થોમાં હોય છે.

કાર્બોહાઇડ્રેટ—સ્ટાર્ચ અને ખાંડ, ચોખા, ઘઉં, બાજરી, બટાટા વગેરેમાં હોય છે.

ક્ષાર—મીઠું અને બીજા ક્ષારો તેમ જ ફળ, દૂધ, છાંં વગેરેમાં હોય છે.

વિટેમિન—ભાજી, શાક, ફળ, માખણ, ઘી વગેરેમાં હોય છે.

પાણી—કૂવાના પાણી તાજાં હોય છે.

આપણા શરીરની ગરજ પૂરી પાડવા માટે આદારમાં આ સર્વ પોષક દ્રવ્યો યોગ્ય પ્રમાણમાં અને સારા પ્રકારનાં હોવાં જોઈએ. જો અમુક દ્રવ્યો ન હોય કે ઓછાં હોય તો શરીરને હાનિ થાય છે. આપણા લોકો સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે ખાય છે, પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે પંજાબની પ્રજા ચોખા બહુ ઓછા પ્રમાણમાં ખાય છે અને ઘઉં વધારે ખાય છે, તથા મદ્રાસીઓ લગભગ ઘઉં ખાતા નથી અને ચોખાની અનેક વાનીઓ ખતાવે છે. ઉત્તર અને દક્ષિણ ગુજરાતનો ખોરાક ભુદો પડે છે. તે છતાં દાખલા તરીકે નીચેના કોષ્ટક પરથી કેટલીક હકીકત સમજાશે.

દક્ષિણ ગુજરાતી પૂખ્ત વયનાં માણસનો આખા દિવસનો ખોરાક

પોષક દ્રવ્ય	ફીઆલાર	અર્થ દર મહીને
ચોખા	૨૦	૧-૧૪-૦
ઘઉં	૧૦	૦-૧૨-૦
બાજરી કે ભુસાર	૧૦	૦-૮-૦
દાળ	૧૦	૦-૧૨-૦
ઘી, તેલ,	૨૧	૧-૮-૦
ખાંડ, ગોળ	૫	૧-૦-૦

દાન (બેંકનું)	૨૦	૧-૧૪-૦
શાક ભાજી	૨૦	૨-૦-૦
ફળ, લીંણ, આમલી વગેરે ...		૨-૦-૦
મીઠું, મસાલો ...		૦-૧૨-૦
		<hr/> ૧૪-૦-૦

ખોરાકનું પ્રમાણ

પુત્ર વયના માણસને જેટલો ખોરાક જોઈએ છીએ તેટલો જ અથવા તેનાથી ઓછા વધારે ખોરાક ૧૨ થી ૧૬ વર્ષના છોકરાંઓને જોઈએ છીએ.

૫ વર્ષનાં છોકરાંને તેનાથી અડધો ખોરાક હોય છે.

૬ થી ૧૨ મુઠ્ઠીનાં છોકરાં સગભગ પોણો ખોરાક ખાય છે.

૬ ડીની મોસમમાં ખોરાક વધારે જોઈએ છે.

ઉત્તર ગુજરાતમાં (કાઠિયાવાડ સહિત) ખોરાકનું પ્રમાણ વધારે હોય છે; દક્ષિણ ગુજરાતમાં ઓછું હોય છે.

શારીરિક કસરત તથા કામ કરનારને વધારે ખોરાક જોઈએ છીએ.

ઉપર જતાવેલા ખોરાકમાં ઘઉં, જામીરી અને જુવારનો સમાવેશ કર્યો છે અને આખા ગુજરાતમાં આ ત્રણે અનાજ ખાવાની ટેવ પાડવી જોઈએ: પણ સ્વાભાવિક રીતે જ્યાં જે અનાજની છત હોય તેનો વધારે ઉપયોગ થશે. રોટલી જનનાં સુધી શેકેલી હોય અને તળેલી નહિ; જેમકે પૂરી અને તળેલાં ચોપણાં પચવામાં ભારે પડે છે. કઠોળ વાગદરતી જુદાસતા રહેવું અને તે પણ આદેહું હોવું જોઈએ. નેલનો વધાર કરી કાચ પણ નેલમાં રાંધવું નહિ. શગુમાંવેલાં કઠોળ અથવા કેસાંમાં ગિરેમિન વધારે હોય છે તેથી તેનો ઉપયોગ ખાસ કરવો. દૂધ, ઘી અને તેલ જેવા સ્નિગ્ધ પદાર્થોની ખૂબ જરૂર છે અને ખર્ચ ઓડો કરવાને માટે પણ તેના પર કાપ મૂકવાથી ઉમતાં છોકરાંનાં શરીરને નુકસાન પડેલું છે. જેવી રીતે પગારમાં માંમાંમામામા (જોછામાં જોછાનું પ્રમાણ) હોય છે તે પ્રમાણે હવે માટે અમુક ખોરાક દરેકને માટે આવશ્યક છે અને અલગ કે પારીદાર કે ગરીબ વર્ગ માટે ઓછા રાખવો એ અમત્ત છે. મોસમ પ્રમાણે કેળાં, કાચી કેરી, આમલી, પપૈયા, જાંબુ, લીંણ, નારંગી, મોસંબી, ખોર વગેરે ફળો આપવાં; પણ ફળ બદ્ધ પાકેલાં ન હોવાં જોઈએ. એક પાકી જવાળી કેટલાંક તરવો કમી થઈ જાય છે. ખાંડ કરતાં ગોળનો ઉપયોગ કરવો વધારે સારો છે કારણ કે તેમાં વધારે સાર હોય છે. શાક

લાજી અરાજક ઘોષને વપરાશમાં લેવી અને જે કાચી ખાઈ શકાય તે તેમ અથવા ખાઈને ખવડાવવી. થોડા પ્રમાણમાં મસાલો વાપરવો પણ તેમાં સૂકાં મરચાંનો ઉપયોગ ન હોય તો સારું; બાકી પાચનને માટે ખટરસ અગત્યના છે. મીઠું ભાત તથા રોટલીમાં નાખવું જોઈએ. આપણી પ્રજા જોઈએ તેના કરતાં ઓછું મીઠું ખાય છે.

પાણી સારા પ્રમાણમાં પીવાની જરૂર હોય છે. જે જાતો પાણી ઓછું પીતાં હોય તેમનું લક્ષ દોરવાની જરૂર હોય છે.

આને વિષે ઘણો મતભેદ છે, પણ એટલું સ્પષ્ટ છે કે એ દેવ પાડવાની આવશ્યકતા નથી તે છતાં એટલું લક્ષમાં રાખવું કે કુમળી ચાંદી તુકશાન થતું નથી. અને ગરમ પાણી, ખાંડ તથા દૂધને લીધે શરીરમાં સ્ફુર્તિ આવે છે. ગરમ પાણીથી રેચ ન થાય તેટલું કેશીન ચામાં છે.

બધો ખોરાક સારી રીતે સાચવી રાખવો જોઈએ. જે પ્રજા માંસાદિ ખોરાક ખાય છે તેમને વિશેષ સાવચેતી રાખવાની હોય. માંસાત્ર બહુ ઓછા પ્રમાણમાં આપવું.

ઘઉં, ચોખા વગેરે અનાજના ઉપર જે પડ હોય છે તેમાં વિરેમિત હોય છે તેથી વધારે હડેલા ચોખા ખરાબ ગણવા. ઘઉંના લોટમાં ઘુતું હોય છે તે પણ જરૂરનું છે, અને મેદો તથા રવો બન્ને ખરાબ ગણવાં.

રાંધવામાં પણ ચોખાનું પાણી (એમામણ) ફેંકી ન દેવું પણ ભાતમાં અગર દાળમાં નાખવું. આવી બાબતનો અભ્યાસ છાત્રાસયોના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટે કરવો જોઈએ.

ખોરાક ફેટલી વાર આપવો ?

સામાન્ય રીતે શાળાનો સમય સવારના અગિયારથી પાંચનો હોય છે, એ આપણા દેશની આબોહવાને માટે અનુકૂળ નથી. ખરું જોતાં સવારે શીરામણ, બપોરે જમણ, જરૂર પડે તો સાંજે થોડો નાસ્તો અને રાંધ્યાકાળે વાળુ થવાં જોઈએ. પણ હાલમાં તો જાત્રોને દસ વાગે જમવાનું હોય છે તેથી ત્રણ કલાકમાં બે વખત ખોરાક આપવો ઈષ્ટ નથી. તે છતાં સવારે દાનણ પરવારીને ખડકું, રોટલો ને દૂધ, રોટલો ને ગોળ એવું થોડું આપવું. બે બપોરે ખોરાક ષડોંચાડવાની કે આપવાની સમયક હોય તો પડુંઆ, ગમરા, ચણા, ખારેક, ખજૂર કે સુકો મેવો, ખિરકીટ, શકરપાટા, વગેરે આપી શકાય. છાત્રાંઓને આવા નાસ્તાથી ઘણા ફાયદો થાય છે એ અનુભવસિદ્ધ હકીકત છે.

નિશાળોમાં કે કાલેજ પાસે જે ખોરાક વેચાતો હોય તેને લાખસેન્સ આપવાની પ્રથા લાખલ કરાવવી એટલે નહે તેવો ખરાબ માત્ર વધરાશમાં ન લેવાય.

ખોરાક વિષે સામાન્ય સૂચના

દરરોજ એક જ ભતનો (monotonous) એકધારે ખોરાક આપવો ઇષ્ટ નથી.

રાંધવાની ક્રિયા ખોરાકને સહેલાઈથી પચે એવો કરવા માટે છે. તેમાં જેટલી સાદાઈ હશે તેટલો સહેલાઈથી પચશે.

છોકરાં દેખાદેખી અને હરીફાઈમાં વધુ ખાય નહિ તે તરફ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે. તેમ જ ઉતાવળ કે ગભરામણમાં ઝોણું ન થાય તે તરફ લક્ષ રાખવું.

કન્યાઓ ખોટી નાબુદાઈ બતાવવામાં ઝોણું ન ખાય તે જોવું.

બહુ ચાક્યા પછી ખોનક લીધો હોય તો તે પચશે નહિ.

ખોરાક લેવી વખત મનને શાંતિ અને આનંદ હોય તો સહેલાઈથી પાચન થાય!

થોડો ખોરાક ખુબ સારી રીતે ચાખ્યો હોય તો તે સારો પણ ઝડપથી ચાલેલો ખોરાક મળ વાટે નીકળી જાય છે.

છત્રોતે મિશ્રાનને વિષે લાક્ષણ ન રહે તેટલા માટે કાંઈ કાંઈ પ્રમંજે થોડા પ્રમાણમાં એટલે જીવ્ય ખોરાક સાથે મિશ્રાન આપવું સાફ છે. માત્ર લાકુ કે એવી ચીજથી પેટ ભરવું એ ઇષ્ટ નથી. ફેટલીક સંસ્થાઓને શ્રાદ્ધ વગેરે પ્રસંગે જમણુ મળે છે તે અનિયમિત અંતરે અને ગમે તેવાં ભારે હોષ અનિષ્ટ છે; એ પ્રથા બંધ કરવી જોઈએ. તેનાં નાબુદાઈથી મિશ્રાન આપી શકાય. શ્રાદ્ધવાળાં જમણોની અપેક્ષા રાખવાથી બીખારવૃત્તિને પોષણ મળે છે તેથી એકંદરે ખરાબ ગણવાં.

કાલેજોમાં મિશ્રાન-શીસ્ટ થાય છે તે ભારે ખર્ચાળ ન હોવાં જોઈએ.

માંદાં છોકરાંને સાદો ખોરાક આપવાનો હોય તો તેમને સામાન્ય જગ્યાએ નહિ બેસાડતાં અન્ય સ્થળે બેસાડવાં કે 'જીલું' ખાવાનું મન થાય નહિ.*

સુમન્તા મહેતા.

* એક કેરીમનના 'ફૂડ (ખોરાક)' નામના પુસ્તકને આધારે.

સચના પહેલી

(૧) ઉપર ઠાકામાં જોરાકની સામે તેની કિંમત લખી છે. તેના ભાવ છૂટક છૂટક ગણવાથી વધ્યા છે; સામટું લેવાથી ઓછું થાય. ત્રણી તેમાં બળતણ ગણ્યું નથી. અમારે ત્યાં ઘી તેલનું પ્રમાણ જૂરા વિશેષ છે. છતાં ૮-૮૧૧ રૂ. આવે છે. વિદ્યાર્થીમાં ૩. ૯ સુધી આવ્યાનું જાણવામાં છે. બાકી પ્રમાણ સરખું છે. ચોખા ઓછા હોય તો લોટ વધારે હોય. વળી આ કિંમત નિત્યની સ્થાયી નથી. તેમાં વધઘટ થાય. આ રકમ જાવાસય મંડળ તરફની કમિટી મારફત બહાર પડે એનો અર્થ આંદામાં કોઇ ન પડી એસે. માટે છૂટક કિંમત લખવા કરતાં એકંદર વિદ્યાર્થીદીક રૂ. ૮ થી ૧૦ ખર્ચ આવે એમ લખવામાં હરકત નહિ આવે.

(૨) ભોજનમાં કેલશિયમ શી રીતે આપવું તે બાબત વિશે સ્પષ્ટતા કરવા જરૂર હોય તે કરવી. દૂધ શાકભાજી માટે પ્રમાણ નક્કી કર્યું છે. એમાં વધઘટ કરવાનું કે બીજી મૃતિ કરવાનું રહે છે ?

(૩) મિશ્રાન એકલું ન આપવું એનો અર્થ ફરસાણ સાથે આપવું એમ હોય તો તે સમાજમાં પ્રચલિત છે. પણ રોટલા કે રોટલી સાથે જમણ આપવાનું વહેવારમાં બનતું નથી. તેમજ પખવાડીયે ફરસાણ આપવામાં-લજ્યાં કે ચેવડો કરવામાં તળવાનું બને છે. જો તળવાનું બંધ થાય તો પછી ફરસાણની કંઈ વાનીઓ કરવાની રહી? અને ફરસાણ ન આપતાં છોકરાઓ હોટલનો આશરો લે છે. એ ઘણાની ખાતરીની વાત છે. માટે જમણની બાબતમાં વ્યવહારની દૃષ્ટિ રાખવાની જરૂર છે.

જગજીવનદાસ નારાયણ મહેતા.

સચના બીજી

મારે આમાં ઝાઝું ઉમેરવું નથી. સમાજમાં ચાનો યજ્ઞેત્ર બહોળો પ્રચાર અને તેથી લોકોની તંદુરસ્તી ઉપર યજ્ઞેત્રી માડી અસર જોતાં વિદ્યાર્થીઓ માટે મોળી ચાનો પણ અવકાશ ન રાખવો એટલે કે સંસ્થા તરફથી આ આપવાનો ગિવાજ ન રાખવો એ મતનો હું છું.

શ્રીસ્ટ અથવા મિશ્રાન ભોજનની આપણી પદ્ધતિ લગભગ જંગલી છે. મિશ્રાન ધરાઇને ખાવાનું હોવું જ ન જોઇએ, દર મહિને એક વાર વરૂની પેઠે મિશ્રાન ખાઇએ એના કરતાં પરિમિત પ્રમાણમાં મિશ્રાન જોઇએ તો ચાર વાર લહે અપાય. સામાન્ય રીતે અત્યાહાર તો ખરાબ જ, પણ મિશ્રાનનો અત્યાહાર તંદુરસ્તી, પૌષ્ટિક પદાર્થ અને સંખ્યતા ત્રણેને બગાડે છે.

છાત્રાલયનું ધોરણ નક્કી કર્યા પછી તેની અંદર રહીને અનેક પ્રકારના ફેરફાર માગવાની છૂટ છાત્રોને હોવી જોઈએ. જાળકાને એ રીતે ધરના વાતાવરણનો કંઈક અનુભવ મળે છે.

કોઈકની વસ્તુઓ સ્વચ્છ રાખવા તરફ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. રાંધ્યા પછી અન્ન હિંપર માખીઓ ન મેસે એ તરફ પણ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

કાકા કાલેલકર

માખાપોનું સંમેલન

ત્રીજા છાત્રાલય સંમેલનની મુદત હવે નજીક આવતી જાય છે. શ્રી. નાનાભાઈની તખ્તીયત હવે સારી ગુણાય. આવતા ડીસેમ્બર માસની આખરમાં તો તેઓ પોતાના કામ હિંપર ચડી શકશે. એટલે પછી જન-યુઆરીમાં આપણે આપણું સંમેલન ભરી શકીશું. ત્રીજા છાત્રાલય સંમેલનના સંચાલકો સંમેલનને સંપૂર્ણ રીતે કનેક્શન કરવા માટે પણ ગંભીરતાથી વિચાર કરી જ રહ્યા છે.

આ સંમેલન અંગે એક વિચાર ત્રીજા છાત્રાલય સંમેલનના સંચાલકો પાસે તથા તમામ ગૃહપતિભાઈઓ પાસે રજુ કરવાની તક લઉં છું. અમ-રેલીના સંમેલનથી આપણા છાત્રાલય સંમેલનની સાથે સાથે જાવસંમેલન પણ ભરાવા લાગ્યું છે. એ બન્ને સંમેલનો એક જીજ્ઞ સાથે સુંદર શોબી નીકળતાં હતાં જુવાન છાત્રો મોટરાઓને જોળખવા માટે પ્રયત્નો કરના હતા અને આપણે મોટરાઓએ પણ આપણા વિદ્યાર્થીઓને પારખી લેવાના શુભાશયો સેવ્યા હતા. આ બન્ને સંમેલનોના પરિણામે ગૃહપતિ અને છાત્રો એકબીજાને વધારે જોળખતા થાય તેમાં શંકા જ નથી. ગૃહપતિ છાત્રોનો અસ્પર્શનો પરિચય જોડેલો વધારે નીકટ તેટલું કેળવણીનું કામ વધારે સંગીન થવાનું. અમદાવાદમાં પણ જાવસંમેલન થવાનું જ છે તે અત્યંત આનંદની વાત છે.

પરંતુ જેમ આપણે છાત્રોને પિજાનવાની અને છાત્રોએ આપણને જોળખી લેવાની આવશ્યકતા છે તેવી જ રીતે આપણે આપણા છાત્રોનાં માખાપોને સમજાવવાની અને માખાપોએ આપણને જોળખી લેવાની તેટલી જ આવશ્યકતા છે. આપણો બધાનો એક પોકાર તો છે જ કે આપણા છાત્રોનાં માતાપિતાઓનો આપણા કાર્યમાં જોડાઈ તેટલો સહકાર નથી મળતો. આવો સહકાર સાધવાનું પહેલું પગથિયું તે તેમનું સંમેલન છે,

સેક્રેટરી સાહેબો, વ્યવસ્થાપક સાહેબો અને ટ્રસ્ટી સાહેબો, એ તમામને ધાને ડાત્રાલય સંમેલનનો સૂર પહોંચાડીએ. ડાત્રાલયો. એ કેળવણીની અગત્યની સંસ્થાઓ છે અને તેના સેક્રેટરી, વ્યવસ્થાપક કે ટ્રસ્ટી થવામાં ઘણી મોટી જવાબદારી રહેલાં છે તે જાણી લેવા માટે સંમેલન એક મોટું સાધન છે. આવાં સંમેલનોમાંથી ગૃહપતિઓને જ નહિ પરંતુ સેક્રેટરી, વ્યવસ્થાપક અને ટ્રસ્ટીને પણ ઘણું ઘણું શીખવાનું મળી રહે છે માટે તેઓ સાહેબોએ પણ આવાં સંમેલનોમાં અવશ્ય હાજરી આપવી ઘટે એ જાતનો આપણે વિનિત અવાજ આપણે તેમના ધાને પહોંચાડવો જરૂરનો છે. જે દોઢ બે માસ આપણી પાસે રહ્યા છે તે દરમિયાન આપણા ડાત્રાલયના તે તે સંચાલકોની છૂટી જવાબદારી યોજીને આપણી આ વાત આપણે તેમની પાસે આગ્રહ-ભરી રીતે રજુ કરી શકીએ.

આ ઉપરાંત આપણા પ્રયોગો અને અનુભવોનાં પરિણામો, આપણા કામની વિગત દર્શાવતા અંકડાઓ, આપણા ડાત્રાલયની વિશિષ્ટતાઓ વગેરે વગેરે જણાવવા જેવી તમામ જાતનો આપણે સંમેલનના મંત્રીને અત્યારથી જ પહોંચાડી દેવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો ઘટે.

હરભાઈ.

પ્રશ્નોત્તર

ગયા અંકમાં જે એક પ્રશ્ન જાપવામાં આવ્યો છે તેના ઉત્તરાર્થનો જવાબ હવે અહીં વિચારીએ. પ્રશ્ન એવો છે કે શિક્ષા બે બીજકુલ ન હોય તો અનેક અવ્યવસ્થાના પ્રસંગે શું કરવું ?

કોઈ પણ સ્થળે તેમ જ કોઈ પણ સંયોગોમાં શિક્ષા ન જ થઈ શકે એ આપણે જોઈએ; તો પછી અવ્યવસ્થાના પ્રસંગોએ પણ શિક્ષા તો ન જ થઈ શકે એ પણ એટલું જ સાચું છે.

આપણે એક એવા પ્રકારના વહેમમાં પડેલા છીએ કે હરેક પ્રકારની અવ્યવસ્થા કે અસાંતિનું કારણ વિદ્યાર્થીએ જાણી જોઈને સ્વીકારેલી હરમી દાનત છે અને તેને મિટાવવા માટે શિક્ષા એ રામભાણુ ધસાજ છે ! માણસના શરીરમાં અવ્યવસ્થા થાય છે ત્યારે આપણે તેને શારીરિક શિક્ષા કરીને નથી જ મિટાવી શકતા. માણસના મનમાં અવ્યવસ્થા ઉભી થાય છે ત્યારે શારીરિક શિક્ષા કરવા બેસીએ તો તો હાસ્યાસ્પદ જ લેખાઈએ. અને આત્મામાં અવ્યવસ્થા ઉભી થાય ત્યારે શું આપણે શારીરિક શિક્ષાનો વિચાર સરખો

પણ હરી શકીએ ખરા ? આ બધું હોવાં છતાં વિદ્યાર્થી ત્યારે પણ કંઈ ક્રાંતિગત બૂલ કરે છે અથવા તો સમદગત હાનિ કરે છે ત્યારે તુરત જ આપણને શિક્ષાદ્રુપી આપણ તુરત જ આંખ આગળ આવીને ઉભું રહે છે. આનું કારણ શું છે ? આપણે પોતે જ બૂલા પડેલા છીએ. વિદ્યાર્થીની આપણને દેખાતી બૂલભરેલી વર્તણૂક સા માટે છે તેની આપણને પોતાને જ ખબર નથી હોતી અને તેથી આપણે પોતાનો ગભરાટ આપણને અવળે પથે સડાવી દે છે. ગભરાટ અને ક્રોધ નિર્ગળ ઉપર હાથ ઉપડાવે એ આપણા જેવા મનુષ્ય માટે સદમ્મ હોય છે. આમ આપણે આપણા વિદ્યાર્થીને શિક્ષા કરી એસીએ છીએ અને પછી તેને ન્યાય કેરવવા બહાર પડીએ છીએ.

ત્યારે વિદ્યાર્થી અન્યવસ્થા કરી એસે તો શું કરવું ?

અન્યવસ્થા કરી એસે તો બીજું બધું કરવું પણ શિક્ષા તો ન જ કરવી. બીજું કરવા જેવું શું છે તેની આપણને ખબર ન હોય તો શિક્ષા કરવી એ વિચાર તો ફેટલો અધા બેઠુદો અને અન્યાયી છે ? વિદ્યાર્થી અન્યવસ્થા કરી એસે ત્યારે શું કરવું તેનો પાંડો જ જવાબ એ છે કે શિક્ષા કરવાના પ્રલોભનમાંથી આપણે બચી જવું.

વિદ્યાર્થીને શિક્ષા કરવાનું આપણને મન થઇ ગય છે તેનાથી પ્રયત્ન-પૂર્વક પણ છૂટી જવું એ સ્વીકાર્યું. હવે પછી શું ?

હવે પછી વિદ્યાર્થીએ જે અન્યવસ્થા કરી છે-જે ખૂલ કરી છે તેનાં કારણો તપાસવા માટે ઉઠા ઉતરવું. આપણે ઝીંક એવો ભ્રમ સેરીએ છીએ કે વિદ્યાર્થી જે કંઈ અન્યવસ્થા કરે છે તે બહુી વેદને કરે છે અને બીજાને હેરાન કરવા માટે કરે છે. વિદ્યાર્થી ઉપર આવી જતના દોષનું આરોપણ કરતાં આપણે જરા પણ અસહતા નથી. વિદ્યાર્થી ઉપર આવી જતનો આરોપ મૂકે તો તેનો દ્રોહ ક્યાં ખરાબર છે. વિદ્યાર્થી-પછી તે બાળક હો કે તરુણ હો-જે કંઈ કરે છે તે ખરાબ કરાગાથી કદિ જ કરતો નથી. વિદ્યાર્થીના કાર્યનાં કારણોની આવી ગેરરામજણ વિદ્યાર્થી તરફ આપણને અન્યાયી બનાવે છે. અમુક પ્રદારના કાર્યની પાછળ અમુક પ્રદારનો ચોક્કસ હેતુ રહેલો જ છે તેમ માનીને આપણે આગળ ચાલીએ એટલે જરૂર અન્યાય કરીએ તેમાં નરાધ નથી. એટલે આપણે બીજું કામ એ કરવાનું કે વિદ્યાર્થીના કાર્ય પાછળ કોઈ પણ પ્રદારનો બદલો રહેલો છે તેવું દોષારોપણ કરવામાંથી બચી જવું.

અહીં એક મુદ્દા વિચારવા જેવો છે. આપણું છાત્રાલયોમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ એવા દેખાય છે કે ખરા કે જેઓ ખીંતને નુકસાન કરવાના ઇરાદાથી જ અમુક કૃત્ય કરે. આવા ઇરાદાઓ આપણે ઉઘાડી આંખે જોઈ શકીએ છીએ અને વિદ્યાર્થી પોને પણ ઘણી વખત ઇચ્છુક હોઈ શકે છે. આનું શું ?

સાચી વાત છે. જાણી જુઝીને અન્યવસ્થા ઉભી કરનારા વિદ્યાર્થીઓ આપણે ત્યાં દેખાય છે ખરા, પરંતુ એવા જદ ઇરાદાની પાછળ પણ આપણે જ ઉભા છીએ. જાણક જાણે છે ત્યારથી જ જે કંઈ ખોટું કરી એસે છે તે બધુંય તેની ખરાબ દાનતને લીધે તેમ જ જાણી જુઝીને ઇરાદાપૂર્વક જ કર્યો કરે છે તેવું આરોપણ તેના ઉપર કરતાં માન્યો પણ ક્યાં પાછું વાળી જુએ છે ! જાણક અણગમજાનમાં કંઈક કામ કરે તો તુરત જ તેના ઉપર ઇરાદો હોવાનું આરોપણ ! કાંઈ પણ પ્રકારના નીતિ અનીતિના ખ્યાલ વિના જ આત્મકેન્દ્રી જાણક કંઈક જૂઝૂં એસે કે જૂઝૂં આવે કે તુરત જ વગર વિચારે તેના ઉપર ઇરાદો હોવાનું આરોપણ ! આપણી મોટેરાંની ધર્મની દૃષ્ટિ અનનિત હોવાથી જાણક કે તરણ ન રીકાર કે તુરત જ તેના ઇરાદો ખરાબ છે અને તે પાળી છે તેવું આરોપણ ! આમ અજ્ઞાન, ઓછી સમજણ અને જાણિશતા કે પાવનના કારણે વિદ્યાર્થીની જે કંઈ ધણ જાણ તે બધું તેના જદ ઇરાદાને જ આભારી છે તેમ માની લેતાં અને મનાઈ લેતાં આજના સનાતને જરા પણ વાર નથી સાગતી. આ બધાની અમર વિદ્યાર્થી ઉપર થાય જ થાય. તેના મનમાં પડી તો ઇરાદાઓ વસવા ઇએ છે અને ઇરાદાઓથી પણ ધણું ધણું કરી શકાય છે તેમજ ખીંતંગીને હેરાન કરીને પોનનું કંઈક સાચી શકાય છે તેવી તેને ખાતરી થતી જાય છે. પરિણામે આપણે આજે ઇરાદાથી અન્યવસ્થા કરતા તેમજ ખીંતને દાનિ પહોંચાડના વિદ્યાર્થીઓ પણ જોઈએ છીએ ખરા.

મનુષ્ય આત્મા જ્ઞાનપિતાસુ છે અને અધારમાંથી અજવાળામાં આવવા મથે છે એ સત્ય જો આપણે સ્વીકારી સમજીએ તો પડી જાણકની અજ્ઞાનજન્ય જુદો અને અધારમાંથી અજવાળામાં આવતી વખતની જાણોડિયાને સીધે થતી અનવસ્થાઓ આપણે નખાવી દઈ શકીએ.

વિદ્યાર્થી અન્યવસ્થા શા મારે કરે છે તેનાં કારણોમાં ઉતરવાનો પ્રયાન કરવો એ આપણું ખીલું કર્તવ્ય. એવાં કારણો અનેક હોઈ શકે. એવાં કારણો અસ્મિત્ત હોય તેમ જ સમુદયન પણ હોય. એવાં કારણોની પાછળ જાણિશતા પણ હોય અને ડોકા જેવું પણ હોય. એવાં કારણો પાછળ શારીરિક અસ્થ-

સ્થતા પણ હોય અને કંઈક માનસિક રોગ પણ હોય, આવાં કારણો જાણવા માટે આપણે ખૂબ ખામોશ પડકવી જોઈએ અને એક સાચા વૈજ્ઞાનિકની મદદ તેની શોધમાં મંડી પડવું જોઈએ.

પછી ?

કારણો આપણને હાય હાગે તો પછી ઉપાય અધરો નથી.

કારણો દૂર કરે અને રોગ આપોઆપ દૂર થઈ જશે. ખરી કિંમત રોગનાં કારણોના નિદાનની છે. વિદ્યાર્થી ગમે ત્યારે ગમે તે પ્રકારની અવ્યવસ્થા કરે છે તે એક પ્રકારનો રોગ છે. તેનું યથાર્થ નિદાન થઈ ગયું પછી આપણ અધરું નથી જ. પણ જોને, નિદાન જ ખોટું હશે તો પછી એવાં નિદાન ઉપર ચલાવેલું આયુષ્ય કામ કરવાનું નથી.

આ પ્રશ્નને પૂરે કરે તે પહેલાં એક બીજી વાત પણ જણાવી દઉં. આપણે શિક્ષા નહિ કરતી એમ બોલીએ છીએ ત્યારે મોટે ભાગે શારીરિક શિક્ષા એ જ અર્થ લઈએ છીએ. અને વાત ઠીક પણ છે. શિક્ષા આજે શારીરિક શિક્ષાના અર્થમાં જ બહુ ભાગે વપરાય છે. પરંતુ શારીરિક શિક્ષા નહિ કરનારા આપણે ઘણી વખત બીજી એવા પ્રકારની શિક્ષાઓ કરીએ છીએ કે જેથી વિદ્યાર્થીને ઘણી વધારે હાનિ થાય.

વિદ્યાર્થીને મહેણું મારવું કે વિદ્યાર્થીના સામાજિક બહિષ્કાર કરવો કે વિદ્યાર્થીના કંઈ પણ દંડ કરવો કે વિદ્યાર્થી પાસે સંસ્થાનું વધારાનું કામ કરાવવું કે વિદ્યાર્થીને મોટા સમુદની વચ્ચે શરમાવવો એ બધી શારીરિક શિક્ષા કરતાં પણ ઘણી વધારે ભયંકર શિક્ષાઓ છે; અને જેટલી ચીવટથી તથા આગ્રહથી આપણે શારીરિક શિક્ષાને બહિષ્કાર કરીએ તેટલા જ આગ્રહથી શિક્ષાના ભયંકર પ્રકારોનો પણ બહિષ્કાર કરવો ઘટે છે. કેટલાંક છાત્રાલયોમાં આ જનતના શિક્ષાના પ્રકારો ખૂબ પ્રચલિત હોય છે. શાક કે દૂધ દંડ કરવું અથવા તો સામાજિક શરમ નીચે દબાવવો એ તો સર્વ સામાન્ય દેખાય છે. આવી જનતની શિક્ષાઓથી વિદ્યાર્થીના મનમાં એક પ્રકારની ગાંઠ પડી જાય છે. આવી ગાંઠ વાળેલા વિદ્યાર્થી અનેક જાતની અવ્યવસ્થાઓ છાત્રાલયમાં જનરે અજનરે પણ ઉભી કર્યા જ કરે છે.

અવ્યવસ્થાના પ્રસંગોએ કાંઈ પણ પ્રકારની વિદ્યાર્થીની શિક્ષા ન કરીએ તેમ જ તેણે ઉભી કરેલી અવ્યવસ્થા માટે ઉતાવળમાં અનુમાનો કરીને કાંઈ પણ પ્રકારના દોષારોપણના માર્ગે ન ચડી જઈએ તો અવ્યવસ્થા અટકાવવાનાં સાધનો આપણને જરૂર હાય લાગવાનાં છે.

હરભાઈ

આંકડા રાખીએ

- ૧ કેટલા વિદ્યાર્થીઓની આંખો ખરાબ છે.
- ૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓના કાન વહે છે.
- ૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓના ગળાના કાકડા સૂજી ગયા છે.
- ૪ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને ખસ, ધાધર કે એવા નજીવા ગણાતા ચામડીના રોગો થાય છે.
- ૫ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને ઉંઘા સૂવાની અથવા તો ચત્તા સૂવાની ટેવ છે.
- ૬ કેટલા વિદ્યાર્થીઓનાં કાંધની વખતે આંખો કે મોં ઉઘાડાં રહે છે.
- ૭ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને કાંધમાં બળડવાની ટેવ છે.
- ૮ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને કાંધમાં આજોટવાની ટેવ છે.
- ૯ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને કાંધમાંથી કળકળી જવાની ટેવ છે.
- ૧૦ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ અપોરના કાંધવાની ટેવવાળા છે.
- ૧૧ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ મોડી રાત સુધી જાગે છે.
- ૧૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ મરજતતા નથી.
- ૧૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને ખાવાનું પચતું જ નથી.
- ૧૪ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને સ્વપ્નદોષ થાય છે.

કાર્યાલય તરફથી:—

ક ચાલુ માસ દરમિયાન નીચેની સંસ્થાઓ તરફથી મંડળ સાથે જોડાણનું ચાલુ સાલનું લવાજમ મળ્યું છે.

૨૨ શ્રી સાધ્વમતી વિદ્યાર્થીભુવન વિભાગ:—ગુજરાત

૯ એક બાઇએ પોતા તરફથી આવતા વર્ષમાં પાંચ અંસજ આશ્રમેને છાત્રાલય મોકલવા માટે રૂ. ૫) મોકલી આપ્યા છે, તે માટે તે બાઇને ધન્યવાદ ધરે છે, આવી બીજી મદદો આપવાનાં વચનો મળે તો પણત વર્ગ માટે છાત્રાલય મદત મોકલી રાક્ષય.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેલ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના એ શિલ્પિંગ.

લખો બ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીકલિલામૃતિ બવન, બાવનગર

આ માસિક માવનગરમાં રહેલ નેડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાબાઈ જોપાળજીએ છાપ્યું અને વંત્રી નુસિંદ્રપ્રસાદ કાલિદાસ બેટ માવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રમંદુરો,

અમદાવાદમાં ભરાનાર આગામી છાત્રાલય સંમેલન સાથે જ છાત્રસંમેલનની બેઠક ભરવાનું પણ નક્કી થયું છે. છાત્રોની દૃષ્ટિએ છાત્રાલયોની વિચારણા થતી આવશ્યક છે. આપણી સુખદુઃખની કથનીઓ, આપણી મૂંઝવણો અને તરુણ જીવનના અનેક પ્રશ્નો આપણી દૃષ્ટિએ વિચારવા અને ઉકેલવા આપણને અનિવાર્ય લાગે છે. આપણા અંતરના મનોભાવો-જીવાન હૃદયનો યતનનાટ આપણે ગૃહપતિઓ અને છાત્રાલયના સંચાલકો પાસે વ્યક્ત નથી કરી શકતા. તેઓ તેમના કાળના કાટ ખાગેલાં ચરમમાંથી આપણા નવયૌવનને પારખી નથી શકતા. આ બધુંયે દાક્ષવવા ને દેવાની ગૂંચો ઉકેલવા આપણે ત્યાં લેવા થઈએ, સંગઠન કરીએ અને છાત્રો એટલે જ છાત્રાલયો છે, એમની ઉપેક્ષા કરીને કોઈ છાત્રાલય પ્રગતિ કરી શકવાનું નથી તે બહેર કેરવા આજથી જ દરેક છાત્ર અમદાવાદ આવવા તૈયાર થઈ રહે. દરેક છાત્રને છાત્રાલયને લગતા કોઈ પણ વિષય ઉપર નિર્બંધ મોકલવા ખાસ ભલામણ છે.

ગૃહપતિ ભાઈઓને પણ અમારી પ્રાર્થના છે કે પોતાના છાત્રાલયમાંથી ઓછામાં ઓછા બે પ્રતિનિધિઓ આવશ્યક મોકલે. છાત્રમિત્રો, અમે ઇચ્છીએ કે આ વખતે ગૂજરાતના પાટનગરમાં ગૂજરાતના દરેક છાત્રાલયના પ્રતિનિધિઓ ટોળાબંધ ઉતરી પડે.

પત્રવ્યવહાર માટે સહી કરનારને લખો.

મંત્રી, છાત્રસંમેલન
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

વીરસુત મહેતા
ભાઈલાલ શાહ
મંત્રીઓ.

લોકશિક્ષણનો અમોઘ માર્ગ

રેલ્વે ટ્રેનનું એક નાનકડું સ્ટેશન આવ્યું. હું જે ડાહ્યામાં બેઠો હતો તેમાં માણસોની ઠંક જમી હતી. ગાડીનો ઉપડવાનો વખત થયો તે વખતે એક ખરે તેર વર્ષના બાળકે અમારા ડાહ્યાનું બાંણું દિધાંડ્યું અને ડાહ્યામાં પ્રવેશ કર્યો. તુરંત જ ગાડી ઉપડી.

“ ગુરુજી, એ ઠેકાણે જગ્યા હું ? નહિતર પછી હું અહીં જ બેસી જાઉં. ” જરા દૂરની પાટલી ઉપર બેઠેલા આધેડ વયના એક ખાદીધારી ગૃહસ્થ સામે નજર કરી બાળકે પૂછ્યું.

“ અહીં થોડી જગ્યા તો છે; પણ ત્યાં જગ્યા હોય તો ત્યાં જ બેસી જાઓ. ”

“ કીંક ત્યારે, હું અહીં જ જગ્યા કરી લઉં. ”

પોતાની નજીકની પાટલી ઉપર બેઠેલા ઉતાડેજાને થોડીએક જગ્યા કરી આપવાની બાળકે વિનંતિ કરી. માણસો થોડા થોડા ખસ્યા અને બાળક સમાઈ ગયો.

“ તારું નામ શું લાઈ ? ” એક પુખ્ત ઉંમરના માણસે બાળકને પ્રશ્ન કર્યો.

“ મહાદેવ. ”

“ કેવો છો ? ”

“ અંતઃજ-દેવ. ”

‘ અંતઃજ ’ શબ્દ સાંભળતાં જ આખો ડાહ્યા ચમકી ઉઠ્યો. જે લેકિંગ મૂંગા બેઠા બેઠા પોતપોતાના વિચારમાં મશગુલ હતા તે તાકી તાકીને એ બાળક સામે જોવા લાગ્યા. અંદર અંદર વાતોએ વળગેલા લેકિંગની વાતો બંધ થઈ ગઈ અને સર્વનાં મોં આ અંતઃજ બાળક તરફ વળ્યાં. દૂર ઉભેલા એક પ્લાઠિયુ વૃદ્ધે રાડ પાડી: “ એ છોકરા, આ ડાહ્યામાં કેમ આવ્યો ? તારા ડાહ્યામાં બેસવું હતું ને ? ”

એક રજપૂત બાઈએ ત્રાડ પાડી: “ એ નરકના કાકા, બીજાને શા સારું નરકમાં નાખે છે ? ”

એક વાણિયે કટાક્ષ કર્યો: “ એલા, નામે અને દેખાવે તો દેવ નથી લાગતો ! ”

એક સુસ્ત સનાતનીએ રસ્તો ધડયો: “ આવતા સ્ટેશનથી તારા

ડાખામાં ચાલ્યો જાગે, નહિતર હાડકાં ખોખરાં કરી નાખીશ. ”

પેલા ગૃહપતિ અસાર સુધી શાંત બેસા દતા અને અધું સાંભળતા દતા તે ધીમેથી બોલ્યા : “ ભાઈઓ, એ નાના બાળકને શા માટે વટો છે ? આ ડાખામાં હું બેઠો છું માટે એ પણ અહીં જ આવેને. ”

“ શા માટે ? ” વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે ડોળા ફાળ્યા.

“ કારણ કે એ મારો નિવાર્થી છે. ”

હવે બધાની આંખો પેલા ગૃહપતિભાઈ તરફ વળી. ગૃહપતિભાઈ મને આગળજાતા દતા. તેમણે એક સૂચક દૃષ્ટિ મારા તરફ નાખી. તે મારા તરફથી કંઈ અપેક્ષા રાખતા હોય એમ મને જણાયું.

“ આપણી કસોટીના આ પ્રસંગો કહેવાય. જોજો નિષ્ફળ ન જતા ” હું માત્ર એ બે વાક્ય જ બોલ્યો. પણ ત્યાં તો ડાખામાં બેઠેલી બહેનોએ ગૃહપતિ ઉપર ગાળોતો મારો ચલાવ્યો.

“ રાયો, કાંઈ ખાટકી લાગે છે ! ”

“ વાંઝીયો, પોત્રે તો વટલાયો પણ હવે ખીખરે વટલાવવા નીકળ્યો છે ! ”

“ એ પીટ્યા ભંગીયા, કવો છે છ તો કહે ? ”

“ બ્રાહ્મણ ! હાય હાય ! ઈ બ્રાહ્મણ હોય જ નહિ. રાયો ખોટું બોલે છે, ખોટું ! ”

પુરુષોના સૂર પણ અંદર ઉમેરાવા લાગ્યા.

“ એકા માત્ર, સાચે જ બ્રાહ્મણ છે ? ”

ગૃહપતિભાઈએ ડોકું ધુણવીને હા કહી અને કંઈ પણ બોલ્યા વિના સહેજ દસ્યા.

“ તે પેટ નહોતું બરાતું તો ફેડી નાખવું તું ને ? ”

એક ભણેલા જેવા દેખાતા જુવાને વળી ટકાર કરી : “ સાંઈ થયું ગિયારાએ એક ભવમાં જ બે ભવ કરી લીધા ! હવે એને ભંગીનો અવનાર સેરાપણું ટળ્યું. ”

ત્યાર પછી તો અવાજો એટલા બધા વધી પડ્યા કે કશું સમજવું નહોતું. માત્ર એક વાણિયાનો ઉચેરી બોલાવેલો સ્વર સાંભળાયો : “ આ ડાખામાં જો કાંઈ ગરમિયો હોતને, તો સાળા ભામટાનું માયું જ ફેડી નાખત ! ”

ગાળોતો મારો એક સરખો ચાલુ જ હતો. લોકો પેલા બાળકથી સહેજ દૂર ખસી ગયા દતા અને, ગૃહપતિભાઈ શાંતિથી બેસી રહ્યા દતા. પંદરેક

મિનિટ આમ ને આમ પસાર થઈ ગઈ. પછી તો આખા ડાળામાં જુદી જુદી મંડળીઓ પડી ગઈ. સૌ સૌને કાવે તેની સ્પર્શસ્પર્શ ઉપર ચર્ચા કરતા લાગ્યા. આખા ડાળામાં નહિ જોશનારા અમે ત્રણ જણા-હું, પેલા ગૃહપતિ-ભાઈ અને પેલો બાળક.

પંદર મિનિટ પછી બીલુ સ્ટેશન આવ્યું. અંત્યજ બાળકને, ગૃહપતિ-ભાઈને તથા મારે એ જ સ્ટેશને ઉતરી જવાનું હતું તેથી આગળ જતાં જે સંયમ-મગ્ન લૂંટવાની મગત તે અમને ન મળી. અમે ત્રણ જણા ઉતરી ગયા. ડાળાના તમામ લોકોએ અમે ઉતરતા હતા ત્યારે પોતાના પગ ઉંચા લઈ લીધા અને લૂગડાં સંકેપ્યાં !

થોડાક રસ્તો અમારે જનને સામાન્ય દેશ તેથી અમે થોડીએક વાનો કરી શક્યા. મેં પૂછ્યું : “ આજે તો તમારે માથે ડીક રહ્યું. ”

“ ના રે ના. આવું તો ઘણીએ વખત બને છે. મારે તો અવાર નવાર આ શહેરમાં જવાનું બને જ છે અને મારી સાથે એકાદ વિદ્યાર્થી પણ હોય જ છે. ”

“ પણ ભાઈ. આ વખતે તો મને હદ થઈ જણાય છે. મારી ધીરજ તો વચ્ચે વચ્ચે ખૂટી પડતી હતી. ”

“ એમ પણ નથી. ટેટલીક વખત તો આપી પણ આંકરા પ્રસંગો બને છે. ”

“ તો કોઈ વખત વિદ્યાર્થીને ઉતારી મૂકે ખરા કે ? ”

“ ના રે ! એ હિંમત મેં હજી સુધી કોઈનામાં નોંધ નથી. બહુ બહુ તો ગાર્ડને જોશાવે. પણ આવા સ્વચ્છ અને શિક્ષિત બાળકને ડાળામાંથી ઉતારવો-અને તે પણ હું સાથે હોઉં ત્યારે, એ ગાર્ડને મારે પણ આકર્ષે પડે ને ! ”

“ તો એવા કોઈ પ્રસંગે તમારે કોઈ સાથે વઢવાડ થઈ જાય ખરી કે ? ”

“ ના. આવા લોકોને રજાવાનો મને એક જ માર્ગ દાખ લાગ્યો છે- ધીરજ અને સહનશીલતા. અને એ માર્ગ ખરેખર અમોઘ છે. આ મારા ગામમાં પણ પદેસાં ખૂબ વિરોધ થતો. માણસો ગલો દેતા, મારી નાખવાની ધમકી પણ દેતા અને કેટલાક તો સાક્ષાત્ હમલો પણ કરતા. એ બધા પ્રસંગોએ મેં કદિ પણ ધીરજ જોઈ નથી અને મારાથી બન્યું તેટલું સહન કર્યું છે. હવે તો ગામનો વિરોધ વધ્યો. સમી ગયો છે અને દેવની હજારોનીઓ પણ મરુી જોઈ પડી રહી છે. ”

એટલામાં તો તેમના આશ્રમનો માર્ગ દંટાળો અને અમે છૂટા પડ્યા.
હરમાઈ.

આપણું સંમેલન

છાત્રાલય સંમેલન એ આપણી વાર્ષિક પર્વણી છે. તે દિવસે આપણે બધા બેગા થઈને વિચારોની આપ લે કરીએ છીએ. કુટુંબવાળાને જેમ બધાં જ શાસ્ત્રોનો આકોષ વધતો ખપ હોય છે તેમ છાત્રાલયોને પણ છે. જીવનની જેટલાં અંગો છે તેટલી ગાત્રોએ છાત્રાલયના સવાલોનો વિચાર કરવો પડે છે, અને જેટલી દાંડએ જીવન નીલાળી શકાય છે તેટલી જ દૃષ્ટિએ છાત્રાલયના સવાલોનો પણ નિર્ણય કરી શકાય છે.

સંમેલનમાં એક જ વૃત્તિના લોકો બેગા થાય એ કીઁ નથી. મિત્ર ભિન્ન આદર્શો, ભિન્ન ભિન્ન અનુભવો અને ભિન્ન ભિન્ન ઉપાયવાળી વ્યક્તિઓ બેગી થાય, ચર્ચા કરે, સાધક વાધક પ્રમાણના રેલુ કરે, નિર્ણય ઉપર અવાય તો નિર્ણય કરે નહિ તો મતભેદોનાં મૂળ જાણી લઈ પાતપોતાના વિચારો રપટ કરે અને પાછા જઈ એક ખીખના અનુભવનો શાંતપણે વિચાર કરે. આપણે દલીલોથી ભાગ્યે જ કાઢતે ખાતરી કરાવી શકીએ છીએ. ખાતરી થવાની હોય તો તે અનુભવથી જ થઈ શકે છે. પણ અનુભવ અધેજો હોય તો એ અનુભવથી પણ કશો લાભ નથી થતો. અનુભવમાંથી સાર કાઢવા માટે ચિંતનની જરૂર છે, હેતુસાહની જરૂર છે. એ જાતે સંમેલનની ચર્ચામાંથી વધારેમાં વધારે મળી શકે છે. જેઓ વિચારમાં ઘરડા છે તેઓ કશું છોડી શકતા નથી, કશું નહું લઈ શકતા નથી. પાકે ઘરે કાંઠો ચડતો નથી પણ એવાં કુર્દીથી લોકો સમાજમાં ન જ હોવા જોઈએ. જેઓ હોય તેઓ છાત્રાલયો જેવી જીવંતી સંસ્થા ચલાવવાનું માથે લે જ નહિ. કેટલાકને ફક્ત ગફલતને લીધે જ ઘડપણ આવેલું હોય છે. સંમેલનમાં વિચારનું ધારણ થાય અને મંથન જોવામાં આવે એટલે ઘડપણ મહેજે ઉડી જાય છે અને નવેસરથી નવા પ્રયોગો અજમાવવાની દૃષ્ટિ અને ધીરજ આવી જાય છે.

છાત્રાલય સંમેલનની ચર્ચા એ કાંઈ દળપથી લાંડન નથી. એ તો મિત્રાચારીની પરપર મદદ છે. એમાં રાજ્ય કરવાપણું કે યુમાવવાપણું નથી. સમાજના કિતનો વિચાર કરીને ભુલ પડ્યાનું હોય છે. સમાજમાં આગસ, જડના, દટાઈ ગઈલી પરપગ અને સંકુલિતપણાનું રાજ્ય ચાલે છે એ રાજ્ય જરૂર આવાં સંમેલનથી ઘૂટવાનું છે, એવા રાજ્યમાં રહેનાર અને એવું

રાજ્ય ચલાવનાર પણ એ રાજ્ય અખંડ થાશે એમ નહિ ઇચ્છે. એટલે સૌ કાંઈ છાત્રાલય સંમેલનમાં ભાગ લેશે એવી ખાતરીપૂર્વક ઉમેદ રખાય.

આવાં સંમેલનમાં ગૃહપતિઓ અને દેળવણીદારો જ આવે એમ નથી. વિદ્યાર્થીઓનાં માળાપ અને વાલીઓ માટે પણ આ સંમેલન છે જ. શરૂઆતમાં તેઓ મોટે ભાગે પ્રેક્ષકનો જ ભાગ ભજવશે, અને પોતાનાં બાળકો માટે છાત્ર સંસ્થાના તરો શું શું કરી રહ્યા છે અને વિચારી રહ્યા છે એ સમજી લેશે. પછી તો એ જ સંમેલનમાં તેમને પણ ચર્ચામાં ભાગ લેવાનું રહેશે જ. જેટલા વર્ષ તેટલાં અલગ અલગ સંમેલનો કરીશું તો મૂળ સંમેલનનો તો હેદ જ ઉડાડવો પડે. એમ કરવું જ પડે તોયે તેને હજી ધણું વર્ષો છે.

દ્વિતીય ખાત્રકૃષ્ણ કાલેલકર.

ખહાદુર (?) કૃષ્ણીન્દ્ર

કૃષ્ણીન્દ્ર ઘણો અભિમાની હતો. મૂંઝોતો દોરો હજી પૂરો કુટ્યો ન હતો છતાં હાથ મેઢો ઉપરથી ખસતો જ નહોતો. ઉધરસ નહોતી ધઈ છતાં તે ઝોંખારા માર્યા જ કરતો. હાથમાં લાઠી હોય તો કાં તો ભીંત પર પજાડે નહિતરે વિના દારણુ ઝાડ નીચે સૂતેલા ફતરારને મારે. તેને પોતાની હિંમતનું ધણું અભિમાન હતું.

છાત્રાલયના નાના વિદ્યાર્થીઓને તે ધમકાવતો અને ડગાવતો. કલાણાને મેં આમ ક્યું હતું અને કલાણાને તેમ ક્યું હતું એમ કહી દબાવતો. જેની તેની સામે ડોળા તો કાઢ્યા જ કરતો. અને એવી ગડારા તો હાંક્યા જ કરતો કે “મારા જેવો કોઈ હિંમતવાળો નહિ. અમારા ગામની જૂતની આંબલીએ હું એકલો જતો ને પાછો આપતો ને ફરીમાં કોઈના બાર નહિ કે મારી મામે પોલી શકે! ને નિસાળમાં હતો ત્યારે કહકને મારતો.” ઘણા છોકરા બિચારા ડરતા. તેને માન આપતા. કૃષ્ણીન્દ્ર તેમની પાસેથી કોઈ કોઈ વાર સાણુ, કોઈકોઈ વાર પેન્સિલ ને ઘણી વાર પેંડામાં ભાગ પડાવતો.

એક દિવસ મહેન્દ્રને ચાટી ગઈ. “આ કૃષ્ણીન્દ્રનું પાણી એક દિવસ તો ઉતારીએ. બધાને ડરાવે છે ને અહાદુરીની મોટી મોટી વાતો કરે છે તે એક દિવસ ખખર તો કાઢીએ!”

મહેન્દ્ર, વિનાયક અને નરેન્દ્ર ત્રણે જણુ ભેગા થયા. ને વિચાર કર્યો. કૃષ્ણીન્દ્ર નાના વિદ્યાર્થીની પાસે બેઠો બેઠો ડંકાસ હાંકતો હતો ત્યાં ગયા ને

બોલ્યા: “ છે મન બહાદુર અને ખાધી છે ઠાઠની માથે શેર સંકેતે આજે રાત્રે નાગી માતાની ટેકરીના થાંભલા ઉપર ત્રણ સાથિયા ને એક ત્રિશુળ કરી આવે ? ”

મહેન્દ્ર બોલ્યો: “ નહિ શું હોય ! આ ફણીન્દ્ર બેઠો છે. ”

નરેન્દ્રે વધાર્યું: “ અરે, ફણીન્દ્ર તે બહીએ ? બધાને ડરાવે છે, ને એ તે એમ ડરે ? ”

મનમાં તો ફણીન્દ્ર વિચાર કરી રહ્યો હતો. પણ હવે માથે આવી પડી.

વિનાયકે ઉમેર્યું: “ કાં, હવે જોખારો કેમ નથી ખાતો ? મૂકે હાથ દે ! ”

એક નાના છોકરાએ કહ્યું: “ ફણીન્દ્રગાઈ, તમે તો ઠાઠથી ડરતા નથીને ? ”

ફણીન્દ્ર ક્યાં જાય ? અભિમાન તો પૂરું હતું. ઉપરથી જોખારો મારીને કહ્યું: “ અરે એમાં શું છે ? કહો, કેટલા વાગે જવાનું છે ? ”

વિનાયકે કહ્યું: “ સાડા અગિયાર ને ત્રણ ગિનિટે. અરાબર તે જ વખતે નાગી માતા... ”

નરેન્દ્રે કહ્યું: “ અરે બોલ મા. બહીશે જિયારો. ”

મહેન્દ્રે કહ્યું: “ અરે, બહાદુરનો બેટો છે એ તો ! કેમ ફણીન્દ્ર ? ”

ફણીન્દ્ર મનમાં તો પાછો પણ વળી રોકે ક્યો: “ અરે, એમાં શો ભાર છે ? હમણાં જન્મ આવું. ”

છાત્રાલયમાં બધા ફણીન્દ્ર પાસે બેગા થયા હતા. મહેન્દ્રે અને વિનાયકે મોઢું હો હો કરી મૂક્યું હતું. બધા ફણીન્દ્રની આસપાસ બેઠા હતા.

“ કાં ફણીન્દ્ર કેમ છો ? ” વિનાયકે કહ્યું.

ફણીન્દ્રના હાંન ગગડી ગયા હતા.

વિનાયકે રોક્યા માર્યો: “ કેમ જવું છે કે ભાઈ મીના ભણી છે ? ”

નરેન્દ્રે કહ્યું: “ હવે મૂકે તા' દેશો કે ? ”

એક નાના છોકરાએ કહ્યું: “ કાં, હવે ડાળા કેમ નાના થઈ ગયા ? ”

રામલાલે પડખે ચડીને ઉમેર્યું: “ હવે તમે ડરાવી રહ્યા અમને ! ”

વિનાયકે કહ્યું: “ ફણીન્દ્ર ! કહો, બીકણ કે બહાદુર ? ”

ફણીન્દ્ર કહે: “ ભાઈશા'બ, બીકણ. સાડી સત્તર વાર બીકણ. ”

મહેન્દ્રે કહ્યું: “ કેમ, નાના છોકરાઓને ડરાવશો કે ? ”

“ ના ભાઈ, નહિ ડરાવું. ”

વિનાયકે કહ્યું: “ હવે સહ જાઓ. ”

છાત્રાલયનાં ખર્ચાળ રસોડાં

‘છાત્રાલયનાં ખર્ચાળ રસોડાં’ એ વિષય ઉપર લાઇ કલ્યાણુરાયે જે લેખ લખ્યો હતો તે લેખ વાંચ્યા પછી એક ગૃહપતિ મિત્રને થોડાંએક વિચારો સૂઝ્યા. એ ‘વિચારો એમણે મારા ઉપર લખી મોકલ્યા છે. જેમકે મિત્રને પણ છાત્રાલયનો અનુભવ હીકીક છે તેથી તેમણે વિચાર અને આચારની દૃષ્ટિથી જે મુશ્કેલીઓ રલુ કરી છે તે મરેર આપણને વધારે વિચારવા જેવી છે, તેથી અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ.

છાત્રાલયને લગતા વિવિધ પ્રશ્નો ઉપર આ પ્રકારના વિચારોનિમય થયા કરે તે અત્યંત કષ્ટ છે અને તેથી સર્વ ગૃહપતિભાઈઓને પોતાના અનુભવો અને વિચારો લખી મોકલવા અમારી વિનંતિ છે.

હરભાઈ.

શ્રી. હરભાઈ,

છાત્રાલય પત્રિકા નં. ૭માં શ્રી. કલ્યાણુરાય નથુભાઈ જોડીને “છાત્રાલયનાં ખર્ચાળ રસોડાં” એ સંગ્રાંધી લેખ મેં વાંચેલ છે. વાંચીને મને જે વિચારો આપ્યા હતા એ તમને લખી જણાવું છું જે કે આજે તો એને દોઢ માસ થવા આવ્યો છે. તુરત જ લખવા ઈચ્છતો હતો પણ કામ ઘણું રહે છે. આજે તો ખીજા કામને ભોગે પણ લખી નાખવા બેઠો છું.

એક તો એ લેખ તમે બરાબર વાંચ્યો જ હશે. એમના બધા વિચારો તમને બરાબર લાગે છે ?

ખીલું : એમાં ઉણપ જણાઈ હોય તો તે કંઈ છે ?

તમારા આ વિધેના વિચારો સ્વતંત્ર રીતે દર્શાવ્યા હોત તો સરખામણી કરી માર્ગ દાઢવો વધારે અનુકૂળ થઈ પડત.

મને તીવ્રેના વિચારો આપ્યા હતા.

લેખકના લખવા ઉપરથી લાગે છે કે અવ્યાસપદ્ધતિ-અવસ્થા આલોચ્યાર વગેરે આ ને આ જ રહે છતાં એમાં ઝીણવટ, દેખરેખ, ચોક્કસાઈ, કચ્કસર વગેરેથી ફેરફાર થઈ શકે. મૂળ પદ્ધતિ અથવા પાયો જ બરાબર છે ને એમાં જ ફેરફાર થવાની પ્રથમ જરૂર છે. સહેલ મૂળને સુધારવાના ઉપાય શોધવાને બદલે તેઓ પરમાર્થ ડાળાં પાંડાં સુધારવા ઉપર ગયા છે. કાં તો આ વસ્તુ તેમના લક્ષમાં નથી આવી, અથવા આવી હશે તો એનો ઉપાય અધરો ને તુરતમાં ન કળ આપે એવો લાગવાથી છોડી દીધો છે. એમણે

ખતાવેલ રસ્તો તુરતમાં ફળ આપે તેવો છે પણ સમગ્ર જીવનની દૃષ્ટિએ એની અસર ઉપલક્ષ્ય જણાય છે.

“ ઉપાય શો ? ” એમ કહીને લખ્યું છે એમાં “ છત્રો પોતાની રસોઇ પોતે વારાફરતી કરે તો રસોવાની મોટી દલાલીના ભારમાંથી પોતાના વાલીઓને બચાવી શકે. ” એમ ખતાવ્યું છે.

આ બની શકે એવી વાત છે ? કેવી રીતે બને ? વિદ્યાર્થીઓ શું રાંધે ને કેમ રાંધે ? રાંધવાની આવડત સહેજે મળી જાય એવી સહેલી નથી. વળી એકાદ દિવસ રાંધી ખાવું હોય તો ફીક, પણ કાયમ દાથે રાંધી ખાવું આશરું પડી જાય. આ તો વળી બીજા દસ બાર જણને રાંધી ખવરાવવું ! અનુભવ હોય એને ખબર પડે કે તાપ ન થતો હોય, પુષ્કળ ધૂમાડો હોય, આંખમાંથી આંસુ પડતાં હોય ત્યારે રાંધવાનું કેવું મીઠું લાગે ! એમાસાની હેરાનગતિ તો જુદી જ !

ભાખરી, શાક, ખીચડી, રોટલા ને રોટલી જેવી સાદી રસોઇ ઉપર ખરાબર કાબેલિયત મેળવતાં બે વર્ષ સહેજે જાય છે ત્યારે મિષ્ટાન્ન ને સારાં દાળ, ભાત, શાક, રોટલી ઉપર હાથ જમતાં તો ત્રણ ત્રણ વર્ષ તો લાગે. પણ માનો કે હમેશ દાળ, ભાત, શાક, રોટલી, અથાણાં, રાયતાં વગેરેની જરૂર નથી; એ તો સાદી રસોઇ કરીને ચલાવી લ્યે. વિચારીને કહો કે રોટલો, શાક, ખીચડી, ભાખરી વગેરેથી ચલાવી લેવા કેટલા વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર હશે ? એમને બીજાનું જોઇને અસંતોષ નહિ થાય કે ? વિદ્યાર્થીઓને જમવામાં સ્વાર્થવૃત્તિ મુખ્ય હોય છે. જમવું એ શરીરના પોષણ માટે જ છે, રવાદની જરૂર નથી વગેરે વાત એમને એ અવસ્થાએ ગળે ન ઉતરે તેવી છે.

રાંધવા પાછળ અનેક વસ્તુઓ હિબી છે. નિયમિતતા જોઇએ, અવસ્થા જોઇએ, ચીવટ જોઇએ, ખાંત ને ઝડપ જોઇએ. ‘ એક તોલડી તેર વાનાં માગે. ’ એમ રાંધવા પાછળ જે જે સાક વસ્તુઓ જોઇએ એ બધી જ તૈયાર જોઇએ. ઘણી વાર એટલી ચપલતાવાળાને વધારે આજસ થાય છે. બજતણ સાવવાની, લોટ બાંધવાની આજસ થાય છે. ને અર્ધી પોણી કલાક સહેજે ચાલી જાય છે. જમ્યા પછી બધું વ્યવસ્થિત કરવાની આજસ થઇ જાય છે. જેમણે વાંદાનું ઘર ને એનું રસોડું જોયું હોય એમને એ ખ્યાલ આવી શકે.

પણ જે વિદ્યાર્થીઓમાં વ્યવસ્થા હોય, નિયમિતતા હોય, અન્ય બીજા જે જે મદદની જરૂર હોય એ મળતી હોય, એ ઉપરાંત અત્યારની જીવન-પ્રથા (સામાજિક-ધારણ) અજુતરનો બોળે હળવો થાય તો વિદ્યાર્થીઓ જરૂર

આ કરી શકે. હર્ષથી કરે એમાં જરાએ શંકા નથી.

ઉંચ નીચની માન્યતા, અસમાનતા, એટ્રીક્ટ, બાહ્યાચાર વગેરેના પડખા છાત્રાસયમાં પણ પડે છે. અભ્યાસની કૃત્રિમતા ને બોલે હદ વિનાનાં છે. આવી સ્થિતિમાં વિદ્યાર્થીઓ હાથે રાંધે કે રાંધી ખવરાવે એ બની શકે એવું નથી. કાણુ રાંધવા તૈયાર થાય? કાણુ પોતાનો સમય બોવા તૈયાર થાય? સૌને પરીક્ષાનો રાક્ષસ ડરાવતો હોય, સૌને માર્ક લક્ષ્યાવતા હોય, સૌને પોતામાં જ પોતાનું જીવનધ્યેય ને જીવનકર્તવ્ય સમાએલાં લાગતાં હોય.

બીજો ને ત્રીજો ઉપાય એ બની શકે તેમ છે. પણ ડોશી ખડતલ જોઈએ, એની દેખરેખ રાખનાર કાંઈક જોઈએ, એની પાસેથી કામ લેનાર કાંઈ ઉસ્તાદ જોઈએ; નહિતર એ તો ઉલટું બારે પડી જાય. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના અભ્યાસને બોગે કામ કરવું ખૂંચશે નહિ કે? પરીક્ષક રસોડામાં મદદ કરવા બદલ એને જુદા ને સહેલા પ્રશ્નપત્રો નથી આપવાનો!

એ કરતાં એક વધારે સારો ઉપાય છે. તે એ કે ડોશીને માની જેમ નાખી દે. માદીકગનું કુટુંબ વસે એટલા જ ભાવથી દસ બાર વિદ્યાર્થીઓ ટોળું મળીને રહે ને આદર્શ સંયુક્ત કુટુંબના ભાવથી રહે તો અધું કામ મરમ આંત. ડોશીને અધું પોતાનું જ લાગે. સૌ વિદ્યાર્થીઓ ફરજ સમજીને અમુક કામ વહેચી દે. આમ થાય તો જીવનમાં રસ આવે, ભણતર હળવું થાય ને અર્થમાં ઘટાડો થાય. આવો ભાવ ફળવલો વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં છે.

ચોથો ઉપાય બહુ વ્યવહાર નથી લાગતો. અત્યારે તો ભાગ્યે જ કાંઈ એવો વાલી હશે કે સંસ્થાના કામ માટે પોતાનો વખત આપે ને ત્યાં જઈ આવી વ્યવસ્થામાં મદદ કરે. એકાદ સંસ્થાને મળી રહે પણ બધે બની શકે એવી અત્યારની સ્થિતિ નથી. આવી દેખરેખનો બાર તો ગૃહપતિ અથવા મંડળના એકાદ સભ્ય માથે જ રહેવાનો.

“છાત્રાસયનાં રસોડાંનું અર્થ કમી ઠરાવવાની વૃત્તિથી વિદ્યાર્થીઓની સેવા કરવા કોઈ મંડળ સ્થપાય તો સભ્ય માટે કામના દગલા પડ્યા છે.” આનો અર્થ તો એમ થયો કે જે મૂળમાં સડો લાગ્યો છે એ સુધારવાને બદલે રોગનાં બાહ્યચરિતો ઉપર મક્કમપટ્ટા કરવા લાગી જવું. મૂળ સડો જ શા માટે પ્રથમ દૂર ન કરવો? મૂળ બૂલ અવગણીને ચાલતાં બૂલોની પરંપરા ઉભી થઈ છે. એને માટે અનેક થીગડાં દીધે જ જઈએ છીએ પણ આરો નથી આવતો. મૂળ સુધારવાથી આપોઆપ અધું સરખું થઈ જવાનું.

“ ભાર બહુ વધી પડ્યો છે. ” “ આપણા વિદ્યાર્થીઓ આ ભારના બેગનમાં ઘણે અંશે સ્વમાનની લાગણી ગુમાવવાં લાગ્યા છે. ” દેશના સમજી ને કેળવાએલ માણસો પાસેથી પણ સ્વમાનની લાગણી સરી પડે છે, સારે વિદ્યાર્થીઓને શો દોષ દેવો ! દેશનું સામાજિક ને રાજકીય ચોક્કું એવું સમજી ને ચોતરફનું છે કે વિદ્યાર્થીઓને એમાં બંધ બેસતા થઈ જવું પડે છે, ચોક્કું તોણા વિના આ બધું ન બની શકે એવું છે. સ્વમાન-સ્વાતંત્ર્ય વગેરે ચોક્કાની બહાર રહેનારી વસ્તુઓ છે.

આપનો પરિચિત...

હુડતુતુ

ગયા ડિસેમ્બર માસમાં ભાવનગર મુકામે કાકિયાવાડ વિભાગનું છાત્રાલય સંમેલન ભરાયું હતું સારે હાજર રહેલા ભાઈઓ પૈકી કેટલાકે પોતાનાં છાત્રાલયોમાં રમતો દેશી રમતોને પદ્ધતિસર ગોઠવી તેનું શાસ્ત્ર નિર્માણ કરવાનું માથે લીધેલું. તે ભાઈઓ પૈકી જાયા અત્યજ આશ્રમવાળા ભાઈ રામનારાયણ પાંડકે ‘ હુડતુતુની રમત ’ સંબંધે એક શાસ્ત્રીય લેખ લખી મોકલ્યો છે. ખીજા કોઈ ભાઈઓ તરફથી હજી કશું પણ લખાણ મળ્યું નથી.

આલતા માસમાં અમદાવાદ મુકામે ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન ભરાયાનું છે તે પ્રસંગે અન્ય ભાઈઓને પણ પોને માથે લીધેલું કામ પાર પાડવાની રમૂતિ મળે તેટલા માટે ભાઈ રામનારાયણનો આ લેખ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. આશા છે કે ખીજા પણ રમતોના શોખીન ગૃહપતિભાઈઓ દેશી રમતોને પદ્ધતિસર બનાવી આવા લેખો તૈયાર કરશે. આંવા ધણા લેખો થઈ જાય તો દેશી રમતોનું એક નાનકડું પુસ્તક તૈયાર કરી પ્રગટ કરવાની અનુકૂળતા પણ સાંપડે.

હરભાઈ.

હુડતુતુની રમત

પરિચય

પાંડવોમાં બીમસેન, કૌરવમાં દુર્યોધન, જાદવોમાં બલભદ્ર તેમ મૈદાની રમતોમાં હુડતુતુ. બજા અને જળ બંને આ રમતથી આવે છે. એકેએક અવધવોને બજાવાન બનાવવા સાથે અપગતા પણ કેળવવી હોય તો હુડતુતુનું શરણ લેવું.

આમાં શ્વાસ લઈને સામા પટમાં અડવાનું હોય છે, જેથી ફેફસાંને

યોગ્ય કસરત મળે છે. શરીરના યંત્રમાં ફેફસાંનું સ્થાન અગત્યનું છે. ફેફસાં સુધારવા માણસને હવા ખાવા જવું પડે છે. ફેફસાં બગડેલા માણસ જીવવા કરતાં મરવું વધારે પસંદ કરે છે. એટલે જે રમત આવા ઉપયોગી અંગને ઢળવે છે તે રમત ખરેખર રમવા જેવી હોવી જોઈએ.

હુડપુટુ રમવાથી આંખ ગરુડ જેવી તીક્ષ્ણ થાય છે. પોતાના પટમાં ધૂમતા દુશ્મનને સાચળના મૂળમાંથી ઉપાડી લેવા માટે નજર એકાગ્ર કરી રાખવી પડે છે. અને એ પ્રમાણે રમત દરમિયાન ત્રાટકતો યોગ સધાય છે જેને પરિણામે આંખ તેજસ્વી બને છે. આપણા બુદ્ધિપ્રધાન સમાજમાં આંખનું મહત્ત્વ સમજાવવું પડે તેમ નથી. દસ ટકા ચસ્માનો ભાંગીને ભુકો કરવો હોય તો હુડપુટુને શરણે જાયો.

ખીજી થોડીક જ રમતો છે કે જેમાં આપણાં હાડકાં ફૂલાં અને મજા જીવ થાય. સામા પટમાં ચડેલો ભેડ ન્યારે દુશ્મનના હાથમાં સપડાય છે ત્યારે એનાં હાડકાંની ઢળવણી શરૂ થાય છે. એકલે હાથે પાંચ સાત દુશ્મનને હંકાવતો, શરીરને ઉંચું લીધા વિના ભૂમિ માતા સાથે ઘસડતો જ્યારે તે મીન ઉપર પોતાનો હાથ મૂકી દે છે ત્યારે એ વિજયના સ્મરણચિહ્ન તરીકે એના ગોદણ અને કોણી ઉપર લાલ ચંદ્રક અંકાઈ રહે છે. આમ હાડ ચામ કેળવનારી, મહાબુદ્ધ શીખવનારી, સાહસને વધારનારી આ રમત ખરેખર રમવા જેવી છે.

પગ તો બગ્ગરમાં બે વાર શાક લેવા જઈએ ત્યાં ઢળવાઈ જાય છે એટલે એને માટે કાંઈ કહેવાનું નથી. હાથ પણ સવારથી સાંજ સુધી ધણું કામ આપે છે. એટલે હાથ પણ મજાજીત કરવાનું આ રમતનું કામ ગોણું ગણાશે.

વ્યવસ્થિત રીતે શાંતિથી રમતો રમાવી જોઈએ એ વાત સૌને પસંદ છે. હમણાં હમણાં તો એવો પવન જ ચાલ્યો છે કે બસ શાંતિ, શાંતિ. બાલમંદિરમાં શાંતિ, બોજનમાં શાંતિ, વર્ગમાં શાંતિ ને રમતમાં પણ શાંતિ. બહુ સારું; શાંતિ રાખીએ. અમારી આ માનીતી રમત પણ શાંતિથી વ્યવસ્થિત રીતે રમી શકાય છે. જો કે અમારા બાપદાદાને એની જરૂર નહોતી લાગી અને એમણે ગેરવ્યવસ્થા અને અશાંતિનાં નુકસાન હસને મ્હોંએ સહન કર્યાં છે. છતાં હવે એના બેટા બેટીઓ એ સહન કરવાની શક્તિ શુભાવી બેઠાં છે તો આપણે શાંતિ રાખીએ. એને માટે બસ એક જ

નિયમની જરૂર હતી. તે શોધાયો. કાલંબસને અમેરિકા જાઓ તેમ આ નિયમ જાઓ. એ નિયમ તે આ: “ખોલે તે માર.”

વ્યવસ્થા માટે મધ્યસ્થ (અધ્યાપર), અને ઉભાવડીયા (કેપ્ટન) ને કાળજી રાખવી પડશે. મધ્યસ્થ એવો હોય કે તકરાર થઇ કે તરત નિર્ણય આપે. એની ચોકસાઈ આંખ અને જાદુઈ મગજ તરત જ સત્યાસત્ય પારખી લે. અર્ધી વાને જ કશી જાણ કે આ દરમિયાન છે અથવા આ જૂઠો છે.

ઉભાવડીયાનું કામ સરદારનું છે. કંપે વખતે ક્યા ભાગ ઉપરથી ક્યા સૈનિકે હક્કો કરવો એની તજજીજ એણે હરવખત રાખવી પડે છે. એમાં એ નિષ્ફળ જાય તો રમત હારવા ઉપરાંત ગેરવ્યવસ્થા પણ એને ભાગે આવે છે.

આ રમત અમારા શ્રી ગાંધીજી અત્યંત આત્મમતા વિદ્યાર્થીઓ આજ પાંચ માસથી રમે છે. જેમ અમે એનાં ઉપર આકર્ષીત છીએ તેમ અમારા વિદ્યાર્થીઓ પણ આ રમત ઉપર મુગ્ધ છે. રમતમાં અયોગ્ય રમનારને દારણે ગેરવ્યવસ્થા અને અસાંતિ થાય તો તેનો દોષ અમારી આ પ્રિયતમા રમતને ન દેશો.

હેવટ આ રમત જે કોઇ યોગ્ય રીતે યોગ્ય સમયે રમશે તે જીતવાનું આયુષ્યવાન ક્ષમાવાન ને ધનવાન બનશે. ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

રમવાની રીત

રમનારમાંથી એ ઉભાવડીયા (કેપ્ટન) થાય. બાકીના બધાને જાણી ગોડીયા થઇ પડી આવે અથવા એક કતાર થઇ સામે બિલા રહે ને ઉભાવડીયા વારાફરતી માગી લે. એ પક્ષો પાંચા એમ કહેવાય.

બન્ને પક્ષ રમતના મેદાનમાં એ પટ દોરી રાખ્યા હોય તેમાં સામ સામા બિલા રહે.

એક પક્ષનો ભેડ ‘હુકુતુ...’* બોલતો બોલતો એક જાસે સામ પટમાં જાય એટલે રમત શરૂ થાય. એક બીજા પક્ષના મરે, જીવતા થાય એમ કરતાં હેવટ બેમાંથી એક પક્ષનો એક પણ ભેડ જીવતો ન રહે ત્યારે રમત પૂરી થઇ ગણાય.

સંજ્ઞાઓ

પટ: બન્ને પક્ષને રમત માટે બિલા રહેવાની જગ્યા.

*હુકુતુ સિવાય બીજા ધણા આસ લઇ રાખ્યા;

મીન: પટ ફરતી ચોમેર દોરેલી લીટી. એને હદ પણ કહેવામાં આવે છે.

પાટો: બન્ને પટની વચ્ચે આડી દોરેલી લીટીને પાટો કહે છે.

કાંધી: પાટાના ચાર ખુણાઓ.

માર: સામા પક્ષનો બેડ પટમાં આવીને શ્વાસ પજા પહેલાં જેને અડી જાય તે માર થયો ગણાય એટલે કે તે રમતમાંથી દૂર રહે.

જીવતો: સામા પક્ષના બેડને માર કરવાની આપણો એક બેડ ઉભો થાય તેને જીવતો થયો એમ કહેવાય.

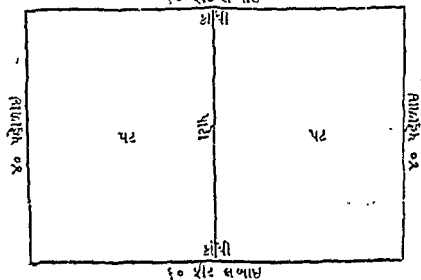
ઉભાવડીયા: સરખે સરખા બે રમનાર પણ પાડવા માટે પ્રથમ ઉભા રહે તે.

મધ્યસ્થ: બે પક્ષને વાંધા પડતાં સાચા જોડાનો નિર્ણય આપવા નીમેલ માણસ.

પટ

૨૦ વિદ્યાર્થીઓને રમવા માટે નીચે પ્રમાણે પટ દોરવો જોઈએ.

૬૦ ફીટ લંબાઈ

પટ આવી વચારે લાંબો હશે તો રમત ચડશે નહિ. દ્વંદ્વમાં તો મળ ૪૮ નહિ પડે.

નિયમો

- ૧ 'દુડનુડ' બોલના બોલના એક પક્ષનો બેડ સામા પક્ષના બેડને અડીને શ્વાસ આવું હોય તે દરમિયાન પોતાના શરીરનો કોઈ પણ ભાગ પાટાને અડાડી દેશે તો સામા પક્ષનો બેડ માર ગણાશે.

- ૨ એક પક્ષનો બેરૂ માર થતાં બીજા પક્ષનો બેરૂ જીવનો થશે.
- ૩, શ્વાસ લઇને ચડનારને સામા પક્ષના બેરૂ પોતાના પટમાં શ્વાસ મૂકાઇ જતાં મુઠી પકડી રાખશે તો ચડનાર માર ગણાશે.
- ૪ એક સાથે બે જુલુ ચડે તો પાછળથી જનાર માર ગણાય.
- ૫ વારા ફરતી સામસામા પક્ષના બેરૂ ચડવાને બદલે એક જ પક્ષનો બેરૂ ફરી વાર ચડે તો તે માર થાય.
- ૬ પુલુ જે પક્ષનો બેરૂ માર થાય તે જ પક્ષનો બીજો બેરૂ ફરી વાર ચડે.
- ૭ મીનતી બહાર શરીરનો કાંઈ પલુ લાગ જાય તો તે માર ગણાય.
- ૮ પોતાનો માર થએલ બેરૂ પટમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી જ સામા પટમાં શ્વાસ લઇને ચડી શકાય.
- ૯ સામા પક્ષના બેરૂને પોતાના પટમાંથી ધક્કો મારીને મીન બહાર ટાંકવાથી સામા પક્ષનો ચડનાર બેરૂ માર ગણાય.
- ૧૦ રમત ચાલુ હોય તે દરમિયાન ઉભાવડીયા સિવાય કાંઈ પલુ બોલે તો તે માર ગણાય.
- ૧૧ મધ્યસ્થનો નિર્જુય વગર આનાકાનીએ રમનારે માથે ચડાવવો જોઈએ.

નોંધ: આ મુખ્ય નિયમો આપ્યા છે. બીજા રમત દરમિયાન ધણા પેટા નિયમો નીકળે છે જે બાળકમાં મધ્યસ્થનો નિર્જુય એ જ પ્રમાણ લેખાય.

પર્યાય શબ્દો

મીન=નિદાનરેખા

માર=બાદ

બેરૂ=સિદ્ધ

પારો=પાણરેખા

ના માર=ના બાદ

પ્રશ્નોત્તર

એક ભાઈ પ્રશ્ન પૂછે છે કે કોઈ મોટાભાઈ કે પિતા પોતાના નાના-ભાઈ કે પુત્રને મારે પણ તેવી શિક્ષાની પાછળ બાળકના હિતગ્રી શુદ્ધિ હોય તો તેવી વિતલુદ્ધિથી શિક્ષા યદ શક કે નહિ ?

હજી પણ આવા પ્રશ્નો આપણા મનમાં ઉભા થાય છે તે માનસ-શાસ્ત્રનું આપણું ઠટકું બધું અજ્ઞાન છે તેનું પર્યાય સૂચન કરે છે.

આવો જ એક બીજો પ્રશ્ન એમ પણ પૂછાયો છે કે પ્રેમથી શિક્ષા યદ શક કે નહિ ? પ્રેમ અને શિક્ષા પરસ્પર-વિરોધી ભાવોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેથી 'પ્રેમથી શિક્ષા' એ શબ્દરચના જ ખોટી છે. પ્રેમ હોય ત્યાં શિક્ષાતે સ્થાન નથી, અને શિક્ષા જે કોઈને પણ જે સમયે-દરવામાં આવે-તે

એમ જ્યારે દલીલ કરવામાં આવે છે ત્યારે તો હદ થઈ જાય છે ! આપણે હવે સમજી લેવું જોઈએ કે વિદ્યાર્થીને શિક્ષા કરવામાં તેનું દિન નહિ પણ બારે મોડું અદિત સમાજેનું છે.

આપણી દૃષ્ટિએ ખરાબ લાગે તેવું એક કામ વિદ્યાર્થી કરે છે. એ કામને આપણે આપણી દૃષ્ટિથી જોતા હોઈએ છીએ તેથી આપણને તે ગુન્હો લાગે છે, અને તેવા ગુન્હા બદલ આપણે તેને શિક્ષા કરવા પ્રેરાઈએ છીએ. આવું પરિણામ શું આવે છે તે જોઈએ.

પહેલાં તો પોતે જે કામને નિર્દોષ માન્યું છે તેને જા માટે સદાચ ગણવામાં આવે છે તે તેને સમજાતું નથી. આપણે પણ તે વખતે ક્રોધાવિષ્ટ થયા હોઈએ છીએ તેથી તેને સમજાવવાનો કશો પણ પ્રયાન કરી શકતા નથી. વળી તે કામ મોટેરાંને ન ગમ્યું તેટલા માટે શિક્ષા જ જા સાર થતી જોઈએ તે પણ બાળકને સમજાતું નથી. આ બંને પ્રકારના વિચારોથી બાળક પોતાને અન્યાય થતો હોય તેમ માને છે. માર ખાનાર બાળકના મનમાં મોટેરાંના આવા વર્તન સામે અણગમો પેદા થાય છે અને અણગમમાંથી વૈર વૃત્તિ પણ જન્મે છે. એક તરફથી આપણને પોતાને નહિ ગમતા કામ બદલ આપણે ગુસ્સે થઈએ છીએ અને શિક્ષા કરવાની હદ સુધી જઈએ છીએ અને બીજી તરફથી તેવા પ્રસંગોનાં પુનરાવર્તનો દ્વારા માર ખાનાર વધારે ને વધારે વૈર વૃત્તિનું સેવન કંતો જાય છે. પરિણામે આપણો ક્રોધ વધતો જાય અને નિર્બળ બાળકની વૈર વૃત્તિ વધતી જાય. આવું પરિણામ લાવવામાં કંઈ જાતની દિલ્લદષ્ટિ સમાજેલી છે તે આપણને સમજાતું નથી.

માનસલાજના પ્રદેશોમાં જે પ્રકારનું અફભુત ખેડાય થઈ રહ્યું છે તે વડે પૂરતાર થઈ ચૂક્યું છે કે શિક્ષાનાં પરિણામો બહુ જ ભયંકર આવે છે. અને આપણે પણ આપણી નજર આગળ જોઈએ છીએ કે સમાજમાં ગુન્હાઓ બદલ શિક્ષાનું ધોરણ જેટલું વધતું જાય છે અને આકરું થતું જાય છે તેટલા પ્રમાણમાં ગુન્હાઓ વધે જ જાય છે. સમાજ-શર્યા કે રાજસંસ્થા લોકના દિલની દૃષ્ટિએ (!) જેમ શિક્ષાનું પ્રમાણ વધારે-જેમ તેના પ્રકારે વધારે છે તેમ તેમ સમાજમાં માનસિક રોગો વધારે પ્રમાણમાં ફાટી નીકળે છે અને ગુન્હાઓનું પ્રમાણ વધે જ જાય છે. જેમ પદ્ધતિનો સમાજમાં સ્વીકાર થવા પછી અથવા તો મૃત્યુદંડની પ્રથા સમાજમાં પ્રવેશ પામ્યા પછી ફેડીઓની સંખ્યા અને સાથે સાથે જેલોની

સંખ્યા વધ્યા જ કરી છે; અને ખુનીઓની સંખ્યામાં પણ ખૂબ મોટો વધારો થયે જ ગયો છે. આ હકીકત આપણે જરાબર નીહાળી લઈએ તો શિક્ષાપદ્ધતિને જરૂર નાશ કરીએ.

શિક્ષાને ખદ્દો શું કરવું તેનો વિચાર આપણે આગલા લેખમાં કરી ગયા છીએ તેથી અહીં નહિ કરીએ. સામી વ્યક્તિનું હિત જે કાંઈના મનમાં હોય તેણે તેના હિતની ખુદ્દિએ જ તેને શિક્ષા નહિ કરવી. જ્યારે જ્યારે પણ આપણી પોતાની નિર્જીવતાને કારણે આપણાથી ખીજને શિક્ષા થઈ જાય ત્યારે ત્યારે માની લેવું કે આપણે તેનું કશું જ હિત નથી કર્યું પણ ચોક્કસ અહિત કર્યું છે.

હરભાઈ.

ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન—અમદાવાદ

લગભગ એ વર્ષ ઉપર અમરેલીમાં ખીજું છાત્રાલય સંમેલન ભરાયું ત્યારે તે સંમેલનના પ્રમુખ શ્રી. કાકાસાહેબ કલેલકરે ત્રીજું સંમેલન અમદાવાદમાં ભરવા માટે આમંત્રણ આપેલું. તે મુજબ ગયા ફેબ્રુઆરી માસમાં મહેલી અમદાવાદનાં સવળાં છાત્રાલયોના પ્રતિનિધિઓની સલાએ તે સંમેલન માર્ચ માસમાં છેલ્લા અઠવાડિયામાં રાખવાનું ઠરાવેલું અને તેના પ્રમુખ તરીકે દક્ષિણમૂર્તિના સંચાલક અને છાત્રાલય સંચાલનના ઉંડા અભ્યાસી અને અનુભવી શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ ટાળીદાસ ભટ્ટ (નાનાભાઈ) ને ચૂંટ્યા. પરંતુ તે અરસામાં તેમના ઉપર કૌટુંબિક આપત્તિ આવી પડવાને લીધે તેમ જ તેમની માંદગીના લીધે સંમેલન અચોક્કસ મુદત માટે મુલતવી રાખવું પડેલું.

આવતા જાન્યુઆરી માસના ખીજા અઠવાડિયાના અંતમાં થનાર ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના પદવીદાન સમારંભ વખતે તે સંમેલન ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં ભરવાનું અમદાવાદના સ્વાગત મંડળે ઠરાવ્યું છે અને તેને લગતી તૈયારીઓ પણ શરૂ કરી દીધી છે.

સંમેલનમાં છૂટથી અને જવાબદાર રીતે ચર્ચા થઈ શકે તે સાથે સ્વાગત મંડળે ઠરાવ્યું છે કે ભાષણો તેમ જ નિબંધો અગાઉથી જાપાવીને લાગતી વળગતી સંસ્થાના સંચાલકો તેમ જ આ વિષયમાં રસ ધરાવતી વ્યક્તિઓને મોકલી દેવાં તથા કેટલાક પ્રશ્નોની ચર્ચા પહેલેથી જાપા દ્વારા કરી લેવી. આથી સંમેલનમાં ચર્ચા માટે વખત વધારે મળશે, અને સવળા પહેલેથી વિચાર કરીને આવ્યા હશે તેથી ચર્ચા અભ્યાસપૂર્ણ તેમ જ જવાબદારીવાળી હશે.

આ પ્રમાણે નિર્ણયો વખતસર પ્રસિદ્ધ કરી શકાય તે સારું એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે સધળા નિયમો મંત્રીને તા. ૨૦મી ડિસેમ્બર પહેલાં મળી જાય એ રીતે લેખકોને તે મોકલાવવા જણાવવું. નિર્ણયો માટે નીચેની માર્ગદર્શક યાદી તૈયાર કરવામાં આવી છે. તે જે લાઇઓ અથવા બહેનો આ વિષયમાં રસ ધરાવતાં હોય તેમને પોતાના અભ્યાસના અનુકુળ વિષયો ઉપર મોડામાં મોડો તા. ૨૦મી ડિસેમ્બર સુધીમાં નિર્ણય મોકલવા વિનંતી છે.

આશા છે કે ગુજરાતનાં છાત્રાલયોના સંચાલકો તેમ જ રસ ધરાવતી વ્યક્તિઓ આ સંમેલનને સફળ બનાવવા પોતાથી બનતું કરવા ચૂકશે નહિ.

સંમેલનને લગતો સધળો પત્રવ્યવહાર મંત્રી, ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ એ સરનામે કરવો.

નિર્ણયો માટે માર્ગદર્શક યાદી નીચે મુજબ છે:—

૧. કોઇ પણ સંસ્થાને છાત્રાલય ગણવા માટે તેમાં ઓછામાં ઓછી કેટલી સગવડો અને વ્યવસ્થા હોવાં જોઇએ ?

૨. છાત્રાલયનું માર્ગદર્શક સમયપત્રક તથા છાત્રાલયના વ્યવસ્થિત તંત્રની રૂપરેખા (જુદાં જુદાં ખાતાં, પત્રકો, સૂચના વગેરેનો સંગ્રહ)

૩. શૃદ્ધપતિના કાર્યક્ષેત્રમાં વ્યવસ્થાપક મંડળની કેટલી દરમ્યાનગીરી હોઇ શકે ?

૪. ખોરાકને અંગે નીચેના સવાલો:—

અ રસોડાની સગવડ. આ જમવાના સમય. ૬ ખોરાકમાં શું શું હોવું જોઇએ અને કેટલા પ્રમાણમાં ? ૭ બાળક અને પુરુષ વયના વિદ્યાર્થીઓ માટે જુદા જુદા ખોરાકની વ્યવસ્થા.

૫. જુદા જુદા ઉત્સવો અને તહેવારો અનુરૂપ રીતે ઉજવવાના પ્રકારો.

૬ ધર્મશિક્ષણ અને ધર્મપાલન.

૭ છાત્રોને અભ્યાસમાં મદદ.

૧૦ પર્યાટનો અને પ્રવાસો.

૮ સ્વચ્છતા.

૧૧ સ્વાસ્થ્ય અને ઉદ્યોગ.

૯ આરોગ્ય.

૧૨ સંગ.

૧૩ છાત્રો અને શૃદ્ધપતિ વચ્ચેના ગતમાહની મીમાંસા.

૧૪ વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય.

૧૫ કઇ હિંમર પછીનાં બાળકોને છાત્રાલયમાં દાખલ કરી શકાય ?

૧૬ પરણેલા વિદ્યાર્થીઓ વિષે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

કાર્તિક ૧૬ ૧૩/૮૬

શુક્રવાર તા. ૨૬-૧૧-૨૬

જગજીવનદાસ મહેતા

જેઠાલાલ ગાંધી

મંત્રીઓ : ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન

કાર્યાલય તરફથી:—

ચાલુ માસમાં જેઠાએલી સંસ્થાઓ

૨૩ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થિગૃહ

ભાવનગર

નવો અંક વી. પી. થશે

આ અંક સાથે છાત્રાલયનું ત્રીજું વર્ષ પૂરું થાય છે. જાનેવારી માસનો અંક ચોથા વર્ષનો પહેલો અંક થશે. આહુકો પોતાનું ચોથા વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧-૦-૦ ભાવનગર છાત્રાલય કાર્યાલયમાં મ. ઓ. થી સત્વર મોકલી આપે. ૧૫ મી જાનેવારી સુધીમાં લવાજમ નહિ આવ્યાં હોય તેવા આહુકોને તે અંક રૂ. ૧-૨-૦ ના વી. પી. થી રવાના થશે જે તેમણે સ્વીકારી લેવાની વ્યવસ્થા કરવી. બંધ થનાર આહુકો તેવા બબર સમયસર આપવાની કૃપા કરે અને કાર્યાલયને નાહકના ખર્ચમાંથી બચાવે.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના બે સિલિંગ.

લેખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતા રાડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થું

૧૯૩૦

અંક ૧ લે:

તા.ચુઆરી

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

મોટો કોણ થાય છે ?

જે જાણે છે પણ બકતો નથી;

જે વિચારો કરે છે પણ

મનસૂબા કરતો નથી; જે

કર્મો કરે છે પણ કર્મજડ

થઈ જતો નથી.

એ જ મોટો થઈ શકે છે.

આભાર

છેલ્લા આર માસ સુધી નાંમનું તંત્રીપદ ભોગવી આજે પાછો વાચ-
નારની સેવામાં હાજર થયા છું. મારી આખીયે માંદગી દરમ્યાન મારા મિત્ર
શ્રી. હરભાઈએ આ માસિકના તંત્રને ચલાવ્યું એ ખાતર હું તેમનો આભારી
તો છું જ, પણ મારા અને તેમના સંબંધનો વિચાર કરતાં એ આભારના
શબ્દોને મારે રોંટી રાખવા પડે છે. છાત્રાલય મંડળે મારી અવેજમાં શ્રી.
હરભાઈને સ્વીકારી લીધા તે એમનો આભાર જ ના ? વાચકભાઈઓએ
પણ આખા વર્ષ સુધી શ્રી. હરભાઈ એજે વાનીઓ પીરસી તે લાવથી લીધી
અને આપણા છાત્રાલયને ટટાર રાખ્યું તે માટે તેમનો સૌથી મોટો આભાર.
આજે ફરીથી હું આપની સેવામાં હાજર થાઉં છું. શ્રી. હરભાઈ તો
મારા રોજના સોજતી છે તે આપ જાણો છો.

પ્રભુ મને આ તંત્ર ચલાવવાનું જળ આપો.

નાનાભાઈ.

નવું વર્ષ

નવું વર્ષ એટલે જૂના વર્ષની સતમાથી નવા વર્ષના પ્રસાતનો ઉદય.
નવું વર્ષ એટલે હર્ષ થઈ ગયેલાં બંધનોનો ત્યાગ અને હવન્ત સ્વતંત્ર
બંધનોનો સ્વીકાર. નવું વર્ષ એટલે જૂના વર્ષનાં જમા ઉધારની તારવણી,
અને નવા વેપારની દિશાનો આંક.

આપણે છાત્રાલયોમાં પણ જમા ઉધાર પાસાં તો છે જ. ચાલોને
આપણે આપણો મેળ તપાસીએ.

ગયા વર્ષમાં શોં શો નફો થયો તે પહેલું જોઈ લઈએ.

આપણા પ્રયત્નથી—

૧ વિદ્યાર્થીઓ તરફ આપણો કેટલો આદર વખો ?

૨ આપણે પોતાના હવનમાં મન, વાણી અને ક્રિયાની કેટલી
એકતા સાધી ?

૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓના હવનમાં સ્વચ્છતા ઉતરી ?

૪ કેટલા વિદ્યાર્થીઓની ચોરસ પંડાઈ ગઈ ?

૫ કેટલા શુંડા વિદ્યાર્થીઓ શુંડા મરી ગયા ?

૬ કેટલા બ્લીકલું વિદ્યાર્થીઓએ બ્લીક છોડી ?

૭ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ જનનીય જદીમાંથી ઉગ્યા ?

૮ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ સ્વાશ્રયી થતાં રીખ્યા ?

૯ કેટલા વિદ્યાર્થીઓનાં શરીરો સુદૃઢ થયાં ?

૧૦ કેટલા વિદ્યાર્થીઓનાં અંતર ધાર્મિકતાને પંથે પડ્યાં ?

૧૧ કેટલા વિદ્યાર્થીઓમાં ભાતુભાવ આવ્યો ?

૧૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓમાં વ્યવસ્થાશક્તિ આવી ?

૧૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓનાં અંતરમાં આપણને પ્રવેશ મળ્યો ?

આ આપણા વેપારનો નફો ઉધાર બાબુ નપાસથું ? ચાલો, આપણે ગયા વર્ષમાં—

૧ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને માયો ?

૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને કાર્બન કયો ?

૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને દળગડ્યા ?

૪ સ્નોર્ગ કેવાં ગંદાં રહેવા દીધાં ?

૫ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને અંતરથી દુસ્મન બનાવ્યા ?

૬ કેટલી રમતોને તોફાન ગણી ?

૭ કેટલાં તોફાનોને અગ્નિય થવાની બીકથી ચલાવી લીધાં ?

૮ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને અંદર અંદર લડાવ્યા ?

૯ કેટલાં પક્ષાંપક્ષીને ઉત્તેજન આપ્યું ?

૧૦ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને માંદા સગ-ડવા દીધા ?

૧૧ દરામદાને કેટલું ઉત્તેજન આપ્યું ?

૧૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને સમાજના પ્રદર્શન તરીકે મૂક્યાં ?

૧૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને ફાવે નેમ હવતા દીધા ?

જામા ઉધારનો આટ-

છાત્રોની કળવણીનો આધાર છાત્રાલયોની જેડે વિદ્યાર્થીઓનાં માબાપોના હપર પણ રહે છે, તેથી “છાત્રાલય” દરેક વિદ્યાર્થીનાં માબાપની પાસે પણ જતું જોઈએ આ બાબતમાં મંડળ દરેક શુદ્ધ-પતિનો સંપૂર્ણ સહકાર માગે છે. આસાં છેડેકોઈ શુદ્ધપતિ પાછળ નહિ રહે.

લો દિસાજ દરેક શુદ્ધપતિ પોતાને માટે કરી લે અને પોતાના અંતરથી ‘સાલ મુખારક’ ઉચ્ચારવા જેવું લાગતું હોય તો જરૂર ઉચ્ચારે. આવા તમામ ભાઈઓને મારાં વંદન છે.

સાંજ મુખારક !

નવા વર્ષે કેવો વેપાર ખેડવો છે ?

નાનાભાઈ.

વિદ્યાર્થીને ઓળખો

છાત્રાસયોમાં વિદ્યાર્થીઓને વસવાટ દિવસ અને રાત હોય છે. ધૂળી છાત્રાસયમાં તો વિદ્યાર્થીઓવનને વ્યક્ત થવા માટે અનેકવિધ અવકાશો પણ ખરા. શાળામાં વિદ્યાર્થી પાંચ કલાક રહે અને તે પાંચ કલાક નિશ્ચય કરેલા શુદ્ધિના કામમાં મને કમને પણ તેને પગેવાઈ રહેવાનું હોય જ. આથી શાળાએ કરતાં છાત્રાસયોમાં વિદ્યાર્થીઓને ઓળખવાની વધારે તકો સાંપડે છે.

પરંતુ છાત્રાસયોમાં વિદ્યાર્થીઓને ઓળખવાની જેમ વધારે તકો મળી શકે છે તેમ જ તેને ખોટી રીતે ઓળખવાની લક્ષ્ણો કરવાની પણ વધારે તકો આપણને મળ્યા કરે છે ! વિદ્યાર્થી રમતો હોય કે વાતો કરતો હોય, વિદ્યાર્થી વાંચતો હોય કે વિચારમાં જ હોય, વિદ્યાર્થી જમતો હોય કે સૂતો હોય—આવા દરેક પ્રસંગે તે કેવી કેવી જાતની મનઃસ્થિતિ ધરાવતો હોય છે તે પારખી લેવું જેટલું અગત્યનું છે તેટલું જ અઘરું પણ હોય છે. આજનો તરુણ વિદ્યાર્થી એટલા બધા તરંગો સેવતો હોય છે તેમ જ તેની આસપાસની દુનિયાની તેના ઉપર એટલી બધી ચિત્રવિચિત્ર અને ઝડપી અસર પડતી હોય છે કે તેને યથાર્થ સ્વરૂપમાં ઓળખી લેવો અત્યંત વિકટ પડે છે. વિદ્યાર્થી આજસુ યંદને પગો રહ્યો છે એમ આપણે ચોક્કસ જાણતા હોઈએ અને માનતા હોઈએ તે જ વખતે તે કોઈ ગંભીર વિચાર ઉપર ખરી રીતે ચડી ગયેલો હોય છે; વિદ્યાર્થી આપણું સાંભળતો નથી અને આપણને ગણકારતો નથી એવી ચોક્કસ હાથ તેના વર્તનથી આપણા ઉપર પડી હોય છે તે જ વખતે તે પોતાના માનસિક કોષ્ટકોના ઉકેલ કરવા મથી રહ્યો હોય છે; વિદ્યાર્થીનું વર્તન આપણને સ્પષ્ટપણે ઉદ્ઘાટ લેરું લાસવું હોય છે ત્યારે જ તે સ્વાતંત્ર્યની મર્યાદાઓ બાંધી રહ્યો હોય છે; અભ્યાસના કામને આપણે જોઈ શકીએ તેવી રીતે તે બંધ કરીને બેઠો હોય છે ત્યારે જ બરાબર તે સાચા અભ્યાસને પંથ ચડવાના મનોરથો સેવતો હોય છે.

આવી રીતે, તરુણ વિદ્યાર્થી આપણને જે જે સ્પર્શ કરાવે છે તે બધાંયને આપણને યથાર્થ સ્વરૂપમાં જોઈએ છીએ કે કેમ ને એક મહા પ્રશ્ન છે.

આપણાં છાત્રાસયોમાં ખાતલાનતા વિદ્યાર્થીઓ આવે છે. સ્વભાવગત,

પરંપરાગત, સંસ્કારગત અને દેશવર્ણીગત અનેક પ્રકારની છાત્રો તેમના મન ઉપર પચા કરી હોય છે. એક એક વિદ્યાર્થી એક એક વ્યક્તિ હોય છે. આવા વિદ્યાર્થીઓના મોટા સમૂહને આપણે ઓળખી ન શકીએ તો ધણી વખત તેમને ભારે અન્યાય કરી બેસીએ છીએ. વિદ્યાર્થીના મનનું આપણું અધૂરું કે ખોટું દર્શન આપણને આવજો માર્ગ દોરે છે અને આપણી પાસે એવી વર્તણૂક રખાવે છે કે જેનું પરિણામ વિદ્યાર્થીના નુકશાનમાં જ આવે. જેમ જેમ આવા પ્રયત્નો વધારે જાનતા જાય તેમ તેમ આપણા કાયદાઓ વધુતા જાય અને વધારે ને વધારે અટપટા પણ જાનતા જાય. આપણુ મૂંઝવેનો આ નિત્યનો અનુભવ છે છાત્રાસયના બીજા પ્રશ્નો આપણને જેટલું નથી મૂંઝવતા તેટલું આવા વિદ્યાર્થીઓના ચિત્રવિચિત્ર માનસિક દર્શનો આપણને મૂંઝવે છે. અમુક વિદ્યાર્થી આન શા માટે વર્તે છે અને અમુક વિદ્યાર્થી તેમ શા માટે નથી વર્તે તે એ આપણને નિત્ય મૂંઝવનારો પ્રશ્ન હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉકેલ પાછળ આપણુ ગૃહપતિઓની શક્તિઓ અને સમય કેટલાં ખર્ચાય છે તેનું સાચું માપ આપણને જ હોય છે.

આનો સાચો ઉપાય છે વિદ્યાર્થીને ઓળખવામાં. આપણને જે એવી એક ચાવી મળી જાય કે જે વાપરવાથી વિદ્યાર્થીને આપણે સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખી સહ શકીએ તો આપણા ધણાં કાયદાઓનો ઉકેલ થઈ જાય. વિજ્ઞાનની ગમે તેવી ગૂંચ વેનાનિકને મન સાવ મહેલી હોય છે તેમ જ આપણી ગૂંચો આપણા માટે મહેલા ઉકેલવાળી બની જાય. વિજ્ઞાનનો અભિજ્ઞ વિજ્ઞાનની ગૂંચ ઉકેલવા એમે તો વરમોના વરસો સુધી પણ ઉકેલી શકે નહિ અને કેવળ દારૂચાંપક અને, તેથી જ રીતે આપણા ગૃહપતિઓની બાબતમાં પણ બને. એટલે ખરો રસ્તો વિદ્યાર્થીના માનસવિજ્ઞાનનું યથાર્થ જ્ઞાન છે. માનસવિજ્ઞાનના આપણે જાણીશર બની જઈએ તો પત્રી બહુ જ થોડી મહેનતે આપણે આપણા કાયદાઓને ઉકેલી સફવા સમર્થ બની શકવાના. વિજ્ઞાનના જ્ઞાન પત્રી જેમ જેમ આપણે અનુભવ વધતો જાય તેમ તેમ વિજ્ઞાનની દરેકે દરેક ક્રિયાઓ આપણને સાચ સદજ બની જાય છે.

એટલે આપણે ગૃહપતિઓને માથે સૌથી મોટી ફરજ તે માનસ-વિજ્ઞાનના અભ્યાસની રહે છે. જે ગૃહપતિને માનસવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ ન હોય તે દમેશાં મૂંઝાયા જ દરવાનો છે, તેના કાયદાઓ ઘટવાને જદલે વધવાના જ છે અને તેનાં સમય અને શક્તિ છેક જ એજે જવાનાં છે. સમાપન વિજ્ઞાનના અભિજ્ઞને રસાયનના પ્રયોગો ઉપર દેખરેખ રાખવા

એસારવા અથવા તો પ્રયોગો કરવામાં જોડવા એ જોડણું જોખમ 'ભરેણું' અને મૂખાંધ 'ભરેણું' છે તેટલું જ જોખમ 'ભરેણું' અને મૂખાંધ 'ભરેણું' માનસવિજ્ઞાનના અનભિનને ગૃહપતિ બનાવવા એ છે. માનસવિજ્ઞાન એ એક એવી અદ્ભુત ચાવી છે કે એ જેના હાથમાં આવે તે દરેક જણુ વિદ્યાર્થીને બરાબર ઓળખી શકવાનો છે. ઉરમાધ.

વિદ્યાર્થીઓ અને જાહેર જીવન

છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ જાહેર જીવનમાં ભાગ લઈ શકે કે કેમ અને લઈ શકે તો કેવા પ્રકારનો અને કઈ બાબતમાં એ પ્રશ્ન કેટલાયે છાત્રાલયોને આજે મૂંઝવી રહ્યો છે. આ પ્રશ્ન ઘણા માઆપોને પણ મૂંઝવી રહ્યો હશે ખરો, પણ છાત્રાલય જેવી સંસ્થામાં આ પ્રશ્ન જે ઉત્તર સ્વરૂપ પકડે તે ઘરમાં ન પડે. કેટલાક છાત્રાલયો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને વિધવાવિવાહના પક્ષમાં ભાગણું કરવા ખાતર ડિસમીસ કરે છે તો કેટલાક છાત્રાલયો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને યુવકસંઘ જેવી સંસ્થામાં સંખ્યા થવા દેતાં નથી. જે કેટલાંક માઆપો નવા જમાનાના ઝપાટને બરાબર ઓળખી શકતાં નથી તેઓ આવા પ્રશ્નોથી હાલ બેહાલ થઈ જાય છે અને જગતનું શું થવા બેઠું છે તેના વિચારમાં ને વિચારમાં દુઃખી થઈ જાય છે.

આપણે આ પ્રશ્નને શાંતિથી તપાસીએ.

એક દિવસ એવો હતો કે વિદ્યાર્થી માંદાને દવા આપે તો સેવા કરી ગણાતી, અધર્મની સામે ઝુંબેશ ચલાવે તો વાહવાહ થતી પણ સરકાર સામે પડકાર કરવા નીકળે તો એ તેનું ક્ષેત્ર નથી એમ મનાવું. આની પાછળ સરકારની દમદમાટીની બીક મોટું કારણ હશે; સાથે સાથે રાજકીય ક્ષેત્ર એ 'ધમાલીયું' ક્ષેત્ર છે અને તેના રંગો નિત્ય નિરંતર બદલાયા જ કરે તેમાંથી વિદ્યાર્થીને બચાવી લેવો એ પણ હોય. ગમે તે હોય પણ કોઈ પણ જાહેર હિતચાલમાં મનુષ્યનો અને વિદ્યાર્થીના દક્ષ છે એ તો આજે સૌ કોઈ સ્વીકારે છે અને એ રીતે છાત્રાલયનો વિદ્યાર્થી પણ દક્ષદાર તો છે જ.

પણ આપણે આજે માધ્યમિક શિક્ષણનાં છાત્રાલયોનો વિચાર કરીએ છીએ. આવાં છાત્રાલયોના વિદ્યાર્થીઓની ઉંમર કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં રીતસર સક્રિય ભાગ લેવાની નથી, પણ જાહેર પ્રશ્નો ઉપર બની શકે તેટલા વિચારો બાંધવાની અને ભવિષ્યમાં એવા પ્રશ્નોમાં સક્રિય ભાગ લેવાય તેવી તૈયારી કરવાની છે. દરેક ઘરમાં તેમ જ દરેક છાત્રાલયમાં જીવનનું ઘડતર એવું

તો હોયું જ નોંધ્યો કે એ ઘડનરના બજે જુવાન મોટી ઉંમરે દેશગન તરીકે પોતાની ફરજો આજ કરી શકે.

પણ આવી નેપારીનો ત્યાગ કરીને જુવાન અકાળે ઉછળી પડે તો તેની સંધ્યામાં ક્યાંય આદેશો અને મોટી ઉંમરે જે સેવા કરી શકત તેનો ધણો નાનો ભાગ આજે સમાજનો મળશે.

માટે જ મારે મત તો એવો છે કે આ ઉમરના વિદ્યાર્થીઓએ કોઈ જાહેર હિતચાત્રમાં સક્રિય રીતે જોડાયું નહિ અને કોઈ જાહેર હિત-ચાત્રના નેતાએ આ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના મંડળ તરફ એકઠા કરવા નહિ.

હા એક વાત છે. દેશને માટે છેલ્લો કટાકટીનો સમય આવે ત્યારે તો આવા જુવાનો અબ્બાસ, તાલીમ વગેરે બધાને લાગ મારી નીકળી પડે તે સમજી શકાય તેવી વાત છે. ઉપરાંત રમતા દિવસોમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાની તાલીમના અંગ તરીકે પણ થોડું ઘણું કામ જરૂર કરી શકે.

પરંતુ છાત્રાસયના વિદ્યાર્થીઓ માટે એક સલાહ તો ઉભો જ રહે છે. છાત્રાસયનો ગૃહપતિ સંસ્થામાં એક પિતાને સ્થાને છે; નમામ વિદ્યાર્થીઓની જવાબદારી તેને માથે છે અને વિદ્યાર્થીઓનાં માઆપોને એ પોતે જવાબદાર છે. આવી પરિસ્થિતિમાં વિદ્યાર્થીઓને જાહેર હિતચાત્રમાં સક્રિય ભાગ લેવા દેવો ગૃહપતિને યોગ્ય ન લાગે તો ના પણ પાડે. પોતાને પોતાની જવાબદારીનું જે કાંઈ લાભ છે તેનો વિચર કરીને ગૃહપતિએ આનો નિર્ણય કરવો ઘટે છે. જે સંસ્થામાં યોગ્ય નેતા ન હોય અને જ્યાં જવાથી પોતાના વિદ્યાર્થીઓનું દિન અગાળર સચવાતું નથી એમ ગૃહપતિને જાગે ત્યાં આવો ગૃહ-પતિ તેમને જરૂર રોકી શકે અને વિદ્યાર્થીઓએ એ નિર્ણય સ્વીકારવો જોઈએ.

ગૃહપતિ પોતાનો નિર્ણય આપે તે પહેલાં તેણે પોતાના અંતરને પણ પૂછી લેવું જોઈએ: “હું બીકનો માથો તો આ વિદ્યાર્થીઓને રોકતો નથી કે ?” “હું આવી હિતચાત્રમાં માનતો નથી; પણ એમ દહેવાને બદલે આ કેળવણીના ઓહા હેઠળ તો ના પાડતો નથી કે ?” પણ આ પ્રશ્ન તો ગૃહપતિના અંતરનો રહ્યો.

ગમે તેમ હો. ઉપર જણાવી તેવી દ્વિતી ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓને ના પાડી શકે છે. અને કાચી ઉંમરે વિદ્યાર્થીઓ જાહેર પ્રવૃત્તિમાં માત્ર ઉછળી પડે તેના દરનાં પાછી ઉંમરે ઉંચા પ્રકારના દેશનેતા થાય એમ કોણ નહિ ઇચ્છે ?

નાનામાઈ.

“ એ તો મારી ધરવાળી છે. ”

વેણીરામે એ સવાલ તો પડતો જ મૂક્યો.

“ આ છોકરાઓ રાંધવામાં મદદ કરે ખરા કે ? ”

“ હારતો. ”

“ કોઈ છોકરો મદદ કરવાની ના પાડે તો ? ”

“ તો એને રસ્તે પડે. મારા ધરમાં મારી શરતે રહી શકે તે રહે. ”

ખીજાઓ પોતાનું ઘર શોધી લે. ”

“ એ સગ્ન તો બહુ આકરી. આવી સગ્નઓ તમે કરો તેથી તો છોકરાઓનો વિકાસ જ ન થાય અને બિચારા હીણા જ થઈ જાય ! તમે શિક્ષણશાસ્ત્ર વાંચ્યું છે ? ”

“ હા વાંચ્યું છે. શિક્ષણશાસ્ત્ર પણ વાંચ્યું છે ને જીવનશાસ્ત્ર પણ વાંચ્યું છે. ”

“ તો પછી આવું કેમ કરો છો ? ”

“ હું તો ચોખ્ખ જ કહું છું. મારા ધરમાં આવે તે મારા નિયમો પાળે. હું અને મારી સ્ત્રી રસોઈ કરીએ છીએ તેમાં આ વિદ્યાર્થીઓ મદદ કરે; મદદ ન કરે તો હું માત્ર તેમનો રસોયો બનીને તેમનો વિકાસ કરવા બેઠો નથી. મારી સાથે કામ કરવામાં તેમનો વિકાસ છે એમ હું માનું છું. ખીજી રીતે જેમને વિકાસ લેઈતો હોય તે ખીજું સ્થળ શોધી લે. ”

“ ભારે આ છોકરા તોફાન કરે તો ? ”

“ તોફાન કરે તો કરે. ”

“ કોઈ વાર તમારાં સ્ત્રી તેમને વારે ખરાં ? ”

“ વારે ? વારે શું, રીસતી મારી બે શબ્દો પણ કહી લે. ”

“ પછી તમારી પાસે દુરિયાદ આવે કે ? ”

“ આવે. ”

“ પછી તમારે તમારાં સ્ત્રીને કાંઈ કહેવું પડે ? ”

“ તેનેય કહેવું પડે ને છોકરાઓનેય કહેવું પડે. ”

“ છોકરાઓને કહો તો તેમને પક્ષપાત ન લાગે ? ”

“ લાગવો હોય તો છો. લાગે મને તો ચોખ્ખ લાગે તે તમામને કહું. છોકરાઓને રીસ ચડે તો બે રોટલી વધારે ખાય. ”

“ આવી તકરારો રોજ થતી હશે, કેમ ? ”

“અમે કોઈ આવી તકરોરો કરવા નવરાં જ નથી પડતાં. આ તો મેં શિક્ષણશાસ્ત્ર વાંચ્યું છે તે પરથી ખાલી તમને જવાબ આપું છું. મને અને મારી સ્ત્રીને આવું ઘર ચલાવવામાં રસ છે એટલે અમે ચલાવીએ છીએ. છોકરાઓ સાથે નહિ અને તો પછી અમે અમારે રસ્તે અને છોકરાઓ છોકરાઓને રસ્તે. કેમ મનુ ?”

“એમ જ સાહેબ, અહીં તો લહેર છે, લહેર. અમારા માટે આખો દિવસ અને જણાં ગદાવૈતરું કરે અને અમે તેમને કનડીએ તો તો પછી અમારો આરો જ ક્યાંથી આવે ? કાલે તો હું લાઇને માટે કરેલી સુખડી ખાઈ ગયો ત્યારે બાએ મને એક ધઓ માર્યો.”

“તે ન મારું ?” અંદરથી અવાજ આવ્યો.

“સુખડી આપો તો રોજ એવા ધખ્યા મારોને !”

વેળીરામને બીજો કેકાણે જવું હતું એટલે તે ઉભા થયા.

“કેમ, જશો ?”

“હા, મારે અગત્યનું કામ છે.”

“ફરીથી આવવું હોય ત્યારે જરૂર આવજો.”

“લાઈ, એક દિવસ અહીં જ જમવાનું કહોને ?”

“પણ તું તેમના લાડુ ખાઈ જ તો બૂખ્યા રહેશે તેનું ?”

“એમના લાડુ ખવાય ? એ કાંઈ લાઈ છે ?”

નાનાશાઈ.

જવાબદાર બે સભ્યો

રામજી : “હીરજી, મારી ઇચ્છા કાર્યવાહક મંડળમાંથી હવે મુક્ત થવાની છે.”

હીરજી : “શા માટે ? આજે કાર્યવાહક મંડળમાં બે કોઈ પણ જાણકાર હોય તો તે તું જ છે. તું નીકળી જાય તો પછી અંધારું જ થાયને !”

રામજી : “તમે બધા નીકળી ગયા એથી શું અંધારું થયું છે ? તમારા વિના વિધાર્થીમંડળ ચાલે છે તો પછી મારા વિના નહિ ચાલે ?”

હીરજી : “ના, નહિ ચાલે. દુકડીના ગમે તેટલા ઘરરીર ચોદાઓ જાય તો દુકડીને બહુ ઝોઝી અડચણ આવે છે; પરંતુ દુકડી અખંડિત રહે અને સરદાર જાય તો પછી દુકડીની તાકાત બકરીના ગળાનાં આંચળ જેવી બની રહે છે.”

રામજી: “પણ હું મારી જાનને સરદાર માનવાની સૂઝ કદં તો કે ?”

હીરજી: “તું ભલે ન કરે. તારા આટલા વખતના કામથી તેં ખૂબ વાર કરી આપ્યું છે કે તારામાં સરદારે જાનવાની પૂરેપૂરી તાકાત છે.”

રામજી: “પણ ધારો કે તું કહે છે તે ઘડીભર હું માનું. તોયે કુશળ સરદારને સમરાંગણમાં સુંદર સંનિધેની તો જરૂર રહે જ ને! એટલે જો હું મંત્રીપદે રહું તો તમારે બધાએ ફરીથી ચૂંટણી માગવી, ફરીથી ઉમેદવાર તરીકે ઉભા રહેવું, આપણે બધાએ મનો. મેળવવાની પૂરી મહેનત કરવી અને કાર્યવાદક મંડળમાં ચૂંટાઈ આવવું. જો તમે ચારે જણા આ વાત કબુલ કરતા હો તો જ હું મારા કામ ઉપર રહી શકું.”

હીરજી: “તારી એ ભૂલ છે અને પાછા આવીએ તો કદાચ આખાએ વિદ્યાર્થીમંડળનું કામ માયું જાય. વિદ્યાર્થીએ ના મોટા ભાગમાં મારા અને દેવજીના સંબંધમાં ભારે ગેરમતલુબ દેવાઈ ગયેલી છે. હમણાં હમણાં તો હું અમારા તરફ અસતોષ પણ પૂર્ય પ્રગટેલા જોતો. આ બધું જોયા પછી મને એમ ફીટ લાગે છે કે હમણાં એકાદ સત્ર અમારે દૂર રહીને સેવા કરતી. તને તો ખબર છે કે આપણે આપણું નાનકડું મંડળ ચાલુ ત્યાં જ નક્કી કર્યું છે કે આપણો પ્રધાન હિંદુ વિદ્યાર્થીમંડળની સેવા રહેશે. વિદ્યાર્થીમંડળમાં રહેવાથી એ અર્થ ન સરનો હોય તો આપણા સંકેત પ્રમ.ણે અમારે નીકળી જવું જ જોઈએ.”

રામજી: “પણ તું એ તો જાણે છે ને કે વિદ્યાર્થીઓને મારામાં ખૂબ વિશ્વાસ છે? મારા એ વિશ્વાસના બળે હું બધાને ખાતરી કરાવી આપીશ કે તેમની માન્યતાઓ ભૂલ જાહેલી હતી એ કામ માટે.”

હીરજી: “એ કામ આપના સત્ર ઉપર રાખવું એવો મારો અભિપ્રાય છે. દરમ્યાન તો અમારી વર્તણૂક જ પૂરવાર કરી દેશે કે અમે કેવા છીએ.”

રામજી: “પણ ભણા માણસ, વિદ્યાર્થીમંડળના કામને કોલેજમાંથી પાર પાડવા માટે ખંતીલા, ઉત્સાહી અને કુશળ કાર્યવાદકો તો જોઈએ જ ને! તમે નીકળી ગયા એટલે હવે નવા કાર્યવાદકો દ્વારા મારે કામ સેવાનું કેટલું વિદ્યત બને? તું નો જાણે જ છે કે મારી પ્રતિષ્ઠા મારા કામ ઉપર છે. તારો આપકો મોરો મિત્ર હું છું એ પણાને મન એક કેસરો છે. આમ હોવા છતાં ગ્રંથા મારામાં વિશ્વાસ મૂકે છે અને મને સ્વીકારે છે તે મારા કામ અને મારી કાર્યપદ્ધતિને જોરે. તમે જાણ ન હો તો

મારું કામ જ નબળું પડી જાય, અને પછી મારે પણ નીકળવાનો વારો આવે. આના કરતાં પહેલેથી જ ચેતી જઈ અને ખસી માર્ગ દર્શકે તે મને વધારે હકાપણ ભરેલું લાગે છે. માટે જ કહું છું કે તમે ખસી ગયા તેમ હું પણ ખસી જઈશું.”

હીરથ “ એ પણ તારી ભૂલ છે. તારે ખસી જવાની કશી જરૂર નથી એટલું જ નહિ પણ તારે કાર્યવાદક મંડળમાં રહેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. આપણે બધાએ આપણા કરારને વક્રાકાર રહેવું નોંધ્યું.”

રામચંદ્ર : “ પણ તે શી રીતે અને ? હું એકલો રહીને શું કરી શકું ? કહું છું નહિ કે તમારા વિના મારું જોર સાવ કમી થઈ જાય ? ”

હીરથ : “ ના. તારી એક ખીચ શક્તિનો તને જરાજર ખ્યાલ નહિ હોય. તારાં વખાણ નથી કરતો પણ ખરું જ કહું છું કે નવા વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરવામાં પણ તારી કુશળતા અદ્ભુત છે. જાંદુ જ થોડા વખતમાં તું ખીજત કાર્યવાદકો તૈયાર કરી શકીશ એવી મારી ખાત્રી છે. તું પોતે પાકો કર્મી. તેમાં તારો હસમુખો ચહેરો અને તારો હેતાળ સ્વભાવ ભજે એટલે તો હરેક વિદ્યાર્થી તારી પાસે માથું ઝુકાવે છે. અને તો તારામાં એટલો બધો...પણ ના, વધુ બોલીશ તો તને વખાણ લાગશે. ”

રામચંદ્ર : “ ત્યારે તારું કહેવું એવું છે કે મારે તો કાર્યવાદક મંડળ ઉપર રહેવું જ રહેવું. ”

હીરથ : “ હા, એમ જ. તારા રહેવાથી જ હું તો આખા વિદ્યાર્થી-મંડળનું ભડું દેખું છું. ”

રામચંદ્ર : “ પણ મને તમારી બધાની દૃઢતા નોંધશે જ. ”

હીરથ : “ એ માટે તારે વચન નોંધ્યું છીએ ? આપણી મેત્રી અને વિદ્યાર્થીમંડળની પ્રગતિ માટેનો આપણો કરાર એ એ તને ખાત્રી આપવા ખસ નથી ? ”

રામચંદ્ર : “ હું હાથો. તારી એવી જ ધમ્મ છે તો પછી હું રહું છું. ”

હરભાઈ.

શાક કેમ સુધારવું ?

આપણાં છાત્રાસયોમાં કેટલાંક કામો વિદ્યાર્થીઓ જાતે કરે એ જ યોગ્ય છે. નોકરીને હાથે થતાં ઘણાં ખર્ચાં કામો નોંધ્યું તેટલાં શુદ્ધ હોવાનો સંભવ નથી. પણ વિદ્યાર્થીઓને હાથે થતાં કામો પણ શુદ્ધ ન થાય તો

સા કામનું ? નોકરો કામ કરતાં વેઠ ઉતારે અને વિદ્યાર્થીઓ પણ વેઠ ઉતારે તો તો એ બન્નેમાં નોકરોની વેઠ સારી. કેમ કે તેથી વિદ્યાર્થી પોતે વેઠનાં ખરાય પરિણામોમાંથી બચી પણ બચ.

વિદ્યાર્થીને જાતે કરવાનાં કામો કેવી રીતે થવાં જોઈએ તેનું શાર્ભંગ જ્ઞાન તેમને આપવાની જરૂર છે. આતુ' જ્ઞાન તેને આપવામાં આવે તો જ તેનું કામ હવનની તાલીમ અને અને તેની કેળવણી વિષયક કિંમત ગણી શકાય. બીજાકેળવાએલ માણસ સંજ્ઞવારી વાળે અને સાદુસુરી કરે તેમાં અને કેળવાએલ માણસ સંજ્ઞવારી વાળે અને સાદુસુરી કરે તેમાં તફાવત પડવો જ જોઈએ. છાત્રાસયમાં વિદ્યાર્થીઓ જાને કામ કરે તેમાં તેમને આવી તાલીમ મળવી જ જોઈએ.

શાક સુધારતું એ કામને ચાંલો આપજે આ દૃષ્ટિથી નપાસીએ.

સૌથી પ્રથમ શાક સુધારવાનાં સાધનો સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ. ઊરી, ચપ્પુઓ, ખમણી વગેરે સાધનો ગમે ને ઉપયોગમાં લેવાયાં હોય, ચપ્પુથી સાથુના કટકા કપાં હોય, ઊરા વડે કાઢવા ગીયાં હોય અને પછી આ સાધનો સીધાં શાક સુધારવા માટે વપરાય એ ખરાબર નથી. શાક સુધારના પહેલાં ચપ્પુ ઊરા વગેરેને ધોઈને જ વાપરવાં એ નિયમ વધારે સારો છે. સાથે સાથે સુધારેલું શાક જે વાસણમાં નાખવાના હોઈએ તે વાસણ પણ અંદરથી ખરાબર સાફ જોઈએ. આ પ્રકારની સ્વચ્છતા ઉપર જોટલો બાર દઈએ તેટલો ઓછો છે.

શાક સુધારતી વખતે શાકમાં કાંઈ પણ ભાગ સડેલો હોય તો તેને દૂર જ દરવો. કેટલી વાર શાક ઓછું પડવાના બચથી સડેલો ભાગ પણ સાથે જ સુધારી નાખવામાં આવે છે. આવાં સડેલાં શાક ખાવાં એ કરતાં શાક બીજકુલ ન ખાતું એ દમ્બર દરજ્જે સારું છે. આપણાં કેટલાયે ઘરોમાં આજે આવા સડેલા ભાગો વપરાય છે. છાત્રાસયમાં તો આરા ભાગેને દેવળ દૂર કરવા ઉપર ખૂબ આમદ રાખવાની જરૂર છે.

કેટલાંક શાક જાને જ એકાં દેવ છે કે સુખાઓ પછી તેમને મેં થાં જ શક્ય નથી. બટાટાં, રીંચણાં, સુરણ વગેરેને તો સુખાઓ પછી પણ પિંદને વપારી શકાય; પણ દમ્બાટાં માટે તેમ થવું શક્ય નથી. ખાસ કરીને તો પાકાં દમ્બાટાં. આવાં શાકને ધ્રુવા પછી જ સુધારવાં પડે.

મોટા મનુષ્યનાં શાર સુધારણ છે ત્યારે તેનાં ખટકાં મોટાં મોટાં કરવામાં આવે છે; મોટા મનુષ્યમાં પાપરી, વર્તમાન વગેરે જગતરસો તેવ

ત્યારે તો કોઈ કોઈ વાર એવાં ખરાબ સુધારાં છે કે લાવે જ નહિ. તેથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું શાક યોગ્ય પ્રમાણમાં ઝીણું સુધારે તે તરફ તેમનું લક્ષ દોરવું જોઈએ. શાકને ઝીણું સુધારવામાં આવે તો સ્વાદમાં ફેર પડે છે અને કાંઈક કરકસર પણ થાય છે.

પણ આવાં કામોનો સૌથી મોટો સવાલ તો શાક સુધારી રહ્યા પછી પાછળના કચરાનો છે. ઘણી વાર ઘરોમાં તેમ જ છાત્રાલયોમાં આવે કચરો ત્યાં ત્યાં મૂકીને સૌ ચાલતાં થાય છે અને કલાકો સુધી તે ત્યાં જ પડ્યો રહે છે. આ રીત પણ નાશક કરવી જોઈએ. શાક સુધારી રહ્યા પછી શાકને યોગ્ય ટ્રેકાણે પહોંચાડીએ, કચરાને કચરો નાખવાના સ્થાને પહોંચાડીએ, સુધારવા લીધેલાં સાધનો પણ તેમને યોગ્ય સ્થળે મૂકી દઈએ અને જાણે કોઈએ શાક સુધાર્યું જ નથી એમ જગ્યાને સાફ કરી કામે લાગીએ ત્યારે શાક સુધાર્યું કહેવાય. આપણે ત્યાં છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓ શાક સુધારે છે ત્યાં પણ પાછળનો આ કચરો વગેરે પડતા મૂકી ચાલતા થાય છે એમ ઘણી જગ્યાએ જોવામાં આવે છે. આ તરફ સૌનું લક્ષ જરૂર જોઈએ અને નાનું કે મોટું જે કામ કરવાનું આવે તે સંગોપાંગ થાય તો જ એ ખરાબર છે એમ સમજવું જોઈએ.

આ તો શાક સુધારવાની વાત થઈ. ઘરમાં કે છાત્રાલયમાં જે જે કામો વિદ્યાર્થીઓને હાથે કરવાનાં હોય તે તમામ કાર્યોમાં વિદ્યાર્થીઓને આવી દૃષ્ટિ આપવાની, અને એ જ પ્રમાણે કામ કરવાની ટેવ તેમને પડે, એ જોવાની જરૂર છે.

ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ જનને કામ ન કરતા હોય પણ માણસો મારફત કામ લેવામાં આવતું હોય ત્યાં પણ આ જ પ્રમાણે કામ લેવાની જરૂર છે. કામ તો આ પ્રમાણે જ થવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રમાણે કામ કરતાં શીખવવામાં આવે તો તેમને તાલીમ મળશે ને નોકરોને શીખવવામાં આવશે તો તેમને તાલીમ મળશે. જે કે નોકર એ છેવટ નોકર અને વિદ્યાર્થી એ વિદ્યાર્થી.

નાનામાઇ.

એક પ્રશ્ન

પ્રશ્ન

એક વિદ્યાર્થી કોઈનું માનતોયે નથી અને બોજનશાળામાં બોજન વખતે તોફાન મચતી કર્યા કરે છે. “કોઈનું” અડપણું કરવું, કોઈનો કળશો

ઢોળા નાખવો અથવા તો પીરસનારને વારંવાર પૂજવ્યા કરવો એ જાણે કે એનો નિત્યક્રમ થઈ પડ્યો છે. તેને ઢેકાણે લાવવાના અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં ફાળ્યા જ નહિ ત્યારે હવે તેને બીજીથી દૂર ભોજનશાળા બહાર બેસાડવાનો પ્રયોગ શરૂ કર્યો છે. બધા વિદ્યાર્થીઓ ભોજનશાળામાં બેસી જમતા હોય ત્યારે જ તેણે ભોજનશાળા બહાર ચોક્કમાં બેસીને જમવું તેવો નિયમ રાખ્યો છે. આમ કરવામાં તત્ત્વની દૃષ્ટિથી કંઈ ખોટું તો નથી ક્યું ને ?

ઉત્તર

ઉપર જે કિસ્સો ગૃહપતિભાઈએ વર્ણવ્યો છે તેવા કિસ્સાઓ વધતે ઓછે અંશે દરેક 'છાત્રાલય'માં જન્યા કરે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ જ એવા આવી ચડે છે કે તેમને હાથ કરવા અને ઢેકાણે લાવવા મુશ્કેલ પડે. આવું બને છે ત્યારે સહેલો રસ્તો તે વિદ્યાર્થીની સામાજિક બહિષ્કાર કરવો એ છે. બીજા વિદ્યાર્થીઓ ભોજનશાળામાં જમતા હોય તે જ વખતે એક વિદ્યાર્થી ભોજનશાળા બહાર બેસીને જમી તેમ કરવું તેવું નામ જ સામાજિક બહિષ્કાર. પહેલી નજરે આ એક સારો ઉપાય લાગે છે. જે વિદ્યાર્થીને સમાજમાં બેસીને જમતાં પણ આવડે નહિ તે વિદ્યાર્થીને તેવા સમાજમાંથી બહિષ્કાર કરવો એમાં કંઈ ખોટું નથી.

પરંતુ આવો સામાજિક બહિષ્કાર એક અધિકારીની સત્તાના પરિણામે આવે છે ત્યારે ભયંકર બને છે. આવો સામાજિક બહિષ્કાર એક પ્રકારની શિક્ષા જ છે. અને ત્યારે વિદ્યાર્થી ઉપર આવી શિક્ષા કરવામાં આવે છે ત્યારે શારીરિક શિક્ષાના કરતાં પણ એ વધારે નુકશાનકારક બને છે.

વિદ્યાર્થીનું ભોજનશાળાનું વર્તન મોટે ભાગે નિર્દોષ જ હોય છે. તેના તોફાન મસ્તીની પાછળ કોઈ પણ ખરાબ હેતુ રહેલો હોતો જ નથી. તેને પહેલી એક ટેવને લીધે અથવા તો તેના અમુક પ્રકારના ગોડીયાની હાજરીના કારણે વિદ્યાર્થી આવાં નાનાં નાનાં જમકક્ષાં ભોજનશાળામાં કર્યા કરે છે. તેને એમ કહેવામાં આવે કે તેણે તેમ કરવું ન જોઈએ ત્યારે ખરા દિલથી તે સ્વીકારી લે છે. પરંતુ પછી તુરત જ એ બૂલી જાય છે. આવાં તોફાનો તેની હાથગટી બાજુ હોય છે. વળી એની પાછળ કંઈ હેતુ હોતો નથી એથી તો વિદ્યાર્થી જલદી બૂલી જાય છે અને પાછો દત્તો તેવો ને તેવો જ બની રહે છે. આવા વિદ્યાર્થીના સામાજિક બહિષ્કાર કરવો એ ભારે ખોટું કામ છે. માનાપમાનનું તત્ત્વ આપણુ મોટેભાગેને જોડણું વળ-

ગેહું હોય છે તેથી પણ ઘણું વધારે તરણને વળગેલું હોય છે. સામાજિક જીવિત્ત્વને એ વિદ્યાર્થીને મન ભારે મોટું અપમાન છે. તેથી તેનું અંતર દુઃખાય છે. એવું અપમાન કરનાર સામે તેના મનમાં બેઠ જાય છે. પોતાની પામે કરી પણ સત્તા નથી તેનું તેને લાગ થાય છે. આવા અપમાનો સત્તાના અભાવે તે મુજે મોટે ગળા જાય છે, પરંતુ તેનું ઝેર વધારે ને વધારે ઉંડું ઉતરતું જાય છે અને દરેક પ્રકારનાં અપમાનોની સામે ગમે તે ભોગે પણ થવાની મનોદશા તે કેળવતો જાય છે. આવો જ વિદ્યાર્થી ભવિષ્યમાં મોટો કિત્તાખોર માણસ બને છે. તે કોઈનું જરા જેટલું પણ સાંખી શકતો નથી. સમાજમાં દેખાતા અસહિષ્ણુ માણસો મોટે ભાગે આવા અપમાનિત તરણો જ હોય છે. આવું ન બને એમ આપણે ધ્યાનમાં હોદએ તો સામાજિક જીવિત્ત્વને જેવાં અપમાનોમાંથી નક્કી વિદ્યાર્થીઓને આપણે જાગૃતી સહએ.

ત્યારે રસ્તો શા ?

પ્રશ્નકારે એ લક્ષે નથી પૂછતું પણ આપણે તો ટુંકમાં તેના વિચાર પણ કરી જ સહએ.

હું ઉપર કહી ગયા કે વિદ્યાર્થી ભાજનશાળામાં જે તોડનો કરે છે તે કાં તો તેની ટેવને આભારી હોય છે અને કાં તો અમુક પ્રકારના તેના મિત્રોની દાગરીને આભારી હોય છે. આવી ટેવમાંથી તે મુક્ત થાય તેવા પ્રયત્નો આપણે કરી શકીએ છીએ. તે ઓછો હોય તેની આસપાસનું વાતાવરણ અને સંબોગો જ એવાં હોવાં કરી દેવાં કે પોતાની ટેવને આચરવાનો રોને અવકાશ જ મળે નહિ અને મળે તો તે પોતે જ સંકેત પામે. વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચેનું જરા વધારે અંતર. ગૃહપતિની દાગરી, કાષ્ટ મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થી પાસે બેઠક વગેરે પ્રકારના ઉપાયોથી તેની ટેવને જતાં વાર નહિ શાગે. તરુણ વિદ્યાર્થીને એ ખબર જલદી પડી જાય છે કે પોતાનું આચરણ બીજાઓ ધ્યાનમાં નથી. તેમાંથી નીકળી જવાનો તેનો ઇરાદો પણ પ્રામાણિક જ હોય છે પરંતુ સંબોગો તેને તેમ કરવા દેતા નથી. તેની ધ્યાનશક્તિ પણ એટલી વિકસેલી નથી હોતી કે તે પોતાની ટેવને જલદીથી કાણમાં સહ સહે. એટલે તેને પરિસ્થિતિ અને વાતાવરણ અનુકૂળ મળી જાય તો તે પોતાની ટેવમાંથી જરૂર મુક્ત થઈ જવાનો છે. ગૃહપતિએ જરા ધીરજ અને શાંતિ જાળવવાનાં છે તેમ કહેવાની જરૂર નથી.

હવે અમુક વિદ્યાર્થીની હાજરી કે તેનું સાનિધ્ય એ આવાં તોફાનોના મૂળમાં કારણ હોય તો તેવા વિદ્યાર્થીઓને આંધા આંધા બેસારવા એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે. એક જણથી બીજાને જણ એટલા આંધા હોય કે તેમની બેની વચ્ચે વાળી કે વર્તનનો કશો જ વ્યવહાર ન રહી શકે તો પછી પેલા વિદ્યાર્થીને શાંત અને વ્યવસ્થિત બની જતાં વાર લાગવાની નથી.

સામાજિક અધિકારને પણ આવા સંયોગોમાં અવગણ છે તે પણ જણાવી દઉં. પણ આંધા અધિકાર અધિકારીને હાથે ન થવો જોઈએ. આપણે ગમે તેટલા પ્રેમાળ અને વિદ્યાર્થીને સ્વાતંત્ર્ય આપનારા ગૃહપતિઓ હોઈએ, પરંતુ આવા સંયોગોમાં વિદ્યાર્થી આપણને એક અધિકારી જ લેખવાનો છે, અને આપણાથી પણ અધિકારીની મનોદશા રખાઈ જવાની છે તેમાં મને શંકા નથી. માટે જ કોઈ પણ પ્રકારનો સામાજિક અધિકાર આપણે હાથે ન હોય. હા, જે છાત્રાસયમાં વિદ્યાર્થી, સ્વરાજની પ્રથા હોય અને ત્યાં બાળનશાળા માટે તેમ જ તેની તમામ વ્યવસ્થા માટે વિદ્યાર્થીઓ જ જવાબદાર હોય તેવાં છાત્રાસયોમાં કાર્યવાદક વિદ્યાર્થીઓના જ હાથથી આવે. સામાજિક અધિકાર થાય તો પરિણામ એવું નુકશાનકારક આવે ખરું. જે કે તેવે વખતે પણ વિદ્યાર્થીને અપમાન તો લાગવાનું જ છે, પરંતુ પોતે પણ તેવા જ કાર્યવાદકના અધિકાર ઉપર હોય તો (અને તેમ હોવાનો સંભવ છે જ એવી તેને ખાતરી હોય. છે) પોતાને પણ તેમ કરવું; પડે એ વિચારે તેના મર્મમાંથી અપમાનનું જેર ઉતરી જાય છે અને પોતે પોતાને થએલી સામાજિક અધિકારની શિક્ષા હસતે મોઢે સહી લે છે.

ઉપાસા સંબંધે તો આપણે થોડાક જ વિચાર કર્યો છે. પરંતુ આપણે ગૃહપતિઓએ સામાજિક અધિકાર જેવી શિક્ષા ન જ કરવી જોઈએ એ સત્ય આપણને સમજાઈ જાય તો પછી બીજા માર્ગો આપણને જરૂર હાથ લાગવાના છે.

હરભાઈ.

ધંદ

કોઈ પણ છાત્રાસયમાં નિયમિતતા એ આવશ્યક વસ્તુ છે. નિયમિતતા એ સ્વતઃ ભણે સફળ પણ ન હોય પરંતુ સંઘવ્યવહાર માટે તે અનિવાર્ય છે અને નિયમિતતા વિનાનો સંઘવ્યવહાર કાં તો અશક્ય બને છે અને કાં તો ગોટાળા ભરેલો રહે છે. આપણે આપણા સંઘવ્યવહારમાં આવી નિયમિતતા કેળવી નથી એટલે તો આપણે ત્યાં સભાનો વખત ચાર વાગ્યો

જાહેર થયો હોય ત્યારે સાડ છ વાગે સભા શરૂ થાય છે. પરિણામે સૌ વખત સમાવે છે અને સભા નકામી થઈ પડે છે. પશ્ચિમના લોકોએ પોતાના સંઘવ્યવહારમાં નિયમિતતા ઉતારી દીધી છે એટલે તેમનો સંઘવ્યવહાર ભારે કળાકારી નીવડે છે. આવી જ નિયમિતતાના બળે એ કોડે - કરોડો રૂપિયાના હાસિલખોટના વિચારો અડધા કલાકમાં કરીને ઉભા થાય છે.

છાત્રાસય જેવી અનેક વિદ્યાર્થીઓની સંસ્થામાં પણ અમુક અમુક વ્યવહારો તે સમૂહગત રહેવાના જ; અને એ વ્યવહારો માટે નિયમિતતા પણ એટલી જ આવશ્યક રહેવાની. આવી નિયમિતતા ઉભી કરવા માટે તેમ જ તેના યથાર્થ પાલન માટે ઘંટ એક સાધન છે.

કામ દ્વારા ત્યાં ત્યાં વખતનું સૂચન કરવાની જરૂર હોય ત્યાં ત્યાં ઘંટ, ટોકરો, રીસોટી યા તો શંખ કે માલર અથવા તો નગારા દુનિયાએ ઓજ લગી વાપર્યાં જ છે.

કામ દ્વારા સમયનું સૂચન કરવાના એક સાધન તરીકે ઘંટની આટલી ઉપયોગિતા ત્યાં ત્યાં આપું સૂચન કાન દ્વારા કરવાની જરૂર ન હોય ત્યાં ઘંટ એ કેવળ નકામી વસ્તુ છે.

છાત્રાસયમાં જે તે કાર્ય માટે ઘંટ, ઘંટ ને ઘંટ એ બધું સારી દશા નથી. અમુક ચોક્કસ સંઘવ્યવહારો ઉપરાંત છાત્રાસયમાં વિદ્યાર્થીઓને પોતપોતાનું કામ પોતાની રીતે અને પોતાને વખતે કરવાની મોકળાશ હોવી જોઈએ. કળાટ સાક કરવાનોયે ઘંટ અને પાણી પીવાનોયે ઘંટ એ તો હંસત્રા જેવું છે. ઉત્થાન, બોજન, રમતો અને લાંબરી એ ઘંટના જરૂરી વ્યવહારો છે; આ ઉપરાંતના બીજા વ્યવહારો આવશ્યક હોય ત્યાં ઘંટ વાગે એ ફીકે છે, પણ એવી સંખ્યા જેટલી ઓછી હોય તેટલું વધારે સારું. નહિતર તો છાત્રાસયનું શુભન આખું સિપાહીઓની બરાક જેવું બની નય.

એક બીજો વિચાર કરી લઈએ. ઘંટની ઉપયોગિતા તો ઉપર જણાવ્યું તેમ નિયમિતતા લાવવા માટે છે. પણ પછી આવા ઘંટમાં આપણે કલા પણ શા માટે દાખલ ન કરીએ? બની શકે ત્યાં દરેક છાત્રાસય સુંદર અવાજ કરે એવો જ ઘંટ રાખવો જોઈએ; ઘંટના રણુદારા કાનને પ્રિય લાગે તેવા હોવા જોઈએ. ઉત્થાનનો ઘંટ વગાડવાને બદલે જો કોઈ છાત્રાસયમાં વિદ્યાર્થીઓની મંડળી ગાતી ગાતી ફરે અથવા તો સંગીત બજાવે

તો જરૂર તે કરવા જેવું છે. આપણા આજના ઘટોની દૃઢતા એક વખત તો આવી પ્રયત્નોથી દૂર થવી જ નોંધએ.

આ ઉપરાંત દરેક વખતનો ઘંટ ને તે સંઘવ્યવહારનો મુચક બની એવી પણ યોજના થઈ શકે. રહેવાનાં રહેણો પર જેમ માલગાડી આવતી હોય ત્યારે એ ટકોરા અને મેમ્બલ ગાડી આવતી હોય ત્યારે ચાર ટકોરા થાય છે તેમ જ આપણે પણ ગોઠવવું જોઈએ. એટલે કે ભોજનનો ઘંટ અમુક જ રીતે વાગે અને તેથી સાંભળનાર ને અમુક વ્યવહાર મારેનો જ ઘંટ વાગે છે એમ સહેજે સમજી જાય.

ઘંટને અંગે ડાનાલયની ઘડિયાળનો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. આ ઘડિયાળ રોજ નિયમિત રીતે ચાલે, તેને નિયમિત રીતે ચાવી દેવામાં આવે, ઘંટ વગાડનાર વિદ્યાર્થી પોતે નિયમિત વખતે જ ઘંટ મારે વગેરે તમામ ગોઠવણ થવી જોઈએ. એક રીતે તો આખા ડાનાલયની નિયમિતતાનો આધાર આ ઘંટ ઉપર અવલંબીને રહે છે, એટલે દરેક ડાનાલયમાં તેની ચોક્કસાઈ ઉપર બાર મુકવો જોઈએ.

નાનાકાઈ.

ડાનાલયોને વિનતિ

કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતનાં જુદાં જુદાં ડાનાલયોના આવશ્યક એવા સમાચારો ડાનાલય માસિકમાં આપવાનું નક્કી થયું છે તેથી દરેક ડાનાલય પોતાના જાણુવા જેવા સમાચાર અમને નિયમિત રીતે મોકલતાં રહે એવી અમારી વિનતિ છે.

આવતો અંક
ડાનાલય સંમેલન
અંક થશે.

લોહાણા ડાનાલયોને

લોહાણા સ્નાતક મંડળના મંત્રીને લખવાથી 'ડાનાલય' માસિક મહત્ત્વ મળે તેવી અનુરૂપતા છે. છતાં ધરાવનાર સંસ્થાઓ તુરંત મુંબઈ ખજાર આપે અથવા અમને લખી જણાવે.

'ડાનાલય' દર અંકેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક સલાહકાર મોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના બે શિક્ષકો. લખો વ્યવસ્થાપક, 'ડાનાલય' શ્રીહસિલામુર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેલાન રાહ-શ્રીસરસ્વતી' છાપખાનામાં પારી. બીજાબાહુ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી દસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

છાત્રાલય સંમેલન અંક

વર્ષ ૪ થુ
૧૯૩૦

અંક ૨ નો
ફેબ્રુઆરી

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ

આપણું આ સંમેલન છાત્રાલયજીવનનો આદર્શ અને
વ્યવહાર એ બન્નેનો સાચો મેળ ઉભો કરવામાં આપણને
ઉપયોગી થાય તો જ તેની સાર્થકતા ગણાય. આપણે માત્ર
છાત્રાલયો સંબંધે ખાફી ઉંચા ઉંચા વિચારો કરીને છટા
પડીએ તો આપણી વાતો ગમે તેટલી સારી દેખાશે છતાં
તેનો કશો ઉપયોગ નથી; એ જ પ્રમાણે આપણે માત્ર છાત્રા-
લયમાં ફેટલા 'ટંકે' ખોવા આપણું અને 'રમતોમાં ફિફટ
રાખવી કે હુડહુતુ-રાખવી એવા વિચારો કરીને છટા-પડણું
તો ગમે તેટલા વ્યવહારડાલા ગણાણું છતાં તેનો કશો ઉપ-
યોગ નથી. આપણે તો આદર્શવાદી થવું છે અને છતાં
વેદીઆ નથી થવું; આપણે તો છાત્રાલયનો આદર્શ પણ સેવવો
છે, અને એ જ આદર્શને અનુલક્ષીને વ્યવહાર પેણું કરવો છે.

(પ્રમુખના બાપણમાંથી)

[આ સંમેલનના સ્વાગત પ્રમુખ કાકા કાલેલકરનું તેમજ સંમેલનના પ્રમુખ નાનાભાઈનું એ બન્ને વ્યાખ્યાનો તથા પસંદ થયેલા નિબંધો પુસ્તકરૂપે છટારના બહાર પડી ગયાં છે; એટલે છાત્રાલયના વાચકો પાસે એ ફરીથી હું મૂકતો નથી. ત્રીજાં છાત્રાલય સંમેલનનો આખો ચે અહેવાલ હું આ અંકમાં આપી શકતો નથી તેનું મને લાગી આવે છે. સંમેલનની આખું ચે કામકાજ બહુવાધી વાંચનારને ઘણું માર્ગદર્શન થાય એ હું ચર્ચાર્થી સમજું છું. પણ છાત્રાલય માસિકની મર્યાદાનું પણ હું ઉલ્લેખન શી રીતે કરું? આને તો પૂજ્ય ગાંધીજીએ સંમેલનમાં આવીને જે સુંદર પ્રવચન કર્યું હતું તેને પણ હું આખું છાપી શકતો નથી. માસિકની મર્યાદામાં રહીને હું જે કંઈ આપી શકું છું, તે વાંચનાર સ્વીકારશે એવી હું આશા રાખું છું.]

તંત્રી.

પૂજ્ય ગાંધીજીનું પ્રવચન

નાનાભાઈ, ભાઈઓ અને બહેનો,

કાકા સાહેબે મને કહ્યું છે કે આ સંમેલનમાં છાત્રો તેમજ ગૃહપતિઓ છે એટલે એ બન્નેને ઉદ્દેશીને મારે કહેવું.

છાત્રાલયની મારી દરપના કે છાત્રાલય એક કુટુંબ જેવું હોય. તેમાં રહેતા ગૃહપતિ અને છાત્રો કુટુંબીઓની જેમ રહેતા હોય. ગૃહપતિ એ છાત્રોના પિતા તેમજ માતાનું સ્થાન લે. ગૃહપતિ સાથે તેની પત્ની હોય તો તેઓ પતિ-પત્ની મળીને માળાપની જેમ કામ કરતાં હોય. અસારે તો આપણે ત્યાં દયાજનક રિયતિ વર્તે છે. ગૃહપતિ જ્ઞાત્યર્થ પાલન ન કરતો હોય ત્યાં સુધી તેની પત્ની છાત્રાલયમાં માનું સ્થાન લઈ શકે જ નહિ.

હું પોતે વિદ્યાલય કરતાં છાત્રાલયને વધારે મહત્વનું સ્થાન આપું છું. ધણી વિદ્યા જે શાળામાં ન મળી શકે તે છાત્રાલયમાં મળી શકે છે. વિદ્યાલયમાં લલે બુદ્ધિની વિદ્યા મળતી હશે, પણ જે મળે છે તે વિદ્યાર્થી પચાવી શકતો નથી. થોડુંક મગજમાં અનિચ્છાએ વળગી રહેતું હશે એટલું જ. અસારે હું વિદ્યાલયની ખરાબ બાબત જ મૂકી રહ્યો છું. છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને અને વિદ્યાર્થીનીઓને જેટલું મનનું બળ આપી શકે, તેટલું વિદ્યાલયમાં આપી ન જ શકે. મારી હેવટની દરપના એ જ છે કે છાત્રાલય એ જ વિદ્યાલય હોય.

*

*

*

છાત્રાલયોમાં એક ગંભીર અરાજકતા વર્તે છે, તે તરફ હું ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું. એને વિશે આખા આશા કાન કરવામાં આવે છે, પોતાના છાત્રા-

લયનું ખોટું કહેવાશે એમ સમજી ગૃહપતિઓ પ્રગટ કરતાં શરમાય છે અને ટોકે છે. પોતાના વિદ્યાર્થીઓ ખોટું કામ કરે તે કેમ ઉધાડું પડાય એમ તે વિચારે છે અને વિદ્યાર્થીના માઆપને પણ તે ગણ્ય કરતો નથી. પણ આમ છૂપું રાખવામાં તે સફળ તો થતો જ નથી. ગૃહપતિ મનમાં ગણે છે કે કોઈ નથી જાણતું પણ ખદબો જોતજોતામાં ફેલાઈ જાય છે અને પરિણામે ધણાં જાત્રાલયો ગંદાં બની જાય છે. અનુભવી ગૃહપતિઓ સમજ્યા હશે કે હું શું કહેવા માગું છું. ગૃહપતિઓને હું આ સંબંધમાં ચેતવણી આપું છું. તેઓ સાવધાન રહે. પોતાનો ધર્મ બરાબર સમજે. જેઓ જાત્રાલયોને શુદ્ધ ન રાખી શકે તેઓ રાજીનામું આપી આ કામથી છૂટા થાય. જાત્રાલયમાં રહીને વિદ્યાર્થીઓ નમાલા થાય, તેમનામાં દહતાનો નાશ થાય તેમનાં વિચારો ઈત્તિભિન્ન થાય, બુદ્ધિ શુષ્ક થાય, તો ગૃહપતિ તે ચલાવવાને લાયક નથી.

*

*

*

હું કહું છું તે પરથી જણાશે કે ગૃહપતિ લગભગ સંપૂર્ણ પુરુષ હોવો જોઈએ. અનેક છોકરાઓ ભેગા કરીએ તો તેમના ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે, તેમનાં હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શકે, એવો માણસ હોય તે જ ગૃહપતિ થઈ શકે. એવો ગૃહપતિ ન હોય તો છોકરાઓને ભેગા કરવા એ લયંકર છે.

આટલું ગૃહપતિઓ માટે, હવે જાત્રોને. જાત્રો પોતાનું લાન જૂલી ગૃહપતિને પોતાનો નોકર માને, પોતાનું બધું કામ નોકરો જ કરે, હાથે કરાય નહિ, એમ માનીને જાત્રાલયમાં વસે છે. જાત્રોએ જાણવું જોઈએ કે જાત્રાલય એ તેના ભોગ માટે નથી. જાત્રાલયમાં તે પૈસા આપે છે એમ ન માની લે. જે કંઈ આપે છે તે પૂરા નથી આપતો. શેડીયાઓએ માની લીધું હોય છે કે વિદ્યાર્થીઓને પંપાળવાથી તેઓ સારા થાય. તેમને સુખ સગવડ આપવાથી ધર્મપાલન થાય, એમ સમજી તેઓ બધું આપે છે, પણ એમાં તો ધર્મને સાટે અધર્મ જ થાય છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓ ઉદ્દાગ બગડે છે. પરાવલંબી થાય છે. બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે ને ગણતરી કાઢે કે જાત્રાલયના મહાનમાં તે રહે છે તેનું લાડું કેટલું, નોકર ચાકરોના અને ગૃહપતિના પગાર કેટલા ? એ બધું જાત્રો પાસેથી લેવાતું નથી. તેઓ તો માત્ર જોરાક પૂરતું જ આપે છે. ધણાં જાત્રાલયોમાં તો જોરાક, કપડાં, ચોપડી એ પણ આપવામાં આવે છે. દાન કરનારા લઘા શેડીયાઓ લખાવી લેતા હોય કે લણી ગણીને આપી, છોકરાઓએ દેશસેવા કરવી તો પણ હીક, પણ તેઓ એટલી દહે ઉદાર હોય છે કે તેવું કશું કરતા નથી. પણ જાત્રોએ સમજી રાખવું જોઈએ કે

જે તેઓ આ ખાચ છે તેનો ગદલો વાળી ન આપે તો તેઓ ચોરીનું અન્ન ખાય છે. અમારા વખતમાં હું અખાલગતની કવિતા શીખ્યો છું :

‘કાચો પારો ખાવો અન્ન, તેવું છે ચોરીનું ધન.’

ચોરીનું ધન ખાવાથી છાત્રો શરૂથી થતા નથી, દીન થાય છે. છાત્રાલયોમાં ધણા બ્રાહ્મણો તથા વૈશ્યવૃત્તિનાઓ રહે છે. તેઓ આવી ભીખારીવૃત્તિથી દાનનું ખાય, એ શરમભરેલું છે. બધા છાત્રો નિશ્ચય કરે કે અમે ભીખનું અન્ન નથી ખાવાના. તેઓ છાત્રાસયની સગવડનો લાલ લાલે લે, પણ અહીંથી જઈને તરત ગૃહપતિને નોટીસ આપી દે કે બધા નોકરોને રજા આપી દો. અથવા નોકરોની દયા આવે તો તેમની નોકરી રહેવા દો, પણ બધું કામ તો જાતે જ કરજો-પાયખાના સાફ કરવા સૂધીનાં બધાં કામો હાથે કરી લેવાનો નિશ્ચય કરો તો જ તમે ગૃહસ્થ થશો સારે દેશસેવા કરી શકશો. અસારે તો આપણા લોકો પ્રામાણિક ધંધાથી પોતાનું કે સ્ત્રીનું કે માતાનું પોપણુ કરવાની પણ તાલીમ ધરાવતા નથી.

*

*

*

છાત્રાસય એ ક્ષત્રિય હોય. ત્યાં બધા બ્રહ્મચારીઓ જ વસે. પરણેલા હોય તો પણ, વાનપ્રસ્થ હોય. એની આદર્શ સ્થિતિમાં તમે ૫, ૧૫ વર્ષ રહ્યા હો તો હિન્દુસ્તાન માટે જે કરવા ધારો તે કરી શકો એવા તમે સમર્થ નીવડો. આજે સ્વરાજ્ય સવ મંડાયો છે. પણ શિક્ષા ઉપર નિર્ભર રહેનારાઓ એમાં શું ભાગ લેવાના હતા ?

ત્યાગ એકાએક આવી જાય છે એમ ન માનો. તે તો ગહુ કેળવ્યા પછી જ આવે છે. જે માણસને સાગની ધમ્મ છે, પણ જેણે ક્રીણા રસોને જીતવા પ્રયત્ન નથી કર્યો, તેને એ રસો અણીને વળતે દગો દે છે, આ અનુભવસિદ્ધ વાત છે. બધા છાત્રો તૈયાર થાઓ તો મેં જે વાતો કરી તે સાદામાં સાદી છે.

પ્રત્યન પછી થોડા પ્રશ્નોત્તર થયા. તેમો એક પ્રશ્ન વિદ્યાર્થીઓમાં વાળ રાખવાના શોખ વિષે હતો. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વાળતાં ગાંધીજી બોલ્યાં—

‘અમારા વખતમાંયે ગાંધીજી લોકો જેવાં પરિવારો હાકરાઓ પાડતાં. તે વખતે અમારી માતાઓને એ ન ગમતાં. આજે એટલો ફેર પડ્યો છે કે માતાઓને એ ગમે છે. મને પોતાને તો તેનો દેવ છે જ.’

‘ધણા ફેર છે કે ? આમાં એની મોટી વાત કયું છે ? વિદ્યાર્થીઓ ધમ્મમાં આવે એમાં વાળ રાખે. પરંતુ વાળ કેવા રાખવાં એ એક ન

હોય. છાત્રા એ તો બ્રહ્મચારીએ છે. ગૃહપતિ પિતાને રથાને છે. આવી ગ્રામતમાં દયાણ કરવાનો તેનો ધર્મ છે. બ્રહ્મચર્ય એ સંન્યાસ છે. ઉત્તરો-વરથાનો સંન્યાસ અશ્વિજ હોય, પણ આ બાધ્યાવરથાનો સંન્યાસ અશ્વિજ નથી હોતો, માના પિતા કે ગુરુની આજ્ઞામાં રહીને તે પાળવાનો હોય છે.

વર્ષી ૩૦-૪૦ કે વધારે વિદ્યાર્થીઓ એક સંસ્થામાં રહેતા હોય, તે અમુક તાલીમમાં જ રહે એ બરાબર છે. તેમનો પહેરવેશ, તેમના વાગ એ બધું એક પ્રકારનું જ હોય. લશ્કરોમાં, કપડાં, રંગ, અરે બટનો પણ એક જ પ્રકારનાં હોય છે. જે તંત્ર એક અખંડિત ચક્રાવલું હોય તો દરેક સિપાઈને સ્વનંત્રતા રહેવા દેવી એ તો સ્વચ્છંદ થાય.

ગ્રીષ્મી બાળનોમાં કેટલાક નિયમો તો જોઈશે જ. જે નિયમો કરીએ તે એકસરખા લાગુ પડે. ઉધાડે પગે કરવાનો નિયમ હોય તો બધા ઉધાડે પગે કરે; ચંપણનો નિયમ કરીએ તો બધાને ચંપણ હોય અને ચાંચાળા જોડાનો નિયમ હોય તો બધા તે પહેરે. સંસ્થા સુચ્ચવસ્થિત ચક્રાવલી હિમ તો આરા નિયમો આવશ્યક થઈ પડશે.

માણસની જેમ સંસ્થા પણ તેના આચારથી ઓળખાય છે. જાને કેવા વાળ રાખવા તે છાત્રાસયના અધિકારની વાત છે.

સામાન્ય રીતે આવા વાળને આપણે ત્યાં રથાન નથી જ. આપણે ગુલામી વૃત્તિના છીએ. અંગ્રેજોને જોઈને પટિયાં પાડતા થયા છીએ. જર્મનીમાં જઈને જુઓ—કોઈ પુરુષ વાળ ઓળે જ નહિ. મારી મા પટિયાં પાડવા દેતી નહિ. તે કહેતી કે સેંધાં રાખવા એ વિદ્યાર્થીનું કામ નથી. સાહેબ લોકોનું અનુકરણ કરવું એ ગુલામી વૃત્તિ છે. સાહેબ લોકો એનાથી રૂડા રૂપાળા લાગના હોય તો લાંબે કરે. પણ આપણે આપણી સમ્મતા કેમ છોડીએ ?

પટિયાં પાડવાનો મેં ફીક ફીક અનુભવ લઈ જોયો છે. કાચ સામે ઉસા રહીને ધણો વખત ગુમાવ્યો છે, ચીકણાં તેલ નાખીને બહુ પટિયાં પાડી જોયાં છે. પણ ધશ્વરે વાળ એવા બરછટ આપેલા કે ઓળું કે તરત ઉભા થઈ ગય ! એ બધું હવે આજપંચાળ લાગે છે. એટલી એટલી રૂપાળા થવાની મહેનત કરી અને પેસા લટાવ્યા, પણ મારા રૂપ ઉપર કોઈ છોકરી મોહિત થઈ ગઈ હોય એવું મારે વિષે તો અન્ય નથી. "

આ છેલ્લા વચનથી આખી સજાને હારવના તરંગોમાં ગ્રીષ્મી મુખી પૂન્ય ગાંધીજીએ મહેનતની રમ્ત લીધી.

સંમેલનના બન્ને પ્રમુખોનાં વ્યાખ્યાનો તેમજ થોડો ઘણો શિષ્ટાચાર બાદ ફરીએ તો આખા એ સંમેલનના કાર્યને ત્રણ ભાગોમાં વહેંચી શકાય:—

૧ વ્યાખ્યાનો.

૨ ચર્ચાઓ.

૩ દરાવો.

મસલત સમિતિએ ફેટલાક વિષયો એવા ગણ્યા હતા કે જેના પર બધા ભાઈઓ ચર્ચા કરે તે કન્તાં અમુક એકાદ અનુભવી વ્યક્તિ પોતાના વિચારો આપે તો વધારે લાભ થાય. આવા વિષયો ઉપર ખાસ વ્યાખ્યાન ગોંધિવામાં આપ્યાં હતાં. આ રીતે તે વિષયો:—

૧ સ્વચ્છતા.

૨ છાત્રાસયતા અનિવાર્ય નિયમો.

૩ દોમી છાત્રાસયો અને પંક્તિબંદ.

૪ વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય.

વ્યાખ્યાનના આ વિષયો ઉપરાંત ફેટલાક ચર્ચાના વિષયો હતા. ચર્ચાના વિષયોમાં સહેજે બે પક્ષો હોવાને સંભવ છે એ સૌના ધ્યાનમાં જ હતું—જો કે બધી એ ચર્ચામાં પૂર્વપક્ષ જોટલા જોસથી બહાર આવવો જોઈએ તેટલા જોસથી આવ્યો જ ન હોય, અને તેથી એ ફેટલીક ચર્ચાનું મુખ્ય ભાગી પડ્યા જેવું થતું હતું.

ચર્ચાના વિષયો આ પ્રમાણે હતા:—

૧ ગૃહપતિ અને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચેનો ગળત્રાદ (tag of war)

૨ સંગ.

૩ વિદ્યાર્થીઓનું સ્વાતંત્ર્ય.

વ્યાખ્યાનો અને ચર્ચાઓ ઉપરાંત સંમેલનનું ત્રીજું અંગ દરાવો હતું. અંગાઉના બે સંમેલનોમાં કાંઈ પણ દરાવ કરવા એ ઉચિત લાગ્યું ન હતું. પણ હવે તો છાત્રાસયોએ મક્કમ રેલી પોતાનો માર્ગ કેળવણીની દૃષ્ટિથી કાપવો જોઈએ, એટલે આ સંમેલને દરાવો કરી પોતાની મક્કમતા બહાર કરી હતી.

૧ વ્યાખ્યાનો

૧ સ્વચ્છતા

કોકાસાહેબે શરૂ કર્યું:—

સ્વચ્છતાના બે પ્રકાર છે. (૧) જેથી રોગ ન થાય તેવી (૨)

આંખને ક્યે તેવી. રસ્તામાં અવ્યવસ્થિત પાંદડાંઓ પશ્ચાં હોય તો તેથી રોગ નહિ થાય, પણ તે આંખને ક્યે નહિ.

જેમને આપણે ગંદા માનીએ છીએ તેઓ ખરેખર ગંદા હોતા નથી, પરંતુ અવ્યવસ્થિત હોય છે. અને આપણે જેઓ સ્વચ્છતાનો ડોળ કરીએ છીએ, ઉપરથી ટાપટીપ કરીએ છીએ તેઓ પણ અંદરથી ગંદા હોઈએ છીએ. જેમ રોગ ફેલાવનાર ગંદવાડ દૂર કરવા નોંધએ, તેમજ આંખને ક્યેતો ન આવે તેવી વસ્તુ દ્રષ્ટિ સમક્ષ ન હોવી નોંધએ. કારણકે તે આત્માની અસ્વચ્છતા ગતાવે છે.

પંચ મહાબૂતોથી નીપજતી સ્વચ્છતા આપણે જાળવવી નોંધએ. માખીઓ, લિનારા, મચ્છર, કાગડા, કુતરાં અને લિખારીઓ એ અસ્વચ્છતાના સાક્ષીઓ છે. એકવાડ દારી દેએ. લીનારામાં અમારા નાખીએ તો પાણી પણ મૂસી લે. બારી એ ક્યેવો આકાશ માટે નથી, પરંતુ બહારની સ્વચ્છ હવા લેવા માટે છે.

રસોડાંઓની મોટી અસ્વચ્છતા ધૂમાડો હોય છે. રસોડાની બાંધણી અંદર ધૂમાડો નીકળી જાય એ જોઈએ. ચીમનીની પદ્ધતિનો સીધાર થવો નોંધએ. ચીમની જેમ ઉગી તેમ ધૂમાડો વધારે જાય.

૨ છાત્રાસયના અનિવાર્ય નિયમો

મોનીલાઇ અર્ગીને સંસ્થાત કરી—

નિયમો વિના રાજ્ય ચાલતું નથી—ગૃહ પણ ચાલતું નથી, તેમ જાત્રાસય પણ ચાલે નહિ. ગૃહના નિયમો કાદવું ધસતું નથી પણ આપોઆપ થાય છે. એ દ્રષ્ટિ હું જાત્રાસય માટે સ્વીકારું છું. નિયમો સ્વાભાવિક રીતે ઉભા થતા હોવા નોંધએ. નિયમપાલનનો આધાર ગૃહપતિ ઉપર છે. ગૃહપતિ સારો ન હોય તો બહારના લોકોએ ઘડી આપેલા નિયમો જામે તેટલાં સારા હોય તો પણ એ સંસ્થામાં કામ નહિ આવે. જાત્રાસય મહાવ્યામાં મોદોમાં સારા ગૃહપતિની જરૂર છે. સારો ગૃહપતિ એમ માને છે કે પોતે જાત્રાની સેવા કરવા આવ્યો છે અને જાત્રાની ઇચ્છા જાળવવા વિના તે શું કરવા ન કરી શકે.

જુગતરામ દેવેએ છાત્રાલયના અનિવાર્ય નિયમો રજુ કર્યા:—

૧ સવારે વહેલા ઉઠવું, રાત્રે દરારેએ વખતે સુવું.

૨ રૂઝ સિવાય ગેરહાજર ન રહેવું.

૩ ભોજન અને મુવાના સમય દરારેએ હોય.

(ઉમ્મર પ્રમાણે ફરકાર હોય.) બગરનું કે ખાનગી ખાવું ન જ નોંધ્યે.

૪ દિવસમાં આ સિવાય એવો સમય હોવો જોઈએ કે જ્યારે બધા એકઠાં મળે (પ્રાર્થના)

૫ વાંછા, કપડાં, સરસામાન વગેરેમાં નખરાં ન હોવા નોંધ્યે.

(રક્ષતિ ઉમદા રહે તે રીતે).

૬ આટલાં કામ તો હાથે જ કરવાં જોઈએ—કપડાં ધોવાં, વાળવું, વાસણુ માંજવાં, દીવા સાફ કરવા, પાણી ભરવું.

૭ ભોજન મસાલા વિનાનું હોવું જોઈએ.

૮ ટાટે પાણીએ નહાવું જોઈએ. (તેનો સમય નિશ્ચિત હોય).

૯ કસરત અને રમત હોવી જોઈએ. (શાળામાં ન થતાં હોય તો.)

૧૦ પર્યાટન એ છાત્રાલયનું આવશ્યક અંગ કરવું જોઈએ. (શાળા મારફત ન થતું હોય તો).

આ નિયમોને રજુ કરતાં તેના સમયમાં તેમણે કહ્યું: “છાત્રાલયો-ને વિદ્યાર્થીઓનાં ચારિત્ર્ય ઘડનારાં, તેમને શાસ્ત્રીય જીવનની તાલીમ આપનારાં સ્થાન, કરવાં હોય તો આ નિયમો ઝીણા દેખાવા છતાં અનિવાર્ય ગણવા જોઈએ. ઘરમાં આવા નિયમો કાંઈ ઘડતુ નથી તેથી છાત્રાલયમાં ન ઘડવા એ બરાબર નથી. છાત્રાલયને આપણે ઘરની મોટી આદર્શ બનાવવા માગતા નથી. ઘરમાં જે જીવનની શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થા નથી તે આપણે છાત્રાલય મારફતે મેળવવા માગીએ છીએ. આ નિયમોની પાછળ સખ ન હોય એટલે નિયમ તરીકેની દોરતા તેમાં નહિ રહે.”

૩ કોમી છાત્રાલયો અને પંક્તિબદ્ધ

સંકલ્પ:—

આંજો જ્યારે સામાન્ય સામે દક્ષર ઝીલવા સાથે હિન્દીસંગદન કરવાની જરૂર છે, એવું વખતે જો આપણે દરેક કોમના નાના નાના સંગદનો કરીને સંકલ્પિત કરીએ અને સંકલ્પિત સ્વાર્થ બહાર ન જવાનું આંધળાપણું કેળવીએ તો આપણો નાંચ થવાનો છે. આવા સંકલ્પિત સ્વાર્થને લીધે જ તેનીસ

કોઈની આપણી પ્રજા નમાલી થઈ છે અને એક એક હિન્દી નાનકડા જીવડા જેવો દેખાય છે. આ સ્થિતિમાં પણ આપણે લાંબા વખત સુધી ટકી શકવાના નથી. આપણો સમય છે ત્યાં સુધી ચેતતા નથી અને પાછળથી જાતી ફૂટવા જેસીએ છીએ.

*

* *

*

આપણી પછાત કોમોની દુર્દશા માટે આપણે જવાબદાર છીએ. એ આપણા જ ભાઈઓ છે—એ આપણા નાનાભાઈ છે. એમના આપણે દૂરથી છીએ. એમની સેવા કરવી એમાં પરોપકાર નથી પણ શુદ્ધ કર્તવ્યપાત્ર ન છે.

*

*

એટલે જ હું કહું છું કે આપણે કોમોનો સ્વાર્થ અને તુમાળીપણું એ સમાજદ્રોહ છે. એમાંથી આપણે બચી જઈએ. કોમપૂરતા ઠાત્રાલયો ખોલીને આપણે નાના વાડા મજબુત નહિ કરીએ. કોમ પૂરતી વ્યવસ્થા નહિ કરીએ. જમતી વખતે જેમ નોકરો, આશ્રિતો, અતિથિ, અભ્યાગત, પાજેશાં પશુપક્ષી, બધાનો વિચાર કરવાનો હોય છે, તેમ સામાજિક દાનમાં પણ પછાત કોમો, આશ્રિત કોમો અને ગરીબ કોમોનો વિચાર કરવાનો હોય છે. બીજું કશું તરત ન કરી શકીએ તો કોમી કુટુંબી આવકમાંથી વીસ ટકા જેટલી રકમ ઉતરતી સ્થિતિની કોમોના 'છોકરા-છોકરીઓને' મદદ કરવા પાછળ ખરચીએ. ઠાત્રાલયોમાં વીસ ટકા વિદ્યાર્થીઓ બીજી કોમના લઈએ. જેથી આપણા વિદ્યાર્થીઓને પણ સર્વ પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓના સહવાસનો સાલ મળે અને પોતાની શક્તિ, પોતાની લાંબકાંત, અને પોતાના કર્તવ્યનું ભાન રહે.

પંક્તિમેદનો સવાલ આની સાથે જ સંકળાયેલો છે. ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે તો આદાર શુદ્ધ એજ મહત્વની છે. આપણો આદાર શુદ્ધ હોય એનો અર્થ એ સ્વચ્છ હોય, પવિત્ર અને સાત્ત્વિક હોય, હરામીનો ન હોય, આપણી મહેનતનો હોય અથવા સહકારપૂર્વક આપેલો હોય, રસોઈ તૈયાર કરનાર માણસ શુચિર્મત, સાત્ત્વિક અને પ્રેમાળ હોય, રસોઈ કરનાર મદો, અમની, અપ્રમાણિક અથવા હીન વૃત્તિનો ન હોય અને જમતી વખતે આપણા મનમાં દ્રોહ કે સંકુચિતતા ન હોય, ચિત્ત પ્રસન્ન હોય, એ બધું આદાર શુદ્ધમાં આવી જાય છે. પંક્તિમેદ એ તો એક પ્રતિજ્ઞાનો જ સવાલ છે. જેમ રાજદરબારમાં કે ગવર્નરની લેવીમાં દરેક માણસને એનો

દરજાને નક્કી કરીને એને એના દેશભેંડે ખેસાડવામાં આવે છે. નીચલા દરજાના માણસ ઉપલા દરજાના માણસની હારમાં આવીને એસે તે ઉપરો માણસ એ સદન ન કરે, એવી જ જાતની કાંઈક ઉચ્ચનીચ ભાવનાથી પંક્તિભેદ શરૂ થયો છે, એમ હું માનું છું. નહિ તો સ્વચ્છ અને સુચક રીતે કાંઈ મારી પડે એસીને હું જે ખોરાક ખાઉં છું તે જ ખોરાક એ પણ ખાનો હોય તો મારે શા વાંધો હોઈ શકે !

૪ વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય

હરબાઇ ત્રિવેદી:—

દરેક છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીનું સ્વરાજ્ય હાથે કરવું આવશ્યક છે. એ હાથે કેમ કરવું એ મુંઝવણનો પ્રશ્ન તો છે જ. અમારે ત્યાં દક્ષિણામૂર્તિમાં આ સંસ્થા કેમ ચાલે છે તેના ખ્યાલ આપીશ. બધી અંતર્ગત અવસ્થાનું કાર્ય વિદ્યાર્થીઓએ કરવાનું હોય છે. તેઓ કાર્યોના જૂદા જૂદા વિભાગો પાડે છે અને દરેક વિભાગ ઉપર પોતામાંથી એકને નેતા ચૂટે છે. આ નેતાને પોતાના મદદનીશ ઉપનેતાઓ મારી લેવાનો હક્ક હોય છે. ગૃહપતિ એ વિદ્યાર્થીમંડળનો એક

સભ્ય હોય છે. મંડળનો પ્રમુખ તો વિદ્યાર્થી હોય એટલે તેને વિદ્યાર્થી પ્રમુખના નિયમનમાં રહેતું પડે છે. સંસ્થાની સામાન્ય નીતિને આધારતા એવો કાંઈ પણ નિર્ણય વિદ્યાર્થીઓ કરે ત્યારે જ ગૃહપતિને વચ્ચે પડવાનું રહે છે.

‘છાત્રાલય સંહિતા’
(ત્રીજા સંમેલનના બંને પ્રમુખોના લાપણો તથા આવેલા નિબંધોનો સંગ્રહ) દરેક ગૃહપતિ માટે ખાસ ઉપયોગી. કિં. ૦-૮-૦ મળવાનું ટ્રેકાણું ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય સ્થાપન કરવાથી ઘણા લાભ છે. અમારે ત્યાંએ યુવક ત્યારથી શિક્ષાના પ્રસંગો જ નીકળી ગયા. એવા પ્રસંગો ઉભા થાય ત્યારે એનો નિર્ણય વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય કરી લે છે. આ સંસ્થાથી વિદ્યાર્થીઓની શક્તિનો અભ્યાસ કરવાની ગૃહપતિને તક મળે છે. કેટલી વખતે અમારે ત્યાં વિદ્યાર્થી-ગૃહપતિ નીમવાનો પ્રયોગો પણ કર્યા છે અને તે સફળ થયા છે. અમારે માથે કામનો ભાર આવી પડે ત્યારે અમે વિદ્યાર્થી-મંડળમાંથી એકને ગૃહપતિની જવાબદારી આપીએ છીએ. કેટલીક વખતે અમારા નિયમનમાં એકાદ છોકરો બહુ જ હાથે કરતો હોય ત્યારે તેને ગૃહપતિ બનાવીને અમે સીધા કરી શક્યા છીએ.

અમારી શિસ્ત સામે જાંડ કરનાર તે જ ન્યારે ગૃહપતિ બને છે, ત્યારે અમારા કરતાં પણ શિસ્તના આકરા નિયમો માગે છે. જે છાત્રાસયોને નિયમો અને શિસ્તના સંજ્ઞામાં મુશ્કેલી નહીં હોય તેઓ વિદ્યાર્થી દ્વરાન્યની પ્રથા પોતાને ત્યાં તરત દાખલ કરે.

૨ ચર્ચાઓ

૧ ગજગ્રાહ (ગૃહપતિ અને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચેનો)

કાકાસાહેબે શાંત સભાપર બોમ્બ ફેંક્યો:—

‘ ગજગ્રાહ એ તો આપણો ધંધો છે. તે જે છાત્રાસયમાંથી નવ તો આપણે ધંધો વિનાના બેકાર બનીએ. ગજગ્રાહ જતાં છાત્રાસય અણખું થઈ જાય. ગજગ્રાહ નિરંતર આસતો જ જોઈએ, અને તે નાનાભાઈ કહે છે તેવો મોજો, મ્હાવરા પૂરતો નહિ પણ સાચે સાચો હાર જીતે. જેમાં ગજગ્રાહ નથી તે કેળવણી મુડદા છે. ’

ભાઈ વીરચંદ પાનાચંદ શાહે સીધો જવાબ વાળ્યો:—

‘ ગજગ્રાહ જરૂરનો કેમ હોઈ શકે ? આગળ વધારનારી વસ્તુ ગજગ્રાહ ન હોય પણ સહકાર જ હોય. છાત્રાસયોને કુટુંબો સાથે સરખાવવામાં આવે છે; પણ કુટુંબો ઝંખડાથી વર્ષાં હોય એવું જાણવામાં નથી. ’

એક બહેને મુંઝવણથી કહ્યું:—

‘ ગજગ્રાહમાં એ પક્ષે પીતે જીતવાનો અને સામાને હરાવવાનો નિયમ કરીને આવે છે. તેઓ એકબીજાને દુશ્મન સમજે છે. આવા ખરાબ ગજગ્રાહનો તો ઉકેલ કાઢવો જ જોઈએ. તેવે વખતે પણ શું શિક્ષા ન થઈ શકે ? ’

એક ભાઈએ ઉકેલ સૂચવ્યો:—

‘ આપણે વાતસત્યથી વાલીપણ લાવવું જોઈએ, નિયમો ધડંગ જોઈએ. ’

ચર્ચા આ પ્રમાણે ચાલતી હતી ત્યાં ભાઈ રવિશંકર તો કાકાસાહેબને પણ પહોં વરી જતાં હોય તેમ બોલ્યા:—

‘ મારો મત કોઈ પણ જાતના નિયમ લાદવા વિરુદ્ધનો છે. હું માનું છું કે જાંડખોર છાત્રો ન મળે તો આપણું મુલ્ય જ યાય. જીવન એટલે નવ અંકુર. એ નવ અંકુરને નિયમોથી મારી નાખવું ન જોઈએ. ’

શ્રી. રામનારાયણ પાકે જેરસમેજ દર કરતાં કરતાં કહ્યું:—

‘ આ ગજગ્રાહ શખરને દારણે આપણને એક વાતનું દુર્લભ યાદ છે. ગજગ્રાહમાં બંને પક્ષોને પોતાને માટે અભિમાન હોય છે. પ્રસ્તુત ગજગ્રાહ તે પ્રકારનો ન હોયો જોઈએ. ગૃહપતિએ અંગત અભિમાન કે ડંખે ન જ રાખવો જોઈએ. ગૃહપતિમાં દારવાની બહીર હોય તો ગજગ્રાહમાં કડવાશ આવે. એવો ગૃહપતિ પોતાના શમને માટે નાલાયક ગણાય. ’

શ્રી. ભુગતગમ દવેએ પ્રેક્ષક મંડળમાં બેસીને સાંભળી રહેલા છાત્રો તરફ જોઈને હસતાં હસતાં કહ્યું:—

‘ આ આપણા ‘ દુશ્મનો ’ આ બધું સાંભળી રહ્યા છે, તો પણ હું કહી દઉં કે મારે વહેલા ઉઠવા સાંબંધમાં વિદ્યાર્થીઓ જોડે ગ્રેજ ગજગ્રાહ કરવો પડે છે. એ હમેશા સાંજે શરૂ થાય છે અને સવારે તેનું પરિણામ જણાય છે. અચારનવાર દારણત બંનેનો અનુભવ થાય છે. પણ દારૂ ત્યારે મને શરમ આવતી નથી અને ફરીથી રમતાં હું ગભરાતો નથી. ’

શ્રી. સવિતા બહેને સૂચવ્યું:—

‘ વિદ્યાર્થીઓની ઉપર તેમને સમગ્રગ્યા વગર આપણે માનના હોઈએ તે સિદ્ધાંતો પગાવવા જોઈએ નહિ. ગજગ્રાહનો પ્રસંગ આવે માટે દરેક વસ્તુ તેમની પાસે સમજણ પાડ્યા પછી જ મૂકવી જોઈએ. ’

મામાસાહેબ કહેનો પણ એવો જ અભિપ્રાય આવ્યો:—

‘ છાત્ર છાત્રપતિ વચ્ચેના ઘણા ખરા ગજગ્રાહો જેરસમજથી જ થાય છે; ગૃહપતિ પોતાને વિદ્યાર્થીની સ્થિતિમાં મૂકે તો નથી તેથી થાય છે. ’

શ્રી. ચંદુલાલ દવે બોલ્યા:—

‘ છાત્રાસયના વહીવટમાં અને નિયમો ઘડવામાં વિદ્યાર્થીઓને ગૃહપતિ પોતાની સાથે રાખે. તેમને સ્વરાજ જેવી સંસ્થા ફરી આપે તો ઘર્ષણ ટાળી શકાય. ગજગ્રાહના દારણમાં શિસ્ત આપણા જીવનમાં હિતરુ નથી એ હોય છે. આને લીધે છાત્રને ગૃહપતિ સાથે જ નહિ પણ તેમનામાંથી કોઈને નેતા ચૂંટે હોય તો તેની સાથે પણ ઝઘડાના પ્રસંગો ઉભા થાય છે. શિસ્તનું માન રાખતાં શીખવું એ આનો ઉપાય છે. ’

શ્રી. ભોગીલાલ કાકર બોલ્યા:—

‘ આજે ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓની તપાસ રાખે છે તેના કરતાં વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિની દરેક વાતની વધારે તપાસ રાખે છે. પણ છાત્રાસય શું? ’

વિદ્યાર્થીઓ ઇત્તરવિદ્યાસ સાધવા ત્યાં આત્મા છે તેથી તેમનું જ. શુદ્ધપતિ, દ્રુતીઓ કે નેમની અવસ્થા જે વિદ્યાર્થીઓના વિદ્યાસને પ્રતિરૂપ હોય તે જ્યાંને કૃષ્ણ દેવાં જોઈએ.

પાણીદાર જાત્રા માટે 'અંડખોર' શબ્દનો વિરોધ કરતા શ્રી. નર-હરિલાંછને પાછા વાળતાં લાઇ લુગતરામ ફરીથી જોડવા:—

“ અંડખોર શબ્દને અને મેં વાપરેલા 'દુશ્મન' શબ્દને હું વળગી રહું છું. એમાં કોઈ પાપ હોય તો તેની જવાબદારી ગજાદ શબ્દનો પ્રયોગ આ વિષયમાં જોઈ પ્રથમ ક્યો તેને માથે છે. ”

આ ઉપયોગી વિષયની આટલી લાંબી ચચાને અંતે પ્રમુખે ઉપસંહાર કર્યો:—

‘ ગજાદ એ શબ્દ અમદાવાદની સ્વાગત સમિતિએ આપ્યો છે. બધાં એ પક્ષે પડે અને બંનેમાં જીતવાની દૃષ્ટિ હોય ત્યાં આ શબ્દ વપરાય. એવી કસ્ટ ન હોય ત્યાં ગજાદ એ શબ્દપ્રયોગ લાગુ પડે નથી.

આ (ગજાદ) જીતિ રાજદ્વાય વાતાવરણમાથી લેવાઈ હોય એમ મને લાગે છે. શુદ્ધપતિ એ રાજદ્વાય Ruler અને વિદ્યાર્થી એ પ્રજા Ruled, એમ દરબના આવી છે. ખરું જોતાં તો શુદ્ધપતિને વિદ્યાર્થીઓના વિદ્યાસ માટે મર્યાદા છે. ગજાદનો ઉપાય એ છે કે અત્યારે Ruler અને Ruled ના ધોરણે તંત્ર ચાલે છે ને બદલીને માનસશાસ્ત્રના ધોરણ ઉપર તે મર્યાદા જોઈએ. શુદ્ધપતિઓએ માનસશાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અંડખોર મોટા કાંદારા જ હોય અને નાના આળોડો નથી હોતા એમ હું નથી માનતો. માનસશાસ્ત્રના વિચાર વગર જે નિયમ ક્યો હોય તે તેની સામે આજકાલ પશુ અંડ કરે છે પણ આપણને જોવાની આંખ નથી હોતી તેથી આજકાલ અંડ આપણે જોઈ શકતા નથી. આપણામાં આ અંડ જોવાની આવડત નથી, કળા નથી. મોટી ઉમરવાળા પણ ઘણી વાર મોઢે કહેતા નથી પણ મુંઝવણ રહે છે. જાત્રાલયમાં જે જે નિયમો ઘડાય, જે જે તંત્ર રચાય તે તે કેળવણીની દૃષ્ટિએ—માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ—રચાવું જોઈએ. તેની અંદર વેરલા-પંખું કે જોડકાં ન હોવી જોઈએ. આજકાલના અંડથી ગભરાઈને શુદ્ધપતિ વેરલાપંખું ચંપાવે તો તેનાથી કામ ન થાય. પોતાનું ધાર્યું જ થવું જોઈએ એમ માનનાર શુદ્ધપતિ પણ જોડે છે. મેં કહ્યું તેમ માનસશાસ્ત્ર ઉપર તંત્ર રચાવું જોઈએ. એવા તંત્રમાં પણ વિદ્યાર્થી શુદ્ધપતિ વચ્ચે ગજાદ ચલાવે, પણ એ ગજાદનો પ્રકાર જુદો દરે.

૨ સગ્ન

સગ્નની આવશ્યકતાના પક્ષની દલીલો આવના લાગી:—

“ ગૃહપતિઓના ઉપર અમુક પરિણામ લાવવાની ફરજ ફરજ હોય છે. છાત્રાસયમાં તેમના હાથ નીચે ક્યાં ક્યાંના છોટરાઓ આવે, તે બધા એક પ્રકૃતિના હોય નહિ, કેટલાક ગુંડા હોય. શિસ્તને ખાતર સગ્ન ક્યારેક ફરવી પડે. સગ્ન ન ફરવી એ આદર્શ હીક છે પરંતુ વ્યવહારમાં એ મુશ્કેલ છે. સગ્ન કરવામાં અમારી નિર્બળતા છે ખરી, બુદ્ધિ પણ સમજે છે કે નથી. કેળવણીમાં સગ્નને સ્થાન નથી. પણ જો શિક્ષા નથી કરતા તો માથાપો ફરીયાદ કરે છે કે અમે છોટરાઓને વંદારી દબાવે છીએ. આગતી છાત્રાસયની પદ્ધતિ જ એવી છે કે ગૃહપતિને જોલર બન્યા વિના ફટકા નથી. ”

મામા ફડકેએ જણાવ્યું કે:—

“ વિદ્યાર્થીનો ભારે વાંદ થાય અને સગ્ન કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે માથે રિવાજ એવો છે કે ને વખત કાંઈ ન ફરવું; પણ ૨૪ દલાલ જવા દેને પછી જે કંઈ હોય તે કંઈ. ”

શ્રી. જગજીવનરાસ બોલ્યા:—

“ નિયમન વિના તો ન ચાલે. નિયમનને ખાતર સગ્ન કરાય. પણ શારીરિક સગ્ન ન જ ફરવી. સગ્ન તરિક્ક કાંઈક કામ સોંપવું. ”
ચનેનર એલ્યુકેશન સોસાયટીવાળા એક ભાષ બોલ્યા:—

“ અમારે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય છે અને તેઓ ગુન્હાઓની અંદર અંદર સગ્ન કરી લે છે ગૃહપતિને સગ્ન કરવાની મદદ પડતી નથી. આને સગ્ન કહેવાય ? ”

શ્રી. ચંદુલાલ દવેએ સગ્નના પ્રકારો જણાવતા કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા:—

શારીરિક સગ્ન ગત્તાં સગ્નનું તત્ત્વ જતું નથી. શિસ્તનો ભંગ થવા દેવો એ હીક છે કે બાળકોને સ્વરાજ્ય આપ્યું હોય અને તેઓ જ નિયમ ભંગની સગ્ન કરી લે એ સગ્ન કહેવાય ? સગ્નનો એક નવો પ્રકાર આપણને ગાંધીજી તરફથી મળ્યો છે. ગુન્હો કર્યો હોય ખીજાએ અને પોને ઉપવાસ કરે છે. આથી ગુન્હો કરનાર કંપે છે. આને સગ્ન કહી શકાય ?

બોગીલાલ દાસ:—

અહીં એક યા ખીજે રૂપે સગ્ન થતી જોઈએ એવા વિચારો આવ્યા છે. પ્રસંગો પણ ગુન્હાગીના ઉભા થાય છે કે સગ્ન કર્યા વિના ચાલે નહિ,

એમ લાગી જાય. બધી વખતે એક જ ઉપાય નથી હોતો. આપણું હર પ્રસંગે જોઈને જોઈએ કે આપણે સગ્ન કોને કરવા માગીએ છીએ ? શા માટે સગ્ન કરીએ છીએ ? આપણને જાણકના કામ માટે ચાંક ચડે છે માટે, કરીએ છીએ ? જે બૂલો થાય છે તેના મૂળમાં ઉતરી તેનું ખરું સ્વરૂપ તપાસીએ આપણે સગ્ન કરવા ક્યારે તૈયાર થઈએ છીએ ? અમુક એક કામ જ્યારે જાણક અણુગમતું કે કાયદા વિરુદ્ધ કરે છે, એમ આપણે ધારીએ છીએ ત્યારે સગ્ન કરવા પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ. જાણકમાં શું-હો કરવાની વૃત્તિ ખરે-ખર છે કે તે જોડી સમજણથી કરે છે ? કે એવી પરિસ્થિતિમાં આવી પડે છે કે જેથી તેને શું-હો કયા સિવાય કશુંક જ ન થાય ? આ બધી પરિસ્થિતિ નિવારણું તો મગ્ન કરવાનો પ્રસંગ નહિ રહે. આપણું સમજણું કે શું-હો એક પ્રકારનો ક્ષાય છે. અને આપણે સગ્ન ખીજા પ્રકારની કરીએ છીએ. શું-હો કરે છે માનસ અને મગ્ન થાય છે શરીરને. બલ શુદ્ધિ કરે છે અને સગ્ન પેટને થાય છે. વળી સગ્ન કરવાનો હેતુ સગ્ન કરવાથી નહિ સધાતો. કયા કારણથી શું-હો થાય છે એ સમગ્રવવામાં આવે તો સગ્નની જરૂર ન રહે. સગ્ન કરવાથી તો સામાં શું-હો વધે છે. માણસ દશ કટકા ખાશે પણ ખરો અને નિયમનો ભંગ પણ કરશે.

ઘણી વાર સગ્ન તરીકે સામાજિક બહિષ્કાર કરવામાં આવે છે. અને જાણકને જુદો જમવા બેસાડે છે કે તેની સાથે વ્યવહાર બંધ કરે છે. આવો સામાજિક બહિષ્કાર કરવાથી જાણકને જોડી અસર થાય એ કહેવું જોડું છે. આપણા બધાય નિયમો જાણકો કશુંક રાખે એ વૃત્તિમાંથી જ સગ્ન કરવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવે છે.

આજ કાલ Reformatories નો પ્રયોગ બંધ થાલી રહ્યો છે, તે વખતે કેજવલ્લીની સંસ્થામાં સગ્નનું નામ પણ ન જોઈએ. સગ્નનો માણસમાં રહેલી સ્વાભાવિક પશુતાતું પરિણામ છે સહનશીલતા, શાન્તિ તથા ધીરજથી પોણા લાગતા સવાલો એની મેળે જ ઉકલી જશે. પ્રેમથી બધું પની-જાય. જાણકો પ્રેમની શુભામગીરી સ્વીકારે છે.

પ્રમુખનો ઉપસંહાર:—

સગ્ન ઉપરની ચર્ચા આ વખતે મોળી પ્રડી ગઈ છે. સગ્ન નહિ કરનારનો વિશ્વ છે. મને લાગે છે કે આ વિષે સમ્મેલન ઠરાવ કરે તો ઇટ થાય. સગ્ન ન કરવી જોઈએ એ સિદ્ધાન્ત સ્વીકારીએ તો ઘડીબર ક્ષાય

છાત્રાલયોમાં અવવરથા થશે, પરંતુ ધીરે ધીરે ઉપાય સુઝશે. એક વસ્તુ ઉપર માત્ર ધ્યાન રાખું છે. વિદ્યાર્થીઓ અંદર અંદર સુગ્રહ કરે તો શું કરવું? તેઓ પણ સગની સંસ્કૃતિમાં ઉછરેલા છે. વિદ્યાર્થીઓ આજે સગનો વિરોધ કરે છે, પરંતુ તેમના હાથમાં તંત્ર આવતાં જાયો વધારે સગ કરનારા થઈ પડે છે. એવો અનુભવ છે. વિદ્યાર્થીઓના સ્વરાજ્યમાં સગનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે આપણે મક્કમ થઈને કહેવું જોઈએ કે ત્યાં સુધી તમે અમારી મલાહથી ચાલો છો ત્યાં સુધી સગ કરવાની પરવાનગી મળશે નહિ.

૩ છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓના સ્વાતંત્ર્ય

શ્રી. જુગતરામ દવે:—

“મેં હમણાં જ અનિવાર્ય નિયમો રજુ કર્યા હતા, જ્યાં વિદ્યાર્થીને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય હોવું જોઈએ એમ હું માનું છું. નિયમની પાછળ સગન હોય, નિયમ પાલનનો આધાર ગૃહપતિના ચારિત્ર્ય ઉપર અને તેના પ્રચાર ઉપર જ હોય એટલે વિદ્યાર્થીની સ્વતંત્રતાને હાનિ પહોંચશે નહિ.”

આ વિષય ઉપર કાકાસાહેબે તેમ જ બીજા ભાઈઓએ પોતાનાં મંતવ્યો જણાવ્યા; પણ એકંદરે વિદ્યાર્થીઓના સ્વાતંત્ર્યનો જગરૂક વિરોધ આવ્યો જ નહિ અને દેશભરમાં જે સ્વાતંત્ર્યના પડકાર પડી રહ્યા છે તેનો પ્રવેશ આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ આવશ્યક પાગથો એ જોઈને સૌ કોઈને હર્ષ થાય.

૩ ઠરાવો

૧ છાત્રાલય મંડળની કાર્યવાહક સમિતિમાં એવા જ સભ્યો ચૂંટાય કે જેમને કોઈ પણ જાંહેર પ્રસંગે અંત્યજોતે નોખા પાડવામાં આવે એ પસંદ ન હોય અને જ્યાં નોખા પાડવામાં આવના હોય ત્યાં અંત્યજો સાથે એમણી એમની તથારી હોય.

૨ કોઈ પણ સંજોગોમાં છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને શારીરિક સગ ન કરવા આ સંમેલન ગૃહપતિઓને આગ્રહ કરે છે.

૩ આ સંમેલન છાત્રાલયના ગૃહપતિઓને આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે કે પોતે ખાદી જ વાપરે અને પોતાના છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓ મતરે કાંતે એવો પ્રયત્ન કરે.

૪ દરેક છાત્રાલયમાં ખાદીનો પોષાક ફરજિયાત રાખવાનો આ સંમેલન છાત્રાલયોના વ્યવસ્થાપકોને આગ્રહ કરે છે.

૫ છાત્રોને વાચન માટે કેવાં પુસ્તકા ઉપયોગી થઇ પડે તે વિષે વિચાર કરી એક પાઠો.ખંડાર ખાડવા માટે નીચેની સભ્યોની એક સમિતિ તીમવી:—

શ્રી: ભોતીલાલ અમીન (પ્રમુખ).

„ દેવપાણીરાય જોશી (મંત્રી).

„ રામનારાયણ પાઠક.

„ ગિરીશ મયારામ લાડ.

„ ભોગીલાલ દાકર.

„ કૃષ્ણસિંહજી ડાબી.

૬ આવતા વર્ષ માટે નીચેના લાઘઓને છાત્રાલય મંડળના યા કાય-વાહક મંડળના સભ્યો તરીકે મહેવામાં આવ્યા:—

શ્રી. નાનાલાલ પ્રમુખર

„ જગજીવનદાસ મહેતા

„ જ્ઞાણદાસ ગાંધી મંત્રીઓ

„ ભોગીલાલ દાકર

„ બીખાલાલ પટેલ

„ પરીક્ષિતલાલ મજમુદાર

„ હરલાલ ત્રિવેદી

„ કૃષ્ણસિંહજી ડાબી

આવતું સંમેલન

આવતું સંમેલન એટલે આપું છાત્રાલય સંમેલન સુરતમાં ભરવા માટે પારીદાર આય્રમવાળા શ્રી. લાઘલાલ ઝવેરલાલ પટેલે આમંત્રણ આપ્યું તેને આભાર સાથે સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.

છાત્ર સંમેલન

ગયા વર્ષની માફક આ વર્ષે પણ છાત્રાલય સંમેલનની સાથે સાથે જ છાત્ર સંમેલન ભરવામાં આવ્યું હતું. તેના પ્રમુખસ્થાને અમદાવાદના વિદ્યાર્થીઓને પદ્ધતિ થઇ પડેલા શ્રી. રોહિત મહેતા હતા.

છાત્રસંમેલનના ઠરાવો

૧ આહી એકલા મળેલા ગૂજરાત-કાઠિયાવાડના છાત્રો ઠરાવે છે કે આ વર્ષે દરમ્યાન આપણે મુખ્ય છાત્રમંડળને વધારે વ્યવહાર અને મજબૂત કરવા રચનાત્મક પગલાં લેવા, એટલા માટે નીચેની વસ્તુ આવશ્યક છે.

૧ મુખ્ય છાત્રમંડળના સભ્યોની સંખ્યા આઠની રાખવી.

૨ (અ) જે ગામમાં છાત્રસંમેલન ભરાયું હોય તે શહેરના ચાર પ્રતિનિધિઓ રહેશે.

(બ) ગૂજરાતના બે અને કાઠિયાવાડના બે એમ બીજા ચાર સભ્યોની વ્યવસ્થા કરવી.

૩ આ મંડળની કાર્ય-સાધક સંખ્યા પાંચની રહેશે.

૪ સંમેલનના પ્રમુખ, સ્વાગત પ્રમુખ અને મંત્રીઓ મંડળના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ અને મંત્રીઓ રહેશે.

૨ આ સંમેલન આગ્રહ કરે છે કે દરેક છાત્ર પોતાકમાં શુદ્ધ ખાદીનો જ ઉપયોગ કરે અને ન છૂટકે જ બીજા વાપર માટે શુદ્ધ સ્વદેશી કાપડ વાપરે.

૩ છાત્રાલયોમાં પ્રાર્થના અને ધાર્મિક વિધિઓ ફરજિયાત ન રહેવી જોઈએ, એવું આ સંમેલન માને છે. જે છાત્રાલયમાં તે ફરજિયાત હોય તેના ગૃહપતિને તેવા ફરજિયાત નિયમો રદ કરવાને આ સંમેલન આગ્રહ-પૂર્વક ભલામણ કરે છે.

૪ છાત્રો છાત્રાલયનું મુખ્ય અંગ હોઈ છાત્રાલયની આંતરવ્યવસ્થા ગૃહપતિ તેઓની સહાયતાથી ચલાવે તે માટે આ સંમેલન ગૃહપતિઓને આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે.

૫ છાત્રાલયમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓ સ્વાવલંબી બને એ ઇચ્છ હોઈ છાત્રો પોતાનું કામ પોતે જ કરી લે અને છાત્રાલયોમાં બને તેટલા ઓછા નોકરો રાખવામાં આવે.

૬ છાત્રાલયમાં કસરત તથા રમત ગમત ઉપરાંત સંપ, સક્રિય અને તાલીમને માટે કવાયત અવશ્ય હોય. તેમ જ રમતગમતને અંગે દરેક શહેરના છાત્રો દરેક માસમાં ઓછામાં ઓછા એક વાર મળે એવી વ્યવસ્થા કરવા આ સંમેલન આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે. પરંતુ રમતો માત્ર દેશી જ હોય.

૭ આ સંમેલન દરમિયાં છે કે છાત્રોને આપવામાં આવતા લઘુ અથવા મરણ પ્રસંગના બોજન તેમણે નહિ સ્વીકારવાં, અને જ્ઞાતિબોજનમાં તેમણે જાતે પણ ન જવું.

૮ છાત્રાલયોમાંથી સમાજના વાડા દૂર કરવા જોઈએ. અને અસ્પૃશ્ય ગણાતા વિદ્યાર્થીઓને પણ સાર્વજનિક છાત્રાલયમાં સ્થાન હોવું જોઈએ એવા આ સંમેલનનો આગ્રહ છે,

૯ ગૂજરાત કાઠિયાવાડના છાત્રોનું આ સંમેલન, હિન્દમાં વ્યાપી ગયેલી સ્કાલિટ દિલગીરને દેશના સ્વાતંત્ર્ય યુગમાં વિદ્યાર્થી માની દરેક છાત્રાલયને તેમજ પ્રત્યેક છાત્રને તેમાં ન જોડવા અને હોય તો તેમાંથી નિકળી જવા ભલામણ કરે છે.

૧૦ છાત્રો પરસ્પર મૈત્રી સાધે, એક બીજાના પરિચયમાં આવે, અને સંગઠન કરી પોતાના છાત્રજીવનને લગતા પ્રશ્નોનો ઉકેલ પોતે જાતે જ કરે અને એ રીતે છાત્રાલયના સંચાલકોના કાર્યમાં યત્કિંચિત્ પણ મદદ કરી શકે, એ આ સંમેલનનો ઉદ્દેશ રહેશે.

૧૧ આ સંમેલન દરમિયાં છે કે ભાવનગર કપોળ બોર્ડિંગના સંચાલકોએ તે છાત્રાલયમાં રહેલા છ વિદ્યાર્થીઓને વિધવા-વિવાહમાં માનતા હોવાથી 'હીસમીસ' ક્યાં કહેવાય છે. તે વિષે તપાસ કરવા આ સંમેલન છાત્રમંડળને ભલામણ કરે છે.

૧૨ આ સંમેલન છાત્રોમાં ફેલાયેલા કુવ્યસનો સામે સખ્ત ચાલુગમે જાહેર કરે છે, અને છાત્રોને એવાં વ્યસનો છોડવા આગ્રહ કરે છે.

૧૩ છાત્રમંડળને મદદ કરવા માટે મુખ્ય છાત્ર પોતાના છાત્રાલયમાં જાતે દરેક નવા જુના જનાવોની નોંધ રાખે અને તેનું 'સરવૈયુ' છાત્રાલયના છાત્રમંડળ દ્વારા શહેરના છાત્રમંડળને મળે એમ આ સભા આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે.

૧૪ છાત્રસંમેલનનું બધારેણુ ઘડી છાત્રસંમેલનના આવતા અધિવેશનમાં રજુ કરવાનું કામ મુખ્ય છાત્રમંડળને સોંપવામાં આવે છે.

૧૫ પ્રેમજી પ્રોત્સાહન અને જોઈતી મદદ આપીને છાત્રાલય સંમેલન અને ગૂજરાત વિદ્યાપીઠે છાત્રસંમેલનને પોતાનું નક્કી બનાવ્યું છે. છાત્રસંમેલન છાત્રાલય સંમેલનના અને ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કાર્યકર્તાઓનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માને છે.

સમાચાર

૧ તા. ૧૮-૧-૩૦ના રોજ છાત્રાલય - કાર્યવાહક મંડળની એક સુમ્મરાત વિદ્યાર્થીઓમાં થઇ હતી તે વખતે આવતા વર્ષના કાર્યક્રમનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. ખાસ કરીને તેમણે મુદ્દાઓ પર કાર્યવાહકોની વિચારણા આવી હતી.

૧ સુમ્મરાત કાર્ડિયાવાડ કચ્છનાં તમામ છાત્રાલયોનું નિરીક્ષણ એક વ્યાપક દૃષ્ટિનાથી અહેવાલ તૈયાર કરવો.

૨ જોડાયેલાં છાત્રાલયોની મુદ્દાકાત ન લેવાય ત્યાં સુધી-તેમની નવા વર્ષના ફા. પ) વસુલ ન કરવા.

૩ વિકાસીય સંમેલનોની યોજના કરવી.

૨ તા. ૨૬-૧-૩૦નો સ્વરાજ દિન નીચેનાં છાત્રાલયોમાં ઉજવાયો

૧ દ. ન. હા. છાત્રાલય.

૨ દક્ષિણમૂર્તિ ગૃહ.

છાત્ર સંમેલન કરેલા પેલ ભોજનના હરાવે કેટલાંક છાત્રાલયોમાં પ્રશ્ન ઉભો થયો છે અને આવાં છાત્રાલયો તેમણે ઉકેલ લાવવા મથી રા

એક વિનંતિ

પ્રિય ગૃહપતિજ,

આ સાથેની અક્ષરજ્ઞાનની યોજના આપ વિચારી જશો. આ યોજનામાં આપના છાત્રાને લાગ લેવા કહેશે એવી વિનંતિ છે. વિદ્યાર્થી પોતાના પાઠો કર્યા પછી રાત્રે આ પ્રવૃત્તિ સંસ્થાની શિક્ષકો, એમની અમારી યોજના મૂકશે તથા તેમાં જોડાવા આગ્રહ કરશે. સાથેનાં પંચ વહેંચી આભારી કરશે.

નૃસિંહપ્રસાદ ફા. બ
હરભાઈ ત્રિવેદી

છાત્રાલય : હર અંગ્રેજી માસની ૧૫માએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લખાણનું પોસ્ટલ સાથે એક રૂપિયા : પરદેશનાં જે સિદ્ધિ લેખો વ્યવસ્થાપક, છાત્રાલય, શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન, લાવનગર.

આ માસિક લાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પારી. ભી. ગાપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસભટ્ટ લાવનગરથી પ્રગટ

પત્રિકા-નંબર ૧૬

અક્ષરજ્ઞાન યોજનાની ઝાળી

અમે અક્ષરજ્ઞાન યોજના કાઢી. અત્યારે તેમાં ૫૦૦ જેટલા સભ્યો નોંધાઈ ચૂક્યા છે. લોકોમાં તેને મીઠો આવકાર મળ્યો છે. આ યોજના આજની ઘડીએ અતિ આવકારદાયક હતી એવો સૌ કોઈનો મત થયો છે ને ઉપ-યોગ થશે જ એમાં કોઈને શંકા નથી. યોજના અનુસાર 'કેમ શીખવવું' તે ચોપડી તથા 'આસો પાંચીએ' તે છપાઈ ગયાં છે. 'કેમ શીખવવું' તે શીખવનાર માટે છે ને 'આસો પાંચીએ' તે ભણનાર માટે છે. યોજના પ્રમાણે વર્ગો ઉપડયા લાગ્યા છે. ભણાવનારાઓએ ભણાવવાની અને ભણનારાઓએ ભણવાની મદદ આપી; પણ ખીચ મદદની જરૂર છે. જેની પાસે જે છે, તેની તેઓ મદદ આપશે? શાળા-ઓ માટે આસતેસ અને બત્તી નોંધએ છે; શાળા-ઓ માટે પાટિયાં અને ટ્રાક નોંધએ છે; શાળા-ઓ માટે ગ્રાવરશીટો અને ડરટરો નોંધએ છે. ભણનારને માટે ચોપડીઓ અપાવનાર નોંધએ છે. અક્ષરજ્ઞાનના આ સમગ્ર પુણ્યકાર્મમાં હરેક

૫

(૧)

અ'ક' ૩ નો
માર્ગ

મટ

પ્રેમ રાખવામાં?

૪૫ મેળવવામાં?

૫૨૦ કરવામાં?

૪૪ અસોકને.

૩૧ ધસુને.

જાણુ પોતાનો ભાગ આપી શકે. હિપલી સામગ્રી
લગભગ નોંધાયે. શ્રીમંતો પોતાના અપીક્ષા-
માંથી કેટલું મોકલશે ? શરીર બહુનારને કેટલી
મદદ કરશે ? એક પાછથી દસ હજાર રૂપીઆ
સુધીની રકમ આ યોજના માગે છે. જોનાથી
જેટલું મોકલાય તે મોકલી આપશે ? કાળ નળ
છે ને કહેણી રહી નળ છે. હાથે તે સાથે.

અક્ષરજ્ઞાન યોજના
કાર્યાલય, શ્રીદક્ષિણા-
મુર્તિ ભવન, ભાવનગર
તા. ૨૫ : ૩ : ૩૦

નૃસિંહમસાદ કા. ભટ
ગિજુભાઈ ખચેકા
તારાભેન મોહક
હરભાઈ ત્રિવેદી
ગોપાળ મ. વિદ્યાંત

તા. ક. બધાની પહેાંચ “અક્ષરજ્ઞાન યોજના
સમાચાર” અને “શિક્ષણ પત્રિકા”માં સ્વીકાર-
વામાં આવશે.

પ્રિય મૃદાપ્રતિભ,

આ સાથેની અ

યોજનામાં આપના છા
પોતાના પાકો કર્યા પછ
આમારી યોજના મૂકશે
વહેંચી આમારી કરશે

છાત્રાલય

વાર્ષિક લેખાનુમ પો

લેખો વ્યવસ્થાપક

આ માસિક ભાવનગરમાં ૨
ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તં.

શ્રીસરસ્વતી છાપખાનું : ભાવનગર

તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થી
૧૯૩૦

અંક ૩ નો
માસ

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

સાચી વીરતા શામાં છે ?

શત્રુ તરફ વેર રાખવામાં કે તેના પર પ્રેમ રાખવામાં ?

મારીને વિજય મેળવવામાં કે મરીને વિજય મેળવવામાં ?

હુશ્મનને જીત કરવામાં કે તેના હૃદયનો પલટો કરવામાં ?

પૂછો સમ્રાટ યુધિષ્ઠિરને અને મહારાજ અશોકને.

પૂછો ભગવાન બુદ્ધને અને ભગવાન ઇસુને.

પૂછો મહાત્મા ગાંધીને.

ચારિત્ર્ય

માળાંપો ન્યારે પોતાના પુત્રને કળવણીની કાષ્ઠ પૂણું સંસ્થામાં મૂકવા જાય છે ત્યારે પોતાના પુત્રનું ચારિત્ર્ય સાફ થાય એવો મનોરથ સેવે છે. પણ એ જ પુત્રનું ચારિત્ર્ય ન્યારે તેમની પાસે મર્ત્યદ્વપમાં ખડું થાય છે ત્યારે તેઓ લડકે છે અને 'અમે માગતાં હતાં તે આ નહિ.' એમ મનને ફેરવવા લાગી જાય છે.

છાત્રાલયોના સંસ્થાપકો ન્યારે સંસ્થાની શરૂઆત કરે છે ત્યારે સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓ ધાર્મિકતા પરાયણ થાય એવો ભાવ રાખતા હોય છે. પણ એ વિદ્યાર્થીઓ ન્યારે સમાજના કાષ્ઠ પ્રચંડ અધર્મની સામે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે આ સંચાલકો ગભરાઈ જાય છે અને વિદ્યાર્થીઓ ચારિત્ર્યહીન થતા જાય છે એવા બખાળા કાઢે છે.

વેપારીઓ પોતાના દીકરાઓને બોર્ડિંગોમાં મૂકે છે ત્યારે સંસ્થા પાસે તેમને માટે ચારિત્ર્ય માગે છે પણ એ જ દીકરાઓ જરા મોટા થઈને દુકાને ખોલે ત્યારે ભાવતાલમાં ગોટાળા ન કરે તો 'લણ્યા પણ ગણ્યા નહિ.' એમ કહી હાથ પગડે છે.

સરકારના નોકરો પોતાના પુત્રને હાઈસ્કૂલો કે કોલેજોમાં મૂકે ત્યારે તેમનામાં હિંમત, સત્ય, પ્રામાણિકતા વગેરે આવે એમ ઇચ્છે છે; પણ એ જ પુત્રો આ સંસ્થાઓનાં હથિયાર સરકાર સામે વાપરે ત્યારે ગિયારા મંડાઈ જાય છે.

બ્રાહ્મણ પોતાના પુત્રને નિશાળે મૂકે ત્યારે તેનામાં ધાર્મિકતા આવે એમ જરૂર ઇચ્છે છે. પણ એ જ પુત્ર દુનિયામાં જ્યાં અધર્મ થતો હોય ત્યાં અંપલાવવા તૈયાર થાય ત્યારે બાપડો હબકી જાય છે અને તેના આડા હાથ ધરે છે.

મા મોતાનો દીકરો તેજસ્વી થાય એમ સદૈવ માગે છે પણ એ જ દીકરો ખભા પરનું લીલું માથું ઉતારવા તૈયાર થાય ત્યારે આંસુ પાડે છે.

આ બધા ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ કે આજે આપણે જેને ચારિત્ર્ય ચારિત્ર્ય કહીએ છીએ તેનાં વિષેનો આપણો ખ્યાલ નિષ્ક્રિય ચારિત્ર્યનો અથવા તો નિર્વિર્ધ ચારિત્ર્યનો છે. ચારિત્ર્ય પરિશ્રમ વિના આવનારી વસ્તુ નથી અને તેવો પરિશ્રમ ઉઠાવનાર માણસ નિર્વિર્ધ રહી શકતો નથી એ આપણી સમજમાં ઉતરવું જોઈશે.

પ્રસંગે થડ પરનું માથું સુદાંત ઉતારી દેવાની તૈયારી એ ચારિત્ર્યનો કળશ છે. આપણો આજનો ખ્યાલ તો બેકાદુ લોકોના ચારિત્ર્યનો છે એટલે જનમાલને ફના કરી નાખે એવું ચારિત્ર્ય આપણે છારવી સક્તાં નથી. પણ આ ચારિત્ર્ય જ નથી. પ્રસંગ પડ્યે ડોકું ફૂલ કરી ન શકે તે ચારિત્ર્યવાન કહેવાય જ, શી રીતે? ચારિત્ર્ય એ તો બળ છે અને તે બળ અંતરનું છે. આવા બળવાળો આદમી પોતાના જીવનની કિંમત સમજે છે અને જીવનના ત્યાગની કિંમત પણ સમજે છે. આ બન્નેની યથાર્થ તુલના અને બેમાંથી જેને પસંદ કરવાનો વખત આવે તેની નિર્ભયતાપૂર્વક પસંદગી એ ચારિત્ર્યની સાચી કસોટી છે.

નાનાલાઈ.

વિચારવાયુ !

આ છાત્રાલયના મુદ્દપતિનું કામ સ્વીકાર્યું ત્યાર પછી કેટલીએ વખત એવા પ્રસંગો બન્યા જ કરે છે કે જેને લીધે હું કલાકોના કલાકો સુધી એક યા બીજા પ્રકારના વિચારે ચડી જાઉં. ઘણી વખત તો પ્રસંગો પેલું કેંઈ બહુ મહત્વના નથી હોતા-એક છોકરો વાળુ ન ક્યો હોય કે એક છોકરો જમતાં જમતાં રીસાધને ઉડી ગયો હોય; એક છોકરાએ બીજા છોકરાને ખૂબ માર્યો હોય કે એક છોકરાને રમતમાં હસવામાંથી ખસવું થઈ ગયું હોય. ઘણી વખત કેટલાક પ્રસંગો એવા પણ બને છે કે જે ઉપલક્ષ્ય દ્રષ્ટિએ બેતાં મહત્વના ન દેખાય પણ વિચાર કરતાં જેતાં મૂળમાં અત્યંત મહત્વનો મુદ્દો સમાવેલો હોય-જેમ કે એક છોકરો મારા સામું બોલ્યો હોય, બીજા એક છોકરાએ મારા હુકમનો અનાદર ક્યો હોય, ત્રીજા એકે ખાનગીમાં મારી નિંદા કરી હોય, ચોથાએ મારા સામે અથવા તો કાર્યવાહક સામે કાવતરું રચ્યું હોય તો પાંચમાએ વળી થોડી ઘણી ચોરી કરવાનો પ્રયત્નો કર્યા હોય. ક્યારેક વળી એવા પણ પ્રસંગો બને કે જેને મહત્વ આપ્યા વિના ચાલે નહિ-જેમ કે એક છોકરો બીજા કોઈ છાત્રાલયના એકાદ વિદ્યાર્થી સાથે લડી આવ્યો હોય, બીજા એક છોકરાએ પડોશીના બાળકોને પજવ્યાં હોય, ત્રીજાએ મોડી ટોળી જમાવીને કોઈ દેહાણે લગાડની તૈયારી કરી હોય, ચોથાએ રમતમાં બેદરકાર બની રસ્તે જતા વટેમાર્ગને વગાડ્યું હોય.

આવા આવા તે કેટલાક દાખલાઓ નોંધું? આવું તો રોજ રોજ બને છે અને રોજ રોજ જ્યારે જ્યારે પણ મને સહેજ નવરાસ મળે છે

ત્યારે ત્યારે હું વિચાર વમળે ચડી જઈ છું. શૂદ્રપતિની નોકરી સ્વીકાર્યાને હજી પૂરા ૭ માસ તો નથી થયા. પણ જ્યારે જ્યારે ઘેર આવી નવરો પહોં અને કંઈક વાંચવા લખવાનો ઇરાદો કરું કે તુરત જ છાત્રાસયના ઉપર 'દહેલા તેવા દબરો વિચારો મારા મગજમાં ઉભરાવા લાગે છે. માફ વાંચ-વોતું પડ્યું રહે છે, લખવાનું બંધ થાય છે અને ઘરમાં બાળકો સાથે કે ઘરની સ્ત્રી સાથે કંઈક વિચારણા કરવાનો ઇરાદો રાખ્યો હોય તો તે પણ બંધ થઈ જાય છે. જ્યારે જ્યારે આવું જાને છે-અને આવું તો રોજ બન્યા જ કરે છે-ત્યારે ત્યારે હવે મારી સ્ત્રીથી તે સહેવાનું નથી. પોતે મૂંઝાય છે. કશું સમજી શકતી નથી તેથી દુઃખી થાય છે અને હું પણ હૃદય ખોલતો નથી તેમ માનીને દિલગીર જાને છે. ક્યારેક તો અત્યંત દયામણો ચહેરો કરીને મારી પાસે આવે છે અને મને ધીમે રહીને પૂછે છે: "આ શું કરો છો?"

હું જવાબ આપું છું: "વિચાર કરું છું." મારો જવાબ તેને સંતોષ આપી શકે તેમ નથી તે હું જાણતો હોઉં છું. પછી તો અત્યંત દુઃખી થઈને તેણે મારા આવા વિચારોના દામને વિચારવાયુ એવું નામ આપ્યું છે. અડધા વિનોદમાં અને અડધા ખીન્નઈને એ મને હવે તો સંભળાવે છે: "તમને શરૂ વિચારવાયુ થઈ ગયું છે. જોજો, ચેતજો, નહીતર આ વિચારવાયુ જાડુ બુંદું." આમ બોલીને તે મને મારા વિચારવાયુમાં ઉડતો રહેતા દઈ ચાલી જાય છે.

મને ખરેખર વિચારવાયુ થતુ હશે એમ લાગે છે! જો કે આવા વિચારવાયુના વટોળમાં આમથી તેમ ઘસડતો હોવા છતાં હું તો મારા વિચારોને ઘણીએ વાર તત્ત્વવિચારણાનું સ્વરૂપ આપી દઉં છું! આવી તત્ત્વવિચારણાઓની પજોમાં જે કેટલાક સૂત્રાત્મક વિચારો મારામાંથી ઉદભવે છે તેમાંના અગત્યના ઘોડાએક આ નીચે આપું છું.

૧

આ બધા કેજવળીવાળા તે શું સમજતા હશે! આપણે કેજવળી આપવા બેસીએ છીએ તેનો અર્થ જ હોદ્દાઓ આપજાને અર્પીત છે. આપણે આપીએ છીએ અને હોદ્દાઓ તે છે. આવા લેવડદેવડના વ્યવહારમાં સ્વનંત્રતાને આનંદ જ દયાં છે? થોડો થોડો કંઈએ અવધારા હોય તો તે આપણે મોટાંઓને પૂછે છે ખરો, મારજ કે આપણે જાના છીએ.

બાકી છાત્રાઓ તો ગૃહીતા છે. તેમણે તો જે દાન મળે તે ગૃહસ્થ કરવાનું. તેમાં વળી સ્વતંત્રતા શું? ધર્માદની ગાયના તે વળી દાંત જોવાતા હશે? અને તો લાગે છે કે કેળવણીના કામમાં તો કાંઈ જ સ્વતંત્ર ન હોય. સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતને કેળવણીના ક્ષેત્રમાં દાખલ થવા દેવો એટલે કેળવણીનો નાશ કરવો. કેળવણીના પ્રદેશમાંથી સ્વતંત્રતાનું તત્ત્વ જેટલું વહેલું નાણું થશે, અને તે પણ ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓના પક્ષે, તેટલો વહેલો કેળવણીનો ઉદ્ધાર થશે.

૨

આ બધા છાત્રાઓ બહુ નિર્દોષ હોય છે અને ઇશ્વરની ખૂબ નજીક હોય છે એવી વાત કાણે હાંકી મેલી હશે? મારો અનુભવ તો જુદો જ છે. છાત્રાઓ જરા પણ નિર્દોષ હોય તેમ માનવા હું તૈયાર નથી. છાત્રાઓ તો શીંગમાંથી સડેલા હોય છે; અને એ બધા ઇશ્વરની નજીક છે કે સેતાનની નજીક છે એ મારે મન એક કાપડો છે. છાત્રાઓને નિર્દોષ અને ભોળા લેખીને તેમની કેળવણીનું જેટલું મંડાણ રચવામાં આવે છે તેટલું કેળવણીનું કામ બગડે છે. કેળવણીકારોએ પોતાનો વિચાર અને માર્ગ બદલવો જ જોઈશે. છાત્રો જેટલો નાની ઉંમરનો તેટલો તે વધારે સડેલો અને વધારે બદમાશ. આ સત્ય અનુભવમાંથી પ્રાપ્ત થએલું છે. કેળવણીની રચના આ સત્ય ઉપર થવી જોઈએ અને તો જ સાચી કેળવણીનું કામ થઈ શકશે.

૩

આજકાલ નવીન કેળવણીનો કંઈક પવન ચાલ્યો છે. પણ હવે તેનો અંત પણ નજીક જણાય છે. અને નજીક ન હોય તો નજીક લાવવાની ખૂબ અગત્ય હવે ઉભી થઈ છે. જૂની કેળવણીમાંથી નવીન કેળવણી જન્મી તો હવે આ નવીન કેળવણીમાંથી નવીનતર કેળવણી જન્મવી જ જોઈએ? જુઓને, નવીન કેળવણીવાળા જ નથી કહેતા કે તેમનાં સત્યો કંઈ આખરી નથી? આજનું સત્ય આવતી કાલે અસત્ય કરવાનું જ છે. નવીન કેળવણીનો આત્મા સ્વાતંત્ર્ય છે. જૂની કેળવણીનો આત્મા પારતંત્ર્ય હતો પણ તે એક પક્ષે-વિદ્યાર્થીને પક્ષે. આ નવીનતર કેળવણીનો આત્મા પારતંત્ર્ય એ બન્ને પક્ષે રહેશે. વિદ્યાર્થી તેમ જ શિક્ષક બન્ને જોમાં પરતંત્ર તે નવીનતર કેળવણી સમજવી.

વિદ્યાર્થીમંડળ

“કેમ શાંતિભાઈ, તમારે ત્યાં વિદ્યાર્થીમંડળ કેમ ચાલે છે ?” જટાભાઈ પૂછ્યું.

“જટાભાઈ, એની વાત જ રહેવા દો. આ નવા હેળવાએલા લોકોએ આપણે ત્યાં લપ પેસારું” છે ના !” શાંતિભાઈ ભલુકી ઉઠ્યા.

“એમાં શું ? એ તો વિદ્યાર્થીઓના સ્વાતંત્ર્યની વાત છે ના ?”

“જટાભાઈ, હું તો એવા સ્વાતંત્ર્યમાં માનતો જ નથી તે ? સ્વાતંત્ર્ય જોઈતું હોય તો એ બધા આપણે ત્યાં શું, મુંડવા આવે છે ? ઘેર સ્વાતંત્ર્ય જ છે ના ?”

“અરે શાંતિભાઈ, આ શું બોલો છો ? આમ તપો છો શા માટે ?”

“તપ્યા વિના રહી શકતો નથી. આ લોકોએ સ્વાતંત્ર્યનું એવું સળગાવ્યું છે, એવું સળગાવ્યું છે કે હવે આપણે તનો વિરોધ કરીએ તો કોઈ કાન દેતું નથી.” શાંતિભાઈ ધીમેથી બોલ્યા :

“પણ એમની વાત ખોટી તો નથી જ.”

“ખોટી નથી શું, સાડી સત્તર વાર ખોટી છે ! માફ શું જોય છે ? મેં તો હવે સગ્ન કરવી છોડી દીધી છે અને સગ્ન કરવાનો અધિકાર પણ બધો વિદ્યાર્થીઓના સ્વરાજ્યને આપ્યો છે.”

“એમ ? આટલું બધું સ્વરાજ્ય આપી દીધું ? ત્યારે તો તમારે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને ભારે મગ્ન આવતી હશે કેમ ?” જટાભાઈ આનંદમાં આવીને બોલ્યા.

“એ મગ્નની શી વાત ? એ મગ્નનું પૂછવું નાનાં નાનાં ટાબરીયાંને ! હું જે બૂલ માટે એક થપાટ મારતો હતો તેથી નાની બૂલ માટે આજે ચાર થપાટ પડે છે અને કાંઈ બોલાય નહિ એ વધારામાં.” શાંતિભાઈ હસ્યા.

“તો તો શાંતિભાઈ, તમારે વચ્ચે પડવું ન જોઈએ ?”

“હું શા માટે પડું ? હું તો પૂરું સ્વરાજ્ય આપી દઉં. મારા બેટા ખૂબ ચડ્યા હતા તે હવે ફળ આપે ! ખતા ખાઈને પાછા આવવાના છે.”

“એમાં તમને શો લાભ છે ? એમ કહે તો સ્વતંત્રતાનો અખતરો નિષ્ફળ થશે.”

“એ નિષ્ફળ થવાનો જ છે. એ તો કળી રહી ગયા છે. હમણાં હું ચાલવા દઉં છું. પછી જ્યારે ટોચે પહોંચશે ત્યારે એક ફક્તના ઝપાટાથી

સ્વરાજ્ય વીળી નાખીશ ને, જ્યાંને પાંચરા દોર કરી નાખીશ, આજે તમે સૌ સ્વતંત્રતાને ઉદ્ધાળે ચલા છો ને છોકરાઓને ચડાવો છો તે તમારી વડે થવાની છે એમ સમજાવજો. કેમ બોલતા નથી? ટાટા થઈ ગયા ના?”

“તમારી વાતથી તો કાંઈ પ્રભુ માણુમ દરી, મન્ય, તમારા જેવા મિત્રોને વિદ્યાર્થીઓનાં સ્વરાજ્યો સ્થપાશે તે પહેલાં તો કેટલુંયે પ્રચારકાર્ય કરવું પડશે.”

“હાં, બોલતા નથી? મારો અક્ષરે અક્ષર સાચો છે.” શાંતિલાલ જોસમાં આગ્યાં.

જટારાંકરે મારું બજવાળું અને દર આકાશમાં દૃષ્ટિ નાખી એક મોટા નિસાસો મૂક્યો.

નાનાભાઈ.

પાણી

આપણાં ઘરોમાં જે કેટલીએક વસ્તુઓની આપણે કાળજી રાખવી ઘટે છે તેમાંની એક વસ્તુ પાણી છે.

આપણું પાણી ગંદું, પાણી ભરનારનાં કપડાં ગંદાં, પાણી ભરે તેના દાથ સુદ્ધાંત ગંદા, પાણી ભરવાનાં વાસણો ગંદાં, પાણી ગળવાનાં ગળણાં ગંદાં, પાણી દાંડવાનાં બુઝારાં ગંદાં, પાણી પીવાના પ્યાલા ગંદા અને આ ભંધાવના સાર રૂપ આપણું પાણી ગંદું.

આપણને સ્વચ્છ રાખનાર મુખ્યત્વે સૂર્ય ભગવાન ને પાણી; સૂર્ય ભગવાનને આપણા દાથ પહોંચી શકતો હોય તો તેને પણ મેલા કરી દઈએ એવા આપણે પાણીને તો ગંદું જ કરીએ છીએ.

આલો પ્રૂંછીએ—

- ૧ આપણા રસોયાઓ આપણુ માટે જે પાણી લે છે તે સ્વચ્છ હોય છે?
- ૨ આપણી રસોઈ માટે જે પાણી વપરાય છે તે વાપરનારનાં આંગળાં, નખ વગેરે સ્વચ્છ હોય છે?
- ૩ રસોડામાં વપરાતાં વાસણો અંદરથી બરાબર સ્વચ્છ હોય છે?
- ૪ આપણા ગોળા દરરોજ અંદરથી બરાબર સાફ થાય છે?
- ૫ પાણીનાં વાસણો ચીકણાં તો નથી હોતાં?
- ૬ પાણીને ગળવાનાં ને સાફ કરવાનાં ગળણાં પોને જ પાણીને મેલું તો નથી બનાવતાં?

૭ આપણા કગસા પ્યાસા ચોકળા હોય છે ?

૮ ગમે તેવી રીતે પાણી ઢોળતાં ઢોળતાં આપણે ખીજના પાણીને પણ મેલું તો નથી કરતા ?

આ બધા તરફ આપણું લક્ષ નથી. આવો ગંદવાડ આપણને ગંદવાડ લાગતો નથી. ખરી રીતે તો આવી વાતોની આપણને કહેજે સૂઝ આવવી જોઈએ. પણ આપણે છેક નાનપણથી જ આવી ગંદી રીતભાતમાં ટેવાઈ ગયા છીએ એટલે આજે તો એ જ આપણને સદજ લાગે છે.

દરેક છાત્રાલયમાં આ તમામ પ્રકારની ગંદકીની સમજ આવવી જોઈએ અને એવી સમજ આપ્યા પછી છાત્રાલયના જીવનમાંથી તેને દૂર કરવા મોટો પ્રયત્ન થવો જોઈએ.

નાનાભાઈ.

છાત્રાલયનાં પુસ્તકાલયો

ગૂજરાત મહાવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થી ભાઈ પ્રેમશંકર ભટ્ટ પોતાના એક પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ ગૂજરાત કાઠિયાવાડનાં આંગણાને વેટે ગણાય એવાં ભાગ્યે જ એક કે બે છાત્રાલયો એવાં જોવામાં આવે છે કે જ્યાં આગળ છાત્રાને યોગ્ય એવું મળેલું પુસ્તકાલય હોય.

“ પુસ્તકાલયને અભાવે છાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓનું છીછરું જ્ઞાન સાચે જ કાઢ પણ માણસને સરમાવે તેવું હોય છે. મને જણાવતાં દુઃખ થાય છે કે આપણે સારાં એવાં પણ છાત્રાલયો છે કે જ્યાં કેટલાય વિદ્યાર્થીઓને ‘નવજીવન’ શું તેની પણ ખબર નથી ! અને તે મોટાં શહેરોમાં પણ !

“ છાત્રાલયમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓના ઓઝામાં ઓઝા ૭૫ ટકા તો આજે સરકારી શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા હોય છે. આ તો અનુભવની વાત છે કે સારાં આગળ તો પરીક્ષાને માટે એક બે પાંચપુસ્તકો ગોખી નાખવા સિવાય ખીજ કોઈ પણ લેવા દેવા નથી હોતી. અને આ એક બે પુસ્તકો પણ એ રીતે ગોખાવવામાં આવે છે કે પરીક્ષા પછી તરત જ વિદ્યાર્થીઓને તે બૂલી જવાની દ્રશ્ય પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં વિદ્યાર્થીઓ ગમે તેટલી પરીક્ષાઓ પસાર કરે હતાં તેમનું જ્ઞાન અધૂરું જ રહેવાનું છે.

“ જીવનના કૃત્રિમ પ્યાલો આપની નવલકથાઓ કે નખાલી વાર્તાઓ નહિ પરંતુ જીવનને વધારે શુદ્ધ, નિર્મળ અને તેજસ્વી બનાવે એવો એક

નાનકડો પુસ્તકસંગ્રહ તો પ્રત્યેક છાત્રાલયમાં હોય જ. એ જાતની વ્યવસ્થા અત્યંત આવશ્યક છે. જો આમ થશે તો જ જીવનનાં બાર બાર અમૂલ્ય વર્ષો નિશાળો અને કોલેજોમાં ગાળ્યા છતાં મોચીની કરવત જેવી દશા અમે છાત્રો ભોગવીએ છીએ તેનો કંઈ ખરો ઇલાજ થશે.

“ મોચી કાશીએ કરવત મૂકવા ગયો. પૂછવામાં આવ્યું કે એલા આવતે ભવે શું થઇશ ? મોચી વિચારે ચક્ષો. બેરીસ્ટર થાઉં ? ના ના, મામાપ જીવતાં છતાં મૂકો મુંઝવણી પડે ! યુદ્ધપતિ થાઉં ? ના ના, બાર બાપની વેળા સચવાય કેમ ? હેવટે થાકીને જિયારો બોલ્યો, ‘ મેલ કરવત, મોચીનો મોચી. ’ આ વાત તો અહુ જાણીની છે.

“ આપ આપના ‘ છાત્રાલય ’માં આ બાબે કંઈ ઉદ્ધાપેદ કરશો તો આભાર થશે.”

લાંછ પ્રેમશંકરનો પત્ર ખૂબ વિચારવા જેવો છે. આપણાં આજનાં છાત્રાલયોમાં તેમના કહેવા પ્રમાણેની સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તે વાત સાચી જણાય છે. કોઈ ઠેકાણે નાનકડું પુસ્તકાલય હશે તો તે પણ દાનમાંથી હિંબુ થએલું. ઘણે ભાગે તો આવાં છાત્રાલયોનાં જે પુસ્તકાલયો હોય છે તે બેટ-આવેલાં પુસ્તકોમાંથી જ બનેલાં હોય છે. ઠીક ઠીક સારાં ગણાતાં છાત્રાલયોમાં પણ પુસ્તકાલયોને અને વાચનાલયોને છાત્રાલયનાં અગત્યનાં અંગો તરીકે હજી સુધી સ્વીકારવામાં ન આવે તો તેને આપણી એક મોટી ખોટ ગણવી જોઈએ.

છાત્રાલય એ તો કેળવણીની સંસ્થા છે. છાત્રાલયમાં વસતો વિદ્યાર્થી પોતાની કેળવણી માત્ર શાળામાંથી નથી મેળવતો એમ આપણે હવે સમજતા થયા છીએ. એટલા જ માટે વિધિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ હિપજનવામાં આવે છે, અને એટલા જ માટે ઉત્તમ પ્રકારના યુદ્ધપતિની આવશ્યકતા આપણે સ્વીકારી છે. જુદાં જુદાં વિદ્યાર્થી પાઠ્યપુસ્તકોમાંથી નથી જ સાધી શકતો એ પણ સત્ય છે. વિદ્યાર્થીની જુદાં જુદાં પ્રકારનો ખોરાક ન મળે તેમ જ તેનાં વિદ્યાસના પ્રમાણમાં એ ખોરાકમાં વિવિધતા જોઈતી જ વિશાળતા ન મળે તો વિદ્યાર્થીની જુદાં પાઠ્ય કુકિત જ રહેવાની છે. આવી કુકિત દશામાંથી વિદ્યાર્થીને ઉગારી લેવાનો છાત્રાલયો પાસે એક રાજમાર્ગ છે-તે સુંદર પુસ્તકાલયો તથા સુંદર વાચનાલયો વસાવવાનો.

આવાં પુસ્તકાલયો તથા વાચનાલયો ઉભાં કરવાની સૌથી મોટી જવાબદારી ગૃહપતિને શીરે રહે છે. પોતાના છાત્રાલયમાં પુસ્તકાલય વાચનાલયને પોતે એક અતિ મહત્વનું અંગ ગણે, પોતાના છાત્રાલયના સંચાલકો પાસે તેનો આગ્રહ રજુ કરે, તેના માટે પૈસા મેળવે અને વિદ્યાર્થીને પ્રાણુ-પોષક તેવાં પુસ્તકો તથા વર્તમાનપત્રો વસાવે.

પુસ્તકાલયો અને વાચનાલયો ઉભાં કરવામાં આજની ધડીએ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા જોવી છે. ક્યારા જેવાં પુસ્તકો અને વિદ્યાર્થીના વિકાસને રોધે બદ્ધે ઉપે માર્ગે પ્રેરે તેવાં વર્તમાનપત્રોનો આજે આપણા સાહિત્યમાં રાફડો ફાટેલો દેખાય છે. આ બધામાંથી પસંદગી કરવાનું કામ અત્યંત કઠિન છે. ખૂબ કાળજી અને ચીવટ પૂર્વક પસંદગી કરવામાં ન આવે તો પુસ્તકાલયો અને વાચનાલયો આશીર્વાદ રૂપ થવાને બદલે શાપ સમાન થઈ પડવાનાં. આપણા વિદ્યાર્થીઓ પાસે સહેલું વાચન ન આવે અને તંદુરસ્ત તથા પ્રાણુપોષક વાચન જ આવે તેની કાળજી રાખવાનું કામ આપણું ગૃહપતિનું છે.

જે જે છાત્રાલયોનું ધ્યાન સુંદર પુસ્તકાલયો વસાવવા તરફ તથા અદ્યતન વાચનાલયો ઉભાં કરવા તરફ હજી પણ ન ખેંચાયું હોય તેમને એક મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીની ઉપર નોંધેલી વિનંતિ પહોંચો.

એક બ્યવહાર માર્ગ એવો પણ સૂચવી શકાય કે બધાં છાત્રાલયો પોતાનાં અલગ પુસ્તકાલયો વસાવે તેના કરતાં શાળાના કે નગરના પુસ્તકાલયનો પૂરેપૂરો લાભ લે અને એવો લાભ લેવામાં ગૃહપતિભાઈ તેમને પૂરેપૂરી મદદ કરે. વાત તો એ છે કે પુસ્તકાલયની આખી પ્રવૃત્તિને સમસ્ત શહેરીઓએ ઉપાડી લેવી જોઈએ અને છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ પણ તેનો લાભ લે તેમ થવું જોઈએ.

હરભાઈ.

હાળી

કાગળની પુનેમનો ચંદ્ર;

પૂરે બહારમાં ખીલેલી વસન્ત;

આંખે આંખે લચી પડતા મોર;

લીંબડે લીંબડે નવાં પક્ષવ;

આખરે આખરે કેમડાંનાં ફલ;

ખેતરોમાં ધઉના તાજા પોક;
હંડી અને ગરમીનો સંક્રાંતિ કાળ.
આખી પૃથ્વીમાં નવો ઉદ્ધાસ!

આવી હોળી ન ગમે ?

જૂનો કચરો સળગાવી દેવો ન ગમે ?
હોળી પ્રગટીને તાપવું ન ગમે ?
હોળી માટે હોળીયાં કરવાં ન ગમે ?
જોડાનું તોરણ બાંધવું ન ગમે ?
ડાંગતે અટ્ટેલીને દુહા લલકારવા ન ગમે ?
કપડાંને રંગબેરંગી બનાવવાં ન ગમે ?
માથામાં મોરખીજ નાખવું ન ગમે ?
મિત્રોને નર્મવચન કહેવાં ન ગમે ?
હોળી કરતા દાંડિયારાસ લેવા ન ગમે ?
ધાણીનાળીયા ને ખજુર ખાવાં ન ગમે ?

ન ગમે કદાચ એક જ—

હોળીના દિવસે પણ ડાહ્યા થવું ન ગમે.

નાનાબાઇ.

મુલાકાતે : બે દર્શ્યો

૧૨ :

“ કેમ મગન ? ” રામજીબાઇએ ખૂમ પાડી. “ રત્નાએ બધું સાફબાફ કરી લીધું કે ? ”

“ સાહેબ, સાહેબ, હજી...”

“ હજી હજી શું કરે છે ? જે કહેવું હોય તે જલ્દી બસ ને ? ”

“ હજી બરાબર સાફ થયું નથી. ”

“ તે રત્નાને કહેને સાફ કરી નાખે ! ”

“ સાહેબ, સાહેબ, રત્નો તો કહે છે કે ચોક્કસ સાફ કરવાનું મારી બેઘીમાં નથી. ” મગન હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો.

“ એમ ! રત્નો કાલ્યો લાગે છે. આ ગાંધીએ તો દેશનું નખખોદ કાઢ્યું હો. રત્નો આમ બોલે તે પહેલાં તો તેનું ચામડું ઉતરી ગયું હોય ના ! ”

પણ આજે એ દેહડાનો દિ' છે. હીક, ત્યારે એને બે આંના બાલ્ય ને સાફ કરાવ." "

"હીક, કરાવું છું."

"પણ હોકરાઓ બધા તૈયાર છે?"

"બધા તો તૈયાર છે પણ પ્રેમશંકર કહે છે કે મારું ગળું બહુ દુખે છે."

"વોય ધમરાળ! પ્રેમલાલું ગળું દુખે! એને કહેજો કે આજે પ્રેમચંદ શેઠ આવે છે ત્યાં તું નહિ ગા તો બધું મારું જશે. પ્રેમલા ઉપર તો આજની સલાનો મેં આધાર બાંધ્યો છે."

"પણ સાહેબ, એનું ગળું બહુ સોજી ગયું છે, હો."

"એવા ગળાં સૂજે તે આવે વખતે પાલવે કે? હીક, એ તો ગાશે. હું એને આવતા વર્ષ માટે સ્કોલરશીપ આપવાનો છું. પણ પેલો તુલસી તૈયાર થયો કે?"

"હ, તુલસી તો આજે ઉઠ્યો જ નથી."

"હે, શું બોલે છે?"

"સાહેબ સાચું કહું છું. તેને રાતે બહુ ઉલટી થઈ છે."

"બાહુ દશે સેયકનું, પછી ઉલટી ન થાય? એને ઉલટી કરવાનું બે આજે સૂઝ્યું! જ, જઈને ઉઠાડ. હમણાં નવ તો વાગશે ને શેઠની મોટરનું બુંગળું થશે."

"સાહેબ, આ જાણું છું. તુલસી ઔરંગઝેમ નહિ થઈ શકે તો પછી મેં એ પાટી તૈયાર કર્યો છે."

"એમ કે? સાબાશ, બેરા સાબાશ! તારા જેવા વિદ્યાર્થીઓ જ સંસ્થાનું નાક રાખશે. પ્રેમચંદ શેઠ આજે આવશે એટલે તેમનો સત્કાર કરીએ તો બોર્ડિંગ માટે સારો અભિપ્રાય બંધાશે, ને તમને સાને ખૂટતી સગવડો માટે ફીઆ પણ આપશે."

"પણ સાહેબ, આ પ્રેમચંદ શેઠ તે કોણ છે?"

"કોણ છે? આપણી બોર્ડિંગના બાપ, દાદા, આત્મા જે કહેા તે એ છે, એમલે પેસા અપાઆ ત્યારે આ મકાન ચલાવ્યું. આજે પણ એ પેસા મોકલાવે છે ત્યારે અમારો પગાર ચૂકવાય છે."

"ત્યારે સાહેબ, એ શા માટે આવે છે?"

“ખોડિંગ જોવા. એટલીયે અમ્મલ નથી ?”

“ખોડિંગ જોવા માટે આવે છે ? તે શું જોશે ?”

“તું તો મૂખો જ રહ્યો. અત્યારે આવી પડ્ય કરવાનો મને વખત નથી. શું જોશે શું ? આપણું સંગીત જોશે, સંવાદો જોશે, મારું ભાષણ જોશે. એ બધું જોશે.”

“એ જોઈને પછી શું ?”

“પછી બે વર્ષ ઉપર આપ્યું હતું તેવું આપણને સૌને બોજન આપશે.”

“હું પાર્ટ કરીશ તેનું ઇનામ નહિ મળે ?”

“તુલસીને નહિ મળે તો તને મળશે.”

“સાહેબ, તુલસીયો તો એટો થઈ ગયો છે. પણ એને ના પાડો તો હું સરસ પાર્ટ કરીશ, હો.”

“એમ ?”

“અને પ્રેમશ કર પાસે ગવરાવીશ પણ ખરો.”

“કીક, જા તું ઔરંગઝેબ થજો. તુલસીદાસ પાર્ટ કરે તો ડોક્ટર પણ ચુસ્ત થાય એવું છે.”

“તો સાહેબ, હું જાઉં છું. બધું તૈયાર કરું છું. આખ નિરાંત રાખજો.”

“બધું બરાબર ગોઠવજો.”

“હા, એમાં કહેવું નહિ પડે. પણ પેલો બાલિયો રસોડામાંથી ખૂમો પાડે છે તેને ના પાડજો. નહિ તો ઇં ગજવજો.”

“એ એવો જ મૂખ રહ્યો. જા એને કહે કે આજે રસોડામાંથી તેને રમ્મ આપવામાં આવે છે. એણે ગામમાં જવું ને શેડ જાય સાર પછી આવવાનું.”

“હા, પણ એના વિના પૂરીઓ કોણ કરશે ? એકલા વજલાલથી નહિ, પહેાંચાય.”

“તો તું રસોડાના બારણાને તાળું માર એટલે એની ખૂમો અંદર જ રહે. તાળું ઘડ કુંચી મને સોંપજો.”

“સાહેબ, મોટર બોલી.”

“જા જા, અંદર જા. બધાને ખેસારી દે. હું શેડને લઈને આવું છું. અમે આવીએ ત્યારે બધા ઉભા થઈને નમન કરજો. દાર કોણ પહેરાવવાનું છે ?”

બોલે બોલે ત્યાં તો મોટર આવી અને પ્રેમચંદ શેડ નીચે ઉતર્યો.

:૨:

“ભાઈ જગજીવન, આ હોલ શા માટે રાખ્યો છે ?”

“આ હોલ પ્રાર્થના માટે છે. દરરોજ રાતના અંતે સૌ એકઠા મળી અહીં પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને ગીતા વાંચીએ છીએ.”

“તેમાં આવા કાળા પાટિયાની જરૂર પડે છે ખરી ?”

“હા, ના. એ તો કાલે રાતના અહીં સંગીતનો જલસો કર્યો હતો તે એના પર કાર્યક્રમ લખવા માટે આપ્યું હતું.”

“જલસો કાલે હતો ?”

“હા, કાલે જ. આપને, જલસામાં લાવવાનો વિચાર તો થયો હતો પણ મુસાફરીથી થાકી ગયા હશે એમ માની આપને કહ્યું નહિ.”

“કહ્યું હોત તો હું જરૂર આવત. કીક. આ મકાન સાનું છે ?”

“આ નિવાસગૃહ છે. એમાં વિદ્યાર્થીઓ રહે છે અને મુને જેસે છે.”

“મુવાનું ખાટલા પર કે પથારીએ ?”

“પથારીએ.”

“પથારી ક્યાં પાચે ?”

“સૌ પોતપોતાની જગ્યા પાસે. સવારે સૌ પથારીઓ ઉપાડી લે અને ચોરડીમાં મૂકી દે.”

“નિવાસગૃહમાં આ દોરી શા માટે બાંધી છે ?”

“એ નાટકના પડદા માટે બાંધી છે. આ રવિવારે નવા નિવાસગૃહના વિદ્યાર્થીઓ નાટક કરવાના છે એટલે હમણાં તૈયારીઓ ચાલે છે.”

“રવિવારે કરવાના છે ?”

“હા, હા. આપ તો રાનિવારે જશે એટલે એ નહિ જોવાય.”

“હું તો સંગીતમાંથીયે રહ્યો અને નાટકમાંથીયે રહીશ !”

“એક વાત છે. આપ રાતના રીદર્સલ માય તે જોવા આવો તો !”

“એ તો ખંડુ જ સરસ !”

“તો મારી સાથે આપ રીદર્સલમાં આવજો.”

“આ ભોજનશાળા છે કે ?”

“હા, હા આ પાસે રસોડું અને તેની નજીકમાં કોઝાર.”

“રસોડા બીડી પીએ કે ?”

“ના.”

“ પાન ખાય કે ? ”

“ રાંધતી વખતે ન ખાય. ”

“ તમારું ? ”

“ રાંધતી વખતે કશું નહિ. ”

“ રસોઈ કેવીકેરે છે ? ”

“ હમણું જ જમવા વખત થશે એટલે યાળીમાં પારખું પડશે. ”

“ મારી યાળીમાં ખાસ રાંધેલીઓ આવશે તો ? ”

“ એમ થવાનું કારણ જ નથી. જતાં થાય તો આપ ગમે તે બાંધ્યા

પર બેસી શકો છો. ”

“ તમે ક્યાં જમવાના ? ”

“ રાજ તો ઘેર જમું છું. આજે આપને ખાસ જરૂર હોય તો આપની સાથે જમું; નહિતર આપ તો અહીં જ રહો અને હું જઈશ. ”

આટલું કહી જગજીવનભાઈ છાત્રાસયને બીજી દામે ચડી ગયા અને માણેકચંદ શેઠ વિદ્યાર્થીઓના જમવાના ઓરડામાં રોકાયા.

જમવાનો વખત થયો એટલે સૌ વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં કામવાસણુ, કપડાં હાજર થયા અને પીરસવાનું શરૂ થયું.

“ આપ ક્યાં બેસવાના છો ? ” બોજનના નેતાએ માણેકચંદ શેઠને પૂછ્યું.

“ એક યાળી મારી પીરસો. હું ત્રીજી હારમાં બેસીશ. ”

“ આપને હાથપગ ધોવા માટે પાણી લાવું ? ”

“ ના, હું હાં જઈને જ ધોઈ લઉંશ. ”

“ આપને બીજી કશી સગવડ જોગે ? ”

“ બીજુંકશ નહિ. ”

“ આપની પાસે હાથ લુંછવાનો દુવાલ નથી. લાવું ? ”

“ હા, કાઢના કાગલ પડે તો આપો. ”

બોજન પૂરું થયું એટલે માણેકચંદ શેઠ હાથ મ્હોં ધોઈને ઉભા થયા. ઓફિસમાં જગજીવનભાઈના ટેબલ પર વીશ હજારની હુંડી મંડી માણેકચંદ શેઠ માલતા થયા.

નાનોભાઈ.

કોઠાર

માત્ર દિશાસૂચન

દરેક ઘરમાં તેમ જ દરેક છાત્રાસયમાં નાનો યા મોટો કોઠાર હોય.

હોય જ છે. દરેક ઘરમાં તેમ જ છાત્રાલયમાં આવા કોઠારની વ્યવસ્થા કાં તો ઘરની સ્ત્રીના હાથમાં હોય છે, યા તો ગૃહપતિના હાથમાં હોય છે, અથવા તો તે માટે અલગદો કોઠારી હોય છે. પણ કોઠાર અને કોઠારનો કોઠારી એક યા બીજે રૂપે હોય છે તો ખરો જ.

વસ્તુતઃ કોઠાર શરીરની જરૂરીઆતોને પહોંચી વળવા માટે છે. જીવનની સંસ્થાઓમાં આવા કોઠારને કેવું સ્થાન આપવું તે વિષે આજે વિચાર ન કરીએ. પણ ખાસ કેળવણીને માટે સ્થપાએલી સંસ્થાઓ માટે પણ એટલું તો કહેવું જ પડશે કે શરીરના સ્વાસ્થ્યનો અનાદર કરીને કોઈ સંસ્થા કેળવણી આપવાનો દાવો કરી શકવાની નથી. ઉલટું ઘણી વાર તો શરીરસ્વાસ્થ્ય એ માનસિક તેમ જ આધ્યાત્મિક કેળવણીમાં અનિવાર્ય વસ્તુ છે. એટલે ઘર કે છાત્રાલય કોઠારની ઉપેક્ષા કરી શકે તેમ નથી.

છાત્રાલયમાં તો કોઠાર વધારે ચીવટ માગે છે. જ્યાં ગૃહપતિ પોતે જ કોઠારીનું કામ કરે છે ત્યાં ઘણી વાર અગ્નિને લીધે કોઠારમાં ગોટાળો થાય છે. ગૃહપતિના હાથ નીચે બીજને કોઠારી હોય ત્યાં પણ અગ્નિ અને ઉપેક્ષા ઘણાં માફાં પરિણામો લાવે છે અને ઉચ્ચ કેળવણી માટે જે વાતાવરણ જોઈએ તે ઉભું થવા દેતાં જ નથી. એટલા માટે અહીં કોઈ પણ છાત્રાલયના કોઠાર વિષે થોડીએક સામાન્ય સૂચનાઓ કરી છે.

કોઠારમાં નીચેની વસ્તુઓનો સમાવેશ ગણ્યો છે:—

- ૧ અનાજ.
- ૨ ઘી, તેલ.
- ૩ ઉપાહારનો સામાન.
- ૪ હવેળ મશાલો.
- ૫ ગોળ, સાકર, મધ.
- ૬ ગ્લાસલેટ.
- ૭ મરપણુ.
- ૮, શાક; ફળફળાદિ; તૈયાર મિષ્ટાન્ન.
- ૯ અથાણું પાપડ.

૧ અનાજ અને લાં સુધી તે તે અનાજની ઋતુમાં જ આખા વર્ષ માટે ખરીદ કરવું. આમ કરવાથી માલ સારો મળે છે અને ભાવમાં હિંમત પડે છે.

૨ ઘડિ, બાજરો, ચોખા, દાળ વગેરે જથ્થાબંધ લેવું હોય ત્યારે જવાબદાર માણસે પોતે જ ખરીદ કરવી અને માત્ર સારો જ લેવો. ખરાબ માત્ર સસ્તો હોય છતાં આખરે મેથિા પડે છે એ વાત કાંઈ ભૂલવી નહિ.

૩ અનાજના દેખાવ પર જોવા કરતાં તેનાં પોપક તરવો પર વધારે ભાર દેવો. આ બાબતમાં અનાજના ગુણીતા કાંઈ ગૃહસ્થની મદદ મળે તો તે જરૂર લેવી.

૪ ઘઉંને ખરીદ કર્યા પછી સાફ કરાવી, એરડિયું લગાડીને રાખવા.

૫ ઘઉંને એરડિયું દેવા માટે તથા પછી તેની ગુણો ભરવા માટે વિદ્યાર્થીઓને કામમાં લેવાય તો સાફ.

૬ ચોખાને સાફ કરાવ્યા પછી તેની સાથે પાકું મીઠું મેળવીને ગુણો ભરવાથી ખગડતા નથી.

૭ સામાન્ય રીતે બાજરો આખા વર્ષનો ન ભરવો પણ ચોમાસા સુધીનો જ ભરવો, છતાં જે આખા વર્ષનો ભરવો જ હોય તો તેને પારો તથા ટાઢી રાખ મેળવીને રાખવો.

૮ તુરદાળને પણ તેજ યા એરડિયું દબને રાખવી.

૯ આ બધાં અનાજોને રાખવાની જગા ખૂબ કંડી નેંછએ. એવા કંડા ઓરડામાં પણ આ બધાંને ગુણોમાં જ રાખવાં વધારે ઠીક છે. જ્યાં માંદીના મોટી કાડીઓ મળી રહે ત્યાં તે જરૂર વાપરવી. પણ લોદાનાં પીપામાં અનાજને જલદી ગરમી લાગે છે માટે ખનતાં સુધી તે ન વાપરવાં.

૧૦ મગની દાળને સંઘરવામાં એક જ સુખ્ય વાન છે—મગની દાળ બેગ આખા મગ રહેવા ન નેંછએ. આ પ્રમાણે દાળને ચાલ્યા પછી તેને તેજ લગાડીને સાચવીએ તો વાંધો નહિ આવે.

૧૧ આખા મગને સંઘરવા હોય તો પહેલાં તો બધા મગને સાફ કરાવવા; પછી તેને ટાઢી ધૂળ અને મરચાંમાં ઢાટી રાખી મુકવા.

૧૨ વાલ, ચોળા, મક વગેરે કોળા તે તે ઝકુમાં જ વાપરી નાખવું એટલે સંઘરવાની ઉપાધિ ન રહે.

૧૩ અનાજ માટે ઉપરની ક્રિયાઓ થાય ત્યારે કાંકરા સાથે લળેલા દાણા રહે તેને ઝાવરાળી સાફ કરાવવા; દાળોનું કારમું રહે તેને દોડગામાં ઉપયોગ થાય તો કરવો; ફાતરાં દોરવાગાને વેચી દેવાં; ચોખાનું જૂસું નાખી દેવું અને કણકી રહે તેને દોડગામાં ઉપયોગ કરવો અથવા તો અદામંજુમાં ઉપયોગ કરવો.

૧૪ આ પ્રમાણે અનાજ સંઘર્યું હોય તેને ઝોજામાં ઝોણું અંકવાડિયામાં એક વાર ગુણોમાં બંખી નાખી તપાસવું-ખાસ કરીને ગરમીના દિવસોમાં એટલે કે ચૈત્ર વૈશાખમાં, અને ભાદરવા મહિનામાં તો ખૂબ કાળજી રાખવી; જરાએ વહેમ પડે એટલે બહાર કાઢી, શ્વાત પડી હોય તો ફર કરી ફરીથી તેને સંઘરવાની તજવીજ કરવી.

૧૫ ઘી આવે કે તરત જ તેને ઉતું કરવું અને ગળણાથી ગળવું; ત્યાર પછી જ તેનો ઉપયોગ કરવો.

૧૬ કેટલીક વાર ઘીના વાસણને તળિયે કીટા જેવો ભાગ બાંધે છે તેને ઉપયોગમાં ન લેવો; પણ એવો ભાગ વધારે પ્રમાણમાં હોય તો ચૂરસુ તળવામાં કે પૂરી તળવામાં વાપરી લેવું.

૧૭ ઘી ખૂબ તાણું પસંદ કરવું. મોટાં શહેરોમાં ઘીની ખરીદીમાં ખૂબ સાવચેત રહેવાની જરૂર છે.

૧૮ તેલ પણ તાણું જ લેવું. તેલમાં આજે અનેક જાતના ભેગ થાય છે તેથી સંભાળવું.

૧૯ ઘી તેલ ભરવાનાં વાસણો નવાં ઘી તેલ આવે ત્યારે સાથે કર્યા પછી જ તેનો ઉપયોગ કરવો. આ વાતમાં ખૂબ આગ્રહ રાખવાની જરૂર છે.

૨૦ સંસ્થામાં ઉપાહારનો જે ક્રમ નક્કી કર્યો હોય તે ક્રમ પ્રમાણે ઉપાહારની ચીજો બરાબર સાચવવી. ઉપાહારમાં પ્રેમુદી, એવડો, શીંગરેવડી, મગની દાળ, ચણાની દાળ, આખા મગ, આખા ચણા, દુધિયો આજરો, સાચવો વગેરે આપી શકાય.

૨૧ સાધારણ રીતે સવારના ઉપાહારમાં રોટલો માખણ ને જાંઘ, દહીં રોટલો, ગોળ રોટલી, રાખ, દૂધ રોટલો વગેરે પદાર્થો વધારે ફાવે તેવા છે.

૨૨ હવેજ મસાલો અથાણાની ઝડતુમાં એટલે કે ચૈત્ર વૈશાખમાં સંઘરી લેવો.

૨૩ હળદર આખા વર્ષની સાથે લેવી અને બારીક દળાવ્યા પછી તેને તેલ દઈ વધારણી-દોંગ સાથે સંઘરવી એટલે શ્વેડાં પડશે નહિ. વધારણી, રાધ, ગ્રેથી પણ આખા વર્ષનાં ખરીદવાં. કેટલેક કાદમ દર માસે જરૂર જેટલા લેવા.

૨૪ સાકરનો ઉપયોગ ઓછો કરવો. ગોળ અનાવડી ન આવી જાય તેની ખાસ તપાસ રાખવી અને બનતાં સુધી આકે માસનો સંઘરવો. રાયાળામાં ખાવા માટે જે આપી શકીએ તે મધ આપવું.

૨૫ સરપણમાં છાણાં અને ત્યાં સુધી વાપરવાં ન નહિ. છાણાં વાપરવાં ન પડે તો હુતાશની પર આખા વર્ષ માટે ખરીદ કરવાં અને મોઢવું ખંડકીને સાચવી રાખવાં.

૨૬ કીટા માગશર માસ સગલગ આખા વર્ષનો સામટો લેવો. કીટામાં ખેર, ખાવળ વગેરેનાં લાકડાં ધૂમાડો કરતાં નથી અને તાપ સારો આપે છે માટે તેને ન પસંદ કરવાં. સાગ વગેરેના કીટો ધૂમાડો કરે છે માટે તે ન લેવાં.

૨૭ કીટો ગોઠવવાની જગાએ ઉધણ ન હોય તેટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

૨૮ શાક દરરોજ તાણું ન આવવું જોઈએ.

૨૯ બગડી ગએલા કે વાશી શાકને હરગીજ ન વાપરવું.

૩૦ પ્રસંગોપાત અતુચ્છતુનાં જે ફળો હોય તે સંરચાના ગળ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીને મળે એવો આગ્રહ રાખવો—જેવાં કે ખોર, જમરખ, દાડમ, રોરડી, પેપૈયું, ફેરી, ખંજુર, ડોડા, કેળાં, સીતાફળ વગેરે.

૩૧ લોટમાં કે અનાજમાં ધનેડાં, મટકાં કે કીડ પડે તો તેને લંકે નાખવાં.

૩૨ લોટના વાસણમાં દરરોજ હાથફેરો કરવો એટલે ખાવાં, કરોળિયા વગેરે ન ખાએ.

૩૩ લોટ ખલુ ન ખારીક દળાવવો નહિ.

૩૪ લોટ ઝાઝા દિવસનો પડતર ન રાખવો—ખાસ કરીને બાળકોનો.

૩૫ લોટમાં કાંદરી આવે છે એમ જણાય કે તરત જ તપાસ કરવી અને કાંદરીવાળો લોટ કોઈના ખાવામાં તો ન જ વાપરવો.

૩૬ બગડી ગએલા લોટને રદ કરવો. વાપરવાનો લોભ કદિ ન કરવો.

૩૭ દૂધ તાણું આવે તેમ સગવડ રાખવી.

૩૮ દૂધને ગળ્યા પછી જ ઉપયોગમાં લેવું.

૩૯ દૂધની તપાસ કરવાને અવારનવાર તેનો મોવો કાઢવો અથવા તો આખણુ દાદી જોવું.

૪૦ ઉપર જણાવેલ પચાસી ઉપરાંત સાવરણી, ગળણાં, રોરડું, મીઠું, ખાસ, સાણુ, સોડા, કિનાઈસ, ચીમતીઓ એ બધું કોઠારમાં જ છે અને તેને સાચવવામાં ખણુ ચીવટની જરૂર છે.

૪૧- દૂધ, દહીં તથા તૈયાર કરી રાખેલું મિશ્રાન વગેરે બધા પદાર્થોને બરાબર સાચવવો માટે તેમના પર માખીઓ ન બેસે તેવી ગોઠવણ થવાની ખાસ જરૂર છે.

૪૨ આટલા માટે ઝીણી બગીચાનાં એક બે નાનાં મોટાં કપાટો દરેક છાત્રાલયમાં લેઈએ જ. નાનાભાઈ.

છાત્રાલયોના સમાચાર

અમરેલી કુપોળ બોર્ડિંગના ભાઈ જગજીવનદાસ મહેતા જણાવે છે કે—

“ જે કોઈ બોર્ડિંગના વિદ્યાર્થીને તે સંસ્થાના વ્યવસ્થાપકો વ્યાયામ કે રક્ષાદિર્ગ શીખવવા માટે મોકલશે તેને અમારી સંસ્થામાં વગર લંચાનમે ભાઈ ભગવાનજી લવજી મહેતા શીખવશે. પોતાના ખાવાપીવાની સગવડ જેણે તેણે જાતે કરી લેવી. અમે તેને તે જાખતમાં સરસતા કરી આપશું.”

“ અંલજ સિવાયના વિદ્યાર્થીઓ માટે જ આ લાભ અમે આપી રાહશું.”

“ વ્યાયામનાં તેમ જ રક્ષાદિર્ગ બેન્ડ વગેરે સરમુ સાધનો અમારી પાસે છે અને ભાઈ ભગવાનજી તે જાખતનું સારું જ્ઞાન ધરાવે છે.”

[નોંધ: વ્યાયામશિક્ષણ જેવા કાર્યમાં પણ બીજા તમામને લાભ આપીને ભાઈ જગજીવનદાસ માત્ર એક અંત્યજને. દૂર રાખે છે, તેથી આ કાઠને દુઃખ તો થાય જ! વળી અમદાવાદમાં ભરાયેલા છાત્રસંમેલને રક્ષાદિર્ગને અંગે જે દરાવ કર્યો છે તે તરફ અમે ભાઈ જગજીવનદાસનું શ્યામ ખેંચીએ છીએ-તંત્રો.]

વાઘોડીઆ વિદ્યાર્થી આશ્રમવાળા ભાઈ મણિલાલ મંગજીજી જણાવે છે કે, આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓએ બાલુભાઈ મધરભાઈ પરેતની તાલીમ પ્રમાણે કપાસ પીકવાનું, પીંજવાનું અને ઘાંતવાનું કામ રીતસર ચાલુ ર્યું છે.

‘ છાત્રાલય ’ દર અંગ્રેજ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લઘાનમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિલિંગ. તથા વ્યવસ્થાપક, ‘ છાત્રાલય ’ શ્રીદક્ષિણમુર્તિ બવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતાન રાહ-‘ સીસરસની ’ છાપખાનામાં પારી. બાપાભાઈ પ્રોપાલજીએ છાપ્યું અને વંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ શલિલાસ બટે ભાવનગરથી પ્રગટ ર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થી

૧૯૩૦

અંક ૪ થી

એપ્રિલ

:: વંચી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

સાચો વિદ્યાર્થી કેણુ ?

જેને વિદ્યા માટે સાચી ભૂખ લાગી છે;

જેને વિદ્યા મેળવતાં પડતાં કષ્ટો મ

આનંદ આવે છે; જે વિદ્યાને મધ્યસ્થાને

મૂકીને બીજી તમામ બાબતોને તેની

આસપાસ ગોઠવી દે છે.

પૂછો જગતભરના મહાપુરુષોને.

વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય

ગોડિંગની, શાહીઓ

રસોયાશાહી.

કોઠારીશાહી.

સેક્રેટરીશાહી.

ગૃહપતિશાહી.

ગુંડાશાહી.

હેડમેઈસ્ટ્રશાહી.

આ બધી શાહીઓનો ત્રાસ દૂર કરવો હોય તો એક જ રામબાણુ ઉપાય છે.

વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય

વિદ્યાર્થીઓ રસોયાથી બહીએ ત્યાં સુધી રસોયાશાહી નભે; વિદ્યાર્થીઓ કોઠારીથી બહીએ ત્યાં સુધી કોઠારીશાહી ચાલે; વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિથી બહીએ ત્યાં સુધી ગૃહપતિશાહી ચાલે. આ બધી શાહીઓ પોતાને ટકવું હોય છે માટે તે વિદ્યાર્થીઓમાં એક યા બીજી રીતે બીકને ઉભી જ કરે છે. અને તેને ટકાવે છે. જે સંસ્થામાં એક પણ વિદ્યાર્થી બહીતો નથી ત્યાં કોઈ પણ શાહી ચાલતી નથી. માટે જ વિદ્યાર્થીઓને પોતાનું સ્વરાજ્ય રચાવવું હોય તો તેની પહેલી અનિવાર્ય શરત એક જ છે કે કોઈ વિદ્યાર્થી બીકથી કશું કરે જ નહિ; ભરી જાય તો પણ બીકનો માર્ગ કશું ન કરે. આપણે અરેબર આ શાહીઓ દૂર કરવી હોય તો આપણી સંસ્થાઓમાંથી બીકને નાબુદ કરવી જોઈએ. રસોયા તો રહેશે; કોઠારી તો રહેવાનો જ. ગુંડા વિદ્યાર્થી તો આવનાનો જ. માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર હશે, નિર્ભય હશે તો તેમની કે.દની શાહી ઉભી થવા પામશે નહિ. આપણે કાનાલયમાં એકે તરફથી સંનયો કર્યા કરીએ, વિદ્યાર્થીઓનાં ઘી દૂધ કાઢન કરીએ, ધનામોના મેળાવડાઓ કર્યો જઈએ અને બીજી બાજુથી આ બધી શાહીઓ સામે બળાપા કરીએ એ નકામું છે. આ તમામ શાહીઓ દૂર કરવી હોય તો એક જ માર્ગ છે-વિદ્યાર્થીઓને નિર્ભય બનાવો. કાનાલયનું ચાલું તંત્ર આજે બીક ઉપર ચલાયું છે તેને બદલે આદર ઉપર અને સ્વાતંત્ર્ય ઉપર રચો અને પછી જુઓ કે શાહી પોતાની મેળે નાબુદ થાય છે કે નહિ.

વિદ્યાર્થીઓ નિર્ભય એટલે વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય.

વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર એટલે વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય.

વિદ્યાર્થીઓ જે કરવું હોય તે પોતાના નિયમનથી કરે પણ બીકથી ન કરે એટલે વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય. નાનામાઈ.

વિચારવાયુ

અમારા છાત્રાલયમાં કોઈ મહેમાન આવે છે, ત્યારે તો મારો વિચાર-વાયુ ખેવડા નેરથી ચાલવા માંડે છે. આજે ... ભાઈ આવી ગયા, અને ધમરોળ વગ્યા ! તેમણે છોકરાઓ સાથે વાતો કરી, મારી સાથે વાતો કરી અને મારા ભાંગી સાથે પણ વાતો કરી ! આવાં માણસો આવે છે, ત્યારે મારા વિચારવાયુનો પ્રદેશ કેળવણીના ક્ષેત્રને પણ વટાવી ન્તય છે. ... ભાઈના આજના આગમનના શુભ પરિણામ રૂપ વિચારવાયુની પગમાં નીતરેલા વિચારોમાંની થોડીએક વાનગીઓ આ રહી.

આપણામાં કહેવત છે કે સોજે સાન અને વીશે વાન. આ કહેવત કાંઈ અમથી અમથી નહિ પડી હોય. સોજ વર્ષે છોકરાને સાન આવવી જ નેંધએ. ન આવે તો આપણે લાવી દેવી નેંધએ. આ આજ કાલના કેળવણીવાળાઓ હાલી મળ્યા છે તે લોકો તો છોકરો દર બાર વર્ષનો હોય ત્યારથી જ તેના ઉપર ભારનો બોલે મુકવા માંડ્યા છે. પોતાને કશું જ કામ કરવું નહિ, છોકરાઓને માથે દડમેલી મૂકી પોતે હરામનાં હાકાંવાળા થઈને બેસી રહેવું, અને પછી કેળવણીનો સિદ્ધાંત પ્રતિપાન કરવો કે અમે તો નાનપણથી જ જવાબદારી આપણમાં મારીએ છીએ. જવાબદારીનું ભાન ! શું ધૂળ ભાન ! આવા પ્રયોગોથી તો છોકરાઓનું ઉત્કૃષ્ટ મગ્નું છે. તેઓ તો સોજ શું વીશ વર્ષના થાય તોયે બાંગરા મટતા નથી. તેમને કશું ભાન આવતું જ નથી. અને શાનું આવે ? છોકરાઓને : ભાન તે એમને એમ કાંઈ આવતું હશે ? આપણે તેને આપવું નેંધએ. છોકરાઓને ભાનમાં લાવવા માટે તે નાના હોય ત્યારથી જ માળાપે, ગુદપૂતિએ, તેમ જ શિક્ષકે ખૂબ તકલીફ ઉઠાવવી નેંધએ. છોકરાઓને જવાબદારી સોંપી દીધી છે, તેમ માત્ર બોલી નાખ્યે ન પાલવે. એમાં તો, પરસેવો ઉતારવો નેંધએ.

છોકરો ભૂત કરે તો તેને ટોકા, છોકરો સામે બોલે તો તેને લપ-ટાવો, છોકરો ચીંચું કામ ન કરે તો તેને સોડીનો રવાદ ચખાડો, છોકરો વારંવાર કહ્યા છતાં ન જ સમજે તો જઘાનાં દેખતાં તેને બેઆખર કરી નાખો, છોકરો વારંવાર તોફાનો દર્શાવે જ. કરે તો તેને થોડાં તખત મારે. ખૂસી રાખો, છોકરાને જવાબદારીવાળું એક પણ કામ ન સોંપો પણ તમે માથું

રહીને કરાવો. આવાં આવાં તો અનેક કામો કરવાનાં હોય છે. અને આવાં કામો કરવાં એટલે સખત લમણાઝીક કરવી, માથું દુખાડવું, ગળું બેસારી દેવું અને નિરાંતે જીવવું પણ નહિ. આ કંઈ સહેલાં કામો છે? આપણે જે સૂઈ રહીએ તો તો કશું જ પરિણામ ન આવે. ઉપર કહી ગયો તે રીતે જે ગૃહપતિ જાગતો રહે છે તે જ સાચો ગૃહપતિ છે તેમ મારી ખાતરી થઈ છે.

૨

આજકાલના કહેવાતા મોટા લોકોને ઉપદેશ આપવાની ખૂબ ટેવ પડી ગયેલી જણાય છે. વાતવાતમાં શીખામણો અને સલાહોના ઢગલાં વેરવા માંડે છે. આમ કરો ને તેમ કરો એ તો એમના વાક્યે વાક્યે સંભળાય. પણ મહેરબાન સાહેબો, તમે જરા ગૃહપતિનું કામ હાથ તો ધરી લુઓ! એક તો આર આપની વેળ સંભાળવાની, તેમાં વળી વ્યવસ્થાનું કામ, હિસાબનું કામ, સેક્રેટરી સાહેબને રીઝવવાનું કામ અને તમારા જેવા આવે ભારે માથું ફાટી જાય ત્યાં સુધી હસવું મોઢું રાખીને હાથ હા કરવાનું કામ. આ કામો તે શું સૌ કોઈ ધારે તેટલાં સહેલાં છે? એ તો કરવા બેસનારને ખબર પડે. આ ઉપદેશકો બધા ન્યાં ત્યાં ઉપદેશ આપવા મંડી પડે છે તેને જલ્દે બંને દિવસ ગૃહપતિનું કામ કરીને મારા જેવાને રાહત આપવા જાય તો ત્રીજે દહાડે જ ઉપદેશ આપવો ખૂલી જાય. તેમ કરવાથી મને જે દિવસનો તો આરામ મળે જ, પણ પ્રભુકૃપા હોય તો તો કાયમનો આરામ મળી જાય! આપણે સાળું નોકરી કરવાના ગરજી નહિતર તો મનમાં આવ્યું તે મોઢે બે કહી દેતા હોઈએને, તો ભારે સુખ મળે. પણ અહીં તો મોઢુંએ જગાડાય નહિ. હા, ક્યારેક ક્યારેક દુખાવવાના પ્રયત્નો કર્યા છતાંએ ચાલતી વાતોએ જગાસાં આવવા લાગે છે. પણ ઉપદેશકો એટલા બધા તો મંદશુદ્ધિ હોય છે કે જગાસાં ઉપરથી પણ સમજ નથી શકતા કે હવે તો તેમણે બંધ કરવું જોઈએ!

હરલાઇ.

સ્વાતંત્ર્યની એક મર્યાદા

અમને રકાઉટ ફેલીમાં એક ખુગસ મળ્યું છે. અમે સૌ આ ખુગસ પર પ્રેક્ટીસ કરીએ છીએ. અમારા પાટોશી જરા યોગા છે તે અમારા પર ક્રોધે લરાય છે. કાલે તો રાતના અગિયાર વાગે અમે ખુગસ

વગાડતા હતા ત્યાં ધુવાંડુના થઇને આવ્યા અને કહે: 'બંધ કરો. અમને ઊંધ નથી આવતી.' શું અમે આમરી ગોડિંગમા અમારું પેન નું બ્યુગલ અમારા પેતાના મ્હોંએ વગાડીએ તો પણ આ ભાઈ આડા પડી શકે? અમને આશા છે કે તમે વિદ્યાર્થીઓના સ્વતંત્રતા દિમાયની છે. એટલે આવી બાજનોમાં આવા લોકોના કાન ઉધડે એવું લખશો."

આવી મતજબનો એક પ્રશ્ન મારી પાસે અત્યારે પડ્યો છે. હું પોતે સ્વતંત્રતામાં માનું છું અને દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે એમ કહેવામાં જરાયે અતિશયોક્તિ કરતો નથી. આપણા સમાજ આખાની રચના આ સ્વાતંત્ર્ય પર યાય તો સમાજમાં નવો યુગ જેસે એમ હું માનું છું અને તેથી જ છાત્રાલયોમાં હું સ્વતંત્રતાની દિમાયન કરું છું.

ઉપરનો સવાલ આવી સ્વતંત્રતાનો સવાલ છે.

પણ સ્વતંત્રતા એટલે માણસ પેતાને કાવે તે કરી શકે અને કરે એવું હું પોતે કદિ માનતો નથી. માણસની પેતાની જેટલી સ્વતંત્રતા છે તેટલી જ બીજાની પણ સ્વતંત્રતા છે એમ દરેકે સમજવું જોઈએ. બીજા બધાની સ્વતંત્રતાને સ્વીકારીને જ આપણે આપણી સ્વતંત્રતાને પૂછી શકીએ. એનો અર્થ તો એ યાય કે આપણી સ્વતંત્રતા એટલી જ દદ સુધી જઈ શકે કે જ્યાં બીજાની સ્વતંત્રતા રોકાતી ન હોય. એટલે તો આપણી સ્વતંત્રતાને સમાજમાં મર્યાદા આવે છે. માણસ એકલો જ પૃથ્વી પર રહેતો હોય તો ગમે તે વખતે ખૂમજરાડા કરી શકે છે પણ સમાજના રહેતો હોય તો ખૂમો પાડવાનું રાતના બાર વાગે મન યાય તો તેણે જંગલમાં જઈને ખૂમો પાડવી જોઈએ. એ ખૂમો પાડવા માટે જરૂર સ્વતંત્ર છે પણ બીજાઓ એ જ વખતે ઊંધવાને પણ સ્વતંત્ર છે. બીજાઓની ઊંધમાં ખસેડ પાડીને ખૂમો પાડે તો બીજાઓ તેને રોકવાને માટે પણ સ્વતંત્ર છે.

આ પ્રમાણે સ્વાતંત્ર્યને સમાજની મર્યાદા છે અને આ મર્યાદા સ્વાતંત્ર્યનો રોધ નથી કરતી પણ સાચા સ્વાતંત્ર્યને શક્ય બનાવે છે.

તેથી મારા મત પ્રમાણે તો આ ભાઈઓ મોડી રાતે બ્યુગલ વગાડી ન શકે અને તેમણે વગાડવું ન જોઈએ.

આ સવાલ તો બ્યુગલનો છે. પણ જ્યાં સમૂહની વચ્ચે છાત્રાલયો વસતાં હોય ત્યાં એક યા બીજા રૂપે આ પ્રશ્ન આવે જ છે. છાત્રાલયનો મોટે સમૂહ પોતાના ઘોંઘાટથી કે એવા વર્તનથી આડોશીપાડોશીને ત્રાસ રૂપ ન યાય એ દરેક છાત્રાલયે સંભાળવું જોઈએ. આદલો તો છાત્રાલયોનો

પાડોશી ધર્મ માત્ર છે. આટલું ન કરી શકે તે છાત્રાસયોએ સમાજમાંથી ખસી જવું જોઈએ અને જંગલ સેવું જોઈએ.

નાનાભાઈ:

ખંધુંય સારું છે પણ....

: ૧ :

એક પિતા: “ જયજય રામચંદ્રભાઈ, તખ્તિયત તો સારી છે કે ? ”

હું: “ જોહો ! તમે ક્યાંથી ? કંઈ ગાડીમાં આવ્યા ? અગાઉથી ખબર તો લખી મોકલવા હતા ? અરે, ત્યાં દેાણુ છે ? જરા નરેન્દ્રને કહો કે માનભાઈ આવ્યા છે. ”

માનભાઈ: “ નરેન્દ્રને હું ગળ્યો. હમણાં જ તે નાહીને જતો હતો તે મને સાંભળે જ ગળ્યો. ”

હું: “ તો તો ફીક ત્યારે. જોલો, આપની તખ્તિયત તો સારી છેને ? ”

માનભાઈ: “ જાડુ સારી. આપ દીકે વિરોધ. ”

હું: “ પણ આપ અચાનક ક્યાંથી ? અને જરા એક પોસ્ટકાર્ડ લખી નાખ્યું હોત તો કોઈને સામા તો મોકલત ? ”

માનભાઈ: “ કંઈ ચિંતા નહિ. અહીં ક્યાં પરાયું છે તે અગાઉથી ખબર કરવાની જરૂર હોય. આ તો જરા પાસેના ગામ કામગીરી સંગે ગયો હતો તે મનમાં થયું કે આવડે સરંચામાં થતો જાઉં. નરેન્દ્રને મળ્યા લેવારો અને તમારી સાથે પણ બે ઘડી વાતો થશે. ”

હું: “ જાડુ ઉપકાર થયો. આમ ક્યારેક ક્યારેક આવતા રહેતા હો તો કેવું સારું ? નરેન્દ્રની પણ સંભાળ રખાય અને અમને પણ કંઈ સલાહ સૂચના આપવી હોય તો આપી શકાય. ”

માનભાઈ: “ અરે સાહેબ, અમારી તે વળી સલાહ સૂચના શી ? અમે તો અભણ માણસ. તમારી વિદ્યા ક્યાં અને અમારી ક્યાં ? અમારે તો તમે કહો તે કણુજ. ”

હું: “ નરેન્દ્રે કંઈ કહ્યું ? તેની સાથે નિશ્ચિત વાતચીત કરી લેજો અને પછી મને જણાવવા જેવું હોય તો જણાવજો. એ જરા નવા છે તેથી સીધી રીતે મને કહેતા કદાચ સરમાતા હોય ! ”

માનભાઈ: “ ના રે સાહેબ, આ સંસ્થામાં શી ગણ્યા હોય તે કહેવાયું હોય ? આપની સંસ્થા જેની આદર્શ સંસ્થા મેં તો ક્યાંઈ ન

ભાણી ! અને તેમાં વળી આપના જેવા વિદ્વાન અને સ્વાર્થત્યાગી પુરુષ-
આપને તો આ જાળકારી સેવા એ જ ખરો ધર્મ લાગ્યો છે ને ! ”

હું : “ એ તો હીક પંથ અમેયે માણસ છીએ ને ! આપણે જ્યાં એક
બીજાના સહકારથી વધારે પ્રગતિ કરી શકીએ. મને તો આપની સલાહ
સૂચનાની ખૂબ કિંમત છે. આપ વિવેક છોડી જરૂર કહેવું હોય તે કહેશો. ”

માનભાઈ : “ કહેવાનું તો શું હેય ? અહીં દરેક જ કમીના નથી.
જધુંય સારું છે પણ... ”

હું : “ પણ શું ? ગોસેને ? કેમ ગોસેના જાંઘ થઈ ગયા ? ”

માનભાઈ : “ જધુંય સારું છે સાહેબ, પણ આ છોકરાઓને હાથે
વાસણ મંજવો છે તે હીક નથી લાગતું. ”

હું : “ કેમ ? એમાં તો તેમને સ્વાસ્થ્યની તાલીમ મળે છે. ”

માનભાઈ : “ અરે મળ્યાં તાલીમ ! મારા સાહેબ, શું પોતાનો યાજ્ઞો
વાટકો ઉટકે તેમાં સ્વાસ્થ્યની તાલીમ ? તમેયે સાહેબ, નાની વયુને કેવું
મોટું સ્વરૂપ આપે છે ? ”

હું : “ નાની નાની તાલીમોમાંથી જ માણસમાં પ્રાણ આવી શકે છે. ”

માનભાઈ : “ આપણે તમારી એવી ઝીંઘી ઝીંઘી જાગતોમાં ન સમે-
જીએ. મને તો એટલી ખચ પડે કે આ છોકરાઓને હાથે વાસણ મોજ-
વાતું છે તે જાંઘ કરો તો તમારી સંસ્થા ખરેખર આદર્શ સંસ્થા થઈ જાય.
જ્યો, રંગ લઈશ. મારે આ ચાર વગ્યાની જ ગાડીમાં જવું છે તેથી
જઈશ. કંઈ વધારે કહેવાયું હોય તો માફ કરશો અને આ મારી નાનડી
સૂચના ઉપર જરૂર વિચાર કરશો. ”

: ૨ :

હું : “ આવો આવો વીરભાઈ, ન્હાવા ધોવા ? ”

વીરભાઈ : “ હા જી. આપને ત્યાં ન્હાવા ધોવાની વ્યવસ્થા બહુ સરસ
કહેવાય. ”

હું : “ આટલો મોટો સંઘ રહેતો હોય ત્યાં વ્યવસ્થા વિના તો કેમ
જ ચાલે ? પણ નહુંને મળ્યા કે ? ”

વીરભાઈ : “ હા હા. નહું જ બધી સારવારમાં હતો ને ! મને નવરા-
બ્યો પણ તેણે અને મારાં કપડો પણ તેણે જ ધોયાં તો ! ન્હાનાં ન્હાતા
તેની સાથે વાતો પણ ખૂબ કરી. ”

હું: “કેમ, નહુનું કેવું લાગ્યું? અમારે ત્યાં જરા સ્વતંત્ર વાતોવરણ છે તેથી અવિવેક જેવું કંઈ દેખાયું હોય તો કૃપા કરી જણાવશો. જરાય સંકોચ નહિ કરતા.”

વીરભાઈ: “અરે સાહેબ, એ શું બોલ્યા? એક વરસ પહેલાંના નહુમાં અને આજના નહુમાં આસમાન જમીનનો તફાવત દેખાય છે, તો પછી આપને ત્યાં છ છ સાત સાત વર્ગો જે છાત્રાઓ રહેતા હશે તેમની તો વાત જ શી? સાહેબ, હું તો આફરીન થઈ ગયો છું! શી આપની કેળવણી! આપના જેવી સંસ્થાઓની તો ખૂબ દરેર થતી ઘટે પણ આપણી સમાજ હજી દરેર દરતાં શીખી છે જ ત્યાં?”

હું: “એ તો વીરભાઈ, કામતી દરેર કાળે કરીને થવાની જ, તેમાં ઉતાવળ ન ચાલે. કીક, કહો, એક બે દિવસ રોકાશોને?”

વીરભાઈ: “ના છ. બહુ ઉતાવળનું કામ લઈને નીકળ્યો છું એટલે આજે જોરે જ જવું પડે.”

હું: “પણ આમ થોડા ઉપર બેસીને ન આવતા હો તો? આપના જેવા શિક્ષિત અને કેળવાએલા માણસોએ તો આવી સંસ્થાઓમાં એકદમ અટવાડ્યું રહીને બધું નિગંતે બેસું બેઠએ અને પછી અમને સલાહ સૂચનાઓ આપવી બેઠએ.”

વીરભાઈ: “અરે સાહેબ, એ શું બોલ્યા? અટલી અદર્શ સંસ્થાને વળી સલાહ સૂચના શાં? જાણી તો જુઓને સાહેબ, અગાસ વકીલનાં કામ જ એવાં; પાછની પેદશ નહિ ને ધરીની નવરાશ નહી. પણ આપની આજ્ઞા માથે ચડવું છું. એકદમ વખત દુરસદ લઈને જરૂર બે દિવસ રહી જઈશ.”

હું: “તો તો ઉપકાર. કેમ, નહુના સંબંધમાં કંઈ કહેવાનું?”

વીરભાઈ: “ના છ, કહેવાનું શું હોય? એક વાત કરવાની હતી પણ હવે આજે નહિ. કેઈ વખત નિરાતે આવીશ ત્યારે કહીશ.”

હું: “અરે આજે જ વળી નિગંત, જમવાને હજી વાર છે ત્યાં સુંધીમાં આપણે વાતો કરી જ શકીએ છીએ. તમારા જેવા માણસોની સૂચનાઓ મારે મોટે ખૂબ અગત્યની હું ગણું છું.”

વીરભાઈ: “જુઓને સાહેબ, ખીજું તો કશું જ કહેવાનું નથી. અહીં આપની સંસ્થામાં બધું જ સારું છે પણ...”

હું: “પણ બેલીને કેમ અટકી ગયા? જે કહેવાનું હોય, તે નિઃસંકોચ કહો.”

વીરભાઈ: “આ એમ કે છોકરાઓને આપ જાહેર સેવાના કામમાં બહુ વખત રોક્યા કરે તો તેમના અભ્યાસમાં જરા ખામી રહી જાય. નહુ જ કહેતો હતો કે સંસ્થાનાં નાનાં મોટાં કામો મહુ છોકરાઓએ જ કરવાનાં હોય છે અને તેમાં તેમનો રોજ ધણી વખત પણ બગડે છે. પણ તેની સામે મને વાંધો નથી. એ તો થોડી ઘણી કામની તાલીમ મળે તે ઠીક છે. પરંતુ રજાઓના દિવસોમાં તેમ જ રાત્રે રાત્રે છોકરાઓને સમાજસેવાના કામમાં રોક્યા કરવા તે તેમની આ ઉંમરે જરૂરનું નથી. તેઓ ભણી ગણીને તૈયાર થાય પછી તેમને સેવા કરતાં કેાલુ રોકવાનું છે ?”

હું: “પણ વીરભાઈ, આપ જ ભણી ગણીને તૈયાર નથી થયાં ? છતાં આજે વધીલાલ આડે જરાય બીજું કરવાનું સૂઝે છે ? સમાજ-સેવાનાં કામોમાં છોકરાઓને નાનપણથી જ નાખ્યા હોય તો પછી એ સુંદર વસ્તુનો તેમને અસર લાગી જવાનો છે અને જીવે ત્યાં સુધી સેવા કરવાના જ.”

વીરભાઈ: “હું મારા સ્વાર્થમાં લપટાએસો છું તેથી આપના જેવા કેળવણીકારની સાથે અર્થાં તો ન જ કરી શકું; મારો અધિકાર પણ ન કહેવાય. આ તો મારા જેવા સામાન્ય માણસને જે લાગ્યું તે કહી નાખ્યું. જરા વધારે પડતું બોલાયું હોય તો માફ કરજો.”

હું: “નહિ રે વીરભાઈ, આપણે તો આવી ચર્ચાઓ કરવી જ નોંધએને. ત્યો ચાલો, બોજનનો ઘંટ થયો. વધારે વાત વગી નોંજેન પછી કરીશું.”

x

x

x

પેલા માનભાઈ પણ ગયા અને વીરભાઈ પણ ગયા. માખાપોને અહીં બહુ ય સાઈ લાગે છે, પરંતુ કંઈ ‘પણ’ મ્હી જાય છે. પોતાના છોકરાઓને નોંધને તેમનું હૈયું તો ફરે છે જ. તેમનું વર્તન, તેમની રહેણીકરણી, તેમનાં શરીરો એ બધું નોંધને માખાપો ખુશી તો થાય જ છે. પરંતુ એ બધું તેમના છોકરાઓમાં પરસેવો ઉતાર્યો વિના જ આવી જાય તેમ તેઓ ધમ્મિ છે. કોડો જેને ચારિત્ર્ય કહે છે તે કાં તો અદરથી આવીને પડે અથવા તો છોકરાઓ શાળામાં જે ચોપડાં વાંચે તેમાંથી આવી જાય તેમ તેઓ ધમ્મિ છે. આ માખાપોને કેમ સમજવવાં કે ચારિત્ર્ય એ ચોપડીમાંથી કે ઉપદેશોમાંથી આવતી વસ્તુ નથી ? ચારિત્ર્ય તો બીજા માટે પર-

હું: “ કેમ, નરુનું કેવું લાગ્યું ? અમારે ત્યાં જરા રવનંત્ર વાતાવરણ છે તેથી અધિવેક જેવું કંઈ દેખાયું હોય તો કૃપા કરી જણાવશો. જગ્યા સંકોચ નહિ દરતા.”

વીરભાઈ: “ અરે સાહેબ, એ શું બોલ્યા ? એક વરસ પહેલાંના નરુમાં અને આજના નરુમાં આશ્ચર્યજનક ભેદ તદ્દય દેખાય છે, તો પછી આપને ત્યાં છ છ સાત સાત વર્ષો જે છોકરાઓ રહેતા હશે તેમની તો વાત જ શી ? સાહેબ, હું તો આફરીન થઈ ગયો છું ! શી આપની કેળવણી ! આપના જેવી સંસ્થાઓની તો ખૂબ દર થતી ઘટે પણ આપણી સમાજ હજી દર દરતાં શીખી છે જ ક્યાં ? ”

હું: “ એ તો વીરભાઈ, કામની દર કાજે કરીને થવાની જ. તેમાં ઉતાવળ ન ચાલે. કીક, કહો, એક બે દિવસ ગેઠડોને ? ”

વીરભાઈ: “ ના છ. જાડું ઉતાવળનું કામ કાઢને નીકળ્યો છું એટલે આજે જોરે જ જતું પડશે.”

હું: “ પણ આમ ઘોડા ઉપર બેસીને ન આવતા હો તો ? આપના જેવા શિક્ષિત અને કેળવણી મળ્યાબોલે તો આવી સંસ્થાઓમાં એકદમ અડવડિયું રહીને જાણું નિરાને બેસું બેઠકો અને પછી અમને સત્તાદ સૂચનાઓ આપવી બેઠકો.”

વીરભાઈ: “ અરે સાહેબ, એ શું બોલ્યા ? આટલી અદર્શ સંસ્થાને વળી સત્તાદ સૂચના શાં ? આપી તો જુઓને સાહેબ, અમારાં વડીલનાં કામ જ એવાં; પાછતી પેદશ નાંદ ને ઘડીની નવરાશ નહી. પણ આપની આસો માથે ચડવું છું. એકદમ વખત ટુરુટ કાઢને જરૂર બે દિવસ રહી જઈશ.”

હું: “ તો તો ઉપકાર. કેમ, નરુના સંબંધમાં કંઈ કહેવાતું ? ”

વીરભાઈ: “ ના છ, કહેવાતું શું હોય ? એક વાત કરવાની હતી પણ હવે આજે નહિ. કેઈ વખત નિરાંતે આવીશ ત્યારે કહીશ.”

હું: “ અરે આજે જ વળી નિરાંત. જમવાને હજી વાર છે ત્યાં મુઠ્ઠીમાં આપણે વાતો કરી જ શકીએ છીએ. તમારા જેવા માળાખોની સૂચનાઓ મારે મારે ખૂબ અગત્યની હું ગણું છું.”

વીરભાઈ: “ જુઓને સાહેબ, બીજું તો કશું જ કહેવાતું નથી. અહીં આપની સંસ્થામાં જાણું જ સારું છે પણ...”

હું: “ પણ બેસીને કેમ અટકી ગયા ? જે કહેવાતું હોય તે નિઃસંકોચ કહો.”

વીરભાઈ : “ આ એમ કે છાત્રાલયે આપણા યુવાનોને મળવી જોઈએ. જુદું વખત રોક્યા હશે તો તેમના મડાઓમાં મ્યુનિસિપાલીટીઓએ આ કામ નહીં જ કરે તો હવે કે સંસ્થાને મને તો લાગે છે કે મ્યુનિસિપાલીટીઓના કરવાનાં હોય છે અને તે અને એ કામ જ ન થતું હોય તો મ્યુનિસિપાલીટી પશુ તેની સામે મને વાંધો કરતી હોય તેનો કશો વાસ્તવિક અર્થ નથી. એક તે કીક છે. પરંતુ રૂબરૂ આવી સમૂહગત સ્વચ્છતાને માર્ગે કેળવી દેવી જોઈએ. સમાજસેવાના કામનાટીઓને આ માર્ગમાં આપણે છાત્રાલયો ધણી મદદ કરી નથી. તેઓ લાંબા પશુ એ પહેલાં આપણે પોતે સમૂહસ્વચ્છતાના માર્ગે જવું રોકવાનું છે ? ”

હું : “ પ... દરેક છાત્રાલયમાં દાતણની ચીરોથી માંડીને એકવાડ અને છતાં આજે તો વિચાર બરાબર થાય અને બરાબર શાસ્ત્રીય રીતે એ બધાનો સેવાનાં કામવાનો પ્રયત્ન થાય તો જ આપણાં છાત્રાલયો સામાજિક કેળવણીની હુંદર વધતું ગણાય. આજે આપણા આખા દેશમાં કોઈ પણ એક વાત પર કરવાનાં જતનની જરૂર હોય તો તે આ છે.

નાનાભાઈ.

વીર

જુવાનોનો મહાપ્રશ્ન

કેળવણીકા : આજે આપણી ચારે તરફ એક પ્રશ્ન આખા વાતાવરણને હલાવી રહેવાય. અમદાવાદના એક જુવાને પોતાનું વેવીશાળ તોડી નાખ્યું તો જરા વધુ ની એક કુમારીએ વેવીશાળ કરેલ હતું ત્યાં પરણવાની ના પાડી; એક જુવાન લગ્નના મંડપમાંથી નાસી ગયો તો તળાવમાં નોંધેલો ના પોકારો વચ્ચે એક છોકરો પરણી ગયો; મુંબઈમાં પડી રહીયું.”

જો સગપણને તોડીને કોઈ લઈ ગયા હાયમાં પડી તો જુવાન કન્યાના કુંવારા ધડા ઉતારીને નાસી ગયો.

પેલા માનભાઈના અનેક પ્રકારના સમાચારો આજે ચોતરફથી આપણા બહુ ય આંધું લાગે છે. ને લોકોએ પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાંનો જમાનો નેહને તેમનાં અનુભવો છે, જેમણે એ જમાનાના લગ્નવ્યવહારમાં પોતાના માન-તેમ પૂરું કેળવી નાખ્યું છે અને સદ્ભાગ્યે જેમને પોતાના વ્યવહારમાં હુકમ પશુ જાતના ઉત્પાતો નજા નથી તેમને તો આવા સમાચારો સાંભળ્યાં કંઈ કંઈ થઈ જાય છે; અને દુનિયાનું શું થવા જોઈ છે તે સમજતું નથી એવી રીતે તેઓ કપાળ પર હાથ દબાવે શોક કરે છે.

હીજ બાલુ જેઓ નવા જમાનાને ઓળખવાનો દાવો કરે છે.

જેઓ આજની લક્ષ્યપ્રયામાં આવશ્યક ફેરફારને 'યથાર્થ' સમજે છે અને જેમણે એ ફેરફારનાં બળોને ગતિમાં પણ મૂક્યાં છે, તેઓ પણ આ સમાચારોથી ઘડીભર વિદ્વજ બને છે, અને ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં જે કંઈ થાય છે તે ફીક જ થાય છે એમ માનવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

એક વાત ચોક્કસ છે. આજના જુવાનને જીવનની નવી દિશુરી જોઈએ છીએ. આજનો આપણો લક્ષ્યવ્યવહાર તેને પશુતા લાગ્યો છે એટલે તેને તેની સૂઝ ચડી છે. આજનું આપણું રાષ્ટ્ર તેને ચેતનહીન લાગ્યું છે માટે તેને નવું રાષ્ટ્ર સ્થાપવાનો મનોરથ છે. આજનો આપણો ધર્મ તેને ટોંગ લાગ્યો છે માટે તેને નવો ધર્મ જોઈએ છીએ. આજનાં આપણાં શાસ્ત્રો ને અસત્યપરાયણ બાગે છે એટલે તો એને સત્યપરાયણ શાસ્ત્રોની જૂઝ લાગી છે. અને આ બધાં કારણોને લીધે તે આજે જેટલું જુએ છે તેને ફગાવી દેવા એકપગે તૈયાર થયો છે.

આપણા જેવા જૂની ધરેડમાં ઉછરેલા શ્રેષ્ઠ આથી લડકે પણ 'લડકવાંની જરાએ જરૂર નથી. જૂનું જેટલું સત્ત્વહીન થયું હોય તેને આપણે કોઈ ન વળગીએ; જૂનું સત્ત્વહીન હોય તેને વળગવા જતાં આપણું શરીર ગંધાર્ધ ઉદશે માટે તેને તો આપણે જ ખંખેરી કાઢો. અને પછી નવજુવાન શું કરવા માગે છે તેને શાંતિથી નિહાળો. જુવાન આજની લક્ષ્યપ્રયામાં ફેરફાર તો માગે છે પણ તે કયો ચોક્કસ ફેરફાર માગે છે તેને સ્પષ્ટતાથી આજે હજી વ્યક્ત કરી શકતો નથી. આજના જુવાન માનસમાં ફેરફાર રમી રહ્યો છે, પણ તેને ય હજી ફેરફારની ચોક્કસ દિશા હાથમાં નથી આવી. એટલે મનની આવી અસ્વચ્છ દશામાં જે ફેરફારો તે કરી નાખે તેને સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિથી આપણે જોઈએ અને એના માનસમાં જે વસ્તુ અસ્પષ્ટ રહ્યા કરે છે તે સ્પષ્ટ રૂપ પકડે તેને માટે આપણે તેને મદદ કરીએ એ જ આપણે માટે ધર્મ છે.

લક્ષ્યનો આ પ્રશ્ન જાત્રાવેગના વિદ્યાર્થીઓનો પણ પ્રશ્ન છે અને ધરમાં માઆપોનો પણ પ્રશ્ન છે. જાત્રાવેગનો ગૃહપતિ લક્ષ્ય-સંબંધી વિચારોની આપણે પોતાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાથે કરે અને તેમના વિચારોમાં પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવની પૂર્તિ કરે તો જ તે દિવસે દેશનો જુવાન વર્ગ જે માર્ગ લેશે તેમાં આપણો પણ ફાળો હશે એમ આપણે સંતોષ લઈ શકશું.

પણ સૌથી મોટી વાત તો આ આખાથે પ્રશ્નને અનેક દૃષ્ટિથી વિચારી લેવો, એ પ્રશ્ન પર નવો પ્રકાશ પડવા દેવો અને દેશના જુવાન વર્ગનાં હિત જેના હાથમાં છે એવા આપણે એ વર્ગની પાસે આપણાં મનતથ્યો મૂકવાં એમાં છે.

મને લાગે છે કે જુવાનોના ગૃહપતિને માથે આથી વધારે મોટી જવાબદારી બીજી ન હોઈ શકે.

નાનાભાઈ.

જુવાનના તરંગો

જુવાની અજ્ઞાન વસ્તુ છે. તેને જાળવનાં ન આવડે તો ભારે અનર્થો નીપજે, અને જાળવનાં આવડે તો મહાન સિદ્ધિઓ સાંપડે. આજનો આધિક વર્ગ અને વૃદ્ધ વર્ગ જુવાનીને જાળવી નથી શકતો એ કડવું સત્ય છે. જે કોઈ જુવાનીને સમજવાના પ્રયત્નો કરે છે તે જુવાન માનસથી અનભિન્ન હોય છે તેથી તેવા પ્રયત્નોનું કશું જ પરિણામ નથી આવી શકતું; અને ક્યારેક વિપરીત પરિણામ પણ આવતું દેખાય છે. આજના મોટેરાઓથી કંટાળેલો, યાકેલો અને ત્રાસેલો જુવાન અનેક સાચા ખોટા માર્ગોનું પછી શળુ લે તેમાં જરાય આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. વહીવટવર્ગ આજે એટલું તો જાણ ધગવે જ છે કે પોતાના દુરાગ્રહથી જુવાનને દાખી દેવામાં થોડીઘણી સફળતા મેળવે. આવા દયાએલા જુવાનો કલ્પનાના ઘોડા ધડે અને ચિત્રવિચિત્ર તરંગો ચડી જાય તે સ્વાભાવિક છે. આવા તરંગો જાણવાતું એક મોટું સાધન તે જુવાનની રોજનીશી હોય છે. આજનો જુવાન રોજનીશી રાખનાં શીખ્યો છે. આ રોજનીશીમાં કોઈ અગત્યના કામની નોંધ કે કોઈ તત્ત્વદર્શી વિચારો કે આત્મ-લક્ષીપણું જાડું નથી મળતું; પરંતુ તેમાંથી તો જુવાનના તરંગો જોવા મળે છે. સમાજથી ધવાએલો અને અપમાનિત થએલો જુવાન સારા માંદા અનેક તરંગો સેવે છે અને પછી પોતાના મનની શાંતિ અર્થે તે પોતાની રોજનીશીમાં ટપકાવી લે છે. રોજનીશીમાં ઉતરેલા આવા વિચારોને હું તરંગો એટલા માટે કહું છું કે તે વિચારોની પાછળ જે કલ્પનાજન્ય રહેલું હોય છે તે કલ્પના અનેક કારણોને લીધે જુવાન જીવનમાં ઉતારવા અથવા સિદ્ધ કરવા સમર્થ જાતી શકતો નથી. જુવાનીમાં ધડેલી સારી માંદી કલ્પનાઓ તે કલ્પનાઓ જ રહે છે અને ધણી વખત તો ખૂબ વેગવાન જાતી પછી એવી નિષ્ફળતા તરફ ધસડાઈ જાય છે કે જુવાનને તુલકાન પણ કરી બેસે.

જીવનની તરંગો-મારા તથા ખરાબ અને પ્રકારના-જીવનની રોજનીતીમાંથી આપણે ખરાબર જાણવા મળી શકે છે. નાની પુષ્કળ રોજનીતીઓ વાચવાનું અને તે સંબંધે જીવનની સાથે ગુદતગો ઉરી તેમનું મન પરખી લેવાનું તથા મારી શક્તિ અનુસાર તેમને માર્ગદર્શન પણ કરાવવાનું મને અનેક વાર સરલાગ્ન્ય પ્રાપ્ત થયું છે. મારા આ સર્વ ભાગ્યમાં મારા ગૃહપતિભાઈઓને પણ લાગીદાર બનાવું એવી ઇચ્છાથી રોજનીતીના સારા નરસા તરંગો આ લેખમાં રજૂ કરેલાં છે. આંજી આપણે જીવનની પરખવા નીકળ્યા છીએ ત્યારે તેમાંથી આપણે ઘણું ઘણું મેળવી શકવાના છીએ એવી મને આશા રહે છે.

હરભાઈ.

: ૧ :

તા. ૮-૫-૧૯

આજે મારો જન્મદિવસ છે. અહીં દેશ જ નથી જાણતું કે આજે મેં એળ વર્ષ પૂરું કર્યું. ગઈ રાત્રે મનમાં નહીં તો ક્યું હતું કે સવારે ઉઠી નાહી ઘોષ ...ને (ગૃહપતિ) પગે લાગવા જઈશ પણ અત્યારમાં એમ કરવાની દલે ઇચ્છા નથી રહી. ...ભાઈ ભલા ગૃહપતિ તો છે જ પણ કોણ જાણે કેમ, એમના તરફ તેમને પગે લાગવા જેવો ભાવ નથી ઉત્પન્ન થતો. અત્યારે તો એમ થઈ જાય છે કે ઘરે હોઝે તો બાના પગમાં પડત, બાપુના પગમાં પડત અને જન્મેના ભાવબીના આશીર્વાદો મેળવી કૃતાર્થ થાત. પણ આંખે એક વિચિત્રતા જ છે ને? ગયે વર્ષે ખરાબર આ વખતે 'હું' ઘેર હતો, તે દિવસે તો બા બાપુને પગે લાગી શક્યો જ હોત. પરંતુ ત્યારે વળી કોણ જાણે મુંઝે થઈ આવ્યું કે તેમને પગે લાગી જ નહિ શકેશો. ખરાબર એક વર્ષ પહેલાં મારું આવું વર્તન શા માટે દર્શી તેમને સમજાવું જ નથી ; અને હજી પણ તેવા વર્તન માટે શરમ આવે છે. આજે જો ઘેર હોત તો તો જરૂર સાદાંગ કરી ધન્ય ધન્ય થાત એવી લાગણી રમટપણે અત્યારે અનુભવી રહ્યો છું.

: ૨ :

તા. ૧૮-૫-૧૯ : રાત્રિના દસ

આજે મને મું થઈ ગયું છે? કોઈ કંઈક જરા કહે કે મુરત જ મારું લાગી જાય છે અને સહેજ પણ દુઃખ થતાં રડી પડું જવાય છે. આડે દિવસે તો મને આવું કયું જ થતું નથી. આજે મને મારું મદસ્ત

રાજના કરતાં વધારે લાંબે છે. આજે મને એમ થાય છે કે બધાએ મને સાચવી લેવો જોઈએ-શુદ્ધપતિએ અને મિત્રોએ. જે દેશ મને મળે તે સર્વ આજે મારું માન સાચવે, મારી હાજતો પૂરી પાડે, મારી ખુશામત પણ કરે એવા એવા લાવો મનમાંથી પસાર થયા કરે છે. આજે શાળામાં ગયો તો ત્યાં પણ આવા જ વિચારો આવ્યા કરતા હતા. મારા મિત્રોનું ડીખણું વર્તન આજે મને અવિવેકી લાગતું હતું; મારા શિક્ષકના હાસ્યકટાક્ષો આજે મને બાણ જેવા લાગતા હતા. અને આતું બધું હોવા છતાં કોઈને કશું પણ મોઢમોઢ દહેવાની હિંમત નહોતો કરી શકતો. પેલા સુશીલને આજે મારું નહિ લાગ્યું હોય ? એ જિયારો પેતાની હમેશની ટેવ પ્રમાણે મારી સાથે મરતી, તોફાન કરવા આવ્યો અને મેં તેને તરછોડી કાઢ્યો. પેલા રામ પોતાની હમેશની રીત મુજબ મારી મરદરી કરવા લાગ્યો અને મેં મોઢું બગાડ્યું તથા પુંગરાયો. એ જિયારાને મનમાં શું થયું હશે ? હું પોતે જ નથી સમજી શક્યો કે આજે મને આ શું થઈ ગયું હતું !

: ૩ :

તા. ૮-૮-૧૯.

મેટ્રિકલું પરિણામ આવી ગયું ને ત્રણ માસ તો થઈ પણ ગયાં; અને હું કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા પણ લાગ્યો. પરીક્ષા આવી ત્યારે ધાર્યું હતું કે ગણિતમાં ખૂબ સરસ માર્ક આવશે અને મને એન્ડનીયરીંગ કોલેજમાં પ્રવેશ મળશે, પણ ઉંધું થયું. ગણિતમાં ધાર્યા કરતાં પણ ઓછા માર્ક મળ્યા. આ કેમ થયું હશે ? મેં તો મારા ધાર્યા પ્રમાણેના જ માર્ક મળે તેનું લખ્યું હતું તેની મને બરાબર ખાતરી હતી અને છે. શું ત્યારે પરીક્ષક સાહેબે માર્ક ગણવામાં કંઈ ભૂલ કરી હશે ? તેઓ સાહેબ ખેરી સાથે તકરાર કરીને મારો પેપર જોવા ગેહા હશે ? શું થયું હશે ? મારા જેવા જુવાને પોતાના પરિણામ ઉપર આધાર રાખીને કંઈ કેંઈ મનોરથો ધણા હોય અને તે બધા ધૂળ મળી જાય ત્યારે હૃદયને કેટલો આઘાત લાગે છે તેનો જરા સંસ્મરણ પણ ખ્યાલ પરીક્ષકોને હશે ખરો ? અરે રામ, તેમને શી ખબર કે તેમના આંકડા ઉપર તો અનેક જુવાનોનું ભાવી તોળાઈને ગેહું હોય છે. મારા જેવા જુવાનોની આવી ડાયરી વાચવા માટે તેમને મળે તો પણ આવા પરીક્ષકોની આંખ ઉધરી જાય. જીમ્ન કેશો ખાતર નહિ તો પરીક્ષકોની આંખ ઉઘાડવા ખાતર પણ આવી ડાયરીઓ આજના માસિકોના તંત્રીઓએ છાપવી જોઈએ. આવી ડાયરીઓના સાંદૃશ્ય

નહિ હોય, સાક્ષરતા નહિ હોય, વિદ્યતા નહિ હોય; આવું આવું પંડિતોને ગમે તેવું કશું જ નહિ હોય. પણ તેમાંથી જુવાનનું સાચું હૃદય નીતવું હશે. તેમાંથી જુવાનીના ભાવાભાવો આરપાર દેખી શકાતા હશે. અને સાચા હૃદયનો નાદ, ખરેખર કુખ્ધ થએલા હૃદયના ભાવભાવો એમાં ચીતરાયા હોય તે સાચું સાહિત્ય નહિ ? મને તો લાગે છે કે મારા જેવાની ડાયરીઓમાંથી જ સાધું અને નીતરેલું સાહિત્ય સમાજને સાંપડવાનું છે. મારું ચાલે તો આવું સાહિત્ય એકદું કરી પ્રસિદ્ધ કરનારને હું ખેડીનમ અંદર ભેટ કરું !

મોટાઈનું માપ

“ગંગારામ, વાત નીકળી છે ત્યારે કહું છું. માહું ન લગાડશો.”
છગનલાલ બોલ્યા.

“કહેને, કહેને છગનલાલ. એમાં માહું શું લગાડવું ?” ગંગારામે જવાબ દીધો.

“ત્યારે સાંભળો. આ તમારી મોડિંગ પંદર વર્ષથી ચાલે છે. પંદર વર્ષમાં તમે કેટલાયે રૂપિયા ખગાડ્યા ને કેટલાય છોકરાને ભણાવીને બહાર મોકલ્યા. એમાં કોઈ મેટી પદ્ધતિએ આવ્યો ?” છગનલાલે પૂછ્યું.

“મેટી પદ્ધતિએ આવ્યો ? અંથી તમે કહેવા શું માગો છો ?” ગંગારામે પૂછ્યું.

“હું, તો એમ કહું છું કે કે.છ છોકરો મોટો પડીક બારીસ્ટર થયો ? કોઈ મોટો દિવાન ન્યાયાધીશ થયો ? કોઈએ મોટી મીઠ કાઢી ? તમે કાઢી કાઢીને કાઢ્યા ત્યારે થોડાક શિક્ષકો થયા, થોડાક વાણીતર થયા. એકાંદે નાની થી દુકાન કાઢી અને ખાકીના કોઈ વેદ થયા તો કોઈ છંજનેર થયા. પરંતુ કોઈએ લીધું કશું મારા ધ્યાનમાં નથી.” છગનલાલે ચલાવ્યું.

“છગનલાલ, તમારું કહેવું હું સમજ્યો.”

“સમજ્યા હો તો હવે મને જવાબ આપો.” છગનલાલ ટદાર થયા.

“છગનલાલ, મારો કોઈ વિદ્યાર્થી મોટા હોદ્દા પર નથી ચલ્યો એ વાત મને કશું છે.” ગંગારામે કહ્યું.

“હું, એ જ વાત છે ! એમાં જ હું કહું છું કે તો પડી મોડિંગ શો મારે રાખવી ?” છગનલાલ નેસમાં આવ્યા.

“ પણ જગનભાઈ,, મારા મનથી આવો હોદ્દો એ અગત્યની વસ્તુ નથી. માણસ હોદ્દો મેળવે તેનો મને વાંધો નથી; મારો વિદ્યાર્થી સારી પદવી પર આવે તો મને ગમે પણ ખરું. પણ એને હું બોડિંગના નિવાસનું પરિણામ ન માનું.” ગંગારામ બોલ્યા.

“ ત્યારે બોડિંગના નિવાસનું પરિણામ શું ? ”

“ અહીંના નિવાસનું પરિણામ તો એ સારો માણસ થાય એ.” ગંગારામ બોલ્યા.

“ સારા તો બધાય છે ! ”

“ એમ નહિ. મારો વિદ્યાર્થી જીવનમાં બોટું કરે નહિ, કોઈનું કાંઈ ખગાડે નહિ, દુર્ગુણોમાં ફસાય નહિ, પ્રામાણિકપણે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવે, ગરીબોને યથાશક્તિ મદદ કરે અને જરૂર પડે તો બીજાના લક્ષા માટે પોતાનો સ્વાર્થ છોડે-આટલું મારો વિદ્યાર્થી કરે તો હું સંતોષ માનું.” ગંગારામે કહ્યું.

“ ત્યારે આ કપોળ બોડિંગમાંથી તો મોટા મોટા ડાકટરો થયા છે ! ”

“ હા, એ લોકો હોય. મારે ત્યાંથી પણ કોઈ ડાકટર થશે તેની હું ના નથી પાડવાનો. પણ ડાકટર થવું કે દિવાન થવું એ મોટાઈનું માપ નથી, અથવા તો મોટાઈનું બોટું માપ છે. મોટાઈનું સાચું માપ તો અંતરની યોગ્યતા છે; મોટાઈનું સાચું માપ તો સાચી માણસાઈ છે. માણસાઈ હશે તો પદવી નહિ હોય તોય વાંધો નથી; માણસાઈ નહિ હોય તો પદવી પણ શા કામની છે ? આ મારી ધારણા છે.” ગંગારામે કહ્યું.

“ તમે કહો છો તે સાચું તો લાગે છે પણ બ્યારે બીજાઓ બોડિંગની નિંદા કરવા માંડે છે ને બોડિંગમાંથી કોઈ મોટો નીકળ્યો ? એમ સવાલ પૂછે છે ત્યારે ધડીભર મન એ તરફ જવું રહે છે.” જગનલાલ બોલ્યા.

“ એ તો સમાજ પાસે મોટાઈના માપનો જુદો ગજ છે ને મારી પાસે જુદો ગજ છે એમ નથી ? ” ગંગારામે સંકેત્યું.

નાનાભાઈ.

વિદ્યાર્થી કે તેની ભૂલો ?

ધણી વાર આપણા જીવનમાં એવું જતે છે કે અમુક-અમુક માણસો એવાં કામો કરે જેથી આપણને એ માણસો તરફ ઇતરાજ થાય અને આપણે તેનો નિરસ્કાર પણ કરીએ. ઘરમાં આપણાં પોતાનાં છેલ્લાંનાં

અમુક કામો આપણને ન ગમે ત્યારે આપણે તેને વઢીએ મારીએ વગેરે ફરીએ પણ એ આપણાં છોકરાં છે એ વિચારથી આપણું વલ્લુ મરણુ ધરીભર ધોવાઈ ગયું હાગે છે, અને આપણે ફરીથી હતાં તેવા થયા લાગીએ છીએ. એટલું તો કહેવું જ જોઈએ કે આ વલ્લુ મારવાની પાછળ આપણા ચિત્તમાં તેમ જ બાળકના ચિત્તમાં અપરાધ-સંસ્કારો તો પડે જ છે; પણ આપણો અને બાળકનો સંબંધ એવો બંધાય ગયો છે કે એ વાત આપણે ભૂલી જઈએ છીએ અને ધરતું તંત્ર પાછું લઈ તેવું ચાલે છે.

છાત્રાલયમાં આમ બનતું નથી. છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓની થએલી ભૂલો આપણે જતી કરી શકતા નથી; અને એ ભૂલોને વિદ્યાર્થીની સાથે આપણા મનમાં એવી જડી દઈએ છીએ કે ત્યારે ત્યારે એ વિદ્યાર્થીને જોઈએ ત્યારે એ ભૂલનો નમુનો જ હોય એવું દેખાય છે; અને સાથે રહીએ ત્યાં સુધી એ જ સ્થિતિ રહ્યા કરે છે.

આ વસ્તુસ્થિતિ ભયંકર છે. જો આપણે વિદ્યાર્થી અને તેની ભૂલને છૂટા પાડી શકીએ તો ભૂલની ખાતર વિદ્યાર્થીને અવગણતાં આપણે બંધ થઈ; અને અવગણતું તો પણ તેના પરના પ્રેમને લીધે, નહિકે દેખને લીધે.

છાત્રાલયના જીવનમાં આવા અનેક પ્રસંગો આવે છે. આપણે વ્યક્તિ અને તેની ભૂલોને જુદાં પાડી શકીએ તો છાત્રાલયના ઘણાં નૈતિક કાયદાઓ ઉકલી જાય અને આપણી જાન તો રાગદેવની ઉપર જાય એટલે આપણને તો અનદદ લાલ થાય.

નાનાભાઈ,

ત્યારે આ નહિ ચાલે?

: ૧ :

“મનોદર, આ પત્તાને એક ટિકીટ ચોટાડી લો, તો.” વેળાભાઈ કમ્પતાં કમ્પતાં બોલ્યા.

“હ, લાવો.” મનોદરે પતું લીધું અને તરત જ ટિકીટ ચોટાડીને પાછું લાવ્યો.

“આ ટિકીટ વાંકી કેમ છે?” વેળાભાઈએ પતું લેતાં લેતાં પૂછ્યું.

“હ, એ તો ઉતાવળમાં જરા ભૂલે દીધી એટલે ખસી ગઈ છે.” મનોદર બોલ્યો.

“અને આ ગુંદર પણ દિફ્ટની બહાર આવ્યો છે.” વેળીભાઈએ કહ્યું.

“હા, હા. આ ગુંદર જ ખરાબ છે.”

“એમ કે ? મને હરે, હું આ બીજો કાગળ લખી નાખું છું તેને તું ફરીથી દિફ્ટ ચોટાડ. જોતો હો, દિફ્ટ કેમ ચોટવી એ પણ શીખવા જેવું છે.” વેળીભાઈ ફરીથી લખવા માંડ્યા.

“ત્યારે આ નહિ આવે ?”

“ના, એવું ન આવે.” વેળીભાઈએ ઉપસંહાર કર્યો.

૨ :

“તનસુખ ક્યાં ?” ગોપાળરાવે પૂછ્યું.

“શાળામાં ગયો છે; હમણું આવશે. આ ચાલ્યો જ આવે છે ને.” વિતુએ જવાબ દીધો.

“કેમ ગોપાળભાઈ, શા માટે બોલાવો છો ?” તનસુખે પૂછ્યું.

“પેલી નોટીસ માટે.”

“એ નોટીસ તો મેં ક્યારનીયે તમારી સહી માટે ટેબલ પર મૂકી છે.”

તનસુખ બોલ્યો.

“હા, એ મેં જોયું.” ગોપાળરાવે હસ્યા.

“તો તમે સહી કરી ?” તનસુખે પૂછ્યું.

“એવી નોટીસ પર મારાથી સહી થાય ?” ગોપાળરાવે પૂછ્યું.

“એમ કેમ ? સભામાં જે પ્રમાણે થયું હતું તે પ્રમાણે જ મેં નોટીસ લખી છે.” તનસુખે જવાબ વાળ્યો.

“એ તો હું જાણું છું.”

“તો પછી સહી કેમ ન થાય ?”

“નોટનાં પાનાં જેમ તેમ ફાટીને જેવા તેવા અક્ષરોથી નોટીસ લખી

મારવી એ ખરાબર નથી. એવી નોટીસો એ વિદ્યાર્થીમંડળનું આપમન છે.

આપણે નોટીસ વિના મ્હોંએ કામ ચલાવીએ એ હું સમજી શકું છું,

પણ નોટીસ ફાટીએ ત્યારે તો તેમાં નોટીસના બધા ઢંગ પણ લાવીએ.”

ગોપાળરાવે બોલ્યો.

“ત્યારે આ નહિ આવે ?”

“ના, એવું ન આવે.” ગોપાળરાવે બાર દબને કહ્યું.

નાનાભાઈ.

છાત્રાલય સંહિતા

કિંમત ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦

વી.પી. થી ૦-૧૪-૦ શ્રે.

એટલે અમદાવાદમાં ભરાએલા ત્રીજા છાત્રાલય સંમેલન વખતના નિર્મણોનો સંગ્રહ : જેમાં છાત્રાલયના અનેક તાત્વિક અને વ્યવહાર પ્રશ્નોનો વિશ્લેષ કરવામાં આવ્યો છે. દરેકને સંગ્રહવા લાયક પુસ્તક : પૃષ્ઠ ૩૦૦ ઉપરાંત.

રામબાણુ ઉપાય

કેટલાક ગૃહપતિઓને ગૃહપતિ તરીકે નાલાયક થવાની હોશ હોય છે એમ મને લાગે છે. પણ આ ભાઈઓને રીતસર નાલાયકી કેમ ફળથી થકાય તેનું જ્ઞાન નથી. નાલાયક થવાના આવા કેટલાક અખતરાઓ એ કરી જોવા છે. એટલે ગૃહપતિભાઈઓની જાણ માટે મુકું તો ધણાને લાભ થશે એવી આશા છે.

ગૃહપતિ તરીકે નાલાયક થવું જ હોય તો—

૧ શારીરિક સ્વચ્છ કરો;

૨ દૂધનો (કાષ્ઠન) દંડ કરો;

૩ ભોજનનો દંડ કરો;

૪ તમારા ખાસ સી.આઇ.ડી. ઉભા કરો;

૫ રસોયાને તથા નોકરોને પેઢવા છો;

૬ પાતંગતમાં ચીકાઈ જાઓ.

હું તો માનું છું કે આ છમાંથી એક જ ઉપાય રામબાણુ જેવો નીકળશે. છતાં તેમ ન બને તો એ અથવા વધારેને અજમાવી જોવાથી કામમાં ફત્તેહ મળશે જ. છતાંએ છએ ઉપાયો નિષ્ફળ નીવડે તો ગૃહપતિભાઈ મને જરૂર લખી જણાવે. એટલે મારા પોતાના અખતરામાં કંઈક દોષ છે કે કેમ તેની હું ફરીથી તપાસ કરીશ.

નાનાભાઈ.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના એ શિલ્પિન.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમુર્તિ ભવન, ભાવનગર.

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતાન રાડ—‘શ્રીસરસ્વતી’ છાત્રાખાનામાં પારી. બીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાત્રા અને વંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ ભવિષાસ ભટ્ટ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સ્વામીનારાયણ સ્મરણ

શ્રી કાર્તિક મુજારતી સમાજે

શ્રીયત્ ગણાભાઈ આગંદોળ ગાંધી

Reg. No. B 2297

તરફથી રાવિનય સંગ્રહ લેટ.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થુ
૧૯૩૦

અંક ૫ મો
મ

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

અન્યાય સાંખ્યે તે જીવાન નહિ.

હરેક બાબતમાં પડીએ તે જીવાન નહિ.

વારંવાર બાંધછોડ કર્યા

કરે તે જીવાન નહિ.

અવનંદીન આદર્શો ન

રચે તે જીવાન નહિ.

ખરે વખતે પ્રાર્થના ન

કરી શકે તે જીવાન નહિ.

જે તે બાબતમાં ગણતરી ન

કર્યા કરે તે જીવાન નહિ.

જીવનના તરંગો

: ૧ :

તા. ૯-૨-૧૯૨૭

ગૃહપતિલાઇ છે તો બહુ મજેના. એમના આવ્યા પછી જે કેટલાકે મહત્વના ફેરફારો છાત્રાલયમાં થયા છે તે થવાનો સંભવ ન હતો. પણ આવી ઘેલું તેમને કાણે શાખવ્યું હશે ? પેલા રામપ્રસાદનું કામ લાગે છે. નહિતર વિદ્યાર્થીઓની ટપાલ ફાડવાનો અળખામણો વિચાર તેમના મનમાં કદિ પણ ન આવે. છાત્રાલયની આવી કઠંગી રીતને લીધે જ મારે હવે કાલેજના સરનામે પત્રો મંગાવવાના કે ? છાત્રાલયની આવી રીતો ક્યાં સુધી સહન કરવાની ?

પણ એ વાતનો વિચાર હમણાં નહિ કરું. આજે તો મારી પત્નીના કાગળે મને અસ્વસ્થ કરી મૂક્યો છે. શું એની લાખા ? કેવા એના વિચારો ? કેવી એની જોડણી ? અરે પ્રભુ, આ હિંદુસંસાર તો આજના જીવનાનું સંતોષનારી વાળવા બેઠો છે. એનાં માખાપે તો એને નં લજાવી પણ આ મારી માખાપને પણ ખજર નહિ પડતી હોય કે દીકરા કાલેજમાં બેળે છે તો તેની વડુનામાં કંઈક લાવકાત લાવવા માટે તો લજાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ ?

ત્યારે મારે શું કરવું ? વડોદરા કે મુંબઈ મોકલવું ? પણ પૈસા કાણ આપે ? ત્યારે ઉધું ધાલીને આ બધું સહન જ કર્યું જવું ? હજી એને પૂરો કાગળે લખતાં નથી આવડતો. કંઈક વાંકું અધૂરું રહ્યું છે તો ક્યાંકકે કર્તા કે ક્રિયાપદ જ નથી લખ્યું ! ક્યાંકકે કાનો માત્રા ઉડી ગયાં છે તો ક્યાંકકે સ્વ્યાષ, દીર્ઘાષ ઉડીને બીજા કોઇ અક્ષરને વળગ્યાં છે ! આટલા ઉપરથી હું સમજું શકું છું કે તેને તૈયાર કરવા માટે કેટલી ફરકારની જરૂર છે. પણ એ ફરકાર કાણું રાખે ? સાસુ સસરા પરજાતીને છૂટી ગયા; અને આ માખાપે પણ દીકરાની વડુને ઘરે લાવવાનો લ્હાવો દાણા લીધો ! હવે તો જાને મોટે આરામ લેવાના દિવસો ગેલાય એટલે વડુને માથે જ ધરતો બધો કારંભાર હોય ને !

ત્યારે આ વડુના વરતું શું ? એનો અભ્યાસ આગળ ન આવે તો મારો ભાવી સંસાર નીરસ અને કડવો થઇ જાય. એનો અભ્યાસ આગળ ચલાવવા માટે હું નિઃસંકાય છું. ત્યારે રસ્તો શો માખાપો જીવન દીક-

રાના મનોરથો ન સમજાતાં હોય અથવા તો દીકરાની જીવનસંજ્ઞાનો પ્રયાસ સરખો પણ ન કરી શકતાં હોય તો પછી તેમને એ બધાં સંસ્કારોનો અને પોષવાનો અધિકાર ક્યાંથી મળે છે ?

હાલ તુરત તો એક જ માર્ગ—મારે મારો કાલેજનો અભ્યાસ હિંદુ માથું ધાલીને પૂરો કરવો, એને ધરતા કામમાં દટાઈ જવા દેવી અને પછી સ્વતંત્ર ગૃહસંસાર રચવાનો સમય આવે ત્યારે બધું બળ ખરચીને પણ મારે જ એને તૈયાર કરવી. પ્રભુ એ નિશ્ચય ટકાવી રાખે.

: ૨ :

તા. ૧૭-૨-૧૯૨૭

મારા ગૃહપતિ સાહેબ તો એમ સમજે છે કે હવે મારી પત્નીના પુત્રો આવતા બંધ થયા છે; પણ આજે આ તેનો કાલેજનો સીરનામાનો પાંચમો પત્ર છે. મારા જેવા મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આવા પ્રતિબંધો મૂકીને મોટરાઓ શો ફાયદો ઉઠાવવા ઇચ્છતા હશે ? તેઓ માને છે કે જીવાન વિદ્યાર્થીઓનું ચારિત્ર્ય ઘડવા માટે તેમણે ખૂબ કાળજી રાખવાની હોય છે, અને જીવાનો ઉપર ખૂબ નિયમન મુકવાનું હોય છે. તેમને એમ કોણ સમજાવે કે આવાં નિયમનોથી ક્યાંય પણ ચારિત્ર્ય ઘડાતાં નથી ! જે વસ્તુ હું અત્યંત નિખાલસતાથી કરી શકત અને જે બાબતમાં હું મારા ગૃહપતિની પોનાની સલાહ લઇને ચાલી શકત તે બાબતે આવા નિયમનથી કેવું સ્વરૂપ પેદાશું છે તેની તેમને શી ખબર પડે ? હું માનું છું કે જીવાનીના આ કાળમાં પણ પત્નીના વ્યવહારમાં સમજી વડીલ ઘણા સરસ માર્ગદર્શક થઈ પડી શકે. મારો જ દાખલો લઉં તો મને તો આજે સંદાનુભૂતિવાળો અને સમજી વડીલની ખૂબ જ જરૂર જણાય છે. મારી પત્નીનો એકેએક પત્ર અનેક પ્રશ્નો અને મુશ્કેલીથી ભરપૂર હોય છે. તે પ્રશ્નો ઉકેલવાના કે મુશ્કેલી ટાળવાના પ્રયત્નો કરે છું તેમ તેમ તો કોકકું વધારે ને વધારે ગૂંચવાતું જાય છે. પણ મને કોણ માર્ગ મુઝાડે ? માળાપને તો વાત જ ન કરાવ. બિચારી બેરીને પત્ર લખવા, મારે પણ કોઈ પડોશીની દયા ઉપર જીવવું પડે છે ! આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં માળાપ તો સાવ નકામાં જ હોય તેમાં શી નવાઈ ? મારે ગૃહપતિ તરફનું દાર પણ બંધ ! અને કાલેજનો પ્રેફેસરને તો આવી અંગન વાતોમાં પડવાની દુરસદ જ ક્યાંથી હોય ? મિત્ર શોધવાની ખૂબ

મહેનત કરે છું પણ સન્નિવૃત્તિએ ક્યાં રેદા પડ્યા છે ? પત્ની બિચારી સખી વિહોણી છે તેનો પોકાર તો રોજ આંસુ જ છે. ભારે હવે અમારે કરવું શું ? પણ સુઝાડે તે માર્ગે આપ્યા જવું. અરેરે ! હિંદુસંસાર કેવો વિચિત્ર છે ?

: ૩ :

૨૭-૨-૧૯૨૭

આ ગૃહપતિ સાહેબ કેવા વિચિત્ર ખ્યાલો ધરાવે છે તેની દ્રશી જ ગમ પડતી નથી. મારા મનમાં તો એમ કે આ પ્રસંગવશાત્ મારી પત્ની શહેરમાં આવી ચઢી છે તો તેનો ખૂબ લાભ લઈ લઈશ. મારું છાત્રાલય તેને ખતાવીશ, મારા મિત્રા સાથે ઓળખાણ કરાવીશ, મારે રસોડે જમારીશ, શહેરનાં સુંદર સ્થળો જોવા તેડી જઈશ; શિક્ષણની બાબતમાં કંઈ નથી થઈ શક્યું. તો પણ આવા આવા કાર્યક્રમો મોઢવી જીવનનો લ્હાવો લઈશ અને પરિણીત જીવનનો કંઈક રસ જરૂર લાંટીશ. પણ આ સાહેબ તો ભારે નીકળ્યા ! તેમનું ખરું પોત તો આજે જ પ્રકાશ્યું ? છાત્રાલયમાં એને આવવાની પણ બંધી ! બધું સહન થયું છે પણ આ સહન થઈ શકે તેમ લાગતું નથી. મેં તો મારી પત્નીને અનેક આશાઓ આપી છે. મારા ગૃહપતિ તો તેને મળવા જવાની પણ બંધી કરે છે. અને સાથે ફરવા દરવા તે કંઈ જવાય ? વિદ્યાર્થી અવસરમાં આવ્યા આજી દરવા તે ન શોભે ! અરેરે, બિચારો ગૃહપતિ પોતાનો જીવાનીનો ટાળ પણ બૂલી ગયો જણાય છે !

ત્યારે શું મારે મારી સ્ત્રી પાસે જોડા પડવું ? તેને ફરવા દરવા તો ન લઈ જવી પણ તેને મળવું પણ નહિ ? ના, ના. તે કદિ પણ નહિ બને. મેં તો મારો જે કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો છે તે પ્રમાણે જ વર્તીશ. આજ સાંજથી જ તેનો અમલ. ગૃહપતિ એને આ છાત્રાલયમાં ન આવવા દે તો એ એની મુનસૂરીનો પ્રશ્ન છે. મારે તે પ્રશ્નની સાથે જરા પણ લેવાદેવા નથી. પણ મારી પોતાની જ જીરોને મળવાની પણ બંધી ? અને તેની સાથે મારાથી ફરવા દરવા ન જવાય ? જાઓ જાઓ, એ કાર્ય કદિ પણ નહિ બને. ગૃહપતિને તે ન પોસાય તો બસે મને રજા આપે. હું મારું કોટી લઈશ. પણ જીવાનના લમજીવનની આડે આવવાનો કોઈને દરો પણ અધિકાર નથી. બસ, આજ સાંજથી જ શરૂ. જોઈ છું શું થાય છે.

હરભાઈ.

છાત્રો સાથે વાતચીત

નેતા ધણુ

દોસ્તો,

આલો, આજે આપણે પાછા થોડીએક વાતો કરી લઈએ.

હવે તો દરેક છાત્રાલયમાં થોડું ધણું અંશે વિદ્યાર્થીસ્વરાજની પ્રથા તો જરૂર હાથલ ચઈ ગઈ હશે. આ પ્રથા બંધી રીતે પરિપૂર્ણ નહિ હોય તે બનવા જેવું છે. પરંતુ છાત્રાલયના સંચાલકો વિદ્યાર્થીસ્વરાજના તત્ત્વમાં હવે માનતા થયા છે અને તે દિશામાં પગલાં પણ મંડાવા લાગ્યાં છે એમ તો દેખાય જ છે. છાત્રાલયના સંચાલકો તમને જવાબદાર તંત્ર સોંપતા થયા છે તે જ વખતે તમારે પણ થોડો ઘણો વિચાર તે વિષયમાં કરી લેવો એ અત્યંત જરૂરનું છે. તમને છાત્રોને હજી મળવા માંડ્યા છે તો સાથે સાથે તમારે તમારી ફરજોનો પણ વિચાર કરવો એ ધ્વજવા જેવું છે. છાત્રાલય માંહેની આવી સ્વરાજપ્રથાની ફતેહનો આધાર તમે છાત્રો એને કેવી રીતે ગ્રીક્ષો છો તેના ઉપર રહે છે. વિદ્યાર્થીસ્વરાજની પ્રથામાંથી અતંત્ર જન્મે અથવા તો કુતંત્ર જન્મે તો તેનો પ્રયોગ કરનારા છાત્રાલયોના સંચાલકો સહેજે ભડકી જવાના છે, અને તેવા પ્રયોગો કરનાં બંધીવાના છે. એટલા જ માટે વિદ્યાર્થીસ્વરાજની પ્રથા ફતેહમંદીથી પાર ઉતારવી હોય, તમામ છાત્રાલયોમાં તેનો પ્રવેશ કરાવવો હોય તો તમારે છાત્રોએ પોતાની સંપૂર્ણ જવાબદારીઓ સમજી લેવી નોંધશે અને ગૃહપતિઓને તમારો સાથ આપવો પડશે. આનો અર્થ એ કે તમારે તમારા હક્કોના રક્ષણ અર્થે જ તમારી ફરજો પણ વિચારવી નોંધશે અને તેના પાલન માટે જહેમત ઉઠાવવી પડશે.

વિદ્યાર્થીસ્વરાજનું એક અનિવાર્ય અંગ તે નેતૃત્વ પદ છે. છાત્રાલયના છાત્રો જેટલાં જેટલાં કામોની જવાબદારી લે તેટલાં બધાંય કામો ઉપર એક એક નેતા તો નોંધએ જ નોંધએ. આનો અર્થ તમારામાંથી પાંચ દશ જણના હાથમાં નેતૃત્વ આવે. જેટલા નેતા થાય તેટલા સંતોધારીઓ બને. સાધારણ રીતે જીવાનીનો એ સ્વભાવ હોય છે કે સત્તા મળે એટલે તેનો છૂટથી ઉપયોગ કરવા માંડવો. અને જે સત્તાનો વિવેકપૂરઃસર વિચાર ક્યાં વિના છૂટથી ઉપયોગ કરવામાં આવે તે સત્તા હમેશાં

સદુપયોગ માટે જ વપરાય છે. તેવું નથી હોતું. ઘણી વખત તો તેવી સત્તાનો દુરુપયોગ જ થતો જેવામાં આવે છે. આવો દુરુપયોગ થાય છે તેવું એક મોટું કારણ સત્તાનો મદ હોય છે. દરેક સત્તાધારી સત્તાના મદમાં ભરાઈ પડે છે. મોટા મોટા અને સમજી માણસોના સંબંધમાં પણ આવું બને છે તો પછી તમારા જેવા જીવાન વિદ્યાર્થીની બાળકમાં બને તેમાં શી નવાઈ? એટલે દરેક નેતા સત્તામાં આધેજા બનવા માંડે છે અને પછી સત્તાના મદમાં નહિ કરવા જેવાં કામો પણ કરે છે. જાત્રાલયમાં જે કોઈ જાત્રે નેતાપદ ભોગવ્યું હશે તેનો આવો અનુભવ જરૂર હોયો જોઈએ. પોતે એ નેતાપદથી મુક્ત થાય છે ત્યારે પોતાની જૂલો તે જોઈ શકે છે અને બીજાને નેતા તેવી જૂલો ન કરે તેમ તે ધમ્મે છે. જે જાત્રા નેતાપદે નથી આવ્યા હોતા તેમનો અનુભવ તો સવિશેષ કડવો હોય છે. નેતાની જોઈકમીના કારણે જ તેવા વિદ્યાર્થીઓ ખુદ વિદ્યાર્થીસ્વરાજના જ વિરોધી થઈ ગયા હોય છે. તેઓ ધમ્મે છે કે પોતાના જ મિત્રની જોઈકમીને વધ થવું તેના કરતાં તો ગૃહપતિ શા જૂલો? આમ નેતાપદ બળવીને સાચવનાં ન આવડે તો નેતા થનાર જાત્ર પોતે પોતાના જ પગ ઉપર કુહાડો મારે છે, અને વિદ્યાર્થીસ્વરાજ જેવી સુંદર સંસ્થાના મૂળમાં ઘા કરે છે.

ત્યારે આ કેમ અટકાવાય?

નેતા થનાર દરેક જાત્ર પોતાના અંતરમાં એક વાત સંધરી લે તો 'તે પોતાની જાતને, આખા જાત્રાલયને અને વિદ્યાર્થીસ્વરાજને ખૂબ લાલ કરી શકે છે. દરેક નેતાએ સમજી લેવું જોઈએ કે પોતે 'કોઈ સત્તાધારી અમલદાર નથી પણ પોતાના જેવા જ સંખ્યાબંધ જીવાનોનો સેવક છે. જે તક બીજાઓને નથી સાંપડી તે સેવાની તક વિદ્યાર્થીઓની અંમી કૃષ્ટિથી તેને સાંપડી છે. નેતા એટલે જાત્રેનો સુખ્ય સેવક. આ પ્રકારનો સેવાભાવ પોતાના નેતાપદ સાથે જોડી દેનાર નેતા કદિ પણ નિષ્ફળ જવાનો નથી. તેના દરેકે દરેક પગલામાં સત્તા નથી હોતી પણ સેવા હોય છે. તે જે કંઈ નિયમન કરે છે તે સત્તાની કૃષ્ટિથી નહિ પણ સેવકની ભાવનાથી. બીજાની સેવા માટે ઉત્સુક થવું નિયમન ક્યાંઈ નિષ્ફળ ગયું સાંભળ્યું નથી. સેવા ચરતુ જ એવી છે કે તેની અસર સામાના ઉપર થયા વિના રહે જ નહિ. આની એક કસોટી : નેતાના દરેકે દરેક કાર્યમાં વિવેક, ધીરજ, નમ્રતા અને સખ્યતા હોય તો સમજવું કે તે સેવક છે;

અને તેના દરેકે દરેક કાર્યમાં ખુમારી, હુકમ, તુંડખીજી અને તોછડાઈ હોય. તો સમજવું કે તે સત્તાધારી છે. સેવક નેતા પોતાને તેમ જ અન્યને લાલ કરી શકે છે, જ્યારે સત્તાધારી નેતા પોતાને તેમ જ અન્યને તુકરાન પહોંચાડે છે.

નેતા યવું એટલે જવાબદારીનો એક મોટો પોટલો માથે રાખીને ચાલવું. જીવન દોરત, તારામાં જવાબદારી સ્વીકારવાની તેમ જ તેને વહેવાની જેટલી ધગશ હોય છે તેટલી જ ધગશ જવાબદારીને સમજવાની અને તેને બરાબર રીતે પહોંચી વળવાની નથી હોતી તેમ કહું તો ખીન્નતો નહિ. આ હકીકત છે; જીવન માનસના લાંબા કાળના પરિચય પછી મને તે સસ સાંપડ્યું છે. એ સત્ય સ્વીકારીને જ આપણે આગળ ચાલવાનું રહેશે. જીવન છાત્ર તથા તેમનો ગૃહપતિ આ સત્યને સ્વીકારીને વિવેકપૂર્વક પગલાં ભરે તો જ વિદ્યાર્થીસ્વરાજના ગદ્યા લાભો ઉઠાવી શકાય. આનો અર્થ એવો નથી જ કે જીવન છાત્ર જવાબદારીઓ ન લેવી અને ગૃહપતિએ તેવી જવાબદારી લીધેલ જીવન ઉપર વિશ્વાસ ન રાખવો. ગૃહપતિના પંક્તનો વિચાર અહીં છોડી દઉં. જીવન છાત્રે શું કરવું તે વિચારીએ.

નેતાપદની સાથે સાથે તમારે માથે જે જવાબદારીઓ આવે તેની નોંધ રાખવી; એ જવાબદારીઓને અંગે જે જે કર્તવ્યો ઉભાં થાય તેની પણ નોંધ રાખવી; અને પછી એ કર્તવ્યોને અંગે જે કંઈ ફરેદો કે સ્ખલનો થાય તેની પણ નોંધ રાખવી. પછી આપણા અનુભવો લઈને આપણા ગૃહપતિને આપણે મળવું. ગૃહપતિ સાથે આપણા કામની ચર્ચા કરવી, તેનાં પરિણામો જાહેર કરવાં, આપણા ભાવિ કાર્યની દિશા મૂકવી. આટલું થયા પછી તેમની આપણે સલાહ માગવી અને તેની સલાહ માટે-તેવા માર્ગદર્શન માટે હમેશાં ખુલ્લા હૃદયવાળા રહેવું. નેતા ચનાર જીવન છાત્ર જે પોતે વિચારક હશે, પોતાના અનુભવોનું સત્યાસત્ય પારખનાર હશે, નમ્ર અને ચિનીત હશે તો તે ખીન્નના અનુભવોનો પણ લાભ ઉઠાવી શકશે. નેતા ચનાર દરેક છાત્રે આ વસ્તુ પણ ધ્યાનમાં રાખવી અને પોતાના ગૃહપતિ સાથેના નિત્ય સંદર્ભ ઉપર જ પોતાનું નાવ હંકારવું. આવા નેતાઓનો ગૃહપતિ સંપૂર્ણ લાયકાતવાળો જ હોય તે વાત તમને કહેવાની જરૂર નથી.

આવી ખબર હોત તો—

દાદીમા: “તું આવ્યો ખચુભાઈ? શરીરે હીમખીમ છોકરે?”

ખચુભાઈ: “હા, માશુ. આ વખતે તો મારું વજન પણ આઠ શેર વધ્યું.”

દાદીમા: “ખડુ સારું થયું ભાઈ! લગવાન તને સો વર્ષનો કરે. બોર્ડિંગમાં ગમતું તું તો ખરું ને?”

ખચુભાઈ: “મને તો ખૂબ સ્કેર આવતી હતી, ખોટ હતી માત્ર ત્યાં કોઈ ‘મારો ખચુ’ કહીને ન બોલાવે તેની. ત્યાં તો બધા મોટા લોકો ‘રમેશ’ ‘રમેશભાઈ’ એવા એવા નામથી જ બોલાવે.”

દાદીમા: (ખચુને માથામાં ટાપલી મારે છે તથા માથ ઉપર ખચી ભરે છે.) “એમ કે? ત્યાં દાદીમા ક્યાંથી કાઢો? ત્યારે હું ખચુ, ત્યાં બધા કોના કોના છોકરા ભણવા આવે?”

ખચુભાઈ: “ત્યાં તો મા, અદારે આલમ આવે. મારા જેવો નાગરનો દીકરોયે હોય, વાણિયા પણ હોય, ગરાશીઆયે હોય અને ભંગીના છોકરા પણ હોય.”

દાદીમા: “હેં હેં! આ તું શું બોલે છે? અદારે વરણુ સાં રહે છે?”

ખચુભાઈ: “હા જ તો મા, ત્યાં કંઈ થોડું આપણું ઘર છે? હું તો બોર્ડિંગનો કાયદો જ એવો કે કોઈને ના કહેવાય જ નહિ. બધાને આવવાની છૂટ.”

દાદીમા: “ત્યારે ખાવા પીવાતું શું થાય?”

ખચુભાઈ: “શું થાય, મા? ત્યાં કંઈ ભુલું કરાવાય છે? સાં તો બધા બેગા મળીને ખાઈએ પીઈએ અને સહેર કરીએ.”

દાદીમા: “હાય, હાય! મારી. આ તો બેળાવાડો! ખચુ, આપું હંતું ત્યારે સાં તું રહ્યો જ શું કામ? દેહને વટલાવવાતું તને કોણે કીધું તું?”

ખચુભાઈ: “એમાં દેહ શાની વટલાય, મા? જેવા આપણે માણસ છીએ તેવા એ પણ માણસ જ છે ને? ભુલ્યો, છ મહિના પહેલાં જેવો હું હતો તેવાને તેવો જ હું કે નહિ? કંઈ ફેર જણાય છે? ઉકરો વગનમાં વધ્યો અને સુદિમાં પણ વધ્યો છું.”

દાદીમા: “એવું બોલ મા ભાઈ, મારો જીવ કપાઈ જાય છે. તું તો

બાળક છે પણ આ તારા બાપુને પણ ખબર નહિ પડી હોય ? ચારેરે ! તારો બાપ આવડો મોટો થયો પણ હજી એવાને એવો જ રહ્યો ! ”

બચુભાઈ : “ મા, બાપુ તો જાણે જ છે. બીજાની સાથે જમવામાં બાપુને કશો વાંધો છે જ નહિ. ”

દાદીમા : “ હાય હાય, તારો બાપ પણ હજી નથી સમજ્યો ? ”

બચુભાઈ : “ કેમ મા, બાપુ વિલાયત ગયા હતા તે ત્યાં શું જુખ્યા રહેતા હશે ? તમે પણ તેમને ખુશીથી રજા આપી હતી તેમ તેઓ કહેતા હતા. ”

દાદીમા : “ હા, પણ આ કંઈ વિલાયત છે ? ઉત્તમ પ્રાણીઓની દેહ મળી છે તે કંઈ એમ વટલાવાય ? ”

બચુભાઈ : “ મને તો એમાં વટલાવા જેવું કશું જ લાગતું નથી. આપણી દેહ વટલાય એટલે શું થાય ? માથું, એ બધા જૂના વહેમો છે. તેને હવે છોડવા જોઈએ. આ નવા જમાનામાં તે નહિ આવે. ”

દાદીમા : “ હાય હાય ! બચુ, આવી ખબર હોત તો તને ત્યાં મોકલન જ નહિ ને ! ”

*

.

.

પિતા : “ કેમ રમુ, આ વખતે તમારી બોડીંગવાળાએ મુસાફરી ચલુ કરાવી ? ”

રમુ : “ હા, બાપુ. આ બાલુ દારકા સુધી જઈ આવ્યા અને આ બાલુ દેહ પ્રભાસપાટણ. ”

પિતા : “ મુસાફરીમાં શું શું જોયું તેની વાત તો કર. ”

રમુ : “ એટલું બધું જોયું જાણ્યું છે કે એના ઉપર તો એક લેખ લખવો પડશે. ”

પિતા : “ ઓહો ! લેખ લખતાં પણ શીખી આવ્યો લાગે છે ! વાર વાર. એ તારો લેખ તું લખીશ ત્યારે વાંચશું. પણ અત્યારે એ તો કહે કે તને સૌથી વિશેષ મજા શું જોવામાં આવી ? ”

રમુ : “ કહું બાપુ ? અમારી મુસાફરીમાં બે અત્યંત આશ્ચર્ય અમને જોવા મળ્યા. અત્યંતજોના આશ્ચર્યો પણ આવા આદર્શક દરો તેની તો મને ખબર જ નહિ. અત્યંતજોવામાં પડેલા સેવકો તો બારે મુંદર કામ કરતા જણાય છે. તેમના.... ”

પિતા: “ જસ કર, તારાં વખાણો જસ કર ! તને કંઈ બીજું સુંદર ન લાગ્યું અને ઢેઢાના આશ્રમે જ સુંદર લાગ્યા ? મુસાફરીમાં તમારી બધાની સાથે મોટેરું કેણુ હતું ? ”

રમુ: “ અમારા ગૃહપતિ જ તો વળી ! ”

પિતા: “ પેલા હમણાં નવા નીમાયા છે તે વિનયચંદ્રજી ? ”

રમુ: “ હા બાપુ, અમારા આ નવા ગૃહપતિ એટલા બધા જાગ્યર છે કે આખી બોર્ડિંગમાં તેમના આવ્યા પછી નવો જ પ્રાણ વ્યાપી ગયો છે. ”

પિતા: “ અને આ ઢેઢવાડે જતાં પણ તેમણે જ શીખવ્યું કે ? ”

રમુ: “ અરપૃથ્થતા હિંદુ ધર્મનું કલંક છે એ સત્ય મને આજ દિન સુધી નહોતું સમજાયું. મારા ગૃહપતિ સાહેબે આ થોડા જ દિવસોમાં એવી સરસ રીતે એ સમજાવી દીધું છે કે મને હવે તો એમ થવા લાગ્યું છે કે મારા જેવાએ એ કલંક ધોવા માટે જીવનવ્રત લેવું જોઈએ. ”

પિતા: “ એ વિનયચંદ્ર જેવા વઢેલા જીવાનીઆ બીજું શું શીખવશે ? ”

રમુ: “ બાપુ, તમે આજે આવું કેમ બોલો છો ? મારા મનમાં તો એવી હોંશ હતી કે આ રમ્મઓમાં તમારી સાથે બીજા પણ થોડાએક સુંદર અંત્યજ આશ્રમે આપણે જેવા જઈશું અને તેમની થોડી ધણી સેવા કરીને રમ્મના દિવસોનો કંઈક સદુપયોગ કરશું. અહીં તમે તો... ”

પિતા: “ રમુ, હવે ચૂપ કર. તારો ઉપદેશ મારે નથી સાંભળવો. આ નવા વિચારના ઉછાંછળા જીવાનીઆઓએ તો સત્યાનાશ વાળવા માંડ્યું છે. આવી બખર હોત તો એ રેઢીયાર ગૃહપતિ થયો તે જ દિવસે તને ઘેર ન બોલાવી લેત ! ”

*

*

*

મામી: “ કેમ ભાંકાભાઘ, પરીક્ષામાં પાસ થયા કે નહિ ? ”

ભાંકો: “ હા મામી, તમારા વડીલોના આશીર્વાદથી પાસ થઈ ગયો છું. ”

મામી: “ હવે શું કરવું છે ? ”

ભાંકો: “ શું કેમ, વળી આગળ અભ્યાસ. ”

મામી: “ તે હજી પણ મુંબઈમાં જ રહેવું પડશે ? ”

ભાંકો: “ એક વરસ મુંબઈમાં; અને પછી ત્રણ વરસ અમેરિકા જવા ધારું છું. ”

મામી: “ બલે બાઈ, તારા મામા પણ કાંઈક એવી જ વાતો કરતા

હતા. અરેરે, બિચારાં બા આજે જીવતાં હોત તો તેમને કેટલો બધો જ્ઞાનદં થાત ? તારા બાપુ પણ આજે હોત તો હર્ષ થેલા જ ચર્ષ જન !”

ભાંકો : “મામી, ઇશ્વરને જે ગમ્યું તે ખરું. તમે અને મામા મારે નો ખરાં બા બાપુ છો ને ?”

મામી : “અરે ભાઈ, માબાપ કેાઈથી થવાયું છે ? પણ ભાઈ, મારે આજે તને એક વાત કરવાની છે.”

ભાંકો : “ખુશીથી કહોને. અને હજી તો માસ દોઢ માસ હું ઘેર જ રહેવાનો છું ને.”

મામી : “જે ભાઈ, તું હવે ઘણું બડ્યો કહેવા. તારી ઉંમર પણ વીસ વર્ષની થઈ; વળી એકાદ વર્ષ પછી વિશ્વાયત જવાનો પણ વિચાર કરે છે. તો હવે આપણે તારાં લગ્ન કરી નાખવાં જોઈએ. નાનનાં સારાં સારાં ઘરનાં માગાં પણ ખૂબ આવે છે. મારાથી હવે ના પણ કહેવાતી નથી. તારા મામા પણ મારા વિચાર તરફ ઢગતા થવા માંડ્યા છે. તારો શો વિચાર છે ? કહે.”

ભાંકો : “મામી, એ લપમાં હમણાં હું પડવા માગતો નથી. અમેરિકા જઈને પાછો આવું ત્યાર પછી વિચાર કરીશ.”

મામી : “અરે ભાઈ, પરણાવ્યા વિના તે અમેરિકા મોકલાય ? માણસો વાતો જ કરે ને !”

ભાંકો : “બલે વાતો કરે. સોંકાતી વાતોથી ડરીને ન કરવાનું પણ આપણે કરીએ ?”

મામી : “એમ ચાલે જ નહિ. હમણાં તારા મામા આવશે ત્યારે આપણે એ બાબતની ખૂબ ચર્ચા કરીશું.”

ભાંકો : “આ વિષયની ચર્ચા તો અમે ખૂબ કરી છે. અમારા છાત્રાલયમાં એક ચર્ચાસંઘ છે. તે સંઘમાં હમણાં પંદર દિવસ પહેલાં જ લગ્ન વિષય ઉપર મેં ચર્ચા કરી હતી. ત્યાં પણ મેં જાહેર કર્યું છે કે જીવાને પોતાનો અભ્યાસ પૂરો ન કર્યો હોય ત્યાં સુધી લગ્નના ફાંસલામાં પડવું જ નહિ. જીવાન છોડેરો હો કે છોડરી, અભ્યાસ પરિપૂર્ણ થયે પચીસેક વર્ષ જેટલી પાકી વયે જ લગ્ન કરી શકાય. માટે તો...”

મામી : “તે ભાઈ, તમારી બોર્ડિંગમાં આવા વિષય ઉપર પણ ચર્ચા કરે ?”

છે? અને પાઠ્યપુસ્તકોને ધોળી પી જવાં ઇચ્છતા વિદ્યાર્થીની-ખીજી વાંચવાની વળી પુરસદ ક્યાંથી કાઢવી? આ સોડો આવા વિચારો રજુ કરે છે ત્યારે ખરેખર હું ખીજી છું. પરમેશ્વરે તેમને વિચાર કરવાની શક્તિ પણ કેમ નહિ આપી હોય?

અને ઇતર વાચન વાંચવા દધને આપણે ખીજે પણ શો સાર કાઢવાનો છીએ? ગમે તેવી નવલકથાઓ વાંચે, નાટકો વાંચે અને પછી નહિ કરવા જેવા વિચારો કરવા તરફ દોરવાઈ જાય. છોકરાંઓની આ ઉંમરે જે વાત તેમણે જાણવાની કરી જ જરૂર નથી હોતી, તેવી વાતો તે સોડો આવા વાચનથી જાણી લે છે અને પછી તેના જ વિચારે ચડી જાય છે. કેટલાક છોકરાઓ તો એવા ધૃષ્ટ પણ મને મળ્યા છે કે મારી સાથે તેવા વિષયો ઉપર ચર્ચા કરવા પણ આવે! પણ હું શાનો દાંદ દઉં? એ તો આ સોડોનો દિ' ફરો છે કે જુવાન છોકરાઓને એવા વિચારે ચડાવે છે અને એવી એવી વાતો પણ કહે છે. હું તો જ્યાંને એવા તો દાખી દઉં કે ફરીથી મારી પાસે નામ પણ ન લે. આમ કરવામાં જ છોકરાંઓનું કલ્યાણ છે તેવી મારી ખાતરી થઈ ગઈ છે. મેં તો મારા મન સાથે નક્કી કર્યું છે કે છાત્રાલયના પુસ્તકાલયમાં એક પણ નવી ચોપડી ન વસાવું અને છે એટલી પણ તાળા ફેંચીમાં બંધ કરી રાખું. છોકરાઓને ખીજી વાંચવા આપીશ તો આવા ખરાબ વિચારે ચડી જશે ને? મારો ધરાદો તો વાચનાલય બંધ કરી દેવાનો છે. તો જ છોકરાઓ પોતાના પાઠ્યપુસ્તકોનો ખરાબર અભ્યાસ કરી શકશે; અને તો જ ગમે તેવા વિચારો તેમના મગજમાં પેસતા રોકાઈ શકાશે. પછી તેમનું મન એટલું બધું નિર્મળ રહેશે કે પહેલે નંબરે પાસ થવામાં કશો જ વાંધો નહિ આવે. ખંસ, ગમે તેવા વિરોધો સહન કરવા પડે તો તેમ પણ કરીને વાચનાલય બંધ કરવું અને પુસ્તકાલયને તાળુ મારવું તથા નવું પુસ્તક એક પણ આપાત નહિ કરવું એ જ પોકો નિશ્ચય.

હરભાઈ.

તેમને કાણે કહ્યું તું?

જોજનમો નેતા: “સાહેબ, આજે સાંજે મંડી દાળભાત બનાવવાનું ફરજી છે; અને રસોયાને તે પ્રમાણે હુકમો આપી પણ દીધા છે.”

ગૃહપતિ: “ કેમ ? આપણો નિયમ તો એવો છે ને કે જે દિવસે ભોજન હોય તે દિવસે રાત્રે કશું જ જમવાનું નહિ ? ”

ભોજનનો નેતા: “ હા જી, એ વાત સાચી છે. પણ અડધા કરતાં વધારે ભાજના વિદ્યાર્થીઓ નાના છે અને તેમને ભૂખ લાગે છે તો સ્વાભાવિક છે. આજ એ વાગ્યાથી તેઓ મારી સામે આવવા લાગ્યા હતા, અને રાત્રે કંઈક તો તેમને ખાવા મળવું જ જોઈએ તેવી માગણી કરી કરતા હતા. ”

ગૃહપતિ: “ અરે ભાઈ, એ નાના છોકરાઓને ખેતનું મૂલ્ય ક્યાં ભાત હોય છે ? સવારે ભારે ભોજન લીધા પછી પાછા રાત્રે જમે તો કોઈ જરૂર મંદિ પ્રડે. ”

ભોજનનો નેતા: “ અરે સાહેબ, માંદા તે શું પડે ? એ તો બધા, એ કલાક તો નાહ્યા અને હવે મંચ્યા છે રમતો રમવા. દાળભાત તો શું પણ અત્યારે તો આખું ભોજન આપો તો પણ વાંધો ન આવે. ”

ગૃહપતિ: “ રમણિકલાલ, તમારી વાત સાચી હોય તો પણ તેમાં એકસો ભૂખ અભૂખનો સવાલ નથી. સેક્રેટરી સાહેબને ખબર પડશે તો નકામો મારી સાથે માથાઝીક કરશે. ”

ભોજનનો નેતા: “ શા માટે ? સેક્રેટરી સાહેબ શું નાના નાના વિદ્યાર્થીઓને ભૂખે મારવા કહે છે ? ”

ગૃહપતિ: “ એમાં ભૂખે મારવાનો સવાલ પણ નથી. રમણિક, તમારા જેવડા છોકરાઓમાં વિવેક કે જવાબદારી હજી પંચુ નથી આંત્ર્યો તે જાણી ખેદ થાય છે. આ વધારાના દાળભાતનો ખર્ચ કોણ આપશે ? ”

ભોજનનો નેતા: “ એનો વિચાર આપ જરૂર કરો. દાળભાતથી બહુ ખર્ચ વધી જશે એમ મને તો નથી લાગતું. ”

ગૃહપતિ: “ એ જ દુઃખ છે ને ? ક્યાં તમારું બધાનું વેર છે ? બોર્ડિંગમાં મક્કત રાખ્યા એટલે પછી બીજને કરો વિચાર જ કરવાનો નહિ ? ”

ભોજનનો નેતા: “ પણ સાહેબ, એમાં મેં ખોટું શું કયું છે ? વિદ્યાર્થીઓ ભૂખ્યા થાય અને મારે તેમને જમાડવા નહિ એ કેમ બને ? તો તો પછી હું ભોજનનો નેતા શી રીતે કહેવરાવું ? ”

ગૃહપતિ: “ મને પૂછવું તો હતું ? મને પૂછ્યા વિના પરખાણો હુકમ કરવાનું તમને કોણ કહ્યું ? ”

૨

સેક્રેટરી: “ મોહનલાલ, આપણી લાઇબ્રેરી આન્ટમાંથી હવે કેટલા પૈસા બાકી રહે છે ? ”

ગૃહપતિ: “ હવે તો કશું જ રહેતું નથી. સાહેબ, બારેક રૂપિયા હતા તેનાં આ બે છાપાંઓ વરસ દિવસ માટે મંગાવવાનો ઓડર આપી દીધો છે. ”

સેક્રેટરી: “ શા માટે ? એ બાર રૂપિયાનો ઉપયોગ તો બીજી રીતે કરવાનો મારો વિચાર હતો. ”

ગૃહપતિ: “ લાઇબ્રેરી આન્ટ કેટલી આપવી તે આપના હાથની વાન છે. પરંતુ એ આન્ટ આપ્યા પછી કેવી રીતે વાપરવી એ તો મારે જ નક્કી કરવાનું છે. આ વાતની ચોખવટ તો સાહેબ, હું અહીં રહ્યો તે દિવસની ચકાજ ગએલી છે. ”

સેક્રેટરી: “ તમારી વાત સાચી હશે મોહનલાલ, પરંતુ એનો અર્થ એવો નથી કે જે વાપરો તે બંધુ મને પૂછ્યા વિના જ વાપરો. ”

ગૃહપતિ: “ આપને ખબર ન આપવા તેમ એનો અર્થ નથી. પરંતુ શામાં વાપરવા અને શામાં ન વાપરવા તેનો નિર્ણય મારા ઉપર હોવામાં આવ્યો છે એમ તો હું ચોક્કસ સમજેલો છું. ”

સેક્રેટરી: “ પણ કોઈ વખત અમને પણ કંઈ હક્ક તો હોય કે નહિ ? ”

ગૃહપતિ: “ આપને બધા જ હક્કો સાહેબ, પરંતુ આ બાબતમાં તો મારે જ નિર્ણય કરવાનો છે એમ સમજેલો છું. ”

સેક્રેટરી: “ મોહનલાલ, તમારી સમજણશક્તિ માટે મને માન છે ! પરંતુ લાઇબ્રેરી આન્ટની બાબતમાં આમ જ કરવાનું છે એવું તમને કેણે કહ્યું ? ”

૩

દુસરી: “ દેવજીભાઈ, આ વર્ષના મહાન રીપેરના જે પૈસા આપણી પાસે છે તેનો એક સરસ ઉપયોગ કરવાનું મને સૂઝતું છે. ”

સેક્રેટરી: “ હલો સાહેબ, શો વિચાર સૂઝ્યો છે ? ”

દુસરી: “ આપણી બોર્ડિંગનો જે બોરો ઓરડો છે તેમાં એક સુંદર પાર્ટીશન લાકડાનું કરાવવું. તેમ કરાવવાથી મારા જેવાને જરા અનુકૂળતા

મળશે, આ તો ત્યારે હું આવું છું ત્યારે નીરાંતે એકલા બેસીને કંઈક છાત્રાંગાપાં વાંચવાં હોય તો ક્યાં બેસવું તે જ સવાલ થઈ પડે છે.”

સેક્રેટરી: “ વિચાર તો થયો હતો જ, પરંતુ બંનેટમાંથી પૈસા બચી શકે તેમ નથી.”

ટ્રસ્ટી: “ કેમ ? પૈસા તો થયો છે.”

સેક્રેટરી: “ હા, પૈસા તો છે પરંતુ ઉત્તર તરફની દીવાલ તૂટી ગઈ છે અને તેમાંથી રખડતા માણસો અને રખડતાં ડોરો અંદરના કંપાઉન્ડમાં ઘૂસી જાય છે અને ખૂબ તકલીફ ઉભી કરે છે. એ દીવાલને તાત્કાલિક જ ચણી લેવાની જરૂર છે તેથી લગભગ બધા પૈસા તેમાં જ ખરચાઈ જશે.”

ટ્રસ્ટી: “ ના, એમ નહિ. એ દીવાલનું કામ આવતા વર્ષે ઉપર રાખો. આ વર્ષે તો આ પાર્ટીશનનું પતાવી દો.”

સેક્રેટરી: “ હવે એ કેમ બને ? મેં તો દીવાલ ચણવા માટે જોઈતી છોટા તથા ચૂનાનો ઓરડો પણ આપી દીધો છે. આવતી કાલથી માંલ આવવો શરૂ પણ થઈ જશે. અને એ દિવસ પછી તો કામ શરૂ કરાવવાનો ઇરાદો છે કે જેથી રજાઓ પૂરી થાય તે પહેલાં દીવાલ પૂરી થઈ જાય.”

ટ્રસ્ટી: “ દેવશલાઈ, તમારી જોડુકમી પણ બહુ ભારે ચાલવા માંડી છે ! કોઇને કશી ખબર પણ ક્યાં વિના આમ ઓર્ડર આપી દેવા સુધી જવાનું તમને કોણે દર્શ્યું ?”

વેકેશન છે

મોટીદારને પૂછ્યું: “ દરવાજો દિવસ રાત ચોવીએ રૂબરૂ સુવાગલિયું જ કેમ રહે છે ? આખા મકાનનાં કોઈ પાંડુ જોઈએ ત્યાંથી ધરીક પણ કેમ નથી ઉધાડાં રહેતાં ? આ મોટા જોરડાની ઓશરીમાં આટલી બધી ગંદકી કેમ છે ? વાચનાલયના ઓરડામાં ટેબલ ઉપર આટલા બધા ગાભા ચીથરાં શાનાં ? આવડા મોટા કંપાઉન્ડમાં ચારેકોર ઉકરડો કેમ ?”

જવાબ મળ્યો: “ વેકેશન છે !”

આગળ આંતરે એક જુવાનને વિદ્યાર્થી હોય તેમ લાગવાથી ઉભો રાખ્યો અને તેની સાથે ચોરી વાત કરી.

“ એ જુવાન, ક્યાં જાઓ છો ?”

“ આ સામેના જાત્રાલયમાં.”

“ ભાંના તમે વિદ્યાર્થી છો ? ”

“ હા ભાઈ; કેમ છે ? ”

“ ત્યાં અમારા ગામના એક જગમોહન નામના વિદ્યાર્થી રહે છે ને ? ”

“ હા, છે. ”

“ અત્યારે ક્યાં હશે ? ”

“ મારી સાથે સીનેમા જોવા આવ્યા હતા; પણ રૂસ્તામાં ક્યાંક શેકાઈ ગયા. ”

“ ક્યારે આવશે ? ”

“ કહેવાય નહિ; રાત્રે ન પણ આવે. ”

“ કેમ, જમવા પણ નહિ આવે ? ”

“ ના, અમે જન્મેએ રસ્તામાં નાસ્તો ફરી લીધો છે. ”

“ આસો તમારી સાથે છાત્રાલયમાં આવું. દીવા બત્તી ધાવ ત્યાં સુધી રાહ તો જોઈ. ”

“ પણ હું છાત્રાલયમાં જતો જ નથી ! ”

“ ત્યારે તમે વળી ક્યાં જાઓ છો ? ”

“ એક મિત્રને ત્યાં. ”

“ તમે ક્યારે પાછા આવશો ? ”

“ રાત્રે દસ અગિયારે. ”

“ પણ તમારા છાત્રાલયમાં શુદ્ધપતિ સાહેબ નહિ આવે ? ”

“ એ તો ચાર પાંચ દિવસે એક આંટો આવી જાય છે. ”

“ અહીં રહેના નથી ? ”

“ ના, ગાર્મમાં રહેવા ગયા છે. ”

“ પણ તમારે કામકાજના નિયમિત કામ જેવું કંઈ નથી ? ”

“ ના, અત્યારે નહિ. ”

“ કેમ ? ”

“ હમણું અમારે વેકેશન છે ! ”

ત્યાંથી પાછો ફરી ચોટીદાર પાસેથી શુદ્ધપતિના ઘરનું ઠેકાણું મેળવી શોધતો શોધતો તેમને ઘરે ગયો. ઘરના આંગણમાં જ તેમનો ભેટો થઈ ગયો.

“ આપનું નામ મયારાંકર ભાઈ ? ”

“હા.”

“આપ જ છાત્રાલયના ગૃહપતિ કે ?”

“હા. કેમ ?”

“હું આપના છાત્રાલયમાં ગયો હતો. ત્યાંથી જ સીધો આપને ત્યાં આવું છું.”

“એમ કે ? આજે સાંજે મારું પ્રોગ્રામ છાત્રાલયમાં આવવાનું હતું. પરંતુ ઘેરથી બહાર નીકળતાં જ એક મિત્ર મળ્યા અને ફરવા ખેંચી ગયા. બેસોને, ઉભા ક્યાં મુઠી રહેશો ?”

ધરના એટલા ઉપર અને બન્ને બેઠા.

“અમારો જંગમોદન ચાલી છે ને ?”

“હા, છે. આપને છાત્રાલયમાં મળ્યો જ હશે.”

“ના, છાત્રાલયમાં તો કોઈ જ ન હતું. માત્ર એક ચોક્કીદાર હતો.”

“એમ કેમ ? અત્યારે તો ખરાબર બોજનનો જ સમય થયો છે.”

“હશે. પણ એક બીજો વિદ્યાર્થી મને રસ્તામાં મળ્યો. તે કહેતો હતો કે જંગમોદને તેની સાથે ગામમાં નાસ્તો કર્યો છે અને પછી કોઈ સંગાને ત્યાં ગયા એટલે કદાચ રાત્રે પાછો પણ નહિ આવે.”

“અરે એમ બને જ નહિ. રાત્રે કોઈથી બહાર સુવાય જ નહિ. અમારો નિયમ કડક છે.”

“તો મારે તેનું બહુ જ અગત્યનું કામ છે; માટે આપ મારી સાથે ચાલો તો ત્યાં જઈ આવીએ.”

“હું ત્યાં ઘણી જ ખુશીથી આવત પરંતુ મારે ઘેર જરા અડચણ છે તેથી ઘર બહાર ઘડીક પણ નીકળ્યા શકાય તેમ નથી. જે કંઈ કામ હોય તે મને જ કહેતા બન્ને એટલે કાલે સવારે હું ત્યાં જઈશ ત્યારે કદી દબરા.”

“ના, એ તો અગત્ય કામ છે માટે મારે રૂબરૂ જ મળવું જોઈશે. આપ ન આવી શકો તો કંઈ નહિ; હું પોતે જ પાછો ત્યાં જઈ છું ને મળી લઉંશ.”

“પણ કદાચ તમને જંગમોદન ન પણ મળે.”

“કાં ?”

“આમ તો અમારા નિયમો કડક છે પણ અત્યારે તેના પાલનમાં થોડી ધણી સિધ્ધતા ચાલે છે.”

“બધું આમ કેમ ચાલે છે તે કહેશો સાહેબ ?”

“હા, જુઓને હમણાં અમારે વેકેશન છે.”

અધારી રાત્રે દેખાં ખાતો ખાતો ઉતર્યો હતો તે વીણીમાં હું પહોં-
ચ્યો ત્યારે વીણીવાળાનું રસોડું પણ સાફ થઈ ગયું હતું ! હરભાઈ.

ટેવ કેમ પાડવી ?

વિદ્યાર્થી જીવનની અંદર સદ્વર્તનનાં મૂળ નાખી દેવા માટે તેવા વર્તનની ટેવ પાડવાની આવશ્યકતા છે. આ ટેવ પાડવી કેમ એ એક પ્રશ્ન છે. આજનો યુગ તો સ્વાનંધનો યુગ છે. એ યુગની અંદર કોઈ પણ વિદ્યાર્થી પાસે પરાણે ટેવ પડાવવી તે બની શકે જ નહિ. અને અમુક પ્રકારની ટેવની જરૂર તો છે જ. ત્યારે ટેવ કેમ પાડવી ?

ટેવ એટલે એકની એક ક્રિયાને એટલી બધી વખત કરી લેવી કે પછી તે ક્રિયા એના નિયત સમયે એના એ સ્વરૂપમાં કરા પણ ખાસ પ્રયત્ન વિના થયા જ કરે. આવી ટેવ એ દરેક માણસમાંથી તેના પોતાના જ પ્રયત્નો વડે જન્મવી જોઈએ. ટેવ શબ્દમાં જ એવો અર્થ ગર્ભિત રહેલો છે કે તે માણસના પોતાનામાંથી ઉદ્ભવતી ક્રિયા છે, અને નહિ કે પારકાએ ઉપરથી લાદેલી.

આજે ટેવ માટે જે જે પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે તે બધા સ્વએ કરેલા નથી હોતા પણ પરે કરેલા હોય છે. આપણે મોટરોએ આપણાથી નાનાઓ ઉપર અમુક અમુક પ્રકારની ટેવ પડાવવાના પ્રયત્નોમાં પચ્યાં હોઈએ છીએ. આવી રીતે ટેવ પડાવી શકાતી જ નથી. જે જે ટેવો વિદ્યાર્થીના જીવનમાં ઉભી થએલી આપણે જોઈએ છીએ તે બધાં માત્ર ઉપર જ મોટેલી વસ્તુ હોય છે; બીજાનું દબાણ નીકળી જતાં તેને ખરી પડતાં જરા પણ વાર લાગતી નથી.

હરભાઈ.

‘છાત્રાશય’ ૬૨ અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના એ શિલિંગ.

લગ્નો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાશય’ શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેલાન શ્રીસરસ્વતી. છાપખાનામાં પારી. લીખાભાઈ જોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી તૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

પ્રમનાં વ્ય. પતિધોના સ્મરણાર્થે

શ્રી. પાર્મલ ગુજરાતી સમાજે

Reg. No. B 2297

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના અંગ્રેજી અનુવાદ

તરફથી સચિનય સમેથ લેટ

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

૧૬૪૩૦

૧૬૩૦

અંક ૧-૭ મે

ગુન-ગુણ

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ જી

મારવું સહેલ છે પણ માર ખાવો અધરો છે.

અપમાન કરવું સહેલ છે, પણ અપમાન

સહન કરવું અધરું છે.

ખીજવું સહેલ છે, પણ ખીજ સાંખી લેવી

અધરી છે.

સ્તુતિ સાંભળવી સહેલ છે, પણ નિંદા

સાંભળવી અધરી છે.

ખંડન કરવું સહેલ છે, પણ રચના કરવી

અધરી છે.

હિંસક બનવું સહેલ છે, પણ અહિંસક

રહેવું અધરું છે.

વર્ષની શરૂઆતમાં

આપણે છાત્રાલયવાળાઓને મોટે ભાગે - શાળા કોલેજોની પાછળ સમયપત્રક પૂરતું ધસકાવાતું હોય છે, તેથી આપણાં છાત્રાલયોનું નવું વર્ષ પણ આ જૂનથી જ શરૂ થયું હશે. આગામી વર્ષમાં આપણે ઘણું ઘણું કરી નાખવાના છીએ તેવી અનેક કલ્પનાઓ આપણે ગૃહપતિઓ આંધીએ છીએ. એ કલ્પનાના દોર ઉપર આપણે ફેટલીક યોજનાઓ પણ રચીએ છીએ. આવી યોજનાઓ ઉપર આપણને પ્રીતિ હોય છે તેથી તેનો અમલ તાત્કાલિક થાય તેમ પણ ઇચ્છીએ છીએ. આપણી આવી ઇચ્છાને લીધે આપણા વિદ્યાર્થીઓ પાસે તે તે યોજનાઓ રહી થાય છે અને તેના અમલનો આગ્રહ શરૂ થાય છે.

પરંતુ આપણા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર છાત્રાલય કરતાં શાળા કોલેજો વધારે મોટો અધિકાર બોગવતી હોય છે. છવનના ઘડતર માટેની ગમે તેવી યોજનાઓ કરતાં શાળા કોલેજોના અધ્યાસક્રમો તેમને વધારે જોએ છે. તેઓ જોયાપ છે અને પરિણામે તેમની મારફત જે વસ્તુ સિદ્ધ કરવાની આપણે ઉમેદ રાખી હોય છે તેમાં આપણે સફળ થઈ શકતા નથી. આવું બને છે ત્યારે આપણી ધીરજ પણ ખૂટવા લાગે છે. એકે તો આપણી યોજનાઓ અને તેમાં વિદ્યાર્થીઓના ઝોઝો સહકાર લઈ એટલે પછી આપણો મનને એક પ્રધરનો આઘાત પહોંચે છે. આઘાતને પરિણામે આપણે મનનું ત્રાજવું જરા શિથિલ કરી મૂકીએ છીએ. અતે આપણો આગ્રહ બધાંતો જાય છે, વિદ્યાર્થીઓમાં કંટાળો અને બેદરકારી ફેલાતાં જાય છે અને છેવટે યાકીને આપણે પડતું મૂકીએ છીએ.

આવી પરિસ્થિતિમાંથી આપણે ગૃહપતિઓએ છૂટી જવું જોઈએ. આદર્શોને સિદ્ધ કરવા માટે પણ પૂરા સમયની અને અખૂટ ધીરજની જરૂર પડે છે. આપણે અધીરા ન થઈએ તો રસ્તો જાતે જ આપણી સામે આવીને ઉભો રહે છે.

એટલે આપણા છાત્રાલયના વર્ષની શરૂઆતમાં આપણે બાંધેલા આદર્શ વિચારોને એક સામટો અવધારા આપવાનો પ્રયત્ન આપણે નહિ કરવો. આપણા વિચારોના અમલનો આધાર જેટલો આપણા આગ્રહ ઉપર છે તેટલો જ વિદ્યાર્થીઓ તે વિચારો ફેટલાં ત્રીસે છે અને આપણને ફેટલાં સહકાર આપે છે તેના ઉપર પણ છે. તેથી આપણા તમામ વિચારો અને યોજનાઓ

આપણે થોડા કાળે જ તેમની પાસે રજુ કરીએ અને પછી તેમને સ્વતઃ જ માર્ગ કાઢવા દઈએ તો વધારે સારું પરિણામ લાવી શકવાના છીએ. આપણા વિદ્યાર્થીઓ આપણા વિચારો અને આદર્શો સમજે એટલા માટે તેમણે આપણને સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખવા જોઈએ, અને આપણે પણ આપણા આદર્શો તેમની પાસે રજુ કરતા પહેલાં તેમને સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખવા જોઈએ. આવી અરસપરસની ઓળખાણ પિછાનને થોડો કાળ જોઈએ છીએ. વળી છાત્રાલયમાં તો જુદી જુદી પ્રકૃતિના અને જુદા જુદા મનોભાવના વિદ્યાર્થીઓ આવતા હોય છે. એ બધાને એક સામટા એક જ પ્રવાહમાં ખેંચવા એ બહુ કઠણ કામ છે. જુદાં જુદાં મન જુદા જુદા આદર્શો જુદી જુદી રીતે ઝીંચે છે અને વ્યવહાર કરવા મથે છે. આપણી પાસે આવી વસેલા આવા અનેક વિદ્યાર્થીઓના સમૂહને એકીસાથે ચલાવવા માટે થોડી એક માનસિક તાલીમની પણ તેટલા જ સારું આવશ્યકતા ઊભી થાય છે. આવી તાલીમ માટે પણ કાળ અને ધીરમની અપેક્ષા રહે છે. આટલું પ્રારંભિક કામ કર્યા પછી જ આપણે આગળ વધી શકીએ.

પરંતુ જે ચાર જાગતો તો જરૂર એવી છે કે જેની રજુઆત અને અમલ વિદ્યાર્થીઓ આપણા છાત્રાલયમાં પગ મૂકે તે જ દિવસથી આપણે કરી કરાવી શકીએ. આવી જાગતોમાં સ્વચ્છતા, સુધડતા, નિયમિતતા અને વ્યવસ્થા આપણે જાળવી શકીએ. આ જાગતો કોઈ મોટા અકદમ્ય કે અવ્યવહાર્ય આદર્શો નથી. વળી દરેકે દરેક વિદ્યાર્થી તેનો અમલ તાત્કાલિક શરૂ કરી શકે છે. આ જાગતોનો અમલ પોતે જ એક પ્રકારની તાલીમ બની રહે છે.

છાત્રાલયના વર્ગની શરૂઆતમાં આ ચારે જાગતો આપણે આપણા વિદ્યાર્થીઓ પાસે ખુબ આગ્રહપૂર્વક રજુ કરીએ; તેના અમલ માટે સ્વીકૃત રાખીએ અને રખાવીએ. નાનાથી માંડીને મોટી ઉંમર સુધીના તમામ વિદ્યાર્થીઓ માટે આ વસ્તુઓ જરા આગ્રહ રાખવાથી વ્યવહાર્ય બનાવી શકાય છે. સ્વચ્છતા, સુધડતા, નિયમિતતા અને વ્યવસ્થા એ ચારે સંયુક્ત સ્વરૂપમાં પણ આપણે જો આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રવેશાવી શકીએ તો જરૂર માનવું કે આપણે તેમને ખીજા આદર્શો માટે તૈયાર કર્યા છે; અને તેમને એક એવા પ્રકારની તાલીમ આપી છે કે જે તાલીમ મનુષ્યના જીવનકાલમાં અત્યંત મહત્વનું સ્થાન ભોગવે છે.

આપણે ત્યાં જે વિદ્યાર્થીઓ આવે છે તેમનામાં મોટે ભાગે આ ચારે બાબતોનો અભાવ હોય છે. આપણાં ઘરો અને આપણી સમાજ આ બાબતોમાં એટલી બધી ખેદરૂકાર છે કે બાળક વિદ્યાર્થીમાં તેનું જરા જંટકું જાન પણ ઉગ્યું નથી હોતું; ઉલટું તેઓ ઘણી વખત તો એ વસ્તુઓના અભાવને જ જીવનનો અચૂક નિયમ સમજતા હોય છે ! આ બધાની સીધી અસર આખાં છાત્રાલયના જીવન ઉપર થાય છે. અસ્વચ્છ વિદ્યાર્થીની વ્યક્તિઓ સારાં જ છાત્રાલયને ગંદકીનું સ્થાન બનાવી મૂકે છે; સુઘડતામાં નહિ સમજનાર વિદ્યાર્થીઓ આખા છાત્રાલયને ખેડોળતાનો નમૂનો કરી મૂકે છે; વ્યવસ્થાને અને જેમને હજાર ગાઉનું છેડું છે તેવા વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયની દિનચર્યામાં અવ્યવસ્થાને ઝોતપ્રોત કરી મૂકે છે; અને અનિયમિતતા તે જ જાણે કે રહેણીનું એક અંગણનું સૂત્ર ગણતા હોય છે તેવા અજ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયના સમૂહતંત્રને શિથિલ અને અટપટું કરી મૂકે છે. આ અનુભવ આપણા સૌ કોઈનો છે.

આવી પરિસ્થિતિમાં આપણુ ગૃહપતિઓનો એ ધર્મ થઈ પડે છે કે વડી વડી વાતો કરવાને બદલે અથવા તો મોટા મોટા હવાઇ કિલ્લાઓ બાંધવાને બદલે આવી જીવનની સામાન્ય ગણાતી છતાં મહામૂલી બાબતોથી આપણે આપણા છાત્રાલયના નવા વર્ષને શરૂ કરીએ. છાત્રાલયમાં વસતા વ્યક્તિગત વિદ્યાર્થીએ તથા વિદ્યાર્થીઓના સમૂહે બીજું કંઈ નહિ તો આ ચારે બાબતોનો અમલ તો પહેલેથી જ શરૂ કરી દેવો જોઈએ. આપણે ગૃહપતિ ભાઈઓએ બીજી બાબતોને ઘડીભર ટારે મૂકવી અને આ ચારે બાબતોના કડક અમલ માટે બની શકે તેટલો બધો આગ્રહ ધરાવવો. વિદ્યાર્થી છાત્રાલયની કોઈ સોંપેલી પ્રવૃત્તિ ન કરે તો ભલે, પણ તેણે સ્વચ્છ અને સુઘડ તો રહેવું જ જોઈએ. વિદ્યાર્થી છાત્રાલયના સ્વરાજ્યતંત્રમાં મોટો કિંમતી ફાળો ન આપી શકે તો ચલાવીએ, પણ આખા તંત્રને વ્યવસ્થિત રાખવા માટે પોતા પૂરતી વ્યવસ્થા તો તેણે સાચવવી જ જોઈએ. વિદ્યાર્થી ભોજન ન લે અથવા તો પોતાનું એકાદ અંગત કામ અધૂરું મૂકે તે હા, પણ તેનાથી એક ક્ષણની પણ અનિયમિતતા ન સેવી શકાય. આ બધી બાબતોના અમલ માટે કોઈ ગંભીર ગંભીર નિયમો રચવાની જરૂર નથી. એ તો છાત્રાલયના જીવનમાં જ વણાઈ જવી જોઈએ. આપણે ગૃહપતિઓ એની ખૂબ સીવટ રાખીએ, જૂના રહેલા વિદ્યાર્થીઓને એનું મહત્ત્વ સમજાવી તેમનો સંપૂર્ણ

સહકાર મેળવીએ, અને નવા આવેલા વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી આ બાબતો સિવાય બીજા કશાની પણ તુરતને માટે અપેક્ષા ન રાખીએ અને સાથે સાથે જ આપણા અંગત જીવનમાં પણ તેને વણી દેએ તો બહારથી નિયમો કરવા કે નિયમોના ભંગ માટે શિક્ષા કરાવવી કે ઘડીએ ઘડીએ એ બાબતોનો ભંગ નોંધ દુઃખી દુઃખી થયા કરવું એ બધી ઉપાધિમાંથી આપણે બચી જઈ શકીએ.

દરેક નવા વર્ષની શરૂઆતમાં આટલું આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય હો.

હરભાઈ.

જીવાનના તરંગો

૪-૫-૧૯...

આપું સત્ર આ વખતે તો છાત્રાસયમાં ખૂબ ખરાબ ગયું. બાકી રહ્યું તું તે આસની વખતે છેવટે પણ પેલા કઠોરીયા સાથેનો પ્રસંગ બની ગયો અને કડવા બની રહેલા છાત્રાસય જીવનને વધારે કડવું બનાવતો ગયો. આવતા સત્રની શરૂઆતમાં છાત્રાસયમાં જતાવેત જ એ બાબતની સ્પષ્ટતા તો ગૃહપતિ સાથે કરી લેવી પડશે કે કરીથી એવા પ્રસંગો ઉભા થયા ન પામે અને ગેરસમજીતોની પરંપરા ન વધે.

ટ્રેનમાં મીસ શાંતાની કંપની બહુ સુખપ્રદ નીવડી. આખી ટર્મની ગમગીનીનું સાકું એ વીસ કલાકમાં વળી ગયું. મીસ શાંતા કેટલી ચક્રાર ચુવતી છે? અમારી કોલેજના પેલા ગણિતના પ્રોફેસરના નામાંકિત બનાવ ઉપર તે કેટલાં reflections નાખતી હતી? કોલેજનાં એ વર્ષો ન કરી શક્યાં તે ટ્રેનના વીસ કલાકે કર્યાં. હવેથી મીસ શાંતા મારાં પરમ સ્નેહી બન્યાં છે.

મુંગધની કોલેજોનું વાતાવરણ પણ આટલું બધું સંકુચિત હશે તેમ નહિ ધારેલું. વર્ગમાં એક બીજા સ્નેહી મિત્રો વાતો પણ ન કરી શકે? મારો અને મીસ શાંતાનો આ મુંગધ બંધાયો તો હવે અમારે કોલેજમાં એક બીજાને મળવું પણ નહિ? આ જૂના જમાનાના માણસો નવા જમાનાને ઓળખતાં ક્યે દિવસે શીખશે?

આવતી કાલે મીસ શાંતાનો પત્ર આવવો જ નોંધ્યો. એ પણ કેવાં? એમના પત્રની હું કેટલી આતુરતાથી રાહ જોતો હોઈશ, તેની પણ તેમને ખબર નહિ હોય? આવતી કાલે જો પત્ર નહિ આવે તો તો પછી મારે તેમને તાર જ કરવો પડશે.

૫-૫-૧૯...

અરેરે ! હિંદુસમાજ કેટલો વહેમી છે ? અને તેમાંયે સ્ત્રીઓની સ્થિતિથી તો તોખા ! સ્ત્રીઓને આપણે સમાન હક્ક આપવાની વાતો તો કરીએ છીએ પણ તેઓ તેવા હક્કને લાયક જ ક્યાં છે ? મારા સીરનામાનો પત્ર મારી પત્નીને ફોડવાની શી જરૂર હતી ? એણે મારી પાસે માગણી કરી હોત તો હું જરૂર તેને વાંચવા આપત. પણ આમ હું ગેરહાજર હોઉં ત્યારે ટપાલ આવે અને તેમાંથી મારા સીરનામાનો પત્ર ફોડાય એ તો કેવળ જંગલી !

અને પત્ર વાંચ્યા પછી એ આટલી જાંધી ડુંગરાઈ છે શું કામ ? મીસ શાંતાના પત્રમાં એવું છે પણ શું કે તેને આટલું જાંધું મોઢું ચડાવવાનું મળે છે ? હા, કદાચ પેલું સંબોધન હશે. પણ તેમાં શું ? My dear love—મારા વ્હાલા એ સંબોધન જૂના મનને જરા વિચિત્ર લાગતું હશે; પરંતુ નવા જમાનામાં તો હૃદયના પ્રેમનું એ લીતક છે. આ તો પોતે તેટલા પ્રેમથી બોલાવી શકે નહિ અને મિત્રાના પ્રેમની ઇર્ષ્યા કરે ! સ્ત્રીઓના અને ખાસ કરીને જુવાન સ્ત્રીઓના સંસારમાં ધૂળ મેળવનાર આ ઇર્ષ્યા જ છે. હિંદુ સંસારમાં આજે ભાગ્યે જ એવી સ્ત્રી જોશો કે જેને પોતાના ઘણીની ઇર્ષ્યા નહિ આવતી હોય અને તેના તરફ સારાંક નજરથી નહિ જોતી હોય. આ પરિસ્થિતિ ભારે હાનિકર્તા છે. તેમાંથી હવે આપણે જુવાનોએ તો નીકળી જ જવું જોઈએ. મારી પત્નીને થોડાંએક આધાતો શરૂઆતમાં લાગશે તો લલે લાગે; પરંતુ મારે તેને ખતાવી આપવું જ જોઈએ કે જુવાનોને આવી મૈત્રીમાં જોર આનંદ આવે છે. પોતાના જીવનમાં જે કંઈ ખૂટતું અમતે જણાય છે તેનું ઘડતર અમે આ રીતે વાળી લેવા માગીએ છીએ.

આજે રાત્રે આ વિષય ઉપર એની સાથે ખૂબ ચર્ચા કરી લઈ અને પછી મીસ શાંતા આવે ત્યારે સાથે બેસીને ચર્ચા કરશું. મારી પત્નીને ઉદાર ચિત્ત બનાવવી એ પહેલું કામ હું મીસ શાંતાને માથે નાખીશ.

૬-૫-૧૯...

આ ઘરમાં તે શું થવા બેઠું છે ? એવકુદ ખાવડીએ જાને વાંત કરી અને ઘરમાં મોટા હોળો પેડો. અત્તાન ખાવડીઓ પોતાનું આમ જ બગાડે છે, મારા જેવા જુવાનીઓને છૂટા છેડાનો માર્ગ લેવો પડે તો હવે મને કાંઈ દોષિત નહિ ગણી શકે.

બાએ તો ભારે કરી ! મીસ શાંતાને અહીં આવવાની જ બંધી !
ધરે ઉતારો આપું તો મા અપવાસ આદરે અને સ્ત્રી ધાંધલ મચાવે ! હે
પ્રભુ, આ હિંદુસંસારમાંથી તો હવે વહેલી છોડાવ. મારા મનમાં તો કંઈ
કંઈ મનોરથો ભર્યાં દતા. મીસ શાંતાને ચાર પાંચ દિવસ શાંતિથી રાખીશ;
ગામની જેવા જેવી સુંદર સુંદર જગ્યાએ તેડી જઈશ; સાંજની મહેલગાહો
ગોડવીશ; વનભોજનના લ્હાવા લઈશ; મિત્રોને ત્યાં પીટનીક યોજીશ વગેરે
વગેરે. આજે અમારાં સ્વપ્નાંઓ બધાંય તૂટી પડતાં લાગે છે. મીસ શાંતા
મારો આ ધરસંસાર જીએ તો પણ મારી સાથેની મૈત્રી બંધ કરે. મને તે
કેમ પોસાય ? ત્યારે હવે શું કરવું ?

ધરમાં તેડાવીને ફેંજેતો કરવો એ તો કીક નહિ. કાંઈ ખિત્તે ત્યાં
ઉતારો અપાવું ? ના, એમ કરવાની પણ મન ના કહે છે. ત્યારે ?

હા, કીક યાદ આવ્યું. સ્ટેશન ઉપર જ જમીયતરામ મહારાજની વીંશી
છે. તેના ઉપરના માળ ઉપર ખાસ વ્યવસ્થા કરાવું. જમીયતરામનો છોકરો
મારો લાઇબ્રેરી છે તેનો લાભ લેવા દે. હું પણ બે ચાર દિવસ મીસ શાંતા
સાથે ત્યાં જ રહીશ. મીસ શાંતાને કહીશ કે ધરમાં મહેમાનોની ભરતી
ખૂબ છે તેથી આપણને ફાવે તેવું નથી માટે આ ખાસ સગવડ કરવી પડી
છે. ત્યાં રહ્યા રહ્યા જે કંઈ ગોઠવણો કરવી હશે તે ખુશીથી થઈ શકશે,
અને ધરના કંઈમથી બચી જવાશે. મારી સ્ત્રીની પૂછપરછ તો એ જરૂર
કરશે પણ તેમને કહીશ કે સ્ત્રીને અચાનક તેનો લાઇબ્રેરી ખૂબ બિમાર થઈ
જવાતો તાર આવવાથી પિયર જવું પડ્યું છે. બસ મામલો પાર ઉતરી જશે !

ચાલો ત્યારે મિત્રોને ખબર કરું અને આ બંધી ગોઠવણમાં તેમની
કાંઈક મદદ લઉં.

તા. ૯-૫-૧૯...

ભારે જખરો ગોટાળો થઈ ગયો. પાર્કના પીઝા દરવાજાથી નીકળી
ગયાં તે કીક થયું. બનતાં સુધી તો મીસ શાંતા કશું જ સમજ્યાં નથી.
પણ બે સમગ્ર ગયાં હશે તો તો મૈત્રી તૂટી જ સમજતી.

પણ એને આ શું મુશ્કેલી ? હિંદુસંસારનાં ગૈરાં ખરેખર તો આ !
એને કશું કાણે હશે કે અમે સાંજના પાર્કમાં ફરવા જવાનાં છીએ ? અને
આપણાં ગૈરાંઓ આમ દેખીતી રીતે તો શરમાળ અને બહુ ઝોઝમોસાં
કહેવાય છે. તો પછી પાર્ક જેવા જાહેર-સ્થળમાં એણે આવડી મોટી રાડો

પાડી તેવું છું ? અને ખૂબો પણ કેવી ? “ એ રાંડ મારી શોક્ય ! કાંઈના ઘણીને ઉપાડી જતાં...” અરે મને તો કાપરીમાં એ બધી ગાળો ઉતારતુયે શરમ આવે છે. અને એ એટલેથી પણ ન અટકી તે જઈને બા બાપુ પાસે ગમે તેમ ભરાવ્યું લાગે છે. નહિતર બા આટલા બધાં રૂએ જ નહિ. આંખમાંથી ધાર જેવતાં નથી. અને બાપુ તો પોતાનું મોઢું હવે સમાજમાં દેખાડતાં જ શરમાશે તેવું કહ્યા કરે છે. પણ મેં એવું તે શું કયું છે ? મારી કાલેજના કોઈ મિત્ર સાથે એ ધડી ફરું હરું, હસું બોલું તે કંઈ પાપ ગણાતું હશે ? આટલી નજીવી આખતમાં આ બધાં આટલાં બધાં હેરાન હેરાન કેમ થઈ ગયાં હશે ?

પણ હવે તે બધાંની વાળવાં શી રીતે ? ઐરી તો હું તેની પાસે જઈ છું કે ઘૂમટો તાણીને રોવા જ બેસે છે; બા તો સાવ મુંગી જ થઈ ગઈ હોય તેમ મદની માફક બાધા પીધા વિના બેસી જ રહી છે; અને બાપા જોજામાં જોજો વખત ધરમાં હવે ગાળે છે. મીસ શાંતા આખા પંજી એક પણ શબ્દ બાપા મારી સાથે બોલ્યા નથી. આ બધાંનો ઉપાય શો ?

કાલેજ ઉઘડવાને તો હજી ખાસો દોઢ માસ બાકી છે. પણ હવે અહીં પેટ બાળવા કરતાં હું તો મુંગ્ધ જ જઈ અને છાત્રાલયમાં જ બાકીનું વેકેશન પૂરું કરું.

પ્રશ્નોત્તર

પ્રશ્ન:—સ્વચ્છતા, ચારિત્ર્ય, કસરત, વસ્તુસંભાળ, સેવાભાવ વગેરેના માર્ક આપવાથી કંઈ ફાયદો ખરો ? એવા માર્ક કેવી રીતે આપવા ?

ઉત્તર:—ઘણાં વર્ષો પહેલાં મેં એક એવું છાત્રાલય જોયું હતું કે જ્યાં ચારિત્ર્યના-માર્ક આપવામાં આવતા. એ છાત્રાલયમાં હું મારા મિત્રો સાથે ગએલો સારું તેવા એક બે વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાન વિદ્યાર્થીઓ તરીકે અમારી પાસે પેશ કરવામાં આવ્યા હતા !

દુનિયા ઉપર નવીન કેળવણીનો યુગ તો ઘણાંયે વખતથી બેસી ગયો છે. આપણા દેશમાં પણ હવે તો તેના ડંઠ વાગી ગયા છે. તેવે વખતે આ પ્રશ્ન કેવળ બેહુદો ગણવો જોઈએ. છતાં આવા પ્રશ્નો પણ ઉપરિચિત થાય છે તે એટલું તો પુરવાર કરે જ છે કે આપણાં કોઈ કોઈ છાત્રાલયોમાં ચારિત્ર્ય, સેવાભાવ વગેરે બદલ માર્ક આપવામાં આવતા હશે.

ધર્મની પણ પરીક્ષા લેવાય છે અને તેમાં પણ માર્ક અપાય છે તો પછી આવી જાળનો સંબંધ બહુ આશ્ચર્ય પામવાતું કારણ નથી.

માર્ક આપવાની પ્રથા બદલાની ભાવનામાંથી જન્મી છે. માણસને પોતાના કામનો બદલો મળવો જ જોઈએ અને બદલો ન મળે તો કામ કરાય જ નહિ તેવી જે હકીકત વાત મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલી છે તેનો આ એક પડથો છે. દુનિયાના અવહારનાં લગભગ તમામ કામો બદલાથી જ સંધાય છે તે આજની હકીકત છે. એ બદલાના તત્ત્વ ઉપર જ શાળાઓનાં ધનામો, માર્ક, હરિકાષ્ટ વગેરે ચ્યાએલાં છે. એટલે આજે તો માણસ પોતાના શરીર, બુદ્ધિ તેમ જ હૃદયનો વિકાસ બદલાથી જ સાધતો દેખાય છે. માણસનો આત્મવિકાસ એ સ્વયંસાધ્ય વસ્તુ છે તે તત્ત્વ જાણે સાવ વિસરાઈ ગયું છે.

પરંતુ જરા ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરતાં દેખાય છે કે બદલાની આશાથી સાધવામાં આવેલું કામ ખરી રીતે સિદ્ધ થયું હોતું જ નથી. એમાં સિદ્ધિની માત્ર ભ્રમણા જ હોય છે. એ ભ્રમને લીધે માણસ આત્મ-વંચના તેમ જ પરવંચના કપાંજ કરે છે. આ પ્રકારની વંચનાઓ આજે ચારેકાર ચાલતી દેખાય છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ તે પ્રતિબિંબિત થતી હોય તો તેમાં દુર્દશી જ નવાઈ નથી.

ચારિત્ર્ય કે સેવાભાવ બદલાની આશાથી સાધી શકાય છે તે કેવળ ભ્રમ છે. વિદ્યાર્થીને માર્ક આપવાથી તે સેવાભાવી થશે કે ચારિત્ર્યવાન થશે તેમ માનવું એ કેવળ મૂર્ખાઈ છે. માર્ક આપવાથી થોડુંક ચારિત્ર્યનું પાલન કરતો કે કોઈકની થોડીએક સેવા કરતો વિદ્યાર્થી દેખાય તો તેથી જુઝાવામાં ન પડવું જોઈએ. એ ચારિત્ર્ય પણ નથી અને સેવા પણ નથી. એ ચારિત્ર્યાભાસ છે, સેવાભાસ છે; અને એવા આભાસથી વિદ્યાર્થી પોતે છેતરત્ય છે, આપણે છેતરાઈએ છીએ અને વિદ્યાર્થીને છેતરખીંડીના માર્ગે ચક્રવર્તીમાં આપણે મદદ કરીએ છીએ. પરિણામે વિદ્યાર્થીને પહેલું અને જુઝાણું વધે છે, અને આપણે પહેલું આત્મવંચના અને મૂર્ખાઈ વધે છે.

જે જે છાત્રાલયોમાં આવા પ્રકારના માર્કની પ્રથા હોય તે બધાં-ઓએ એ પ્રધાને તુરત જ બંધ કરવી જોઈએ. કેળવણીનું કામ પણ કામ માર્કની પદ્ધતિથી સંધાતું નથી તો પછી આત્મવિકાસના કામની તો વાત જ શી? આપણે માર્ક આપવાથી અથવા તો એવા જ કોઈ બીજા પ્રવર્તનોથી

જેટલા દૂર રહીશું તેટલા વધારે આપણા વિદ્યાર્થીઓ સેવાલાવી અને ચારિત્ર્યવાન બની શકશે.

હરભાઈ.

ચાર રેખાચિત્રો

હરજીવન

હરજીવન જાતે બ્રાહ્મણ છે. તેની ઉંમર ચૌદ વર્ષની છે. તેના પિતા હિંદુસ્તાનની બહાર વેપાર અર્થે રહે છે. ગુજરાતીઓને બણવાતું ત્યાં મારું કેકાણું નહિ હોવાથી તેને બોર્ડિંગમાં દાખલ કરી ગયા છે.

હરજીવન દેખાવે બરાવદાર અને કુટડો છે. સ્વભાવે ખૂબ વાતુડીયો છે તેથી ઘણા મિત્રોને આકર્ષે છે. તેને અલકમલકની વાતો કરતાં બહુ આવડે છે. તેની વાતોમાં નક્કર સત્ય જ હોય તેવું કંઈ નહિ. એકદલ હકીકત કહીને તેની આસપાસ તે પોતાના રંગ પૂરે છે અને પછી સાંભળનારાઓમાં પણ હીક રંગ જમાવે છે.

તેવું મોડું સિંહના જેવું દેખાય છે પણ અંતર શિયાળ જેવું છે. તેના બહારના દેખાવથી તથા ઉપર ઉપરની ચેષ્ટાથી હરકોઈ ઉતરાધ જાય. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અંદર અંદર વાતો કરતા સંભળાય છે કે “ભાઈ હરજીવનનું કોઈ નામ ન લેશો. હરજીવન વિદ્યુરો તો પછી આપણું આવી ગન્ધુ સમજાવો.” તેના પોચા અને ખીકણુ હૃદયને ઝાળખનાર કોઈ નીકળે છે ખરા. રામજી સાથે એક વખત એક પ્રશ્ન ઉપર તેને હીક હીક વાટાઘાટ થએલી. રામજીએ શરૂઆતમાં નમતું આપેલું પણ જેમ જેમ રામજી નમતો ગયો તેમ તેમ હરજીવન માથે ચડતો ગયો. ખેંચ પકડ મુઝે જોર આતા હે એ ન્યાયે એ તો રામજીને મારવાની ધમકી આપવા સુધી પણ પહોંચી ગયો. પણ રામજી બડો ઉસ્તાદ. એ કોઈથી લીધો જાય તેવો છે જ નહિ. સમજાવવાથી તેમ જ નમ્મું આપવાથી પણ હરજીવન ન માન્યો, એટલે એણે હેવટનું એક વાક્ય સંભળાવી દીધું: “જેટમજી, ભાઈશા’બ ભાઈશા’બે કરીએ છીએ તો પણ માનતો નથી તે હવે કોઈ વખત એકાંતમાં એકલો મળી જોજો. ચામડાની જોળ ન ઉતારી ચૂકું તો રામજી નહિ !” તે દિવસથી હરજીવન રામજીને પડછાયે પણ નથી ચાલતો. રામજી એકલો મળે તેવો સંભવ હોય ત્યાં ગોળે જાય જ નહિ; અને જાય તો ચાર પાંચ મિત્રોને સાથે લઈને જ જાય !

૨

પ્રીતમલાલ

પ્રીતમલાલની ઉંમર તેર વર્ષની છે. તેના પિતા એક દેશી રાબતના અમલદાર છે. અમલદારોના ઘરમાં છોકરાંઓને રહેવા દેવાં એટલે તેમને 'લા ખાપુ' કરીને બગાડવાં એમ તેમના પિતાના મનમાં વસી ગયું તેથી તેઓ પોતે આવીને પોતાના ચિરંજીવીને છાત્રાસયમાં દાખલ કરાવી ગયા. દાખલ કરતી વખતે જ તેમણે કહેલું કે પ્રીતમલાલ સત્તાને ખૂબ શોખીન છે. થોડી મળશે તો ઘણી પોતાની મેળે જ પચાવી પડશે! અમલદારોના દીકરાઓનો આવો જ ઉછેર હોય છે તેવા કથનને પણ તેમણે પુછી : આપેલી.

પ્રીતમલાલ દાખલ થયા પછી આઠ દિવસે જ વિદ્યાર્થીમંડળની સલાહ લારાઈ અને નવી સુદૃષ્ટીઓ થઈ. પ્રીતમલાલ સ્વચ્છતાના નેતા થયા. છાત્રાસયના નિયમ પ્રમાણે છાત્રાસયના સ્વચ્છતાના નેતા મંજૂર થઈ તમામ સત્તા તેમને સોંપાઈ. સ્વચ્છતા માટે જે કંઈ પગલાં લેવાં હોય તે નેતા પોતે લરી શકે. તેમાં ગૃહપતિની સહાય અને સલાહ તેમને જરૂર મળે પણ

છાત્રાસય સંહિતા

કિંમત ૦-૮-૦

પોસ્ટ ખર્ચ ૦-૬-૦

છાત્રાસયોના પ્રશ્ન ઉપર અજવાળું પાડે તેવું જુદા જુદા સિદ્ધહરત લેખકોને હાથે લખાએલું પુસ્તક : ત્રીજા છાત્રાસય સંમેલન અમદાવાદ વખતે સંમેલન બહાર પાડેલું.

: લખો :

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

અમદાવાદ

શ્રીદ.મૂ. પ્રકાશનમંદિર

: ભાવનગર :

ગૃહપતિની દખલગિરી ન હોય.

પ્રીતમલાલે કામ શરૂ કરી દીધું. શરૂઆતમાં તો નાની નાની બાબતોમાં સલાહસૂચના લેવા માટે આવતા; પણ પંદરેક દિવસ પસાર થયા પછી તો સાવ બંધ થઈ ગયા. વિદ્યાર્થી પોતે જ જવાબદાર બની પોતાને સોંપાએલું કામ આટોપે તે બેઠને કેને આનંદ ન થાય? પ્રીતમલાલની સેવાઓથી સ્વચ્છતાની બાબતમાં

નિશ્ચિંત થવાશે તેમ દેખાવા લાગ્યું.

પણ ત્યાં તો ફરીઆદો શરૂ થયા માંડી ! એક વિદ્યાર્થી આવીને કહે : " સાહેબ, આ પ્રીતમનો ત્રાસ વધતો જાય છે. કચાટ સાફ કર્યાને પાંચમ્મ પછી નથી થયો હોતો અને તેને બતાવીએ પણ છીએ છતાં એ તો માનતો જ નથી; અને ફરીથી બધો સામાન ફેંકી કચાટ સાફ કરાવે છે."

ખીન્ને વિદ્યાર્થી કહી જાય: “ સાહેબ, આ પ્રીતમલાલથી તો તોળા ! પોતાના દોંત સામું તો જોતોયે નથી અને અમને વિના ધરણ પગલે છે. દાતણુ ઝોણું ઘસીએ કે વધારે તેનું એને શું ? પહેલાં પોતાનું તો તપાસે ? ”

ત્રીન્ને વિદ્યાર્થી-પુણ્યપ્રદોષ દાલવે: “ સાહેબ, આ પ્રીતમનું તે કરવું શું ? જોયા ધરવ્યા વિના, બસ ગમે તેમ હાંક્યે જ રાખે છે ! હજી તો સવારે ધોએલાં કપડાં મેં પહેર્યાં છે તોય કહે છે કે કપડાં ગંદાં છે માટે કાઢી નાખો, અને ફૂવા ઉપર ધોવા જાઓ. હમણાં શાળાએ જવાનો વખત થશે અને ધોવા તે ક્યાંથી જાઉં ? આ આપ જ જુઓને સાહેબ, મારાં કપડાં શાં ગંદાં છે ? ”

વિદ્યાર્થીમંડળના મંત્રી ખાનગીમાં આવીને કહી ગયા: “ સાહેબ, પ્રીતમલાલમાં ઉત્સાહ ધણો પણ સ્વચ્છતાના નેતા તરીકે એ નહિ ટકી શકે. એને કામ કરવા કરતાં સત્તા વાપરવાનો વધારે શોખ છે. ધરણ હો કે ન હો, પણ સત્તા વાપરવા માટે તે શોધી કાઢે છે. વિદ્યાર્થીઓમાં તેના ચળવેમાં ખૂબ અસંતોષ ફેલાયો છે માટે આપ તેને ખાનગીમાં સમગ્રવળે, નહિતર હવે પછીની બેઠકમાં તે ઉડી ગયો સમગ્રવળે. ”

મહિતા પછી થએલી વિદ્યાર્થીમંડળની બેઠકમાં સર્વાંગુભતિથી તેને રદ કરવામાં આવ્યો. તેમાં જ તેનું દિત સમાજેનું હતું.

૩

મોહનજી

મોહનજીની ઉંમર માત્ર બાર વરસની છે. તેનું વતન કચ્છમાં છે. તેના પિતા કચ્છમાંથી નમૂણી ગંગાળમાં વેપાર અર્થે જઈને વસ્યા છે. મોહનજી દશ વર્ષની ઉંમર સુધી માતા પિતાની સાંથે રહેલો. પછી તેને પોતાના વતન કચ્છમાં મોકલ્યો. ત્યાં એ પોતાના ઓરમાન બાઈની સાથે રહેતો. બે વર્ષ સુધી કચ્છની એક પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કરી હમણાં જ તેણે ચોથું ધોરણ પસાર કર્યું છે. હવે તેને આગળ અભ્યાસ કરાવવા માટે તેમના પિતાની હજારોથી તેમના ઓરમાન મોટાબાઈ તેને અહીં બોર્ડિંગમાં મૂકી ગયા છે.

મોહનજીનો રવભાવ જલદી સમજાય કાવ તેણે નથી. ક્યારેક તે એકલો જ બેસી રહે છે તો ક્યારેક ટોળીઓમાં આજો દિવસ રમ્યા કરતો દેખાય છે. ઉપર ઉપરથી તે ચાંત દેખાય છે પરંતુ અંદરનો ખરો તોફાની છે. તેની ઉંમરના પ્રમાણમાં તેનું ચરીર ખીલકુલ ખરાબ કહેવાય. કાંઈ તેને

નવ વર્ષનો ભાગ્યે જ ગણે. તેની સુદ્ધિનો તો જરાય વિદાસ નહિ થયા હોય તેમ લાગે, અને છતાં તેના શરીરમાં 'રક્તિ' જણાય છે; તેનું મન ચંચળ દેખાય છે.

મોહનજીનાં શરીર તથા મન ખીલી શકે તેવાં તો છે જ; પરંતુ તેને ખીલવા દેવામાં નહિ આવ્યાં હોય તેમ લાગે છે. એ બેડો હોય ત્યારે માય-કાંગલા જેવો લાગે, પણ રમતો હોય ત્યારે તો તેનાથી મોટી ઉમરનાંને પણ પાણી પાય ! શાળાના અભ્યાસમાં એ મંદબુદ્ધિ છે પરંતુ પોતાની અંગત બાબતોમાં એની સુદ્ધિ ખૂબ ચક્રાર દેખાઈ છે.

થોડા દિવસોના અભ્યાસ પછી પણ આપણે હી શાળાએ કે 'એ' 'ગરીબ ગોલા'ની નાતનો છે. નોકશાન કરે પણ પડકાર નહિ. ખરાબમાં ખરાબ બોલે પણ મુગો જ જણાય ! એને પાસે બોલાવીને કે સમજાવીને કહો કે ધમધારીને કહો પણ એની મુખમુદ્રા ઉપર કશો જ ફેરફાર ન થાય. ગરીબડું મ્હોં, જમીન ઉપર ઢળતી આંખો, હાથના આંગળાં વડે ખોતરાતી જમીન, કપાળમાં કડચલી અને ક્યારેક ક્યારેક જાળે કે કુસકાં ભરતો હોય તેમ, નાકમાં સફેદકા તાણતો મોહનજી તમે હમેશાં એક જ સરખો જુઓ. ખીલતી સરખામણીમાં એનો કાપડો જગ મુશ્કેલ પડે તેવો છે.

૪ ફકીરચંદ

ફકીરચંદ મુંગધના ધનાઢ્ય ભાડીયા આપારીનો એકનો એક પુત્ર છે. તેની ઉંમર દસ વર્ષની હતી ત્યારે તેના પિતા ગુજરી ગયેલા. આજે તે ચૈદ વર્ષનો છે. તેની વિધવા માતાનું એ 'રતન' છે, આંખની કીકી છે. તેના પિતા જીવતા હતા ત્યારે એકના એક પુત્રના કારણે તેને ખૂબ લાડ લગાવેલ, ખૂબ મ્હોંએ ચગાવેલો. પિતાના મૃત્યુ પછી માતાને એ ખૂબ મોઢો થયોલો. ધનાઢ્ય શેઠના મુનીમોએ પણ તેનું જતન કરવામાં જાડી નહિ રાખેલી. ભાવિ શેઠની પુરામદ આજથી જ શરૂ થાય નો કીકો !

ચૈદ વર્ષનો થયો ત્યારે માંડમાંડ નેણે ગુજરાતી ચાર ચોપડી પસાર કરી છે. પૈસાદાર વિધવા માતાનો એ લાડીલો અને આધારતંબ હોવા છતાં એ માતા પણ તેના તોફાનથી ચાક્યાં, અને તેને બોર્ડિંગમાં મૂકી ગયાં છે.

ફકીરચંદ છે પાણીયાળો છોકરો, પણ તેનું પાણી અવજે માર્ગે વહ્યું છે. ખોટાં લાડ લગાવવા જતાં તથા ફકીરચંદનો પગો જોલ ઝીલવા જતાં

આજે હવે ફરીચંદ હાથમાંથી ગયો છે. તેનામાં રહેલા ચેતનને ચોખ્ખ દિશા નથી મળી તેથી આજે હવે એ ચેતન ગમે તે દિશામાં રેલાઈ જાય છે- અને ખાસ કરીને તો અવળી દિશાએ જ.

તેનામાં રહેલી શક્તિએ એક માર્ગ વધારે પ્રમાણમાં પકડ્યો છે, અને તે તોફાનનો-લડાઈનો. તેનું ધાર્યું થયું હોય કે ન થયું હોય; તેને લડાઈનું કંઈ કારણ મળ્યું હોય કે ન મળ્યું હોય, પરંતુ દિવસમાં દસ પંદર વખત તેને ખીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે લડાઈ થઈ જ હોય. ‘વઢ કાં વઢનારો દે’ તેના જેવી સ્થિતિ પણ ઘણી વખત તેની હોય છે. તેને લડાઈ કર્યા વિના પચતું જ નથી તેમ કહીએ તો ચાલે. કોઈ વ્યવસ્થિત ચાલતા તંત્ર નીચે મૂકા તો પણ અડપલું કરવાનો માર્ગ એ શોધી કાઢશે અને ગમે તેની સાથે લડાઈ જમાવશે.

ફરીચંદ સંજોગોનો મોટો પ્રશ્ન તે આ તેના તોફાનનો છે. એ તોફાનને વાળવા માટે ખીજા ગમે તેટલા ઉપાયો થોળે પણ તેનું તોફાન શમતું નથી. અવળે માર્ગે વહી ગયેલી શક્તિઓને રોકવી તો મુશ્કેલ છે જ, પણ પાછી તેને સવળે માર્ગે વાળવી એ તો વળી વધારે મુશ્કેલ છે.

હરલાઈ.

ચિંતારવાયુ

રજા ઉપરથી આવ્યાને હજી પૂરા પાંચ દિવસ થયા છે. મને એમ કે આ ટોફાનીના દિવસોમાં છાત્રાસયમાંથી ગેરહાજર રહું તે જ મારા માટે ભકું છે. પછી અધો મામલો સમી ગયા પછી પાછા કામે ચડી જઈશું. પરંતુ એમ નથીયે ક્યાં છોડે તેવું હોય છે ? આ છાત્રાસયના ગૃહપતિનો ધંધો જે દિવસથી સ્વીકાર્યો છે તે દિવસથી નથીયે હમેશાં બે ડગલાં આગળનું આગળ જ ચાલ્યા ક્યું છે. અમુક મુશીબતો કે મૂંઝવણોથી બચી જવા માટે દર ભાગ્ય પ્રયત્નો કરે છે ત્યાં તો વળી નવી જ મુશ્કેલીઓ અને મૂંઝવણો સામે આવીને ખડી થાય છે. હરજીવન શેડના બાપનું કારજ છે તે પ્રસંગે મારે તેમને ત્યાં જતું અને બોર્ડિંગનો ચોપડો તેમની આગળ ધરી વધારેમાં વધારે મારાથી જતી શકે તેટલું દાન આપવું એરો દક્ષમ સ્ટ્રેટીજી સાહેબે ડાહ્યો ! નોકરી કરવી છે તો અધિકું કામ કર્યા વિના કંઈ ચાલે ? મને હમને ત્યાં ગયે તો ખરો; પણ ત્યાં તો રસ્તામાં છાત્રાસયના અનેક દિનચિંતકો મળ્યા. એક કહે: “વાર્ષિક ભોજન માટે વગમળે.”

ખીન્ને કહે: " મદ્રાન માટે ચોંટલે." બીન્ને કહે: " પાંચ દસ ફી બોર્ડરો માટે નક્કી કરવો." એક જણુ તો કહે: " બોર્ડરો ગના હોદરાઓને જમાડવા તેડી જાઓ ત્યારે મારા ... સગાના હોદરાને જરા હીક કીક કરીને લઈ જવો. દારણ કે કુલાણા કુલાણાભાઈ તેના વેરે ચાંદલે કન્યા આપવા ધારે છે ! "

હું તો નાતના વડે જઈ પશુ રાક્યા નહિ. રસ્તામાં જ માફ માથું પાટી ગયું અને મારા જૂના વિચારવાવના વ્યાધિએ મારા ઉપર સખત હુમલો કર્યો. ઘેર આવી આરામ ખુરશીમાં પડ્યો અને વિચારવાયુના વમ-જમાં ગેમાં ખાવા લાગ્યો. આ રક્ષાં વિચારવમજો !

૧

દારજ પરજોતર જેવા નાતવરાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને જમવા મોકલી એક દિવસ જાઓ તેવી મનોવૃત્તિ ધરાવનારાઓને અને મરેલાની પાછળ તિથિઓ નોંધાવવાવાળાઓને છાત્રાલય કાઢવાનો દરામચાસકો કાણે લગાડ્યો હતો ? મરણ પરજોતરના દાનમાંથી નાતના વંડ વસાવનારાઓને વળી આ છાત્રાલયો ક્યાંથી ગળે વળગ્યાં ? તેમને મારે હવે સમજાવવા પડશે કે લાઇ સાહેબો, તમારા જાપદાદા જ ગિયારા સાચા હતા. નાતના સાર્વજનિક પેસાને ઉપયોગ તો મોટા મોટા વંડાઓ જાંધાવવામાં, અંદર અંદરના ઝગડાઓ માટે દોરડે જવામાં અને ખીજ નાનોવાળાઓને નમાવવા માટે વપરીશોનાં ખીસાં ભરવામાં જ થયો જોઈએ. નાતના હોદરાઓને કેળવણી આપવી એ કંઈ નાતનો પ્રશ્ન છે ? સૌ માગ્યા પેતાના હોદરાઓની કેળવણીનો પ્રયત્ન કરવો જ જોઈએ. લાણવી શકે તેમ ન હોય તો છો અભણ રહ્યા ! એમાં નાતનું શું જગડી જવાનું હતું ? અને વળી લાણવી લાણવીને તો નાતના દુરમન જનાવવા છે ને ? નાતનું જણુકારે નહિ, નાતની સામે થાય, નાતને ગાળો દે, નાતો તોડી નાખવી જોઈએ તેવો પ્રચાર કરે; એ જાધા લણેલા ગણેલા જ કે નહિ ? તો પછી દૂધ ગાળને સાપ શા માટે ઉછેરવા ? કેળવણીવાળાઓ કહે છે કે નાતવરાના પિસા નાતના હોદરાઓની કેળવણી પાછળ ખરચવા જોઈએ; એ વાત તદ્દન બેવકૂફી ભરેલી છે. એના કરતાં તો નાતનાં બાઈવહેનો બે ચાર દિવસ મીઠું અનાજ જમે અથવા તો નાતના વંડાઓ ખરીદાય કે રીપેર કરાવાય તે શું જોડું છે ? લાણવીને દુરમન જનાવવાના ધધા શા માટે કરવા ? આવવી કાલે દર-છવનમાઈ પાસે દાન માગવા દરમીજ જઈશ નહિ. તેમને એમ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ કે છાત્રાલયવાળાઓને એક પાઈ પશુ ન આપવી. અને

છાત્રાસયો કેળવણીની સંસ્થાઓ હોવાનો દાવો કરે છે તો પછી આવા પ્રેત પાછળના પૈસા લેતાં શરમાતા નહિ હોય ? કાલે તો એમના ટાંટીયા એમના જ ગળામાં. એ લોકોથી પૈસા લેવાય જ નહિ ! બરા, હાં તો બે દિવસ નાત જમણુ વધારે દરાણું અને હાં તો નાતનો વડો મોટો દરાવવા માટે સારી એવી રૂકમ અલગ રખાવું.

૨

છાત્રાસય ચલાવવાવાળાઓ ક્રી બોર્ડર અને પેમ્ડ બોર્ડર એવો બેદ શા માટે પાડે છે તેજ સમજતું નથી. જો તેઓને બોર્ડરો ઉઘાડવી જ હોય તો તે ઉઘાડતી વખતે થોડાં ધણાં નાણાં તો તેમને એકઠાં કરવાં જ પડે છે; તો પછી સાથે સાથે વધારે નાણાં એકઠાં કેમ કરતા નહિ હોય ? બે પાંચ પૈસાદારો પાસેથી વધારેમાં વધારે નાણાં દટાવી પછી તેના વ્યાજમાંથી કાપમને માટે સંસ્થા ચલાવવી એ પ્રથા ઇચ્છવા જેવી છે. કોઈ વિદ્યાર્થી પાસેથી પાછ લેવાની પણ નહિ અને બીજા કોઈ દાતા પાસે પાછળથી હાથ લાંબાવવો પણ નહિ.

૩

વ્યાજમાંથી સંસ્થા ચલાવવી એમાં મઠ જાંધવા જેવું છે એમ આ લોકો દલીલ કરે છે કે ? તેઓનું કોઈ સાંભળશો નહિ. વ્યાજમાંથી સંસ્થા ચલાવવા જતાં સંસ્થા મઠ થઈ જતી હોય તો એના જેવું ઉત્તમ શું ? જૂના જમાનાના મઠો શું ખરાબ હતા ? અને દુનિયા ઉપરની કષ્ટ ધાર્મિક સંસ્થા મઠ નથી ? ત્યારે ધર્મસંસ્થાથી પણ આપણી આ કેળવણીની સંસ્થાઓ ઉઝી કે મઠ જાંધતાં પણ સંકોચાઈએ ? મારું ચાલે તો તો હું છાત્રાસયને સ્થાપી પૈસાના વ્યાજમાંથી હમેશ મઠની માફક જ ચાલતી સંસ્થા બનાવી દઉં. દુનિવાના ધર્મપંથોએ મઠો સ્થાપ્યા ત્યારે જ તેમના ધર્મો ટકી રહ્યા છે ને ! મઠ ન હોત તો આજે ધર્મનું સ્થાન ક્યાં હોત ? આપણા ધરાને કેળવણીના મુંદર મુંદર વિચારોને કેળવણીની સંસ્થાઓ દારા સાચવી રાખવાનો હોય તો કેળવણીની સંસ્થાઓને પણ મઠો બનાવ્યા સિવાય છૂટકો જ નથી. તે વિના તેને સાચવી રાખવાનો બીજો એકેય માર્ગ નથી. માટે જ કેળવણીની તમામ સંસ્થાઓને ધર્મપંથોના મઠોની માફક જ કેળવણીના મઠો બનાવી દેવા જોઈએ.

૪

પણ જી, તો સરેજ આગ ઉતરી જવાયું. મુજ વાત છે ક્રી બોર્ડરની. મારું એવો અભિપ્રાય છે કે બોર્ડરો જો કાલે જ હોય તો તેમાં તમામ

બોર્ડરો ફી જ રાખવા. પેઈડ બોર્ડરો તો ફારીને ધૂમાડે જાય છે : ન માને ગૃહપતિનું કે ન માને સેક્રેટરીનું. છાત્રાલયમાં ટાંપે પણ કામકાજ નીકળે એટલે ધડ ગોલી ઉઠે : “પેસા ભરીએ છીએ; ટાંપ મફત નથી રહેતા !” આવા બોર્ડરો લવિષ્યમાં ઢોંધતું પણ નથી માનતા તેવો મારો અનુભવ છે. મા-બાપને પણ તેઓ ઉડાવે છે અને ફાટક ડાવે ગમે તેમ બોલતા ટાંપ જાય છે. છોકરાઓને શીટાડી દેવા હોય તો જ તેમને પેઈડ બોર્ડર રાખવા. આવા છોકરાઓ જ પછી માગાપને, નાન જાતને, સગાં બહાણાંઓને અને વડીલ મુરખીઓને ત્રાસજનક થઈ પડે છે.

એના કરતાં ગિયારા ફી બોર્ડરો મારા, ગરીબ રાંક જેવા. તેમને બરાબર લાન હોય છે, અને ન હોય તો પણ આપણે ગૃહપતિઓ તેમનું લાન જગાડી રાકીએ છીએ કે તેઓ છાત્રાલયમાં રહીને મફતનું ખાય છે અને મશીદે સુએ છે, માટે તેમનાથી ચુ કે ચાં કરાય જ નહિ. આવા છોકરાઓ ઉપર નાતવાળાઓનું પણ ફીક ફીક અહેસાન રહે છે તેથી તેઓ જીંદગીભરને માટે નાતના પણ ઓશીયાળા રહે છે. આજે નાતોની સામે જેવકુદ્દ બુવાનીયાં વગરવિચારે જે પ્રતારનાં બંડો ઉડાવે છે તેને સમાવી દેવાનો એક રાજમાર્ગ છે—તે એ કે નાતવાળાઓએ બની શકે તેટલી વંધારે બોર્ડરો નાતના પૈસામાંથી ઉભી કરવી અને તેમાં ફી બોર્ડરોને ભરવા. આ છોકરાઓ મોટા થશે પછી નાતની સામે થઈ જ નહિ શકે. તેમને નાતના શુભામ રાખવા માટે તેઓ બોર્ડરોમાં હોય ત્યારથી જ તે પ્રતારની કેળવણીનો પણ પ્રયત્ન કરવો. જેમ કેટલાંક છાત્રાલયોમાં ફરજિયાત ધામક શિક્ષણની પ્રથા હોય છે તેમ જ આવાં છાત્રાલયોમાં ચાલિ ગંગાની હવનભર શુભામી સેવવાનું શિક્ષણ ફરજિયાત કરવું જોઈએ.

૫

કેટલાકે દોઢ ડહાપણ કરે છે કે છોકરાઓને મફત ભણાવવાથી તેમનામાં ભિખારી મનોદશા પ્રગટે છે. સાચ જૂઠું. તેમ હોત તો તો બધી ધર્મસંસ્થાઓ ભિખારી મનોદશાવાળી હોત; અને સમાજના ધન ઉપર જ નભનારા ધર્મપ્રચારક મહાત્માઓ ભિખારી જ ગણાત ને ! પણ ના, તેમ નથી. ભિખારીને તો બધા ક્ષાત મારે છે, બ્યારે ધર્મના સ્તંભ જેવા ધર્મપ્રચારકોને તો બધા પગે પડે છે. ધર્મદાતા બાધાથી માણસ ધર્મદીપો થઈ જાય છે તે વાત જોડી પાડવા માટે આ એક જ દષ્ટાંત બસ ગણાશે. ધર્મદીપાને બધા ધિક્કારે છે બ્યારે ધર્મદા ઉપર નમનારા ધર્મપ્રચારકોને

તો બધા પગે પડે છે. આપણા છોટરાઓને આવી ધર્મોદ્ધાર સંસ્થાઓમાં ફ્રી બોર્ડર તરીકે રાખવામાં લાભ જ છે તે આ ઉપરથી બરાબર સમજી શકાય તેવું છે. લાભ બંને પક્ષે-નાતને પણ લાભ અને ભણનાર વિદ્યાર્થીને પણ લાભ. માટે જ તો હું એવાં જ છાત્રાલયો ઉઘાડવાં તેવો પ્રચાર કરવા ધાડું છું અને તેવાં છાત્રાલયોમાં પછી પરાણે પણ ધરખાર છોડાવીને નાતના છોટરાઓની ભરતી કરવાનું ધર્મદૃષ્ટિ જીવના જોખમે પણ ઉપાડી લેવા ઇચ્છું છું.

૬

છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીને ટાપટીપ કરીને નાતવરામાં જન્મવા લઈ જવો કે જેથી કરીને તેને જલદી જલદી કન્યા મળી જાય એ વિચાર મને બહુ ગમ્યો. વિચાર આપનાર મિત્રનું બેભું ભારે કળકળપ !

પણ ના, એમ નહિ; જરા વધારે વ્યવસ્થિત યોજના કરી અમલ કરવા જેવો આ વિચાર છે. સુંદર સુંદર મુરતીયાઓના સંગ્રહ જેવાં ખાસ અધ્યાયદાં છાત્રાલયો ઉભાં કરવાં. એક છાત્રાલયમાં રૂપાળા રૂપાળા મુરતીયાઓનો સંગ્રહ; તે બધા ભણે કે ન ભણે તેની ચિંતા નહિ. બીજા છાત્રાલયમાં બધા પૈસાદારના છોટરાઓ; તેઓ ભણેલા હો કે ન હો, રૂપાળા હો કે ન હો, પણ તેમને ટાપટીપથી રૂપાળા દેખાડવાના ખૂબ પ્રયત્નો કરવા. ગૃહપતિનું મુખ્ય કામ જ એ. ત્રીજા છાત્રાલયમાં બધા બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ; તેમનાંમાં બીજી આવડત હોય ન હોય તેની પરવા નહિ, પણ બધા બુદ્ધિના તો રાક્ષસ જ હોવા જોઈએ. આવા મુરતીયાની બોડિંગના ગૃહપતિની ચુંટણી કરવામાં ખાસ કાળજી રાખવી પડે ખરી. એવા છાત્રાલયમાં ધર્મચુસ્ત મુરતીયાઓ; બીજું કરે કે ન કરે પણ આજો દહાડો ધર્મ ધ્યાનમાં તો ગાળે જ. આમ અનેક જાતનાં છાત્રાલયો ઉભાં કરવાં. પછી તેવાં છાત્રાલયોની વિશાળ પાયા ઉપર જાહેરાત કરવી કે જેથી કરીને જે કોઈ માળાપને પોતાની છોકરી માટે જે પ્રકારના મુરતીયાની જરૂર હોય તેવા મુરતીયાના છાત્રાલયમાં તે જઈને ઉભા રહે એટલે તુરત જ કામ પતે.

મારા મગજમાંથી જે કેટલીક સ્વર્ગીય કલ્પના ઝરે છે તેમ જ સોનેરી યોજનાઓ પાકે છે તેવી યોજનામાંની આ યોજના તે એક સર્વોત્કૃષ્ટ છે. એ યોજનાના અમલ માટે હું મારા મિત્રોનો સદકાર માગવા ધાડું છું. મને ખાતરી છે કે મળશે જ.

આવાં જાત્રાસયોના ગૃહપતિઓની પસંદગી કરવામાં જરા ચીવટ રાખવાની જરૂર પડશે જરી. સુંદર મુરતીયાઓના જાત્રાસયનો ગૃહપતિ પોતે જ સુંદર હોવો જોઈએ; સુદ્ધિવાળા મુરતીયાઓના જાત્રાસયનો ગૃહપતિ પોતે જ સુદ્ધિનો છવડો હોવો જોઈએ. ઉપરાંત આવા બધા ગૃહપતિઓની પ્રામાણિકતા માટે પણ ખૂબ ડાળજી રાખવી પડશે. કારણ કે આવી વ્યવસ્થિત યોજનામાં પણ કાંઈ ફરત વુસી જવાનો ખૂબ ભય છે. સંભવ છે કે ત્રીસ આળીસ રૂપિયાના પગારદાર ગૃહપતિને આવાં જાત્રાસયોમાં કામ કરવાથી ત્રણસો ચારસોનો સરેરાશ દરમયો પડવા જાય !

આ બધી સાવચેતીઓ વિચારીને પણ યોજના અમલમાં ચૂકવા જેવી છે, એમ તો સૌ કોઈને લાગશે જ.

હરભાઈ.

જાત્રાસયો સદાપ્રત ન હોવાં જોઈએ

જાત્રાસયો સામાન્ય રીતે બે દૃષ્ટિથી ચાલે છે. (૧) પોતાના ઘરને આંગણે લણવાની નિશાળ કે કોલેજ ન હોય ત્યારે ઘણા વાલીઓને પરગામ પોતાના છોકરાને ચૂકવા પડે છે. ત્યાં કાંઈ સગાં સંબંધી કે મિત્રને લાં પોતાના છોકરાને રાખી ન શકાય માટે પૈસા ખર્ચાને પણ છોકરાની જરૂરીયાત પૂરી પાડી શકાય તેવા રથજની શોધમાં ઘણા વાલીઓ હોય છે; તેમને ઘણે ભાગે જાત્રાસયો અનુકૂળ પડે છે. આવી રીતે બાળકોના શિક્ષણ પાછળ ખર્ચ કરવા તૈયાર હોય તેવા વાલીઓની સંખ્યા સાદ જાત્રાસયો ચલાવવામાં આવે છે તે એક દૃષ્ટિ. (૨) ઘણાં ગરીબ માળાપને ઘરે ઇશ્વરે સુદ્ધિશાળી બાળકો આપ્યા હોય છે. પોતાને ઘેર રહીને બાળક લણે ત્યાં સુધી આવાં માળાપો છોકરાને લણાવે જાય છે; પણ છોકરાને પરગામ મોકલી ત્યાંનું ખર્ચ પૂરું પાડવા જેટલી કમાઈ જે માળાપની હોતી નથી, અગર કમાઈ હોય છતાં જેમની વૃત્તિ ' બીખ્યુ' મળતું હોય ત્યાં સુધી ધરતું ન ખાતું' એવી હોય છે, તેવા વાલીઓના બાળકોને વિદ્યાદાન આપવામાં પુણ્ય સમજતા હોય તેવા ધનિકોના પૈસાથી કેટલાંક જાત્રાસયો ચાલે છે, તે બીજી દૃષ્ટિ.

કોઈ કોઈ જાત્રાસયમાં આ બન્ને દૃષ્ટિ રાખી હોય છે.

વિદ્યાદાન જેવું પુણ્ય નથી એ વૃત્તિથી જેમણે પોતાની દોષતનો ઉપ-
યોગ જાત્રાસયો ચલાવવામાં કર્યો છે અને જે કરે છે તે પ્રસંગને ધ્યાન

પરંતુ આવાં વિદ્યાદાનનાં ક્ષેત્રોમાં ઝીંતે દાન લેતા વિદ્યાર્થીઓ સિખારી છે એ ભાવના ક્ષેત્ર ચલાવનારાઓ કદિ પોપતી ન બેઠાં. ટેટલાંકે છાત્રાલયોની વ્યવસ્થાની શ્રેષ્ઠતા જતાવવા સાફ વ્યવસ્થાપકો મગફરીથી નાંદેર કરે છે કે છાત્રાશય ઉપર ખર્ચને બોલે ન પડે તેવી રીતે વરસમાં સો દોઢસો ગૃહસ્થો તરફથી સો દોઢસો દિવસ તો છાત્રાને મિશનનું ભોજન મળી શકે છે તેવી યોજના થઈ ગઈ છે. તપાસ કરતાં જણાય છે કે એ સો દોઢસો ગૃહસ્થોએ પોતાના ઇષ્ટ સંજીવની મરણ તિથિના રોજ અન્નદાન કરવા ધાર્યું હોય છે તે અન્નદાન તે મરણ તિથિને દહાડે છાત્રાશયમાં ભોજન આપીને તેઓ કરી લે છે. આવી રીતથી ખર્ચમાં બચાવ થાય છે; હિંદુસ્તાન ગરીબ દેશ છે તેથી આ રસ્તો ધણીને વ્યાજની લાગનો હશે; પરંતુ એ વાતનો વિચાર સદમ નગર કરવામાં આવે તો આટલા મુદ્દા તેને અગે ઉભા થાય છે:—

(૧) મરણનું જમણુ પ્રાણણુ છાત્રા કદિ જમી શકે, અને જમીને જમણુ આપનારના પિતૃને કદાચ સંતોષ આપી શકતા હોય, પણ પ્રાણણુતર છાત્રા મરણનું જમણુ શા માટે જમે ?

(૨) છાત્રાશયમાં ગરીબ તરીકે 'ફ્રી બોર્ડર' ના લેખાસમાં જે છાત્ર રહેતો હોય તેને મરણનું જમણુ વ્યવસ્થાપકો જમાડી શકે પણ દરમાસે કરેલું લવાજમ જેના વાલીને ભરતા હોય તેવા છાત્રાને વ્યવસ્થાપકો ફરજિયાત કિલ્લુક કેમ ગનારી શકે ?

(૩) વિદ્યાદાનનું પુણ્ય સમજતા માણસો જમણુ માટે પૈસા આપે છે તેના કરતાં કંઈ પણ નામ પાડ્યા વગર જ પૈસાની મદદ આપતા હોય તો એ રકમ એ સંસ્થાની ઉત્તતિ પાછળ ખર્ચોયા કરે; અને છાત્રાશયમાં સદામૃત-ઉભું કરવાનું મન-વલણુ વ્યવસ્થાપકોને રાખવું ન પડે.

(૪) ત્યાં કેવળ વેપારી-મુલ્યદી અને ક્ષત્રિય વર્ગના છાત્રા રહેતા હોય ત્યાં તો અન્નદાન કે ધનદાન આપવું એ દાન આપનારની મદોન્મતતા સૂચવે છે અને દાન લેનાર વ્યવસ્થાપકોની વિચારશિથિલતા સૂચવે છે.

(૫) આ યુગમાં છાત્રાલયોની સવડને લીધે (ગરીબીમાં ગડતા દેશમાં) સ્વાર્થી વાલીઓની નૈતિક પાંડની સારી પેઢે થતી ગઈ છે. વિદ્યાદાન માગવામાં રાગપૂત ગરબો પણ હીચુપદ માનતો નથી. દરમાસે દોઢસો જસો રૂપીઆનો દરમાયો મેળવનાર અમલદારનો હેઠકો અને કોઈને ત્યાં પાણી-

છાણી દેરી ગુમ્તરો કરનાર વિધવા બ્રાહ્મણીનો દીકરો. ગોકળદાસ તેજપાલ બોર્ડિંગમાં સાથે રહી લણતા હોય છે. અમલદારને એમ ચતું પણ નથી કે એ સંસ્થામાં પોતાના દીકરાને પ્રવેશ રાખ્યો ન હોત તો દીકરાને લણાવવામાં જે બે હમ્મર ફીઆતું ખર્ચ થાત તેમાંથી હમ્મર ફીઆ તો તે પોતે પગારમાંથી આપી શક્યો હોત અને હમ્મરનું કરજ કરીને પણ છોડરાને તેણે લણાવ્યો હોત. તો જેટલું ખર્ચ પોતે પ્રામાણિકપણે પોતાની કમાઈમાંથી આપી શક્યો હોત તેટલું ખર્ચ તેણે વિદ્યાદાનની સંસ્થામાં અવશ્ય બેટ તરીકે આપી પોતાના કુટુંબમાં ભિક્ષુક વૃત્તિની છાયા પેસવા દેવી ન જોઈએ. તેને બદલે અમલદાર અને તેની પત્ની સહગુન્નમાં રાચતાં હોય છે કે છાત્રાલયમાં પ્રવેશ મળ્યો એટલે બે હમ્મર ફીઆ ખર્ચા તેને ઉપયોગ દીકરાના લગ્નની ધામધુમમાં ફીક ફીક કરી શકશે. આ મુદ્દો છાત્રાલયના પ્રશ્નો ઉકેલનારાઓ વિચારે-જન્મ પોતે પણ વિચારે; અને દેશ પ્રત્યે પોતાનું જે કર્તવ્ય તેમને સહે તે આચરે.

(૬) બ્રાહ્મણોના છાત્રાલયમાં પણ અને ત્યાં મુખી મરણની તિથિનાં જમણુનો અને પિતૃતૃપ્તિની દૃષ્ટિથી થતા વસ્ત્રદાનનો રવીકાર ઓછો થવો જોઈએ. દાન આપવા આવનારની વૃત્તિ બદલાવવી એ વ્યવસ્થાપકોનું કામ છે, એ લોકશિક્ષણનું કામ છે. વ્યવસ્થાપકોએ માત્ર રસોડું ચલાવીને જ પોતાનું છાત્રાલય પ્રત્યેનું કર્તવ્ય પૂરું થયું સમજવું ન ઘટે. છાત્રાલયના વ્યવસ્થાપકો એ કોલેજના અધ્યાપકો જેવા જ લોકશિક્ષણના કામ કરનારા છે.

તા. ૮-૬-૩૦

પાટણ

કલ્યાણરાય ન. જોષી.

શા માટે મોકલે છે ?

માગાવો પોતાના છોકરાઓને જુદાં જુદાં દૃષ્ટિબિન્દુઓથી છાત્રાલયમાં રહેવા મોકલતાં હોય છે. તેમાંનાં થોડાંએક દૃષ્ટિબિન્દુઓ આ રહ્યાં.

પોતાના ગામમાં લણાવવાની સગવડ નથી.

પોતાની પાસે લણાવવાના પૈસા નથી.

છોકરો પોતાની દેખરેખ નીચે લણે તેમ નથી.

છોકરાની માતા ગુમરી ગઈ છે.

છોકરાને જોરમાન માના છે.

છોકરો દોષને ગાંડનો નથી

છોકરે ઘર અને ગામ માથે લીધું છે.

પોતાને છોકરાના અભ્યાસ ઉપર ધ્યાન રાખવાની કુરસદ નથી.
ગામડાને બદલે શહેરમાં રહે તે સારું.

માબાપ જરમા કે આક્રિડા રહે છે.

છોકરો બહુ જ તોફાની છે.

છોકરો સાવ મંદબુદ્ધિ છે.

છોકરો મોટે ચડાવેલો છે.

છોકરાને એકલા રહેતાં શીખવવું છે.

છોકરો ઉડાઉ બહુ છે.

છોકરાને ખીડી પીવાનું વ્યસન છે.

છોકરો જૂઠું બોલ્યા જ કરે છે.

છોકરો જરા હાથચાવડો છે.

છોકરાની ઉંમર મોટી થઈ ગઈ છે, છતાં લણ્યો આણું છે.

છોકરાનો સ્વભાવ ચીડીયો છે.

છોકરો બાધેકુ છે.

છોકરો કરીને કામ બેસતો જ નથી.

છોકરો ખૂબ આળસુ છે.

છોકરો મોટો ખાઉડો છે.

છોકરાનું શરીર દોદળું છે.

છોકરાને હવાફેરની જરૂર છે.

ઘરે સારો પૌષ્ટિક જોગક આપવાની વ્યવસ્થા નથી.

છોકરાના શરીરમાં કાંઈક રોગ છે.

છોકરા ઉપર સારા સંસ્કારો પાડવા છે.

જાત્રાસયના સંચાલકોમાં વિશ્વાસ છે.

જાત્રાસયની કેળવણીમાં શ્રદ્ધા છે.

છોકરાને જાત્રાસયમાં રાખવાથી કન્યા વહેલી મળવાનો સંભવ છે.

છોકરો પરણેલો છે માટે ઘેર રહીને અભ્યાસ કરી શકે તેમ નથી.

છોકરાને પરદેશ મોકલવો છે માટે જાત્રાસય મારફત સારી ઓળખ રજીસ્ટ્રેશીય મળે તેનો સંભવ છે.

મોઢું કેમ ગંધાય છે ?

• ફેટલીક વખત સાવ નહીં લાગતી બાળતોનું મહત્ત્વ પણ બહુ ભારે હોય છે. આપણા ગૃહપતિઓને બડી બડી વાતો કરવાની અને આંખે ઉડીને વળગે તેવી મોટી વસ્તુઓને જ લક્ષમાં રાખવાની ટેવ હોય છે. આપણે ખાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે આપણા છાત્રાલયમાં દર વરસે જે નવી ભરતી થાય છે તે વિદ્યાર્થીઓ ઘણી બાળતોમાં અચાન તેમ જ ખેદરદાર હોય છે. ભરતી થએલ વિદ્યાર્થીઓની ઉંમર ઉપર ઘણું દિવસ ભરેસો રાખવો નહિ. ઉંમરમાં ગમે તેટલા મોટા હોય તેમ જ ભણતરમાં પણ ગમે તેટલા આગળ વધેલા હોય છતાં શરીરની બાળતમાં તેઓ છેક જ બાળક હોય છે. તેમના અચાનને જ પરિણામે તેઓ ફેટલીએ વખત શરીરના નાના મોટા રોગોના ભોગ થઈ પડે છે.

અમારા છાત્રાલયમાં દર વર્ષની શરૂઆતમાં આ મુદ્દા ઉપર લક્ષ આપવાની પ્રથા છે. અમારા ગૃહપતિભાઈ નવા આવેલા વિદ્યાર્થીઓને તેમના શરીરધર્મો સમજાવવામાં તેમ જ તેનો અમલ કરાવવામાં જ. પોતાનો ઘણો ખર્ચ વખત ગાળે છે. અમલી કામ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ સાથે પ્રસંગોપાત વાતચીત તેમ જ વિદ્યાર્થીઓના હરતકિખિત પત્રોમાં સાદી ભાષામાં નાની નોંધો વગેરેના પ્રયોગો પણ કરવામાં આવે છે. મોઢું કેમ ગંધાય છે તે બાળતની તેથી જ એક નાનકડી નોંધ અમારા ગૃહપતિભાઈ માધવજીભાઈએ વિદ્યાર્થીઓ તરફથી પ્રગટ થતા 'વિદ્યાર્થી' નામના માસિકમાં લખી છે. ઉપરથી જોનારને તે નાની બાળત લાગે, છતાં આપણે ગૃહપતિઓ તો સમજી શકીએ છીએ કે તેનું મહત્ત્વ ભારે છે. એ આખી નોંધ અક્ષરશઃ અહીં ઉતારી છે.

હરભાઈ.

મોઢું ત્રણ કારણોને લઈને ગંધાય છે. (૧) આંતરડામાં મળ એકઠો થઈ સડો થવા લાગે ત્યારે; (૨) ખરાબ વસ્તુઓ જેવી કે કુંગળી, લસણું, તાડી, દારૂ, ખીડી, તમાકુ વગેરે ખરાબ વાસવાળી ચીજો ખાવા પીવાથી; (૩) દાંતથી ખરાબર નહિ કરવાને કારણે દાંત અને જીભમાંથી. આ ત્રણ પ્રકારની ગંધને લાલ ન્યાં ન્યાં મોટો જનસમૂહ એકઠો થયો હોય ત્યારે ત્યારે ઘણાને મળ્યો હશે જ.

નંખર એકવાળી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમાં ખેદરદાર રહેવાથી મોઈ વાર ઘણું બચકર પરિણામ સહન કરવાં પડે. આંત-

રડામાં એકલા થએલા મંગળી અનેક જાતના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. દુર્ગંધ એ પ્રથમ ચેતવણી છે; એનાથી ન ચેતીએ તો જરૂર પરિણામ આવે તે સહન કરવું જોઈએ. ઘણાખરા રોગોનું મૂળ આવા મળતો ભરાવો હોય છે.

નંખર ખીમ્મ અને ત્રીજાવાળી ગંધ દૂર કરવી સહેલી છે. એને માટે તો ઉપર જણાવેલ પદાર્થો ન ખાવા એ અને દાંતણું જરાખર અને નિરાંતે કરવું એ જ છે.

નંખર એકવાળી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે ખોરાક ખૂબ ચાવીને અને પચે એટલો ખાવો. જ્યારે ને ત્યારે જે આવ્યું તે ચોરવું નહિ. ખોરાક થૂંક સાથે મળી જઈ પ્રવાહી જેવો એકરસ થઈ જાય ત્યાં સુધી ચાવીને ગળે ઉતારવો. ભૂખ ન લાગી હોય ત્યારે રાત્રે અતિ મોડા અથવા ઉઝગરો કરવો પડશે એમ લાગે ત્યારે ન ખાવું એ સાફ છે. ઉપરાંત જમ્યા પછી જ્યારે જ્યારે તરસ લાગે ત્યારે ખૂબ પાણી પીવું. એક જગ્યાએ એસી રહેવા કરતાં હલન ચલન અને શારીરિક મહેનત પડે તેવાં કામો અથવા રમત રમવાની ટેવ પાડવી. આટલું કરવાથી સાધારણ ગંધ દૂર થઈ જશે. પરંતુ જો લાંબા વખતથી ચાલુ હોય તો લોહી સુધારવા માટે ડૉક્ટરની દવાની જરૂર રહે ખરી.

મા. ગો. પ.

નહોતું કીધું ?

ગૃહપતિ: “રામુ, અઢી તો થઈ ગયા છે, અને તું અહીં પધારીમાં લાંબો થઈને કેમ સૂતો છે ?”

રામરાય: “સાહેબ, મને બહુ જ પેટમાં દુખે છે.”

ગૃહપતિ: “દોઢ વાગ્યા સુધી કંઈ જ નહિ અને અત્યારે એકાએક પેટમાં દુખવા આવ્યું કેમ ? ત્યારે એમ જ દહેને કે શાળાએ જવાનું પેટમાં દુખે છે !”

રામરાય: “સાહેબ, હું આજે શાળામાં ગયો જ નથી.”

ગૃહપતિ: (સહેજ ભોંકા પડે છે) “કેમ ? શાળાએ જ નથી ગયો ?”

રામરાય: “નાથ, મને તો આજ સવારના આઠ વાગ્યાનું પેટમાં દુખવા આવ્યું છે.”

ગૃહપતિ: (ભોંકપ સાથે મૂંઝવણ લગે છે.) “આઠ વાગ્યાથી ? ત્યારે તે દવાખાનાના નેતાને કેમ ખબર ન કર્યા ? મને કેમ ન કહ્યું ? હું તો અગિયાર-વાગ્યા સુધી અહીં જ હતો.”

રામરાય : “ દવાખાનાના તેતાને મેં પેટમાં દુખવા આશ્યું કે તરત જ ક્યું હતું; અને તેણે મને પાંચ ટ્રીપાં પેનકીસરનાં આપ્યાં પણ હતાં. છતાં મને દર્દ મટ્યું જ નહિ ત્યારે હીરા સાથે મેં આપને ઓરડામાં કહેવરાવ્યું પણ આપ ઓરડામાંયે ન હતા અને ભવનમાંયે ક્યાંય ન હતા તેમ હીરાએ ક્યું.”

ગૃહપતિ : (માથું ખજવાળે છે. જરા મ્હેં લેવાઈ જાય છે. પણ બહાં-દુરી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે.) “ હા, હા, હું સહેજ બહાર ગયો હતો. વારૂ, પણ તો તો પછી ત્યારે આજે ભાત જ ખાવા હતા ને.”

રામરાય : “ સાહેબ, હું આજે જમ્યો જ નથી. પેટમાં દુખવા આશ્યું છે ત્યારથી આ પથારીમાં પડ્યો છું તે અહીંથી ખસ્યો જ નથી.”

ગૃહપતિ : (વધારે અસ્વસ્થ બને છે. વાત ફેરવે છે.) “ તારી સારવારમાં દોષ છે ? તેં કંઈ આ દોષી લીધાં કે નહિ ? ”

રામરાય : “ અગિયાર વાગ્યા સુધી હેમુ હતો. પછી તો એને સાળાનો વખત થઈ ગયો ને એ સાળાએ ગયો. એ હતો ત્યાં સુધી આ દોષી દસાની ઇચ્છા ન હતી, અને બારેક વાગ્યે ઇચ્છા થઈ ત્યારે અહીં મારી પાસે દોષ ન હતું. રાત્રમાં હેમુ આવશે ત્યારે કહીશ તેમ માનેલું પણ હેમુ આવ્યો જ નથી.”

ગૃહપતિ : (ફરજતું લાન જાગે છે અને વધારે મંઝવણ થાય છે. મંઝવણ ટાળવા વળી વાત બદલાવે છે.) “ કાલે રાત્રે શું ખાધું હતું ? ”

રામરાય : “ રોટલી અને શરૂ.”

ગૃહપતિ : (સહેજ તેજ થાય છે.) “ રોટલી કેટલી ખાધી હતી ? ”

રામરાય : “ આઠ. સવારે કંઈ લાચું ન હતું તેથી રાત્રે બહુ ભૂખ લાગેલી અને આઠ રોટલી ખાઈ ગયો.”

ગૃહપતિ : (રોડમાં આવે છે) “ એ જ તારું દુઃખ છે ને રામ ? તને ખબર તો છે જ કે તારી હોજરી ખરાબર નથી અને તને રાત્રે વધારે ખાધું પચતું નથી. છતાંયે તો રોટલી ખાખરી તે ? ”

રામરાય : “ સાહેબ, માફ કરો. મેં ખાધું તો મારું ક્યું હવે મારે જ ભોગવવું પડે છે ને ? મને બે દસ્ત આવી ગયા છે અને હવે ખૂબ ભૂખ લાગી છે. કંઈ આ દોષી મળે તો મારું.”

ગૃહપતિ: (મોટે સ્વરે) “ તે એ તો હવે કરાવશું જ ને ? એટલા માટે તો આવ્યો છું. પણ રાત્રે તારે રોટલો રોટલી ખાવાં જ નહિ એમ તને નહોતું કીધું ? ”

૨

ગૃહપતિ: “ હામુ, તું ક્યારની આટલી બધી ખૂમો કેમ પાડે છે ? મારાથી તો ઓફિસમાં કામ પણ કરી શકાતું નથી. ”

દામોદર: (વધારે ખૂમો પાડે છે.) “ મરી ગયો કે સાહેબ, મારાથી સહન નથી થતું. અંદર ખૂબ લગ્નદારા થાય છે. કંઈક કરોને સાધના’બ ! ”

ગૃહપતિ: (દામોદરની વધારે નજીક જાય છે.) “ પણ છે શું ? આટલી બધી રોડો શાની પાડે છે ? તને શું થયું છે તે ‘ સાહેબ મરી ગયો ’ કરે છે ? ”

દામોદર: “ અરે સાહેબ, આ મારો ગોઠણ તો જુઓ. પાકીને કેવો થયો છે ? મારાથી આ પગ આમે નથી થતો અને તેમે નથી થતો. અમલ પીડા થાય છે. ”

ગૃહપતિ: (દામોદરની છેક જ નજીક જાય છે અને જુઓ છે તો ગોઠણ ઉપર પૈસા જેટલો ભાગ પાકીને પીળા થઈ ગયો છે અને તેને લીધે આખા ગોઠણ ઉપર મોટો સોજો આવેલો છે.) “ અરે, આ શું થયું ? હજી કાલે તો કંઈ જ નહોતું અને આજે આ શું ? ”

દામોદર: “ સાહેબ, મને આ ત્રણ દિવસથી પાક્યું છે. ગઈ રાત્રે તો એટલા બધા લગ્નદારા થયા છે કે એક ઘડીની ઊંઘ પણ નથી આવી. ”

ગૃહપતિ: (સંકોચાય છે.) “ એમ ? ત્રણ દિવસથી પાક્યું છે ત્યારે તે મને વાત કેમ નથી કરી ? ”

દામોદર: “ સાહેબ, પરમ દિવસે હું તમારી પાસે લંગડાતો લંગડાને આવ્યો હતો. પણ તમે તો મારું કહેવું જ સાંભળ્યું નહિ. ”

ગૃહપતિ: (સહેજ ખીખવાનો ડોળ કરીને) “ એ બંને જ નહિ. તું આવ્યો હો અને તારું ન સાંભળું એ બંને જ નહિ ? હું ક્યાં હતો અને શું કરતો હતો ? ”

દામોદર: “ તમે ઓફિસમાં હતા અને કંઈક વાંચતા હતા. ”

ગૃહપતિ: “ હં બરાબર, હું કામમાં હોઈશ. આ તો એ તો પત્યું, પણ તે હજી પોટો કેમ નથી બંધાવ્યો ? ”

દામોદર: “ પાટો ક્યાંથી ને શેતો બંધાવું? આ તો હવે પાકીને ટશીયો થઈ ગયું છે. ”

ગૃહપતિ: (નીચે બેસે છે. જરાજર તપાસે છે તો પાકેલા ભાગમાં પસ લરપૂર લરાઈ ગયું છે. પોતે સહેજ ઝંખવાય છે.) “ હામુ, આ તો બહુ પાક્યું છે, ભાઈ! આને તો આપણે ડૉક્ટર પાસે લઈ જવું પડશે. આજ તો હવે મોઢું થઈ ગયું. કાલે સવારે જઈશું. ”

દામોદર: “ મારી રાત કેમ નીકળશે સાહેબ? મારાથી જરાય સહન નથી થતું. આને કપાવવું હોય તો અત્યારે જ કપાવો. ”

ગૃહપતિ: (વિચારમાં પડે છે. વાત બદલાવે છે.) “ આજને, એ તો હમણાં જ ડૉક્ટર સાહેબને પૂછવું છું અને હા કહે તો દવાખાને મોકલું છું. પણ આ આટલું બધું પાક્યું શી રીતે? ”

દામોદર: “ સાહેબ, આર પાંચ દિવસ પહેલાં ટેકરામાં રમવા ગયા હતા ત્યાં હું પડી ગયો. મારો ગોઠણ છોલાયો અને તેના ઉપર પાણી પડવાથી આ બધું પાક્યું. ”

ગૃહપતિ: (ઉત્સાહમાં આવે છે.) “ હં, ત્યારે એમ જ કહોને કે ભાઈ સાહેબનો જ વાંક છે? ”

દામોદર: “ સાહેબ, બધા છોડરા રમવા જતા હતા એટલે મારું મન પણ થઈ ગયું. ”

ગૃહપતિ: “ પણ તારું શરીર કેટલું દોઢળું છે તેનું તને જ્ઞાન નથી? સહેજ ઉતાવળો ચાલવા જાય છે ત્યાં તો લથડી પડે છે અને આ ઉંચા નીચા ટેકરાઓમાં ફૂટકા મારવા ક્યાં ગયો? ”

દામોદર: “ એ બૂલ થઈ ગઈ સાહેબ! અરર, જુઓ જુઓ, મને ચારકા આવવા લાગ્યા. ”

ગૃહપતિ: (ગુસ્સો બતાવવાનો પ્રયત્ન કરતો) “ તેં હાથે કરીને ક્યું છે તો હવે જીને કરીને ભોગવો. તારે આવી રમતોમાં ભાગ લેવો જ નહિ એમ મેં તને પહેલેથી નહોતું કીધું? ”

ગૃહપતિ: “ કેશુ, ગયા મહિનામાં તેં કેટલો ખર્ચ કર્યો? ”

કેશવભાઈ: “ કેમ સાહેબ, મને મોઢે નથી. ”

ગૃહપતિ: “હિસાબી રહેતા હતા કે તારા ખાતામાં ગયા માસમાં પાંચ રૂપિયા ઉધારેલા છે.”

કેશવલાલ: “હશે કદાચ.”

ગૃહપતિ: (ખીન્નદીન, હંશે શા માટે?) “ચોપડીઓના પૈસા તો તેની અગાઉના મહિનામાં ઉધારાયેલા છે; અને ચાલુ માસની શી તો હજી ભરી નથી. ત્યારે આ પાંચ રૂપિયા ખર્ચ્યા શામાં?”

કેશવલાલ: “સાહેબ, મેં બધા હિસાબ વિગતવાર રાખેલો છે. કહો તો વાંચી સંભળાવું.”

ગૃહપતિ: “હા તે મારે સાંભળવો જ પડશે. જા લઈ આવ.”

કેશવલાલ: “(પોતાના હિસાબની નોટ લઈને આવે છે અને વાંચે છે.)
“મારે આના ઘોડાગાડી: આઠ આના પોલિસને; ચાર આના નારતો; ચાર આના કપડો સંધાબ્યાં; ચાર આના ઘોડાગાડી; ચાર આના નારતો; બે રૂપિયા ચાર આના ચંપલ.”

ગૃહપતિ: “આ બે વખત ઘોડાગાડી અને બે વખત નારતો શાનો? આ વળી પોલિસને આઠ આના શા? અને ચંપલ તો હજી તે બે માસ પહેલાં જ લીધા હતા તેનું કેમ? નવા શા માટે લીધા?”

કેશવલાલ: “એનો મોઝો ઇતિહાસ છે સાહેબ, તમને કુરસદ હોય તો સંભળાવું.”

ગૃહપતિ: “મારે કુરસદ લેવી છે. આટલા બધા પૈસા આ રીતે ખર્ચાય તો પછી અમારે તમારા માળાપને જવાબ શો આપવો? અહીં આગળ અમે તમારા વાલી છીએ, અને તમે કેટલા પૈસા શા માટે ખર્ચો છો તેનું અમારે રાજરોજ ખરાખર ધ્યાન રાખવું જોઈએ.”

કેશવલાલ: “સાચી વાત છે સાહેબ, મારે આખા માસના ખર્ચનો ઇતિહાસ આપવો જ જોઈએ. તો સાંભળો.”

“પોલિસને આપેલા પૈસા રસ્તો ગતાવધાની શીના છે. બે વખતની ઘોડાગાડીના પૈસા ભૂલો પડ્યા પછી રસ્તો હાથ લાગ્યો ત્યારે છાત્રાસયથી ધણે દૂર હતો તેથી ગાડી કરીને આવવું પડેલું; અને એ જાનને વખત મોડું ખૂબ થઈ ગયેલું તેથી લાગેલી ભૂખ સમાવવા ચાર ચાર આનાનો નારતો દરેક પડેલો.”

“ ગયા મહિનામાં શહેરની અંદર તથા બહાર દૂર દૂર રખડવું પડ્યું તથા ભૂત પડી જવાથી જ્યાં ત્યાં ભટકવું પડ્યું તેના પરિણામે અંપલ વહેણ તૂટી ગયા અને આ ચોમામાના દિવસોમાં રસ્તામાં ખૂબ પથરા નીકળ્યા છે તેથી ઉધાડે પગે ચાલવું બેખમ ભરેલું છે માટે નવા અંપલ ખરીદ્યા સિવાય છૂટકા ન હતા.”

ગૃહપતિ: (ધીરજ ખૂટી ગઈ છે. સહેજ અસ્વસ્થ પણ થયા છે.)
“ અરે કેશુ, તું આ શું ગોટાળીયું બોલી ગયો ? ભૂતો શું અને પોલિસ શું ? એ બધું શું છે ? ”

કેશવલાલ: “ કેમ સાહેબ, શહેર બેવાની મનમાં છતાંસા બહુ તેથી અવારનવાર રગ્નના દિવસોમાં શહેરમાં ફરવા નીકળું છું અને રસ્તા વાદ નથી રહેતા તેથી ભૂતો પડું છું. એક વખત તો ક્યાંકક સાવ અગ્નિપ્રવા સ્થળમાં નીકળી ગયોતો તે પોલિસને આદ આના આપીને સાથે લેતો પડેલો.”

ગૃહપતિ: (જરા ચીઝાઈને) “ પણ તું એટલું બધું રખડવા રગ્ન વિના ગયો જ કેમ ? ”

કેશવલાલ: “ રગ્ન હોય ત્યારે જ ફરવા જઈ શકાય અને રગ્નના દિવસે તમને ખૂબ શોધું પણ તમે તો મળો જ નહિ એટલે પછી વગર રગ્નએ જતો. રગ્ન પડે તે પહેલાં રગ્ન લેવાનું ચૂકી જતો.”

ગૃહપતિ: (બોડો પડે છે. માથું ખમવાળે છે.) “ પણ એમ કંઈ દૂર દૂર ભાટકવા જવાય ? ક્યાંકક ગમે ત્યાં ચડી ગયો હો અને પત્તો ન ખાય તો પછી અમારે તમારા માગાપને મોડું શું બતાવવું ? ”

કેશવલાલ: “ હવે તો ઘણું ખર્ચ ફરી લીધું છે અને બેઠ પણ લીધું છે, એટલે રગ્ન વિના જવાનું નહિ બને.”

ગૃહપતિ: (ખીજ ચડે છે પણ ખૂબ ટીકા થઈ ગયા છે તેથી હવે ગરમી આવતાં વાર દાગે છે.) “ વાર વાર, તારી ભૂલને માટે તારે પરતાવો કરવો બેઠએ. જ્યાં સુધી શહેરથી પરિચિત ન થા ત્યાં સુધી તારે એટલાં શહેરમાં જવું જ નહિ એમ મેં તમને નહોતું કીધું ? ”

ચોરીઓ

સો સવાસો વિદ્યાર્થીઓવાળા હીકીક મોટા એવા સાર્વજનિક છાત્રાલયમાં વર્ષની શરૂઆતમાં ચોરીઓનો એક મોટો વા વાતો હોય છે. આજ એક જણનું ચોરાય તો કાલે બીજાનું; એમ રોજ ને રોજ કંઈ ને કંઈ ચોરી થયા જ કરતી હોય છે. આવી ચોરીઓના પ્રકારો પણ વિવિધ હોય છે. એક જણની સોય કે પેન્સિલ ચોરાય છે તો બીજાની ઘડીયાળ કે પૈસા પણ ચોરાય છે. નાનામાં નાની ચીજથી માંડીને મોટી વસ્તુઓ કે રૂપિયાનાં પાકીટો ચોરાય છે. આવી ચોરીઓની ફરિયાદો રોજ અનેક વાર ગૃહપતિ પાસે આવ્યા કરે છે અને તેને મૂંઝવ્યા કરે છે. નાની સોય ચોરનાર અને પૈસાનું પાકીટ ચોરનાર ચોરીની દૃષ્ટિએ તો એક સરખા જ ગુન્હેગાર ગણાય એટલે હાથ લાગે તેવા ચોરી કરનાર વિદ્યાર્થીઓને ઘણી વખત લગભગ એક સરખી સજા પણ થાય છે. આવી સજાઓના પ્રકાર ભલે જુદા હોય પણ ગુણમાં તે એક બીજાથી લાગ્યે જ ઉતરે તેવી હોય છે. ઘણી વખત તો પાકીટ ચોરનાર વિદ્યાર્થીને માર દંડ કે ગરતરશી જેવી જે કંઈ શિક્ષા થાય તે પેન્સિલ ચોરનાર વિદ્યાર્થીને મહેણાં કે દપકાની શિક્ષા કરતાં વધારે ઓછી નુકશાન કરનારી હોય છે. ઉપર ઉપરથી આપણને તે ભેદ કળાતો નથી પરંતુ વસ્તુતઃ એ ભેદ છે ને છે.

આવી ચોરીઓની વિચારણામાં તેમ જ ચોરીઓને ટાળવા માટે આપણે જે ઉપાયો અજમાવીએ છીએ તે ઉપાયોના નિર્ણયમાં આપણને ઉપયોગી થઈ શકે તેવા કેટલાક વિચારો કરવાની અગત્ય છે. આપણી પાસે જે જાતની ચોરીઓની ફરિયાદો આવે છે તે વસ્તુનઃ ચોરીઓ કહી શકાય તેવી ચોરીઓ છે કે નહિ; અને તેવી ચોરીઓના મૂળમાં ચોરી કરવાનો બદધરાદો કેટલા પ્રમાણમાં છે તે જાણવાની જરૂર છે. આ હકીકત આપણે જાણી લઈએ તો આજે આપણને જે ચોરીઓ દેખાય છે તે નદિ દેખાય; તેમ જ તેવી ચોરીઓ માટે આપણે જે પ્રકારની શિક્ષાઓનું શરણ લઈએ છીએ તેવી શિક્ષાઓ પણ નહિ કરીએ.

ચાલો આપણે વિચારીએ કે ભાતભાતની ચોરીઓ શા માટે થાય છે.

ચોરીનો સૌથી મોટો પ્રકાર અને જેને પરિણામે આપણાં છાત્રાલયોમાં ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં ચોરો આપણને હાથ લાગે છે, તે લિખારી-વૃત્તિનો છે. વિદ્યાર્થી ગમે તેટલા પૈસાદાર માતાપિતા ઓકરો હોય પણ

તેનામાં લિખારીવૃત્તિ જે પેસી મળેલી હોય છે તે વૃત્તિને લીધે નાની નાની વસ્તુઓ ચોરી લેવાની તેને એક કુટેવ પડી ગઈ હોય છે. આવી ચોરીની પાછળ કોઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થ સાધવાની કે કોઈ પણ પ્રકારની પોતાને પડતી તંગીની વૃત્તિ હોતી જ નથી. એક સારા એવા ગણુતા માથાપનો દોકરો પોતાના સાથીનું ચક્રચક્રતા હાથાનુ ચપ્પુ ચોરી લે છે. તેની પાસે ખીજાં જે ચપ્પુઓ તો છે; પરંતુ તેના લાઈમધના ચપ્પુનો હાથે તેને ખૂબ ગમે છે અને તેથી તેના લાઈમધની ગેરહાજરીનો લાલ લાઈ તેનું ચપ્પુ છડાવી લે છે. તેણે ધાર્યું હોત તો એવા જ હાથાનું ચપ્પુ તે ખરીદી પણ શકત, અને તેમાં તેનાં માથાપ આડાં આરત પણ નહિ. તેને ખીજા ચપ્પુની આવશ્યકતા પણ ન હતી. છતાંએ તે ચારે છે. ચોરે છે કારણ કે તેનામાં રહેલી વૃત્તિ લિખારીની વૃત્તિ છે. એક લિખારીની પાસે પોતે ખાઈ શકે તેટલું અનાજ હોય અથવા તો પોતાને જરૂરી જેટલાં કપડાં હોય, છતાં તે ખીજાં વધારે અનાજ અને ખીજાં વધારે કપડાં માટે વલખાં માટે છે. પોતાની પાસેની વસ્તુઓને સંતાડી રાખી તે ખીજા પાસે તે જ પ્રકારની નવી વસ્તુઓ માટે માગણી કરે છે, અથવા તો લાગ સાધીને કાંઈની ઉપાડી લેવાની પણ હિંમત કરે છે. સામાન્ય લિખારાઓની આવી જે વૃત્તિ હોય છે તેવી જ ગરાબર ઉપર કહેલા વિદ્યાર્થીઓની હોય છે. ખીજાની ઉપાડી લીધેલી ચીજની તેને કશી જરૂર નથી અથવા તે વાપરવા જતાં પોતાની ચીજો નકામી પડી રહેવાની છે તેનો તેને જરા પણ ખ્યાલ નથી. એ તો પોતાની હલકી વૃત્તિને આધીન થાય છે, અને ચોરી કરે છે.

ચોરીના ખીજા પ્રકારનું મૂળ ગરીબીમાં છે. ગરીબ માથાપનો છોકરો નાની નાની ચોરી કરતાં જરા પણ અચકતો નથી. આપણે ત્યાં ગરીબીની સાથે જ આળસ અને હરામ હાડકાપણું સમાજમાં પોવાય છે તેથી ગરીબ માથાપનો છોકરો તે બંને બાજોનો ભોગ થઈ પડેલો હોય છે. ગરીબીમાં પણ ગૌરવ માનવાની પ્રથા હોત, અને ગરીબીમાંથી નીકળી જવાનો એક માત્ર ઉપાય સતત ઉદ્યોગને માનવામાં આવતો હોત તો ગરીબ વિદ્યાર્થી આપણાં છાત્રાલયોમાં ચોરી કરતો ન માત્રુમ પડત; પરંતુ ઉદ્યોગ દ્વારા પોતાની ગરીબીનું સાદું વાળતો દેખાત.

ગરીબ માથાપનો છોકરો કેવી ચોરીઓ કરે છે? પોતે પોતાના ખીજા મિત્રોની સાથે જ નવાં પુસ્તકો ખરીદ્યાં છે; છાત્રાલયમાં આવીને લુપ્ત છે તો પોતાના મિત્રો પોતપોતાનાં નવાં પુસ્તકો ઉપર પૂઠાં ચડાવવા માટે

રંગબેરંગી ઠાગજો લાવેલા છે. પોતાનાં પુસ્તકો ઉપર પણ આવાં જ પૂઠાંઓ ચડાવવાં તેનું મન તો થાય છે પણ તેવાં પૂઠાં ખરીદવા માટે હવે તેની પાસે પૈસા નથી. પોતાનો ભાઈમંધ ક્યાંઈક આડો અવજો થાય કે તુરત જ તે એકાદ પૂઠું ઉપાડી લે છે તે દ્રંકમાં સંધરે છે.

શાળાના શિક્ષકે તમામ વિદ્યાર્થીઓને કંપાસની પેટી ખરીદી લેવાનું કહ્યું છે. આ વિદ્યાર્થી પાસે પેટી ખરીદ કરવાના પૈસા નથી. તેની નજીકમાં જ એક પૈસાદાર માળાપનો દીકરો રહે છે; તે ઉડાઉ પણ છે અને સાથે સાથે બેદરકાર પણ છે; અને ચીજ ખોવાઈ જાય પછી તેને શોધવાની બહુ કાળજી તે નથી કરતો પણ બીજાં કે ત્રીજાં જ દિવસે નવી ખરીદ કરી આવે છે. પેસો ગરીબ વિદ્યાર્થી તેના પડોશીની આ ટેવથી નાણીતો છે. પૈસાદાર વિદ્યાર્થીની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ તે તેની કંપાસપેટી ઉઠાવી લે છે, તેના ઢાંકણ ઉપર સુંદર અક્ષરે પોતાનું નામ લખી નાખે છે અને પછી દ્રંકમાં મૂકી દે છે. ચાર છ દિવસ પછી કાંઈ પણ પ્રકારના સંકાય.વિના તે પેટી પેટીનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

આ અને આવા બીજા પ્રકારો તે ગરીબાઈની ચોરીના છે.

ચોરીના ત્રીજા પ્રકારનું મૂળ માળાપોની ખોટી દમનનીતિમાં રહેલું હોય છે. ઘણાંએ માળાપોને એવી ટેવ હોય છે કે કારણ હો કે ન હો; પણ વાતવાતમાં પોતાના બાળકને ટોકવું અને બાળકની બ્યાજબી માગણીઓને પણ ન સ્વીકારવી. પોતાના છોકરાને એક ચીજની ખરેખર જરૂર છે; તે પોતે અપાવી શકે તેરી માળાપની સ્થિતિ છે છતાંએ 'તેની કશી જરૂર નથી.' 'તે વિના અક્ષાવતાં શીખો.' એવાં ઉપદેશવાક્યોથી માળાપ પોતાના બાળકને દબાવી દે છે. આવું બાળક ધીમે ધીમે તે તે વસ્તુઓ પરત્વે વધારે ને વધારે લોહુપ બનતું જાય છે. બાળક ખાવા બેસે; હજી તો તેણે પેટપૂરતું પણ ખાધું નથી હોતું ત્યાં તો ટોકટોક શરૂ થાય છે અને બાળકને બૂખ્યા રહીને ઉઠવાની ફરજ પડે છે. ઘરમાં એકાદ ચીજ લાવવામાં આવે છે; તે ચીજનો ઉપયોગ બાળક માટે જ થવાનો છે છતાં સેંકડો ચખત કરગર્યા પછી તેને તે નથી મળતી. છોકરામાં અધીરાઈ વધતી જાય છે અને દિવસે દિવસે તેનું મેળવવા માટે તે અસ્વસ્થ થતો જાય છે.

આવા વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાસયમાં વિધ વિધ પ્રકારની ચોરીઓ કરે છે.

વિદ્યાર્થી છાત્રાસયમાં આવે છે ભારે જુએ છે, કે તેના અનેક સાથીઓ

પાસે કાંડાની તેમ જ ખીસાની ધડીયાળો છે. ઘેરથી નીકળતી વખતે તેણે બાપા પાસે એક ધડીયાળની માગણી કરેલી; પરંતુ 'હમણાં પૈસા નથી.' અથવા તો 'ત્યાં સચવાય નહિ.' તેવા ખઠ્ઠાનાથી તેને ધડીયાળ મળેલું નહિ. છોકરો જે તે બાબતથી અસંતુષ્ટ તો રહેતો જ આગ્યો હોય છે; તેના મિત્રો પાસે તે ધડીયાળો જીએ છે અને પોતાની પાસે ધડીયાળ નહિ હોવાથી તેનો અસંતોષ અનેકગણો વધી પડે છે. એનાથી તે સહન નથી થતો. તેના મનમાં એવી એક ઉમ વૃત્તિ જન્મે છે કે તેની પાસે ધડીયાળ તો હોવું જ જોઈએ. પણ તે ક્યાંથી પોપે ? માથાપે આપ્યું નહિ; પાસે પૈસા નથી; જીવનમાં સંતોષવૃત્તિ કેળવાઈ નથી. બાળક હોવાથી મન ઉપર સંયમ તો ક્યાંથી જ આગ્યો હોય ? અતે તે એક યા ખીજા મિત્રનું ધડીયાળ ચોરી લે છે. પરિણામની તેને દરકાર નથી. એને તો એક વખત ધડીયાળના માલિક થવાની હોંશ હતી અને તે હોંશ પોતાની રીતે તે પૂરી પાડે છે.

છાત્રાલયમાં જપોરે નાસ્તા માટે ચેવડો મળવાનો છે. પોતાના લાગ પૂરતો તો તેને મળે જ છે. પરંતુ ઘેર હતો ત્યારે ચેવડો ખાવા માટે માથાપે વારંવાર ના કહેલી; ખાવા દે તો બહુ જ થોડો. ચેવડો તેને બહુ લાવે છે અને એક વખત તો ધરાધ ધરાધને ખાવાની તેને હોંશ છે. જપોરના તમામ વિદ્યાર્થીઓને પોતપોતાનો લાગ મળી જાય છે પછી થોડાએક ચેવડો વધે છે. આ વિદ્યાર્થીની નગર તેના ઉપર પડે છે. ગમે તે ઉપાયે કાંઈ ન હોય ત્યારે એ કાઠારમાં પહોંચે છે અને ચેવડાનું મોંદું પડીકું વાળી કાઢના અંદરના ખીસામાં સંતાડી શહેરના બગીચામાં એકલો ચાલ્યો જાય છે. દૂર દૂર ગોંદરી ઉપર એકલો બેઠો બેઠો ચેવડો ખાવાની મોજ માણે છે; અને પછી પાછો આવી પેટમાં દુખે છે માટે જમવું નથી એમ કહી નિરાતે સૂઈ જાય છે. આજે તેના સંતોષ અને આનંદનો પાર નથી. સંતોષ અને આનંદ ચોરીથી મેળવી શકાયો છે તેની એને પરવા નથી.

માથાપ, શિક્ષક કે ગૃહપતિની આવી દમનનીતિને પરિણામે તો બીજા અનેક પ્રકારની ચોરીઓ બને છે. ચોરીને લાગી જવું, ચોરીથી નાટક રીનેમા જોવાં, ચોરીથી ખાધ લેવું, ચોરીથી સૂઈ જવું વગેરે પ્રકારનાં કામો પણ ચોરીનાં જ કામો છે.

ચોરીનો એવો પ્રકાર તે ઉગ્રવૃત્તિનું પરિણામ હોય છે. આવી ઉગ્રવૃત્તિ માથાપના અતિ લાકડી બાળકમાં આવી હોય છે. જેમ જોરી

મુંજીવૃત્તિથી બાળકમાં ચોરી કરવાની ટેવ પડે છે તેમ જ, જોડા' લાડના પરિણામે જન્મતી ઉગાઉવૃત્તિથી પણ બાળક નાની નાની ચોરીઓ કરવા પ્રેરાય છે. માળાપને એકનો એક દીકરો હોય, સાધારણ રીતે પૈસે ટકે સુંખી હોય એટલે, પછી છોકરાના ઉછેર માટે આંધળા બનીને લાડે ચડી જાય. આવી પરિસ્થિતિમાંથી મોટો થઇને છોકરો છાત્રાલયમાં આવે ત્યારે તેની એ છુરી ટેવ તેની પાસે ચોરી કરાવે છે.

વિદ્યાર્થી વાળ રાખવાનો શોખીન છે. વાળ કપાવવા માટે, વાળમાં નાખવાનું તેલ ખરીદવા માટે અને વાળને ઝોળવાનો દાંતીયો ખરીદવા માટે તેને માસિક એક રૂપિયાથી દોઢ રૂપિયાનું ખર્ચ આવે છે. માળાપને તેવા ખર્ચની સામે કશો વંધો નથી; તેમને તે ખર્ચ નડતું નથી. પરંતુ છાત્રાલયનો આદર્શ સાદાઈનો છે. વળી સમૂહમાં એટલો વખત કાઢવો અને એટલાં સાધનો સાચવવાં આકરાં પડે છે. ગૃહપતિ કશું જ દબાણ નથી કરતા; પરંતુ તેલની શીશી ઢોળાઈ જાય કે મિત્રો વિનોદમાં વાપરી નાખે ત્યારે અથવા તો દાંતીયો ખોવાઈ જાય કે તૂટી જાય ત્યારે તાત્કાલિક જ ખરીદવા માટે પૈસા નથી આપતા. વિદ્યાર્થીની લાડવૃત્તિ ધવાય છે અને ઉગાઉવૃત્તિ જોર કરવા લાગે છે. તેલની શીશી તેમ જ દાંતીયો તેને જોઈએ જ જોઈએ. તે મેળવવા માટે ગમે તે ઉપાયો અજમાવવા તેનું મન આગ્રહ ધરે છે. આવો વિદ્યાર્થી પોતાનાં એકાદ મિત્રના ખીસામાંથી થોડાંએક પૈસા ઉઠાવી લે અથવા તો ખુદ ગૃહપતિના ટેબલમાંથી જ લાગ જોઈ જોઈતા પૈસા ઉપાડે તો તેમાં નવાઈ નહિ. વિદ્યાર્થીના ખીસામાં બે રૂપિયા પડ્યા હોય અથવા તો ગૃહપતિના ટેબલના ખાનામાં પચીસ પચાસ રૂપિયા પડ્યા હોય છતાં વિદ્યાર્થીના ખીસામાંથી કે ગૃહપતિના ખાનામાંથી આક બાર આંના જ ઉપડી જાય તેવા પ્રસંગોથી આપણે છાત્રાલયવાળાઓ ખૂબ પરિચિત છીએ.

આવા વિદ્યાર્થીને સાંજના ગામમાં ફરવા જવાની ટેવ તો હોય જ. ગામમાં જાય એટલે સીનેમાના શો કે બુઢુમરોના બુઢુના ખેલો ગમે ત્યાં ચાંસેતા જ હોય. તેની ઉગાઉવૃત્તિ તો તેની સાથે જ હોય છે. અને ઉગાઉવૃત્તિને પોપણ નં મળે તે તેને જરાય રચતું નથી હોતું. તેની પાસે પૈસા નથી. કાઢના તે ઉઝીના પૈસા લે છે અને સીનેમા કે બુઢુના એલો જોયે છૂટકા કરે છે. આ પૈસાં તેણે પાછા તો આપવા જોઈએ જ. તેની ઉગાઉવૃત્તિને લીધે ગામમાં કાઢ કાઢ દુકાનદારોનું દેવું પણ તેણે ક્યું હોય છે.

શુદ્ધપતિ પાસે આટલા બધા પૈસા માગતાં તેને સંકાય થાય છે. 'દેવું' ન ભરે તો ગામમાં જવાનું અને લહેર ઉઠાવવાનું બંધ થાય છે. પરિણામે તેણે કાંઈના તેટલા પૈસા ચોરો જ છૂટા. ચોરી છૂપીને સીનેમા જોવા માટે અથવા તો ગામના દુકાનદારોનું દેવું પતાવવા માટે ચોરી કરનાર વિદ્યાર્થીઓને આપણે ક્યાં નથી ઝાળખતા ?

વિદ્યાર્થીની અતૃપ્ત છાત્રાસાધ્વતિ એ પણ ચોરીનું એક મોટું કારણ હોય છે. આપણા સમાજની રચના એવી હોય છે, આપણી રૂઢિઓ અને રીતરિવાજો એવા તો કદંગ હોય છે, આપણી શિક્ષણપદ્ધતિ એટલી તો જૂની ધરેડની અને ખરાબ હોય છે કે બાળકની સ્વાભાવિક એવી છાત્રાસાધ્વતિ કદિ પણ સંતોષાતી જ નથી. તાલીમની બાબતોમાંથી છાત્રાસાધ્વતિ અતૃપ્ત રહેતી જાય છે તે મોટામાં મોટી બાબતમાં પણ તેને સંતોષાવાનો અવકાશ મળતો જ નથી. છાત્રાસાધ્વતિ કાંઈની કદિ દબાવી દાખી રાકાતી જ નથી. છાત્રાસાધ્વતિ એ એક એવા પ્રકારની સ્વાભાવિક અને ઉપર મનોવૃત્તિ છે કે જેને દબાવવાથી અનેક જાતના નુકસાનકારક પરિણામો નીપજે. ચોરી તો શું પણ અનેક જાતના ગુન્હાઓ આ છાત્રાસાધ્વતિની અનુસિતું પરિણામ હોય છે.

આવી અતૃપ્ત છાત્રાસાધ્વતિથી જે ચોરીઓ થાય છે તેનાં દંડોતો આપવાની જરૂર નથી. કાંઈ પણ પ્રકારની નવી ચીજ પોતાના કાંઈ પણ સાથી પાસે વિદ્યાર્થી જુએ છે કે તુરંત જ તેની છાત્રાસાધ્વતિ જાગે છે, તેવી નવી ચીજ તેને તો મળવાની નથી; તેને સાથી તેને જોવા તોડવા અને નીરખવા આપતો નથી; એટલે પછી તેણે કાંઈક વળત તે ચીજ અથવા તેની જ બીજાની ચીજ ચોરે જ છૂટકા.

આપણાં છાત્રાસયોમાં આપણે ધણાએ એવા દાખલાઓ જોયા છે કે જેમાં ચોરાઈ ગયેલી ચીજ સાચતાથી પાછી મળે જ નહિ. લાંબી તરી, તે હાથ લાગે છે, અને મૂળ માલિકને કશા ખપની રહેતી નથી.

આવી અતૃપ્ત છાત્રાસાધ્વતિથી જે ઘણી ચોરીઓ થાય છે તેના એક મહત્વના કારણ તરીકે જાતિય પ્રશ્નની છાત્રાસાધ્વતિ અતૃપ્તિ ગણાવવામાં આવે છે. ઘણાએ સમર્થ માનસશાસ્ત્રીઓનો એવો અભિપ્રાય છે કે જે અનેક પ્રકારની ચોરીઓ કિશોરો અને કુમારો કરતા હોય છે તેનું કારણ જાતિય પ્રશ્નની બાબતમાં અતૃપ્ત રહી ગયેલી છાત્રાસાધ્વતિ હોય છે. આ ત્રિપંચની

હીડી ત્યાર્યામાં આપણે અહીં નહિ ઉતરીએ. પણ આવા પ્રકારની અતૃપ્ત શ્રદ્ધાસાધરણને પણ નાની મોટી ચોરીઓનું એક કારણ ગણવામાં દુશી પાંધો નથી.

ઉપર આપણે ચોરીઓના થોડાએક પ્રકારો જોયા. એવા પ્રકારોના મળમાં રહેલાં કારણોના નાશથી જ ચોરીઓનો નાશ કરી શકાય છે.

હરભાઈ.

વાતચીત

છાત્રાલયમાં રસ લેનાર એક અતિથિ એક વખત અમારા આંગણે ચડી આવ્યા હતા. વાત ચાલતાં ચાલતાં છાત્રાલય ઉપરની સીધી વાત ઉપર ચડી ગયા. તેમાંની કેટલીક નોંધવા જેની અહીં નોંધું છું.

અતિથિ: “ તમે તમારા છાત્રાલયની શરૂઆત કેટલા વિદ્યાર્થીથી કરેલી ? ”

હું: “ પાંચ વિદ્યાર્થીથી.”

અતિથિ: “ ત્યારે તો શરૂઆતમાં તમે છેદ જ નાનું મકાન ચણાવ્યું દુશો ? ”

હું: “ ના હ. શરૂઆતમાં અમારે મકાન હતું જ નહિ. શરૂઆતમાં મકાન હોવું એ અગત્યનું નથી જ.”

અતિથિ: “ કેમ ? મકાન વિના રહેવું ક્યાં ? અને છાત્રાલય શરૂ કરવું હોય તો મકાન તો પહેલેથી જ બાંધવું જોઈએ ને ? ”

હું: “ એ ખ્યાલ જ ખોટો છે; ઘણી વખત તો હાનિકર્તા પણ થઈ પડે છે. અમે અમારા છાત્રાલયની શરૂઆત બાકાના મકાનથી કરી હતી. આપણે ત્યાં આજે એક એવી માન્યતા પ્રવર્તે છે કે પોતાના ઘરના મકાન વિના છાત્રાલય શરૂ કરી શકાય જ નહિ. એટલા માટે તો નાતવાળાઓ છાત્રાલયનો વિચાર જ મકાનથી શરૂ કરે છે; અને ખીખ જ્યાં વિચારોને એક કારે રાખી મકાન માટે ફંડ પણ ઉઘરાવવા માંડે છે.”

અતિથિ: “ એમાં ખોટું શું છે ? મને તો એ વાત આજ્ઞાની લાગે છે. પહેલેથી જ પોતાનું મકાન થઈ ગયું હોય તો પછી મકાનની કાયમ માટેની ચિંતા મટે. અને વળી મકાન બંધાઈ ગયું હોય એટલે પછી છાત્રાલય એટલું કાયમી થઈ ગયું સમજાયું.”

હું: “ મને એ વિચારસરણી જ દોષિત લાગે છે. છાત્રાલય શરૂ

કરનાર માટે મહત્વનો વિચાર છાત્રાલયના કેળવણી વિષયક આદર્શનો હોવો જોઈએ. એ નક્કી થયા પછી એ આદર્શ પોતાનો કરીને સર્વસ્વ ત્યાગીને છાત્રાલયમાં બેસી જનાર કુકારી દિલનો ગૃહપતિ હોવો જોઈએ. આ બે બાબતો હસ્તગત થયા પછી છાત્રાલય ખોલવામાં આવે પછી બંને તે ધર્મશાળામાં રાફ થાય તો પણ એવું છાત્રાલય આગળ જતાં એક સાચી કેળવણીની સંસ્થા બની જવાનું છે. બાકી મદ્રાસથી રાફ થનાર છાત્રાલય કેટલીક વખત ભવિષ્યમાં કાંદનારાઓ માટે એક મોટા બોજ સમાન થઈ પડે છે. 'છાત્રાલયનું પોતાનું મદ્રાસ છે અને મોટું એક ફંડ છે માટે હવે તેને રાફ તો રાખવું જ જોઈએ એ' મનઃસ્થિતિ ઉભી થાય છે; અને સડી ગએલા અંગને પણ સંમત સરીરના હિતની ખાતર કાપી નાખવાને બદલે સાચી રાખવાની વૃત્તિ જન્મે છે. ચાલિ માટે, સમાજ માટે અને ખુદ વિદ્યાર્થીઓ માટે પણ આવી સ્થિતિ તુકચાનકારક ગણાય. "

અતિથિ: " તો પછી ફંડની ખાખતમાં તો આપ મારી સાથે સંમત છો ને ? "

હું: " આપના શા વિચારો છે ? "

અતિથિ: " મદ્રાસ આપણે પહેલેથી ન કરીએ એ તો જાણે કે હીક. વખત જતાં છાત્રાલયની સ્થિતિ સારી થાય તો પોતાનું મદ્રાસ તો પેાતે બનાવી સફરે એ તો વાત સાવ કઠી નાખવા જેવી નથી. પણ છાત્રાલય શાંતિથી ચાલે અને કાંદનારાઓને પાછળથી હમેશની ઉપાધિ ન રહે એટલા માટે રાફઆનથી જ રાફ એવું બહોળ તો એકદમ કરી લેવું જ જોઈએ ને ? આ વિષયમાં તો મને કાગે છે કે તમે સંમત હશો જ. "

હું: " ના જી. હું અહીં પણ સંમત નથી. હા, મદ્રાસને માટે રાફ આતથી પૈસા ન ઉધરાવ્યા હોય તેથી સામાન્ય બહોળમાં પૈસા એકઠા કરી રાફ એ સહેલું બને છે. અને એટલા માટે કેટલાક આગેવાનો કુનેહ વાપરીને પહેલું રચાવી બહોળ એકઠું કરી લે છે. આ સ્થિતિ પણ બહુ ધ્રુવજવા જેવી નથી. જો કે મારા આ વિચારોની સાથે આપના જેવા ધણા અસંમત છે અને હશે, પરંતુ હું તો મારા વિચારો કહું છું. "

અતિથિ: " આપના વિચારો જાણવા હું ઉત્સુક છું જ. સંમત થવું કે અસંમત થવું એ તો પૂરા વિચારો જાણ્યા પછી કહી શકાય. પણ કહો તો ખરા કે રચાવી બહોળ શા માટે ન કરવું ? "

હું: “ એનું કારણ તો એમ છે કે સ્થાયી ફંડથી માણસ બેરીકર બને છે. પોને જે કામ કરતો હોય છે તે કામના ખર્ચ માટેની જવાબદારી જો તેને માથે ન રહે તો ખર્ચ કરવામાં તેમ જ કાર્ય કરવામાં તે થોડો ધણો પણ બેદરકાર રહી જાય એ મનુષ્યસ્વભાવ છે. આ સ્વભાવને અપવાદો બહુ જ થોડા. આને બદલે સંસ્થાના કાર્યવાહકો પોતાના કાર્ય ઉપર જ નિર્ભર રહેતા હોય અને એ કાર્યની જ કિંમત ઉપર સમાજ પણ પૈસા આપતી હોય તો સંસ્થામાં જે પ્રકારનો પ્રાણ-જે પ્રકારની નીતિના રહે તે સ્થાયી ફંડથી ચાલતી સંસ્થામાં દિદિ પણ ન રહી શકે. વળી સ્થાયી ફંડનું એક પરિણામ એ પણ આવવાનો સંભવ છે કે કાર્યવાહકો અંદર અંદર તકરારે ચડે અને સ્થાપકો કે ટ્રસ્ટીઓ સત્તાના લોભી અને સત્તાના મદવાળા બને. આ પરિસ્થિતિ પણ કેળવણીની કામ પણ સંસ્થા માટે લાલ-દાયી ન ગણાય. હું કહું છું તે બધું સંસ્થાઓમાં ચાલી રહેલું હોય છતાં આપણે તેને પારખી ન શકીએ તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે, કારણ કે આપણી આંખ એ રીતે જોવાને ટેવાયેલી જ નથી. માટે જ કહું છું કે મારા વિચારો સાથે સંમત થનારા ધણા ઓછા મળવાનો સંભવ છે.”

અતિથિ: “ તમારી વાત છેક કાઠી નાખવા જેવી નથી જ. છતાંયે મને હજી એમ તો લાગ્યા જ કરે છે કે સંસ્થાઓએ સ્થાયી ભંડોળ રાખવામાં કશો જ વાંધો નથી. વારૂ, હવે આપને એક ખીજો સવાલ પૂછું ? ”

હું: “ જરૂર પૂછો.”

અતિથિ: “ આપને ત્યાં ગૃહપતિની શી વ્યવસ્થા છે ? આપ પોતે ગૃહપતિના કામ ઉપરાંત ખીજું શું કામ કરો છો ? ”

હું: “ હું પોતે એકલો ગૃહપતિ જ છું. અમારી સંસ્થામાં એવો નિયમ છે કે ગૃહપતિ થાય તેણે ખીજું કશું કામ કરવું જ નહિ. એક ખીજી વાત પણ જણાવી દઉં. અમારા છાત્રાલયમાં અત્યારે સો જેટલા વિદ્યાર્થીઓ છે. તેમને રહેવા માટે અમે ત્રણ ભુદાં નિવાસગૃહો રાખ્યાં છે; અને એ ત્રણ ઉપર એક એક સ્વતંત્ર મારો જેવો જ ગૃહપતિ રાખવામાં આવેલ છે.”

અતિથિ: “ આ તો વધારે પડતી જ્ઞાન દહેવાય. એક તો આખા દિવસને માટે ગૃહપતિ રાખવો અને તે પણ ૩૦-૩૫ વિદ્યાર્થીઓ દીઠ એક એક ? માફ કરજો સાહેબ, પણ તમારો આ વિચાર મારે ગળે ઉતરી શકે તેમ મને નથી લાગતું. હું તો શિક્ષકનું કામ કરતો હોય તેવા મુંદર અને

કામદા માણસને ગૃહપતિ રાખવાના મતનો જ છું. પરંતુ ધારો કે સ્વતંત્ર અને આખા દિવસના કામ માટે ગૃહપતિ રાખવાના વિચારમાં સંગત થાઉં તો પણ ત્રણ ત્રણ ગૃહપતિ રાખવાનો વિચાર તો મને ઉઠાઉં લાગે છે.”

હું : “હા, ઉપરથી વિચાર કરતાં તેમ જરૂર લાગે તેવું છે. પણ એનું કારણ તો એમ છે કે આપણે છાત્રાલયની વિચારણા શુદ્ધ કેળવણીની દૃષ્ટિથી કરી શક્યા જ નથી. છાત્રાલયને આપણે બહુ બહુ તો સુંદર અને વ્યવસ્થિત વીંછી ગણીએ છીએ. આવી વીંછીની ઉપર ગૃહપતિને આપણે એક સમજી વ્યવસ્થાપક તરીકે મૂકીએ છીએ. પણ આ વિચાર હવે બદલાવો જોઈશે.

“આપણા વિદ્યાર્થીઓ શાળાઓમાંથી જે મેળવે છે તેના કરતાં અનેક-ગણ વધારે ઘર અને હવે ઘરનું રથાન સાચવી રહેલાં આપણાં છાત્રાલયોમાંથી મેળવે છે. જ્યાં આપણે વિદ્યાર્થી દિવસના શાસન લઈ રહ્યો છે, અને એ શાસન વાટે અનેક પ્રકારના પ્રાણ પી રહ્યો હોય છે તે કેદાણુને આપણે કેવળ એક વીંછી જેવું સ્વરૂપ આપી દઈએ તો તેમાં ભાવિ સમાજને ભારે નુકસાન થવાનું છે. આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં ધરોને અને ધરોના જેવાં ગણાવા મથતાં છાત્રાલયોને શાળા મહાશાળા કરતાં પણ અનેક-ગણ વધારે મહત્ત્વ આપવું ઘટે છે. વિદ્યાર્થીના સાચા કેળવનાર શિક્ષક નહિ પણ માળાપ અને આપણી જેવા ગૃહપતિઓ છે તે વાત હવે તો સમજી જવાના દિવસો આવ્યા ગણાય. તમે આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરશો તો તમને હવે દેખાશે કે સારા એવા છાત્રાલયને એક નહિ પણ વધારે ગૃહપતિઓની આવશ્યકતા રહે છે. આવા ગૃહપતિઓ સામાન્ય શિક્ષકના કરતાં પણ વધારે લાયકાતવાળા હોવા જોઈએ. શાળાનો શિક્ષક છુદ્ધિનો જીવ હશે તો ચાલશે પણ છાત્રાલયના ગૃહપતિમાં તો જોને આપણે ચારિત્ર્ય-શીલતા કહીએ છીએ તે હોવું જોઈએ. તેનામાં એકલું જ્ઞાન કે એકલો વ્યવહાર હશે તે નહિ પાડવે. આવા માણસ શિક્ષકના કરતાં પણ વધારે કિંમતી હોય છે. માટે જ કહું છું કે ગૃહપતિની લાયકાત પણ શિક્ષકના કરતાં વધારે હોવી જોઈશે.”

સ્વયંસ્ફુરિત નાટ્યપ્રયોગો

એક છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓએ નાટ્યપ્રયોગો કરવાનો વિચાર કર્યો. કંઈક વસ્તુ માટે મને પૂછવા આવ્યા. મેં તેમને બીજી જ સલાહ આપી...

કંઈ પણ સંવાદોને ગોતવા પાછળ સમય અને શક્તિ ખર્ચવાને બદલે મેં તેમને સ્વયંસ્ફુરિત નાટ્યપ્રયોગો ભજવવાની સલાહ આપી.

નાટ્યપ્રયોગોને દિવસે હું હાજર રહ્યો હતો.

અક્ષયત આ વિદ્યાર્થીઓ આ જાતના પ્રયોગ માટે તદ્દન તાંજા અને ખીનઅનુભવી હતા, છતાં એકંદરે જેટલા પ્રયોગો ભજવાયા તે જોયા પછી હાજર રહેલાઓ સર્વેએ પોતાનો સંતોષ જાહેર કર્યો. શરૂઆતમાં વિદ્યાર્થીઓને એમ લાગતું હતું કે તેઓ નિષ્ફળ જશે; પરંતુ પ્રયોગો પૂરા થયા પછી તેમનામાં પણ આશા પ્રગટી અને આવા પ્રયોગો ખૂબ સફળતાપૂર્વક ભજવી શકાય તેમ તેઓનો પણ અભિપ્રાય બંધાયો.

આપણાં છાત્રાલયોમાં નાટ્યપ્રયોગ ભજવવાની પ્રથા ચાલે છે. આવા પ્રયોગો પાછળ વિદ્યાર્થીઓનાં સમય શક્તિ ખૂબ ખર્ચાય છે અને કૃત્રિમતા પણ ઘણી પોષાય છે. જ્યારે સ્વયંસ્ફુરિત પ્રયોગો ભજવવામાં સમય શક્તિની દરકાર થાય છે, નાટકીયા કૃત્રિમતા ટાળી શકાય છે, વિદ્યાર્થીઓની છુદ્ધિશક્તિ ખીસે છે, અને તેમનામાં તાત્કાલિક વિનોદશક્તિ પ્રગટે છે.

આ પ્રયોગ હરેક છાત્રાલયવાળાઓએ અંગમાવવા જોવો છે. માત્ર આવા સ્વયંસ્ફુરિત પ્રયોગો વખતે વ્યવસ્થા જાળવવી આશરી હોય છે તેથી તે ભાગ્યે જ પહેલેથી જરા વધારે કાળજી લેવાય તેવી પેરવી ગૃહપતિએ કરવાની રહે છે.

નાટ્યપ્રયોગોથી વિદ્યાર્થીઓમાં અભિનય શક્તિ ખીસે છે; પરંતુ તે સાથે જો આવા પ્રયોગો વિદ્યાર્થીઓની પોતાની છુદ્ધ મુજબના હોય તો તેઓ પોતાના સાચા સ્વરૂપમાં ખીલી ઉઠે છે.

હરભાઈ.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીએ : પંચદેશના બે શિક્ષક.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. બીજાભાઈ ગોપાળજીએ છાપું અને તુલસી દસિંહપ્રસાદ કાવિદાસ બટ્ટે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થુ

૧૯૩૦

અંક ૮ મો

ઓગસ્ટ

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

જીવણી પરરક્ષણને ધિક્કારે છે,
સ્વરક્ષણને ચાહે છે.

જીવણી પરાધીનતા તોડે છે,
સ્વાધીનતા પામે છે.

જીવણી નમ્રતાને ફિક્કરી ગણે છે,
પ્રમારીમાં રાચે છે.

જીવણી મુરખીવટ નથી વાંચતી,
સમાનધર્મ મૈત્રી શોધે છે.

જીવણી દયાને ધુત્કારી કાઢે છે,
પ્રેમ પાછળ ગાંડી થઈ ધૂમે છે.

દયા

દયા રાજનારને માટે દયા એ સદ્ગુણ છે; પરંતુ જેની દયા ખાંધએ તેના ઉપર હમેશાં તે ઉપદ્રવક જ બને છે તેવું નથી હોતું. સામા માણસની દયા ખાવાથી ઘણી વખત આપણે તેનું અપમાન કરીએ છીએ; અને પછી ધીમે ધીમે તે જ દયા તેને નુકશાન કરનારી પણ નીવડે છે.

દયા એ ઘણી વખત ખુશામતનો એક પ્રકાર થઈ પડે છે. જેમ ખુશામત કરવાથી સામો માણસ બગડે છે તેવી જ રીતે દયાથી પણ બગડે છે. એટલે દયા એ એક નતની સૌમ્ય ખુશામત છે તેમ કહીએ તો ખોટું નથી. અહીં જ દયા અને પ્રેમનો ભેદ રહેલો છે.

દયા યથાકળે શોભે જારી, પણ એ તો ક્ષમાનો પ્રકાર હોય ત્યારે. આપણું અપમાન કરનાર ઉપર અથવા તો આપણું બગાડનાર ઉપર આપણે દયા કરીએ છીએ તે દયા ક્ષમાનું રૂપ છે. આપણું ખૂડ કરનાર ઉપર આપણે ચીકાણએ નહિ, આપણું ખરાબ ધ્વજનારને આપણે ઉદારતાથી હસી કાઢીએ, આપણો દુશ્મન હોય અને તેનું ખૂડ કરવાનો અવકાશ આપણા હાથમાં આવીને પડ્યો હોય તેવે ટાણે પણ આપણે તેના ઉપર દયા કરી જઈએ, એ બધાય ક્ષમાના પ્રસંગો હોય છે. પરંતુ આપણે ઉઘાડી આંખે દેખતા હોઈએ કે આ વખતે દયા ખાતી એ સામી વ્યક્તિનું અહિત કરવા ખરાબ છે તેવે વખતે દયા દુશ્મન બની જાય છે. આવી દયાએ બાળકોને લૂંટાં પાંગળાં બનાવ્યાં છે; તરુણોને અવળે માર્ગે જવા દેવામાં મદદ કરી છે; અને જેના જેના ઉપર આવા પ્રકારની દયાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હોય છે તે બધાંયને પરાધીન અને પરતંત્ર બનાવ્યાં છે. માગાપોની આવી દયા બાળકોને શરીર અને મનનાં રાગી બનાવે છે; શિક્ષકોની આવી દયા તેના વિદ્યાર્થીઓને પરાવલંબી બનાવે છે અને શૂદ્ર-પતિઓની આવી દયાના કારણે જ છાત્રાલયમાં આજસ અને પ્રમાદ પોલાય છે.

દયા ઘણું જ સક્ષમ હથિયાર છે. ખીજના લક્ષા માટે તેને વાપરતાં ખૂબ વિચાર કરવો પડે છે. જે માણસ કેવળ નિરવાઈ બની શકે, તે જ માણસ દયાનો પ્રયોગ કરવાનો અધિકારી બની શકે.

જમાણ પછી હાથ ધોવાની કાળજી

જાનાલયોમાં શું કે ઘરમાં શું, જમ્યા પછી હાથ ધોવામાં નાનાં માણસો ધણી ઉતાવળ કરે છે, કેટલીકવાર બેઠકર પછી રહે છે. આમ થવાથી હાથમાં મેલ ઘણો જામતો જાય છે. બે આંગળાં વચ્ચેના ખાડામાં, નખની પોલાણમાં તથા નખના મૂળમાં કચરો જામીને સડે છે. ખસ શુભડાં વગેરે એ મેલ દ્વારા ઉભાં થાય છે. જમીને હાથ લૂછવાનું સાધન ઘણે ભાગે ધોતીઉં જ હોય છે તેથી ધોતીઉં ગંદું થાય છે. જમણમાં મોટે ભાગે હળદર, ઘી, તેલ વગેરે વપરાય છે તેથી ચીકણા અને પીળાશનું મિશ્રણ હાથ ઉપર ઠીક ઠીક કરતું જાય છે.

શાય પછી જેમ હાથ ધોવાની ખૂબ કાળજી રાખવી જોઈએ, તેટલી જ બહારે તેથી પછી વધારે કાળજી જમ્યા પછી હાથ ધોવામાં રાખવી જોઈએ.

(૧) હાથ ધોવા માટે સારી માટી, ધૂળ કે સાણનો પ્રયોગ અવશ્ય રાખવો જોઈએ.

(૨) હાથ ધોવામાં પાણીનો લોભ યવો ન જોઈએ. નળમાં પાણી ન મળવાને લીધે, કૂવામાંથી પાણી સોંચવાની મહેનત અથવાવવાને લીધે, પાણી ભરવા માટે બે ડગલાં આગળ જવાની મહેનત કે સમય અથવાવવાના કારણે અગર વારસરની હાથ ધોવાના હોય ત્યાં પાછલા માણસની ઉતાવળને લીધે યુવાનો પૂરતું પાણી હાથ ધોવામાં વાપરતા નથી. તે માટે જે તજનીજ શક્ય હોય તે ગૃહપતિએ કરવી જોઈએ.

(૩) દરેક વિદ્યાર્થીએ હાથ લૂછવાનો રૂમાલ જુદો રાખવો જોઈએ.

(૪) હાથ લૂછવાનો રૂમાલ વખતોવખત ધોવડાવવો જોઈએ.

(૫) ધોએલો હાથ લૂછ્યા વગર એ હાથ સાથે ચોળાને કે લીનાશને મોઢે કે કાંડે ચા તો પગ પર ફેલાવીને હાથ ડોર કરવાની ટેવ તણ દેવી જોઈએ.

(૬) દિવસે હાથ ધોવામાં જેટલી સંભાળ રખાય તેના કરતાં રાત્રે ધોવામાં વધારે સંભાળ રાખવી જોઈએ.

(૭) ઘણા લોકો હાથ ધોતા પહેલાં ચાળીમાં પીરસેલું મીઠું હાથના ટેરવા ઉપર લગાડે છે અને એ રીતે સ્વચ્છતા સાધે છે.

(૮) ઘણાં ઘરોમાં જમી રહ્યા પછી જાનરોનો લોટ ચપટી ચપટી સોને આપવામાં આવે છે. તે લોટથી હાથની સ્વચ્છતા સાધવામાં આવે છે.

(૯) જે ઘેર લીધું શેઝ ખાવાનો રિવાજ હોય છે ત્યાં લીધુનાં છોતરાંથી હાથને ભોજનને અંતે સ્વચ્છ કરવાની પ્રથાલિકા હોય છે. •
 ૧૦ યોગ દિવસ જમી રહ્યા પછી છાત્રોના હાથની સ્વચ્છતાની પરીક્ષા થતી રહે તો કોઇ પણ એક રીત એ છાત્રાલયમાં પ્રચલિત થયા વગર નહિ જ રહે.

તા. ૨૪-૭-૩૦

પાઠશુ

કલ્યાણુરાય ન. જોષી.

ગૃહપતિનું આંગણું

: ૧ :

આંગણું ન્હાનકડું હતું પણ ચોખ્ખું હતું. ન્હાના ન્હાના ક્યાનઓમાં થોડાક ઝુલ્હોડ વાગ્યા હતા. જે ઝાડ હતાં એક આસોપાલ્લવ ને એક ખોર-સહી. ખન્ને ઝાડ હજી બાળક હતાં, પણ યોગ્ય સંભાળ ને ચાકરીને પરિણામે ઠીક વનખ્યાં હતાં અને પવન વાતો ત્યારે પોતાનાં ગુચ્છાદાર માથાં હલાવી ધરવાસીઓને ચમ્મર કરતાં હતાં. એક નાળુક ચોતરાં હતો. ગૃહના કામકામથી નિવૃત્ત રુદ્ધ ગૃહપતિ ઘેર આવતા ત્યારે શાંત મને ગૃહપતિ અહીં બેસતા. કોઇ અંદની રાત્રે આ ચોતરાની આસપાસ ગૃહપતિનો વાર્તાલાપ થતો અને વિદ્યાર્થીઓની મિજલસ જનમતી. થોડ થોડ વાર કોઈ અભ્યાસશીલ વિદ્યાર્થી પોતાના તોફાની દોસ્તોથી કંટાળી આ ચોતરા પર આવી બેસતો અને એક ચિત્તે અહીં વાંચી શકતો. આંગણું ગૃહપતિના ધરતું હતું, ગૃહપતિનું ન હતું.

: ૨ :

આંગણું ઠીક ઠીક મોડું હતું. એક બાળુ ગૃહપતિનું ઘર હતું અને ત્રણ બાળુ કાંટાળા તારની અક્કડ વાડ હતી. દરવાજો પાટિયું હતું : "રત્ન સિવાય અંદર આવવું નહિ." આંગણમાં એક બાળુ નાનામોટા પાંચ ૭ ખાટલા પજા હતા. એની જ બાળુમાં થોડુંક લાંગણું ફર્નિચર પડ્યું હતું. એક તરફ જે ચાર દોર બાંધેલાં જણાતાં. તે પર પતરાંનું છપ્પર હતું. છપ્પર મંડું હતું. દોરનાં છાણુમતર વળાઈ વળાઈને ત્યાં ખાડા પજા હતા. ફળિયામાં એક દોર નજા હતો અને ત્યાં જે ચાર પચસ પડ્યા હતા. દોળાતા પાણીની યોગ્ય વ્યવસ્થાને અજાણે સાણુવાળા પાણીનાં ખાગોચિયાં ત્યાં ભરાતાં ને ગૃહપતિનાં નાગોડિયાં આગકો તે ખૂંદતાં. આસપાસ બીના-

શને લીધે ખડ ઉગી ગયું હતું. મોદજાશ રીક રીક હતી પણ ત્યાં કાંઈ પાત્રો રાકાય તેમ ન હતું, કેમ કે મૃદપતિ સાહેબનાં દોર વાવેલું કે ઉગેલું ખાઈ જતાં કે ખૂંદી નાખતાં. એક ગાજુએ મેંદી ઉગીને ઝાડ જેવી ઉગી થઈ ગઈ હતી; તેના પ્રાકૃતિક વિદ્યાસમાં આડે આવડું મારીને યોગ્ય લાગ્યું ન હતું. અંગણમાં આડંબચળાં દોરડાં બાંધી વળગણીઓ બાંધી હતી; ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની 'ગા' ના સાડલા અને તેનાં બટુકાનાં પહેરણ મગલાં ચારેફાર તોરણની પેઠે લટકતાં રહેતાં.

વિદ્યાર્થી આ ફળિયામાં ભાગ્યે જ આવી શકતો મારણ કે 'શ' નો હુકમ હમેશાં સાંને 'ઓફિસ' માં જ મળતો.

ભ.

એક પિતાની ડાયરીમાંથી વાનગી

જુવાનો તો ડાયરી રાખે છે પરંતુ જુવાન હૃદયને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરનારા પિતાઓ પણ ઘણી વખત નાની નાની નોંધો પોતાની ડાયરીમાં કરે છે. તેવા એક જુવાન વિદ્યાર્થીના પિતાની ડાયરી મને જોવાનું સુલભાગ્ય મળ્યું. તેમાંથી થોડુંએક મેં ચૂંટી લીધું છે. તેમની રમથી એ ચાહીં છાપું છું. બવિષ્યમાં આવાં બીજાં અનેક ટાંચણો પસંદ કરી કરીને મૂકવાનો પણ ઇરાદો છે. જુવાન હૃદય પિતાઓ મને પોતાની આવી ડાયરીઓ આપે તો મારા ઉપર અને સમાજ ઉપર કેટલો ઉપકાર થાય ? જુવાન હૃદયના તરંગો, વિચારો, મનોરથો અને અભિલાષાઓ આપણે જાણવા ઉત્સુક છીએ—એટલા માટે કે આપણે હાથે જુવાનોને અન્યાય ન થઈ જાય તો પછી જુવાનને પિતાના મથી રહેલા પિતાઓના પણ વિચારો આપણે જરૂર જાણીએ કે જેથી આજે તેમને પણ ઘણી વખત થતો અન્યાય અટકે.

હરભાઈ.

*

*

*

બાળકો થાજે મા, થાજે તો જાજે મા, અને જાજે પણ રીસાજો તો માં જ !

*

*

*

અમારું માળાપોનું હૃદય જુવાન બાળકો ઓળખતાં થઈ જાય તો પ્રેમની ફુનિયામાં કેવું પરિવર્તન થાય ? ઘેર ઘેર સ્વર્ગ જાગે.

*

*

*

સમજી અને પોતાની જાતને ડાહ્યાં ગણતાં માળાપો પણ પોતાના જુવાન બાળકને ન ઓળખી શકે તેવું નહિ બનતું હોય ?

* * *
જુવાન છોકરાંઓનાં હૃદય ઘણાં આળાં હોય છે. સાવ સાચી વાત. પરંતુ મામાપોનાં હૃદયો ક્યારેક તો એવાં બધું આળાં થઈ જાય છે એમ છોકરાંઓ સમજી જાય તો ? એવી પંખા ઝોછી હતી; પણ જેટલી ઝોછી તેટલી વધારે તીવ્ર એમાં તો શંકા નથી જ.

* * *
આજે આ ચિ....ને ચું છે શું ? ‘બાપુ’ ગમે તે કારણે પણ સહેજ દુઃખી દેખાય તો એક ક્ષણ પણ એ બેદરકાર રહે એ અસંભવિત; સિવાય કે તેનો સ્વભાવ બાળસુલભ ટીપળ ઉપર ચડી ગયો હોય અથવા તો પોને જ કંઈક દુઃખી થયેલ હોય. છતાં આજે તે આમ મારાથી દૂર કેમ રહે છે ?

* * *
ચિ....ને નવરાશ મળે કે તુરંત જ તેની સાથે જીવનની અનેક વિધવાનો કરવાના શોખીન મારા જેવાને આજે આ શું ચું છે ? બોલવાની આટલી બધી તીવ્ર ઈચ્છા હોવા છતાં આજે હોડ ઉઘડતા કેમ નથી ? મારા જીવનનો પણ આ એક કાપડો જ છે ને ? કોને ખબર પડે છે કે હૃદયની લાગણીઓના વેગો કઈ દિશામાં વહી રહ્યા છે ?

* * *
મોટરોંઓ મરજી પડે ત્યારે જાહેરમાં રોષ શકતાં હોય તો ?

* * *
આમ તો કંઈ સમજાતું નથી. પરંતુ એટલું તો હું દેખી જ શકું છું કે ચિ....ઉપરથી ગમે તેવા દેખાવાના પ્રયત્નો કરે છતાં અંતરથી ખૂબ દુઃખી છે. મારા વર્તનથી તેમ થવા પામતું હોય તો મારા જેવા પિતાને એ ન જાણે. મારો ધર્મ તો તેને દરેક રીતે સુખી કરવાનો છે તે કેમ જાણાય ?

* * *
આજના મારા વર્તનથી ચિ....ને કંટાળો આવ્યો હશે ? ના, ના. તેમ માનવું એમાં તો એવું અપમાન છે. હું એ તો બરાબર સમજી શકું છું કે એ ‘dearest child’ છે તો હું તેનો ‘dearest papa’ છું.

* * *
ઘણીએ વખત હું બૂલી જઈ છું કે ચિ....આખરે તો હજી બાળક છે, અને તેની મરખામણીએ તો હું જરૂર મોટો છું. પરિણામે ક્યારેક ક્યારેક એવું પૂછાઈ જાય છે અથવા તો વર્તાઈ જાય છે કે જેથી તેનું હૃદય મંજાય. આમાં પણ મારા જેવાએ ખૂબ દરકારવાળાં બનવું પડે.

અણુગમતી પ્રવૃત્તિમાં સડવું ક્યાં સુધી ?

• ઘણું જાત્રાલયોમાં એવા જાત્રો વસે છે કે જેમની હજી, જેમની શક્તિ અને જેમનું વલણ તેમના હાથમાં મૂકવામાં આવેલા કાર્ય તરફ ખીલકુલ ગ્રેમ જતાવી શકે નહિ. વડીલોની આરાધી, ખીજું કંઈ ન સંજ્ઞાવાધી અગર ખીજું સુઝવું હોય તે વડીલને સંતોષ ન આપી શકે મારે પોતાને અણુગમતી પ્રવૃત્તિમાં એવા જાત્રો જોડાઈ રહેલ છે. આવા જાત્રો પોતાની જાતને જાદુ જ ખરાબ બનાવે છે; તેથી પણ વધારે ખરાબી તેમના એપથી અન્ય જાત્રોમાં પ્રસરે છે.

હવે જમાનો આવી પહોંચ્યો છે કે માળાપો સાચી વ્યવસ્થા પોતાનાં છોદરા માટે કરે; છોદરાઓ પણ પોતાના મનની સાચી વાત માળાપને જણાવી દે. આ ગાંધીયુગમાં વડીલ અને બાળકો વચ્ચેનો વિનયનો પડો હલો તે તૂટી ગયો છે, તેથી જાત્રો ધારે તો સાચી વાત પોતાનાં માળાપને સહેલાઈથી હાથે શકે તેમ છે. ગૃહપતિ પણ આ બાળકમાં જાત્રોની તેમ જ માળાપની ખીજમત ઉઠાવી શકે છે. દેશના ઘણા યુવાનોને કંઈ કરવું નથી હોતું ત્યારે કંઈક કરે છે એવું તેમના મનને અને વડીલોને સમજવવાસારે તેઓ જોડાઈ જાત્રાલયમાં દાખલ થઈ જાય છે. વડીલના પૈમાની જરબાદી થાય છે, યુવાનના સમયની જરબાદી થાય છે અને તે બન્ને હારતા વિશેષ મહત્વવાન યૌવનનો ઝળકાટ જરબાદ થાય છે; પરિણામે દેશને ભયંકર નુકશાન થાય છે. આવું ભયંકર નુકશાન જાત્રાલયો નડોતાં ત્યારે જોઈતું થતું હતું. આ જાત્રાલયના યુગમાં આ ભયંકર નુકશાન પરદેશી વેપારીઓની સુક્તિથી દેશને થતા આર્થિક નુકશાન કરતાં ઘણું દરજ્જે વધારે થયા કરે છે.

જાત્રાલયોનો આશ્રય મળવાથી ઘણી સાહસિક ઉર્મિઓ વણખેડાએલી દબાઈ રહે છે; ઘણાં ક્ષાત્રનેજ ધુંધવાઈ ધુંધવાઈ ફરી જાય છે; ઘણી કારીગીરી અને હિંકમતો ગર્ભાશયમાં જ સડી જઈ તેની કસુવાવડ થાય છે; અને ઘણી અપૂર્વ શક્તિનાં ખીજ સમાજની શિષ્ટતાના રક્ષણનાં છોતરાં અને કાચલાં ફોડી બહાર ન આવી શકવાથી તે અપૂર્વ શક્તિ મૃત દશામાં પડી રહે છે.

યુવાનો આત્મનિરીક્ષણ કરી અણુગમતી પ્રવૃત્તિમાં સજા કરવાનું છોડી દે; માળાપો ખીજ કશા ખાતર નહિ તો અખતરા ખાતર જોડો

પક્ષપાત છોડી દઈ પોતાના પુત્રોને તેમને રુચતા માર્ગ ઉપર આથડવા દે, તેમને સાહસ માટે રીઠા ચવા દે. ગૃહપતિએ આવા યુવાનોને અને યુવાનોના વાલીઓને પોતાની શિક્ષક તરીકેની પ્રતિષ્ઠા ધટી જવાની ણીકરાખ્યા વગર સાચી વાત કહી દેશને મળું પાગવાર ભયંકર નુકશાન અટકાવે.

તા. ૧-૮-૩૦
પાટણ

હૃદયાણુરાય ન. જોધી.

આજે માડું ભાષણ છે !

રામભાઈ મારા મિત્ર છે. તેમના વિચારો હમેશાં ધણા દિનત હોય છે. આદર્શોથી પ્રેરાઈને તેમણે કૌલેજના અધ્યાપકની મોટા પગારની જગ્યાને નક્કરી અને આજે એક છાત્રાલયમાં ગૃહપતિ થઈ જેસી ગયા છે. ગૃહપતિપદ દ્વારા જુવાનોને પ્રેરવાના તેમના મનોધો છે. પોતે એમ.એ. થએલા છે અને તત્ત્વજ્ઞાનના ખાસ અભ્યાસી છે. પોતાના વિચારોને સમાજ પાસે રજુ કરવાની એકેએક નક લેવા તેઓ ચૂકતા નથી. તેમના શહેરના જે જે લોકો તેમને ઝાળખે છે તેઓ પણ કંઈ ને કંઈ બાબત ઉપર અવારનવાર તેમનાં વ્યાખ્યાનો જોઈવ્યા જ કરે છે.

પરંતુ જુવાન રામભાઈના આદર્શોએ હજી મૂર્ત સ્વરૂપ નથી પકડ્યું. વિચારમાં તેઓ ખૂબ આગળ છે; વિચાર રજુ કરવામાં એકાંધે આગળ છે. પણ તેમના વિચારો વિચારોથી જ અટકી જાય છે; વિચારોના વ્યવહારની તેમના અંતરમાં ધગસ ધણી છે પણ તેવા વ્યવહારનો અવકાશ તેઓ જોઈ શકતા નથી.

તેમના છાત્રાલયની મુલાકાતે હું ઘણી વાર જઈ છું. તેવા વખતે અનેક પ્રકારની વાતો અમે કરીએ છીએ.

અમારી વાતો સાંભળી હોય ત્યારે અવાર નવાર વિદ્યાર્થીઓ પણ વચ્ચે આવી જાય. તેવા વિદ્યાર્થીઓ રાધે રામભાઈ જે દ્રષ્ટી વાતો કરી નાખે તેમાંના થોડાએક નમુના આ રહ્યા.

: ૧ :

વિદ્યાર્થી: " સાહેબ, શંકરને તાવ જોડો થતો જ નથી. સહેજ પણ ખરકની કોપણી ખેંચતીએ છીએ કે તુરંત જ ચાર ડિગ્રી ઉપર આવીને ઉભો રહે છે. "

રામભાઈ: "કંઈ ફિદર નહિ બરફ મૂક્યે જ રાખો. જોને, જરા પણ ગફલતમાં નહિ રહેતા; અને બરફ તો આગળ પાછળ અધમાયુ રાખો જ. બધા વારાફરતી ગોઠવાઈ ગયા હો કે ?"

વિદ્યાર્થી: "હા જી. બધાએ કસાડના વારા ગોઠવ્યા છે; અને એકી સાથે બધાએ વિદ્યાર્થીઓને રાખ્યા છે."

રામભાઈ: "એ સરસ ધ્યુ. રાતની વ્યવસ્થા પાછી રાખજો અને રાતના વારામાં મોટા વિદ્યાર્થીઓ સિવાય કાછો નહિ રાખતા."

વિદ્યાર્થી: "તેમજ ધ્યુ છે. આપનો વારો ૭ થી ૯ નો ગોઠવ્યો છે તે કહેવા માટે આવ્યો છું."

રામભાઈ: "એ જરા બરાબર ઠીક ન ધ્યુ !"

વિદ્યાર્થી: "કેમ સાહેબ ? એજ ઠીક છે. ૭ થી ૯ આપ હો તેથી તમામ વિદ્યાર્થીઓ બોજન વગેરે શાંતિથી પનાવી શકે છે; અને વળી એજ વખત એવો છે કે જ્યારે શંકર બકરા માંડે છે. વારો ન ગોઠવ્યો હોત તો પણ ૭ થી ૯ સુધીમાં આપને આનંદ જ પડતો."

રામભાઈ: "તે બરાબર છે, પણ આજે મને ૭ થી ૮ મુક્ત રાખો તોં સારું. જો કે સેવાદળવાળાઓને હજી પણ કહેવડાવી તો શકાય કે રાતની સભા આડોળ બદલે નવ સાડાનવે રાખે, પણ કર્તવ્યધર્મ એમ કહે છે કે આપણી સગવડ ખાતર આપણે બીજાઓને મુશ્કેલીમાં ન મૂકવા જોઈએ."

વિદ્યાર્થી: "સેવાદળમાં શું છે સાહેબ ?"

રામભાઈ: "આજે ૮ થી ૯ મારું બાપણ છે."

હું: (વચ્ચે) "શ્રી વિપય છે રામભાઈ ?"

રામભાઈ: "મારા બાપણનો વિપય છે 'કર્તવ્યધર્મ'. જુઓને, હું એજ બાબત ઉપર મુદ્દાઓ નોંધી રહ્યો છું."

: ૨ :

વિદ્યાર્થી: "સાહેબ, આપ સવારે ફરવા ગયા હતા ત્યારે આપણે ચોકીદાર આપને મળવા આવ્યો હતો."

રામભાઈ: "શું કામ હતું તે પૂછી લીધું કે નહિ ?"

વિદ્યાર્થી: "હા જી; ગઈ રાત્રે એના ઘરમાં ચોરી થઈ છે."

રામભાઈ: "એના ઘરમાં બીજું કંઈ નથી શું ?"

વિદ્યાર્થી: "એની સ્ત્રી અને એનો એક બાર વર્ષનો પુત્ર છે; સ્ત્રીને

છ દિવસથી અણહિતાર તાવ આવે છે, અને જે દિવસથી તો એનો દીકરો પણ તેમાં સપડાયો છે. ”

રામભાઈ : “ તો આપણે એમ કરો; રાત્રે મોટા મોટા વિદ્યાર્થીઓના ચોપાના વારા ગોઠવો અને ચોપાદારને જે ત્રણ દિવસ માટે છૂટો કરો. ”

વિદ્યાર્થી : “ હા છ, એ જરાખર છે; આપણે એ જરૂર ગોઠવશું. પણ ચોપાદાર કહી ગયો છે કે જ્યારે ચાર વાગે તેને ફાજદારીમાં જવાનું છે અને ઘેર તેની સ્ત્રી તથા દીકરા પાસે દોઢને રહેવાની જરૂર છે માટે જે ત્રણ વિદ્યાર્થીઓને ત્યાં મોકલવા, અને પોલિસવાળાઓ તેને હેરાન કરવાને બદલે કંઈક મદદ કરે તે માટે આપે ફાજદાર સાહેબ પાસે ચાર વાગ્યા પહેલાં ફરિયાદ જઈ આવવું. ”

રામભાઈ : “ અરે રામ. મારી કેવી સ્થિતિ થાય છે ? આજે જરાખર ૨ થી ૪ વાગ્યા મુઘી અમારા મિત્રમંડળની બેઠક છે અને મારે ત્યાં હાજર રહ્યા સિવાય ચાલે તેમ જ નથી. ”

વિદ્યાર્થી : “ પણ સાહેબ, આપણો ચોપાદાર કહેવાય. આજે એને ખરી બીડ છે, તે વખતે તો આપણે ગધું છોડીને તેને મદદ કરવી જ જોઈએ ના ? ”

રામભાઈ : “ હું એ બધું જ જરાખર સમજું છું. નમારા બધામાં સેવાનો ઐરણ્યાદાયી મંત્ર પણ મેં જ કંઈકયો છે ને ? પરંતુ... ”

હું : “ પરંતુ રામભાઈ, તમારે એ માંદા છોડરાના ખાટલા પાસે આજે બેસવું જોઈએ અને ફાજદારીમાં તો ચોપાદારને સાથે લઈને જવું જોઈએ. આવા ગરીબ માણસો-અને તેયે આપણા પોતાના. તેમને યોગ્ય દાણે મદદ ન કરીએ તો તો પછી કંઈ રહ્યું ને ? મિત્રમંડળની બેઠકમાં આજે બસે તમારી ઐરદાજરી પૂરાય. ”

રામભાઈ : “ એમ ચાલે તેમ નથી ભાઈ, આજની બેઠકમાં મારું પોતાનું જ ભાષણ રાખવામાં આવેલું છે ! ”

હું : “ આજના ભાષણનો શો વિષય છે ? ”

રામભાઈ : “ સેવાધર્મ. ”

: ૩ :

વિદ્યાર્થી : “ સાહેબ, નીચે આપણો ઘોખી આવ્યો છે અને આપને મળવા માગે છે. ”

રામભાઈ : “ હું એ કુચ્ચા ચોર ઘોખીને મળવા માગતો નથી. ”

વિદ્યાર્થી: “પણ સારંગ, એ દોઢ કલાકથી તપે છે; અને ખેડો ખેડો રહ્યા જ કરે છે.”

રામભાઈ: “એને એના પાપનું ફળ મળવું જ જોઈએ. એ બહો રડતો. આજે હવે માફ હદય પીગળવાનું નથી. એને મેં ત્રણ વખત તો જતો કર્યો છે; આ વખતે તો હવે તેનું બાન ઠેકાણે લાવવું જ પડશે.”

વિદ્યાર્થી: “પણ સારંગ, એ જિયારાને દશ વાગે ફેજદારીમાં જોતાયો છે. મારી પાસે કરમરીને એણે રહ્યું છે કે આપની ચિટ્ટી લખને જશે તો જ ફેજદાર એને આજે છૂટો રાખશે, નહિતર તો એને જિયારાને પોલિસના મારની પણ ખીક લાગે છે.”

રામભાઈ: “તે હું શું કરું? મેં એના ઉપર ઘણી વખત રહેમ રાખી. આજે તો હવે એ માર ખાશે ત્યારે જ પાંચરો થશે.”

હું: (વચ્ચે) “તે રામભાઈ, તમારા ધોખીને છે શું તે આ તમારો વિદ્યાર્થી એની આટલી બધી વકીલાત કરવા લાગ્યો છે?”

રામભાઈ: “એ અમારાં કપડાં ધોવા લઈ જાય છે અને પછી સારાં સારાં કપડાં રાખી લઈ કહે છે કે એ કપડાં તો ખોવાઈ ગયાં! તેને ખૂબ ધમકાવીએ ત્યારે પાછો બે દિવસે આવીને આપી જાય છે.”

હું: “એ તો ધોખીઓનું એમ જ ચાલે. પણ આજે આ ફેજદારી ને એ બધું શું છે?”

રામભાઈ: “આ વખતે એણે એથીયે વધારે હરામખોરી કરી છે. ધોવાનાં કપડાં બાંધી જતી વખતે અંદર એક વિદ્યાર્થીના નવો ને નવો કાટ નાખી દીધો. ખીજા એક વિદ્યાર્થીએ તે જોયું અને તેને પકડ્યો.”

હું: “પછી?”

રામભાઈ: “પછી આ વખતે તો મેં રીતસર ફરીયાદ જ નોંધાવી છે. હવે તો તેને ઠેકાણે લાવ્યો જ છૂટકો.”

હું: “પણ એ માને છે કે નહિ?”

વિદ્યાર્થી: (વચ્ચે) “હા છ; એ જિયારો માને છે એટલું જ નહિ પણ રડતો રડતો માફી માગે છે; હવે કદિ નહિ કરવાનું વચન આપે છે. એ એમ પણ કહે છે કે આ વખતે તેને માફ કરો. હવે પછી જો એવું કંઈ પણ બનશે તો એ પાછો આવી વિનંતિ નહિ જ કરે. આપણે કહીએ તેટલો દંડ બરવા પણ તૈયાર છે. પણ પોલિસ દાદાજોથી એ બહીજે છે માટે

કરગરતો આચ્યો છે. ”

રામભાઈ : “ એ હુમ્મો છે ! તમે જાગૃદ છો તેથી ભોળવાઈ ગયો છો. આજે એને જતો કરો એટલે કાલે પાછો એનો એ સમજવો. ”

વિદ્યાર્થી : “ એના વતી હું આપને કહું તેથી આપને ગળે નહિ ઉતરે; એની એવી વિનંતિ છે કે આપ તેનું પાંચ મિનિટ સાંભળો. પછી આપને ચોખ્ખા લાગે તો જ તેને પોસિસોના હાથમાંથી ઉઘારી લેજો. ”

રામભાઈ : “ ના, એ નહિ બને. હું એને મળવા ઇચ્છતો નથી અને નવરો પણ નથી. ”

હું : (વચ્ચે) “ રામભાઈ, એને જે કહેવાનું છે તે તો તમારે સાંભળવું જ જોઈએ. પાંચ મિનિટ સાંભળવામાં શી અડચણ છે ? ”

રામભાઈ : “ કીટ, એને કહો કે આજે બપોરે ચાર વાગે મને મળે. ”

વિદ્યાર્થી : “ પણ સાહેબ, દશ વાગે તો ફાજદારીમાં હાજર થવાનું છે. ત્યાંથી છૂટા થશે તેવો તેને સંભવ જ નથી. માટે તો અત્યારના પહોરમાં એ મળવા આવ્યો છે. ”

રામભાઈ : “ પણ ત્યારે અત્યારે તો હું જરાય નવરો નથી. તમે જુઓ છો ને કે હું તૈવાર થઈને જ બેઠો છું. મારે તો દમણાં જ જવાનું છે. ”

હું : (વચ્ચે) “ વળી આજે અત્યારમાં ક્યાં જવાનું છે, રામભાઈ ? ”

રામભાઈ : “ આજે અત્યારમાં પેલા મિશનરી લોકોએ શહેરમાં મારું વ્યાખ્યાન ગોઠવ્યું છે. ”

હું : “ આજના વ્યાખ્યાનનો શો વિષય છે ! ”

રામભાઈ : “ પ્રેમધર્મ. ”

હરભાઈ.

ઈમર્જન્સી

: ૧ :

...છાત્રાલયના ગૃહપતિ પગારદાર, હોવા છતાં-સેવાલાવી ને દુરદેશી-વાળા હતા. રિયલિટીને અંગે એમને શહેરની હાઇસ્કૂલમાં શિક્ષકની નોકરી કરવી પડતી હતી છતાં ઉદાર વિચારના અને સ્વાતંત્ર્યના કાયદા-સમગ્રનાર હતા. એમનું મિત્રમંડળ કેળવણીના અદ્યતન વિચારો ધરાવનાર હતાં તેથી એ ભાઈ પણ એમના સંપર્કથી શિક્ષણના મત્રોપુસ્તકો વાંચતા રહેતા.

અડવાડિક રજામાં તેમ જ ખીજી રજાઓમાં તેઓ બાતબાતના

કાર્યક્રમો ગોઠવતા. કોઈ વખત પાસેના કોઈ ગામડામાં જતા, કોઈ વાર નજીકના આંખાપાડિયામાં કે વનમાં રમ્મનો દહાડો આળતા, તો કોઈ વાર તરી શકાય તેવાં જળાશયો તરફ જઈ ચડતા. આવે ગધે પ્રસંગે લગભગ આખો દહાડો બહાર જ રહેવાનું થતું તેથી ભોગ્મનનો પ્રગંધ પણ ભુદ્ધી ભુદ્ધી રીતે સાથે જ કરવો પડતો. કોઈ વાર એકલાં ફળો કે કાચાકારા પર ચક્ષુની લેતા, કોઈ વાર વિદ્યાર્થીઓની દુકરીઓ ઝોઝા સમયમાં અને ઝોઝી મહેનતથી પકાવી શકાય તેવો ખોગક પોતાને હાથે જ રાંધી લેતી, તો કોઈ વાર છાત્રાલયમાંથી તૈયાર ફરાળ પણ મગાવવામાં આવતું. આ ઉપરાંત સ્વયંપાકનો કાર્યક્રમ એમના ગૃહની એક વિશિષ્ટતા હતી. મહિનામાં એકદા એ વાર વિદ્યાર્થી પોતાનો ખોરાક એકસો કે દુકડીમાં પોતાને હાથે જ પકાવતો અને તેની સઘળી તૈયારી તેણે જાતે જ કરવી પડતી. ગૃહ તરફથી તો તેને ગૃહનું વિદ્યાર્થીમંડળ નકલી દરે તેટલી રકમ-પૈસા મળતા.

એક વાર ગૃહને એક રસોયો રમ પર ગએલો. એ રસોયા કામ દાગ ચલાવના હતા, તેમાં એક અચાનક ગાને પડ્યો અને ગૃહ મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યું. મોટા મોટા ત્રણચાર છાત્રાશુ વિદ્યાર્થીઓ એકદા રસોયાની મદદે જઈ ચકા ને એમ એક અકર્વાડિયુ આશુ છતાં કરી મુશ્કેલી પડી નહિ, કરી કરિયાદ આવી નહિ.

ગૃહપતિએ આ પ્રસંગે પોતાની કાચરીમાં લખ્યું: “શિવશંકર રમ પર ગયો અને કુંવરજી માંદો પડ્યો. પ્રાણુલાલ એકલો રહ્યો તે રસોડાની વ્યવસ્થાને કેમ પહોંચી વળશે તેની મને બીજી હતી. પણ પ્રદ્યુમ્ન, રમાનાથ ને હરિહરે રંગ રાખ્યો. પણ એ તો જરા મોટી ઉંમરના અને સામાન્ય કુટુંબમાંથી આવેલા એટલે મહેનત કરી શકે તેવા ગણાય. કમલનયને જે તત્પરતા જનારી તેથી હું ખરે મુજબ કંઈ ગયો છું. લક્ષ્મણપતિના એ છોડરાએ રવેન્જાથી જ રસોડાની મુશ્કેલી સંજ્ઞતાથી પાર કરવામાં જે ફાળો આપ્યો તે ખૂબ જ સરસ લેખાય. મને આમાં સ્વાતંત્ર્યનો વિજય ગણાય છે. વિદ્યાર્થીને જવાબદારીનું લાન થતાં તે કેવું ફક્કડ કામ કરી બતાવે છે તેનો આ દાખલો છે.

: ૨ :

નીલકંઠરાય ... ઇ નિના છાત્રાલયના સુપ્રિન્ડેન્ટ હતા. પોતે ત્રિજ્યોત્ હતા અને ધરના મુખી હતા. એ છાત્રાલયના રોકેટરી સાહેબ એમના પિતાના

મિત્ર થતા તેથી એમના આગ્રહથી તેમણે આ ઉપક્રમાણી સ્વીકારી હતી. સેક્રેટરી સાહેબ જૂના વિચારના અને ‘અભ્યાસ’ ને મૂળ વસ્તુ સમજી એની આસપાસ બોર્ડિંગ હાઉસની બધી પ્રવૃત્તિ રચાવી જોઈએ એવા આગ્રહી હતા. નીલકંઠરાયને કશો ધરાળ ઉલાળ ન હતો. પોતે તાબા જ વિદ્યુર થયા હતા અને એમ.એ. માટે વાંચતા હતા એટલે આ ‘જોંગ’ એમણે વગર આનાકાનીએ સ્વીકારી હતી. સેક્રેટરી સાહેબ વાનપ્રસ્થ સરકારી નોકર હોઈ પોતાનો ઘણો ખર્ચ વખત બોર્ડિંગમાં જ ગાળતા (કે અર્પણ કરતા!), એટલે નીલકંઠરાયનો બોલો સહેજે હળવો રહેતો.

‘અભ્યાસ’ મૂળભૂત વસ્તુ હોઈ સવાર સાંજ વિદ્યાર્થીઓનો ઝોક એ પર જ રહેતો. બીજી કશી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નહિ, કરી શકાતી નહિ. રમત અઠવાડિયામાં બે વાર રમાતી. ધોવાને માટે રવિવાર જ રહેતો. પરિણામે આ બોર્ડિંગમાં વિદ્યાર્થીઓનાં શરીર નબળાં, ફિઝાં ને ગંદાં જણાતાં. પણ વાર્ષિક પરીક્ષા વેળા તેમનાં સુંદર પરિણામો સૌ દ્રાષ્ટને તેમની અદેખાઈ કરાવતાં. સેક્રેટરી સાહેબ તે માટે ગર્વ લેતા અને એ બધાને અભિનંદન આપવાના વાર્ષિક મેળાવડામાં ભાર દઈને અભિમાનપૂર્વક બોલતા.

છોકરાઓ ૪૦ હતા પણ રસોયો એક જ હતો. શુવરામ રસોયો વેકેશનેમાં સેક્રેટરી સાહેબને ત્યાં ઘણી વાર રસોઈ કરતો જોવામાં આવતો.

સવારના આઠેક વાગ્યાનો સમય હતો. રસોડામાં મોટા મોટા ટોપ ચડી ગયા હતા; શુવરામ મેલે પોતીયે કણેક શુંદી રહ્યો હતો.

એક બાઈ દોડતી આવી ને શુવરામને કહે: “તારી વહુને સરખ કરજો છે એટલે જલદી ઘેર ચાલ.” શુવરામ તો ટોપી માથે મૂકતો ને લોહી નાખતો ઘર ભણી દોડ્યો. એક વિદ્યાર્થીને પોતાના જવાનું કહેતો ગયો.

હવે શું થાય? આળીશ જણનું રાંધે દ્રાણુ? સેક્રેટરી સાહેબ સફલાગ્યે કે દુર્લાગ્યે હાજર હતા. તેમણે હુકમ હોજો: “નીલકંઠરાય, બધા વિદ્યાર્થીઓને હાથોહાથ લગાડી ઘો રસોડામાં. આટલુગે મહેનતનું કામ નહિ કરે તો શું કરશે?”

રસોડાનો દેખાવ જોવા જેવો હતો. દ્રાષ્ટ દ્રાષ્ટને નહિ જેવી રસોઈ આવડતી પણ તે આવડા મોટા રાંધણાને શી રીતે પહોંચી વળે? વળી દરેકને પોતાના પાંડો તૈયાર કરી સાડા અગિયારે તો નિરાળબેથું થવાનું જ હતું. પછી જોઈ શ્યો મગ્ન! એક તો અણુઆવડનવાળા ને તેમાં એકલા

‘અબ્યાસ પરાયણ’ વિદ્યાર્થીઓ ! ઘોંઘાટ, ધમાયકડી ને અગ્યવસ્થામાં જ રહેવાનું પાકું જગીને માંડ ગાર વાગે પરવાર્યા.

તે જ સાંજે નીલકંઠરાય સાથે સેક્રેટરી સાહેબ આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા સંભળાયા : “ આ મહાજનિયાઓ કેવા હરામ દાડમના બની ગયા છે તે જોયું ને ? કોઈ દહારો હાથે રાંધવાનું આવ્યું તેમાં તો મારી પાસે ડેપ્યુ-ટેશન લાવવા માગે છે એવી બાતમી મને આપણા વિદ્યુત આપી ગયો છે. એમને આવી ઇમર્જન્સી (અણધાર્યા પ્રસંગ) માટે કાંઈક ગોઠવણ જોઈએ છીએ. આવવા છો મારી પાસે. હું જરા ખખેરીશ એટલે પાંશરા થશે. જાણે સાવ લૂલા પાંગળા ! મોટા બાદશાહના દીકરા ! ”

સેક્રેટરી સાહેબને કોણ કહેવા જાય કે એ બધા ‘લૂલા પાંગળા ને બાદશાહના દીકરા’ એમના પેલા ‘અબ્યાસ’ ના વળગાડને પરિણામે જ રહ્યા છે ? કોણ સમજાવે કે એ બધો તમારો જ દોષ છે ?

૩૨૪

જીવાનના તરંગો

[૧]

તા. ૫ : ૬ : ૧૯—

જ્યારે ચિત્ત આનંદમાં હોય છે અને આસપાસનું વાતાવરણ સંતોષકારક હોય છે ત્યારે કેવા સરસ વિચારો આવે છે ? અને કોઈ કોઈ વાર એ જ મનમાં અતિ ભયંકર વિચારો રચાન મેળવે છે ! ઘણીએ વાર પાછળથી એ વિચારો યાદ આવે છે ત્યારે મારાથી જ માની નથી શકાતું કે એ વિચારો મારામાં ક્યાંથી પ્રવેશ્યા ? ઘણી વાર ચત્પાકશની જેમ હું પણ મદની માફક ખેસી રહું છું અને ચિત્તપ્રદેશ વિચારમુક્ત હોમ છે.

આ બધાનું શું પરિણામ ? વિચારોને જેમ આવે તે જ રીતે જવા દેવા ? તેમાંના સારાનરસા વિચારોનું પ્રયત્ન કરીને પ્રગતિને પંથે કેમ ન જઈ શકાય ? મારા માનસિક રોગોનું ઔષધ હું જ વૈદ બનીને કેમ ન શોધું ? વિચારો આવે ને જાય પણ તે બહાર ન પડે ત્યાં સુધી અંતરમાં અત્યંત અસંતોષ રહી જતો હોય તેમ ઘણી વાર ભાસે છે. કોઈની પાસે દિલ ખોલીને સારાનરસા વિચારો વ્યક્ત કરવાનું બહુએ મન થાય છે પણ કોની પાસે એ વિચારો કહી જતાવું ને હળવો થાઉં ?

જુવાનીમાં તોફાન અને મસ્તી સ્વાભાવિક છે. જુવાનો ઉઝળતા, ધણુ-ધણુતા, ઉભરાતા, ધુધવાતા, ફફડતા, શુંગળાતા હોય છે. બાળકમાંથી સીધા કંઈ માણસ થઈ જવાય ? જુવાની એ એની વચ્ચેનો સંઘર્ષસમય છે. જુવાનોથી ચાલુ સમાજન્યવસ્થા, દેશની શુભામી કે વડીલો અને માળાપની સંકુચિત વૃત્તિ સહન નથી થઈ શકતી. જ્યાં ને ત્યાં તે પોતાના વિચારો અને વિરોધો બહાર પાડવા મથે છે; પણ તેને કાંઈ સાંમળતું કે ઉત્તેજન આપતું નથી. ધણી વાર તેને સાંખી લેવાને બદલે સામેથી ઠપકો મળે છે, તો ધણી વાર તેની મસ્કરી પણ થાય છે. એવું થાય છે ત્યારે ઉઝળતા, ઉભરાતા જુવાનો ધુધવાયા કરે છે. કાંઈ નમળા પોચા હોય છે તે ફફડે છે અને ધણી વાર શુંગળાઈ જાય છે.

[૨]

તા. ૬ : ૬ : ૧૯—

માળાપો અને તેનાં સંતાનો વચ્ચેનો સંઘર્ષ કેવળ પ્રેમનો અને મમતાનો છે. સલાહ અને શીખામણ આપવી એ એમનું કર્તવ્ય છે. પણ તેમણે પોતાના પુત્ર કે પુત્રીની ઇચ્છાઓ-મહત્વાકાંક્ષાઓ અને આદર્શો બાળવાનો પ્રયત્ન પણ સાથે સાથે કરવો જોઈએ.

ઘેર આંખો તેને બીજે દિવસે મને શું મળ્યું ? ઉત્સાહભરે આનંદથી ઉજળતો હું ઘેર આંખો અને મેં અહીં શું જોયું ? મારે જે ઉત્તેજન અને બહાસના જે શબ્દો જોઈતા હતા તે પણ ન મળ્યા ! મને ખાવાતું નથી જોઈતું; મને પૈસા નથી જોઈતા. મને નથી જોઈતો મોજશોખ, વૈભવ કે ગાડીઘોડા. કંઈએ મારે તો નથી જોઈતું. મને જે કાંઈ સાચી રીતે સમજી પિછાની શકતું હોય અને આ રીતે મારી ઉણપો પૂરી શકતું હોય તો તે જ મને તો ગમે. એથી વિશેષ કરવા માટે હું ઝંખતો નથી.

માળાપ ઇચ્છે છે કે છોકરાઓ વિનયી થાય, આચારિકતા થાય અને હંતાંયે હુશિયાર, ચાલાક અને બહાદુર થાય. પણ એ બધી વસ્તુઓ કઈ જગ્યાએથી આવે ? એ વસ્તુઓ જોઈતી હોય તો પણ કંઈ એકદમ મળે છે ? મહેનતથી, ખાંતથી અને પ્રેમપૂર્વક એ વસ્તુઓ સંતતિમાં ઉતારી શકાય એ માળાપ કેમ બૂલી જાય છે ? આ જમાનો બંડતો છે. ચારે બાજુ બંડ અને બળવો જ દેખાય છે. ઘરમાં, સમાજમાં, દેશમાં, જગતમાં બધેય જૂનું તોડી નવું કરવાની પ્રયત્ન વૃત્તિ દેખાય છે. હજી તો જૂનું

તુટ્યું નથી એટલે પહેલું કામ તો ભાંગેલા અને ભાંગેલા કરવાનું જ છે. ઘરમાં જ્યારે જ્યારે આવું બને છે ત્યારે ત્યારે ગાંડબાર થતી એકદમ જીવાનના હૃદયમાં બેર કરી ઉઠે છે.

[૩]

તા. ૭ : ૬ : ૧૯—

ગદાપચ્ચીશીની વાત વડીલો પાસેથી મેં પહેલી વાર સાંભળી. જીવાનની લાગણીઓ અને જીવાનની આશાઓને આ ગદાપચ્ચીશીની મૂર્ખાઈઓ અને બાલિશતા સાથે સરખાવતાં વડીલોને કંઈએ નહિ થતું હોય? બે જીવાનની મોટી આશાઓને અને સ્વતંત્ર વિચારોને ગદાપચ્ચીશીનાં ગાંડ-પણ ગણીને ઉતારી જ પાડવાં હોય તો પ્રેમ અને બ્રાહ્મણી મિથ્યા વાતો શા માટે કરવી? ૧૬ થી ૨૫ વર્ષ સુધીની આ અવસ્થાને બધા કેમ ધુન્ધારી કાઢે છે અને એની મરફટી કરે છે? એ જ અવસ્થામાં માણસ પોતાનું આગ્રિય ધડે છે અને ભવિષ્યનું પોતાનું કર્તવ્ય નક્કી કરે છે. એ અવસ્થામાંથી પસાર થતી વખતે જ બાળકમાંથી માણસ થવાય છે. એ જ આખા જીવનનો સુંદરમાં સુંદર સમય છે કે જ્યારે સર્જનશક્તિ ખીસે છે અને સર્વત્ર આનંદ પ્રવર્તેલો હોય છે. ૨૫ વર્ષ પછી જીવનમાં પ્રવેશ કરવાનો સમય આવે છે અને જ્યારે બધા દુઃખોની સામે થવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે માણસ સહેજે શાંત બની જાય છે. તેની ઘણીખરી આશાઓ અને સ્વપ્નાઓ ભાંગી પડે છે, અને તે એક સામાન્ય માનવીની માફક સમાજની ધુન્ધારીએ બેડાઈ જાય છે. બે આ ગદાપચ્ચીશીમાં જીવાને પોતાના વિચારો મક્કમ કર્યા હશે અને પોતાની જાતને આવતા દુઃખ માટે તૈયાર કરી હશે તો આ વર્ષ પછી તે શાંત નહિ થાય. જે જીવાન ૧૬ થી ૨૫ વર્ષ સુધીમાં પણ ઊંઘારીની માફક ધરને ખૂણે શાંત અને કંટાળેલી રહેશે તે ૨૫ વર્ષ પછી જરૂર કચરાઈ જશે અને કાંઈ તેનો બાવ નહિ પૂછે. હું આ ગદાપચ્ચીશીની વાતમાં જરાય માનતો નથી. એવી મૂર્ખાઈ ભરેલી વાતો માનવા એટલો હું મૂર્ખ નથી. મને એ વાતમાં શ્રદ્ધા જ નથી.

જ્યાં સુધી હું વિચાર અને આચારમાં શુદ્ધ છું ત્યાં સુધી કોઈની તાકાત નથી કે મને કંઈએ કહી શકે. જે ઇશ્વર જેવી કોઈ ચીજ હોય તો તે પણ આની સાક્ષી પૂરશે. મને કોનો કર? કોનો બલ? મારે તો સીધા જ સાક્ષ્યા જવું છે. પછી ભલે ગમે તેટલાં સંકટો આવે. મારે સહેલો માર્ગ નથી નેહનો; સીધો નેહનો છીએ.

સિ.

છાત્રાલયમાં કાંતણુ

એક ગૃહપતિ મિત્ર પોતાના છાત્રાલયમાં ચાલી રહેતા કાંતણુ કામનો ઉલ્લેખ પોતાના એક પત્રમાં કરે છે. તેઓનો અનુભવ એવો થાય છે કે કાંતવાની અંદર નાના મોટા તમામ વયના વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ રસ પડવા લાગ્યો છે. શરૂઆત તકલીથી ચએલી; આજે હવે છાત્રાલયમાં પાંચ છ રેંટીયાએ પણ પ્રવેશ મેળવી લીધો છે. વિદ્યાર્થીઓ નવરા પડે કે તુરંત જ વાનો કરતા કરતા તકલી ફેરવ્યા જ કરે છે; અને ઘણાએ શોખીન છવડાઓ રેંટીયા ઉપર પણ કાંત્યા કરે છે.

કાંતવાની ખાતમમાં આમ સંતોષ જાહેર કરવા છતાં તે ભાઈ થોડી-એક ફરિયાદો પણ રજુ કરે છે. સારી પૂણીઓની ખૂબ મુશ્કેલી નડે છે; વિદ્યાર્થીઓને હાથે જગાડ જલુ થાય છે; જેટલા રેંટીયા છે તેટલા પણ વારંવાર કંઈ ને કંઈ રીતે જગાજા કરે છે, અને એકંદર રીતે વણાટકામને માટે જે પ્રકારનું સુતર જોઈએ તેવા પ્રકારનું સુતર થવું જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં એકદું થતું નથી.

આ ગૃહપતિ મિત્રની હોંશ જેટલી આવશ્યકદાયક છે, તેટલી જ તેમની મુશ્કેલીઓ પણ વિચારવા જેવી છે. રાષ્ટ્રઉત્થાનના આ યુગમાં દરેક છાત્રાલય કંઈ નહિ તો કાંતણુ પ્રવૃત્તિ તો જરૂર ચલાવે જ. ભણતરની પાછળ ક્લાકોના ક્લાકો ગાળનાર વિદ્યાર્થી દરિદ્રતારાયણની સેવા માટે ક્લાક બે ક્લાક આપે તો કંઈ વિશેષ નથી.

પરંતુ કાંતવાની પ્રવૃત્તિને શાસ્ત્રીય હોય ઉપર મૂક્યા વિના જો આપણે ચાલીએ તો તો કદાચ આપણે રાષ્ટ્રની અસેવા કરી ખેરીએ. ગૃહપતિ ભાઈની મૂંઝવણોના મૂળમાં કાંતવાની પ્રવૃત્તિ પાછળ શાસ્ત્રીયતા હોવાની અગત્ય છે તેનો અભાવ દેખાય છે. સાધારણ રીતે આજે તો કાંતવાનો ખૂબ પવન ચાલ્યો છે, એટલે નાના મોટા સૌ કોઈ કાંતવા પાછળ થોડા ઘણા ઘેસા બને તે ઇષ્ટ જ છે. કાંતવાની આ પ્રવૃત્તિને આજની ધડીએ આપણે જેટલી વધારીએ તેટલું આપણે વિદ્યાર્થીઓનું તેમ જ રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ કરવાના છીએ. તકલી ઉપર કાંતેના વિદ્યાર્થી ધીમે ધીમે વધારે સુતર ઉત્પન્ન કરવા માટે રેંટીયા ઉપર ખેસતો થઈ જાય તેવા હરેક પ્રયત્નો આપણે કરવા જોઈએ. દરેક છાત્રાલય આજે વધારે પ્રમાણમાં રેંટીયાલય થઈ જાય તે જલુ જ ઇચ્છવા જેવું છે.

પરંતુ આપણે ઉપર નોંધ ગયા તેમ તેને શાસ્ત્રીય ઢંગ ઉપર ઉપાડી જવું નોંધએ. સારી પૂણીઓના અભાવે આજે તો ગમે તેવી પૂણીઓથી ચલાવી લેવામાં આવે છે. અરે, મુંબઈ જેવા મોટા શહેરોમાં તો બગાડમાંથી તૈયાર કરેલી મીઠાની પૂણીઓ પણ ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં વપરાય છે ! આનો અર્થ શબ્દત્તુ ભારે મોટું તુકશાન છે. આ આપત્તિમાંથી બચી જવા માટે દરેક છાત્રાલયે પોતાને ત્યાં પીંજણો વસાવવાની અગત્ય રહે છે. બારડોલી જાતની મધ્યમ પીંજણુ ઝંતી છે કે જે સહેલાઈથી દરેક છાત્રાલયમાં રાખી શકાય. આવી બે પીંજણો હોય તો બસ થઈ પડે. દરેક છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ એથી પોતા પૂરતી પૂણીઓ પોતે જ બનાવી લે. આપણે ત્યાં પોંજણુ હોય એટલે આપણે સારામાં સારું ૩ ખરીદી ઉત્તમમાં ઉત્તમ પૂણીઓ બનાવવાના. પરિણામે આપણા સુતરની જાત તેમ જ જથ્થો વધી જવાનો. પ્રવૃત્તિના ક્ષિત ખાતર દરેક ગૃહપતિભાઈ પોતે જ પીંજવામાં પાવરંધા થઈ જાય તે ઇચ્છવા જેવું છે.

પૂણીઓનો પ્રશ્ન પત્તી જાય એટલે બીજી મુશ્કેલીઓ અડવી તો પત્તી જ ગઈ સમજવી. આજે જે બગાડ થાય છે તેના મૂળમાં એકલી વિદ્યાર્થીઓની બેદરકારી નથી હોતી. ગડડાગોટાવાળા પૂણીઓ કાંતવા બેસવાથી સુતર વારંવાર તૂટ્યા જ કરે છે. એવા તૂટવાથી જે કંટાળો પેદા થાય છે તેને પરિણામે કાંતનારને હાથે ખૂબ બગાડ થવા પામે તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે. આવો બગાડ અટકાવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને પોતાના સુતર પૂરતા જવાબદાર બનાવી દેવા, પૂણીઓની જાત સુધારવી અને ત્રાકની કાળજી રાખવી એ અત્યંત મહત્વનું છે. ત્રાક કંડાઈ જાય તો તુરંત જ તે બદલાવવી અથવા તો કંડા કાઢ્યા પછી વાપરવી તેવો નિયમ દરેક કાંતનાર માટે થઈ જવો નોંધએ.

રેડીયા વાપરતાં સહેજસાજ બગડે તે પણ સ્વાભાવિક છે. આ મુશ્કેલીનો તો એક જ ઉકેલ છે અને તે દરેક ગૃહપતિભાઈએ પોતે રેડીયાના સમાર પૂરતું કામ પોતે જાને શીખી લેવું અને પોતાના વિદ્યાર્થીઓને શીખવાડી દેવું. આ યુગ જ હાથપગ વાપરવાનો આવ્યો છે. મગજના કામ સાથે હાથપગ વાપરતાં ન આવડે તેવા માણસો પણ શિષ્ટ ગણાય તે જમાનો ગયો. રેડીયા ઉપર કાંતતાં આવડે એટલું જ માત્ર બસ નથી; રેડીયા ક્યાં કેવી રીતે બગડી શકે, અને બગડે ત્યારે સામાન્ય કારી-

જરૂરી પણ કેવી રીતે સુધારી શકાય તેટલું જ્ઞાન સૌ કોઈ માટે આવશ્યક લેખાય. આવું કામ શીખી લેતાં એક અઠવાડિયું પણ લાગવાનો સંભવ જણાતો નથી.

સુતરની જાત સુધારતા જતી એ તો વણાટશાસ્ત્રનું એક અતિ મહત્ત્વનું ગ્રંથસ્વરૂપ છે. જે માણસ લોકવાયી માંડી વણવા શુભીની ક્રિયામાં પડી જાય તે સમજી શકે છે કે કાંતનારાઓ પાસે સુતરની જાત સુધારવાનું કામ અત્યંત જરૂરી છે. સુતર એકધારું હોય, વળદાર હોય અને ધીમે ધીમે વધારે ઉંચા આંકનું બનતું જતું હોય તેવા પ્રયત્નો દરેક ગૃહપતિએ રૂપોતાના છાત્રાલયમાં વહેલી તકે આદરી દેવા જોઈએ. સાથે એ પણ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે કે વણની વખતે ઉપયોગમાં આવે તેવા સુતર માટે, સુતર ત્રાકે ઉપરથી ઉતર્યા પછી ફાળદા ઉપર અમુક આંટીઓનું પ્રમાણ સચવાયું હોય, ફૂંકરાયેલું હોય વગેરે.

આથી વિશેષ વિગતોમાં અહીં ઉતરવાની જરૂર નથી. દરેક ગૃહપતિ-લાઈ આંટલી વાત લક્ષમાં લઈ લે તો પછી પોતે કેમ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન મેળવી લેવું તેનો ઉકેલ પોતે જાતે જ સહેલાઈથી કરી શકશે.

હરભાઈ.

સામાની પરિસ્થિતિનો લાભ લેવો એ હીનવૃત્તિ છે. નવાં સ્વાર્થમાંથી એ જન્મતી હોય છે. પરંતુ જ્યાં પ્રેમસંબંધ હોય ત્યાં તેવી પરિસ્થિતિનો લાભ લેવા માટે યોગ્યતા પગલાં સામાને હિતકર જ હોય છે. પ્રેમને અને સ્વાર્થને કદિ બનતું નથી હોતું. તેથી પ્રેમના પ્રેરાયેલા જે કંઈ પગલું ભરાય તે સ્વાર્થ વિનાનું હોય છે. હા, એ પ્રેમ છે કે મોઢ તે બરાબર તપાસી લેવું જોઈએ.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ પામ્ય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના એ શિલ્પિંગ લખો સ્વવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. વીખાનાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી તૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થુ

અંક ૬ મો

સપ્ટેમ્બર

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

હરેક આત્મા હોય છે તેથી વધારે સારો
બનવા ઇચ્છે છે.

સારો બનવા માટેના પ્રયત્નો એ જ ઉત્ક્રાંતિ.
માણસ ખરાબથી દૂર રહે તેટલાથી જ તે
ઉન્નતિને માર્ગે છે તેમ નથી માનવાનું; પણ
ખરાબથી દૂર રહી સારા તરફ જવાના પ્રયત્નોમાં
જ તેની ઉન્નતિ રહેલી છે.

પરંતુ

સારો બનવાની સાથે સાથે બીજાને સારો
બનાવવાના પ્રયત્નો જ કરે છે તે માણસ મટી
દેવ બનવા તરફ જાય છે.

સંસ્થાનાયક તમારા સુધીના દરેક જણે આ રહસ્યને અપનાવ્યું છે, અને આથી જ તમે દાર્પની સાથે સાથે લેખન દ્વારા આ પ્રચાર કરો એ જરૂરનું છે. કેળવણીકારો જ્ઞાનપ્રચારમાં લેખનની કિંમત કેટલી આંકવી તે સારી રીતે સમજો છે !”

લખાણની પાછળ રહેલી રેટિયા ભક્તિ લખાણની ભાષામાંથી આપો-આપ જ નીતરી આવે છે. આપણા રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ અર્થે દેશભરમાં રેટિયો કેટલો સર્વવ્યાપી બની જવો જોઈએ તેનો ખ્યાલ આજે હવે આપવાપણું છે જ નહિ. રેટિયા અને તટલીની શક્તિ આજે હવે જગમગદુર બની ગઈ છે.

પરંતુ સુતરનું શું ? સુતર અને સોતું બરાબર છે એ વાક્ય ખૂબ સમજવા જેવું છે. આપણા જેવા ગરીબ રાષ્ટ્રને આજે સુતરનો એક ધાગે પણ બગાડવો પોસાય તેમ નથી. સુતર ઉત્પત્તિની આખી પ્રવૃત્તિ પાછળ રાષ્ટ્રના આર્થિક સ્વાતંત્ર્યના પ્રશ્નનો ઉકેલ પડેલો છે. પાષ પાષનો હિસાબ રાખનાર અને સદુપયોગ કરનાર વેપારી જ આખરે કાલ્યાણિપતિ બની શકે છે તે મુજબ એક એક તારનો હિસાબ રાખનાર અને તેનો સદુપયોગ કરનાર કાંતનાર જ દેશને સમૃદ્ધ બનાવી શકવાનો છે. કાંતવાની પ્રવૃત્તિ વધારે ને વધારે વ્યાપક બનતી જાય છે એ આપણે દેખીએ છીએ. હવે સુતરની સંભાળ અને ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ પણ તેટલી જ વ્યાપક બનતી જોઈએ. આજે તો કેટલુકે સુતર સંભાળના અભાવે નદામું જાય છે. કાંતવામાં બેકાળજી રહેનાર શેર રૂએ દોઢ પાશેર જેટલી ઘટ આણે; કાંતેલા સુતરને શાસ્ત્રીય દબે ઉતારવાની ણા નહિ જાણનાર કાંતનાર કાળકાળા ઉભેલાની મોડે; કાંતતી વખતે સુતરના તાંતણા માટે કેટલો વજ આવશ્યક છે તે નહિ જાણનાર શ્રીમા સુતરના જ દગલા પેદા કરે-આ બધું આજે કીક પ્રમાણમાં ચાલી રહ્યું છે, અને તે આપણને કોઈ રીતે પણ પોસાય તેવું નથી. કાંતવા કાંતાવવાનાં કેન્દ્રો ઉભાં થવા લાગ્યાં છે તેની સાથે જ સુતરને કરકસરથી સંભાળનારા અને તેને સુતરનું નામ યોગ્ય રીતે આપી શકાય તેવું બનાવવા મથનારા સંખ્યાગાંધ સ્વયંસેવકો ઉભા થવા જોઈએ. આવા સ્વયંસેવકોની સેવા વડે જ દેશને આર્થિક મુક્તિ અપાવી શકાય. આપણાં છાત્રાસયોના મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ આ કામ જરૂર ઉપાડી શકે. પોતાના અભ્યાસમાંથી રોગના બે કલાક જેટલો વખત કાળસ પાડી

તેઓ આ પ્રવૃત્તિને પોષે. પોને જાને જ જાણકાર બની જાય અને પછી-ધરેધર અને કેન્દ્રેકેન્દ્ર ભટકી તમામ ક્રાંતનારાઓને ક્રાંતવાના શાસ્ત્રીય ચીલે-ચેડાની દે.

સુતરને માટે એક બીજી પ્રવૃત્તિ પણ હાથ ધરવા જેવી છે. ક્રાંતનારાઓના વર્ગમાં આજે પ્રગળેલા મધ્યમ વર્ગ મોટા પ્રમાણમાં છે, અને પૈસાદાર વર્ગ પણ કીક સંખ્યામાં વધ્યો છે અને વધતો જાય છે. આ મધ્યમ વર્ગના અને પૈસાદાર વર્ગના લોકોને ઉત્પન્ન થતા સુતરની કાળજી અને કિંમત હજી સમજાયાં નથી. તેમના ક્રાંતવા મારફત પણ દેશને જે આર્થિક નુકશાની ચાલી રહી છે તેને મીટાવવી જોઈએ. તેમને આ વાત સમજાઈ ન જાય ત્યાં સુધી આપણે સુતરફેરીયા ઉભા કરવા જોઈએ. આ ફેરીયાઓ જાંડી ઝીણી ખાદી તેમ જ પૂણીઓ સાથે રાખીને ફેરી કરે. આ ફેરીયાઓ ક્રાંતવાના નિષ્ણાત હોવા જોઈએ. સુતરને બદલે ખાદી આપવી અથવા તો પૂણીઓ આપવી તે એમનું કામ. લને લને અને મહોલ્લે મહોલ્લે પુકારી પુકારીને તેઓ ફેરી કરે. ક્રાંતનાર વ્યક્તિ સુતરને બદલે ખાદી કે પૂણી માગે ત્યારે એ બહાને ફેરીયો તેના ઘરમાં પેમે. ઘરમાં પેસી ઘરની તક્લીઓ અને રેંટીયા સંભાળે. તક્લી ઉપર કેમ ક્રાંતવું તે શીખવે. તક્લી ઉપરથી સુતર કેમ ઉતારવું તે બતાવે. રેંટીયામાં જોડખાંપણ હોય તો તે સુધારે. ત્રાકતું શાસ્ત્ર સમજાવે. મોઢીવાતું શાસ્ત્ર બતાવે. રેંટીયા ઉપરથી સુતર કેમ ઉતારવું તે બતાવે. સુતરને ફુંકારવાની અને આંટીઓ પાડવાની ક્રિયાઓથી વાકેફ કરે. સુતરની જાત કેમ સુધરતી બનાવી શકાય તે જાતે જ ક્રાંતી બતાવીને શીખવે. આવાં આવાં અનેક ઉપયોગી કામો ફેરી મારફત કર્યા કરે. આ કામમાં પણ આપણાં છાત્રાલયોના દેશપ્રેમી જીવાનો જરૂર પડી શકે છે.

હરભાઈ.

મોહન મને માર્યા કરે છે!

: ૧ :

[છાત્રાલયના લાંડકના એક ખૂણામાં વિશ્વનાથ બેઠો બેઠો રહ્યા કરે છે. તેની આસપાસ પાંચ દસ વિદ્યાર્થીઓનું ઢોળું વીંટળાઈ વળેલું છે. તેના મિત્રો જેવા એ વિદ્યાર્થીઓ તેને સમજાવવા અને જાનો રાખવા ખૂબ પ્રયત્નો કરે છે, પણ જેમ જેમ ખાના રાખવાના પ્રયત્નો થતા જાય છે તેમ તેમ

વિશ્વનાથ વધારે હુસકાં મૂકીને રડતો જાય છે. આખરે એક મોટો વિદ્યાર્થી ગૃહપતિને ખગર કરે છે. ગૃહપતિ ભંડકમાં આવે છે.]

ગૃહપતિ: “વિશ્વનાથ, વિશ્વનાથ, આટલો બધો રડે છે શા માટે?”

(વિશ્વનાથ રડતું શરૂ રાખે છે.)

ગૃહપતિ: “રામજી, તમે જાણો છો શા માટે આ વિશ્વનાથ રજાં કરે છે તે?”

રામજી: “સાહેબ, અમે તો ક્યારનાએ વિનવીએ છીએ. પણ કંઈ જ નથી બોલતો અને ઉલટો વધારે ને વધારે રડતો જ જાય છે.”

ગૃહપતિ: (વિશ્વનાથની નજીક બેસી જઈને અને તેના વાંસામાં હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં) “વિશ્વનાથ, વિશુ, આમ રજા કર્યે શો કારણ? તારા રડવાનું કંઈ પણ કારણ જણાવે તો તેનો ઉપાય પણ થાય. છતો રહે અને બોલ જોઈએ શા માટે રડે છે?”

(વિશ્વનાથ વધારે ભેરથી હુસકા મૂકવા લાગે છે.)

નરહરિ: “સારેબ, મને તો લાગે છે કે એનું કંઈ નજીકનું સગું મરી ગયાના આજે ખગર આવ્યા હશે! નહિતર આટલું બધું તે રડતું શા માટે આવે?”

રામજી: “નારે ના, આજે ભોજન જરા મોડું થવાનું છે તેથી ભૂખના માર્યા રોવાઈ જતું હશે.”

હરિહર: “એવું તો કશું નહિ હોય ભાઈ, એ તો જરા ભાઈ સાહેબને રોવાણી લાગી હશે તે રોવા મંડ્યા!”

(એ મોટા વિદ્યાર્થીઓ સિત્કારથી અને નાક ઉપર આંગળી મૂકીને બધાને ચૂપ રહેવા સૂચવે છે. ગૃહપતિ તેમની સામે આંખ ઢાલી મુંગા રહેવા આજ્ઞા કરે છે.)

ગૃહપતિ: “વિશુ, જો તું આમ રડ્યા જ કરવાનો હો, અને અમને કશું નજ કહેવાનો હો તો પછી હું જાઉં. છતો રહે ત્યારે મને બોલાવજો.”

(વિશ્વનાથ સહેજ ધીમે પડે છે.)

નરહરિ: (વિદ્યાર્થીઓને) “હા હા, ચાલો આપણે પણ જઈએ. એ રોઈ રહેશે એટલે પછી નીરાંતે આવશું.”

ગૃહપતિ: (વિદ્યાર્થીઓને) “તમે બધા ભંડક છોડીને ચાલ્યા જાઓ.

આમ ખાલી બેગા થઇને પણ તેને વધારે રડાવે છે. જાઓ બધા, ભાગો અહીંથી. ”

(બેચાર ગંભીરતાથી, બે ત્રણ મૂંઝામાં હસતા, બે જણ દટાક્ષમય હાસ્ય કરી એક ખીખતી સામે જોતા જતા, અને ત્રણ જણા ખડખડાટ હસતા એમ બધાય વિદ્યાર્થીઓ ભંડક છોડીને ચાલ્યા જાય છે.)

ગૃહપતિ : (વિશ્વનાથ કંઈક શાંત થતો દેખાય છે તેને) “ વિશ્વનાથ, હવે મને કહે જોઈએ કે તને આજે આટલું બધું રડવું શા માટે આવ્યું ? ”

વિશ્વનાથ : (આંખો લૂછતો અને સહેજ ઉંચું જોવાનો પ્રયત્ન કરતો).
“ કંઈ નહિ સાહેબ. ”

ગૃહપતિ : “ ના, એમ નહિ ચાલે. તારે મને તો કહેવું જ પડશે. ”

વિશ્વનાથ : “ એવું ખાસ કશું નથી. ”

ગૃહપતિ : “ અરે, આટલું આટલું રજા અને રડીને આંખો પણ સુઝાવી તોયે કહે છે કે ખાસ કંઈ નથી ! એ ખોટી વાત છે. તારે કહેવું જ પડશે. તું મને કારણ જણાવ, પછી હું તને ચાલારે કશું જ વધારે પૂછવાનો નથી. આપણી વધારે વાતો તો રાત્રે ચાલશે. ”

વિશ્વનાથ : “ એ તો સાહેબ, વારે ને ધડીએ મોહન મને માર્યા કરે છે. ”

: ૨ :

[વિદ્યાર્થી પંચાયતની બેઠક મજેલી છે. સામાન્ય રીતે આવી બેઠક દર-પંદર દિવસે રવિવારે મળતી હોય છે, પરંતુ આજે તે આઠ-દિવસ વહેલી મળી છે. હરિશ્ચંદ્ર અને મોહનનો કેસ આઠ દિવસ લંબાઈ શકાય તેમ નથી. હરિશ્ચંદ્રે મોહનને માથામાં અણીદાર પથરો મારી જખમ કર્યો છે. મોહન પથારીવશ થયો છે. પંચાયતની બેઠક મોહનની પથારી પાસે જ મળી છે. ગૃહપતિ પંચાયતના એક સભ્ય છે તેથી તે પણ હાજર છે. અંદર અંદર ચર્ચા કરી લીધા પછી હરિશ્ચંદ્રને બોલાવવામાં આવે છે.]

પંચાયતના પ્રમુખ : “ જુઓ હરિશ્ચંદ્ર, તમારી હાજરીમાં જ આ સાક્ષીની જુઆની અમે લઇએ છીએ. ”

(સાક્ષી વિદ્યાર્થી ઉભો ચાલે છે.)

પ્રમુખ : “ હરિશ્ચંદ્રે મોહનને માથામાં પથરો માર્યો ત્યારે તમે ક્યાં હતા ? ”

સાક્ષી: “ નિવાસગૃહની ઝોશરીના પગથીઆ ઉપર બેઠો હતો. ”

પ્રમુખ: “ મોહન અને હરિશ્ચંદ્ર વચ્ચે કંઈ પણ તકરાર થએલી તમે જોઈ હતી ? ”

સાક્ષી: “ ના. ”

પ્રમુખ: “ મોહન હરિશ્ચંદ્રને ખીજવતો હતો ખરો ? ”

સાક્ષી: “ ના. ”

પ્રમુખ: “ મોહને હરિશ્ચંદ્રના કંઈ પણ ચાળા કર્યા હોય તમે તમે જાણો છો ? ”

સાક્ષી: “ ના. ”

પ્રમુખ: “ પયરો મારતા પહેલાં હરિશ્ચંદ્રે મોહનને કંઈ કહેલું ખરું ? ”

સાક્ષી: “ ના. ”

પ્રમુખ: “ ત્યારે તમે જે જોયું તે કહો જોઈએ. ”

સાક્ષી: “ મોહન અમારા નિવાસગૃહમાંથી નીકળી પ્રાર્થનામંદિર તરફ શાંતિથી ચાલ્યો જતો હતો. હરિશ્ચંદ્રે કોણ જાણે ક્યાંથી પાછળથી નીકળી આવ્યો. ચોકમાંથી જ તેણે અણીદાર પત્થર ઉચક્યો તે મેં જોયો. પછી બરાબર નિશાન તાકીને કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના એ પત્થર એણે મોહનના ઉઘાડા માથામાં ફટકાયો. મોહન ચીસ પાડી નીચે બેસી ગયો અને હરિશ્ચંદ્ર આવ્યો હતો તેટલી જ શાંતિથી પાછો ક્યાંઈક ચાલ્યો ગયો. ”

પ્રમુખ: “ બેસી જાઓ. (પંચાયતના સભ્યોને) આ સાક્ષી એટલી બધી સંજોગ છે કે હવે બીજા કોઈ સાક્ષીની જરૂર મને જણાતી નથી. માટે હવે હરિશ્ચંદ્રને પોતાને જે કંઈ કહેવું હોય તે કહેવાની છૂટ આપવી. ”

ગૃહપતિ: “ બરાબર છે. હરિશ્ચંદ્ર ઉઠા ચાઓ. ”

(હરિશ્ચંદ્ર ઉભો થાય છે.)

પ્રમુખ: “ તમે મોહનના માથામાં પયરો માર્યો છો ? ”

હરિશ્ચંદ્ર: “ હા. ”

પ્રમુખ: “ પયરો મારવાનું કારણ કહેશો ? ”

હરિશ્ચંદ્ર: “ કશું જ નહિ. ”

પ્રમુખ: “ કારણ વિના આવી ઇજા કરાય જ નહિ. તમે કારણ જણાવો છો. ”

હરિશ્ચંદ્ર: “પથરો માર્યો ત્યારે કશું જ કારણ ઉભું થયેલું નહોતું.”

પ્રમુખ: “ત્યારે તમે શા માટે પથરો માર્યો?”

હરિશ્ચંદ્ર: “મારે મારવો હતો માટે.”

પ્રમુખ: “વિના કારણ કાઢને મારો તો પંચાયત તમને ભારે સજા કરશે.”

હરિશ્ચંદ્ર: “ભલે કરે.”

પ્રમુખ: “તમારે પોતાને આ બાગદમાં કંઈ પણ કહેવું છે?”

હરિશ્ચંદ્ર: “કશું જ નથી કહેવું.”

(પંચાયતના સભ્યો વિચારમાં પડે છે. શું કરવું તે સ્પષ્ટ નથી. અંદર અંદર મસતત ચલાવવા માંડે છે. દરમ્યાન ગૃહપતિ પ્રમુખના કાનમાં કંઈક કહે છે. પ્રમુખ જોવા માટે હાજર રહેલા તમામ વિદ્યાર્થીઓને બહાર જવાની આજ્ઞા કરે છે. મોહનની પયારી પાસે માત્ર પંચાયતના સભ્યો અને હરિશ્ચંદ્ર એટલા જણ જ રહે છે.)

ગૃહપતિ: “ભાઈ હરિશ્ચંદ્ર, તમને આજે આ શું થયું છે? મોહનને તમે પથરો માર્યો તે વાત તો તમે કબૂલી. હવે તેનું કારણ ન જણાવો ત્યાં સુધી અમારે ન્યાય શી રીતે કરવો?”

હરિશ્ચંદ્ર: “સાહેબ, તે વખતે કશું જ કારણ નહોતું. મોહનને પથરો મારી માર્યું દોડવાની મારી ઇચ્છા થવા વખતની હતી. કાલે તેનો અમલ કર્યો.”

ગૃહપતિ: “પણ તમારા કાર્યનું પરિણામ શું આવે તેનો વિચાર કર્યો હતો?”

હરિશ્ચંદ્ર: “હા જી. છાત્રાલયમાંથી કિસમિસ થાઉં.”

ગૃહપતિ: “એવું જાણતા છતાં આવું ક્યું માટે તમારા મનમાં કંઈક ભારે રોષ મોહનની સામે ભરાયેલો હોવો જોઈએ.”

હરિશ્ચંદ્ર: “એ વાત સાચી છે. મોહન સામે મને ખૂબ પીગ છે. આ મોહન પોતે પણ તે જાણે છે. પીગ ગઈ કાલે ઉતારી.”

ગૃહપતિ: “ત્યારે એ પીગ શી હતી તે જ કહોને?”

હરિશ્ચંદ્ર: “એમાં કારણભૂત મોહન પોતે જ છે. મારી ગમે તે વાતમાં એ આડો આગ્યા જ કરે છે, અને મને મારતો ફરે છે. એને હું કશું જ

કહેતો નથી કે કશું કરતો પણ નથી. મારી ખીજતું કારણ એ છે કે ઘડીએ ને પળે મોહન મને માર્યા જ કરે છે !”

:૩:

[પોતાની ઓફિસમાં ગૃહપતિ ઉંડા વિચારમાં મગ્ન બેઠા છે. સાંજ તો સાય પડી ગઈ; હમણાં દીવાગત્તી પણ થશે. એક એક મિનિટ જતી જાય છે અને ગૃહપતિની ચિંતામાં અનેક ઘણા વધારો કરતી જાય છે; ખુરશી ઉપરથી ઉભા થઈ ઓફિસમાં આંટા મારવા લાગે છે. તેમ કરતાં પણ એન નથી પડતું એટલે પાછા ધબ દબને ખુરશીમાં પડે છે. ઓફિસનાં પગથીઆં ઉપર સહેજ પણ અવાજ થાય કે ચમકીને તે સામું જુએ છે, પણ કોઈ નહિ દેખાવાથી પાછા ગમગીન જતી શનશામ બેસી રહે છે. બધા વિદ્યાર્થીઓ જમવા બેઠા છે તેથી આખા છાત્રાલયમાં નિરવ શાંતિ ફેલાયેલી છે. આ શાંતિ ગૃહપતિના મનને બેવડી અસાંત કરે છે.

પાંચ મિનિટ વધારે અને ગૃહપતિ ઓફિસની બારીમાંથી દૂર ત્રણ જણાને આવતા જુએ છે. ગૃહપતિ જરા તાકીને જુએ છે. આજ અધારામાં એ ત્રણેનેય ઓળખે છે, અને તેના ચહેરા ઉપરની ગમગીની એક-એક ઉડી જાય છે, મ્હોં ઉપર શાંતિથી ટાઢી દેખાઓ અને મંદ હાસ્ય છવાઈ રહે છે. ત્રણે જણા ઓફિસમાં આવી પહોંચે છે.)

ગૃહપતિ: “કેમ રામજી, ભાઈશ્રી ક્યાંથી હાથ લાગ્યા?”

રામજી: “અરે સાહેબ, એ તો તળાવની પાળ ઉપર દૂર દૂર બેઠા હતા.”

(ગૃહપતિના મ્હોં ઉપર ચિંતાની એક રેખા દેખાય છે.)

ગૃહપતિ: “ત્યાં એ શું કરતો હતો?”

નાનજી: “ગોડણ સુધી પાણીમાં પગ ઝબોળ્યા હતા, અને હાથથી પાણી સાથે રમત કરતો હતો.”

ગૃહપતિ: “કેમ બાલુભાઈ, આ જમવા ટાણે જ ફરવા જવાનું સમયું કે? અને તને ખબર પણ નથી કે આજે તો આપણે બધાને સિનેમા જોવા જવાનું છે?”

(બાલુ નીચે જોઈને ઉભો છે. કશું જ બોલતો નથી.)

ગૃહપતિ: “ રામજી, તું તો બાહુનો દોરત છે. તને તો જોણે અસારે લાગી જવાનું કારણ કહ્યું જ હશે.”

રામજી: “ હું અને નાનું ક્યારના પૂછ્યા કરીએ છીએ પણ કશો જ જવાબ નથી આપતો. ફરવા જવાનું મન થયું હતું એમ કહીને દસી કાઢે છે.”

ગૃહપતિ: “ ફરવા જવાનું મન તો લાલે થયું. પણ બાહુ, તને આવે વખતે જ આવું કેમ સૂઝે છે? કાઢીને પણ કીધા કારબ્યા વિના આ રીતે તું ત્રીજી વખત લાગી ગયો. આ તો ઠીક છે, પણ કંઈક આકુંઅવળું કાઢ વખત થયું તો અમારે તારા માથાપને જવાબ શો આપવો? ને તારી ઇચ્છા આમ જ કર્યા કરવાની હોય તો તો હું તારા પિતાને બોલાવું એટલે તે આવીને તને તેડી જાય.”

(બાહુ સહેજ ઝંખવાણું પડે છે.)

નાનજી: “ સાહેબ સાચી વાત કહે છે. અને આજે પાછું તેં આમ શા માટે ક્યું એ તો તારે હવે સાહેબને કહેવું જ પડશે.”

રામજી: “ એ વિના તો હવે ચાલે જ નહિ.”

(બાહુ કશું જ બોલતો નથી.)

ગૃહપતિ: “ બોલને લાઇ, શા માટે તળાવ ઉપર નાસી ગયો હતો? તને ભૂખ પણ નથી લાગી? અને સિનેમા જોવા આવવાની પણ ઇચ્છા ન થઇ?”

બાહુ: (ધીમેથી) “ સિનેમા જોવા આવવું ન હતું; અને ભૂખ લાગી હતી તે જરા મોડેથી આવીને જમી લેત. રસોયને મારી ચાળી રાખી મૂકવાનું કહીને ગયો હતો.”

ગૃહપતિ: “ પણ આમ કરવાનું કારણ શું, એ તો કહો?”

(બાહુનું મોઢું સહેજ ઢીકું પોચું બને છે.)

રામજી: “ એમાં રડવા જેવો શાનો થઇ જાય છે? કહેવું તો જોઇએ જ ને?”

નાનજી: “ સાચી વાત છે. એક તો નાસી જવું અને પછી સાહેબ શાંતિથી કારણ પૂછે તો તેનો જવાબ ન આપવો એ ક્યાંનો ન્યાય?”

(બાહુથી રડી પડાય છે. ગૃહપતિ સહેજ ઉભા થઇ તેને પોતાની

પાસે બેઐ છે, તેના વાંસામાં ચાબડે છે અને આંસુ લૂછે છે.)

ગૃહપતિ: “ એમાં રડવાનું શું, ગાંડાભાઈ ? જે હોય તે કહી દેતે ? આજે મને કહે તો જ હું તેનો ઉપાય ખીજે વખતે કરી શકું ને ? બોલ જોઈએ, ભાઈ ! ”

(ગૃહપતિ ઇશારાથી રામજી તથા નાનજીને ચાલ્યા જવા સૂચવે છે. બન્ને જાણી ધીમે પગલે ઓફિસ છોડી જાય છે. ગૃહપતિ બાલુને પોતાની પાસે બેસાડે છે.)

ગૃહપતિ: “ જો બાલુ, એમ રડવાથી આપણો દિ' ન વળે, હવે અહીં કોઈ નથી. કહે જોઈએ, શા માટે તારે આમ વારે વારે ભાગી જવું પડે છે ? ”

(બાલુ સ્વસ્થ થવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આંસુ લૂછી ગૃહપતિ સામે જુએ છે; પાછી નજર નીચી કરે છે. ગૃહપતિ વાંસામાં પેપાળ્યા કરે છે.)

ગૃહપતિ “ બોલ ભાઈ, કહે જોઈએ. ”

બાલુ: “ શું કરું સાહેબ, મારે આજે બધાની સાથે સિનેમામાં નહોતું આવવું. સાથે જમવા બેસું તો પછી વગર ફટકે સાથે આવવું જ પડે. રામુ અને નાનુ મને છોડે નહિ. તેમાંથી ઉગરવા માટે હું ફરવા ચાલ્યો ગયો. ”

ગૃહપતિ: “ પણ શા માટે સિનેમા જોવા નહોતું આવવું ? ”

બાલુ: “ ત્યારે શું કરું સાહેબ ? જ્યારે જ્યારે કંઈ પણ જોવા જવા માટે જવાનું બને છે ત્યારે જતાં આવતાં આખો રસ્તો વિના ધરણ મોહન મને માર્યા જ કરે છે ! ”

જીવનના તરંગો

૨૨ : ૧૨ : ૧૯ —

“ જીદ જીદ તારાઓને ઓળખવા, તેમની રચના જાણવી, તેમને વિષે પ્રચલિત દંતકથાઓ જાણવી, તેમના રૂપરંગ જોવા, તેમની ભૌગોલિક સ્થિતિ સમજવી અને નવરા પડીએ ત્યારે તેમની સામે તાકી રહેવું એ બહુ રસિક કાર્યક્રમ છે. તેવું જ પક્ષીઓનું પણ છે. સહુના અવાજ પારખવા, તેમનું સૌંદર્ય નીહાળવું, તેમની ખાસિયતો સમજવી એ પણ એટલું જ મગનું છે. તેવું જ ફૂલોનું :

“ માણસ જેમ પ્રેમ કરે છે તેમ પ્રેમની અપેક્ષા પણ રાખે છે. આ વૃત્તિથી કોઈ માણસ નિરાશ થાય-ત્યારે તેને લાગે કે પોતાની ધારણા પ્રમાણેનો પ્રત્યુત્તર મળવો મુશ્કેલ છે ત્યારે તેણે પોતાની તે વૃત્તિને ખીન્ન કાઢી માર્ગે વાળી લેવી એ સારું છે. જેમ જેમ વધારે જડ વસ્તુ તરફ મગત્વ રહે તેમ તેમ માણસ વધારે સલામત છે. માણસ માણસના પ્રેમમાં ધણી અંતરાયો આવે. સામી વ્યક્તિની મનોદશા ઘડીએ ઘડીએ પલટાતી રહે. તેના કરતાં માણસ કોઈ ગ્રાણી કે પક્ષી તરફ મગતા ધરાવે તો માણસના પ્રમાણમાં તે ગ્રાણી કે પક્ષી વધારે મક્કમ હોય. તેનેય છોડીને માણસ કૂલ તરફ પોતાનો પ્રેમ વાળે. તેનેય છોડીને સર્વવ્યાપી તારાઓ સાથે મૈત્રી સાથે. જેને તારાઓ સાથે પ્રેમ હશે તે કેવો સુખી હશે ? તારાઓ તો તેને કદિ પણ નિરાશ નહિ કરતા હોય !

“ મને તારાઓમાં અને પક્ષીઓમાં રસ છે. પક્ષીઓને પારખવાં અને સાંભળવાં મને બહુ ગમે છે. તારાઓ સામે તાકી રહેવું અને મનની કંઈ કંઈ મુશ્કેલી તેમને કહેવી મને ગમે છે. પણ એ પ્રેમ હું મારો બધો શોક ભૂલી જાઉં તેવી સમ્મળતા આપશે તે દિવસે હું કેટલો સુખી હોઈશ ?

“ પણ આ વૃત્તિ પાછળ કોઈ કડવા અનુભવની પ્રેરણા તો નહિ હોય ને ? ”

૨૩ : ૧૨ : ૧૬—

“ આજે વહેલ વહેલા ત્રણ તારાઓ ઊગ્યા : શુક્ર, શુરુ અને મંગળ. શુરુ અને ચંદ્ર સાવ પાસે હતા ત્યારે તેનો દેખાવ એરિંગ જેવો લાગતો હતો; સોનાની ગોળ મોટી ટીકડી હોય અને નીચે મોટી અંકુશ હોય તેમ લાગતું હતું. મંગળ રાતો છે તે સિવાય તેમાં ખીલું કશું સૈંદર્ભ નથી. સૌથી સુંદર તો શુક્ર. તેનો રંગ પણ અજબ-સ્વચ્છ સ્ફટિકશો. શુરુ કરતાં પણ નિર્મળ અને તેજસ્વી. મનસ્વી પણ ખરો. સૌથી વહેલો ઊગે. દશ વાગે ત્યાં તો અદૃશ્ય થઈ જાય. સવારે સૌથી મોડો આવ્યો. ધણી વખત તો સૂર્યોદય પછી પણ એ લાઈ દેખાતા હોય છે. અંધારીયાની પાછલી રાતે જ્યારે શુક્ર ચળકે છે ત્યારે તો કોઈ અજબ કવિતા શો લાગે છે ! ”

૨૪ : ૧૨ : ૧૬—

“તું પુસ્તક પૂરું કર્યું. ગામડાનાં સુખી કુટુંબોને શહેરની મીઠ-જીવનની મહિનતાઓ ફરી રીતે નજ્રપ્રાય કરી મૂકે છે તેનો એમાં કશું ચિંતાર છે. ગામડીયાઓનો અને શહેરીઓનો, ગામડાંઓનો તેમ જ શહે-

રોનો લેખકનો અભ્યાસ ફેટલો બધો ઉડો છે ? નવલકથા સારામાંની એક છે. ગુજરાતીમાં એવી ક્યારે સરખશે ?

“ આજે મેં મારા મન ઉપર એક સારો વિજય મેળવ્યો. એવો હું હમેશાં મેળવતો રહું. પ્રભુ મને તેમાં સદાય થાય.

“ જીંદગીમાં આપણે ન ઇચ્છીએ તેવા કરુણ પ્રસંગો બને છે તે વખતે આપણને ખૂન કરવાનો અને રડવાનો-બધું કરવાનો અધિકાર છે. પણ જીંદગી જીવવી હોય તો એ બધું છોડી દઈ પોતાની નાવને સમતોલ કરી લેવામાં જ પુરુષાર્થ સમાએલો છે.

“ સુંદર ચાંદની છે. મૃગશીર્ષ હમણાં જ માથે આવશે. બાંધ કેવો ચળકે છે ? શિકારીઓ કેમ આવા આશ્ચર્ય લાગતા દરો ? જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં પાશવતા છે ત્યાં સુધી લોહીમાં તેને Romance લાગશે જ.

“ વાતાવરણ મનોહારી છે. બહુ આનંદ છે.

“ આ ફૂતરાઓ કેવું કારમું લસે છે ? આ શિયાળીયાંઓનું રૂદન અને સિંહની વેદનાચીસો કવિતાને ઉડાડી દે તેવાં છે. વાતાવરણમાં કેવો જળ્મર તફાવત એક મિનિટમાં થઈ જાય છે ? મન ઉપર આવી અસરો થવા દેવી બહુ સારી નથી; નહિ તો તો કાંઈ કામ પૂરેપૂરું પાર ન પડે.”

૨૫ : ૧૨ : ૧૯—

“ સાચે જ રામના હૃદય જેવી અને વિશ્વામિત્રના તપ જેવી નિર્મળ અને તેજસ્વી ચાંદની છે. શિયાળાની ઠંડી અને વાતાવરણની શાંતિ ચંદ્રના અમીમાં ઉમેરો કરે છે. તારાઓ તેજસ્વી નથી પણ મીઠા તો લાગે જ છે. અંતરમાં ઉન્માદ આવે છે અને દૂર દૂર શાંતિમાં લમવા જવાનું મન થાય છે. આવી સરસ ચાંદનીમાં, આવી પ્રજ્ઞ શાંતિમાં, આવી ગુલાબી ઠંડીમાં, અગમ્ય ટેકરીઓમાં અનંતતાને જોળે આજોટવાનું મન થાય છે. દૂરદૂર ક્ષિતિજરેખા સાથે જ વણાઈ ગએલી સાગરની રૂપેરી વેલ સંત્રીની ખુલ્લી તલવાર જેવી દુનિયાને પડખે પડી છે. પડખેની વાડીમાંથી ખૂચનાં ફૂલોની મધુર સુવાસં વહે છે અને અંતરમાં શાંતિ લેરે છે. કાંઈ એલતું નથી. છલછલ હમણાં બોલ્યું હતું. સૌંદર્ય, સંગીત અને શાંતિનો સુમેળ છે. કવિતાકાળ છે. મનમાં કૈં કૈં કારણ વિના ઉન્માદ આવે છે. બધે ચેતન ચેતન લાગે છે. કવિતા બહાર આવવા મથામણ કરી રહી છે પણ આવતી નથી. કંઈક ખૂટે છે એમ લાગ્યા કરે છે. ‘આવી વૃત્તિ મેં ઘણી વાર અનુભવી છે,

‘શ્રીપતિ.’

સહકાર

આપણે ગૃહપતિઓને આપણા વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષકોના સહકારની અત્યંત જરૂર છે. વિદ્યાર્થીઓ પાંચથી છ કલાક શાળામાં અભ્યાસ વખતે રહે છે તે વખતે તેમના જીવનનાં અનેક પાસાંઓનો પરિચય શિક્ષકોને પણ થાય છે. વિદ્યાર્થીના જીવનના સમગ્ર ઘડતર માટે વિદ્યાર્થીની અનેક બાબતોને અવલોકવાની—અવલોકનનાં અનેકવિધ દૃષ્ટિબિન્દુઓથી અવલોકવાની આવશ્યકતા રહે છે.

છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ વિષયક પ્રવૃત્તિઓમાં આપણે ગૃહ-પતિઓએ સહાય પણ કરવાની હોય છે. આવાં દારણોને લીધે આપણા વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષકો સાથેનો સહકાર અત્યંત આવશ્યક બને છે. શાળાના શિક્ષકો સાથે આપણે નિત્ય પરિચયમાં રહીએ અને શિક્ષકો આપણી હાજરીમાં વિદ્યાર્થીઓમાં બળેહળે; આપણે પણ શિક્ષકોની હાજરીમાં બળીએ હળીએ; એટલે કે આપણે, વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો અંદર અંદર નજીકના પરિચયમાં આવીએ એવો પ્રયત્ન રચવો એ વિદ્યાર્થીની કેળવણી દૃષ્ટિથી અનિવાર્ય છે. આવા પરિચયને પરિણામે આપણો અને શિક્ષકોનો સહકાર પણ વધારે સંગીન સ્વરૂપ પકડે છે.

પરંતુ સવાલ એ છે કે આવો સહકાર મેળવી શકીએ એ માટે કેવા કેવા ઉપાયો આપણે ગૃહપતિઓએ હાથ ધરવા જોઈએ ? આજે તો શિક્ષકોને જોડાવવા છતાં તેઓ આવતા નથી અને આપણે પણ તેમનો સહકાર મેળવવા લાભ્યશાળી થઈ શકતા નથી. આનો ઉપાય એક જ છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં જેટલા જેટલા આકર્ષક કાર્યક્રમો ગોઠવાતા હોય તે તમામની અંદર શિક્ષકોને લાગીદાર બનાવવાના પ્રયત્નો કરવા. આકર્ષક એવાં કાર્યક્રમો બહુ ન ગોઠવાતા હોય તો પણ આપણે તે ગોઠવવા, સરખાતમાં આવા કાર્યક્રમોની અંદર શરમે ભરમે શિક્ષકોને પરાણે ખેંચી લાવવા પડશે; પરંતુ એક વખત વિદ્યાર્થીઓના રસિક કાર્યક્રમોની અંદર લાગ લેવાનો રસ લાગ્યા પછી અને વિદ્યાર્થીઓ જેવા નિર્દોષ આત્માઓની સાથે નિર્દોષ રમતગમત દ્વારા તેમને જોળખવાનો ચસકો લાગ્યા પછી આપણું કામ થઈ સહેલું થઈ જવાનું છે.

આવા થોડાએક કાર્યક્રમોનો વિચાર કરીએ.

મૌલિકી આકર્ષક રસિક અને વિદ્યાર્થીઓની સાથે એક થઈ જવાનો.

કોઈ પણ કાર્યક્રમ હોય તો તે નાટ્યપ્રયોગો છે. નાટ્યપ્રયોગો શાળાની અંદર સારું સ્થાન ભોળાવે છે; તો પણ આજે હવે છાત્રાસયોમાં એનો પગપેસારો થવા માંડ્યો છે. આપણે છાત્રાસયવાળાઓએ આવા નાટ્યપ્રયોગોના કાર્યક્રમની અંદર શિક્ષકોને માત્ર નોતરતો જ બેસી રહેવાનું નહિ. નાટ્યપ્રયોગો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની વિનોદશક્તિ ખીલે, અભિનયકળા વિકસે, સામાનિક દિમિત આવે એ વગેરે ઉદ્દેશોને પાર પાડવામાં શાળાના શિક્ષકો આપણને ખૂબ સહકાર આપી શકે. પ્રયોગો પસંદ કરવામાં, યોગ્ય અભિનયો તૈયાર કરવામાં, નાટ્યભૂમિની રચના કરવામાં વગેરે પ્રકારનાં કાર્યોમાં શિક્ષકોને થોડું લેવા જોઈએ. નાટ્યપ્રયોગનો કાર્યક્રમ એટલો જથ્થો રસિક અને આપણને રોકી રાખનારો છે કે એક વખત શિક્ષક તેમાં પડે પછી તેમાંથી બહાર નીકળી શકવાનો નથી. વળી એના રસિક હોવાના કારણે જ્યારે જ્યારે એવા પ્રયોગો ભજવવાના આવે ત્યારે ત્યારે આપણી તેમ જ આપણા વિદ્યાર્થીઓની માગણી શિક્ષકો નકારી શકવાના નથી. આ રીતે આપણી અને વિદ્યાર્થીઓની સાથે ભળવાની એક મુંદર તક આપણે શિક્ષકોને આપી શકીએ.

આવો જ ખીન્ને આકર્ષક કાર્યક્રમ નાની મોટી મુસાફરીઓ છે. આજે આપણાં છાત્રાસયોમાં મુસાફરીઓનું મહત્ત્વ સમજાઈ ગયું છે. જ્યારે જ્યારે પણ અનુકૂળતા મળે ત્યારે ત્યારે આપણે આવી નાની મોટી મુસાફરીઓ ગોઠવ્યા કરીએ છીએ. આવી મુસાફરીના પરિણામે વિદ્યાર્થીઓ અને આપણે ઘણું ઘણું મેળવીએ છીએ. એ આપણા સર્વનો અનુભવ થયો છે. આવી મુસાફરીના કાર્યક્રમોમાં પણ આપણે શિક્ષકોને નોતરવા જોઈએ. મુસાફરી એ વસ્તુ જ સ્વતઃ એવી છે કે જે હરકોઈ માણસને આકર્ષે. શિક્ષક જેવો આત્મા તેનાથી આકર્ષાયા સિવાય રહી શકવાનો જ નહિ. આજે હજી આપણે એવા કાર્યક્રમોમાં તેમને ભાગ લેતા નથી બતાવ્યા માટે આપણને ખબર નથી; પરંતુ જે ઘડીએ આપણી મુસાફરીઓમાં શિક્ષકભાઈઓ જોડાયા તે ઘડીએ આપણી મુસાફરીનો રંગ બદલાઈ જવાનો છે. ઐતિહાસિક કે ભૌગોલિક દૃષ્ટિથી મુસાફરીના હેતુઓ શિક્ષકોના સહકારથી જ વધારે સારી રીતે સાધી શકાય. ઉપરાંત જે પ્રકારની સર્વ સામાન્ય એવી માનવતા ભરેલ દૃષ્ટિ આપણે આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં ફેળવવા ઇચ્છીએ છીએ તેમાં પણ આપણને શિક્ષકોની મદદ ખૂબ કિંમતી થઈ પડવાની.

સહકારનો આવો જ એક ત્રીજો માર્ગ તે આપણા છાત્રાસયના ઉત્સવો છે. તહેવારોના દિવસોએ તેમ જ સન્મના અંતમાં નાના નાના

ઉત્સવો ઉજવવાની દૃષ્ટિ આપણામાં હવે આવી ગએલી દેખાય છે. એવા ઉત્સવો સામાજિક દૃષ્ટિથી કેટલા બધા ઉપકારક છે તે હવે આપણે સૌ કોઈ સમજતા થઈ ગયા છીએ. વળી આવા ઉત્સવોમાં આનંદ ઉત્સાહ અને વિનોદોની જે જે જમાવટ અને ખીલવટ થાય છે તે પણ વિદ્યાર્થીના સર્વાંગી વિકાસમાં ઓછાં ઉપયોગી નથી. આવા ઉત્સવોમાં પણ આપણે શિક્ષકોને ભેળવી શકીએ છીએ. આજે આપણા ઉત્સવોમાંથી આપણે જે જાતનો આનંદ વિનોદ લૂંટીએ છીએ તે એ શિક્ષકોના મળવાથી અનેકગણો વધી જવાનો. એટલે આવા ઉત્સવોના જેટલા જેટલા પ્રસંગો આપણે યોજીએ તે બધામાં આપણે તેમને તેડી લાવવાના રહે.

શિક્ષકોનો સહકાર મેળવવાના આવા અનેક રસ્તાઓ આપણા છાત્રાસયમાં આપણે ઉભા કરી શકીએ છીએ. આપણે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરું છે કે છાત્રાસયોના ભોજન જેવા આનંદના પ્રસંગોમાં પણ આપણે તેમને નોતરવા જ જોઈએ. ઉપર ઉપરથી ભોજન જેવી વસ્તુ ભણે આપણને નહીં દેખાય; પરંતુ તેવા પ્રસંગો પણ આપણુ સૌ કોઈને ખૂબ નહક લાવે છે; અને તેમાંથી જ અરસપરસમાં સદલાય અને પ્રેમ કેળવાય છે.

હરભાઈ.

એમાં શું ?

‘બા’ ને સજેખમ થએલું ત્યારે બોડિંગના દવાખાનામાંથી યુકેલિપ્ટસની શીશી ઘેર મંગાવેલી તે હજી ઘેરજ પડી હતી. આજે દવાખાનામાં એ જડતી ન હતી એટલે વિદ્યાર્થીઓ શોધતા હતા. ગૃહપતિ ઘેર આવ્યા ત્યાં શીશી તો પોતાની અલરાઈ પર જોઈ, પત્નીને કહે: “દવાખાનામાંથી કાઢી વાર દવા જોઈતી હોય તો મંગાવીએ પણ ઉપયોગ થઈ રહે ત્યારે પાછી મોકલી દેવી જોઈએ. જુઓ, આ દવા માટે આજે ગૃહમાં શોધાશોધ થઈ રહી હતી.”

પત્ની: “મને મટયું ત્યાં કાઢીને સજેખમ થયું અને તેને મટયું ત્યાં મારી બા બે દિ’ આન્યાંતાં એને થયું. બે દિ’ પડીયે રહે! એમાં શું?”

*

*

*

ગૃહપતિ: (પોતાનાં પત્નીને) “સારે હવે હું ગૃહમાં જાઉં છું.”

પત્ની: “હ્યો ડીક માંભયું”. જુઓ, આ બાળ બહુ કનડે છે ને હજી મારે રસોઈ કરવી છે. મને એમ કે નાનીબેન આજે ગામમાંથી આવશે એટલે મેં તો થઈતી ટ્રીપો ખાલી કરી છે, પણ હમણાં જ કાજી ખાખર

લાવ્યા કે એ તો નહિ આવી શકે. ઘઉંમાં મટકાં પડ્યાં છે એટલે સમો કરવા છે ને એરંડિયું દેવું છે. જરા એક ખાઈને મોકલજો તો ?”

ગૃહપતિ: “ બાઈ અત્યારમાં ક્યાંથી નવરી હોય ? અને એવી રીતે વારંવાર ખાઈને ઉપયોગ આપણે ન કરી શકીએ. હજી તો હમણું જ આ ખાઈના જન્મ વેળા તેં એને અહીંની અહીં રાખી હતી. ”

પત્ની: “ તે... ? એમ કોઈ વાર સગવડે અગવડે માણસ આગળથી કામ લઈએય તે ! એમાં શું ? ”

*

*

*

૧૧

રવિવાર હતો એટલે સેક્રેટરી સાહેબ બોર્ડિંગમાં આવ્યા હતા અને ગૃહપતિ સાથે ઓફિસમાં ગૃહના કામકાજ વિષે વાતચીત કરી રહ્યા હતા. એવામાં પટાવાળે આવીને ગૃહપતિના હાથમાં ચિટ્ટી આપી. મહીં લખ્યું હતું: “ બાપુજી, મારે માટે ઓફિસમાંથી એક ધા કારા ને એક ધા અકિલા કાગળો અને એક પેન્સિલ લેતા આવજો. કાલે મારે નોટો બાંધવા માટે જોઈએ છીએ. લી. બચુબેન. ”

ચિટ્ટી વાંચી ગૃહપતિએ ગમવામાં મૂકી.

કામકાજથી પરવારી ગૃહપતિ ઘેર આવ્યા ત્યાં બચુ દોડતી સામી આવી ને બાપુના હાથ ખાલી દેખી રીસમાં બોલી: “ ભૂલી ગયા ને ? જાઓ, આજે મારે જમવું જ નથી. ”

ગૃહપતિનાં પત્ની: (રસોડામાંથી) “ હું તને નોતી કહેતી કે એ જરૂર ભૂલી જશે ને લાવશે નહિ ? આપણું ક્યું કામ એને સાંભરે છે ? બોર્ડિંગનું તો નાનકડું કામ પણ એને હૈયે ચોટી રહે છે. ”

ગૃહપતિ હાથ મ્હોં ધોઈ વસ્ત્ર બદલાવી રસોડામાં પ્રવેશ્યા ને પાટલા પર બેસી બોલ્યા: “ તમે એમ છોકરાંની ભેર લઈ જ્યારે સારે બોલો છો પણ પહેલાં મારું કાંઈક સાંભળવું જોઈએ, મને કાંઈક પૂછવું જોઈએ... ”

પત્ની: “ શું પૂછે ને શું સાંભળે ? છોકરીને બણાવવી ને કાગળ પેન્સિલ કે ચોપડી જોઈએ ત્યારે કાં તો ખીજવું ને કાં તો ભૂલી જવું. ”

ગૃહપતિ: “ પણ મેં કાગળની ના ક્યાં કહી જ છે ? મારી વાત સાંભળો તો ખરાં. બચુબેન માટે મેં ગામમાંથી કાગળ પેન્સિલ મંગાવ્યાં છે. ચંદુ સાઈકલ પર ગયો છે તે હમણું આવ્યો દેખાડું. ”

પત્ની: “ ગામમાંથી મંગાવ્યાં ? બચુ સાડે એ ચાર કાગળ ને પેન્સિલનો કટકોય તમારી ઓફિસમાં નોતો તે ગામમાંથી મંગાવ્યાં ? લે ! ”

ગૃહપતિ: “ ગામમાંથી જ મંગાવવા જોઈએ ને ? કોઈ દહાડો એકાદ બે કાગળ જોઈતા હોય તો તો જાણે ઠીક, પણ આમ અવારનવાર બખ્ખે ધા કાગળ કાંઈ ઓફિસમાંથી લવાય ખરા ? આપણને કોઈ ટોકનાઈ નહિ એટલે આપણાથી એનો લાભ ન જ લેવાય. એ તો ચોકખી ચોરી જ ગણાય.”

પત્ની: “ રાખો રાખો હવે, તમે તો મોટા ધર્મી બની ગયા લાગે છે ! બચુડી સારૂ બે કાગળ ઓફિસમાંથી લાગ્યા એમાં ચોરી થઈ ગઈ ! આપણી સારૂ થોડાક જ લાવવાંતા ? છોકરાં સારૂ આમ કોઈ દિ' કાંઈ લાવવુંય પડે ! એમાં શું ? ”

*

*

*

વેકેશન પૂરું થયું હતું અને ગૃહમાં વિદ્યાર્થીઓ આવવા લાગ્યા હતા.

ગૃહપતિ જમવા બેઠા હતા; પત્ની પીરસતાં હતાં. પોતાની યાળીમાં ચાલુ બોરાક ઉપરાંત મેસુબ અને મોહનયાજનાં બટકાં, મગજનો લાડુ, હલવો અને સૂત્રફણી એ બધી વાનીઓની પ્રસાદી જોઈ ગૃહપતિ કહે: “ આજે આ અણુકોટ કેમ પૂર્યો છે, બડા ? ”

પત્ની: “ તમે તો બહુ ટોળી રહ્યા ! આમાં અણુકોટ જેવું શું છે ? ”

ગૃહપતિ: “ કેમ ? આપણે હરરોજ શું આવું મિષ્ટાન્ન જમીએ છીએ ? ”

પત્ની: “ એટલે ? કોઈક દહાડો આવું આવું ક્યાંકથી આવી ચડે તે પણ ન ખવાય શું ? ”

ગૃહપતિ: “ ખવાય ખવાય; પણ કહો તો ખરાં કે આ બધું કેને લાંથી આવ્યું છે ? બાપુજીનો સુરેન્દ્ર મુંબઈથી આવવાનો હતો. એણે તો મોકલાવ્યું નથી ને ? ”

પત્ની: “ ના રે ના, સુરેન્દ્રભાઈ તો હજી આજે- રાત્રે આવનાર છે. એ બિચારાનો તો આવે સારે કાંઈક કાંઈક મોકલવાનો બહુ જીવ ખેંચાય, પણ તમારાં બાલુ કાંઈ મોકલવા દે એવાં ક્યાં છે ? આ તો આપણા હરરાય, દેવમુત ને સૂર્યપ્રભ રગ્ન પૂરી થતાં આવ્યા તે થોડું થોડું બાતું આપણા નહુ માટે આપી ગયા છે. ”

ગૃહપતિ: “ એ...મ ! કેટલુંક આપી ગયા છે ? ”

પત્નીએ એક ડબરો ઉઘાડી તેમને બાતું બતાવ્યું. કમમાં કમ પાંચ શેરપી સાત શેર બાર એમાં હતો. જોઈને ગૃહપતિના ચહેરા પર ખિન્નતા

છવાઇ. તે બોલ્યા: “આટલું ખધું ભાતું? અને આ તો હજુ ત્રણ જ વિદ્યાર્થીઓનું! હજુ ખીજ તો આવતા જાય છે. એ ખધાને ખજર પડશે કે આગળ આવનાર વિદ્યાર્થીઓએ આપણે સાં ભાતું આપ્યું છે. એટલે તે લોકો કાંઈ નહિ લાવ્યા હોય તો શહેરમાંથી વેચાતું લાવી ભાતા તરીકે આપી જશે. અને તમે સમજો છો કે આ ભાતું આપણે ન લેવાય? કાંઈ વિદ્યાર્થી પ્રેમથી કાંઈ દહાડો કાંઈ આપી જાય તેને આપણે નકારી ન શકીએ. પણ આ તો રીતસરનું...”

પત્ની: “હો! તમે તો મને છેક જ ઉધડી લીધી! આપણે ક્યાંક ગામ પરગામ જઈએ આવીએ છીએ ત્યારે આપણા સંબંધીને ત્યાં કાંઈ આપતાં લેતાં નથી કે? છોકરાઓ તો આપણા પેટના દીકરા, જેવા છે તે જરા જરા ખાવાનું દઈ ગયા. એમાં શું?”

*

*

*

થોડી વારે એક ઘોડગાડી ગૃહના આંગણમાં આવીને ઉભી રહી. મુખથી આવતો હર્ષદ તેમાંથી ઉતર્યો. પોતાનો સામાન તથા ફેરીનો એક કરંડિયો એણે ગાડીમાંથી ઉતાર્યો ને કરંડિયો ગૃહપતિને ઘેર મૂક્યો!

*

*

*

આવાં કેટલાંય નાનાં મોટાં ‘એમાં શું’ હરેક ગૃહપતિના નિત્ય જીવનમાં ખનતાં હશે. જ્યારે ગૃહપતિ તેનાથી હરરોજ ચેતતો રહે છે અને જીવનને ઉત્તમ બનાવતો રહે છે.

આ લખતાં એક વાત કહેવી અગત્યની છે કે આવાં ‘એમાં શું’થી લગ્ન કાંઈ પણ સાચો ગૃહપતિ પોતાના જીવનને વિદ્યાર્થીઓના જીવનથી છૂટું ન પાડી દે. કેવળ જડતા કે કેવળ ઢીલાપણું એ એની વચ્ચેની અતિ સૂક્ષ્મ રેખાને એ ખડું વિવેકપૂર્વક આંકે, અને ગૃહપતિપદને આદર્શભૂત ને ઉજાડવલ કરે.

સંસ્કૃત

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપિયા: પરદેશના બે શિલિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામુર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી તૃસિંહપ્રસાદ કલિદાસ ભટ્ટ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થી
૧૯૩૦

અંક ૧૦-૧૧
ઓક્ટોબર-નવેમ્બર

:: ત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

ખંડન કરવું સહેલું છે પણ મંડન કરવું
મુશ્કેલ છે.

બળવો કરવો સહેલો છે પણ બળવો સમાવવો
મુશ્કેલ છે.

અન્યાયનો વિરોધ કરવો સહેલો છે પણ ન્યાય
સાચવવો મુશ્કેલ છે.

જ મંડન કરી શકે, જ બળવો સમાવી શકે
અને જ ન્યાયની તુલા સાચવી શકે તેને જ
ખંડન કરવાનો, બળવો કરવાનો અને અન્યા-
યનો વિરોધ કરવાનો અધિકાર છે.

નાનાભાઈ જેલગત્રાએ

‘છાત્રાશય’ ના વાંચનારાઓ માટે આનંદ સમાચાર છે. ‘છાત્રાશય’ માસિકનું તંત્ર જેમણે આજ દિન સુધી ચલાવ્યું છે અને પોતાના અનુભવ તથા જ્ઞાનની લાણી ફરી તરણ કેળવણીના કૂટ પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે તે નાનાભાઈ આખરે જેલગત્રાએ સિધાવ્યા છે.

‘છાત્રાશય’ વાંચનાર કદાચ જાણતા હશે કે નાનાભાઈએ છેલ્લા પાંચ માસથી સંસ્થા સાથેના પોતાનો રીતસરનો સંબંધ છોડ્યો હતો, અને સોંકડાં ક્ષેત્રને ત્યાગીને પૂર્ણ મહાત્માશ્રમે આદરેલા બૃહત્ કેળવણીના વિશાળ ક્ષેત્રમાં અંપલાવ્યું હતું. કેળવણીની સંસ્થાઓમાં તરત અને વ્યવહારની દૃષ્ટિથી સ્વાતંત્ર્યના સિદ્ધાંતનો પ્રવેશ કરાવવા પાછળ આટલી બધી તપશ્ચર્યા પછી પણ સ્વાતંત્ર્ય માટેની ખરી કેળવણી તો તેમને આજના ધર્મયુદ્ધના રણક્ષેત્ર ઉપર દેખાઈ. તેઓ પોને વીરમગામના સરદાર તરીકે ટાંક કરતા હતા. તેમની રાષ્ટ્રસેવાનો ખરો આંક તો વીરમગામ તાલુકાની જનતા જ મૂકી શકે તેમ છે. પાંચ પાંચ માસ સુધી વીરમગામ તાલુકાની જનતાની મૂળી સેના બનવી તેમણે તેનામાં અજળ પ્રાણ ફૂંક્યા છે. રાષ્ટ્રના મુક્તિસંગ્રામમાં વીરમગામ તાલુકા આજે જે કંઈ કરી બતાવે છે એ નાનાભાઈની અથાક મહેનતનું જ ફળ છે તેમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી.

આખરે તેમને પણ સરદારની મહેમાનગીરી આપવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. તેઓને ચાર માસની સખ્ત મજુરીની સર્જ કરમાંવવામાં આવી છે, અને આજે તેઓ સાગરમતી મંદિરમાં શાંતિની રમત રમી રહ્યા છે.

નાનાભાઈ બહાર હતા ત્યાં સુધી તંત્રી તરીકે તેમનું જ નામ ચાલુ રાખવું મને યોગ્ય લાગ્યું હતું. આપણા ‘છાત્રાશયે મંડળ’ તરફથી પ્રગટ થતી આ પત્રિકાના તંત્રીપદે રહી તેમણે છાત્રાશયોની અનુપમ સેવા બજાવવી છે. આજે હવે જ્યારે તેઓ જેલમાં ગયા છે ત્યારે અનિચ્છાએ પણ મારે તંત્રી જાનવું પડે છે.

નાનાભાઈની જેલગત્રાનો પ્રસંગ એ ‘છાત્રાશય’ માટે અભિમાનનો પ્રસંગ છે. પ્રભુ જેલમાં તેમની તળીવત નિરોગી રાખે અને ફરી પાછા તેઓ આપણી વચ્ચે આવી પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ આપણને આપે તેમ આપણે ઇચ્છીએ.

છાત્રાસયના વાર્ષિક મારી મર્યાદાઓને નક્કારી લેશે અને 'છાત્રાસય'ને પોતાનું જ ગણી બનતી સહાય કર્યા કરશે એટલી પ્રાર્થના. હરભાઈ.

અવિશ્વાસ

મનુષ્ય આત્મા બધું સહન કરી શકે છે પણ અવિશ્વાસ નથી સહી શકતો. માણસમાં અવિશ્વાસ રાખવો—ખાસ કરીને તરુણમાં અવિશ્વાસ રાખવો એટલે તેની સહનશીલતાની દોરી ઉપર કાપ મૂકવો.

મેટરંઓ આ અવિશ્વાસને બુદ્ધિ બુદ્ધિ નામો આપે છે: દેખરેખ, માર્ગદર્શન, અનુભવનું ઉદાપણ વગેરે. બાળક બાલ્યવસ્થામાં હોય છે ત્યાં સુધી આ બધાનો અર્થ સમજ નથી શકતું; તેનામાં તેની સામે થતાં જેટલું સુંદિગળ પણ નથી હોતું. પરંતુ વડીલોની દેખરેખ, માર્ગદર્શન કે અનુભવના ઉદાપણને વધારી તે નથી જ લેતું તે ઉઘાડી આંખે જોનાર જોઈ શકે છે. બાળક પોતાનો વિરોધ રીસાઈ કે ખીજાને બતાવે છે. આંખના વડીલો એને અજાન ફૂંકી પોતાના પંથે પડે છે.

પરંતુ માણસ તરુણાવસ્થામાં આવે છે ત્યારે એવા નિષ્ક્રિય વિરોધોથી સંતોષ નથી મેળવી શકતો. તેની ખીજ અને રીસમાંથી ક્રોધ જન્મે છે, તિરસ્કાર જન્મે છે અને ઘુણા પેદા થાય છે. ક્રોધ અને તિરસ્કારનો માથો તે મનમાં વેરઝેર સેવે છે. અને પછી ગમે તે ભોગે વેર વાળી સંતોષ મેળવવાનાં સ્વપ્ન સેવે છે. આખું વેર વડીલોને નુકશાન પમાડે તેવું તો હોય જ; પણ તેવા વેરથી તરુણને પોતાને પણ ઓછું નુકશાન નથી થતું હોતું.

પોતાની શક્તિનો, પોતાની નીતિનો, પોતાના આચારનો કે પોતાના વિચારનો અવિશ્વાસ કાઢ કરે તો એ તરુણ નથી જ સહી લેવાનો. તરુણનું હિજનું હૃદય સામાનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવા માટે અને તેવા વિશ્વાસને પાત્ર નીવડવા માટે જખતું હોય છે. મેળવેલો વિશ્વાસ ટકાવી રાખવા માટે તે પ્રાણાર્પણ કરવા સુધી જઈ શકે છે. પરંતુ સમાજ તરુણની કાર્યશક્તિમાં વિશ્વાસ મૂકતાં અચકાય છે. સમાજનાં મેટરંઓને તેમ કરવામાં ભય દેખાય છે. અને પછી પોતાના અવિશ્વાસને ન્યાય ઠેરવવા દેખરેખ, માર્ગદર્શન કે અનુભવના ઉદાપણ ફૂંકી ઓડાં શોધે છે.

આજનો તરુણ હવે છેતરાવાનો નથી. આજના તરુણ દ્વારા કાર્યસિદ્ધિ કરવી હોય તો તેની કાર્યશક્તિમાં, તેના ચારિત્ર્યમાં અને તેની ભાવનાઓમાં વિશ્વાસ રાખતાં શીખવું જોઈએ.

તરુણમાં અવિશ્વાસ રાજો અને સંસારમાં ઝેર રેડાશે; તરુણમાં વિશ્વાસ રાજો અને સંસાર અમૃતમય દેખાશે. હરલાઈ.

જીવનના તરંગો

: ૧ :

તા. ૧૯-૬-૧૯...

મંગળવારે લખવાનું શરૂ કર્યું અને તેજ વખતે શ્રી ...ભાઈના ટ્રેન્ડ્યુએટ પુત્ર મળવા આવ્યા. બી.એ. પાસ થઇને પણ શું કરવું? પરિણામ આવ્યા પછી જ તેને માટે ખરી મંજૂરણું શરૂ થઇ છે. આજના એવા નિર્બળ જીવાનો માટે દરુણા સિવાય બીજું દુશું મારા હૃદયમાં નથી. તેમની તો દયા જ આવે છે! એ હવે શું કરશે? મલુરી તો આવડે નહિ. ત્યારે કોઈ રફલમાં ભારતર થશે કે કોઈ ઓફિસમાં કારકુન થશે. બીજું એનાથી શું થઇ શકે તેમ છે? તેની શરીરસંપત્તિ પણ ક્યાં સારી છે? આજની આખીયે શિક્ષણપદ્ધતિ સડેલી છે. અને દેશ ગુલામીમાં છે ત્યાં સુધી આ સ્થિતિ નહિ જ સુધરે. કોઈ જગ્યાએ ચેતન નથી, ઉત્સાહ નથી. જ્યાં જોઇએ ત્યાં આર્થિક દગાણમાં માણસો કચડાતાં દેખાય છે, અને પેટ માટે ગમે તે કરવા તૈયાર થઇ જાય છે! જાતને વેચે છે, અંતઃકરણને પાંચમાંસ કરે છે અને માનસિક દૃષ્ટિએ અતિથય બનીને કોટિ ઉપર જાય છે; હિંમત રહેતી નથી અને દૃષ્ટિ સંકુચિત થતી જાય છે. પછી તે realities of life સાથે સમાધાન આદરે છે, અને તેનું મરણ થાય છે. આ આપણા જીવાનો! આ આપણા ટ્રેન્ડ્યુએટો! આવું અપમાન અને આવું દુઃખ સહન કરવા કરતાં આપઘાત કરે તો પણ સાફ નહિ? અને બાળલગ્ન? એ ભૂત તો કોઇને છોડતું જ નથી! તે બિચારાનાં લગ્ન ત્રણ વર્ષ ઉપર જ થયાં છે. હવે એ લગ્નના બંધને એને કેદી જ બનાવી મૂક્યો છે. તે શું કરશે? આ જીવાન, તારી આ દશા?

*

*

*

કાલે સાંજે ...તે ત્યાં જમવા ગયા હતા. જમવામાં મળી જ ન આવી. જમવાનો રિવાજ બહુ જૂનો છે, પણ મને તે ગમતો નથી. સરખે સરખાં એકકાં થઇ જમતાં હોય, લહેર કરતાં હોય તો તો હીફ, પણ આમ જે આવે તેને ભેગાં કરી બોજન કરવું તેમાં શી મગ્ન?

કાલે સાંજના બહુ જ માથું દુખતું હતું. રાત્રે ...ને ત્યાં બોજનનું આમંત્રણ હતું. બોજનમાં શીખંડ મુખ્ય હતો. બીજી પણ ઘણી વાનીઓ હતી. શીખંડ તો મારાથી ખવાયો જ નહિ. મને ખાવાની ઠાઠ વસ્તુ ઉપર 'બહુ ખાઉં' તેવો ભાવ તો થતો જ નથી. જુદી જુદી વાનીઓ ગમે પણ થોડુંક ખાઉં એટલે સંતોષ થઈ જાય. રાતના માથું સખત દુખવા માંડ્યું અને જિંઘ એક દોઢ વાગ્યા સુધી ન આવી. પથારીમાં તરફડીયાં માર્યાં કર્યાં. જિંઘ ન આવે ત્યારે માથુસની કેવી ખરાબ દશા થાય છે? મનમાં કંઈ કંઈ તર્ક, વિતર્ક, કુતર્ક આવ્યા જ કરે; અને આપણી ઇચ્છા ન હોય તે પણ મન કે ભુદ્ધિ પોતાનું કામ કર્યા કરે અને આપણને સતાવે. જિંઘ ન હોય તો માથુસ કદાચ બે દિવસમાં ગાંડો જ બની જાય. જિંઘ કેવી જરૂરની અને સુંદર વસ્તુ છે. અને મન પણ કેવું વિચિત્ર છે કે વિચારો કર્યા જ કરે અને છતાં યાદ નહિ. વિચારો પણ ફટલા બધા હશે કે ખૂટે જ નહિ. વિચારોની વિવિધતા પણ આશ્ચર્યજનક હોય છે!

* * *

લોકો ચોરી શા માટે કરતા હશે? પૈસાદારો છડે ચોક, ઘોળે દિવસે મોટી ચોરી જ કરી રહ્યા છે ને? આવડા મોટા પગારો લેવાનો એમને શા અધિકાર છે? ગરીબોને ભોગે અને ગરીબોને દુઃખ દઈને, તેમના મુખમાંથી અન્ન ખેંચી લઈને લોકો પૈસાદાર થાય તે ચોરી નહિ તો ખીણું શું? ત્યારે મોટો ચોર કોણ? મોટા પગારના અમલદાર કે તેના ઘરનો નજીવા પગારનો નોકર? અમલદારોના ઘરમાં ચોરી થવાનો બનાવ ત્યારે ત્યારે બને છે ત્યારે ત્યારે ગરીબ તવંગર વચ્ચેનો અણબાજનો સંબંધ એકદમ દેખાઈ આવે છે.

પૈસાદાર એટલે પ્રામાણિક અને ગરીબ એટલે અપ્રામાણિક, ચોર, લુચ્ચો, લાંચો! કેવું વિચિત્ર? મનુષ્યસ્વભાવમાં ગરીબ તવંગરના ભેદ જેવું કંઈ હોઈ શકે જ નહિ. ઈશ્વરે બધાને એ વિષયમાં તો સરખા જ નથી કર્યા? ઉદાહરણ કદાચ આ કહેવાતા દુર્ગુણો પૈસાદારમાં જ વધારે હશે, નહિતર એ પૈસાદાર કેવી રીતે થયા હોય? સ્વાર્થી થયા વિના પૈસાદાર થવાનું શક્ય જ નથી.

૧૨ :

તા. ૨૧-૬-૧૯...

બહાર કેવી મજા છે? વરસાદ આવું આવું થઈ રહ્યો છે. ઠાંડ ઠાંડ ઠાંડા તો પડવા પણ માંડ્યા છે. આકાશ મેઘાચ્છાદિત છે અને સામેના રસ્તા

ઉપરનાં મોટાં ઝાડો લહેરથી ઝૂલે છે. કુદરત આખી આનંદમગ્ન છે અને મંદીઓ પણ કિલકિલાટ કરે છે. ગઈ કાલે સાંજે, વરસાદ આવ્યો હતો. આજે પણ આવશે. વર્ષાઋતુની લગ્નતા અને મોઝે ઉનાળાનાં સુકાં દિવસો પછી કેવાં ગમે છે? વર્ષા કેવી ઉદાર અને વિશાળ હોયતી છે? પૃથ્વી ઉપર અમી વરસાવવું એ જ એનું કામ. એ આપણને કેટકેટલું આપે છે? એના વડે જ આપણે જીવતાં નથી અને ઉનાળો? બધું સૂકવી દે છે. આશા હોય ત્યાં નિરાશા અને સુખ ત્યાં દુઃખ અને આનંદ હોય ત્યાં કિલગીરી ફેલાવે છે. કેવું વિચિત્ર!

પણ વર્ષાની આકર્ષકતા એથી જ નથી વધતી. વર્ષાનું સૌંદર્ય ઉનાળાની શુષ્કતાથી અધિકતર થાય છે. અને સુખ દુઃખનું પણ એવું જ નથી શું? વરસ પછી વરસ આવે છે અને શિયાળો, ઉનાળો, ચોમાસું પણ એક પછી એક ક્રમ પ્રમાણે આવ્યાં આવે છે. કાયમ શિયાળો કે કાયમ ઉનાળો કે કાયમ ચોમાસું કોઈ દિવસ હોઈ શકે? તેમ જ સુખ અને દુઃખ પણ એક પછી એક જીવનમાં આવે છે અને આવવાનાં. સદાને માટે સુખ કે સદાને માટે દુઃખ આ જગતમાં કોઈને માટે ન જ હોય. ત્યારે હું પણ દુઃખ માટે તૈયાર કેમ ન રહું? મને સર્વદા સુખ કેયોથી મળે? દુઃખ અને સુખ મને સરખાં જ ગમવાં જોઈએ. કારણ કે દુઃખ ન હોય તો સુખની ખજાર ન પડે. સુખનો આનંદ દુઃખ વિના કેમ અનુભવાય?

મારા માર્ગમાં મુશ્કેલીઓ આવે તે પણ મને તો ગમે. કારણ કે એવે વખતે મને મારી શક્તિઓ વાપરવાની તક મળે છે અને મારી કિંમત ખતાવી શકાય છે. સંકટમાંથી કે મુશ્કેલીમાંથી વિજયી થઈને ખદાર આવવું એ સૌથી મોટું સુખ નથી? એથી આત્મસંતોષ થાય છે અને મનનું રંજન થાય છે. મારે મુશ્કેલીઓની સાથે સાથે જ તેમાંથી સંકળતાપૂર્વક ખદાર નીકળવાની શક્તિ જોઈએ છે, મારા ઉપર વધારે સંકટો આવશે તો જ મારી જીદ અને શક્તિ ખાલશે અને કેળવાશે ને? મને મારી જાતમાં વિશ્વાસ છે, પણ મારે મારી શક્તિને કસવી છે અને આગળ વધવું છે.

.....મારું હૃદય સાચે જ અતિ કામળ થઈ ગયું છે. લાગણી પ્રધાન થવું ગમે છે, પણ તેવા થઈએ ત્યારે સહન પણ જોઈએ નથી કરવું પડતું. સહેજ સહેજમાં લાગી આવે તે કેવું? અને ન લાગી આવે તે પણ ખરાબ

નહિ ? પથર જેવા સવા કરતાં, ફૂલ જેવા થયું વધારે સારું નહિ ? લાંબો વખત પથર જેવા બનીને રહેવા કરતાં થોડો વખત જીવવું પણ ફૂલ જેવા કેમ ન થવું ? મને ફૂલ ગમે છે તો હું ફૂલ જેવો જ રહીશ. બધે વહેલો સ્ત્રીમળાઈ મળિં. પ્રેમને મારા મુખ્ય સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકાર્યો પછી લાગણીને મારાથી દૂર કેમ કરાય ? પ્રેમ અને લાગણી તો સદાને માટે સાથે ને સાથે જ જવાનાં, લાગણી ન જોઈતી હોય તો પ્રેમને પણ દૂર કરવો રહ્યો.

શ્રી૦

વિચારવાયુ

ગુરુકુળના અધ્યાપક મારું છાત્રાલય જોઈ ગયા અને તેમની સાથે થોડીએક વાતચીત કરી તેને પરિણામે મારું મન ધણું સ્વસ્થ થઈ ગયું હતું. મને એમ કે હવે તો વિચારવાયુનો વ્યાધિ ફરીથી દેખા નહિ દે. પણ એ વ્યાધિ મારો પીછો છોડતો જ નથી. સંયોગો પણ એવા આવીને ઊભા રહે છે કે વ્યાધિને પણ દેખા દીધા વિના ચાલે નહિ !

ગઈ દિવસે મારું પેટી નવી સ્થપાએલી સ્કૂલના પ્રિન્સીપાલ સાહેબ અચાનક મળી ગયા. તેમણે જે વાત કરી તેનાથી રાત્રે એકાએક વિચારવાયુ વધી પડ્યો. મનેયે કાલ જાણે શું સમજ્યું કે નાટક સિનેમાની વાતો તેમની સાથે હાંક્યા કરી ! આખી રાત વિચારવાયુએ હેરાન કર્યો. આ રહ્યાં તેમાંનાં એકાદ બે પ્રકરણો.

આ નવી કેળવણીવાળા એમના મનમાં શું સમજતા હશે ? સિનેમાએ દુનિયાનું જાણે કે ઓછું બગાડ્યું છે તે હવે સિનેમેડુકેશનની પાછળ પડ્યા છે, સિનેમાથી તે કેાઈ દહાડો કેળવણી અખાતી હશે ? વિચાર જ કેવો હારમારપદ છે ?

વિદ્યાર્થીઓની આંખો બગડે એ દલીલ તો જાણે કે સાવ તકલી છે, પરંતુ સિનેમા જોવાનો અસ્થા લાગે તેનું શું ? મારું તો એકસ માનવું છે કે છોકરાઓને સિનેમાને રવાડે ચડાવ્યા તે ઘડીએ જ પાપમાલી રાત્ર થઈ સમજે. આજે જ એ વાતનો કેટલો અસ્થા છે તે લુઓ ને ? રોજ બે ચાર વિદ્યાર્થીઓ તો સિનેમા જોવા જવાની રજા લેવા આવ્યા જ હોય ! પૈસાની બરગાદી પણ કંઈ ઓછી નથી થતી. આવી પરિસ્થિતિ વર્તે છે તેને

ટાળવાને બદલે આવા હાલી મળેલા નવી કેળવણીવાળાઓ તો છોકરાઓને સિનેમા જોવા જવાની હિમાયત કરતા ફરે છે !

મારી વાત કંઈક તેને ગળે ઉતરવા જતી હતી ત્યાં તો ભાષસાહેબ ખીંછી નવી દલીલ લાવ્યા. ‘સિનેમા જોવા જવાની જગ્યાસાને દબાવવાથી જુવાનોને નુકશાન થાય છે.’ એમ કે ? હવે જાઓ જાઓ, નુકશાન થવા-વાળાનાં દીકરાઓ ! જે જે કંઈ છોકરાઓને નુકશાન કરે તેવું હોય એમ આપણે માનતા હોઈએ તે બધું જોરથી ઢગાવી દેવાથી છોકરાઓને નુકશાન થાય, એમ કે ? કેવી બેહુદી વાત ? સામાન્ય અક્ષરવાળો માણસ પણ સમજી શકે કે તેનાથી તે નુકશાન થાય કે લાભ ? આવા લોકોને સમજાવવા પણ કેમ ? તેમનાં જોગંઓ એટલાં બધાં સડેલાં હોય છે કે તેમાં સાચી વસ્તુ પેસવા પામતી જ નથી. અને આ સડેલા છોકરાઓને પણ એટલું જ જોઈએ છીએ. ને આવા લોકોની વાતને વળગી રહી પછી છાત્રાલયોમાં તોફાન મચાવે છે, અને સ્વાતંત્ર્યને નામે મોટી અવ્યવસ્થા ઉભી કરી દે છે.

મારું ચાલે તો તો આ નવી કેળવણીની રેઢીયાર વાંતોને તો બંધ કરી જ દઉં, એટલું જ નહિ પણ તમામ સિનેમાઓને કાયદાની એક જ કલમથી બંધ કરાવું. આજે એક નિશ્ચય તો દઢ જ કે હવેથી આવા માણસોના જરા પણ પરિચયમાં મારા છોકરાઓને તો ન જ આવવા દઉં.

: ૨ :

અને નાટક જોવા મોઢાલા વિના તો રહેવાય જ નહિ. એમ ? આ જુવાન છોકરાઓને નાટક બતાવવાં જ જોઈએ, કેમ ? અને નાટક દેખાડવાની દલીલ કેવી ? અભિનયકળાનો ઉદ્ધાર ! અને રંગભૂમિ મારફત સામાજિક સંડોનો નાશ ! વાહ રે અભિનયકળાના શોખીનો ! અને વાહ રે સામાજિક સુધારકો ! તમારી છાતીને પણ ધન્ય છે ને ! નાટકો દ્વારા આ કામ સિદ્ધ કરાવવા માંગો છો, કેમ ?

આપણા દેશમાં અભિનયકળાનો ઉદ્ધાર નહિ થાય તો કયો ગંગો કુંવારો રહી જવાનો હશે ? અભિનયકળાના ઉદ્ધાર દ્વારા શું કરાવવું છે ? નાચ અને નખરાં કે ? આ જુવાન છોકરાઓ નાચ અને નખરાં નહિ શીએ તો દુનિયા જાગે કે રંગાછ જવાની હશે ! હવે સમજ્યો કે આ લોકો વારંવાર નાચપ્રયોગો કરાવવાની પણ શા માટે હિમાયત કરે છે તે. છોકરાઓને નાચતાં અને નખરાં કરતાં શીખવવું છે માટે. ખસ આજથી

એક ખીન્ને નિશ્ચય કે મારા છાત્રાસપમાંથી નાટ્યપ્રયોગો બંધ. નાટકો જોવા તો શાનો જ જવા દઉં? આ તે વંદાડી મુકવાની જ વાતો છે ને?

" અને રંગભૂમિ મારફત સામાજિક સુધારણા સાધવી છે? એ ભાઈ, આ રંગભૂમિ તો નંખોદ વાળવા બેઠી છે, નંખોદ! જોતી મારફત સામાજિક સડો શરૂ તો થઈ ચૂકી છે. હવે એ જ રંગભૂમિ દ્વારા સામાજિક સુધારણા કેમ કરવાના છે તે જરા સમગ્રવશો? જવાબથી નાટકોએ આપણા દેશમાં પ્રવેશ કર્યો છે ત્યારથી સ્ત્રીઓ સ્વચ્છંદી બની છે; પુરુષો લગાડ અને વ્યભિચારી થયા છે; જુવાન છોકરાઓ ઉછાંછળા બન્યા છે અને સામાજિક કુરિવાજો ધર ધાલવા માંડ્યા છે. આવી રીતે તે નાબુદ કરવા જેવી ગણાય કે દંડાવવા જેવી? નાટકો પ્રવેશ પામ્યાં ત્યારથી જુવાનીઓએ છાટ્ટાં માફક રસ્તા ઉપર નાટકી ગાયનો ગાતા અને હળ્લરો નખરાં કરતા ચાલ્યા જતા દેખાય છે. સ્ત્રીઓમાં નાટકી નકટાઈ હોયોક આવી છે. બાળકો વધારવા, નાટકી ચાલે ચાલવું અને કપડાંની નાટકી ફેશનો વધારવી એ આજકાલની જાણે કે એક મહાન પ્રવૃત્તિ બની ગઈ છે. આમાંથી સમાજને બચાવી લેવો હોય તો એક જ મજમા છે, અને તે કાયદો બંધાવવાની પછુ નાટ્યભૂમિને જડાવવાથી ઉભેડી નાખવી! લલિત કલાઓનો ઉદ્ધાર થવાને બદલે નાશ થઈ રહ્યો છે તે આપણે સમજવું જોઈએ. નાટ્યભૂમિની સામે જખ્ખર સુદ્ધ આરંભવું એ હવેથી મારું ધર્મકૃત્ય બનો.

હરભાઈ.

આટલી મહેરબાની કરો!

: ૧ :

ગૃહપતિ: "ઝોડો, સાંતિભાઈ, આમ એકાએક ક્યાંથી? કંઈ ગાડીમાં આવ્યા?"

સાંતિભાઈ: "આજે સવારની ગાડીમાં ઉતર્યો. સ્ટેશન ઉપરની ધર્મશાળામાં ઉતારો કરી નાહી ધોઈ અહીં આપની પાસે જ સીધો આવું છું."

ગૃહપતિ: "ધર્મશાળામાં? તમારે તો અહીં ઉતરવું જોઈએ ને? આમ કરીને તો તમે મને શરમમાં નાખો છો."

સાંતિભાઈ: "કંઈ નહિ સાહેબ, હવે રમણ અહીં ક્યાં છે કે ન ઉતરીએ તો ખોટું દેખાય!"

ગૃહપતિ: “રમણુ બહે ને અત્યારે ન હોય, પણ તેથી કંઈ રમણુ સાથેનો અને રમણુ દ્વારા તમારી સાથેનો બંધાએલો સંબંધ આવ્યો ગયો છે?”

શાંતિભાઈ: “સાચી વાત સાહેબ, તમારી કૃપા છે તો બધું હીક થઈ ગયેલું.”

ગૃહપતિ: “બોલો હવે, મારા સરખું કંઈ કામકામ?”

શાંતિભાઈ: “કામકામ તો બીજું શું હોય? રમણુને પાછો આપનો બનાવો. પંદર દિવસથી રમણુ ઘેર આવ્યો છે પણ મને અને તેની માતાને બંધ પણ નથી આવતી. છેવટે ન છૂટકે અહીં આવ્યો છું. મારી વિનતિ સ્વીકારો અને રમણુને પાછો દાખલ કરો.”

ગૃહપતિ: “શાંતિભાઈ, આ કંઈ વિનતિ કરવાનું સ્થળ ગણાય? રમણુને માટે આ સ્થળ મને જો યોગ્ય લાગ્યું હોત તો હું શું કામ તેને ઘેર મોકલત? રમણુ અહીં રહે તેમાં તેનું કશું જ ક્ષેપ નથી.”

શાંતિભાઈ: “એ ગમે તેમ કહો. મને તો અહીં રહેવામાં જ રમણુનું ક્ષેપ દેખાય છે. અહીંના વાતાવરણની અસર તેના ઉપર થયા વિના રહેવાની જ નથી. એ સહેજ સહાજ અતડો અને લોછડો છે, પણ મારી ઉપર કૃપા કરીને તેને નિભાવો અને પાછો રાખો.”

ગૃહપતિ: “રમણુ અતડો અને લોછડો છે તેમ મેં કાંઈ દિવસ કહ્યું જ નથી. એમ તો એ ધણે સુશીલ અને નમ્ર સ્વભાવનો છે. પણ આજે તેની વય એટલી બધી મોટી થઈ ગઈ છે અને વયના પ્રમાણમાં બુદ્ધિમાં તે એટલો બધો પાછળ રહી ગયો છે કે અહીં તે ન ચાલે. અહીં તો ઉલટું તેના મનમાં પોતાની જાત સંબંધમાં અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો જાય છે. તેને અહીં રાખવાથી તેનું જગડે તેમ જ છે એવી મને ખાતરી થઈ ત્યાર પછી જ મેં તેને ઘેર મોકલ્યો છે.”

શાંતિભાઈ: “આપની વાત સાચી છે. અભ્યાસમાં એ બહુ જ પાછળ રહી ગયો છે. પણ હવે તો તેના માટે આપના સિવાય બીજું એકેય સ્થાન હોય તેમ હું જોતો નથી.”

ગૃહપતિ: “એ વાત પણ જરાજર નથી. મારી સલાહ તો મેં તમને કાગળમાં જણાવી દીધી છે. તેને બુદ્ધિના અભ્યાસમાંથી હવે લઈ લ્યો અને કાંઈ સરમ કુતર ઉછોડમાં પડેલો. કુતર ઉછોડ હરતગત કરવાની તેનામાં સારી ટાંચ છે તેમ હું જોઈ શક્યો છું.”

શાંતિભાઈ: “આપની સલાહ સાચી વાજબી છે. પણ તેને થોડુંકેક અંગ્રેજી આવડે તો હીક માટે જ મારી વિનતિ આપે સ્વીકારવી પડશે.”

ગૃહપતિ: “ એ મોહ છોડો. તેમ કરવા જતાં તેને આપણે ઉકશાન પહોંચાડ્યું. તેને એકાદ સરસ હુતરશાળામાં મોકલો.”

શાંતિભાઈ: “ આપની સલાહ પ્રમાણે હું જરૂર વર્તીશ. પણ એ વરસે તેને અહીં રાખવાની મંજૂરી આપો. આપ તેને રાખશો જ તેમ માનીને હું તેને અહીં મારી સાથે જ લઈ આવ્યો છું.”

ગૃહપતિ: “ રમણ સાથે છે ? ક્યાં છે ? ”

શાંતિભાઈ: “ અહીં, નીચે જ ઉભો છે.”

ગૃહપતિ: “ અરે, અરે, તેને ઉપર બોલાવો. રમણ ? રમણ ? ”

શાંતિભાઈ: “ રમણભાઈ, ઉપર આવ તો જોઈ. ગુરુજીને પગે પડે તેમના ચરણમાં જ તારું સ્થાન છે. સાહેબ, આપની ઈચ્છામાં આવે તે કરો. પણ રમણને રાખવો તો પશ્ચે જ. આટલી મહેરબાની કરો.”

: ૨ :

ગૃહપતિ: “ પધારો કેશવલાલભાઈ, અત્યારની ગાડીમાં આવ્યા ? ”

કેશવલાલ: “ હા જી. હમણાં જ આવ્યો.”

ગૃહપતિ: “ નાલા ધોયા ? ”

કેશવલાલ: “ ના જી. મને થયું કે પહેલાં આપને મળી લઉં પછી નિરાતે નાહી ધોઈશ.”

ગૃહપતિ: “ બહુ સારું. મારો તાર તો આપને વખતસર મળ્યો હતો કે ? ”

કેશવલાલ: “ હા જી. તાર મળ્યા પછી મને પુષ્કળ વખત રહેતો હતો.”

ગૃહપતિ: “ માફ કરજો, આપને તરહી આપવી પડી છે. હમણાં સત્રના હેલ્થા દિવસો ચાલે છે તેથી એટલો બધો કામમાં રહ્યું છું કે મારે આપને તાર કરવો પડ્યો. નહિતર તો હું પોતે જ ચિ. વિષયુને મૂકી જાત.”

કેશવલાલ: “ ઓહો, તો તો અમે ધન્ય થઈ જાત ને ! આપનાં પંચિત્ર પગલાં અમારે ઘેર ક્યાંથી હોય ? ”

ગૃહપતિ: “ એ શું બોલ્યા કેશવલાલભાઈ ? આપને ઘેર આવવાની તો મારી ફરજ છે. ચિ. વિષયુ અમારો વિદ્યાર્થી થયો પછી તો વખત મેળવીને પણ આવવું જોઈએ. હું ત્યાં આવી શક્યો એ બદલ મને આપે માફ કરવો જોઈએ.”

કેશવલાલ: “ આપની સુખનતાનો પાર નથી. આપનો પ્રેમ તો એટલો બધો છે કે એ પ્રેમના માર્યા જ મારે તુરત દોડવું પડ્યું.”

ગૃહપતિ: “શું કહું કેશવલાલભાઈ, આ છોકરાઓએ તો મને પ્રેમથી ખાંધી લીધા છે. આપે થોડીએક હિંમત ખતાવી હોત તો આ વિધ્વન છોડતાં જે દુઃખ થાય છે તેમાંથી હું તો બચી જાત.”

કેશવલાલ: “શું કરીએ ભાઈસાહેબ! અમારી નાતના દિવાળે બેઠું ખૂબ છે. વિધ્વના સસરાને મેં કૃતલોચે સમજાવ્યો કે ભાઈ, એમાં તારી જે દીકરીનું ભવિષ્ય બગડે છે. પણ એ એકનો એ ન થયો તે ન જ થયો!”

ગૃહપતિ: “આપના જેવા ભણેલા ગણેલા અને સંસ્કારી લોકોએ તો આવી બાબતમાં ખૂબ મજબૂત રહેવું ઘટે. વિધ્વનો સલાહ એક દ્વારે રાખીએ તો પણ આપણા સમાજમાંથી આવડા પંદર પંદર વર્ષના છોકરાઓને અને બાર બાર વર્ષની છોકરીઓને પરણાવવામાં આવે છે તે કુરુદિને ટાળવી જ નીકળે. ગમે તે સંકેતે પણ આપના જેવા તેમાં પહેલ નહિ કરે તો પછી બિચારા સામાન્ય માણસો શું કરી શકવાના છે?”

કેશવલાલ: “આપની વાત તો સો ટકા સાચી છે. પણ આમાં મારો ઉપાય જ નહોતો. એક બાબત વિધ્વની બા અને બીજી બાબત તેના સાસુ સસરા: હું તો એ બે પક્ષોની વચ્ચે કચરાઈ જ ગયો, સાહેબ! પણ અમારી નાતમાં એટલું સારું. આ પરજોતર તો માત્ર નામનું. હથેલાઓ મેળવવાનો વિધિ કરી લીધો એટલું જ. છોકરા છોકરીનો ધરસંસાર તો હવે પાંચ વરસ પછી સારૂ થવાનો. હજી પાંચ વરસ સુધી તો શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય! અમે સાસરે પણ નહિ તેડવાના.”

ગૃહપતિ: “આપના જેવા ડોહા લોકો પણ આવું બોલે ત્યારે મારે હવે મુંગા જ રહેવાનું બહુ સારું.”

કેશવલાલ: “પણ હું તો આપને એક વિનંતિ કરવા આવ્યો છું.”

ગૃહપતિ: “વિનંતિ શા માટે? આપ તો મને સલાહ આપી શકો તેવા છો. ખુશિયી કહો.”

કેશવલાલ: “મેં આપને કહ્યું તેમ આ પરજોતર તો નામનું છે. બિ. વિધ્વ પરજોતરો કહેવાય જ નહિ. માટે હરકોઈ ઉપાયે પણ આપ તેને રાખો જ રાખો.”

ગૃહપતિ: “એ તો ન જ બની શકે. માટે તો મેં આપને તાર કરીને બોલાવ્યા. હું તો...”

કેશવલાલ: “એ બનાવનું જ પડ્યો. મારી ખાતર અને બિ. વિધ્વ ખાતર એટલું તો કરો જ.”

ગૃહપતિ: "અમારો નિયમ જ એવો છે કે તેમાં કશો જ ફેરફાર ન થઈ શકે. હું દરાવવા પણ ન ઇચ્છું."

કેશવલાલ: "કેમ સાહેબ? આમાં તો નિયમને બાધ પણ નહિ આવે. આ કંઈ પરણેતર કહેવાય?"

ગૃહપતિ: "અરે કેશવલાલભાઈ, તમે પણ નહિ સમજો? પરણવાનો વિધિ તો થયો ને? અમારી જેવી કેળવણીની સંસ્થા સંસારસુધારામાં સીધી રીતે તો કશું જ ન કરી શકે, પણ આવા નિયમો કરીને આડકતરી રીતે પણ કંઈક કરવાનો સતોય તો માને જ ને! હરેક પ્રકારનાં બાળકોનો સામે અમારો વિરોધ છે તે આવા દાખલાઓ બને ત્યારે અમે બતાવી શકીએ છીએ. મને માફ કરજો પણ આમાં કશું જ નહિ બની શકે. તમારે ચિંતિત થઈને લઈ લેવો જ પડશે."

કેશવલાલ: "એમ તો ન ચાલે. તમારે કંઈક તો કરવું જ જોઈએ. તો હું કમીટીને અરજી કરું."

ગૃહપતિ: "કશું જ નહિ કરી શકાય. કમીટીને અરજી કરવાની સલાહ પણ હું નહિ આપી શકું."

કેશવલાલ: "આ તો ત્યારે અન્યાય થાય છે. તો પછી અમારી દાદ દરીયાઈ કોઈ સાંભળે જ નહિ?"

ગૃહપતિ: "આ બાબતમાં તો નહિ જ."

કેશવલાલ: "તો પછી હું આપને અંગત વિનંતિ કરું છું કે આપ જાતે જ મહેનત સો અને મારા ઉપર આટલી મહેરબાની કરો!"

: ૩ :

ગૃહપતિ: "પંધારો દેવરામભાઈ! જરા રાત્રે મોઝા તરફી આપવી પડી છે તો માફ કરજો."

દેવરામ: "કંઈ નહિ સાહેબ, રાત્રે કશું ખાસ કામ હોતું નથી, નહિતર આપ બોલાવો અને અમે ન આવીએ તે કંઈ ચાલે? આપ આટલી આટલી સેવા બજાવી રહ્યા છો ત્યારે કોઈ વખત અમારે રાત્રે આવવાનું બને તેમાં તે શું મોટી વાત કહેવાય? કહો સાહેબ, મારા સરખું શું કામકાજ છે?"

ગૃહપતિ: "આપને તો ચિ. સુમન માટે બોલાવવા પડેલ છે. આપ જુઓ છો ને કે તેને થયેલ ખસતો રોગ તો રોજ રોજ વધતો જ નવ્ય છે. ડાક્ટર પાસે તપાસ કરાવી છે અને ડાક્ટરનું કહેવું એવું થયું છે કે

આ કેવળ આમડીનો રોગ નથી. તેના લોહીમાં જ ડંધક બગાડ થયો છે, અને તેથી ત્રણેક માસ સુધી દવામાં તેમ જ ઝેરાકમાં ખાસ કાળજી લેવી પડશે. જો તેમ નહિ કરીએ તો તેના લોહીમાં આવા રોગના જંતુઓ કાયમી ધર કરી જવાના અને પછી તો આજ મદશે અને પાછો ફરીથી એવો ને એવો રોગ જામશે.”

દેવરામ: “સાચી વાત છે, સાહેબ. ડાક્ટર સાહેબ મને પણ મળ્યા હતા અને વાત કરતા હતા કે સુમનને માટે ખૂબ કાળજી લેવી પડશે, નહિતર રોગ શરીરમાં ધર ફરી જશે તેવો ભય રહે છે.”

ગૃહપતિ: “માટે જ મેં આપને અસારે તરફી આપી છે. મારે અભિપ્રાય એવો છે કે ચિ. સુમનને સૂડી હવાવાળા કોઈ આરોગ્ય સ્થળ ઉપર લઈ જવો, અને હુશિયાર ડાક્ટરની સારવાર નીચે ત્રણ ચાર માસ રાખવો. રોગને તો મળમાંથી જ ડાંબ્યો સારો. તેમાંયે વળી સુમનનું શરીર.”

દેવરામ: “મને પણ એ જ રસ્તો સૂઝે છે, પણ મારી મુશ્કેલીનો પાર નથી. આપ તો જાણો જ છો કે મારાથી જંપીને ઘેર પણ બેસાવું નથી તો પછી ત્રણ ચાર માસની ગેરહાજરીનું તો ક્યાંથી જ બને?”

ગૃહપતિ: “એ તો સારામાં સારો રસ્તો. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો તમારે હરકોઈ ઉપાયે તેમ જ કરવું જોઈએ. પણ ધારો કે તેમ કરવામાં ખૂબ મુશ્કેલી ઊભી થતી હોય તો પછી તેને મુંબઈ લઈ જઈ સારા ડાક્ટર પાસે તપાસ કરાવી યોગ્ય સૂચનાઓ લેવી, અને પછી ઘેર રહીને તે પ્રમાણે વર્તવું.”

દેવરામ: “આપ જાણો છો કે પહેલો માર્ગ તો મારાથી લઈ શકાય તેમ છે જ નહિ. ખાતાની એટલી બધી જવાબદારીઓ રહે છે કે તેમ તો ન જ બને. મને બીજો રસ્તો ફિક લાગે છે. આપ કહો સારે મુંબઈ લઈ જઈ તપાસ કરાવરાવી આવું. અને પછી તો સાહેબ, તેને ઘેર રાખવો કે અહીં છાત્રાલયમાં રાખવો એ બન્ને સરખું જ છે ને?”

ગૃહપતિ: “ના, સરખું ન કહેવાય. આપ યોતે જ કેળવણી ખાતાના આદેશ વર્ષના અનુભવી હોઈ એક સારા કેળવણીકાર ગણાઓ. મારા કરતાં આપ વધારે સમજી શકો છો કે સુમનને અહીં નહિ રાખવામાં તેના કરતાં બીજા સો વિદ્યાર્થીઓનો સવાલ રહેલો છે.”

દેવરામ: “એ તો હું સમજું જ છું. પણ ચિ. સુમનને આપ

અનાયદો રાખી શકો છો. તેમ કરવાથી મારી અને આપની જાનતેની મુશ્કેલી દૂર થશે.”

ગૃહપતિ: “આપની મુશ્કેલી દૂર થશે તે વાત સાચી; મારી તો વધશે જ. પણ તેવું કંઈ નથી. મને તો ચિ. સુમનના હિતમાં અને છાત્રાલયનો સમગ્ર વિચાર કરતાં જો જ આજખી લાગે છે કે આપે તેને ઘેર જ લઈ જવો.”

દેવરામ: “તમે સાહેબ, એમ જોલશે તો પછી શું થશે? મારી મુશ્કેલીઓનો પાર નથી જો તમે જાણો છો. તમારે તો મને મદદ કરવી જ જોઈએ. ચિ. સુમનને અલાયદો રાખી યોગ્ય સારવાર કરવાનો વધારાનો ખર્ચ મને તેડવો થાય તેની મને ચિંતા નથી. મારે તો તેવું શરીર સુધારવું જો મને મારો ધર્મ લાગે છે. માટે તમારે મને મદદ કરવી જ પડશે.”

ગૃહપતિ: “આપ કેળવણીના જાણકાર થઈને આમ જોલો છો ત્યારે મને આશ્ચર્ય થાય છે! આપના જેવા પણ આ જાગ્યતમાં ન સમજે તો પછી સામાન્ય માણાપની તો વાત જ શી? આપ સમજી શકો છો કે ઘેર જેવી સંભાળ લેવાય તેવી જીજે ક્યાંઈ ન જ લેવાય. તેમાં પૈસાનો પ્રશ્ન જ નથી. પૈસા જો કદિ પણ ન આપી શકે તે માણાપની પ્રેમભરી કાળજી આપી શકે છે.”

દેવરામ: “જો વાતમાં મારે દેશો જ મતભેદ નથી. મારી મૂંઝવણ તો વખતની છે. મારે યૂગ ગેરહાજર રહેવું પડે છે અને મારા સિવાય તેની યોગ્ય કાળજી ન જ લેવાય તેમ મને લાગ્યા કરે છે. માટે જ આપને તંદેદી આપવી પડે છે.”

ગૃહપતિ: “આપની સાથે દલીલ કરવી મને નથી મમતી. મારા અને તમારા કરતાંજો સુમનની માતાની લુપ્તિમુકી સંભાળ તેને વધારે લાભ કરશે. આપની સાથે આટલી વાતચીત કર્યા પછી પણ મારો અભિપ્રાય એનો જો જ રહે છે કે તેને આપે ઘરે જ લઈ જવો.”

દેવરામ: “આપનો અભિપ્રાય મને સોએ સો દશ મંજુર છે. અને છતાંજો મારી નમ્ર વિનંતિ છે કે ચિ. સુમનને આપ જ સાચવો. આટલી મહેરબાની કરો!”

છાત્રાલયમાં વનભોજન

છાત્રાલયમાં રહેનાર વિદ્યાર્થી વધારેમાં વધારે સ્વાવલંબી બને એ તરફ તો સતત પ્રયત્ન થવો જોઈએ. પોતાનાં કપડાં ધોવાં, ઓરડો સાફ કરવો તથા વ્યવસ્થિત ગોઠવવો, થોડું જાગ્રામ કરવું, પોતાના થાળી વાડમાં માંજવા વગેરે કામો તો દરેકે કરવાં જ જોઈએ. તે ઉપરાંત દરેક વિદ્યાર્થીએ રાંધવાની કળા જાણવી એ પણ જરૂરી છે.

જે છાત્રાલયને પોતાની શાળા હોય તે જો ખૂબ પ્રયત્ન કરે તો સ્વયં-પાક પોતાના છાત્રાલયમાં દાખલ કરી શકે. વેડછી આશ્રમમાં આ પદ્ધતિ એ જ કામ ચાલે છે. પરંતુ હાલનાં ઘણાં છાત્રાલયોમાં આ વસ્તુ સંભવિત નથી. રજાને દિવસે તો વિદ્યાર્થીઓ વધારે તો જરૂર જાતે ભોજન બનાવી શકે. મહારાજ દરરોજ રસોઇ કરે અને આપણે એ તૈયાર ભોજન આરોગીએ એ યંત્રવત્ કાર્યક્રમ આપણને સાલવો જોઈએ. અઠવાડિયામાં એકાદ વાર રસોડામાં જાને રાંધીને જમવાનું બધાને ન રુચે પણ વનભોજન તો જરૂર પસંદ પડે.

વધારે વિદ્યાર્થી હોય તો એકથી વધુ ટુકડીમાં અનુકૂળ પડે એવી રીતે વહેંચાઈ જવું. જુદી જુદી ટુકડી જુદી જુદી રસોઇ બનાવે. રસોઇ તદ્દન સાદી અને જોઈતી ખર્ચાળ હોય. બજારમાંથી તૈયાર ચીજ તો એક પણ લાવી ન જ શકાય. દરેક ટુકડીએ છાત્રાલયની આંખવાડી અથવા સારો જાંયડો હોય એવી સરસ જગ્યા સાફ કરી લેવી. જગ્યા સાફ કરવાથી માંડીને ચૂસો બનાવવો, સળગાવવો, રાંધવું, પાટલા માંડવા, પીરસવું વગેરે બધું જ કામ માંહોમાંહે વહેંચીને કરી લેવું. કોઈ ચૂસો બનાવે, કોઈ શાક રાંધે, કોઈ રોટલી વણે, કોઈ દાળ બનાવે, કોઈ પાણી ભરે તો કોઈ પાટલા માંડે. આમ બધું જ કામ હસતાં હસતાં કરી નાખે.. રસોઇ તૈયાર થઈ રહ્યા પછી બધા બેળા મળીને જમે. કોની રસોઇ સારી થઈ છે એની હરિશ્ચંદ્ર પણ ચાલે. જમતા જાય તે પોતાના અનુભવની રમુજ વાતો કહેતા પણ જાય.

રાંધવાની કળા શીખવવા માટે છાત્રાલયમાં ખાસ વર્ગ ન બોલી શકાય. જીવનમાં આપણને ઉપયોગી થઈ પડે એટલું તો આવા અનુભવથી શીખી જવાય છે. ઘણાં છાત્રાલયોમાં દરરોજ સ્વયં-પાક બનાવી ન શકાય. મોટા-ભાગનાં છાત્રાલયોમાં રજાને દિવસે પણ જાને રસોઇ બનાવી ન

શકાય. પરંતુ મહિને એક વાર અથવા બે મહિને એક વાર અને ઓછામાં ઓછું સત્રમાં એક વાર વનભોજન તો જરૂર જતી શકે. જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે એટલું રાંધતાં પણ શીખી જવાશે. અને યોગાનમાં ઝાડના છાંયડા નાચે મિત્રોની સાથે રાંધવામાં અને જમવામાં જે આનંદ પડશે એ તો અનુભવી જ વર્ણવી શકે. એમાં ખૂબ આનંદ મળશે અને સાથે સાથે શીખવાનું પણ મળશે. દરેક છાત્રાલય આ પ્રયોગ અજમાવી જુએ. છાત્રાલયમાં વનભોજન એ અનિવાર્ય વસ્તુ હોવી જોઈએ.

નરોત્તમદાસ પટેલ.

“બળવો કરવો છે.”

એક પત્ર

મુંડળીથી,

આપ અહીં આવી ગયા અને અમારી સાથે થોડીએક વાતચીત કરી ગયા તે ખદલ ઉપકાર. પણ અમારા મનનું સમાધાન થયું નથી. અમારા છાત્રાલયમાં ધર્મના નામે જે અમુક શ્લોકો મોઢે કરાવવામાં આવે છે તે એક ભારે જુલમ છે. ખાસ કરીને તો એનો બોલો નાના વિદ્યાર્થીઓ ઉપર બહુ પડે છે. આખા સત્રમાં પોણાસોથી સો જેટલા શ્લોકો મોઢે કરવાના હોય છે. અને આ તો ધર્મ રહ્યો! એટલે તોમાં જે અપૂર્ણતા રહે તો જુદા જુદા પ્રકારની શિક્ષાને પાત્ર થવાનું હોય છે. તેથી ગમે તે બોલે પણ શ્લોકો તૈયાર તો કરવા જ જોઈએ. અમારા ગૃહપતિ સાહેબ ભલા છે, પણ તોફારીથી બંધાએલા છે. એ તો કહે છે કે મેનેજીંગ કમીટીના હુકમ પ્રમાણે આજવાને પોતે બંધાએલા છે તેથી કશો જ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી.

આપે આવીને અમને જેમ તેમ સમજાવી દીધું છે પણ અમારે જો કશી જ વાત ઉતરી નથી. જે ક્રિયાના કરવાથી અમને કશો જ લાભ ન દેખાતો હોય, તેમ જ જે ક્રિયા અમારે પગણે ખીજના દગાણથી કરવી પડતી હોય તેવી ક્રિયા અમારે શા માટે કરવી? આપ કહેતા હતા કે અમે આ સંસ્થામાં દાખલ થયા ત્યારે જ એ નિયમને સ્વીકારીને દાખલ થયા છીએ એટલે હવે અમારે તેનું પાલન કરવું. પણ દાખલ થતી વખતે જે ખોટા દગાણનો અમને ખ્યાલ પણ નહોતો તેનું ધણું ઉચ્ચ ભાવ આજે હવે થયું છે. એવા દમનને જાણવા પછી અમારે શા માટે વશ થવું? અમુક નિયમો સ્વીકારીને અમે દાખલ થયા તે સાચી વાત. પરંતુ તે નિયમો

અમને જો નુંદશાન કરનારા અને અન્યાયી જણાતા હોય તો અમારે શા માટે તેની સામે ન થવું ?

૧. આપ તો સ્વાતંત્ર્યના પૂરેપૂરા હિમાયતી છો. કોઈની કોઈ પશુ પ્રકારની ગુલામી ન સ્વીકારવી તેવો પાઠ અમને લણાવતા ગયા. છો. તો પછી આવા અન્યાયી કાયદાઓની ગુલામી અમારે શા માટે સ્વીકારવી ? એવા ભુદ્ધી કાયદાઓને તો તોડવામાં જ પુરુષાર્થ રહેલો છે એમ આપે જ શીખવ્યું છે. તો પછી ધર્મને નામે અમારા ઉપર કોઈ ગેસારવામાં આવેશા આ વિપવતી સામે અને બળવો કરીએ તેમાં ખોટું શું છે ?

આ પત્રથી તે બાબતમાં અમે આપની મંજુરી માગીએ છીએ. આના અમને દેખાતા ભુદ્ધી કાયદાની સામે અમારે બળવો કરવો છે. અમારા આ વિચાર ઉપર આપ નિરાંતે વિચાર કરી જોશો, અને પછી મંજુરી લખી મોકલશો. અમારે બળવો કરવો છે તે વાત ચોક્કસ છે. આપનું પીક બળ માગીએ છીએ; તે મળશે તેવી આશા છે.

આપના

.....ના વિદ્યાર્થીઓના પ્રણામ;

ઉત્તર

જ્ઞાતા ભાઈઓ,

તમારા બધાની એક સામટી સહીવાળો પત્ર મને મળ્યો છે. સારું તમારા મોનીટરની કમેટી એક નાનકડી ચગરળી છે જેમાં તમે મને જણાવ્યું છે કે આખો પત્ર તમારા ગૃહપતિ સાહેબને વંચાવીને તમે મોકલ્યો છે. તે મને બહુ જ ગમ્યું. આવા ગૃહપતિ મેળવવા તમે ભાગ્યશાળી થયા છો. તે બદલ તમને મુબારકબાદી. ગૃહપતિ અને વિદ્યાર્થીના અરસપરસના વિશ્વાસ અને પ્રેમ ઉપર જ દેખવણીની આવી સંસ્થાઓ વિદરની શકે છે. મારી ખાતરી છે કે જેમ વખત વહેતો જશે તેમ તમારા ગૃહપતિને તમે તેના સાચા સ્વરૂપમાં પિછાનશો અને તમારા બધા પ્રશ્નોના ઉકેલ તેમની જ મદદથી મેળવી શકશો. આજે તો તમે મારામાં જે વિશ્વાસ મુક્યો છે અને મારા તરફ જે મહાભાવ બતાવ્યો છે તે ખાતરી તમારા આભાર માનું છું; અને આપણી મૂળ વાત ઉપર આવું છું.

કોઈ પશુ સંરંધામાં આપણે દાખલ થઈએ તે વખતે તેના જે જે નિયમો સ્વીકારીને દાખલ થઈએ તે તે નિયમોનું પાલન આપણે મારે જ્યાં

સુધી તે સંસ્થામાં આપણે રહીએ ત્યાં સુધી. આવશ્યક અને છે તેમ હું માનું જ છું. મારી એ માન્યતા એકસ છે અને તેમાં ફેર નથી પડવાને. પણ એનો મેં એવો અર્થ તો કહી પણ નથી કર્યો કે એવા નિયમો બાંધવામાં આપણને અન્યાયી અને શુભમ ભરેલા લાગે તો તે વખતે પણ આપણે તેને વશ વર્તી રહેવું. તે વખતે બેલાયક આપણે તેનો સામનો કરી શકીએ છીએ. આપણને જો ધગાનો ટેકા હોય તો તેમાં ફેરફાર કરવી શકીએ છીએ, અને નહિતર આપણા દિલને સત્ય જ સૂઝ્યું છે તેવી ખાત્રી થતાંની સાથે જ આપણે તે સંસ્થા છોડી દઇ શકીએ છીએ.

ના. આપણે વાતચીત થઇ સારે જ મેં પૂછ્યું હતું કે તમે જાળવો કરો અને પરિણામે સંસ્થા છોડવાનો વખત આવી લાગે તો તેમ કરવા તમે સંયાર છો કે નહિ. તમે બધાએ તે વખતે એક અવાજે ના બહી હતી. આનો અર્થ તો એવો થયો કે જાળવો કરવો છે પણ તેનાં પરિણામો સહન નથી કરવાં. આ ન ચાલે. એટલા જ માટે મેં તમને એવી સલાહ આપી હતી કે તમે સમજાવટથી કામ લો અથવા તો એટલા અન્યાયને સહી દ્યો; અને પછી બિવિધમાં અન્યાયને દૂર કરવાના પગલા તરીકે વિદ્યાર્થીઓને સાચો ન્યાય મળે તેવી સંસ્થા બની કરવાનો નિશ્ચય કરો.

1. જીજી પણ એક વાત મેં તમને કહી હતી તેની યાદ આપું. તમે આં પહેલાંના તમારા ગૃહપતિની કારકિર્દીમાં જાળવો કરવાની વાત પણ ઉચ્ચારી નહોતા શકતા; તેઓ તમને સાંભળતા જ ન હતા અને વાતને શરૂઆતથી જ દાબી દેતા હતા; તમે પણ કશું નહોતા કરતા. એ તમારા સ્વભાવમાં રહેલી નબળાઈ તમારે કણ્ઠ કરવી જ જોઈએ. આજના તમારાં ગૃહપતિ બહા છે; તમારી સાથે પ્રેમથી રહે છે અને મિત્ર દાવે વરતે છે. તમારી સાથે સાચા ખોટાની, ન્યાય અન્યાયની ચર્ચા પણ કરે છે. તેમના જ પ્રયત્નોના કારણે તમારામાં આજે કંઈક પણ પ્રાણુ આગ્યો છે. તમે આજે જાળવો કરવાની જે વાત કરો છો તે પેલા સ્વભાવમાં રહેલી નબળાઈનું પ્રતિબિંબ તો નથી? આ વાત તમારે જરાજર તપાસી લેવી ઘટે છે! પ્રોથામાં પાંદું મારવાની અનુકૂળતા તો તમે નથી સાધી લેતા? આં વસ્તુને તમારા અંતરના ઉઝાણમાં ઉતરીને તમારે તપાસી લેવી તેવી મારી બહામણ છે.

2. એક જીજી પણ વાત લંખું. એ પણ મેં તમને કહી હતી. તમે આજે ખરાબ અને ભાર રૂપ તેવા નિયમોની સામે જાળવો કરવા ઉભા થયા છો.

તો પછી તેવા નિયમો જ્યાં જ્યાં તમને દેખાય એટલે કે સીધી રીતે તમારા ઉપર અસર કરનારા હોય ત્યાં ત્યાં તમારે તેવો બળવો પોકારવો જ જોઈએ. બળવાનો સિદ્ધાંત હવનના એકેએક અંગને સ્પર્શે તો જ તેનો સાચો અમલ થયો કહેવાય.

તમારી શાળાના શિક્ષક તમને 'ધમ્મોગ્રીહન' આપે છે; તમારી શાળાના શિક્ષક તમારી પાસે ગોખણપટ્ટી કરાવે છે; તમારાં માળાપ કેટલાક વિષયો તમારી પાસે ફગ્ગાત લખાવે છે. આ બધા જુલમો નથી? તમારા ધરના અને તમારી શાળાના તમામ નિયમો તમને ન્યાય ઉપર રચાએલા લાગે છે? હરંગીજ નહિ તો પછી તમારો ધર્મ તો એ બધાયની સામે બળવો પોકારવાનો છે. તમારા છાત્રાલયમાં ગોખાવાતા 'લોકોકાની સામે બળવો કરો તે જ ધડીએ શાળા અને ધરના જુલમો નિયમો સામે પણ વખત આવ્યે બળવો કરવા તમે બંધાએલા છો એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. તેવો સમય આવી લાગે ત્યારે ખીજ દર્શી જ લાગણીને અવકાશ ન હોવો જોઈએ. તેવે વખતે તો એક જ વાત. માળાપ હો, સગો લાઇ હો, શિક્ષક હો કે મિત્ર હો: જે વસ્તુ આપણને અન્યાયથી ભરેલી લાગે અને જેની પાછળ જોડુકમી અને દળાણ દેખાય તે વસ્તુની સામે સીધો બળવો. આ વાત ઉપર વિચાર કરી જોજો. તમને તે યથાર્થ લાગતી હોય અને તે પ્રમાણે અમલ કરવા ગમે તે ભોગે પણ તમે તૈયાર હો તો તમારે ત્યાંની આજની પરિસ્થિતિ સામે પણ બળવો કરવાનો તમને હક છે—અરે, તેમ કરવાની તમારી ફરજ છે.

મને આશા છે કે હવે તો તમારા મનનું સમાધાન થશે જ. તમે શા નિર્ણય ઉપર આવો છો તે જાણવા હું હિત્સુક છું માટે અવસ્ય જણાવશો:

હરભાઈ.

મારી કુરસદે

મારા છાત્રાલયના કેટલાક શુભચિંતકોએ મને મારી કુરસદે મળવાની ઇચ્છા બતાવેલી. અમારું શહેર કંઈ બહુ મોટું નથી. નહિ ગાંધી અને નહિ શહેર એવું. તેથી શહેરના સારા સારા ગણ્યતા શહેરીઓનો અમારા છાત્રાલય સાથે થોડો ઘણો પરિચય તો ખરો જ. હું પણ બધાયને જાણખું. મારા તરફ અને છાત્રાલય તરફ તેમનો સદ્ભાવ પણ સારો. મારા આબ્યા પછી-મેં એ પણ જોએલું કે તેમાંના કેટલાકને છાત્રાલયના પ્રશ્નમાં થોડો ઘણો રસ પણ પડતો હતો. આવા કેટલાક લોકોએ મારા અહીં આબ્યા

પછી મારા ઉપર ચિટ્ટીઓ લખીને એવી ધમ્મ દર્શાવેલી કે મારી કુરસદે તેઓ મને મળવા ધમ્મ છે. શહેરીઓનો સહકાર મળે તેમાં તો છાત્રાલયનું હિત રહેલું છે તેમ હું માનનારો, અને મને પણ અંગત લાભ થાય તેવી મારી માન્યતા પણ ખરી. આવા વિચારથી મેં એક આખો રવિવાર અલાયદો રાખ્યો અને ત્રણ ઠીક ઠીક ગણાતા અમ્રણીઓને સવારથી સાંજ સુધીમાં જુદો જુદો વખત નક્કી કરી જણાવી દીધું. એ રવિવારે એ ત્રણે શુભચિંતકો સાથે જે વાતચીત થઇ તે આ નીચે નોંધું છું. એ વાતચીત હતી તેના કરતાં મળવા આવનાર સંજ્ઞાઓનાં લાપણાં હતાં તેમ કહેવું. વધારે સાચું છે, કારણ કે આવકાર આપવા સિવાય બીજું કશું બોલવાનો મને તો અવકાશ જ ન હતો.

વિકૃલ્લભાષ

[મામના પ્રતિષ્ઠિત દક્ષ વેપારી]

હું: “ વધારો વિકૃલ્લભાષ, આજે તો અત્યારના પહોરમાં જ આપને તસદી આપવી પડી છે તો માફ કરજો. ”

વિકૃલ્લભાષ: “ કંઈ નહિ, માસ્તર! મને તો આ વખત બહુ જ અનુકૂળ છે. ગુલામી ઠંડી પણ પડવા માંડી છે અને અત્યારમાં જરા ફેંચી હોઇએ તો તબીબત પણ ઠીક રહે. વળી આપણને નિરાંતનો વખત પણ મળી શકે. ”

હું: “ ખરી વાત કહી. વખત આપને અનુકૂળ ન હોય તો પણ મારે તો સ્વાર્થ છે એટલે મેં તો વખતનો વિચાર કર્યો જ નથી. હવે કહો, આપને શી શી સૂચનાઓ કરવાની છે? ”

વિકૃલ્લભાષ: “ સૂચનાઓ તો શું હોય? આ તો મને આત્રાં જાહેર કામોમાં નાનપણથી જ રસ છે તેથી મનમાં થયું કે ચાલને જઈ આવું અને જે વાતો કરી આવું. ”

હું: “ આપણે છાત્રાલયમાં એક આટો મારી આવશું? ”

વિકૃલ્લભાષ: “ ના રે, કશી જરૂર નથી. છાત્રાલય તો માફ જોએલું જ છે. તમે તો માસ્તર, હમણાં આવ્યા. બાકી મારો આ છાત્રાલય સાથેનો સંબંધ તો તેની સ્થાપના વખતનો છે. હું તો એની રંગરંગ બાજુ છું. ”

હું: “ સાચી વાત. મારે જ તો આપની સૂચનાઓને હું કિંમતી

ગણીશ. આપ જેવાઓની સસાંહથી સંસ્થાનું કાર્ય વધારે સંગીન બનેશે તેમાં મને શંકા નથી.”

વિક્રમજીભાઈ: “આ તો ભાઈ, અનુભવની વાતો છે. અમે એમ માનીએ છીએ કે ખીમના અનુભવથી સૌ કોઈએ ડાહ્યા થયું નોંધ્યું. હમણાં હમણાં જરા તળીયત નાદુરસ્ત રહે છે અને તેમાં વળી ઉંમર પણ જણાતી નય છે, નહિતર તો આક પંદર દિવસે એક આંટા તો ખરો જ. થોડા દિવસ પહેલાં તમારા છોકરાઓની કેટલીક વાતો સાંભળી ત્યારે મનમાં થયું કે ચાલને જઈ આવું અને રૂમર મળી આવું.”

“જુઓ ભાઈ, તમે આ સંસ્થામાં આવ્યા ત્યાર પછી ઘણાં નવાં સુધારા કરેલાં સાંભળ્યા છે. અને તમે પણ જુવાન લોકો છો ને? તમારો કામમાં વેગ હોય જ. પણ એક વાત મેં સાંભળી તે મને નથી કીક લાગી. આજે તો યસ, એ એક જ વાત તમને કહેવાનો વિચાર છે.

“મેં સાંભળ્યું છે કે છોકરાઓ વધારે વધારે ખાંચરા અને રખડા થતા નય છે. ગમે તેની સામે ગમે તેમ બોલે છે. મોંઢામાં મોંઢપ જીવું નામ નથી. અને વળી જ્યારે જ્યારે રજા હોય ત્યારે ત્યારે આખો દિવસ ગમે ત્યાં રખડા કરે છે. કારણની તપાસ કરતાં એમ જણાયું છે કે તમે તેમને ખૂબ છૂટ આપો છો. હું જાણું છું કે તમે નવા જમાનાના જુવાન લોકો સ્વતંત્રતામાં માનનારા છો, અને ગમે તે બોલે પણ સ્વતંત્રતા આપતાં અચકાતા નથી. પણ ખાપુ, આ ધરડાનું જરા સાંભળજો. બહુ છૂટમાં મોલ નથી. અને સ્વતંત્રતા ક્યારે સ્વચ્છંદ બની જશે. તેની કંઈ ખબર રહે છે? અમે જૂના જમાનાના લોકો તો દમાણમાં માનીએ. ખીક વિના કોઈ સુધરું નથી, એ અમારા અનુભવ ઉપર છેક જ ન આંધળું હોય તો તમારી મરજી. પણ જરા દાખમાં તો રાખતાં શીખો! આવા છોકરાઓ ઉપરથી ને કાંઈ ગયો તો પછી પરિણામ બહુ ભયંકર આવશે.

“અને ભાઈ, તમને રાખવામાં પણ એ જ માટે આવે છે ને? છોકરાઓને છૂટા જ રાખવા હોત તો તમારું કામ જ શું હતું? તેમના ઉપર જેરા દાખ રહે અને તેઓ સુધરે એ હેતુથી જ તમને પગાર આપવામાં આવે છે તે સમજજો.

“વધારે તો શું કહું? પણ તમારે તમારો ધર્મ સમજવો નોંધ્યું, અમારા જેવા અનુભવીઓનું કહેવું માનવું નોંધ્યું અને દેશના લેલા ખાતર

આ. છાત્રાઓ ઉપર, છેવટે સાપનો કુંકડો તો રાખવો જ જોઈએ. આમ સ્વતંત્ર શ્રીને તેઓ ક્યો કરે એ અમારી આંખે જોઈ શકાયું નથી. :
 "મારું કહેવું તમારી પુરસદે જરા વિચારજો અને પછી તે પ્રમાણે કરશો તો કાપડો ધશે."

હેમશંકરભાઈ

[અમારો ગામના મૂળ વતની અને મુંબઈની કલેજના પ્રોફેસર]

હું: "પધારો હેમશંકરભાઈ! આપ તો રજાઓમાં આરામ લેવાં અહીં આવો છતાંજો મારા જેવા ક્યાં આરામ લેવા દે તેવા છે?"

હેમશંકરભાઈ: "ના રે ના, એવું કંઈ જ નથી. મેં જ માંગી લીધું છે ને? હું તો કલેજમાં બસતો હતો ત્યારથી જ આ સંસ્થા સંબંધમાં રસ લેતો આવ્યો છું. મારા અને સંસ્થાનો સંબંધ તો એ રીતે જોતાં ઘણો જ મૂનો છે."

હું: "હા જી, જોડે જ તો આટલી બધી કાળજી ધરાવો છો ને! નવિતર તો જરા આરામ લેવાનો વખત હોય ત્યારે પણ આરામ છોડીને શું કામ આવો? આપને તો જમ્યા પછી સહેજ આરામ લેવાની પણ ટેવ હશે?"

હેમશંકરભાઈ: "ના ના, એવું કંઈ નથી. આવી સેવાના પ્રસંગો મળતા રહે તેમ તો હું હમેશાં ઝંખતો જ આવ્યો છું. અને તેમણે વળી આ સંસ્થા!"

હું: "આપ જેવા વિદ્વાનની સલાહ સૂચનાથી આવી સંસ્થાઓના ઉત્કર્ષ જ થાય છે. ખરા બપોરે પધારીને આપે તો મને ઉપકૃત કર્યો છે. હવે જે હુકમ હોય તે કરમાવો."

હેમશંકરભાઈ: "હુકમ જેવું કશું જ ન કહેવાય. આપણે તો મિત્રો કહેવાઈએ. મિત્રભાવે મને જે કંઈ સૂઝયું તે તમને ન કહું તો કાને કહું? મારે તો જોકે જ મુદ્દા તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચવાનું છે."

હું: "જરૂર કહો. મારાથી બનશે તેટલો તેનો અમલ કરવાના પ્રયત્નો પણ હું અવશ્ય કરીશ."

હેમશંકરભાઈ: "વાત તો માત્ર વિદ્યાર્થીઓની રમત ગમતની છે. હું મુંબઈમાં હતો ત્યારે મેં સાંભળ્યું હતું કે તમે અહીં આવીને બધી જ દેશી રમતો હાખણ કરી છે. અને અહીં આવ્યા પછી તમારા વિદ્યાર્થીઓને અવારનવાર રમતો રમતો જોઈ હું તેથી એ બાબતમાં મારી ખાત્રી થઈ છે."

“વાત સુંદર છે; ફેરફાર આવશ્યક હતો અને ઉપદ્રવક છે. પરંતુ આપણી દેશી રમતો હજી સુધી વ્યવસ્થિત નથી થઈ, ત્યાં સુધી તેવી રમતો રમાડવા જતાં વિદ્યાર્થીઓ વધારે અવ્યવસ્થિત ગને છે અને વખત પણ વધારે ખર્ચાડે છે. ખીજા દેશોની રમતોમાં ખૂબ વ્યવસ્થા આવેલી છે. તે રમાડવાથી વિદ્યાર્થીમાં વ્યવસ્થાશક્તિ અને નિયમપાલનના ગુણો વિકસે છે.

“તમે કહેશો કે પરદેશી કરતાં દેશી રમતો રમાડવી તે વધારે સારું છે, અને દેશી રમતોને પણ શા માટે નિયમસરની અને વ્યવસ્થિત ન બનાવવા? વાત ખરાબર છે. પરંતુ રમતોમાં વળી દેશી પરદેશીનો ભેદ શો? એટલું આંતર રાષ્ટ્રીય તત્ત્વ આવી કેળવણીની સંસ્થાઓમાં હોવું જ જોઈએ તેવો મારો મત છે. અને દેશી રમતોને વ્યવસ્થિત બનાવવા પાછળ શા માટે સમય અને શક્તિ ખર્ચવા? જે તૈયાર છે તેનો જ ઉપયોગ કરી લઈએ. શુદ્ધિ-શાળી માણસ તો તે જ સાચો ગણાય કે જે ખીજાની તૈયાર વસ્તુઓને ઉપાડી ઝટ તેનો ઉપયોગ કરે. જેની પાછળ ખીજાઓએ સમય અને શક્તિ ખર્ચ્યાં જ છે તેની પાછળ આપણે શા માટે ખર્ચીએ ?

“અને ખીજા વાત એમ છે કે દેશી રમતો વ્યવસ્થિત નથી માટે જ તે ક્વખતે પણ રમાય છે. જુઓને તમારા વિદ્યાર્થીઓ ! સવારે પણ મોર્ફ ડાંડીયો ટીચે અને રાતે પણ હુતુતુ રમે ! રમત રમવાનો ખરો સમય સાંજ. તે જ વખતે રમવાથી લાભ છે. માટે જ ટેનીસ અને ક્રિકેટ કે ફૂટબોલ જેવી રમતો સાંજે જ રમાય છે. સવારે રમત રમવી હોય તો આંતરફાર રમતો જ રમાવી જોઈએ તેવો મારો દૃઢ મત છે.

“રમતોની ગામતોમાં મેં તો ખૂબ વિચારો કર્યા છે; સાક્ષાત અનુભવી પણ હીધું છે. મને મારા વિચારમાં ફેરફાર કરવા જેવું કશું જ નથી જણાયું. તમે તમારી કુરસદે આના ઉપર વિચાર કરી જોશો અને તમને તેમાં ખરેખર સહ જણાશે.”

નંદરામભાઈ

[ભોક્ત્રીમાંથી નિવૃત્ત થએલા ન્યાયાધીશ]

હું: “વધારો નંદરામભાઈ, ખરાબર ફરવા જવાને વખતે જ આપને હેરાન કર્યા છે. માફ કરજો.”

! નંદરામભાઈ: “કાંઈ ફિકર નહિ. પાઈ તરફ ફરવા જવાને બદલે અહીં આવ્યો છું. ધીમે ધીમે ચાલતાં જરા મોડું થયું છે. તમારે રાહ જોઈને જોસી રહેવું પડ્યું હશે તો માફ કરજો.”

હું : “ ના છ, આજે તો મેં છીલું છું પ્રોગ્રામ રાખ્યું જ નથી. આપ આવો ત્યાં સુધીમાં આ થોડાંએક માસિક ફેરવતો હતો. ”

નંદરામભાઈ : “ હા, આજનું છાત્રું જેવું ? દેશ તો ભારે ઉફાળે ચડ્યો છે ! પણ સરકારે દબોરી દેતાં શી વાર, ભાઈ ? સંતા પાસે શાણપણ શાં કમનું ? ”

હું : “ એ તો કાણુ જાણી શકે ! આવડા મોટા પ્રગ્નના પૂરે પાસે ગમે તેવી સત્તાને પણ નમ્યું આપવું પડે. ગાકી ભારે થવા બેઠી છે એમ તો લાગે છે. ”

નંદરામભાઈ : “ તમે ડીક વાત કાઢી છું તમને આજે એ સંજ્ઞામાં કહેવા માગતો હતો. ”

હું : “ ખુદીથી કહો. આપ આટલા વયોના અનુભવી છો અને વર્ગી પ્રખર ધારાશાસ્ત્રી છો. આપના કહેવામાં જરૂર કંઈક વજુદ તો હશે જ ને ! આપના જેવા વૃદ્ધ વડીલોની સલાહસલાયતી સંસ્થાને અચૂક લાલ થાય તેમ હું માનું છું. ”

નંદરામભાઈ : “ લાલ તો ભાઈ, અમારી સૂચનાઓને અમલ થાય તો થાય ને ? તમે તો હમણાં આવ્યા, પણ મારો તો આ સંસ્થા સાથેનો ધણો જ જૂનો સંજ્ઞ છે. હું તો હમેશાં એના ઉત્કર્ષ માટે ચિંતા કરતો જ આવ્યો છું. તમારા જેવા જુગતો સાથે મારો મતભેદ થવા કરે છે, પણ તેથી હું કંઈ માંગ્યો જતો નથી. આટલાં વર્ષો સરકારી નોકરી કરી છે તે એટલું તો શીખ્યા જ હોયશું ને ?

“ પણ તમને હવે સીધી જ વાત કહું. જુઓ ને, આજે જે આ તોફાન કાઢી નીકળ્યું છે તેમાં તમારા વિદ્યાર્થીઓ જોનજોતામાં પડી જશે તેવો મને ભય લાગે છે. મુંજામાં રોજ રોજ કંઈ ને કંઈ વત ઉભાં થવા કરે છે. એ જાંધાં આપણે આંગણે અહીં થતાં જ જોઈએ એ રા માટે ? અને બધું તમારી સંસ્થામાંથી જ શરૂ થાય તેમાં મને જોખમ લાગે છે. સરકારે તો તમારા ઊકરાઓ કાઢે; પ્રભાત ફેરીઓ તો તમારા ઊકરાઓની; રેંટીયા પ્રયાન રમાં તો તમારા ઊકરાઓ; વિદેશી કાપડો ત્યાગ કરાવે તો તમારા ઊકરાઓ ! આ બધું શું ? આ ને કુળવચ્ચીની સંસ્થા છે કે રાજકારણની ? ”

“ માફ કરજો, આજે જરા આકરૂં ખોટી જવાબ તો. પણ મારા મનમાં ધણા દિવસથી આ વગતુ ભરાઈ રહી છે તે. આજે તમારી પાસે કાહું છું. ”

તમારે ને મારે રાજકીય બાબતોમાં મતભેદ છે તે બંને રહ્યો. પણ આ તો કુમળાં મગજનો સવાલ છે. આજે જો આ કુમળાં મગજને રાજકીય વાતવરણના વમળમાં ધુમરી ખાવા દઈએ તો તેમને બારે નુકશાન થાય.

“અને આ જીવાનોને વળી રાજકારણ શું? આજે તો તેમનો ધર્મ ખૂબ વિદ્યાબ્યાસ કરવો તે જ છે. તેઓ વિદ્યાબ્યાસ કરી રહ્યા પછી જે કરવું હોય તે બંને કરે. અને આજે તેમનામાં અનુભવ ક્યાં? વિવેકવિવેકની નિર્ણયશક્તિ ક્યાં? આવા કાચી વયનાને રાજકારણ જેવી ઉઠળતી ક્ષા-ર્ષમાં હોમીએ તો તો ગિયારા તવાઈ જ જવાના છે.”

“તમારા એક જે મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાથે એકાદ વખત આ સંબંધમાં મેં વાત દોઢેલી. તેઓને તો એક નાકું પકડાવી દીધું હોય તેમ લાગ્યું. તેમની પાસે દલીલ ક્યાંથી હોય? મને તે વખતે જ લાગેલું કે આમને તો હમણું દલીલથી મ્હાત કરી દઉં. પણ આવી વાતચીત તમારી સાથે કરું તે જ ઠીક તેથી તે વખતે કશું બોલ્યો નહિ.

“જેજો, આ પ્રશ્ન ખૂબ મુદ્દાપ્રમ છે. સ્થિર ચિત્તે એના ઉપર વિચાર કરજો. કંઈ વધારે ચર્ચા કરવા જેવું હોય તો તમારી કુરસદે જરૂર મળજો. પણ કંઈક કરજો તો ખરા જ.”

હરભાઈ.

ઓછું શાક

વિદ્યાર્થીનાઃ ધડતરમાં સંસ્થાની નજીવી બાબતો ઘણીયે વાર ન ધારીએ તેનો લાગઃભાગ છે. કેટલીયે નજીવી બાબતોથી નિર્દોષ વિદ્યાર્થી-ર્થીઓના માનસમાં એવી રોગ પેસી જાય છે. ઘણીયે વાર કહેવામાં આવે છે કે, સંસ્થામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓમાંથી હૃદયની નૈસર્ગિક ઉદારતા ચાલી જાય છે.

૧. તેમ ચલાનાં ઘણીયે કારણો હોઈ શકે. પણ સૌથી અગત્યનું કારણ તો રસોડામાંથી જન્મે છે. વિદ્યાર્થીઓના દેહના મોટા રોગનું કારણ જન્મ રસોડું છે તેમ તેમના માનસિક રોગના જન્મનો પણ રસોડામાંથી જ એટલે છે.

કોઈ વાર રસોડાનો પક્ષપાત તો કોઈ વાર અંગત ટીકાઓનું વાતાવરણ વિદ્યાર્થીને કંજે છે. દિલ્લ દાઝવા વિદ્યાર્થી ઠાં રીઠા થઈ જાય છે, કાં નિષ્કુર થઈ જાય છે અને કાં તો નિર્લજ્જ થઈ જાય છે.

પણ તેમાંયે શાક ઓછું આપવાથી તો દરેક વિદ્યાર્થીને કંગાલિયતનો એવી પાક શીખવીએ છીએ. નાના કુમળા મગજ ઉપર શાક થાળીમાં પીરસાય સારથી જ ખરાગ અસર થાય. રસોડો કોઈની થાળીમાં વધારે પીરસે

છે કે નહિ તે જોવા તેની આંખો આરે તરફ ફરી વળે. કોઈને ઉતાવળથી સહેજ વધારે દેવાઈ જાય. તો થાય અદેખાઈ અને છેવટે દીકા !

કેટલીયે વાર ઉદ્દામ દિલ્લના વિદ્યાર્થીઓનું આ શાકના અસંતોષને લઈને માનસ કંગાલ થયું છે. કેટલીયે વાર યુવાન, તોફાની અને ખુમારી-ભર્યા વિદ્યાર્થીઓનાં શુભાન એ ચપટીક શાકે ઉતાર્યાં છે. અને એક વાર દિલ્લમાં રોગ પેઢા એટલે તેનાં ઝોસક ફુલ્લંબ. કેટલીક વાર એ રોગો સારાયે જીવનભર પ્રસરી રહે છે.

ધણીયે સંસ્થાઓમાં શાક અથવાને ઠેકાણે વપરાય છે. વૈદ્યકીય સિદ્ધાંત કહે છે કે શાક પુષ્કળ ખાવું જોઈએ, કારણ ધણી વાર તેમાં જીવનતરવો વધારે હોય છે. બીજી દૃષ્ટિએ શાક જેવી રોગની આવશ્યક વસ્તુમાં લોભ ફેરી વિદ્યાર્થીઓને તેમની કંગાલ સ્થિતિનું દરરોજ જાન કરાવવું એ એક જ્વલંતું, તેમનું નૈતિક પતન છે.

માણસ કાંઈ એકલો શાક જ ફાકતો નથી. પણ તમે કહો કે 'શાક ઝોણું છે' એટલે દરેક મન શાક ઉપર જ ચોટી. એ રીતે ઝોણું ખાતા વિદ્યાર્થીને વધારે ખાવાની લાલસા પેદા થાય છે. ઘર અને છાત્રાલયમાં એટલો તફાવત છે. ઘરે ઝોણું મળવાની બીજી નથી માટે શાક પ્રમાણ પૂરતું ખવાય. છાત્રાલયમાં વધારે નહિ મળવાનાં ફરમાન છે માટે જોઈએ તે કરતાં વધારે ખાવાની ક્ષુદ્રતા જન્મે છે.

દાળ જોઈએ તેટલી મળે, બાત જોઈએ તેટલા મળે, રોટલી જોઈએ તેટલી મળે તો શાક કાં ન મળે ? શાક કાંઈ દૂધ ઘી જેટલું, મોંઘું નથી કે અર્થ કર્યું પાલવે નહિ. કેટલીયે સંસ્થાઓમાં તો અકવાડિયે એક વાર શાક લાવવાની પ્રથા મેં જોયેલી.

માટે મને તો આપણા વિદ્યાર્થીઓના પતનનું મુખ્ય કારણ રસોડું જ લાગે છે. વિદ્યાર્થીના ખોરાક ઉપર કાપ મૂકી આપણે તેમને મિતાહારી બનાવવાને જાહેર બાઉધરા બનાવ્યા છે. સંયમ તો પાળા પડાય કંઈ પરાણે પડાવ્યા પડતા હશે ? વિદ્યાર્થીની યાળામાં ચપટી ચપટી શાક નાખી તેમની પાસે વલ્લખાં મરાવીએ છીએ અને એ રીતે તેમને પામરતાના પાઠ શીખવીએ છીએ.

અન્ય સર્વ કારણો જતાં કરીએ તો પણ નૈતિક પતનની દૃષ્ટિએ શાક પુષ્કળ પ્રમાણમાં અપાય તો એટલે દરજ્જે વિદ્યાર્થીનું પતન થતું અટકે.

વિઠ્ઠલદાસ.

પિતાની ડાયરીમાંથી

‘પ્રાપ્તે તુ પોરશે વર્ષે પુત્ર મિત્રવદ્ આચરેત’ એ ઉક્તિ બોલવી બહુ સહેલી છે પણ આચરવી તો અત્યંત દઢિન જણાય છે. ચિંત...ની ઉંમર વીસ વર્ષની થઈ; પણ તેની સાથે મિત્ર તરીકે વર્તવામાં ખૂબ મુશ્કેલી આવે છે. કંઈ વાતનો કે કંઈ ચર્ચાનો પ્રસંગ નીકળે એટલે તુરત જ પિતા થઈ જવાય છે ! એ મારાથી નાનો છે એટલું જ નહિ પણ મારો દીકરો છે એ ભાવ મનમાંથી ખસતો જ નથી. પરિણામે એની દલીલોમાં ગમે તેટલું તથ્ય હોય છતાં મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે જ ચલાવું જોઈએ તેવો આગ્રહ મનમાં રહ્યા જ કરે છે. મિત્રથી પરાસ્ત થતાં કશું જ થતું નથી, પણ દીકરા પાસે હારી જતાં મનમાં રહેજ દુઃખની લાગણી રહી આવે છે. ત્યારે ‘પુત્રાત્ કચ્છેત્ પરાજય’ એ તો આદર્શ જ હશે કે ?

ગઈ કાલે મોહનભાઈ મળ્યા અને તેમણે જે વાત કરી તેથી મનમાં ભારે મંથન ચાલી રહ્યું છે. ચિ. ...એ પોતાની બધી મૂંઝવણો મોહનભાઈ પાસે ખાલી કરી અને સલાહ માગી. એ તો જાણે કે ઠીક, પણ મારી પાસેથી જે પ્રકારની અનુકૂળતા જોઈએ છીએ તે માટે પણ તેમને જ કશું અને મોહનભાઈએ મને લલામણુ કરી. આ શું ? દીકરાએ બાપા પાસે ખુલ્લા દિલથી વાત જ ન કરી શકે એ તે શું હશે ? ચિ. ...એ પોતાની બધી મૂંઝવણો મને કહી હોત તો હું પણ સરસ હેઠલ લાવી આપી શકત, તેમાં મને શંકા નથી. પણ એણે મને કેમ ન કહ્યું ? મેં પણ ક્યાં કોઈ દિવસ પૂછ્યું છે કે ભાઈ તારે કંઈ અમુક વિષયમાં કહેવાનું છે ? બાપ દીકરો એ નજીકમાં નજીકના સંબંધીઓ, અને છતાં જેટલું અંતર ?

મોહનભાઈનો ચિરંજીવી પણ પોતાના દિલની બધી વાતો મોહનભાઈને નથી કહેતો પણ તેમના એક મિત્રને કહે છે તેમ જાણવામાં આવ્યું છે. પિતા પુત્ર વચ્ચે આવો પડેલો એ સાહજિક હશે ? તે ઇચ્છે છે ? મોહનભાઈ તો કહેતા હતા કે તેનો દીકરો જે પોતાની બધી વાતો કહેવા નહિ આવે તો પોતે જ પૂછશે. પોતાની વાતો તેને કહેશે અને એ રીતે મિત્રસંબંધ કેળવશે. કેવો સુંદર વિચાર ! હું પણ તેમ કાં ન કરું ?

આજે મને નવી વાત સમજાઈ છે. ચિ.એ ધરતી તે દિવસની ધમા-
લની બંધી વાત મોહનભાઈને જઈને કહી અને પોતે શું કરવું તે બાબતમાં
સલાહ માગી. મને આ બજાર મોહનભાઈએ પોતે જ આપ્યા. જ્યારે
જ્યારે આવું બને છે ત્યારે ત્યારે મોહનભાઈ મને તુરત જ વાત કરે છે.
તેટલા માટે મોહનભાઈ તરફ ખરેખર મને પૂજ્યભાવ પ્રગટે છે. પોતે આમ-
જીવાનોના સલાહદાર બને અને સાથે જ માખાપને પણ પરિચિત રાખી તેમનાં
પણ સલાહ અને સહાનુભૂતિ મેળવે એ અત્યંત આદરણીય છે. પણ મને
મોહનભાઈની ધર્મી પણ આવે છે તે મારે કષ્ટ કરવું જોઈએ. મોહનભાઈ
એક વડીલ મિત્ર જેવા છે, તો હું તો ખુદ બાપ છું ને ? જે વાત તેમને
કહેવાય તે મને કાં કહે નહિ ?

પણ તેમાંથી જ મને તો પાક મળ્યો. તે દિવસે ચિ. ... મારી પાસે
આવ્યો હતો અને એકાંતમાં તે સંબંધમાં વાત કાઢવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો.
પરંતુ હું એ ન સમજ્યો. મને થયું કે કુટુંબની આવી વ્યાવહારિક જંગલમાં
આવા નિર્દોષ જીવાનને શું કામ નાખવો ? પણ હું ભૂલ્યો. એને તેની
ત્રિશૂળ નહોતી કરવી પણ ઉભી થએલી પરિસ્થિતિમાં પોતાનું સ્થાન નક્કી
કરવું હતું. મને અભિમુખ થાય તેવા આવા તો અનેક પ્રસંગોને મેં
શુભાવ્યા હશે. હવેથી તો તેમ ન બને, અને તેને જોળખવાના તથા સમ-
જવાના તમામ પ્રસંગોને વધાવી જ લેવા તેવો નિયમ રાખીશ.

*

*

*

ચિ.ને પોતાના મિત્રો સાથે મુસાફરીએ જવું હતું. મેં ના
કહી અને દારણ આપ્યું પૈસાની મુશ્કેલી. પૈસાની મુશ્કેલી છે તે વાત
સાચી છે. આપણે સાચી વાત મૂકીને દીકરાએને અટકાવી શકીએ. પરંતુ
આ તો મેં, તેને ત્રીજી વખત ના કહી. ત્રણ સત્રની એ કહ્યા કરે છે અને
હું તેને દરેક વખતે એક એક સત્ર આગળ દેખ્યા કરું છું. આ વખતે
મેં તેને અટકાવ્યો ખરો પણ મને ગમ્યું નથી. પંદર દિવસ પછી જ
વ્યવહારનું ખર્ચ આવવાનું છે તેથી મુસાફરીમાં પૈસા નાખી ન દેવાય એવી
તેની બાની દલીલ છે. ગમે તેવી આર્થિક મુશ્કેલી વેડીને વ્યવહારના ખર્ચો
કરાય છે તો પછી દીકરાની કળવણી માટે આવક ખર્ચો શા માટે નહિ ?

હરભાઈ

ટ્રેનમાં

૧૧ :

કેશુ : “ વિશુ, હવે આ તરફ બેસવા જેટલી જગ્યા થઈ છે; અહીં આવ. તારો સામાન ત્યાં બેસે પડ્યો. ”

વિશુ : “ આ પથારીને જરા પહોળી કરીને આવું છું; પછી નીરાંતે બેસીએ. રાત્રે સુવા માટે સગવડ કરશું ને ? ”

કેશુ : “ ચાલ ત્યારે હું પણ પથારી પામરી જ લઉં. ”

વિશુ : “ બેસ લે, હવે દ્રઝાઝ મારીએ ! ”

કેશુ : “ દ્રઝાઝ તો ઠીક પણ અત્યારે તો મારા મનમાં એક પ્રશ્ન ઘોળાઈ રહ્યો છે તેની જ વાતો કરીએ. ”

વિશુ : “ તું તો એવો ને એવો જ રહ્યો. તારાં મનમાં કંઈ ને કંઈ ઘોળાયા કરતું જ હોય ? ઘોળાયા કરવા શું કામ દે છે ? તડ ને ફડ મરી નાખ ને મારી માફક ? ”

કેશુ : “ તારા જેવો મારો સ્વભાવ નહિ તો ! મને તો જ્યાં સુધી વાતનો અંત આવે નહિ ત્યાં સુધી એન પડે જ નહિ. ”

વિશુ : “ પણ વાતનો અંત લાવતો વાર જેટલી ? અંત પણ તારે જ લાવવાનો હોય છે કે બીજાને ? પણ ચાલ મૂકી દે એ પડ. બેસ, શું ઘોળાયા કરે છે ? ”

કેશુ : “ આ વખતે મને છાત્રાલયમાં જરાયે ગમ્યું નથી. આ વર્ષે પાસ થઈ જઈ તો તો પીડા પતે. પછી તો કોલેજમાં જઈશું એટલે કોલેજની હોસ્ટેલમાં જ રહેવાનું. પણ પાસ થવાય એવું દેખાતું નથી. અતે તો તો સુવો જ પડ્યો ! ”

વિશુ : “ કેમ નથી ગમતું ? તારાં નહિ ગમવાનાં કારણો કહીશ ? ”

કેશુ : “ એ ક્યાં ગણાવ્યાં ગણી શકાય તેમ છે ? આખું પ્રાતાવરણ ડોળાઈ ગયું છે. આલ ફાટ્યું છે. તેમાં હવે સુધારાને પણ અવકાશ નથી. ”

વિશુ : “ કેશુ, તારું બધું આવું ને આવું. ગોળ ગોળ વાતો ક્યાં કરે છે. કાંઈ દિવસ સીધું બેસવાનો જ નહિ કે ? ”

કેશુ : “ તને પણ નથી ગમતું એમ તું પણ કહેતો હતો. તું બંધ સીધું બેસવાવાળો છે તો ગણાવી દે તારું કારણ ! ”

વિશુ: “મારું કારણ તો સીધું જ છે; સાવ ઉધાડું. આ વર્ષે નવા સેક્રેટરી સાહેબ આવ્યા છે તે ગૃહપતિને બહુ દયાઆ કરે છે. ગૃહપતિ છે બહુ બક્ષા, પણ વાત વાતમાં દયાઈ જાય છે અને પરિણામે આપણને સોસલું પડે છે. હું તો આ, સ્થિતિથી કંટાળી ગયો છું અને આવતા સત્રથી બોર્ડિંગ છોડવાનો પણ છું.”

કેશુ: “તે નિશ્ચય પણ કરી લીધો?”

વિશુ: “ત્યારે તારી માફક મનમાં ઘોળાયા કરે? આપણે એવા નહિ; અહીં તો તડ ને ફડ.”

કેશુ: “પણ તો પછી રહીશ ક્યા? બાપાને શું કહીશ? એ બધા વિચારો કરી લીધા?”

વિશુ: “એ હવે કરી લઈશું. હજી તો આખું વેકેશન પડ્યું છે ને? તેમાં અત્યારથી શી હામવોય?”

કેશુ: “તારું તો બારે સુખ બાઈ! મારે તો નિશ્ચયે ધાય નહિ અને બારે મૂંઝાયા કરે. તું મદદ ન કરે?”

વિશુ: “કેણ ના કહે છે? એમ સીધું બોલ તો વિચાર પણ કરીએ. બાકી નક્કી હામવોય અને ચિંતા કરવાનું મને ન ગમે.”

કેશુ: “બોલ ત્યારે શું કરશું? છાત્રાલયમાં પાછા ન જવું હોય તો બાપાને શું કહેવું અને બીજે ક્યાં રહેવું? આ બે વાતનો જ નિર્ણય કર એટલે પછી મારો રસ્તો સીધો.”

વિશુ: “તું તો મૂંઝાય ત્યારે બેલું પણ ચુમાવી બેસ. વાતમાં કંઈ માલ નથી. આ તો ચકલી નાની ને ફડકો મોટો! જરા જેટલો વિચાર કરીએ એટલે તુરત નિકાલ.”

કેશુ: “મને તો કશું જ સજતું નથી. તું સહાડને?”

કેશુ: “એ, હવે પાછા જઈએ ત્યારે સહેરમાં કેઈ એક પોળમાં ફે ગમે ત્યાં એક સુંદર, નાનકડું ઘર શોધી લેવાનું. છાત્રાલયમાં જ કંઈ રહી શકાય છે? આપણું નાનકડું ઘર તે આપણું છાત્રાલય. બીજા બે ત્રણ જણને મેં તૈયાર કર્યા છે. આપણે પાંચ જણા તો બસ. આપણા પાંચનું આપણે એને છાત્રાલય બતાવશું. છાત્રાલયનું છાત્રાલય અને ઘરનું ઘર. સાં આપણા પોતાના નિયમો પણ ખરા અને આપણી પોતાની સ્વતંત્રતા પણ ખરી.”

કેશુ : “ એ વિચાર તો જાણે કે બહુ સુંદર છે. પણ બાપાને શું કહીશું ? ”

વિશુ : “ એ પણ સીધી વાત છે. છાત્રાલયમાં ખરેખર આવે છે માસિક ૨૨ થી ૨૫ રૂપિયા. આપણે ક્યાં ત્યારે શ્રીમંતે છીએ ? મગનુ ધર ભાડે રાખી, બધા સાથે રહી હાથે રસોઈ કરી લઈશું. સારામાં સારું ભોજન કરીશું તો પણ વીશથી વધારે રૂપિયા આવવાના નથી. બાપા પણ ખુશી થશે, આપણું ધામ સરસે અને છાત્રાલયની બંધામાંથી છૂટીશું. કેમ, છે ક્યુન ? ”

કેશુ : “ ક્યુન, ક્યુન તારા કળદ્રુપ ભેગા ઉપર તો વારી જવાય છે ! ખસ હવે એ જ નિશ્ચય. હું તો ઘેર જઈને એ જ નિર્ણય પહેલો કરાવી લઉંશું ; પછી જ નિરાંતવો થઈ શકીશ. ”

વિશુ : “ ભલે, તું તારે ફૂટી લેજે ! આપણે તો જતા પહેલાં આગલે દિવસે બાપા સાથે વાત કરીને નક્કી કરી લઈશું. ”

: ૨ :

બાણુ : “ કાં હેમુ, બંધ લઈ લીધી ? ”

હેમુ : “ વાહ, આપણને તો ખૂબ મજા આવી. ગઈ રાત આખી બંધ જ નહોતી આવી તેનો અલ્લો ગાડીમાં વળી ગયો. ”

બાણુ : “ પણ મારે તારો સામાન સંભાળવા મારે જાગવું પડ્યું તેવું શું ? હવે તું અહીં આવીને એસ એટલે હું બંધી જાઉં. ”

હેમુ : “ અરે તને તે વળી ગાડીમાં બંધ જ કેદિ આવે છે ? અને એમ તો હજી મારી બંધ બાકી છે. છેક જ સવાર પડે ત્યારે ખોલાવજે. ”

બાણુ : “ આમ આવે છે કે ટાંગો ખેંચીને હેડો પાકું ! હવે વળી બંધવાનું કેવું ? સવારને પણ ક્યાં વાર છે ? ”

હેમુ : “ તારો આગ્રહ બહુ છે તો લે આ આગ્યો. બોલ શું કામ છે ? ”

બાણુ : “ ધામ તો ખીલું કશું નથી પણ એક બાબત ઉપર વિચાર કરવાનો છે. ”

હેમુ : “ એક શું દંડ ઉપર વિચાર કરીએ. હવે મારું મગનું તંબુ થઈ ગયું છે. ”

બાણુ : “ મસ્કરી જવા દે. તે દિવસ આપણે વિચાર કરતા હતા તે બાબતમાં શું કરવું છે ? ”

હેમુ: " કદા બાબત ? મને કશું યાદ નથી. "

બાણુ: " તું કાં તો બૂલકણો છે અને કાં તો મને બનાવે છે ! "

હેમુ: " આ બાબતમાં એ બેમાંથી કદા નથી ! સાચે જ મને યાદ નથી. "

બાણુ: " તે દિવસે તળાવ ઉપર આપણે ફરવા ગયા ત્યારે મેં તને કહ્યું હતું કે હવે વેદશાસ્ત્રમાં ઘેર રહેવું જરૂર છે ગમતું નથી. "

હેમુ: " તે બા બાબતે કદી દે કે હવે તને પરણ્યાની દે ! "

બાણુ: " બે પાછો મરકરી કરવા લાગ્યો ! હું તને કહું છું કે અત્યારે મરકરી રહેવા દે. "

હેમુ: " નહિ કદા જા, બાણુ હવે. "

બાણુ: " બે, મેં તને કહ્યું હતું કે બપોરથી આપણા ગૃહપતિ બદલાયા છે ત્યારથી આપણે ત્યાંની આખી વ્યવસ્થા એટલી બધી તો સુંદર થઈ ગઈ છે કે હવે મને ઉઘડું ઘેર જ ગમતું નથી. "

હેમુ: " સાચી વાત છે. મારે ઘરે તો નહિતર જોઈએ તેટલી સગવડ અને અનુકૂળતાઓ છે, પરંતુ મને આપણા છાત્રાશ્રમની શાંતિ અને તેમાંથી આપણા ગૃહપતિનો સહવાસ એ દેહાવાં ગમતાં જ નથી. "

બાણુ: " તારે તો કદા કહેવાય. તું તો ધરતો શ્રીમંત રહ્યો એટલે ગમે તે કરી શકે. પણ મારા પિતા તો રહ્યા ગરીબ. અમારા ઘરમાં શાંતિ તો મળે જ ક્યાંથી ? જગ્યા થોડી અને માણસો ઘણાં. મારા ઇરાદો આ વખતે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં આવવાનો છે તેથી અભ્યાસ માટે એકાંતની ખૂબ જરૂર પડશે. "

હેમુ: " તે એકાદ અઠવાડિયું રહીને પાછો ચાલ્યો જ જજે. "

બાણુ: " તેમ ન બને. બા બાબતે એમ લાગે કે આ છોકરો હવે ગંડા ધરથી શરમાય છે. મારે એમ તો નથી જ કરવું. અને તેમાંથી મેં સાહેબની રમ માગી હતી પણ તેમણે કહ્યું કે આ વખતથી વેદશાસ્ત્રમાં વિદ્યાર્થીઓની અમુક જ સંખ્યા રાખવાનો ઇરાદા મેનેજીંગ કમીટીએ કર્યો છે તેથી તેઓ લાચાર છે. "

હેમુ: " પણ હું જવાનો છું ને. તું કહે તો તેની વ્યવસ્થા હું કરાવી આપું. "

બાણુ: " શી રીતે ? બા બાબતે જોડું ન લાગે તેવું શું ? "

હેમુ: “હું સાહેબને લખીશ કે મારે-મારી સાથે બાબુની જરૂર છે. આ વેકેશન દરમ્યાન થોડીએક સેવા કરવાં જવા, શહેરમાં ફરવાનો મારો ઇરાદો છે તેને વખતે થોડું મિત્ર સાથે હોય તો વધારે સારું. એવો મિત્ર તારા સિવાય ખીલે કયો મળવાનો છે?”

બાબુ: “પણ તેથી શું?”

હેમુ: “તેથી શું શું? તને તો આગળ કલ્પના કરવાનું મગજ પણ નથી દેખાતું! સાહેબ તે પ્રદારની માગણી તારા પિતા પાસે કરશે, કમીટી પાસેથી તારી મંજૂરી માગી લેશે અને આપણું લાભ સરશે.”

બાબુ: “ખરેખર, તો તો બહુ સુંદર! જો તું આ મુશ્કેલીમાં ન કહેતો હો તો બાપને વાતવાતમાં કહી પણ દઉં. આ વ્યવસ્થાથી આપણને શૂદ્ધિ સાથે નિરાંતે રહેવાનો પણ પ્રસંગ મળશે એ વધારામાં.”

હેમુ: “જરાય મુશ્કેલી નથી. મારો તો એ જ ઇરાદો છે કે આપણા સાહેબનો સંગ સેવવો. મને એકસ લાગી ગયું છે કે, તેમના સહવાસથી મારામાં કંઈ નવીન જ પ્રાણ પૂરાવા માંજો છે. તું જરૂર નક્કી કરજે.”

હરભાઈ

આવું તમને ક્યાંઈ મળે નહિ!

તો...

“કેમ રામ, શી તકરાર છે?”

“મિત્રીજી શું હોય સાહેબ? આજના શાકની દશા તો જુઓ.”

“શાનું શાક છે?”

“શકરીઆનું.”

“શકરીઆનું શાક તો બહુ સારું.”

“પણ સાહેબ, નથી એની હાથ ઉતારેલી કે નથી તેને રાંધતા પહેલાં ધોએલાં. શાકમાં ધૂળ કાંટરીનો પાર નથી અને ખાસો ખીચડો, ધરી મૂક્યો છે.”

“હાથ ન ઉતારે એ તો સારું. એમાં જ પોપક તરવો રહેલાં હોય છે. આંધી ધોવાની બાજતમાં રમોવાને કહેવામાં આવેશે.”

“પણ આ રોજની પીડા ક્યારે ટળવાની છે? આજે શાક ખરાબ, કાલે રોટલીની ઠાર કાઢી તો પદમ દિસે દાળમાં પાણીનો દરરોગો! આવું ક્યાં મુધી? હાથે તે માણસ છોડે કે નહિ!”

“રામુ, તમને જાણતે અનાજ નીંદવાની ટેવ પડી ગઈ છે. રસોયો પણ માણસ જ છે ને? હોય, કોઈ દિવસ જૂસ પેલું થઈ જાય, તેમાં આટલી બધી હોદા શી?”

“આ કોઈ દિવસનો સવાલ નથી રાહેજ. આ કોઈ દિવસ નહિ થયું હોય તેનો સવાલ છે!”

“અરે સાધ, ખીંચ બોડિંગો નેહ છે? ત્યાં તો આનાથી હંજરગળ્યું ખરાબ ખાવાનું હોય છે. આપણે ત્યાં અનાજની ખરીદી ઉપર જે દેખરેખ રેખાય છે તે ખીંચે ક્યાં બાળી?”

“પણ તો પછી હવે રાંધવાની ખાતતમાં પણ દેખરેખ રહેવી જોઈ નેહજી ને! નહિતર પછી સોપો બધું અમને એટલે અમે જ બધું નેહ સંધું.”

“અરે એમ તે કંઈ સોંપાય? રસોયા માથે રાજ બાબડો ને! મને તો લાગે છે કે તમારે જરા ખામોશ પડડવી નેહજી. જરા તરા જૂસ થઈ ગઈ તોયે શું? હું તો માનું છું કે આખું તમને ક્યાંઈ મળે નહિ!”

હરભાઈ

એ ખવાશે શે?

“હવે ચાલો ને, તમારી તો વાત જ ખૂટતી નથી! કેટલું બધું મોડું થઈ ગયું છે? તમે જમી લો તો અમારો આરો આવે ને!”

“મેં તો આ પનાચું એ તો રામુ સાથે જરા વાત કરતો હતો. રામુ, ત્યારે હમણાં તું જા. આપણે સાંજે મળશું.”

“ચાલો, હવે તો ખીંચું કંઈ બાકી નથી ને? આ હાકરાઓ પછી રાહ નેહજી નેહજી.”

“હાકરાઓને પીરસવા લાગો. હું આ આંચો જરા હાથ મેલું ધાઈ લઉં.”

“અરે બધું તૈયાર જ છે.”

“એમ કેમ?”

“આજે મારા શરીરને જરા કસર છે તેથી જમવાનું બોડિંગું રસોડીથી મગાવ્યું છે.”

“ભૂડી કરી !”

“કેમ એમ બોલો છો ? કાંઈ દિ’ એમ પણ હોય ? અને હજી કંઈ કરી નથી ગયું. ગિયારે મા’રાજ ઉની ઉની રસોઈ ચૂકી ગયો છે. હવે હાથ પગ ઘોઈ હ્યો.”

“પણ આજે તેં ભારે કરી. આજે મને એટલી બધી ભૂખ લાગી છે કે મારા મનમાં તો એમ કે તને ખીન્ને લોટ બંધાવીશ !”

“તે હજી પણ ખાજે ને. રાટલી કંઈ ઝોઢી નથી આવી.”

“ખાઈ રહ્યા હવે ! હવે તો પેટનો ખાડો થોડો ધણો પૂરાવા પૂરવું જાણા ઉપર બેસવાનું.”

“ના, એમ નથી. આજે તો મેં મા’રાજને ખાસ કહ્યું હતું તેથી બધી જ રસોઈ ધ્યાન દઈને કરી છે. રાટલી પણ આજે તો સારી છે અને દાળની વાસ પણ મિઠી આવે છે. આજે તો તમને ભાવશે જ.”

“શાક શકરીઆનું છે કે ?”

“હા, પણ એયે ઠીક ક્યું હોય એમ લાગે છે.”

“અરે ઠીક શું કપાળ ! બોડિંગનું બાફણું તે કાંઈ દિ’ ઠીક હોતું હશે ? ઇ તો એવું ને એવું.”

“પણ હવે પાટલા ઉપર તો બેસો !”

“અરે પણ એ ખવાશે શે ?”

હરભાઈ.

શાળાનાં લેસન

જાત્રાસયમાં એક મોટું ઠામ તે શાળાનાં લેસન કરવાનું હોય છે ! કેટલેક ઠેકાણે તો ગૃહપતિને માથે સૌથી મોટી ફરજ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર કેમ્પરખ રાખી તેમની પાસે શાળાનાં લેસન તૈયાર કરાવવાં અને તેમને મદદ કરવી તે હોય છે. માઆપો તો એવી જ આશા રાખે છે કે તેમના દીકરાઓને ઉપર ધોરણ ચકાવવામાં ગૃહપતિએ મદદ કરવી જ જોઈએ. એવાં પણ માઆપો જ્યાં છે કે જેઓનો ગૃહપતિ માટેનો ખ્યાલ એક ખાનગી મારતરથી આગળ ગએલો નથી હોતો !

આવા સંયોગમાં આપણે ગૃહપતિઓએ પણ આ પરિસ્થિતિને થોડે ભૂલે અંશે અધીન તો થવું જ પડે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ આપણી પાસેથી તેવી આશા રાખતા હોય છે.

છાત્રાલયમાં શાળાનાં લેશન ભલે થાય; આપણે તેને જરૂર હોય ત્યાં મદદ પણ ભલે કરીએ. પણ ધરનાં લેસન કરવાના સમયમાં છાત્રાલયને શાળા બનાવી દબાવે છીએ તે ન બનાવીએ. તેટલું તો આપણે જોવું જ જોઈએ.

વિદ્યાર્થી શાળામાં હોય છે ત્યારે અનેક રીતે બંધાએલો હોય છે. તેને પોતાની જગ્યાએથી ખસવાનું નથી હોતું. ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ તેણે મૂંગા જ બેસી રહેવાનું હોય છે. સાથી સાથે વાત કરવાની કે મદદ લેવાની તેને છૂટ નથી હોતી. અને ગમે તેવા અરસિક કાર્યક્રમને પણ તેણે વળગી રહેવાનું હોય છે. ટૂંકમાં તે શરીરથી, મનથી અને હૃદયથી એમ ત્રણ રીતે બંધાએલો હોય છે. આવું પરિણામ એ આવે છે કે શાળા વિદ્યાર્થી માટે કેદખાનું બની ગયું છે. અને શિક્ષક જેલર બની ગયો છે. માટે જ તો શાળામાંથી વહેણમાં વહેણા છૂટવા માટે દરેક વિદ્યાર્થી ઝંખી જ રહ્યો હોય છે.

શાળામાં વિદ્યાર્થીની આવી રિયતિ હોય છે, તેમાં છાત્રાલયનો પણ આપણે શાળાની જ આવૃત્તિ બનાવી દબાવે તો તો પછી વિદ્યાર્થી માટે છૂટવું બીજું એકય સ્થાન રહેતું જ નથી.

છાત્રાલયને આપણે સંસ્કારી ધરનો એક પ્રકાર ગણીએ છીએ; તો પછી સંસ્કારી ધરમાં જેટલી અનુકૂળતા, જેટલું સ્વાતંત્ર્ય અને વિકાસ માટેનો જેટલો અવકાશ આપણે કરીએ તેટલું બહુ જ છાત્રાલયમાં હોવું ઘટે.

શાળાનાં લેશન કરવાના વખતે વિદ્યાર્થીઓને શરીરની છૂટ અત્યંત આવશ્યક છે. આપણા છાત્રાલયમાં ઘણી વખત એવો જ રિવાજ હોય કે છે લેસન કરવાના સમયે દરેક વિદ્યાર્થી પોતપોતાના આસન ઉપર જ ગુપચુપ પડાંડી વાળીને બેસે, અને પોતાનું લેસન કરે. ઘણું ઠેકાણું તો એવું પણ જોવામાં આવ્યું છે કે વિદ્યાર્થીને પગ લાંબા કરીને કે અમુક રીતે આડાં તેડાં બનીને બેસવા દેવાની પણ છૂટ નથી હોતી. આવી બાબત ઉપર શરીર-આરોગ્યની દૃષ્ટિથી ખ્યાન આપવામાં આવે તે જુદી વાત છે; પરંતુ લેસનની ગંભીરતા કે શિષ્ટતા ખાતર આવું કરવામાં આવે છે તેમ પણ દેખાય છે. વિદ્યાર્થીના શરીર ઉપર લેસન કરતી વખતની આવી શિસ્ત આપણાં છાત્રાલયમાં ન જ હોવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીના શરીરને નુકસાન ન પહોંચે તેવી રીતે ગમે તેમ બેસવાની તેને છૂટ હોય, વિદ્યાર્થીની ઇચ્છા થાય ત્યાં બેસીને લેસન કરવાની આડે કાંઈ ન આવે તેવું હોય, તો જ છાત્રાલય ધર બની શકે. ઉનાળાના દિવસોમાં બહાર ખુલ્લી હવામાં તે લેસન કરી શકે, ચોમા-

સાના દિવસોમાં વરસાદ વરસ્યા પછી ઝોશરીમાં કે પંગથાર ઉપર બેસી કેદરત મહાક્તો મહાક્તો તે અભ્યાસ કરી શકે, અને શિયાળામાં શરીર આસપાસ ધામજો કે ગોદડું વીંટીને પણ તે વાંચી લખી શકે... આમ વિદ્યાર્થી શારીરિક દૃષ્ટિથી સાવજી મુક્ત હોવો ઘટે.

શાળામાં વિદ્યાર્થી મનથી મુક્ત નથી હોતો તેમ પણ છાત્રાસયમાં ન હોય. શાળામાં તો વિદ્યાર્થીને રુચે કે ન રુચે તેણે અમુક વખતે અમુક કામ કરવું જ અથવા તો અમુક વાત પરાણે પણ સાંભળવી જ તેવી સ્થિતિ હોય છે. છાત્રાસય ઘર બનવા મથતું હોય તો ત્યાંથી એ ટળી જવું જોઈએ. કેટલાંક છાત્રાસયોમાં ગૃહપતિએ પોતાની સગવડ ખાતર સમયપત્રક બનાવ્યું હોય છે; તેમાં અમુક વખતે અમુક જ લેસન કરાય તેવો પ્રબંધ રાખ્યો હોય છે. આ વાત હીક નથી. છાત્રાસયમાં તો વિદ્યાર્થી ધરે છે; ત્યાં તો મરજી થાય. ત્યારે હીક પડે તે લેસન કરે અને ન ગમે તો ખીલું કરે. કેટલીક વખતે વિદ્યાર્થી કંઈ પણ દારણસર કંટાળી જાય છે અને લેસન જ બંધ કરે છે. આવે વખતે જ કેટલાક ગૃહપતિઓને તેમની પાસે પરાણે પણ લેસન કરાવવાની આવડત હોય છે તે ઇચ્છવા જેવી નથી. વિદ્યાર્થીને રુચે તે કામ કરે અને ન રુચે તો ન પણ કરે તેટલું સ્વાતંત્ર્ય તમામ છાત્રાસયોમાં હોવું જોઈએ.

વિદ્યાર્થીના હૃદયની વાત કરીએ તો શાળામાં તો તે બાંધત છે જ અવગણના હોય છે. શાળાનું કામ ચાલતું હોય ત્યારે વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી સાથે ખીજી કોઈ વાત તો શાનો જ કરી શકે, પણ અભ્યાસની બાજતમાં પણ એક ખીજની મદદ લેવાની છૂટ નથી હોતી. ત્યાં તો શાંતિના નામે સમશાનવત ચૂપકી પ્રવર્તતી હોય છે અને શિસ્તના નામે અવિશ્વાસનું વાતાવરણ ફેલાયેલું હોય છે. આપણાં છાત્રાસયોમાંથી એ બંને પરિસ્થિતિને નાબુદ કરવી જોઈએ. લેસનના વખતે વિદ્યાર્થીઓ ટોળાઓમાં પણ બેસી શકે, ટોળાઓ બદલાવી પણ શકે અને શાળાના લેસનથી થાક્યા હોય તો ખીજને અડચણ ન આવે તેવી રીતે સહેરથી ખીજ ત્રીજ વાનો પણ કરી શકે. કેટલાંક છાત્રાસયો માટે એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે લેસનના સમયે શાંતિ અને વ્યવસ્થા જાળવવા ખાતર એક વિદ્યાર્થી ખીજની પાસે ન જાય અને અંદર અંદર વાતો તો ન જ કરે. આ સ્થિતિ હોય તો ટળી જવી જોઈએ. છાત્રાસયમાં રહેતો વિદ્યાર્થી ચોરીશો કલાક અમુક એક ધરેડમાં

વિદ્યુત પ્રાણી જની જન્ય તો તો તેના જીવનવિદ્યાસમાં ખામી રહી જવાની. ના જીવનને તો વહેતો પ્રવાહ અને તે એ મુક્ત પ્રવાહ રહેવા દેવાની જરૂર છે છે. ૧૪૩ અખ્યાસની ઘરેડમાં ગાંધી રાખવાને બદલે તેનાં શરીર, મન અને હૃદયને મુક્તપણે વિચરવા દેવામાં જ તેનો સાચો વિદ્યાસ છે.

હરભાઈ.

દેશી રમતો

જાત્રાલયોમાં હવે તો દેશી રમતો જ રમાવી જોઈએ તે વાત ખ્યાને આપણને એ જોટલાં વર્ષો સમ ગયાં. દેશી રમતોને શાસ્ત્રીય ઢંગે પૈયાર કરવાની વિચારણા થઈ ગઈ અને તેવી શાસ્ત્રીયતા ઉભી કરવા માટે કેટલાક ગૃહપતિ ભાઈઓએ સ્વેચ્છાથી તેની જવાબદારી પણ લીધી. આ વાતને પણ ધણો વખત થઈ ગયો. તે ગૃહપતિ ભાઈઓ પૈકી માત્ર માઈ રામનારાયણ પાંડે જ પોતાની જવાબદારી અદા કરી છે. હાલુતની રમતને શાસ્ત્રીય પાયા ઉપર મૂકવા માટે તેમણે જે લેખ લખી મોકલેલો તે જાત્રાલયમાં છપાઈ પણ ગયો છે.

રાષ્ટ્રમાં હાલ ઉપડી છે છતાં જાત્રાલયો તો હજી જેમનાં તેમ જે ચાંચવાનાં છે. રમતોને શાસ્ત્રીય ઢંગે રચવાવાળામાંથી કેટલાક ભાઈઓ આજે જેલમાં છે તે પણ સાચું. પરંતુ એટલા માટે તો આપણે જે બહાર છીએ તેમણે તેઓનું કામ ઉપાડી લેવું જોઈએ. જાત્રાલયના ઉત્સાહી ગૃહપતિભાઈ દેશી રમતોને શાસ્ત્રીય ઢંગે રમાડતા થઈ જાય અને સહેજ કાળજી અને રસ લે તો કેટલીક દેશી રમતોને આપણે શુદ્ધ શાસ્ત્રીય બનાવી શકીએ.

દેશી રમતોની બાબતોમાં આ એક વધારે વિનંતિ. ગૃહપતિભાઈઓ તંદુરસ્તી સંહાન મળશે જ તેવી આશા રાખું છું.

હરભાઈ.

સ્વભાષાનું ગૌરવ

આપણા શિષ્ટ લોકોમાં એક કુટેવ પડી ગઈ છે કે વાત વાતમાં અંગ્રેજી શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યા કરવો. આ કુટેવ હમણાં હમણાંથી તો જાણે કે વાર-સામાં અપાતી હોય તેમ જીવાન લોકોમાં. આ જ પ્રકારનો પવન વાલો દેખાય છે. પાંચમી છઠ્ઠી મોપડી ભણનાર વિદ્યાર્થીઓ એકઠા થાય કે વાત વાતમાં અંગ્રેજી શબ્દોનો ઉપયોગ કરે જ હોય. ઘણી વખત તો આવા શબ્દોના ઉપયોગો એવા ખોટી રીતે કરવામાં આવતા હોય છે અથવા તો

એવા અનર્થ ઉપગમે તેવી રીતે કરવામાં આવતા હોય છે કે સાંભળનારને સખેદ હસવું પણ આવે.

આ રોગમાંથી આપણે જલદી નીકળી જવું જોઈએ, અને સાથે આપણા નવી પેઢીના જીવાનોને પણ તેમાંથી મુક્ત કરવા જોઈએ. એનો ઉપાય એક જ છે કે આપણી વાતચીતમાં ખુબ સ્વચ્છપૂર્વક પર ભાષાના શબ્દોનો ત્યાગ કરવો.

સ્વભાષાનું ગૌરવ એ પણ એક સ્વદેશપ્રીતિનું સૂચક છે. રાષ્ટ્રનાં બીજાં અંગોના વિકાસ સાથે ભાષાવિકાસ પણ અત્યંત આવશ્યક છે. ભાષાનો વિકાસ ભાષાના અભિમાન વિના શક્ય નથી; અને એવું સ્વભાષાનું અભિમાન રાખવું એ પણ સ્વદેશના અભિમાનનું જ એક અંગ છે.

હરભાઈ.

સૈને માટે

પાટણ વિદ્યાર્થીમંડળના મંત્રી ભાઈ નટવરલાલે માં. રાવળ તરફથી વિદ્યાર્થી જીવનને લગતા કેટલાક પ્રશ્નોવાળી પત્રિકા આ અંક સાથે મૂકવામાં આવી છે. છાત્રાલયનાં વાંચનાર જે ભાઈ જુદોને કેળવણીના આવા પ્રશ્નોની વિચારણામાં રસ લેતાં હોય તેવાં તમામ ભાઈ જુદોનેએ તેના દ્વારા જવાબો લખીને તેમને ડૉ. પંડ્યા અભ્યાસગૃહ-પાટણ એ સરનામે મોકલી આપવા સિનિતિ છે.

આવા પ્રશ્નો સંખ્યાએ અનેક મળજો વિચાર કરે એ અત્યંત આવશ્યક છે. એક જ પ્રશ્નને જુદાં જુદાં દષ્ટિગિન્દુઓથી અવલોકવાની જરૂર રહે છે. તેમ કરવાથી કેળવણીના પ્રશ્નો ઉપર ઘણો વધારે પ્રકાશ પાડી શકાય છે. કેળવણીના ક્ષેત્રમાં આજે અનેકવિધ પ્રયોગો ચાલી રહ્યા છે તેવા સમયે આવી પ્રશ્નોના અનેકવિધ દષ્ટિથી-એકલા કરવામાં આવેલા જવાબો કેળવણીમાં કામ કરનારાઓને જરૂર ઉપકારક થઈ પડવાના.

તંત્રી.

‘છાત્રાલય’ દર અરેજ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. માર્ચિંક લવાજમ પોસ્ટેલ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના બે શિક્ષિત. લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આં માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન નેટ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પાડી. લખાભાઈ જોવાળજીએ છાત્રું અને તંત્રી હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

પ્રમતી મ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે

શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી સભાને

Reg. No. B-2297

~~શ્રીમતી નારાયણી બાઈજી~~

તરફથી સવિનય સમર્પિત ભેટ.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થી

૧૯૩૦

અંક ૧૨ મો

ડિસેમ્બર

:: ત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

માણસ જાતના સુધાર માટે,

માણસ માણસના સહકાર માટે,

માણસનામાં વફાદારી કેળવવા માટે,

માણસને સત્તા સોંપવા માટે,

અત્યાર સુધીમાં

કાયદો, વ્યવસ્થા, શિક્ષા, લાલચ, ખુશામત વગેરે અનેક
સાધનોના પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો પણ પરિણામ શૂન્ય.

તો હવે

સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય રૂપી સમર્થમાં સમર્થ
સાધનોના પ્રયોગ માનવજાત કરી જીવે અને
પરિણામ સો ટકા સફળ આવવાનું છે.

કારણ કે

સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર માણસ જન્મથી સાથે લઈને જ
આવે છે અને મરે ત્યાં સુધી તેને માટે જીવે છે.

સૌનો હાથ

આ અંક સાથે છાત્રાલયનું ચાલુ ચોથું વર્ષ પૂરું થાય છે. આ પત્ર છાત્રાલય મંડળનું હોય એક રીતે એ આપણા બધાનું જ છે. છાત્રાલયે ચાર વર્ષ સુધી સમાજની સેવા બજાવી છે અને ઇશ્વરકૃપાથી આ વર્ષ પૂરું કરે છે.

છાત્રાલય મંડળના એક મંત્રી-અને ખરી રીતે દલીએ તો 'છાત્રાલય' ચલાવવાની હોંશવાળા મંત્રી શ્રી. જગજીવનદાસ ના. મહેતાએ આ વર્ષ દેશને ચરણે આપીને સત્યાગ્રહ અર્થે 'કુકાચ્યું' છે. છાત્રાલય ચલાવવામાં તંત્રી શ્રી. નાનાભાઈ હોવા છતાં પત્રની પાછળ તેની ખર્ચની દોરી સંભાળવાનું કામ એ ભાઈ જ કરતા અને હજુ પણ દરે. આ વર્ષની તેમની તેમ જ શ્રી. નાનાભાઈની ગેરહાજરીમાં માસિકે બન્ને બાબતમાં ઠીક ઠીક નુકસાન 'સહન કર્યું' છે. શ્રી. નાનાભાઈની ખોટ પત્રને લાગી છે તે કદાચને પૂરાપ પરંતુ શ્રી. જગજીવનભાઈની સહાય અટકી એટલે તો કાલે માસિકને જ અટકવું પડે. 'છાત્રાલય' ના હૃદયનું આ લોહી ફરતું રાખવાનું કામ આજે આખા સમાજનું છે.

અમારી સૌ ગ્રાહક ભાઈઓ તેમ જ ગૃહપતિ ભાઈઓને ખાસ વિનંતિ છે કે આવતે વર્ષે તેઓ છાત્રાલયનાં ગ્રાહકોની સંખ્યા ૬૦૦ માંથી ૬૦૦૦ નહિ તો ૧૨૦૦ ની તો બનાવે જ બનાવે. આમ થાય તો જ છાત્રાલય પોતાના પગ પર ઉભું રહે. ગૃહપતિ ભાઈઓ માત્ર પોતાની સલાહ સાથે માથાપોતે વિનંતિ કરે તો આટલી સંખ્યા ઉભી કરવી એ રમત વાત છે!

સૌ ભાઈઓ 'છાત્રાલય' ને નવે વર્ષે આટલી લિસ્ટ નહિ આપે!
તંત્રી.

કાકાસાહેબનું પ્રવચન*

આજનો પ્રસંગ અદ્ભુત છે. દસ વર્ષ પહેલાં હું અહીં આવેલો સારના વાતાવરણમાં અને આજના વાતાવરણમાં ફેર છે. જ્યારે હું અહીં પહેલવહેલો આવ્યો ત્યારે અહીંના વિદ્યાર્થીઓમાં વૈશ્વકેવ વિષે ચર્ચા ચાલતી હતી, પણ આજે આપણા વિશ્વકેવ: લુપ્ત જ બની ગયા છે. આજે આપણે વૈશ્વકેવ રેડિયો બની ગયો છે.

* શ્રીકલિણામૃતિ સંસ્થાની ૨૧મી વર્ષત્રાહને દિવસે (તા. ૧૭ : ૧૨ : ૩૦) સંસ્થાના કાર્યવાહક તથા વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આપેલા પ્રવચનમાંથી.

અહીં હું ન્યારે પહેલો આવ્યો ત્યારે અહીંના વિદ્યાર્થીઓ છાપાં પણ નહોતા વાંચતા; પણ આજે જે તંત્રીઓની પરિપક્વ બોલાવવી હોય તો તે અહીંના વિદ્યાર્થીઓમાંથી જ બોલાવી શકાય એવી સ્થિતિ હું જોઉં છું. પહેલાં સ્વદેશી અને ખાદી માટે મારે થી. ગિજુભાઈ સાથે પણ લડવું પડતું હતું. આજે એ જ ગિજુભાઈ લડનારા ક્ષેત્ર ઉપર ખડા ચર્ચ ગયા છે. સાચે જ મને લાગે છે કે આ સંસ્થાએ ખૂબ પ્રગતિ કરી છે.

ન્યારે હું અહીં પહેલવહેલો આવ્યો ત્યારે ગાંધીજી ચંપારણ્યમાં હતા. મારા મિત્ર જીવનરામ કૃપાલાણીને એ લડનારાં સરકારે ખોટા બદનામી ગિરફતાર કર્યા. અમે આશ્રમના લોકો વિચાર કરતા હતા કે મિત્રની ગિરફતારીનો પ્રસંગ કેમ ઉઠવવો? અમે એ જોડાજમણ કરીને ઉઠ્યો. આજે દ્વેષનમાંથી ઉતરતાં હરબાઈએ મને વાત કરી કે સંસ્થાની સ્થાપનાને દિવસે વિદ્યાર્થીઓએ જોડાજમણ કરવાનું નક્કો કર્યું છે. મને ખૂબ આનંદ થયો. ન્યારે તમારા સર્વસ્વ એવા નાનાભાઈ જેલમાં છે ત્યારે તમે ખીજું શું કરી શકો? તેઓ જે જાનનો રોટલો અને દાળ ખાય છે એ તમે આજે ખાવ એ વિચારની પાછળ સંસ્થાની પ્રગતિનો ઇતિહાસ રહેલો છે.

નાનાભાઈએ જેલમાં આજે મારું સ્થાન લીધું છે. જેલમાં મારું કામ વિદ્યાપીઠ ચલાવવાનું હતું. વિદ્યાપીઠનો આશય થયો ત્યારે અને માત્ર પાંત્રીશ વિદ્યાર્થીઓ મળેલા; પણ જેલમાં તો મને એંશી વિદ્યાર્થીઓ મળેલા. મેં તેઓને માટે વિવિધ વર્ગો ગોઠવી આપ્યા. આ વાતની જાણીને ખજાર પડી એટલે ન્યારે I. G. P. એ જાણીને કહ્યું કે તમારા સહવાસમાં કાકાને મૂકવાનો છું સારે તેમણે ના પાડી. તેમણે કહ્યું કે કાકાને ત્યાંથી ન ખસેડતા. પણ મને તો ત્યાં મોકલ્યો જ. આજે ન્યારે જેલની વિદ્યાપીઠનો ખાર વિદ્યાપીઠના માણ કુલનાયક નાનાભાઈ વહી રહ્યા છે સારે મને ખૂબ આનંદ થાય છે.

જાણી ન્યારે આશ્રમમાં રહેતા સારે આશ્રમમાં ખૂબ નાના ખોટા કળ્યાકંકાસ ચાલતા; અને સંસ્થાઓને એવા કળ્યાકંકાસોની ખૂબ આવશ્યકતા હોય છે, કેમ કે એ કળ્યાઓ આધ્યાત્મિક કળ્યાઓ હોય છે. પરંતુ ન્યારે જાણી જેલમાં ગયા ત્યારે અમે એક પ્રકારનું આધ્યાત્મિક દયાણુ અનુભવ્યું. અમે આશ્રમમાં ખૂબ સુલેહસંપત્તિ કામ કર્યું. આજે ન્યારે નાનાભાઈ તમારી વચ્ચે નથી ત્યારે તમે એ પ્રકારનું આધ્યાત્મિક દયાણુ અનુભવી રહ્યા હશે એમ હું માનું છું.

કેળવણીએ આજે વ્યાપક સ્વરૂપ પકડ્યું છે. જેમ એક નાનો સરખો માર્ગ મળી જતાં ગંગા પરંતો બેઢીને બધે ફેલાઈ જાય છે તેમ આજે કેળવણીએ નિશાળની ચાર દીવાલો બેઢી વ્યાપક સ્વરૂપ પકડ્યું છે. આ લડત એ એક કેળવણી છે. તમે કેળવણીનું આ સ્વરૂપ સમજો. અત્યારે તમારાથી તમારા અભ્યાસમાં રમ્યું-પમ્યું રહેવાય નહિ. તમે યુદ્ધના ક્ષેત્ર ઉપર ન હો અને અહીં હો તો પણ તમે લડતનું ધણું કામ કરી શકો. તમે ખાદી ખૂંચ પેદા કરો, ખૂંચ દાંતો અને ખૂંચ પીંજો. યુદ્ધમાં લડનાર તેમ જ ઘરે રહી દારૂગોળો તૈયાર કરનાર અને સૈનિક ગણાય છે. તમે અહીં રહી ખાદીનો ખૂંચ દારૂગોળો પેદા કરી શકો.

સરકાર અત્યારે રેટિયાની શક્તિ પૂરેપૂરી સમજતી નથી. પણ હું માનું છું કે એક વખત એવો આવશે જ્યારે સરકાર રેટિયો ખૂંચની લેવાનો પ્રયત્ન કરશે. એ વખતે તમે તકલી દાંતજો. અને તકલી ફેટલી મળતી વસ્તુ છે. એક ઠીકરાતો કડકો અને એક વાંસની સળી લઇને તમે સહેલાઈથી તકલી તૈયાર કરી શકો. અને એમાં દળાની ઉત્તમ કેળવણી રહેલી છે.

આ સંસ્થા એ નાનાભાઈનું મોટામાં મોટું બાળક છે. એ બાળકને છાડીને નાનાભાઈ લડતમાં કેમ ગયા હશે તેનો આપણે વિચાર કરીએ. આ સંસ્થાની કેળવણી તેજસ્વી છે એ સિદ્ધ કરવા નાનાભાઈ જેલમાં ગયા છે. નાનાભાઈનો આ દાખલો તમે તમારા શ્રવણમાં ઉતારો. તમે જેમ જેમ મોટા થતા જાવ, જેમ જેમ મૂંઝતો દોરો ફૂટતો જાય, તેમ તેમ તમે લડતના મેદાન ઉપર જઈને ખડા ચઢ જાવ અને જ્યાં સુધી અહીં હો ત્યાં સુધી ખૂંચ દાંતો પીંજો. આપણે બહિષ્કારમાં મીસના કાપડને મહત્ત્વ આપીને ખાદીને અવગણી છે. એ આપણી એક મોટી નબળાઈ છે. મીસના કાપડમાં બહિષ્કાર સફળ કરવાની તાકાત નથી. એને સફળ કરવાનો એક માત્ર ઉપાય ખાદી છે.

તમારામાંથી કેટલાક સુતારીકામ પણ શીખે છે. એ લોકોને હું બાપુજી સાથે દરિદ્રાઈ કરવાનું સંચલું છું. બાપુજી અત્યારે બધા ચાહુ રેટિયાઓની સુંદરતા લઈને એક સર્વાંગ સુંદર રેટિયો જેલમાં બેસા બેસા બનાવી રહ્યા છે. તમે પણ એક સુંદર રેટિયો બનાવો. આપણે તે બાપુજીને મોકલીશું. આપણે પૂછીશું કે આમાં શા શા દોષો રહેલા છે ?

હવે થોડું એક શિક્ષકને કહી લઉં. તમારી દેખતાં કહેવામાં કરો જ વાંધો નથી. શિક્ષકને એટલે રાષ્ટ્રીય શિક્ષકને. અહીંના તમામ શિક્ષકો

રાષ્ટ્રીય હશે એમ હું માની લઉં છું. ભારતવર્ષના રાષ્ટ્રીય શિક્ષકોએ એક બાબતમાં ખૂબ નિરાશા ઉત્પન્ન કરી છે. તેઓએ ખાદી કે રેડિયાનું શાસ્ત્ર ઉપાનયનું નથી. આપણે ત્યાં જે ગણ્યાગાંઠ્યાં એ વિષયનાં પુસ્તકો છે તે શિક્ષકો નહિ એવા લોકોએ લખેલાં છે, જ્યારે ખરી રીતે શાસ્ત્રો રચવાં એ શિક્ષકોનો ધર્મ છે. તમે લોકો એ દિશામાં કંઈક કરશો એવી આશા રાખું છું.

આ હકત જેમ જેમ અગગી વધશે તેમ તેમ આપણે પૈસાની તંગી ખૂબ અનુભવવાના છીએ. એટલે તમે હરકમર અચૂક કેળવજો, અને ખડેનોતે એથી વિશેષ હું શું કહું? હરકમર એ તો ખડેનોતો જ વ્યવસાય છે. ગાંધીજી કહે છે કે આ ખડેનોતો યુગ છે. બાપુજી ખડેનોતાં વખાણ કરતાં ધરાતા જ નથી. ખડેનોતે જે અદ્ભુત વીરતા દેખાડી છે તે જોઈને જે લોકો એક વખત આપણી ખડેનોતે તિરસ્કારતા હતા તે પૂજવા લાગ્યા છે. હવે તો આપણી શ્દિઓની બદીમાં પણ કાંઈક તત્ત્વ છૂપાયું હશે એમ પણ ધણા કહે છે. હવે પરદેશીઓને આપણા સમાજશાસ્ત્રમાં અને સામાજિક આદર્શોમાં નવીન શ્રદ્ધા ઉપજી છે.

ખડેનોમાં નિર્ભયતાની ખૂબ જરૂર છે. એ નિર્ભયતા સ્વતંત્રતામાંથી આવવાની છે. ખડેનોતે હું કહું છું કે તમે કાંઈ પણ બોગે સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરો. કાંઈ તમારી સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારે ભારે ગમે તેમ કરીને તેમની સાથે લડો. એ સ્વતંત્રતામાંથી જ્યારે ભારતીય શિયળ જન્મશે ત્યારે મારા આનંદનો પાર નહિ રહે.

ખડેનોએ હવે સંગ્રહનો મોડ કાઢી નાખવો જોઈએ. અત્યારે આપણે એકેએક સંગ્રહ સરકારના હાથમાં જઈ પડવાનો છે. સરકારના હાથમાં એ સંગ્રહ આવી પડે તે પહેલાં આપણે તેને સળગાવી કેમ ન દઈએ? ખડેનો હવે સંગ્રહનો મોડ છોડે.

• દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર.

અનુભવ

ધણે ભાગે આપણને અનુભવ ઉપર ચાલવાની ટેવ હોય છે. સામાજિક નીતિ તો એવી છે કે એક માણસે ખીખના અનુભવથી ગાંધા થવું. એટલે તો એક માણસ કંઈ પણ મુશ્કેલીમાં હોય ત્યારે તે ખીખના અનુભવ ઉપર ચાલવાનાં ફાંફાં મારે છે અથવા તો ખીખને માણસ તેના માણસ

પાસે પોતાનો અનુભવ રજુ કરી તેને તેમ ચાલવાનો આગ્રહ કરે છે. આ પ્રકારની સામાજિક નીતિનું બંધન વ્યક્તિ સ્વીકારે તે પહેલાં એક એવો પણ કાળ આવી જાય છે કે જ્યારે માણસ પોતાના જ અનુભવ ઉપર ચાલવાનું પસંદ કરે. પરંતુ ઉપરની સામાજિક નીતિ એટલી બધી વ્યાપક બની ગઈ છે કે વ્યક્તિને તેમ વર્તવામાં વિધન નાખ્યા જ કરે. આ વિધનથી વ્યક્તિ ભારે ઉપદ્રવમાં રહ્યા કરે છે. અનુભવ કરવાની અને તે ઉપર પ્રગતિ રચવાની ગમે તેટલી જિજ્ઞાસા હોવા છતાં અનુભવ કરી શકાય જ નહિ, અને કરી શકાય તો કરેલા અનુભવને કસોટીએ ચકવાનો અવકાશ મળે જ નહિ તેવો ક્રમ આજે સમાજમાં ચાલ્યા કરે છે. અને કસોટીએ ચલાવવાનો વ્યક્તિનો અનુભવ સાચે માર્ગે દોરી શકવાની તાકાત મેળવી શકતો નથી.

ખીજના અનુભવ ઉપર ચાલવાની પ્રથા તેમ જ બંધીતાં બંધીનાં પોતાના અનુભવ ઉપર ચાલવાની મહેચ્છા અને વ્યક્તિ તેમ જ સમાજ બેંકને હાનિકર નીવડે છે. પાઠશાળા અનુભવ ઉપર ચાલવાથી માણસ પરાધીન, અપંગ અને વહેમી બને છે. પોતાને જાણે કે કશું વ્યક્તિત્વ છે જ નહિ તેમ માની સાચું દેખાતું હોય તેમાં પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક તે ચાલી શકતો નથી, અને ખીજની મોરછાપ ન મળે ત્યાં સુધી પોતાની જાતને નિષ્કળ જ માન્યા કરે છે. પોતાનો અનુભવ કરવાની આજે સમાજમાં છૂટ નથી તેથી, અને સ્વાનુભવનો કાળ તો ઘણે ભાગે જુવાની હોય છે તેથી જે કંઈ સ્વાનુભવો છૂપા છૂપા કોઈ વ્યક્તિ કરે છે તે અપૂર્ણ અને કુટિઓવાળા હોય છે. આવી અપૂર્ણતામાંથી જાતમાં ખોટો વિશ્વાસ જન્મે છે, વાતવાતમાં છેતરાઈ જવાની મનોદશા ઉભી થાય છે અને સૌથી વધારે તો ભૂલોની પરંપરા ઉપર ચાલતાં શીખી જવાય છે.

સમાજમાંથી આ બન્ને વસ્તુ જવી ઘટે છે. છાત્રાલય એ પણ એક નાનકડો સમાજ છે. તેથી લાંથી પણ ખીજના અનુભવ ઉપર ચાલવાનો દુરાગ્રહ અથવા તો ભૂલોની પરંપરા ઉભી કરતો સંકુચિત અને ખીકણ સ્વાનુભવ બન્ને જવાં જોઈએ. દરેક વ્યક્તિને હરકોઈ પ્રકારના અનુભવ કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ. એ અનુભવ ભૂલ વિનાના તો નથી જ હોતા; પરંતુ નિભર્યતાથી અને પોતાનામાં રહેલી શક્તિઓના વિશ્વાસથી એ અનુભવો યથા હોય છે; અને સમાજ પણ તેવા અનુભવો તરફ અને તેવા અનુભવોમાંથી ઉત્પન્ન થતી ભૂલો તરફ સહાનુભૂતિભરી દષ્ટિ રાખતો હોય છે. તેથી એક અનુભવે કરેલી ભૂલો પુનરાવર્તન નથી પામતી પણ ભૂંસાઈ

જઘ શકે છે. માણસ અનુભવ કરતી વખતે ભૂલ કરે છે તે ભૂલની તેને ખબર રહે છે; તે ભૂલથી પોતાને તેમ જ સમાજને નુકસાન થઈ શકે છે તેનું તેને જ્ઞાન હોય છે; તેવી ભૂલો તરફ સમાજ તિરસ્કારની નજરથી નહિ પણ સહાનુભૂતિની નજરથી જુઓ છે તે તે જોઈ શકે છે-આ બધાંય કારણોને લીધે કરીથી તેની ભૂલ ન થાય તેની કાળજી તે જ માણસ રાખે છે અને ખીન્ને અનુભવ અત્યંત ચીવટપૂર્વક, શાંતિપૂર્વક અને ગભરાયા વિના કરે છે કે જેથી ભૂલનું પુનરાવર્તન ન થાય. આવા સ્વાનુભવો કરવાની અને સ્વાનુભવોમાંથી જન્મતી ભૂલોને દૂર કરવાની છટ હરેક વ્યક્તિને હોવી જોઈ.

લવાજમ મોકલો

આવતા અંકથી આપણું નવું વર્ષ શરૂ થયો. લવાજમ માટે વી.પી. કરતું પોસાય તેમ નથી. માટે કૃપા કરી હરેક ગ્રાહક મની-ઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપે. મનીઓર્ડરના ખર્ચ ઉપરાંત વી.પી. માં ખીજ વધારે બે આનાનું ખર્ચ લાગે છે, માટે સૌ મનીઓર્ડરથી એક રૂપીઆ મોકલે અને ખર્ચ બચાવે.

ધ્યે. આમ હોય તો જ તે વ્યક્તિ પોતાને તેમ જ સમાજને ઉપકારક તેવા અનુભવો મેળવી શકે છે અને તેમાંથી વ્યક્તિત્વ ખીલવી શકે છે.

સ્વાનુભવ ઉપર ચાલતા માણસ પાસે વિરોધ ખતાવવા કે સરખામણી કરવા માટે ખીજના અનુભવો તટસ્થતાથી રજુ કરવામાં આવે તેમાં વ્યક્તિ તથા સમાજ

ખતેનું હિત છે. પરંતુ વ્યક્તિ ભૂલ કરી બેસશે અથવા તો ભૂલ કરી બેસે છે મૂર્તે તેનામાં અનુભવ કરવાની તાકાત જ ઓછી છે તેમ સ્વીકારી લઈ, ખીજના અનુભવો તેના ઉપર પરાણે ઠોપી બેસાડવાની ભૂલ કરવામાં આવે તો તે માણસને આપણે વ્યક્તિત્વ વિનાનો અને અપંગ બનાવવાના છીએ. વ્યક્તિ પોને અનુભવ કરી રહી હોય તેવે વખતે ખીજના તેવા જ પ્રકારના અનુભવ તેની પાસે રજુ કરવામાં વાંધો ન હોય. તેવા અનુભવોના દર્શનથી વ્યક્તિ ઘણી વખત પોતાનો અનુભવમાર્ગ વધારે સ્પષ્ટતાથી જોઈ શકે છે. પરંતુ પારકાના અનુભવનો આગ્રહ હોય તો તેને તેવો અનુભવ કશો જ ફાયદામાં આવવાનો નથી.

ભૂલો કરતાં છતાં પણ સ્વાનુભવ કરવાની પૂરી છટ અને સરખામણી તથા વિરોધ જોવા માટે પરાનુભવના દર્શનની તક એ જ બે વસ્તુ વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે આવશ્યક છે.

હરભાઈ.

‘મારું રતન’ . . . ‘મારું નસીબ !’

: ૧ :

એક પિતા લખે છે:—

ચિ.....ને આપને ત્યાં મોકલ્યે આજે પૂરા બે માસ થયા. તે અરસામાં આપના તરફથી ખુશખબરનો માત્ર એક જ પત્ર આવ્યો છે. આપ જણો છો કે બાળકોને ઉત્તમમાં ઉત્તમ કેળવણી મળે તેના મારા આગ્રહને લીધે જ મેં તેને ત્યાં મોકલ્યો છે. આપ જે રીતે કેળવણી આપવામાં માનો છો તેમ જ જે પદ્ધતિથી કેળવણી આપો છો તેમાં મને વિશ્વાસ છે. ચિ...મારું રતન છે. દરેક બાળક દરેક માઆપનું રતન હો. એ રતનને આપ છવની પેઠે જાળવવાના છો તેવી શ્રદ્ધા મારા મનમાં છે. તે અહીંથી આવ્યો ત્યારે તેના શરીરે સહેજ દસર રહેતી હતી. ત્યાં આવ્યા પછી આપની મારફત તેણે ડાકટરી સારવાર કરી છે અને હવે શરીર સુધારા ઉપર છે એવા તેના પત્રો આવ્યા કરે છે. પરંતુ મને આપના પત્રની આશા છે. તો કૃપા કરી એક પત્ર લખી મને તેના શરીરની બાબતમાં નિશ્ચિંત કરશો. આપ કુશળ હશો. તરફી મારફ કરશો.

બીજા પિતા લખે છે:—

ચિ.ને ત્યાં મૂકી ગયે આજે પંદર દિવસ થયા. ત્યાર પછી તેના તરફથી એકેય પત્ર નથી તેથી મનમાં ચિંતા રહ્યા કરે છે. તેની સાથે જ અમારા પાડોશીનો મોહન પણ ત્યાં આવેલો છે. તેના પિતા ઉપર તેના બે પત્રો આવી ગયા. કેવું સુંદર લખે છે ! અને કેવું મીઠું ! માઆપને તો પત્ર જોતાં જ હંડક થાય. પણ મારા ચિ... વિષે તે જે લખે છે તેથી તો પેટમાં હલાય બળે છે. મોહન જણાવે છે કે એ તો ગમે ત્યાં રખજાં કરે છે; નથી ખાવાપીવાનું લાન કે નથી શરીરની દરકાર. અહીં ઘરે હતો ત્યારે બાળકની જેમ ખાતો અને તેથી વારે વારે તેનું પેટ ફૂટી પડતું. આપને શું લખ્યું ? મારાં નસીબ જ એવાં છે તેમાં આપ શું કરો ? આજે તેને ચૌદ વર્ષ થયાં છે પણ હજી તેના શરીરનું લાન તેને નથી. મારું નસીબ જ્યાં આવ્યું છે ત્યાં આપને કેટલી તકલીફ આપું ? પણ મારી આપને વિનંતિ છે કે કૃપા કરી બની શકે તેટલો જાનપતો તેના આહાર ઉપર રાખશો. મારાથી તો નથી બન્યું પણ આપ તેના લોગ્ગનને નિયમિત રીતે મિત્ર બનાવશો તો મારા જેવાના ઉપર ઉપકાર કર્યો માનીશ. આપ આપનાથી બનતું તો કરો જ છો અને કરશો. પછી તો મારું નસીબ !

: ૨ :

એક પિતા લખે છે:—

ચિ... ત્યાં આવી ગયો છે. તેના દોઢ વર્ષના ત્યાંના વસવાટ દરમ્યાન આપનાથી તે એટલો બધો પ્રસન્ન થયો છે કે રત્નમાં બેટકા દિવસ તે અહીં રહ્યો છે તેટલા બધાપ દિવસ આપનાં અને આપની સંસ્થાનાં ગુણ-ગાન જ ગાયા ક્યાં છે. કેટલીક વખત તો હું પણ કંટાળી જતો અને પછી કહેતો કે પોતાની સંસ્થાનાં આવાં ખોટાં વખાણ શાં કરે છે? પણ તેવે વખતેયે એ તો હસતો અને જવાબ વાળતો કે સત્ય હકીકત કહેવામાં વખાણ નથી. પણ જવા દઇએ એ વાતને. આપને પણ આવું આવું નથી રચવું તે હું જાણું છું.

મારો પુત્ર આ વખતે પોતાના અ-ભ્યાસની બાબતમાં ખૂબ આશાવાદી થયો છે. તે બાબત તરફ આપનું ઘણું ખેંચવા ધારું છું. તે કહેતો હતો કે આપ તેને એટલી મદદ કરવા તૈયાર છો કે જેને લીધે તે આ વર્ષે બે ધોરણનો અભ્યાસ પૂરો કરી શકે. ચિ. ...ની શુદ્ધિશક્તિના સંબંધમાં મારો તો ઉંચો અભિપ્રાય હોય જ, કારણ કે સીદી-ભાઇને સીદકાં વઢાલાં હોય તેમાં શી નવાઇ?

અનિયમિતતા

છાત્રાલયના બરા તંત્રી બેલ ગયા છે તે સૌ ભાઇઓ જાણે છે. તેમની ગેરહાજરીમાં તેમની મદદને અભાવે 'પત્ર' મોકલું પ્રગટ થાય છે તો સૌ વાંચકભાઈઓ દર ગુજર કરે એ વિનંતિ. અમે એ માટે ખરે-ખર દિલગીર છીએ અને એ દૂર કરવાને અમારાથી પૂરતો પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

પણ હું જાણું છું તે પ્રમાણે આપનો પણ ધરો ઉચો અભિપ્રાય છે. તેવી શુદ્ધિશક્તિવાળો છોકરો એક વરસમાં બે ધોરણનો અભ્યાસ કરી પણ શકે. પરંતુ મારી આપને એક વિનંતિ છે. તેની ઉંમર હજી કંઈ બહુ મોટી નથી. તેની ઉંમરના પ્રમાણમાં તેનું શરીર બરાબર વિકસેલું હોય તેવો મને સંતોષ નથી. આપણાં બાળકો આપણું ધન છે; તે જ આપણું રતન છે. તેના રચૂળને બરાબર

બાળવચાની જરૂર છે તેમ હું માનું છું. આજની કેળવણી શરીરને નીચેની નાખનારી તો છે જ. તેમાં વળી ખેવડો બોળો વઢોરી લેવામાં આવે તો તો.

શરીર છેક જ જાય. હું માનું છું કે આપનો પણ આવો જ અભિપ્રાય છે. તો ચિ...ને આપ જરૂર સમજાવશો. એની જીવિતને પૂરતો ખોરાક મળી રહે અને સતોષી રહે એટલા માટે તેને ઇતર વાચન વગેરેમાં મદદ કરશો, પણ બે વરસના અભ્યાસક્રમને એક વરસમાં પૂરો કરાવવાની બાબતમાંથી તેને રોકશો. એ છોકરો માફ રતન છે. તેને જતનથી જાળવવા માટે આપની આટલી મદદ માગું તો અવિવેક નહિ લેખતા.

ખીજો પિતા લખે છે:—

ચિ...ને ત્યાં મોટલવામાં સહેજ મોડું થયું છે તો માફ કરશો. મારાંથી આવી શકાય તેવી સ્થિતિ ન હતી અને સંગ્રામ બે દિવસ મોડો મળ્યો માટે આમ થયું છે.

આ વખતે તો ચિ...એ ખડું બારે કરી ! એટલા દિવસ તે અહીં રહ્યો તેટલા દિવસ તેણે એક જ હડ પકડી કે હવે ત્યાં પાછા ન આવવું. હું આપને મારા દુઃખની શી કથની કહું ? મારા નસીબમાં કાણ જાણે હું કેવું લખાવી આવ્યો છું ! એકેય દિવસ એવો નથી ગયો કે જ્યારે તેને મારે વઢવું પડ્યું ન હોય, અને તેને રોવું પડ્યું ન હોય ! આપને અને આપની સંસ્થાને હું જરામર પિછાનું છું. પણ એણે એકેય દિવસ આપને કે આપના ખીજા વિદ્યાર્થીઓને ભાંડવામાં આડી નથી રાખી. સંસ્થાની અને આપની એણે રોજ નિંદા જ કર્યાં કરી છે. આ હકીકત મારે આપને લખવી જોઈએ માટે લખું છું.

મારા નસીબને દોષ દેતો આપને એટલી વિનંતિ કરી લઉં કે હવે તેના અભ્યાસ તરફ પણ આપણે લક્ષ આપવાની જરૂર રહે છે. આ વખતે મેં તેને કેટલું સમજાવ્યો, અરે ધણી વખત તો ઠાંક ઠાપલી પણ કરવી પડેલી. પણ તે માને જ શાનો ? આખું વેકેશન રખજા જ કર્યો છે અને તે જ પ્રમાણે ત્યાં પણ કરશે તેવી મને ખીક છે. કાણ જાણે કેમ તેને અભ્યાસ કરવો ગમતો જ નથી. એ એમ કહેતો હતો કે આપ તેને મદદ કરવા તૈયાર છો; પણ પોતાના વર્ગમાં તે પાછળ રહી ગયો છે તેથી હવે ખૂબ શરમાય છે. ત્રીજી ઈશીમાં તેને આ ખીજું વર્ષ છે અને આ વરસે પણ પાસ થાય તેવાં ચિન્હો દેખાતાં નથી. હું આમાં આપને શું કહું ? જ્યાં મારું નસીબ જ ફૂટેલું છે ત્યાં આપ શું કરશો ? પણ મારા ઉપર દયા કરીને આપ હવે તેને સુધારશો તો મહદ્ ઉપકાર માનીશ. કાર્થ

પણ રીતે તેનું ચિત્ત રખડવામાંથી પાછું ફરે અને અભ્યાસ તરફ વળે તેનું કરવા મહેરબાની કરશો. આપ આપનાથી બને તેટલું કરશો એ જ વિનંતિ. બાકી તો મારું નસીબ !

: ૪ :

એક પિતા લખે છે:—

ચિ આ વખતે ત્યાં થોડો વહેલો આવે છે. તેને વહેલાં નીકળવાનું હતું તે મને તેણે કહેલું નહિ તેથી તેના માટે થોડાંએક કપડાં તથા ખીજી ચીજો લેવાની હતી તે રહી ગઈ છે. મેં તેને કહ્યું તો છે કે ત્યાંથી તું લાઇ લેજે. પણ તેનું દુઃખ છે; એને જરૂર હોય તેથી ચીજ વસ્તુઓ વિના પણ ઘણી વખત તે ચલાવી લે છે, અને જાને ખૂબ હેરાન થાય છે. મને આ નથી ગમતું; પણ મને તે જણાવા જ દેતો નથી ને ! એની ઉંમર હવે મોટી થઇ છે. તેની સાથે યુક્તિ પ્રયુક્તિથી માખાપને પટારી લેવાની તાકાત પણ મોટી થઇ છે ! તેના કરકસરના દષ્ટિગિંદુને હું સમજી શકું છું, પરંતુ જોઈતી વસ્તુઓમાં પણ આટલી જાધી કરકસર શા માટે હોય ? મને ઈશ્વરે આપ્યું છે અને ચિ..... તો મારે એકનું એક ફરજદ છે ને ? મારા શંકના ધરે એ રતન છે. પરમાત્માએ મારા ઉપર આવું રતન સંપાદવાની કૃપા કરી છે તો હવે મારે તેને દરેક રીતે જાળવવું એ મારો ધર્મ છે. મારી લાગણી પણ તેની જ હોય અને છે. મેં એ રતનને આપના હાથમાં પણ એટલા માટે સોંપ્યું છે કે તે વધારે તેજસ્વી થાય અને તેની કિંમત અંકાય. આપ મારા વડીલ બાઇ જેવા છો માટે જ તેને આપને સોંપતાં હું અંચાણો નથી. તેને ઠેકલી ચીજની તાત્કાલિક જરૂરીયાત છે તે મેં જાણી લીધું હતું તેથી તેની જુદી યાદી આ સાથે મોકલું છું. તેમાંની ઠેકલીક ચીજો તો તે લેવાનો જ નથી એ હું જાણું છું. આપ પણ તે જોઈ શકશો. તેના મનમાં હમેશાં એ ખ્યાલ રહ્યા કરે છે કે બાપુને નકામો ખર્ચ ન જ કરાવવો. પણ યાદી જોયા પછી આપની પણ ખાત્રી થશે કે તે નકામો ખર્ચ છે જ નહિ. ગયા સત્રમાં તેણે ઠેકલી કરકસરથી ખર્ચ કર્યો છે એ તેના હિસાબના ખાતા ઉપરથી જોઈ શકાશે છીએ. મારા વડીલ બાઇ તરીકે હું આપને વિનંતિ કરું છું કે તે ન કહે તો પણ એટલું તો આપ તેને આગ્રહપૂર્વક અપાવશો જ. જવાબ લખવા કૃપા કરશો.

બીજા પિતા લખે છે:—

ચિ...ને ત્યાં પહોંચતાં થોડુંએક મોડું થશે તો માફ કરશો. આપે તેના વિષે છેલ્લા અહેવાલમાં જે લખ્યું છે તે અક્ષરશઃ સાચું છે. તેના હિસાબના ખાતામાં ગયા સત્રમાં તેણે કરેલો ખર્ચ જોતાં હું તો હેતુભ્રમ જ ગયો ! અને આ બધા ખર્ચો પણ કેટલા નકામા ? આખા સત્રમાં જ બાટલી તો માથામાં નાખવાના તેલની છે અને ત્રણ દાંતીયા છે ! કેળવણી માટે જરૂરી એટલાં બધાંય સાધનો લેવાની મારી ના નથી; પરંતુ આ તો ફાગટનું જ ખર્ચ લેખાય ! અને તેનું ખર્ચ પણ મર્યાદામાં હોય તો ચક્ષુની લેવાય; પણ હદ બહારનું આવું ખર્ચ શે પોસાય ? આ બાબતમાં મેં તેને ખૂબ કહ્યું છે. આપના મારા ઉપરના પત્રો ઉપરથી હું એ પણ સમજી શકું છું કે આપે પણ તે બાબતમાં શક્ય તેટલો અંકુશ રાખવાની કોશીશ કરી છે. પરંતુ મારું નસીબ જ એવું હોય ત્યાં આપ જેવા શું કરે ? આપની પાસે ચિ...ને મૂકતી વખતે હું સહેજ ખંચાતો હતો કારણ કે આપને ત્યાંના સ્વાતંત્ર્ય વિષેની ચિત્રવિચિત્ર વાતો મને જાણવા મળી હતી. પરંતુ આખરે એક મિત્રના આગ્રહને વશ થઇને મેં તેમ કહ્યું. આજે હવે મારે આપને જણાવવું જોઇએ કે મારી બીક ખોટી હતી. આપને ત્યાંનું સ્વાતંત્ર્ય અધિકારપરત્વે હોય છે એ મેં બરાબર જોળ્યું છે, માટે જ હું આજે મિત્રભાવે આપની પાસે માગી લઉં છું કે મારા પુત્રની બાબતમાં આપે જ હવે વિધાતા બનવાનું.

હું બહુ પૈસાદાર માણસ નથી. મારી આવકના પ્રમાણમાં મારે ખર્ચ છે જ. તેમાં વળી મારે દરજી બીજાં ત્રણ બાળકોની કેળવણીનો પ્રશ્ન બાકી છે. આવે વખતે ચિ...એ પોતાના ખર્ચ ઉપર જરૂરી તેટલો કાપ મૂકવો જ જોઇએ. આ વાત મેં તેને કહી છે પણ તેના ઉગ્રહિત સ્વભાવ આડે તેને તે જોઇએ તેટલી ગમે નથી ઉતરતી. ટાપડીય ગાળગ કરેલો ખર્ચ પણ તેને જરૂરી જણાયો છે ! હું પોતે તેની સાથે દલીલો કરતાં ચાકવો છું ને હવે તો એ વાત આપના હાથમાં જ છોડું છું. આપના હાથમાં એ પ્રશ્ન સહીસહામતીથી ઉકલી જશે તેની શ્રદ્ધા છે. છતાંયે ન જ ઉકેલે તો પછી મારાં નસીબ !

હરબાઇ.

વિચારશક્તિ

તરુણ વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ મેળવે એવો લોભ આપણો સૌનો હોય છે. એવી વિચારશક્તિ મેળવવા માટે અને કેળવવા માટે શિક્ષણની દરેક પ્રકારની સંસ્થાઓ પ્રયત્ન કરે છે; તેવી રીતે આપણે છાત્રાલય-વાળાઓ પણ મહેનત કરીએ જ છીએ. આપણા પ્રયત્નોમાં આપણે ત્યાંના ચર્ચાસંઘો, ગૃહપતિ સાથેની વાતચીત વગેરે મુખ્ય ગણાય. આવા પ્રયત્નો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ કંઈક વિચારો મેળવે છે ખરા.

પરંતુ વિચારો કેળવવાની ખાતરમાં આપણે થોડુંએક વિચારવાનું રહે છે. શાળાઓ નિર્મઘો લખાવવાની ખાતરમાં કરે છે તેવું જ કંઈક આવા ચર્ચાસંઘોમાં કે વાતચીતના પ્રસંગોમાં બને છે. નિર્મઘોમાં સ્વતંત્ર વિચારો આવે-લહે પછી એ ગમે તેવા પ્રાયમિક દશાના હોય-તેના કરતાં ખીજના વિચારો ઉતારાય અને તેને ખીજની તર્કપ્રણાલિના શબ્દો વાટે, તેવા નિર્મઘો ઉત્તમ ગણવા એ શાળાની આજ્ઞની પદ્ધતિ છે. આવી જ રીતે ચર્ચાસંઘોમાં વિદ્યાર્થી ખીજ વિચારકના વિચારો રજુ કરે અને પોતે તેને સંમત છે તેમ વાણી દ્વારા વ્યક્ત કરે એટલે તેમ બોલનાર વિચારક તરીકેનું માન મેળવી શકે છે. આપણી વાતચીતમાં પણ વિદ્યાર્થી બોલે તેના કરતાં ગૃહપતિને જ વધારે બોલવાનું હોય છે! વિદ્યાર્થી તો વચ્ચે વચ્ચે પ્રશંસાલરી દૃષ્ટિથી સંમતિ આપે અને બહુ બહુ તો એકાદ નાનકડી શંકા કહે. આમ આજે તો ખીજના વિચારોને ગમે તેમ ઝીણાવવા અને પાછા એકાવવા એવી પદ્ધતિ વિચારશક્તિ કેળવવાની ખાતરમાં ચાલી રહી છે.

પરંતુ આ પદ્ધતિ ખરાબર નથી. પારકા વિચારોને પોતાના કરવા માટે પણ તેને વાગોળવાની જરૂર રહે છે. આપણે તો ખીજના વિચારો જેટલા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થી બહાર મૂકી શકે છે અને આપણે રજુ કરેલા આદર્શોનો મુખપાઠ કરી શકે છે, તે જ જોવામાં રાચીએ છીએ. આ પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થી કશું જ ઝાઝું મેળવી શકતો નથી, સિવાય કે થોડાએક વિચારોનો એકવાડ!

વિચારશક્તિ કેળવવા માટે ઝાઝા વિચારોની કે મોટા મોટા આદર્શોની રજુઆતની કદી જરૂર નથી. વિદ્યાર્થીની કાર્યશક્તિ જેટલા પ્રમાણમાં ખીણશે, તેટલા પ્રમાણમાં તેની વિચારશક્તિ કેળવવાની છે. જે વિચાર વિદ્યાર્થી પાસે ધરવામાં આવે અથવા તો જે આદર્શ મૂકવામાં આવે તે

વિચારને અને તે આદર્શને જીવનમાં ઉતારવાના જોટલા પ્રયત્નો થાય તેટલા પ્રમાણમાં તે વિદ્યાર્થી વિચારક બનવાનો. એક વિચાર કે એક આદર્શ પણ કાર્યમાં પરિણમે એટલે વિદ્યાર્થીની વિચારશક્તિ વિકસી સમજવી. વિચાર-શક્તિના વિકાસનો આધાર કાર્યશક્તિના વિકાસ ઉપર રહે છે.

હરભાઈ.

અધ્યાપનમંદિર

કેળવણીના ક્ષેત્રમાં અધ્યાપનમંદિરની આવશ્યકતા હવે સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. તેનો અમલ પણ હવે તો થવા લાગ્યો છે. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં કામ કરતા શિક્ષકો માટે ઠેકઠેકાણે અધ્યાપનમંદિરો ખોલાય છે. જ્યાં રાજ્ય વધારે નથી કરી શકતું ત્યાં ખાનગી સાહસો ખેડાય છે અને તે ઇચ્છવા યોગ્ય પણ છે.

છાત્રાસયની સંસ્થા એ હવે કેળવણીની સંસ્થા ગણાવા લાગી છે અને તેટલા માટે છાત્રાસયના ગૃહપતિઓ માટે પણ અધ્યાપનમંદિરની જરૂરીયાત ઉભી થઈ છે. અક્ષયત, આ દિશામાં હજી શરૂઆત પણ નથી થઈ. છતાં તેની જરૂરીયાત અને ઉપયોગિતા સમાજે સ્વીકાર્યા છે અને જાહેર થોડા વખતમાં તેવાં અધ્યાપનમંદિરો શરૂ થઈ જશે જ. 'શ્રીદક્ષિણાર્તી' સંસ્થાએ એક રીતે કહીએ તો આ વિચાર ઉભો કર્યો છે અને તેની શરૂઆત કરવાની જાહેરાત પણ એણે જ કરી છે. પરંતુ એવું અધ્યાપનમંદિર વ્યવહારમાં શરૂ કરી શકાયું નથી. એ વિચારના ઉત્પાદક અને તેવું અધ્યાપનમંદિર ચલાવવાની સિદ્ધ લાયકતાવાળા શ્રી. નાનાભાઈ લડતમાં પણ અને ત્યાંથી આજે જીવનનિવાસ ભોગવે છે. પણ તેમણે હાથ લીધેલું ધર્મ-કર્તવ્ય સફળતાથી પાર પાડ્યા બાદ અને ફરીથી તેમને આવાં કામોનો અવકાશ મળશે કે તુરંત જ તેઓ અધ્યાપનમંદિરનું કામ હાથ ધરશે તેમાં શંકા નથી.

ગૃહપતિ માટેના અધ્યાપનમંદિરની વિચારણા સાથે જ છાત્રાસય જેવી વિશાળ કેળવણીની સંસ્થા માટે અધ્યાપનમંદિરને અંગે વિચારવા જોગ એ ત્રણ મુદ્દાઓ તરફ આપણું લક્ષ જવું પડે છે.

છાત્રાસયનો સૌથી અગત્યનો પ્રશ્ન ખોરાકનો છે. છાત્રાસયોની ઉત્પત્તિનું મૂળ કારણ તપાસતાં પણ ખોરાક મોખરે આવીને ઉભો રહે છે. મોટાં શહેરોમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાનગી તેમ જ શાળા કોલેજો તરફથી ખાવાપીવાની સગવડો ઉભી કરવા માટે જે સંસ્થાઓ ઉભી કરવામાં

આવી તે આજનાં છાત્રાલયોની જનની. આપણે જોતે બોર્ડિંગો દહીએ અથવા તો હોસ્ટેલ્સ કે રેસીડન્સી દહીએ તે જ છાત્રાલયોની જન્મદાત્રી. આવાં સ્થળોની ઉત્પત્તિનું મોટામાં મોટું કારણ તે જમવાની વ્યવસ્થા. આજે હવે લાલે છાત્રાલયોમાં કેળવણીના વિચારો પ્રવેશવા લાગ્યા હોય, પરંતુ તેથી કરીને મૂળ ઉદ્દેશને વિસરી શકાય તેમ નથી. છાત્રાલયોના વિચારની સાથે જ તેની ભોજનવ્યવસ્થાનો વિચાર પ્રધાનપણે આપણી પાસે ઉભો થાય છે, અને ઉભો થવો જ જોઈએ.

ગૃહપતિઓ માટેના અધ્યાપનમંદિરમાં ગૃહપતિઓને આ વસ્તુની તાલીમ આપવામાં આવશે જ. અને ગૃહપતિને પણ રાંધવા વગેરે માટે તૈયાર કરવામાં આવે જ. પરંતુ આખરે તો એ વાત છાત્રાલયોના રસોયાના હાથમાં રહેવાની છે. આ સત્ય જો આપણે જરાજર સમજીએ તો છાત્રાલય માટેના અધ્યાપનમંદિરમાં રસોયાની તાલીમ માટેનો યોગ્ય પ્રયત્ન કરવાનું પણ આપણી સામે રહે જ છે. છાત્રાલયો માટે જે અધ્યાપનમંદિર ખોલાય તેમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ માસ માટે રસોયાનું તાલીમખાતું પણ ઉભું કરવું જોઈએ. આ તાલીમખાનામાં જુદી જુદી વાનીઓ ગનાવવાનું, ઝડપુ ઝડપુને અનુકૂળ તેવા ભોજનનું, ભોજનમાં વિવિધતા કેમ અણાય તેનું, શાકભાજીની જાતનું, ઘી તેલના સ્વરૂપનું, પકવાપકવતાના ભાનનું, જુદા જુદા ખોરાકની શરીર ઉપર થતી જુદી જુદી અસરનું, એમ ખોરાકશાસ્ત્ર અને પાકશાસ્ત્રનું યોગ્ય અપાવું જોઈએ. વળી ખોરાકની કદ કદ ચીજને સુમેળ છે અને કદ કદ ચીજને કુમેળ છે તે પણ તેને સમજાવવું જોઈએ. જુદી જુદી ધાતુઓની ખોરાક ઉપર અને રાંધવાની ક્રિયા ઉપર શી શી અસરો થાય છે તે પણ તેને જણાવવું જોઈએ. અને સૌથી વધારે રાંધતી વખતની સ્વચ્છતા અને સફાઈનું યોગ્ય જ્ઞાન તેમને મળવું જોઈએ. અમુક માણસો માટે ખોરાકની ચીજોનું પ્રમાણ તથા મશાકા વગેરેના પ્રમાણનું જ્ઞાન પણ તેને હોય જ. ટૂંકમાં વિદ્યાર્થીના શરીર જંધારણમાં ખોરાક, રાંધવાની કળા, પીરસવાની કળા, વગેરેની કેવી કેવી જાનની અસર થાય છે તેની તાલીમ રસોયાને મળતી જરૂરની છે.

ખોરાકશાસ્ત્ર, પાકશાસ્ત્ર, પીરસવાની કળા વગેરે હાથ કર્યા પછી પણ રસોયાને એક અતિ મહત્ત્વનો સુંદો હાથ કરવાનો રહે છે અને તે વિદ્યાર્થી તરફનો માતૃવત્ પ્રેમ. આર્થો પ્રેમ લાગ્યો લવાતો નથી એ આપણે સમજીએ છીએ. પરંતુ રસોયાની લાગણીઓને અવકાશ મળે-નેનો વિશાસ થાય-

પરંતુ સંચાલકોમાં અને વિદ્યાર્થીઓમાં 'મહેમાન દષ્ટિ' પેસી જાય છે. ત્યારે ખૂબ માફાં પરિણામે આવવાનો ભય રહે છે. આ 'મહેમાન દષ્ટિ' એટલે મહેમાન કદ દષ્ટિથી જોશે તેનો ખ્યાલ, અને તેની દષ્ટિને બધું જ પથ્ય દેખાય તેવી વિચારસરણી. કોઈ પણ મહેમાન આપણે ત્યાં આવી ચડે અથવા તો આવવાની ખબર પડે કે તરત જ આપણે પહેલો વિચાર એ કરીએ છીએ કે મહેમાન કદ જાતના છે, એની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા કેટલી છે અને છાત્રાલય જેવા પંજી તે કદ દષ્ટિથી વાત કરવાના છે, અથવા તો સમાજમાં શું કહેવાના છે. આ વિચાર છાત્રાલયના સંચાલકો પાસે આગ્રા પંજી મહેમાન સાથેની ગૃહપતિની વાતચીત, મહેમાન સાથેની વિદ્યાર્થીઓની ગોષ્ઠી અને આખા છાત્રાલયની વ્યવસ્થા તેટલા વખત માટે એ ધોરણ ઉપર રચાય છે. કેટલીક વખત તો એમ પણ બનવા પામે છે કે કોઈ મોટા મહેમાન માટે છાત્રાલયના આખા વાતાવરણને ખૂબ કૃત્રિમ બનાવી દેવું પડે ! છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ આવી પરિસ્થિતિ ઓળખી શકી શકે છે; ઘણી વખત તો તેમને તે રુચતું પણ નથી હોતું. પરંતુ આ તો વારં-વાર બનતા બતાવો હોય છે, તેમ જ બીજાં પણ અનેક છાત્રાલયોમાં આમ બનતું હોય છે તેથી વિદ્યાર્થી તેમાં ટેવાઈ જાય છે.

આ પ્રકારની મહેમાન દષ્ટિ સંસ્થાને હાનિકર નીવડે છે. સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓ અને સંચાલકો, અરે, સામાન્ય નોકરો સુદ્ધાં પોતાના તમામ કામકાજને મહેમાનની દષ્ટિથી જ ચલાવવા ટેવાઈ જાય છે. પરિણામે આખી સંસ્થાના વાતાવરણમાં બહિર્મુખતા પ્રવેશી જાય છે. આવી સંસ્થામાં ઘણું ઘણું સુંદર ચાલી રહ્યું હોય છે તે સાચું; પરંતુ એ બધું સુંદર સુંદર તે સુંદર હોય છે માટે નહિ પણ બીજાને તે સુંદર દેખાવું જોઈએ માટે ચલાવવામાં આવે છે. આવી બહિર્મુખ દષ્ટિ વ્યક્તિના જીવનમાં પ્રવેશે છે ત્યારે વ્યક્તિના સમગ્ર જીવનને તે કૃત્રિમ અને ઢોંગી બનાવી મૂકે છે. આવી બહિર્મુખતાથી મહેમાનો પણ હેતરાઈ જાય છે. અને એ રીતે છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ, સંચાલકો અને જેવા આવનાર મહેમાનો બધાય વચનના વમળમાં પડી અરસપરસ વચનની જ લેવડદેવડ ચલાવ્યા કરે છે.

છાત્રાલય જેવી સાર્વજનિક સંસ્થામાં આપણે વધારે પ્રમાણમાં અંતર્મુખતા લાવવાની જરૂર છે. છાત્રાલયનાં તમામ પ્રકારનાં કામકાજને બીજા કોઈની દષ્ટિથી નહિ પણ વિદ્યાર્થીઓની દષ્ટિથી અને છાત્રાલય સમગ્રની

દષ્ટિથી જ ચાલવાં જોઈએ, છાત્રાલયના સંચાલકો અને વિદ્યાર્થીઓમાં એટલી હિંમત અને એટલી આત્મશ્રદ્ધા આવી જવાં જોઈએ કે જેથી સામાની દષ્ટિનો વિચાર કર્યા વિના પોતાનું કામકાજ ચલાવે જાય. છાત્રાલયમાં ચાલતું કામકાજ સર્વાંગ સુંદર જ હોય તેમ માનવાનું કારણ નથી; તેમ માનવું તે જૂલ પથ છે. છાત્રાલય એ જુવાન વિદ્યાર્થીઓનું પ્રયોગક્ષેત્ર હોય છે અને તેથી પ્રયોગમાં જે ત્રુટીઓ રહેવાનો સંભવ છે તે અહીં પણ છે જ. વળી છાત્રાલયનો કોઈ એક પ્રયોગ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યો હોય તેમ પણ નહીં. એકાદ પ્રયોગ ચોક્કસ સિદ્ધિ મેળવી લે તો પણ છાત્રાલયમાં તો નવા નવા જુવાનોની ભરતી થયા જ કરે છે. જુવાનોની એક પેઢીને જે વસ્તુ સાચી લાગી હોય તે બીજી પેઢીને ન પણ લાગે. છાત્રાલયના સંચાલકોએ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે મળીને એકાદ જામતનો કામગીરી તોડ આપ્યો હોય પરંતુ નવા વિદ્યાર્થીઓની ભરતી થતાં તે તોડ રદ કરવો પડે. આમ છાત્રાલય એ તો નિત્ય નવીન અને નિત્ય જુવાન સંસ્થા છે. આથી છાત્રાલય જેવા આવનાર કોઈ પણ માણસ ઠાઈ પણ પ્રકારની ચોક્કસ નિયમ-બદ્ધતા કે રૂઢિ પ્રણાલિકાની અપેક્ષા રાખે તો તેમાં તે નિરાશ જ થાય. વળી છાત્રાલયમાં આજે આકર્ષક તેવી નિયમિતતા અને મુખ્યત્વે દેખાય અને એ માસ બાદ તેમાં થોડીએક શિથિલતા આવેલી જણાય. નવી ભરતીના પરિણામે આજે ફેરફારો અપરિહાર્ય હોય છે; તેથી છાત્રાલયની પ્રતિષ્ઠામાં સહેજ પણ ઘટાડો થશે તેમ માનવાનું કારણ નથી. છાત્રાલય એ તો એક વહેતા ઝરા જેવી નિત્ય નવા પ્રવાહથી ભરપૂર સંસ્થા છે. તે કોઈ બાંધેલા આરાવાળું તળાવ નથી. માટે જ છાત્રાલયમાં આજે દેખાતી વસ્તુ પાછી બે વર્ષે પણ જે એમની એમ જ હોય તો તેમાં તેનો વિકાસ નથી તેમ સમજવું. છાત્રાલયમાં થતા નિત્ય ફેરફારો તેની જુવાની અને નવીનતાના સ્વચ્છ છે.

આવી સંસ્થાઓ જેવા આવનાર મહેમાનોને પણ એ વાતથી જાત કરી દેવા જોઈએ કે સંસ્થાઓમાં ખર્ચ જોવાનું તે એમનું નૈસર્ગિકપણ હોય છે. છાત્રાલયોમાં જે પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હોય તેને તેના નબ્લ સ્વરૂપમાં જોવી એ જ તેનું સાચું નિરીક્ષણ છે. છાત્રાલય જેવી સંસ્થાઓમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓમાં પણ એટલી નિડરતા આવી જવી જોઈએ કે તેઓ કોઈની પણ શેઠમાં દગાયા વિના જોવા હોય તેવા દેખાય. વિદ્યાર્થી આટલા નિડર થઈ જાય અને જોવા આવનાર મહેમાનોની જોવાની દષ્ટિ ફરી જાય તો પછી બંને એક બીજાને જરાજર સમજી શકવાના છે. આવા મહેમાનો અને

આવા વિદ્યાર્થીઓ પછી એક બીજાની પૂછ તક હોય તો તેમાં બંનેને લાભ થાય છે. જોવા આવનાર વિદ્યાર્થીઓને જરાબર ઓળખી શકે છે અને વિદ્યાર્થીઓ પણ જોવા હોય તેવા પોતાના સ્વરૂપને તેની પાસે ધરી શકે છે. જોનાર વિદ્યાર્થીનો મિત્ર અને પ્રશંસક બની શકે છે, અને વિદ્યાર્થી પોતાની તુટીઓનો જો કંઈ માર્ગ તેની પાસેથી મળી શકે તેમ જણે. વેંગર સંક્રાંતિ અને આનંદપૂર્વક તેવો માર્ગ મેળવી શકે છે.

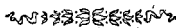
હરભાઈ.

આવતો અંક વી.પી. થશે.

જાતેવારીથી 'છાત્રાલય' નું વર્ષ બદલાય છે એટલે નવું લવાજમ રૂપીઓ એક મોઢી આપશે. ૨૦મી જાતેવારી પછી રૂ. ૧-૨-૦ નું વી.પી. લવાજમ માટે આપના ઉપર રવાના થશે. વી.પી. આ વખતેથી પોસ્ટ ઓફિસે હસને બદલે ત્રણ દિવસ જ રાખવાનું હરાવ્યું છે. એટલે જરા આગસમાં રહેશે તો 'છાત્રાલય' ને તો બે આના ખર્ચ લાગશે જ. આપણે તે બચાવી મહેનતુ દ્રવ્ય વેઠાવતું અટકાવવું હોય અને સાથે આપને પંચુ બે આનાનો વધારે ફાયદો કરવો હોય તો મનીઓર્ડરથી તુરત લવાજમ મોઢી આપો. વી.પી.થી રૂ. ૧-૪-૦ કુલ લેવા પડે છે. મનીઓર્ડરમાં રૂ. ૧-૨-૦ નું જ ખર્ચ છે.

કૃપા કરી આ બાબત ધ્યાનમાં લેશે ?

વ્યવસ્થાપક

આ અંકના પરખીડિયા ઉપરનો આપનો ગ્રાહક નંબર નોંધી લેશે.

લવાજમ મોઢીલતી વખતે તેમ જ બીજા પત્રવ્યવહાર માટે ગ્રાહક નંબર લખશે તો અનુકૂળતા થશે.

'છાત્રાલય' દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના બે શિલિંગ. લખો વ્યવસ્થાપક, 'છાત્રાલય' શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બચન, ભારતનગર

આ માસિક લાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ - 'શ્રીસરસ્વતી' હાપખાનામાં પારી. લીખાભાઈ, ગોપાળજી. છાપું અને તંબી હરમોહ-ત્રિવેદીએ લાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૧ લો
જાન્યુઆરી

:: તંત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

દરેક આત્માને શાંતિ રહે છે, અશાંતિ નહિ.

દરેક આત્માને વ્યવસ્થા જોઈએ છીએ,
અવ્યવસ્થા નહિ.

દરેક આત્માને સુધડતા ભાવે છે, ગંદકી નહિ.

દરેક આત્માને પ્રેમની ઝંખના છે, વેરની નહિ.

અને

દરેક આત્માને આ બધાં તત્ત્વોમાંથી જન્મતા

સુખની વાંચના છે; તેના અભાવે પેદા થતા

દુઃખની નહિ.

નવું વર્ષ

આજુ માસથી “ છાત્રાસય ” નવા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. છેલ્લાં ચાર વર્ષો પસાર કરી શક્યાં છે તે જર્જાનવંતાની કૃપા. આજુ વર્ષ એ જ પરમાત્મા નિર્વિઘ્ને પાર પાડે તેવી આપણી સૌની પ્રાર્થના.

ગત વર્ષ ભારે કટોકટીનું પસાર થયું ગણી શકાય. ગત વર્ષની શરૂઆતમાં જ અમદાવાદ મુદ્રામે છાત્રાસય સંમેલનની ત્રીજી બેઠક થઈ અને તે વખતે ‘ છાત્રાસય ’ અનેક અવનવીન આદર્શો રચ્યા. એ આદર્શોની દિશામાં એક પગલું પણ માડીએ ત્યાં તો પૂજ્ય ગાંધીજીનું મહાભિનિષ્ક્રમણ થયું, અને આપણા તમામનું જીવન એકધાર એ દિશામાં વહેવા લાગ્યું. એ મહાભિનિષ્ક્રમણની સાથે જ કેળવણીકારનું ધડીભરનું ક્ષેત્ર બદલાયું. કેળવણીના ભવ્ય આદર્શો પોતાની સિદ્ધિ અર્થે જે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની અપેક્ષા રાખે છે તે સ્વાતંત્ર્ય અર્થે આપણે દેશ એક અમૂતપૂર્વ એવા ધર્મયુદ્ધે ચડ્યો. રાષ્ટ્ર કેળવણીનું સુદાન બદલાયું. તેનો કર્તવ્યપંથ ન્યારો બન્યો.

મે માસની મધ્યમાં આ પત્રના તંત્રી શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ લાટ આ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં પડ્યા. તેમણે પીરમગામ તાલુકાની સરદારી સ્વીકારી. અહીંની તેમની ગેરહાજરી દરમિયાન ‘ છાત્રાસય ’નું તંત્ર માન્યશીર ઉપર આવી પડ્યું. જે જે ભાઈઓ ‘ છાત્રાસય ’ને વિચારની કે નાણાંની મદદ કરતા હતા તેમાંના થણા ખરા જેલવાસી થયા. આંકડોબરની આખરમાં શ્રી. નાનાભાઈ પણ સરકારના મહુમાન બન્યા. અને સારથી તો કામે અને નામે બન્નેએ હું તંત્રી બન્યો-નવનું પડ્યું!

ગત વર્ષની આવી પરિસ્થિતિમાં ‘ છાત્રાસય ’ પત્ર માન્યને ગુજરાત કાર્યાવાહન છાત્રાસયોની જે પ્રારંભની સેવા કરવાના અગ્રે મનોરથો સેવ્યા હતા તે પાર પાડી શક્યા નહિ હોઈએ. ‘ છાત્રાસય ’ મારફત જે અનેક પ્રકારના કોયડાઓનો ઉકેલ આણુવા અમે ઇચ્છતા હતા તે ઇચ્છાઓ બર નહિ લાવી શકાઈ હોય; અને છતાંએ ‘ છાત્રાસય ’ના તમામ વાંચનારાઓએ જે ઉદાર દૃષ્ટિથી ‘ છાત્રાસય ’ને નભાવ્યું છે તે બદલ અમે તેમના ખરેખર ઋણી છીએ. અને ઇચ્છીએ છીએ કે ‘ છાત્રાસય ’ ઉપર તેઓ તેવી જ મીઠી નજર રાખે અને હરેક જાનનો સદકાર આપે. આવતું વર્ષ, મિત્રોના એવા સહકારથી સફળતાપૂર્વક પૂરું થાઓ તેવી પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના છે.

તંત્રી.

ઓજના યુવાનને*

૧૯૨૦ માં હું ભાવનગર પહેલી વાર આવ્યો. આજે એને દશ વર્ષ થઈ ગયાં. તમે જો એ સમય દરમિયાન મને જોવાયો હોત તો તમને પ્રિય થઈ પડે એવું ઘણું ઘણું મેં તમને કહ્યું હોત. આજે શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિના ચિત્રદાર સોમાભાઈનાં ચિત્રો જોવા હું ગયો. તેમનાં ચિત્રો જોઈને મુગ્ધ થઈ ગયો. પરંતુ હજી પણ મનમાં શંકા રહ્યા કરે છે કે મેં એમાં વખત ગાળ્યો એ યોગ્ય કયું છે કે કેમ? ભારતવર્ષના સ્થાપત્ય અને કલા ઉપર હું આશક્ત થયેલો છું. જો તમે મને પહેલાં જોવાયો હોત તો કલા, શિક્ષ, સાહિત્ય, કાવ્ય, સમાજશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ કે અર્થશાસ્ત્ર ઉપર તમને હું ઘણું કહી શક્યો હોત. પણ આજે નહિ. આજનો સમય જુદો છે.

મુંગઈના સહીદ બાબુરાવને માટે તમે હમણાં પ્રાર્થના કરી. અત્યારે હું એ પ્રાર્થનામય છું એમ કહું તો ચાલે. મુંગઈમાં એ સ્થાન મેં જોયું છે. લોહી લાં ફૂલો ચડાવી પૂજા કરે છે. એ સાફ કરે છે કે ખરાબ એ તો કાણ જાણે. ભાવના ડાહી પણ હોય અને ગાંડી પણ હોય. ભાવના ડાહીપણ અને ગાંડીપણી પર છે. તમે એ ભાવના ઝીંચો. તમે એ બલિદાનનું મહત્ત્વ સમજો.

વીર બાબુ ગણુ માટેની તમારી લાગણી જોઈ મારી નિરાશા સહેજ ઓછી થઈ. તમારા હૃદયમાં પણ દેશને માટે લાગણી વસેલી છે. પણ તમારામાંથી કાંઈએ પોતાના અંગ ઉપર એક પણ વિદેશી કપડું નહિ પહેલું હોય એમ હું માની લઉં? જેજોએ વિદેશી કાપડ પહેર્યાં છે તેઓ જો વીર બાબુરાવ માટેની પ્રાર્થના વખતે ઉઠીને જહાજ આપ્યા ગયા હોત તો મને તેઓ તરફ માન ચાત. જે વિદેશી કાપડને હટપાર કરવા માટે બાબુ ગણુએ અસરકારક પોતાના પ્રાણ પાથર્યા તે પરદેશી કાપડ તમે કેમ પહેરી શકો?

તમે મને જોવાનો છો; પણ હું શું કહું? આપણી ન્યાત ભિન્ન છે. તમે લડાઈના કેવળ પ્રેક્ષકો છો, અને હું સૈનિક છું. અમે આમરણાન્ત લડી લેવા નીકળ્યા છીએ. એવે વખતે હું પ્રેક્ષકોને સહી શકતો નથી. તમે દુઃખન જાનજો, પણ પ્રેક્ષકો ન જાનતા.

*ભાવનગરની શામળદાસ કોલેજમાં તા. ૧૭-૧૨-૩૦ના દિન આપેલું વ્યાખ્યાન.

મદ્રાસની યુવક પરિપદમાં અમેરિકન મિશનરી રેવં મોટ આચ્ચા હતા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં તેઓ ગાંધીજીને મળવા આશ્રમમાં આચ્ચા. દુનિયાના યુવકોના માનીતા રેવરંડ મોટ દસ મિનિટમાં ગાંધીજીને શું પૂછશે એ કુતુહલે હું પણ ત્યાં ગયો. બૂખ્યા વડની પેઠે એમણે એક પછી એક પ્રશ્ન-પરંપરા શરૂ કરી. બીજી વાતો નહિ કરે. એ પ્રશ્નોએ મારું ખૂબ ધ્યાન ખેંચ્યું. “તમારા જીવનમાં એવી કંઈ એક વસ્તુ છે કે જેના આનંદમાં તમે કટોકટીને સમયે પણ ટકી શકો છો ?” રેવં મોટે પૂછ્યું. ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો: “હિન્દુસ્તાનની પ્રજામાં જ્ઞાન કે બીજું કશું હોય કે ન હોય; હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના સ્વભાવમાં અહિંસા રહેલી છે. આ એક શ્રદ્ધા મતે ટકાવી રહેલી છે. આ શ્રદ્ધામાં વિશ્વાસ રાખીને મારી પ્રજા દ્વારા જગતને હું અદિતીય એવી કાંતિ કરી દેખાડવાની ઉમેદ રાખી શકું છું. બીજી પ્રજાઓ ગમે તેટલી સંસ્કૃત હોય, પણ યુદ્ધ સમયે પશુની માફક હિંસક બને છે. ભારત વર્ષની નાડીમાં અહિંસા રહેલી છે.” રેવં મોટે બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો: “તમને સૌથી વધારેમાં વધારે ચિંતાજનક અને દુઃખદ કંઈ વસ્તુ છે?” “ભારતવર્ષના લોકોના લોકોની Hardness of hearts.” બાપુ-જીએ જવાબ શરૂ કર્યો. “અંગ્રેજ કેળવણીની કુટિલતાએ તેઓના હૃદય પાપાણુ જેવાં બનાવી મૂક્યાં છે.” હું ચિંતામાં પડ્યો. મારા મનમાં બીક પેડી કે ગાંધીજી જેઓની ઉપર અજબ શ્રદ્ધા રાખી બેઠેલા છું એવા માન્ય જનોને કેળવણી આપી તેમને કેળવાએલા એટલે પાપાણુહૃદયી તો નથી કરી રહ્યો ને ? રાષ્ટ્રીયતાનાં લેખક મેળવવાથી વિદ્યાર્થીઓ રાષ્ટ્રીય નથી થતા. રાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થીઓ પણ તમારા એપમાંથી બની નથી શક્યા. એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં મેં જે રાત ઉઝગરા કર્યાં. પરંતુ ત્યારે ગાંધીજીની કૃપા સાથે એક વિદ્યાર્થીના અપવાદ સિવાય વિદ્યાર્થીકના સૌ વિદ્યાર્થીઓ નીકળી પડ્યા ત્યારે મને નિરાંત થઈ. અને બીનપગારે મારા અધ્યાપકો પણ હાલમાં બોડાયા અને મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો.

છાપાંઓમાં મેં વાંચ્યું કે ગૂજરાત કોલેજની ઉપરનું પિકેટીંગ સફળ થયું. પણ ત્યારે મેં સાંભળ્યું કે એ વિદ્યાર્થીઓ કાલ્દાપુરથી આવનાર સુધી પ્રસરી ગયા છે ત્યારે મને ખૂબ દુઃખ થયું. તેઓ ને એ પિકેટરો સામનો કરી ત્યાં જ રહ્યા હોત તો મને તેમને માટે માન ઉપજત. પણ તેમણે પક્ષાયનનો-કાયરનો, માર્ગ, સ્વીકાર્યો.

મેં આટલું કહ્યું છતાં તેમને શું કહેવું તેના કું વિચારમાં છું. તમને રોજ નરી નવી વાતો, નેહએ, છે. પણ નવું કું ક્યાંથી કાઢું ? દેશભક્તિ, અને દેશધર્મના ઉદ્ધારો સાંભળી સાંભળીને તમારાં હૃદયો રીઠાં થઈ ગયાં છે. ખાદી વિષે સાંભળી સાંભળી તમે કંટાળ્યા છો. પણ હું તો તમને ખાદી પહેરવાનું જ કહેવાનો. આમે જ્યાં સુધી છીએ ત્યાં સુધી હિન્દમાં વિદેશી કાપડો એક કુકડો સુખેથી ન વેચાય એ અમારો મંદકષ્પ છે. તમે કોલેજ ન છોડી શકો, તોય રાટલો ચઢાડી શકો છો, ખાદી ધારણ કરી શકો છો. ને તમે એમ કહે કે ખાદીમાં કશું નથી તો હું તમને એમ કહું કે કશું વિષે તમને દલીલ ગતાગમ નથી. કલકત્તામાં મારા એક મિત્ર છે. તેમણે માત્ર કશું ખાતર જ ખાદી પહેરવી સ્વીકારી છે. તમે ધીમે ધીમે કંટાળીને ખાદીનો વિરોધ કરવો છોડી દીધો છે એ એક સારું ચિન્હ છે. કંટાળીને એમ કું જણી નેહને કહું છું. તમે તરત ખાતર વસ્તુ નથી લેતા. નવી વસ્તુ બાળીને સ્વીકારી લો છો. એ જેમ જેમ જૂની થતી જાય તેમ તેમ કંટાળતા જાય છે; અને છેવટે છોડી દે છે. પણ આમે તો તમને રોજ રોજ એની એજ વસ્તુ કહેવાના. ખીચું કશું સાંભળ્યાંતી મારી પાસેથી અપેક્ષા ન રાખશો. હું પુના ગયો હતો. એક કોલેજમાં બેસતાં જુવાન મને મળ્યાં આવ્યા. મને કહે કે “જેલનું કે ખીચું કરાવું જેખમ ન હોય એવો અમને કાર્યક્રમ ન ચલાવો ?” હું મારી જાતને કાણુમાં ન રાખી શક્યો. હું મારો ધર્મ ચૂક્યો. મારાથી ન રહેત્રાયું અને સહેજ કડવું બોલી જવાયું : “કેમ નહિ ? ગાંધીજીએ જેખમવાળો બધો કાર્યક્રમ નો બહેનોને સોંપ્યો છે, એટલે જેખમ વિનાનાં ધણું કામ ક્યાં વિનાનાં પડી રહેલું છે.” અને ગમે તેમ તોય તે પણ મારો એક દેશગાંધિવ હતો ને ? મેં એને સમજાવપૂર્વક ધણું કામો બતાવ્યાં. તમે એવો જેખમ વિનાનો કાર્યક્રમ તો મારી પાસે નહિ માગો ને ? નહિ માગો એમ માની લઉં છું.”

આપણે લેકો આ ઝળવણીની બહાનુજમાં અટવાઈ ફરીઅર અને સલામતી શોધવા જતાં નામદે બની ગયા છીએ. આપણામાં આત્મવિશ્વાસ રહ્યો નથી.

તમને હું ખીચું કશું નથી કહેતો. તમને જેલમાં જવાનું કાઢી આવવાનું કે આ કોલેજ છોડવાનું પણ નથી કહેતો. ને એમ કરવાની તમારામાં શક્તિ હોત તો મારે અહીં આવવું પડ્યું ન પડત. પરંતુ તમને હું એક જ વસ્તુ કહું છું. તમે આ ફરીઅર અને પરીક્ષાની ધરેડ છોડો.

એ, છોશા પછી તમારામાં આત્મશ્રદ્ધા અને હિંમત આવશે.

તમે મને આજે કેમ બોલાવ્યો છે તે હું જાણું છું. ગાંધીજી પાસે પાંચ મહિના અને દસ દિવસ રહીને આવ્યો. એટલે તમે મને અદેખાઈ પીપી નાખશો એમ જાણતો જ હતો. તમને ગાંધીજી તરફ પ્રેમ અને માન છે એ હું જાણું છું. તમને તેમને વિશે કશુંક જાણવાની જગ્યાસા હોય તે પણ સ્વાભાવિક છે. જ્યારે તેઓ પ્રથમ જોશમાં ગયા ત્યારે તમારી જેવા વિદ્યોનોથી ડરીને એમણે ખૂબ ખૂબ વાંચી લીધું. તમારામાં જે જગ્યાસા હોય તો જૂનાં 'યંગ ઇન્ડિયા' ઉચ્છાંચી એ ચોપડીઓની યાદી જોઈ લેજો. તમે આશ્ચર્યચકિત થઈ જાવ એટલું તેમણે વાંચ્યું અને ઉપરાંત ઘણું લખ્યું. પરંતુ આ વખતે? આ વખતે તેમણે રેટિયા સિવાય કશી પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી નથી. એ બધું વાંચીને એમણે જોઈ લીધું કે સાચી વસ્તુ રેટિયો છે. તેમણે રેટિયાને તારણદાર માન્યો છે. ગરીબોને એક રૂપિયામાં સર્વાંગ સુંદર રેટિયો મળે એવું કરવા તેઓ રેટિયા ઉપર અથાગ પ્રયોગો કરી રહ્યા છે. રેટિયા અને ગીતામાં તેઓ પોતાનો બધો વંખત ગાળે છે.

તેઓએ ખોરાકમાં તાજાં ફળ તેજી દીધાં છે એ તો તમે જાણો જ છો. પણ તેમનો સાચો ખોરાક તો પ્રજ્ઞની અહિંસાપરાયણતા છે. એ રાષ્ટ્રીય દેહ છે. રાષ્ટ્રની શક્તિની તેમના શરીર ઉપર બારે અંસર થાય છે. મારો એક વિદ્યાર્થી મારી સાથે લડીને સરકારી કોલેજમાં બેસી ગયો. બાપુ-જીએ ક્રૂર કરી ત્યારે ફરી બાપુ પાસે એ આવ્યો અને અભ્યાસ છોડી લડતમાં જોડાયો. એના આનંદમાં ગાંધીજી બીજે દિવસે ૧૦ માઇલ વધારે ચાલી ચક્યા.

એકા જીજ્ઞાસુ વીર જેકુતોને મેં કરેલું કે ગાંધીજીનો સાચો ખોરાક તો તમારી ટેક છે, તમારી તાલીમમય અહિંસાપરાયણતા છે. એ અહિંસા-પરાયણતાને લીધે તો ગાંધીજી ટકી રહ્યા છે.

જ્યારે મારે તેમનાથી છટા પડવાનું થયું ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે તું પિંદરીંગમાં નહિ પડતો. એ કયું પિંદરીંગ? કાપડનું? ના. વિદેશી કાપડ તો હિન્દમાંથી જન્મું જ જોઈએ એ અમારો કૃત નિશ્ચય છે અને કાપડી-યાઓને હલ્ય છે એવી અમારી માન્યતા છે. ત્યારે કાપડનું? ના. કાપડી-યાઓમાં પણ હલ્ય અને સમજશક્તિ રહેલાં છે એવી અમારી ખાતરી છે. ત્યારે એ કયું પિંદરીંગ? હું એ શબ્દો નહિ જોડું.

ખીન ખાતર

‘મારા ખાતર’ એ વિચારસરણી પાછળ મતાગ્રહ રહેલો છે. એક કામ વિદ્યાર્થીને ગમે કે ન ગમે પણ ‘મારા ખાતર’ તેની પાસે તે કરાવવું તેની પાછળ મારા મતનો દુરાગ્રહ તેના ઉપર લાદવો એવી બુદ્ધિ ધણે મોટે અંશે રહેલી છે. આજના લગભગ તમામ વડીલો આવી બુદ્ધિથી પ્રેરાઈને જીવાનીયાઓ પાસે ધણું કામ કરાવવાની અપેક્ષા રાખે છે. આજના જીવાનો તે ઇચ્છતા નથી અને તેથી જ જીવાન અને વડીલ વચ્ચેનું ધર્ષણ વધતું દેખાય છે. આવા ધર્ષણના પરિણામે બન્ને વચ્ચેનું અંતર પણ વધે છે અને પછી તો એક ખીજાને સાચા અર્થમાં સમજવાની પણ બન્ને પક્ષ ના કહે છે. જેમ વડીલ ખાતર જીવાને કરવું જોઈએ તેમ માનનાર વડીલ વર્ગ મોટા, તેમ જ વડીલ ખાતર પોતે કરવું જોઈએ તેમ માનનાર જીવાન વર્ગ પણ નહિ જોવો, બન્ને શૂન્ય. આવી સ્થિતિમાં વડીલ અને જીવાન વચ્ચે મેળાં બેસતો જ નથી. આવો મેળાં બેસારવો હોય તો વડીલ વર્ગે ‘મારા ખાતર’ ના વિચારને તિલાંજલિ આપવી જોઈશે. એક વસ્તુ મને ગમે છે માટે, મારાથી નાનાએ તે કરવી જોઈએ; એક વસ્તુ મને ઉપયોગી લાગે છે તેથી મારાથી નાનાએ તેને પણ તે ઉપયોગી થશે તેમ સ્વીકારવું જોઈએ; એક વસ્તુમાં મને નીતિ દેખાય છે માટે મારાથી નાનાએ પણ તેમાં નીતિ જોવી જોઈએ. એ પ્રકારની વડીલની વિચારસરણી ટકી શકે નહિ, ન ટકવી જોઈએ. સ્વમતનું નિવેદન એક વાત છે; સ્વમતનો દુરાગ્રહ ખીજી વાત છે. ‘મારા ખાતર’ એમ બોલનાર અને વિચારનાર વડીલ મતાગ્રહી છે.

‘ખીન ખાતર’ એ વિચારસરણી પાછળ સત્યાગ્રહ રહેલો છે. એક વસ્તુ મને વડીલ તરીકે પસંદ હોય કે નાપસંદ હોય, તે જ વસ્તુ મારાથી નાનાને પણ પોતા પૂરતી પસંદ હોય કે નાપસંદ હોય, પણ તે જ વસ્તુ બીજાના હિતમાં હોય, તે જ વસ્તુથી ખીજાની સેવા થતી હોય, તે જ વસ્તુ બીજાના શુભને માટે હોય તો તેનો આગ્રહ વડીલે રાખવો અને જીવાન પાસે રખાવવો. આવા આગ્રહની પાછળ વડીલ કે જીવાન કાંઈનો કશો હલકો સ્વાર્થ કે હલકી શક્તિ પોતામાં નથી હોતાં તેથી તેવો આગ્રહ તે શુભ આગ્રહ છે-સત્યનો આગ્રહ છે. આવા શુભાગ્રહમાં-સત્યાગ્રહમાં ખીજાનું કશું જ થાય છે અને થવાનું છે તેની બીજીવટથી ખાતરી કરેલી હોય

નેષએ એ તો નિર્વિવાદ છે, જેમ 'મારું ખાતર' એ વિચારસરણીવાળા મતાગ્રહથી શું અને દેટલું નુકશાન થવાનું છે તે ઝાળખી દાહવું વિદ્ય છે; તેવી જ રીતે જોઈને ખાતરની વિચારસરણીનાં શુભાગ્રહથી ખીમને શું અને દેટલું દુઃખાણ થવાનું છે એ શોધી દાહવું તેથી પણ વધારે વિદ્ય છે. જેમ દેટલું ક'સાર' હોય છે તેવું સાચું નથી હોતું, જેમ દેટલું ક'સ્વા' જોઈને હોય છે પણ વિદ્યસદ નથી હોતું; તેમજ 'ખીમ ખાતર' તો આગ્રહ શુભ હોય છે પણ સત્ય નથી પણ હોતો. આ સદ્ધર્મ બેદ દરેક શુભાગ્રહીએ પિછાનવાનો તો રહે જ છે.

મતાગ્રહીને પોતાના મતાગ્રહનું પાત્રને દરોવવા માટે સામા ઉપર બુદ્ધિ દરવો પડે છે, બ્યારે શુભાગ્રહીને-સંસારાગ્રહીને પોતાના આગ્રહનું પાત્રને દરોવવા માટે પોતા ઉપર નિર્દય બંનવું પડે છે અને દુઃખ બેહારી લેવું પડે છે. જે પરિસ્થિતિ સામા ઉપર આપણને નિર્દય બનાવે તે મતાગ્રહ, અને જે પરિસ્થિતિ આપણા ઉપર આપણને નિર્દય બનાવે તે શુભાગ્રહ. આ કેસોટી ઉપર ચઢાવી જોતાં જણાય છે કે 'મારું ખાતર' વિચારનાર મતાગ્રહી છે અને 'ખીમ ખાતર' વિચારનાર શુભાગ્રહી છે.

દરબાધ.

હમણાં આવું છું!

૧૬ : ૧૨ : ૧૩ : ૧૪ : ૧૫ : ૧૬ : ૧૭ : ૧૮

[ગૃહપતિ પોતાની ઓશરીનાં હાડિંગા ઉપર બેઠો છે. હાથમાં તાલું આવેલું છે. તેનાં પાનાં ફેરવતાં જાય છે અને જ્યે વચ્ચે ઓશરીનાં ખૂણામાં તોફાન મસ્તી મચાવતાં બાળકોને તેમ નહિ કરવા હાઈસ ખેંચી લેવા જાય છે. વેલજી નામનો વિદ્યાર્થી પ્રવેશ કરે છે, અને ઓશરીના પહેલા પ્રગથિયા ઉપર અદ્ધમ વાળી ઉભો રહે છે. થોડીવાર ગૃહપતિ બાળકોને કંઈ કહેવા માટે ડાખામાંથી ડિયું માથું કરે છે તે વખતે વેલજીને દેખી જાય છે, ગૃહપતિ : "કેમ વેલજી, ત્યાં કેમ ઉભા છો? ઉપર આવો નેષએ." [વેલજી ધીમે પંગલે ઉપર આવે છે, અને હાડિંગાની સામે આવીને ઉભો રહે છે.] ગૃહપતિ : "કેમ, આવા હાલ છે હજી રાત્રના તો થઈ ગયા હશે. ન્હાવાંડું નથી સરખું?" [વેલજી : "ના હું, હવે જાવાનો છું. આજે રવિવાર છે, અને રવિવાર તો આપણા સાર્વજનિક દિવસ ખરો ને?"

ગૃહપતિ: “ હા, હા. એ તો હું જૂલો જ ગયો. તમે તો મંત્રી, ખરું ને ? કેમ સાક્ષુકનું કામ પૂરું થઈ ગયું ? ”

વેલ્લ: “ હવે જે ઝોરડા બાકી છે. ”

ગૃહપતિ: “ સારે એ પતાની દો ને વાઈ ! વળી જે ઝોરડા બાકી રાખીને શા માટે ફરવા નીકળ્યા છો ? ”

વેલ્લ: “ ફરવા નથી નીકળ્યો; આપને બોલાવવા આવ્યો છું. ”

ગૃહપતિ: “ કેમ ? ”

વેલ્લ: “ આપણે ઠરાવ કર્યો છે ને કે દર અઠવાડિયે ઝોરડાની ગોડવણમાં કલાયુક્ત કંઈ કંઈ ફેરફાર કરવા ? ”

ગૃહપતિ: “ હા, હા. અરે, એ તો મારા ધ્યાનમાંથી જ સરી જતું હતું. વાન સાચી છે. તે ગોડવણનું શું છે ? ”

વેલ્લ: “ ચાર ઝોરડાઓ ગોડવાઈ ગયા છે; હવે જે બાકી રહ્યા છે. ”

ગૃહપતિ: “ તે જે સાક્ષુક કરીને ગોડવાવી દો. પછી હું જોવા આવું. ”

વેલ્લ: “ ના જી, આપને તો હમણાં જ આવવું પડશે. ”

ગૃહપતિ: “ કેમ ? ”

વેલ્લ: “ ખેલો મેટ્રિકનો ઝોરડો છે તેની ગોડવણની સામે ફેટલાકને વાંધો છે. મેં તો મને કીક લાગે તેમ ગોડવણ કરી છે. ચારપાંચ જણાઓ મને મદદ પણ કરી, પરંતુ જે ત્રણ જણને તે રૂચતું નથી. કહે છે કે ગયે અઠવાડિયે પણ તેમનું કામજી સાંભળ્યું નહોતું. મને તેઓ સૂચવે તેમ કરવામાં વાંધો નથી પણ આપ આવી જાઓ પછી નક્કી કરીએ. ”

ગૃહપતિ: “ વાંધો વળી શાને હોય ? તમને મદદ કરવી એક બાજુ રહી અને વાંધો કેમ ઉઠાવે છે ? ”

વેલ્લ: “ માટે જ કહું છું કે આપ જાને આવી જાઓ. ”

ગૃહપતિ: “ આ જુઓને, થોડાએક તામ્ર સમાચાર જાણી લઉં, અને બાળકોને રસ્તે ચડાવી દઉં એટલે તુરત જ આવું. ”

વેલ્લ: “ પણ સાહેબ, ગયે અઠવાડિયે આપ નહોતા આવ્યા; તેને આગલે અઠવાડિયે આપ શહેરમાં ચાલ્યા ગયા હતા. એમ દર વખતે કંઈ ને કંઈ નીકળ્યા જ કરે છે. જો તેમ યયા કરે તો વિદ્યાર્થીઓનો અસ-તાપ વધે અને પછી આ કામ બંધ કરવું પડશે. ”

ગૃહપતિ: “ એમ બની જ કેમ શકે ? છાત્રાસયમાં કલાયુક્ત ગોડવણ

લાવવી જ છે. તે માટે મારે અને તમારે ખૂબ મહેનત ઉઠાવવી જ પડશે. એ તો કોઈ વખત કામ હોય તો એમ પણ બને. જાઓ, બીજા બે ઓરડાનું કામ શરૂ કરો ત્યાં હું આવી પહોંચું છું.”

વેલ્ડ: “ પણ સાહેબ, પાછું દરવખત માફક રહી જશે, અને...”

ગૃહપતિ: “ અરે, કહું છું કે તમે જાઓ; હું હમણાં જ આવું છું.”

: ૨ :

[આજે સાળાઓ બંધ છે. છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીમંડળની ખાસ બેઠક એક અગત્યના પ્રશ્ન ઉપર ચર્ચા કરવા માટે બોલાવાયામાં આવેલી છે. આખાં જાત્રાલયમાં આજે ગરમાગરમ વાતાવરણ જણાય છે. એક પક્ષ અતિ ઉત્સાહમાં આવી જઈને પોતે જીતવાનો જ છે તેવી મનોદશામાં મસ્ત થઈ બેઠકેર ફરે છે; બીજા પક્ષ પોતાની જીત ચોક્કસ કરવા માટે મુંઝું મુંઝું પ્રયત્નશીલ ફરી રહ્યો છે. આજની બેઠક ત્રણેક કલાક તો જરૂર ચાલશે જ તેમ જાગવાથી મંત્રીએ વહેલો વખત ગોઠવ્યો છે. બે વાગ્યા; બેઠક ભરાવાનો ધંટ થયો; વિદ્યાર્થીઓ મુખ્ય ઓરડામાં એકઠા થવા લાગ્યા. મંત્રી ગૃહપતિને વખતસર હાજર રાખવા બોલાવવા આવે છે. ગૃહપતિ પોતાના ઓરડાની બારી પાસે ખાટલા ઉપર લાંગા થઈને પડ્યા છે. હમણાં જ ઉધિમાંથી જાગ્યા જણાય છે.]

મંત્રી: “ સાહેબ, બેઠકનો ધંટ થઈ ગયો છે. ”

ગૃહપતિ: “ આજે કેટલા વાગે બેઠક રાખી છે ? ”

મંત્રી: “ બે વાગે. ”

ગૃહપતિ: “ કેમ એટલી બધી વહેલી ? આર વાગે રાખી હોત તો બસ થઈ પડત. ”

મંત્રી: “ ના છ. આજના મુદ્દા ઉપર ગરમાગરમ ચર્ચા થવાની છે. વિદ્યાર્થીમંડળના બંને પક્ષો ખૂબ જોશમાં છે. આજે તો ત્રણેક કલાક કામ ચાલશે જ તેનો સંભવ છે. ”

ગૃહપતિ: “ આજનો ચર્ચાનો વિષય શો છે ? અને કાણ ચર્ચા ઉઘાડી કરનાર છે ? ”

મંત્રી: “ ચર્ચાનો વિષય છે જાત્રાલયમાં શાંતિભેદ રાખવો કે નહિ તે; અને મોહન તે શરૂ કરનાર છે. ”

ગૃહપતિ: “ તમે ગઈ કાલનું જાણું વાંચ્યું ? મુંબઈમાં એક બોર્ડિ-

ગમાં આ જ વિષય ઉપર ભારે તકરાર થઇ. વિદ્યાર્થીઓ ઠાઠ પણ રીતે એકમત ન થઇ શક્યા ત્યારે તેમને આખરે ગૃહપતિ પાસે જવું પડ્યું. તે તમારું કંઈક એવું તો નહિ થાય કે ? ”

મંત્રી: “ કંઈ કહેવાય નહિ. પણ એટલા માટે તો આપ આજે પહેલેથી જ હાજર રહો તેમ વિનંતિ કરવા આગ્યો છું. વળી આપ હાજર રહો તો વિદ્યાર્થીઓને દોરી પણ શકો ને ! ”

ગૃહપતિ: “ હા, મારો વિચાર પણ શરૂઆતથી જ હાજર રહેવાનો છે. સારું થયું તમે યાદ દેવડાવવા આવ્યા, નહિતર હું તો સમ્ર જ રહેત. ”

[મુખ્ય ઓરડામાં કંઈક ગડગડ ચાલતી સંભળાય છે.]

મંત્રી: “ સાંભળો સાહેબ, શરૂ થઇ ચૂક્યું. આપણે હવે જવું જ જોઇએ, નહિતર ચર્ચા વ્યવસ્થિત પણ કદાચ ન રહે. ”

ગૃહપતિ: “ હા, તમે ચાલતા ચાઓ. તમે રહ્યા મંત્રી; તમારે તો હાજર રહેવું જ જોઇએ. હું જરા મ્હોં ધોઇને આવી પહોંચું છું. ”

મંત્રી: “ ના સાહેબ, આજે તો હું આપને લઇને જ જવાનો. દર વખતે પછી આપને કંઈ કંઈ કામ નીકળે જ છે. અને આપ કાં તો હાજર રહી શકતા નથી, અને રહી શકો તો છેલ્લી પાંચ દશ મિનિટ. આજે તો આપે હમણાં આવવું જ પડશે. ”

ગૃહપતિ: “ પણ હું ના ક્યાં કદું છું ? તમે જાઓ એટલે તમારી પાછળ આગ્યો જ મનને. ”

મંત્રી: “ વળી કંઈક કામ નીકળશે હો સાહેબ ! ”

ગૃહપતિ: “ ના ના. અત્યારે કશું જ કામ નથી. જરા મ્હોં ધોઇ રવરથ થઇ આવી પહોંચું છું. ”

મંત્રી: “ મને એ સ્વપ્ન નથી. હું તો આપને તેડીને જ જઇશ. હું આમ જઈ અને આપને કંઈ... ”

ગૃહપતિ: “ ના રે ભાઈ ના. મેં ના ન કહી ? મારે અત્યારે કશું જ કામ નથી આવી પડવાનું. તમે ચલાવતા ચાઓ. હું હમણાં જ આવું છું. ”

: ૩ :

[આજે તહેવાર છે, છાત્રાલયના રસોડે આજે મિથાન છે. ભોજનશાળાને આજે શણગારવામાં આવેલી છે. વિદ્યાર્થીઓ આનંદમાં ભોજનશાળામાં ગોડવાઇ ગયા છે; પીરસવાનું શરૂ છે. ભાવભાતની વાતીઓ પીરસાની ગાય

છે. ભોજનનો નેતા અહીંથી તહીં ઉદ્ધાસમાં ફરે છે અને બધાયની સગવડ ઉપર ધ્યાન આપતો જાય છે. અચાનક એક ઠેકાણે એક વિદ્યાર્થી અને રસોયા વચ્ચે કંઈક ચક્રમચ્છ કરે છે. રસોયો તાકુદા નાખે છે; વિદ્યાર્થી બાણા ઉપરથી ઉભો થઈ બહાર ચાલ્યો જાય છે. ભોજનનો નેતા દોડીને ગૃહપતિ પાસે જાય છે. ગૃહપતિ પોતાના રસોડામાં જમવાની તૈયારી કરતા જણાય છે.]

ભોજનનો નેતા: “ સાહેબ, સાહેબ, એકદમ ભોજનશાળામાં ચાલો.”

ગૃહપતિ: “ પણ એટલું બધું શું છે ? ”

ભોજનનો નેતા: “ રમણિક અને રસોયા વચ્ચે કંઈક મોઝાચાલી થઈ છે, અને રમણિક બાણા ઉપરથી ઉડીને બહાર ચાલ્યો ગયો છે.”

ગૃહપતિ: “ શું થયું છે એ તો કહો ? ”

ભોજનનો નેતા: “ હું ખીજ કામમાં હતો એટલે મને ખબર નથી. પણ હોદ્દા એટલી બધી છે કે આપે આવવું જ પડશે. આપના સિવાય એ પને તેમ જણાવું નથી.”

ગૃહપતિ: “ તમે બધા કંઈ ને કંઈ કરી જ ગેસો છો. અને મહારાજને પણ અક્રમ ન આવી ! બરાબર ધરણુ વખતે સાપ કાઢ્યો ! ”

[ભોજનશાળામાં ઘોંઘાટ વધતો જણાય છે; અને મોટી

મોટી રાડો ઠેક ગૃહપતિના રસોડામાં સંબળાય છે.]

ભોજનનો નેતા: “ સાંમજો સાહેબ, ગડબડ વધે છે. આપ દ્રવે જલદી ચાલો, નહિતર આજના ભોજનની મજા ચાલી જશે.”

ગૃહપતિ: “ પણ તમે આટલા બધા ઉતાવળા શા માટે ચાલો છો ? હું આવું જ છું. અને પછી બધું ટાડું થઈ ગયું સમજો.”

ભોજનનો નેતા: “ પણ સાહેબ, જેટલું વધારે ગરમ થશે તેટલી વધારે મહેનત ટાડું પાડનાં થશે. માટે જલદી કરો તો હીક.”

[હોદ્દો વધે છે.]

ગૃહપતિ: “ આજે તો મારે જરા દહીં લાત જ આવના છે. તમે બધું પીરસતા ચાઓ ત્યાં આ આવ્યો સમજો. આજે ભોજનનો મમય બરાબર ધ્યાનમાં ન રહ્યો અને સાહેબ મોઝું થઈ ગયું. પા દલાક વહેલું જગી લીધું હોત તો કેવું સરસ ! ”

ભોજનનો નેતા: “ સાહેબ, અત્યારે દ્રવે દહીં લાત જમવા ગેસો તો તો ત્યાં થઈ જ રહ્યું સમજો. દ્રવે તો આવીને જમજો.”

ગૃહપતિ: " ઠીક, ભલે એમ કરો. તેમે ચાલતા ચાઓ. હું આવું છું. "

બોજનનો નેતા: " પંચુ સાહેબ, પહેરણ પહેરવા રહો. તે પંચુ ઠીક નહિ. બુઝો, સાંભળો; અવાજને વંધતા જ ના જાય છે અને આપણે જર્જરી નહિ પહોંચીએ તો ભારે થશે. "

ગૃહપતિ: " અરે પંચુ પહેરણ પહેરતાં તે ફેટલી વારડાં તમે ચાલવા મડો નોંધજો. તમારી પાછળ આવ્યો સમજો. "

બોજનનો નેતા: " સાહેબ, સહેજ પંચુ મોઢું થાય છે. તેમાં આખો ખેસ ખગડે છે. આવજો વખતસર... "

ગૃહપતિ: " અરે ભાઈ, કશું નહિ કે તમે ચાલતા તો ચાઓ. હું હમણાં જ આવું છું ને. "

હરભાઈ.

આપણે આટલું કયું ?

ગંત-વર્ષની શરૂઆત આપણી જાતને આટલા પ્રશ્નો પૂછે છે:—

છાત્રાલયને શુદ્ધ શૃંગવલ્લીની સંસ્થા બનાવી ?

વિદ્યાર્થીઓ પાસે જાહેર જીવનની ચોખ્ખવટ અને શુદ્ધ મૂલ્યાંકન ?

નાની મોટી બીકાનો ત્યાગ કર્યો—કરાવ્યો ?

વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે જીવનભર ટકી રહેતી મિત્રી બંધાય તેવા આગોચોબ્યા ?

વિદ્યાર્થીના જોરાક માંડે હંમેશાં બનતી રસોઈ માટે આપણે સંતોષકારક હાજીજવાળી બેઠ્યા ?

આપણે વિદ્યાર્થી પરાશ્રયી અને પરાધીન મળ્યો ?

છાત્રાલયનાં નાનાં મોટાં કામે જાતે જ કરવામાં જોરવ લેતા આપણે વિદ્યાર્થી થયો ?

વિદ્યાર્થીની ફેટલી ફુટેવો જાણી શું ?

વિદ્યાર્થીમાં ફેટલી ફુટેવો પ્રવેશ ?

સામાજિક બહિષ્કારની મર્યાદાઓ સમજતા અને તેનું પાલન કરતાં આપણે થયો ?

છાત્રાલયમાં પ્રતિપક્ષ જોવી નિષ્ક્રિયતા આવી ?

વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ વચ્ચેના ગજગાહ સમ્બોધ અથવા તેના નિરંકુશ બનાવાયો ?

આપણા છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીસ્વરાજની સ્થાપના થઈ ?

પીલાના પાણી વાટે વિદ્યાર્થીઓના શરીરમાં રોગનો જંતુઓ ન પ્રવેશે તેની યોગ્ય કાળજી રાખતા આપણે થયા ?

છાત્રાલયનું પુસ્તકાલય સુધર્યું ? સમૃદ્ધ થયું ?

છાત્રાલયનો કોઠાર આપણાં ધ્યાન અને શક્તિ રાક્ષી રાખે તેવી વસ્તુ છે તે આપણે ગળે ઉતર્યું ?

સ્વાતંત્ર્યનો સાચો અર્થ આપણે અને આપણા વિદ્યાર્થીઓ સમજ્યા ? આપણી જોયે જીવતા જીવાનના તરંગો આપણે પિછાન્યા ? એ તરંગોને ન્યાય આપતા આપણે થયા ?

આપણા છાત્રોનાં મન-હૃદય આપણી વધારે નજીક આવ્યા ?

સાંખી રત્નઓમાં છાત્રાલયની રચના કેવા પ્રકારની રાખવી તે સંબંધમાં આપણે કંઈ યોજનાઓ કરી ?

સુઘડતા અને બ્યવસ્થા, છાત્રાલયજીવનમાં, ઓતપ્રોત, થઈ ગયાં ?

શિક્ષા, દંડ કે ઈનામ જેવી નુકશાન કરનારી બાબતોનો બહિષ્કાર કર્યો ?

આપણા વિદ્યાર્થીઓનાં માઆપોને ખરી રીતે, જોળખવા માટે આપણે કંઈ કર્યું ? એવી માઆપોની જોળખાણ ઉપર, આપણો સહકાર સંબંધ ગંધારો ?

વિદ્યાર્થીનાં આંખ, કાન, નાક, હાંત અને ચામડી ખૂબ જાળવવા જોઈએ. હોય છે તે તરફ આપણું લક્ષ્ય ખેંચાયું ?

છાત્રાલયમાં થતી નાની મોટી ચોરીઓની પાછળનું માનસલાહ આપણે શોધ્યું અને જોળખ્યું ?

આપણા વિચાર કોઈ નસીદી કરે તો કોઈ કરવાના ઉપાયો વધારે મહેનત ટાકું પાડતાં થયા.

ગુરુપતિઃ “ આજે તો મારે જન્મ દહીં ભાત જ ખાવાનો પડ્યું પીરસતા થાઓ ત્યાં આ આઓ સમજો. આજે જોજનથી આ હોવાને ખરાબર ધ્યાનમાં ન રહ્યો અને સહેજ મોડું થઈ ગયું. આ મોટી થઈ ?

જમી લીધું હોત તો કેવું સરસ ! ”

જોજનનો નેતાઃ “ સાહેબ, અત્યારે હવે દહીં જાન જમમાં આપણે કંઈ તો ત્યાં થઈ જ રહ્યું સમજો. હવે તો આવીને જમજો. ”

થયું ?

આપણા છાત્રાલયમાંથી બીર વિદ્યાર્થીઓ ઝોઝા થયા ?

આપણા છાત્રો જે શાળાઓમાં અભ્યાસ કરવા જતા હોય તે શાળાઓના શિક્ષકો સાથે આપણે સહકાર સાધ્યો ?

આપણા વિદ્યાર્થીઓનો સાચો વિશ્વાસ આપણે સંપાદન કર્યો ?

આપણા વિદ્યાર્થીઓની બળવાબોર જીવાનીને આપણે યોગ્ય માર્ગે વાળી ?

આપણા ગામ કે શહેરની વસતીને આપણા કામથી આકર્ષી શક્યા ?

તેમનો સહકાર સાધી શક્યા ?

આપણામાંથી તેમજ આપણા વિદ્યાર્થીઓમાંથી ભિખારી વૃત્તિ નાશુદ્ધ થઈ ?

આપણા છાત્રાલયના વાતાવરણમાં કળા ઉગી ?

આપણા છાત્રાલયના વાતાવરણમાં નીતિમત્તા નભી ?

છાત્રાલયના રસોડા સ્વચ્છતા અને આરોગ્યના દ્વિમાયતી બન્યા ?

શાળાનાં લેશન ચાલતાં હોય તે સમયે શુદ્ધ શિક્ષણની દૃષ્ટિએ આપણું ગૃહપતિઓનું મદદનું કામ ચાલે તેટલું શિક્ષણશાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપણે મેળવી લીધું ?

આપણા છાત્રાલયમાં રમાતી બધી રમતો દેશી છે ?

આપણા છાત્રાલયમાં માતૃભાષાની શુદ્ધિ અને તેનું ગૌરવ વધે તેવી યોજનાઓ થઈ છે ?

સ્વાનુભવથી જ સાચી પ્રગતિ શક્ય છે તે તત્ત્વનો અમલ આપણા છાત્રાલયમાં થાય છે ?

આપણા વિદ્યાર્થીઓની વિચારશક્તિ કેળવાય તેવું આપણે કંઈ કર્યું ?

— છાત્રાલયોનાં ગૃહપતિઓ માટે અધ્યાપનમંદિર અત્યંત આવશ્યક છે માટે તેવી એક યોજના ‘છાત્રાલય મંડળ’ દ્વારા આપણે ઉભી કરવી જોઈએ, એ વિચાર આપણને ગમ્યો ?

છાત્રાલયમાંથી બહિર્મુખતા ઝોઝી થાય અને અંતર્મુખતા વધતી જાય તેવાં કંઈ પગલાં આપણે ભર્યાં ?

આપણા છાત્રાલયમાં કાંતણ પ્રવૃત્તિ સંતોષકારક ચાલે છે ?

આખા છાત્રાલયમાં વપરાતી પ્રણીઓ આપણા જ વિદ્યાર્થીઓ આમેણી જ પીંજણ ઉપર બનાવે છે ? આપણે ત્યાંનો સુતરનો જશ્યો અને તેની જાત આપણને સમાધાન આપે તેવાં છે ?

છાત્રાલયમાં શાળ ચાલે છે ? આપણા તમામ વિદ્યાર્થીઓ આપણી સંસ્થામાં બનતી ખાદી જ વાપરે છે ?

આપણા કેટલા વિદ્યાર્થીઓ ! વણાટમાં નિષ્ણુતિ થયા-કુ-જાણે-

આપણે છાત્રાલય ખોલતાના અરિતત્વથી ! રાષ્ટ્રને ખોળે છે કે સફળ છે !

આ બધાય પ્રતિના જવાબો આપણે આપણા અંતરાત્માને આપી દેશો :

..... હરભાઈ :

ક્યારે જલુન ?

“ છાત્રાલયના નોટીસ બોર્ડ ઉપર નીચેના નોટીસ ચોટાડેલી છે :—

“ ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ગમે સારે છાત્રાલયની બહાર ચોટ્યાં નય છે.

આ ચોટ્ય નથી. માટે હવેથી કાષ્ટ પંચુ વિદ્યાર્થીઓ અમને

જણાવ્યા સિવાય બહાર જવાનું નથી. ગૃહપતિ

આ નોટીસ તીકળી તે જ દિવસે સાંજ સુધીમાં ચોટાડાવું ચિઠ્ઠીઓ

ગૃહપતિ ઉપર આવી પડેલી. બધી ચિઠ્ઠીઓનો ભાવ એક જ હતો : માત્ર શબ્દો

જુદા જુદા. એક નમુનો વાંચવાથી તેનો ખ્યાલ આવી શકશે.

“ મુરખી શ્રી,

આજની આંધની ખૂબ સુંદર છે. ઘરમાં બરાબ રહેવું ગમતું

નથી. તેથી તળાવ ઉપર ફરવા માટે અમે નીચે સહી કરનારાઓ

જમએ છીએ. જતા પહેલાં આપને જણાવવાની અમને આશા

છે. માટે જણાવીએ છીએ. જે કલાક પછી પાછા ફરશું.

આપના આજ્ઞા : [સહીઓ]

ખીજે દિવસે છાત્રાલયના નોટીસ બોર્ડ ઉપર ફરવાએલ નોટીસ આવી :—

“ વિદ્યાર્થીઓ : ગમે, સારે, ગમે, તે રહેણે, નય તે અમને

આજળી લાગતું નથી. હવેથી કાષ્ટ અમને કલા વિના

બહાર જવાનું નથી તે, સૌ ખ્યાનમાં રાખે. ગૃહપતિ

સાંજના ગૃહપતિ જોદિસના કામમાં એકાં હતા તે વખતે એકેક બધે

વિદ્યાર્થીઓ વારાફરતી તેમની ખાસે આવવા લાગ્યા. ગૃહપતિને તો કામમાંથી

હંધું માધું કરવાની પંચુ કુરસદ નહોતી. વિદ્યાર્થીઓ હંધક બોલી, નય

અને પાછા ફરે. ગૃહપતિ સહેજ હંધું જુએ. ત્યાં તો બોલનાર અદશ્ય

વિદ્યાર્થીઓ શું બોલી ચાલ્યા જતા હતા તેના, જે ત્રણ નમુના આ રહ્યા.

“ સાહેબ, આજે સવારની માડીમાં આમા પરદેશથી આવ્યા છે. તેથી

તેમને મળવા નહિ છું. સાત વાગે પાછા ફરીશ.”

“હા, અહીં બેઠાં કંઈ ગમતું નથી તેથી બાગમાં બેઠું સંભળવા જઈ છું. હમણાં જ પાછો આવેશ.”

“સાહેબ, આજે મિત્રને મળવાનો વાવડો છે તેથી બહાર જતો હતો. થોડુંએક ચાલ્યો ત્યાં વાદ આન્યું કે આપને કલા વિના જવાનો હુકમ નથી માટે કહેવા પાછો ફર્યો છું. મળીને બોજન પદલાં પાછો ફરીશ.”

ત્રીજો દિવસે નોટીસ બોર્ડ ઉપર નવી નોટીસ દેખાઈ:—

“વિદ્યાર્થીઓ બહાર જવાની બાગમાં હમણાં હમણાં વિવેક ગુમાવતા જાય છે. ક્યો વિદ્યાર્થી ગરથામાંથી ક્યારે અને શું કામ બહાર ગયો છે તેની પાછી ખાતરી મારી પાસે હોવાની હું આવશ્યકતા જોઈ છું. આથી દરેક વિદ્યાર્થીને ખબર આપવામાં આવે છે કે હવેથી તેમણે મને રૂબરૂ મળીને વાતચીત કર્યા પછી જ બહાર જવાનું છે. ગૃહપતિ”

આ નોટીસ પ્રગટ થઈ તે દિવસે જોયારે જ્યારે ગૃહપતિ જમવા બેઠા હતા ત્યારે તેમના રસોડામાં એક પછી એક વિદ્યાર્થીઓ જમા થવા લાગ્યા. ગૃહપતિ આ બધા એક્ટ્રી સાથે આજે કેમ એટલા થવા લાગ્યા છે તે સમજી શક્યા નહિ. પાંચ સાત વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિ જમતા જતા હતા તે વખતે કંઈ ને કંઈ વાતો કર્યે જતા હતા. પણ ટોણુ વધતું જતું દેખીને ગૃહપતિ સહેજ ગભરાયા. પછી તો તેમણે નવા આવનારને પૂછવા માંડ્યું:—

“કેમ આવ્યા છો?”

“કંઈ નહિ સાહેબ, આપની સાથે વાનચીત કરવા.”

“કેમ આવ્યા છો?”

“અમરનો, આપની રૂબરૂ સહેજ.”

દરેક મિનિટ થઈ હશે ત્યાં ટોણુ ગૃહપતિના ઘરમાંથી બહાર નીકળવા માંડ્યું. પાંચેક મિનિટ બાદ ગૃહપતિ જમી રહી પાછળની ખડકીનું બારણું ઉઘાડી દાખ મ્હોં ધોવા બહાર નીકળે છે ત્યાં તો આખું ટોણુ ગામ બણી પ્રવાણ કરી રહ્યું છે. ગૃહપતિ મામસો સમજી ગયા હોય તેમ ઘરમાં પેસી ગયા અને બારણું બંધ કરી દીધાં.

બીજો દિવસે નોટીસ બોર્ડ ઉપર નીચેના શબ્દોમાં નોટીસ દેખા દીધા:—

“રજના દિવસોમાં કે રજ ન હોય તે દિવસોમાં છાત્રાલયની બહાર જવામાં વિદ્યાર્થીઓની અંદર ભારે અનિયમિતતા

આવી રહેલી છે. આ વસ્તુસ્થિતિ નલાવી શકાય નહિ. છાત્રાલયની એકંદર વ્યવસ્થા ખાતર હવેથી નિયમ કરવામાં આવે છે કે ગદ્યાર જવા માટે મારી લેખિત કે મૌખિક મંજૂરી મેળવ્યા પછી જ ગદ્યાર જઈ શકશે. તેની મંજૂરી મેળવવા માટે વિદ્યાર્થીએ વ્યાજગ્રામી કારણો પણ જણાવવાં પડશે.

ગૃહપતિ”

તે દિવસે સાંજ મુધીમાં બાગ્યે જ રજો ખજો વિદ્યાર્થી ગૃહપતિને મળવા આવ્યો હશે !

હરભાઈ.

છાત્રાલયમાં ખાદી

છાત્રાલયોમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓ આજે પૂર્ણ અંશે ખાદી જ પહેરતા હોવા નેહએ એવી આશા આજની ઘડીએ પ્રગટ કરવી એ એક રીતે તો છાત્રાનું અપમાન ક્યાં જરાજર છે. પરંતુ જ્યારે હજી એ સ્થિતિ આપણી આંખ આગળ દેખાય છે કે છાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓએ પરદેશીના ત્યાગ જરૂર કર્યો છે પણ શુદ્ધ ખાદી ધારણ નથી કરી ત્યારે કુખી દિલે ‘પણ આમ લખવાનું મન થઈ જાય છે’

દરેક મુવક જાણે છે કે આજના આપણા ધર્મયુદ્ધનું મંડાણ સ્વાધીનતાના તત્ત્વ ઉપર છે, અને તેનો ઘણો મોટો આધાર મુવકના ત્યાગ ઉપર છે. આપણા દેશનો જુવાન આજે જે દંધ કરી ખતાવે છે તે કદપનાને પણ ટપી જાય તેવું છે. આવા સમર્થ લાગને તો જીવનના નાના મોટા આદર્શોની પૂર્ણતા જ શોભે. સર્વસ્વ હોમવા તૈયાર થએલો જુવાન નાની નાની બાબતોમાં તો આદર્શ જ હોય. છાત્રાલયનો વિદ્યાર્થી પરદેશી કાપડના ત્યાગની વાતો કરે તે ત્યારે જ શોભે કે જ્યારે તે પોતે તો શુદ્ધ ખાદી જ વાપરતો હોય. સ્વદેશી મીઠનું કાપડ પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ રીતે બહિષ્કાર નથી કરી શકવાનું તે દીવા જેવી ઉઘાડી વાત છે. આપણા દેશની મીઠોના ઇતિહાસથી અને તેની વર્તમાન સ્થિતિથી થોડો ઘણો પણ વાકેફ હોય તે માણસ આ વાત સહેજે સમજી શકે તેમ છે. માટે જ પરદેશીના બહિષ્કારની રાખત હિમાયન કરનારાઓએ અને તે બાબતનો પ્રચાર કરનારોએ ખાદીનાં જ વસ્ત્રો પહેરવાં અને પહેરાવવાં તે અત્યંત આવશ્યક બને છે. આજના આપણા છાત્રાલયોના વિદ્યાર્થીઓ પરદેશી કાપડના બહિષ્કારની વાત કરતા તો જ શોભે ને તેઓએ સંપૂર્ણ અંશે ખાદી પહેરી

હોય. જુવાન છાત્રો પોતાના જીવન માટે ધણી ભય આદર્શો રચી રાખે છે અને તેને પાર પાડવા માટે ગમે તે કરી છૂટવાના નિશ્ચયો પણ કરતા હોય છે. જીવનના મુક્તિ આદર્શોને સેવનારો અને તેને પાર પાડવાના મનો રથો કરનારો જુવાન પહેરવેશ જેવા સ્થૂળ આદર્શોને પણ જીવનમાં ઉતારી શકે, એ અને જ કેમ ? પોતા ઉપર અનેક સંકટો વેડવાની તૈયારી કરનાર જુવાનને મડી કે ખડખડી ખાદી પહેરી લેતાં કેટલી વાર ?

અને જુવાન આજે સમાનતામાં રાચે છે, શ્રાતૃભાવનાં સ્વમાં સેવે છે, અને ગરીબોની સેવા કરવાના કાંડ ધરાવે છે. આ બધી બાબતોનું સિદ્ધિ અર્થે ખાદી કેટલું સળળ સાધન છે તે સમજાવવાની જરૂર રહે છે ખરી ? ખાદીથી થતો દેશનો આર્થિક ઉદ્દેશ; ખાદીથી ભરાતું ગરીબ માણુ સોનું બૂખું પેટ, ખાદીથી શક્ય બનતો વિશાળ જનતાનો નિકટ પરિચય-આ બધું આજે આપણે સહેજે સમજી શકીએ તેમ છીએ. વિદ્યાભ્યાસ કરતા સાચા વિદ્યાના અર્થોને આ વાત સમજી જતાં અને ગળે ઉતારતા કેટલી વાર લાગવાની હતી ? માટે જ દરેક છાત્રાલયમાં ખાદીનો પોશાક એક જીવનમત બની ગયો હોવો જોઈએ.

પણ એટલો ખાદીનો પોશાક પહેરીને બેસી પણ ન રહેવાય. તો તે અનેકાના વસ્ત્રોનો ભાર ખીંચ થોડા ઉપર આવી પડે; તો તો સાચી સ્વાધીનતા ન પોષાય. ગરીબોની સેવા કરનારે પોતે સ્વાધીન બન્યા વિના એટલે કે થોડો ધણો સક્રિય ભાગ લીધા વિના સંતોષ મનાય જ નહિ. આપણી ખાદી તો જ શોભે જો તેની ઉત્પત્તિમાં આપણો પણ હિસ્સો હોય.

એટલે છાત્રાલયના તમામ વિદ્યાર્થીઓએ નિયમિત કાંતતા બની જવું એ પહેલો ધર્મ. આપણે જો ખાદી ધારણ કરીએ છીએ તે તૈયાર થવામાં આપણી પણ થોડી મહેનત છે તે વિચાર કરતો બધો આદર્શાદક છે ? છાત્રાલયના છાત્રોએ કાંતીને તૈયાર કરેલા સુતરમાંથી જો ખાદી તૈયાર થાય તે કાણ કેટલી વાપરવી તે જાણતો મીઠો ઠલઠલ જીવનને સંતોષ આપનારો દેખાય છે. દરેક ખાદી પહેરનાર નિયમિત કાંતવાનો નિશ્ચય કરી લે તો ખાદીના પહેરવેશની મીઠાશ આર વધે. અને કાંતવાનું કંઈ એમ ને એમ બની જવાનું છે ? સુંદર સુતર માટે સુંદર રંગોથી બનાવેલી સુંદર પુણીઓ જોઈએ. આવી પુણીઓ કાંઈ બનાવી આપે અને આપણે કાંતીએ તેમાં શો દહાડો વળે ? આપણને જો વતનના રૂપી જરૂર હોય, આપણને જો પ્રકારની પુણીઓ જોઈતી હોય, તે બધું એટલું બધું સ્પષ્ટતાથી કાણ

હરેક વાચનાર આટલું કરે તો ?

છાત્રાલય માસિકને પોતાના પગ પર નાંચતું થવા માટે થોડા-એક ગ્રાહકો લેખકો છીએ. વાંચનાર પોતે ગ્રાહક ન હોય તો શ. ૧) ભરી ગ્રાહક થાય, અને પોતાના એકાદ મિત્રને પણ બનાવે.

સમજે જેટલું આપણે સમજીએ ? માટે જ છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓનો તેટલો જ ધર્મ પુણીઓ તૈયાર કરવી એ બને છે. દરેક છાત્રાલયમાં પોંજણનું મીઠું આલ્હાદક સંગીત રોજ પ્રભાતે ચાલતું હોયું જ નોંધ્યો. અંદર અંદરના એક સામટા સદાશરથી નાના મોટા તમામ માટે એક મરખી પુણીઓ તૈયાર કરવાનું કામ આખી સંસ્થા સદેશાષથી પાર પાડી શકે. આપણે ત્યાં આપણા રોજના જોરાક પૂરતી પુણીઓ રોજ તૈયાર થતી હોય એ છાત્રાલયનો હવનક્રમ બની ગયો હોવા નોંધ્યો.

રેડિયોઓ અને પોંજણની સ્થાપના છાત્રાલયોમાં થઈ ગઈ એટલે પછી શાળો આનિવાર્ય જ બને છે. આપણે પસંદ કરેલા રૂમાંથી, આપણે બનાવેલી પુણીઓ વડે, આપણા હાથે જ કંતેલા મુતરને ખીજા પાસે વણાવવાને બદલે આપણે પોતે જ વણી લઈએ એ વિચાર કેટલો સુંદર છે ? નાનકડાં ઘરોમાં ભડે એ શક્ય ન હોય પણ અનેક છવોથી ઉગરાઈ જતા એક મોટા કુટુંબ જેવા ગૃહ (છાત્રાલય)માં તો એ શક્ય છે અને ઇંટ છે.

ત્યારે ખાગરનો વિચાર આપણે ત્યાં જેટલો જરૂરી છે અને સ્વાસ્થ્ય ઉપર ટપી : હે નેવી વિચારસરણીથી ભરેલો છે, તેટલો જ અગત્યનો વિચાર આદીના પહેરવેશની સાથે સકળાએલી આ બધી ક્રિયાઓનો છે. દરેક છાત્રાલયમાં આવો ક્રમ દાખલ થઈ ગયો હોય તો એ છાત્રાલય પોતે તો સ્વાધીન બને જ છે-સ્વતંત્ર બને છે.

હરભાઈ.

પરખીડિયા ઉપરનો આપનો ગ્રાહક નંબર નોંધી લેશો ?

‘છાત્રાલય’ દર અ એક માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીયો : પુરદેશના એ શિક્ષિ-ભ. લેખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન, ભા. ભા. ભ.

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ- ‘શ્રીસાસ્ત્રી’ છાપખાનામાં પારી. બી.આ.ભા. જોવાળજીએ છાપ્યું અને ત્રી ઉરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું

૧૯૩૧

અંક ૨-૩ નો

ફેબ્રુઆરી-માર્ચ

:: ત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

અસદ્ વસ્તુઓ જોઈલી ચેપી હોય
છે તેટલી જ સદ્ વસ્તુઓ પણ
ચેપી હોય છે. તકાવત માત્ર
એટલો જ કે અસદ્ વસ્તુઓ આપ-
ણે ચોંટતી આવે જ્યારે સદ્
વસ્તુઓને આપણે ચોંટતા જવું
નેહાય.

આદર્શસેવી વિરુદ્ધ ઢોંગી

માણસ કોઈ પણ પ્રકારનું ચારિત્ર્ય સંપાદન કરવા માટે મથતો હોય છે ત્યારે આસપાસની જનતાના અનેકવિધ આક્ષેપોના પ્રદાર તેને સહન કરવા પડે છે. આવા આક્ષેપોમાં સૌથી પીડા કરે તેવો આક્ષેપ હોય તો તે 'ઢોંગી' નો છે. ચારિત્ર્યના સંપાદન અર્થે જે જે ઉચ્ચ આદર્શો માણસે નક્કી કર્યા હોય તે આદર્શોનો નિર્દેશ વાણી દ્વારા કરાવાઈ જવાય એ સહજ છે. વળી એ આદર્શોને પહોંચી વળવા માટે જે સાધનોના ઉપયોગની આવશ્યકતા રહેલી હોય છે તે સાધનોનો વપરાશ પણ માણસ શરૂ કરે છે. માણસ મનુષ્ય સહજ નિર્જાળતાઓથી ભરેલો તો હોય જ છે. તેથી આદર્શોની સિદ્ધિ માટે વાપરી રહેલાં સાધનોમાં જ્યારે જ્યારે મોજો પડતો દેખાય ત્યારે ત્યારે આસપાસના માણસો તેને 'ઢોંગી' ઉપનામથી નવાળે છે તે આવા માણસોનો દુર્મેશનો અનુભવ હોય છે. માણસ સહેજ પોચો હોય તો તે આવા આક્ષેપોથી ગભરાઈ જાય છે. અને આદર્શો પાછળની મહેનત તે ફાંફાં માત્ર છે તેમ માની તેને છોડી દે છે.

ઉપર જણાવ્યા તેવા માણસોને લોકો 'ઢોંગી' કહે છે તેનું એક ખીલું પણ કારણ હોય છે. સમાજમાં સાચેસાચ એક એવો વર્ગ હયાતી ધરાવે છે કે જે પોતાના કેવળ બાહ્યાચારથી અને તેવા આચારના વાણી દ્વારા નિર્દેશથી પોતાની જાતને આદર્શવાદી ગણાવવાનો શોખી હોય છે. આવા લોકોને આદર્શોનો મોહ નથી હોતો; તેમ જ તેવા આદર્શોની પ્રાપ્તિ અર્થેનાં સાધનોના ઉપયોગની તો ગંધ સરખી પણ નથી હોતી. તેમને તો પોતે અમુક પ્રકારના આદર્શસેવી માણસ ગણાવું હોય છે; અને તે દ્વારા ચારિત્ર્યની શીલતાની મહોરજાપ લેવી હોય છે. આવા લોકો ખરેખર ભયંકર હોય છે. બાહ્યાચારને ટકાવી રાખી, દુનિયાની મહોરજાપ મેળવવા માટે ગમે તેવા કાવતરાં તેઓ રચી શકે છે. આવા માણસો વસતા હોય તેમની વચ્ચે ઉપર કંઠો તેવો કોઈ આદર્શની પાછળ મરી શીટલાં મથનાર માણસ જઈ ચડે એટલે પછી તે માણસના ખરેખર ભોગ મળ્યા સમજવા. પોતે પોતાની આકાંક્ષાથી આત્મદ રીતે ખચી જાય છે, અને પેલા પ્રામાણિક પ્રયત્ન કરનારને 'ઢોંગી' ગણાવી કાઢી શકે છે. આવા વખતે ખરી કસોટી તો મનુષ્યને ઝાળખવાનો દાવો કરનારા કેળવણીકારની હોય છે. ક્યો માણસ આદર્શસેવી છે અને ક્યો માણસ ઢોંગી છે તે શોધી કાઢવા વિના ગમે તેને અન્યાય થઈ જવાનો.

ભય રહે છે. ફળવણીકાર આવેા અન્યાય કરી એસે તો સમાજમાં મોટા અનર્થ પેસી જાય માટે તેણે સાચી વસ્તુ શોધી કાઢવાની ચાવી હાથ કરવી જોઈએ.

આદર્શસેવી માણસ આદર્શોની પ્રાપ્તિ પાછળ મરી પીટવાના પ્રયત્નો કરતો હોય છે, જ્યારે ઢોંગી માણસ પોતાનામાં તે આદર્શો સિદ્ધ થયા છે તેમ સાબીત કરવાના પ્રયત્નો કરતો હોય છે. આદર્શપ્રાપ્તિ માટે મધ્યમશુદ્ધ દેખાય તો માણસ આદર્શસેવી ગણવેા; અને પ્રાપ્તિ માટેની જાહેરાત દેખાય તો ઢોંગી સમજવેા.

હરભાઈ ત્રિવેદી.

પારકી થાપણ

કોમ પણ છાત્રાલયમાં છાત્રો એ છાત્રાલયને સોંપવામાં આવેલી પારકી થાપણ છે. એ વસ્તુ બૂઠી શકતી નથી, ને બૂઠાવીયે ન જોઈએ. પણ પારકી થાપણ શુદ્ધપતિઓને શા માટે સોંપવામાં આવી છે તે પ્રશ્નના ઉકેલમાં જ આકાશ-જમીનનું અંતર પડવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે, અને અંતર પડે છે પણ ખરું.

છાત્રો એ એકની દૃષ્ટિએ વાંગડ છે, જ્યારે ખીમની દૃષ્ટિએ ભવિષ્યમાં જંગતની અંદર ઉચું માથું કરીને ઉભા રહેવાની લાયકાત ફળવતો કુમાર અથવા યુવાન છે. એકની દૃષ્ટિએ છાત્રો એ રખડાઉ છે, જ્યાં ત્યાં ભરાઈ પડે એવા છે, જ્યારે ખીમની દૃષ્ટિએ છાત્ર એ સાહસી છે. છતાં બંને જણની દૃષ્ટિએ છાત્રો એ પારકી થાપણ છે.

એક વાર એક છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ તથા શુદ્ધપતિઓ વગેરે એક પ્રવાસમાં ગયા હતા. પ્રવાસ દરમ્યાન એક ભયંકર બનાવ બન્યો. એક જૂના વખતના કારખાનાના ઉંચા બૂંગળા ઉપર વિદ્યાર્થીઓ ચડવા માંડ્યા. નીચે શુદ્ધપતિ વગેરે મુરખીઓ બેઠા હતા. બૂંગળા ખૂબ ઉંચું હતું. ચડવું એ ચોક્કસ જોખમ હતું. બૂંગળાને ટેકાવી રાખનાર ત્રણ લોદાના તારોનાં મોટાં દોરડાં હતાં. બૂંગળા ઉપર ચડવા માટે એકલી નીસરણી જ સાધન નથી, પણ લોદાના તારો પણ છે; એવું બાન વિદ્યાર્થીઓને થયું એટલે એ દોરડાં ઉપર ચડવાનું કામ શરૂ થઈ ગયું. દોરડું સાવ કોટ ખાઈ ગયું હતું. એક બે જણ ચઢ્યા ત્યાં સુધી તો લોદાનો તાર વજન સહન કરી રહ્યો; ત્રીજો એક ભારે શરીરનો વિદ્યાર્થી ઉપર ચઢ્યો એટલે તે દોરડું મોટા અવાજ સાથે તૂટ્યું, બે જણ નેરથી નીચે પછડાયા, એક જણ બેસાન થઈ ગયો. આ તો

પ્રસક્ત પરિણામ હતું. પણ તે દોરકું તૂટવાને લીધે આખું ભૂંગણું નોરથી ધૂણી ઉઠ્યું, અને ઠેઠ ઉપર ચઢીને ખેડેલા વિદ્યાર્થીઓ ધૂણી ઉઠ્યા. પણ એથીયે વધારે લાયકર ધૂળારી તો નીચે ખેડેલા ગૃહપતિઓને આવી. ભૂંગળા ઉપરથી વિદ્યાર્થી નીચે પડે, એ કલ્પના જ કેટલી કંપાવનારી છે !

આ વખતે એક પ્રશ્ન ઉભો થયો કે વિદ્યાર્થીઓને સાહસમાં કેટલી હદ સુધી જવા દેવા. વિદ્યાર્થીઓ ઉપર યોગીદારની જેમ કામ કરતા ગૃહપતિઓને તો આ સવાલ ઉત્તર થતો જ નથી. તેઓ તો 'પારકી થાપણુ' ને રાતે આઠ વાગ્યા પછી કમ્પાઉન્ડની બહાર જવા દેવામાંય અને પોતાને માટે જવામાંય મહા સાહસ માને છે. પણ હાલ જ્યારે છાત્રાલયમાં, સમાજના બીજાં બધાં અંગોમાં થાય છે તેવા પરિવર્તનનો યુગ ખેડો છે તે વખતે, આ પ્રશ્ન ઘણા ગૃહપતિઓને મૂઝવે એ સ્વાભાવિક છે.

સાહસ એ એક વૃત્તિ છે. તેની મર્યાદા બાંધી જ ન શકાય. એક જણને વહાણ કે સ્ટીમરમાં બેસવા માટે અનેક શુકનો ને બાધા આપડીઓની જરૂર છે; એક ખારવાને મન દરિયો એ જ જમીન છે. બીકણની દૃષ્ટિએ તો જીવવું એ પણ એક જોખમ જ છે, કારણ કે જમીન પર ચાલતાં કે ખાટલામાં સૂતાં સર્પ નહિ કરડે તેની શી ખાત્રી ? ઠેસ વાગીને પડી નહિ જવાય એની શી ખાત્રી ? ખાવામાં ગરોળાનું ઝેર નહિ આવે એની શી ખાત્રી ?

આ સાહસની વૃત્તિ જેટલે અંશે કેળવી શકાય તેટલે અંશે કેળવવી એમાં પુરુષાર્થ છે. જો 'પારકી થાપણુ' ની જ ચિંતામાં તેને સાચવવાનો દાવો રાખનારાઓ ગળી જાય તો તો ભવિષ્યનો સમાજ નિઃસત્ત્વ નીવડશે. અને અત્યારે એવી સ્થિતિ સમાજમાં ધણે અંશે પ્રવર્તે છે. જેને યુવાન ગણવા જોઈએ એવી ઉંમરના માણસોમાં પણ આ સાહસવૃત્તિ ઝોછી છે. યુવાન એટલે તેજ ધોડો; તેના ચેતનથી ચનગનાટ કરતા શરીરને કાણુમાં રાખવા લગામની જરૂર હોય, આણુકની જરૂર તો ખચ્ચર કે ટંકુને હોય. અત્યારે આપણા યુવાનની સ્થિતિ ટંકુ જેવી છે. તેમને આણુકો મારીને સાહસ માટે ઉભા કરવા પડે છે.

વિદ્યાર્થીઓને સાહસમાં પ્રેરવા પહેલાં એક સૂચના જરૂરી છે. વિદ્યાર્થીઓની પહેલાં પોતાની જાતને જોખમમાં નાખવા માટેની પૂરી તૈયારી જોઈએ, તે તૈયારી પરાણે કરવામાં આવી છે. એ લાષ પણ મનમાં ન

જોઈએ. સ્વયંભૂ સાહસવૃત્તિ જ બીજાઓને પ્રેરણા આપી શકે છે. અને આવી રીતે ' પારકી યાપણુ ' ને 'સાહસોમાં નાખવામાં' ધારો કે એકાદ જન ગુમાવી બેસીએ તો ? તો સમાજને શું જવાબ દેવો ? તો સામે જ એક બીજને પ્રશ્ન પૂછી શકાય કે એવીશે ક્ષણે છોકરાઓને રક્ષણ નીચે રાખી મૂકીને ભવિષ્યમાં સમાજ આગળ એક નામદર્ઝ માણસનો વધારો કરશે ત્યારે તમારી પાસે જ ઉંચી કોટિના નાગરિકાની આશા રાખનાર સમાજને શો જવાબ દેશે ? ઇશ્વર ઉપરની અમુક શ્રદ્ધાથી જ મનુષ્ય જીવે છે. જો એ શ્રદ્ધા ન હોત તો દુનિયામાં એક પણ મહાન ગણી શકાય એવું કામ મંદ જ ન શક્ય હોત. અશ્રદ્ધા એ જ નારિકતા છે. પણ આથી ' ઇશ્વરે ધાર્યું' હશે તેમ યશે ' એમ માનીને બેદરકાર રહેનાર શિક્ષક અથવા ગૃહપતિ નાલાયક છે. પોતાને સોંપાએલ ' યાપણુ 'ની પૂરેપૂરી જવાબદારીનું જ્ઞાન અને સાથે સાથે જ તે યાપણુ જેવા છાત્રાને પોતે પૂરેપૂરા સ્વતંત્ર છે એ જાતનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવવું એ જાને વરતુને જે સાથે સાધી શકે તે જ ખરો ' પારકી યાપણુ ' સાચવનાર ગૃહપતિ અથવા તો શિક્ષક છે.

મુળશંકર ભટ્ટ.

એક રેખાચિત્રમાંથી

અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓના સહવાસમાં નિત્ય રહેવાનું હોવાથી અને જુવાન વિદ્યાર્થીઓનો સુક્ષ્મતાથી અભ્યાસ કરવો એ જીવનનો પ્રિય વિષય હોવાથી, નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓનાં રેખાચિત્રો દોરવાનો મને શોખ છે. આ શોખ વિદ્યાર્થી જીવન વટાવીને સંસારચક્રના કોઇ એક આરામાં ગોઠવાઇ જવાનો પ્રયત્ન કરતા મોટી ઉંમરના જૂના વિદ્યાર્થીઓ સુધી પણ ઘણી વખત જાય છે. આવાં રેખાચિત્રો ટેટલીક વખત કોઇ એક પ્રકારને ધ્યાનમાં રાખીને દ્રશ્યનામાંથી ઉપજાવી કાઢે છું, અને કોઇ વખત એક પ્રકારને નજરમાં રાખી તેનું જ કેવળ ચિત્ર દોરું છું.

મારા એક મોટી ઉંમરના જૂના વિદ્યાર્થી છે. મારી સાથે તેઓ વર્ષો સુધી રહ્યા છે. વિદ્યાર્થી જીવનમાં તેમ જ એ સ્થિતિ વટાવી ગયા પછીના જીવનમાં પણ તેમનું એક રેખાચિત્ર દોરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો છે; એ રેખાચિત્ર પૂરું કર્યો પછી મને જણાય છે કે તેમાંનો ટેટલીક ભાગ રેખાચિત્રના પાત્રથી અપરિચિત વાંચનારને પણ ગમે તેવો અને ઉપયોગી છે. મારા એ વિદ્યાર્થી-મિત્ર ઘણો કાળ સુધી છાત્રાલયમાં રહેલા છે, અને તેમના જીવનના

પડતરમાં છાત્રાલયે સારો એવો ફાળો આપેલો છે. આ દૃષ્ટિથી વિચારતાં આ રેખાચિત્રનો ભાગ છાત્રાલયના ગૃહપતિ. ભાઈઓને પણ જરૂર રસિક લાગવાનો છે.

એમના ઉપરોક્ત પ્રકારના સ્વભાવનું સમગ્ર દર્શન કાંઈ એક ઉપમાથી કરાવવું હોય તો તેમને હું કલમી આંખો કહું. કલમી આંખોને બહુ જ, ઓછા વખતમાં ફેરીઓ આવે છે. કલમી આંખોનો ફાલ બહુ જ, સમૃદ્ધ હોય છે, પણ કલમી આંખોની જાત પોતાની નથી હોતી. જે આંખોની ડાળ કાપીને તેનો ઉછેર કરવામાં આવ્યો હોય છે તે આંખોના સારા નરસા તમામ અંશેનો કલમી આંખો વારસદાર બનેલો હોય છે. એકદમ જે વર્ષની આવર-દામાં ઢગલાબંધ ફેરીઓથી લચી પડતા કલમી આંખોને જોઈને મનમાં જે આનંદ થાય તે આનંદ તેમને જોઈને થાય ખરો. પરંતુ કલમી આંખોનાં મૂળ સ્વયંભૂ નથી-ઉંડાં નથી. વનસ્પતિશાસ્ત્રની આ ઉપમાથી બહાર આવીને વિચાર કરીએ તો પારકાની ડાળમાંથી ઉભો થએલો, મીઠા ફળોથી લચી પડતો એમનો સુસમૃદ્ધ આંખો પોતાનાં સ્વતંત્ર મૂળોમાંથી એક સ્વતંત્ર આંખા જેટલાં જ ઉંડાં નાખી શકે તેટલું બળ તેઓ જરૂર બતાવી શકે તેવી આશા રાખવાને સંપૂર્ણ કારણો છે. એક કાળ એવો હતો કે ન્યારે એ પોતે કાંઈ સમૃદ્ધ વૃક્ષની કાપી નાખેલી સમૃદ્ધ શાખા છે તેવું ભાન તેમને નહોતું. આજે એ કાળ પીટી ગયો છે. વનસ્પતિ સૃષ્ટિમાં નથી બનતું તે માનવ સૃષ્ટિમાં શક્ય બને છે. અવિરત ચાત્યાં આવતાં સનાતન સત્યોમાંથી નવાં નવાં મિશ્રણો કરીને જેમ નવાં સત્યો મૂકવાની પ્રેરણા અને શુદ્ધિ મનુષ્યને જન્મથી મળેલ છે તે ન્યાયે પારકાની એક ડાળ બની રહેલા એમને આજે એવી સ્થિતિએ પહોંચેલ કહી શકાય કે ન્યારે એમનો વિકાસ સ્વયંભૂ થયો છે તેવું કાંઈ પણ માણસને દર્શન કરાવી શકે. એમને આ વંસ્તુ પણ સમજવાની જરૂર હતી. જેટલાં પ્રમાણમાં એ વસ્તુને તેઓ સમજ્યા હતા તેટલા પ્રમાણમાં તેમણે પોતાની અંદર રહેલી સ્વયંભૂ શક્તિઓનો જોઈએ તેટલો આદર નહોતો કર્યો. આમ કેમ બનવા પામ્યું હશે, તેનો વિચાર કરવા બેસીએ તો વર્ષો સુધી તેમની સાથે રહેલાઓ માટે આપણને દયા છૂટે છે ! એ ગમે તેમ હો પણ સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિઓનું સિંચન તેમના જીવન ઉપર અત્યંત આવશ્યક હતું. એ બનવા પામ્યું અને તેની સાથે જ તેમનું પરાવલંબન પણ છૂટવા માંડ્યું. એક કાળ એવો હતો કે ન્યારે તેમનાં સ્વતંત્ર સર્જનો માટે પણ તેઓ પોતે પારકાને યશ આપતા!

એવું યશઃકર્મ જોમ સ્વાભાવિક રીતે બને છે તેમ નમ્રતાનું સ્વયંક ન હતું; તેઓ ખરેખર એમ માનતા હતા કે તેઓ જે કંઈ વિચારે છે અથવા વર્તે છે તેની ઉપર બીજાની અખંડ છાયા રહેલી છે. હકીકતને સ્વીકારીને બોલીએ તો એ છાયા હતી ખરી; પરંતુ એ છાયા પાડનારાઓનો બ્રમ અને એમનો પોતાનો વિબ્રમ એ બે વસ્તુને દૂર કરીએ તો એ છાયા નીચે પણ કેટલાંક એવાં સ્વતંત્ર સર્મનો થયા કરતાં કે જેનો યશ તેમના સ્વભાવના મૂળભૂત ધર્મને જ આપવો જોઈએ. તે કાળે તેઓ પોતે સ્વતંત્ર વિચાર આચાર કરવાની ના દેહતા. તેમ કરવાની તેમનામાં તાદાત નથી તેમ નહોતા માનતા, પરંતુ તેમ કરવાની તેમને જરૂર જણાતી નહોતી, આ બાતની નમ્રતા ભરેલી બુદ્ધિ તેમના વિકાસમાં અવરોધ કરી રહી હતી. તેઓ પોતે પાછા નહોતા પડતા, તેમ આગળ પણ નહોતા જતા. આ પરિસ્થિતિ ટાળવા માટે તેમને સ્વતંત્ર પ્રયત્નો કરવાની જરૂર હતી. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે એવાં સ્વતંત્ર પ્રયત્નો પણ તેમણે બુદ્ધિપૂર્વક નહોતા કર્યા..... પોતાનામાં રહેલા મૌલિક સદૃશ પારકાની મહેનતથી ઉછેરાતા હતા એટલે એમનો વિકાસ ધંધામાં જોડાયા ત્યાં સુધી (વિદ્યાર્થી જીવન પૂરું કર્યા બાદ તેઓ શિક્ષકના ધંધામાં જોડાએલા છે.) hot house growth જેવો હતો. લતામંડપની અંદર લાકડાનાં મોટાં મોટાં કૂંડામાં ઉછેરવામાં આવેલાં ફુલ ઝાડ આંખને અત્યંત મનોહર દેખાય છે; ચિત્તને આલ્લાદ આપનારાં હોય છે, પરંતુ એ પારકાના આશ્રયે વિકાસ પામેલાં છે. અક્ષત કુદરતની વચ્ચે સ્વપ્રયત્નો વડે પોતાનો વિકાસ સાધી રહેલા કુદરતના અપ્રતિમ સૌંદર્યવાળાં બાળકો જેવાં એ બાળકો નહિ. મનુષ્યનો વિકાસ hot house growth ના તરવ ઉપર કરવામાં આવે તો બહિર્ દષ્ટિને એ મનોહર દેખાય, પરંતુ તેમનાં મૂળ ઉપરજતાં ને અલ્પજીવી હોય છે. કુદરતમાં સ્વતંત્ર વિકસી રહેલા ફુલ ઝાડને મનુષ્યના સુયોગ્ય રક્ષણ અને સંભાળની જરૂર રહે ખરી, તેમ જ કુદરતના એ ફુલ ઝાડને સમારીને આંખને સુખદ દેખાય તેવા બનાવવાની પણ જરૂર રહે ખરી. પરંતુ એ તો કુદરતના અપ્રતિહત સ્વાતંત્ર્યમાં ઉછેરાયા પછીનું કામ હોવું જોઈએ. એમનાં જીવનમાં એમ ન બન્યું; અને તેથી વિદ્યાર્થી જીવન છોડ્યા પછી તદ્દન સ્વતંત્ર અને બેદરકાર જીવન સાંપડ્યું. ભારથી ઘડીભર તો એવી બહીક લાગવા માંડેલી કે કાં તો આ છોડ હમણાં જ પોતાની કૂંડાની મર્યાદાઓને તોડીને બહાર આવશે, કુદરતમાં expose થશે અને આખરે પોતાનું આયુષ્ય પૂરું કરશે.

તેમનામાં જે જે સારાં તત્ત્વો છે તે બધાં પોતાનાં મૌલિક છે કે બહારથી શેષવામાં આવેલાં છે તેના વિચારો કરવાનો અવકાશ તેમણે સ્વીકારેલા શિક્ષક જીવનમાં આણે ચલાવ્યો. ગમે તે કારણ હો, પરંતુ જે દેખાયું છે અને દેખાવા લાગ્યું છે તે બધાની પાછળ તેઓ પોતે વ્યક્તિ તરીકે રહેલા છે જ તેનું જ્ઞાન ધીમે ધીમે તેમને ચલા માંડ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે તેમને પોતાને અને તેમના વિદ્યાર્થીઓને તેમનામાં રહેલા સંદેશોનાં સુદ્ધો આપવા મળ્યાં. એ સુદ્ધોનાં તેમના પોતાના જીવન ઉપરનું સીધું પરિણામ તે એમનો ખીલતો જતો આત્મવિકાસ.

એમનું શિક્ષક જીવન સહેજ જોઈએ.

જીવનમાં શાંતિને ચાહવી, ધીરજથી કામ કર્યાં જવું અને કર્તવ્યપથે ચાલતાં માનાપમાનને ગણી જવાં, એટલા તેમના સ્વભાવગત સદ્ગુણો ઉપર તેમના શિક્ષક જીવનની શરૂઆત થઈ. આ ગણાવ્યાં તે ગુણો શિક્ષકનામાં હોવાં જોઈએ; અને તેમનામાં એ છે એ તો, એક અકસ્માત મણી, શકાય ! એટલા એક અકસ્માત ઉપર તેમની પાસે શિક્ષક જીવન સ્વીકારાવવું, અને તેમણે તે સ્વીકારવું એ એક જોખમ ગણી શકાય. એમણે શિક્ષક જીવન સ્વીકાર્યું ત્યારે તેમના તે સ્વીકાર પહેલાંના ૨૪ કલાક અંગાઉ પણ પોતાને શિક્ષક જીવન સ્વીકારવું છે અથવા તો શિક્ષક જીવન માટે પોતે લાયક છે તેનો વિચાર પણ નહિ કર્યો હોય. અભ્યાસી જીવન કેટલાંક કારણોને લીધે બંધ કરવું પડેલું પણ અભ્યાસની વૃત્તિ તો અતૃપ્ત રહી જ હતી. આવા સંયોગોમાં એમણે શું કરવું તેના વિચારો તેમની અને તેમના આત્મજનોની સામે ખડા થયા. શાંતિ, ધીરજ અને કર્તવ્યનિષ્ઠા જેવાં તત્ત્વો જે શિક્ષકને માટે અત્યંત આવશ્યક છે તે તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ તેમના જીવનમાં હતું એટલા જ કારણસર શિક્ષક જીવન સ્વીકારવાનો અભિપ્રાય તેમની પાસે રજુ કરવામાં આવ્યો. એમને પોતાને ક્યું જીવન સ્વીકારવું તે સંબંધમાં બહુ વિચાર કરવાની જરૂર નહોતી-વૃત્તિ પણ નહોતી. એમને તો અભ્યાસી જીવનની અપૂર્ણતાઓ ટાળવી હતી. તે અપૂર્ણતાઓ ટાળી સંતોષ મેળવવો હતો અને પોતાની એવી મુશ્કેલી બર લાવવા માટે જે કોઈ ધંધો સુયોગ્ય અવકાશ આપી શકે તે લાવવામાં લાઇ લેવો હતો. તેમણે શિક્ષકને ધંધો વગર આનાકાનીએ સ્વીકાર્યો, તેનું આ કારણ. શિક્ષક બનવાથી તેમને હરખે ન હતો અને શોકે ન હતો. શિક્ષક બનીને પોતે તો પોતાની અભ્યાસી વૃત્તિને સંતોષી રહ્યા હતા. તેઓ વિદ્યાર્થી

માટે વાંચતા હતા તેના કરતાં ઘણું વધારે પોતાના માટે વાંચતા હતા. વિદ્યાર્થીઓને જરૂરી હોય તેવા વિષયો શીખવવાનું માથે લેવાને બદલે પોતાને મનપસંદ વિષયો શીખવવાનું મળી આવે તો તેમને વધારે ગમે.

તેઓ શિક્ષક બન્યા તે બદલે પારકી પ્રેરણાથી બન્યું હોય. પરંતુ આજે તો તે બેદ બ્રૂસાઇ ગયો છે, અને પોતે મૂળ સ્વભાવે જ શિક્ષક હોય તેવી તૈયારી કરી શક્યા છે. આનાં બીજાં કારણો અનેક હશે, પરંતુ પેલા ત્રણ સદ્ગુણો-શાંતિપ્રિયતા, ધૈર્યશીલતા અને કર્તવ્યપરાયણતા-એણે જ એમને આ ધોષામાં ધક્કો માર્યો, વેગ આપ્યો અને રિયર ધર્મા એ વાત નિર્વિવાદ છે.

એ introvert-type છે. માનસશાસ્ત્રમાં અંતર્મુખ સ્વભાવવાળા માણસોનો જે નિર્દેશ છે તે ક્ષેત્રમાં તેમને મુઝી શકાય. પરંતુ introvert type પરિસ્થિતિને પોતાના રંગે રંગી દે તેવી તાકતવાળો હોય છે, જ્યારે તેઓ પરિસ્થિતિથી introversion તરફ વળ્યા છે તેમ કહી શકાય. આપણા અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં જેને આત્મલક્ષી કહીએ તેવા સ્વભાવનાં બીજાં તેઓ જન્મથી જ સાથે લાઇને આવેલા હોય તેમ જણાય છે. આ બીજા તેમના હૃદયમાં અવારનવાર અંકુરિત થયાં હશે. એનું પરિણામ એ આત્મ કે એ અંકુરિત થએલા બીજને લીધે લાગણીઓ મુલાયમ બની; લાગણીઓની મુલાયમતાએ પરિસ્થિતિને પોતાના ઉપર પ્રહાર કરવા દીધા; આવા પ્રહારોને લીધે તેઓ અંતર્મુખ માણસ બની ગયા છે. આની અંતર્મુખતા તેમના વિદ્યાર્થી જીવનમાં પણ જણાતી અને આજે તેમના શિક્ષક જીવન વખતે પણ તે એટલી જ સ્પષ્ટતાથી જોઇ શકાય છે. વધારે સાચી રીતે કહેવા માગીએ તો બહિર્મુખતાના શાંત વિરોધમાં જન્મેલી તેમની અંતર્મુખતા છે એટલે જ એમની અંતર્મુખતા બહિર્મુખતા ઉપર ઝાઝી અસર કરી શકતી નથી. સમાજની બહિર્મુખ વ્યક્તિઓ તેમની અંતર્મુખતા ઉપર અસર કરી શકે છે. તેમનું કુટુંબજીવન તપાસો, તેમનું સાથીજીવન તપાસો, તેમનું શિક્ષકજીવન તપાસો યા તો તેમનું શિષ્યજીવન તપાસો-જ્યાં જાઓ ત્યાં બહિર્મુખતાથી દુઃખી થઇ અંતર્મુખતા તરફ ઢળતા દેખાય છે. આવી અંતર્મુખતાથી પોતાને અનેક લાભો તેઓ કરી શકતા હશે, પરંતુ બહિર્મુખતાના વિરોધમાં જન્મતી અંતર્મુખતા બીજના ઉપર અસર ન કરે-ન કરવા ઇચ્છે તેટલી એ અંતર્મુખતાની લાગણી બલે પવિત્ર હોય પણ સમાજોપયોગી તો નથી જ. કંઈ પણ કામ કરવાનું હોય તેવે વખતે વિચારના.

પ્રદેશને ડોળી નાખીને એ અંધનમાંથી પોતાને ઉપર લઈ જઈ શકે તેવું તરવ શોધી કાઢવાની જે ઉમ્મર વૃત્ત અંતર્મુખ માણસોમાં હોય છે તે એમનામાં નથી દેખાતી. કામથી છૂટા અને જંગમળથી અલિપ્ત તેઓ હમેશાં એક બાળક જેવા વિચારશૂન્ય અને આનંદી દેખાય છે. પરંતુ મુંઝવણમાં નાંખી દે અથવા તો ગોટાળે ચડાવી દે તેવી કોઈ પણ પરિસ્થિતિ ઉભી થતાંની સાથે જ તેમનો અંતર્મુખ સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે. અને બહારની પરિસ્થિતિને છાત્ર મારવાને બદલે અથવા તો તેની તરફ ખેદરસર બનવાને બદલે પોતે ખિન્ન બને છે ને અંતર્મુખ સ્વભાવનો આશરો લઈ તેમાંથી ઉગરી જવાના ઉપાયો શોધે છે. બહિર્મુખતાના વિરોધમાં જન્મતી આ અંતર્મુખતા હોવાથી તેઓ પરિસ્થિતિમાં લગી જઈ શકે છે. He does not create the circumstances but many a times he becomes the creature of circumstances.

તેઓ સંગીતપ્રિય છે. સંગીતની માદક-થોડુંએક ચીતરવું એ પણ એમને ગમે છે. એમને જોળખનારને ઘણી વખત એમ લાગી જાય કે સંગીત અને ચિત્ર જેવી કળાઓને એમના જીવનમાં જે ખૂબ અવકાશ આપવામાં આવ્યો હોય નો આથી તો અનેકગણા તેઓ વિકસી શકે. આમ છતાં આ જીવને વસ્તુઓ તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં તેમના જીવનમાં ઉગવા પામી નથી. આનું ઘણું સમજી કારણ તે સદૃશ પીસવવાની બાળતમાં તેમણે નક્કી કરેલી તેમની સામાજિક વૃત્તિ છે. તેઓ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં સામાજિક માણસ છે. એક જખરજસ્ત વ્યક્તિ બની શકે તેવા એમનો માનસિક બંધાર છે. આમ છતાં એક જખરજસ્ત વ્યક્તિ બનીને એક મહાન સમજિને ધ્રુવમાં વ્યક્તિ તરીકે તેઓ પોતાનો ફાળો આપે એવા તેમના મંતોરથો છે. પ્રખર વ્યક્તિત્વ દાખવીને પોતાની ધૃષ્ટ પ્રમાણેની બળવાન સમજિ ઉભી કરવી ને બીજી બાજુ બળવાન સમજિના એક અંગ તરીકે પોતાનું પ્રખર વ્યક્તિત્વ વિકસાવે જવું એ એક તરફના ધર્મ્યમાં તેઓ પહેલા તરફને હમેશાં જતું કરે છે. તેમના આગળથી સમાજ કોઈ જાડુથી ગુંમ થઈ જાય તો તેઓ જરૂર પોતાની જાતને નિરાધાર કહી લે! આમ છતાં કોઈ પણ પ્રમાણ નેના વ્યક્તિત્વ ઉપર તરાપ મારે તો એ સમાજને તેઓ સહન ન કરી શકે. ખરો માર્ગ પોતાના વ્યક્તિત્વના બજે રચાંતી સમાજને વધારે બળવાન બનાવવી એ છે. આ સવ્ય તેઓ જાણે પણ છે અને છતાં સમાજ પ્રાપ્ત પોતાના વ્યક્તિત્વને હમેશાં ઊંચું બનાવી નાખવાની સુધીક્ષતા

દાખવવામાં તેઓ ગૌરવ સમજે છે. નેમના જીવનમાં સગીન, ચિત્ર વા કાંઈ પણ કલા સમર્થ રીતે નથી ખીલી શકી નેનું આ કારણ છે. માણસમાં વ્યક્તિગત ધૂનપ્રિયતા ન હોય તો આવાં ઉત્તમ કલાનાં અંગો સંપૂર્ણ રીતે જીવનમાં ઉતારી શકાતાં નથી. તેમની કલાપ્રિયતા, એ હમેશાં સમાજને ઉપકારક રહે તે સ્થિતિમાં અને તેટલા પૂની વિકસવાની છે. ને પોતાનો વ્યક્તિગત શોખ સમાજને સહેજ પણ એવા ઉપયોગી જણાય તો એ શોખની ધૂનને જતી કરવી તેમાં જ હમેશાં જીવનનું માફક વેળો માગે છે. એમને આજે રાજકારણ કે એવા જ કાંઈ જીવન વિષય તરફ વધારે પડતા ઢળી જતા દેખીએ તો તેના મૂળમાં પણ આ જ કારણ છે. નેમના સ્વભાવમાં રહેલી સમાજને ઉપકારી બનવાની તત્પરતા તેમને હમેશાં મામાજક વિષયો તરફ ઢસડી જાય છે. વ્યક્તિની પ્રખરતા આકર્ષવાને બદલે વ્યક્તિની સમાજપ્રિયતા અને સમાજ ઉપયોગિતા તેમને વધારે આકર્ષે છે. પયગમ્બરો તેમને પ્રિય ન પણ હોય જ્યારે ક્રાંતિકારો તેમના જીવનનું ખ્યેય પણ બની જાય. તેઓ ને સહેજ વધારે દૃઢપનાપ્રધાન હોત અને ઉદામ વૃત્તિના હોત તો દુનિયાના કાંઈ પણ એક અંગના તેઓ બંડખોર બની ગયા હોત. બંડખોરપ્રિયતા, એ એમનો સ્વભાવ બન્યો છે, પણ બંડખોર વૃત્તિને તેમણે જમાવી નથી.

હરભાઈ :

એક અનુભવ

“ શ્રી.....

મારો લેખ લખવાનો ધ્યેય નથી. મને લેખ લખતાં આવડતાં પણ નથી. છતાં આપનું ‘ જાતીય પ્રશ્ન ’ ઉપરનું વ્યાખ્યાન વાંચીને હું આપને આ પત્ર લખવા પ્રેરાયો છું. કારણ કે મને એમ થાય છે કે મારે મારા ભાઈઓને થોડીક નહિ જેવી સૂચના જે મારા આ કાર્ગળમાંથી અને વળી મારા પોતાના અનુભવથી થાય તે કરવી કે જેથી ભવિષ્યમાં હાનિકારક પરિણામોને પાક ન નીપજે. ને આપને યોગ્ય લાગે તો આપને પ્રગટ કરશો.

“ જાતીય પ્રશ્ન ” જેના ઉપર આપે વ્યાખ્યાન કર્યું છે (અને જે નવેમ્બરના ‘ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ’ ત્રૈમાસિકના અંકમાં પ્રગટ થયું છે.) તે પ્રશ્ન આજકાલ આપણા દેશમાં આપના કહેવા પ્રમાણે ચર્ચાવા જ નોંધાયે અને જેમ વધારે ચર્ચાય તેમ વધારે સારું. આ પ્રશ્નને તો આપણા દેશમાં એક હેડમાસ્તરની માફક લાંબી રજા ઉપર મોટલ્યો છે. આજે હું એક કાલેજમાં,

એક સંસ્થામાં નહીં અબ્યાસ કરે છું. નહિ ચર્ચાએલા પ્રશ્નો વિષે મારું કેટલું અધ્યાન હતું તે નીચેના એક દાખલા ઉપરથી સારી રીતે સમજાશે. હું મુંબઈની સંસ્થામાં દાખલ થયો તે પહેલાં હાઈસ્કૂલમાં અબ્યાસ કરતો હતો. ત્યારથી મારે મન એવો સવાલ થતો હતો કે હું ટસરત કરું છું છતાં મારું શરીર સારું કેમ થતું નથી? જ્યારે ખીજા મારી સાથે ટસરત કરતા હતા તે મારા કરતાં તેમના શરીરનો ખાંધો વધારે મજબૂત અને સારો દરી શક્તા હતા. આતું કારણ મેં એક બાઇને પૂછ્યું, જેમનો ધંધો વૈદ્યનો હતો. તેમણે તો મને એક પડીછી આપી અને તે દરરોજ જમ્યા પછી ઘી તથા સાકર સાથે બેળવીને લેવાની હતી. તે પ્રમાણે મેં તે દવા ખાધી છતાં મને કાયદો નહિ લાગવાથી મેં તે છોડી દીધી. ત્યાર પછી મારી મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી એટલે હું તેની દરકાર કરું જ ચાલો ?

“ ખરી વાત તો એ હતી કે મને ખબર જ ન હતી કે વીર્યપાત એટલે શું ? અથવા તો વીર્ય એટલે શું ? આથી ખોટી રીતે ખોટો ખ્યાલ મારા મગજમાં સમજી કરતો હતો. મેટ્રિક પાસ થયો અને મારું ગામ છોડ્યું ત્યાર પછી હું મુંબઈમાં આવ્યો. ત્યાં કોલેજમાં દાખલ થયો પરંતુ મને પેલી બાબતનું ખ્યાન રહેતાં ટસરત ઉપરથી મારી પ્રીતિ ઓછી થઈ. છતાં મારા મનથી મને એમ થયું કે ધણાનાં શરીર સારાં થાય અને મારું ન થાય તો તે મારા શરીરના કોઈ પણ ભાગનો વાંક હોવો જોઈએ. તે માટે ડોક્ટરની પાસે મારા એક મિત્રની ઓળખાણથી જવાનો વિચાર કર્યો.

“હું મારે ગામ હતો ત્યારે મારા એક મિત્રને મેં પૂછ્યું કે જનનેન્ડ્રિયની ચામડી નીચે લાલ ભાગ ઉપર જે ઘોળો પદાર્થ રહે છે તે શું દરો ? મને જવાબ મળ્યો કે એ ઘટ્ટ વીર્ય ! ન્દાતી વખતે તે ભાગને સાફ નહિ કરવાની પણ સૂચના આપી ! મેં તેમનું કહ્યું માનેલું. પછી હું મુંબઈમાં ડોક્ટર પાસે ગયો ત્યારે મેં તેમને વાત કરી કે મારું માથું આખો દિવસ દુખ્યા જ કરે છે, અને મારું મગજ કામ કરતું નથી. ત્યારે તેઓએ મને ખારીકાઈથી તપાસ્યો; અને મારા રોગનું કારણ પેલો ક્યરો જ હતો તેમ કહ્યું. પછી તો મારે કેટલી અને કેવી સંભાળ રાખવી તે મને તેમણે સમજાવ્યું. ત્યારથી એ બધા ડોક્ટરની સલાહનો હું અમલ કરવા લાગ્યો છું, ત્યારથી મને ખીલકૂલ ખેસી રહેલું ગમતું જ નથી. આવું ચાન તો નાના બાળકોની માતાઓ બાળકોને નવરાવતી વખતે પેરાલ રીતે પણ આપી શકે તેવું છે.”

“ ડૉક્ટર સાહેબે મને ટેટલીક ચોપડીઓ વાંચવાની બલામણુ કરેલી છે. પણ તે બધી હું હજી મેળવી શક્યોં નથી. આ સાથે મારા મિત્રોને મારી સલાહ છે કે જેમ ખીજ વિષયોનું જ્ઞાન મેળવીએ છીએ તેમ આનું પણ ચોકડું જ્ઞાન તો મેળવવું જ જોઈએ. વધારેમાં મને ડૉક્ટરે કહેલાં વીર્ય-પાતનાં કારણો, જેમાંના મને યાદ છે તે આ નીચે આપું છું:—

- ૧ આજીઆજીની સોખત અથવા તો વાતાવરણ સારું ન હોવું.
- ૨ જે મિત્રો વેશ્યાના હિંબર હિપર પગ મૂકતા હોય તેવાની સાથે સોખત.
- ૩ તેને લગતી વધારે વાતો સાંભળવી.
- ૪ મનની નિર્જાળતા.
- ૫ રાતના હદ હિપરાંત ઊંઘ.
- ૬ ઊંઘ ન આવતી હોય છતાં પથારીમાં પડી રહેવાથી—પથારીની ગરમીથી.
- ૭ બહુ તીખા તથા સ્વાદિષ્ટ ખોરાક ખાવાથી.
- ૮ બખ્તરની સહેલ ચીન્ને ખાવાથી.
- ૯ એકાંતમાં નવરા ખેસી રહેવાથી.
- ૧૦ છોકરી કે સ્ત્રીની પાછળ ભ્રમણા કરવાથી.

“ આપણામાં એક ખામી છે કે છોકરા તથા છોકરીઓ છૂટથી વાત ન કરી શકે, સાથે કરી ન શકે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે છોકરાના મનમાં છોકરીની ભ્રમણા રહ્યા કરે છે, અને છોકરીના મનમાં છોકરાની ભ્રમણા રહ્યા કરે છે. જો છોકરા અને છોકરીઓને ખીજ દેશાની માફક છૂટથી ફરવા દેવામાં આવે તો આવાં પરિણામો નહિ જ આવે. આ અલગ રાખેલી વાતોનાં પરિણામો છે.”

સિ. “વિદ્યાર્થી.”

બાપ ‘વિદ્યાર્થી’ નો આ પત્ર સકારણુ ઇષ્ટો છે. આખા પત્રમાંથી એક જીવાનનો જે અનુભવ નીતરી આવે છે તેને યાદ કરીએ તો મહત્વના એવાં બે મુદ્દાઓ આપણને જાણવા મળે છે. જીજ્ઞાસુ, જીવાનના હિંબરામાં પગ મૂકે છે ત્યારે તેને ‘જાતીય પ્રશ્ન’ ખૂબ મૂંઝવતો હોય છે એ વાત સો ટકા સાચી છે. તેને ટેટલુએ જાણવાની જીજ્ઞાસા અને જરૂર હોય છે તેને તેવું સાચું જ્ઞાન ન મળતાં તે જોડે રસ્તે ચડી જઈ નુકશાન ભોગવી રહ્યો છે એ પણ દુઃખદ સત્ય છે. ‘વિદ્યાર્થી’ બાપ પોતે જ પોતાનો અનુભવ ટાંકીને આપણને જણાવે છે કે તેની મૂંઝવણોના હિંબર માટે તેને ગમે.

તેની પાસે જવાની જરૂર પડે છે, અને પછી આંધળો આંધળાને દોરે એ ન્યાયે જુવાન ગમે ત્યાં ભટક્યા કરે છે. જુવાન આમ ભટકતાં ભટકતાં થાકી જઈ વૈદ્ય ડૉક્ટરનું શરણ લે છે. આવે વખતે કાંઈ સાચો અને સાચક વૈદ્ય ડૉક્ટર મળી જાય તો તો ડીક, નહિતર વૈદ્ય ડૉક્ટરો પાસેથી પણ તેને નુકસાનકારક માર્ગ જ સાંપડે છે. આપણા જુવાન 'વિદ્યાર્થી' ને તેવા સાચક ડૉક્ટર સાંપડ્યા એ તો તેનાં ધન્યભાગ્ય સમજવાં. આપણે ત્યાં આવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તે વખતે હરેક જુવાનને પોતાની મૂંઝવણનો યોગ્ય ઉકેલ મળે તેવો પ્રયત્ન થવો જ જોઈએ, નહિતર તો જુવાનોની જુવાની વેડાઈ જવાની છે. આવો યોગ્ય ઉપાય તે જુવાનનો વડીલો સાથેનો આવી, ખાતરમાં રહેલો જોઈતો ઉધાડો, નિર્ભય અને હાર્દિક સંબંધ.

જુવાનના મૂંઝવણના કાળે તેને યોગ્ય માર્ગનું દર્શન વડીલોએ જ કરાવવું જોઈએ. આજ દિન સુધી આ વિષય પરત્વે વડીલો અને બાળકો વચ્ચે ખોટી સરમનો જે પડેલો પડેલો છે તે હવે વહેલી તકે તૂટી જવો જોઈએ. જે આમ નહિ થાય તો અનેક જુવાનોનાં જીવન નીચોવાઈ જશે, અને બાકી પેઢી નિર્માલ્ય અને નિર્જન થશે તેમાં શંકા નથી. આ સાથે ખીન્ને એક મહત્ત્વનો વિચાર એ પણ કરવાનો રહે છે કે જુદી જુદી વયના જુવાનોને અનુકૂળ પડે અને માર્ગદર્શક થાય તેવી નાની નાની પુસ્તિકાઓ પણ પ્રગટ કરવાની અત્યંત જરૂર રહે છે. જુવાન જ્યારે મૂંઝાય છે અને કંઈ માર્ગ દેખતો નથી ત્યારે તે ગમે તેવા સાહિત્ય તરફ વળે છે; તેને આશા હોય છે કે તેવા સાહિત્યમાંથી તેને કંઈક માર્ગ અવસ્ય મળી રહેશે. પરંતુ તેવું નિરોગી સાહિત્ય જાડુ જ ઝોણું હોય છે એટલે ખાસ કરીને આપણી ભાષાની આ ખોટા વહેલી તકે ટળવી જોઈએ.

ભાઈ 'વિદ્યાર્થી' ખીન્ને મુશ્કે રજુ કરે છે તે છોડરા છોકરીઓના નિખાલસ અને શુદ્ધ સહવાસનો. તેમની ફરિયાદ સાચી જ છે કે આજે તો સમાજ જુવાન છોડરા છોકરીઓને પ્રયત્નપૂર્વક નોખાં રાખ્યા કરે છે. બદાર જ આવું અને છે તેમ નથી. ખુદ કુટુંબોમાં અને ઘરોમાં પણ આવી જ સ્થિતિ પ્રવર્તે છે. આમ પ્રયત્નપૂર્વક છોડરા છોકરીઓને જુદાં રાખવાથી તેમના મનનું આકર્ષણ વધતું જ રહે છે; અને મન ઉપરના ખોટા દબાવના કારણે એ આકર્ષણ અશુદ્ધ સ્વરૂપ પડ્યા કરે છે. આવી અશુદ્ધ વિનિર્મિતિમાં પરિણમે તેમાં નવાઈ શી ? આ વસ્તુસ્થિતિ જાણે

સમાજને બને ન દેખાતી હોય અથવા તો ન ખૂંચતી હોય, પરંતુ જીવાને તે રોજ જોવા કરે છે, મનથી મૂંઝાયા કરે છે. તે સ્થિતિ જીવાને એટલી બધી તો ખંચે છે કે ઘણી વખત તેનાથી તે સદન પણ નથી ચતું. જીવાને આ ટાળવા મધ્યે છે અને સમાજ તેની આડો ઉભો છે. આનો એક સચોટ ઉપાય છે અને તે સદશિક્ષણનો પ્રયોગ. સ્ત્રી અને પુરુષ એવા જાતિના નકામા અને વધારે પડતા બેદોને વચ્ચે આપ્યા સિવાય બાકીનાથી જ છેડરા છોકરી-જોને એક જ શાળામાં કે પવિત્ર અને ઉંચા વાતાવરણમાં એકી સાથે જે અભ્યાસ કરવા દેવાની તક મળતી જોઈએ આવા સહવાસથી એક ખીન એક ખીનને વધારે સારી રીતે જોળખી શકશે, અને વધારે જીવનશુદ્ધિ સાધી શકશે.

હરબાઈ.

ગૃહમાં સ્વચ્છતા દિન

ગઈ કાલે ગૃહમાં સ્વચ્છતા દિન ઉજવાયો. 'ઉજવાયો' ક્રિયાપદ વાંચીને કોઈ એવી બ્રમણમાં ન પડે કે તે દિવસે વિદ્યાર્થીઓએ મીઠાં મીઠાં બોજીન લીધાં-હશે કે રમતગમત કે સંગીતના જલસા કર્યા હશે. સ્વચ્છતા દિનને દિવસે અવશ્ય વિદ્યાર્થીઓને થોડું ઘણું મિષ્ટાન્ન મળ્યું હશે, પણ સાથેસાથ તે દહાડે વિદ્યાર્થીઓએ જે પરસેવો ઉતાર્યો છે તે ખરેખર વખાણવા યોગ્ય જ છે. સાંભળ્યું છે કે આ સ્વચ્છતા દિનનો પ્રથમ વિચાર વિદ્યાર્થીમંડળ પોતાની જ પ્રેરણાથી કરેલો, અને જો વિચાર જે રીતે કાર્યમાં મૂકાયો છે તે જોઈને અમને અતિ હર્ષ થાય છે. સોમવારની વહેલી સવારથી તે સોજ સુધી, રસોડાથી માંડીને પાંચખાનાની સ્વચ્છતા પાછળ નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ જે હોંશ અને ખંતથી મંજા દતા તેનું દરેક ખરેખર આસ્વાદક હતું. અને એક જીવતાં છાત્રાલયનો ખ્યાલ આપતું હતું. સામાન્ય રીતે એવું જોવામાં આવે છે કે આપણે સ્વચ્છતા તરફ આપણે ઘેર પણ કંઈ જાલુ લક્ષ્યાગાર દોતા નથી. અને અહીં છાત્રાલય જેવાં સ્થળોને તે વિદ્યાર્થીઓ ધમશાળા કે પારકું સ્થાન માનીને તેની સ્વચ્છતા ને સુધડતા તરફ જાલુ બેદરકાર રહે છે. પણ આ પ્રસંગે આપણે જોયું કે વિદ્યાર્થીઓએ એ સામાન્ય માન્યતાને ખોટી પાડી છે, અને ખતાવી આપ્યું છે કે અમે જે સ્થાનમાં નહીં છીએ તેને અમારું પોતાનું જ ગણીએ છીએ અને તેની સ્વચ્છતા માટે અમે હરકમ જામત છીએ ને રહેવાના.

સ્વચ્છતા દિન નો વિચાર નો કે આપણે છાત્રાલયવાળાઓએ

હમણાં નવો ઉભો કર્યો હશે, પણ ખરી રીતે આ વિચાર નવો નહિ પણ ખૂબ જૂનો છે. આપણા લોકોમાંથી સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ ઓછી થઈ અને પછી વિચારપૂર્વક યોગ્યતાનાં લોકપર્યો કે દિવસો 'સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા' એવા બની ગયા. આપણાં 'ગ્રહણ' એ આપણા આવા સ્વચ્છતા દિન હતા; આપણાં 'સતક્રો' એ પણ આવા સ્વચ્છતાના જ પ્રસંગો ગણાય. પણ આપણે એ બધા દિવસો અને પ્રસંગોને ધાર્મિકતા અને વહેમનાં જાળાં ચડાવીને વિકૃત કરી દીધા અને એ પ્રાણ વગરનાં પૂતળાંને હજી પણ પૂજી રહ્યા છીએ. જાત્રાલયો એ દેશના નવા ધડતરમાં જખરો ફાળો આપનારાં સ્થાન હોઈને એ સ્થળેથી જ આવા જૂના પણ મૃતપ્રાય થએલા વિચારોને પુનર્જીવન મળે છે એ ખરેખર ખુશી થવા જેવું છે.

વળી આવા સ્વચ્છતા દિનમાં અમે ગૃહ સાથેની વિદ્યાર્થીઓની એકાત્મ લાવનાની પણ ઝાંખી કરીએ છીએ. પોતાને ઘેર એક સળી પણ ન હસાવનારા વિદ્યાર્થીઓને સાવરણી લઈને ગૃહનાં ફળિયાં સાફ કરતા કે પાવખાનાની દુર્ગંધમાં ફિનાઇલ છાંટતા કે કીટાના મોટા ગંજને ઉચલાવતા કે રસોડાની મેશમાં ટામ કરતા જોઈએ ત્યારે આપણને ખરેખર જૂના ઋષિ-કાળના વિદ્યાર્થીજીવનની યાદ આવે છે.

વળી જાત્રાલયમાં યોગ્યતા આવા પ્રસંગો ગૃહપતિ અને જાત્રાને વધુ ને વધુ નજીક લાવનારા પ્રસંગો પણ છે. દરરોજ ઉંચા આસન પર બેસી પ્રવચનો કરનાર ને ગંભીરપણે વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ફરનારો ગૃહપતિ પણ ધૂળ માટીનાં તગારાં વિદ્યાર્થીઓની જ સાથે ફેરવતો હોય છે, એ ક્રિયા જો કે મૂંઝી છે જતાં વિદ્યાર્થીઓના દિલમાં ઉઠી અસર કરનારી છે.

એકંદરે આ પ્રસંગ યોગ્યતા માટે અમે ગૃહના નાના મોટા સૌ વિદ્યાર્થીઓનું તેમ જ ગૃહપતિ લાઇઓનું અભિનંદન કરીએ છીએ. અને હૃદયથી એ છીએ કે આવા જ ખીમ પ્રસંગો યોગ્ય વિદ્યાર્થીજીવનને વધુ ઉજળું બનાવવાનો દહાવો સૌ લે.

ગિરીશ.

તાલીમ

માણસને પોતાના જીવનમાં અનેક પ્રકારની તાલીમની જરૂર રહે છે. ખાવાની તાલીમ, ખેતવાની તાલીમ, હાલવા આલવાની તાલીમ, બોલવાની તાલીમ, ઉભા રહેવાની તાલીમ, ટામ કરવાની તાલીમ, આમ અનેક પ્રકારની

તાલીમ માણસના જીવનમાં ન હોય તો તેનામાં ગમે, તેટલી શક્તિ હોય તો પશુ તે નક્કી થાય છે અને પરિણામ લાવી શકતી નથી. આવી તાલીમ ખરી રીતે માણસના જીવનમાં ઉગી જતી જોઈએ અને નસેનસમાં દૃઢ થઈ જતી જોઈએ. આવી તાલીમવાળો માણસ દંષ્ટ પ્રકારનું જીવન સહેતુક જીવતો જણાય છે; બાકીનું જીવન જાણે કે ગમે તેમ ધસડાતું હોય તેવી પ્રતીતિ થયા કરે છે.

આવી તાલીમ ઉપદેશથી નથી આવતી. આવી તાલીમ તેના પાઠો પદાવવાથી નથી આવતી. આવી તાલીમ જોડુકમીથી પરાણે નથી લાવી શકાતી. આવી તાલીમ સત્તાના જોરે પણ નથી આવી શકતી. આવી તાલીમ માટે તો પ્રેમાળ અને વિવેકબર્યા વાતાવરણની જરૂર રહે છે. દરેક સંસ્થામાં એક એવા પ્રકારનું વાતાવરણ જ પેદા કરી દેવું જોઈએ કે એ વાતાવરણથી બહાર જવાનું કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને મન જ થાય નહિ. સંસ્થામાં વાતચીત કરવાની એક ઢાળ જ એવી પડી ગઈ હોય કે દરેકને તે ઢાળે જ વાત કરવામાં આનંદ આવે. સંસ્થામાં એવી શાંતિથી જ જમવાની કે હરવા ફરવાની પ્રજ્ઞાવિકા પડી ગઈ હોય કે એ પ્રજ્ઞાવિકામાંથી બહાર જનાર વિદ્યાર્થી પોતાને એ ન રુચે. ટૂંકમાં સમગ્ર સંસ્થાનું વાતાવરણ એવી તો રીતે રચાઈને તૈયાર થઈ ગયું હોય કે તેમાં સપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય હોય છતાં વ્યવસ્થાની, શાંતિની કે એવી જીવનની બેમૂઝ આબતોની તાલીમ મળ્યા જ કરે.

કોઈ પણ સંસ્થાના જીવનમાં આવી તાલીમ ઓતપ્રોત કરી દેવા માટે સંસ્થાના જીવનથી તે અંત સુધી તે ટકી રહે તેવા પ્રયત્નો જારી રાખવાને ગૃહપતિ તેમ જ સંસ્થાના સંચાલકો ધાર્મિક બંધનથી બંધાએલા છે. જીવનની આવી તાલીમ વિના કોઈ પણ પ્રકારની કેળવણી ઉગી શકતી નથી. માટે કેળવણીના પ્રથમ અને મહત્વના પગથિયા તરીકે છાત્રાલયમાં આવી તાલીમ માટેનું સુયોગ્ય વાતાવરણ ઉભું કરીએ તો જ કેળવણીનો રાજ્ય માર્ગ સુક્ષ્મ અને સફળ થઈ શકે.

હરબાઈ.

“ અમારું છાત્રાલય ”

શ્રીયુત તંત્રી સાહેબ,

આપના ‘ છાત્રાલય ’ના દેટલાક અંકો વાંચ્યા પછી મને “ અમારા છાત્રાલય ” વિષે આપને થોડીએક માહિતિ આપવાની પ્રેરણા થઈ છે.

મેં કેટલાંએક છાત્રાલયો જોયાં છે. પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે એ બધા છાત્રાલયો અમારા છાત્રાલયના પ્રમાણમાં ઘણાં જ સંકુચિત ગણાય. કોઈ છાત્રાલયમાં અમુક જ કોમના વિદ્યાર્થીઓ જ આવી શકે તો કોઈકમ અમુક ઉંમરના અને અપરિણીત વિદ્યાર્થીઓ જ આવી શકે; વળી કોઈકમ તો અમુક અભ્યાસ કર્યો હોય તે જ વિદ્યાર્થી આવી શકે. આવી અને જાતની સંકુચિતતા આજનાં છાત્રાલયોમાં દેખાય છે. આપ જાણીને ખુશ થશો કે અમારા છાત્રાલયમાં કોઈ પણ જાતની સંકુચિતતા નથી. બહુલ હોય કે અલગ, પરિણીત હોય કે અપરિણીત, બાળક હોય કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી હોય કે પુરુષ, અને ગમે તે જાતનો હોય એ બધાને અમારા છાત્રાલયમાં સ્થાન છે.

આપના છાત્રાલયોના અંદામાં મેં અનેક જગ્યાએ તાલીમ સંબંધિ અને ખોરાક સંબંધિ વાંચેલું છે. મને લાગે છે કે આજે અનેક છાત્રાલયો એ વસ્તુ સંબંધિ વિચાર કરી રહ્યાં હશે, જ્યારે અમારા છાત્રાલયે આજે એ વસ્તુમાં સંપૂર્ણ સફળતા ને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે.

અમારે ત્યાં પ્રભાતનું પ્રથમ કિરણ ફૂટતાં જ દરેકને જાગૃત કરવામાં આવે છે, તથા દરેકને પોતપોતાનાં બિજાનાં લઘુ નિવાસગૃહમાં (Barrack) બંબેની જોડીમાં બેસાડી દેવામાં આવે છે. અમારો નિત્યક્રમ પણ તાલીમ-બદ્ધ ચાલે છે. દિશાએ જવાથી માંડીને બોજન સુધીનું બધું જ કામકાજ તાલીમબદ્ધ અને બંબેની જોડીમાં જ કરાવવામાં આવે છે. આ બધું તાલીમ-બદ્ધ ચાલે માટે અમારા ગૃહપતિ (warden) સાહેબ અમને જે હુકમો આપે છે તેમાંના ચોડાએક આપને લખી જણાવું જોઈ આપને ત્યાં તેનો અમલ કરવો હોય તો તે વસ્તુ સરસ થાય. “ઉપાડ બિત્તા થાળીપાટ.” આ હુકમ સાથે જ અમે છાત્રાલય તરફથી મળતાં બિજાનાં અને થાળી વાટકો લઈ ઉભા થઈ બહાર જઈએ છીએ. “વાંક નીચે” એ હુકમ સાંભળતાં જ અમે વાંકા વળીએ છીએ. “રાખ બિત્તા” ના હુકમ સાથે જ જમીન ઉપર બિત્તા મૂકી દઈએ છીએ. પછી અમને થાળીવાટકો જોને થાળીપાટ કહે છે, એ લઈને હોજ પાસે લઈ જવામાં આવે છે. અતે ત્યાં જાનરવાળાને બંબેની જોડીમાં, હારમાંથી લુદા થવાનો હુકમ થાય છે.

છાત્રાલયોમાં ઘણા મુખ્ય પ્રશ્નોમાંના ખોરાક એ એક પ્રશ્ન છે. અને છાત્રાલયોમાં આરોગ્યની દૃષ્ટિએ અને પૌષ્ટિકતાની દૃષ્ટિએ ખોરાકમાં ઘણી વાર ફેરફાર કરવામાં આવે છે. આપને જાણીને આનંદ થશે કે અમારે ત્યાં ઘણા

જૂના કાળથી જે ખોરાક આપવામાં આવે છે એ ખોરાકમાં અત્યાર સુધી ફેરફાર નથી કરવો પડ્યો, અને કરવો ઘટે તેવો ખીલકુલ સંભવ નથી. અમારે ત્યાં ઘી, દૂધ જેવા શરીરને આળસુ બનાવી દેનારા ખોરાક ખીલકુલ આપવામાં નથી આવતા. અમારે ત્યાંના મુખ્ય ખોરાકમાં જર તથા અનેક જાતના ખડતું તથા પાંદડાંનું પૌષ્ટિક સત્ત્વ વિદ્યાર્થીઓને મળે એ હેતુથી ખડપાંદડાંની ભાજી આપવામાં આવે છે. આ અમારો મુખ્ય ખોરાક.

સ્વાશ્રયના અમે દિમાયતી હોવાથી તથા સ્વાશ્રયનો પરમાનંદ વિદ્યાર્થીઓને પણ મળે એવી દૃષ્ટિથી અમારે ત્યાં દરેક વિદ્યાર્થીને જે ભોટના રોટલા એ ખાંધે છે, એ અનાજ તેની પાસે જ દળાવવામાં આવે છે; જે રસ્તા ઉપર તે આવે છે ત્યાં કાંકરી પાથરવા પત્થર ફેડાવવામાં આવે છે. આપણી કહેવત પ્રમાણે “ પાકેલ ધડે કાંઠા ન ચડે ” તેમ મોટાઓ તરફ આ બાજનામાં આપણે ખ્યાન આપવામાં આવે છે, પરંતુ છોકરાઓ તરફ અમારે ત્યાં ખાસ ખ્યાન આપવામાં આવે છે. તેમને ગમે તેટલી શારીરિક શિક્ષા કરીને પણ આત્માને ઉત્તત બનાવનાર સ્વાશ્રય શીખવવામાં આવે છે. આ જ પદ્ધતિનો પ્રયોગ મોટાઓ સાથે પણ કોઈક કોઈક વાર કરવામાં આવે છે, કારણ કે અમારે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓના શરીરને ભોગે પણ સ્વાશ્રય જેવા સુંદર ગુણ તેનામાં રેડવામાં આવે છે. અક્ષત ખોરાક સંબંધે ને આ જાતના સ્વાશ્રય સંબંધે ફરિયાદો ઘણી આવે છે, પરંતુ વિદ્યાર્થીજીવનને અતિ ઉપયોગી એવી આ બાજનો વિષે અમે તેમની ફરિયાદો તરફ ખીલકુલ ખ્યાન આપતા નથી.

હેલ્થે થોડીએક વાતો આપને ટૂંકમાં જણાવી દઉં કે અમારે ત્યાં જીવણીની હેલ્થી શોધ પ્રમાણે ઉદ્યોગને પ્રધાન સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ઉદ્યોગમાં મંદી, પત્થર ફેડવાનું, કાથી વણવાનું વગેરે કામો આપવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ જીવનમાં એ વસ્તુ સાધ્ય કરે માટે સવારમાં વખતના ખાવા માટે દાતણ, રનાન જેવી નાની વસ્તુ તરફ ખીલકુલ ખ્યાન નથી આપતા.

એક વાતનો દરેક જાનાસય પ્રયત્ન કરે છે કે વિદ્યાર્થી પ્રામાણિક થાય. મારે કહેવું જોઈએ કે વિદ્યાર્થીમાં પ્રામાણિકતા આવે તેને માટે અમારે ત્યાં જેટલો સુંદર ઉપાય છે તેટલો સુંદર ઉપાય ખીલ કોઈ જાનાસયમાં નથી જ. અમારા જાનાસયને જે ઉપાય જણો છે એ જો અમે ખીલતે ન બતાવીએ તો અમારું જાનાસય સ્વાર્થી. ગણાય, માટે અમે એ ઉપાય બતાવીએ છીએ. અમારે ત્યાં ન્યારે દરેક વિદ્યાર્થીને પાછા નિવાસગૃહમાં-

જવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે. ત્યારે દરેકની જડતી લેવામાં આવે છે, એ રીતે વિદ્યાર્થીઓને પ્રામાણિકતાના પાઠ બાજુવવામાં આવે છે.

હું આશા રાખું છું કે મારા આટલા સખાણુથી અનેક છાત્રાલયે આલોકને ગૂંચવતા સવાલોના નિવેશ આવી જશે. અને અમારા છાત્રાલય સ્વામ્ય, તાલીમ, પ્રામાણિકતા માટે ફેટલા સુંદર ઉપાયો યોજવામાં આં છે એ ઉપર વિચાર કરશે.

છેલ્લે અમારા છાત્રાલયની સર્વોત્કૃષ્ટતા સિદ્ધ કરતી એક જ વાત આપની પાસે હું મૂકીશ. છેલ્લા એક વરસમાં અમારે ત્યાં ૬૦ થી ૬૫૦ વિદ્યાર્થીઓ થઈ પડ્યા હતા. અને એ જોઈ છાત્રાલયની એક સા પરીક્ષા છાત્રાલયમાં તો એટલા બધા વિદ્યાર્થીઓ વધી પડ્યા કે છાત્રાલય કોમ્પાઉન્ડ બહાર ૧૫ તંબુઓ નાખવામાં આવ્યા હતા. એ જ.

લિ.

જેલ છાત્રાલયની સાખા

પરીક્ષા છાત્રાલયનો

એક અનુરાગી છાત્ર અલ્લાહ.

એક પત્ર

હિંદુસ્તાનની બહાર પરદેશમાં અભ્યાસ અર્થે ગયેલા એક નવજુવાન તેના એક વડીલ મિત્રે, એ જુવાનના એક પત્રના ઉત્તર રૂપે એક પત્ર લખેલો. એ પત્ર દરેકાઈ જુવાનને ઉપયોગી અને ઉપકારક જણાયો તે અમે તેમાંથી અગત્યનો ભાગ “છાત્રાલય” માં પ્રગટ કરવાની માગણી કરી આ માગણી તેમણે સ્વીકારી છે અને તેથી તેમાંનો ઉપયોગી ભાગ આ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ.

તંત્રી.

.....આશા નિરાશાની કંઈ ને કંઈ વાતો ન હોય તેવો તમારો ભાવ જ દોષ પત્ર હશે ! બધા માણસ, હવે તો એવી બાબતોથી યાકિ ! આશા નિરાશા જેવે એલાં બાવાને બદલે તમારો અંતરાત્મા કહે તે માર્ગે કર્તવ્ય ગણીને ધ્યેય જાણે. પરિણામ શુભ જ આવવાનું છે. આશા રાખવાય ફૂંપી થવાય છે, અને નિરાશા સેવવાથી જીવન હારી જવાય છે. માટે બધે ત્યાજ્ય છે. આશા નિરાશાને જીતવા મથનાર માણસ પ્રગતિને પામે છે. આશ

નિરાશા જેણે છતાં છે તેણે સુખ દુઃખને પણ છતાં સમજવાં. તેવો માણસ રિયતમત દશાને પામી શકે છે. આલો ત્યારે આપણે પણ તે પંથે પડીએ !

“ તમારા જીવનમાં તમને અરિધરતા અને અસ્પષ્ટતા ઘણી વાર જણાય છે. અને તેના ઉપાય તરીકે તમે આત્મનિરીક્ષણનો પ્રયોગ અજમાવો છો તે મને ખુબ ગમે છે. પણ આત્મનિરીક્ષણથી હૃદયતાઈ જશે નહિ, તેમ જ યોગી પણ જશે નહિ. આત્મનિરીક્ષણ એટલી બધી સૂક્ષ્મ અને મુશ્કેલી વસ્તુ છે કે તેને ખુબ જ સાંભળીને વાપરી શકાય. આત્મનિરીક્ષણનો પ્રયોગ કરનારે તુલાને સૂક્ષ્મતાથી જાળવવી પડે છે. જો તેમ ન કરીએ તો આત્મનિરીક્ષણના યજ્ઞના નીચે કદાચ આત્મવંચન! પણ થઈ જાય.

“ બાવીના વિચારો તમને મૂંઝવે છે કે ? અને કેટલીક વખત તમારી મુદ્દર મનોહર સ્વપ્નસૃષ્ટિ સરી પડતી દેખાય છે કે ? ગાંડાબાઇ, એ વિચારોને જવા દો. આપણું બાવી આપણા જ હાથની વાત છે, તો પછી તે તે આપણને મૂંઝવનાર કેણું ? આપણે જ તેને ન મૂંઝવીએ ? તમારે તો તમારી ઇચ્છામાં આવે તેવું બાવી ધડવાનું છે. તમાગમાં એ તાકાત પણ મેં દેખી છે. તમે તે કરી શકવાના જ છો તેવી મારી શ્રદ્ધા છે. તમે તમારા એક પત્રમાં જ નથી લખ્યું કે તમે સામાન્ય નહિ પણ અસામાન્ય માણસ બનવા ઇચ્છો છો ? તો પછી અસામાન્ય માણસને આદર્શોની શિદ્ધિ તો સહજ હોવી જોઈએ. તેમ થવું જ જોઈએ ને ? નહિતર તો પછી તમે અસામાન્ય શી રીતે ? અને આદર્શોની આડે શું આવે છે ? બીજાઓ તરફની લાગણી ? ખારે લયંકર મુક્ત કરી નાખી. બીજાઓ તરફની લાગણી તો આપણા આદર્શોની શિદ્ધિમાં પૂરક બની રહે છે. માણસ જે આદર્શો રચે છે તેને પહોંચી વળવા માટે જ્યારે ઘોડી ઘણી પણ વ્યક્તિગત નિર્જનતાઓ અનુભવે ત્યારે ત્યારે તે પારકાની લાગણીથી પ્રેરાવાના યોગ્ય એક હૃદયના પ્રયોગો કરે છે. વખત જતાં તેનામાં પારકા માટેની તેવી લાગણી જન્મે છે, અને પછી પોતાની જૂની લાગણીઓ સાથે, પારકા માટેની નવી પેદા થએલી લાગણીઓના સામઠા બળ વડે માણસ આદર્શોને પહોંચવામાં સફળ બને છે. દરેક મહાપુરુષના જીવનમાં આ સત્ય આપણને જોવા મળે છે. પારકા તરફની આપણા અંતરમાં હિંમતી યતી લાગણી આપણા આદર્શોની આડે આવતી ને દેખાય તો સમજી લેવું કે તે લાગણી નથી પણ હૃદયની નિર્જનતાઓ છે. તેવી નિર્જનતાઓને તો વહેલી તકે દૂર કર્યે જ છૂટકા.

“સમાનવાદના જમાનામાં તમે પૈસા કમાવાની દૃષ્ટિ રાખી. ત્યાં પરદેશમાં બહુવા ગયા છો એ વાત તમને ખટકે છે, કાં? અહીં પણ તમે ખૂલો છો. તમે ત્યાં એક મોટી ડિગ્રી લેવા ગયા છો તે વાત સાચી. તમારા ત્યાંના અભ્યાસના પરિણામે તમે અહીં આવી પૈસા કમાઈ શકશો તે વાત પણ સાચી. પણ તેથી તમે આજના કહેવાતા પૈસાદાર જ બની રહેશો, અથવા તો પૈસા કમાવા માટે જ કેવળ ગમે ત્યાં બસો છો એ બંને અનુમાનો જોટાં છે. જોટાં ન હોય તો જોટાં પાડવાં એ તમારા જ હાથની વાત છે. તમારે તે જોટાં પાડવાં જ પડશે. કાંઈ પણ માણસ પોતાની શુદ્ધિને ખૂબ ખીસાવે તેનું પરિણામ તે શુદ્ધિને પૈસા ખાતર વટાવવાના દુરુપયોગમાં જ આવે એવું બને શા માટે? હું અહીં બેઠો બેઠો મને મન-ગમતા વિષયોનો ધણો ઉંડો અભ્યાસ કર્યો જ કરું છું. કદાચ તેટલા ખાતર જ મારે પરદેશમાં પણ આવવું પડશે. પણ એ વધારાના જ્ઞાનને વટાવવાનો-તેના વડે વધારે પૈસા કમાવાનો વિચાર મને કદિ જ અભણપી શકતો નથી. જ્ઞાનમાત્ર પવિત્ર છે અને પૈસાથી તેને માપવા નીકળવું એ આભણછેદ છે. આ વાત જો તમે બરાબર સમજી ગયા હશો તો પછી તમને સહેજે એણું આવવાનું નથી. હવે ધારો કે તમારા જ્ઞાનના પરિણામે તમને ધણા પૈસા આપોઆપ જ મળી રહે; તો પણ શું? સમાનવાદ જાંબતો તમારા જેવો જીવાન થોડોક જ તેનો પોતા પૂરતો ઉપયોગ કરવાનો છે? હું એમ માનતો નથી. તમે પણ એમ ન જ માનો તેમ છત્તું છું. તમારા પૈસા તો ગરીબોને સુખી કરવામાં, જરૂરવાળાઓને ઉપયોગી થવામાં અને હિંદુસ્તાનમાં સમાનતાનો પ્રચાર કરવામાં વપરાઓ. ઇશ્વર પાસે પણ આપણે એ જ પ્રાર્થોએ.

“લગ્ન વિષેના તમારા વિચારો ધણા ભ્રમ અને ઉદાત્ત છે. મને તે ખૂબ ગમ્યા છે. આ તમારા વિચારો વાંચતાં તો મને એમ માનવાનું મન થઈ જાય કે કદાચ તમે અપરિણીત રહેશો! પણ...

“લગ્ન એ જો પ્રેમપરાકાષ્ટામાં પરિણમે, લગ્ન એ જો બેઠમાંથી અબેદને જન્માવી શકે તો લગ્ન જેવી ઉત્તમ પ્રથા ખીજ એકેય મનુષ્ય બેઠમાંથી નથી જન્મી તેમ આપણે સ્વીકારવું બોધ્યું. તમે લખો છો કે લગ્ન એ તો વ્યક્તિગત પ્રગતિનું બાધક છે. પણ સહેજ વિચાર કરતાં તમને જ જણાશે કે સમષ્ટિની ઉન્નતિ અર્થે, સમષ્ટિમાં સમાઈ જતી વ્યક્તિ જ ખરી પ્રગતિ સાધી શકે છે. લગ્નથી વ્યક્તિ સમષ્ટિમય થઈ જતી હોય, લગ્નના

પરિણામે અભેદ અનુભવી રહેલી એવી અસંખ્ય વ્યક્તિઓથી સમાજ ઉભ-
રાઈ જતો હોય, બધે એવી જ અભેદવાદી અને અભેદભૂવી વ્યક્તિઓનો જ
સમાજ બની રહેતો હોય, તો એ હમપ્રથા વ્યક્તિ તેમ જ સમષ્ટિ બન્ને માટે
આશીર્વાદ સમાન છે અને તેથી આવશ્યક છે. અપરિણીત જીવનના પરિણામે
માણસના હૃદયનો એક નાનકડો ખૂણો ખાલી શુદ્ધ રહે જાય તેની તો
મનેયે પરવા નથી; પણ પરિણીત જીવનના પરિણામે માણસના હૃદયનો
એકેએક ખૂણો પ્રદર્શિત થઈ જતો હોય, પરિણીત જીવનને કીધે માણસ
ખીજ માણસના હૃદયના ખૂણેખૂણાને પારખી શકવા સમર્થ થઈ શકતો
હોય, હમજીવનથી માણસનું હૃદય ખૂણો બની રહેવાને બદલે ખૂણામાંથી
અસંખ્ય ખૂણાઓવાળું અને અસંખ્ય ખૂણાઓને સંધરનારું બની જતું
હોય, તો તેવા હમજીવનથી વંચિત રહેવું તેને કું પાપ સમજું. પણ આ
બધું બને જ તે માટે તો આજની હમપ્રથામાં, આજની સમાજ વ્યવસ્થામાં,
આજની માન્યતાઓમાં બારે મોટા ફેરફારો કરવા પડશે. તેવા ફેરફારો
કરનાર ધડીબર જગતને આકરો લાગશે, ધડીબર સમાજને પાટું મારનાર
જણાશે. સમાજ પણ તેવા માણસને પાપી, અનીતિવાન અને કદાચ અધર્મી
પણ કહેશે. પણ તેમ આચરવાની હિંમત આજના જીવાનને બતાવ્યા સિવાય
હુકો નથી. જે કોઈ જીવાન પરણે તે ઉપરના આદર્શને ધ્યાનમાં રાખીને
પરણે તો તો...?"

શ.

રામલાલ

: ૧ :

“રામ, બાઈ, આ હીરો જમીને તૈયાર થઈને આવી પણ ગયો.
તારે તો હજી નહાવાનું પણ બાકી છે. હવે જલદી પતી જ, નહિતર નિશા-
ળનું મોકું થશે.” નરશીભાઈએ પોતાના ચૈદ વર્ષના દીકરા રામને વખત-
સર શાળામાં મોકલવાની ચિંતા બતાવતાં હજી.

“આ આવ્યો, બાપુ ! આ હવે એક જ દા બાકી છે. હીરો, આમ
આવ તો; બે કું હમણાં જ તૈયાર થઈ જઈશ.”

“ઈ બણી રહો હવે !” રામની બા પુતળાબહેન ચીડાઈને વચ્ચે જ
બોલ્યાં. “એમ લાખાપા કરવાથી તે એના જેવા લાણુતા હશે ! મારે ને
એક તમારો તે પાંચરો નેતર જેવો થઈ જાય ! ચૈદમું રતન ચખાજાવિના

શ્રી. મૂરતી નહિ માને. (રામ તરફ ફરીને) હવે મોઢાં ડાંડીયો ઠોડવો છે ? આ બિચારો હીરો ક્યાં મુઝી! ઉઠો રહે ! આજ તો મોઢાં ડાંડીયાને જાણી નાં નાખું તો તો મારું નામ ફેરવી નાખજો ! (હીરા તરફ ફરીને) ભાઈ હીરો, તું તારે જાળા પાડુ ! ઇ. રખડુને ભરોસે રહીશ તો તું પણ લાલુતર મુમાવીશ. તું તારે ચાલતો થા. એને આવવું હશે તો આવશે એકલો.”

“પણ જા, હવે તો આ એક જ દાવ રહ્યો છે.” ડાંડીયા ઉપર મોઢાં મૂકતાં મૂકતાં રામે જાને જવાબ આપ્યો.

“હવે હાથ ને દાવાળાના દીકરા ! આવે છે કે અહીંથી ફટું છાણ મારું ?” જા હવે ખરેખર ખીજાં છ હતી.

“રામ, હવે એટલેથી બસ કરો. જાકરીનો દા સાંજે લેજો. ચાલ અંદર આવ, અને નાહી લે.” જાણુએ સહેજ ટકક થઈને કહ્યું.

રામલાલે મોઢાં ડાંડીયો પડતાં મૂક્યાં અને ઘરમાં આવ્યો.

ચાલ વર્ષનો રામલાલ શરીરે કદાવર હોવાથી સત્તર વરસ જેવડો લાગતો હતો. મોઢાં ઉપર મૂકતો દોરો પણ ફૂટવા માંડ્યો હતો. અડધા કલાકમાં નહાવાનું અને ખાવાનું પતાવી રામલાલ નિશાળે ચાલ્યો ગયો.

: ૨ :

“રામલાલ, જાપા પાસે પૈસા છે એટલે એમ માનતો હોય છે તારે તો લાલુવાની કશી જરૂર જ નથી. પણ ચાલ રાખજો કે બહારથી નહિ તો ખીખ માગતાં પણ પેટ નહિ, ભરાય !” રામલાલના શિક્ષક હેમુભાઈ સહેજ ગુરસે થઈને રામને ઠપકા આપવા લાગ્યા.

“પણ સાહેબ ! મને વ્યાકરણ ગોખવું ગમે નહિ, તેનું હું શું કરું ? મને કોઈ વ્યાકરણ ગોખવાનું કહે, તેના દરતાં ઝાટકે મારે તો મને વધારે ગમે.” રામલાલે પોતાને જે કહેવાનું હતું તે ચોખ્ખી બાણમાં કહી નાખ્યું.

શિક્ષક આથી વધારે ચીડાયા અને રામલાલના ગાલ ઉપર જોરથી તમાચો મારતાં બોલ્યા : “લે તારે આ ઝાટકો. એક તો લેશન ફરી આવવું નહિ અને સામે બકબક કરવું, કેમ ? લે આ ખીખે ઝાટકો.” ફરીને તેણે એ જ ગાલ ઉપર બેવડા જોરથી ખીખે તમાચો માર્યો.

એક તમાચો માર્યો ત્યાં મુઝી તો રામલાલે ગમ ખાંધી હતી; પણ આ ખીખે તમાચો તેનાથી ન સહન થયો. પડખે જ સ્વેટ પડી હતી તે

આ અંકનો વધારો

બાલસાહિત્ય ગુચ્છ

સંપાદકો

ગિજુભાઈ અને તારાબેન

અંદરના નમુના મુજબ સાઈઝ અને ટાઈપમા
૨૫ પુસ્તકોનો ગુચ્છ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૮-૦
૨૫ કિંમત દોઢ આનો પોસ્ટેજ બે પૈસા વધુ

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલસાહિત્યમાળાનાં ૮૦ પુસ્તકો
પ્રગટ થયા પછી અમારે એવી જ બીજી ધણી પુષ્પો-
વાળી માળા દાઢવાની ઇચ્છા હતી. પરંતુ તે વખતે
દેશે સ્વાતંત્ર્ય-મુક્તિ માટે ઝંપલાવ્યું હોય ત્રી. ગિજુ-
ભાઈ-તારાબેને પણ એમાં પોતાનો કાળો આપવા
યગમાં ઝપટાવેલું એથી એવી બીજી લાંબી માળા
ચૂંથવાનો અવકાશ ન રહ્યો. પરંતુ એ માળાની
તૈયારી માટેનું જ સાહિત્ય ગોઠવેલું તૈયાર જ હતું
તેને બાળકોથી લાભો મમય દર ન મળવું એમ ધારી
આજ આવડો નાનકડો ગુચ્છ-૨૫ પુષ્પોનો ગજરો
બાળકોના હૃદયમાં મૂકી હાલ તુરત સંતોષ લેવો પડે છે.

ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવો -

પકેટ પુસ્તક માર્ચ આખર પ્રગટ થશે
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર : ભાવનગર

નીકળ્યો: “ જેને જેને વેર પશુ, પક્ષી,
ઢોરઢાંખર જે કાંઈ જનવર હોય તે લઈને
અરધા કલાકમા કચેરીમા હાજર થાય ! ”

ગામના તમામ લોકો પોતપોતાના
ગાય, ભેશ, બળદ, બકરી લઈ હાજર થયા.
એક તબોળણુ આવી નહોતી હીરાએ
તે જાણી લીધું અને તબોળણુને તેના
જનવર સાથે પકડી મગાવવા હુકમ કર્યો.
તબોળણુ બકરા સાથે આવી. તરત જ
હીરાએ સિપાઈઓને હુકમ કર્યો: “ આ
તબોળણુને અહીંને અહીં જ ગરદન મારો.”
તબોળણુ કરગરવા લાગી, કાલાવાલા કરવા
લાગી. “ વાક ગુન્ડા વિના શું કરવા મારો,
છો ? ” એમ કહી આજીજી કરવા લાગી.
પણ હીરાએ વધારે મજ્જતાઈથી કહ્યું: “ ખંસ !
હમણાં જ એનું ગળું હડાવો ”

તબોળણુ કહ્યું: “ મારો વાક ગુન્ડો

ગુરુક્રમાં ગ્રંથાએલાં પુષ્પોની ચાદી

દરેક પુસ્તકના પૂઠા ઉપર અકેક ચિત્ર
આવડી સાઈબનાં ૩૨ પાનાં: મજબૂત મોહક પૂઠું.

૧ લાત અને હીરા ગિજુભાઈ	૧૩ તિળધ્યાગુળધ્યાતારામેન
૨ ભેશનાં શીંગડામાં "	૧૪ હેમુભાઈના પાઠો,
૩ ગામડામાં ગયો હતો "	૧૫ છવજતુ ગિજુભાઈ
૪ આખો રાખ્યો "	૧૬ ઠેકમઠેક તારામેન
૫ વિવાયતી વાતો "	૧૭ ટેક ગિજુભાઈ
૬ દૂધકાઓ સ પાદક ગિજુભાઈ	૧૮ મેડિયો હેઠ "
૭ બે બાળનાટકો ગિજુભાઈ	૧૯ તારામેનના પાઠો
૮ દાદાજીની તલના "	૨૦ માણએ કહેલી મોઘીમેન
૯ તક્તકૂ તક્તકૂ તપ્પરરર મોઘીમેન	૨૧ જોયુ ને આંખ કરી ગિજુભાઈ
૧૦ વેકતો વારો રામભાઈ પાઠક	૨૨ મદરપદર વાતો "
૧૧ નવાં વરતો ગિજુભાઈ	૨૩ ઘઝમર વયોણા તારામેન
૧૨ વસ ત આવી "	૨૪ ચતુર કરાળિયો અદ્રશ કર ભદ્ર

૨૫ ૫ આમૃત સ પાદક ગિજુભાઈ

મુખ્ય એજન્ટો.

આર આર શેઠની કુ મુખર્જી-૨	રા ભુવાવ જગશી શાહ અમદાવાદ
પસ્તમવય સ સ મંડળ વડોદરા	૫ બેચર મેઘજી સન્ય રાજેશ્વર પરા
ભુવાવર મયાવિય જોષીપુરા, મુરદ	૭ ડાઘવાત માનસિ હ દામદાર, વામનેર
સ જપત ખાદી અ ડાર દરાચી	૮ કાતિલાલ શેઠની કુ વડાપાડા, જડય

ઉપાડીને જોરથી શિક્ષકના માથા ઉપર મારી. સ્કેટના ટુકડા થઇ ગયા અને શિક્ષકના માથામાંથી લોહીની ધાર ચાલી. શિક્ષક તમ્મર ખાઇને નીચે ખેરી ગયા. વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ હેજતાઇ ગયા. રામલાલે શાંતિથી પોતાનું દરતર ઉપાડ્યું અને છાતી કાઢીને ઉતાવળે પગે વર્ગ છોડીને ઘર તરફ ચાલતો થઇ ગયો.

: ૩ :

“ તમે તમારા રામનાં પરાક્રમ સાંભળ્યાં કે નહિ ? ” બખ્તરમાંથી સીધા આવીને પોતાનો ઢાઢ ઉતારતા હતા તેજ વખતે નરશીખાઇને તેમનાં પત્ની પુતળીબહેને સંભળાવ્યું. “ હો, હારો હવે દંડ ! અને ઉપરમાં દીકરાને ખેસાડો ધરે ! ”

“ શું થયું ? રામે કાંઈ તોફાન ક્યું ? ” નરશીખાઈ આવું સાંભળવા માટે રોજના ટેવાએલા હતા તેથી સહેજ પથ્ય ક્ષુબ્ધ થયા વિના હકીકત જાણવા માટે ટાટે પેટે બોલ્યા.

“ તોફાન શું, માસ્તરનું માથું ફેડી આપ્યો ! ” પુતળીબહેન ખૂબ ખીજ્યાં. “ નશીખમાં હશે તો કારટે પથ્ય જવું પડશે. ઇ માસ્તર ખૂબ ડંસીલો છે, હોડે એવો નથી. નિશાળના મોટા માસ્તરે રૂપિયો દંડ તો લખી મોકલ્યો છે. હજી વધારે થવાનું વળી બાકી હશે. ” બોલવાનું પૂરું થયું ત્યારે પુતળીબહેનના મ્હોં ઉપર દુઃખ રપટ દેખાતું હતું.

“ પથ્ય આખી વાત તો કહો. શું થયું ? કેમ થયું ? ” નરશીખાઈની જીદાસા વધતી જતી હતી. સહેજ ચિંતાતુર પથ્ય દેખાતા હતા.

“ તે પૂછો ને તમારા કુંવરને જ ! ” પુતળીબહેને સંયમ જોવા માંઓ. “ જુઓ પથ્ય ખૂણામાં બેઠો બેઠો ઢાઢ ખીજ પરાક્રમની તૈયારી કરે. ” આંગળી ચીંધાડી દૂરના ખૂણામાં બેસી લાકડી હોમતા રામલાલને બતાવ્યો.

નરશીખાઈ ઉતાવળા રામલાલ પાસે ગયા. ખીજ્યા વિના બધી હકીકત પૂછી. રામલાલે જરા પથ્ય ગભરાયા વિના આખી વાત બની હતી તેવી હકી દીધી. માસ્તરે ખીજી વખત હાથ ન ઉગામ્યો હોત તો પોતે ક્યું જ ન કરત તેવી ખાત્રી આપી; અને નિશાળમાં જવું હરામ સેવો પોતાનો નિશ્ચય દહતાથી જાહેર કર્યો.

: ૪ :

ઃ આજ સવારની વહેલી ગાડીમાં અમલવાદ રેશને ઉતરી નરશીખાઈ

પોતાના દીકરા રામલાલ સાથે સીધા જ 'સર્ગ' ઇત્રાલય માં આવ્યા છે. ગૃહપતિએ નાહી ધોઈ પરવારીને વાતચીત કરવાનું કહેલું તેથી નવ વાગ્યાનો સુમાર થવા આવ્યો છે તે વખતે ગૃહપતિની ઓફિસમાં બાપ દીકરો આવીને બેઠા છે. થોડી વારે ગૃહપતિ ત્યાં આવે છે; નરશીલાઈ ઉભા થઈ નમસ્કાર કરે છે, અને રામલાલને ઓળખાવે છે.

નરશીલાઈ: "આપનો પત્ર મળ્યા પછી તેનો વિગતવાર જવાબ આપવા વિચાર હતો. પરંતુ પછી તો નક્કી થયું કે મારે જાતે જ આવીને મંફી જવો. એટલે હવે રૂબરૂ વાત કહી શકીશ."

ગૃહપતિ: "કંઈ ફિકર નહિ. તમે રૂબરૂ આવ્યા તે મને બહુ ગમ્યું. આપના ચિરંજીવીનું નામ રામલાલ કે ?"

નરશીલાઈ: "હા."

ગૃહપતિ: "શું લણે છે ?"

નરશીલાઈ: "ત્રીજી શ્રેણીમાં હતો."

ગૃહપતિ: "ઉંમર કેટલી ?"

નરશીલાઈ: "ચૌદમું પૂરું થયું અને પંદરમું બેઠું."

ગૃહપતિ: "ઉંમરના પ્રમાણમાં અભ્યાસમાં ખૂબ પાછળ ગણાય !"

નરશીલાઈ: "હા, એમ તો ખરું. પણ આપણાં છોકરાંઓ આજની શાળાઓમાં બણી બણીને શરીર મનની શક્તિઓને ખૂબ ધેસથી નાખે છે તેવા મારો ચોક્કસ મત છે. તેને પગણે અને જલદી લણાવવાનો બહુ મોહ મેં નથી રાખ્યો."

તો રામ કહ્યું ન જોડ્યો, પણ પછી જીને તમાચો વધારે જોરથી પડવાથી રામ ઉશ્કેર્યો અને શિક્ષકના માથામાં છૂટી સ્લેટ મારી. શિક્ષકનું માથું ટૂટ્યું. શિક્ષકે રામને ડિસમિસ કર્યો. પણ આપને અહીં રાખવામાં તો કશો વાંધો નહિ આવે કે ? ”

ગૃહપતિ : “ ના, સિવાય કે એમનામાં કોઈ એવું દુર્વલ્ય દેખાય કે જે વિદ્યાર્થીઓના મોટા સમૂહને નુકશાન કરનાર હોય. બાકી અમારે તો કશો વાંધો છે જ નહિ. શાળા અમારી પોતાની છે તેથી પ્રમાણપત્રની જરૂર નથી. અને અમે કોઈ વિદ્યાર્થીઓને મારતા નથી કે જોયી સામે મારે ખાવાનો ભય રહે. ”

નરસીભાઈ : “ હા, એ તો હું જાણુ છું. આપની સંસ્થાનાં વખાણુ અનેક વખત છાપાંઓમાં વાંચ્યાં છે. અને વળી અમારે ત્યાં હમણાં બે વર્ષથી જે નવા ડૉક્ટર આવ્યા છે તે કહેતા હતા કે તેઓ પોતે વિદ્યાપત્ર હતા ત્યારે આપ પણ ત્યાં જઈ મરેલા ખરું કહું તો ડૉક્ટર સાહેબના ખાસ કહેવાથી જ રામને અહીં લઈ આવ્યો છું. ”

ગૃહપતિ : “ બહુ ઠીક કહ્યું. હું ગયે વર્ષે પરદેશની શિક્ષણસંસ્થાઓ જોવા ગયો હતો ત્યારે જર્મનીમાં ડૉક્ટર સાહેબનો ભેટો થઈ ગયેલો. પછી તો હું તેમની સાથે એક અડવાડિયું રહેલો. ”

નરસીભાઈ : “ ડૉક્ટર સાહેબ આપની બધી વાતો કરે છે. તેમની વાતચીત ઉપરથી મેં એમ નક્કી જ કર્યું છે કે રામને યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ અહીં મળી જ રહેશે, અને તેનો સાચો વિકાસ અવશ્ય થશે. ”

ગૃહપતિ : “ આપની શુભેચ્છાઓ ફળો. ”

: ૫ :

રામલાલને ‘ સમર્થ ’ સંસ્થામાં રહે બે વર્ષ થઈ ગયાં છે. તે આજે છઠ્ઠી ઓગસ્ટમાં કામ કરે છે. તેને સોળ વર્ષ પૂરાં થઈ સત્તરમું બેસી ગયું છે. એક તરફથી તેની ઉંમરનું નવું વર્ષ શરૂ થયું અને જીજી તરફથી તેનાં અભ્યાસનું પણ નવું વર્ષ શરૂ થયું. અરાબર આ જ વખતે દેશમાં અહિંસા-ત્મક યુદ્ધનો આરંભ થયો. ‘ સમર્થ ’ સંસ્થામાં રહીને રામલાલે સ્વાતંત્ર્યનો જે પ્રાણ પીધો હતો તેણે હવે તેના અંતરમાં પણ ઉજાડ પેદા કર્યો. પંદર દિવસ પછી ‘ સમર્થ ’ ઇત્રાસયની એક ટુકડી યુદ્ધક્ષેત્ર ઉપર ઉપડી

જવાની હતી. જનાર સૈનિકોનાં નામો નોંધાવા માંડ્યાં હતાં. કાંઈએ માત-
પિતાની મંજૂરી અગાઉથી જ મેળવી લીધી હતી તો કાંઈને મંજૂરીની
અપેક્ષા જ ન હતી. રામલાલે, ઉપડનારી પહેલી દુકડીમાં પોતાનું નામ
નોંધાવી દીધું અને ઘેર માતપિતાને પત્ર લખી નાખ્યો:—

“પૂજ્ય બા તથા બાપુની સેવામાં,

“હજી તો મહિનો એક માંડ થયો હશે, જ્યારે મારી વર્ષગાંઠ નિમિત્તે
મેં પત્રથી તમારા બંનેના આશીર્વાદો મેળવેલા. તે વખતે બાએ તો ગાંડાં
થઈ જઈને મને પત્ર લખેલો ! બાપુ, મને ‘સમર્થ’ છાત્રાલયમાં મોકલ્યો તે
મારા ઉપર તો બહુ કે મોટો ઉપકાર તમે કર્યો જ છે; પણ બા તો
‘સમર્થ’ને અંતરની આશીષો દિનરાત દીધા જ કરે છે. બા માને છે
કે ‘સમર્થ’ ન હોત તો હું આજનો રામલાલ ન હોત. અને બા બાપુ,
એ વાત સાચી સાચી છે, મને તમે ‘સમર્થ’ માં ન મૂક્યો હોત તો હું
આજનો રામલાલ ન જ હોત તેમ હું સો ટકા માનું છું.

“પણ બા, આ પત્રથી હું આજે એક બીજા પ્રકારના આશીર્વાદ માગું
છું. તું તે આપીશ ? બાપુ તો આપશે જ તેવી મને ખાતરી છે. પણ બા,
તું ? મને સહેજ શંકા રહે છે કે તું મને તો કદાચ આશીષ આપીશ કારણ
કે હું તારો પ્હાલો દીકરો છું. પણ ‘સમર્થ’ ને તેં જેટલી આશીષો આપી
છે તેટલા જ શાપો કદાચ વરસાવીશ. પણ ના બા, તું તેમ નહિ કરતી હો !
મને જેટલી આશીષો મોકલ તેટલી જ ‘સમર્થ’ ને પણ મોકલજે. જો ને,
‘સમર્થ’ ન હોય તો તારો રામ ક્યાંથી હોય ?

“તમને ખબર તો છે ને કે રાષ્ટ્રમાં સ્વરાજપ્રાપ્તિ અર્થે એક જબ્બર
સંઘ્રામ મંડાયો છે. આ સંઘ્રામના સેનાધિપતિ મહાત્મા ગાંધી છે. મહા-
ત્માજીનું આ યુદ્ધ જગતના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય છે. એમણે નિશ્ચય કર્યો
છે કે જગતમાંથી હિંસાને અને વેરઝેરને નાબૂદ કરવાં. જગતમાંથી શત્રુ-
અતી લડાઈઓને નાબૂદ કરવી. એ મહાત્મા એવા તો જબ્બર પ્રાણુજન-
વાળા છે કે તે તેમ કર્યે જ જપશે. અન્યાયી અને અત્યાચારી અંગ્રેજ
સરકાર સામે તેમણે અહિંસાત્મક યુદ્ધના મોરચા માંડ્યા છે. આજે તે
દેશના તમામ જુવાનોને માતૃભૂમિની મુક્તિ અર્થે બલિદાન બની જવાની
હાકલ કરે છે. દેશમાંથી અસંખ્ય જુવાનો નિર્ભય બનીને સર્વ ત્યાગી આજે
આવી નીકળ્યા છે અને એ મહાત્માના ઝંડા નીચે જમા થવા લાગ્યા છે.

અમારી સંસ્થામાંથી પણ પંદર દિવસ પછી એક ટુકડી ઉપડવાની છે. મેં એ ટુકડીમાં મારું નામ નોંધાવી દીધું છે. આ ધર્મયુદ્ધમાં મારી જાત ભલે હોમાઈ જાય પણ તેમાં મહાત્માજી વિજયી ચંદને બહાર આવે તેની આશીયો બા અને બાપુ તમે મને તુરંત જ મોકલશો. તમારી આશીય મને મળશે ત્યારે મારા મનમાં અસાધારણ આનંદ અને સંતોષ થશે. યુદ્ધમાં જીવતો રહીશ તો વિજયને વરી આપના પગમાં સાક્ષી પ્રણિપાત કરવા આવી પહોંચીશ. યુદ્ધમાં ખપી જઈશ તો તમારી બહેની કીર્તિ અમર થઈ જશે.

આપના આશીર્વાદોની રાહ જોતો

બાળક રામના પ્રમાણુ.”

: ૧ :

આજે ગામમાં ઉત્સવ છે. ગામના મુખ્ય મુખ્ય રસ્તાઓને ધ્વજ પતાકાથી શણગારવામાં આવેલા છે. ગામના બાળક, જુવાન અને વૃદ્ધોમાં આજે જાણે કે ઉત્સાહનાં પૂર ચડ્યાં હોય તેમ જણાય છે. આજ સાંજની પાંચ વાગ્યાની ગાડીમાં નરશીભાઈ રામલાલને લઈને ઘેર આવવાના છે. પુતળીબહેન તો આજે ગાંડાં ચપાં હોય તેમ જણાય છે ! ઘરમાં જાણે કે સાત ખોટના દીકરાનો લગ્નપ્રસંગ હોય તેવી ધામધૂમ મચાવી છે. ભાત ભાતનાં ફૂલ અને આશોપાલવનાં પાનના હારોથી આંગણાને શણગાર્યું છે. પુતળીબહેને ગામનાં બાળકો માટે નાસ્તાની ગોડવણ કરી છે, ગામની કન્યાઓ માટે ધનામો રમ્યામાં છે અને તમામ સર્ગાસંબંધીઓ અને સ્નેહીઓને આજે પોતાને આંગણે જમવા નોતર્યાં છે.

ત્રણ વાગવાનો સુમાર થયો છે. ગામની શાળાના અંગ્રેજી શિક્ષક પુતળીબહેન પાસે આવ્યા અને મંદ મંદ હસતા બોલ્યા : “ બહેન, આજે નરશીભાઈ આવે છે કે ? ”

“ હા બાઈ.” પુતળીબહેનના મોઢા ઉપર હર્ષ તો માતો તથી.

“ રામલાલની તખીયત હવે તો સારી છે કે ? તેમના પગને ઓપરેશન કરાવ્યું હતું તે હવે કેમ છે ? ” રામલાલ સંબંધે જાણવાની આતુરતાને ધોડી દબાવતાં મારતરે પૂછ્યું.

રસોડા તરફ જવાની ઉતાવળમાં હોવા છતાં ઓપરેશનની કારે ઉભા રહીને પુતળીબહેને સહેજ દુઃખી સ્વરે જવાબ વાળ્યો : “ મારતર સાહેબ, રામની તખીયત તો સારી છે. પણ ઓપરેશન બાજતમાં તેના બાપુ વિગતવાર

કશા જ ખજર નથી લખતા. એ તો લખે છે કે રામની તખીયતની ચિંતા કરશે નહિ. ત્યાં આગ્યા પછી રૂમર વાત કર્યું.”

“એનો અર્થ જ એ કે રામલાલની તખીયત ચિંતા કરવા જેવી નથી.” હેમુભાઈએ પુતળીબહેનને સાંત્વન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. “બહેન, તમારો રામ તો હીરો નીકળ્યો હો! નાનપણમાં જેવો તોફાની હતો તેવો જ મોટપણે પ્રાણવાન બન્યો! તમારી કુખ ઉબળી! તમે અને નરશીભાઈ આજે ધન્ય થઈ ગયાં.”

“પણ માસ્તર, રામ તોફાની તો રહ્યો જ હશે. જુઓ ને, એ ત્રણ વર્ષ ઉપર તમારા માથામાં કેવો ઘા કર્યો હતો?” પુતળીબહેને નિર્દોષ હાસ્ય કર્યું.

હેમુભાઈ સહેજ ઝંખવાણા પડી ગયા. પણ સ્વસ્થતા જળવી હસવાનો પ્રયત્ન કરતા બોલ્યા: “ભારે જ તો આજે અન્યાયી સરકાર સામે લડી શકે છે ને? જુઓને બહેન, જે છોકરાઓએ દયાઈ જઈને મારો માર ખાધો છે તેમાંના કોઈનાં કશાં પરાક્રમ સાંભળો છો? એ તો જેને માસ્તરના અન્યાયની સામે ચતાં આવડ્યું તેને જ જખરજરત સરકારના અન્યાયની સામે પણ ચતાં આવડ્યું. રામે તો ભારે કરી!”

પુતળીબહેનને રસોડામાંથી કોઈએ સાદ માયેઈ તેથી ‘આવું છું’ કહીને તે અંદર દોડ્યાં. હેમુભાઈને તેમના એક મિત્રે જહારથી હાકલ મારી અને સ્ટેશન ઉપર જવાનો વખત થઈ ગયો હતો એટલે તે પણ જહાર ગયા.

: ૭ :

ગામલોકિનાં ટોળેટોળાં ચાર વાગ્યાને સુમારે સ્ટેશન તરફ ઉતાવળે ઉતાવળે જઈ રહ્યાં હતાં. ગામ આખું હલકી ઉડ્યું હતું અને કોઈ અસામાન્ય વીરને વધાવવા સ્ટેશન તરફ જઈ રહ્યું હતું.

સ્ટેશન ઉપર ગીરદીનો પાર ન હતો. ગામના સ્વયંસેવકદળે બીડને સાચવવાની મુંઢ વ્યવસ્થા કરી હતી. ખરાખર પાંચ વાગે ગાડી સ્ટેશનમાં આવી. એક સેકન્ડ ક્લાસના કબાની ખારીમાંથી નરશીભાઈએ ડોકું જહાર કાઢ્યું અને પ્લેટફોર્મ ‘ઈન્ડીલાય ઝીન્દાબાદ’ અને ‘મહાત્મા ગાંધી કી જય’ ના પોસ્ટરોથી ગાણ ઉડ્યું. છેક જ નાના છોકરાઓ વચ્ચે વચ્ચે રામલાલ કી જય પણ બોલાવતા હતા.

રામલાલને ફૂલ અને સુતરના હારોથી બાજુ કે નવરાવી દેવામાં આવ્યો.

સ્વયંસેવકોની મદદથી ગીરદીને ચીરીને રામલાલ અને નરશીભાઈ સ્ટેશન બહાર આવ્યા અને તેમના માટે ખાસ શય્યાગારેલી એક મોટરમાં બેઠા. અંગાઉથી ગોઠવણ કર્યા પ્રમાણે એક જગ્ગર સરઘસના આકારમાં રામલાલની મોટરને ચલાવવામાં આવી. ગામના મુખ્ય મુખ્ય લતાઓમાં સરઘસને ફેરવીને રામલાલની ઇચ્છા પ્રમાણે ગાંધી ચોકમાં ઝંડાવંદન માટે મોટરને ઉભી રાખવામાં આવી. ગામના જુવાન સૈનિકોએ રામલાલને સરકરી સલામી આપી અને પ્રથમ રામલાલે અને પછી તમામ લોકોએ રાષ્ટ્રીય ધ્વજને વંદન કર્યું. તુરંત જ સરઘસ સભાના આકારમાં ગોઠવાઈ ગયું, અને મોટરમાં જ ઉભા રહીને રામલાલ યોદ્ધાએ બોલ્યા:—

બહેનો અને બાઈઓ !

“હું હજી એક જ બિમાર નથી મરી ગયો. ધરાસણની ઘાડમાં સરકારે જે થોડાએક ઉપર સૌથી વધારે કૃપા વરસાવી તેમાંનો હું એક છું. ઉપમાર માંનો મહાત્માજીનો અને પરમ કૃપાળુ પરમાત્માનો, કે હું આજે તમારી વચ્ચે જીવતો આવી શક્યો છું. એક સારજોટ મારા જમણા પગ ઉપર એવો તો ભારે પ્રહાર કરેલો કે મારે મહિનો દિવસ ઇસ્પતાલમાં પડ્યા રહેવું પડ્યું. મિત્રો, ચોક્કસો નહિ, ઉદાસ થશે નહિ. આ મારો જમણો પગ (મોટરને ટેકવીને પગ ઉઠ્યો કરે છે) તે સાચો પગ નથી. એ ધાના પૂરિ-ણુમે પગ પાકેલો, સડેલો અને પછી ડોક્ટરે તેને કાપી નાખ્યો છે. આ પગ તો લાકડાનો બનાવટી પગ છે. (સભામાંના નિસાસાઓ સ્પષ્ટ સંભળાય છે.) મને પોતાને પગ કપાવાનું સહેજ પણ દુઃખ નથી. પરંતુ એક માસ સુધી સાવ નકામું ઇસ્પતાલમાં પડ્યા રહેવું પડ્યું તેવું અસાધારણ દુઃખ છે. શરીરના દારણે આમ પડ્યા રહેવું પડે અને સંખ્યાબંધ સાથી-ઓના જીવ ગયાના બગર પડ્યા પડ્યા માંભળી રહેવું પડે એથી વિશેષ દુઃખ ખીલું નથી જ.

“પણ હવે તો બહુ જ થોડા દિવસોમાં આપ સર્વની કૃપાથી હું સાવ સાજો થઈ જઈશ, અને પાછો યુદ્ધક્ષેત્ર ઉપર આપના આશીર્વાદો લઈને પહોંચી જઈશ. હજી હું થોડા દિવસો આપની વચ્ચે રહેવાનો છું. માટે ફરીથી મળવાની ઉમેદ રાખી આજે તો તમારી રજા લઉં છું.”

સભા જ્યનાદો વચ્ચે વીખેરાઈ. નરશીભાઈ રામલાલને લઈને ઘર તરફ વળ્યા. રેનેડીસંબંધીઓ મોટરની પાછળ પાછળ નરશીભાઈના ઘર તરફ

આલવા મોંઝા.

નરસીલાઇને આજે એક મોટી ચિંતા હતી. તેમને ખીક લાગવા માંડી હતી કે પુતળીજીને કદાચ હરખવાયુ થઇ જશે ?

હરખાઈ.

થોડીએક ગોઠવણ

છાત્રાલયમાં અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ વસતા હોય છે—કાઇને વાંચવાનો વધારે શોખ હોય તો કાઇને લખવાનો વધારે શોખ હોય; કાઇને રમવાનો વધારે શોખ હોય તો કાઇને પઞ્ચા રહેવાનો વધારે શોખ હોય. આમ છાત્રાલય એ તો જુદી જુદી મનોવૃત્તિઓવાળા જુવાન વિદ્યાર્થીઓની એક સંયુક્ત કુટુંબસંસ્થા જેવું સ્થળ બની રહ્યું હોય છે. આવી મનોવૃત્તિઓ વળી એક જ વખતે વ્યક્ત થવાનો સતોષ માગે છે તેમ પણ નથી હોતું. બે વિદ્યાર્થીઓને વાતો કરવાનું મન થાય તે જ વખતે બીજા ચારને કાઇ એક આંતરદ્વાર રમત રમવાનું મન થાય; કાઇ બે વિદ્યાર્થીઓને ગંભીર થઇને અભ્યાસ ઉપર બેસવાની હોંશ જાગે ત્યારે બીજા બેને તે જ વખતે વિનોદો અને ઠૂંઠા મસ્કરી કરવાની ખાહેશ થાય; કાઇ વિદ્યાર્થીને એકાંત ખૂણામાં પઞ્ચા પઞ્ચા વાંચ્યા કરવાનું મન થાય તે જ વખતે બે ચાર વિદ્યાર્થીઓને ચોકમાં કાઇ રમત રમવાનો શોખ થઇ આવે. આમ એક જ વખતે એક જ કામ ચાલી શકે તેવું પણ છાત્રાલયમાં બનવું મુશ્કેલ હોય છે. જ્યારથી આપણે કેળવણીની બાબતમાં પશ્ચિમનું અનુકરણ કરતા થઇ ગયા છીએ ત્યારથી વિદ્યાર્થીઓના નિત્ય જીવનની બાબતમાં પણ એક પ્રકારની દૃઢ ધરેડ સ્વીકારી છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ આ ધરેડે ઠીક ધર ધાલ્યું છે. બધા ઉઠે એક સાથે; બધા દાંતણુ કે શીય કરે સાથે; બધા પ્રાર્થના કરે એક સાથે; બધા નાસ્તો કરે એક એક સાથે; બધા વાંચવા બેસે એક સાથે; બધા જમવા બેસે એક સાથે; બધા કપડાં ધુએ એક સાથે; બધા રમવા માંડે એક સાથે. આમ જીવનનો બધો વ્યવહાર એક સાથે જ થવા માંડે. એક મોટા કુટુંબની વ્યવસ્થામાં શિસ્તની દૃષ્ટિથી આ મળવું બહુ લાગે છે અને ઉપયોગી પણ ખરું, પરંતુ કુટુંબ વ્યવસ્થા માટે જેમ સમૂહગત શિસ્તની જરૂર રહે છે તેમ જ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની પણ એટલી જ જરૂર રહે છે. આવા સમૂહો જ્યાં એકઠા થયા હોય ત્યાં જરૂરી તેટલી બાબતોમાં વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યને અવકાશ મળી શકે તેટલો પ્રયત્ન

કરવામાં ને ન આવે તો વ્યક્તિવિદ્યાસે ઈગરાહ જવાનો. આપણાં આગનાં ઇત્રાલયોમાં થોડીએક ગોઠવણનો વિચાર કરી લેવામાં આવે તો વધારાનાં ખર્ચનો મહેજ પણ વિચાર કર્યા વિના કે વધારે શક્તિના ખર્ચની જરૂર નથી. ચિંતા કર્યા વિના છાત્રાલય જેવા સમુદાયમાં પણ આપણે વ્યક્તિસવાતન : અને અવકાશ મળે તેવું કરી શકીએ.

છાત્રાલયમાં ને નિવાસગૃહ પદ્ધતિ હોય તો તેના જુદા જુદા વિભાગો પાડી શકાય; અને ને ઓરડાઓની પદ્ધતિ હોય તો તે કશા વાંધા ન જ આવે, તેવા જુદા જુદા વિભાગોને લીધે તે જુદા જુદા ઓરડાઓને જુદા જુદા પ્રવૃત્તિઓ માટે અલગ કરાવી દેવાય. એક વિભાગ વાંચવા માટેનો. આ વિભાગમાં વાંચવા માટેનાં યોગ્ય પુસ્તકો તેમ જ આવરવક વર્તમાનપત્રો મૂકવામાં આવે. આ વિભાગ હવા પ્રદૂષણથી લગભગ હોય. આ વિભાગમાં બીજી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાવાળાને આવવાપણું ન જ હોય. વિદ્યાર્થીની પોતાની શાળાના પાઠો કરવા હોય તો પણ પોતાના પુસ્તકો સાથે ત્યાં આવી શકે અને વાંચી શકે તેવો નિયમ હોય.

એક જુદા વિભાગને લેખનવિભાગ તરીકે યોજી શકાય. અહીં નાનાં નાનાં લેખોમાં હોય, લેખન સામગ્રી રાખવાની વ્યવસ્થા હોય અને લેખન માટે જરૂરી એવાં બધી શકે તેટલાં સાધનો પૂરાં હોય. એ વિભાગની વ્યવસ્થા એવી હોય કે લખના વખતે વિદ્યાર્થીના શરીરને કે આંખને નુકસાન ન થાય. લખવા માટે જરૂરી તેટલી શાંતિ અહીં રહે તે આ વિભાગને એક અલગ નિયમ હોય.

એક નાનકડો વિભાગ આંતરદ્વાર રમતો રમવા માટે રખાય. આ વિભાગમાં છાત્રાલય રાખી શકે તેવી રમતો ગોઠવેલી પડી હોય. અહીં નવકુંડી રમાય, ગંજીપો રમાય, એસ રમાય અને એવી કોઈ પણ રમત રમી શકાય. આ વિભાગમાં થોડોએક અવાજ ધરાવના સંભવ છે તેવી એને વાચનલેખનના વિભાગથી થોડોએક દૂર રાખવામાં આવે તે વધારે યોગ્ય છે.

વાનો અને વિનોદો માટે છાત્રાલયના કંપાઉન્ડનો દૂરનો કોઈએક ખૂણો નિયત કરી શકાય. આના ખૂણામાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો નાનકડો બાવર બનાવે તેટલી વ્યવસ્થા છાત્રાલયે કરી આપવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને થોડી-એક અનુકૂળતા આપવામાં આવે અને તેમના ઉત્સાહને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે તો નાનકડા ગમીયા, ગ્રાવર, કુપડીઓ, નાની નાની રાવડીઓ વગેરે

પોતાના હાથે જ તૈયાર કરવામાં તેમને ખૂબ મગ્ન આવે છે. આવી પોતાને હાથે તૈયાર કરેલી સુંદર જગ્યાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ ધડીલર આરામ માટે, વિનોદો માટે, મસ્કરી મગ્નક કરવા માટે બેસતા જવામાં આનંદ અને અભિમાન માને છે. દરેક છાત્રાશય આટલું ને કરે તો ઘણા વિદ્યાર્થીઓને સ્વાતંત્ર્ય તો મળે જ, પણ છાત્રાશયનો એક મોટો ફાયડો જરૂર ઉઠેલી જવાનો. છાત્રાશયથી થોડે દૂર છાત્રાશયને પોતાનું રમતનું મેદાન તો હોય જ. ન હોય તો વહેલી તકે તે ઘણું જલું નેમ્મએ. તેમાં બે મત નથી જ. બહિરદ્વાર રમનાનો આખો કાર્યક્રમ આવા મેદાન ઉપર જ ચાલે. સવાર સાંજ છોડીને વચલા વખતમા કોઇ નાના વિદ્યાર્થીઓનું રમત રમવા તરફ મન જતું હોય તેવું દેખાય તો છાત્રાશયના ખુદ યોગાનમાં જ ધોડીઓ કે દોડ્યકો કે નીસરણીઓ કે લપસણાંઓ ગોઠવી દઇ શકાય. વિદ્યાર્થીઓ આવી રમતોમાં પરોવાઇ રહી શકશે અને સાથે સાથે બહિરદ્વાર રમનાનો વધારે પડતો અને કટાણું મળતો શ્રમ તેમને નહિ પડે.

આમ છાત્રાશયના વિદ્યાર્થીઓના પ્રકારોને ધ્યાનમાં રાખીને આપણે જેટલા વિભાગો ચોછ શકીએ તેટલા યોજવા અને તેમાં જરૂરી તેટલા સાધનો વગેરેની અનુકૂળતા કરી આપવી. વ્યક્તિગત વિદ્યાર્થીઓને આટલો સ્વાતંત્ર્યનો અવકાશ મળી રહે તો પછી સમૂહગત પ્રવૃત્તિઓનો તે વિરોધ, તો નહિ જ કરે, પણ તેમાં હાંશથી ભાગ લેશે. પછી તો સમૂહગત પ્રવૃત્તિઓ પણ તેમની પોતાની જ બની જાય છે. એક સાથે પ્રાર્થના, કે એક સાથે ભોજન કે એક સાથે કવાયત વગેરે સમૂહ પ્રવૃત્તિઓ આવા સ્વતંત્ર વિદ્યાર્થીઓને પછી તો લાભ કરી શકવાની છે.

હરભાઈ.

ગૃહપતિ ભાઈઓને

ગૃહપતિઓ માટેના તાલીમ વર્ગની જાહેરાત આ સાથે પ્રગટ કરવામાં આવી છે તે તરફ તમામ ગૃહપતિભાઈઓનું અમે લક્ષ્ય જોવાએ છીએ. છાત્રાશય એ એક કેળવણીની અનુપમ સંસ્થા બનાવી શકાય તેવી વસ્તુ છે. તેની ઉપ-કલ્પના પ્રથમ શ્રી. નાનાભાઈને આવી તેમ હકીએ તો ખોટું નથી. આજે સમાજમાં ચારેકાર અધાનાંધકાર છવાઇ રહ્યો છે તે વખતે એ અંધકાર ફેડવા માટે અને જ્યાં મુશી એ ફીટ નહિ ત્યાં મુશી સમાજનાં ઉગતાં બાળકોને તેની નુકસાનકારક અમરમાંથી ઉભારી લેવા માટે 'છાત્રાશય' ની સંસ્થાને એક ઉત્તમ સાધન બનાવી શકાય તેવી કલ્પના શ્રી.

નાનાભાઈના મનમાં આજથી વીશુક વર્ષ પહેલાં જન્મેલી. એ દૃષ્ટનાએ ઉમ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને છાત્રાલય ખાતર કોલેજની પ્રેક્ષિતરંગીરી છોડાવી. પોતાના સ્વમને શ્રવંત વસ્તુ ગનાવવા માટે તેમણે ધનની લાલસા લઈ, શરીરનો આરામ ત્યજ્યો અને મનના શોખો ત્યજ્યા. આજે વીશ વર્ષે એ દૃષ્ટના પોતે જાણે કે સજીવ કરી શક્યા છે તેમ તેમને સતોય છે.

પોતે કરેલા ડેજવણીના આ પ્રયોગને સમાજમાં પ્રવેશ કરાવવા માટે તેઓ ધણા કાળથી કંખ્યા કરે છે. આટલા માટે જ દક્ષિણામૂર્તિની સંસ્થામાં ત્રણેક વર્ષ ઉપર એક ગૃહપતિ અધ્યાપનમંદિરની સ્થાપના કરવામાં આવેલી. આ અધ્યાપનમંદિર દ્વારા છાત્રાલય ચલાવનારાઓને યોગ્ય તાલીમ આપવી અને ડેજવણીના પ્રદેશમાં છાત્રાલયો પણ પોતાનું સ્થાન મેળવે તેવા ફેરફારો છાત્રાલયની સંસ્થામાં કરવા એવા તેમના મનોરથો હતા અને છે. પરંતુ કમનસીમે આ અધ્યાપનમંદિર પોતાનું રીતસરનું કામ શરૂ કરી શકે તે પહેલાં જ તેમને એક લાંબી માંદગીના સપાટામાં આવવું પડ્યું. માંદગીમાંથી વરસેક દિવસે કંઈક કામ કરવા જેવા થઈ આવ્યા હતાં તેમાં ધર્મયુક્ત જાગ્યું અને તેમના અંતઃકર્તાએ તેમને તેમાં કંપલાવવાની આજ્ઞા કરી. આમ મનમાં નક્કી કરી રાખેલું કામ ધણા કાળને માટે ઝોળે પડ્યું.

આજે યુદ્ધવિરામ છે. શ્રી. નાનાભાઈ પાછા દક્ષિણામૂર્તિમાં આવી બેઠા છે. હજી તેમને પૂરો થાક તો નથી જ ઉતર્યો. પણ તેમનો અંતઃકર્તા પ્રિય વિષય તે કમ છોડે? ગૃહપતિ અધ્યાપનમંદિરની નાની એવી પ્રથ્થ શરૂઆત કર્યા વિના તેઓ રહી શકે તેમ નથી. પરિણામે શુજરાત કાર્કિયાવાડનાં છાત્રાલયોના ગૃહપતિ બાઈઓ માટે પંદરેક દિવસ માટેનો એક તાલીમ વર્ગ બોલાવવાનું તેમણે નક્કી કર્યું છે. આ તાલીમ વર્ગ ચોરવાડ મુકામે તારીખ પાંચમી મેથી વીશમી મે સુધી ચાલશે. આ તાલીમ વર્ગમાં છાત્રાલય શ્રવનની સાક્ષાત તાલીમ મળવા ઉપરાંત જીવાનોની ડેજવણી માટેના અટપટા અને અગલના કાગડાઓનો તાર્લિક તેમ જ બ્યવહાર ઉકેલ લાવવાની પણ પેરવી કરવામાં આવશે. તાલીમ વર્ગમાં ગૃહપતિબાઈને સવારથી સાંજ સુધીનું ગીચ સમયપત્રકવાળું કામકાજ રહેશે એ તો સમજી શકાય તેવું જ છે. વાગન, ચર્ચા, પ્રશ્નોત્તર, વ્યાખ્યાન અને સાક્ષાત શ્રવન એ આ તાલીમ વર્ગના ખાસ વિષયો રહેશે. શુજરાત કાર્કિયાવાડનાં છાત્રાલયોમાં કામ કરતા તમામ બાઈઓ આ તાલીમ વર્ગનો અચૂક લાભ લેશે તેવી અમારી તેમને બકામણ છે.

શુદ્ધપતિઓ માટે તાલીમ વર્ગ

શુદ્ધપતિ તાલીમકાર્યનાં આયોજનોમાં શુદ્ધપતિઓને ઉત્કૃષ્ટ અભ્યાસકાર્ય તાલીમ આપવાના વિચારને ઇલાજ મળે. તેઓમાં આજ સુધી કશું ઈ. આદી તાલીમની કંઈ જાણના પડીને અને કશું વર્ગ શુદ્ધપતિ અભ્યાસકાર્યકારી થઈ શક્યા પછી પણ તેઓ અમલ મોકુફ રહ્યો. મારું કાર્ય અમને એમ પણ લાગતું કે જે શુદ્ધપતિઓ નીચેના ઇલાજમાં સમ કરના દોષ તેમને માટે ઇલાજોને ધારીને તાલીમ લેવા આવવું અશક્ય ઈ. માટે અમે દક્ષિણમૂર્તિ તરફથી આજ શુદ્ધપતિ આઈઓનો વિચાર કરીને આ વખતે ઉનાચાની કાનુમાં આવે પછી દિવસના તાલીમ વર્ગ દેખા કરવા આઈએ ઈએ. અને એ પછી દિવસમાં શુદ્ધપતિને ઇલાજ અભ્યાસનાં કાર્ય અભ્યાસ લેવા આવી દેવા આઈએ ઈએ.

શુદ્ધપતિ તાલીમ વર્ગ મે આસની તા. ૫ મી થી તા. ૨૦ મી સુધી પંદર દિવસ આઈએ. અને એ પછી દિવસમાં, શુદ્ધપતિઓને રજાવળીના સામાન્ય મિદનિય, ઇલાજકાર્ય, માનસિકાત્મ, શુભાત્મ, અભ્યાસ, શરીર-વિદ્યા, રમણ, વાતાવરણ, મનસિકાત્મ, અભ્યાસકાર્ય અને તેની શરૂ, રજાવળી વિષયક વાચના, ઇલાજકાર્ય, અને અનેક શુદ્ધપતિને ઉપરના વિષયો પછી આઈએ, અભ્યાસ, પ્રશ્નોત્તર વગેરેની જાણના કરવામાં આવશે. અને આ જાણના આધારે જાન મળતા ઉપરના આવેલા શુદ્ધપતિ-આઈએના કંઈ રીતમરે ઇલાજ અભ્યાસમાં આવશે, એકલે ઇલાજકાર્યને અવધાર પણ તેમને પ્રત્યક્ષ કરાવવામાં આવશે.

આ શુદ્ધપતિ તાલીમ વર્ગ એવાક શુદ્ધપતિ અભ્યાસમાં આવશે. ઉના-ચાની કાનુમાં આઈએની દવા લેવાનું મહત્ત્વ શુદ્ધપતિઓને અભ્યાસને મળી રહેશે. આ વર્ગો દક્ષિણમૂર્તિવાળા માનામણ પોને શુદ્ધપતિ દક્ષિણવાસનાં આ વિષયમાં કુશળ એવાં આઈ એકલેની મદદથી ચલાવશે.

મારવાડમાં દક્ષિણમૂર્તિ તરફથી આજના આ તાલીમ વર્ગનો સામ લેનારાં આઈએનો પામેથી વર્ગની મુદતના ૨. ૮) આઈએ અર્થ પછે લેવામાં આવશે. જેઓ આ વર્ગનો સામ લેવા રજાના દોષ તેમજ નીચેના શરીર-નામે જાણનાં નામ, સામ વગેરે જાણી મોકલશે.

નાનાભાઈ

નિવામક, શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ અવત
આવતમર.

હું હતો ત્યારે

છાત્રાલયના જૂના વિદ્યાર્થી ભવાનીદાસ આજ આઠ વર્ષ પછી સંસ્થાની મુલાકાતે આવ્યા છે. આઠ વર્ષ પહેલાં તેઓ આ છાત્રાલયમાં રહેતા. ત્યારે પછી અભ્યાસ અધૂરો મૂકીને કમાવા અર્થે તેઓ આફ્રિકા ગયેલા. આજે તેઓનો આફ્રિકામાં ધીકતો ધંધો ચાલે છે. સંસ્થાને દર વર્ષે તેઓ કંઈ ને કંઈ મદદ મોકલતા જ રહે છે. આઠ વર્ષ પછી દેશમાં આવ્યા કે તુરત જ તેમણે પહેલી મુલાકાત આ સંસ્થાને આપી. વિદ્યાર્થીઓની અંદર મળવાનો તેમનો શોખ તેઓ વિદ્યાર્થી હતા તે કરતાં પણ આજે વધ્યો હોય તેમ જણાય છે. છાત્રાલયના ગૃહપતિ શાંતિભાઈને તેમણે આવતાં વેંત જ કહી દીધેલું કે ગૃહપતિએ તેમની સાથે રહેવાની કરી જ જરૂર નથી. છાત્રાલયના એક મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થી સાથે તેમણે એક કલાકમાં જ ઝોળખાણ કરી લીધી. શશિકાંતને પણ ભવાનીદાસ જોડે ખૂબ મજા પડવા લાગી. ભવાનીદાસ અને શશિકાંત વચ્ચે ઘણીએ જણાવ્યા જેવી વાતો ચર્ચાઈ. તેમાંની એક વાત આ પ્રમાણે હતી.

: ૧ :

[ભોજનશાળામાં વિદ્યાર્થીઓ જમવા બેઠા છે. ભવાનીદાસ અને શશિકાંત પાસે પાસે બેઠા છે. જમતા જાય છે અને ધીમે સાદે વાતો કરતા જાય છે. ગૃહપતિ શાંતિભાઈ વિદ્યાર્થીઓની હારો વચ્ચે ફર્યા કરે છે; અને મીઠા મંદ મંદ હાસ્યથી વિદ્યાર્થીઓનાં મન હરી લેતા જણાય છે. એક વિદ્યાર્થી આંગળી ઉંચી કરે છે. ભોજનનો નેતા તેની પાસે પહોંચે છે.]

ભવાનીદાસ : “ શશિભાઈ, એ વિદ્યાર્થીને શું છે ? આંગળી કમ ઉંચી કરી ? ”

શશિકાંત : “ એમને કંઈક જોઈતું હશે અથવા તો કંઈક ફરિયાદ કરવાની હશે. ”

ભવાનીદાસ : “ પણ તેમાં આંગળી ઉંચી કરવાનું શું કારણ ? ”

શશિકાંત : “ આંગળી ઉંચી કરવાથી ભોજનના નેતા તેની પાસે જાય છે. વિદ્યાર્થીને જે કંઈ કહેવાનું હોય તે ભોજનના નેતાને કહે છે. પછી નેતાના પ્રદેશની એ વાત હોય તો નેતા તેનો નિઃશ્વ લાવે છે; અને ગૃહપતિ સુધી જવા જેવી વાત હોય તો નેતા તુરત જ ગૃહપતિ પાસે પહોંચે છે અને ગૃહપતિ તેનો તુરત જ નિઃશ્વ લાવી આપે છે. ”

ભવાનીદાસ: “પણ તે વિદ્યાર્થી નેતાને બોલાવી ન શકે?”

શશિકાન્ત: “એમ અવાજ કરવાથી બોજનશાળામાં અશાંતિ વધે છે. આંગળી ઉઠી કરવી એ સારી રીત માલૂમ પડી છે.”

ભવાનીદાસ: “એમ એક વિદ્યાર્થી બોલે તેમાં અશાંતિ શાની થાય?”

શશિકાન્ત: “પછી એ એક વિદ્યાર્થીના સવાલ નથી રહેતો. પછી તો ગમે તેવા મામુલી દારણ માટે પણ વિદ્યાર્થીઓ નેતાને બોલાવવા માંડે છે અને બોજનશાળામાં ધોંધાટનો પાર નથી રહેતો તેવો અમારો અનુભવ છે.”

ભવાનીદાસ: “પણ આ તો...”

[એટલામાં નેતા ગૃહપતિને લઈને પેલા વિદ્યાર્થી પાસે આવે છે. ગૃહપતિ ધીમે અવાજે તેને કંઈક પૂછે છે અને પછી નેતાને તેટલા જ ધીમા અવાજે કંઈક ફરમાવે છે. નેતા ઉતાવળે પગે કંઈક લેવા જતો હોય તેમ આંખો જાય છે અને ગૃહપતિ એટલામાં જ ધીમે પગલે આંટા મારે છે.]

ભવાનીદાસ: “શશિકાન્ત, આ નેતા આમ દોડ્યો ક્યાં જાય છે? અને શાંતિભાષ આટલામાં જ કેમ રોકાઈ ગયા?”

શશિકાન્ત: “ગૃહપતિ સાહેબે નેતાને કંઈક લેવા મોકલ્યા જણાય છે. જે વિદ્યાર્થીએ આંગળી ઉઠી કરી તેને છું જાણું છું તેથી અનુમાન કરી શકું છું કે તેને શાક નથી લાવતું અને શાકને બદલે ગોળ કે સાકર ભેટાં હશે.”

ભવાનીદાસ: “નેતા હવે શું કરશે?”

શશિકાન્ત: “કાદારી પાસે જઈને માગશે અને લઈ આવશે.”

ભવાનીદાસ: “પણ અત્યારે કાદારી એમ આપશે ખરા કે?”

શશિકાન્ત: “એટલા માટે તો ગૃહપતિ સાહેબ બોજન પૂરું થાય ત્યાં સુધી બોજનશાળામાં ફરતા રહે છે. આવી જે જે અડચણો ઉભી થાય તેનો તાત્કાલિક નિવાસ કરી શકાય છે અને વિદ્યાર્થીઓમાં તેથી ભારે સંતોષ રહે છે.”

ભવાનીદાસ: “આવી પ્રથા ક્યારથી દાખલ થઈ છે? કોણે કરી છે?”

શશિકાન્ત: “આ રીત શાંતિભાષએ દાખલ કરી છે. તેમના આબ્યા પછી આવા તો કેટલાયે ફેરફારો થયા છે.”

ભવાનીદાસ: “ત્યારે તો હવે વિદ્યાર્થીઓને સડો પાડવાની નહિ હોય અને કડવી ફરિયાદો પણ કરવાની નહિ હોય.”

શશિકાન્ત: “જરૂર નહિ. શાંતિભાષ બોજન વખતે દમ્પ્સ દાખલ જ

હોય છે અને વિદ્યાર્થીઓની વ્યાજગ્રી માગણીઓને પૂરા માનથી સંતોષવામાં આવે છે.”

ભવાનીદાસ: “આ તો ઘણું સરસ ! હું હતો ત્યારે તો આવું કશું જ ન હતું. ત્યારે તો અમે દશ વખત સાદ મારીએ ત્યારે એક વખત નેતા આવે અને તેણે તેના હાથની સત્તા ન હોય એટલે અમને દરી પશુ દાદ ન મળે. હું હતો ત્યારનામાં અને અત્યારનામાં તો બારે મોટા ફેરફાર દેખાય છે.” [ચાલુ]

હરબાઇ.

સત્રાંત દિવસો

આ દિવસો દરેક સંસ્થામાં સત્રના આખરી દિવસો હશે. આ દિવસો સંબંધમાં થોડાએક વિચાર આપણે કરી લેવા ધરે છે.

રાજા કાલેજોમાં સત્ર આખરના સાત આઠ દિવસો હમેશાં બગડેજ બગડે તેવા એક સામાન્ય સિરસ્તો આજે પ્રચલિત છે. આ સિરસ્તાનો પડથો આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ પડવા માંજો છે. રાજા કાલેજોમાં વેકેશન પડવાનું હોય તે પહેલાંના સાત આઠ દિવસો છાત્રાલયનું કામકાજ પણ અગ્યવસ્થિત રીતે ચાલ્યા કરતું માલુમ પડે છે, છાત્રાલયના સત્રાંત દિવસો એટલે તો રાજાના જ સત્રાંત દિવસો. આમ હોવાથી અંતના એ છેલ્લા સાત આઠ દિવસો આખાના આખા બગડે છે. રાજામાં પણ વિદ્યાર્થીના દિવસો બગડે અને છાત્રાલયમાં પણ રાજા બહારનો સવાર સાંજ અને રાતનો વખત બગડે. આમ એકાઠ અઠવારિયું છેક જ અનિયમિત રીતે અને અગ્યવસ્થિત રીતે પસાર કરવાથી કેવળ ખુદ્દિને જ નુકસાન થાય છે તેમ નહિ, પણ વિદ્યાર્થીઓમાં ખોટી રીતે વખતને બગાડવાની એક કુટુંબ પેસી લય છે એ બારે મોટું નુકસાન છે. એ દિવસોમાં વિદ્યાર્થીઓને કશું જ કામ સુઝતું નથી; ઘેર જવા માટેની તૈયારી પણ કરી શકતા નથી. એ તૈયારી માટે પણ છેલ્લો દિવસ કે છેલ્લી રાત રાખે છે કે બેથી છાત્રાલયનો છેલ્લો દિવસ કે છેલ્લી રાત ખૂબ જ ધોધાટવાળો, અને અંધાધુંધીવાળો આપણને દેખાય. આપણું શુદ્ધપતિઓનું, મન, પણ એ જ કુટુંબને લેતોજન ભણે કે આપણું હોય તેવું બની ગયું છે. આપણે પણ આપણા મિત્રો સાથે હોય એ તો, છેલ્લા દિવસ રાત આમ જ લય. એવી વાતો દરવામાં ગૌરવ માનીએ છીએ !

કેળવણીની સંસ્થાઓમાંથી આ સ્થિતિ જવી એકએ. સત્રના છેલ્લા દિવસો દો કે પહેલા, પણ જ્યાં સુધી અવકાશનું કામ બંધ ન થયું હોય તેમ જ છાત્રાલયમાંથી ઘેર જવા માટે બહાર ન નીકળ્યા હોય એ ત્યાં સુધી ઉવટની પડી

સુધી. કામમાં જ પરવાહ જવાની દેવ આપણે તમામા લોકોએ પાડવી એવું તરૂં જરૂરી છે. પશ્ચિમના પ્રદેશોમાં આ દેવ માત્ર નથી રહી, પણ જીવનનો એક ભાગ બની ગયો છે. દિવસના બાર વાગે, કામ બંધ કરવાનું હોય અને તેણે દોડ બે માસના લાંબા ગાળા માટે, તેમ છતાં કામ તો બારેના ટકોરા પડે ત્યાં સુધી ચાલે, અને તેણે રોજની શાંતિથી, રોજની નિયમિતતાથી અને રોજની જ વ્યવસ્થાથી. આપણા દેશમાં જીવન જીવવાની આ રીત સ્વીકારવી એ ઘણું મહત્વનું છે. આની પહેલ આપણી કેળવણીની સંસ્થાઓથી થવી જોઈએ અને તેમાંથી છાત્રાલયો કરે તે વધારે સંગત છે, કારણ કે જીવન જીવવાની તાલીમ વિદ્યાર્થીને છાત્રાલયમાં મળે છે તેવી બીજી નથી મળતી.

હરભાઈ.

રાત્રિશાળાઓ

આ પત્રનાં વાંચનારાં ભાઈ જહેનો,

આપના બહુવામાં જે જે રાત્રિશાળાઓ હોય તે તેનાં નામો અને સિરનામાં નીચેને શરનામે મોકલી અમને આજ્ઞા કરશો. અમે રાત્રિશાળાઓની એક યાદી કરવા ઇચ્છા રાખીએ છીએ.

અક્ષરજ્ઞાન કાર્યાલય
મીડિસિણામૂર્તિ લવન
ભાવનગર

આપનો
ગિજુભાઈ

[એપ્રિલનો અંક એપ્રિલના ત્રીજા અઠવાડિયામાં મળશે.]

પ્રરખીડિયા ઉપરનો આપનો ગ્રાહક નંબર નોંધી લેશો ?

‘ઠાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાનમ પોસ્ટલ સાથે એક રૂપીઓ. પરદેશના બે શિક્ષકો લખે. વ્યવસ્થાપક. ‘ઠાત્રાલય’ મીડિસિણામૂર્તિ લવન, ભાવનગર.

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-૧ ત્રીસરસ્વતી, બાપ્પાનામાં પારી. બીજામાં જોખાંજલે બાપુ અને તંત્રી હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

પ્રમુખી સ્વ. પતિશ્રીજી સમક્ષે
છાત્રાલય મંડિત સમક્ષે
શ્રી. કાચ મ ગુજગતી સમાને

વર્ષ ૫ મુ. ૧૯૩૧ મીયુત પ્રહ્યાભાષ આણંદજી આવડાજી ૪ થા
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ. એમીલ
:: તંત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

સત્તાધીશ આમ જીવે:

સેવાનું નામ લે અને ગુલામી માગે.
સહકારનું નામ લે અને અધીનતા ધરે.
સમાનતાનું નામ લે અને મહેરબાની કરે.
પ્રેમનું નામ લે અને દયા કરે.

સેવક આમ જીવે:

ગુલામી હોય તે તોડે અને સેવાની મનોદશા ઉભી કરે.
અધીનતાથી ઉપજતી માનહાનિ પ્રગટ કરે અને તેને
સ્થાને સહકારી વાતાવરણ સ્થાપે. મહેરબાનીથી અલસાય
અને સમાનતા માટે જીવ દે. દયાને તિરસ્કારનું સામ્ય
સ્વરૂપ ગણે અને પ્રેમનું સામ્રાજ્ય ખડું કરે.

આવકાર

આ પત્રના આઘતંત્રી શ્રી. નાનાભાઈ ગયા દેખુઆરી માસની ૧૮ મી તારીખે માખરમતી જેલમાંથી છૂટીને પાછા આવી ગયા છે. આમ તો એમની તખીયત હીક લયડી ગયેલી પણ દસ જ દિવસનો સાધારણ આરામ લઈને તા. ૧ લી માર્ચથી તેઓ દક્ષિણમૂર્તિના પોતાના કામ ઉપર તો ચડી જ ગયા છે. અને તેથી હવે પછીના “છાત્રાશય” ના અંકમાં તેમના અનુભવો વાંચનારને અવશ્ય મળશે. સંસ્થામાં તેમના સમગ્ર કામની દિશા સંદેશ વ્યવસ્થિત થઈ જશે એટલે તુરંત જ આ પત્રનું તંત્રીપદ પણ તેઓ પાછું સ્વીકારે તેના પ્રયાસો શરૂ છે. ધર્મયુદ્ધમાંથી પાછા ફરી પોતાના હમેશના વ્યવસાયમાં એસી જતા શ્રી. નાનાભાઈને આવકાર આપવામાં આવે. આપણે પણ આપણો સૂર મેળવીએ.

તંત્રી

મિથ્યાભિમાન

માણસનામાં જે દુર્ગુણો હોય છે તે પૈકી મિથ્યાભિમાન એ એક એવો દુર્ગુણ છે કે જેને દાદવો સૌથી વધારે આકરે. પડે માણસને ચોર મટાડી શકાય, માણસને ગૃહું બોલવો બંધ ફરી શકાય, માણસને અર્ધાનિમાંથી ઉગારી લઈ શકાય, માણસને હિંસાના માર્ગમાંથી ચલિત કરી શકાય પણ માણસને મિથ્યાભિમાની ન મટાડી શકાય.

અને છતાંય દરેક શિશુજીકારને માથે આ ફરજ સૌથી વધારે મોટી રહેલી છે. બાળપણથી જ મિથ્યાભિમાનના એપમાંથી બાળકને ઉગારી લીધું હોય અને દોમારાવસ્થામાં તેને તેનું જાન કરાવી દીધું હોય તો તે ધણે અંશે આ દુર્ગુણથી દૂર રહી શકે છે.

મિથ્યાભિમાનના મૂળમાં માણસનો અહંતાલ્લયો સ્વભાવ રહેલો છે. ગાંધેક તો પ્રાથમિક દશામાં હોમને અહમ્મી હમેશાં બોલતું હોય છે. બાલ્યાવસ્થામાં આ અહમ્મને ખૂબ છૂટથી અવકાશ આપવામાં આવ્યો હોય, અને આજે બાળકના અહમ્મ ઉપર ચડીસોના જે હથોડાઓ પડે છે તેમાંથી તેને ઉગારી લીધું હોય, તો જંગારે પણ તેનું અહમ્મ મોટી ઉમરે મિથ્યાભિમાન તરફ વળાંક જતું દેખાય ત્યારે તેને સ્વાતંત્ર્ય દર્શાવે તેમાં જ બચાવી લેવું અઘરું નથી પડતું. બાળકના અહમ્મને નિર્દોષ અવકાશ આપવો તે મિથ્યાભિમાનના તરફને તોડવાનું પ્રથમ પગથિયું છે.

બાળક કિશોર કે કુમારવરયામાં હોય છે ત્યારે મિથ્યાભિમાનનું તરવ ખૂબ જ તોર કરી રહ્યું હોય છે. “ દુનિયામાં હું જ ડાહ્યા છું અને બાકીના ગૂર્ખા છે. ” તેવો ખ્યાલ લગતમ તમામ જુવાન જાણેઅજાણે પણ સેરી રહ્યો હોય છે. આજે નગર આવતા જુવાનના સાચા ખોટા બળવા-ઓની પાછળ આ ખ્યાલ જ રહેલ હોય છે. આવા વખતે વડીલો એક ભયંકર ભૂલ કરે છે તેથી આ મિથ્યાભિમાનનું તરવ અનેકગણાં તોરથી વિકસવા પામી શકે છે. જુવાન જ્યારે પણ આવા મિથ્યાભિમાનની લાગણી નીચે ઢાંચ કરી રહ્યો હોય ત્યારે તેને વતાવવો જ નહિ એ તેને નિર્મૂળ કરવાનું સાચી ઉત્તમ સાધન છે. એ ભલે ગમે તે રીતે એલે કે વર્ને પણ તેથી મોટાઓએ તે બાળકમાં છેક જ તટસ્થ રહેવું, અને અવગણવો તો જન પવ્ત્ર નહિ. વિરોધ એ મિથ્યાભિમાનનો શત્રુ નથી પણ મિત્ર છે. મિથ્યાભિમાનનો વિરોધ દરવાથી તેનું જગ વધે છે અને જુસ્સો એવડો થાય છે. માટે જુવાન અવસ્થામાં મિથ્યાભિમાનના દુર્ગુણને ડાખી દેવાનો સાચો ઉત્તમ માર્ગ તો મોટાઓની તટસ્થ વૃત્તિ છે.

પણ ઘણી વખત એમ પણ અને છે કે મિથ્યાભિમાની જુવાન પોતાના પધે જતાં પછાડ ખાય. આવા વખતે પણ “ હું નહોતો કહેતો ? ” કે “ અમે માનતા જ હતા. ” કે ‘ સ્થો, હવે ભોગવો ફળ ! ’ એવાં મેણાંથી મોટેગાઓએ દર. રહેવું. એ પણ મિથ્યાભિમાનનાં જ પોષક નીવડે છે. મિથ્યાભિમાનીને તો પોતાના અનુભવથી જ શીખવા દેવો. સહાય માટે કે માર્ગનિર્દેશ માટે વડીલોની પાસે એ જાય ત્યારે શાંતિથી માર્ગદર્શન જરૂર કરાડી શકાય.

હરભાઈ.

હું હતો ત્યારે

[અનુસંધાન ગતોંક પાને પદ થી]

: ૨ :

[આજે હુતુતુની રમત રાખવામાં આવેલી છે. ભવાનીદાસ અહીંના વિદ્યાર્થી હતા ત્યારે હુતુતુ રમવાનો તેમને ખૂબ શોખ હતો તેથી તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે આજે હુતુતુનો વારો નહિ હોવા છતાં હુતુતુ રમવું તેમ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. શંકરાંતને તો ભવાનીદાસે છટા કર્યા જ નથી. શશિ-દાંત મારફત જાત્રાદયની જાણવા જેવી જાણનો જાણી લેવી તેમ તેમણે

નહી ક્યું છે. એક તરફ રમત ચાલે છે, બીજી તરફ શશિકાંત અને ભવાની-
દાસ વચ્ચે વાતચીત ચાલી રહી છે.]

ભવાનીદાસ : “ શશિકાંત, આપણે હાં હુતુતુની રમત ખૂબ સરસ
ખીલી દેખાય છે. ”

શશિકાંત : “ હા, એ પણ શાંતિલાભનો પ્રતાપ. ”

ભવાનીદાસ : “ એમના પ્રતાપ કેમ ? ”

શશિકાંત : “ શાંતિલાભને દેશી રમતોનો ખૂબ શોખ છે. અહીં
જેટલી જેટલી દેશી રમતો રમાય છે તેમાંની ઘણી તો તેઓએ નવી જ
દાખલ કરી છે અને જે જે જૂની હતી તે બંધીય રમતોને, ચાલ્સીય. ટગ
ઉપર ખૂબ જહેમત ઉઠાવીને તેમણે જ મૂકી છે. ” ;

ભવાનીદાસ : “ તે હવે અહીં બંધી દેશી રમતો જ રમાય છે શું ? ”

શશિકાંત : “ હા, બંધી જ દેશી રમતો. શાંતિલાભ આબ્યા તે પહેલાં
ક્રિકેટ અને ફૂટબોલનું એટલું બધું તો જોર હતું કે એ બે રમતો ખસે
અને તેને રમાતે દેશી રમતો આવે એ મને તો શક્ય જ લાગતું નહોતું.
પણ શાંતિલાભએ તો અશક્યને પણ શક્ય બનાવી દીધું છે. ”

ભવાનીદાસ : “ અને કેમ ન બનાવે ? જુઓ ને, રમતો ચાલે છે ત્યારે
પોતે ફટકો રસ લે છે ? હું હતો ત્યારે તો રમતામાં ગૃહપતિ આવે તો
દિવસે તો અમારો આનંદ માય જ નહિ તેવા દિવસો હતા. પણ ગૃહપતિ
તો આવે પંદરેક દિવસે એક વાર. ”

શશિકાંત : “ શું ? પંદર દિવસે એક વખત ? અમારા શાંતિલાભ તો
રોજ રમતમાં હાજર. આજે જ આમ અધ્યરથ (અમ્પાયર) થઈને ઉભા
છે. બાકી એ તો રોજ રમવાના. ”

ભવાનીદાસ : “ રોજ તમારી સાથે રમે ? ”

શશિકાંત : “ હા, કેમ નહિ ? તમે કહો છો ને કે ગૃહપતિ રમતમાં
આવે ત્યારે તમને ખૂબ ઉત્સાહ ચડે. તો પછી અમારે તો એ ઉત્સાહનું પૂર
રોજ અનુભવવાનું ! અને તોયે ગૃહપતિ રમતના મેદાન ઉપર માત્ર હાજર
રહે તેમ નહિ, રોજ અમારી સાથે અમારા જેટલા જ ઉત્સાહથી રમે. ”

[જેટલામાં કોઈ એક વિદ્યાર્થી દોડર લાગવાથી પડી જાય છે. ગૃહપતિ
વીજળીની ઝડપે દોડી જાય છે અને બે મિનિટમાં દવાની એક શીટી અને
પાટો લઈને આવી પહોંચે છે. વિદ્યાર્થીના અંગમાં ચીરો પડ્યો છે. પોતે

તેને થોડે દૂર લઇ જાય છે અને રમનારાઓને રમત શરૂ રાખવાની સૂચના કરતા જાય છે.]

ભવાનીદાસ: “ આ શાંતિભાષ પેલા વિદ્યાર્થીને લઇને ક્યાં ચાલ્યા ? ”

શશિકાંત: “ એને પગે વાગ્યું છે એટલે ધા સાફ કરી પાટો આંધવા લઇ જાય છે. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ ક્યાં ? ”

શશિકાંત: “ પછે નિવાસગૃહના પગથિયા ઉપર. ”

ભવાનીદાસ: “ ત્યાં કેમ ? ”

શશિકાંત: “ ત્યાં લઇ જવાથી જરા શાંતિ અને એકાંત મળે, અને અહીં વિદ્યાર્થીઓની રમતમાં વિક્ષેપ ન થાય. ”

ભવાનીદાસ: “ તે જેમને લાગે તેમને પાટો ગૃહપતિ પોને જાને જ આંધે ? હું હતા ત્યારે તો એમ નહોતું. ત્યારે તો અમારે દવાખાનાનો ખાસ નેતા રહેનો. આપું કંઈ અને એટલે દવાખાનાના નેતાને બધું જ ઊડીને દોડી જવાનું. ”

શશિકાંત: “ દવાખાનાના ખાસ નેતા તો અત્યારે પણ છે; જુઓ પેલા રાતું આંડિયું પહેરીને રમે તે. આજે પણ નેને માથે આવાં કામો કરવાનાં. પણ શાંતિભાષ પોતેયે આવા પાટાપીંડ જાણે છે, અને દવાખાનાના નેતા ખાસ કામમાં રોકાએલા હોય છે ત્યારે તેમને બેઠાવતા નથી અથવા તો તેમની રાહ પણ જોતા નથી. શાંતિભાષ પોતે જ એ કામ પતાવી દે છે. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ તેથી દવાખાનાના નેતામાં પોતાની ફરજ તરફ બેદરકારી ન જન્મે ? ”

શશિકાંત: “ બેદરકારી ? ઉઝડું દવાખાનાના નેતા વધારે હોંશયી કામ કરે છે અને ગૃહપતિને તકલીફ નહિ આપવાના પ્રસંગો શોધતા રહે છે. ”

ભવાનીદાસ: “ હું હતા ત્યારે જે ગૃહપતિ હતા એ તો એમ કહેતા કે તેવી પ્રયા રાખવાથી વિદ્યાર્થીમાં આજસ અને બેદરકારી પોવાય છે. ”

શશિકાંત: “ અને અમારા શાંતિભાષ જીવી બતાવીને પૂરવાર કરી દે છે કે આવી પ્રયાથી વિદ્યાર્થીઓ વધારે સાવચેત, સેવાભાવી અને ઉત્સાહી બને છે. ”

મેટા વિદ્યાર્થી પ્રમુખસ્થાને છે; તેની ડાબી બાજુ સામાન્ય મંત્રી બેસા છે. સામાન્ય મંત્રી પાસે જ ભવાનીદાસ અને શશિકાંત છે. પ્રમુખની જમણી બાજુ સહેજ પાછળ ગૃહપતિ શાંતિભાઈ બેસા છે. સભાનું કામકાજ શરૂ થાય છે.]

ભવાનીદાસ: “ શશિભાઈ, ચલારે અહીં ફેટલું ફેટલું કામ ચાલશે ? ”

શશિકાંત: “ વિદ્યાર્થીમંડળનાં તમામ ખાતાઓના નેતાઓ આજે અહીં પોતપોતાનો અહેવાલ રજુ કરશે. એ અહેવાલ ઉપર પછી સવાલ જવાબ થશે. આવી બેઠક દર મહિને એક વાર થાય છે, અને તે વખતે જે જે વિદ્યાર્થીને જે કંઈ જણાવવાનું હોય કે પૂછવાનું હોય કે ફરિયાદ રજુ કરવાની હોય કે ચર્ચા કરવાની હોય તેવા તમામ મુદ્દાઓ અહીં રજુ થાય છે. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ તેમ કરવાથી તો વખત ખૂબ જતો હશે. ”

શશિકાંત: “ જા્ય જ, પણ તે અમને જરૂરી લાગ્યો છે. પહેલાં તો નેતાઓ અંદર અંદર ચર્ચા કરી લેતા અને સત્રમાં માંડ એક વખત સામાન્ય સભા થતી; તેથી વિદ્યાર્થીઓમાં નેતા સામે ખૂબ અસંતોષ ફેલાયેલો રહેતો. પરિણામ એ આવતું કે નેતા શાંતિથી કામ કરી શકતો નહોતો અને વિદ્યાર્થીઓનો ધુધવાટ કદિ ઝોઝો થતો ન હતો. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ આવી બેઠકામાં ખુલાસા કરવામાં આવે તેથી બધા વિદ્યાર્થીઓના મનનું સમાધાન થઈ જાય અને ધુધવાટ ઝોઝો થાય તેમ હું નથી માનતો. ”

શશિકાંત: “ બલે. પણ અહીં તો હવે તેવો અસંતોષ ખૂબ વધી ગયો હોય અને સામાન્ય સભાની બહુમતિને બ્યાજળી કારણો મળે તો નેતાને રદ પણ કરી શકાય છે. ”

ભવાનીદાસ: “ સત્રની વચ્ચે પણ ? ”

શશિકાંત: “ હા. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ તેમ કરવાથી તો... ”

[એકાએક સભામાં સહેજ ધોંધાટ વધે છે. પ્રમુખ ગૃહપતિ સાથે કંઈક મસલત કરતા જણાઈને નાદ મિનિટ પસાર થાય છે અને પ્રમુખ તાળી મારવાનું સંકેત આપે છે.]

પ્રમુખ: “ ભાઈઓ, આ બસીના

નેતાનો દોષ નથી પણ

સંસ્થાની કંઈક મુશ્કેલીના કારણે તેમ બનવા પામેલું. આ બાબતમાં યોગ્ય અજવાળું પાડવા માટે હું મુશ્કેલી શાંતિભાષને વિનંતિ કરું છું. તમે સૌ શાંતિથી સાંભળો. ”

[બત્તીની બાબતમાં બંનેની જે મુશ્કેલી હતી તેનો ખુલાસો ગૃહપતિ કરે છે; અને જે દિવસમાં તેના પૈસા મળી જવાની સંસ્થાના મંત્રીશ્રીએ ખાત્રી આપી છે તેમ જાહેર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ શાંત થાય છે.]

ભવાનીદાસ : “ હું પણ શશિભાઈ, શાંતિભાઈ સભામાં હાજર રહેતા છે છતાં તેમને પ્રમુખ કેમ નથી બનાવ્યા ? ”

શશિકાંત : “ એવો કંઈ નિયમ નથી. શાંતિભાઈએ જ તે નિયમને રદ કર્યો છે. વિદ્યાર્થીમંડળની સભાઓમાં તો વિદ્યાર્થીઓ જ પ્રમુખ થાય છે. ”

ભવાનીદાસ : “ પણ તો પછી તેવી સભાઓમાં ગૃહપતિની હાજરીની જરૂર જ શી હોય ? તેમને હાજર રાખવા અને તેમને પ્રમુખ ન બનાવવા એ તો તેમનું અપમાન, ક્યાં જેવું ગણાય. ”

શશિકાંત : “ અમે પણ એક વખત એવા જ વિચારો ધરાવતા હતા. પણ શાંતિભાઈએ એ વિચારો ખોટા છે તેમ જરાબર સમજાવી દીધું છે. ગૃહપતિ એ તો વિદ્યાર્થીઓનો વડીલ, મિત્ર અને માર્ગદર્શક શીલ્પુ છે તેમ શાંતિભાઈએ અમને સમજાવ્યું છે; એટલું જ નહિ પણ અમને ગળે પણ ઉતાર્યું છે. આવા ગૃહપતિના આદર્શને મીઠા સુવાસ અમે તો રોજ રોજ અનુભવીએ છીએ. ”

ભવાનીદાસ : “ હું હતો ત્યારે તો આથી કંઈ ઉત્તરું જ હતું. આવી સભાઓમાં ગૃહપતિ સાહેબ પોતે પ્રમુખ હોય તો જ હાજર રહે; બાકી તો વિદ્યાર્થીઓ પોતાની મેળે ચલાવે. ”

શશિકાંત : “ પણ તેમ દરવાથી કામ અટકતું અને મુશ્કેલ બને છે. જુએ ને, તમે હમણાં જ ન જોયું ? બત્તીના સવાલનો કેવો તુરત જ નીકાલ આવી ગયો ? ”

ભવાનીદાસ : “ વાત તો સાચી જ છે. વળી ગૃહપતિ હાજર હોય છે તેની નકામો ઘોંઘાટ થતો નથી કે નકામો વખત પણ બગડતો નથી. અને સમાતું ગૌરવ જળવાઈ રહે છે એ વધારામાં. ”

શશિકાંત : “ એ જ વાત સાચી છે. શાંતિભાઈના આચાર પંચી તો આવો ફેરફાર બારે અજબ કામ કરી રહ્યો છે. અમને તો ગૃહપતિની હાજર પણ મળે છે અને તેમની દરકાર પણ મળે છે. ”

ગોટા વિદ્યાર્થી પ્રમુખરથાને છે; તેની ડાબી બાજુ સામાન્ય મંત્રી બેઠા છે. સામાન્ય મંત્રી પાસે જ ભવાનીદાસ અને શશિકાંત છે, પ્રમુખની જમણી બાજુ સહેજ પાછળ ગૃહપતિ શાંતિભાઈ બેઠા છે. સભાનું કામકામ શરૂ થાય છે.]

ભવાનીદાસ: “ શશિભાઈ, અત્યારે અહીં ફેટલું ફેટલું કામ ચાલશે ? ”

શશિકાંત: “ વિદ્યાર્થીમંડળનાં તમામ ખાતાંઓના નેતાઓ આજે અહીં પોતપોતાનો અહેવાલ રજુ કરશે. એ અહેવાલ ઉપર પછી સવાલ જવાબ થશે. આવી બેઠક દર મહિને એક વાર થાય છે, અને તે વખતે જે જે વિદ્યાર્થીને જે કંઈ જણાવવાનું હોય કે પૂછવાનું હોય કે ફરિયાદ રજુ કરવાની હોય કે ચર્ચા કરવાની હોય તેવા તમામ મુદ્દાઓ અહીં રજુ થાય છે. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ તેમ કરવાથી તો વખત ખૂબ જતો હશે. ”

શશિકાંત: “ જા્ય જ, પણ તે અમને જરૂરી લાગ્યો છે. પહેલાં તો નેતાઓ અંદર અંદર ચર્ચા કરી લેતા અને સત્રમાં માંડે એક વખત સામાન્ય સભા થતી; તેથી વિદ્યાર્થીઓમાં નેતા સામે ખૂબ અસંતોષ ફેલાયેલો રહેતો. પરિણામ એ આવતું કે નેતા શાંતિથી કામ કરી શકતો નહોતો અને વિદ્યાર્થીઓનો ધુંધવાટ કદિ ઓછો થતો ન હતો. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ આવી બેઠકામાં ખુલાસા કરવામાં આવે તેથી બધા વિદ્યાર્થીઓના મનનું સમાધાન થઈ જાય અને ધુંધવાટ ઓછો થાય તેમ હું નથી માનતો. ”

શશિકાંત: “ બલે. પણ અહીં તો હવે તેવો અસંતોષ ખૂબ વધી ગયો હોય અને સામાન્ય સભાની બહુમતિને વ્યાજગી કારણો મળે તો નેતાને રદ પણ કરી શકાય છે. ”

ભવાનીદાસ: “ સત્રની વચ્ચે પણ ? ”

શશિકાંત: “ હા. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ તેમ કરવાથી તો... ”.

[એકાએક સભામાં સહેજ ધોંધાટ વધે છે. પ્રમુખ ગૃહપતિ સાથે કંઈક મસલત કરતા જણાઈ રહે છે. એક મિનિટ પસાર થાય છે અને પ્રમુખ તાણી મૂકીને સભાને શાંત કરે છે અને બોલવા માંડે છે.]

પ્રમુખ: “ બાઈઓ, આ બતીના નેતાનો દોષ નથી પણ

સંસ્થાની કંઈક મુશ્કેલીના કારણે તેમ બનવા પામેલું. આ બાબતમાં યોગ્ય અજવાળું પાડવા માટે હું મુશ્કેલી શાંતિભાષને વિનવતિ કરું છું. તમે સૌ શાંતિથી સાંભળો. ”

[બત્તીની બાબતમાં બંનેની જે મુશ્કેલી હતી તેનો ખુલાસો ગૃહપતિ કરે છે; અને જે દિવસમાં તેના પૈસા મળી જવાની સંસ્થાના મંત્રીશ્રીએ ખાત્રી આપી છે તેમ જાહેર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ શાંત થાય છે.]

ભવાનીદાસ : “ હું પણ શશિભાષ, શાંતિભાષ સભામાં હાજર રહેલા છે છતાં તેમને પ્રમુખ કેમ નથી બનાવ્યા ? ”

શશિકાંત : “ એવો કંઈ નિયમ નથી. શાંતિભાષએ જ તે નિયમને રદ કર્યો છે. વિદ્યાર્થીમંડળની સભાઓમાં તો વિદ્યાર્થીઓ જ પ્રમુખ થાય છે. ”

ભવાનીદાસ : “ પણ તો પછી તેવી સભાઓમાં ગૃહપતિની હાજરીની જરૂર જ શી હોય ? તેમને હાજર રાખવા અને તેમને પ્રમુખ ન બનાવવા એ તો તેમનું અપમાન કર્યા જેવું ગણાય. ”

શશિકાંત : “ અમે પણ એક વખત એવા જ વિચારો ધરાવતા હતા. પણ શાંતિભાષએ એ વિચારો ખોટા છે તેમ જરાબર સમજાવી દીધું છે. ગૃહપતિ એ તો વિદ્યાર્થીઓનો વડીલ, મિત્ર અને માર્ગદર્શક રીદ્ધુ છે તેમ શાંતિભાષએ અમને સમજાવ્યું છે; એટલું જ નહિ પણ અમને ગળે પણ ઉતાર્યું છે. આવા ગૃહપતિના આદર્શનો મીઠો સુવાસ અમે તો રોજ રોજ અનુભવીએ છીએ. ”

ભવાનીદાસ : “ હું હવે ત્યારે તો આથી કંઈ ઉલટું જ હતું. આવી સભાઓમાં ગૃહપતિ સાહેબ પોને પ્રમુખ હોય તો જ હાજર રહે; જાકી તો વિદ્યાર્થીઓ પોતાની મેળે ચલાવે. ”

શશિકાંત : “ પણ તેમ ફરવાથી કામ અટપટું અને મુશ્કેલ બને છે. જુઓ ને, તમે હમણાં જ ન જોયું ? બત્તીના સવાલનો કેવો તુરત જ નીકાલ આવી ગયો ? ”

ભવાનીદાસ : “ વાત તો સાચી જ છે. વળી ગૃહપતિ હાજર હોય છે તેથી નકામો ઘોંઘાટ થતો નથી કે નકામો વખત પણ બગડતો નથી. અને સભાનું ગૌરવ જળવાઈ રહે છે એ વધારામાં. ”

શશિકાંત : “ એ જ વાત સાચી છે. શાંતિભાષના આગ્યો પછી તો આવો ફેરફાર ભારે અજબ કામ કરી રહ્યો છે. અમને તો ગૃહપતિની હાંફ પણ મળે છે અને તેમની કડકાઈ પણ મળે છે. ”

ભવાનીદાસ: “ હું હતો ત્યારે તો આવું કશુંય ન હતું. તમે તો ત્યારે ભારે નશીબદાર, ભાઈ ! ”

હરભાઈ.

ધોંધાટ

સાબરમતી જેલમાં બી. વર્ગ અમારું નાનકડું છાત્રાસય બની ગયો હતો. અમે પચાસ સાઠ ભાઈઓ જુદાં જુદાં ત્રણ મહાનોમાં વહેંચાઈ ગયા હતા અને ઠાઈના પણ સીધા હુકમ વિના અમારી અંતરની ઉદ્વેગતથી અને આપસઆપસની સમજણથી કામ ચલાવ્યે જતા હતા.

છતાં એક પ્રશ્ન અમને રોજ મૂંઝવતો: કાણ કેટલો અવાજ કરી શકે ?

એક પક્ષ જેલના નિયમોને આધારે કહેતો કે દિવસે જેલર સાંબળે એટલો ધોંધાટ ન થાય અને રાતે નવ વાગ્યા પછી જરાયે અવાજ ન થાય. બીજો પક્ષ સ્વાતંત્ર્યના ઓઠા હેઠળ કહેતો કે અમને કાલે તેમ રહેવાનો હક્ક છે અને એ હક્કને ભોગવતાં હાડમારી વેડતી પડશે તો જોઈશું.

પણ સાચી વાત આ બન્ને પક્ષની વચ્ચે એક નાનો સૂર હતો તેની હતી. જેલ હો કે છાત્રાસય હો, ઘર હો કે શેરી હો, નાનું મંડળ હો કે મોટી નાત હો, જ્યાં સમૂહમાં વસવું હોય ત્યાં આખા સમૂહનો વિચાર કરવો જ જોઈએ. આપણે આજે સમૂહજીવનનો શિષ્ટાચાર હજી ઉભો નથી કર્યો તેથી તો બે માણસ એકઠા થઈએ ત્યાં જ ધોંધાટ મચાવી મૂકીએ છીએ. આપણે શાંતિથી વાત જ કરી નથી શકતા. જે બોલે છે તે નકામો મોટેથી જ બોલે છે. મોટેથી બોલનાર પોતે નકામો પ્રાણ ગુમાવે છે તે સમજતો નથી.

દરણુ કે આપણે જીવનમાં શાંતિને પિછાની નથી. નાનપણથી જ ધોંધાટમાં ઉછર્યા છીએ એટલે ધોંધાટ જીવનની અતિ આવશ્યક સ્ત્રીજ થઈ પડી છે અને કોઈ શાંતિની વાત કરે તો તે હસી કાઢવા જેવી લાગે છે. કોઈ કોઈ વાર તો એમ પણ થઈ ગય કે ધોંધાટ, ગડગડ, દોડદોડી અને જૂમાજૂમ એ જ વિકાસ છે અને શાંતિ એ તો મૃત્યુ છે. આપણા નાતવરા જુઓ, આપણાં સંમેલનો જુઓ, આપણા મેળાવડાઓ જુઓ, આપણાં સમૂહજીવન જુઓ, જ્યાં નેશો ત્યાં ધોંધાટ અને એ ધોંધાટમાંથી જ યતો કુદ્ર આનંદ !

અમારા બી. ક્લાસમાં સમાજના આ ધોંધાટ માનસનું જ પ્રતિબિંબ હતું. ઠાઈનો ધરાદો જેલના નિયમોને તોડવાનો ન હતો; ઠાઈનો ધરાદો ખાસ સ્વાતંત્ર્યનો હક્ક સિદ્ધ કરવાનો ન હતો. પણ જધાને ધોંધાટ કરવાની ટેવ હતી અને એ ટેવ ખરાબ નથી એમ સિદ્ધ કરવાની ખાતરી હતી.

ખરું છે. ઘેંઘાટને સમાજમાંથી દૂર કરવો હોય તો નાનપણથી જાગ-
જાને શાંત ચખાડવી પડશે. આપણાં જાનાસયોમાં આ કાર્યને માટે પુષ્કળ
અવકાશ છે. ઘેંઘાટમાં વિદ્યાર્થીઓ છે એમ માનવાની ઠાઠ જૂન ન રહે.

અવાજને નાનો મોટો કરવો એક વસ્તુ છે અને ઘેંઘાટનું જુદી વસ્તુ
છે. ઘણા માણસો એકી સાથે પોતાનો અવાજ વ્યક્ત કરવા માગતા હોય
તો એક માણસના કરતાં મોટો અવાજ જરૂર થાય. પણ જેમ જાનાસયમાં
ખીજી બધી જાગતોમાં સંયમ રેળવવા તરફ આપણું લક્ષ્ય છે તેમ આ
અવાજ પર પણ સંયમ રેળવવો જોઈએ. અને જ્યાં ખીજાને અડચણ થાય
ત્યાં તો કાંઈથી અવાજ થાય જ નહિ એવી દૃઢ માન્યતા યથા જરૂરી જોઈએ.

આજનાં સ્વતંત્ર જાનાસયોમાં ઘેંઘાટની ફરિયાદ ખૂબ પ્રમાણમાં ઉભી
શકે છે. પણ એ જાનાસયના સ્વાતંત્ર્યમાંથી જે સંયમ ઉભો થવો જોઈએ
તે નથી થયો તેનો હોય છે. વિદ્યાર્થી નવરો હોય ત્યારે ગમે તે પ્રવૃત્તિ
ખુશીથી કરે, પણ પોતાનો ખીજે વિદ્યાર્થીમાઠ પણ પોતાની પ્રવૃત્તિ નિરાંતે
કરી શકે એવી રીતે વર્તે તો જસ છે.

જાનાસયના જીવનમાં જ્યાં જ્યાં સપ્તપ્રવૃત્તિ આવે ત્યાં ભાંગ-જમતી
વખને, રમતી વખને, આગમના વખને, સૂતાના વખને, કસરતના વખને,
આ બધાં વખને સપ્તકની કામને માન આપીને અવાજ ન કરાય એવી
સમજણ આપણામાં તેમ જ વિદ્યાર્થીઓમાં ઉભી થવાની ખાસ જરૂર છે.

નાનાભાઈ.

આજનો યુગધર્મ

દુનિયાના ૫૩ ઉપર આપણે દેશ એક જ એવો દેશ છે કે જ્યાં સાચા
કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓને વરસના લગભગ છ માસ કશું જ કામ કરવાનું
ન હોય! વરસમાં એ વખત લાંબી રળઓ આવે. વચ્ચે રવિવારો અને જુદાં
જુદાં પ્રકારના તહેવારો તો હોય જ. આવી સ્થિતિમાં પોતાના વરસના માંડ
અરધો ભાગ વિદ્યાર્થીઓ અજરાસમાં ફાઉન્ડેશનમાં રહેી શકે છે.

એક બાજુ આપણી આા સ્થિતિ તો છે જ. તેમાં સત્રી શરૂઆતના
એ ચાર અને અંતના આઠ દસ દિવસો નામ આપણી આપણી આલી રહેલી
વખતની ખેડમાં આપણે ઉમેરો કરીએ છીએ.

દિંદુર નાના વતનીની જીંદગી કામના એકંદર દિવસો ગચ્છવામાં
આવે તો દુનિયાના કોઈ પણ દેશની વતનીના ઉદ્યોગી દિવસોના કરતાં
ફેરફારો ઓછા આવે. આ આંકડો અવશ્ય મેંક્ષવનારો બને.

અને આ બધું ક્યાંથી ?

હિંદુસ્તાનના હાડમાં અનુષ્ઠાનીપણું કે આગસ-હતાં જ નહિ. પરં-
દેશીઓએ આવીને પોતાના જ સ્વર્ગ્ય ખાનદાર્યુક્ત પ્રયુક્તઓથી હિંદી-
ઓના હાડમાં તે નાખવાના પ્રયત્ન કર્યા છે આપણને આગમ નેહએ,
આપણને વિશ્વાસો નેહએ, આપણને યાક લાગે; આપણે દોડાએક વિલાસ
અને એશઆરામ તો કરવાં જ નેહએ-આવી માન્યતાઓની જડ તેની કેળ-
વણી માગત તેણે આપણમાં નાખી દીધી. એટલે હવે એવો દિવસ આવ્યો
છે કે આપણે પણ તેમ જ વિચાર કરતા બની ગયા છીએ. આગસ આપ-
ણને સદી ગઈ છે; નિરુદ્ધપણું આપણને પચી ગયું છે; એશઆરામ અને
વિલાસ આપણને રહે છે. આ બધાવમાં આપણે રાચીએ છીએ.

આ રિચતિ અસલ છે. આપણા દેશે 'તેમાંથી' જેટલી છૂટી જવું
નેહએ. દેશના એકેએક માણસની એકેએક મિનિટ જેટલી તેની છે જેટલી જ
દેશની છે. દરેક માણસે પોતાના વખતને હિસાબ પોતાની જાનને અને
પોતાના દેશને આપવાનો છે. સમય અને શક્તિની કન્કર એ આગના
યુગનો પ્રધાન ધર્મ છે. શાળા કેલેજમાં લખતો વિદ્યાર્થીઓએ અને તેમને
લણાવનારા અધ્યાપકોએ આ યુગધર્મનું આવરણ અત્યંત દૃઢાદથી કર-
વાનું રહે છે.

હરભાઈ.

ત્રણ શિકંકા

બાળકને કેળવનારાં - મોટામાં મોટા તરવો. ત્રણ છે: એક કુદરત,
બીજું માણસ અને ત્રીજું વાતાવરણ.

આ ત્રણ પૈકી કુદરત ઉપર તો આપણે કાણ નથી જ તેમ દલીએ
તો ચાલે. માણસજાત કુદરતને હાથ કરવાને જેટલા વધારેમાં વધારે પ્રયત્નો
કરે છે તેટલી વધારે ઝડપથી કુદરત માણસના હાથમાંથી સરી પડે છે.
માણસ જગત જે વખતે એમ માનવા લાગે કે હવે કુદરત ઉપર તેનો
કાણ આવ્યો છે, તે જ વખતે જરાબર કુદરત પોતાનું પોત પ્રદારે છે અને
માણસજાતને એક જગતર છક્ક ખરાવી જાન કરાવે છે. કે કુદરત શોષ
પણ માણસના હાથમાં સમાઈ શકનારી નથી. આટલા માટે કુદરત તો
બાળકની શુદ્ધ બેગરોગ વિનાની અને સ્વાભાવિક કેળવણીકાર રહેતી.

કેળવનાર બીજું તરત માણસ. માણસ ઉપર માણસ કાણ નાખવા
ભંપ તો રહે દહાય ! પરંતુ માણસને પોતાને જ પોતા ઉપર કર્યા કાણ

હોય છે ? માણસને શિક્ષક તરીકે બલે તૈયાર કરવામાં આવે; શિક્ષણની પદ્ધતિઓનું તેને બલે જ્ઞાન અપાય; શિક્ષણશાસ્ત્રનાં મહત્ત્વો જાણવાનાં બલે તેને હું અવગાહન કરવાની તક સંપડે; પણ તેથી તે સાચો શિક્ષક ન પણ થઈ શકે. શિક્ષણ માટે જે તત્ત્વો આવશ્યક તરવોની ઉપર રહે છે તે તેણે ન પણ મેળવ્યાં હોય. માણસ પોતા જાને જેટલો અપૂર્ણ તેટલો તે શિક્ષક તરીકે પણ અપૂર્ણ. રાજ્યસને ખોતાને ખોતાની જાત ઉપર જેટલો માણસ ઓછો તેટલો કેળવનાર તરીકે શિક્ષણને માણસ તેના ઉપર ઓછો. આટલા માટે માણસ થોડોએક બેજાણવાળો પણ પદ્ધતિસર તૈયાર કરાવેલો અને સહેજ કૃત્રિમ શિક્ષક બની શકે.

કેળવનાર ત્રીજી તરવ વાતાવરણ. વાતાવરણ ઉપર બાળકના જાણકનો માણસ પણ રાજ્ય હોય છે અને બાળકના માણસનો માણસ તો સંપૂર્ણ પણે હોય છે. બધાકે વાતાવરણ ઉપર ક્રમનાર જ માણસ હોય છે. આટલા માટે વાતાવરણ એ 'શિક્ષક' રાજ્યને જ્ઞાનમાં રાખીને બોલીએ તો જાણકનો શુદ્ધ અને સાચો શિક્ષક બની શકે છે. માટે જ શિક્ષણની યોજનામાં કુદરત કે માણસના કરતાં વાતાવરણને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે અને આવવું નોંધાયે.

ઉરવાધ.

એક પ્રશ્ન

શ્રી. તંત્રીજી " જાત્રાસય "

મહાશય,

ગયા અંકમાં આપનો ' થોડોએક જોડવણ ' વાળો લેખ વાંચ્યો. આપની સંચનાઓ ખૂબ કિંમતી છે. પણ આપે એમ માની લીધેલું કાગે છે કે દરેક જાત્રાસય પાસે ' દક્ષિણામૂર્તિ ' જેટલી જ જગ્યા અને તેના જેટલી જ સગવડો હશે-હોવી નોંધાયે ! પણ સાહેબ, અહીં તો પચાસ વિદ્યાર્થીઓ રહી શકે તેટલું મકાન અને તેટલી સગવડ માંડ હોય ત્યાં પાંત્રીસથી ચાળીસ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ રાખવા પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ માટે જુદાં જુદાં રથો નક્કી કરવાં તે છેક જ અશક્ય હોય છે. વળી, ગૃહપતિની આપની દૃષ્ટિના પ્રમાણે અહીં અમે ગૃહપતિ નથી હોતા. મારી માથેક ધણી જાત્રાસયોમાં હાજરૂતના જ એક શિક્ષકને ગૃહપતિ તરીકે નિયોજનમાં આવે છે. આવો ગૃહપતિ આવો જાત્રાસય માટે એક જ હોય છે તે પણ માદ રાખવાનું. આપ જણાવો હા તેવી વ્યવસ્થા ઉભી કરવા માટે અને તેની પાછળ ચોક્કસ દેખરેખ રાખવા માટે તે એકલો શી રીતે

પૂરો પડી શકે ? આગ જણાવો છે તેવી ગોઠવણ હોય તો તો એક ગૃહ-
પાત્રથી આજ પગ નહિ. પણ અમારે તો શિક્ષકના કામ સાથે ગૃહપાત્રનું
કામ કરવાનું હોય છે, તેવી બીજી રીતે. પણ એ અચકચ અને છે. આ
બાબત કટલી મહત્ત્વની છે એનો ખ્યાલ તો, અમારો જેવા જાત્રાલયમાં
ગૃહપાત્ર થઈ. બેસો ત્યારે જ આવે ! છતાં એ આપની પાસે આવો કંઈ
નિદાન હોય ના અવસ્ય જણાવશે કે જેથી મારા જેવા ગૃહપાત્રો તોનો
લાભ ઉઠાવી શકે.

એક ગૃહપતિ

ઉત્તર

લખનાર ગૃહપતિ બાઈનો પ્રશ્ન ખરેખર વિચારવા જેવો તો છે જ.
મારા પોતાના વિચારો હું રજુ કરું છું. તેમાંથી સક્રમ તેટલી બાબતોનો
અમત્ત ગૃહપાત્ર બાઈઓ કરે.

એ બાઈના પ્રશ્નમાંથી તેમની બીજી મુશ્કેલી પહેલી લઈ છું. એક જ
ગૃહપતિ અને તેણે શિક્ષકનું કામ કરનાર ગૃહપતિ જુનાં જુનાં સ્થળોની જુદી જુદી
ગોઠવણો કેમ પહેલવી વળી શકે એ તેમની મુશ્કેલી છે. બધું જ ગૃહપાત્ર
ઉપર છાત્રી દેશમાં આવે અથવા તો ગૃહપતિ બાઈ પોતે બધું જ પોતાના
શિર ઉપર ઓઢી લે તો તો કામ જરૂર મુશ્કેલ થઈ પડે; એટલું જ નહિ
પણ કામ જગડે ખરું. એક શું, એકથી વધારે ગૃહપતિઓ હોય તો પણ બધો
જ બાર ગૃહપાત્રો લઈને દરે તે કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી. માફ એવું
માનવું છે કે આજે દરેક દરેક જાત્રાલયને પોતાનું વિદ્યાર્થીમંડળ તો દરો
જ. નામ ગમે તે હો પણ વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું તત્ત્વ પોતે જ ચતાવે તેની
કોઈ પ્રયા દરેક જાત્રાલયમાં હોવી જ જોઈએ. ન હોય તો તાત્કાલિક ઉભી
દરી દે!! જોઈએ. આવી વિદ્યાર્થી સંસ્થા સિવાય કોઈ પણ પ્રકારની રજા-
વડી વિષયક પ્રગતિ કોઈ સંસ્થા દરી શકે જ નહિ. દરે આવી વિદ્યાર્થી
સંસ્થા છે જ તેમ ધારીને આગળ ચાલીએ તો પછી આપણી મંજાણ
છેક જ ઓછી થઈ જાય છે. જુદી જુદી ગોઠવણ માટે જે કાંઈ કામ કર-
વાનું આવી પડે તે કામ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર મૂકી દઈ શકાય. એકી સાથે
જેટલી પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હોય તેટલી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર તે જ પ્રવૃત્તિમાં બાજ
લેનાર એક મોટા વિદ્યાર્થીની દેખરેખ રહે અને જરૂર જણાવ ત્યારે ગૃહ-
પાત્ર પાસેથી સલાહ, સૂચના કે મંત્ર લે.

દરે બીજો વિચારવા જેવો સવાલ જાત્રાલયના સ્થાપકોએ અને

સગવડોની તાણુતો છે. પ્રત્યક્ષ ભાષની વાત સાચી છે. કેટલાંયે છાત્રાસયો એવાં છે કે જેમની પાસે જગ્યા પણ નાની હોય અને સાધનો પણ ઓછાં હોય. આવા સંયોગોમાં શું કરવું ? પહેલી વાત તો એ છે કે છાત્રાસયોને આપણે કેળવણીની એક સુંદર સંસ્થા જનાવવા માગીએ છીએ તેથી જ્યારે જ્યારે જેટલી પણ તક મળે તે તકનો લાભ લઈને સંચાલકો પાસે આપણે આપણી માગણીઓ રજુ કર્યા કરવી, અને તેમાંથી જેટલું મળી શકે તેટલું મેળવતા રહેવું એ આપણો-દરેક શૃદ્ધપતિનો ધર્મ હોયો જોઈએ. આપણે ગમે તેટલી અગવડો વચ્ચે અને સાધનોની તંગી વચ્ચે આપણું કામ ચલાવતા હોઈએ, પણ તેથી તેનાથી આપણને સંતોષ છે અથવા તો આપણે સંતોષ રાખતો જોઈએ તેવી આપણી માન્યતા છે, તેવી સફેજ પણ છાપ છાત્રાસયના સંચાલકો ઉપર ન જ પડવા દેવી જોઈએ. આપણે તો આપણી માગણીઓ આગ્રહ પૂર્વક તેમની પાસે વ્યક્ત કરવી અને જેટલી અનુકૂળતા મળતી જાય તેટલીનો સ્વીકાર કરી આપણું કામ ચલાવ્યે રાખવું. આપણા કામથી આપણા સંચાલકો ઉપર એવી છાપ અવસ્ય પડવી જોઈએ કે જે વધારે અનુકૂળતા અને વધારે સાધનો આપવામાં આવશે તો કામ ખરેખર વધારે સારું થશે. આપણા કાર્યની ક્ષેત્રનો આધાર આપણી ખંત અને કર્તવ્યનિષ્ઠા ઉપર રહે છે. આપણી ખંત અને કર્તવ્યનિષ્ઠા સાધતો અને અનુકૂળતાઓને જરૂર પેઝી લાવવાની છે તેવી અખંડ શ્રદ્ધા આપણામાં ભરેલી હોવી જોઈએ.

પરંતુ પ્રત્યક્ષભાષનો સવાલ તો એ છે કે આવી પરિસ્થિતિ ઉભી ન થાય ત્યાં સુધી શું ?

ત્યાં સુધીમાં આપણે આપણી પાસે જે અનુકૂળતાઓ અને સાધનો હોય તેના વડે આપણી ગોઠવણનું કામ ચલાવી શકીએ છીએ. આપણી પાસે જેટલી જગ્યા હોય તેટલી જગ્યામાં જ આપણે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓની ગોઠવણ કરી શકીએ. એક ગોટા ઓરડાને ચાર ખૂણા અને વચ્ચે ભાગ તો અવસ્ય હોય જ. આપણે દરેક ખૂણાને એક એક જુદી પ્રવૃત્તિ માટે નિર્માણ કરીએ. એક ખૂણો લખનાર માટે, એક ખૂણો વાંચનાર માટે, એક ખૂણો શાંતિથી વાનો કરનાર માટે અને એક ખૂણો આંતર દ્વાર રમતો રમનારા માટે. વચ્ચે ભાગમાં શૃદ્ધપતિ, ખુદ જેસે, અને તમામ પ્રવૃત્તિઓનું સુયોગ્ય નિયંત્રણ કરે. જે જે પ્રવૃત્તિઓવાળાને જે કંઈ પૂછવા કરવાનું કે ફરિયાદ કરવાની હોય તેઓ શૃદ્ધપતિ પાસે આવીને શાંતિથી કહી જાય. શૃદ્ધપતિ

પોતે પણ પોતાના કામમાંથી થોડીએક કુરસદ કાઢીને ચારેકાર ફરતા રહે અને પ્રવૃત્તિઓનું અવલોકન કરતા કરતા તેને સુનિયંત્રિત બનાવતા રહે.

આવી બંધી પ્રવૃત્તિઓ ખીજા કાષ્ટને કરી પણ અડચણ ન થાય તેમ ચાલવી જોઈએ. આ બાબતની યોગ્ય તાલીમ વિદ્યાર્થીઓને મળતી રહે તેવો પ્રયત્ન રોજ રોજ ચાલતા સાક્ષાત્ કામ દ્વારા જ વિદ્યાર્થીઓને મળી શકશે. કોઈ પણ વિદ્યાર્થી કે વિદ્યાર્થીની મંડળી શાંતિપૂર્વક અને વ્યવસ્થાપૂર્વક પોતાનું કામ ચલાવી ન શકે તો તેને આવા સમૂહોની ચાલી રહેલી પ્રવૃત્તિઓમાં તેટલા વખત માટે રહેવાનો અધિકાર નથી. તે ઘણી જ ખુશાલી બહાર જાય અને પોતાની પ્રવૃત્તિ ચલાવે. ગોઠવણનો મૂળ મુદ્દો એ છે કે વિદ્યાર્થી પોતે સ્વતંત્ર હોવા છતાં ખીજાની સગવડ જાળવવા માટે બંધાએલો જ છે તે ખ્યાલ તેના મનમાં હોવો જોઈએ. સમાજમાં રહીને જીવન ગાળનાર દરેક વ્યક્તિને સમાજમાં કેમ જીવવું તે પણ આવડવું ધટે છે. જે માણસ સમાજમાં સુવ્યવસ્થિત અને નિયંત્રણ પૂર્વક જીવી શકે છે તે જ સાચો સ્વતંત્ર છે. ખીજાના સ્વાતંત્ર્યની શુદ્ધ બાવનામાં તો પોતે કે ખીજો કોઈ પરતંત્ર નથી જ. આ તરત આપણા વિદ્યાર્થીઓને સમજાવ જવું જોઈએ, અને તે સમૂહજીવન જીવવાની તાલીમ દ્વારા જ તેમને સમજાવવાનું છે. માટે જ ઓછી અતુલ્યતાઓ અને ઓછા સાધનો વચ્ચે પણ શાંતિ અને વ્યવસ્થા પૂર્વક જીવવાની તાલીમ જુદી જુદી ગોઠવણ દ્વારા વિદ્યાર્થીને અવશ્ય આપી શકાય.

હરભાઈ.

શરીરના ચાળા પાછળ

માણસ એકલો બેઠો હોય કે સમૂહમાં હોય, માણસ વાનો કરતો હોય કે વાનો સાંભળતો હોય, માણસની જીભ ચાલતી હોય કે મૂંઝો બેઠો હોય; આની કોઈ પણ સ્થિતિમાં તેનું શરીર અને શરીરનાં વિધવિધ અંગઉપાંગો સ્થિર બાળે જ હોય છે. કાં તો તે હાથ પગ વિચિત્ર રીતે દલાવતો હોય છે અથવા તો હાથ પગનાં આંગળાં વડે ચિત્રવિચિત્ર ચાળા કરતો હોય છે. તેના મોઢા સામું જુઓ તો તેના મોઢા ઉપરના હાવભાવો પણ તેટલી જ વિચિત્ર રીતે ફરતા રહેતા હોય છે. આંખો જુઓ, હોઠની ગતિ નીહાળો, કપાળ સામું નજર કરો, નરેદરાં ફલાવતો જુઓ, વારંવાર ડોક મરડતો દેખો કે મોઢા ઉપર ન સમજાય તેવી રીતે હાથ ફેરવતો નીહાળો, એ બધીય વખતે તે પોતાના અંતરના અટપટા બાવો વ્યક્ત કરી રહ્યો હોય

છે. માણસને આમ મૂંગા ચાળા કરતો જોવામાં આનંદ તો આવે જ છે પણ તેની પાછળ રહેલા તેના મનના લાવોને સમજવામાં અને ઉદ્દેશવામાં વળી એમ આનંદ આવે છે.

હરલાઈ,

મન જખ મારે ત્યારે

સ્વાતંત્ર્યનો સિદ્ધાંત હવે અનેક ક્ષેત્રોમાં પ્રવેશ પામવા લાગ્યો છે. જીવનના કાંઈ પણ એક ક્ષેત્રના કરતાં કેળવણીના ક્ષેત્રમાં એ તત્ત્વનો સ્વીકાર અને વ્યવહાર વધારે આગ્રહથી કરવા કગવવામાં આવે છે. લાણુનારાઓને સ્વાતંત્ર્ય આપો એવી ખૂબો અભ્યારે ચારેકોરથી સંભળાય છે. વિચાર સ્વાતંત્ર્ય અને વાણી સ્વાતંત્ર્યનો સમાજે એક સામરો સ્વીકાર કર્યો છે તેથી એ તરફ કેળવણીની સંસ્થાઓમાં પ્રવેશી શક્યાં છે.

આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ આ સ્વાતંત્ર્યનો સિદ્ધાંત ઠીક ઠીક સ્થાન મેળવી ચૂક્યો છે તેમાં શંકા નથી. આપણા વિદ્યાર્થી છાત્રાલયના નાના મોટાં વ્યવહારોમાં સારું એવું સ્વાતંત્ર્ય ભોગવે છે. તેને વિચારનું સ્વાતંત્ર્ય પણ છે, વાણીનું સ્વાતંત્ર્ય પણ છે, અને ફેટલેક અંશે વ્યવહારનું સ્વાતંત્ર્ય પણ છે. આપણા વિદ્યાર્થીનું વિચારસ્વાતંત્ર્ય કે વાણીસ્વાતંત્ર્ય આપણને નથી ખૂચતાં; પરંતુ વ્યવહારસ્વાતંત્ર્ય ક્યારેક મૂંઝવી દે છે ખરું. વિદ્યાર્થી અમુક પ્રકારના વિચારો કરે છે તેવી આપણને ખબર પડે ત્યારે આપણે તેને બાળક ગણી મનથી જ માફ કરી શકીએ છીએ. વિદ્યાર્થી અમુક પ્રકારનું બોલે ત્યારે વાણી સ્વાતંત્ર્યના જમાનામાં એટલી છૂટ તો હોવી જ જોઈએ તેમ માનીને આપણે તેને હસી કાઢી શકીએ છીએ. પરંતુ વિદ્યાર્થી અમુક પ્રકારનું વર્તન સલાધે ત્યારે તેને હસી કાઢવું કે બાળક ગણીને માફ કરવું એ જરા અઘરું પડે છે. આપણને ન રહે તેવા વર્તનની છૂટ લેતો આપણે વિદ્યાર્થીને નીરખીએ ત્યારે એ સ્વાતંત્ર્ય આપણાથી ઘણી વખત નથી છૂટવી શકતું. આવા વખતે આપણું મન જરા જખ મારવા માંડે છે. વિદ્યાર્થીને તેવા વ્યવહારમાંથી તો અવશ્ય રોકવો જોઈએ તેમ આપણું મન આપણને આગ્રહથી દહે છે. બધી જાતનું સ્વાતંત્ર્ય ચક્રાતી લઈ શકાય, પણ વર્તનનું આવું સ્વાતંત્ર્ય ન જ ચલાવી શકાય તેમ આપણને લાગ્યા જ કરે છે. વિચાર સ્વાતંત્ર્ય કે વાણી સ્વાતંત્ર્ય, વર્તન સ્વાતંત્ર્યના પ્રમાણમાં છૂરવવાં સહેલાં લાગે છે.

આવા વખતે આપણે શું કરીએ ? મન જખ મારતું દેખાય ત્યારે આપણે કેમ વર્તીએ ?

જવું અને પછી તેનાં ધારણાના ઉદ્ઘાટનમાં ઉતરી પડવું આપણા માટે વ્યાજ્ઞાની ગણાય. તેવાં ધારણા આપણને તાત્કાલિક મળવાં જ જોઈએ એવા આમલ પામી નહામે છે. વિદ્યાર્થીના વર્તનને માનસિક નોંધપેટામાં નોંધી રાખી જ્યારે જ્યારે પણ તે પુનરાવર્તન પામે ત્યારે ત્યારે તેનાં પ્રેરક યજોને પકડી લેતાં આપણને આવડવું જોઈએ એકથી વધારે વખતમાં તેના વર્તનસ્વાતંત્ર્યમાંથી જોટલાં જોટલાં સામાન્ય પ્રેરકજો આપણને હાથ લાગી જાય તેનો દ્યુતમ દાઢી લેતાં પછી આપણને મુશ્કેલ નથી પડવાનું. એવું સર્વસામાન્ય કારણ આપણા હાથમાં આવ્યું એટલે વિદ્યાર્થીનું વર્તનસ્વાતંત્ર્ય આપણી હાજરીમાં નિર્ભય બન્યું સમજવું. નિર્ભયતામાંથી પછી વર્તન-શુદ્ધિ આપણી એ તદ્દન ચહેલું કામ થઈ પડે છે.

આપણું ત્રીજું પગથિયું આપણાં સાધનોનો સંભાળપૂર્વક ઉપયોગ કરવો તે છે. વિદ્યાર્થીના વર્તન સ્વાતંત્ર્યના આપણા અનુભવ પછી આપણને તેની સાથે કામ લેવાની જરૂર રહે તો આપણાં સાધનો નિર્મળ અને શુદ્ધ હોવાં ધટે. આપણામાં ખામોશ હોય, વિદ્યાર્થીમાં આપણને કે સમાજને અરુચિકર કે અસ્થિતકર એવા વર્તન સ્વાતંત્ર્યના મૂળમાં ઉતરી જઈ તેનાં પ્રેરક ધારણા શોધી કાઢવાની આપણામાં શક્તિ હોય તો પછી વિદ્યાર્થીના તેવા વર્તન માટે આપણે જે કંઈ ઉપાયો કરવાની જરૂર જણાય તે ધમે અંશે શુદ્ધ અને નિર્મળ જ હોવાનો સંભવ છે. છતાંએ તે યોગ્યતામાં આપણે ખૂબ કાળજી રાખવાની જરૂર રહે છે. તેવાં સાધનો આપણે મહેનત અને અભ્યાસપૂર્વક શોધવાં પડે છે અને પછી તેનો ઉપયોગ કરવાની શક્તિ પણ કેળવવી પડે છે.

સ્વાતંત્ર્ય અપાયા પછી આપણું મન જખ મારે તો આપણે ઉપર પ્રમાણે વર્તન રાખવું તે આપણો ધર્મ થઈ પડે છે. હરણાથ.

વ્યક્તિત્વ

વ્યક્તિત્વવાળો માણસ જનસમૂહને હમેશાં આકર્ષી શકે છે. વ્યક્તિત્વવાળો માણસ અન્યના કરતાં વધારે એકપથી અને વધારે સારું કામ કરી શકે છે. વ્યક્તિત્વવાળા માણસને કુતેલ શોધની આવે છે તેમ કહીએ તો પણ ખોટું નથી.

શિક્ષણના ધોષમાં વ્યક્તિત્વવાળો માણસ મળી જાય તો શિક્ષકનું કામ વધારે સંગીન રીતે ચલાવી શકાય. દરેક શિક્ષકનામાં વ્યક્તિત્વ હોવું

જોઈએ તેમ જ દરેક ગૃહપતિમાં પણ વ્યક્તિત્વ હોવું જોઈએ. જે ગૃહપતિ વ્યક્તિત્વ ધરાવતો હોય છે તે ગૃહપતિને સામાન્ય ગૃહપતિના જેટલા અંતરાયો નહીં હોતા નથી; તેઓ ગૃહપતિ પોતાના કાર્યના પચાસ ટકા તો પોતાના વ્યક્તિત્વના પ્રભાવથી જ પાર ઉતારી શકે છે. સામાન્ય ગૃહપતિને ડગલે ને પગલે કાપડાઓ ઉભા થયા દરે છે તેવા કાપડાઓ વ્યક્તિત્વવાળા ગૃહપતિને મૂંઝવતા નથી. આનું કારણ એ કે એવા કાપડાઓ જેમ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ઉદ્ભવેલા હોય છે તેમ જ તેમના હાથે જ ઉકેલી શકાય તેવાં હોય છે. સામાન્ય ગૃહપતિ તેવા કાપડાઓનો એકલે હાથે ઉકેલ કરવા મથે છે; તેની મથામણ જેમ જેમ વધતી જાય તેમ તેમ તે કાપડાઓ વધારે અટપટા બનતા જાય છે. વ્યક્તિત્વવાળો ગૃહપતિ પોતાના વ્યક્તિત્વના પ્રભાવ માગથી તે કાપડાઓથી અક્ષિપ્ત રહી શકે છે અને મૂંઝાયા વગર વિદ્યાર્થીઓના હાથે જ તેનો ઉકેલ આવવા દે છે. આમ વ્યક્તિત્વવાળા ગૃહપતિ માટે પોતાનું, સંસ્થાનું અને વિદ્યાર્થીઓનું કામ ધણે અંશે સરલ બની જાય છે.

પણ આવું વ્યક્તિત્વ એટલે શું ? અને તે આવે કેવી રીતે ?

વ્યક્તિત્વ કેવળ શુદ્ધિની પ્રખરતાથી નથી જન્મતું; વ્યક્તિત્વનો આધાર હૃદયની કેવળ લાગણીઓ ઉપર નથી રહેતો; વ્યક્તિત્વ શારીરિક કે માનસિક એવા કોઈ પ્રમળ તત્ત્વમાંથી કેવળ નથી પેદા થતું; પણ વ્યક્તિત્વ માટે તો માણસનામાં એકાદ અજન્મ ધૂનની જરૂર હોય છે. માણસ પોતાના ધંધામાં પાવરધો હોય અથવા તો પોતાના ધંધાના શાસ્ત્રનો નિષ્ણાત હોય તેથી તે વ્યક્તિત્વ નથી જમાવી શકતો. માણસનામાં અલે શુદ્ધ ઝોંઝી હોય, માણસનામાં ભલે શાસ્ત્રીયપણું ઝોંઝું હોય, પણ તેનામાં જો કોઈ પણ એક ખામતની ધૂન હોય તો તે વ્યક્તિત્વ કેળવી શકે છે અને જમાવી પણ શકે છે. આવી એક્ટલી ધૂનને પણ અધૂરી ગણી શકાય. જે વિપવની માણસનામાં ધૂન હોય તે ધૂન ખાતર છવતરને ફેના કરવાની પણ તાકાત તેનામાં હોવી જોઈએ. ખરી રીતે તો 'ધૂન' શબ્દમાં જ ફના થવાની તાકાત સમાઈ જાય છે. છતાંએ સ્પષ્ટતા ખાતર આપણે એમ કહી શકીએ કે જે માણસનામાં એક પરતુની અસાધારણ ધૂન હોય અને તે ધૂનમાં મન્ય રહેવા માટે જાતને યોગ્યવર કરી નાખવાની તાકાત હોય તે માણસને આપણે વ્યક્તિત્વવાળો માણસ ગણી શકીએ.

છાત્રાસયના દરેક ગૃહપતિ પાસે ધૂનનો કોઈ એકાદ વિષય તો હોવો ધટે. એ વિષય કોઈ છાત્રો જ હોય તેમ નહિ; એ વિષય તો ગમે તે

હોઈ શકે-માત્ર વિદ્યાર્થીના જીવનને સ્પર્શનારો હોવો જોઈએ. ગૃહપતિ દલા-
દાર હોય, ગૃહપતિ જળરો લેખક હોય, ગૃહપતિ વક્તા હોય, ગૃહપતિ વૈજ્ઞા-
નિક હોય-એમ ગૃહપતિ ગમે તે એક જાગૃતનો અસાધારણ શોખીન હોય
તો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પોતાની સાથે ખેંચી જઈ શકે છે. આવા ગૃહ-
પતિના વિદ્યાર્થીઓ હમેશાં તેના મિત્ર સમા યજ્ઞને રહે છે અને તેના કામમાં
સહાય રૂપ બને છે.

હરલાલ.

વિદ્યાર્થીના પત્રો

છાત્રાસયના ગૃહપતિને અત્યંત વિચારપૂર્વક હાથ ધરવા જેવો કાષ્ઠ
નિષય હોય તો તે વિદ્યાર્થીઓના પત્રોનો પ્રશ્ન છે. પત્રવ્યવહાર એ વિદ્યાર્થીને
પારખવાનું એક ઉત્તમ સાધન છે. વિદ્યાર્થી પોતાના માતાપિતૃ પત્ર લખતો
હોય કે પોતાના મિત્રને પત્ર લખતો હોય; પરિણીત હોય તો પોતાની પત્નીને
પત્ર લખતો હોય અને વેપીયાળ થયું હોય તો પોતાની લાવિપત્નીને પ્રેમ-
પત્રો લખતો હોય. આવા બધા પત્રોમાંથી અને તેવા પત્રોના આવતા
ઉત્તરોમાંથી વિદ્યાર્થીને ઓળખી લેવાનું સાચું સાધન આપણને સાંપડે છે.
વિદ્યાર્થીની સાથે ઉડા પરિચય કર્યા વિના તેને ઓળખી લેવા માટે તેનો
અનેકવધ પત્રવ્યવહાર આપણને ખૂબ ઉપકારક થઈ પડે છે. છાત્રાસય જેવી
સંસ્થામાં આજે હવે વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વધતી જ નય છે. ગૃહપતિને એક
શિક્ષકના જેવું સ્થાન ત્યાં સુધી નથી મળી શક્યું ત્યાં સુધી સો દોઢસો
છાત્રાઓ વચ્ચે ત્રણચાર દસક દામ આપનાર ગૃહપતિથી પણ અક્ષતી
જોવાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં એક ગૃહપતિ અનેક વિદ્યાર્થીઓના ગાદ
પરિચયમાં આવી શકે એ સંભવિત નથી. વિદ્યાર્થીઓના સાચા સ્વભાવનું
દર્શન ત્યાં સુધી આપણને ન થયું હોય ત્યાં સુધી આપણે તેને સાચે માગે
ટોરી શકવાના નથી. આવા સંયોગોમાં વિદ્યાર્થીના પત્રવ્યવહારનો આપણને
પરિચય થાય તેવી સ્થિતિ જો ઉભી થઈ શકે તો ગૃહપતિનું કામ બહુ
સહેલું અને સરળ થઈ જાય.

પરંતુ વિદ્યાર્થીનો પત્રવ્યવહાર કાંઈ કરવો શી રીતે? કેટલાંક છાત્રા-
લમોએ એવો નિષ્પન્ન બનાવ્યો હોય છે કે વિદ્યાર્થી ઉપર જે પત્રો આવે
અને તેના તેઓ જે જવાબો લખે તે બંને ઉપર ગૃહપતિની નજર રહે. જતા
પત્રો ઉપર ગૃહપતિનો કાળ ન હોય તો પણ દપાલની અતુલ્યતાને કારણે
આવતા પત્રો ઉપર તો ગૃહપતિ પોતાનો કાળ રાખી શકે છે. પત્રવ્યવહાર

ઉપર રખાની આ દેખરેખ તો વિદ્યાર્થી ઉપરના પ્રેમ અને વિશ્વાસથી પ્રેમ એટલી હોત તો તો છાત્રાલયમાં પત્રવ્યવહારની આજે આપણી નગર આ દેખાની મુઝાણ હયાનીમાં જ ન હોત. આજે તો એક તરફથી છાત્રો કે ફરિયાદ કરે છે કે અમારા પત્રવ્યવહાર ઉપર અમારો જ હક્ક હોવો જોઈએ. અમારી રૂબ સિવાય તે કોઈથી ફોંડાય કે વંચાય નહિ. ખીજી તરફ ગૃહપતિઓ પોતાનો એવો હક્ક સ્થાપિત કરતા દેખાય છે કે વિદ્યાર્થીના દિત ખાતર વિદ્યાર્થીના પત્રવ્યવહાર ઉપર અમારી હક્ક નગર રહેવા જરૂર છે. આગતી આ સ્થિતિ કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી. વિદ્યાર્થીએ પત્રવ્યવહારનું સ્વાતંત્ર્ય હોવું જ જોઈએ; અને છતાં ગૃહપતિની દેખરે અને સલાહ મુજબના અસંત જરૂરનાં છે એ પણ ચોક્કસ.

આ કોયડો એક જ રીતે ઉઠેલી શકાય. ગૃહપતિએ પોતાના વિદ્યાર્થી પ્રેમ અને વિશ્વાસ એટલી હદ સુધી સંપાદન કરવાં કે જેથી વિદ્યાર્થી પોતાનો પત્રવ્યવહાર તો શું પરંતુ પોતાનું સર્વસ્વ પોતાના ગૃહપતિ પા ખુદખુદ મૂકી દે. આ વાત સખતી જેટલી સહેલી છે તેટલી જ આચર્ય શક્ય છે. ગૃહપતિ જો પોતાના જીવન પૂરતો વિદ્યાર્થીની નગર આગ છેક જ નિખાલસ અને ખુલ્લો હોય તો જ તે વિદ્યાર્થીના પ્રેમ અને વિશ્વાસ મેળવી શકવાનો છે. ગૃહપતિના સમગ્ર જીવનના દર્શનથી વિદ્યાર્થી એ સમજી જાય કે ભલે પોતે ગૃહપતિનું સમગ્ર જીવન જાણતો નથી, પરંતુ ગૃહપતિ પોતાના જીવનને વિદ્યાર્થીથી ચોરી છૂપીથી દૂર રાખતો નથી. ગૃહ પતિના એવા ઉદ્દેશ જીવનની અસર વિદ્યાર્થી ઉપર જલદી થાય છે. વિદ્યાર્થીના મનમાં ગૃહપતિથી છૂપા રહેવાના વિચારો ગૃહપતિના આવા સાક્ષા જીવનથી અલોપ થઈ જાય છે. ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીનો આવો સંબંધ બધા તો પછી વિદ્યાર્થીના પત્રવ્યવહારની આગતમાં જે અવિશ્વાસ અને ચોર છૂપી વાતાવરણ છાત્રાલયોમાં પ્રવર્તી રહેલું છે તે આપોઆપ બંધ થઈ જાય હરભાઈ.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક સવાજમ પોસ્ટેલ સોંધે એક રૂપીઆ : પરદેશના જે સિલિંગ લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીસંસ્કૃતમૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ- શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પાડી. લખાણ ગોપાળજીએ લખ્યું અને, વર્તી હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું

૧૯૩૧

આંક ૫ મો

૩

:: તૃતી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

જીવાન પ્રાણહાનિ ધર્યશે

પણ માનહાનિ નહિ ધર્યશે.

જીવાન મરણ ધર્યશે

પણ શરણ નહિ ધર્યશે.

અજ્ઞાત મન.

માણસને ઝોળખવા માટે તેના મનનો સારો એવો પરિચય મેળવવો જોઈએ એમ આપણે જાણી જાણી માનીએ છીએ. વિદ્યાર્થીઓને સાચા જીવનની દિશામાં દોરવા માટે શિક્ષકોએ કે ગૃહપતિઓએ તેમના મનને ઉદ્દેશના શીખવું જોઈએ તે અસંત જરૂરનું છે તેમ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ આજે પોદારીને આપણને કહે છે. માનસશાસ્ત્રીઓએ અને શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ માણસના મનને કેમ ઝોળખાય તેની પદ્ધતિઓ શોધી કાઢી છે. અને જનસમાજ તેનો ઉપયોગ પણ કરી શકે છે.

પરંતુ આજ દિન સુધી માણસજાતના આવા અભ્યાસ માટે તેના જાત્રાત મનને આધારભૂત ગણવામાં આવતું. માણસ તેની જાત્રાત અવસ્થામાં જે કંઈ જોશે કે આચરે કે વિચારે તેના ઉપરથી તેના મનનું વલણ અથવા તે તેના મનના અભિજ્ઞાનો પારખવામાં આવતા અને નક્કી કરવામાં આવતા. વિદ્યાર્થીનો પણ આવી જ જાતનો માનસ પરિચય સધાતો અને તેવા પરિચય ઉપર તેની કેળવણીનું મંડાણ રચાતું.

આજે તે સ્થિતિમાં ફેરફાર થયો છે. માણસના મનના ઉડાણોમાં અવગાહન કરવાની શક્તિ અને કળા આજે માનસશાસ્ત્રીઓને હાથ લાગ્યાં છે. માણસના જાત્રાત મન ઉપરાંત તેને એક બીજા પ્રકારનું પણ મન છે તેમ શોધી કાઢવામાં આવ્યું છે. આવા મનને શાસ્ત્રધારે 'અજ્ઞાત મન' તેવું નામ આપે છે. માણસના માનસિક વલણોનો અને તેની દુષ્ટી અને ઉંડી ગદરવાકાંક્ષાઓનો સાચો પરિચય જાત્રાત મન નહિ પણ તેનું અજ્ઞાત મન પૂરે પાડે છે તેની શોધ આજે થઈ ગઈ છે. ઘણી વખત તે માણસનું જાત્રાત મન જે વસ્તુઓનાં દર્શન કરાવે છે તે તેના માયા માનસિક વલણથી વિરુદ્ધ હોય તેમ પણ જને છે. માણસને પોતાને પોતાના આવા અજ્ઞાત મનની અને તે મનમાં ભરાઈ રહેલી મહેઝાઓની ખજર હોતી નથી, ભલજલા માણસો જાત્રાત મનના વ્યક્ત સ્વરૂપથી જુલાવો ખાય છે. માનસશાસ્ત્રીઓએ જારે જાત્રાત ઉદારીને આ અજ્ઞાત મનની અને તેમાં ભરાઈ રહેલી મનઃકામનાઓની શોધ કરી છે.

વિદ્યાર્થીને સાચા સ્વરૂપમાં ઝોળખવા માટે તેનું જાત્રાત મન નહિ પણ અજ્ઞાત મન જ ઉપયોગી થઈ શકે છે. આ અજ્ઞાત મનનો પરિચય કેમ સાધવો તે ક્રિયા અસંત આકર્ષક છે.

તરબાર.

સર્વત્યાગ

(ગૃહપતિ પોતાની ઓશીસમાં એકલા બેઠા બેઠા કંઈક વિચાર કર્યા કરે છે. વચ્ચે વચ્ચે પોતાની નાંધપોથી ઉઘાડીને તેમાં કંઈક ટપકાવી લેતા જણાય છે. તેમના મ્હોં ઉપર મૂંઝવણની છાપ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. થોડી વારે ટોફરી વગાડી પટ્ટાવાળાને બોલાવે છે અને રમેશને પોતાની ઓશીસમાં બોલાવી લાવવા હુકમ આપે છે. બે ચાર મિનીટ એમને એમ વીતી જાય છે અને રમેશ ગૃહપતિની ઓશીસમાં આવીને ઉભો રહે છે.

રમેશ ઉઘો, ભરાવઘાર અને દેખાવડો વિદ્યાર્થી છે. તેના મ્હેરો ઉપર મંદ હાસ્ય છવાઈ રહેલું છે; અને છતાં તેના મંદ મંદ હસતા હોઠ તેની પાછળ છૂપાઈ રહેલા કડકાઈ જાહેર કર્યા વિના રહી શકતા નથી. રમેશ વિવેકપૂર્વક ગૃહપતિને નમન કરે છે અને તેમની ખુરશીની સામે અદગ્ન વાળી શાંત ચહેરે સ્થિર ઉભો રહે છે. મરઘનગીથી ભરપૂર એવા રમેશના પડખે દેહ સામે ગૃહપતિ ઘડીભર નેંઠ રહે છે અને પછી જન્ને વચ્ચે ટૂંકા વાતચીત ચાલે છે.)

ગૃહપતિ: “ રમેશ. મેં તમને આઠ દશ વખત તો જવા લીધા છે. પણ આજે હવે તેમ કરવું પોમાય તેમ નથી. વજુભાઈના ટ્રંકમાંથી દસ રૂપિયા ગયા છે અને તમે જ લીધા છે, તમારે તે પાછા આપવા પડશે. ”

રમેશ: “ કાણુ કહે છે કે એ મેં લીધા છે ? આઠ દશ વખત તમે મને જતો કર્યો છે તેમ કહીને તમે સાહેબ મારું ભારે અપમાન કરો છો. મેં તમને કશું જ છે કે મેં આજ દિન સુધી કોઈની એક પાઈ પણ લીધી નથી. ગમે તેવા વિદ્યાર્થીની ગમે તેની વાને સાંભળીને તમે મારા ઉપર શક કાં લાગ્યા જ કરો છો અને આજ ઓઢાડતા પણ અચકાતા નથી ? વજુભા પૈસા મેં જ લીધા છે તેમ કાણુ કહે છે ? ”

ગૃહપતિ: “ વજુ પોને જ. તે કહે છે કે તમારી પાસે એક એવી ચાવી છે કે જે જધાય તાળાને હાથ કરી શકાય. તમે તેનો ઉપયોગ કર્યો છે અને તેના પૈસા લીધા છે. ”

રમેશ: “ તેની પાસે કંઈ પૂરાવો છે ? ”

ગૃહપતિ: “ હા. ગઈ રાત્રે રાત્રે જ્યારે જધા જમવા ગયા ત્યારે તમે એકલા જ નિવાસગૃહમાં પાછળ રહ્યા હતા. જમીને પાછા ફરતા

વળુએ તમને પોતાના કબાટની પાસે અધારામાં કંઈક કરતા જોયા. તેમના રૂપિયા તે જ વખતે ગુમ થયેલા એમ તેણે કહેવું છે. ”

રમેશ : “ તેમના કબાટ પાસે એટલા ઉભા રહેવું એટલે જ ચોરી કરવી એ ન્યાય સરસ ! સાહેબ, મને માફ કરો. મારે મારો બચાવ કરવો નથી, મેં વળુના પૈસા લીધા જ નથી તે સત્ય છે. તમારે માનવું હોય તો માનો. ”

શુદ્ધપતિ : “ રમેશ, રમેશ, આ નહિ ચાલે. તું હર વખત વાતને ઉડાવી જાય છે તે આ વખતે નહિ બને. સમજ્યો ? વળુ ગિયારો ગરીબ માખાપનો દીકરો છે. ગઈ કાલે જ હજી તો તેના બાપાએ સત્રની શીના રૂપિયા મોકલ્યા છે. તેમાંથી દસ રૂપિયા જેવી રકમ જાય તો તે ગિયારો હેરાન જ થઈ જાય ને ? ”

રમેશ : “ તે હેરાન થાય એટલા માટે હું જવાબદાર ? હું કહું છું કે મને તેના પૈસાની કશી જ ખબર નથી. ”

શુદ્ધપતિ : “ પણ તું સમજે છે કે આ વખતે હું તને છોકું તેમ જ નથી ? મારી પણ ખાત્રી થઈ ગઈ છે કે એ પૈસા તે જ લીધા છે. આ વખતે જો તું તે પાછા નહિ આપે તો તેણે ભારે ખરાબ પરિણામ આવશે. હા, આ વાત તું કહીશ તો હું પ્રગટ નહિ કરું, પણ તારે તે પૈસા તો આપવાના જ. ”

રમેશ : “ સાહેબ, આપને દોલ દીપાવવો હોય તો તેમ કરવાની પણ છૂટ છે. દોલ દીપાવવાથી અસત્ય સત્ય નથી બની જવાનું. હું કહું છું કે મેં વળુના પૈસા લીધા જ નથી. ”

(આટલું બોલી રમેશ ટકકાઈથી ઓશીસની બહાર ચાલ્યો જાય છે. શુદ્ધપતિ એ નીડરતાથી અને શેફળધે ચાલી જતી આકૃતિની સામે એકી દશે જોઈ રહે છે. રમેશ અદૃશ્ય થયા પછી શુદ્ધપતિ પોતાની નોંધપોથી ઉપાડે છે અને તેની અંદર કંઈક ટપકાવી લે છે.)

(તેજ રાત્રે વળુની દુકાન કંઈક અજબ રીતે તૂટે છે અને વળુના બાકી રહેલા પચાસ રૂપિયા ગુમ થાય છે.)

: ૨ :

(ઉપરનો પ્રસંગ બન્યાને પંદર દિવસ થઈ ગયા છે. શુદ્ધપતિની ગંભીરતા વધતી જાય છે. રમેશની એ નિર્ધિન અને બેદરકાર પ્રવૃત્તિઓ

તેને હવે ખૂંચવા લાગી છે. આજે તો છેક અંધારું થઈ ગયું છે છતાં તે ઓશીયમાંથી ખરવા નથી. તેના મ્હોં ઉપરની ગંભીરતાએ આજે રહેજ બીલામણું સ્વરૂપ પકડ્યું છે. તેના મ્હોર ઉપર આજે એકલી મૂંઝવણ નથી; સાવંઠાળના એ ઝાંખા પ્રકાશમાં પણ તેના હોઠ ઉપરની સખ્તાઈ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. મનની મૂંઝવણ ટાળવા માટે જાણે કે આજે તેમણે સખ્ત થવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તેમ દેખાય છે. આ સખ્તાઈ ઠેક સુધી ટકી રહેશે કે નહિ તેની ખાતરી હજી તેની આંખો નથી પૂરી શકતી. પોતાની સામે પડેલી પોતાની નોંધપોથીને જાગવીને તે બંધ કરે છે અને રમેશને પોતાની પાસે હાજર કરવાનો હુકમ છોડે છે. આજની વાતચીતનું સ્વરૂપ કંઈક અદ્ભુત છે.)

ગૃહપતિ : “ રમેશ, હવે હવે થઈ છે ! ”

રમેશ : (ખૂબ ગંભીર છે અને બેચે છે પણ દડાઈથી.) “ શું છે સાહેબ ? ”

ગૃહપતિ : “ શું છે સાહેબ ? ધંધા અવળા કરવા અને પછી નિર્દોષ હોવાનો ઢોંગ કરવો ? રમેશ, તમે સમજી લેજો કે આ ગૃહપતિને સખ્ત થતાં પણ આડે છે. ”

રમેશ : “ આપને જે કહેવું હોય તે સિદ્ધ જ કરી દોને, સાહેબ. આમાં હું કશું જ નથી સમજતો. ”

ગૃહપતિ : “ શાનો સમજ ! હવે તો ગુંડાગીરી પણ શરૂ કરવી છે એટલે શાનો સમજ ? ”

રમેશ : “ એટલે ? ”

ગૃહપતિ : (ખુરશીમાં રહેજ ઉઘા થાય છે) “ એટલે એમ કે પેલા નાનુ રસોયાએ તારા બાપનું શું જગાડ્યું છે તે તેને પચાવવા કરે છે ? ”

રમેશ : “ સાહેબ, આવના જોવા સંસ્કારી માણસના મોઢામાં આવી ભાવા શોભતી નથી. ”

ગૃહપતિ : “ તે મારે જોવાનું છે. મારે તારી સલાહની જરૂર નથી. જોલ મેં કે પેલા બિચારા ગમર નાનુને હોરાન શા માટે કરે છે ? ”

રમેશ : “ હું શું કરું છું તે કહો એટલે જવાબ આપી શકીશ. ”

ગૃહપતિ : “ અહીં મારી પાસે પણ ગુંડાગીરી ? કીક છે, જોલ છું. તારે તેનું પરિણામ જોગવું જ પડશે. જોલ નાનુની એટલી કેમ કાપી

નાખી ? અને બિચારા ગરીબ માણસના કાટને પણ કાપ મૂક્યો કેમ ? તારો આપ પૈસાદાર છે એટલે ગરીબને કંઈ આપી દેવાનો નથી ! ”

રમેશ : (રહેજ હસે છે અને પાછો ગંભીર બની જાય છે.) “ વળી પાંચી અસંખ્ય ભાણા, સાહેબ. ”

ગૃહપતિ : “ એ હદાપણુ રહેવા દે અને મને જવાબ આપ. ”

રમેશ : “ મારો જવાબ એ છે કે મેં નાનુની ચોટલી કાપી નથી અને તેના કાટને કાપ પણ મૂક્યો નથી. બીજું મારે કહેવાનું એ છે કે મારો ગુન્હો સાબીત કર્યા પછી આપ મને હપકા આપી શકો. ”

ગૃહપતિ : “ હપકા શાનો ? આ વખતે તો સખ્ત પગલાં લેવાશે અને તારે ગુન્હાની સાબીતી ભેંધએ છીએ ? સાબીતીમાં નાનુ પોતેજ. એ કહે છે કે તને એના ઉપર અદાવત છે; ભોજનશાળામાં તું તેને હેરાન કર્યા કરે છે. ”

રમેશ : “ ભોજનશાળામાં તેની ગફલતો બતાવવી એ તેને હેરાનગતી લાગે છે ? અને એટલા જ માટે નાનુ માને છે કે હું તેની ચોટલી અને કપડાં કાપું છું; અને આપ પણ એટલા જ માટે માનો છો કે હું ગુડા બન્યો છું ? વાર, સાહેબ મારે કશો જવાબ આપવાનો નથી. ” (રમેશના મોં ઉપર સહેજ રોષ દેખાય છે અને આહું અવળું બેસા વિના તે ઓપીસ છોડીને સડસડાટ ચાલ્યો જાય છે. ‘ રમેશ ’ ‘ રમેશ ’ એવી ગૃહપતિની બૂમોની તે દરકાર કરતો નથી.)

(બીજો દિવસે સવારમાં ફરિયાદ આવે છે કે નાનુના ભાંગ્યા વટયા ટૂંકને તેની કાટડીમાંથી રાતમાં કેાઈ બહાર લઈ ગયું હતું અને તેના તમામ કપડાંઓ ઉપર કાતર ચલાવવામાં આવી હતી.)

: ૩ :

(ગૃહપતિની ચિંતાનો આજે પાર નથી. હજી તો વિદ્યાર્થીઓનાં સ્નાન શૌચ વિધિ પણ આટોપાયાં નથી તેટલામાં હમેશ કરતાં ધણી વહેલા ગૃહપતિ આજે ઓપીસમાં આવીને બેસા છે. વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળેટોળાં ઓપીસની ચારેપાસ ધુમરી ખાતાં ફર્યા કરે છે. બધાવના મોં ઉપર ચિંતા અને ગભરાટ દેખાય છે. એક રમેશ ફક્ત નિશ્ચિંતનાથી અને હમેશની સાંતિથી પોતાનું રોજનું કામ પતાવે જતો દેખાય છે. ગૃહપતિ ધડીમાં ખુરશી ઉપરથી ઉભા થઈ ઓરડામાં આમતેમ આંટા મારે છે અને ધડીમાં ખાંડા હનાય થયા હોય તેમ ખુરશીમાં પડે છે. આજનો મામલો ગંભીર

છે. ઉપરના પ્રસંગ બન્યાને આજે એવો દિવસ છે.

ગૃહપતિનો બોલાઓ રમેશ પોતાનું કપડાં ધોવાનું કામ છોડીને આવે છે. તેના શરીર ઉપર એક પંચીયું માત્ર પહેરેલું છે. શરીર બીનું છે. વાળ વીંછેરાયેલા છે અને હાથ ઉપર સાબુ ધસવાથી વળેલી છારી બાઝેલી છે. તેના મોં ઉપર કશા જ વિકારો દેખાતા નથી. એ તો હમેશના જેવો જ અકકડ અને એપરવા દેખાય છે. આજે તો વિદ્યાર્થીઓ તેનાથી બંધીતા હોય તેમ જણાય છે. રમેશને જોઈને ગૃહપતિ સહેજ વધારે કડક બને છે. તેના મોં ઉપર આજે મૂંઝવણ કે મૂંઝવણને ટાળવા માટેના વિચારોની ફેવળ સખ્તાઈ નથી. આજે તો તેમના હોઠ કંઈક ઉમ્મં નિશ્ચય પ્રગટ કરે છે. આજે તો તેની આંખ કંઈક કડક પગલું બરશે તેની ખુમારી દર્શાવે છે. ઉઘાડા શરીરવાળો રમેશ તેની સામે આવીને કડક ઉમો રહે છે. ગૃહપતિ શક્ય તેટલી બધી કડકાઈ ધારણ કરે છે અને પછી વાતચીત આંસે છે.)

ગૃહપતિ: " રમેશ, તું આટલે સુધી જઈશ એ તો મારી કલ્પનામાં પણ વસેલું નહિ. "

રમેશ: " કેટલી હદે ? "

ગૃહપતિ: " હવે બસ કર. આજે હવે તને પોલીસને હવાલે કરવાના જ વિચારો કરી રહ્યો છું. આ તો અતિ ભયંકર. "

રમેશ: " આપ ઇચ્છામાં આવે તેમ કરી શકો છો. આપ અમારા ગૃહપતિ એટલે અમારા ઉપરી છો અને અમે તમારા વિદ્યાર્થી એટલે તમારા તાબેદાર છીએ. આપ પોલીસને સોંપી શકો છો, પણ દારણ બતાવશો કે સાહેબ ? "

ગૃહપતિ: " રમેશ, આજે મારો મિત્રજ હાથમાં રહે તેવું નથી માટે સંભાળીને બોલજો. "

રમેશ: " સંભાળીને જ બોલું છું સાહેબ. "

ગૃહપતિ: " આટલી બધી ધૃષ્ટતા ? હા, પણ જો માણસ ચોર અને ગુડો થવા ઇચ્છતો હોય તેણે ધૃષ્ટતા કર્યા વિના કેમ આંસે ? રમેશ, આજે તિન્નેરીનું તાણું તોડ્યું. હવે કાંઈ તો ધાડ પાડવી છે કે ? "

(રમેશ મૂંઝો ઉમો છે) " બોલ જવાબ કેમ નથી દેતો ? "

રમેશ: " મારે જવાબ આપવાપણું કશું છે જ નહિ. "

ગૃહપતિ: “ તો પછી મારે ફાવે તે પગલાં લઉં કે ? ”

રમેશ: “ જરૂર લઈ શકો છો. ”

ગૃહપતિ: “ તો પછી હું તને આ સંસ્થામાંથી ડીસમીસ કરું છું. ચોવીસ કલાકની અંદર તારે સંસ્થા છોડીને ચાલ્યા જવું. જો તેમ નહિ કરે તો હું તને ફાલે પોલીસને ફાલે કરીશ અને તારા પિતાને તારથી બોલાવી બંધી દફાઈત જાહેર કરીશ. બોલ તારો શો જવાબ છે ? ”

રમેશ: “ આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું તે મારો જવાબ. ફાલે સવારે સંસ્થા છોડીને ચાલ્યો જઈશ. સાહેબ, કંઈ અવિવેક થયો હોય તો માફ કરશો અને મને આપનો જ બાળક ગણી દરગુજર કરશો. મારા પિતાને હું ખબર આપું કે આપ આપશો ? ”

ગૃહપતિ: “ આજે જ હું તાર ફરી મોટલું છું. ”

રમેશ: “ ભલે. ”

(આટલું કહી કશું પણ વધારે બોલ્યા વિના રમેશ પોતાની હમેશની કુકાઈથી ઝોપીસ છોડી ચાલ્યો ગયો. ગૃહપતિ તેની સામે એકી દશે જોઈ રહ્યા. તે અદશ્ય થયો એટલે ગૃહપતિ તારવું ફોર્મ કાઢી તાર લખવા બેઠો).

: ૪ :

છાત્રાલયમાંથી દોહને પણ ખબર આપ્યા વિના રમેશના ચાલ્યા ગયાને આજે ચાર દિવસ થયા છે. ગૃહપતિએ આ ચાર દિવસથી ધાન પણ નિરાંતે ખાધું નથી. સંસ્થાની તિબેટીમાંથી અઢીસો રૂપિયા ગયા છે. શક રમેશ ઉપર જાય છે પણ હવે કયે રસ્તે તેને પાછો બોલાવવો અને મનાવવો તે જ પ્રશ્ન છે. વિદ્યાર્થીઓ રમેશના આવા વર્તનથી આશ્ચર્ય બોલી રહ્યા છે. કેટલાક તો તેના ચાલી જવાથી ખુશ પણ થયા છે.

એકાએક એક દિવસે બપોરે ગૃહપતિ ઉપર રમેશનો પત્ર આવે છે. પત્ર વાંચ્યા પછી ગૃહપતિના જીવમાં જીવ આવે છે. તેના મહેરા ઉપર આનંદ સાથે પરતાવાની રેખાઓ પણ દેખા દે છે. આ રહ્યો રમેશનો પત્ર:—
પૂન્ય ગૃહપતિશ,

આ પત્ર તમને મળશે, ત્યારે તમારી કેટલી ચિંતામસ્ત સ્થિતિ હશે તે હું ખરાબર કહી શકું છું. તમને આવી ઉપાધિમાં નાખવા બદલ હું ખરેખર દિલગીર છું, પણ મારાથી તેમ કર્યા સિવાય રહેવાયું નહિ. આજે મને લાગે છે કે તેમ ન કર્યું હોત તો ચાલત. પણ મને તેનો પરતાવો

નથી. મારા જેવો વિદ્યાર્થી આવી પરિસ્થિતિમાં તેમ કરે તેમાં તેનો વાંક નથી. હવે થોડોએક પ્રકાસો કરું.

તમે જે દિવસે પહેલું વહેલું આગ જોઈશ્યું તે દિવસે, મને બારે આઘાત થયો હતો. પછી તો બે ચાર દિવસ બંધ અને એકાદ નવું આજી મારા માથા ઉપર આવ્યું જ હોય. મને લાગ્યું કે એ વાત મને હવે સદી ગઈ છે. પણ તેમ ન હતું. મારા મનમાં મારા ઉપર બારે. રોય જામા થતો હતો તે મારે કબૂલ કરવું જ જોઈએ. વિના કારણ ચોરીનું આજી આવ્યા કરે છે, ત્યારે લાવતે ચોરી કરી જ બતાવું એવો હકીકત વિચાર મારા મનમાં આવ્યો અને મેં તે રાત્રે વલુન પચાસ રૂપિયા લીધા. પેલો હરામખોર નાનું રસોયો પોતાની બૂલોને છુપાવવા મારા ઉપર ખોટાં આજી જોડાડે જો મારાથી ન મહન થયું અને તે રાત્રે મેં તેના કપડાને ચીરી નાખ્યા ! તિન્નેરીની જાગતે તો મારા મનમાં એવો બળવો જગાવ્યો કે મારાથી મહેવાય જ નહિ તિન્નેરી પણ તાડી અને રૂપિયા અઢીસો લીધા !

પણ આ બધાનું મારે તો કશું જ કામ ન હતું. તમારા ઉપર વેર વાળવા આ બધું મેં કર્યું. તમને ખૂબ પગથ્યા છે અને દુઃખ્યા છે તેની આજે આ પત્રથી ક્ષમા માગી લઉં છું. આખરે તો તમારો વિદ્યાર્થી જ છું ને ? ક્ષમા આપશો ને ?

આપણા લાંડકના જમણા ખૂણામાં રૂના કોથળા પડ્યા છે તેની નીચે મેં મારો એક ટ્રંક સંતાડ્યો છે. તેમાં અઢીસો રૂપિયા અને ઉપરાંત બીજા પચાસ રૂપિયા પડેલા છે તે રાખાણીને લઈ લશો. મારા પચાસ મારે નથી જોઈતા. તેનો તમને ફીક લાગે તે ઉપયોગ કરશો. આ ઉપરાંત મારો એક ટ્રંક મારી જોરડીમાં પડ્યો છે, તે જોતજો. તેમાં મારા જેટલા કપડાં છે તે બધાય નાનું આપી દેશો. મારું ગાદલું તથા જોડવાનાં પણ નાનું બેટ. તેને મેં પગથ્યો છે તેનો આગલો અંતો બદલો ! આપને મારી એક નમ્ર વિનંતિ છે. ચોરી કે ચુંડાગીરી માટે તપાસ ભંતે ચલાવો પણ એકદમ કાઈના ઉપર સીધું આજી ચડાવતાં પહેલાં હમર વાર વિચાર કરજો.

નમ્ર સેવક

રમેશ.

ગૃહપતિએ પોતાની નોંધપોથીમાં એક વાક્ય લખ્યું.

“ રમેશે આજ છાંદગીનો અદ્વિતીય પાઠ શીખવ્યો ! ”

હરભાઈ.

વેકેશનમાં.

હું વક્રીલાતનો ધંધો કરું છું. મારા બે દીકરાઓને કોઈ સારા છાત્રાલયમાં મૂકવાના ધરાદાયી ગુજરાતના બે ચાર સારા છાત્રાલયો જોવાની મને જોશ રહી. અમારી અદાલત ઉનાળામાં બંધ રહે છે તેથી ઉનાળાનો વખત મને સૌથી વધારે અનુકૂળ છે. મેં માસની પાંચમી તારીખે મારા બન્ને પુત્રોને સાથે લઈને હું મુંબઈથી ઉપડ્યો.નામની સંસ્થા અમારી કેમની હતી અને કેમના માણસોને ગોઠે તેના વખાણુ પણ સાંભળ્યાં હતાં તેથી પહેલાં ત્યાં જવાનો વિચાર કર્યો. અમારી ટ્રેન સવારે આઠ વાગે સ્ટેશનમાં આવી. ઘોડાગાડી કરીને સીધો હું બોર્ડિંગમાં ગયો. બોર્ડિંગનો દરવાજો અંડો ઉઘાડો હતો અને અડધો બંધ હતો. અંદર કોઈને જોયું નહિ એટલે દરવાજામાં ઉભા ઉભા મેં ખૂબ મારી કે “અંદર કોઈ છે કે નહિ ?” થોડીવારે એક ચોકીદાર જેવો દેખાતો માણસ પાસેની નાનકડી ઓરડીમાંથી બહાર આવ્યો.

ચોકીદાર : “ કેમ બાઈ, કેનું કામ છે ? ”

હું : “ બોર્ડિંગના ઉપરી સાહેબ છે કે ? ”

ચોકીદાર : “ ના, તમારે શું કામ છે તે કહેાને ! ”

હું : “ મારે મારા બે દીકરાને અહીં મૂકવા છે માટે હું બોર્ડિંગ જોવા આવ્યો છું. ”

ચોકી : “ બોર્ડિંગ તો હમણા રમને લીધે બંધ છે. મહિના પછી ઉઘડશે. ”

હું : “ કોઈ વિદ્યાર્થી અત્યારે રહે છે ? ”

ચોકી : “ હા, સાત આઠ વિદ્યાર્થીઓ રહે છે ખરા. ”

હું : “ ગૃહપતિ સાહેબ રહે છે કે ? ”

ચોકી : “ હા, રહે છે તો આ સામેના ઘરમાં. પણ હમણાં રમને લીધે બહાર ગામ ગયા છે. ”

હું : “ તો હમણાં વ્યવસ્થા કોણ કરે છે ? ”

ચોકી : “ રતિબાઈ. ”

હું : “ રતિબાઈ કોણ છે ? ”

ચોક્કી : “ એ મોટા વિદ્યાર્થી છે. હ્યો એને જ બોલાવું.”

ચોક્કીદાર રતિલાલને બોલાવવા ગયો. મેં ગાડીમાંથી સામાન તીચે ઉતાર્યો અને ગાડીવાળાને બાકું આપી વિદાય કર્યો. એટલામાં ચોક્કીદાર રતિભાઈને લઈને આવી પહોંચ્યો. રતિભાઈ ઉંચો અને બરાંવદાર લુવાન હતો. શરીર ઉપર એક ખાદીની ચૂડી અને તેના ઉપર ત્રીણી ખાદીનું બાંડીયું પહેર્યું હતાં. બાજની લટો હવામાં ફરફર ઉડતી હતી. તેને બેતાં જ સમગ્ર શકાતું હતું કે તે લુગડાં ધોતા ધોતા આવેલ હતા. તેમણે મને દૂરથી નમસ્કાર કર્યો.

રતિ : “ પધારો સાહેબ, ક્યાંથી આવો છો ? ”

હું : “ આવું છું મુંબઈથી. આ મારા બે દોકરાઓને અહીં મૂકવા છે એટલે બોર્ડિંગ નગરે બેવા આવ્યો છું.”

રતિ : “ બોર્ડિંગ તો હમણા ખંધ છે, મહિના પછી ઉઘડશે.”

હું : “ હા, આ ચોક્કીદાર પાસેથી એ જાણ્યું. તોયે તમે સાતેક વિદ્યાર્થીઓ રહો છો તો સાંજ સુધીમાં કાંઈક જાણી લઈશું. સાંજની ગાડીમાં જવા ધારું છું.”

રતિ : “ બલે. (ચોક્કીદાર તરફ ફરીને) હવે તું મહેમાનને મહેમાનના ઓરડે લઈ જા. આપ સામાન મૂકી જરા સ્વચ્છ થાઓ ત્યાં હું આવું છું.”

ચોક્કીદાર અમને મહેમાનના ઓરડે લઈ ગયો. તાણું ઉઘાડી અમને અંદર જવાનું કહી પોતે ચાલતો ગયો. અંદર જઈ મેં ઓરડાની બારીઓ ઉઘાડી. ઓરડામાં ધૂળનાં દળ ચટ્ટયાં હતાં. એક ખૂણામાં ચકલીનું એક મરેલું બચ્ચું પડ્યું હતું; તેની બદલે આવતી હતી. બીજા ખૂણામાં એક ઘોડી ઉપર માટલું હતું. માટલું ઉઘાડી અંદર હાથ નાખ્યો તો કેટલાએ દિવસનું વાસ મારતું ખાલી ! એક કળશો અને બે ત્રણ ખાલા ઓરડામાં આડા અવળા પડ્યા હતા. એક ખૂણામાં બે ગાદલાં હતાં અને તેના ઉપર પશુ ધૂળના થર જામ્યા હતા.

મેં પોતે થોડો વખત રાફ જોઈ હતાં રતિભાઈ આવ્યાં નહિ. એટલે પેલા ચોક્કીદારની ઓરડી ઉપર જઈ એક સાવરણી લઈ આવ્યો. બંને દોકરાઓને બહાર ઉભા રાખ્યા અને ઓરડાને સાફ કરવા માંજ્યો. ઓરડો હીકાંક કરી અમારા બિછાના અંદર પાથરી તે ઉપર દોકરાને બેસાડ્યાં

અને હવે ન્હાવા માટેની શી વ્યવસ્થા છે તે શોધવા બહાર નીકળ્યો, ત્યાં તો રતિલાલ હિતાવળે પહેરણુ પહેરતા મારી સામે આવ્યા.

રતિ: “માફ કરજો, હું જરા કામમાં રોકાઈ ગયો અને આવતાં મોકું થયું. આપ ન્હાવા ધોવા ?”

હું: “ના. હમણા જ આ ઝોરડો સાફ કરી રહ્યો. હવે ન્હાવા માટે તમને શોધતો હતો.”

રતિ: “ઝોરડોને ? આ હમણાં રગના કારણે ખૂબ ગંદો રહેતો હશે. ચોક્કીદારને બોલાવી લેવો હતો ને !”

હું: “ના, એ તો મેંજ પતાવી દીધું.”

રતિ: “ચાલો ત્યારે આપને ન્હાવાની વ્યવસ્થા કરાવું.”

હું: “હા ચાલો.”

મેં મારા બન્ને છોકરાઓને બોલાવી લીધા અને ન્હાવાની ચોકડી તરફ ગયા. ન્હાતા ન્હાતા મેં રતિલાલ સાથે વાતો કર્યાં કરી.

હું: “વેકેશનમાં દર વખતે તમે કેટલા વિદ્યાર્થીઓ અહીં રહેો છો ?”

રતિ: “આઠ દશ રહીએ.”

હું: “વેકેશનમાં ગૃહપતિ અહીં હોય કે હોય જ નહિ ?”

રતિ: “મોટે ભાગે ન જ હોય. ગૃહપતિ પોતે અહીંની દાઈરિફૂલમાં શિક્ષક છે અને બદારગામના રહીશ છે. વેકેશન પડે તે જ દિવસે તેઓ પોતાના કુટુંબ સાથે પોતાને ગામ ચાલ્યા જાય છે.”

હું: “ત્યારે વેકેશનમાં વ્યવસ્થા કરવાનું કામ તો તમારા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર કે ?”

રતિ: “હા, પરંતુ વેકેશનમાં વ્યવસ્થા કરવાપણું હોય પણ શું ?”

હું: “કેમ ? નમે આઠ દશ વિદ્યાર્થીઓ હોય પણ એમાંથી તો ચાલુ જ ગણાય ને ?”

રતિ: “તેમાં શું ? વેકેશનમાં ઓછું જ કંઈ ટાઇમટેબલ અને નિયમો પાળવાના હોય છે ?”

હું: “ત્યારે વેકેશનમાં એમને એમ ચલાવો ?”

રતિ: “હારતો. વેકેશનમાં વળા બીજું શું ? અહીં રહેલા વિદ્યાર્થી-

ઓને ઠીક પડે તેમ રહે. એક રસોયાને રોઢવામાં આવે છે તે સવાર સાંજ આવીને રાંધી જાય છે અને બાકી તો એમને એમ આસ્થે જાય.”

હું : “દેખરેખ ?”

રતિ : “દેખરેખની કશી જ જરૂર નથી.”

આમ વાતચીત ચાલતી હતી ત્યાં ઘંટ યયો. રતિલાલને મેં પૂછ્યું કે એ ઘંટ શાનો હતો ? મને કહેવામાં આવ્યું કે ઘંટ જમવાનો યયો છે. હવે ઉતાવળ કરીને અમારે જવું જોઈએ.”

હું : “આ ઘંટની નિયમિતતા તો રોજ ટાઇમટેબલ પ્રમાણે ચાલે કે ?”

રતિ : “ના, ના. કોઈએક વિદ્યાર્થીને ખબર પડે કે રસોઈ તૈયાર થઈ ગઈ છે અને બધાને હવે ભેગા કરવા છે, એટલે ઘંટ મારે.”

હું : “વાર, ત્યારે તો બધા ભેગા થઈ ગયા હશે. ચાલો આપણે પણ જઈએ.”

અને અમે બધા રસોડા તરફ ગયા. એક રસોયો રતિલાલ પાસે દોડતો દોડતો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે “સાહેબ હજી રસોઈને અડધા કલાકની વાર છે. આજે હું જરા મોડો આવ્યો હતો. હેમંતભાઈને મેં ના કહી તોયે ઘંટ માર્યો.” રતિલાલે રસોયાને આશ્વાસન આપ્યું અને તે રસોડામાં આસ્થો ગયો. વળી પાછા અમે નવરા પચ્યા એટલે વાત ચલાવી. મારો ઉદ્દેશ તો સંસ્થા સંબંધે જણાય તેટલું જણી લેવાનો હતો.

હું : “રસોઈમાં કંઈ ચોક્કસ ધોરણ રાખવામાં આવે છે કે ?”

રતિ : “હા. સંસ્થા ચાલતી હોય ત્યારે તો નક્કી કરેલા ધોરણ પ્રમાણે જ બધું કારકાજ ચાલે પણ વેકેશનમાં તેવું કશું નહિ. અમે કહીએ તો પ્રમાણે રસોયો કરે; અને ઘણી વખત તો રસોયાને ઠીક પડે તેમ પણ રસોઈ તૈયાર કરી નાખે.”

હું : “તે વેકેશન મૂટે સંસ્થાનો જવાબદાર માણસ કોણ ગણાય ?”

રતિ : “ચેફેટરી સાહેબ.”

હું : “એ તો રોજ આવતા હશે.”

રતિ : “ના, ના. ખાસ જરૂર પડે તો અમે ત્યાં જઈ આવીએ અને સલાહ લઈ આવીએ.”

એટલામાં મારા દીકરાઓએ સંસ્થા જોવાની માગણી કરી એટલે અમે બધું જોવા નીકળ્યા. આખો દિવસ હું ત્યાં રહ્યો. તે દરમિયાન જે જે જોયું તે ઉપરથી મેં એવો નિર્ણય બાંધ્યો કે આ સ્થળે તો મારે મારા છોકરાઓને ન મોકલવા. આ સંસ્થામાં આવતા વિદ્યાર્થીઓ મૂળે તો સારા જ હોય છે. રતિલાલનાં બલમનસાધ અને વિવેક મને ખૂબ ગમ્યાં. મહેમાનો મોટેની તેની કાળજી પણ વખાણવા યોગ્ય. પણ એ બધુંય અણવિકસ્યું પડેલું લાગ્યું. ચોક્કીદાર પણ સ્વભાવે સારો માણસ જણાયો. પણ આજસો પાર નહિ. આવી સંસ્થાએ તો પોતાના નાના મોટા નોકરોને પણ ચોંચ તાલીમ આપવી જોઈએ તેવી મારી માન્યતા છે. મને અહીં તેની ખામી જણાઈ. વળી વેકેશનમાં સંસ્થા આવું અસ્તવ્યસ્ત અને અનિયમિત સ્વરૂપ પકડે તે પણ ઠીક નહિ. જે થોડા પણ વિદ્યાર્થીઓ વેકેશનમાં સંસ્થામાં રહેતા હોય તેમના જીવન ઉપર તેની બહુ ખરાબ અસર થાય છે. સંસ્થાના સમગ્ર વાતાવરણમાં આવા શિથિલ જીવનની અસર ધુસી ગયા સિવાય રહેતી જ નથી.

સાંજે રતિલાલને રામરામ કરી, ચોક્કીદારનો આભાર માની હું મારે પથે પધ્યો. રસ્તામાં જ મારા છોકરાઓને કહી દીધું કે આપણે હજી બીજી બોર્ડિંગ જોવાની છે તેથી ક્યાં રહેવું તેનો નિર્ણય બધું જોયા પછી કરશું. એક વધીલ.

અનુભવો !

ધનભાઈ સાથે મારે મીઠો સંબંધ છે. એક ખાનગી માલેકની શાળામાં પચીસ વર્ષ સુધી શિક્ષકનો ધંધો કરીને તેઓ કારગત થયેલા, આજે ચાર વર્ષથી અમારા શહેરમાં એક કોમી છાત્રાલયના ગૃહપતિ તરીકે તેઓ કામ કરે છે. પોતાના શિક્ષક તરીકેના અનુભવો ઉપરથી જીવાન વિદ્યાર્થીઓના જીવનને દોરવાનો તેમને અભિલાષ છે. તેમનું ચોક્કસ માનવું છે કે તેમના જેવા રિટાયર્ડ શિક્ષકો આજના છાત્રાલયોના ગૃહપતિ પદે આવે તેમાં જ છાત્રાલયોનું શ્રેય છે. તેમની ઉંમર પચાસેક વર્ષની થઈ છે. દશેક વર્ષથી તેઓ ધરબંગ થયેલા છે. તેમનો મોટો દીકરો મુંબઈની એક કોલેજમાં બી. એ. નો અભ્યાસ કરે છે અને બીજો દીકરો તેમની સાથે જ રહી શહેરની હાઈસ્કૂલમાં છઠી અંગ્રેજી ભણે છે. અવારનવાર ધનભાઈ પાસે જવું અને તેમના અનુભવોનું નવનીત આખવું મને બહુ ગમે છે. આજે પણ તેવા ઉદ્દેશથી હું ધનભાઈ પાસે ગયો.

ધનભાઈ પોતાના ધરતી ઓશરીમાં એક આરામપુરથી નાંખીને પડ્યા હતા. બે બાજુ થોડાંએક છાપાંઓ, અને નવા આવેલા માસિકો પડ્યાં હતાં. તેમની છાતી ઉપર ઉધાડીને ઉધી વાળેલી એક ચોપડી પડી હતી. ધનભાઈ આજે કંઈક ભારે વિચારમાં હોય તેમ દેખાતું હતું.

‘ધનભાઈ’ મેં ધીમે રહીને ઓશરીના પગથીઆ ઉપરથી સાદ કર્યો. ધનભાઈ રહેજ અમકયા. ‘આવો’ ‘આવો’ ઠહી પુરથીમાં જરાક ઉંચા થયા. છાતી ઉપરથી ચોપડી લઇ બંધ કરી નીચે મૂકી; છાપાંઓ અને માસિકોને રહેજ આમતેમ કરી સરખાં કર્યાં અને પાસે પડેલી પુસ્તકોને નજીક જોડી તે ઉપર બેસવા મને હતું.

“શું ચાલે છે, ધનભાઈ સાહેબ?”

“આ જરા છાપાંઓ જોતો હતો અને માસિકોના પાનાંઓ ઉઘાડતો હતો.”

“આ પુસ્તક શું છે?” પેલું છાતી ઉપરથી ઉંચકીને નીચે મૂકેલા પુસ્તકને ઉપાડતાં મેં પૂછ્યું.

“એ તો જીવાનોના માનસ ઉપર એક જાણીતા વિદ્વાને લખેલું પુસ્તક છે.”

“તેમાંથી કંઈ ખાસ વાંચતા હતા કે?”

“હા. જીવાનો અને વૃદ્ધોને ક્યાં ક્યાં ધર્મશુ થાય છે, એ ધર્મશુના શાં શાં કારણો છે, તે સંબંધેના વિચારો જોતો હતો; અને ખાસ કરીને તો વૃદ્ધોના અનુભવો ઉપરથી જીવાનોના જીવનને ધડવાનો પ્રયત્ન કેમ થઇ શકે, અને કેવી રીતે તે સફળ બને તે સંબંધેનું લખાણ વાંચતો હતો.”

“ઓહો! તો તો આજે હું ભારે ભાગ્યશાળી. આજે તો મને ધણું મહેરવણું જાણુવા મળશે.”

“ના, ના. એવું કશું નથી. હું માગતો હતો તે પ્રશ્નો નિકાલ કરે તેવા વિચારો હજી મને આ પુસ્તકમાંથી નથી મળી શક્યા.”

“તમારો પ્રશ્ન વળી શું છે?”

“જીવાને વૃદ્ધોના અનુભવોને કેટલું વજન આપવું જોઈએ; અને તે માટે વૃદ્ધોએ જીવાનના માનસને ધ્યાનમાં રાખીને કેમ વર્તવું તે સંબંધે હું જાણુવા ઇચ્છતો હતો.”

“ એ તો વિચારવા જેવો એક પ્રશ્ન છે જ. આજે તેને જુદો પાડીને આટલું બધું મહત્ત્વ આપવાનું શું કારણ બન્યું છે? અને વળી આજે તમારા મોંઘા ઉપર હું ઉંડા વિચારની છાપ, પણ નોંધ શકું છું. તમને વાંધો ન હોય તો આપણે જ તેના ઉપર વિચાર ચલાવીએ.”

“ મને કશો જ વાંધો નથી. તમારી સાથે વિચાર કરવાથી મને પણ કંઈક નવું જાણવા મળે છે અને નવું સૂઝે છે.”

“ કહો, ત્યારે તમારી શી મૂંઝવણ છે?”

“ બે ત્રણ પ્રશ્નો એકઠા થયા છે અને આજે ખૂબ મૂંઝવી રહ્યા છે.”

“ શું છે એ તો કહો.”

“ મુંબઈથી રસિકનો કાગળ છે. જિનાજાની લાંબી રત્નઓમાં હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ જવું છે. મેં લખેલું કે મુસાફરીનું પ્રોગ્રામ દીવાળી પછી રાખ્યો. જિનાજા મુસાફરી માટે સારી ઋતુ ન ગણાય. બાકને અમારી સલાહ રચી નથી અને કંઈ કંઈ એવું લખી નાખ્યું છે કે મારો જીવ બળ્યા કરે. ખીજું આ બાબુ બોલે સાલ મેટ્રીકમાં જશે. હવે તેને કોણ જાણે કોણે ઘેલું લગાડ્યું છે તે કહે છે કે સરકારી શિક્ષણ નથી લેવું અને કોઈ રાષ્ટ્રીય સંસ્થામાં જવું છે. હું કહું છું કે બાક પાછળથી પસ્તાશો; અમારા વૃદ્ધોનું માનો અને કહીયે તેમ વર્તો. પણ એ શાનો માનો? એણે તો વિવેકની પણ હદ છોડીને કાલાહલ માંડ્યો છે. તેમાં બાકી રહ્યું હતું તે આ વિદ્યાર્થીઓને પણ આડા થવાનું સૂઝ્યું છે. વાતવાતમાં તેઓ વ્યક્તિત્વ રવાતંત્ર આડું ધરે છે અને જાતઅનુભવ કરવા દો તેવી દલીલ લાવ્યા કરે છે. આજે તો ખરો મૂંઝાયો છું.”

“ આ તો ‘હાથનાં કર્યાં હૈયે વાંઘ્યાં’ જેવું થયું.” મેં જરા વિનોદમાં ટકોર કરી.

“ હા બાક, તમારી વાત સાચી છે. પણ મને એમ તો લાગ્યા જ કરે છે કે આ જીવાનો વડીલોના અનુભવોને છોડ જ અવગણશે. તો ક્યાંક ખત્તા ખાઈ બેસશે. તમને કેમ લાગે છે?”

“ મને થે એમ તો લાગે જ છે કે જીવાનો વડીલોના અનુભવો આંતરમાં લે તો સારું ખરું. પણ તેમને એ વાત ગળે ન જ ઉતરે તો આપણે શું કરીએ?”

“પણ તેથી તેમને નુકશાન થાય તે ઉઘાડી આંખે આપણે કેમ જોઈ શકીએ ? પારકાના અનુભવો ઉપરથી ડહાપણ સેવા જોડણું યાન તો તેમને મળવું જ જોઈએ.”

“મને એમ લાગે છે, ધનભાઈ, કે જો આપણે આપણા જ અનુભવોથી ડહાપણ થયા તો હવે તેમને પણ તેમના જ અનુભવોથી શીખવા દો. પારકાના અનુભવોથી માણસ સાચું નથી શીખી શકતો.”

“પણ આપણે જે જૂલ કરી તે તેમને કરવા દેવી એ વાત મારે ગળે નથી ઉતરતી.”

“જૂલથી જ માણસ ધડાય છે એ વાત કેમ જૂલી જાઓ છો ? જૂલ એ તો આગળ વધવાનું એક અગ્રોધ સાધન છે. એ સાધન વાપરતા આપણે તેમને શીખવી દેવું એટલો જ આપણો ધર્મ મને તો લાગે છે.”

“પણ એ જૂલ થાય છે એમ આપણે દેખતા હોઈએ અને છતાં તેમને ન કહીએ તો તેમનો દ્રોહ કયો ન ગણાય ?”

“ના, મને તેમ નથી લાગતું. બીજાની દેખાડી જૂલ પણ માણસ જલદી નથી સ્વીકારતો. જૂલ જે કરે તેણે જોવાની હોય. એ જૂલ છે તેમ કહેવાના કરતાં અથવા તો જૂલ થશે તેમ અગાઉથી ચેતવવાના કરતાં, જૂલ કરનાર પોતે જ તેણું પરિણામ આપી લે તેવા સુયોગો ઉભા કરવા એ મને તો કેળવણીનો સાચો રસ્તો લાગે છે. આ વસ્તુ મેં તમારી જ પાસેથી અનેક વખત સાંભળેલી છે છતાં તમે પોતે જ તેમાં અટવાઈ ગયા છો તે જાણીને મને ભારે આશ્ચર્ય થાય છે.”

“તમારી વાત સાચી છે. હું પણ જૂલ કરવાનો આ એક અનુભવ લઈ રહ્યો છું. મને મુંઝવનારાં કારણો અંગત છે તેથી સાચી વિચાર સરણીથી હું દૂર ચાલ્યો ગયો. તમારી સાથેની વાતચીતે મને મારી જૂલ બતાવી છે. હું પોતે જ અત્યારે અનુભવી રહ્યો છું કે સ્વાનુભવો એ જ જૂલ સુધારવાનું એક સખળ સાધન છે. એ સાધન વાટે માણસ આગળ પ્રગતિ કરી શકવાનો છે. સારું ચલું તમે આજે વખતસર આવી ચડ્યા, નહિતર મારી આ જૂલ ક્યારે ભાંગત તે કહી શકાતું નથી. ચાલો, જરા બહાર ફરવા જઈએ. ઘરમાં ખૂબ ઉકળાટ થાય છે.”

“હા, ચાલો.” કહી ગમે બન્ને ધર ખૂંદાર ફરવા ચાલી નીકળ્યા.
હરભાઈ.

સલામત રસ્તો

છાત્રાલય એવું સ્થળ છે કે ત્યાં સવારથી સાંજ સુધીમાં વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે અનેક જાતના બબેડા થાય જ થાય. જુદા જુદા સ્વભાવના અને જુદી જુદી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ ટોળાબંધ એકઠા થયા હોય છે તેથી એક બીજા વચ્ચે મન દુઃખ થવાના, કજીયા ટંટા થવાના અને ઘણી વખત તો મારામારી થવાના પણ પ્રસંગો બને છે. નવું માનસશાસ્ત્ર તો એમ કહે છે કે વિદ્યાર્થીઓના આવા આવિષ્કારો એ કોઈ માનસિક રોગોનાં પરિણામો હોય છે. માનસશાસ્ત્રના આધાર ઉપર કેળવણીનું મંડળ રચનારા બ્યારે બ્યારે આવા પ્રસંગો બને છે ત્યારે ત્યારે વિદ્યાર્થીની તેવી પ્રવૃત્તિના મૂળમાં ઉતરી જવાના પ્રયત્નો કરે છે, અને વિદ્યાર્થી શા માટે આવું વર્તન દાખવે છે તેનું ખરું કારણ શોધી કાઢીને પછી જ ઉપાયો યોજે છે. નવીન માનસશાસ્ત્ર આગળ આથી બીજા કોઈ વિચાર હોતો નથી. તાત્કાલિક પરિણામ લાવવા માટે તાત્કાલિક ઉપાયોને નવીન માનસશાસ્ત્રમાં સ્થાન નથી એટલે ગમે તેવડું ટોળું એકઠું થયું હોય અને ગમે તેવી વિષમ પરિસ્થિતિઓ ઉભી થતી હોય તો પણ સત્તને માગે ચાલવા ધનંતેજર તેવો શિક્ષક કે ગૃહપતિ આથી બીજા કોઈ માર્ગનું શરણ લઈ શકે જ નહિ.

પરંતુ આજે તમામ છાત્રાલયો પાસે આ શાસ્ત્રને જાણનારા અને શાસ્ત્રીય રીતે તેનો ઉકેલ કરનારા ગૃહપતિઓ નથી હોતા એ હકીકત છે. વળી સવારથી સાંજ સુધીમાં કુટીબંધ ફરિયાદો અને કુટીબંધ તકરારોને પતાવવાની આવશ્યકતા સમૂહગત સંસ્થાઓમાં હોય છે. વિદ્યાર્થીઓનો સમૂહ, આસપાસની સમાજ અને ખુદ માબાપો પણ વિદ્યાર્થીઓના આવા માનસિક રોગોનો તાત્કાલિક ઉપાય માગે છે. તાત્કાલિક ઉપાય ન થાય તો એ સંસ્થામાં અંધાધુંધી અને અનવસ્થા વર્તે છે તેમ માની લે છે. પ્રાયોગિક માનસશાસ્ત્રને યોજાને પી ગએલો ગૃહપતિ ન હોય ત્યાં સુધી આવી કુટીબંધ ફરિયાદોને શાસ્ત્રીય રીતે ઉકેલી શકાય પણ નહિ. પરિસ્થિતિ આવી વર્તે છે તેથી ગૃહપતિ પોતાના હાથમાં જરૂરી તેના કરતાં પણ વિશેષ સત્તા લઈ લે છે અને એ સત્તાની રૂએ ન્યાયાન્યાયનો પોતે જ નિર્ણય

કરે છે. વિદ્યાર્થીઓની અનેકવિધ ફરિયાદોનો ઉકેલ ગૃહપતિ પોતાની દૃષ્ટિયા નહીં કરેલી સમંજુતીથી લાવે છે. વિદ્યાર્થીઓને તેમાં સતોષ થાય છે કે અસતોષ એ જોવા માટે તે ઘોઘી શકતો નથી. જેમ જેમ તાત્કાલિક નિર્ણયોની આ પ્રથા વધારે ને વધારે પ્રવેશ પામતી જાય છે તેમ તેમ ઈંટાઓ, બજેડાઓ, તકરારો છાત્રાલયમાં વધતાં જાય છે અને ઉપરથી ગમે તેવી વ્યવસ્થા અને શાંતિ દેખાતાં હોય તો પણ વિદ્યાર્થીના જીવનમાં અશાંતિ અને અસતોષ વધારે પ્રમાણમાં ધર કરતાં જાય છે. ગૃહપતિ પાસે ખીલે કોઈ રસ્તો નહિ હોવાથી એને પણ આમ કર્યા વિના છૂટકો નથી હોતો. મનુષ્ય સ્વભાવ પ્રમાણે ગૃહપતિ ઉમરે અને અનુભવે વિદ્યાર્થી કરતાં મોટો હોવાથી એમ માની લેવાની ભૂલ કરે છે કે પોતાની તુલનાશક્તિ અને ન્યાયશક્તિ એ સારાં છે ને વિદ્યાર્થીને અસતોષ રહે છે તેવું કારણ તેની કાચી જુદિ અને ગુન્દાને ન્યાયી દરાવવાની દાનત હોય છે.

છાત્રાલયમાં પ્રવર્તે રહેલી આ રિયલિટ પણ ઇષ્ટ નથી. જેમ માત્રસ-શાસ્ત્રને ઘોળાને પી ગએલા ગૃહપતિ આજે આપણને મળવા મુશ્કેલ છે તેમજ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ઉંમરના કારણે અને સત્તાની રૂએ કામ ચલાવનાર ગૃહપતિઓ અત્રાલ છે. જ્યાં સુધી શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત ગૃહપતિ આપણને ન મળે ત્યાં સુધી આપણે કોઈએક વચ્ચેના માર્ગે શોધી કાઢવો ધરે. આ વચ્ચેના માર્ગને આપણે સાચો માર્ગ એમ બલે ન કહીએ તો પણ સત્તા-મત માર્ગ તો જરૂર કહીશું. આ માર્ગ તે વિદ્યાર્થીપંચાયતનો માર્ગ છે. છાત્રાલયની અંદર જુદી જુદી દિશાનાં વિદ્યાર્થીઓનું મધ્યાર્થ પ્રતિનિધિત્વ જળવાય તેવી એક પંચાયતની સંસ્થા ઉભી કરી દેવી જોઈએ. આ વિદ્યાર્થીપંચાયત પાસે વિદ્યાર્થીઓની તમામ નાની મોટી ફરિયાદો આવે જરૂર જણાય તો રોજ નહિતર અઠવાડિયામાં એ વખત આ પંચાયતની બેઠક મળે. બેઠક મળતાં પહેલાં જેટલી જેટલી ફરિયાદો પંચાયતના મંત્રી પાસે આવી હોય તે બધી ફરિયાદોના સંબંધમાં અંગત તપાસ મંત્રી તેમજ પંચાયતના સભ્યો કરી શકે તેટલી કરે, ને પછી બેઠકના સમયે તે ફરિયાદોનો તેમને યોગ્ય લાગે તેવો નિકાલ લાવે. વિદ્યાર્થીપંચાયતનો એક લાભ એ હોય છે કે ફરિયાદો પણ વિદ્યાર્થી અને તેનો ન્યાય તોળનાર પણ વિદ્યાર્થી. ગૃહપતિ પોતાના કાચમાં સત્તા રાખીને ગમે તેટલી ઠંડકાઈથી ન્યાયનું પાલન કરવાના પ્રયત્નો કરે તોપણ વિદ્યાર્થીને તેમાં અન્યાયની

ગંધ આપવાની જ છે અને વિદ્યાર્થીની પાસે કશી પણ સત્તા નહિ હોવાથી એ ગંધ તેના મનમાં અનેક પ્રકારની ગાંઠો ઉભી કરી દેવાની છે. વિદ્યાર્થી પંચાયતમાં આમ નથી બનતું. અહીં તો વિદ્યાર્થીને ખાતરી હોય છે કે આજે મારો ન્યાય તોળતારનો એક દિવસ હું પણ ન્યાય તોળવા બેસવાનો છું. આમ હોવાથી વિદ્યાર્થી વધારે નિર્ભય બને છે અને તેના મનની અંદર ચિત્રવિચિત્ર ગાંઠો નથી બંધાતી. આ ઉપરાંત પોતાની જ કક્ષાનો પંચાયતમાં બેઠો હોય છે તેથી પરિસ્થિતિને છૂટથી રજુ કરવામાં અનુકૂળતા રહે છે અને પોતાની પાસેની વાતને રજુ કરવાની તાકાત વાપરી શકે છે. પંચાયતને માર્ગદર્શનની જરૂર રહે ખરી. એટલા માટે વિદ્યાર્થીઓને વિશ્વાસ હોય તો ગૃહપતિ પંચાયતનો એક સભ્ય બની જઈ શકે અથવા તો એક કેવળ દૃષ્ટા અને સલાહકાર રહે. પંચાયત જે જે નિર્ણયો કરે તે નિર્ણયોને બરાબર વિચારે અને યથાકાળે પંચાયતના સભ્યોને સાચા માર્ગ ઉપર દોરવાનું ધ્યાનમાં રાખે. ગૃહપતિએ એક પ્રસ્તુત કડકાઈથી વળગી રહેવાની જરૂર રહે છે. પંચાયતનું કામ ચાલતું હોય ત્યારે કડક મૌન પાળવું. મન ગમે તેટલું અધીરું બની જાય તો પણ તે વખતે સંયમપૂર્વકનું મૌન એ ભવિષ્યના માર્ગદર્શન માટે અત્યંત ઉપકારક છે. આ મૌન જૂઠું પતિને ગુન્હેગાર વિદ્યાર્થીઓના ગુન્હાનાં મૂળભૂત કારણો શોધી કાઢવામાં પણ ઉપયોગી બને છે એ તો વિશેષ લાભ.

દરેક છાત્રાલયને વિદ્યાર્થીપંચાયતનો આ સલામત માર્ગ અંગીકાર કર્યો વિના ચાલે જ નહિ.

હરભાઈ.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપિયા : પરદેશના બે શિલિંગ લગી બ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ ટ્રીલિંગ્સામૂતિ લવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખામાં જોપાળજીએ છાપ્યું અને વંની હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

ખાલસાહિત્ય ગુરુછ

સંપાદકો

ગિનુભાઈ અને તારાબેન

અંદરના નમુનાં ગુરુછ સાહિત્ય અને હાઇયમાં
૨૫ પુસ્તકોનો ગુરુછ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૮-૦
ટુકડે કિંમત દોઢ આનો પોસ્ટેજ બે પૈસા જુડે

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ખાલસાહિત્યમાળાનાં ૮૦ પુસ્તકો પ્રગટ થયા પછી અમારે એવી જ બીજી ધણી પુષ્પો-વાળી માળા કાઢવાની ઇચ્છા હતી. પરંતુ તે વખતે દેશે સ્વાતંત્ર્ય-મુક્તિ માટે ઝંપલાવ્યું હોય શ્રી. ગિનુ-ભાઈ-તારાબેને પણ એમાં પોતાનો ફાળો આપવા ચૂકમાં ઝંપલાવેલું. એથી એવી બીજી લાંબી માળા ગૂંથવાનો અવકાશ ન રહ્યો. પરંતુ એ માળાની તૈયારી માટેનું જ સાહિત્ય ગોઠવેલું તૈયાર જ હતું તેને બાળકોથી લાંબો સમય દૂર ન રાખવું એમ ધારી આજે આવડો નાનકડો ગુરુછ-૨૫ પુષ્પોનો ગજરો બાળકોના હાથમાં મૂકી હાલ તુરત સતોષ લેવો પડે છે.

ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવો

પહેલું પુસ્તક માર્ચ આખર પ્રગટ સંશે.
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર : ભાવનગર

ગુજરાતમાં ગૂંથાએલાં પુષ્પોની યાદી

દરેક પુસ્તકના પૃષ્ઠા ઉપર અલેક ચિત્ર
આવડી સાઈઝનાં ૩૨ પાનાં; મજબૂત મોહક પૃષ્ઠાં.

૧ લાલ અને હીરા : ગિજુભાઈ	૧૩ તિજાધ્યા ગુજાધ્યા તારાબેન
૨ લેંશનાં શીંગડામાં "	૧૪ હેમુભાઈના પાઠો ...
૩ ગામડામાં ગયો હતો "	૧૫ જીવનું ગિજુભાઈ
૪ આંખો રેડયો "	૧૬ ઠેકમઠેક તારાબેન
૫ વિલાયતી વાતો "	૧૭ ટેક ગિજુભાઈ
૬ દુધકાઓ સંપાદક ગિજુભાઈ	૧૮ મેંડિયો ટેક "
૭ બે બાળનાટકો : ગિજુભાઈ	૧૯ તારાબેનના પાઠો ...
૮ દાદાજીની તલવાર "	૨૦ માણસો કહેલી મોંઘીબેન
૯ તસ્તક તસ્તક તસ્તક મોંઘીબેન	૨૧ એયું ને આંખ કશી : ગિજુભાઈ
૧૦ વેકનો ખારો : રામભાઈ પાઠક	૨૨ સદરપટર વાતો "
૧૧ નવાં વસ્તો ગિજુભાઈ	૨૩ ધરમર વડોલ્યા તારાબેન
૧૨ વસંત આવી "	૨૪ ચતુર કરોળિયો : ચંદ્રશંકર ભટ્ટ

૨૫ પંચામૃત : સંપાદક ગિજુભાઈ

મુખ્ય એજન્ટો

આર. આર. રોહની કું મુંબઈ-૨	શંભુદાસ જયશી સાહેબ એમદાવાદ
પસ્તકાલય સ. સ. મુંબઈ વડોદરા	કા. બેચર મેધજી સંસ્કૃત સંસ્થા પરા
શુભાંતર કાચાલય, ગોપીપુરા; સુરત	છાયાલાલ માનસિંહ કામદાર; વાંઘોનેર
લગ્નપત ખાદી બંદાર કરાંચી	કાંતિલાલ રોહની કું. વડાપાડા; ભરૂચ

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૬-૭ ગ્રા
જુન-જુલાઈ

:: ત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

ધર્મની સ્વ. પતિત્રીના સ્મરણાર્થે

શ્રી-કાર્તિક-મુજગતી સભાને

શ્રીયુત ગદ્યાભાષા આણંદજી આવડા

જુવાનમંદી કેટલાક પ્રશ્નો પ્રેમાસિદ્ધ હોય
છે અને તેથી તેનો ઉકેલ બાળક
કેટલો સરલ અને સાદો બને છે.

જુવાનના કેટલાક પ્રશ્નો જુવાન હોય
છે અને તેથી તેનો ઉકેલ અટપટા
અને અધરો બને છે.

જુવાનના કેટલાક પ્રશ્નો પ્રૌઢ હોય છે
અને તેથી તેનો ઉકેલ ગંભીર અને
પીઠ બને છે.

જુવાનના કેટલાક પ્રશ્નો વૃદ્ધ હોય છે
અને તેથી તેનો ઉકેલ કઠંગો અને
કઠવો બને છે.

સુંદર યોજનાનો સુંદર અમલ

શ્રી. નાનાભાઈ જોશભાઈ છૂટીને આવ્યા ત્યારથી એક વાત વારંવાર કર્યા કરતા હતા. ગૂજરાત કાઠિયાવાડમાં જેટલાં છાત્રાલયો છે તેમને સુંદરમાં સુંદર કેળવણીની સંસ્થાઓ બનાવી મૂકવી એ તેમનું સ્વપ્ન અને એ સ્વપ્નાને પાડવા પાર કંઈ પણ વ્યવહાર પગલું લેવું જોઈએ એ તેમના મન સાથે હમેશાં અથડાતો પ્રશ્ન હતો અને છે. મિત્રો સાથેની વાતચીતમાં આ વાતનો નિર્દેશ તેઓ કર્યા જ કરે. આખરે મેં માસની તારીખ પાંચથી તે વીસ સુધી પંદર દિવસ માટે તેમણે એક ગૃહપતિ તાલીમવર્ગની યોજના રચી. એ યોજનાનો અમલ થઈ પણ ગયો. એ તાલીમવર્ગમાં જે કંઈ કામ થયું તેનો આંખો ખ્યાલ આ સાથે જે નોંધ છાપવામાં આપી છે તે ઉપરથી આવી શકે તેમ છે. એ પંદર દિવસમાં શ્રી. નાનાભાઈએ એટલા બધા પ્રશ્નો છણી લીધા અને એટલી બધી અગત્યની બાજતો ઉપર પોતાના અનુભવનો નીચોડ ગૃહપતિભાઈઓ પાસે ધરી દીધો કે હાજર રહેલા ગૃહપતિભાઈઓ સિવાય બીજા કોઈને ભાગ્યે જ તેનો મર્યાદા ખ્યાલ આવી શકે.

આ તાલીમવર્ગના સંચાલક તરીકે શ્રી. નાનાભાઈએ જે જે વિષયો ઉપર વ્યાખ્યાનો આપ્યાં તેમ જ જે જે વિચારણીય પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા કરી નિષ્ણેષા બાંધ્યા તે બંધીય બાજતોની તેમણે પોતા પ્રેરતી એક નોંધ રાખેલી. તાલીમવર્ગ ખલાસ થયા પછી પોતાની આવી નોંધ ઉપરથી ગૃહપતિ ભાઈઓને તેમ જ છાત્રાલયોના સંચાલકોને ઉપયોગી તેવું એક પુસ્તક લખી આપવાની અમે તેમની પાસે માગણી કરી છે. તેમણે એ માગણી મંજૂર પણ રાખી છે. પરંતુ ત્યાં સુધી આવું પુસ્તક લખાઈને પ્રગટ થાય નહિ ત્યાં સુધી તેમની નાનકડી નોંધમાંથી પણ ઘણું વિચારવાનું મળી રહેશે તેવી મુશ્કેલી એ નોંધ અમે તેમની પાસે માગી અને છાત્રાલયમાં પ્રગટ કરવાની પરવાનગી આપવા વિનંતિ કરી. આવી પરવાનગી તેમણે સહર્ષ આપી છે અને તેથી તે નોંધ અહીં પ્રગટ થઈ શકી છે.

નોંધ ઉપર નજર નાખતાં જે વિષયો આખા આગળ તરે છે તે એટલા બધા ઉપયોગી અને મનુષ્યના જીવન સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવનારા છે કે તેનો વિચાર હરકોઈ માણસને પોતાની જિંદગી અર્થે આવશ્યક છે. આ બધા જીવનરૂપરૂપી વિષયો ઉપર આટલા ટૂંકા સમયમાં વ્યાખ્યાનો

આપવા માટે ઉંચા પ્રકારની તત્ત્વદષ્ટિની, એવી તત્ત્વદષ્ટિની પકડની અને કુશળ મિતભાષીપણાની અપેક્ષા રહે છે. શ્રી. નાનાભાઈમાં આ બધા ગુણો છે તેનો સાક્ષાત્ પરિચય આવનાર ગૃહપતિભાઈઓને થયો અને તેઓ ખૂબ પ્રસન્ન થઈને ગયા એ હકીકત આખાથે તાલીમવર્ગની ફતેહસૂચક ગણાય.

ધર્મ, શિરત, સ્વાતંત્ર્ય, વિદ્યાર્થીઓના ગુન્હાઓ, સમૂહ તાલીમ, જાતીય વિકૃતિ વગેરે અત્યંત અટપટા અને વિવાદાસ્પદ વિષયોને અદ્યતન દષ્ટિથી વિચારી તેનો ઉકલ નવીન માનસશાસ્ત્રનાં પ્રસ્થાપિત તત્ત્વોની રૂઢિએ લાવવાનો વિકટ પ્રયત્ન નાનાભાઈએ કર્યો. જૂની દષ્ટિને તિરસ્કાર્યા વિના નવીન દષ્ટિને અનુરૂપ કેમ થઈ શકાય તેનો માર્ગ એક સાચા સુધારક કેળવણીકાર તરીકે નાનાભાઈએ બતાવ્યો. આવેજી ગૃહપતિભાઈઓ વિદ્યાર્થીઓ સાથેના પોતાના વર્તણૂકમાં આ ફેરવાએલી દષ્ટિ લઈને ચોક્કસ ગયા છે તેમ તેમની સાથેની વાતચીત ઉપરથી અમને જણાયું હતું. ગૃહપતિભાઈઓ માટેના આવા તાલીમવર્ગો અત્યંત જરૂરી છે તેમ સાબીત કરવાની હવે જરૂર નથી રહેતી. આવતે વર્ષે પણ તેવા લાભ મળવાનો પ્રબંધ થઈ ચૂક્યો છે તે આવકારદાયક ગણાય.

તંત્રી

ગૃહપાત્ર તાલીમવર્ગ

આપણું કાર્ય

- ૧ જાતે જીવતાં શીખવાનું.
- ૨ ખીજાને જીવતાં શીખવવાનું.

જીવન

- ૧ દેહ-પશુતા.
- દેહનાં શાસ્ત્રો.
- દેહ કે મંદિર ?
- દેહશુદ્ધિ અને દેહપવિત્રતા ?

અજ્ઞાનવર્ષ.

આહાર-દવા, પાણી અને અન્ન.
હાથ.

શૌચ-સ્નાન.

મહેનત.

આરોગ્યના નિયમોઃ કસરત-રમતો.

૨ મન—બુદ્ધિ-સર્જન.

ખીલવણી.

ઉપયોગી વિષયો.

વિચારશક્તિ-સ્વતંત્ર બુદ્ધિ.

શુદ્ધ શુદ્ધ વિષયો.

૩ અંતઃકરણ—ભાવના, સદ્ગુણો, સેવા, ધર્મ.

૪ કમાણી-ધંધો.

મનુષ્ય અને ધંધાદારી.

મનુષ્ય પહેલો, ધંધાદારી પછી.

આપણું કાર્ય

આપણે ધંધો શિક્ષણનો એટલો આપણા જીવનમાં ઉક્ત બને
એક થાય છે. જવાબદારી વધારે.

૫ જીવનું સહેલું છે—જીવતાં શીખવવું હોય તો શિક્ષણશાસ્ત્રનો પરિચય
જરૂરનો છે. પણ જીવતાં ન આવડે તો એકસો શાસ્ત્ર-
પરિચય શા કામનો ?

માટે જીવનશાસ્ત્ર અને શિક્ષણશાસ્ત્ર બન્નેનો પરિચય જરૂરનો છે.

જીવનનો ઉદ્દેશ

૧ આપણે ?

૨ દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે.

તેનો માર્ગ સ્વતંત્ર છે.

૩ રાગદ્વેષથી છટકું છે.

૪ સૌ પોતાની મેળે જ છટવાના—પણ આપણું કામ રસ્તામાં મદદ
કરવાનું.

૫ છટવાનાં જે સાધનો મળ્યાં છે તે બરાબર વાપરતાં શીખવવું એટલું
આપણું કામ.

૬ આપણે એ બરાબર વાપરીએ એ શીખવવાનો રાજમાર્ગઃ આપણાં
bond-fidels. (યોગ્યતા બનાવનારાં અંગો)

ધર્મ

- ૧ છૂટવાના માર્ગ તરફ લઈ જાય તે ધર્મ.
- ૨ એ માર્ગમાં જ રોકી રાખે તે અધર્મ.
- ૩ ધર્મનું કેન્દ્ર

હૃદય કે બહારનો સમાજ ?

- ૪ ધર્મના વિચારમાં સમાજનું સ્થાન.

સમાજની આવશ્યકતા.

સમાજ એ જ હસોટી.

સમાજ મારફત જ મનુષ્ય ઇશ્વરને પહોંચી શકવાનો છે.

- ૫ ધર્મનાં બહારનાં રૂપો-પ્રીક પર આધાર.

- ૬ આંતર ધર્મ-સત્ય, અહિંસા વગેરે.

- ૭ સેવા એ જ પરમ ધર્મ.

જ્ઞાન, કર્મ, શક્તિ.

- ૮ ઇશ્વરપરાયણતા-શક્તિ પ્રભુને ચરણે.

- ૯ નિયમિત પ્રાર્થના-જીવનમાં હશે તો સંસ્થામાં આવશે. માટે પ્રાર્થના ફરજિયાત ન હોય.

નિયમન

- ૧ સમૂહની વ્યવસ્થા.

- ૨ શક્તિની ખરાબર ઠરઠસર.

- ૩ નિયમન

ક અંદરથી આવે એ જ યોગ્ય.

ख वातावरण.

ग स्वातंत्र्य.

घ शिक्षाचार.

च नियमन संબંધે નવીન દેખવણીના ખ્યાલો.

छ नूतना नियमनना ખ્યાલો માણસને હેવાન બનાવે છે.

- ૪ ખીક-મનુષ્યનો મોટામાં મોટો દુસ્મન.

ક ખીક પર રચાએલા ધર્મો.

ख प्रेम-तेनुं वातावरण.

- ૫ નિયમન માટે આવશ્યક પગલાં:—

ફિલ્લ; શાંતિ; સ્વચ્છતા; નિયમન એ જ સ્વાતંત્ર્ય.

ધર્મશિક્ષણ

- ૧ ધર્મ એટલે શું ?
- ૨ ધાર્મિકતા કેમ આવે ?
- ૩ સત્સંગ.
- ૪ ધર્મની હવા-વાતાવરણ.
- ૫ જ્ઞાનની જરૂર.
- ૬ જીવતો ધર્મ.
- ૭ ધર્મ અને નીતિ.
- ૮ ધર્મના ઉત્સવો.
- ૯ રોજનો ધર્મ:—
જીવન દ્વારા.
વાર્તા દ્વારા.
- ૧૦ દરેક પ્રસંગ ધર્મની દૃષ્ટિથી.

વિદ્યાર્થીઓના ગુન્હાઓ

- ૧ ગુન્હા કે દહ ?
- ૨ સગ્ન કે સારવાર ?
- ૩ જેલ કે શાળા ?
- ૪ દયા કે ધમકી ?
- ૫ કેમ સુધરે ?
ક દહનું લાન કેમ કરાવી શકાય ?
જ ગૃહપતિ પોલિસ કે ડૉક્ટર ?

માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ

- ૧ માનસશાસ્ત્ર શું છે ?
- ૨ માનસશાસ્ત્રના આવશ્યક સિદ્ધાંતો.
- ૩ ગૃહપતિ માટે માનસશાસ્ત્ર.

અગત્યના મુદ્દાઓ:—

મન એટલે ?

આંતર મન-આલ મન.

Instincts. (આવેગો)

૨ જીવાનની દશા.

૩ બૂલનો સંભવ-સહાનુભૂતિની આવશ્યકતા.

૪ ખરાબ વાતાવરણ.

૫ શરીર સંબંધિતું (જાતીય) મથાર્થ જ્ઞાન.

૬ બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે બાહ્ય સાધનો:—

તંદુરસ્તી

બિંધ.

ટાઢું પાણી.

સંગતિ.

ગંદું સાદિત્ય.

કસરત-શ્રમ.

ઉત્તેજક ખોરાક.

રાતનો આદાર.

વ્યવસ્થા જોડે ?

૧ વ્યવસ્થાની ચાવી.

Control of forces—જોનો કાણું.

૨ કેન્દ્રભૂત વિચાર.

ક વિચારની નાની વિગતોની સ્પષ્ટતા.

સ્વ માણસ કયાં બૂલ કરશે તેની અગમચેતી.

૩ હાથપગનું જોર.

૪ સમય, સ્થળ અને શક્તિની કસરત.

૫ પરિચિતિ અને પરિણામોની ચોક્કસ આંકણી.

૬ એક પાછો ખચાવ કરે તે એક સાખની હોળી પણ કરે.

શરીર

૧ દવા પાણી

૨ આંગ કસરત-મહેનત.

૩ આરોગ્યની ટેવો-સ્વચ્છતા; બિંધ; નિયમિતતા.

૪ મનનો હિંમ્મત.

૫ ડૉક્ટરી તપાસ.

૬ દાંત, નખ, વગેરે.

૭ માંદગી.

૮ રમતો-કસરત-કસરત ઉપર ખૂબ ભાર.

૯ પ્રવાસો.

નવીન કેળવણી ? નવીન છવનશાસ્ત્ર ?

૧ દરેકને આત્મા છે.

૨ કોઈ ઉચ્ચ નીચ જન્મતો નથી-છે જ નહિ.

૩ દરેક આત્મા ઈશ્વરનો અંશ છે.

૪ સમગ્રી માણસ દેવ જનવાને બદલે પશુ બને છે.

૫ દરેક વ્યક્તિ જાતબહેનત કરે જ કરે. નહિતર આના જુદીજુદી અને શ્રમજીવી વર્ગો જ રહેવાના. જુદીનો ઉપયોગ તો સેવામાં સાથ, કમાવટમાં નહિ.

૬ સ્વાતંત્ર્ય-પાપ કરવાનો હક્ક જેને હોય તેને જ મોક્ષ 'મેળવવાનો' હક્ક છે; પાપ કરવાનો હક્ક એ મનુજ માત્રનો પ્રાથમિક હક્ક છે.

૭ જોર જીવન એ સૌથી મોટો અધર્મ.

સમગ્રવટ એ સૌથી મોટી સેવા.

૮ વ્યક્તિ-દેશ-આખો માનવસમાજ.

એ ત્રણેનાં કલ્યાણ અવિરોધી છે. વિરોધી હોય તો તે કલ્યાણ જ નથી. ખીમતું અકલ્યાણ મારું કલ્યાણ હોઈ ન શકે.

છાત્રાસયના ગુન્હાઓ

૧ ચોરી.

૨ મારામારી-ગુંડાશાહી.

૩ નિયમભંગ.

૪ ખીમતે કનડગત.

૫ ઉકેલની વિચારણા: -

ક ગુન્હાઓનું માનસ ?

ख કેમ નાબૂદ થાય ?

ग બધી જૂલો ગુન્હા છે ?

૬ ગૃહપતિનું મગજ: -

क અમલદાર કે શિક્ષક ?

ख પગાવનાર કે કેળવનાર ?

ગ તરત પરિણામ કે લાંબે કાળે પરિણામ ?

ઘ અંદરનો ફેર કે બહારથી સ્વીકાર ?

ચ જગતનો એક માણસ બન્યો કે માત્ર તરતનો પ્રશ્ન પત્યો ?

વિદ્યાર્થીએ ડાંગ

૧ Children's Republic-વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ

૨ વિદ્યાર્થીઓની સ્વતંત્રતા એટલે ?

૩ સ્વાતંત્ર્ય અને જવાબદારી સાથે રહે છે.

૪ ગૃહપતિનું સ્થાન.

૫ આજે તો સ્વતંત્રતાને માર્ગે મૂકવા પડશે.

[જુઓ: હોમર લેનનું પુસ્તક, શ્રીદક્ષિણામૂર્તિનો મારો સેખ.]

જીવાનીના મહા પ્રશ્નો

કામ વિચાર

૧ લગ્ન.

૨ વિગતીય વ્યક્તિ તરફ આકર્ષણ.

૩ રૂપાળા દેખાવાનો લોભ-જગદ્વ્યાપી.

૪ શિલા ટીકાં ચ પટ્ટિકા.

૫ આ વૃત્તિને સંયમ તરફ કેમ લેવી ?

૬ વેવીલાળ કરેલા છોકરાઓ.

૭ Co-education. (સહશિક્ષણ)

૮ ધર જેવું પવિત્ર વાતાવરણ.

૯ Sex-knowledge જાતીય જ્ઞાન-સારાસાર.

૧૦ સંસ્થાનું વાતાવરણ.

ધર્મે

૧ જીવનમાં હું શું કરીશ ?

૨ મહત્વાધિક્ષા.

૩ જીવનમાં દૂંઠા ગતીય માર્ગો ન લેવા.

૪ જીવનના કેટલાક નિયમો.

૫ જીવનની avenges (માર્ગપરપરા) દેખાવી લેવા.

હું કેવો થઈશ ?

૧ સાહિત્યનું ધડતર.

૨ જીવનનાં સ્વપ્નો.

૩ આ બધાંનું તોફાન.

૪ જીવનની eternal reality.

સ્વચ્છતા.

૧ રસોડાની.

૨ સંડાસની.

૩ મૂતરડીની.

૪ શરીરની.

૫ નિવાસગૃહની.

૬ એંઠવાડની જગાની.

૭ પાણીની.

૮ ચીજ વસ્તુની-કબાટોની.

૯ માયાના વાળની.

૧૦ ન્હાવાની તથા દાતણ કરવાની જગાની.

૧૧ ચૂંક, શેડા-કચાં નાખશો ?

૧૨ જોડાનું સ્થાન.

૧૩ કપડાં સૂકવવાની ગોઠવણ.

૧૪ જમવા ખેસવાની જગા:-આપણી નાતોની પંગતો.

૧૫ આંગણીની.

પ્રવાસો.

૧ Excursions. (સહેલગાહ)

૨ Eyes and no Eyes (આંખ મીચીને અને ઉઘાડી આંખે)

૩ ભૂગોળ આવતી કાલની રાખાનો મુખ્ય વિષય.

૪ પ્રવાસોની ગોઠવણ.

૫ પ્રવાસોની કિંમત:—

ક સાહસ.

ख કુદરત પરિચય.

ग રખડપાટ.

घ યાન.

चे સમાજપરિચય.

છ સ્વાશ્રય.
 જ ભુવાનીની મસ્તી.
 જ્ઞ વિશાળ દષ્ટિ.
 ટ ઉદારતા.
 ઠ દેશપરિચય.
 ડ વ્યવસ્થાશક્તિ, વગેરે.

૬ પ્રવાસોના પ્રકાર

- (૧) ઐતિહાસીક.
- (૨) ભૌગોલિક.
- (૩) આજના યુગનાં તીર્થો:—
 ક ધર્મનાં, કેળવણીનાં,
 ख वीरतानां,
 ग जंगलनां તીર્થો,
 કુદરતનાં, સામજિક, રાજકીય.
- (૪) તીર્થમાં તીર્થદષ્ટિ.

રમતો

૧ કસરત વિરુદ્ધ રમતો.
 લાભાલાભ.
 બંનેના મુદ્દાઓ.

૨ કસરત—કેવી ?
 શા માટે ?
 કષ્ટ ?
 કેવી રીતે ?

૩ રમતો—કેવી ?
 શા માટે ?
 કેવી રીતે ?
 કષ્ટ ?

૪ શરીરશ્રમ.
 ઉત્પાદક મહેનત.
 તેની આધ્યાત્મિક ઉપયોગિતા.

શુવનનું એક આવશ્યક અંગ.

પરસેવાનો મહિમા.

૫ રમતનાં આલેશાન મેદાનો.

૬ ભુવાની રમત માગે તો છે જ.

૭ વ્યવસ્થા.

૮ આજે રમનારા રમતો નહીં નથી કરતા પણ બેનારા નહીં કરે છે તે ખરાબ છે.

૯ રમતોમાં expert લોકો રમતનો આનંદ બગાડીને તેને ભુગાર બનાવે છે.

૧૦ દેશી રમતો-દેશની સંસ્કૃતિ.

રસોડું-છાત્રાસયનો નજીવો જણાતો પણ આખા છાત્રાસયને ઉંચે લે તેવો પ્રશ્ન.

૧ રસોડાનું મકાન.

૨ રસોડું અને રસોયા.

૩ રસોઈ.

૪ રસોડાની સ્વચ્છતા-આખા દેશમાં અત્યંત જરૂરી વસ્તુ.

૫ ખોરાક મીમાંસા:-

ક આરોગ્યશાસ્ત્રની દૃષ્ટિ.

લ પરંપરાની દૃષ્ટિ.

ગ ભાવાભાવની દૃષ્ટિ.

ઘ ભુવાનીનો વિચાર.

ચ આર્થિક વિચાર.

છ પોષણ અને વિવિધતા.

જ રસવૃત્તિ-સંયમ એટલે ?

૬ વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ:-

ક રાંધણ.

લ સ્વચ્છતા.

ગ પીરસવાની કળા.

ઘ ફરકસર.

ચ ખોરાકની ચીજોનો વિચાર.

ઉત્સવો.

૧ ક્યા ક્યા ?

ઋણના ઉત્સવો.

ધર્મના ઉત્સવો.

રાજકીય ઉત્સવો.

સામાજિક ઉત્સવો.

દેશના ઉત્સવો.

સ્થાનિક ઉત્સવો.

જગતભરના ઉત્સવો છે !

૨ ઉત્સવો કેમ ઉજવાય ?

૩ ઉત્સવોમાં ક્યાનું સ્થાન.

૪ યુગે યુગે ઉત્સવો ફરે; નવો યુગ નવા ઉત્સવોનું નિર્માણ કરે છે.

૫ દરેક ઉત્સવ ઉજવાવો જોઈએ.

૬ ઉત્સવની ઉજવણી સારી જોઈએ.

શુનની નાની જણાતી બાબતો

૧ બીજનો વિચાર.

ફ manners: રીતભાત.

ગ શાંતિયા સાંભળવું.

ગ બને તો મદદ કરવી.

૨ વિનય.

૩ જે કરે તે સરસ કરે.

૪ Application to work-નવરો જેમ્સી જ ન સો.

૫ કરકસર.

ફ પેશની ગેષ.

ગ બાવકથી ખર્ચ ઓછું.

ગ નકામા ખર્ચ વધે ત્યારે કામના ખર્ચો રહી જાય.

ગ રેલુ' રહિ ન કરવું.

ગ મદેનનથી રજનાનું નહિ.

૬ દરમની પ.મ. મેની નહિ.

૭ કાનૂનપેશા જગાનાં સ્થાનો.

કોઠારના બગાડ.

રસોડાના બગાડ.

જે તે ખાઈ ભખ.

પારકે પૈસે ઉઠારતા.

ક ખોટી ફરકસર એટલે કંજુસાઈ.

ટ ખોટી ઉઠારતા એટલે ઉઠાવિપદ.

ઢ ફરકસર એટલે Economy of life-energy. Every-thing that we spend must pay in some form or another.

૧ છાત્રાલયનાં બચસ્થાનો.

ક બૈરાંઓની વૃત્તિ.

લ નાની નાની ચોરીઓ.

ગ જીવને જખ મારવા ન દેવો.

ઘ સેવા એટલે આકરી નોકરી ઉપરાંત જીવનથી કંઈક વધારાનું.

ઙ સેવામાં બધી છૂટ જ અને બંધન કશું નહિ એ એનો દુરુપયોગ.

નાનાભાઈ.

ગૃહપતિ તાલીમવર્ગ : ભાવનગર

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન તરફથી તા. ૫-૫-૩૧ થી તા. ૨૦-૫-૩૧ સુધી ગૃહપતિ તાલીમવર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો. શરૂઆતમાં આ તાલીમ વર્ગને ચોરવાડ મુકામે યોજવામાં આવ્યો હતો, પણ પાછળથી ચોરવાડને બદલે ભાવનગરને પસંદ કર્યું હતું અને શ્રીદક્ષિણામૂર્તિનાં પોતાનાં જ મકાનોમાં વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

તાલીમવર્ગમાં ગુજરાત કાર્યાવાડ કચ્છમાંથી કુલ ૧૮ માણસોએ નિયમિત હાજરી આપી હતી; તેમાંથી ૧૬ ભાઈઓ હતા તથા ૨ બહેનો હતાં. આ ઉપરાંત તળ ભાવનગરમાંથી ચારે પાંચ ભાઈઓ અને તેટલો સમય તાલીમવર્ગમાં હાજર રહેતા. બહારથી આવેલાં ભાઈબહેનો-માંથી ૧૧ છાત્રાલયના ગૃહપતિઓ હતા, ૩ ગ્રેન્યુએટો હતા, એક કંઈકાલની અંસજ શાળાનાં શિક્ષક હતા; ૬ ગુજરાતમાંથી આવ્યા હતા,

૬ કાઠિયાવાડમાંથી હતા, ૧ કચ્છમાંથી ખાસ આ વર્ગને માટે જ આવ્યા હતા.

વર્ગનું સમયપત્રક આખા દિવસ માટે મોટે ભાગે નીચે અમાણે રહેતું:—

૬-૩૦ થી ૮-૦ સમૂહ પ્રાર્થના અને વ્યાખ્યાન.

૮-૦ થી ૮-૩૦ ઉપાધ્યક્ષ અને વાતચીત.

૮-૩૦ થી ૧૦-૦ પ્રશ્નોત્તર.

૧૦-૦ થી ૧૧-૦ છાત્રાલય વ્યવહાર.

૧૧-૦ થી ૧૨-૩૦ ભોજન.

૧૨-૩૦ થી ૧-૩૦ આરામ-વ્યક્તિગત પ્રવૃત્તિ.

૧-૩૦ થી ૨-૦ કાતણ.

૨-૦ થી ૩-૦ સમૂહગત વાચન.

૩-૦ થી ૩-૩૦ પીણું.

૩-૩૦ થી ૫-૦ નાનું વ્યાખ્યાન અને પ્રશ્નોત્તર.

૫-૦ થી ૬-૦ વ્યાખ્યાન.

૬-૦ થી ૬-૪૫ રમતો.

૬-૪૫ થી ૮-૦ ભોજન તથા ફરવા જવું વગેરે.

૮-૦ થી ૯-૩૦ સંસ્થાપરિચય, વાર્તા, વગેરે.

ઉપરના કાર્યક્રમમાં વ્યાખ્યાનો, પ્રશ્નોત્તર વગેરેમાં પ્રધાનપણે શ્રી. નાનાભાઈ વક્તા હતા. સાંજનાં ૫ થી ૬ સુધીનાં ચર્ચા વ્યાખ્યાનોના વ્યાખ્યાતાઓ શ્રી. ગિજુભાઈ, શ્રી. ભાસ્કરરાવ તથા શ્રી. હરભાઈ હતા; તેમના વિષયો:—

વાર્તાશાસ્ત્ર વ્યાખ્યાતા શ્રી. ગિજુભાઈ

સામ્યવાદ શ્રી. ભાસ્કરરાવ

નવીન માનસશાસ્ત્ર શ્રી. હરભાઈ

શ્રી. હરભાઈ માંદગીને સંબંધે પોતાનાં વ્યાખ્યાનો પૂરાં કરી શક્યા ન હતા.

વર્ગના દિવસો દરમ્યાન, એક રવિવારને દિવસે તળાજાનો પ્રવાસ, ગોઠવ્યો હતો અને બીજો રવિવાર, ભાવનગર બંદર, રવોપરી માતા, બેડ તળાવ, વિક્ટોરીયા પાર્ક, ગંગાજીનું મંદિર વગેરે જોવામાં ગાળ્યો હતો. વર્ગનો છેલ્લો દિવસ (તા. ૨૦-૫-૩૧) વર્ગની પૂર્ણાહુતિ, ભાવનગર

વિદાય અને આવતા વર્ષનાં સ્વમાં વગેરે ગમ્મનોમાં ગાળ્યો હતો. બાકીના તમામ દિવસોમાં સૌને ભરચક કામ પડ્યું, એવી ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી.

વર્ગમાં છાત્રાલય જીવનને લગતા અનેક નાના મોટા પ્રશ્નો ઉપર વિચારણા ચલાવવામાં આવી હતી. એ બધાય પ્રશ્નોની નોંધ આ અંકમાં જુદી જાણવામાં આવી છે.

આવતે વર્ષે પણ મે માસની રમ દરમ્યાન આવો તાલીમવર્ગ રાખવો અને બની શકે તો ગુજરાતમાં નર્મદાને કિનારે તેનું સ્થાન રાખવું એવા વિચારો કરી અમે સૌ જુદા પડ્યા. સખત ગરમીના દિવસોમાં પંદર સોળ દિવસનો આ તાલીમવર્ગ અમને સૌને શું આપી ગયો તે આજે જાણ થઈ શકે ?

નાનાભાઈ.

હર્ષદરાય

[છાત્રાલયના નવા વર્ષની શરૂઆત છે. ગૃહપતિનો સવારનો લગભગ બધો સમય નવા વિદ્યાર્થીઓને મૂકવા આવેલાં માબાપોની સાથે ઓળખાણુ પિછાણુ અને વાતચીત કરવામાં જાય છે.]

: ૧ :

બીમજીભાઈ એક દેશી રાજ્યના મોટા અમલદાર છે. પોતાના પુત્ર હર્ષદરાયને છાત્રાલયમાં મૂકવા મરિ જાતે જ આવ્યા છે. સવારના સ્નાન શૌચથી પરવારી બીમજીભાઈ ગૃહપતિની ઓફિસમાં આવે છે. ગૃહપતિ સહેજ હસીને આવકાર આપે છે અને નમસ્કાર કરે છે. બીમજીભાઈ તેથી ચે વિશેષ નમ્રતાથી સામા નમસ્કાર કરે છે અને ગૃહપતિની સામે ખુરશી ઉપર બેસે છે.

બીમજીભાઈ : “ મારો કાગળ તો આપને મળ્યો જ હશે. ”

ગૃહપતિ : “ હા હા. હું આપની રાહ જ જોતો હતો. ચિ. હર્ષદને લખેને જ આવ્યા છો કે ? ”

બીમજીભાઈ : “ હા છ. હમણાં જ હું સ્નાન શૌચથી પરવારી આપની પાસે આવ્યો અને હર્ષદ પોતાને આપેલ જગ્યા ઉપર ગયો. ”

ગૃહપતિ : “ સાફ થયું. હવે આપને એક વાત સીધી જ પૂછી લઉં કે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ જરૂર; એટલા માટે તો હું જાતે આવ્યો છું. આપની સાથે રૂબરૂ વાતચીત કરી લેવી છે તે આપણે કરી જ લઈએ.”

ગૃહપતિ: “ વિનિતિપત્રની અંદર છત્રાલયમાં. મોડલવાનું કારણ જણાવતાં આપે જે કંઈ લખ્યું છે તે બરાબર રૂપે. નથી; માટે તે સંબંધમાં આપણે જરા વિગતથી વાતો કરવાની જરૂર છે.”

ભીમજીભાઈ: “ લલે.”

ગૃહપતિ: “ આપે લખ્યું છે કે ‘કોઈની નાની ચીજ ઉપાડી જવાની કુટેવ છે’ વગેરે. તો હું આપને ચોખ્ખું પૂછવા છઠ્ઠું છું અને આપ વગર સંકોચે રૂપે જ જવાજ આપશો એવી આશા રાખું છું.”

ભીમજીભાઈ: “ હું આપને ખુલ્લેખુલ્લી વાત કરવા જ આવ્યો છું. વગર સંકોચે આપ પૂછો. અને તેમ છતાંય આપના પૂછવામાં રહી જશે તો હું પોતે પણ કહેવાનો છું.”

ગૃહપતિ: “ હર્ષદને ચોરી કરવાની ટેવ છે એમ જ આપને કહેવું છે ને ?”

ભીમજીભાઈ: “ હા, એમ તો ખરું. જો કે એને હું સામાન્ય ચોરીના અર્થમાં ચોર નથી કહેનો.”

ગૃહપતિ: “ તે હું સમજ્યો. હવે આપ તેની નાની નાની ચોરીઓના બે ત્રણ દર્શાવો આપી શકશો ?”

ભીમજીભાઈ: “ જરૂર. દર્શાવો વાત ચોખ્ખી થશે, અને મારે કહેવાનું છે તે આપ સમજી શકશો. જુઓ સાહેબ, આમ બને છે. હું રહ્યો અમલદાર; મારે ત્યાં નાના મોટા રનેલીઓ આવે જ. અમે જમવા બેઠા હોઈએ ત્યારે કોઈ પણ રનેલીના કોટના ખીસામાં હાથ નાખી આવી બે આવી જે કંઈ હાથમાં આવે તે ઉપાડી લે. મહેમાનને આ વાત કહીને ચેતવાય પણ નહિ કારણ કે એમાં તો આજરો સવાલ આવે.”

ગૃહપતિ: “ માફ કરજો, વચ્ચે વચ્ચે ખુલાસા માટે કંઈ પણ પૂછતો નહું તો. હર્ષદ એના જે કંઈ પૈસા લે તેનો શો ઉપયોગ કરે છે તે જાણી શક્યા છો ?”

ભીમજીભાઈ: “ જી હા. તેને ગહારની ચીજો ખાવાની બહુ કુટેવ પડી ગઈ છે. પૈસા લઈને એ સીધો કોઈ એક દુકાને પહોંચી જાય છે, અને જે

કંઈ કીક લાગે તે ખરીદીને ખાઈ લે છે.”

ગૃહપતિ: “ આપે એને બચપણમાં તેની ચીજો ખાવાની લત લગાડી હશે, તેનું કદાચ આ પરિણામ હોય.”

ભીમજીભાઈ: “ નહિ રે ‘સાહેબ, નાનપણમાં એને જે તે ખાવાની લોહુપતા રક્ષા કરતી એટલે માણી ખૂંટીને તેને વારવો પડે. એ પૈસો માગે તો પણ અમે ના અપીએ, અને બહારની કાંઈ ચીજ તો દુરગીજ ન અપાતીએ! તે ખૂબ રડે તો પણ અમે તેની દરકાર ન કરતા. અમે તો એ બાળનમાં એટલા બધા કડક હતા કે તેને માંડમાંડ બચાવી શક્યા છીએ. એટલે બચપણમાં તેને કશી જ ટેવ નથી પડવા દીધી.”

ગૃહપતિ: (વિચારનિમગ્ન) “ કીક, હવે બીજી કંઈ જાતની ટેવ છે તે કહો.”

ભીમજીભાઈ: “ બીજી એક કુટેવ છે તે જેનાં તેનાં ચશમાંનાં ઘરાં ઉપાડી લાવવાની. અમારા પાડોશીઓનાં તેમ જ મહેમાનોનાં ચશમાંનાં ઘરાં કેટલીએ વાર વગર ક્યે ઉપાડી લાવે છે, અને પછી અર્ધ કાંટેલાં તૂટેલાં તેમને માંડ પાછાં મળે છે! હવે તો બધાએ કંટાળીને તેનું નામ ‘ ઘરાંચોર ’ પાડ્યું છે. અમને તો...”

ગૃહપતિ: “ ઉમા રહો, વચ્ચે વળી પાછો એક સવાલ પૂછી લઉં. ખાલી ઘરાં જ ઉપાડી લે છે કે ચશમાં પણ ભેગાં ?”

ભીમજીભાઈ: “ જે મળ્યાં તે. પણ મોટે ભાગે ખાલી ઘરાં જ તેને હાથમાં આવે છે. આટલું સુખ છે.”

ગૃહપતિ: “ ચશમાં પણ ઘરાં ભેગાં આવ્યા હોય, તો પછી તેને શું કરે છે તે કહી શકશો ?”

ભીમજીભાઈ: “ હા. પોતાની આંખ ઉપર ચડાવે છે અને પછી મોજથી આમતેમ ફેરે છે.”

ગૃહપતિ: “ એક વધારે સવાલ, તેની આંખો તો સારી છે કે ?”

ભીમજીભાઈ: “ આંખોમાં ખાસ કંઈ વાધો જણાતો નથી.”

ગૃહપતિ: “ કાંઈ વખત કાંઈ ડૉક્ટરને બતાવવી પડી છે ?”

ભીમજીભાઈ: “ કશી ખાસ જરૂર પડી નથી. જે કે હમણાં હમણાં દૂર જોવું હોય ત્યારે આંખોને જરા બગાડીને જુએ છે તેથી મને શંકા

બન્ય છે કે જેનાં તેનાં ચશ્માં પહેરી પહેરીને કદાચ તેની આંખો સહેજ અગડી હોય.”

ગૃહપતિ: “ સારું. કોઈનાં ચશ્માં કોઈ વખત ફેડી નાખે છે કે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ કદાચ નથી ફેડી નાખતો એ એક મહેરબાની છે. બાકી ફેમમાંથી કદાચને મરડી મચરડીને કાઢી નાખે છે, અને તેથી ફેમ ધણી તોડી નાખે છે. ”

ગૃહપતિ: “ સમજ્યો. હવે કોઈ બીજી એવી જ ટેવ હોય તો કહો. ”

ભીમજીભાઈ: “ આવી જ એક અત્યંત ખરાબ ટેવ તે કોઈની ધડિયાળ ચોરી લાવવાની છે. કોઈને ત્યાં ગયા હોઈએ અથવા તો પરગામ સંગારનેહીને ત્યાં ગયા હોઈએ તો અમારે ખૂબ ધ્યાન રાખવું પડે છે. કોઈ પણ રેટી ધડિયાળ નગરે દીડી કે ચંદ્ર રહ્યું ! એ તો ઉપાડી જ છે. છાનીમાની ઉપાડીને ટરે પોતાની દ્રંક ભેગી ! ”

ગૃહપતિ: “ ઓહો ! ત્યારે તો એણે ધણી ધડિયાળો ભેગી કરી હશે ! ”

ભીમજીભાઈ: “ ના. ધડિયાળો ભેગી કરવી અને સંઘરવી તેવો શોખ નથી. ”

ગૃહપતિ: “ ત્યારે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ જ્યારે પણ અવકાશ મળે ત્યારે ધડિયાળને ઉઘાડે છે, અને પછી તોડી ફેડી તેના સંએસંચા નોખનોખા કરી નાખે છે. વખતસર જો અમને ખબર પડી બન્ય તો તો ધડિયાળ બચે; નહિતર બૂકેબૂકા ! ”

ગૃહપતિ: “ ધડિયાળને તોડી નાખ્યા પછી પાછી હતી તેમ ને તેમ ગોઠવવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ ના, એવું કશું દેખાતું નથી. એ તો તોડી નાખવામાં જ મગ્ન માણે છે. ”

ગૃહપતિ: “ તમે તેને પોતાની હોય તેવી ધડિયાળ અપાવી છે કે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ અરે સાહેબ, એક નહિ અનેક. પણ બને છે એવું કે કોઈ બીજાની ધડિયાળ ન મળે તો એ પોતાની પણ તોડી નાખે છે. તેને પૂછીએ કે તેણે શા માટે તોડી ? તો કહેશે કે સહેજ બધ પડી ગઈ હતી તે સરખી કરવા જતાં તૂટી ગઈ. આવી રીતે એણે આજ દિન સુધીમાં દસ ગાર ધડિયાળો તોડી નાખી હશે. ”

ગૃહપતિ: “ સમજ્યો. આ ટેવ જરા વધારે મૂંઝવે તેવી છે. હવે કંઈ વિશેષ એમના સંબંધમાં કહેવાનું રહે છે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ ખાસ કશું રહેતું નથી. પણ આટલી કુટેવો સુધરી જાય તો મને લાગે છે કે તેનું ચારિત્ર્ય સુધરી જાય. ”

ગૃહપતિ: “ મારાથી બનતા બધા પ્રયત્નો કરવા હું ચૂકીશ નહિ. પરિણામ તો પ્રથરના હાથમાં. ”

ભીમજીભાઈ: “ પણ મારે આપને એ કહી દેવું જ જોઈએ કે હર્ષદને અહીં મૂકવાનો મારો હેતુ તેની ચારિત્ર્યનુધારણાનો છે. એ ભણે ન ભણે તેની મને બહુ ચિંતા નહિ રહે; તેની આવી કુટેવો જાય એ જ મારે મન મોટું ભણતર છે. ”

ગૃહપતિ: “ હું પણ એમ જ માનું છું. ”

: ૨ :

ભીમજીભાઈ તો આવ્યા તે જ રાત્ર પાછા ચાલ્યા ગએલા. સંસ્થા શરૂ થવાને પૂરું અઠવાડિયું પણ નથી થયું, ત્યાં તો હર્ષદની ખૂબો આવવા લાગી. એક વિદ્યાર્થી કહે કે પોતાના ગજવામાંથી પૈસા ઉઠાવતો હર્ષદને તેણે નજરોનજર જોયો છે; ખીજો કહે કે હર્ષદ પાસે ચશ્માંનું જે ધરું હતું તે એનું પોતાનું જ હતું તેની તેને ખાતરી હતી. હર્ષદ પાસેથી તેણે માગ્યું. હર્ષદે તે પાછું પણ આપ્યું. પણ ધરું ખીલકુલ તૂટી ગએલું. ત્રીજો કહે કે તેની નવી ને નવી ધડિયાળ ચોરાઈ ગએલી તે ત્રણ દિવસ પછી હર્ષદના કપાટમાંથી ભાંગી ગએલી હાથ લાગી.

હર્ષદ સંબંધેની આવી ફરિયાદોની ગૃહપતિને ચિંતા ન હતી જેટલી હર્ષદને વિદ્યાર્થીઓ ચીકવે તેની ચિંતા હતી. વિદ્યાર્થીઓની અંદર ચણુભણુ ચણુભણુ વાનો શરૂ થઈ ગઈ હતી. હર્ષદ તરફ સૌ કોઈ શંકાની નજરથી જોવા માંડ્યા હતા. હાલતાં ચાલતાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તેના તરફ આંગળી ચીંધાડતા હતા, અને કેટલાક અડપલા હાકરાઓ તો તેની પાસે ચમને પસાર થતાં ધડિયાળ ચોર રહીને ગીડવવાનો પ્રયત્ન પણ કરતા હતા. હર્ષદને આ બધું નવું નવું લાગતું, અસાર સુધી તેને કોઈએ આવી રીતે ચીડ્યો ન હતો. ત્રણી તે એક અમલદારનો દીકરો હતો તેથી પણ કેટલીએક ટીકા-માંથી બચી ગએલો. માગ્યાપને તેની રીતલાતથી દુઃખ થતું પણ એકનો એક લાડો દીકરો તેથી તે ચીડાય કે દુઃખી થાય તેનું કશું કહેતાં નહિ. બહારની

જે કંઈ ફરિયાદો આવતી તે પણ અમલદાર 'હોઇને' સૌમ્ય સ્વરૂપે આવતી અને ખીજા લોકો આગળ તો હર્ષદને કોઈ પણ કુટેવ વિનાનો દેખાડવામાં તેઓ પ્રતિષ્ઠા સમજતાં, અહીં છાત્રાસયમાં આ સ્થિતિ નહોતી અહીં તો અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ એટલા થએલા, અહીં હર્ષદ અમલદારને દીકરો હતો તેની કોઈને ખબર પણ ન હતી. અહીં માળાપત્ની ખોટી જાણ પણ ન હતી. અહીં તો હર્ષદ માટેનું વાતાવરણ ધણું ઉત્તમ હતું. જની જાય અં જતે દિવસે તેને માટે અસહ્ય થઈ જાય તેનું હતું. આવા વાતાવરણમાં હર્ષદ થોડા જ દિવસોમાં ગમરાવા લાગ્યો. તેને વારંવાર પોતાનું અપમાન થતું જણાવા લાગ્યું. બધા વિદ્યાર્થીઓ જાણે કે તેને ચીડવવાનો, ધપો ન લઈ બેઠા હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. આવી બધી ફરિયાદો લઈને તે ગૃહપતિ પાસે દોડી જવા લાગ્યો, પણ જ્યાં પોતે ભૂલ કરી હોય ત્યાં ગૃહપતિ તેને મદદ પણ શી કરે ?

ગૃહપતિની મૂંઝવણ વધતી જતી હતી. હર્ષદના પ્રશ્નો નિરાશ તુરં જ થઈ નહિ જાય તો તેને છાત્રાસયમાંથી રમ્મ પણ આપવી પડે. અને તેને તે ગમતું ન હતું. પોતે પોતાના મનમાં હર્ષદ સંબંધે કંઈક નક્કી કરી નાખ્યું હતું. હર્ષદની મૂંઝવણમાં પણ વધારો થતો જતો સ્પષ્ટ દેખાતો હતો.

: ૩ :

હર્ષદના કોયડાનો વિચાર કરતા આજે ગૃહપતિ બેઠા છે. ખીજા આ દિવસ વીતી ગયા છે અને હર્ષદને સંસ્થામાં રહે પંદર દિવસ થયા છે. હવે તો કંઈક શરૂ કરવું જ જોઈએ એમ તેમના મનમાં થવા કરે છે. એ એકાંતમાં એકલા બેઠા હતા. નીચે પ્રમાણેના વિચારો તેમના મનમાંથી પસાર થતા હતા.

“ હર્ષદને ચોરીની ટેવ છે. ચોરીઓ પણ લુટી લુટી જાતની. એ પૈસા ચોરે છે; એ ચશ્માંનાં ધરાં ચોરે છે. આ બધી જ ચોરીઓ છે પણ તેના પ્રકારો ભિન્ન છે. એવી ચોરીઓ કરવાની પાછળનાં પ્રેરક કારણો પણ ભિન્નભિન્ન છે. એના મૂળમાં જઈને એનાં કારણો પકડી પાડ્યાં હોય અને પકડી એ કારણો જડમૂળથી ઉખેડી નાખીએ એટલે તેનો ચોરીનો ધુધો કદાચ બંધ થઈ જાય. કદાચ શા માટે ? કારણની નાશની સાથે જ રોગનો નાશ નિર્ભયો છે. રોગનું મૂળ જામે એટલે રોગ ગયો સમજવો.

“ એ પૈસા ચોરે છે. ચોરીને ગમે તે જાતની બચત ચીજ આવ પીએ

છે. ગમે તે સ્ત્રીજ વસ્તુ મોઢામાં નાખવી એવી ધુરી ટેવ તો તેને નથી જ. પણ ભીમજીભાઈ કહે 'છે કે છેક બચપણમાં તેને તેમ કરતો અટકાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવેલા. જમરદસ્તીથી તેને બળદ સ્ત્રીને ખાવામાંથી રોકવામાં આવતો, અને ગમે તે કરે તો પણ તેને પાછ પાણુ ન મળતી. ભીમજીભાઈની આ હકીકત છે. ત્યારે તેની જોડી સાચી પણ ઇચ્છાનો જોડી પદ્ધતિથી અવરોધ કર્યો તેનું એ સાદું વાળતો હશે ? માખાપે નાનપણમાં ન આપ્યું અને ન આપવા માટે ખૂબ દયાઓ એટલા માટે આજે તે પોતાની મેળાએ જ ખીજનું લેતો હશે ? એની ચોરીઓ મામુલી હોય છે અને એનો ઉપયોગ પણ એકસ છે. એ પાછ સંધરતો નથી કે કાઢતે આપતો નથી. ત્યારે તો નાનપણના જોડી રીતના દયાણુનું આ પરિણામ હશે ? ભીમજીભાઈએ બળદ સ્ત્રીને નહિ ખાવા દેવા માટે બીજી કોઈ રીત અજમાવી હોત તો કદાચ આવું પરિણામ ન આવત. પણ હવે શું થાય ? હવે એ કારણને દૂર કરવા માટે બીજી કોઈ રીતને ઓછો અવકાશ રહે છે. એક બે વાત કરીએ. હાલ તુરત માટે એને બળદમાંથી જે કંઈ ખાવું પીવું હોય તેની છટ; માત્ર ખાધા પીધા પછી એ મને કહી જાય. ખીજું એ માટે તેને જેટલા પૈસા જોઈએ તેટલા વગર પૂછે આપવા. હીક ત્યારે એમ કરવા દે. પરિણામ જોયા પછી આગળ વિચાર કરશું.

"એ ચશમાંનાં ધરાં ચોરે છે, ધરાંને ફેકી નથી દેતો, નાખી પણ નથી દેતો. તેને વેચીને પૈસા કરતો હોય તેમ પણ નથી. પણ ધરાંને ખૂબ બંધ ઉઘાડ કર્યા કરે છે અને તેથી ધરાં બગડી જાય છે. ક્યારેક તૂટી પણ જાય છે. ખાલી ધરાં વધારે ભાંગે છે. ધરાં સાથે ચશમાં ને મળી ગયાં તો ધરાંની આવરદા વધે છે ! ચશમાંને પોતાની આખો ઉપર ચડાવી શોષથી મોટા માણસની જેમ કરતાં ભીમજીભાઈએ તેને અનેક વખત જોયો છે. ચશમાં પહેરે છે ત્યારે એને મળ ખૂબ આવે છે એમ તેમનું કહેવું છે. ત્યારે એ ચશમાં ચોરતો હશે તેની પાછળ તેની આંખોની નજાણી તો કારણશૂત નહિ હોય કે ? હોય પણ ખરી. ભીમજીભાઈ એમ તો કહેતા જ હતા કે ડોક્ટરને તેની આંખોના સંબંધમાં સહેજ શંકા તો પડેલી. ચશમાં પણ વેચ્યાં હોય કે જાણી બૂઝીને તોચ્યાં હોય તેવો દાખલો નથી. ત્યારે આમ કેમ હશે ? નવું માનસશાસ્ત્ર તો એમ પણ કહે છે કે આંખો નજાણી હોય અને ચશમાં ન મળ્યાં હોય તો શંકાં મારતો અને કંઈક શોધતો માણસ ચોરી કરવા સુધી પણ જાય છે, એ બહુ ઉંડા વિચારને જવા દઈએ અને

તેની ચોરીઓ મારે આવાં દારણીની શોધ ન કરીએ તો પણ ચરમાંની જરૂર - સાચી જ જરૂર તેની પાસે આમ કરાવતી હોય તેમ કાં ન બને ? ખીન્ન ઉડા દારણીની શોધને પાછળ રાખીને હંમણું તો તેની આંખો તપાસરાવું. જો એમ જ હશે તો તેની આંખો બગડતી બચાવી શકાશે અને તેના રોગતું પણ નિવારણ થઈ શકશે.

“ એ ધડિયાળો ચોર છે. ધડિયાળોને પણ વેચી નથી દેતો; નાખી નથી દેતો; સંતાડી નથી રાખતો; વાપરતો પણ નથી. ભાંગી નાખે છે. ભાંગીને પાછી સરખી રીતે સંચાઓની ગોઠવણ કરવામાં વખત નથી ગાળતો. ભાંગી જ નાખે છે અને સચેસંચાને નોખતોખા કરી નાખે છે. ધડિયાળોને સંધરવાનો શોખ હોય તેમ પણ નથી. એકેય ધડિયાળ સાજી સારી તેણે પોતાની પાસે નથી રાખી. વળી પારકી ધડિયાળો ઉપર ધડિયાળ સમી કરવાનો એ પ્રયોગ કરે છે તેવું પણ નથી દેખાતું. ભીમજીમાર્ષ જ કહેતા હતા કે તેમણે પોતે તેને અનેક ધડિયાળો અપાવી છે અને તે બધીયે તેણે તોડી નાખી છે. પોતાની હો કે પારકી, તેને ધડિયાળ તોડી નાખવાનો અને અંદરના સંચાને વીંખવાનો ખૂબ શોખ જણાય છે. ત્યારે તે કંઈક શોધે છે તેમ નહિ હોય ? આ નિર્જીવ ધડિયાળ ચાલે છે એ તેને મન કૌતુક હશે ? ધડિયાળ જેવી વસ્તુમાં આવો જીવ ક્યાંથી ? તેને મન એ એક કાયડો હોવો જોઈએ. સંચાને નોખતોખા કરી નાખવા છતાં તેને કશો ઉકેલ હાય લાગતો નથી અને ધડિયાળની સજીવતાનું રહસ્ય તેને જડતું નથી તેથી જેટલી ધડિયાળો હાથ આવે તેટલી બંધીયને તે ભાંગી નાખે છે.

“ માનસશાસ્ત્રના એક પ્રખર પૈત્રાનિકે એક ઠેકાણે એવું કહ્યું છે કે. ધડિયાળની આવી ચોરીઓ અને ભાંગતોડના મૂળમાં જાતીય વિકૃતિ પડેલી હોય છે. કાણુ જાણુ ! પણ એ દિશામાયે પ્રામાણિક અને શુદ્ધ પ્રયત્ન કરવો એ જોડું નથી. દુર્બંદની ઉંમર પણ એ રીતે નાની નહિ કહી શકાય. કંઈ નહિ તો તેને સત્ય યોગ્ય મળી જશે તોયે વાંધો નથી. ચાલો ત્યારે, ઉપાયો નક્કી થઈ ચૂક્યા. હવે તેના પ્રયોગો શરૂ કરો. ”

વિચાર કરતાં તો ગૃહપતિના ત્રણેક કલાક આલ્સા ગયા. તેમાં કેટલુંક અગત્યનું કામ પણ વગર આટોપવું રહી ગયું. પણ ત્રણ કલાકના વિચારને અંતે તેને કંઈક સાતા વળી હોય તેમ જણાયું. તેના મ્હોં ઉપરથી ચિંતાનો ભાર ઝાઝો થયો હોય તેમ દેખાતું હતું; અને દુર્બંદના સંબંધમાં કંઈક આશ્વાસન અનેક હોઈ પ્રસન્ન દેખાતા હતા.

: ૪ :

રાત પડવા આવી છે. હમણું જ બધા વિદ્યાર્થીઓ જમી ઉઠ્યા છે અને પોતાની ચીજ વસ્તુઓની ગોઠવણીમાં પડ્યા છે. ગૃહપતિ પોતાના ઘરની ઓશરીમાં આંટા મારે છે. પોતે હજી જમ્યા નથી. હર્ષદની તેમને રાહ છે. હર્ષદ કહી ગયો છે કે બધા વિદ્યાર્થીઓ જમવા બેસા હશે એટલામાં તો તે પાછો ફરશે. હર્ષદનો હજી પત્તો નથી તેથી ગૃહપતિને સહેજ ચિંતા થાય છે. હર્ષદ એમ પણ કહી ગયો છે કે નાસ્તાથી તેનું પેટ નહિ ભરાય તો પોતે ગૃહપતિને ઘેર જમશે. મોકું ચવા છતાં ગૃહપતિ જમવા નથી બેસા તેનું આ પણ કારણ છે. શહેરમાં ફરતાં ફરતાં કંઈ આડેઅવળે ચડી તો નહિ ગયો હોય એવો તર્ક પણ ગૃહપતિના મનમાંથી પસાર થઈ જાય છે. ત્યાં તો હર્ષદનાં પગલાં સંભળાયાં. ગૃહપતિ ઓશરીના પગથિયા આગળ ઉભા રહી ગયા. હર્ષદ પગથિયા ચડી ગૃહપતિની છેક જ પાસે આવી ઉભો રહ્યો.

ગૃહપતિ: “ કેમ હર્ષદ, બહુ વાર લાગી ! ”

હર્ષદ: “ આજે તો સાહેબ, બહુ ભારે થઈ. ”

ગૃહપતિ: “ શું વળી ? ”

હર્ષદ: “ મનગમતો નાસ્તો શોધવા માટે દસ ગાર દુકાને આચળો પણ કોઈ ઠેકાણેથી લેવાતું મન જ થાય નહિ. ”

ગૃહપતિ: “ કેમ ? તારે તો લજ્યાં ને જલેખી ખાતી હતી ને ? ”

હર્ષદ: “ હા. પણ લજ્યાં આખું એટલે કાચું અને ખોરું લાગે, અને જલેખીથી મોજો જીવ જ થાય ! આપણે તે દિવસે ઘેર જે લજ્યાં ખાધાં હતાં અને બોર્ડિંગમાં મીજગાની વખતે જે જલેખી ખાધી હતી તે ખાધા પછી હવે બખર ચીજ મને ખાતી ગમતી જ નથી. ”

ગૃહપતિ: “ ત્યારે પછી ક્યું શું ? કંઈ આહું કે ભૂખ્યો પાછો આવ્યો ? ”

હર્ષદ: “ ખાવાતું ગમે જ નહિ પછી શું ખાઉં ? તો, આ બધા પૈસા પાછા. અને હવે તો આવી રખડપટ્ટી કરવા જવા ધરાયે જ નથી. રખડી રખડીને ચાકી ગયો ! આના કરતાં તો ત્યારે પણ આખું કંઈક ખાવાની મજા થશે ત્યારે હું તો તમને જ કહેવાનો. બોર્ડિંગમાં નહિ બની શકે તો પછી તમારે ઘેર. ”

ગૃહપતિ: “ ઘણી જ ખુશીથી. આજે જ આપણે ત્યાં ભણ્યાનું પ્રોગ્રામ છે અને હું તારી ત્રાહ ભેધને જ દબો છું; અને જલેખીનું પ્રોગ્રામ તું કહીશ ત્યારે આપણે રાખશું.”

ગૃહપતિ અને હર્ષદ સાથે જ જમવા બેઠા. જમતાં જમતાં બન્ને જણાએ ખૂબ ખૂબ વાતો કરી. હર્ષદે કબુલ કર્યું કે બહારની ગમે તે ચીજ ખાવામાં શરીરને નુકશાન જ છે. ગૃહપતિએ ગમે ત્યારે પૈસા માગવાની છૂટ આપી તો તેના બદલામાં તેણે ઝોળામાં ઝોળા પૈસા વાપરવા ભેધએ તેમ તેને લાગે છે તે પણ જણાવ્યું. હર્ષદના સરળ સ્વભાવની આ તકનો લાભ લઈને ગૃહપતિએ પણ તેને યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવ્યું. હર્ષદે તે જ વખતે ગૃહપતિને વચન આપ્યું કે ભવિષ્યમાં પોતાના મનમાં જે કંઈ વિચારો આવશે તે વગર સંકાએ પોતે પ્રગટ કરશે અને ગૃહપતિની સલાહ પ્રમાણે વર્તશે. જમીને મોડી રાત સુધી બંને જણાએ ખૂબ વાતો કરી. હર્ષદ ગૃહપતિની ઘણા નજીક આવ્યો તેવી લાગણી ગૃહપતિને થઈ. હર્ષદની ચોરીનો રોગ નાબૂદ થઈ જવાનો તેવી પણ તેને ખાતરી થઈ.

: પ :

બપોરના ભોજનનો સમય થઈ ગયો છે. બધા વિદ્યાર્થીઓ જમવા માટે ભોજનશાળા તરફ જઈ રહ્યા છે. ગૃહપતિ ચારેકાર ફરીને વિદ્યાર્થીઓની સ્વચ્છતા ઉપર ધ્યાન બેસી રહ્યા છે અને વખતસર ભોજનશાળામાં પહોંચી જવા માટે નાના વિદ્યાર્થીઓને સમજાવી રહ્યા છે. ફરતાં ફરતાં ગૃહપતિની નજર એક ખૂણામાં બેઠેલા હર્ષદ તરફ પડે છે. ગૃહપતિ હર્ષદ પાસે જઈને બેઠા રહે છે.

ગૃહપતિ: “ હર્ષદ, હજી અહીં કેમ બેઠો છે ? બધા જમવાં માટે ભોજનશાળામાં પણ પહોંચી ગયા.”

હર્ષદ (ચોપડીમાંથી માથું ઉંચું કર્યા વિના): “ આ વાર્તામાં ખૂબ રસ આવ્યો છે. આ છેલ્લું પ્રકરણ પૂરું કરીને હમણાં જ જઈ છું.”

ગૃહપતિ: “ પણ ત્યાં અડધું પડ્યું જમાઈ પણ રહેશે. તે પાછળ જમવાનો પાસ નાખ્યો છે ? ”

હર્ષદ: “ ના; એ તો ભૂલી જ ગયો ! હવે ત્યારે જમી આવું.”

[અનિચ્છાએ પુસ્તક બંધ કરતો હોય તેમ

પુસ્તકને નીચે મૂકી બેઠો થાય છે.]

ગૃહપતિ: “ હર્ષદ, તું બહુ વાંચ વાંચ કરીશ તો પછી તારી આંખો વધારે બગડશે તે ધ્યાનમાં છે કે ? ”

હર્ષદ: “ પણ હવે ક્યાં વાંધો છે ? હવે તો ચરમાં લઈ લીધાં છે એટલે વધારે આંખ નહિ બગડે. અને છતાં કંઈ થશે તો આ છે એથી વધારે નંબરનાં ચરમાં લેવાનાં એટલું જ કે કંઈ બીજું ? ”

ગૃહપતિ: “ પણ ડાક્ટરે શું કહ્યું છે તે યાદ નથી ? તારે આંખોને ખૂબ ઓછી તરફી આપવાની છે. તારી આંખો ધ્યાન નહિ રાખવાથી જ ખૂબ બગડેલી છે. ”

હર્ષદ: “ હવેથી બહુ નહિ વાંચું. બસ ? ” (ભોજનશાળા તરફ જવા માંડે છે.)

ગૃહપતિ: “ રોજ કેટલા કલાક વાંચે છે ? ”

હર્ષદ: “ સાતથી આઠ કલાક ચતા હશે. ”

ગૃહપતિ: “ અરરર ! એ તો બહુ કહેવાય ? ”

હર્ષદ: “ પણ શું કરું ? તોયે સંતોષ થતો નથી. આ ચરમાં લીધાં પછી મને તો સાહેબ, વાંચવા સિવાય કશું ગમતું જ નથી. ”

હર્ષદ ભોજનશાળામાં જાય છે અને ગૃહપતિ પોતાના ઘર તરફ વળે છે. હર્ષદને ચરમાં અપાઘ્યા પછી રાત દિવસ વાંચવા સિવાય બીજું કશું તે કરતો જ નથી. તેના સંબંધેની ખૂબો તો છેક જ ઓછી થઈ ગઈ છે. વાંચવામાંથી નપરો પડતો નથી તેથી બીજા વિચારો પણ ઓછા કરતો જણાય છે. ગૃહપતિ મનમાં ખૂબ સંતોષાયા છે.

: ૬ :

આજે તો ગૃહપતિએ હર્ષદને રાત્રે દસ વાગે બોલાવ્યો છે. હર્ષદના મનમાં શંકા હતી કે ગૃહપતિ હવેથી રાત્રે વાંચવાની બીલકુલ બંધી કરવાના છે. તે મનમાં એણે પણ વિચારી રહ્યો હતો કે ગમે તે ઉપાયે દસ વાગ્યા સુધી વાંચવાની રજા તો મેળવવી જ. આ બાબત પોતે ગૃહપતિને સમજાવી શકશે તેવી પણ તેને ખાતરી હતી. આવા વિચાર કરતો કરતો તે ગૃહપતિના ઘરનાં પગથિયાં ચડ્યો. ગૃહપતિના ઘરમાં તમામ સૂઈ ગયાં હતાં. માત્ર પોતે એકલા જ ઓરડીમાં ખાટ ઉપર ધીમે હીંચકે હીંચકતા બેઠા હતા.

ગૃહપતિ: “ આવ હર્ષદ, હું તારી જ રાહ બેઠો હતો. જરાજર વખતસર આવ્યો. મને લાગ્યું હતું કે જો વાંચવામાં ચડી જઈશ તો જરૂર

મોડા થઈશ અને મારે ત્યાં આવવું પડશે.”

હર્ષદ: “ વાંચવામાં મોડું કેમ કરું ? રોજ દસ વાગ્યા સુધી વાંચવા દેવાની રજા તમારી પાસેથી મેળવવાનો છું, માટે તો અરાબર નિયમિત આવ્યો છું. ”

ગૃહપતિ: “ એ તો તને મળશે. પણ આજે તો તને મેં એક ગંભીર વાત કરવા બોલાવ્યો છે. ”

હર્ષદ: “ ગંભીર વાત ? મેં દેશી જ દેવના કરી નથી. જલદી કહો, મારા મનમાં કંઈ કંઈ થાય છે. ”

ગૃહપતિ: “ તારો કંઈ ગુન્હો નથી કહેવાનો ! નિરાંતે બેસ. પછી કહું. ”

હર્ષદ: “ હો, કહો. ” (હર્ષદ સામેની ખુરશી ઉપર બેસે છે.)

ગૃહપતિ: “ તને ખબર છે હર્ષદ કે હું, તું અને આપણે બધા મનુષ્યો દુનિયામાં ક્યાંથી આવ્યા ? ”

હર્ષદ સહેજ શરમાતો હોય તેમ જણાય છે. મ્હોં નીચું કરે છે. કશું બોલતો નથી છતાં કંઈક કહેવા ઈતેબર હોય તેવા હાથ ધગના ચાળા કરે છે.

ગૃહપતિ: “ કહે ને હર્ષદ, તું જે કંઈ જાણતો હોય તે કહે. આપણે બધા ક્યાંથી આવ્યા હોઈશું ? તને ખબર ન હોય તો ના કહે. ”

હર્ષદ: (મ્હોં નીચું રાખતો) “ મને અરાબર ખબર તો નથી. પરંતુ હું નાનો હતો ત્યારે બા કહેતી કે મને કાંઈ આવીને બાને સોંપી ગયું હતું અને નાના ભાઈને કાંઈએ રંગુનથી પારસામાં મોકલ્યો હતો. ”

ગૃહપતિ: “ હર્ષદ, તું એ સાચું માને છે ? ”

હર્ષદ: “ એ સાચું માનવામાં આવતું નથી. પણ મારા જેવડા ધણા જાણુને મેં પૂછ્યું છે અને કાંઈ મને ગળે ઉતરે તેવું સાચું કહેતું જ નથી. ”

ગૃહપતિ: “ ત્યારે હું તને કહું ? ”

હર્ષદ: “ તો તો મને એટલો બધો આનંદ થાય કે તેની સીમા જ ન રહે. ”

ગૃહપતિ: “ તને એ જાણવાની ઇચ્છા છે ? ”

હર્ષદ: “ એ ઇચ્છા કેટલી છે તે તમને કેમ કરીને સમજાવું ? એ જાણવા માટે તો મેં આજદિન સુધી કેટલાયે ફાંફાં ગાયાં છે. આ રોજ ચોપડીઓ ઉપર ચોપડીઓ વાંચ્યા કરું છું, તે તેમાંથી પણ કંઈક જાણવા

મળે તેવી પણ જાણાસા ખરી. તે જાણવા માટે પુસ્તકોની પણ શોધ કરું છું, પણ મને તેવું કંઈ વાંચવા મળતું જ નથી.”

ગૃહપતિ: “તો પછી મને કેમ પૂછતો નથી?”

હર્ષદ: “એ વાત કાઢતે પૂછાય ખરી? એક વાર નાનપણમાં કાઢતે પૂછી હતી ને જવાબમાં તમાર્યા અને ગાળો મળેલી. તમને તો કેમ જ પૂછાય?”

ગૃહપતિ: “ત્યારે તો હું તને વગર પૂછ્યે કહેવા આવ્યો છું.”

હર્ષદ: “તો હવે ઝટ કહો ને. મને જાણવાની ખૂબ ઇતેજારી છે.”

ગૃહપતિ: “તો પછી તને કહી જ દઉં. હું તું અને બધા માણસો દરેક આપણી માતાના ઉદરમાંથી આવ્યા છીએ.”

હર્ષદ સહેજ ચમક્યો હોય તેમ જણાયું. પણ તેના મોં ઉપર સતોષ ફેલાયો છે તેમ પણ જોઈ શકાય તેમ હતું. તેણે ધીમે રહીને પોતાનું મોં ઉંચું કર્યું અને ગૃહપતિના મોં સામું જોઈ રહ્યો. તે ગંભીર હતો.

હર્ષદ: “ત્યારે શું, આ તમે કહો છો તે વાત સાચી છે?”

ગૃહપતિ: “હા, તે જ વાત સાચી છે.”

હર્ષદ: “મારા એક જૂના ભાઈનું મોહનાએ આવું જ કંઈક કહ્યું હતું, પણ તેમાં અડધું તો હું સમજ્યો ન હતો અને મેં માન્યું ન હતું. ત્યારે આપણે બધા આપણી માતાના પેટમાંથી આવ્યા છીએ?”

ગૃહપતિ: “જરૂર. તેમ જ છે.”

હર્ષદ: “તો પછી સાહેબ, એ કેમ જન્યું હશે તે પણ સમજાવો ને?”

ગૃહપતિ: “એ પણ તને ખરાબર સમજાવવાનો છું. આવતી કાલથી રોજ અત્યારે અડધો અડધો કલાક આવતો રહેજો એટલે ચાર પાંચ દિવસમાં હું તને બધું સમજાવી દઈશ. અત્યારે તો જરા મોહું થયું છે માટે સૂઈ જઈએ.”

હર્ષદ: “પણ જરૂર કહેશો ને સાહેબ?”

ગૃહપતિ: “તને ન કહું તેમ અને જ કેમ? જરૂર, તને બધું સમજાવી દઈશ.”

હર્ષદ તે રાત્રે તો ગયો. પછીથી રોજ તે ગૃહપતિને ઘેર આવતો અને ગૃહપતિ શરીરરચનાથી માંડીને પ્રજ્ઞેત્પત્તિ સુધીની વાતો સાંદી અને સરળ ભાષામાં હર્ષદને સમજાવતા. જેમ જેમ હર્ષદ સાથેની વાતો વધતી ચાલી તેમ તેમ ગૃહપતિને ખાત્રી થવા લાગી કે તેને તેના સત્ય જ્ઞાનની

અત્યંત જરૂર હતી. તેના જ્ઞાનના અભાવે અને ખોટા જ્ઞાનના પરિણામે તે કેટકેટલા ભયંકર અને તુકશાનકારક વિચારો સેવતો થઈ ગયેલો. શૂદ્ધપતિ સાથેની વાતચીતે તેનામાં જીજ્ઞાસા, તૃપ્તિ અને સંતોષ પ્રગટાવ્યાં.

કહેવાની જરૂર નથી કે હર્ષદના સમગ્ર આશિષમાં ભારે મહત્ત્વના ફેરફારો થઈ રહ્યા હતા.

હરભાઈ.

નવો છાત્ર

નોંધ: ભાઈ મુળશંકર શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ શૂદ્ધના શૂદ્ધપતિ છે. શૂદ્ધપતિજીનું કામ તેમણે હોંસ અને રસથી હાથ ધરેલું છે. પોતે જીવાન છે, વિદ્યાર્થીપ્રેમી છે. તેમને જે જે વિદ્યાર્થીઓ સોંપવામાં આવ્યા છે તેમનો અભ્યાસ કરી પોતાની રીતે તેઓ જે હકેલ લાવી શકે તેનો અનુભવ તે ભાઈએ અમને લખી આપ્યો છે. કોઈ પણ છાત્રાસયનો કોઈ પણ શૂદ્ધપતિભાઈ પોતાના વિદ્યાર્થીઓનો ખારીદારથી અભ્યાસ કરે તે અત્યંત આવશ્યક છે. એવો અભ્યાસ અપૂર્ણ ભલે હોય, એકપક્ષી પણ ભલે હોય, પણ તે અત્યંત ઉપયોગી છે. તેવા અભ્યાસમાંથી જ આપણે યોગ્ય માર્ગનું નિર્માણ કરી શકવાના છીએ. ભાઈ મુળશંકરનો આ અભ્યાસ હરેક ભાઈને તેવા અભ્યાસ તરફ પ્રેરે તેની આશાથી તે અહીં છાપ્યો છે.

*

*

*

જેમ ગમે તેવા સ્વભાવના માણસની નિદ્રાવસ્થા એ તેની નિર્દોષતા નિર્દોષ અવસ્થા છે, તેવી જ રીતે ગમે તે સ્વભાવના વિદ્યાર્થીનો છાત્રાસયમાં પ્રવેશદાન એ તેની સૌથી વધારે નિર્દોષ અવસ્થા હોય છે.

એ નિર્દોષતામાં આપણને મુગ્ધતાનું દર્શન થાય છે. મુગ્ધાવસ્થા એ ખંધી વખતે ઇંટ ન હોય તો પણ એક મનોહારી અને દર્શનીય અવસ્થા છે.

શાળા કરતાં પણ છાત્રાસય એ આવા નવા દાખલ થતા વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ માટે બહુ જ વિશાળ ક્ષેત્ર છે. શાળા એ અમુક મર્યાદિત સમય માટે છે, એટલે શાળામાં દાખલ થતા વિદ્યાર્થીને અમુક કક્ષા પહેલાં કે પછી આ દીવાલોમાંથી આપણે બહાર જવાના છીએ એ ખ્યાલ જાગ્યે અનુભવે રહે છે, ત્યારે છાત્રાસયમાંથી બહાર જવાની મર્યાદા બહુ લાંબી-અમુક મહિનાઓની હોય છે, એટલે છાત્રાસયને એને ધર માનવાનું હોય છે.

વિદ્યાર્થી દાખલ થાય ત્યારે તેની માનસિક સ્થિતિ કેવી હોય છે એ જાણવું એ એક બહુ જ રસિક વિષય છે.

સૌથી પહેલી વાત આપણા મનમાં સહેજે એ આવે છે અને આવવી જોઈએ કે એ વિદ્યાર્થી-પોતાનું ઘર છોડીને અહીં આવ્યો છે. છાત્રાલયને ઘર બનાવવાના અતિ પ્રયત્ન છતાં છાત્રાલય ને ઘરનો જેટલો જ્યાં સુધી દુનિયા પર પ્રેમ જેવી પાંખ વરતુ છે ત્યાં સુધી ઘોડા ઘણા અંશે રહેવાનો જ. દાખલ થએલ વિદ્યાર્થીઓમાંથી બધા જ કાંઈ ઘરનો વિયોગ સદન કરીને નથી આવતા હોતા. દેટલાક ઘરમાંથી છૂટીને પણ આવે છે; દેટલાક માતાની હાંકણ ગોદમાંથી કૂકત અભ્યાસ માટેના પહેલા આપના અને પછી માના આગ્રહથી આવે છે. અને આ રીતે કાંઈ અગમ્ય પ્રદેશમાં 'અભ્યાસ' જેવી કાષ્ટ ચીજ માટે જવું પડે છે એ ખ્યાલ બહુ જ ગિહામણી રીતે-આઘાત પહોંચાડે તે રીતે-એ વિદ્યાર્થી પાસે આવે છે. ઘણી વાર વિદ્યાર્થીનું મન આ આઘાતને ઓછો કરવા માટે પોતાનામાં રહેલી કુતૂહલ વૃત્તિની મદદ લે છે, અને મનના ઉંડાણમાં પણ એમ માનીને સંતોષ લે છે કે "ચાલો, ત્યાં શું છે તે તો જોવાશે !"

આ એક જાતના વિદ્યાર્થી. ખીજા આગળ કહ્યું તેમ ઘરમાંથી છૂટીને આવેલા વિદ્યાર્થી.

પહેલી જાતના વિદ્યાર્થીમાં જેમ કમ અને કુતૂહલ હોય છે તેમ ખીજા જાતના વિદ્યાર્થીમાં આનંદ અને કુતૂહલ હોય છે. આ વર્ગ તરફ શૂદ્ધપતિનું ધ્યાન જલદી જવું જોઈએ. ઘરની પરિસ્થિતિને અંગે કે બહારની દુનિયા જોવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી કે ખીજા ગમે તે કારણથી ઘરનો પ્રેમ તેના દબ્યમાં જડ થાલીને ખેંઠો નથી હોતો. તેના સ્વભાવમાં પણ ઘરની મમતા ઓછી હોય એમ બને. આવા વિદ્યાર્થી કાં તો ભાગેડુ હોય છે કે કાં તો પ્રતિભાવાળા હોય છે. આવા વિદ્યાર્થીઓ તરફ આટલા જ માટે શૂદ્ધપતિનું ધ્યાન પહેલું બેઠાવાની જરૂર છે.

એક ત્રીજો વર્ગ એવો પણ હોય છે કે ઘેર આધિક. રિયતિને લીધે વધારે લાણવાની સગવડ ન હોવાથી ખીજાની સ્કોલરશીપની મદદથી આવી સંસ્થાઓમાં અભ્યાસ કરવા આવે છે. આવા વિદ્યાર્થીઓમાં શૂદ્ધપ્રેમની લાગણી ઓછી વતી હોય, પણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ અથવા તો મારે માટે તે અનિવાર્ય છે એ તો એને અંદરથી લાગી જાય હોય છે; અને ઘર કરતાં અહીં અમુક સગવડો વધારે મજાવાની છે એ ખ્યાલથી તેના મનમાં અમુક જાતનો સંતોષ અને કુતૂહલ એ ભાવો છાત્રાલયમાં દાખલ

થતી વખતે તેનામાં હોય છે,

છાત્રાલયમાં મુખ્યત્વે આ ત્રણ પ્રકારના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. આ ત્રણે વર્ગના વિદ્યાર્થીઓનો વિકાસ કંઈ કંઈ દિશામાં કંઈ કંઈ રીતે થાય છે એ આપણે અત્યારનો વિષય નથી. અત્યારે તો આ વિદ્યાર્થી જ્યારે દાખલ થાય ત્યારે તે વિદ્યાર્થીની મનોવૃત્તિ કંઈ રીતે કામ કરે છે અને તેમાં ગૃહપતિએ શું જોવું આવશ્યક છે, તેનો જ વિચાર અહીં અપેક્ષિત છે.

આપણે જોઈએ કે નવા વિદ્યાર્થીઓમાં કુતૂહલની વૃત્તિ તો અચૂક હોય જ છે. દાખલ થતી વખતે વિદ્યાર્થીઓનું મન બહુ જ ઝડપથી કામ કરતું હોય છે. આસપાસની હવાને જાણે તે બધી ઇંદ્રિયોથી સ્પર્શ છે. ઝીણામાં ઝીણી વાત તેના મન ઉપર બહુ જ મોટા સ્વરૂપમાં આવે છે. આપણને બહુ જ સ્વાભાવિક લાગતી વસ્તુ તેને મન નવી જ છે. રોજના નિયમિત વાગતા ઘડો તેના કાન ઉપર જોરથી અથડાય છે; તેની દૃષ્ટિ બધું બહુ જ ખારીકાથી જુએ છે; તે ગૃહપતિનો બહુ જ સૂક્ષ્મ રીતે-અસજત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અભ્યાસ કરે છે અને ગૃહપતિ ન જોઈ શકે તેવી રીતે ગૃહપતિને માપી લે છે; તે પોતાના મિત્રો શોધે છે, સગવડો શોધે છે. આવે કાળે સહાનુભૂતિનો એક શબ્દ તેના હૃદયને અદ્ભુત રીતે દારે છે.

નવી નવી મૈત્રી બાંધતા વિદ્યાર્થીઓને જોવા એ એક બહુ જ આત્ક્રાંતક પ્રસંગ છે. તેમની વાતો, તેમની મિત્રતા સાધવા માટેની ક્રિયાઓ તદ્દન આશ્ચર્ય છતાં ફટલી રમણીય હોય છે ! મનુષ્ય પોતાના હૃદયમાંથી પ્રેમનો તાંતણો કાપીને ખીખના પ્રેમતાંતુ જોડે કેવી રીતે સાંધે છે ! રોજનું દિનચર્યાનું ચક્ર તેને મન અતિશય જોરથી કરતું દેખાય છે. તેનામાં રહેલી કુતૂહલ વૃત્તિને લીધે જ તે આ ચક્રમાં ધસડાય છે.

દાખલ થતી વખતે વિદ્યાર્થીનો મૂળ સ્વભાવ પારખી શકતો જ નથી કારણ કે તેની બધી વૃત્તિઓ ને શક્તિઓ નવીનતાના કુતૂહલથી દબાઈ ગઈ હોય છે.

આવે વખતે ગૃહપતિનું કામ જો તે જણે તો અતિ વિકટ હોય છે અને જો ગણે તો એક રીતે સહેલું હોય છે. જેમ વિદ્યાર્થી એ ગૃહપતિને માટે નવો છે તેમ ગૃહપતિ પણ વિદ્યાર્થીને માટે નવો છે. જેમ ભય ને કુતૂહલને લીધે વિદ્યાર્થીનો મૂળ સ્વભાવ શરૂઆતમાં દબાએલો રહે છે, તેમ જો ગૃહપતિ પણ ધારે તો અચૂક જાતનાં ભવદર્શનથી પોતાનો મૂળ સ્વભાવ

દાખી દહને વિદ્યાર્થીઓ ઉપર કડકાઈની છાપ સહેલાઈથી પાડી શકે. જો કે જતે દહાડે પોતાનો સ્વભાવ કાંઈ માણસ દાખી શકતો જ નથી.

પણ આ પદ્ધતિ અખતાર કરનારાઓનો વિરોધ કરનાર માટે જ આ 'નવો છાત્ર' એ પ્રશ્ન છે.

ઉપર કહ્યું તેમ ગૃહપતિને માટે આ વખત એ બહુ નાબુક વખત છે. નવા ઉપર નવા વિદ્યાર્થીઓ આવતા હોય ત્યારે દરેક વિદ્યાર્થી ઉપર એક સરખું ધ્યાન આપવું એ જોટલું મુશ્કેલ છે તેટલું જ આવશ્યક છે. ગૃહપતિ એમ માને છે કે મારી પાસે આટલા બધા છોકરાઓ છે, પણ વિદ્યાર્થીને મન તો એમ જ છે કે અહીં મારા માટે જ આ ગૃહપતિ છે. દરેક વિદ્યાર્થીને એમ લાગે કે ગૃહપતિ તો મારા ઉપર જ સૌથી વધારે ધ્યાન આપે છે, તેમાં જ ગૃહપતિની ખરી સફળતા છે એમ કહી શકાય. આ વસ્તુ ખૂબ મુશ્કેલ છે. ધણી વાર એમ લાગે કે આ મનુષ્યની શક્તિની પર છે, પણ એમ નથી. બધા છોકરાઓ ઉપર એક સરખી નજર ફેરવી દેવી એ એક કળા છે. અને તે વિદ્યાર્થીઓ તરફના અંતરના પ્રેમમાંથી જ જન્મે છે. તેમાં અલબત્ત કુશળતા જોઈએ; પણ સાથે પ્રેમ પણ એટલો જ બહુ વધારે જોઈએ.

ખરું જોતાં તો કયો વિદ્યાર્થી પ્રેમની ઝંખના કરતો હોય છે, કોને અતિશય આશ્વાસનની જરૂર નથી, કાણ પોતાની મેજ એકલો જ રાખે છે, એ બધું ચાલાક ગૃહપતિની નજરમાં આવી જાય છે અને આવી જવું જોઈએ; અને સૌ વિદ્યાર્થીની સાથે કંઈ રીતે કામ લેવું તે તરત તેના ખ્યાલમાં આવી જવું જોઈએ. આમાં જો ખરાખર કાળજી રખાય તો વિદ્યાર્થીઓના દિલ જીતવાનો સારામાં સારા પ્રસંગનો સંપૂર્ણ લાભ લીધો ગણાય. વિદ્યાર્થી આપણી પાસે દિલ જોડીને વાત કરે ત્યારે જ સમજવું કે આપણે કામ કરી શક્યું. એક તો વિદ્યાર્થી પાસે અત્યારની ઠેળવણીને લીધે ગૃહપતિ કે શિક્ષક એટલે તો 'ઉપરી' એવો ખ્યાલ હોય છે; એ 'ઉપરીપણ' આપણે ફર કરી શકીએ એટલે આપણે સફળ થયા એમ સમજવું. આમ છતાં અહીં અમુક જાતની નિયમિતતા છે એ ખ્યાલ પણ નવા વિદ્યાર્થીઓ ન બૂલે તે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

ખીજો એક ચિદ્દ પ્રશ્ન એ આવે છે કે અમુક વિદ્યાર્થીનું 'નથી ગમતું.' 'નથી ગમતું'નો નિકાલ લાવવો એ બહુ મુશ્કેલ છે. ધણી વાર ખિયારા ગૃહપતિને એમ લાગી જાય કે 'મારા તંત્રમાં એવી તે શી ખામી હશે કે આને નથી ગમતું?' અને 'વિચારવાયુ' માં ચડી જાય.

અલગત આપણા પક્ષે પણ ન ગમવાનાં કારણો આપણે વિચારવાં જ નોંધએ; પણ વિદ્યાર્થીમાં એવું શું છે કે તેને નથી ગમતું એનો વિચાર કરવો પણ એટલો જ જરૂરી છે. 'નહિ ગમવા'ની પાછળ ઘણી રીતે માનસ કામ કરતું હોય છે, આનો વિચાર આ લેખમાં કરતાં વધારે વિસ્તાર થઈ જશે. આ વિષય એ માનસશાસ્ત્રીઓને પ્રિય થઈ શકે તેવો વિષય છે, અને તે એક ખીન્ને લેખ માગે છે. પણ એટલું તો આપણે નોંધ શકીએ કે વિદ્યાર્થીને ન ગમતું હોય ત્યારે તેનાથી ગભરાઈ જવાની જરૂર નથી; તેમ તેને પ્યાન બહાર પણ કાઢી ન નાખવું નોંધએ. વિદ્યાર્થી તરફની આપણી સહાનુભૂતિ આમાં આપણને ઘણી વાર સહાય આપે છે.

નવા વિદ્યાર્થી માટે શું શું વિચારવું એની નિયમાવલિ ન હોઈ શકે; એ તો અંતરની ઉદ્વેગતનો પ્રશ્ન છે. પણ આટલું કહી શકાય કે નવા વિદ્યાર્થીમાં નાના વિદ્યાર્થીઓ પ્રેમ માગે છે જ્યારે મોટા વિદ્યાર્થીઓ મિત્રતા માગે છે; આ જન્મે આપ્યા પછી તે વિદ્યાર્થી ગૃહપતિના જ છે. અને પછી તો તેમનો વિકાસ પણ ગૃહપતિના જ હાથમાં આવે ને !

મૂળશંકર મો. ભટ્ટ.

આકર્ષક સરંજામ

છાત્રાલય માટે દસરત અને રમત એ ઘણી વખત મુશ્કેલીભર્યા વિષયો થઈ પડે છે. છાત્રાલયમાં નવા નવા વિદ્યાર્થીઓ આવે છે ત્યારે રમત અને દસરત માટે તેમને નિયમિત બનાવવા અથવા તો તેમને રસ લેતાં કરવા એ ભારે વિકટ કામ રહી પડે છે. કેટલાક ગૃહપતિઓ કંટાળીને તે વિષયના આગ્રહને શિથિલ કરી મૂકે છે, જ્યારે કેટલાક ભાઈઓ ત્રાસીને તેને એક ફરજિયાત નિયમ કરી મૂકે છે. મુશ્કેલી તો ત્યારે ઉભી થાય છે કે જ્યારે આવેલા વિદ્યાર્થીઓમાંથી એક વર્ગ દસરત અને રમતનો ખૂબ શોખીન હોય. શોખીન વિદ્યાર્થીઓ તેનો આગ્રહ ધરે છે, અને દસરત તરફ ખેંચાય અને આગ્રહ રેવના વિદ્યાર્થીઓ તેમાં જોડી ઉદારતાની અપેક્ષા રાખે છે. મુક્ત સ્વભાવનો ગૃહપતિ આવે વખતે મૂંઝાય છે. શું કરવું તે તેને સ્પષ્ટ નથી. ફરજિયાત નિયમ કરવો એ તેને મન જોડી રીત લાગે છે. અને જતાં વિદ્યાર્થીઓ દસરત કરે નહિ અથવા તો રમતમાં ભાગ લે નહિ તે પણ તેને ચોખ્ખું લાગતું નથી. વિદ્યાર્થીઓ પાસે દસરત અને રમત કરવાના કાયદાઓ સંબંધે લાંબી લાંબી વાતો કરે છે, પ્રવચનો કરે

છે અને ઇચ્છે છે કે પોતે જો કહે છે તે વિદ્યાર્થીઓને ગળે ઉતરી ગયું હોય. વિદ્યાર્થીઓ તો હોય છે ચપલ મનોવૃત્તિના. સાંભળે તેટલી ઘડી તો ખરાખર પણ પછીથી તુરત જ પાછા બૂલી જાય છે, અને બીજે દિવસથી ફરી તેવા ને તેવા બની રહે છે. ગૃહપતિએ તો વધારે આશા રાખી હોય છે તેથી પરિણામ અદ્ય જોઈને નિરાશ પણ થાય છે. વસ્તુસ્થિતિને સુધારવા માટે તેની પાસે કશો ઉપાય હોતો નથી. મનથી દુઃખી થવું, એ દુઃખ વિદ્યાર્થીઓ પાસે પ્રગટ કરવું અને પોતાની ઇચ્છાઓનું ગંભીર અને દયાપૂર્ણ પ્રવચન કરવું એ જ સાધન તેની પાસે હોય છે. વારંવાર આવાં સાધનોનું શરણુ પણ નિષ્ફળ નીવડે છે તેથી આખરે કાં તો એ ગૃહપતિ નિર્વેદ્યાળો બની જાય છે અને કાં તો ફરજિયાત નિયમમાં માનતો થઈ જાય છે. નિર્વેદી ગૃહપતિ તટસ્થ બની જાય છે, કશા પ્રયત્નો કરતો નથી અને વિદ્યાર્થીઓ કસરત રમત તરફ ઈદરકાર બનવા માંડે છે. આનો ગેરફાસ બનને પડતો થાય છે. ગૃહપતિ તરફ વિદ્યાર્થીઓ પણ તટસ્થ વૃત્તિના થવા લાગે છે, અને કસરત રમતના અભાવે શરીરસ્વાસ્થ્ય પણ ગુમાવા માંડે છે. ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ ખોવા માંડે છે અને તેનું કામ દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે આકર્ષે થવું જાય છે. ફરજિયાત નિયમમાં માનનાર ગૃહપતિની દશા તો વળી આથી પણ વધારે ખરાબ બને છે. કસરત અને રમતના શત્રુ બનતા બનતા વિદ્યાર્થીઓ ખુદ ગૃહપતિના જ શત્રુ બનવા લાગે છે, અને ગૃહપતિ તરફ અનેક પ્રકારના અણગમ્યાઓ અને ગાંઠો બાંધે છે. ગૃહપતિને હેતરવા એ એમનો મુખ્ય વ્યવસાય થઈ પડે છે અને તેથી ઝૂંગ અને લુચ્છાઈ તેમના જીવનમાં પ્રવેશે છે. બીજી બાજુ ગૃહપતિ વધારે કઠોર હૃદયનો બને છે, અને ગમે તે પગલું વગર વિચાર્યે ભરતાં અચકાતો નથી. આમ આ પરિસ્થિતિમાં તો બન્ને પક્ષને વધારેમાં વધારે નુકસાન મહન કરવું પડે છે.

ત્યારે કરવું શું ?

કસરત અને રમત જેવી વસ્તુઓને ફરજિયાત નિયમ તરીકે વિદ્યાર્થીઓ પાસે મૂકવાની અને તેનો દુરામદ રાખવાની કશી જ જરૂર નથી. વિદ્યાર્થીઓ પાસે કસરત અને રમતથી થતા ફાયદાઓ ગૃહપતિ અવશ્ય રણુ કરે; તે સંબંધમાં પોતાની પાસે સમજાવવાની જોટલી કળા હોય તેટલી અવશ્ય વાપરે; વિદ્યાર્થીના મન ઉપર વધારેમાં વધારે હડી છાપ કેમ પડી રહે તેના પ્રયત્નો પણ કરતો રહે, પરંતુ પોતાના કહેવા પ્રમાણે જ વિદ્યા-

ચીંઓ ખીજી સવારથી કરવાના છે તેમ જરા પણ ન માને. પોતે જોટલા જોરથી પોતાની વસ્તુ વિદ્યાર્થીઓ પાસે મૂકે તેટલા જ જોરથી એમ માને કે વિદ્યાર્થીઓ તેનો હિતર વાળવાના જ નથી. નિરપેક્ષ કથનની કંઈ પણ અસર થાય છે સારે તેની સુંદર અસર ગૃહપતિ વિદ્યાર્થી જાણે ઉપર થવા પામે છે. પોતાના કથનનું કશું જ પરિણામ ન આવે તો ગૃહપતિએ કશું જ ગલરાવાનું નહિ; એમ જ થવાનું હતું તેમ માનીને જ ચાલવું.

પણ આ તો થઈ વાણીના પ્રયત્નોની વાત. વિદ્યાર્થીઓ કસરત અને રમતમાં રસપૂર્વક ભાગ લેતા થાય, અને કશી પણ ફરજ વિના પોતાની જાતે જ કસરત કરવાની અને રમત રમવાની ફરજ સ્વીકારી લે તેવા સીધા પ્રયત્નો અત્યંત આવશ્યક છે. આવા પ્રયત્નો તે આર્કર્ષક સરંજામ હોયો કરવો તે છે.

રમત તેમ જ કસરત તરફ વિદ્યાર્થીઓ નથી આકર્ષાએલા હોતા તેનાં અનેક કારણોમાંનું એક કારણ અનાર્કર્ષક સરંજામ અથવા તો સરંજામનો અભાવ હોય છે. એક તો વિદ્યાર્થીઓ નાની હિંમરના, અપકવ વિચારના અને ક્યારેક તો આળસના પણ ભોગ થઈ પડેલા તેવા હોય છે; તેમાં પછી ખીલકુલ મામુલી સરંજામ મળે અથવા તો જરા પણ સરંજામ ન મળે તો પછી તેઓ કસરત રમતથી દૂર નાસે તેમાં શી નવાઈ? વિદ્યાર્થીઓને કસરત રમત તરફ વાળવાના આજે આપણે જોટજોટલા પ્રયત્નો કરીએ છીએ તેટલા પ્રયત્નોનો દશમો ભાગ પણ સરંજામ સ્થાપવામાં અને તેને આર્કર્ષક બનાવવામાં વાપરીએ તો પરિણામ આવે છે તેથી તો અનેકગણું સંતોષકારક આવવાનું.

આજે છાત્રાલયોમાં રમાતી રમતો તરફ અથવા તો કસરતો તરફ નજર કરીએ તો જણાય છે કે તેમનો સરંજામ અત્યંત દરિદ્ર હોય છે. કસરત એટલે કસરત મારતરના હુકમો અને વિદ્યાર્થીઓનાં શરીરો! રમતો એટલે કશા પણ નિયમ વગરની દોડદોડી અને પડાપડી! આ વસ્તુસ્થિતિ ન્યાં હોય ત્યાંથી આપણે વહેલામાં વહેલી તકે નાબૂદ કરવી જોઈએ. કસરત—શરૂઆતની કસરત ખૂબ આર્કર્ષક હોવી જોઈએ, એટલે કે નાનાં મોટાં સાધનોથી કસરતો શરૂ થવી જોઈએ. મગદળ, લેટ્ટમ, લાડી કે ધળ-ગરા જેવાં સાધનો શરૂઆતની કસરતમાં વાપરવાં અત્યંત આવશ્યક છે. ૫૫૧ આવી કસરતો સમૃદ્ધગત પણ હોવી ધટે. મોટા સમૂહ, આર્કર્ષક સરંજામ અને સતત ગતિ અત્યંત આવશ્યક એવાં અંગો છે. આવાં સાધનો ૧૧

શરૂ મતી કસરતમાં વિદ્યાર્થી ધીમે ધીમે અચૂક રસ લેતો થવા માંડે છે. કસરતોના આ કાળમાંથી પસાર થયા પછી વૈયક્તિક કસરતો તરફ વિદ્યાર્થીને વાળવામાં આવે તો પછી કશો વધો આવતો નથી. પછી તો દંડ, બેકેટ કે એવી વગર સાધનની કસરતો પણ તે અવસ્થા કરવાનો.

જેવું કસરતોનું તેવું જ રમતોનું. રમતોમાં અત્યંત આકર્ષક એવાં સાધનો રાખવાની ખૂબ જરૂર રહે છે. આપણે જે લોકો દેશી રમતોના દ્વિમાયતી છીએ તેમણે તો દેશી રમતોને ખૂબ વ્યવસ્થિત અને સાધનસંપન્ન બનાવવી ઘટે છે. પશ્ચિમની પ્રગતિએ જે રમતો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને રમાડે છે તે રમતો ખીણ રીતે ગમે તેટલી ખોડવાળી હોય પરંતુ વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિથી અને સાધનોની દૃષ્ટિથી ખૂબ સંપન્ન હોય છે. આપણે ત્યાં આ બાગતોની મોટી ખોટ છે અને તેથી આપણી રમતો રસિક અને આકર્ષક નથી બની શકી. પછી તો કંટાળીને આપણે પશ્ચિમની રમતો તરફ પણ ઢગવા માંડીએ છીએ. આપણાં જાનાસયોના વિદ્યાર્થીઓને ક્રિકેટ, ફૂટબોલ કે હોકી બહુ ગમે છે જ્યારે હુતુતુ, ખારોપાટ કે લંગડી જેવી મર્દાનગી રમતો નથી ગમતી. આ પરિસ્થિતિ ટાળવી હોય તો આપણી દેશી રમતોને આપણે સર્વથા શાસ્ત્રીય બનાવીએ અને તેની પાછળ જરૂરી તેટલો બધો જ ખર્ચ કરીને તેને સાધનસંપન્ન કરી મૂકીએ.

કસરતો અને રમતો માટે આવી સ્થિતિ પ્રવર્તે ત્યાં નથી વિદ્યાર્થીઓ તેનાથી દૂર રહી શકવાના કે નથી ગૃહપતિને તેની ફરજ નાખવી પડવાની.

હરબાધ.

નથી ગમતુ !

અમારે ત્યાં આ વખતે ઘણા નવા વિદ્યાર્થીઓ આવેલા છે. આવા વિદ્યાર્થીઓની અનેક ફરિયાદોમાંની એક જે હમેશાં ઠાન લેપર અચકાયા કરે છે તે ફરિયાદ છે 'નથી ગમતુ'ની. નવા સવા વિદ્યાર્થીઓને કેમ નથી ગમતુ તે શોધી કાઢવા માટે અમે હમેશાં પ્રયત્નશીલ તો રહીએ જ છીએ. પરંતુ ત્યાં સુધી નવા વિદ્યાર્થીઓનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ સંપાદન નથી કર્યાં, ત્યાં સુધી સાચું કારણ મળી શકતું નથી. બહુ બહુ પ્રયત્ન કરીએ ત્યારે 'ઘર યાદ આવે છે.' એ કારણ અમને મળી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને ઘર યાદ આવે છે ખરું; અને એવા દાખલા પણ બન્યા છે કે જેમાં કેવળ ઘર યાદ આવવા માટે જ વિદ્યાર્થીને જાનાસય છોડવું પડ્યું હોય. પરંતુ ઘર

રીતે ? બાપુએ તો ચોખ્ખું લખ્યું છે કે મને ન ગમે તો મારે રાજકોટ આવ્યા જવું.

મને અહીં આવ્યાને દસ દિવસ થયા. એ દસ દિવસમાં મેં જોઈ લીધું છે કે અહીં રહેવામાં કશો સાર નથી. અહીં કોઈ કોઈનું ધ્યાન રાખતું જ નથી. સૌ પોતપોતાની મેળે બધું સંભાળી લે છે. આપણને તો આવી સંસ્થામાં ન પરવડે. મારાં હુગડાં ધોવા માટે એક માણસની માગણી ગૃહપતિ પાસે કરી તો તેની પણ ના કહી. મને હાથે ધોતાં જરાયે કાનૂન નથી. અહીં ભણવાની પણ કશી સારી વ્યવસ્થા નથી. મેં નાકી કર્યું છે કે મને અહીં નહિ દાવે. માટે મને તમે તુરત જ રાજકોટ બોલાવી લેજો. મોકું કરશો તો પછી વધારે પૈસા કાપી આપવા પડશે.

* * *

વિદ્યાર્થીઓ આવા આવા જે પત્રો લખે છે (અને જેમાંના ઉપરના ચાર પત્રો તો માત્ર સૂચક છે) તેમાં પોતાનાં માખાપ યા તો વાલીને જે હકીકત વધારે સ્પર્શે તેવી ખાસ કરીને લખી મોકલે છે. તેમાંની હટલીકમાં વળુદ પણ હોય છે. પરંતુ કાગળો વાધ કરવા જતાં સાચી હકીકત પણ તેમના મગજમાંથી સરી પડે છે. તેવી હકીકત ઉપર જકુ લક્ષ રાખતાં નિશાન તેમણે રાખ્યું નથી હોતું, છતાં ગણકાર તે જોઈ શકે છે. આવા પત્રો ગૃહપતિએ આમડુ કરીને માખાપ પાસેથી મંગાવી લેવા જોઈએ. એવા પત્રોમાંથી વિદ્યાર્થીના સ્વભાવનો સાચો પરિચય મળી શકે છે, અને તાત્કાલિક પગલાં ભરવાની અનુકૂળતા તો આપણને તુરત જ સાંપડે છે. આવા પત્રો વિદ્યાર્થીના સ્વભાવદર્શનની એક કિંમતી ચાવી છે.

હરભાઈ.

કોઈએ નહોતું કીધું

લેખક શ્રી. હરભાઈ

ત્રીતીય વિજ્ઞાનનું પુસ્તક : પાકું પૂકું દસ આના : પોસ્ટેજ બે આના

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિલિંગ
લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. બીજામાં
ગોપાળજીએ છાપ્યું અને ટાંચી હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૮-૯ મો
ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર

:: ત્રી ::

પ્રમતી સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે

આ અંકનો વ

મહાભારતનાં પાત્રો લેખક : નાનાભાઈ

દીવાળી પદ

૧૦૦૦ થી ૧૨૦૦ પાનાં

લગભગ

રૂા. ૩-૦-૦

એકંદર બાર પુસ્તકો

રૂા. ૨-૧૨-૦

વહેલો લાભ

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર : ભાવનગર

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલસાહિત્યમાળા

ભાવ ફરે

૮૦ પુસ્તકો : સંપાદક : ગિજુભાઈ : તારાબેન

તા. ૧-૧૦-૩૧ પછી

સ્થાનિક તેમજ એન્ટો

રૂા. ૬-૪-૦ની કિંમતે મ

અધેથી પોસ્ટેજ રૂા. ૧-૪-૦ ભુફં. ૫

(પાછળ ભુચો)

સામાન્ય વ્યવહાર માટે જાણીતું.

રીતે ? બાપુએ તો ચોખ્ખું લખ્યું છે કે મને ન ગમે તો મારે રાજકોટ આવવા જવું.

મને અહીં આવ્યાને દસ દિવસ થયા. એ દસ દિવસમાં મેં જોઈ લીધું છે કે અહીં રહેવામાં કશો સાર નથી. અહીં કોઈ કોઈનું ધ્યાન રાખવું જ નથી. સૌ પોતપોતાની મેજે બધું સંભાળી લે છે. આપણને તો આવી સંસ્થામાં ન પરવડે. મારાં લુગડાં ધોવા માટે એક માણસની માગણી ચૂહપાત પાસે કરી તો તેની પણ ના કહી. મને હાથે ધોતાં જરાયે ફાયદું નથી. અહીં લણવાની પણ કશી સારી વ્યવસ્થા નથી. મેં નક્કી કર્યું છે કે મને અહીં નહિ ફાવે. મારે મને તમે તુરંત જ રાજકોટ જોડાવી લેજો. મોડું કરશો તો પછી વધારે પૈસા કાપી આપવા પડશે.

* * *

મહાભારતનાં પુસ્તકોની યાદી

થએલાં:—

૧૩ કુલ્	૦-૩-૦
લી	૦-૪-૦
૨૧	૦-૩-૦
૩૨	૦-૪-૦
૩૩	૦-૭-૦
૩૪	૦-૪-૬
૩૫-૩૬	૦-૫-૦

પ્રગટ થવાનાં:—

૮ દ્રોણ-અધ્યત્થામા
૯ લીખ
૧૦ શ્રીકૃષ્ણ
૧૧ કૃતરાષ્ટ્ર
૧૨ મહાભારત કથા

[તા. ૨૦-૬-૩૧]

એજન્ટો

આર. આર. શેઠની કું. મું. ૬-૨
સંબુલાલ જગસી સાહેબ, અમદાવાદ
પુસ્તકાલય સ. સં. મંડળ, વડોદરા
ચુર્નાવર કાર્યાલય, ગોપીપુરા; મુલ
લાંબપત્ર ખાદી બંડાર; કુશિ
હા. બેચર મેથલ સન્સ; રાજકોટપરા
છાત્રાલય માનસિંગ કામદાર; ત્રિવેણી
કાલિદાસ શેઠની કું. વડાપાટણ; મુલ

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું

૧૯૩૧

અંક ૮-૬ મો

ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર

:: તંત્રી ::

ધર્મની હરબાહુ ત્રિવેદી
ધર્મની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સમાજે

શ્રીયુત ગાદ્યાભાષ્ય આણંદજી આવડા

તરફથી સવિનય સમ્મેલ. ભેટ
આપણે જેને સાહસ ખેડવું કહીએ
છીએ તે ખરી રીતે સાહસ જ નથી
હોતું. માણસની શક્તિઓ હોય
તેથી જોઈ માપવાની જોટી આદત
આજના સમાજને પડેલી હોવાથી
શક્તિ પ્રમાણેનાં કામે પણ સાહ-
સમાં ખપવા માંડે છે. બાળકની
શક્તિઓનું સાચું માપ કાઢતાં
શિક્ષકો અને માળાપો રીજી નય
તો પછી આજનાં ઘણાં સાહસો
આવતી કાલના મનુષ્ય માટે
સામાન્ય વ્યવહારો બની જવાના.

ગેરસંમજ ક્યારે થાય છે

ગેરસંમજ એ દુનિયામાં અનેક નાની મોટી ઉપાધિનું મૂળ. માણસ વસ્તુને બરાબર જાણવાના ધીરજ રાખી શકતો નથી. એક બનાવ બન્યો. એક માણસે એ બનાવની હકીકતને અમુક રીતે મૂકી; મેં એ હકીકતની સામે તેમાં ભાગ લેનારા માણસો વિષેના મારા અગાઉના વિચારો મેળવ્યા અને બનાવનાં કારણો ઘડી કાઢ્યાં. બીજે માણસે હકીકતમાં ઉમેરો કર્યો; મેં સાંભળેલી હકીકતો અને મારા પોતાના પૂર્વગ્રહોનું મિશ્રણ બનાવી અભિપ્રાય બાંધ્યો અને એ રીતે ચલાવ્યું તે ચાલ્યું.

સમાજ મોટે ભાગે આમ જ ચાલે છે. કોઇ પણ બનાવની બધી હકીકતો મેળવ્યા વિના છેવટનો વિચાર જ ન બાંધવો, અને હકીકતો મળ્યા પછી પોતે મનને વધારે ખુલ્લું રાખીને હકીકતોને તોળવા બેસવું એ આપણને સમાજમાં જોણું દેખાય છે. આજે તો અર્ધસાચી અને અર્ધ ખોટી હકીકતો પર માણસ તકડક કરી નાખે છે, અને જે તકડક નથી કરતો તે બુદ્ધિમાં મંદ ગણાય છે.

પણ માણસને માટે પૂરી હકીકતો મળ્યા પછી જ નિર્ણય બાંધવાની ખાસ જરૂર છે. એમાં એક રીતે સલતી ઉપાસના છે. ઘરોમાં તેમ જ સંસ્થાઓમાં એવા ઢેલસાએ પ્રસંગો આવે છે કે જ્યારે માણસ અમુક હકીકતોને સાંભળીને રાતોપીળો ચઢ જાય અને ધગશમાં ને ધગશમાં વિચારોને બાંધી દે. પણ આથી આપણાં વેરઝેર વધે છે અને ઘર તેમ જ સંસ્થા પાપમાલ થાય છે.

ઘરમાં તેમ જ સંસ્થાઓમાં અનેક માણસો હોય; એ બધાની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોય; એ બધાના સાચાખોટા સ્વાર્થો ભિન્નભિન્ન હોય; એ બધાની દૃષ્ટિઓ જુદી જુદી હોય; એ તમામ લોકો પોતપોતાની રીતે હકીકતો મૂકે એ બ્યાજખી પણ હોય. છતાંયે એ સમગ્ર દૃષ્ટિઓનું એકીકરણ કર્યો વિના જે પોતાનો છેવટનો વિચાર બાંધે તે ઘર કે સંસ્થાને બેખમમાં નાખે છે.

છાત્રાલયનો ગૃહપતિ પણ એક સંસ્થાનો મુખી છે. તેના હાથમાં એવા મોટા સમાજના કલ્યાણનો પ્રશ્ન છે. એક વિદ્યાર્થી એક વાત લાગ્યો, બીજે બીજી રીતે લાગ્યો, ત્રીજે ત્રીજી રીતે લાગ્યો; એ બધા પોતાના જ છે એમાં શક નથી. એટલે કોઇએક વાતથી દોરવાઈ ન જતાં તે તે વસ્તુનો

બને તેટલી બાબુએથી વિચાર કરે અને પછી જે જે પક્ષનું જેટલું અયોગ્ય હોય તેટલું સમજાવે અથવા તો પોતાનાં નિર્ણયથી જણાવી દે તો છાત્રાલય સુરક્ષિત છે.

પણ માત્ર સુરક્ષિત રાખવાનોયે સવાલ નથી. જે ઘર કે છાત્રાલય એ જીવનની કેળવણીની સંસ્થા છે તો આટલી સત્યપરાયણતા એ જીવનની અણમોલ કેળવણી છે. છાત્રાલયનો મુખી પોતાના જીવનથી આવી કેળવણી સહેલાઈથી આપી શકે છે.

પણ આટલી ધીરજ છે ? ઝપાટાગધ અભિપ્રાયો બાંધી દેવાની અને જેની તેની પર ધુરંદ્રતાની ટેવ તો નથી કે ? સત્યને અને જ્ઞાતને વફાદાર રહેવાનું મન થાય છે ?

આટલી ધીરજ ન હોવાથી જ આજે સમાજમાં શેક ઘણી વાર નોકર પર નકમો ચીડાય છે; આટલી શાંતિ ન હોવાથી જ ગૃહપતિ વિદ્યાર્થી પર ગુસ્સે થયા કરે છે; આટલી ધીરજ ન હોવાને કારણે આજે પિતા જીવાન છોકરાને ઠપકા આપે છે, અને એ રીતે એને સદાને માટે શુભાની ખેસે છે.

સામા માણસનું દષ્ટિબિંદુ સમજવાનો નમ્ર પ્રયત્ન એ જ ગેરસમજનું આક્ષેપ છે. દુસ્મનને પણ ન્યાય આપવાની કૃતિ હોય ત્યાં તો ગેરસમજ ઉભી થવા જ નથી પામતી, અને થાય છે તો પણ તેમાં ડંખ નથી હોતો. વિદ્યાર્થીનું દષ્ટિબિંદુ સમજ્યા વિના જ ગૃહપતિ ઝીઝે રાખે છે એટલે વિદ્યાર્થીઓ ને ગૃહપતિ એકબીજાથી છેદા જ નાસે છે; જીવાનનું દષ્ટિબિંદુ સમજ્યા વિના જ માઆપ તેને તુચ્છકારે છે એટલે જીવાન છૂપો જડખોર બને છે; નોકરની સ્થિતિ સમજ્યા વિના જ શેક ધોકા ચલાયે રાખે છે એટલે નોકરના અંતરમાંથી શેકને વિદાય મળે છે.

જે દિવસે માણસ સામા પડ્યો મથાર્ય સમજવાનો પ્રયત્ન કરશે તે દિવસે આજનાં વેરઝેર નહિ હોય; તે દિવસે આજનાં યુદ્ધો અને મારામારી નહિ હોય; તે દિવસે આજની દ્રોહ અદાવતો નહિ હોય; તે દિવસે આજનાં જીવાનદુહોની ખેંચતાણો નહિ હોય; તે દિવસે આજનાં અસ્વસ્થતા અને અણવિશ્વાસ નહિ હોય.

આપણે છાત્રાલયો આ દિવસ વહેલો આવે તેમાં આપણો ફાળો આપણું ?

તત્ત્વનો પ્રચાર

માણસને કોઈ એક નહું તત્ત્વ હાથ લાગે છે ત્યારે તે ખૂબ ખુશ થઈ જાય છે. એ તત્ત્વને ખરાબર સમજી લેવા પાછળ પોતાની અધી શક્તિઓનો ઉપયોગ કરવાની તેને હોંશ થાય છે. એ તત્ત્વ પોતાને ગળે ઉતરી જાય તેટલી પાકી સમજણ મેળવ્યા પછી એ તત્ત્વના વ્યવહારનો તે વિચાર કરે છે.

તત્ત્વનું બુદ્ધિથી પ્રદર્શ કરવું એ એક વાત છે; અને તત્ત્વનો જાણવાથી અમલ કરી તેને જીવનમાં ગૂંથી દેવું એ બીજી વાત છે. માણસ તત્ત્વને બુદ્ધિથી જાણી લે પછી તેના જીજ્ઞાસુથી અમલ કરવાની શરૂઆત કરે સાર પછી એક સ્થિતિ એવી આવે છે કે જે વખતે એ તત્ત્વના પ્રચારનો શોખ તેના મનમાં જાગે. પોતાને જે એક તત્ત્વ જડ્યું હોય છે તે તત્ત્વને ઘણા લોકો જાણખતા થઈ જાય અને ઘણા લોકોના જીવનમાં તે તત્ત્વને વણી લેવાનો શોખ જગાડી શકાય તેટલા માટે એ તત્ત્વનો પ્રચાર તે ઇચ્છે છે.

તત્ત્વપ્રચારના શોખનો આ કાળ ઘણો મુલાયમ હોય છે. તત્ત્વનો પ્રચાર થાય અને એ પ્રચાર માટે તત્ત્વપ્રેમી પોતાથી બનતું બધું કરે તેમાં કશી અડચણ ન હોય; પરંતુ તત્ત્વપ્રચારના શોખીન આવા માણસે આવે વખતે પોતાની જાનનું ઘોડું એક સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરી લેવાની જરૂર રહે છે. એક સુંદર તત્ત્વ આપણને હાથ લાગ્યું છે અને અનેક પ્રદર્શનાં પ્રદર્શનો દ્વારા મારા મારફત તેનો પ્રચાર થાય તેવી એક મનોવૃત્તિ ઉડે ઉડે પ્રચારકના મનમાં વહી રહી હોય છે. આવા પ્રચાર મારફત ઘોડીએક પ્રતિષ્ઠા પણ પોતાને મળી જાય, અને તત્ત્વજ્ઞ તરીકે તેમ જ તત્ત્વપ્રચારક તરીકે પોતે વિખ્યાતીને પામે તેવી એવળા માણસ જાણે કે ન જાણે તો પણ તેનામાં કામ કરી રહી હોય છે. પ્રતિષ્ઠાની-વિખ્યાતીની આ એવળા ખરાબ છે એમ તો નથી જ. પરંતુ માણસ તત્ત્વજ્ઞ થાય અને તત્ત્વપ્રચારક થાય તે પહેલાં એને સ્થિતિની વચ્ચેની એક બીજી સ્થિતિમાંથી પસાર થવાનું તેને માટે અત્યંત આવશ્યક છે. આ સ્થિતિ તે તત્ત્વના ધૂનની સ્થિતિ. તત્ત્વજ્ઞ માણસને પોતાના એ તત્ત્વની એવા પ્રદર્શની ધૂન લાગી જવી જોઈએ કે જેના પરિણામે એ તત્ત્વના જીજ્ઞાસુ લાગેલા અમલ સિવાય બીજું એકેય કામ તેને સૂઝે નહિ. દાસતાં આસતાં, ખાતાં પીતાં, સૂતાં બેસતાં અને સ્વપ્નમાં પણ એ જ તત્ત્વની ધૂન. વિચાર એ જ તત્ત્વના; વાણી પણ એ જ તત્ત્વની, અને આચાર વ્યવહાર પણ એ જ તત્ત્વનો. તત્ત્વજ્ઞ માણસ પોતાના તત્ત્વની જ પાછળ

તેને આસપાસની બીજી સ્થિતિનું કશું જ ભાન ન હોય. પોતે જો તત્ત્વ
કયું હોય તેનાથી વધારે આકર્ષક એવાં બીજાં તત્ત્વો આસપાસ
પિને ખડાં થાય તો પણ એ માણસ તો પોતાનાં જ તત્ત્વની ધૂનમાં
પિન હોય. એને ન કાંઈ તેમાંથી આડે માર્ગે ખેંસવી શકે કે ન કાંઈ
પાના માર્ગમાં અટકાવી શકે. એ મુશ્કેલીઓ કે હાડમારીઓને ન ગણકારે.
પ્રલોભનોને દાદ ન દે. પોતાની જ ધૂનમાં મશગૂલ હોઈ અન્ય સર્વ
પ્રવૃત્તિ તરફ એ બેદરકાર પણ દેખાય. આવી તત્ત્વના ધૂનની સ્થિતિ
વસના જીવનમાં અત્યંત આવશ્યક હોય છે. આવી સ્થિતિમાંથી પસાર
|| માણસ જ તત્ત્વને સાચી રીતે પિછાની શકે છે, તેને ઘોળીને પી જઈ
છે અને તેને પચાવી શકે છે.

તત્ત્વનો પરિચય સાધ્યો, શુદ્ધિથી તેનો સ્વીકાર કર્યો અને ધૂની બની
છે તેનો અમલ આચર્યો એટલે માણસને એ તત્ત્વનો પ્રચાર કરવાનો
ધિકાર મળે છે; તે પહેલાં નહિ. આવો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં તેનો
પ્રચાર કરવા નીકળનાર માણસ તત્ત્વપ્રચારનો શોખીન નહિ પણ સહેલી
તેજાને લોભી હોય છે. એ લોભમાંથી બચી જવું એ હરેક તત્ત્વજ્ઞનો
મર્મ છે. એવો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા પછી પ્રચાર અર્થે કે પ્રતિષ્ઠા અર્થે
હાર રખડવા નીકળવાની ઓછી જરૂર રહેવાની છે. એક ધૂનથી તત્ત્વનો
પ્રવૃત્તિ બરેલી અમલ એ જ તત્ત્વનું સાચું પ્રચારકાર્ય છે.

હરલાઈ.

ગુલાબજાંબુ

સ્વયં કાળ બાદ કરતાં આ એક સત્ત્વ ધટના છે. એક અત્યંત પ્રેમજન
હૃદયપતિલાઈ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે પુત્રસમ પ્રેમ કેળવે છે. તેવા વિદ્યાર્થીઓ
પૈકી એક વિદ્યાર્થીની સાથે બનેલો આ બનાવ છે.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ સ્વભાવે ખૂબ મુસાયમ હોય છે. વત્સલ પ્રેમના
|| એક વ્યક્તિ સ્વરૂપને પોતાના સંબંધના એક અચૂક ચિન્હ સારીકે તેઓ
પ્રણામ હોય છે. આમાં જોતો નિર્દેશ છે તે વિદ્યાર્થીને પોતાના વત્સલ મૃદુ-
સ્થિતિના પત્રો મેળવવાની અને પત્રો લખવાની ખૂબ હોંશ અને ઉમળકા છે.
હૃદયપતિ તે બાબતમાં સહેજ બેદરકાર રહે છે. વિદ્યાર્થી ઉપરના દ્રષ્ટાંતવાવા
સંગેષપાત લખાએલા પત્રોમાં પણ સંતોષકારક પત્ર નહિ લખાવા માટે
એક બહાનાં શોધી કાઢેલાં હોય છે, તેવો મીઠો અને પ્રેમજન આલેખ મૃદુપતિ

બાલુની બાએ ગર્હ દાલ રાત્રે અગિયાર વાગે ઘરદામમાંથી પરવારીને આજને માટેની રસોઇની તૈયારી આદરેલી. મહેમાન કાંઈ રાજરજવાડાનાં ન હતાં. તેમ તેમની ગાંઠે કાંઈ લાખ અથવા લાખનો છવ પથુ ન હતો. પથુ અમારો સંબંધ ઘરવટનો. જખરી મહોબત અને વળા લાંબે ગાળે તેઓ આ બાલુ ડોકાએલા એટલે તો બાલુની બા તેમને છોડે જ શાની? આજ બપોરના અગિયાર વાગ્યાના જમણુ માટે તેણે કાલ રાતના અગિયાર વાગ્યાથી ચૂસો માંડેલો. ચૂસો માંજો રાતના અગિયાર વાગે પથુ તે ઉંચી નીચી ચતી હતી તો કાલ બપોરની. જ્યક્ષ ને ખસંખસ, બદામ ને પિસ્તાં, એકચી ને તજ, લવિંગ ને ધાબુ, પાન ને સોપારી, કેસર ને કરતુરી, શુક્રાજમજ ને અત્તર, રાખ ને ધૂળ-આપ રે! શી આ બૈરાંતી જત? દુકાનવાળા ગાંધીને તો ચથું કે નક્કી મારા બાલુના વેવિશાળની જ વાત છે. આ બધા હારડો કાલ બપોરનો તેણે મારી પાસે રજુ કરેલો. એટલે એણે તૈયારી તો કાલ બપોરથી કરવા માંડેલી. એમ તો એ લાંચી નજરની છે! હા, ચીજ-જથુસની વપરાશમાં હાથ જરા છૂટો રહે ખરો, પથુ. એમાં છેવટે તો ઘરની જ શોભા છે ને? મહેમાન જવાના છે એની ખબર એને કાલ બપોરની હતી. પથુ મને એકએક ખબર પડી કે મહેમાન જાય છે.

કોઈ દિવસ નહિ ને કાલે બાલુ મોડે સુધી જાગેલો. રાત્રે પોણાચાર વાગે એક શુક્રાજમજુને બે હોઠ વચ્ચે રમાડતો રમાડતો તે દિવાનખાનામાં આવ્યો. એ જ વખતે મારા મિત્ર ને કું જને જથુ વાદવિવાદમાં ઉભી થએલી ગૂંચ ઉકેલવામાં ફસાયા હતા. “મોડી રાત સુધી કેમ જાગ્યો?” કે “અમારી ચર્ચામાં કેમ આડે આવ્યો?” એવી કોઈ વિધિ કરીને તેને ખખડાવું તેની પહેલાં જ તે મને કહે: “બા બોલાવે છે.”

જેટલું હસીને તે બોલ્યો તેટલું જ ભારેખમ મોહું રાખીને તે ચાલતો થયો. છોકરાંઓ બીજાના મનના ખાવ જથુવામાં ઓછાં કુશળ નથી હોતાં.

રસોડામાં ગયો ત્યારે બાલુની મા કંદોઇની દુકાન માંડી હોય તેમ બેડી હતી. માવાની અરધી ભરેલી થાળીમાં આંગળાં ખોસી બીજે હાથે બાલુ બીજું શુક્રાજમજુ ખાતો હતો. મેં બાલુની બા સામે જોઇને દૃષ્ટિથી જ રીધો સવાલ કર્યો “શું છે?”

“આપણે ચમનભાઈ માટે કંઈક મોકલવું છે ને?” તેણે પૂછ્યું.

ચમનભાઈ એ રામલાલના નાનાભાઈ. રામલાલની જેવો જ તેમની સાથે નાતો. એટલે રામલાલભાઈ સાથે ચમનને કંઈક મોકલવું એવી બાલુની

બાની. ઇચ્છા. મને તો ક્યારની એને લાગેા પત્ર લખવાની ઇચ્છા થઈ હતી. પણ વહેવારમાં શું મોકલવું જોઈએ તેમાં મને જટ સજ ન પડે એટલે બ્યારે બાહુની બાએ કંઈ મોકલવાનું પૂછ્યું ત્યારે મને કરી ગમ ન પડી. અને ગમ પડત તો પણ એનો જ મત સ્વીકારવા હું તૈયાર હતો. વહેવાર માત્રના કામમાં એ પાવરધી. પણ એ પાછી ન પડે માટે એને કંઈ પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ એમ ધારી મેં મને આવડ્યું તેવું પૂછ્યું. “એવડો મોકલશું ?”

“એવડો મોકલીએ, પણ ચમનલાઇને ગુલાબગળું વધારે લાવે છે.”

“સારું. ગુલાબગળું મોકલશું. પણ તું આમ ક્યાં સુધી ગમવાની છે ? બારના ટકારા તો થયા.” મારે હજી ચર્ચા અધૂરી પડી હોવાથી મેં પૂછ્યું.

“આ હમણાં મારું કામ પૂરું. બાહુને સુવરાધીને આટલાં ગુલાબગળું જરા કરી નાખું. પછી તો દૂધપાક કરીને પૂરી વણી લઈશ. જરા વહેંચું. નાઈઘોઈ લઈશ.....” એણે રાતના અગિયારથી બપોરના અગિયાર સુધીનો કાર્યક્રમ વર્ણવવો શરૂ કર્યો.

હું કંટાળતો હતો તેવામાં તેણે કહ્યું : “લ્યો, આ ગુલાબગળું આખરો ? બાહુને તો બહુ લાવે છે. ચમનલાઇને પણ ગમશે.”

“તું ચમનલાઇને ગુલાબગળું મોકલે છે અને મારે પણ મોકલવાં છે.”

બાહુની આ કંઈ ન સમજી. એથી એણે પૂછ્યું “એમ શાથી ?”

“મારે એક ગુલાબગળુંથીયે મીઠા કાગળ તેને લખવો છે.”

એ હસી.

“ખરેખર કહું છું. તેને કાગળ લખવાનું વિચારું છું પણ રહી જ નય છે. હવે તો રામલાલલાઈ સાથે જ પત્ર મોકલી દઉં. હમણાં જઈને લેખી જ નાખું. આજ લખું, કાલ લખું કરતાં દેટસાથે દિવસ નીકળી નય છે.”

“ઠીક, પણ આ લેતા નહોતો.” એણે ગુલાબગળુંની બે રકાળી મારી સામે ધરી.

એણે ગુલાબગળું ખલાસ કરીને બગાસાં ખાતાં ખાતાં મેં કાગળ ખડિયો શોધવા માંડ્યો. એ કાંઈ દૂર ન હતો. રામલાલના મગજમાં શુદ્ધે આવ્યું હતી તે એણે મને પૂછ્યું : “હજી કાંઈ વિષય ચર્ચાના ઝપાટામાં આવવો બાહી રહી ગયો છે કે શું ?”

બહુ સનમૂલ લાગતું હતું. એક મોડું બગાસું આવ્યું. આખનાં

ઝગઝગિયાંમાં લીલા પીળા રંગો ભેતાં મેં કહ્યું: “તમારી ભાભીએ ચમનને માટે ગુલાબગંધુનો મોગે બધો ડગરો ભર્યો છે. હું એ તેને કંઈક મોકલવાનો છું.”

“શું?” રામલાલે જરા જિજ્ઞાસાથી પૂછ્યું.

“માગે ગુલાબગંધુમાં ખાવાને બદલે ડાગળ હશે.”

“આ બાહુને ક્યાં સૂવરાવવો છે?” બાહુની બા દિવાનખાનામાં આવી.

“તું જા. હું સૂવરાવું છું. તારે હજી બહુ મોકું થશે.” મેં અપાટા બધા બાહુની પથારી કરી નાખી. એ તેને સૂવાડીને પોતાના કામમાં પડી.

“હવે મને ક્યાં નાખવો છે?” રામલાલે ટોળમાં પૂછ્યું.

“વખારમાં.” દહી મેં તેની પથારી પાથરી. રામલાલ સૂતો. એક થવા આવ્યો હતો. મારા માટે જાગવું અસહ્ય હતું. જેમ તેમ પથારી પાથરી તેની ઉપર હું ફસડાઈ પડ્યો.

સવારે આ વખતે બાહુની બાની આંખો રતાસ પર હતી. આખી રાત તે જાગેલી. ચાના પ્યાલા પાછી લઈ ગઈ ત્યારે તેની પાછળ હું રસોડામાં ગયો. ઉઝગરાથી તે જરા ફિક્કી દેખાતી હતી.

“લાવ, હું ઘોઘ નાખું છું.” મેં જરા સરમાઈને કહ્યું.

“ના રે ના.” તેણે હસીને કહ્યું: “તમે તમારે કામે વળગો ને. મારે તો હવે પત્ની ગયું જણ્યો! જુઓ, આ ચમનભાઈ માટે ગુલાબગંધુનો ડગરો ભરી રાખ્યો. તમને ક્યાંક લાગ્યાં?”

ઘડીક રહીને તેણે પૂછ્યું: “તમે ચમનભાઈ—અરે તમારાં ગુલાબગંધુ—લખ્યાં?”

“હાથાં લખી નાખું છું. રાત્રે જરા આંખ ભારે ઘઈ ગઈ તે લખી ન શક્યું. હમણાં જ નાહીને લખી નાખું.” પ્યાલા રકાખી પડતાં મેલી હું પાછો આવ્યો. જોઈું છું તો હજામ આવેલો. તેને પતાવી ઉતાવળ કરીને નાહી લીધું. નાહીને આવ્યો ત્યાં ડાખાં તૈયાર હતાં. આજે પેલા દૈનિકનો અગ્રલેખ બહુ વાંચ્યા જેવો હતો. અમરનો તો હું અગ્રલેખને અડકતો પણ નથી, પણ આજના લેખની દલીલો સીધી અને સોંસરરી ઉતરે તેવી હતી. નેધો અરધી પરધી વાંચી ત્યાં તો બાહુનો સૂર ધાને આવ્યો.

“...રાખશું હું લખિયાં...”

અરજણિયા, દાદ્યની મારતર ઘાઈ.”

.. છાપામાંથી માથું ઉંચું કરી જોઈ તો બંસીલાલ ચોપડીઓ લઈને બહુવા આવેલો. તેની સામે ચાળા કરતો કરતો બાલુ ઉપકું ગીત ગાતો હતો. હજી તેણે હમણું જ નિશાળના સંવાદમાં આ ગીત સાંભળેલું, એટલે ત્યાર પછી બંસીને તે મારી પાસે બહુવા આવતો દેખે ત્યારે બાલુ અચૂક ઉપકી લીંટીઓ બરાડીને કંઈ કંઈ હાવલાવ કરતો. બે ત્રણ દિવસની હેરાન-ગતી પછી બંસી પણ એનાથી ટેવાઈ ગયો અને પોતે પણ બાલુની સાથે ગાવા લાગતો.

.. બંસીલાલનું ટયુશન પૂરું કરીને કાગળ ખડિયો લઈને હું લખવા બેઠો છું ત્યાં રામલાલ આવીને કહે: “કેમ કાલિદાસજી, ક્યું કામ્ય લખો છો? ગુલાબજીભુતું?”

“અરે રામલાલ, કમાલ કમાલ!” મેં એટલા જોરથી કહ્યું કે હું પોતે જ ચમકી ગયો. છેલ્લા મોડર્ન રીવ્યુમાં આવેલો કાલિદાસ ઉપરનો લેખ મેં તેને બતાવ્યો.

“લેખમાં શૈલી સારી છે. ભાષા લલિત છે. પણ નક્કર માહિતી કે ઇતિહાસની દૃષ્ટિ નથી.”

મેં એને ઘણું પૂરવાર કરી દીધું કે એ ભીંત ભૂલે છે, પણ એ માને જ શાનો? ખૂબ ગરમાગરમ ચર્ચા થઈ; હું છૂટવા આવ્યો. ત્યાં તો “કાકા, જમવા ચાલો.” બાલુએ છડી પોકારવાની ઢંખે ખૂબ મારતાં કહ્યું.

કાલિદાસને તેના લેખમાં જ રાખી અમે જમવા બેઠા. બાલુની બાના આખી રાતના ઉગ્મગરાને લીધે રામલાલને પણ તેના આગ્રહને વશ થઈ દીકડીક જમવું પડ્યું. અને આ આગ્રહમાં મારો ફાળો ગૌણ ન હતો. કારણ કે પછવાડેથી ખુદ બાલુની બાએ મને કહેલું કે તમે આગ્રહ કર્યો તો રામલાલભાઈએ જરા ખાધું. અતિથિસત્કારની આવડત મારામાં છે એમ તેણે ગૌરવપૂર્વક ઘણી વાર મને કહ્યું છે.

.. બિસ્તરા પોટલાં લઈને અમે સ્ટેશને પહોંચ્યા ત્યારે ગાડી ઉપડવાને પાંચ મિનિટ બાકી હતી જેમ તેમ ટિકિટ કાઢી અને એક ડબ્બાના ખાનામાં સામાન ગોડવ્યો રામલાલ સામાનના નંગ ગચવા લાગ્યો. નંગ મેળવીને હસતાં હસતાં કહે: “એક નંગ વધ્યું છે.”

“ક્યું?” મેં જરા નવાઈ પામી પૂછ્યું.

છાત્રાલયમાં જોરાકનો વિચાર કરીએ ત્યારે આપણે વિદ્યાર્થીઓની ઉંમરનો, તેમના વિકાસનો, જોરાકની શાસ્ત્રીય મીમાંસાનો, વિદ્યાર્થીઓના ભાવાભાવનો, તેમનાં કુટુંબોની પરંપરાનો, તેમની આર્થિક સ્થિતિનો, આ બધો વિચાર કરવાનો રહે છે. અને આ તમામ વિચારોનું એકીકરણ કરીને આપણે એક માર્ગ ઉપજાવી શકીએ.

જ્યાં એક જ કોમના કે એક જ ભાગના વિદ્યાર્થીઓ હોય છે ત્યાં આ પ્રશ્ન બહુ વિકટ બનેલો નથી. એક જ કોમના, લગભગ એક જ પરંપરાવાળા વિદ્યાર્થીઓ માટે અમુક ચોક્કસ દિશા આંકી એટલે રસ્તો સરળ બને છે. પણ જ્યાં અનેક કોમના અને અનેક પ્રાંતના વિદ્યાર્થીઓ એકઠા થાય ત્યાં આ પ્રશ્ન ઘણો વધારે વિકટ બને છે. આપણી કેટલીક સરકારી કોલેજોમાં અનેક કોમના અને ભાતભાતના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે ત્યાં જુદી જુદી કલ્પો દ્વારા આ પ્રશ્નનો ઉકેલ આવે છે ખરો.

પણ આ પ્રશ્નની ખરી મૂંઝવણ અને ખરી મજા તો આજની રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓને છે. આજે જે ગણી ગાંડી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓનાં છાત્રાલયો આવે છે તેમાં અનેક કોમોના વિદ્યાર્થીઓ હોય છે, અનેક ભાવાભાવના પણ હોય છે; અનેક પરંપરાઓ લઈને આવેલા હોય છે. આ બધાને માટે સચિર ભોજનક્રમ ગોઠવવો એ છાત્રાલયનો એક સુંદર કામડો છે. રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓની સંખ્યા તેમ જ વિદ્યાર્થીઓની કે સંસ્થાની સ્થિતિ એવી ન હોય કે જુદી જુદી અનેક ખર્ચાળ કલ્પો ચલાવી શકાય. કૃષ્ણી વિદ્યાર્થીને ચીકટ ખીચડી ભાવે તો ગુજરાતીને છૂટી ખીચડી ભાવે; કાઠિયાવાડી રાતે જાજરાનો રોટલો ખાય તો અમદાવાદી વળી જોસામણું ખાય; દક્ષિણીને શાક ભેંષએ તો, સુરતીને તેલમાં રસભેળ શાક ભેંષએ; કાઠિયાવાડી બાહ્યજીને લાડવા ભાવે તો સુરતી સુતરફેણી માગે; કૃષ્ણી શાક જ ન માગે તો ભરૂચીને શાક વિના બધું લૂણું લાગે; તેમાં પારસી કે ખ્રિસ્તી બાઈબલનની તો વાત જ શી! આ બધું ઉભું છે. આનો સુંદર ઉકેલ લાવવો હોય તો આ બધાની મનોવૃત્તિને જાણીને તેમને સંતોષ મળે એવો ભોજનનો પ્રબંધ થવો પડે છે. આવી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ આવતી કાલની હિન્દી સંસ્કૃતિનાં નિર્માણરથાનો છે. એટલે છાત્રાલયમાં ભોજનનો પ્રબંધ જ એવા પાયા પર થાય કે બધી જાતના વિદ્યાર્થીઓને અમુક રીતે તો પોતાનું મનપસંદ ખાણું મળી જ રહે. કોઈ વાર કાઠિયાવાડી ભોજન થાય તો કોઈ વાર સુરતી ભોજન થાય; કોઈ વાર ગાંધીજીના આશ્રમની ઢબે ભોજન થાય તો, કોઈ વાર કવિવર ટાંગોરના:

ચોતિનિશ્ચિતનની હમે યાય; કોઇ વાર કાઠિંગરાસિયાનો; રોટલોજાશ હોય તો કોઇ વાર સુરતી લાલાનાં મહિલાં હોય; કોઈ વાર કચ્છી ખીચડી હોય. તો કોઇ વાર મુંગમ્બરાનાં ઝોસામણ ભાત હોય. આ પ્રમાણે કોમો અને જરૂર પડે ત્યાં પ્રાંતોનાં ભોજનોતો બેઠાં ધ્યાનમાં રાખીને ગોઠવણ કરી હોય તો પછી પોતાને અપરિચિત એવું ભોજન પણ વિદ્યાર્થી રાજપુત્રીથી લેતો. યદ્ય જવાનો છે. કારણ કે ભોજનની સમગ્ર મિલાવટમાં તેને પોતાને પણ સ્થાન મળ્યું છે એટલું જ તેને માત કરવાને માટે બસ છે.

કોમો છાત્રાલયો પણ ભોજનના ઉત્સવોને પ્રસંગે માત્ર ભુક્ષાં ભુક્ષાં મિંદાનો બનાવે છે. તેને બદલે આ ધોરણે કોઈ ઉત્સવમાં મારવાડી ભોજન, કોઇ ઉત્સવમાં બંગાળી ભોજન, કોઇ ઉત્સવમાં મદ્રાસી ભોજન, કોઇમાં કચ્છી ભોજન, કોઇમાં સિંધી ભોજન, વગેરે પ્રગટ કરે તો આપણી મિજ-બાનીઓ નવી સંસ્કારિતા આપે અને પોતાના પરિચિત ખોરાક સિવાયના ખીજા ખોરાક પ્રતિ જે સ્વાભાવિક પણ કારણ વિનાનો અણગમો છે તે આપોઆપ દૂર થાય.

તાનાભાષા.

અમે આટલું કરતા

તાજા જ છાત્રાલયજીવનમાંથી નિવૃત્ત થએલા એક જુવાન ભાષા મારા ઉપર એક પત્ર લખી મોકલે છે; અને સાથે પોતાના છાત્રજીવનની થોડીએક હકીકત પણ લખી મોકલે છે. એ હકીકતનું મથાળું તેમણે 'અમે આટલું કરતા.' એમ રાખેલું છે તેથી આ લેખનું મથાળું હું 'પણ એ જ રાખું છું'.

સ્વાશ્રયના આ જમાનામાં યોગ્ય સ્વાતંત્ર્ય, તથા વડીલોનો પ્રેમ અને સાથ મળતાં જુવાન વિદ્યાર્થીઓમાં સંસ્થાનાં કામો કરવાની વૃત્તિ આપોઆપ પ્રગટે છે. એવું વાતાવરણ હોય ત્યાં પછી અંગત કામ કે સંસ્થાગત કામ જેવા બેદો નથી રહેતા. વિદ્યાર્થીઓ સંસ્થાનાં કામો કરવામાં અંગત રસ ધરાવતા થઈ જાય છે તેનો પુરાવો આ લેખ પૂરો પાડે છે. પત્ર લખનાર ભાઈ એક સૂચના કરે છે. એ સૂચના તેમના શબ્દોમાં જ કહું.

“આપને એક નવું સૂચન કરવા મન થાય છે. ‘છાત્રાલય’ માં ગૃહપતિઓ, તેમનું જીવન, તેમને દરરોજના જીવનમાં ધ્યાનમાં રાખવાની

વસ્તુઓ, તેમની વિદ્યાર્થીઓ તરફની ગૃહપતિ તરીકેની ફરજો, એ બધું સરસ રીતે સમજાવવાય છે. પરંતુ છાત્રોને ઉપયોગી થાય, તેમનું જીવન-ઉચ્ચ અને આદર્શ બને અને છાત્રજીવનમાં જે જે શીખવું જોઈએ અને પાળવું જોઈએ તે તેઓ યોગ્ય રીતે શીખે અને જીવનમાં ઉતારે એવા લેખો માટે એક નવો વિભાગ શરૂ કરો..."

છાત્રો માટે ઉપયોગી નીવડે તેવા લેખો છાત્રાલયમાં આવે જ છે. પરંતુ એક મોટા લેખસંગ્રહમાંથી તે તારવી ન શકાય તેવું લાગવાથી એક વખત તો 'છાત્રો સાથે વાતચીત' એ મથાળાની લેખમાળા પણ શરૂ કરેલી. સંયોગવશાત એ લેખમાળા અધૂરી રહેલી છે. પણ લખનાર ભાઈની સૂચનાને ઉપાડી લખ ફરીથી એ જાતના લેખો લખવાની ઇચ્છા રાખું છું. અને લખનાર ભાઈ પણ છાત્રજીવનને ઉપયોગી તેવા કોઈ વિષયો લખી મોકલશે તો તે દિશામાં પણ કંઈક લખવા પ્રયત્ન કરીશ.

તેમણે જે એક નાનકડો લેખ લખી મોકલ્યો છે તે આ નીચે મુજબ છે.

અમે આપણું કરતા.

(અને ફરક કામમાં ગૃહપતિ અમારી સાથે જ રહેતા.)

ખાજ અને ખાજની ફૂંડી સાફ કરતા.

ખાજની ફૂંડી લારાઈ જાય અથવા તો એમાં કીચડ જામે એટલે જાંગીને બોલાવવાને બદલે અમે જ સાફ કરતા. પહેલાં એકાદ વાર શરમ લાગેલી; ગંધાતું પાણી ઉલેચવા મન નહિ થએલું. પરંતુ પછીથી તો હોંશે હોંશે એ કામ કરતા. એમા આનંદ પણ પડતો. શાળામાંથી આવીએ; ખજર પડે કે ખાજ સાફ કરવી છે, તૈયાર ! કચ્છ, ટૂંકી ચડી અથવા પોતલી પહેરીને ખુલ્લે શરીરે તૈયાર ! તે દિવસે ફરવા નહિ જવાતું. (બાકી તો ફરવાનો નિયમ ફરજિયાત હતો). મો સાથે જ જઈએ અને ખજરમાં નીકળવું ન પડે તેવો રસ્તો શોધીએ, કોઈ જૂનાં માટલાં ઉપાડે તો કોઈ ફૂટેલી ડોલો ઉપાડે, કીચડ અને પાણી કાઢવા માટે કાચલીઓ. પહેલાં પાણી પાણી બરીને થોડે દૂર નાખી આવીએ; પછી કીચડ કાઢીએ અને ફરફર નાખવા જઈએ. કપડાં અને શરીર તો બગડે જ.

કેટલીક માણસ હૃદયની ડોરીઓ રસ્તામાં મળે; બોલતી સંભળાયઃ " અરે, આ માસુર તે આવો કેવો ? " આ આપડા છોકરાઓ પાસે દેવનું

કામ કરાવે છે. ” “આ છોકરાઓ પણ કેવા ગોળરા છે ! ” અમને આવાં કામોમાંથી બચાવી લેવા માટે અમને ઉદ્દેશીને કહે : “ભાઈ, પાંચ કે છ આના ચાલો અમે આપી દઈએ, ઢેઠ પાસે કંઢાવએ.” પણ હજી મોટાભાઈ (અમારા ગૃહપતિને અમે ‘સાહેબ’ કે ‘માસ્તર’ કહીએ તે ન ગમતું.) પ્રત્યુત્તર આપે તે પહેલાં અમે જ બોલતા : “સ્વચ્છતાનું કામ તો સૌ કોઈ કરી શકે, આવું કામ કરવાનું કાંઈ લાંબી લોકોને નથી લખાવી આપ્યું. આ કામ અમે તો કરવાના જ. સ્વાસ્થ્ય થવામાં ગેરલાભ શો ? સ્વચ્છતાનું કામ કરવામાં શરમાવાનું શું ? અમારે તમારા પૈસા ન જોઈએ ! ” સ્વચ્છતાનું આ કામ ચાલતું હોય ત્યારે છાત્રાલયમાં હસવા લાયક બનેલા પ્રસંગોનું અંદર અંદર સ્મરણ કરતા જઈએ અને આનંદ લઉં છતાં જઈએ.

કામવાળા ન આવી હોય ત્યારે બધું કામ કરના.

મોટા વિદ્યાર્થીઓ વહેલા ઉઠીને પાણી ભરી આવતા. જે જણ સીંચે; જે જણ લાવે. પાણીને ગળીને ગોળા ભરીએ. સાંજે શાળામાંથી આવીને પાછા પાણી ભરવા ઉપડીએ. દરેક વિદ્યાર્થી પોતપોતાનો ઓરડો સાળી નાખે. ગૃહપતિ પણ પોતાનો ઓરડો વાળે. શાળામાંથી આવી તાના વિદ્યાર્થીઓ ચોખા પીણે, ઘઉંઆજરો સાફ કરે. અમુક જણાઓ કાનસ સાફ કરીને પ્રગટે.

રાત્રે અને બપોરે સૌ પોતપોતાનાં યાળા વાટકો હાથે માંજી લે અને પોતે જમવા બેઠા હોય એ જગ્યા સાફ કરી પાટલો એને સ્થાને મૂકે. મોટા વિદ્યાર્થીઓ વારા પ્રમાણે મોટાં વાસણ-તપેલાં કચરોટ વગેરે માંજીને સાફ કરે. આ રીતે કામવાળાનું દરેક કામ અમે આટોપી લેતા.

બાપુજીની જન્મતિથિ અમે ઉજવતા. એમને સ્વચ્છતા બહુ પ્રિય છે એટલે સૌ પોતપોતાના ઓરડામાંથી બાવાં ખેરે. ખૂણે ખાંચરેથી બધો સામાન બહાર તડકામાં મૂકે. વધારામાં નીચેના ઓરડાઓ અને બીજા સમાન ભરવાના ઓરડાઓ પણ આ પ્રમાણે સાફ કરવામાં આવતા. તે દિવસે કામવાળાને છૂટી આપીએ. સ્વાવજનનો પાઠ ચોપડીઓમાંથી નહિ પણ પ્રત્યક્ષ જીવનથી શીખવવાનો અમારા ગૃહપતિને શોખ હતો.

કોલસા વેચવા જતા. કોઈ વેપારી અમારે ત્યાં કોલસા લેવા ન આવે; પણ અમારે તેને શોધીને કોલસા આપવા જવાનું હતું. કોઈ કંસારા, સોની કે હુદાર અમારા આહક બનતા પહેલાં અમે તેની પાસે જઈ આવીએ; ભાવતાલ નક્કી કરી આવીએ. પછી કોલસાના કાથળા

ભરીને મજુરની માફક માથે ઢિપાડીએ. કોઈ વળી કોલસાના ડબ્બા પણ ભરે અને માથે ઢિપાડે. અમે બધા બંજર વચ્ચેથી જ નીકળીએ. આનો બળે અજાણ્યે અમને એ લાલ મળતો કે અમારામાંથી ખોટી શરમ નીકળી જતી. કોલસા વેચવામાં અમે કોઈ છેતરાતા નહિ કારણ કે અમારા છાત્રાલયને અમે અમારું ઘર લેખતા.

આ બધું અમે સ્વેચ્છાથી કરતા. આમાંનું કશું પણ ગૃહપતિ કે સેક્રેટરીના દબાણથી અથવા તો તેમની ઇચ્છાને માન આપવા માટે કરતા ન હતા.

*

*

*

આ નાનકડા લેખમાં સાપાસમૃદ્ધિ કે લેખનકલા નહિ જડે. પરંતુ સ્વાસ્થ્યની બનાવે તેવાં કામો કરવા પાછળ જીવાનની કેવી વૃત્તિ હોય છે તેનો ખ્યાલ તો જરૂર આવે છે.

હરભાઈ.

વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી પૈસા

વિદ્યાર્થીઓના પોતાના ખાનગી પૈસા અને તેનો ઉપયોગ એ કેટલાંક છાત્રાલયોનો મોટો પ્રશ્ન છે. પ્રશ્ન તો બધાં છાત્રાલયોનો અને બધાં કુટુંબોનો છે. પણ જેમ પૈસાદાર કુટુંબોમાં તેમ કોલેજનાં છાત્રાલયોમાં આ પ્રશ્નની કોઈને દરકાર હોતી નથી. ખાસી તો પોતાના દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરતાં શીખવું એ જીવનની એક મોટી તાલીમ છે.

આપણાં આજુ છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી ખર્ચ પર ગૃહપતિની દેખરેખ હોય છે અને એક રીતે હોવી જોઈએ. કેટલીક વાર તો વિદ્યાર્થીની ઉંમરને લીધે આવી દેખરેખ અત્યંત આવશ્યક પણ ગણવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓનાં માળાપો છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને મોકલ્યા પછી એવાં બેંકિંગર થઈ જાય છે કે વિદ્યાર્થીના પાંધ-પાંધના હિસાબ માટે પણ ગૃહપતિને જવાબદાર (જુમ્હેદાર ?) ગણે છે. અને ગૃહપતિ પોતે કાં તો સંસ્થાની આજરને સાચવવા, ખાતર કે કાં તો માળાપોનો ઠપકો ખાવો ન પડે એ બીકથી કે કાં તો આ પ્રશ્ન પણ પોતાની ડિસિપ્લીનનો પ્રશ્ન છે એમ માનીને વિદ્યાર્થીના નાના મોટા તમામ ખર્ચ પર, આકરી દેખરેખ રાખે છે, અને વિદ્યાર્થીએ કયો ખર્ચ કરવો અને કયો ખર્ચ ન કરવો તેના ઝીણા ઝીણા બેદો કહે છે.

આનું એક પરિણામ એ આવે છે કે વિદ્યાર્થી દરેક નાની બાબતમાં પણ ગૃહપતિની દબલ જોષને અંતરથી ઉશ્કેરાઈ જાય છે. અને દબલ ખર્ચવાના આડાઅવળાં માર્ગો શોધ્યા વિના રહેતો જ નથી. પણ ખર્ચ નુકસાન તો આપીએ વધારે ખીજી રીતે થાય છે. વિદ્યાર્થીને પોતાના પૈસા કેમ વાપરવા, કંઈ કંઈ ચીજો તેણે લેવી અને કંઈ કંઈ ચીજો જતી કરવી, અમુક જ રકમમાંથી બધો ઘાટ કેવી રીતે ઉતારવો, પોતાની નાની શી રકમનું બજેટ કેમ બનાવવું, અમુક એકાદ શોખને ખાતર ખીજી ચીજો વિના કેમ ચલાવી લેવું એ આખી તાલીમથી વિદ્યાર્થી અજાણ રહી જાય એ મોટું નુકસાન છે. દરેક ગૃહપતિએ એવવાનું રહે છે. બે કુટુંબની ખાતર વિદ્યાર્થીજીવનની આ આવશ્યક તાલીમનો અવસર ગુમાવી બેસવો એથી વધારે મોટી મૂર્ખાઈ કંઈ હોય ?

આનો અર્થ એવો નથી કે છાત્રાલયોમાં ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીના ખાનગી ખર્ચ પર દેખરેખ ન રાખે. ગૃહપતિ દેખરેખ તો જરૂર રાખે; પણ એ દેખરેખ ગૃહપતિનો પોતાનો અંકુશ ન થઈ જાય એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. છાત્રાલયોમાં માબાપોએ અને ગૃહપતિઓએ મળીને વિદ્યાર્થીને દરેક સત્રમાં કેટલી રકમ ખાનગી વાપરવા માટે આપવી એ નક્કી કરવું જોઈએ. આ રકમ નક્કી કરવામાં વિદ્યાર્થીની ઉંમર, માબાપની આર્થિક સ્થિતિ, તેના કુટુંબની રીતભાત, સંસ્થાની પ્રણાલિકા, સંસ્થા જે સ્થળમાં હોય તે સ્થળનું વાતાવરણ, વગેરે બધું ધ્યાનમાં લેવું પડે છે.

અને આ પ્રમાણે વાપરવાની રકમ નક્કી થયા પછી ગૃહપતિનું કામ દરેક વખતે વિદ્યાર્થીએ કંઈ ચીજ લેવી અને કંઈ ન લેવી તે નક્કી કરવાનું રહેતું નથી. ગૃહપતિએ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સાથેના સહવાસમાં અવારનવાર ખાનગી પૈસા કેવી રીતે વપરાય, સત્રનું બજેટ વિદ્યાર્થી કેમ કરે, ચીજ વસ્તુ ખરીદ કરતાં શું શું વિચારાય એવી વાતો કરવી, સંસ્થાના પ્રત્યક્ષ પરિચયથી એ વાત તેમના લક્ષ પર લાવવી, અને પછી તો તેમને છૂટા મૂકી દેવા. આ પ્રમાણે છૂટો મૂકી દીધેલ વિદ્યાર્થી કાંઈનું કાંઈ કરી બેસશે એવી ખીજી રાખવાનું કશું પ્રયોજન નથી. વિદ્યાર્થી જૂલ કરી બેસશે એમાં ના નથી; પણ એ જૂલ કરશે, નકામા પૈસા ખર્ચી બેસશે અને કામ વખતે હાથ ખાલી થશે તો જ તેને સમજણ આવવાની છે, અને તે વિચાર કરવાનો છે.

પણ આ આખી તાલીમની ચાવી ખર્ચવાની રકમ નક્કી કરવામાં છે. જે તવંગર કુટુંબોમાં આવી રકમ નક્કી નથી હોતી ત્યાં આ પ્રકારની તાલીમ મળતી જ નથી, કારણ કે અમુક વસ્તુની ખાતર ખીજ વસ્તુ જતી કરવી પડતી નથી. જેમ તવંગર કુટુંબોનાં ફરજદારોને આ તાલીમનો લાભ નથી મળતો તેમ જ ત્યાં છોકરાઓને પોતાના ખાનગી પૈસા જે હોતા નથી ત્યાં પણ આ ઉણપ રહી જવાનો સંભવ છે. જે જે છાત્રાસયોમાં વિદ્યાર્થીઓને તમામ ચીજો છાત્રાસયો તરફથી જ મળે છે અને તેમને પોતાની કશી પસંદગી કરવાની હોતી નથી, ત્યાં પોતાનું દ્રવ્ય વાપરવાની તાલીમ નથી મળતી. જે કુટુંબોમાં બાળકોને રીતસર ખાનગી પૈસા આપવામાં આવતા નથી ત્યાં ધરતી આર્થિક સ્થિતિ, બાળકના લાવાલાવ, માખાપનાં વસ્ત્ર વગેરે બાળકની પાસે એટલાં રપષ્ટ હોય છે કે રીતસરના ખાનગી દ્રવ્ય વિના પણ આ જાતની તાલીમમાંથી તે અનાયાસે પસાર થઈ જાય છે. પણ આવાં કુટુંબો પણ તેમની એવી રકમ બાળકને સોંપી જ દે અને તેનો ઉપયોગ કેવળ તેના પર જ છોડી દે તો એથી જરૂર વધારે લાભ યાચ.

વિદ્યાર્થીને પૈસો પોતાની મેળે વાપરવા જ ન દેવો અને પછી એસો વાપરવાની આવડત માગવી એ કેવું બેહુકું છે? વિદ્યાર્થીને માર્ગ બતાવો, છતાં ન માને તો ઠોકર ખાવા લો; પણ દરરોજ ઠોકરની બીકથી તેને સંતાપો નહિ. જીવનમાં ઠોકરો ખાધા વિના કોઈને શક્તિ આવી સાંભળી છે? ઠોકર વિના માણસ ચડતો જ નથી, ચઢી શકે જ નહિ. નાનાભાઈ-

જવાબદારી ન જ સમજે તો ?

બારથી સોળ વર્ષ સુધીની ઉંમર એવી છે કે ત્યારે જવાબદારી સમજવી અને અદા કરવી એ જરૂરું છે એમ મોટેરાંઓ માને અને બારથી સોળ વર્ષ સુધીના છોકરાઓને મનાવે. છાત્રાસયો તેમ જ માધ્યમિક શાળાઓ એ એવા પ્રકારની સંસ્થાઓ છે કે ત્યાં બારથી સોળ વર્ષ સુધીના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વિશેષ પ્રમાણમાં હોય. આ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની જવાબદારીઓ સમજે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે તેમ શુદ્ધપણીઓ અને શિક્ષકો દમરોમાં ઇચ્છતા હોય છે. એક કાળ એવો હતો જે વખતે બારથી સોળ વર્ષની ઉંમર સુધીના વિદ્યાર્થીને જવાબદારી સોંપવી એ વિચાર જ ખોટો લેખાતો. એવડી નાની ઉંમરના છોકરાઓ

જવાબદારી શી રીતે ઉઠાવી શકે ? તેમની બધી જવાબદારીઓ 'મેટરો-
ઓએ જ સંભાળવાની ! પરંતુ આજે હવે એ કાળ રહ્યો નથી. આજે
તો વિદ્યાર્થીને માથે જવાબદારી નાખવી અને તેમાંથી તે કેવી રીતે
પસાર થતો રહે છે તે જોયા કરવું, અને જરૂર જણાય ત્યાં મદદ કરવી.
એ સિદ્ધાંતનું પાલન શિક્ષણની દુનિયામાં થવા લાગ્યું છે. નાની ઉંમરનો
વિદ્યાર્થી જવાબદારીનો ભાર વહી ન શકે તો તેને વરત્તરિથિતિનું જ્ઞાન
કરાવી, છિપાડી શકે તેવા બેન્ડ તજે મૂકવો એ આજની રિથિતિ છે. પરંતુ
આ નવીન પરિસ્થિતિની સાથે જ વિદ્યાર્થીઓ તરફના માનની વૃત્તિ
અને તેને કોઈ પણ પ્રકારની શિક્ષા નહિ કરવાની ભાવના શિક્ષણની
દુનિયામાં પ્રવેશ્યાં છે. આના પરિણામે શિક્ષક તેમ જ ગૃહપતિની મુશ્કેલીઓ
દેખાતી રીતે થોડીએક વધી છે. ચૌદ પંદર વર્ષની ઉંમરના વિદ્યાર્થીને
અમુક જવાબદારીભર્યું કામ સોંપવામાં આવે અથવા તો અમુક ન કરવાનું
કહેવામાં આવે; વિદ્યાર્થી વાત સમજે ખરો પણ આચરણમાં બૂલો કરે અથવા
તો શિયલતા અતાવે; ગૃહપતિ કે શિક્ષક તેને વારંવાર પોતાની શિયલતાનું
જ્ઞાન કરાવે, અને છતાં વિદ્યાર્થી તો એનો એ જ રહે, આવે વખતે શું કરવું
એ ધણીને મૂંઝવનારો પ્રશ્ન થઈ પડે છે. વિદ્યાર્થીને કંપકો દેવાય નહિ, તેને
ટોકાય નહિ અને શિક્ષા તો થાય જ શાની ? ત્યારે પછી ઉંમરમાં વધતા
જતા વિદ્યાર્થીને તેની જવાબદારીનું જ્ઞાન કેવી રીતે કરાવવું અને તેની
બૂલોમાંથી કેમ છોડાવવો એ પ્રશ્ન આપણે જરૂર વિચારવાનો રહે છે-
ખાસ કરીને આપણે ગૃહપતિઓએ, આપણે તો જુદા જુદા સ્વભાવના
અને જુદા જુદા ખાસિયતોથી ભરેલા સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓને લઈને
બેઠેલા હોઈએ છીએ. વળી આ વિદ્યાર્થીઓનો પ્રશ્ન કંઈ એક માસનો કે
એક વર્ષનો નથી હોતો. તેઓ તો આપણા સાથે વરસો સુધી રહેવાના
હોય છે. તેમની સાથે કેમ કામ કરવું તે બાબતમાં અનેક ગૃહપતિ-
ભાઈઓ વારંવાર પૂછ્યા કરે છે. આપણે એનો થોડોએક વિચાર આજે
કરીએ.

ધીરજ એ આપણા જીવનનો મુદ્રાલેખ હોવો ઘટે. આવા વિદ્યાર્થીઓ
સાથે કામ લેતી વખતે આપણે કદિ પણ ધીરજ ખોઈએ નહિ. ધીરજ ન
ખોવી એનો એટલો જ અર્થ નથી કે જે ઘડીએ આપણે એવા વિદ્યાર્થીઓ
સાથે કામ કરતા હોઈએ તેટલી ઘડી જ આપણે તેની સાથે ધીરજથી કામ
કરવાનું. ધીરજ એટલે તો આવાં કામો માટે આપણા સ્વભાવમાં કાયમને

માટે જડાઈ ગએલી વસ્તુ. વિદ્યાર્થીને પોતાની ભૂલ માટે કે શિથિલતા માટે કે જવાબદારી અદા ન કરવા માટે એક વખત આપણે ઠંઠક કઢીએ. જોરથી કઢીએ, દુઃખી થઈને કઢીએ, સમજાવીને કઢીએ. અને પછી વિદ્યાર્થી આપણને ખાત્રી આપે કે હવેથી તેમ થવાનું નથી. આપણે એ વખતે માની લઈએ કે વિદ્યાર્થીને પોતાની જવાબદારીનું જ્ઞાન થયું છે, અને હવે પછી જરૂર તે ભૂલ કરવાનો નથી, તો આપણે ભૂલ કરીએ છીએ તેમ માની લેવું ! એક વખત તો શું પણ અનેક વખત ગંભીર થઈને કે દુઃખી થઈને વિદ્યાર્થીને એકની એક વાત કહો; વિદ્યાર્થી પણ તેટલી જ વખત ફરીથી તેમ નહિ કરવાની ખાત્રી આપે; તો પણ એ વિદ્યાર્થી છે, ઘડતરની દ્રશ્યમાં છે, હજી તેના વિચારો અને આચારો ઉપર તેને પૂરો કાણુ નથી આવ્યો, એ વાત આપણે ન ભૂલીએ. વિદ્યાર્થી તેવી ભૂલોનું પુનરાવર્તન કરવાનો જ છે, અને આપણે તેવી ભૂલોનો નિર્દેશ અને તેમાંથી છૂટી જવાના માર્ગોનું પુનર્દર્શન તેટલી જ વાર તેને કરાવવાનું રહે છે. આ બાબતમાં આપણી ધીરજ એટલી બધી હોવી જોઈએ કે એકની એક વાત સાંભળી સાંભળીને વિદ્યાર્થી કંટાળે પણ આપણે તેની તે જ વાત કહેતાં જરા પણ માફીએ નહિ કે કંટાળીએ નહિ. આખરે ઘણી વખત કાં તો અંતરમાં એકાએક જ્ઞાન જગવાથી અથવા તો આપણને એકની એક વસ્તુ ઉપર સાંભળવાનો કંટાળો જન્મવાથી વિદ્યાર્થી તેવી ભૂલો કરતો અટકે છે અને જવાબદાર બનવાની દરકાર રાખવા લાગે છે. વિદ્યાર્થી ઉંમર લાયક થવા આવ્યો હોય તો પણ જવાબદારી ખંખેરી નાખવા જેવી ભૂલો કર્યા કરવાનો છે અને આપણે તે બાબતમાં હમેશાં જાગતા રહી તેનું જ્ઞાન જગવવાના પ્રયત્નો, કશા પણ થાક કે કંટાળા વિના કર્યા જ કરવાના છે, તેવી ચોક્કસ માન્યતાથી આપણે ચાલીએ તો આવા કિસ્સાઓમાં આપણી ધીરજ ખૂટવાની નથી; અને વધારે પડતી આશાઓ બાંધવાની આપણને જે ટેવ પડેલી છે તે પણ આપણામાંથી ખસી જવાની છે. કેટલીક વખત આપણે શાંતિ ગુમાવી બેસીએ છીએ તેના મૂળમાં આપણા કામના પરિણામની વધારે પડતી બાંધેલી આપણી આશાઓ હોય છે. આપણે અમુક કામ આટલો વખત ગુમાવીને અને આટલી શક્તિઓ ખર્ચીને ક્યું માટે તેનું આટલું પરિણામ તો આવતું જ. જોઈએ તેવી આશા આપણા મનમાં સહેજે બંધાઈ જતી હોય છે. આવી આશાઓ કેળવણીનું કાર્ય કરનાર પોતાના મનમાં ન સેવવી તે જરૂર છે. નિષ્કામ કર્મનો પાઠ જીવનમાં ઉતારવાની કોઈને પણ ખરી

જરૂર હોય તો તે શિક્ષકોને-ગૃહપતિઓને છે. આપણે આપણું કામ કર્યો જમએ અને પરિણામ ધન્યરના હાથમાં સોંપીએ. આવી રીતે કામ કરતાં આપણને જૂલ દેખાઈ જાય તો તે વખતે આપણને અનંદદ આનંદ થવાનો છે. ધીરજવાળો માણસ કોઈ દિવસ મનની તુલા ખેલાવો નથી, એટલે તે વિદ્યાર્થીના વિકાસમાં તેને આગળ ને આગળ ધકેલવા માટે હમેશાં પ્રયત્નશીલ પણ રહ્યા કરે છે.

ધીરજની સાથે જ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વસ્તુ તે તેના વિદ્યાર્થીઓ સાથેનો આપણો વર્તવ. જ્યારે જ્યારે પણ વિદ્યાર્થીઓ જવાબદારી નહિ સમજવાની અથવા તો જવાબદારીમાંની છટકી જવાની જૂલો કરે છે એમ આપણને દેખાય, ત્યારે તેમની સાથેનો આપણો વર્તવ સ્વચ્છ વિચારોનો અને નિર્મળ વાણીમાં થવો જોઈએ. ઘણીએ વખત એવું બને છે કે તેવા વિદ્યાર્થીઓ સાથે આપણે ઉપર ઉપરથી મીઠી અને નમ્ર ભાષામાં વાત કરીએ; પણ આપણા વ્યવહારની પાછળ આપણી દાઝ હોય છે, આપણો કોપ હોય છે, અથવા તો આપણો કંટાળો હોય છે. આપણી ભાષા ગમે તેટલી મીઠી અને વિવેકી હોય પરંતુ તેની પાછળની આપણી વૃત્તિને પકડી પાડતાં વિદ્યાર્થીને વાર લાગતી નથી. આપણી ભાષાનું કોઈ એક વાક્ય અથવા તો કોઈ એક શબ્દ પણ વિદ્યાર્થીના અંતરમાં સોંસરવો ઉતરી જાય છે. શારીરિક શિક્ષા અથવા તો ખુદ્દાં મેણાંટૂણાં કે ગાળો જે કામ નથી કરતાં તે આવો એકાદ શબ્દ અથવા તો એકાદ વાક્ય કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીના હૃદય ઉપર તેની ભયંકર અસર થાય છે. જવાબદારીનું ભાન જાગવાને બદલે અથવા તો જૂલોથી દૂર ખસવાને બદલે તે વધારે ખીનજવાબદાર બનવાના વિચારો સેવે છે; અને અમરતી કદિ પણ ન કરે તેવી જૂલો જાણી જોઈને આચરવાનો દુરાગ્રહ મનમાં બાંધે છે. વિદ્યાર્થી તરફ આપણા મનની જે વૃત્તિ હોય છે તે આપણે ન જાણી શકીએ તેમ આપણી વાણી દ્વારા વ્યક્ત થઈ જ જાય છે. વિદ્યાર્થી તેને ધિછાની શકે છે, અને ભાષણમાં જમે તેટલી નમ્રતા કે ધીરજ હોવા છતાં વૃત્તિની કડકાઈ અને અધીરાઈ વિદ્યાર્થી ઉપર અસર કર્યો વિના રહેતી જ નથી.

એ જ રીતે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વસ્તુ તે આપણી વાણીની નિર્મળતા છે. વિદ્યાર્થી તરફની આપણી વૃત્તિ શુદ્ધ હોય, આપણા મનમાં સહેજ પણ કંટાળો કે તિરસ્કાર ન હોય, છતાં આપણે જે કહેવાનું હોય છે તે નિર્મળ વાણી દ્વારા ન કહીએ તો તેની અસર પણ યથા શકતી નથી.

આશુક વૃત્તિ સાથે લગેલી ખોટી વિવેકી ભાષા વિદ્યાર્થી ઉપર અવળા અસર કરે છે, તો મંદી અને અવિવેકી ભાષા દ્વારા વ્યક્ત થતું વંધુન વાંઝિયું બની રહે છે. આપણી માતૃભાષામાં પ્રચલિત લોકાકિત પ્રમાણે 'ખા' અને 'ખાપની વહુ' ની વચ્ચેનો ભેદ વિચારવા જોવો છે. ગમે તેટલી શુદ્ધ વૃત્તિને પણ નિર્મળ સ્વાંગ ન મળે તો તે ઠરી અસર ઉપભવી શકે નહિ. વખત જતાં કદાચ મલિન સ્વાંગના કારણે જ વૃત્તિ ખોતે પણ મલિન બનતી જાય તો નવાઈ નહિ. આપણે ગૃહપતિ-શિક્ષકોએ હરેક પ્રકારના આપણા વિદ્યાર્થીઓ સાથેના વર્તાવમાં વૃત્તિની શુદ્ધિ અને વાણીની નિર્મળતા જળવવાં અત્યંત આવશ્યક છે.

જવાબદારીનું ભાન જગવવા માટે ત્રીજી અગત્યની વસ્તુ તે જવાબદારીનો જોખમો ખેડવા દેવાં તે છે. આશુક ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ અમુક પ્રકારની જવાબદારી સમજે અને તે પ્રમાણે વર્તે એમ આપણે ઇચ્છતા હોઈએ છીએ; તે બાબતમાં રોજ વિદ્યાર્થીની પાછળ પણ પડતા હોઈએ છીએ. પરંતુ એકાદ બે વખત નાની એવી જવાબદારીમાંથી પણ ખરાબર પાર નહિ પડેલા હોવાથી તેવા વિદ્યાર્થીઓને આપણે પૂર્ણ જવાબદારી સોંપતાં અચકાઈએ છીએ. આ આપણુ સર્વનો અનુભવ હોય છે. વિદ્યાર્થીઓએ જવાબદારી ઉપાડવી જોઈએ, કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલો થતી હોય તો તે સુધારવી જોઈએ, તેવી ખુશો આપણે પાડીએ છીએ ખરા. પરંતુ તેમને માથે પૂર્ણ જવાબદારી ઓઢાડી દેતાં સહેજસાજ અચકાઈએ છીએ. આપણા મનમાં ઉડે ઉડે પણ એવી એક દહેશત રહેલી હોય છે કે વિદ્યાર્થી જવાબદારી અદા કરવામાં શિથિલ રહેશે તો કામ બગડશે, અથવા તો અમુક કામ કરવા જતાં ભારે મોટી ભૂલ કરશે તો કામ વિફરશે; તેથી તો જવાબદારીની મોટી મોટી વાતો કરવા છતાં ઘણી વખત આપણે વિદ્યાર્થીને તો તેનાથી દૂર જ રાખીએ છીએ. રૂબેરૂ વિદ્યાર્થી જવાબદારીનું જોખમ ખેડવા જના જોખમાઈ જાય અને પોતાને તેમ જ અન્યને નુકશાન કરી બેસે તેવા ડરથી જે જાતની જવાબદારી આપણે સંપૂર્ણ છૂટથી તેને આપવી જોઈએ તે આપતા નથી. છૂટ વિનાનો જવાબદાર વિદ્યાર્થી તેવી જવાબદારી ઉપાડતાં અચકાય છે, તક વિતકોએ ચડી જાય છે, અને જેને આપણે ભૂલો કહીએ તેવી ભૂલો કરી બેસે છે; અથવા તો જેને આપણે બેદરકારી કહીએ તેવી બેદરકારી બતાવે છે. વિદ્યાર્થીને

જવાબદારીનું સાચું જ્ઞાન કરાવવું હોય તો તેને પૂર્ણ જવાબદારી સોંપી દેવી જોઈએ; સાથે સાથે જ તે જવાબદારીને અદા કરી શકે માટે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપી દેવું જોઈએ; અને આપણે તો વિદ્યાર્થીની જવાબદારી અદા કરવા પ્રયોગના દ્રષ્ટા બની રહેવું જોઈએ. એવી જવાબદારી સોંપતા પહેલાં અલગત વિદ્યાર્થીની શક્તિઓનું આપણે યથાર્થ માપ કાઢવું આવશ્યક છે. પરંતુ શક્તિઓનું માપ કાઢીને જવાબદારી સોંપી દીધા પછી એ જવાબદારી અદા કરવા માટેનું જરૂરી એવું સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય વિદ્યાર્થીની આપી દેવું જોઈએ. આવું સ્વાતંત્ર્ય આપવું તેને આપણે ઘણી વખત જોખમ ખેડવા સમાન ગણીએ છીએ. ખરી રીતે એમાં કશું જોખમ નથી. પોતાની શક્તિઓની મર્યાદામાં રહીને જવાબદારીઓ ઉપાડવી તેમાં જ માણસાઈ છે; એવી જવાબદારીઓમાં કંપલાવવું એવું નામ જ સ્વાનુભવ મેળવેલો એ છે; અને એવા સ્વાનુભવ વિના માણસનામાં રહેલી શક્તિઓનો યોગ્ય વિકાસ થઈ શકતો જ નથી.

આપણે વિચારી ગયા તે રીતે વિદ્યાર્થી સાથે કામ લઈએ તો 'વિદ્યાર્થી પોતાની જવાબદારી નથી સમજતો.' તેવી ફરિયાદ કરવાનું કશું જ કારણ રહેવાનું નથી.

હરભાઈ:

માબાપો સાથે

: ૧ :

હું: "આવો ઇશ્વરભાઈ. તમને ઠેઠ અહીં સુધી આવવાની તરફી આપી છે તો માફ કરશો."

ઇશ્વર: "અરે એમાં તરફી શાની? મારો પણ સ્વાર્થ જ છે ને? તમે બોલાવો અને હું આવું તેમાં તરફી શાની?"

હું: "મેં અહીં સુધી તમને બોલાવ્યા છે તેમાં ખાસ કારણ છે. ચિ. હરિપ્રસાદને તમે અહીં મૂકી ગયા ત્યારે અહીં મોકલવાનું ખાસ કારણ મેં તમને પૂછ્યું હતું એ યાદ દશે."

ઇશ્વર: "હા જી. આપણા બે વચ્ચે તે દિવસે જે વાતચીત થયેલી તે બરાબર યાદ છે."

હું: "તે વખતે તમે કહેલું કે આ સંસ્થામાં જે તાલીમ આપવામાં આવે છે તેનાથી આકર્ષાઈ તમે તેને અહીં મોકલ્યો છે."

ધંધર: “વાત સાચી જ છે. આ સંસ્થામાં જે જાતની ડેજવણી મળે છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે. ચિ. હરિપ્રસાદ ઉપર તેની સુંદર અસર થતી આવે છે એ હું તેના પત્રો ઉપરથી સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું. મને તો ખાતરી જ છે કે એ અહીં ત્રણ ચાર વર્ષો રહેશે તે દરમિયાન છેક જ બદલાઈ જશે. મેં તો મારા બે મિત્રોના છોકરાઓને પણ અહીં જ મોકલવાની લક્ષ્મણ કરી છે.”

હું: “તમે આ સંસ્થા તરફ આટલો બધો સફલાવ રાખો છો તે માટે તમારો ઉપકાર. આજે તો હું તમારી સાથે એક ખાસ વાત કરવા ધારું છું.”

ધંધર: “ઘણી જ ખુશીથી. તમે જે કંઈ પૂછશો તેનો મારાથી બનશે તે પ્રમાણેનો બરાબર ખુલાસો કરીશ.”

હું: “ચિ. હરિપ્રસાદને ત્યાં ઘર આગળ શરીઓમાં તેમ જ ત્યાંની શાળામાં કેવી કેવી સોજતો હતી તે સંબંધે કંઈ કહી શકશો ?”

ધંધર: (સહેજ અચ્ચકાતા) “સોજત ? સોજત કંઈ બહુ સારી ન હતી. અમારી શરીના બે રેલીયાળ છોકરાઓ તેની પાછળ પડેલા ને ખૂબ હેરાન કરતા. બન્ને છોકરાઓને કશું કામ નહિ, આખો દિવસ રમવા કરે અને ચિ. હરિને પણ પોતાની રખડપટ્ટીમાં ધસડે.”

હું: “એ છોકરાઓ કમ જાતના હતા અને શું કરતા ?”

ધંધર: “કડિયાના છોકરાઓ હતા. તેમનાં માઆપ તેમને લણાવવા માટે ખૂબ મહેનત કરે પણ લણે જ નહિ. અને ધંધે કડિયા રહ્યા એટલે માઆપને પણ ઝાઝી ચિંતા નહિ. નહિ લણે તો પણ બાપીદા ધંધો ક્યાં ગયો છે ?”

હું: “શાળામાં કેવી દોસ્તી હશે તે કંઈ જાણું છો ?”

ધંધર: “શાળામાં કંઈ ખાસ દોસ્તી હોય તેવું જાણવામાં નથી. બન્ને છોકરાઓ શાળામાં પણ તેની પાછળ જતા અને ત્યાંથી રખડાવા લામ જતા. ચિ. હરિ ઉપર કોઈની પણ અસર વધારે હોય તો તે આ બે છોકરાઓની હતી.”

હું: “તે છોકરાઓ ચિ. હરિપ્રસાદ સાથે આપણે ન ઈચ્છીએ તેવું શું શું કરતા તે કહી શકશો ?”

[અહીં ઇશ્વરલાલભાઈ સહેજ ગમગીન બને છે. થોડીક ક્ષણ સુધી કશું બોલતા નથી; નીચું જોઈ રહે છે. એકાદ બે મિનિટ. પછી મારી સાસું જુએ છે.]

ઇશ્વર : “એ ઇતિહાસ ઘણો જ ખરાબ છે. મેં આપને તે કહી નથી તે માટે માફ કરશો. ખરું કહું તો એ બેઝ છોકરાની સોજતમાંથી ખેસવી લેવા માટે જ મેં તેને અહીં મૂક્યો છે.”

હું : “(ઇશ્વરભાઈને આશ્વાસન આપવાનો પ્રયત્ન કરતાં) એ જ વાત હું વિગતથી જાણવા ઇચ્છું છું. એમના એ બેઝ દોસ્તોના ચિ. હરિ ઉપર લખેલાં એકાદ બે પોસ્ટકાર્ડ મારા વાંચવામાં આવી ગયાં. પછી તો મેં તેની સાથે ઘણી ઘણી વાતો કરી છે. પરંતુ એ બાબતમાં તમારી પાસેથી પણ જાણી લઉં એટલા માટે રૂબરૂ અહીં આવવાની તરદી આપવી પડી. આવી બાબતો કાગળમાં લખવી મને ઠીક નથી લાગતી. માબાપો સાથે રૂબરૂ વાતચીત થાય તેથી જે સ્પષ્ટતા થાય છે તે પત્રોથી નથી થતી.”

ઇશ્વર : “એ તો આપે જાહુ જ સાહે કયું”. એ વાત હું આપને વિગતથી જાણું છું તેટલી કહીશ.”

હું : “જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વિના કહેશો ?”

ઇશ્વર : “હવે વળી સંકોચ રાખો ? એ બંને છોકરાઓનાં માબાપો અમારા જૂના પાડોશી છે. તેમનો ધંધો કડિયાનો છે પણ માણસો ખૂબ ખાનદાન. બંને જણાને આ એકના એક દીકરા; બંને પિત્રાઈ ભાઈ થાય. કડિયાનો ધંધો એટલે પરગામ પણ જવાનું રહે. ઘરે છોકરાઓની સંભાળ રાખનાર કોઈ નહિ. માતાઓને તો છોકરા લાડકા, અને તેમાં અલગથી મા ! પછી બાકી શું રહે ? છોકરાઓ આવળે રસતે ચડવા લાગ્યા. બીડીઓ પીએ, હોટેલોમાં બેસી રહે, બજારનું ગમે તે ખાય, ખોટું બોલી બોલીને પૈસા લઇ જાય, સિનેમા નાટકોમાં રમવા કરે, ક્યારેક તો ઘરમાંથી ચીજવસ્તુ પણ ઉપાડી જાય ! ચિ. હરિને તેમણે ફાર્સિમાં લીધો. હું મારા ધંધામાં રોકાયે રહું અને તેની બાને ગમે તેમ આહુ-અવળું સગમવી છોકરાઓ સાથે રખડવા આણ્યો જાય. એની મા ખાનગી પૈસા પણ આપવા લાગી. ગયા વરસમાં તો આ વાત એટલી ખંધી વધી ગઇ કે મારા દુઃખનો પાર ન રહ્યો.

એક દિવસ તો છોકરાઓને હરિ સાથે અકુદરતી કાર્ય કરતા પણ જોયા. [અહીં ઇશ્વરભાઈની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. ગળે ડૂબો ભરાયો અને એ ત્રણ મિનિટ અવાક જેસી રહ્યા. પછી ધીમે અવાજે આગળ વાત કરવા લાગ્યા.] મેં એમને પકડ્યા, પેલા બે છોકરાઓને ધમકાવ્યા અને હરિને તો ખૂબ માર્યો. (વળી પાછા ઇશ્વરભાઈ રડી પડ્યા.) પણ મારથી શું થાય? આવા માર નકામા છે એ હું પણ જાણું છું. હું પોતે જ પાછળથી ખૂબ રજ્યો હરિના ભવિષ્ય સંબંધે મારા મનમાં અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા. મને કશી જ ગમ ન પડે. આખરે એક મિત્રે આપની સંસ્થાનું મૂલ્યન કયું અને હું અહીં દોડ્યો આવ્યો.”

હું: “એ તો તમે ઠીક જ કયું. આ સંસ્થા જાહેરની છે, અને જાહેર પ્રજાને પોતાના બાળકો મોકલવાનો અધિકાર છે. પણ તમે પછી ચિ. હરિ સાથે કંઈ વાતચીત કરેલી કે?”

ઇશ્વર: “જરાયે નહિ. એ મારાથી શરમાય અને મારી જીભ પણ એ છેલ્લો પ્રસંગ જોયા પછી તો બંધ જ થઈ ગઈ!”

હું: “સારું. આ બાળકમાં મારે જાણવું હતું એટલું તો જાણી લીધું. અત્યારે તમે સહેજ અસ્વસ્થ થઈ ગયા છો એટલે કડક લાપો નથી વાપરતો. પણ ભાઈસાહેબ, પોતાના બાળક સંબંધમાં આવી બધી વાતો પહેલેથી જ તમારાં જેવાં માતાપો કહી મોકલતાં હોય તો અમારા જેવાનું કામ કેટલું સરળ થાય? ચિ. હરિ ઉપર વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવાનો એક પ્રસંગ તાત્કાલિક મળી ગયો તે ન મળ્યો હોત તો તો મને લાગે છે કે વરસો સુધી હું અંધારામાં જ રહેત! ચાલો, બહુ ઠીક થયું. કંઈ નહિ તો ચિ. હરિપ્રસાદ મારે તો લાભનું જ થયું.”

: ૨ :

હું: “આવો માણેકલાલભાઈ, આજે તો તમને ખાસ તરફી આપવી પડી છે.”

માણેકલાલ: “એમાં તરફી શાની? મારે અહીં થોડુંએક વહિવાતી કામ હતું જ. તેમાં તમારો કાગળ મળ્યો એટલે પછી મનને થયું કે આવ ને વહેલો જઈ આવું, કમળને પણ મળી-લેવાશે.”

હું : “ આ વખતે મેં તમને ચિ. કમળ માટે ખાસ બોલાવ્યા છે. તેમના સંબંધે થોડીએક દફતર તમારી પાસેથી જાણી લેવાની ખાસ જરૂર જણાય છે. ”

માણેકલાલ : “ ઘણી જ ખુશીથી. જે દંઈ કહેશે તે સઘળું જણાવીશ. કમળને અહીં મૂક્યા છ માસ થયા. તે દરમ્યાન તેનામાં ઘણા સુધારા થયા છે તેમ હું તેના પત્રો ઉપરથી જોઈ શકું છું. તેની તબિયત તો ખૂબ ઠેકાણે આવતી જતી હોય તેમ દેખાય છે. પાંચ શેર તો વજન પણ વધ્યું. ”

હું : “ એ સંબંધે જ ખાસ તમને પૂછવું છે. તેના અભ્યાસ સંબંધે કે બીજા સુધારા સંબંધે તો જાણે કે હીક; મારે પૂછવું છે એ તો એના શરીર સંબંધે. ”

માણેકલાલ : “ જરૂર જરૂર. એના શરીરમાં એવા ફેરફારો થવા માંડ્યા છે કે ખસ ! આજે જ મેં આપતાવેંત મેં તેને જોયો અને હું તો ખુશ ખુશ મંઈ ગયો. ”

હું : “ તમારી ખુશાલીને જરા રોકું ? તમને યાદ હશે કે તમે કમળને મૂક્યા આવ્યા સારે જ મેં તમને બાર દબતે પૂછ્યું હતું કે તેના શરીરના સંબંધમાં જેટલું જેટલું કહેવાપણું હોય તે મને કહેતા જાઓ. ”

માણેકલાલ : “ હા જી. અને મેં તે જ વખતે જણાવ્યું પણ હતું કે તેવું શરીર ખૂબ ખરાબ રહે છે માટે ઘણી સંભાળ લેવાની જરૂર રહેશે. ”

હું : “ હા. પણ મેં તો તેના શરીરમાં કંઈ રોગ છે કે નહિ તે વિશે પૂછ્યું હતું. ”

માણેકલાલ : “ મેં આપને એમ તો કહ્યું હતું કે એને ખાવું પચવું નથી અને શરીર દિવસે દિવસે ફિક્કું પડતું જાય છે. ”

હું : “ તેના કાકડા વધેલા હતા એ તમે જાણતા હતા ? ”

માણેકલાલ : (શરમથી અવાજમાં ફેર પડે છે) “ હા. એક વખત અમારે ત્યાંના એક ડાક્ટરે કહેલું કે એના કાકડા વધવા લાગ્યા છે; અને તે કપાવવા પડશે. એટલે જ તો તમારો અભિપ્રાય આવ્યો કે તેના કાકડા કપાવવા છે એટલે મેં ઘુરત જ હા કહી. મેં એકું કે તેના કાકડા સરસ રીતે કપાયા છે અને તેથી ધણો લાભ ગયો છે. ”

હું: “ માણેકલાલભાઈ, જરા આકરે જોલું તો માફ કરશો. કમ-
જના શરીરમાં કેટલા રોગો છે તેની તમને કદાચ ખબર નહિં હોય. તેના
દાંતમાં સડો છે. તેની આંખમાં ખીણ છે, તેનો કાન વહે છે; કાકડા તો
કપાવ્યા પણ હવે કદાચ તેને એપેન્ડીસાઈટીસનું ઓપરેશન પણ કરા-
વવું પડશે. તેને અંધકોશ રહ્યા કરતો અને પેડુમાં એક પડખે હમેશાં
દુખ્યા જ કરવું તેથી વહેમ પડવાથી ડાક્ટરને ઝીણવટથી તપાસ કરવા
કહ્યું તો તેણે આવી સલાહ આપી છે. આ બધું તમે જાણતા હતા ? ”

માણેકલાલ: (ખૂબ શરમાઈ જતા હોય તેમ જણાય છે. ઘડીક
મૂંગા રહે છે. પછી જાણે કે પોતે ગ્રન્ડેગાર હોય તેમ ધીમે અવાજે કહે
છે) હા છ. તમે કહો છો તે બધી વાતો મુંબઈના એક ડાક્ટરે આજથી
વરસ દિવસ પહેલાં તેના શરીરની તપાસ કરાવી ત્યારે કહી હતી, ત્યારથી
મને પણ મનમાં ખૂબ ચિંતા પણ પેડી હતી. ”

હું: “ ત્યારે ભાઈ સાહેબ, તમે અહીં મૂકવા આવ્યા ત્યારે આ બધી
વાત કહી હોત તો ? અહીં તો કમજના શરીરમાં એક પછી એક રોગ
છે તેવી ખબર પડતી જાય અને મારો છવ ઉંચો થતો જાય. મેં તમને
ભાર દબને પૂછવું પણ હતું. ”

માણેકલાલ: “ એ જ અમારા જેવાની મોટી બૂલ હોય છે ને ! તે
વખતે મનમાં થયા જ કરવું હતું કે કહી દઉં. પણ (અવાજ વધારે ધીમે
પડે છે) સાચું કહું કે કદાચ આવા રોગી શરીરવાળા છોકરાને તમે નહિ
રાખો. મારા મનમાં એમ હતું કે અહીં રહેવાથી હવાફેર અને રથજેરને
કારણે તેના શરીરમાં ઘણો ફેરફાર થઈ જશે; અને કંઈ રોગના ઉપાયની
ખાસ જરૂર જણાશે ત્યારે હું તમને એ બધી વાતો કહીશ. ”

હું: “ આ જ અમારા માર્ગની મુશ્કેલીઓ હોય છે. માફ કરજો,
આ કંઈ તમને એકલાને નથી કહેતો. પણ માઆપો પોતાના બાળકો
સંબંધે પેટ જોલીને બધી વાતો કહી દેતાં હોય તો અમારી ઘણી
શક્તિઓ બચી જવા પામે. ”

માણેકલાલ: “ આપની વાત બરાબર છે. માઆપોએ તેમ કરવું જ
જોઈએ. મને પણ આજે એ વાતનો પસ્તાવો થાય છે. ”

હું: “ ચાલો, આજે પણ આટલી હદમાં જોલીને વાત થઈ એ
સુંદર થયું. મનના દુઃખના કારણે મારાથી જરા આકરી બાધા જોલાઈ

ગયું: છે તો માફ કરશો."

માણેકલાલ: "અરે, એવું શું બોલો છો સાહેબ? આજે તો તમે મારા જીવનની એક મોટી જૂથ બનાવી. તે ખાતે તમારો જોડસો આભાર મેલું તેટલો ઓછો."

હું: "કહો, હવે કમળનું શું કરશું? તેને ઓપરેશનની જરૂર રહેશે કદાચ. તો તમે તેને મુંબઈ ખાકી તપાસ માટે લઈ જાઓ તેવી મારી સલાહ છે."

માણેકલાલ: "મારે તે મંજૂર જ હોય. આજે જ મારી સાથે મેતો જાઉં. પણ સાહેબ, આજે હવે હૃદય બોલીને વાતો કરવા બેઠા છીએ ત્યારે મારા મનની એક શંકા પણ તમારી પાસે મૂકી દઉં."

હું: "જરૂર કહો. મને કહેવામાં કરશો પણ સંકેત નહિ રાખો."

માણેકલાલ: "કમળને મુંબઈ લઈ જાઉં. જરૂર પડશે તો ઓપરેશન પણ કરાવી લઉં. પણ એને પાછો અહીં રાખશો ને? મને કહેતાં જરા શરમ આવે છે; પણ હવે આજે તો કહી જ દઉં. તેના શરીરની સુધારણા અર્થે જ મેં તેને અહીં મોકલેલો. મારી ધંધાની જંગલમાં તેના શરીર તરફ હું ખૂબ બેઠરકાર રહેલો. તેની માતા તો નાનપણથી જ ગુજરી ગયેલી પરિણામે આજે કમળની આ દશા થઈ છે. મને શરમ તો આવે જ છે. મારી જૂલો માટે તમારા જેવાઓને સહન કરવાનું કહેતાં ખૂબ સંકેત થાય છે, પરંતુ મારા ઉપર આટલી કૃપા કરશો?"

હું: "કશી ફિકર ન કરો. આજે તો હવે ચિ. કમળ જોડસો લમારો છે તેટલો જ મારો પણ છે. તેને અહીં રાખ્યા પછી હવે બધી શક્તિઓ તેના ઉપર ખરચતાં મને આનંદ જ થવાતો છે. તમે આજે લઈ જાઓ પછી ડાક્ટરની સલાહ પડે કે તુરત જ મોકલી આપશો."

માણેકલાલ: "ઉપકાર."

:૩:

હું: "આવો ઠાકોરભાઈ, ક્યારે અસારે આવ્યા?"

ઠાકોર: "હા જી. અત્યારની ગાડીમાં જ આવ્યો. આપે લખેલું એટલે પછી મને થયું કે ચિ. મધુને હું જ મૂકવા આવું."

હું: "જહું સારું કર્યું. મારે તમારું ખાસ અગત્યનું કામ છે, માટે બોલાવવા પડ્યા છે. ચિ. મધુ આવ્યો કે?"

ઠાકોર: "હા જી. એ તો આવ્યોએ તે અને કામે પણ ચલી ગયો!"

હું : “ ચાલો, હીક થયું. જરા સ્વસ્થ થઇને બેસો ને ! આપણે જરા નિરાંતે વાર્તા કરીએ.”

હાકોર : “ હા છ, કંઈ ચિંતા નહિ.”

હું : “ ચિ. મધુને આત્માર સુધીમાં દેટલી નિશાળો બદલાવવી પડેલી ?”

હાકોર : “ પાર વિનાની. જુઓ ને સાહેબ, મારી તો નોકરી જ એવી. આજે એક શહેરમાં તો કાલે બીજા શહેરમાં. રખડપટ્ટીમાં એતું શિક્ષણ સાવ બગડ્યું. દેશમાં એકાદ વર્ષ રાખે તો પણ ત્યાં કોણ દેખરેખ રાખે ? નહિતર તો આવડી મોટી હંમરે બીજી જ એણી થોડી લાજુતો હોય ?”

હું : “ એ તો હજી મોટી હંમર થશે તો પણ કદાચ બીજી જ લાજુતો હશે !”

હાકોર : “ કેમ એમ ? આમ બોલો છો તેમાં કંઈ સમજણ પડતી નથી.”

હું : (સહેજ હસીને) “ એ સમજણ નક્કી કરવા માટે જ તો તમને અહીં સુધી તસ્દી આપી છે ને ?”

હાકોર : “ કેમ, મધુ ભણી શકશે તેમ નથી લાગતું ?”

હું : “ જે જે નિશાળો બદલાવી તેના શિક્ષકોનો શો અભિપ્રાય પડેલો ?”

હાકોર : “ તેઓ તો કશા અભિપ્રાય ઉપર જ નહિ આવી શકેલા. એક જણ કહે કે તેનામાં બુદ્ધિ છે પણ તે ખાલી નથી શકી. બીજે કહે કે તેનામાં બુદ્ધિ જેવું જ કશું નથી. ત્રીજે કહે કે તેનામાં બુદ્ધિ છે પણ તે આજના સીખવાના વિષયોમાં કામ લાગે તેવી નહિ. એ તો કોઈ હુમરઉઘોગનો શવ છે, અને તેમાં સરસ બુદ્ધિ બતાવી શકશે.”

હું : “ ત્યારે એ ગધાએ તેને શું અને શી રીતે લખાવ્યો ?”

હાકોર : “ સૌની મતિમાં સૂઝવું તેમ સૌએ લખાવવાના પ્રયત્નો કર્યા ! અને તેમાંથી જ તેની આ દર્શા થઇ. એ કશું જ ભણી શક્યો નહિ. દેશમાં મોકલ્યો તો ત્યાં તો વૃદ્ધ કાકા અને કાકીએ ધમકાવવામાં તેમ જ માર મારવામાં બાકી જ ન રાખ્યા. આખરે થાકીને હવે અહીં મોકલ્યો છે.”

હું : “ તમે દાખલ કરવા આવ્યા ત્યારે મેં જે પ્રશ્નો તમને પૂછેલા તે વખતે તો તમે આમાંનું કશું જ કહ્યું ન હતું !”

હાકોર : “ હા છ; એ ભણી જોઇને જ. આટલા બધા વિધવિધ અભિપ્રાયો તમારી પાસે મૂકીને મારે શા માટે તમને મૂંઝવવાં ? મેં તો સાંભળેલું

કે અહીં કેળવણીના સ્વતંત્ર પ્રયોગો જ થાય છે એટલે પછી તેમાં ક્યાંઈક મધુ અંધબેસતો આવી જશે.”

હું: “એ હીક ન કયું. તમે મને જો આ વાતો પહેલેથી જ કહી હોત તો આટલો બધો વખત તેના સંબંધમાં મારે નક્કી કરવામાં ગયો તે ન જાત. અને આજે તો તેણે કેટલુંક કામ પણ કરી નાખ્યું હોત.”

હાકોર: “એ પણ હું કબૂલ કરું છું. પરંતુ મને એમ કે અહીં તો કોઈ રસ્તો નીકળવાનો જ છે તો પછી આગળથી સામાટે આવું કંઈ કહેવું?”

હું: “ચાલો, એ તો હવે પતી ગયું. હવે તમે કહો કે તમે પોતે સા ધરાદાથી તેને અહીં મોકલ્યો?”

હાકોર: “મેં તમને કહી તો દીધું જ કે ધણાના હાથમાં તેનું શિક્ષણ અગડ્યું, એટલે મોડો મોડો પણ હું ચેત્યો. વળી બીજું એમ ખરું કે મને બીક લાગેલી કે આ છોકરો ઠાઠ રહી જશે અને રખડુ બની જશે. પછી પાછળથી પસ્તાવાને બદલે પહેલેથી જ ચેતીએ. હવે હું પણ આપને પૂછું છું કે તેના સંબંધમાં આપે શા નિર્ણય બાંધ્યો છે?”

હું: “એ જ કહેવા મેં તમને જોડાવ્યા છે. પણ આ તો માથાપો શરઆતથી જ પોતાના પુત્રા સંબંધેની બધી બાબતો એક યા બીજા કારણે નથી જણાવતા તેથી અમારી મુશ્કેલીઓ કેટલી વધે છે તેના સહેજ ખ્યાલ તમને કરાવ્યો. અને મિત્રદાવે મોટો હપકો પણ આપ્યો!”

હાકોર: “એ હપકો માથે ચડાવી લઉં છું.”

હું: “ચિ. મધુ ઠાઠ કે રખડુ છોકરો છે જ નહિ. તે જરા મનસ્વી સ્વભાવનો છે તે વાત સાચી. પરંતુ તેને ચીડવી ચીડવીને અને ખોટી રીતે સમજી દબાવીદબાવીને જરા અવગણવાળા સ્વભાવનો કરી મૂકેલો છે. તેનામાં છુદ્ધિના વિષયો બણવાની શક્તિ નથી એ વાત પણ ખોટી છે. તેની સાથે ખરાબ રીતે વર્તવાથી અને ખોટી અને બેફાલી પદ્ધતિથી વિષયોનું નિરૂપણ થવાથી બણવાના વિષયો તરફ તેનામાં એક જાતનો કંટાળો પેદા થએલો છે. તેની સાથે પ્રેમ અને સહાનુભૂતિથી કામ લેવાથી અને ખોટા દબાણમાંથી તેને મુક્ત કરવાથી તે વિષયાભિમુખ થએલો છે. તેને.....”

હાકોર: “પણ તેની ઉંમર ખોટી થઈ ગઈ છે એ દરકાર તેને આડી નડશે તેવો ભય રહે છે.”

હું: “એ લય રાખવાનું કશું કારણ નથી. એની ધારીરિક ઉમર મોટી થઇ છે, પણ તેની માનસિક ઉંમર નાની છે; અને તેનામાં જિજ્ઞાસા પણ ખૂબ રહેલી છે તેથી એ અચૂક અભ્યાસ તરફ વળવાનો છે તેમાં મને શંકા નથી.”

દોકર: “બહુ સારું સાહેબ. તો તો આપનો ઉપકાર.”

હું: “તેમાં મારો ઉપકાર શાનો? આ તો મધુ જે છે તે મેં તમને કહ્યું. તેની સાથે જ એ પણ કહી દઉં કે હવેથી તમે તેની સાથે વાંતો કરવામાં તેમ જ તેના ઉપર કાગળો લખવામાં ખૂબ સાવચેત રહેજો. એ દોઢ છે અથવા તો રખડુ છે તેવા તમારા આલેખોથી એ ખૂબ દુભાએશે છે તેથી તમે એ બાબત પણ સંભાળજો.”

દોકર: “એ મારી ભૂલ મને સમજાય છે, પણ એ તો મોટી માન્યતાને લીધે હતી. હવે તો નહિ જ બને.”

હું: “એ બદલ હું તો તમારો ઉપકાર જરૂર માનીશ.”

હરભાઈ.

વિદ્યાર્થીઓની નજરે

દરેક છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને નાની મોટી મુસાફરીમાં લઇ જવાનો કાર્યક્રમ તો હશે જ. ન હોય તો હોવો જોઇએ. નાની મોટી મુસાફરીઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓ જે કેળવણી લે છે તે ઘરે રહેવાથી કે શાળાની ચાર દીવાલો વચ્ચે પચ્યા રાખવાથી નથી જ મળી શકતી. આ સત્ય આજે તો હવે સમજાઇ જતું જ જોઇએ. વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય એક ચોપડીનાં પાનાં નહિ. વાંચે તેમાં કશી હાનિ નથી થવાની. પરંતુ અદ્વિત કુદરતને અને વિશાળ જનસમુદાયને નહિ વાંચે તો ભારે મોટું નુકસાન થવાનું છે.

છાત્રાલયમાં વસતા એક મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીએ પોતે કરેલી મુસાફરીની પોતાની નોંધ અમને આપી છે. બીજી કેઇ સંસ્થામાં પોતે અભ્યાસ કરતા હશે તે વખતે જે મુસાફરી કરેલી તે મુસાફરીની સાથે આત્મારે પોતે જે સંસ્થામાં છે તે સંસ્થાની મુસાફરીની જાણવજાણવે પણ તેમાં સરખામણી આપી ગઇ છે. આ વર્ણનને બાપાના યોગ ધણા ફરફાર સાથે અહીં પ્રગટ કરવું ઉચિત લાગ્યું છે. તેમાંથી જીવાન છાત્રા દમદમી અનુભવી શકશે. ગૃહપતિઓ પોતાના છાત્રાના માનસના અભ્યાસમાં કિંમતી વધારો કરી શકશે, અને માઆપો જીવાનોને મુક્તપણે રખડવું

એને એવી રખડપટ્ટીઓમાંથી ઊવનના પોઠો ભણતા જમએ એ કેટલું બધું ગમે છે તે પિજાની શકશે.

મુસાફરીનું વળુન પોતાના એક જૂના સહાધ્યાયી મિત્રને પત્રના રૂપમાં લખેલું છે. તત્રી.

*

*

*

“.....નારતો ક્યાં પછી અમે ચાલ્યા. રસ્તામાં એક સુંદર નદી જોઈ. થોડે દૂર વળી એ જ નદીના બે કાંઠાનો સુંદર સંગમ જોયો. આપણી ત્યાંની મુસાફરીમાં લીલોતરીનું પ્રમાણ ઓછું હતું. કુંગરાની લીલીછમ જેવી ટેકરીઓનો દેખાવ શો સુંદર હતો ? ચોમાસાની ઋતુમાં આવી મુસાફરીઓની મજા ઓર હોય છે. આવા સુંદર દેખાવને ધડીભર તો છોડવાનું મન પણ ન થાય.

“અહીંની મુસાફરીમાં ખાસ આપણા જેવી ડિસીપ્લીન તો નથી જ. સારાસારનો વિવેક અથવા તો યોગ્યાયોગ્યતાનો વિચાર પણ ધણી વખત ઓછો દેખાય છે. નારતા માટે કંઈ પણ ચીજ કાઢતા હોય તો કટકો બટકો છાની રીતે મોઢામાં પણ નાખી દે ! રસ્તામાં ખીજની ચીજનો તેને પૂછ્યા વિના ઉપયોગ પણ કરી દે ! પડાવ નાખ્યો હોય ત્યાં મોંઘાટ ધણો હોય; શાંતિ ઓછી હોય ! આ બધું હોવા છતાં આપણી મુસાફરી અને અહીંની મુસાફરીમાં મને મોટો તફાવત દેખાયો છે. આપણે ત્યાંના વડીલો-મુરખોઓ કોઈ વ્યક્તિ ઉપર ખીજાય, કોઈની ઉપર ઉતરી પડે, તેને ધમકાવે, દમડાવે, તેના પ્રત્યે ખીજાય અને તેને આંખમાં ધાલે; કોઈએ સહેજ ભૂલ કરી હોય તો તે મિચારાવું તો આવી જ બન્યું ! અમુક અમુક એને તોછડાઈથી બોલાવે અથવા અયોગ્ય વર્તનને વરસાદ વરસાવે આ એક જ વસ્તુ આપણે ત્યાંની ધણી ખરાબ કહેવાય.

“ખીજું આપણે ત્યાંની મુસાફરીમાં ઉતાવળ પણ હોય છે. કોઈ પણ વસ્તુ જોવા જેવી હોય છે, અથવા કોઈ પણ જગ્યાએ આનંદ લૂંટવા જેવું હોય છે તો ત્યાં પણ ઉતાવળ કરાય છે. કોઈક નદી કે તળાવમાં ન્હાવું હોય તો કહેશે કે ‘આમળ ન જશે.’ ‘આ તરફ ન્હાઓ.’ ‘ચાલો બહુ ન્હાયા.’ વગેરે, જ્યારે અહીંની અમારી મુસાફરીમાં-છોકરા-ઓને સતોપ થાય તેટલું ન્હાવાવું.

“એક પ્રસંગ એવો બનેલો કે અમારામાંથી ત્રણ લાકડાઓએ સરવ

મારેલી અને આગળ ને આગળ ચાલ્યા ગએલા. તેઓ ઉઘે રસ્તે ગયા અને અમે તો અમારે જુવું હવું તે જગ્યાએ ગયા. અમે રાત્રે અગિયાર વાગે પહોંચ્યા પણ પેલા ભાઈઓ તો સગસગ અઢી વાગે આવેલા. તેમને શોધવાને લોભીઓ પણ મોકલવામાં આવેલો ! તે ભાઈઓ આવી પહોંચ્યા ત્યારે તેમને કોઈ પણ વદ્યું નહિ. તેમના તરફ ગૃહપતિએ કરડી નજર સરખી પણ કરી નહિ. તે ભાઈઓ તરફનો પ્રેમ ગૃહપતિના હૃદયમાંથી લેથ માત્ર પણ ઓછો થએલો દેખાયો નહિ. એ ભાઈઓને પોતાની ભૂલતું ભાન તેમની મેળે જ થયું ! તેમને તેમની ભૂલ દેખાઈ. ત્યારે આપણી મુસાફરીમાં આથી ઉલ્લસું અને આપણે ત્યાંના મોટાભાઈઓ અને વડીલો ચાવા મોડા થનાર તરફ અથવા ભૂલ કરનાર તરફ કરડી નજરથી જુએ. જાણે કે તેમને શુંયે કરી નાખીએ ! ભૂલ કરનારને કેમ કરીને નીચે પાડી દેવાય એવી દષ્ટિ તે વખતે આપોઆપ આવી જાય. ભૂલ કરનાર ઉપર આ જાંધી જાતનો વરસાદ વરસી રહે પછી તેવા વર્તનના પરિણામે તે મૂંઝો થઈ જાય છે; પેલાઓ તરફ તેનામાં તિરસ્કારની લાગણી જન્મે છે. પછીથી મુસાફરીનો આનંદ તે જરા પણ લૂંટી શકતો નથી. તે બિચારો પોતાના મનમાં ખૂબ દુઃખી થાય છે અને મુસાફરી ઉપરથી તેનો રસ ઉડી જાય છે. સુંદર સુંદર કુદરત જેવી અથવા તો અનેક પ્રકારના અનુભવો લેવા તથા આનંદ અને મોજ માણવી વગેરે એક બાજુ રહી જાય છે, અને મુસાફરીમાં આવવા માટે તેના મનમાં પરતાવો થવા લાગે છે. પછી તો કુદરત તેને વિચિત્ર દેખાવા લાગે છે; તેના સુંદર દેખાવો ખેડોળ જણાવા લાગે છે. તેના મનમાંથી આનંદ ઉડી જાય છે અને નિરાશાવાદ જન્મે છે. આપણી મુસાફરીમાં મોટા લોકો ધણા હોષને બધા જ મોટાઈ વાપરતા થઈ જાય છે અને તેને લીધે જ આતું બધું બનવા પામે છે. મારું એવું માનવું છે કે ખાસ જવાબદાર માણસ તો એક જ હોવો જોઈએ. કોઈ વખત તો કોઈ વિદ્યાર્થી તદ્દન નિર્દોષ હોય છતાં પણ તેની ઉપર મોટે-સંખ્યાની ખીજ ઉતરે છે; તેઓ નીરાંતે એમ તો નથી જ તપાસતા કે વિદ્યાર્થીએ ખરેખર કંઈ ભૂલ કરી છે કે નહિ. પણ બસ, તેમને કંઈક નજાણું કે નજીવું કારણ મંજૂર જોઈએ. જેમ ભૂખ્યો સિંહ શિયાળ ઉપર તૂટી પડે તેમ પેલા વિદ્યાર્થી ઉપર તૂટી પડાય !

“ અમારા રસ્તામાં એક નદી આવેલી. તેની બાજુમાં ઉંચો ખડક હતો. તે ખૂબ ઉંચો અને સીધો હતો. નદી જાગે કે એક ખીણમાં થઈને

વહી રહી હોય તેવો દેખાવ લાગતો. અમે બધા આ નદીમાં ન્હાવા ગએલા. તેમાંના કેટલાકને તે ઉંચી ભેખડ ઉપર ચડવાનું મન થયું. અમારા ગૃહ-પતિએ તેમને ના ન કહી. અમે લગભગ અર્ધા વિદ્યાર્થીએ. ખડક ઉપર ચઢ્યા. આ તરફની કુદરત નીહાળી; પછીથી અમને એમ થયું કે લાવ ને, આ ખડક ઉપરથી નીચે પત્યરો ગળડાવીએ ! પછી તો જે જે પત્યરો ધાર ઉપર હતો તે તે ઉઠાવીને ગળડાવવા લાગ્યા. અમને તો ખૂબ આનંદ આવવા લાગ્યો. અમારા ગૃહપતિ પણ અમારી સાથે. લગભગ જે કલાક સુધી અમે આવો આનંદ લીધો. છેવટે થાકી પણ ગયા અને ભૂખ પણ લાગી. પરંતુ અમારા ગૃહપતિએ અમને કાઢીને રોકેલા જ નહિ. તેમણે અમારા આનંદ ઉપર ત્રાપ ન જ મારી. આપણી મુસાફરીમાં તો આમ આનંદ ન જ લેવા દે. કહેશે કે 'પડી જશે.' 'આમ થશે ને તેમ થશે.' 'વખતે જશે; જલદી કરો.' 'આમ નથી કરવું', ને તેમ નથી કરવું.' 'આમ કરો ને તેમ કરો.' આવા દુક્રમો નાખંક કાઢ્યા જ કરે. સાથે સાથે જેઓને તેવો આનંદ કરવો નહિ ગમતો હોય અથવા તેવો આનંદ લેવાની શક્તિ નહિ હોય તેવા ભાઈઓ તેમના તરફ કરડી નજરથી જુએ અને ખેચાર અયોગ્ય શબ્દો પણ ભરડી નાખે. તેવા ભાઈઓ પર તેઓ અભિગ્રાહ આપવા પણ મંડી જાય. 'એ તો આવો છે.' 'જવા દો ને એનું નામ !' 'એ તો સાવ નકામો જ છે.' વગેરે વગેરે બોલવા જ માડશે. આ રીતે પેલા ભાઈના નિર્દોષ આનંદ ઉપર તરાપ પડશે.

“ આ મુસાફરીમાં અમે કુદરતી આનંદ ઘણો જ લીધો. ગામડાંએ તથા કુદરતને પણ સારી રીતે નીહાળી. કારણ કે આ તો ચોખ્ખાસાનો વખત હતો. આપણી મુસાફરીઓમાં પણ હવેથી આનંદ લેવા દેવામાં આવે તો સારી વાત. છોકરાઓને તેમાં મજા પડે તેમ કરવા દે તો જ સારું. અગર તો તેમને જે વસ્તુમાં મજા પડે તેમાં થોડી ઘણી સગવડ કરી આપે તો પણ બસ.

“ દરેક મુસાફરીમાં એક વસ્તુ થાય તે ઇચ્છવા જેવું છે. કોઈ પણ મુસાફરીમાં આપણે જઈએ, આપણી સરેશા માટે નવી નવી સ્ત્રીને લઈ આવીએ અને તેમાંથી એક સંપ્રદરશાન બનાવીએ. આ સંપ્રદરશાનની સ્ત્રીને જોવાથી આપણને આખી મુસાફરીનું દરમ નજર આગળ તરી આવે; અને તેવે વખતે કંઈ જુદો જ આનંદ થાય.

“અહીં છોકરાઓના મત પહેલો લેવામાં આવે છે. તેમની સ્વતંત્રતા ઉપર તરત કદિયે મારવામાં નથી આવતી. આપણી ત્યાંની મુસાફરીમાં જાણેઅજાણ્યે પણ મોટા જવાબદાર બાઇઓથી બીજાઓ પ્રત્યે અન્યાય થાય છે. અહીં વિદ્યાર્થીઓ કહે, તેમ જ સાધારણ રીતે કરવામાં આવે છે, જ્યારે આપણે ત્યાં બે ચાર મોટાઓ હોય છે તેઓ જ પોતાનું મગજ દોડાવીને કામ કરે છે—જાણે કે પોતે જે બધું કરશે તે બીજા નાના બાઇઓને યોગ્ય લાગશે ! પણ તેઓ એમ કેમ નથી સમજતા કે દરેકના વિચારો તો જુદા જ હોય છે ? બે ચાર મોટા તેમ જ આગળ પડતા બાઇઓ જે કહે તે બધાને માન્ય દશે એમ કેમ તેઓ ધારી જ શકે ? શું તેઓના વિચારો તે જ બીજા બાઇઓના વિચારો દશે ? ના, એમ નથી જ. કોઈની સ્વતંત્રતા ઉપર કોઈએ તરાપ ન જ મરાય; જાણેઅજાણ્યે પણ ન જ મરાય. હા, જો તે સ્વતંત્રતાની હદ ઓળંગીને સ્વચ્છંદી બને તો જરૂર તેને સમજવાય; પરંતુ તેના ઉપર કદિ ગુસ્સો ન કરાય કે તેના ઉપર આપણું વર્તન કડક ન જ કરાય. તેના પ્રત્યે ઉલટી પ્રેમની જ તીક્ષ્ણ ધાર ફેરવાય. આમ બને તો જ બીજા બાઇઓ પોતાની ભૂલો સુધારશે અને સંયમી બનશે. આથી વિરુદ્ધ વર્તન રાખવામાં આવે તો તો જરૂર વધારે સ્વચ્છંદી બની જવા સંભવ છે.

“બીજાની વૃત્તિ કે વિચાર અથવા ઉત્સાહને એકદમ દબાવી દેવો તે કેટલું દુષક છે તો દરેક હૃદય વિચારી લે. દરેકેદરેક આખાલ વૃદ્ધને પોતાના વિચારો દર્શાવવાની છૂટ નથી શું ? કોઈની પાસે રંગ વિના અથવા તો ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેના તારણદાર બનવું એ મૂર્ખાઈ નથી શું ? કોઈની સાહસિક વૃત્તિને દબાવવી તે સામાને પાંગળો બનાવવો અથવા તો વિકસતી કળાને મારી નાખવા સરખું નથી શું ? સામાની શક્તિ અથવા સમજણ ઓછી છે તેમ ધારીને પોતે વચ્ચે પડે તેવી શું પોતે આદર્શ બની શકે ? આથી તો સામાની શક્તિ કે સમજણ વધવાને બદલે જરૂર ઘટવાની છે.”

‘છાત્રાલય’ ૬૨ અંગેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટલ સાથે એક રૂપીએ. પરદેશના બે શિક્ષક હોયો બ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ લવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતા સેઠ શ્રીસરસ્વતી બાપજીનામાં પારી. બીજામાં ગોપાલજીને બાપુ અને વંદી હરમોહ ત્રિવેદીને ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

(છાત્રાલય મંડળ તરફથી)

વર્ષ ૧૯૩૧

અંક ૧૦ નો

ઓક્ટોબર

હરભાઈ ત્રિવેદી

શાળાઓ બીકથી ચલાવાય છે.

છાત્રાલયો બીકથી ચલાવેાગે છે.

કુટુંબવ્યવસ્થા બીકથી ચલાવાય છે.

જ્ઞાતિસંસ્થાઓ બીકથી ચલાવાય છે.

સમાજસંસ્થાઓ બીકથી ચલાવાય છે.

ધર્મસંસ્થાઓ બીકથી ચલાવાય છે.

અધુરું બીકથી ચલાવાય છે.

બીકને બદલે

અધુરું પ્રેમથી ચલાવાતું હોય તો ?

છાત્રાલયો શું કરે ?

આપણાં આજનાં છાત્રાલયોમાં હજી માળાપો નોંધાયે તેટલો રસ લેતાં નથી. કેટલાંક છાત્રાલયો તો વિદ્યાર્થીઓને ખાવાપીવાની સગવડ પૂરતાં જ ઉભાં થયાં છે, એટલે ત્યાં ખાવાપીવાતું કેવું મળે છે તે તપાસવા ઉપરાંત માળાપોને વધારે રસ ન હોય તે સમજી શકાય છે.

પણ કેટલાંક છાત્રાલયો તો કેળવણીની સંસ્થાઓ તરીકે ઉભાં થયાં છે. આવાં છાત્રાલયો વિદ્યાર્થીઓને નવીન ગૃહજીવન આપવાનો દાવો કરી શકે છે; સમાજમાં ગૃહજીવનના અનેક કાયડાઓનો કેળવણીની દૃષ્ટિથી ઉકેલ લાવવો તે આવાં છાત્રાલયોનું કામ હોય છે, અને એ જ એમના અસ્તિત્વનું પ્રેરક હોય છે. આવો દાવો, આજે ગુજરાતમાં ઠાઠ છાત્રાલય મારે કરી શકાય કે કેમ તે હું જાણતો નથી; આપણાં છાત્રાલયોનો મોટો ભાગ તો હજી રસોડાના પ્રશ્નોને વટાવીને બહાર નીકળ્યો છે કે કેમ તે પણ હું કહી શકતો નથી; ઉલટું આજ સુધીમાં હજી એક રસોડાનો પ્રશ્ન પણ ખરાબર ઉકેલાયો નથી એમ કહેવાની હું હિંમત કરી શકું છું.

જતાં આવી શકતું શાઓય ધર કેવું હોય નોંધાયે તેની ઓખી કરાવવાનો સારાં છાત્રાલયો લોભ રાજે એમ હું જરૂર ધજી છું. છાત્રાલયનો મુખી આખાયે છાત્રાલયને કેળવણીની દૃષ્ટિથી ચલાવે અને ગૃહજીવનની અનેક ગૂંચોથી અજ્ઞાએલાં માળાપો એ ગૂંચો કેમ ઉકેલે એટલું છાત્રાલય પાસેની શીખી લે, ત્યારે જ છાત્રાલય સાચી કેળવણીની સંસ્થા કહેવાય.

આજ સુધી આપણાં છાત્રાલયો ધોક્ષપથે ચાલ્યાં છે. છાત્રાલયમાં ચાલતી અનેક ક્રિયાઓ આપણે ચાંલુ રિવાજ પ્રમાણે ચંલાવે રાખીએ છીએ અને એ રીતે છાત્રાલય સમાજનું પ્રતિબિંબ બની રહે છે. આપણા ધરમાં જે બેદરકારીથી સાવરણી ફરે છે, તે જ બેદરકારીથી તે છાત્રાલયમાં ફરે છે; આપણાં ધરમાં આપણે જેમ ચોપડરતાન કરીએ છીએ તેમ જ છાત્રાલયમાં કરીએ છીએ; આપણાં ધરમાં લુચંપુચં ખાઈએ છીએ તેમ ત્યાં ખાઈએ છીએ; આપણી નાતોમાં જેમ રાડારાડે કરીએ છીએ તેમ છાત્રાલયમાં કરીએ છીએ. આપણે છાત્રાલયજીવનના આખા પ્રશ્નને કેળવણીની દૃષ્ટિથી વિચાર્યો જ નથી. વિચાર્યો હોત તો આપણે વિદ્યાર્થી સાવરણી વધારે સારી રીતે વાપરતો હોત અને વધારે સમજણપૂર્વક વાપરતો હોત; વિચાર્યો હોત તો આપણા વિદ્યાર્થીને વધારે સારી રીતે ન્હાતાં આવડતું હોત; વિચાર્યો

હોત તો આપણા છાત્રાલયમાં આપણે વધારે શાંતિથી જમતા થયા હોત.

અને આ પ્રમાણે આખાં છાત્રાલયજીવનની નાની મોટી બાબતોમાં આપણે વિચાર કર્યો હોત તો સમાજનાં માત્રાપોતે આપણે અમુક રીતે માર્ગ-દર્શક પણ થયા હોત.

સમાજનાં ઘરોમાં માત્રાપતું વિદ્યાર્થીઓના મનમાં જે સ્થાન છે તે આપણું નથી. માત્રાપ અને બાળકનો સ્વાભાવિક સ્નેહ જે કેટલાયે પ્રશ્નોનો ઉકેલ અનાયાસે આણી આપે છે તેનો સામ આપણને નથી મળતો.

પણ બીજી બાબત, આપણે આપણા જ્ઞાનથી, વિદ્યાર્થીમાનસના અવધાન-સથી, આપણી શક્તિથી, માત્રાપોતે ગૃહજીવનની technique (શાસ્ત્રીય રચના)માં આપણે ધણું આપી શકીએ. આજે માત્રાપો પોતાનાં બાળકોના માનસને મિલકૂત બાંધી રાખે છે તેમ બાળકોનો પ્રયત્ન કરતાં નથી, તેને ખસેડે આપણે માત્રાપોતે એ દિશામાં ધણું શીખવી શકીએ, અને આવી ઓળખને અસાધ્ય આજે માનવસમાજમાં જે અનેક જાતના પૂર્વગ્રહો બંધાયેલા છે તેને ઓછા કરી શકીએ. માત્રાપ તેમજ આપણે આજ સુધી એક ખૂસ કરતાં આવ્યા છીએ; આજ સુધી આપણે કોણે બાળકનો કે જીવનનો વિચાર કર્યો નથી, પણ આપણો જ વિચાર કર્યો છે; બાળકની કે જીવનની દૃષ્ટિને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે આપણે આપણી દૃષ્ટિ એ જ તેને મોટે સારી છે એમ ઠંસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; અને પરિણામે આપણા અંદરઅંદરના સંબંધો, આપણા આદર્શો, આપણા વિચારો એ બધામાં આપણે દિગ્ગંધ ગયા જેવા બન્યા છીએ.

આખું ગૃહજીવન આ પ્રમાણે કેળવણીની દૃષ્ટિથી ચલાવવું અને આજે જે જે ક્રિયાઓ માન રચૂળ દૃષ્ટિથી કર્યા કરતા હોઈએ તે તે ક્રિયાઓને પણ આ નવી દૃષ્ટિથી સંસ્કારીને વધારે તેજસ્વી બનાવવી અને આ બધાને પરિણામે આખાં જીવનને જીવનની નાનામાં નાની નજીવી જણાતી ક્રિયાને સુદૃઢ ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી જોતાં શીખી જવું, આટલું જ છાત્રાલય કરી શકે અને માત્રાપોની સાથે સંબંધમાં આવીને પોતે જ કરી શકે છે તેની સુલાસ માત્રાપો સુધી ફેલાવી શકે, ત્યારે છાત્રાલયે કેળવણીની સંસ્થાઓ ગણી શકાય. છાત્રાલયના ગૃહપતિઓ આટલું નજરમાં રાખીને પોતે છાત્રાલય ચલાવે અને માત્રાપોને ધર ચલાવવામાં દોષ ધરે તો ? છાત્રાલયે આટલું કરશે ?

ચર્ચાના વિષયો

એક સારા કુટુંબનો 'કુમાર' વર્ષો સુધી છાત્રાલય સંસ્થામાં રહી પોતાના વિચારોને 'ચર્ચાના વિષયો' તરીકે રજુ કરે છે. છાત્રાલયનો મકાનો બહુ બપટાદાર ન હોવાં જોઈએ, એવાં મકાનો પાછળ બહુ નાણું નહિ ખર્ચવાં જોઈએ, એવાં નાણાંનો ઉપયોગ છાત્રાલયને વધારે ઉપયોગી અને ઉપકારક તેવી પ્રવૃત્તિઓ પાછળ થવો જોઈએ; આવા વિચારો છાત્રાલયના સંચાલકોને નહિ આવતા હોય એવું તો નથી જ. પરંતુ એક જુવાનને છાત્રાલયજીવન ભોગવ્યા પછી આવા વિચારો આવે અને તે વિચારોને ચોતાની જ ભાષામાં રજુ કરે ત્યારે એ વિચારોનું મહત્ત્વ વધે છે.

જે જે કોમી છાત્રાલયોમાં માંથી વિદ્યાર્થીઓને રાખવામાં આવે છે તેમનામાં 'કૃત્રી' મનોદશા પ્રગટે છે તે વાતથી આપણે ગૃહપતિઓ તેમ જ તેમનાં માતાપિતા પશ્ચ અજ્ઞાન નથી જ. પરંતુ એવા માંથી વિદ્યાર્થીઓની મનોદશાને સમજતા વિચારો છાત્રોમાંના જ એક છાત્ર પોતાની વાણીમાં આપણી પાસે રજુ કરે ત્યારે આપણા મનમાં તેની અર્ગસ અનેક મણી થઈ જાય છે.

બાપ 'કુમાર' આ બંને વિષયો ઉપરનો 'ચોતાના વિચારો' પોતાની જ ભાષામાં રજુ કર્યા છે તેવા ને તેવા જ અહીં ઉતારીએ છીએ. એ લંબાણ પાછળની વિચારસરણી કરતાં એ વિચારો પાછળના હૃદયની નિખાલસતા અને સાચી ધમરા વધારે આકર્ષક છે.—ત્રી.

: ૧ :

છાત્રાલય કે વિદ્યાર્થીગૃહો (hostels) નાં મકાન સુરોક્ષિત અને શોનકદાર તથા રંગરોગાનથી આપતાં શા માટે? એવાં શા માટે જોઈએ? આ સંબંધી ઘણી વાર હું વિચાર કરું છું... એવાં હયાં અને બન્યાં ન કરતાં સાવ સાદાં નાનાં—(જેમાં દરેક પ્રકારનાં પૂરતાં કે ખૂટ ન હોય) એવો આ કથનનો અર્થ નથી.) અને સ્વચ્છ બનાવાય તો વાંધા જેવું શું છે? એવાં નાનાં કરવાથી કેટલા પૈસા બચે. અને એનો કેટલો સરખ ઉપયોગ થાય? આ વસ્તુ ઉડો વિચાર માગે છે. લોકોની દૃષ્ટિએ નહિ પણ, ખીણ રીતે જોતાં... આમ ચું પોગ્ય છે... એવાં—statelily—hostels (એટલે એવાં મકાનોની) ની આવરકતા શી? દલીલો કરી હોય ને અને

મીઠું જે આપણો ગરીબ દેશ... ન્યાં ઝંઝાવાતને એક સંપોટે ઉડી નીચે એવાં
જે પોતાં જોનાં ન પાર નેથી... વગેરે: પણ દલીલો કરવાનું આં રચાનું નથી.

એ પૈસાનો એટલો બધો સદુપયોગ કરી શકાય એમ છે કે જેની
દહન દિવસે: વધુ ચોરઝા બનાવાય. 'વધુ સગવડો આપાય, તે એ આપણે
જેઓ વિદ્યાર્થીઓને સાચા વિદ્યાર્થીઓ' તરીકે નથી સમજી શકતા, આદર્શ
વિદ્યાર્થીજીવન કેવું હોય એ નથી જાણતા તેમને જ દલીલો બીજી તો અત્યુક્ત
રીતે સદુપયોગ થઈ શકે એમ છે એ નાણાંનાં જાનાલયમાં તો ખાસ...
એક વાર મિત્રો પાસે આ વાત મૂકી. બેઠાં સુનીલાક્ષ્મીબાઈએ દલીલ મૂકી:
'પ્રથમ જાનાલય કે પુસ્તકાલય જેની સંસ્થાઓનાં મકાનો એવાં જોડે છે તેમણે
જેનેની સુંદરતાથી, સુશોભિત બાંધણીથી લોકો વિદ્યાર્થીઓ સાંચાં વગેરે
આકર્ષાય.' પણ જાનાલયને તો આ દલીલ બહુ જ ઓછી અંશે લાગુ પડે
છે એમ મને લાગે છે. મકાનોમાંથી બચતી રકમનો નીચે લખી રીતે
ઉપયોગ થઈ શકે.

(૧) સંસ્થા કોઈ એવી રકમના બાજમાંથી આલતી હોય, ક્ષમાદારી
હોય, એટલે કોમી જાનાલય હોય તો વધુ વિદ્યાર્થીઓ શાખી શકાય.
(કી) એટલે ધણીને ખાવા રહેવાની અગવડ (પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ
કેળવણી જેવી જીવનમાં અતિ મહત્વની વસ્તુથી વિમુખ રહેવું પડે છે એટલે)
શાખ રૂપ થઈ પડે છે તે ન સાચ.

(૨) અનેકવિધ નવી જીવનસુંવારક પ્રવૃત્તિઓને દાખલ કરી
શકાય... એ સાથે તેમના અસ્તિત્વથી એ જાનાલયમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓને
એટલો જીવનકાળ સમગ્ર જીવનમાં અતિ ઉપયોગી થઈ પડે. એટલે અર્થેસા
મૈત્રેય અને જોનાં પરિણામ રૂપ તરી પ્રવૃત્તિઓ તો વિદ્યાર્થીઓને આશીર્વાદ
સમી નીવડે.

(કે) જાનાલયનો વિભાગોનો વિકાસ સંધાય. 'પુસ્તકાલય' નાં
અનેક સાદું હોય તો વિશાળ કરી શકાય. નવાં અને જાનાલયને અર્થે
ઉપયોગી તથા શિક્ષણ વિષયક પુસ્તકો વસાવી શકાય, જાનાલયમાં જ એક
નાં સરખું વાચનાલય આરંભી શકાય.

ઉદ્યોગ વિભાગ: હુમરાનો સહેજ આવિર્ભાવ નહિ ને પૈસી
પાંખડી શા! કારણ દેશનું ઉજળું ભાવિ આજનું વિદ્યાર્થી અને નવાં
ઉદ્યોગો કરી શકે એટલું બીજું કશું ન કરી શકે. બગીચો શરૂ કરીને

વિદ્યાર્થીઓને શારીરિક અને માનસિક આનંદ આપવા સાથે 'આવડ્યું' હોય તો 'ભવિષ્યમાં તેમનો જીવનનિર્વાહનો પ્રશ્ન હજીવો કરી શકાય! વગેરે વગેરે.

: ૨ :

કોમી છાત્રાલયોમાં રહેતા મારી વિદ્યાર્થીઓનો પ્રશ્ન એ ચર્ચાનો વિષય મને અહીંપિ પર્યંત લાગ્યો છે. તેઓ ગરીબ તરીકે રહે છે છતાં તેમનું જીવન કંઈક વિચિત્ર પ્રકારનું હોય છે.....ઉપરાંત પોને આમ પોતાનાં અર્થનો સંચયો બોલે છાત્રાલયના પર રાખે છે, એ વિચાર પાછળ તેમને કાંઈ જાવના પણ્ય હોતી નથી. અને ભવિષ્યમાં જ્યારે આ છાત્રાલયના વિદ્યાર્થી મરી જઈએ ત્યારે 'કંઈક બદલો...' એવું તેમને મન ક્યારેય રૂંધેલું નથી—ખાટલી વસ્તુઓ ઉડી વિચારણા માગે છે...નેનો કાંઈક રફેટ કરવાનો આ પ્રયાસ છે.

ગૃહપતિ, મંત્રી વગેરે અધિકારી વર્ગને આ જોવા વિચારવા અને પછી કંઈક અમલમાં મૂકવા જેવું છે, તેનાથી વધારે વિદ્યાર્થીઓને જોવા, વિચારવા, મનને પ્રશ્નો પૂછવા...અને પછી આચારમાં ઉતારવા જેવું છે.

વિદ્યાર્થીઓનાં જીવન નિયમિત અને સંયમી અને એ માટે અમારા ગૃહપતિ સદા પ્રયત્નશીલ રહેના. અને ખુલ્લું સત્ય રજુ કરે તો તેમના જ સાધુ જેવા, સ્વલ્પચર્ચ તથા અતિ પવિત્ર જીવનની છાપ અમારા પર પડતી. અને તેઓ એવી વસ્તુઓ સંબંધી પ્રાર્થના બાદ ઘણી વાર અમારી પાસે કંઈક બોલના.—પણ આ સંબંધી અમને ક્યારેય કહેતા નહિ...જ્યારે અમારા ગામના ખીજ એક છાત્રાલયના ગૃહપતિ વારંવાર અને મોટા વિદ્યાર્થીઓ પાસે ખાસ, એ વસ્તુ મૂકવા કરતા. અમારે ત્યાં તો એમ કહેવું ચોગ્ય પણ નહોતું. અમારું તો એક સાર્વજનિક વિદ્યાર્થીગૃહ હતું. અને જે મંડળ અમારી રાષ્ટ્રીય જેવી શાળા ચલાવતું એ જ આ ચલાવતું. બધા જાતે પેલા જાવતા, જ્યારે પેલામાં તો એ મક્કત વિદ્યાર્થીગૃહ હોવાથી અરથા. ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ મારી રહેતા....અરથા તરફથી જ તેમનો નિશ્ચય થાય છે. એટલે દરેક જાતનો અર્થ તેમને અરથા તરફથી જ, તેઓ એટલા થાય એટલાં વર્ષો રહે; છતાં જસ !...પછી કાંઈ જ નહિ! એ એમનું મૂકજીવન મંદિર એટલાં વર્ષોના આશ્રય આપ્યા પછી તેમની પાસેથી કંઈ આશા ન રાખે!

છાત્રાલયોમાં ગરીબ (I) વિદ્યાર્થીઓને શી રાખવામાં આવે છે.

એ જ વિદ્યાર્થીઓ પીછ અનેક રીતે કેટલા પૈસા ઉઠાવી તેમનું જીવન ખરાબ કરી રહેતા હોય છે ! They have money for mis-appropriation !—such as cycling, cinema and in every respect to provide their extravagant and luxuriant instincts with such harmful breakfasts of bazaars and going in hotels ! મગનભાઈ પણ આ માટે શું કહેતા ? “ તમે છાત્રાલયના અધીશી છો; તમારે જવિખ્યમાં એ અણુ ગમે તે રીતે ફિટાડવું નોંધવું. ” પણ અહીં તો એ કરતાયે વિશેષ લયકર વસ્તુસ્થિતિ છે ! છાત્રાલયના સંચાલકો એ વિદ્યાર્થીઓને એક જાતનું પાપ સ્વયં વહોરતા બનાવી દે છે. Oh God !...આનો અંત ક્યાં ?...છાત્રાલયને કેટલો બર્થ ખર્ચ ત્યારે ? હજામત અને મેલાં ધોતિયાં પલાળવા સોડા એ માટે પણ તેમને (કારણ કે રિફર્લ boarders) પૈસા છાત્રાલય તરફથી અપાય છે ! કેવું વિચારવા જેવું !...

‘કુમાર’

હકક કે જવાબદારી ?

“ વેણીલાલ ! ” ટેકરી પરની લીલી ગોંદરીમાં આબોટતાં આબોટતાં જંગ-જીવને બોલ્યો. “ વેણીલાલ ! તે કાલે નાનાભાઈ સાથે બહુ જીદ કરી. એટલી બધી જીદ ન થાય ! ”

“ લે ચાલ ચાલ. ” વેણીલાલ હાથ ઉઠાળતો બોલ્યો. “ એમાં જીદ શોની ? સારું ભોજન મેળવવાનો આપણને હક્ક છે. નાનાભાઈ આપણને ગમે તે ખવરાવે અને આપણે ખાઈ લઈએ એ કેમ ચાલે ? ”

જંગજીવન લાંબો પગો હતો ત્યાંથી બેડો થયો અને બોલ્યો : “ એ જ વાત છે ને ? એક તો છાત્રાલયમાં આવવું, દસ રૂપરડીમાં ત્રીસ રૂપરડી જેટલું ખાવું, અને છતાંય નાચવું કે હક્ક છે હક્ક છે, એવી આપણી કેળવણી ? ”

વેણીલાલથી ન રહેવાયું : “ જંગજીવને, તું એમ ન બોલ. આમાં નાનાભાઈની જાતનો સવાલ નથી. હું આ બોલું છું તેથી મને એમને માટે તારાં કરેતાં સગારે આછું માન છે એમ તું ન સમજ. પણ જે સંસ્થા આપણને કેળવણી આપવાનો દાવો કરે છે તે સંસ્થા આપણને ભોજનમાં પણ સંતોષ ન આપે તો કેમ ચાલે ? ”

“ વેણીલાલ, વેણીલાલ ! ” જંગજીવને કહ્યું : “ તને કોઈ કહેનારું નથી

કામ કર્યું કરવું નહિ. શાક સમરાયું ન હોય અને કાષ કહે કે 'વેણીલાલ, હાથમાં જરા છરો લ્યો.' ત્યારે તું કહે કે 'મારે જ્યા ને જ્યન્ત વાંચવું છે.' અને પછી શાક ખરાય થાય ત્યારે કુંદાડા મારવા એ, બેનો મેળ ક્યાંથી આવે? ક્યારનો હક્ક હક્ક કૂટે છે. પણ તારે માથે કશી જવાબદારી ખરી કે એકલો હક્ક હક્ક? આપણા બાપા આ બવનમાં દાણાની યુગ્મ ખાલી કરતા હશે કે આપણે 'અમારો હક્ક, અમારો હક્ક!' એમ કહ્યા કરીએ?"

"વેણીલાલે જવાબ શરૂ કર્યો: "જગજીવન! તારી વાત અર્ધ સાચી છે. એકલો હક્ક હક્ક ક્યાં કરવું અને જવાબદારી કશી વેંદારવી નહિ એ અયોગ્ય છે, એટલું જ એ તું કહે તો મને તે કબૂલ છે. હું મારી જવાબદારીના યથાર્થ વિચાર કરું છું એટલે જ આ હક્કની વાત બોલું છું. આજે મેં મારે માથે સારામાં સારી કેળવણી મેળવવાની જવાબદારી લીધી છે અને એ જવાબદારીમાં શરીરને પણ બને તેટલું સાફ પોષણ આપવું એમાં સ્વીકાર્યું છે. માટે જ્યાં મારી આ જવાબદારીમાં અડચણ ઉભી થાય ત્યારે તે અડચણની સામે યવાનો મારો હક્ક નહિ? માટે જ હું નાનાભાઈની સામે યદને મારો હક્કને સ્થાપિત કરું છું."

"પણ ભલાભાઈ," જગજીવન બોલ્યો, "શરીરને પોષણ મળે એવી તારી જવાબદારી અને તે અદા કરે નાનાભાઈ, એવી તારી વાત છે ન તને સાફ બોજન આપવાની જવાબદારી નાનાભાઈએ સ્વીકારી છે એટલું મને કબૂલ; પોતાની જવાબદારીને પહોંચી વળવામાં નાનાભાઈ ગાફલ રહે તો આપણે તેમને જગાડીએ એ કબૂલ; વળી નાનાભાઈ ન પહોંચી શકે તો આપણે તેમને સક્રિય મદદ કરીએ તે છતાં આપણી મદદ પણ ન લે અને પોતે પહોંચે પણ નહિ, તો આપણે તેમના સામે ફરિયાદી યદને ઉભા રહીએ."

"હું પણ એમ જ કહું છું." વેણીલાલ બોલ્યો: "મેં મદદ કરવાની ક્યાં ના પાડી છે?"

"પણ આપણે ક્યે દિવસે સામે પ્રગલ્ભ જીતે મદદ આપવાની તૈયારી બતાવી છે?" જગજીવન બોલ્યો, "મદદ આપ્યા પહેલાં જવાબદારીમાં ફાળો લેવા પહેલાં, ફરિયાદ કરવાનો અધિકાર આવે છે ખરો? તું જ વિચારી જોજો."

વેણીલાલ બોલ્યો: "પણ આવું તો અધી બોડિંગમાં થાય. આપણે દમ રૂપિયા લરીએ ત્યારે દમ રૂપિયાનું ખાવાનું ન મળીએ?"

“ નીચીમાં જરૂર માગીએ. છાત્રાલયમાં ન મગાય. ” જગજીવને ઉત્તર દીધો. “ છાત્રાલયમાં તો લરાય તેટલા રૂપિયા વધારે ભરીએ અને જે જાડો પાતળો રોટલો મળે તે ખાઈને રહીએ. ”

તરત જ વેણીલાલ તાકુક્યો : “ લે જ, જા! મૂળાના પતીના જેવા દસ રૂપિયા આપીએ અને જાડો પાતળો મળે તે રોટલો ખાઈએ? એવું બહુતર ઘેર ગયું! ”

જગજીવન વળી બોલ્યો : “ ઘડી પહેલાં તો જવાબદારી ને હંફની મોટી કિસ્મતી કહેવાતો હતો, અને આવી વાત કહું છું ત્યારે કેમ જગતરા થાય છે? ”

“ તો તો પછી નાનાભાઈની ગમે તેવી પોલ આપણે ચાલવા દેવી; અને મૂંઝે મોઢે જે નીચે તે ખાઈને ચાલતા થયું, એમ ના? જગજીવન! આપણે આમ જ આપું હિંદુસ્થાન ગુમાવ્યું. ” વેણીલાલ ઉમ થયો.

“ વેણીલાલ! ” જગજીવને જણાવ્યું. “ એમ ઉચો નીચો ન થાય. મારા કહેવાનો અર્થ તું સમજે છે તેવો નથી. શાંતિથી સાંભળ. નાનાભાઈએ કેળવણીની સંસ્થાનું મોટું રસોડું કાઢ્યું એટલે આપણને વધારેમાં વધારે સાઈ બોજન કેમ આપી શકાય તેવો પ્રયત્ન કરવો એ તેમનો ધર્મ; આ ધર્મમાં તે ગફલત કરે તો આપણે તેમને કહેવાનો અને કહાથી ન માંતે તો સામા ઘરાનો ધર્મ. નાનાભાઈ પોતાનો જનનો અધો પ્રયત્ન કરે છે એવી આપણને ખાત્રી થાય પછી જીર્ણ કારણોને લીધે બોજન જરાજર ન થાય તો નાનાભાઈનો દોષ નહિ. એવાં કારણો હોય ત્યાં તો આપણે અને નાનાભાઈ મળીને તેને દૂર કરીએ, અને છતાં દૂર ન થાય તો રાજ-ખુશીથી જે સ્થિતિને સ્વીકારી લઈએ. પ્રશ્ન પરસ્પરના માનસનો છે. આપણે જો એમ જ માની બેસીએ કે નાનાભાઈ આપણને સાઈ બોજન આપવા બંધાયા છે અને ન આપે તો ગુન્હેગાર છે, તો આપણું માનસ જરાજર નથી. નાનાભાઈ એમ માને કે જમ, વિદ્યાર્થીઓને જે આપીએ તે તેમણે ખાવું જોઈએ, કેળવણીની સંસ્થામાં વિદ્યાર્થીઓ નાચે શેના, તો તેમનું માનસે પંચ જરાજર નથી. ”

“ એમનું માનસ જરાજર નથી ના? ” વેણીલાલે બોલી ઉઠ્યો. “ તો એ મોટા છે એટલે એમણે પોતાનું માનસ સુધારવું ન જોઈએ? ”

“ આપણે જીવાનો આપણી પરિવર્તન એવો કરાવ કરી શકીએ છીએ

કે અમે તો જીવાનો છીએ એટલે તોફાન કરીએ, પણ જુદા લોકો અમારાથી મોટા છે માટે તેમણે પહેલાં સુધરવું; અને તેઓ સુધરશે એટલે પછી અમે જીવાનો તો આપોઆપ સુધરવાના જ છીએ. યુવક પરિપક્વ આવો ઠરાવ કરે તો કેમ? આ ઠરાવ નાનાભાઈને પણ લાગુ પડશે. પણ ગાંડા, નાના-ભાઈ તો એમનું માનસ ફેરવશે એમને કાવશે તે દિવસ; તું તારા સામું જો ને ને! આપણે આપણું માનસ ફેરવીએ, જીવનનું ફેરવવા ન જઈએ." જગજીવને જણાવ્યું.

એટલામાં સાંજના જોજનનો ઘંટ થયો.

"હા જગુ!" વેણીલાલે કહ્યું: "આજ, ખીચકું ખાઈ લઈએ."

"જો પાછો!" જગજીવન બોલ્યો. "ખીચડીને તું જે દિવસે ખીચકું કંદેનો જાંઘ ચર્ચા તે દિવસે તને શાંતિ મળશે."

"આજે ખીચકું થાય છે એટલે ખીચકું લઈ લઉં. ખીચડી થશે તે દિવસે ખીચડી કહીશ, અને ખાતાં ધરાઈ નહિ એવી ખીચડી થશે ત્યારે જાંઘસાંઘેજની ખીચડી કહીશ."

જાગે જાણ દેકરી પરથી ઉતરીને ચાલતાં થયા. નાનાભાઈ.

રામો નથી આવ્યો

રાસાંકર અને નર્મદા ઘાટોપરમાં રહે. રેવાચંદર શેરખાનના એક આગેવાન દલાલ અને નર્મદાએન ઘાટોપરમાં સ્ત્રીઓનો વર્ગ ચલાવે. રેવાચંદર દરરોજ નવ વાગે જમીને મુંજાઈ જાય તે પાછા રાતના સાગ્રાદાઈ તરે પાછા આવે.

એક વાર મુંજાઈમાં તેમ જ પગંજીમાં ઘાટી લોભાએ કડનાગ પાડી. સવારના સાન વાગે ઘાટજી પાણીથી પરવારને રેવાચંદર દિવાન ખાનામાં બેઠા અને નર્મદાએન આ લઈને આવ્યાં.

રેવાચંદરે ચાલું જાસિયું સેનાં સેનાં પૂછ્યું: "કમ, આજે વાટકો કેમ છે? રાજાની ખાસા મૂડી દીધા છે?"

નર્મદાએ પામેના કાગ પર બેમનાં બેમનાં કહ્યું: "મૂડી તો કાંઈ દીધા નથી. આજે રામો નથી આવ્યો. કાલ સાંજના લજી મોડી પર જ પમા છે. તમે આજે મુંજાઈથી એક કડન નાશ સેના આવજો. બે દિવસ ચાલશે ત્યાં કડનાગ ખુલી જશે."

રેવાચંદર આ પીને મુંજાઈ ચાલતા થયા.

ગામને પાદર મોટી નિશાળ. નિશાળના માસ્તર નિશાળના જ એક ભાગમાં રહે.

એક દિવસ સવારના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવી ચઢ્યા નિશાળના ઓરડાને ડાપરે ખાવાં ચડેલાં તે જોઈને સાહેબે માસ્તરને પૂછ્યું : “માસ્તર, ખાટલાં બધાં ખાવાં કેમ છે ?”

માસ્તરે કેળવણીના શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરેલો અને આમ પણ ચાલાક એટલે તરત જવાબ દીધો : “સાહેબ, એ જાણી જોઈને રખાયાં છે. ખાવાંથી ઓરડા કેવો ગંદો દેખાય છે તેનું હું વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન કરાવવા માગું છું. નહિતર ખાવાં પડાવતાં ફેટલી વાર ?”

ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું : “કરાસને બોલાવો તો.”

“સાહેબ, કરાસ રમ્મ પર ગયો છે. મારે આજે જ આપને તેનો રિપોર્ટ કરવાનો છે.” માસ્તરે જવાબ વાળ્યો.

સાહેબે પોતાની ડાયરીમાં કાંઈક નોંધ કરી.

છાત્રાલયમાં માંદાના ઓરડામાં બે વિદ્યાર્થીઓ મૂલેલા. સવારના સાત વીગ્યાને આશરે ગૃહપતિ આવ્યા અને જુએ ત્યાં ખાટલાંની નજીકમાં બે એજીડી થાળી તથા વાટકા પડેલાં. ગૃહપતિએ દવાખાનાની દેખરેખ રાખતાં વિદ્યાર્થીને બોલાવ્યા અને કહ્યું : “રતિલાલ, આ થાળીઓ કેમ પડી છે ?”

“જી સાહેબ !” રતિલાલના હોઠ સાગ્ન હતો. “આ બે થાળીઓ કાઢનાં વાળુની છે, અને ખાટલા નીચે થાળી છે તે કાલ બપોરની છે.”

“પણ અહીં પડી કેમ રહી છે ? ઉપડી જવી જોઈએ ના ?” ગૃહપતિ બોલ્યા.

“પણ કાલે સાંજે આંધળો ઓઝી આવી હતો એટલે મેં થાળીઓ વારં બોલાવી પણ આવી નહિ. હવે અત્યારે આઠે વાગે ખાંધ્યો આવશે ત્યારે ઉપડાવી લઇશ.” રતિલાલે ખુલાસો કર્યો.

ગૃહપતિ કડક અવાજે બોલ્યા : “ઠીક, આજે તો ઠીક છે. પણ હવેથી આંધું નહિ ચાલે. અજીડું તો રાતે ને રાતે ઉપડી જવું જોઈએ, સમજ્યા ? દવાખાનાનું કામ કરવું ત્યારે બરાબર કરવું. સ્વાસ્થ્ય અમસ્તો નહિ શીખાવું.”

ગૃહપતિ ઓફિસ તરફ ગયા અને રતિલાલે માંદા વિદ્યાર્થીઓના વિનોદ અર્થે ગંજીયો ગર કર્યો.

અંધ જ હતું. જ્યારે જ્યારે ચંદ્રકાંત ધસ્યો ત્યારે ત્યારે તેને લખવાની છટ આપવામાં આવતી.

કરાર મુજબ એક દિવસ માણેકલાલભાઈએ ચંદ્રકાંતનાં લખાણોનાં કાગળિયાં રામજીભાઈ ઉપર મોકલ્યાં. કાગળિયાં સાથે તેમણે રામજીભાઈ ઉપર એક ચિઠ્ઠી પણ લખેલી: —

“પ્રિય રામજીભાઈ,

આપણી વાતચીત પ્રમાણે ચિ. ચંદ્રકાંતે લખી આપેલાં કાગળિયાંઓ તમારા તરફ મોકલ્યાં છું. વર્ગમાં જ્યારે જ્યારે પણ તેની ધસ્યો થાય ત્યારે ત્યારે તેને લખવાની મેં છટ આપી છે.

જધા કાગળો ઉપર જે નંબરો નાખેલા છે, તેમાંથી જ્યાં નંબરની ચિઠ્ઠી ખાસ વાંચજો. એ લખાણ ઉપર થોડીએક વાતો કરવા હું તમારી પાસે આવવા ધારું છું.

ચંદ્રકાંતે સંબંધમાં મારા વિચારો અદલાતા જામ્યો છે. આપણે ધારીએ તે કરતાં એ ઘણો ઉડો છે; આપણે માનીએ તે કરતાં ઘણો વધારે ભુલિ-સાગી છે; અને આપણે કહીએ તેના કરતાં વિચારોમાં ઘણો ઉંચે ઉડનારો છે. પ્રથમ દર્શને મેં તેના સંબંધે જે અભિપ્રાય અધેલો તે ખોટા પડ્યાં માંજો છે. એને સ્થૂળ જીભ નથી તેથી એ ‘ચોતાનું’ મન આપણી પાસે પ્રગટ કરતો નથી; પણ આપણે છેતરાઈ ગયાં હતાં.

અભારની શાળાનું શિક્ષણ તેના માટે નેકમું છે. તેમાંથી તેને કશો જ લાભ થવાનો નથી. તેના માટે જુદા જ શિક્ષણની યોજના કરવી જોઈએ. આપણે અને આના ઉપર વિચાર કરશું, ચર્ચા કરીને નિર્ણય કરશું અને પછી તેમના પિતાને યોગ્ય કરવા લખશું. ચંદ્રકાંત જેવા તો અનેક બીજા વિદ્યાર્થીઓ સંબંધે વિચાર કરવાની પ્રેરણા એણે મને આપી છે.

તમારો માણેકલાલ.”

કાગળ નં. ૬

“પૂજ્ય ગુરુજી માણેકલાલભાઈ,

મારા કાગળો વાંચતાં તમે યાદી જતા હશો, પરંતુ મારી પાસે બીજો એકેય માર્ગ નથી. મારે મોઢે તાળું છે તેમ જધા માને છે અને કહે છે, તેથી મારે તો લખીને જ પૂછવાનું. આજે હું તમને થોડાએક સવાલો પૂછું એમ મનમાં થઈ આવ્યું છે. તમને ઠીક લાગે ત્યારે એના જવાબો આપજો,

એક તો એ કે મારે મોટા થઈને વિલાપત જવું છે. તો વિલાપત જવા માટે માથુસમાં કેટલી ક્ષાયકાત જોઈએ ?

“પીણું એ કે મને વિમાનમાં ઉડવાનો શોખ થયો છે. આપણે ખર્ચ કરીએ તો આપણને વિમાન ઉડાવતાં આવડે કે નહિ ?

“ત્રીણું એ કે મારે વીજળી બનાવતાં પણ શીખવું છે. કોઈ મને એમ કહેતું હતું કે વીજળીનું જાણવા માટે તો ગણિત જાણવાની જરૂર રહે છે. હું તો ગણિત જાણતો જ નથી. તો હવે મારે કેમ કરવું ?

અસ આજે આટલું જ.

તમારો શિષ્ય ચંદ્રકાંત.”

: ૩ :

રામજીભાઈ આ વેકેશનમાં ક્યાંએ બહાર ગયા નથી. ચંદ્રકાંતે રજાઓ પૂરી થાય તે પહેલાં રામજીભાઈ ઉપર એક પત્ર લખેલો. આ પત્ર વાંચ્યા પછી ચંદ્રકાંતના જીવન ઉપર તેને કંઈક નવો પ્રકાશ પડતો જણાયો. પોતે તુરંત જ જવાબ લખીને ચંદ્રકાંતને વહેલો બોલાવી લીધેલો. ચંદ્રકાંતે જે પત્ર રામજીભાઈને લખેલો તે આ રહ્યો:—

“પૂજ્ય રામજીભાઈ,

આપણું વેકેશન પૂરું થવાને હજી તો પંદર દિવસની વાર છે. આ પંદર દિવસ મારા કેમ જશે તે કહી શકતો નથી. મારા જીવનની જે એક વાત તમને મેં આજદિન સુધી કહી જ નથી તે આજે કહેવા ધારું છું.

શુરુ ! મારે ઓરમાન માતા છે. મારી માતા તો મને ધારણે મૂકીને મરી ગઈ હતી. હું રામજીતો થયો ત્યારથી મને ખબર છે કે મારી ઓરમાન માતાએ મારા ઉપર જાના જીવન જીવનવાની બાકી નથી રાખી. હું એ જીવનમાં મૂંઝે મોઢે સહન કરતો આવ્યો છું. કોઈ દિવસ કશું પણ બોલવાનો વિચાર કર્યો જ નથી—કરી શક્યો નથી. શુરુ ! મને બોલતાં નથી આવડતું એમ નથી; પણ ધણી વખતથી બંધાઈ ગયેલી મારી જીભ છૂટતી નથી. એ જીભને બંધવામાં મારી ઓરમાન માતા ખાસ કારણ છે. ત્યારથી હું તમારા સંસર્ગમાં આવ્યો છું ત્યારથી મેં જીમ બોલવાના પ્રયત્નો કર્યા છે એ તમે જાણો છો.

આ રજાઓમાં તો ઓરમાન માએ એટલી બધી માથે કરી છે કે હવે તે બહુ ધણીને આપી શકું તેમ નથી. મારે હવે બોલવું જ પડશે. આ

વખતે હવે હું ત્યાં આવું ત્યારે તમારે મને એકલાને થોડાએક વખત આપવો પડશે. બીજું કાંઈ પણ હામર હશે તો હું બોલી નંદિ શકું. તમારી ઇચ્છા મંજુર હું બોલું તેની તો છે જ. તો પછી કહેા, એકલા વખત આપશો ને? બાળક ચંદ્રકાંત.”

રામજીભાઈએ ચંદ્રકાંતને વહેલો બોલાવેલો. એણે પોતાના મન સાથે નીકી કરેલું કે આ વખતે તો ગમે તેટલાં વખતના બોલે ચંદ્રકાંતને બોલતો કરવો જ. તેની ઓરમાન માતાના તથા તેના અંત્યાયારોના ખર્ચથી તેનાં મનમાં ચંદ્રકાંત સંબંધે નવી આશાઓ ઝાંધાઈ હતી.

૪:

રામજીભાઈ: “તમે આવી ગયા એ ફીક થયું. તમે મને કાગળમાં જણાવ્યું હતું કે આ વખતે તો તમે હવે મારી સાથે બોલવાના છો. એ ખર્ચ છે કે?”

ચંદ્રકાંત: “હા.”

રામજીભાઈ: “ઘણું સરસ. જુઓ, આ વખતનો તમારો છેલ્લો કાગળ ખરેખર મને વિચારમાં નાખી દે તેવો હતો. તમારાં ઓરમાન માતા સંબંધે તમારે મને આ વખતે ઘણું કહેવું પડશે.”

ચંદ્રકાંત: “તમે મને પૂછશો તેના જવાબ આપીશ.”

રામજીભાઈ: “ખરખર છે. હું તમને બહુ બોલાવીશ નહિ. પણ તમારે આ વખતે બોલવાની જરા ટેવ પાડવી. દુકામાં જે કહેવું હોય તે કહી દેવું.”

ચંદ્રકાંત: “ભલે.”

રામજીભાઈ: “તમારા કાગળ ઉપરથી હું એમ સમજ્યો છું કે તમારી ઓરમાન માતાએ ખૂબ હેરાન કર્યાં છે.”

ચંદ્રકાંત: “હા.”

રામજીભાઈ: “તમારા પિતાના કહેવા પ્રમાણે તમારી જાન સાત વરસે ઉધડેલી. તમને એ યાદ છે?”

ચંદ્રકાંત: “હા.”

રામજીભાઈ: “તમે મને-એ કહી શકશો કે તમે પહેલવહેલા બોલ્યા તે અગાઉ પણ તમને બોલવાની હોંશ તો હતી જ, અને તમે ધારું હોત તો બોલી શકત?”

ચંદ્રકાંત: “હું પહેલવહેલો બોલ્યો તે પહેલાં એકલો એકલો મને

સાથે તો બોલ્યા જ કરતો. અત્યારે પણ ખૂબ બોલું છું.”

રામજીભાઈ: “ તમને બોલતાં જ નહોતું આવડતું અને હજી પણ નથી આવડતું તેમ બધા માને છે અને કહે છે. તમે કહો છો કે તમને બોલતાં આવડતું હતું અને હજી પણ આવડે છે. ત્યારે તમને બોલવાની આડે શું આવડતું હતું ? ”

ચંદ્રકાંત: “ બા. ”

રામજીભાઈ: “ તમે ઘરે બહુતા હતા. તમને બહુવું ગમતું હતું. ? ”

ચંદ્રકાંત: “ હા. ”

રામજીભાઈ: “ ત્યારે આટલી મોટી ઉંમર થઈ ગઈ છતાં આટલું બોલું જ કેમ ભણ્યા ? ”

ચંદ્રકાંત: “ ત્યાં પણ બા જ. મને બહુવા દે નહિ. માસ્તરને બહુવાવા દે નહિ. મને આવડવાનું જ નથી અને હું બિચારો ગાંડો છું, અપંગ છું, તેમ બધાંયને કહે. મને પણ કહે. ”

રામજીભાઈ: “ હવે તમે આવડી મોટી ઉંમરે બહુ શકશો ? ”

ચંદ્રકાંત: “ જરૂર. ”

રામજીભાઈ: “ તમારે શું શું બહુવું છે તે કહો બેટા ? ”

ચંદ્રકાંત: “ માણેકલાલભાઈ ઉપર મેં એક કાગળ લખ્યો છે તેમાં મેં લખ્યું છે. તમે તે વાંચશો તો તમને બધી ખબર પડશે. ”

રામજીભાઈ: “ સ્યો ત્યારે. વાદ કરતાં જ માણેકલાલ આગ્યા. ચાલો, એમને પણ પૂછું. ”

ચંદ્રકાંત: “ હવે હું સાંજે વધારે વાતો કહીશ. હવે હું નહિ બોલી શકું. ”

: ૫ :

રામજીભાઈ: “ આવો માણેકલાલભાઈ. અત્યારમાં ક્યાંથી ? ”

માણેકલાલ: “ બસ એ જ વાત કરવા. ચંદ્રકાંત ક્યાં ગયો ? ”

રામજીભાઈ: “ હું પણ એ જ ઉપર બેઠો છું. ચંદ્રકાંત તો હવે બોલવા લાગ્યો છે. પણ ત્રીજું કોઈ હાજર હોય તો હજી તેની જાણ ઉઘડતી નથી તેથી તમે આગ્યા કે તુરત જ તે ચાલ્યો ગયો. ”

માણેકલાલ: “ કંઈ નવું બહુવા જેવું ? તમે તો ભાઈસાહેબ, ગમગમ કરો છો. લોહા જેને મૂંગો અને ગાંડો ઠાકો બેસાડે છે. તેને તમે તો બોલતો અને ડાહ્યો કરી નાખો છો. મને તો તમારા આવા પ્રયોગોમાં ખૂબ રસ અને આનંદ આવે છે. ”

રામજીભાઈ: “ માણેકલાલભાઈ, લોકો જોને મૂંગો અને ગાંડો કહે છે તે મૂંગો અને ગાંડો હોતો જ નથી. મારા પ્રયોગોમાંથી મને એ જાણવા મળ્યું છે અને હજી પણ મળતું જાય છે કે એવા મૂંગાની પાછળ-એવા ગાંડપણની પાછળ તો આપણે ચોંટી જઈએ તેવાં ભયંકર કારણો પડેલાં છે. આ ચંદ્રકાંતનો કિસ્સો જ જુઓ ને? તે મૂંગોએ નથી અને ગાંડોએ નથી. તેના નજીકના સંબંધીઓ પણ તેને ગાંડો કહે છે એ જ નવાઈ છે. એના ગાંડપણની પાછળનાં કારણો તમે જાણશો ત્યારે તમે પણ છક થઈ જશો.”

માણેકલાલ: “ ત્યારે કહો ને ભાઈશા’જ, મને તો એમાં ખૂબ રસ પડે છે. પછી તમે કહો ત્યારે આપણે એના પિતાને પણ બોલાવીએ.”

રામજીભાઈ: “ હજી હમણાં નહિ. હજી મને આ સવ કામ કરવા ઘો. આવતા સવમાં જરૂર તેમને બોલાવશું.”

હરભાઈ.

ખરી અને ખોટી ભૂખ

દસના ટકારા સાંભળવાની સાથે પેટમાં ભૂખની જ્વાળા લાગી. આવી જાતનો અનુભવ સામાન્ય રીતે ઘણાઓને હોય છે. છાત્રાલયોમાં જન્મવાની ઘંટડી વાગતાની સાથે જ છોકરાઓના પેટમાં ભૂખ ભૂખ થઈ રહી હોય છે. ઘંટ થયા પહેલાં પાંચ મિનિટ અગાઉ કોઈને આમાંનું કંઈ હોતું નથી, પણ ટકારાનો રણકાર સાંભળતાંની સાથે જ સૌનું ધ્યાન પેટ તરફ એકાએક દોરાય છે. આમાંએ જે બોગજોગ થોડું મોડું થઈ જાય તો કેટલીએ ફરિયાદો આવી પહોંચે છે. કોઈ કહેશે કે ભૂખે રહેવાતું નથી; બીજાઓ કહેશે કે: આંખે અંધારા આવે છે. વળી કેટલાક કહેશે કે હાથપગ તૂટવા માંડે છે. અને આ બધું ફક્ત જન્મવાના સાથે જ, થતું હોય તેનું કારણ જાણવાં સૌ કોઈ આતુર હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. જન્મવાનો સમય વીત્યા બાદ તમે કોઈને જન્મવાનું પૂછશો તો કહેશે કે “ ભૂખ મરી ગઈ છે, મારે ખાવું નથી.” થોડી જ મિનિટ પહેલાં જન્મના પેટમાં ભૂખની સખ્ત જ્વાળા લાગી હોય, તેમાં એકાએક ભૂખ મરી ગઈ છે એમ કહે ત્યારે આપણે તેનું મૂળ કારણ શોધવા વધારે આતુર થઈએ છીએ.

ઘંટડીના રણકારની સાથે જે ભૂખ લાગે છે તે સમયની ભૂખ હોય છે; ખરી ભૂખ નહિ. અમુક સમયે જન્મતા હોઈએ તો ઘણી ટેવ પછી હોજરીના સ્નાયુઓમાં એની તાકતવદનાં આવી જાય છે કે તે મુકર કરેલા

વખતે તે સ્નાયુઓનું દલનચલન થવા મંડી પડે છે. આપણને બૂખ હોય કે ન હોય પણ આ સ્નાયુઓ સામાન્ય રીતે તેમની તાલગતતા પ્રમાણેનું કામ નિયમિત કરે જાય છે. એટલે આપણને બૂખ લાગી હોય એમ જણાય છે. એટલે જ આજના વૈદો અને દાકતરો આપણને બૂખ લાગી હોય કે ન લાગી હોય તેની પરવા કર્યા વિના દરરોજ નિયમિત સમયે ખોરાક લેવાની ભલામણ કરતા હોય છે. કેટલીક વખત તો કેટલાક ઉંટવૈદો એટલી હદ સુધી સલાહ આપતા જણાય છે કે નિયમિત વખતે રસોઈ તૈયાર ન હોય તો છેન્ડે શાયું ખાવાનો, અને તે પણ પાચન થઈ જાય છે એમ કહી દરદીને આ નિયમિતતાનો પાક ભણાવે છે. સમયની અને ખરી બૂખમાં મદદરતો ફેર એ જ હોય છે કે ખરી બૂખ તૃષ્ણાની માફક મરી જતી નથી, જ્યારે સમયની બૂખ સમય વીત્યા બાદ આપણને લાગતી નથી. બૂખ મરી જઈ શકે જ નહિ. શરીરમાં પોષણાર્થે જોઈતો ખોરાક લેવાનો જ જોઈએ. તેનાથી વિરુદ્ધ રીતના વર્તનમાં બૂખમરો શરૂ થાય છે, અને કાંઈ પણ સંજોગોમાં તે હિતાવહ નથી. બૂખમરોથી શરીરની શક્તિ છિન્નભિન્ન થાય છે, જ્યારે ખરી બૂખને પોષવા માટે લીધેલા ખોરાકથી શક્તિની જમાવટ થાય છે.

આજના સંજોગોમાં આપણામાંના ધણાઓને ખરી બૂખ હોતી જ નથી, પણ સમયની બૂખ હોય છે. આજે સામાન્ય રીતે ખોરાકના જ્ઞાનના અભાવની સાથે આપણને વધારે ખાવાની ટેવ એક યા બીજી રીતે પડેલી હોય છે. એટલે જો આપણે સમયે ખાતા નથી તો આંખે અંધારાં વગેરે આવવા માંડે છે. એનું કારણ માત્ર એ હોય છે કે શરીરમાં એકઠો થએલો મળ સાફ થવા માંડે છે. પેટમાં કળ પડતી નથી, તેનું કારણ પણ એ જ હોય છે કે સ્નાયુઓ ઉપર બાઝી ગએલો મળ બળવા માંડે છે. પગમાં તરોડ થવાનું કારણ પણ તે જ હોય છે કે જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર ભભી ગએલો કચરો દૂર થાય છે. આમ એકી સાથે જાણે આપણા શરીરમાંથી ઝાડુથી કચરો સાફ થતો હોય એમ લાગે છે. આવી જાતની સાફસુદ્ધ થવાની ક્રિયા હર-હમેશ અને પહે પહે ચાલુ જ હોય છે, પણ સમયની બૂખ વખતે નહિ લેવાએલા ખોરાકથી તે વધારે જોરદાર અને તીવ્ર બને છે. એટલે જ્યાં સુધી આપણામાં ખૂણેખાંચરે મળ એકઠો થઈ રહ્યો હોય, તે બળી રહે છે ત્યાં સુધી આપણે જાણે ખૂબ નમળા પડી ગયા હોઈએ એમ લાગે છે. પણ વાસ્તવિક રીતે એમ નથી. ઝેરી કચરાના સાફ થવા પછી આપણા સ્નાયુઓ વધારે સચક્ર અને બળવાન બને છે. જ્ઞાનતંતુઓ વધારે સતોજ થતા

જણાય છે. આપણામાં વધુ કામ કરવાની શક્તિ આવી હોય છે. આ બધું આપણે સ્વાસ્થ્ય માટે લીધેલા એકાદ ઉપવાસમાં અનુભવીએ છીએ. એકાદ બે વખત સમયની ભૂખ જતી કરવા છતાં આપણું બગ બગાડતું સચવાઈ રહે અને આખો દિવસ સતત કામ કરી શકીએ તો જાણવું કે શરીરમાં એરી મળતો જમાવ પ્રમાણમાં ઓછો છે. જેમ અને તેમ આ એરી મળતો જમાવ ઓછા પ્રમાણમાં રાખવામાં જ શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સચવાઈ રહે છે. ઉત્તમ જાતના સ્વાસ્થ્યની સતત કામ કરવાની શક્તિનો અનુભવ આ એરી મળના સમૂળગા નાશ પછી થાય છે.

ખીજે મહત્વનો તફાવત ખરી ભૂખ અને ખોટી ભૂખ વચ્ચે એ હોય છે કે ખોટી ભૂખમાં આપણે ગમે તે ખાઈ લેવાની તીવ્રતા ધરાવીએ છીએ, ન્યારે ખરી ભૂખમાં સ્વાસ્થ્યને વાધો ન આવે તેવું કંઈક ખાવા માગીએ છીએ. ખોટી ભૂખ પેટમાં લાગે છે, ન્યારે ખરી ભૂખ તૃપ્તિ માફક ગળા-માંથી માલૂમ પડી આવે છે. હોજરી જેવો કંઈ અંચવ નથી એવું આપણને લાગે ત્યારે સમજવું કે ખરી ભૂખની કંઈક ઝાંખી થવા માંડી છે. જમતી વખતે ન્યાં મુઠી હોજરી જેવું ભાન આપણને રહે છે ત્યાં મુઠી આપણે તે તણાય ત્યાં મુઠી ખાધા કરવાના; અને એ સંજોગમાં આપણને ખરી ભૂખ લાગે જ નહિ. અને ખોટી ભૂખને શાંત કરવામાં ગમે તે ખાઈ લેવામાં પરિણામ એ આવે કે દિવસે દિવસે આપણી આખીયે પાચનક્રિયા બગડતી જાય છે.

ખરી અને ખોટી ભૂખનો અનુભવ જાત અખતરો સિવાય થઈ શકેલો. મુશ્કેલ છે. જમવાના સમયે તેનો અભ્યાસ કરો, અને જો તે વખતે તમને સંમયની ખોટી ભૂખ જણાતી હોય તો હરગીજ ખાઓ નહિ. તેની ભૂખને જતી કરો અને ઉંઘટો તમને તેથી ફાયદો થશે.

સુનાભાઈ ધ. પટેલ.

‘છાત્રાલય’ દર અંકે ૭ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે રિઝિબ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતા શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પારી. ભાખાભાઈ ગોપાંજીએ છાપ્યું અને તંત્રી હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

(‘છાત્રાલય મંડળ’ તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૧૧ મો
નવેમ્બર

:: ત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

બાળક અને જુવાનની વચ્ચે
એકબીજાના માનસનું જે અંતર
છે તેના કરતાં અનેકગણું વધારે
જુવાન અને આધેડ વચ્ચેના
માનસનું અંતર હોય છે,
જે વયની વચ્ચે પડતા માનસના
આવા તફાવતને ઓળખી લઇને
ચાલનાર આધેડ જ જુવાનને
કામનો છે.

ગૃહપતિ થતાં પહેલાં

આજનાં છાત્રાલયો જુવાનની કેળવણીનાં કેન્દ્રો બનતાં જાય છે તેમ તેમ તેમના ગૃહપતિની જવાબદારીઓ અને કાર્યપ્રદેશ વધતો જ જાય છે. આજનો ગૃહપતિ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને શાળા કૌલેજના અભ્યોસમાં માત્ર મદદ કરીને બેસી રહે તો ચાલી શકે નહિ; આજનો ગૃહપતિ જમાડીને સંતોષ પમાડી દે તો ચાલે તેમ નથી. આજનો ગૃહપતિ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને રમતો રમાડે કે મુસાફરીએ લઈ જાય તેટલાથી પતી જાય તેમ નથી. આજના ગૃહપતિને માથે તો જુવાનને ઓળખાવે તેને યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવવાનું કપરું કર્તવ્ય આવી પડેલું છે. આજના ગૃહપતિને માથે તો જુવાનના મનોરથોની સાથે જ દોડવાની અને છતાં જુવાનને સંભાળી લેવાની આકરી ફરજ આવી પડેલી છે. ગૃહપતિના આવા કામની વિગતોમાં ઉતર્યા વિના મન, હૃદય અને બુદ્ધિનું બાથું તૈયાર રૂપાં પછીજ તેણે ગૃહપતિનું કામ હાથ ધરવું જોઈએ એમ આપણે કહી શકીએ. તેવા બાથાનો સામાન્ય વિચાર કરીએ.

પ્રથમ તો ગૃહપતિમાં અસાધારણ સહિષ્ણુતા જોઈએ. નાની મોટી ઉમરના અને ચિત્ર વિચિત્ર સ્વભાવના સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ એકઠા રહેતા હોય ત્યાં દિવસમાં સેંકડો એવા પ્રસંગો જૂનવા પામે છે કે જે વખતે ગૃહપતિ મનની તુલા ગુમાવી બેસે. કોઈના ઉપર ખીજવાનું મન થઈ જાય, કોઈને ઠપકા દેવાનું મન થઈ જાય, કોઈને શિક્ષા કરવાનું મન થઈ જાય, કોઈને કાઢી મૂકવાનું મન થઈ જાય. આ ઉપરાંત બાલીશ સ્વભાવના અને નિર્દોષ તોફાન મસ્તી કરવાની ટેવવાળા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ખુદ ગૃહપતિની સાથે પણ ક્યારેક એવો વર્તોવ કરી બેસે કે જેનાથી ગૃહપતિને ખોટું લાગી જાય અથવા તો પોતે અપમાનિત થયા છે તેમ માનવા પ્રેરાય. આવા બધા પ્રસંગોએ જરા પણ ઉતાવળા થયા સિવાય હસને મોઢે બધા પ્રસંગોને નીરખવા અને ઉદાર દિલથી તેમને ગળી જવા એ ઘણું મહાશક્તિ કામ છે. વિદ્યાર્થીઓને બરાબર ઓળખનાર અને વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાર્થીની જ દ્રષ્ટિથી જોનાર ગૃહપતિ આવા પ્રસંગોએ ખામોશ પડી શકે છે; અને જરા પણ કુબ્ધ થયા વિના બધું ગળી જઈ વિદ્યાર્થીઓ સાથે યોગ્ય વર્તોવ દાખવી શકે છે. આવી સહિષ્ણુતા, આવી ગળી જવાની ટેવ, આવી ખામોશ પડવાની તાકાત ગૃહપતિમાં ન હોય તો વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે પક્ષો પડી જાય. વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ વચ્ચે અંદાસ વધી પડે અને સંસ્થામાં પક્ષાપક્ષી, બેરબેર

અને તિરસ્કારનું વાતાવરણ ઉભું થાય.

ગૃહપતિને ખીજી જીવનમાં ઉતારવા જેવી વસ્તુ તે પ્રેમજન્ય સ્વભાવ છે. ધણીયે બાળકો એવાં નજરે ચડે છે કે જેમને ખીજી કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં પ્રેમ વધારે સ્પર્શે અને જેઓ પ્રધાનપણે પ્રેમજન્ય વર્તીવ હોય. આજે સામાન્યપણે આપણા સ્વભાવમાંથી પ્રેમનું સ્થાન ઓછું થતું જાય છે. મનુષ્યજીવન પણ એટલું બહુ અટપટું બનતું જાય છે કે ખુદ માન્યાપને પણ પોતાના સંતાનો સાથે પ્રેમથી બેઝદી વાનો કરવાનો અવકાશ સરખો નથી મળતો. સોળ અઢાર વર્ષ સુધીની અવસ્થા જ એવી હોય છે કે જે વખતે બાળકને વત્સલ હૃદયની અત્યંત જરૂર રહે. બરાબર આ જ કાળમાં વિદ્યાર્થીઓ પ્રેમ વિદ્યાથી રહ્યા કરે છે. છાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓના એકંદર માનસનો અભ્યાસ કરતાં એમ પણ માલૂમ પડ્યું છે કે તેમાંના ઘણા મોટા ટકા આવા વાત્સલ્યને માટે અંખતા હોય છે. જે ગૃહપતિ થોડે ઘણે અંશે પણ આવી વત્સલ હૃદય પોતાના વિદ્યાર્થીને આપી શકે છે તેનું કાર્ય વગર આયાસે સફળ બની શકે છે. આવા પ્રેમભર્યા સ્વભાવનો જેના જીવનમાં અભાવ દેખાતો હોય તેને માટે ગૃહપતિનું કામ યોગ્ય ન ગણાય. આવો વત્સલ સ્વભાવ કેળવી પણ શકાય છે. દરેક જીવાત્મા સ્વભાવે પ્રેમજન્ય તો હોય જ છે; તેનો આ પ્રેમ વધારે વિશુદ્ધ બને અને વધારે વિશાળ બને એટલા માટે તેને અવકાશ મળવાની જરૂર છે. આવો અવકાશ ગૃહપતિઓને તો હરદમેશ મળતો રહે છે. નાના મોટા બાળકોના નિત્ય પરિચયમાં રહેવું, તેમની નિદોષ રમતગમતો જોવી અને અનુભવવી, તેમની નિખાલસ બૂલો દેખ્યાં કરવી અને તેમના પ્રેમભૂખ્યા હૃદયને બની શકે તેટલા અંશે સંતોષ્યા કરવું; આવો રાહુદો કાર્યક્રમ ગૃહપતિને વધારે ને વધારે વત્સલ બનાવે છે અને તેના વાત્સલ્યનું ક્ષેત્ર પણ વિશાળ બનાવતો જાય છે.

ગૃહપતિ બનવા માટે ત્રીજી આવશ્યક વસ્તુ તે તેની શુદ્ધિ છે. નિર્મળ શુદ્ધિના તેજ આગળનાના મોટા સૌ કોઈને નમવાનું મન યથા જાય છે. જ્યાં સુધી ગૃહપતિ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ તરફથી માન મેળવી શક્યો ન હોય ત્યાં સુધી તેનું માર્ગદર્શન લુપ્ત રહે છે. આવું માન ઉત્પન્ન કરવા માટે હૃદયના વિશુદ્ધ ભાવોની આવશ્યકતા રહે છે તેની સાથે જ શુદ્ધિની તેજ સ્વતાની પણ જરૂર રહે છે. વિદ્યાર્થી દશામાં એક ઉંમર એવી આવે છે કે જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ શુદ્ધિ તરફ વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં આકર્ષાય. આવા આકર્ષણને સુંદરમાં સુંદર ઉપયોગ ગૃહપતિ કરી શકે છે. આવી રીતે

ગૃહપતિ તરફ આકર્ષણેલા વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી જેટલાં જેટલાં ઉપયોગી કામો ગૃહપતિ કરાવી શકે છે તેટલા જ લાભો વિદ્યાર્થીઓ પણ તે ગૃહપતિ પાસેથી મેળવી શકે છે. આવી અસ્પૃશ્યતાની સાબદાયી લેવડદેવડ માટે ગૃહપતિમાં તેજસ્વી બુદ્ધિની આવશ્યકતા રહે છે. આવી આકર્ષક બુદ્ધિ ગૃહપતિમાં ન હોય તો વિદ્યાર્થીઓ તેની નજીક આવતા નથી; અને ખીખા કોઈ કારણોએ આવ્યા હોય છે તો ધીમે ધીમે ખસતા જાય છે. આજનાં આપણા છાત્રાલયોમાં જે ઉમરના વિદ્યાર્થીઓ રહે છે તે ઉમર, એમના જીવનની આવી દંશાવાળી હોય છે. બુદ્ધિ તરફ આકર્ષાતા અને બુદ્ધિ પાસે નથી પડતા અનેક વિદ્યાર્થીઓને આપણે આપણી નજર આગળ જોઈએ છીએ. જે ગૃહપતિના જીવનમાં સહિષ્ણુતા હોય છે, જે ગૃહપતિનો વત્સલ સ્વભાવ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પોતાનાં જ બાળકો જેટલું ચાહવા તરફ પ્રેરતો હોય છે તેવા ગૃહપતિમાં આવી તેજસ્વી બુદ્ધિ જો ભળી હોય તો ગૃહપતિપદ ભારે શોભી નીકળે; અને વિદ્યાર્થીઓની કળવણી તેજસ્વી અને તેમાં શંકા નથી.

પરંતુ એક ચોથા મહત્વના તત્વ વિનાં પણ ગૃહપતિને ચાલે જ નહિ. આ તત્વ તે romanceનું—સાહસિક સ્વભાવનું છે. જુવાન ઉંમરને romance બહુ પ્રિય હોય છે. જીવનની બધી બાબતોએ ગમે તેટલી વિકસા કરતી હોય—તેવા વિકાસ માટે ગમે તેટલો અવકાશ તેને મળ્યા કરતો હોય, પરંતુ જ્યાં સુધી જુવાન ઉંમરનો romance અનુભવવાની તક અને અનુકૂળતા તેને ન સાંપડે ત્યાં સુધી પોતાનો જીવનવિકાસ આનંદ અને ઉદ્ઘાસથી તે સાધી શકતો નથી. જુવાનને પોતાના જીવનમાં ઉદ્ઘાસ તો romanceથી જ મળે છે. આવા romance જીવનની એકેએક દિશામાં તેને સાંપડ્યા કરે તેવા તેના અંતરના ઉંડા અભિલાષો હોય છે. ગૃહપતિ જુવાનીના આવા romanceને બરાબર પીછાની શકતો ન હોય તો વિદ્યાર્થીઓને સ્વતંત્રપણે તેમાં વિહરવા દેવા જેટલું મનોબળ તે ધરાવી શકતો નથી. જુવાનીતો romance માનસશાસ્ત્રીની દૃષ્ટિથી ઓળખી લેવો અને તેના માટે યોગ્ય પ્રયત્નો રચવા, તથા જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં પોતે પણ તેવા romanceમાં વિદ્યાર્થીઓ સાથે જ રહેવું, એ ગૃહપતિજીવન માટે ખુદ જરૂરું છે. વિદ્યાર્થીના શરીરની દરકાર કરનાર અથવા તો તેને લાડ લગાવનાર અથવા તો તેજસ્વી બુદ્ધિથી આકર્ષનાર ગૃહપતિનું જીવન અને તેની જીવન દૃષ્ટિ જો romance વિનાની હોય તો તેનું પચાસ ટકા કામ માર્યું જવાનું

કેટલોક વખત તો આપણે એમ પણ જોઈએ છીએ કે ખીજું કશુંયે ન હોય પણ કેવળ romance થી ભરપૂર સ્વભાવવાળો ગૃહપતિ હોય એટલા જ ખાતર, તે વિદ્યાર્થીઓને પોતા તરફ ખેંચી શકે છે. જુવાનીને romance એટલો ગંધો પ્રિય હોય છે કે જ્યાં તેને romance મળે ત્યાં ખીજા કશાની ઘણી વખત તો પરવા પણ ન કરે; એટલા માટે જ સહિષ્ણુતા વસંતસ્વભાવ અને આકર્ષકબુદ્ધિની સાથે જુવાનીના romanceમાં પણ મ્હાલવાની જેનામાં તાકાત હોય તેવો ગૃહપતિ જુવાનોનો સાચો ગૃહપતિ બની શકે તેમ આપણે જરૂર કહી શકીએ.

હરભાઈ

વિદ્યાર્થીમંડળ એટલે શું ?

દશ, પચ્ચીશ કે સો વિદ્યાર્થીઓનું ટોળું જો વિદ્યાર્થીમંડળ નથી. વિદ્યાર્થીમંડળ એ તો એક જીવતી સંસ્થા છે; તેનો અમુક ચોક્કસ ઉદ્દેશ છે; અને એ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા માટે એ મંડળ મથે છે.

આવા વિદ્યાર્થીમંડળનો ઉદ્દેશ શો ?

વિદ્યાર્થીઓ સ્વાશ્રયી અને સંસ્કારી સમાજજીવન જીવે અને જીવતાં રીતે એ આવા મંડળનો એક પ્રધાન ઉદ્દેશ હોય છે.

પણ ઘણી વાર છાત્રાલયનો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીમંડળનો આ ઉદ્દેશ ખૂલી જાય છે અને વિદ્યાર્થીમંડળ એટલે પોતાના હાથપગ તરીકે કામ કરનારું મંડળ એવો ઠરી નાખે છે.

છાત્રાલય એ કેળવણીની સંસ્થા છે. છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને સ્વાશ્રય અને ઉચ્ચ સમાજજીવનની તાલીમ મળવી જ જોઈએ. પણ આવી તાલીમ માત્ર અખાડા તરીકે મળે એ બસ નથી. છાત્રાલયજીવન જ એવી રીતે ઉજવવું જોઈએ કે ત્યાં સ્વાશ્રય અને ઉચ્ચ સમાજજીવન જીવાય અને વિદ્યાર્થીઓની સમજણના પ્રમાણમાં તેમને આવા જીવનની યાજ્ઞો રહેલી કિસ્મતી પણ મળે.

આ વસ્તુ વિદ્યાર્થીઓને સ્વાતંત્ર્યનો બોગવરો અર્પનાર લેખકથી આવે તેવી નથી. જુવાનોની કેળવણીના રીતસરના પ્રયત્નોમાં જેમ અનેક સ્થળે માર્ગદર્શનની જરૂર છે તેમ આમાં પણ માર્ગદર્શનની જરૂર છે. આખા છાત્રાલયનાં જુદાં જુદાં કામો વિદ્યાર્થીઓને વહેંચી દીધાં અને નેતા તથા ઉપનેતાઓ નીમી દીધા એટલે પતી ગયું એમ માનનાર ગૃહપતિ શૂલ કરે છે.

ગૃહપતિએ એક વાત તો પહેલેથી જ સમજી લેવી ઘટે છે. પોતાને જાતે છાત્રાલયનું કામ કરવું પડે તેના કરતાં 'આ વગર પૈસાનાં વૈતરં કરતાં હોય તો શું જોડું છે ? કામ કરતાં માથે વીતશે એટલે ફરિયાદો તો નહિ આવે!' આવી સ્પષ્ટઅસ્પષ્ટ દાનતર્થી કામ લેનાર ગૃહપતિ કોઈ પણ છાત્રાલયમાં ભયંકર છે અને ખાસ તો જે છાત્રાલયને કેળવણીની સંસ્થા તરીકે કામ કરવું છે તેમાં. ગૃહપતિ એટલું પણ સમજી લે કે કોઈ પણ કામ પોને કરી લેવું સહેલું છે પરંતુ એ જ કામ વિદ્યાર્થીને કરતાં શીખવવું એ અઘરું છે. દાખલા તરીકે, વિદ્યાર્થીઓએ ઓરડાની સંજવારી વાળવાનું કામ લીધું હોય. વિદ્યાર્થીઓને આ કામ સોંપી દીધું એટલે ગૃહપતિ હાથ કરીને બેસી જાય એ બરાબર નથી. જે સંજવારી વાળવાના કામને છાત્રાલય જેવી સંસ્થા વિદ્યાર્થીમંડળના કામમાં મૂકે તો એ કામ એક કેળવણેલ વિદ્યાર્થી જે રીતે કરે તે રીતે થવું જોઈએ, અને આ પ્રમાણે થાય તેટલા માટે તો ગૃહપતિએ વધારે જાગૃત રહેવું જોઈએ. વિદ્યાર્થી પાસે સ્વચ્છ ઓરડાનો આદર્શ હોવો, વિદ્યાર્થીની પોતાની આંખને કશુંયે અસ્વચ્છ ગમે જ નહિ એવી રીતે તેના મનને કેળવી નાખવું, સાફસુશીનાં જરૂરી સાધનો વિદ્યાર્થીના હાથમાં મૂકવાં, વિદ્યાર્થી અંગમહેનતને જીવનમાં હલકું સ્થાન ન આપે એવી હવા જમાવી દેવી, વિદ્યાર્થીને વાળતાં બરાબર ન આવડે ત્યારે પોતે ફક્ત મુશ્કેલ ન રહેતાં શિક્ષક થવું અને વિદ્યાર્થીને પોતાની શક્તિ ઉપરાંતનું કામ કદી ન સોંપવું; આ પ્રમાણે સંજવારી વાળવાના નાના જણાતા કામમાં પણ જીવનની તાલીમ છે અને આવી તાલીમ ઉભી કરવી એ વિદ્યાર્થીમંડળમાં ગૃહપતિનું કામ છે.

એક રીતે બોલીએ તો ગૃહપતિનો ધંધો કપરો છે. છાત્રાલયની નાની નાની ક્યક્ય રોજ સદન કરવી અને છતાંયે તેમાંથી મુંઝાયા વિના કેળવણીની દૃષ્ટિ સ્થિર રાખીને માર્ગ દાઢ્યે જવો એ ગૃહપતિનું કામ અને એ જ એની લાયકાત.

છતાં આખરે ગૃહપતિ પણ માણસ છે—માણસની સ્વભાવિક નજાત અને અધીન છે. વિદ્યાર્થીમંડળ સ્થપાતું હોય અને વિદ્યાર્થીઓ કામ ઉપાડી લેતા હોય તો બોર્ડિંગને ખર્ચ જોડું, સ્વાથય અને કરકસરનાં ધોરણે સંસ્થા ચાલે છે એવી કીર્તિ મળે અને કાંઈ ઉણપ રહે તો વિદ્યાર્થીઓની છે, એટલે તેઓ ફરિયાદ કરવા જેવી સ્થિતિમાં ન રહે—આવી આવી

ગુણતરીથી આપણે વિદ્યાર્થીમંડળો ઉમાં કરી દબાવે એવો સંભવ છે.

શુદ્ધપતિ આવી બુદ્ધથી એને. છાત્રાસંયમાં જે વિદ્યાર્થીમંડળ ઉભું કરવું જ હોય તો તેને જરાજર દૃષ્ટિથી ઉભું કરવું અને એ જ દૃષ્ટિને સન્મુખ રાખી તેને નભાવવું. એમ ન જ કરવું હોય તો વિદ્યાર્થીમંડળના નામે ગમે તેમ હાંકવા કરતાં એવું મંડળ સ્થાપવું જ નહિ પણ શુદ્ધપતિએ પોતે અને તેટલું કામ પોતે કરવું અને ખાડીનું એક ઑફિસરની માફક વિદ્યાર્થીઓ પાસે કરાવવું; અગર તો છાત્રાસંયમાં એ કામો માટે વધારાના નોકરો રાખી લેવા.

પણ છાત્રાસંય જે કેળવણીની સંસ્થા હોય તો તે આવાં વિદ્યાર્થીમંડળો હોવાં જ જોઈએ અને તે જરાજર ચાલવાં જ જોઈએ. છાત્રાસંયને કેળવણીની સંસ્થા બનાવવી, ઑફિસરની ઑફિસ બનાવવી કે ન કેળવણીની સંસ્થા, ન ઑફિસ એવી કોઈ અગડંબગડં સંસ્થા બનાવવી એનો તો શુદ્ધપતિભાઈએ પોતે જ વિચાર કરી લે.

નાનાભાઈ

એ ચોર ન હતો અને નથી !

પ્રિય ચમનભાઈ,

ચિંત્ન સુમંતને ત્યાં તમારી પાસે મોકલી દીધો છે. આપણે છેલ્લા મહાત્મા તારથી મારા મનમાં એના સંબંધેના અનેક વિચારો ધોળાયા કરતાં હતા. તમારી વાત કેમે કરી ગળે ઉતરતી નથી. બાળક દશ અગીયાર વર્ષના થાય ત્યાં સુધી તો જાણે કે ડાકું પરંતુ ચૌદ પંદર વર્ષની ઉંમર થાય ત્યાં સુધી તેની નાની મોટી ચોરીઓને માનસિક વ્યાધિ ગણવા કરવી એ તમારી ક્ષિપ્તશક્તિ મારે ગળે નથી ઉતરતી. કારણ ગમે તે હોય પણ એ છોકરો સ્વભાવે જ ચોર છે. આજે હવે બંધી ચોરીઓ અબજુપણે કરે છે તેમ પણ નથી. એની ચોરીઓની પાછળ ચોક્કસ યોજનાઓ હોય છે, એ યોજનાઓ ખુબ ચાલાકીથી પાર પાડવાની બહાદુરી પણ તેનામાં છે. મને તો આમાં નશીબને માન્યા સિવાય છૂટકો દેખાતો નથી. મારા નશીબમાં જ આ પીડા માડેલી હશે નહિતર મારે ત્યાં આવો કષ્ટ ક્યાંથી જન્મે ? પણ આમ શોક કર્યો પણ ક્યાં આરો છે ?

તમારા ગયા પછી બાપ પરમાયુંદ પંદરેક દિવસ માટે અહીં હવાફેર કરવા આવ્યા હતા. તેમની સાથે પણ સુમંત સંબંધે ખૂબ ચર્ચા થઈ. કાણુ

જાણે કેમ એ પણ તમારા લક્ષ્ય દેખાયા ! એણે તો મને સ્પષ્ટ સલાહ આપી કે વિચારો અને ચિંતાઓ છોડીને મારે તેને તમારે જ હવાલે સોંપવો. તમારી કાર્યપદ્ધતિમાં અને તમારો સિદ્ધાંતોમાં તેમને ખૂબ વિશ્વાસ જણાય છે.

‘હું’ પણ હવે તો યાચ્યો છું. શિક્ષા અને પોલીસને હવાલે કરી દેવાના વિચારો પણ મનમાં હિમપણે આવી જાય છે, પણ એ તો મારાથી નહિ જ અને તેની ખાતરી રાખજો. આખરે કંટાળીને હવે એને તમારી પાસે મોકલ્યો છે. એને ત્યાં મોકલવામાં મિત્ર પંરમાણુંદની સલાહ અને તમારો પ્રેમી આગ્રહ એ બે કારણો જ જાણુજો. તમારા સિદ્ધાંત અને કાર્યપદ્ધતિમાં તો હવે તમે મારામાં વિશ્વાસ પેદા કરાવી શકશો. બાકી તો આપણે બાલમિત્રો છીએ એટલે એક દીકરાને મિત્રને સોંપ્યાનો સંતોષ પણ મળશે !

તેના સંબંધેના ખબરો અવાર નવાર લખતા રહેશો. તેના પહોંચ્યાની પહોંચ લખજો અને ઉવટે તેનાથી જરા સંભાળતા રહેજો તેમ પણ કહી દઉં છું.

સ્નેહાધીન

હરિપ્રસાદ.

દસથી પંદર વર્ષની હિંમર સુધીમાં સુમંતે પોતાના ઘરમાંથી તેમ જ પડોશીમાંથી નાની મોટી અનેક ચોરીઓ કરી હતી. હરિપ્રસાદભાઈ શકિત યોગ્યતા એક દેશી રાજ્યના સારા એવા ગણુતા અમલદાર હતા. કેળવણીમાં તેમને ખૂબ રસ હતો. પોતાનો ફાગલ વખત તેઓ હંમેશાં કેળવણી સંબંધિત સાહિત્ય વાંચવામાં અને તેની ચર્ચાઓ કરવામાં ગાળતા. પોતાને જો પુરસદ હોત અને જે અમલદારી સ્વીકારવી પડી છે તેમાંથી બચી રાખ્યા હોત તો પોતે પોતાના બાળકો ઉપર કેળવણીના પ્રયોગો પણ જરૂર કરત અને અનેક વખત તેઓ કહે છે. સાચી કેળવણી માર્ગત સમાજમાંથી ચોરીઓ, ઢોંગ, લુચ્ચાઈ, અનીતિ વગેરેનો ફેલાવો અટકાવી શકાય છે તેમ તે માનતા, પરંતુ રૂઢ ચઢ ગયેલા ગ્રન્થેગારો મારે નવીન કેળવણીને દૂરો રસ્તો હાથ નથી લાગ્યો તેમ પણ તેઓ માનતા અને હજી પણ માને છે. પોતાના એકના એક પુત્રમાં આવા કુસંસ્કાર ક્યાંથી આવ્યા તેનો હિંમતે તેઓ નહોતા કરી શકતા તેથી તેમનાં મનની સુઝવણુ વધતી જતી હતી. પોતે કાંઈ કરી શકે નહિ અને નવીન કેળવણીની પદ્ધતિઓ કે સિદ્ધાંતોમાં પૂરો વિશ્વાસ બેઠેલો નહિ તેથી કાંઈ સ્થળે મૂકી પણ શકે નહિ. આવી પરિસ્થિતિમાં એક મિત્રની સલાહ મળી અને તેમણે પોતાના સુમંતને પોતે જો સારી ગણુતા હતા; તેથી એક સંસ્થામાં મોકલ્યો.

: ૨ :

સુમંતને અહીં આવ્યાને અહીં વર્ષ થઇ ગયાં છે. તેની ચોરી કરવાની આદતમાં તો અજબ ફેરફાર થઇ ગયો છે. હજી ક્યારેક ક્યારેક જૂનો સ્વભાવ તરી આવે છે ખરો. 'કાંઈએ અપમાન કર્યું' હોય તો નહિ સહન કરવાથી અથવા તો પોતાની ટેવ ઉપર જતે મૂકેલો સંયમ પણ ક્યારેક શિથિલ પડી જવાથી ક્યારેક ક્યારેક તે એનો બંદો નાનકડી ચોરીઓથી વાળા લે છે, પરંતુ એ વસ્તુનું જાન આવતાં ઝાઝી વાર લાગતી નથી. પોતાની બંદો વાળવાની વૃત્તિને વિનિહમાં ફેરવી નાખે છે; અને આજે તો હવે લગભગ બધા જ વિધાર્થીઓ સુમંતનાં આવાં કામેને કેવળ મસ્કરી લેખે છે. સમજીએ છીએ માત્ર હું અને સુમંત. આવું કંઈક બને ત્યારે સુમંત પોતે જ એકાંત શોધીને મારી પાસે આવે છે, પોતાની હકીકત પ્રમટ કરી જાય છે અને પોતે કેવી ખુશીથી હવે એને એકડીની મસ્કરીમાં ફેરવી નાંખશે તેની યોજનાઓ પણ દહી જાય છે. સુમંત સ્વભાવે ચોર ન હતો જ. પરંતુ કેવા કેવા સંયોગોમાં તેનાથી નાની નાની ચોરીઓ થઈ જતી અને તેમાંથી માત્ર ચોડી જ સહાયથી તે પોતાની જાતને કેવી રીતે ખેંસવી લઇ શક્યો તેના અનેક કીસ્સાઓમાંથી નમુના રૂપે એ આ રહ્યા:—

: ૩ :

સાંજ પડવા આવી હતી. કામકાજથી પરવારીને બહાર જરા ફરવા જવાની હું તૈયારી કરતો હતો. એટલામાં હીરાચંદભાઈ આવી ચળા. એ કંઈક ઉતાવળમાં હતા.

“કેમ ચમનભાઈ શું આવી રહ્યું છે ?”

“આ જરા બહાર જવાનો વિચાર કરતો હતો. તમે અત્યારે ક્યાંથી ? બેસો તો ખરા !”

“ના. બેસીશ નહિ. જરા ઉતાવળ છે.”

“તમે ક્યે દિવસ નીરાંત લઇને આવો જ છો ? બોલો શો હુકમ છે ?”

“હુકમ તો કશોએ નથી ! આ મારા સાળાનો પોપટ અહીં તમારી બોર્ડિંગમાં છે તેનું કાંઈનું ધડિયાળ બે દિવસથી ચુમ ચડ્યું છે. એ કહેતો હતો કે કાંડેથી છોડી પોતાની પેડીમાં મૂકીને જમવા ગયો એટલી વારમાં એ ચોરાઇ ગયું છે. તમે જરા તપાસ કરશો તો મહેરબાની. ગઇ કાલે એ એ ઘેર આવ્યો હતો ત્યારે રેતો હતો. એની રૂંધ પણ જરા મુંઝાણી. એટલા માટે જ મારે અત્યારે તમને તરફી આપવી પડી છે.”

“કંઈ શીકર નહિ આજ રાત્રે જ તપાસ કરીશ. પોપટ મને કહ્યું હોત તો તમને નાહકનો ધક્કો ન થાત ને ?”

“એ જરા સંકેતાયો હશે; પણ કંઈ નહિ. એ જ્ઞાને તમને મળાકુને! સાલો ભારે છું રજા લઉં ? તમને તરફી આપી છે માટે માફ કરજો.”

“કેમ બેસશો તો નહિ જ ને ? પોપટના ધડિયાળની બાજતમાં નિશ્ચિંત રહેજો, એ મળશે જ. તમને એના ખચર પણ મોકલીશ.”

હીરાચંદભાઈ ગયા અને થોડી વારે સુમંત આવ્યો.

“સુમંત મેં તો તને બરાબર નવ વાગે આવવા કહ્યું હતું છતાં આટલો મોડો કેમ થયો ?”

“ક્યાં મોડો થયો છું ?”

“જો જોઈએ તારું કાંડા ધડિયાળ; કેટલા થયા ?”

“મારું કાંડાનું તો નથી પણ મારા નિવાસગૃહના ધડિયાળમાં મેં હમણાં જ જોયું છે. હજી તો નવમાં દસ મિનિટ બાકી છે.”

“તારી પાસે કાંડા ધડિયાળ છે ને ? એ ક્યાં ગયું ?”

“આ વખતે બાપાજીએ તે લાવવાની ના કહી.”

“કેમ ?”

“ગયા સત્રમાં ત્રણ વખત કાચ ફૂટી જવાથી નવા નંખાવવા પડેલા બાપાજી કહે કે તું કાચ ફેંડા કરીશ. ધડિયાળ બગડશે અને નકામો ખર્ચ થશે.”

“કાલે જ હું હરિપ્રસાદભાઈને લખી નાખ્યું કે ધડિયાળ ટપાલમાં મોકલી આપે.”

“તોયે નહિ મોકલે. મેં અહીંથી ત્રણ ટાગળો લખી જોવા. મને ધડિયાળની જરૂર પણ પડે છે; અને મને શોખ પણ છે. મારા મિત્રો પણ ક્યારેક ક્યારે મરકરીમાં નાહકના મેણાં મારે છે. બાપાજીને મેં આજીજીપૂર્વક જણાવ્યું કે મને ધડિયાળ મોકલો. પરંતુ ધડિયાળ મોકલવાને બદલે સખત હપકો મળ્યો. હવે તમે લખશો નહિ. નહિતર માનશે કે મેં તમારી પાસે લખાવ્યું.”

“ના ના, એમ એ શાના માને ? મારા તો મિત્ર છે ને !”

“પણ મારે હવે નથી જોઈતું. હું મારું ફેડી લઉં.”

“ કીક તારી તેવી ઇચ્છા છે તો નહિ લખું. ચાલો ત્યારે હવે હું કામમાં બેસું. પાછા મળશું. ”

સુમંત ગયો. હું એને આમ અનેક વખત બોલાવતો. મને જ્યારે કુરસદ હોય ત્યારે અને તેનું ખાસ કામ નીકળ્યું હોય ત્યારે હું તેને ગમે તે વખતે બોલાવવાનો છું એની તેને ખબર હતી. કાંઈ વખત કલાક બે કલાક વાતો કરું તો વળી કાંઈ વખત બે પાંચ મીનીટ વાતો કરીને પણ જવા કહું. અમારો આવો ક્રમ ચાલતો હતો તેથી હું તેને રોકું કે રજા આપું તેની તેના ઉપર કશી ખરાબ અમર ન થતી.

સુમંત ગયો પણ એના હેતુ શબ્દોએ મને કંઈક સૂચન મળી ગયું. ‘ હવે મારે ધડિયાળ નથી જોઈતું. હું મારું ફેડી લઉંશ ’ ‘ હવે ’ અને ‘ ફેડી ’ શબ્દ ઉપર મારું ધ્યાન પડેલાયું. ‘ હવે ’ શા માટે ? અને ‘ ફેડી ’ શી રીતે લેશે ? મને અનુમાન કરવાનું કંઈક કારણ મળ્યું. અનુમાનમાં કંઈએ તથ્યાંશ છે કે નહિ તેની ખાત્રી કરવાનું આવતી કાલ ઉપર છોડી હું ખીમ કામે વળગ્યો.

: ૪ :

તમામ વિદ્યાર્થીઓને આજે એકી સાથે એક જ પંક્તિમાં ભોજન લેવાનું મેં જાહેર કરી નાખ્યું હતું. સુમંતને મોટે ભાગે પાછળથી જ જમવાની ટેવ હતી. આજે તો તેને પણ પહેલી પંક્તિમાં જવાનું હતું.

જ્યાં ભોજનશાળામાં બેસી ગયા હતા. ભોજન પીરસાઈ રહ્યું અને ભોજનના નેતા તરફથી શરૂ કરવાની પરવાનગી મળી ગઈ એટલે તુરત જ મેં ભોજનશાળા છોડી. ભોજન શરૂ થવા પછી તુરત જ અથવા તો ભોજનની અધવચ્ચે હું ઘણી વખત આમ ચાલ્યો જતો. એટલે મારો ચાલ્યો જવાનો બનાવ છેક જ સ્વાભાવિક હતો.

ભોજનશાળામાંથી હું સીધો પહોંચ્યો નિવાસગૃહમાં. સુમંતની જગ્યાએ જઈ મેં તેની દ્રંક ઉતારી. મારી પાસેના ચાવી ઝુડામાંથી મેં એક ચાવી લાગુ કરી. તેના દ્રંક ઉઘાડ્યો. જમણી બાજુનાં કપડાં અને ચોપડીઓ ઉંચાં કરીને જોયું તો ખુણામાં જ ઢાંડાનું એક ધડિયાળ પડેલું.

દ્રંકને ઉઘાડેા રાખી હું ભોજનશાળામાં ગયો. ભોજનના નેતાને સુમંતને બોલાવવા કહ્યું. સુમંત આવ્યો; આંગળીના ઇશારા વડે હું તેને મારી પાછળ લઈ ગયો. એ એઠે હાથે જ હતો. તેના દ્રંક પાસે લઈ જઈ ખૂણામાંથી ધડિયાળ દાઘમાં લઈ તેને કહ્યું :

“ પોપટનું ધડિયાળ લેવા માટે મેં તારો દ્રંક ઉઘાડ્યો હતો. હવે તે ગાલીને પાછો બંધ કરી દઇશ. ધડિયાળ લીધાના તને ખબર તો આપવા જોઇએ. માટે જ મેં તને જમતાં જમતાં અહીં જોડાવ્યો છે. લે હવે આ ધડિયાળ પોપટને તું જ આપીશ કે હું આપી દઉં ? ”

આટલું કહેતાં મારાથી ખડખડાટ હસી જવાયું. સુમંત પણ નીચું માલીને મંદમંદ હસતો હતો. ઉભો થઇને હું તેના તરફ જવા ગયો ત્યાં તો એ ઉતાવળે પગલે ચાલ્યો ગયો. મેં પણ તેનો દ્રંક ખરાબર કર્યો, તાણું વાસ્યું અને ઘેર ગયો.

ખીજે દિવસે સુમંતને મેં એક સુંદર કાંઠા ધડિયાળ ભેટ આપ્યું. હરિપ્રસાદભાઈને તેના ખબર પત્રથી પહોંચાણા.

: ૫ :

હજી સવાર પડ્યું ન હતું. હું દાતણ કરતો ઘરના ઝોટલા ઉપર બેઠો હતો. એટલામાં રતિલાલ હાથમાં લોટા લઇને નીકળ્યો અને મને બેઠેલો દેખી મારી પાસે આવ્યો.

“ ત્યાગનભાઈ, એક વાત કહેવી છે. ”

“ અત્યારના પહોરમાં ! ”

“ હાલ. ”

“ કહો ત્યારે. ”

“ મેં ચાર દિવસ પહેલાં એક નવી ફાઉન્ટનપેન ખરીદી હતી. એ ગઈ કાલે ગુમ થઈ છે. મારા કોટના ખીસામાં રાખીને હું તળાવે નહાવા ગયેલો; આવું ત્યારે ન હતી. એ પંદર રૂપિયાની છે એટલે જરા ખટકે છે. સામાન્ય હોત તો તો વાત ન પણ કરત. ”

“ બહા માણસ તુરત જ કહેવું હતું ને ? સામાન્ય હોય તો પણ મને તો કહેવું જ જોઈએને ? ચાલો, હું તપાસ કરું છું. ”

રતિલાલ મોટી ઉંમરનો વિદ્યાર્થી છે. પૈસાદાર કુટુંબનો અને ખાન-દાન છે, તે કાંઈ દિ' કશી ફરિયાદ કરતો જ નથી. આજે તેની પેન ગઈ અને તેને લાગી આવે એ સહજ હતું.

પ્રાતર્વિધિ પતાવી હું ઓફિસમાં ગયો. આજે તો પહેલું કામ રતિલાલનું હાથ ધરવાનું હતું. સુમંતની સાથેનો સંબંધ તો એટલો બધો ગાઢ થતો જતો હતો કે હવે તેને પૂછવું સહેલ હતું. એની ટેવમાં એમ તો પચાસ

દક્ષ ઘટાડો થઈ ગયો હતો; પરંતુ ક્યારેક અટપટા સંજોગો તેને મુશ્કેલતા. તેનો સ્વભાવ તેને બીજાને માર્ગ લેવડાવતો. પેનની બાબત પણ પહેલાં તો તેને જ પૂછવું. મારો એ કમજ હતો.

સુમંતને બોલાવવાનો વિચાર કરે છું, ત્યાં ધીર ઓફિસમાં દોડતો આવ્યો.

“ચમનભાઈ, ચમનભાઈ ! મારાં એક રૂપિયાનાં પોસ્ટકાર્ડ ચોરાઈ ગયાં.”

“જરા ધીમે ! પોસ્ટકાર્ડ ચોરાઈ ગયાં; તે એમ ક્યાં મૂક્યાં હતાં ?”

“કાગટ ઉપર મૂકીને વિનુએ બહાર બોલાવ્યો તે એને મળવા ગયો. હમણાં જ પેટીમાં મૂકી દબાવે એમ હતું, પણ પાછો આવું ત્યાં તો ન મળે !”

“ચાલો, હું હમણાં જ તપાસ કરું છું.”

“ચમનભાઈ, મને પેલા સુમંત ઉપર શક આવે છે. એ ત્યાં નજીક જ હતો.”

“કંઈ ફિકર નહિ. ત્યાં હશે ત્યાંથી આવી જશે. તમે જાઓ.”

રતિલાલ વિવેક રાખીને સુમંતનું નામ નહોતો બોલ્યો તે હું જાણતો હતો; પણ આ ધીર તો બાળક. એણે તો તડ ને ફડ સંભળાવી દીધું કે, ચોરીનો શક સુમંત ઉપર જાય છે. મારે હવે ઉતાવળ કરવી જોઈએ. ઓફિસ છોડી હું સુમંત પાસે જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં જ મહેશ મળ્યો.

“ચમનભાઈ, ગઈ કાલે જ ખરીદેલી મારી કઝન પેન્સિલો ગુમ થઈ છે.”

“ફિકર નહિ. હમણાં જ હું પાછો આવું છું. પછી તપાસ કરશું.”

“પણ બાઈશાંબ, મારું પૂરું સાંભળો તો ખરા.”

“હું જરા ઉતાવળમાં છું. તમે ઓફિસમાં બેસો. હમણાં જ આવું છું.”

મહેશને એમ ને એમ મૂકી હું ઉતાવળો ઉતાવળો સુમંત પાસે ગયો. સુમંત પોતાનું અમીસ બદલતો હતો. ઘશારાથી મેં એને બોલાવ્યો. એણે પોતાના કપડાં એમ ને એમ પેટી ઉપર મૂકી હાથમાં પોતાની ચાવી-બોનો જુડો લઈ મારી પાછળ ચાલવા માંડ્યું. હું એને મારે ઘેર લઈ ગયો. મારા ઓરડાના બારણા બંધ કરી અમે અંદર બેઠા. મારા કાગટમાંથી એક પેડ કાઢી મેં તેના હાથમાં મૂક્યો.

“ પોપટનું ધડિયાળ લેવા માટે મેં તારો દ્રંક ઉધાજો હતો. હવે તે ગેઠવીને પાછો બંધ કરી દઈશ. ધડિયાળ લીધાના તને ખબર તો આવવા જોઈએ. મારે જ મેં તને જમતાં જમતાં અડીં બોલાવ્યો છે. લે હવે આ ધડિયાળ પોપટને તું જ આપીશ કે હું આપી દઉં ? ”

આટલું કહેતાં મારાથી અડખડાટ હતી જવાયું. સુમંત પણ નીચું ધાલીને મંદમંદ હસતો હતો. હોમો યજ્ઞને હું તેના તરફ જવા ગયો ત્યાં તો એ ઉતાવળે પગલે આવ્યો ગયો. મેં પણ તેનો દ્રંક બરાબર કર્યો, તાણું પાર્યું અને ઘેર ગયો.

બીજા દિવસે સુમંતને મેં એક સુંદર કાંડા ધડિયાળ બેટ આપ્યું. હરિબ્રહ્માદેવાઈને તેના ખબર પતી પહોંચાડ્યા.

: ૫ :

હજી સવાર પડ્યું ન હતું. હું દાતણ કરતો ઘરના ઓટલા ઉપર બેઠો હતો. ઓટલામાં રતિલાલ હાથમાં લોટો લાઇને નીકળ્યો અને મને બેઠો જોઈ મારી પાસે આવ્યો.

“ ચાનબાઈ, એક વાત કહેવી છે. ”

“ અત્યારના પહેરમાં ! ”

“ હાથ. ”

“ કહો ત્યારે. ”

“ મેં ચાર દિવસ પહેલાં એક નવી ફાઉન્ટેનપેન ખરીદી હતી એ ગઈ કાલે ગુમ થઈ છે. મારા કોટના ખીસામાં રાખીને હું તળાવે નહાવા ગયેલો; આવું ત્યારે ન હતી. એ પંદર રૂપિયાની છે એટલે જરા ખટકે છે. સામાન્ય હોત તો તો વાત ન પણ કરત. ”

“ બસા માણસ તુરત જ કહેવું હતું ને ? સામાન્ય હોય તો પણ મને તો કહેવું જ જોઈએ ? ચાલો, હું તપાસ કરું છું. ”

રતિલાલ મોટી ઉંમરનો વિદ્યાર્થી છે. પૈસાદાર કુટુંબનો અને ખાનદાન છે, તે કોઈ દિ' દશી રૂપિયા કરતો જ નથી. આજે તેની પેન ગઈ અને તેને સામી આવે એ સદજ હતું.

પ્રાતર્વિધિ પતાવી હું ઑફિસમાં ગયો. આજે તો પહેલું કામ રતિલાલનું કાપ ધરવાનું હતું. સુમંતની સાથેના સંબંધ તો એટલો બધો ગાઢ થતો જતો હતો કે હવે તેને પંજીનું સહેલ હતું. એની રેવમાં એમ તો પચાસ

કહ્યું કહ્યું ઉજી કરે તેનું નામ ધૂળમાંથી ધાન. વારસામાં કદાવર બાંધાવાળા માણસ પોતાનાં બ્યસનોથી અને દુરાચરણથી હાડતે તોડી નાખે તેનું નામ ધાનની ધૂળ.

અને જેમ શરીરનું તેમ જ મનના અને આત્માના વિકાસનું વસ્તુ ગમે તેવી સરસ હોય, વારસો ગમે તેટલો ઉચો હોય, પણ તેનો ઉપયોગ યથાર્થ ન થયો તો પછી માત્ર સરસ વસ્તુ કે માત્ર ઉચો વારસો કથા મંમતાં નથી; તે તે વસ્તુને વેડી નાખવાથી ધાનની ધૂળ કરી શકાય તેમ જ તે તે વસ્તુને ગરાગર કેળવવાથી ધૂળમાંથી ધાન થાય.

ધૂળમાંથી ધાન કરવું તેનું જ ખીજું નામ કેળવણી. જે ધરમાં નાનામાં નાના સાવરણી જેવા પદાર્થથી માંડીને આત્મવિકાસ જેવી ઉંચામાં ઉંચી વસ્તુ સુધી ધૂળમાંથી ધાન કરવાનો પ્રયત્ન નિરંતર ચાલુ છે ત્યાં જ સરસ કેળવણીનું ક્ષેત્ર છે.

આપણાં ઘરો, આપણી શાળાઓ, આપણાં છાત્રાલયો, આપણાં મંદિરો; આપણાં પુસ્તકાલયો, આપણા અખ્યાલો, આપણાં ક્રીડાંગણો, આપણાં મંડલો, આપણી પરિપટ્ટો—કયાં ધાનમાંથી ધૂળ થાય છે અને કયાં ધૂળમાંથી ધાન થાય છે તેનો આંક આપણે પોતે જ મૂકીએ; અને આજ સુધી અણ-સમજમાં ધાનની ધૂળ કરતા આગ્યા હોઇએ તો પણ આજે સમજણ આગ્યા પછી ધૂળમાંથી ધાન કરવાની જહેમત ઉઠાવીએ.

માનાભાઈ

માખાપો અને વાલીઓ ચેતે !

દિવાળીની લાંબી રત્નઓમાં વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયમાંથી પોતાને ઘેર જાય છે. આજના આપણા સમાજનું વાતાવરણ સામાન્ય રીતે એવું હોય છે કે છોકરો પોતાનો માખાપ પાસે માં તો વાલી પાસે પોતાના અંતરની ખર્ષી જ વાતો કહી શકતો નથી, વળી ખરચતી બાબતમાં અથવા તો વિદ્યા-બ્યાસની બાબતમાં અથવા તો વર્તણૂકની બાબતમાં કેમ રહેવું અને કેમ ન રહેવું તેના વિધિનિષેધો માખાપો તેમ જ વાલીઓ તરફથી વિદ્યાર્થીઓ ઉપર હોડામાં આગ્યા હોય છે. આવા વિધિનિષેધો માટે છોકરાને દલીલ કરવાનો અથવા તો શંકાઓ પૂછવાનો પણ અધિકાર મળેલો હોતો નથી. છોકરાના સમગ્ર વર્તન ઉપર તે ઘેર હોય છે ત્યારે દરેક નિયમનની નજર રાખવામાં આવી હોય છે; અને છોકરો પણ જે કંઈ વર્તવ રાખે છે તેની ખાજી માખાપ કે વાલીનાં કપડાનો લેવ રહેલો હોય છે. આવી બ્હીકના

.....:૩:.....

પૂજ્ય મુરખી.....ની સૈર્વામાં, હું ખુશી ખાતેથી મારે ઘેર પહોંચી ગયો છું. પ્રમ. દિવસે ઘરમાં એક પ્રસંગ બની ગયો તે મારે તમને લખી જણાવવો જોઈએ. મારે એક નાતો લાઈ છે. ચાર વર્ષનો છે. તેની કાતર, મારે જરૂર હોવાથી મેં લીધેલી. હું જરા કામમાં હતો તે જ વખતે તેણે મારી પાસે કાતર માગી. કામ પતાવીને આપીશ તેમ કહ્યું, પણ તે માને જ નહિ. જરા વધારે તોફાન કરવા લાગ્યો એટલે મને ખીજ ચડી અને મેં તેને માર્યો. દાદાજી પાસેનાં ચોરડામાં બેઠા હતા તેમણે આ સાંભળ્યું. તેમણે ચોરડામાંથી દાદાજી મારી. બસુ વધારે રડવા લાગ્યો. દાદાજી બહાર આવ્યા અને રોડો પાડીને વઢવા લાગ્યા. તેમાં બાપા અને બા લાલ્યાં. અધા એકસામટાં વઢવા લાગ્યાં.

“....જેની સંસ્થામાં મને મોકલ્યો. પાણીની જેમ તારા ઉપર પૈસાં ખરમ્યા પણ તારા વર્તનમાં કશો જ ફરક પડ્યો નથી. જેની તેની ચીજો વગર પૂછ્યે લઈ લેવી, નાના ભાંડરમાં જોતે માર્યા કરવાં; આ દેવ કંઈ સારી રહેવાય ? હવે કંઈ નાનો નથી જ રા સંમતે તો ઠીક.”

હું તો ગભરાઈ જ ગયો. શું જવાબ આપવો તે કશું મુશ્કેલ નહિ. બેઠો બેઠો રડવા લાગ્યો. હું રડું છું એ ટોંગ કરું છું તેમ કહી કહીને વળી પાછા વઢવા લાગ્યા. માગથી ન રહેવાયું એટલે ઉભો થઈને બહાર ચાલ્યો ગયો.

હવે મારે તમને એક ચરજ ગુજરવાની છે. મહેરબાની કરીને, મારા વર્તન સંબંધે બાપાને કંઈ ન લખો; એટલી મારી વિનંતિ સ્વીકારશો ? તમે કંઈ લખશો તો છેક જ અવળો અર્થ લેવામાં આવશે, અને મારા માંથે ભારે થશે.

આ કાગળનો જવાબ મારા ઘરના સરનામે નહિ પણ આ નીચે લખ્યું છે તે સરનામે લખી મોકલશો. આ કાગળ પણ મેં બાપા અને દાદાજીથી ખાતરી લખ્યો છે. મહેરબાની કરીને મને જવાબ તુરંત જ આપશો. સરનામું..... લિ. તમારો નિઘારી.....ના પાપભાગ્ય.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેલ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે સિક્કા લખો ન્યવધાપક. ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ લવન, ભારતનર.

આ માસિક લાવનનરમાં સ્ટેશન રોડ- શ્રીસરસ્વતી જાપાનામાં પારી. લાખાભાઈ જાપાનજીએ જાણું અને લંડન દરમાંથી ત્રિવેદીએ લાવનનરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૧૨ માં
ડિસેમ્બર

:: તંત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

પ્રમુખ શ્રી. પતિશ્રીના સમક્ષે

શ્રી પાર્વતી ગુજરાતી સમાજે
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

ખડીકણ પરતંત્ર છે,
નિર્ભય સ્વતંત્ર છે.

ખુશામદખોર પરતંત્ર છે,
સ્પષ્ટવક્તા સ્વતંત્ર છે.

સ્વાર્થ પરતંત્ર છે,
પરમાર્થ સ્વતંત્ર છે.

૩ :

। મુરખી.....ની સેવામાં, હું ખુશી ખાતેથી મારે ઘેર પહોંચી ગયો છું. પરમ દિવસે ધરમાં એક ગળતી ગયો તે મારે તમને લખી જણાવેલો જોઈએ. મારે એક નાતો છે. ચાર વર્ષનો છે. તેની કાતર, મારે જરૂર હોવાથી મેં લીધેલી. જરા કામમાં હતો તે જ વખતે તેણે મારી પાસે કાતર માગી. કામ લીધે આપીશ તેમ કહ્યું, પણ તે માને જ નહિ. જરા વધારે તોફાન થા લાગ્યો એટલે મને ખીજ ચડી અને મેં તેને માર્યો. દાદાજી પાસેનો રડામાં બેઠા હતા તેમણે આ સાંભળ્યું. તેમણે ચોરડામાંથી હાથ મારી. હું વધારે રડવા લાગ્યો. દાદાજી બહાર આવ્યા અને રાડો પાડીને વંદાં આ. તેમાં બાપા અને બા લખ્યાં. અધા એકસામટાં વંદવા લાગ્યાં.

"...જેવી સંસ્થામાં તને મોકલ્યો, પાણીની જેમ તારા ઉપર પૈસા રચ્યા પણ તારા વર્તનમાં કશો જ ફરક પડ્યો નથી. જેની તેની ચીજો પર પૂછ્યે લઈ લેવી, નાના ભાંડરમાં જોતે માર્યા કરવાં; આ ટેવ કંઈ સારી કેવાય? હવે કંઈ નાનો નથી જરા સમજે તો ઠીક."

હું તો ગભરાઈ જ ગયો. શું જવાબ આપવો તે કશું સુઝ્યું નહિ. ડો બેઠો રડવા લાગ્યો. હું રડું છું એ ટોંગ કૂંડું છું તેમ કહી કહીને વળા ટાળી વંદવા લાગ્યા. મારાથી ન રહેવાયું એટલે ઉભો થઈને બહાર ચાલ્યો ગયો.

હવે મારે તમને એક અરજ સુન્દરવાંની છે. મહેરબાની કરીને મારા વર્તન સંબંધે બાપાને કંઈ ન લખો; એટલી મારી વિનંતિ સ્વીકારશો? તમે કંઈ અપેક્ષા તો છેક જ અવળો અર્થ લેવામાં આવશે, અને મારા માંથે ભારે થશે.

આ કાગળનો જવાબ મારા ઘરના સરનામે નહિ પણ આ નીચે લખ્યું છે તે સરનામે લખી મોકલશો. આ કાગળ પણ મેં બાપા અને દાદાજીથી ખાનગી લખ્યો છે. મહેરબાની કરીને મને જવાબ તુરંત જ આપશો. સરનામું..... લિ. સંગારો વિદ્યાર્થી.....ના પાપલાગ્યું.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ ચોરસેજ સાથે એક રૂપીઆ. પરદેશના બે સિલિંગ સહી બે વધારા, ‘છાત્રાલય’, શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ સવન, બારનગર આ માસિક બાવનગરમાં રહેશન રોડ- શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પારી. બીજામાં જોખાજાએ છાપ્યું અને સંત્રી દરમાં જિવેદીએ બાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૧૨ મા
ડિસેમ્બર

:: તંત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

પ્રમુખી અને નિર્વહીના સ્થાનનાર્થે
શ્રી કાર્વસ ગુજગતી સમાને
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

ખેડીકણ પરતંત્ર છે,
નિર્ભય સ્વતંત્ર છે.

ખુશામદખેર પરતંત્ર છે,
સ્પષ્ટવક્તા સ્વતંત્ર છે.

સ્વાથી પરતંત્ર છે,
પરમાથી સ્વતંત્ર છે.

‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખવો’

‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખવો’ એ પ્રયોગ આજે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં ખૂબ પ્રચલિત છે. શું શાળા, શું ઘર કે શું છાત્રાલય, જે કોઈ ઠેકાણે જીવાનને લગતા પ્રશ્નો ખડા થાય તે ઠેકાણે વિચારક કેળવણીકાર વિદ્યાર્થીને ઝોળખવાની હંમેશાં સલાહ આપે છે. ઘરમાં કંઈ અવનવો બનાવ બનવા પામે કે છાત્રાલયમાં દોષ કોયડો ઉભો થાય કે શાળામાં શિક્ષણને લગતી કંઈ મૂંઝવણ જન્મે કે તરત જ જીવાનની સામે માગ્યાપની, ગૃહપતિની તેમ જ શિક્ષક કે આચાર્યની નજર જાય છે. આવા પ્રસંગોએ શું કરવું તે સૂઝે નહિં સારે પેલો ‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખો’ વાળો પ્રયોગ આપણને વધારે મૂંઝવણમાં નાખે છે. ‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખો’ એનો બહુ ઉડો નહિં તોયે સાદો એવો અર્થ પણ જો આપણી પાસે તૈયાર હોય તો ‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખો’ વાળો પ્રયોગ મૂંઝવણને બદલે આપણને જરૂર મદદ કરે. એ પ્રયોગનો આવો સાદો અર્થ આપણે વિચારીએ.

જીવાન પોતાની સક્રિય અવસ્થામાં-એ અવસ્થા નિષેધાત્મક હોય કે વિધેયાત્મક હોય-એ રીતે વર્તેલો હોય છે. એક વ્યક્તિગત અને બીજો સમાજગત. તેની વ્યક્તિગત ક્રિયાઓ સમાજને સ્પર્શતી હોય ખરી, પણ તે આડકતરી રીતે. ઉદાહરણ તરીકે જીવાન ગમગીન ચહેરે નવરો જ બેસી રહે અથવા તો એકલો બેઠો બેઠો કંઈ ને કંઈ અંડનાત્મક યા તો રચનાત્મક કામ કર્યા કરે. તેની સમાજગત ક્રિયાઓનું ઉદાહરણ લઈએ તો તે કાંતા સમાજની નીતિથી કંઈક ઉધું જ કરતો હોય અથવા તો સમાજ ન સમજી શકે તેવું કંઈક કરતો હોય અથવા તો આખી સમાજ તેની પાસેથી કંઈક ક્રિયાની આશા રાખે સારે તે નિષ્ક્રિય બેઠો હોય. આવી તેની વ્યક્તિગત કે સમાજગત સક્રિયતા તેમ જ નિષ્ક્રિયતા એ આપણા કોયડાંના વિષયો હંમેશાં હોય છે. અને તેમાંયે આપણે ધૃષ્ટીએ સારે એ નિષ્ક્રિય રહે અને આપણે ન ધૃષ્ટીએ ત્યારે અને તેવી રીતે સક્રિય બને, તેવે વખતે આસ કરીને એ આપણી મૂંઝવણોમાં વધારો જ કરતો હોય છે. વિદ્યાર્થીની આવી અવસ્થામાં વિદ્યાર્થીને ઝોળખવો એ અત્યંત આવશ્યક છે. આપણે તેને કંઈ પણ કરી બેસીએ તે પહેલાં તેને ઝોળખવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થીને આવી અવસ્થામાં ઝોળખવાનો સાદો અર્થ એ છે કે તેની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ અને શક્તિ પિછાની લેનાં. છાત્રા-

લયમાં કે શાળામાં બધા વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી શરીરના અમુક અમની આશા રાખવામાં આવી હોય તેવા અમમાં એક વિદ્યાર્થી ખૂબ અનિયમિત રહે છે અથવા તો અમચેરી કરે છે. વારંવાર તેને તે બાબતમાં સમજાવ્યા છતાં તે ઠેકાણે આવતો જ નથી. તેને આડેતરી રીતે દંડ કે શિક્ષાના લય બતાવવામાં આવે છે તો એ વધારે ચાલાકીથી ચોરી કરતાં શીખે છે. તેની સામાજિક અપ્રતિષ્ઠા ઉપર કામ લેવામાં આવે છે તો એ સમાજનો જ દુશ્મન બનવા માંડે છે. કાંઈ પણ ઉપાય સફળ નહિ થવાથી ગૃહપતિ કે શિક્ષક મૂંઝાય છે. મૂંઝવણના માર્ગ વિદ્યાર્થી તરફ ચીડ અને તિરસ્કારનું પરિણામ વિદ્યાર્થી ઉપર દમન ચલાવવામાં આવે છે. અને આ પરંપરા વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ વચ્ચે તેમ જ વિદ્યાર્થી શિક્ષક વચ્ચે મોટો અંતરાય ઉભો કરે છે. વિદ્યાર્થીનો કાયડો ઉકેલાવાને બદલે અનેકગણો વધે છે અને ગૃહપતિ ને શિક્ષકની મૂંઝવણ ઘટવાને બદલે વધતી જ નાય છે. આની સ્થિતિમાં આપણે વિદ્યાર્થીને ઓળખવાના પ્રયત્નો કરવા ધટે, તેવે વખતે વિદ્યાર્થી ઉપર દમન કરવાથી કે મૂંઝવણમાં હાથ બેડીને બેસી રહેવાથી કશું જ વળતું નથી. તેમ કરવાને બદલે વિદ્યાર્થીનાં શરીર અને મનની સ્થિતિ અને શક્તિ પિછાની લેવાના કામમાં રોકાઈ જાય તો વિદ્યાર્થીને તુરત જ ઓળખી શકવાના. અને વિદ્યાર્થીની એવી ઓળખાણ આપણને મળે પછી તો તેનો કાયડો અને આપણી મૂંઝવણ બન્ને ટળી જાય છે.

ઉપરના ઉદાહરણનો વિચાર કરીએ તો આપણને આટલું આટલું હાથ લાગે.

- ૧ શરીરઅમ વિદ્યાર્થીનું શરીર સહન કરે તેથી વધારે પડતો હોય.
- ૨ શરીરઅમનો પ્રકાર વિદ્યાર્થીના મનને અરુચિર હોય.
- ૩ શરીરઅમનો સમય વિદ્યાર્થીને પોતાના શરીરની દૃષ્ટિએ પ્રતિકૂળ હોય.
- ૪ શરીરઅમ વખતની સોગત વિદ્યાર્થીને કેવળ અરુચિર હોય.
- ૫ એક યા બીજા કારણે શરીરઅમમાં વિદ્યાર્થી ટેવાયેલો ન હોય.
- ૬ શરીરઅમ કરાવવાની કાર્યવાહકની નીતિ અપમાનકારક હોય.
- ૭ વિદ્યાર્થીની પોતાની શારીરિક પ્રકૃતિ જ અસ્વસ્થ હોય.
- ૮ વિદ્યાર્થીનું પોતાનું એકંદર માનસિક આરોગ્ય હીણું હોય.
- ૯ આ અને આવાં તો અનેક કારણો આવા દાખલાઓમાંથી શોધી શકાય.

એવું જ ખીલું ઉદાહરણ વિદ્યાર્થી ચોરીઓ કરતો હોય તેનું સ્થોળ છાત્રાલય કે શાળામાં ગમે તે ઠેકાણે જરા જોટલી પણ તક મળે કે તુરત જ વિદ્યાર્થી નાની નાની ચીજો ઉપાડી લે છે. તેને સમજવો તો પણ તે ચોરીઓ કરતો અટકતો નથી. તેને બંધીવરાવો કે શિક્ષા કરો તો તે વધારે છૂપો ચોર અને છે અને ઢોંગી થાય છે. આવા તો અનેક દાખલાઓ છાત્રાલયોમાં અને શાળાઓમાં મોજૂદ હોય છે. પ્રેમાળ ગૃહપતિ અને જામત શિક્ષક આવા કાપડાઓ ઉકેલવા માટે હમેશાં મધી રહ્યો હોય છે. આવા પ્રસંગોમાં દ્વિંમત હારી જવાને બદલે વિદ્યાર્થીને ઝાળખવાને માર્ગે આપણે ચડીએ તો ચોરી કરતો તેને અટકાવી શકીએ. વિદ્યાર્થીને ઝાળખવા જતાં કંઈક આવાં ધરણો આપણને હાથ લાગે.

- ૧ વિદ્યાર્થી શરીરે અસક્ત અથવા તો માયકાંગલો હોય.
- ૨ વિદ્યાર્થી સ્વભાવે ગુડો હોય.
- ૩ વિદ્યાર્થી શરીર તેમજ મનને રુચિર એવી પ્રવૃત્તિઓથી વંચિત હોય.
- ૪ વિદ્યાર્થી ગરીબ કુટુંબનો હોય.
- ૫ વિદ્યાર્થી ખોટા લાડમાં ઉછરેલો હોય.
- ૬ વિદ્યાર્થી ખાઉડ્ડવૃત્તિનો હોય.
- ૭ વિદ્યાર્થી ખૂબ દમનમાંથી પસાર થયેલો હોય.
- ૮ વિદ્યાર્થી દેવાદાર હોય.
- ૯ વિદ્યાર્થી ઉડાઉ હોય.
- ૧૦ વિદ્યાર્થીને અવળો માનસિક ખોરાક મળેલો હોય.
- ૧૧ વિદ્યાર્થી અસાન જ હોય.
- ૧૨ વિદ્યાર્થીને ઠાઠ એક પ્રકારની શારીરિક ખોટ હોય, ને તે હાથ ન લાગી હોય.

અહીં પણ આ અને આવાં ધરણો આપણને હાથ લાગી જવાનાં.

લેખને બહુ લાંબો ન કરવા માટે ઉદાહરણો બંધ કરીએ; પણ જેમ શરીર અને મનના સંબંધમાં વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે તેમ જ વિદ્યાર્થીને ઝાળખવા માટે તેની બુદ્ધિની શક્તિને યથાર્થ માપવાની અને તેના હૃદયની અપૂર્ણતા કે અવિશ્વાસને માપી લેવાની જરૂર રહે છે. કેટલીક વખત વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિશક્તિનું આપણને પૂરું જ્ઞાન ન હોવાથી તો કેટલીક વખત તેના હૃદયના વિકાસથી આપણે છેક જ અપરિચિત હોવાથી, વિદ્યાર્થીને સમજવામાં બૂલં દરી એસીએ છીએ. 'તે ઝાળખવો' એ પ્રયોજની

પ્રાજ્ઞ તેની બુદ્ધિ અને તેના હૃદયને પણ પિજનતાં શીખી જવું તેનો અર્થ પણ રહેલો છે. હરભાઈ

મોહનલાલ સુધરવા માંડ્યો છે !

બાઈશ્રી,

તમારો પત્ર મળ્યો છે. મોહનલાલના ખાતામાં જે એ ચોપડીઓ લેણી નીકળે છે તે સંબંધમાં હું તેને પૂછતી બેઠી છું. એની પાસે જે એ હશે તો તો ત્યાંથી તમને સીધી જ રવાના કરી દેશે. નહિ જ હોય તો પછી તેની કિંમતના પૈસા હું મોકલી આપીશ છ મહિના જેટલા ગાળા પછી તમે આ હિસાબ મોકલો છો તેમાં સંકેત્યનું કશું જ કારણ નથી. મને માફ તો શાનું લાગે પણ ઉલટું મારા મનને આનંદ થયો કે મારા ઉપર તેમ જ ચિ. મોહન ઉપર તમારો એટલો વિશ્વાસ તો હશે જ કે જેથી તમે તેનો હિસાબ નીરાંતે તપાસી શકો. એ વિશ્વાસ બદલ તમારો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો જ છે.

મોહન છાત્રાલયમાં હમણાં રહે છે. ત્યાંના મુદ્રપતિના રિપોર્ટ ખૂબ સરસ આવે છે. તક મળે છે ત્યારે આ પત્રમાં જ લખી નાખું કે વિદ્યાર્થીઓમાં કેટલાએક પ્રકારો એવા હોય છે કે જેને લાગતી તેમજ શિક્ષાની પણ જરૂર પડે. હું પોતે તો 'લય વિના પ્રીતિ નહિ' એ સૂત્રમાં માનનારો છું. એટલે વિદ્યાર્થીને સારા કામમાં પ્રીતિવાળો કરવો હોય તો તેને થોડોએક લય અવશ્ય ખતાવવો જ જોઈએ. વળી ચિ. મોહનના સંબંધમાં તો મેં તમને એમ પણ કહ્યું હતું કે તેને અત્યાર નવાર શિક્ષા પણ કરતા રહેવાની જરૂર છે. પણ તમે શાના માને ? તમે તો મારી સામે લાંબી લાંબી ચર્ચાઓ કરતા ! લય અને શિક્ષાનો સદંતર બહિષ્કાર થવો જોઈએ એમ મને મનાવવાના પ્રયત્નો કરતા. મારા મનમાં એક અભિલાષ એવો હતો કે મારા અભિપ્રાયનું સમર્થન કરનારે એકાદ દૃષ્ટાંત હું તમને ખતાવી શકું. ચિ. મોહને મને તેવું દૃષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું છે. ત્યાંના મુદ્રપતિ બાઈને મેં ખાસ આગ્રહથી લખ્યું હતું કે ચિ. મોહનની બાબતમાં લય અને પ્રસંગોપાત શિક્ષાનો પણ ઉપયોગ કરે. તે બાઈ છે તો તમારા મતના, પણ મારા જે આગ્રહને તમે વશ ન થયા તેને તેમણે સ્વીકાર્યો. આજે હવે હું જોઈ શક્યો છું કે તેના પ્રયોગની અસર ચિ. મોહન ઉપર થઈ છે. તેનું વર્તન સુધરતું ચાલ્યું છે અને તેનો અભ્યાસ પણ ઠીકઠીક આગળ વધવા માંડ્યો

છે. હું આશા રાખું છું કે તમે આ વાત સમજો. ચિ. મોહન સુધરવા માંજો છે તે જોઈ બીજા તેના જ વિદ્યાર્થીઓને ઉપરની રીતે સુધારવાનું કામ હાથ ધરે.

રનેહાધીન

ધીરજલાલના વંદન.

*

*

*

રનેહી ભાઈશ્રી ધીરજલાલભાઈ,

તમારો પત્ર મળ્યો. હું તો તે વાંચીને આમો જ બની ગયો છું. ચિં મોહનલાલ સુધરવા માંજો છે એ તમારા વિશ્વાસથી મને ખેદ થયો છે. ભય અને શિક્ષાનો માર્યો કદાચ તે થોડું ઘણું પરાણે પરાણે ભણવા માંજો હશે પરંતુ તે વર્તનમાં સુધરવા માંજો છે તેમ માનવું એ ભારે મોટી બૂલ છે. નાના બાળકને ડરથી કે શિક્ષાથી પોતાની માફક થોડુંઘણું પઢાવી શકાય તેમ કદાચ માની લઈએ; પણ વર્તન સુધારી શકાય તેમ તો વિચાર સરખો પણ કરી શકાય તેમ નથી. ડરથી કે શિક્ષાથી જે કંઈ થોડુંઘણું ભણાવી શકાય તે કશા જ કામનું નથી હોતું. ડર તેમજ શિક્ષાથી ભૂલનો વિદાસ કરી શકાય તે તમારી કલ્પનામાં કેમ ઉતરે છે તે જ હું તો સમજી શકતો નથી. તમે તેમ માનવા લક્ષ્યાઓ છો તે ભારે અજ્ઞાન સૂચવે છે તેમ કહું તો મને માફ કરશો.

અને મોહનલાલ સુધરી ગયો છે એમ તમે માનો છો ત્યારે તો તમારું એ અજ્ઞાન મને અક્ષમ્ય લાગે છે. તમને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો તમારા સુધરી જવાનો અર્થ 'ટાંગ' એવો થાય. તમે કદાચ નહિ જાણતા હો તો હહી દઉં કે શિક્ષા અને ભયના માર્યા તે અનેક માણસો ટાંગી અને લુચ્ચા બનેલા મેં જોયા છે. તમે એમ માનતા હશો કે ચિં મોહન હવે ટાંચની કશી ચીજ ઉપાડતો નથી, તેમ જ આ બીડી પીતો નથી. પણ તમે ભીંત ભૂલો છો. અહિં તે છ માસ રહ્યો તે દરમિયાન તેણે બે ત્રણ પોતાની નાતના જ એવા વિદ્યાર્થીઓને મિત્રો બનાવ્યા છે. તેમના ઉપર મોહનના ક્યારેક ક્યારેક પત્રો આવે છે. એ પત્રો મોટે ભાગે પોસ્ટકાર્ડ હોય છે; તેથી વાંચી લેવાની તક હું કદાચ લઉં છું. તેના છેલ્લા પત્રમાં જ તેણે લખ્યું છે કે પોતે એક છીડીપેન ટપાલમાં રવાના કરે છે. બીડી પીવા માટે હવે તેને કેટકેટલી હાડમારીઓ ભોગવવી પડે છે એ લખીશ તો તેના એક મિત્ર જ મને કહી

ખતાની છે. તેના છાત્રાલયની પડોશમાં જ એક મોટો બગીચો છે. એ બગીચામાંથી સવારમાં જ ફૂલ લઈ આવવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું છે. એ બગીચાના એક ખુણામાં પોતે એક ડાંગલી દારી રાખી છે; તે ડાંગલીમાં તે બીડી અને બાકસ રાખે છે અને અનુકૂળતાએ તેનો ઉપયોગ કરતો રહે છે. તેના ગૃહપતિને આની કશી જ ખબર પડવા નથી દીધી તે વાત પર તો પોતે મગરૂર બને છે ! આ હકીકત તેણે પોતે જ પોતાના પત્રમાં લખી જણાવી છે. તમારે ખાત્રી કરવી હોય તો તમે તેમ કરવા છૂટા છો. પણ એક શરતે. આ હકીકતની વ્યથાર્થતા તમને જણાય તો તમારે મોહનને શિક્ષા કરવામાંથી કાંઈક તમને મુક્ત કરી નાખવો. આ શરત તમારે કબુલ ન હોય તો તમારાથી મોહન સાથે કંઈ આ વાત પણ ન થાય તેવું માફ નૈતિક બંધન તમારે સ્વીકારવાનું. તમે તે ન સ્વીકારો તો મારો વિશ્વાસઘાત ક્યો મानीશ.

આ પત્રદ્વારા તમને ફરી ફરીને વિનંતિ કરું છું કે શિક્ષા તેમ જ લખથી મોહનનું ચારિત્ર્ય સુધરે છે તે ભ્રમણામાંથી તમે મુક્ત થાઓ. ચારિત્ર્ય બગાડવાના અનેક કારણોમાં શિક્ષા અને લખ છું તમને સૌ ટકા પૂરવાર કરી આપી શકું તેમ છું. ચોર, ડાકુ, લૂંટાગ, દોંગી અને ખૂની સુદ્ધાં શિક્ષા અને લખનાં પરિણામો છે તેમ છું તો તેમાં અતિશયોક્તિ માનશો નહિ. એક મોહનના દૃષ્ટાંતથી તમે મારી માન્યતા ફેરવી નાખવા ધારો છો પણ તેના જ દૃષ્ટાંતથી તમારી માન્યતા સદંતર કેમ નથી બદલાતી તેજ નવાઈની વાત છે. આશા રાખું છું કે મારો આ પત્ર તેમ કરવામાં નિમિત્તરૂપ બને.

તમારો,

રામ પ્રસાદ

સાચો પત્ર

[આપે પોતાના પુત્ર ઉપર લખેલો આ એક સાચો પત્ર છે. પુત્ર એક છાત્રાલયમાં રહીને અભ્યાસ કરે છે; પિતા સુશિક્ષિત અને ઉદાર વિચારના છે. પોતાના પુત્રોની સાથે દરેક પિતાને આવા જ નિખાલસ સંબંધો હોવા જોઈએ તેવા સિદ્ધાંતને આ પત્ર સમર્થન કરનારો નીવડે તેવો છે તેથી તેને અહિં પ્રગટ કરવો યોગ્ય ધાર્યું છે. છાત્રાલયના ગૃહપતિઓ દરેક માઆપનું આ પત્ર તરફ લક્ષ્ય ખેંચી શકે છે. અનુકૂળતા હશે તો પિતાપુત્ર વચ્ચે આલસતા પત્રવ્યવહારમાંથી સુંદર સુંદર વાનગીઓ 'છાત્રાલય' ના વાંચનારને પીરસવાનો અભિલાષ છે. તમની.]

ચિન્હ ભાષ,

તું વાત કરીને ગયો ત્યારથી મારા મનમાં તને કંઈક કહેવાનું ધૂમ્મા કરે છે. મારે જે તને કહેવાનું છે તે ટૂંકમાં ટપકાવી મોકલું છું. એના ઉપરના તારા વિચારો સ્પષ્ટતાથી અને વિગતથી જણાવજો.

તું વાત કરતો હતો ત્યારે મને એમ લાગ્યા જ કરતું હતું કે તારું મન તારા ઉપર સત્તા ચલાવી રહ્યું છે. પરણિમે તારું મન નોંધ્યે તેટલી ચોખ્ખવટથી બહાર નહોતું પડતું. મનની ચોખ્ખવટ હોવી એ અત્યંત આવશ્યક વસ્તુ છે. આપણે કોઈથી નથી કરતા, તો પછી આપણા મનથી શું કામ કરીએ ? મનને જે કહેવું હોય તે સાંભળી લઈએ. મનથી પણ સૂક્ષ્મ અને પરમ પવિત્ર એવી એક વસ્તુ છે; જેને આપણે 'આત્મા' કહીએ છીએ. મનને રોકડો જવાબ પરમાવનાર અને ખોટે માર્ગથી સાચે માર્ગે દોરનાર આ આત્મા જ હોય છે.

ખેટા, મન ઘણું ચંચળ અને વિચિત્ર હોય છે; મનુષ્યના આત્માના આદર્શોની સિદ્ધિમાં જે કોઈ પણ વસ્તુ વધારેમાં વધારે વિઘ્નકર્તા હોય તો તે એક મન જ છે. ચંચળ મને કેટલાયે આદર્શોને ધૂળધાણી કરી નાખેલા છે. આ મનને ઓળખી લેવું એ આપણી ફરજ છે.

ભાઈ, તું તારા એ મનને ઓળખી લે. ચાલ, આપણે બાપ દીકરી બન્ને એને શોધીએ. એ વિચિત્ર મનનાં બધાં જ વલણો ખોટાં કે ખરાબ હોય છે એમ પણ નથી હોતું. માત્ર એને ખરાબર પારખી લેવું ઘટે. તું વિચારમાં ખૂબ આગળ વધેલો છે. વળી તે દિશામાં તારા પ્રયત્નો પણ ઘણા સત્કાર્ય છે એમ હું નોંધી શકું છું. તને તારું મન આહુઅવળું અથડાવે અથવા તો બનાવી જાય અથવા તો છેતરી જાય તે ન જ ચાલે. આપણે એને ખરાબર પકડી પાડવું નોંધ્યે અને પછી શોધ્ય માર્ગે વાળવા મથવું નોંધ્યે.

તારા આદર્શો ઘણા ભવ્ય છે. બીજાને તો તે ગગનવિહાર જેવા લાગે તેવા છે. માત્ર એ આદર્શોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા જેટલી હિંમત અને શક્તિની તને ખૂબ જરૂર છે. એ હિંમત અને શક્તિ તારામાં છે જ. અને જેટલાં સુટતાં હોય તેટલાં આવે એ મારું મીઠું સ્વપ્ન છે.

આદર્શોની પ્રાપ્તિમાં આડખીલીઓ તો આવવાની જ. પણ તેથી તાગ જેવો ભુવાન મંજાય, તે કેમ ચાલે ? એવી આડખીલીઓને દૂર કર્યે જ. છૂટકો. તારા મનની નિર્જળતા તરફ આજે તારું લક્ષ્ય એવાનું મન થઈ

જાય છે. આદર્શોની પાછળ મંઝા રહેવામાં તું ક્યારેક ક્યારેક યાત્રી જતો હો તેમ મને લાગ્યું છે. એવા યાત્રી પછી વિચાર આચારમાં રહેજ શિથિલતા આવે તે પણ સ્વાભાવિક છે. આ યાત્રી અને શિથિલતા ન અસાધી લેવાય. તારું જીવન લગ્ય બને, આદર્શરૂપ બને, એ મારા મનોરથો છે. એવી લગ્યતા અને આદર્શો કંઈ અપરિણિત જીવનથી જ આવે છે એમ નથી. પરિણિત જીવનમાં પણ એ તેટલાં જ શક્ય હોય છે. પણ તારે હવે તારો નિર્ણય કરી લેવો જોઈએ. આવી બાળનોમાં અપરિણિત જીવનને તું વધારે ટકા આપતો આવ્યો છે અને તને આજ્ઞાન સુધી મારો ટેકો પણ મળ્યા કર્યો છે, એનું કારણ એક જ છે કે તેવા જીવનમાં છેક જ મુક્ત રહી શકાય છે. એવા જીવનમાં તો પ્રિય વ્યક્તિના પ્રણયનું પણ બંધન નહિ. આ વાત ખૂબ અધરી છે તે તું સમજે છે. પણ એવું બંધનમુક્ત જીવન તારું બને એ તારો આદર્શ રહ્યો છે અને મારું મનોહર સ્વપ્ન રહ્યું છે. છતાંયે પરિણિત દશા કોઈ રીતે ઉતરતી તો નથી જ. આપણે આપ દીકરાએ હવે તેનો નિર્ણય કરી લેવાનો કાળ આવ્યો ગણાય. જીવન સિદ્ધાંતનો નિર્ણય થઈ જાય તો પછી ખીલું બંધું સહેલું થઈ જવાનું છે. પરણવું હશે તો પછી કેવા કેવા Qualifications વાળા જીવનસાથીને પસંદ કરવો એ અઘરું નહિ પડે. નહિ પરણવું હોય તો કેવા કામમાં જીવન સમર્પણ કરવી અને અંતરના પ્રેમને ક્યાં અને કેવી રીતે વાળવો એ પણ અઘરું નહિ પડે. અઘરું પડે છે નિર્ણય કરવાનું. પણ લાઘ, મનને સ્થિર કરી, હૃદયને મજબૂત બનાવી, આત્માનો અવાજ ઓળખી છેવટનો નિર્ણય કરી લેતો. પછી કામાડોળ સ્થિતિ તો મટે. આપુ સદૈવ તારી પડખે જ છે તેમ સમજજો. આપુ

આહુકોને અનિવાર્ય કારણોને લાગતે આ અંક મોડો થયો છે. આવતો અંક જાન્યુઆરી તથા ફેબ્રુઆરીનો બેગો નીકળશે અને વખતસર ફેબ્રુઆરીની પંદરમી તારીખે બહાર પડશે.

આપુ વર્ષનો આ હેતુનો અંક છે. આવતો અંક વી. પી. ચશે. ૨૭-સ્ટ્રેશનના ૦-૩-૦ નાંકના વધારે ભરવા કરતાં લવાજમ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપી પોસ્ટખર્ચ બચાવો.

આદક તરીકે આપુ ન રહેવું હોય તેઓ અગાઉ પોસ્ટકાર્ડથી ખબર આપી અમારો પોસ્ટખર્ચ બચાવે એમ ઇચ્છીએ છીએ. તંત્રા.

એક સવાલ

એક ગૃહપતિભાષ પોતાના એક પત્રમાં સવાલ ઉઠાવે છે.

પોતાના છાત્રાલયમાં જે પુસ્તકાલય છે તેના કચાટો વિદ્યાર્થીઓ માટે વાચન સમયે છેક જ ખુલ્લા મૂકી દેવા જાગત તેમને સલાહ મળેલી. પોતાના તે દિશાના પ્રયોગ પછી તે જણાવે છે:—

“ પુસ્તકાલયના કચાટો સવારના ૭ થી ૧૦ વાગ્યા સુધી છેક જ ખુલ્લા મૂકી દેવાનો પ્રયોગ કરી નેયો. મારા માટે એ પ્રયોગ ખડુ ભારે નીવડ્યો છે. ચોપડીઓ ખોલાય તે પ્રશ્ન જવા દઈએ તો પણ વ્યવસ્થાનો પ્રશ્ન ભારે આક્રેશ યથા પડે છે. જે ઠેકાણેથી જે ચોપડી લીધી હોય તે ઠેકાણે તેને મૂકવાની વાત તો એક જાણુ રહી, પણ ઢગલાખંધ પુસ્તકો ચારે ખૂણે એકઠા થવા લાગ્યા. દસ વાગ્યે આવીને જોઈ તો ચારેખાણુ પુસ્તકો વેરણુકેરણુ પજાં હોય. ભાગ્યે જ એકાદ સારો ગણુતો વિદ્યાર્થી બેઠેલો માલૂમ પડે, તો તેની મદદ લઈને બધાં ગોડવું. સતત ત્રણે કલાક ત્યાં હાજર રહેવા જેવી પરિસ્થિતિમાં નથી, નહિતર તો વળી મારી હાજરીના કારણે કદાચ કંઈક વ્યવસ્થા રખાવી શકું. વાચનાલયની આ વ્યવસ્થા હું જણુતો હતો. વાંચવાનો સમય ચોક્કસ કરીને મારી હાજરી ત્યાં ગોડવી તેનો કોવડો તો ઉઠેલી શક્યો, પણ પુસ્તકાલયની જાગતમાં આમ જની શકે તેમ નથી. છેલ્લા બે દિવસથી મેં તે અખતરો બંધ કયો છે. હજી પણ તમે કંઈ વ્યવસ્થા રસ્તો જતાવી શકતા હો તો એકવાર ફરીથી બેખમ બેડવા તૈયાર રહીશ. ”

ગૃહપતિભાષની ફરિયાદ સાચી છે. આપણાં છાત્રાલયો તેમ જ શાળાઓની અંદર વાચનાલયની દશા ખડુ જ કફોડી હોય છે. પુસ્તકાલયની તો વાત જ શી ? અને પુસ્તકાલય તેમ જ વાચનાલયમાં જ આ પ્રશ્નને શા માટે ગોંધી રાખીએ ? સાધન, સામગ્રી અને તમામ સરંજામની આવી જ દશા હોય છે તેમ કહીએ તો ખોટું નહિ. આનો નિકાલ લાવવા માટે આપણે અનેક ઉપાયો અજમાવી શકીએ છીએ. તેમાંનો એક આ રહ્યો.

વ્યવસ્થા અને ગોઠવણ એ માણસજાતની એક સુધક ટેવ છે. કેટલાક મદ્યુલોનાં ખીજ માણસ જન્મે છે તેની સાથે લઈને આવે છે. અને કેટલાક સદ્યુલો તેણે માણસ તરીકે કેળવવા પડે છે. આવા સદ્યુલોની ખીજવણી માટે માણસ જાતને ઘોડીએક તાલીમમાંથી પસાર થવાનું પણ

રહે છે. અંગ્રેજી લાપામાં તો એક કહેવત છે કે 'ટેવ એ બીજી કુદરત છે.' આનો અર્થ એટલો કે માણસ કુદરતી રીતે પોતાની સાથે કંઈ સારું સારું લઈ આવ્યો હોય છે તેમાં પોતાની મુઠક ટેવોના ઘડતરથી એ ઘણો વધારો કરી શકે છે. આવી ટેવો મેળવવા માટે માણસને પ્રયત્ન કરવો જ પડે. કેટલાક સદગુણો કુદરતી હોય છે તો કેટલાક ટેવ પાડીને મેળવેલા હોય છે. મુંદર વ્યવસ્થા અને ગોઠવણની શક્તિને ટેવ પાડીને આપણે વિકસાવી શકીએ છીએ.

દરેક છાત્રાલયમાં નિયમિતતા કેળવવા માટે કેટલીક ટેવો પાડવાના ક્રમને આવશ્યક માનવામાં આવ્યો હોય છે. હા, ટેવોની આવી તાલીમ વિદ્યાર્થીઓને અણુજાણુ રાખીને તેમના ઉપર પરાણે લાદવાની નથી હોતી. પરંતુ વ્યવસ્થા અને ગોઠવણ એ બાબતો તો એવી છે કે જેને માટે દરેક વિદ્યાર્થીને શોખ અને રમ પણુ અંતરના ઉડાણમાં હોય જ. માત્ર તે બાબતની ટેવ પડેલી નહિ હોવાથી તે દિશામાં એ બેદરકાર રહેતો હોય છે.

છાત્રાલયોની અંદર સમૂહ જીવનને નિયમિત ગાળવાને માટે કેટલાક નિયમો કરાવેલા હોય છે. ઘણે ભાગે તો આવા નિયમોના વિધાતા પણ વિદ્યાર્થીઓ જ હોય છે. આવો જ નિયમ પુસ્તકાલયની ગોઠવણ અને વ્યવસ્થા માટે કરી શકાય. જેટલી ચોક્કસાઈ ભોજન કે વ્યાયામ જેવી બાબતોમાં રાખવામાં આવે તેટલી જ ચોક્કસાઈ આમાં પણ રાખવામાં આવે. દમ વાગે પુસ્તકાલયનો સમય પૂરો થવાનો હોય તો પોણા દમ વાગે આપણે શૂદ્ધપતિએ અને વારા પ્રમાણે જાહેર થયેલા વિદ્યાર્થીઓએ ત્યાં હાજર થવું. પોણા દસથી દસ વાગ્યા મુધીનો સમય એ પુસ્તકાલયની ગોઠવણ અને વ્યવસ્થાનો સમજવો. તેમાં વેરાએલાં પુસ્તકોને એકઠાં કરાય, તેને પોતપોતાના સ્થાને ગોઠવી દેવાય અને બીજી જે કંઈ અવ્યવસ્થા થઈ હોય તેને દૂર કરાય. આ ક્રમની અંદર દરેક વિદ્યાર્થીનો વારો આવે જ આવે. આ ક્રમને કડક ચોક્કસાઈથી વળગી રહેવામાં આવે. જો આમને આમ થોડો વળત ચલાવવામાં આવે તો દરેક વિદ્યાર્થીને એવી ટેવ પડી જવાની. દરેકને પોતાના માટે તેમ જ પોતાના મિત્રોને માટે કામ કરવાનું હોવાથી કામમાંથી રસ ઓછો થવા સંભવ નથી. કટકે કટકે વિદ્યાર્થીઓની ટુકડીઓમાં આ ટેવ ધીમે ધીમે દૃઢ થવા લાગશે, અને પછી તો વારો નહિ હોય તો પણ ટેવના માર્યો જ ઘણી ખરી વ્યવસ્થા અને ગોઠવણ સાચવતા થઈ જશે. આ ક્રમને હમેશને માટે છાત્રાલયના

સમયપત્રક ઉપર સ્થાન આપી દેવું જોઈએ. દર વરસે છાત્રાલયમાં નવી નવી ભરતી તો થવા જ કરતી હોય છે. નવી ભરતી થએલા વિદ્યાર્થીઓને પણ આ ટેવની તેટલી જ આવશ્યકતા હોય છે. છાત્રાલયના વાતાવરણમાં આ ટેવ ફેલાઈ જાય પછી તો નવા વિદ્યાર્થીઓ તેને એકદમ પકડી લેવાના છે.

જે છાત્રાલયને પોતાની વિશિષ્ટતાઓ વધારવાની મહત્વાકાંક્ષાઓ હોય તેણે પોતાના વિદ્યાર્થીઓમાં ક્રમે ક્રમે આવી કેટલીયે સુટેવોને વિદ્યાર્થીઓના જ સહકારથી પ્રવેશ કરાવી દેવી જોઈએ.

હરભાઈ

વહેલા ઉઠવામાં શિથિલતા

છાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓ વહેલા ઉઠવામાં શિથિલતા બતાવે છે તેવી ફરિયાદો તો કાયમ ચાલ્યા જ કરે છે. વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્ય માટે વ્યાયામને આપણે આવશ્યક ગણ્યો છે. વ્યાયામ કરવાનો સમય સાધારણ રીતે સવારમાં હોય છે. સવારમાં વહેલા ઉઠવા માટે અથવા તો નિર્ધારિત ઉઠવા માટે વિદ્યાર્થીઓ અખાડા કરતા હોય છે. પરિણામે છાત્રાલયની બીજી બંધી બાબતોની અંદર નિર્ધારિતતા લાવી શકાય છે પરંતુ વ્યાયામની બાબતમાં નથી લાવી શકાતી. એક બાબતથી વ્યાયામને ફરજિયાત કરવામાં આવે છે અને બીજી બાબતથી વ્યાયામમાં વિદ્યાર્થીઓ શિથિલ બનતા જાય છે. પછી તો વહેલા ઉઠવાની શિથિલતાને વ્યાયામ તરફના અણુગત તરીકે પણ લેખવામાં આવે છે ! ખરી રીતે જોઈએ તો વિદ્યાર્થીઓને વ્યાયામ તરફ અણુગતો હોવો જ નથી. વ્યાયામમંદિરોમાં સાંજના વ્યાયામ કરવાનું જ્યાં જ્યાં રાખવામાં આવતું હોય છે ત્યાં ત્યાં વ્યાયામમાં રસ લેનારાઓની સંખ્યા વધતી જ જતી હોય છે. વ્યાયામથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શરીરને લાભ દરી શકે છે તે તેમનો જાતઅનુભવ હોય છે. તેવા કામમાં તેમને રસ પણ ખૂબ પડતો હોય છે. વ્યાયામ મરદાનગી માગી લે છે અને મરદાનગી દરેક જીવાનને અકર્ષે છે. આથી વિદ્યાર્થીઓની સવારમાં વહેલા ઉઠવાની શિથિલતાને વ્યાયામ તરફનો અણુગતો ન ગણીએ, તે આપણો પહેલો વિચાર.

બીજો વિચાર વિદ્યાર્થીઓ સવારમાં વહેલા ઉઠવામાં શિથિલતા શા માટે લાખવે છે તેનો કરવાનો રહે છે. આનું એક કારણ તો વિદ્યાર્થીઓને વહેલા ઉઠવાની ટેવ પડેલી નથી હોતી તે હોય છે. રાતમાં મગની નિદ્રા લીધા પછી સવારના પહોરમાં જ્યારે પણ પહેલ વહેલી આંખ ઉઘડે ત્યારે તુરત

જ પંચારી છોડી દેવી, એ પ્રકારની ટેવ આપણા સમાજમાં બહુ ઓછા માણસોમાં જોવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં પહેલી આંખ ઉઘડી જાય પછી પણ પંચારીમાં આજોડ્યા કરવાની અથવા તો ખીલું એક એકું ખાઈ લેવાની આદત મોટે ભાગે ધર કરી રહેલી હોય છે. આવી આદતને કારણે જ આપણા ઉગતા વિદ્યાર્થીઓ પણ સાધારણ રીતે પંચારીમાં ઓજોડી લેવામાં અથવા તો એકાદ એકું મારી લેવામાં મજા માનતા હોય છે. છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓને પૂરતી ઉંઘ લેવાની અનુકૂળતા તો મળી રહેતી હોય છે; તેથી પહેલી આંખ ઉઘડે કે તુરંત જ પંચારી છોડી દેવાની આદતમાં યુક્તિપ્રયુક્તિઓથી વિદ્યાર્થીઓને પંચારી દેવામાં આવે તો પરિણામ સંતોષજનક આવવાનું.

વહેલા ઉઠવાની શિથિલતા ટાળવા માટે ખીજો અગત્યનો વિચાર તે વિદ્યાર્થીઓને વહેલા સૂવાડી દેવાનો છે. વહેલા ઉઠવાના પ્રશ્નને વહેલા સૂઈ જવાના પ્રશ્ન તરીકે જો ગણવામાં આવે તો ઉઠવાની શિથિલતામાંથી ધણા વિદ્યાર્થીઓ બચી જાય. આપણા છાત્રાલયોમાં સૂવાનો સમય નવથી દસની વચ્ચે મોટે ભાગે રાખવામાં આવતો હોય છે. ગૃહપતિઓ વિદ્યાર્થીઓને સૂવાડીને આદ્ય જાય અને માની લે છે કે વિદ્યાર્થીઓ વખતસર સૂઈ ગયા હશે; પણ ખરી રીતે તેમ જાનવું નથી હોતું. વિદ્યાર્થીઓમાં જરૂરજોગી ટેવો પહેલી નહિ હોવાથી ધારેલે વખતે સૂઈ રાકતા જ નથી. વળી છાત્રાલય જેવા સ્થળમાં તો મોટો સમૂહ હોય છે. કોઈ વિદ્યાર્થી મંડળ જમાવીને વાતોએ ચડે, કોઈ મિત્રયુગલ અંદર અંદર નિર્દોષ મસ્તીતોફાને ચડે, કોઈ નાના નાના જલસાઓમાં મ્હાલે, કોઈ સાથે જ તોફાની વિદ્યાર્થી પોતાનાં પાડોશીઓને પગબાંધી દરે, તો કોઈ ગુંડા જેવા વિદ્યાર્થીઓ ખીજાઓ ઉપર દાદાગીરી ચલાવી ખીજાઓને હેરાન પણ કરે. આ બધા કારણોને લીધે વિદ્યાર્થી ધારેલે વખતે જાગી શકતો નથી હોતો. આવા સંયોગોમાં વિદ્યાર્થીઓની ઉંઘ પૂરી ન થાય અને તેઓ વખતસર ઉઠવામાં શિથિલતા જોતાં તેમાં શી નવાઈ? વિદ્યાર્થીઓને વહેલા અને નિયમિત ઉઠવા માટે પૂરતી ઉંઘની આવશ્યકતા તો રહે જ, એમ આપણે સૌ દોષ સમજી શકીએ છીએ. છાત્રાલયોમાં નિયમિત ઉઠવાના કાર્યક્રમમાં રોજ એવું ને એવું કંઈક જાનવા પામવાનું જ હોય તો કાં તો ગૃહપતિએ પોતાની હાજરીથી તેનો નિમંત્રણ લાવવો જોઈએ, અથવા તો સમયપત્રકમાં એટલો ફેર કરવો જોઈએ. વિદ્યાર્થી પોતે મને તેટલો સ્વતંત્ર હોય તો પણ આવડા મોટા સમૂહમાં વસે છે માટે તેણે સમૂહતંત્રને પણ માન આપવું ધટે. તે વિચાર-

સરણી તેની પાસે રજુ કરવી જોઈએ અને તે અનુસાર દરેક વિદ્યાર્થીનું જીવન ધડાય તેવી યોજનાઓ અવારનવાર દાખલ કર્યા કરવી જોઈએ. સમૂહતંત્ર ખાતર પોતાના નાના વિનોદોને પણ જતા કરવા પડે તો જતા કરવા, તેની તાલીમ તેમને આપે જવી જોઈએ. આમ છતાં એ વિદ્યાર્થીઓને અમુક કોઈ પ્રકારે સ્વતંત્ર વિહરવા દેવાની અગત્ય દેખાય તો તે માટે જૂદો પ્રયત્ન કરવો પડે. રમતગમત કરનારા તેમ જ નિર્દોષ મસ્તીઓ કરનારા વિદ્યાર્થીઓ માટે જરૂર જણાય તો અલગ સ્થાન નક્કી કરવાં જોઈએ. આમ આ વસ્તુને પોતાના વિચાર અને આચારથી ગૃહપતિ પોતે જેટલું મહત્ત્વ આપે તેટલું મહત્ત્વ વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર અવશ્ય ઠસવાનું છે. પછી તો વહેલા સૂધ જવાની આખતમાં બધા વિદ્યાર્થીના મન ઉપર પણ એક ચોક્કસ છાપ બેસી જવાની છે. ન્હાવું ધોવું અને નિયમિત ખાવું પીવું એ શરીર આરોગ્ય માટે જેટલું જરૂરનું છે તેટલું જ જરૂરનું વહેલા સુવું અને નિયમસર ઉઠવું એ વિદ્યાર્થીના શરીર તેમજ મન અનેના આરોગ્ય માટે જરૂરનું અને તેવાત વિદ્યાર્થીના જીવનમાં પ્રવેશ કરી જવી જોઈએ આટલું બની જાય તો પછી સંસ્થાના વાતાવરણમાં જ બળી જવાની. અને પછી તો નિયમસર નહિ સુનાર અને નિયમસર નહિ ઉઠનાર વિદ્યાર્થી નિરાગી છતાં પણ રોગી ગણાવાતો. વાતાવરણમાં આટલું બની જાય પછી ગૃહપતિને ઝાઝું કરવાપણું રહેશે નહિ.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓની આખતમાં શરીરનો કોઈ ખાસ રોગ અથવા તો માનસિક અસ્વાસ્થ્ય પણ વહેલા નહિ ઉઠવાનાં કારણસૂત્ર હોય છે. સમૂહના સામાન્ય જીવનના નિયમ તરીકે ઉપર કહેલી વાતને સ્વીકારીને ચાલીએ તો પણ વ્યક્તિગત અપવાદો આપણને મળવાના છે. તેવા વ્યક્તિગત અપવાદો સાથે તેમના જ ધોરણે કામ લેવું એ વધારે સલાહકારક ગણીએ.

પાણી પીવાનું સ્થળ

જે જે છાત્રાલયોમાં પાણી પીવા માટે વિદ્યાર્થીઓ સારું એક સર્વ-સામાન્ય પાણિયાઈ રાખવામાં આવ્યું હોય છે તે છાત્રાલયોમાં પાણી પીતી વખતે જે સ્વચ્છતા જાળવવી જોઈએ અને બીજાને નુકસાન ન કરે તેવી રીતે આરોગ્યના નિયમોને પાળીને પાણી પીવું જોઈએ તે નિયમો જરાજર પળાતા હોના નથી. છાત્રાલયોના ગૃહપતિઓ માટે આ એક સનાતન કાયદો હોય છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પાણી પીતી વખતે પાણી ગોળા ઉપર

જ દોળાય તેમ પીએ છે, ફેટલાક પાણી પીધા પછી ગોળાને ઉઘાડો મૂકીને ચાલતા થાય છે. સારે ફેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તો પાણી પી રહ્યા પછી પ્યાલાને સાફ જ કરતા નથી. ફેટલાક પાણી પીવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં પીવાના પ્યાલા વીછળતા નથી હોતા. ફેટલાક તો પીધેલા પ્યાલાને જ ગોળામાં બોળીને પાણી ભરવાની આદતવાળાં હોય છે. આ ઉપરાંત પાણી પીવાના સ્થળે પુષ્કળ પાણી દોળાયેલું રહેતું હોય છે અને બધું અસ્વચ્છ અસ્વચ્છ થઈ રહ્યું હોય છે એ તો જુદું.

પાણી પીવાની ટેવની, પાણી પીવાના સ્થળની તથા પાણી ભરવા-પીવાના કળશા પ્યાલાની આવી સ્થિતિ ગૃહપતિ માટે હંમેશાં મૂંઝવનારી હોય છે. પાણિયારા માટે જૂદા જૂદા નિયમો કરવામાં આવે છે, પાણી પીવા માટે પણ નિયમો કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને વારંવાર ટોકવાનું કામ તો શરૂ જ હોય છે. વિદ્યાર્થીઓની કુરચાદો ગૃહપતિ તરફ ચાલી જ આવતી હોય છે. ગૃહપતિ એક યા બીજા નિયમથી તેને નિવારવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યા હોય છે, અને તેમ છતાંય પરિસ્થિતિમાં કશો ફેર દેખાતો નથી. વિદ્યાર્થીઓ લુવાન વચના હોય છે તેથી તેમના લોહીમાં રોગોની સામે યવાની કીડકીક તાકાત હોય છે. તેથી એપી રોગો તેઓમાં એકદમ પ્રવેશ પામતા નથી. જો કે ખસ કે ગુમડાં જેવા રોગો તો કીક પ્રમાણમાં ફેલાતા દેખાય છે. પાણિયારાની આવી અનારોગ્ય પરિસ્થિતિને લીધે તથા પાણી પીવાની વિદ્યાર્થીઓની બેકાળછત્તે કારણે ખરી રીતે સંસ્થામાં નાના મોટા રોગો થયા જ કરવા બેઠે છે. પરંતુ લુવાન લોહી તેમાંથી થોડા વખતને માટે બચી જઈ શકે છે. આપણે એમ માની લાઇએ છીએ કે આવી અનારોગ્ય સ્થિતિ નબળી લેવા જેવી નથી પણ બહીષકાવવામાં આવે છે તેટલી ખરાબ પણ નથી. આવી અનારોગ્ય પારિસ્થિતિનાં પરિણામો તો ઘણા લાંબા કાળે જણાતાં હોય છે તેથી આ હકીકત આપણા લક્ષમાંથી સરી જતી હોય છે. ખરી રીતે વિચાર કરીએ તો પાણી પીવાની આવી અનારોગ્ય સ્થિતિ મોટાપણે યતા નાના મોટા રોગોની જનની પણ હશે જ.

આ સ્થિતિ ટાળવા માટે આપણે શું કરી શકીએ ?

પાણિયારા માટેના નિયમો તથા પાણી પીવા માટેના નિયમો જરૂર રાખવા. એવા નિયમો વિદ્યાર્થીઓની સમજણ શક્તિને જગવીને તેમની સંમતિ લઇને જ રચાયા હોય તે કંઈક અંશે પણ રસદાયી નીવડે છે. નિયમોનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને વારંવાર જાગ્રત રહ્યા કરે તેવા ઉપાયો પણ

કરવા નોંધાવે. અને તેવા નિયમોમાં તેમની સંમતિ હોય છે તેથી તેમને જવાબદાર પણ બનાવી દઇ શકાય. નિયમો માટે વધારે પડતી કડકાઇ ગૃહપતિ તરફથી રાખવામાં આવે તો કદાચ પરિણામ ઓછું ફળદાયી પણ દેખાય. નિયમોના પાલનની કડકાઇ પાછળ ગૃહપતિની સૌમ્યતા અને પ્રેમાળતા તો હોવાં જ જોઈએ.

આ તો થઇ નિયમો અને તેનાં પાલનની વાત. પણ પાણિયારા માટે તથા પાણી પીવા માટે ખરેખર આરોગ્યપ્રદ સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવી હોય, તો તો આપણે ગૃહપતિએ એવી જવાની જરૂર રહે છે. પાણી પીવા સંબંધેની તથા પાણિયારા સંબંધેની આપણા ઘરની સ્થિતિ કેવી હોય છે? આપણું પોતાનું તેમાં કેટલું અને કેવું સ્થાન હોય છે? જેવી આપણી ગૃહપતિ-ઓની આ બાબતમાં સ્થિતિ હોય છે તેનું તેનું અને તેટલું જ પ્રતિબિંબ આપણી સંસ્થામાં અને આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં પડતું હોય છે. આપણે પોતે રહેજ ઉડા ઉતરીને વિચાર કરીએ તો આપણને માલૂમ પડશે કે આ બાબતમાં આપણી પોતાની સ્થિતિ જ મોટે ભાગે લૂઠીપાંગળી હોય છે. આપણે પોતે જ આપણા ઘરોમાં અનારોગ્ય ટેવો સેવતા હોઇએ છીએ. આપણા ઘરનું પાણિયારું, આપણી પાણી પીવાની ટેવ, આપણા કુશા પ્યાલા અને તેના વપરાશમાં થતી બેદરદારી—આ બધું આપણા જીવન ઉપર ભારે અસર કરી રહ્યું હોય છે; તેની સૂક્ષ્મ પણ ઉઘાડી આંખો રાખીએ તો નોંધ શકીએ તેવી અસર આપણી સંસ્થાના વાતાવરણમાં થઇ રહી હોય છે. આપણે ગમે તેટલા નિયમો કરીએ, તેવા નિયમોના પાલન માટે ગમે તેટલા કડક બનીએ તો પણ ન્યાં સુધી તેવા નિયમો આપણા જીવનમાંથી નથી નીકળ્યા હોતા, હાં સુધી તેનું કશું પરિણામ આવવાનું નથી. એટલા માટે પાણિયારા માટે તેમ જ પાણી પીવાની ટેવો માટે સૌથી અગત્યની વસ્તુ તે આપણા ગૃહપતિઓના પોતાના જીવનની ટેવો હોય છે. પાણીની બાબતમાં નિરોગી સ્થિતિ આપણા છાત્રાલયોમાં ઉભી કરવી હોય તો તેની જ નિરોગી સ્થિતિ આપણા જીવનમાં એટલે કે આપણા ઘરોમાં પહેલી ઉભી થએલી હોવી જોઈએ. જે ઘડીએ આપણા પોતાના જીવનમાં એ સ્થિતિ ઉભી થઇ તે જ ઘડીએ છાત્રાલયમાં ઉભી કરવામાં, આપણને ઝાઝી વાર લાગવાની નથી.

પણ આનો અર્થ ફક્ત છાત્રાલયના પાણિયારાને સુધારવા માટે અને પાણી પીવાની ટેવોને મુદર અને આરોગ્યપ્રદ બનાવવા માટે જ આપણે ગૃહપતિઓએ સુધરી જવું તેમ કરવાનો નથી. અનુકરણીય ચારિત્ર્યનો અર્થ.

ખીજને અનુકરણ કરવા માટે આરિત્ય ધણું તેવો નહિ પણ આપણું આરિત્ય આપણા પોતાના ખાતર જ એવું ધડીએ કે જેનું ખીજઓ અનુકરણ કરવા પ્રેરાય. આપણા પોતાના જીવનમાં ડોકિયાં કરતાં આપણને પોતાને આપણી ટેવો આરોગ્યપ્રદ ન જણાય તો આપણે આપણી પોતાની ખાતર જ તેમાં સુધારો કરી લેવો ધટે. છાત્રાલયમાં પાણીની ખાજતમાં જે અનારોગ્ય સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેનાં અનેક કારણોમાંનું એક અતિ મહત્ત્વનું કારણ શોષવાનો આ લેખ એક નમ્ર પ્રયત્ન છે. એ કારણ આપણને બ્રાજ્ઞી લાગે તો કારણનો નાશ કરવો એ આપણો ધર્મ બને છે. આપણે માણસ છીએ, વિચારશીલ માણસ છીએ, પ્રગતિવાન છીએ અને વળી કેળવણીનું જવાબદારી ભર્યું કામ હાથમાં લઇને બેઠા છીએ. આવું જીવન આપણી પોતાની પાસે વિધવિધ પ્રકારની શુદ્ધિ માગતું હોય છે. છાત્રાલયના ગૃહપતિ તરીકેના કામને પરિણામે આવી શુદ્ધિનો માર્ગ આપણા માટે મોકલો બનતો હોય તો આપણે તો છાત્રાલયના ઝણીજ ગણાઈએ. આરોગ્યની ખાજતમાં આપણું છાત્રાલય આજે આપણી આંખ ઉઘાડે છે. એ આંખ આપણે ઉઘાડીએ અને શુદ્ધિ તરફ વળીએ તો આપણને પણ લાભ થાય અને છાત્રાલય પણ તેમાંથી કંઈને કંઈ લાભ જરૂર ઉઠાવી શકે.

હરભાઈ

બદી કેમ મિટાવવી ?

એક ગૃહપતિભાઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. પોતાનો એક વિદ્યાર્થી સ્વભાવે સુંદર છે. બુદ્ધિએ તેજસ્વી છે. અને ગૃહપતિની સલાહ સૂચના પ્રમાણે ચાલવા માટે હમેશાં તૈયાર હોય છે. આવો વિદ્યાર્થી હસ્તદોષની દ્રુટવમાં સપડાયલો છે. તેણે પોતાની બધી વાત આ ગૃહપતિભાઈને રહી છે. તેમાંથી હવે તે છૂટવા માગે છે. આવી બદીથી ખૂબ નુકસાન થાય છે માટે તેમાંથી પ્રયત્ન પૂર્વક નીકળી જવું જોઈએ એમ તો તેમણે એને અનેક વખત સમજાવ્યું છે. વિદ્યાર્થીને એ વાત ગળે પણ ઉતરી ગઈ છે. પરંતુ વિદ્યાર્થી માટે આ બદી 'હાથ વઘૂટી બાજી' જેવી બની ગઈ છે. પ્રસંગ મળતાં તેનાથી રહી શકાતું નથી; અને પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેતો નથી. હવે આ ખાજતમાં શું કરવું તે સંબંધે એ ભાઈ સૂચના માગે છે.

હસ્તદોષ જેવી ભત્રીય બદીમાં સપડાએલા જીવાન વિદ્યાર્થીઓ માટે ભાગે બુદ્ધિના તેજસ્વી અને હૃદયના મુલાયમ હોય છે. આ બદીમાં ઝાઝો

ત સપડાઈ રહેલા હાવાથી તેમના મન ઉપરથી અને હાથ ઉપરથી નો કાણુ ઓહો થયો હોય છે. આવા જુવાન વિદ્યાર્થીઓ મારા પરિ-
માં ઘણા પ્રમાણમાં આવેલા છે. ખીજા બધા ઉપાયોને એક કારે રાખીને
મની ખામતમાં રચળ અને સમય પૂરતો જે પ્રયોગ મેં કરેલો છે તે ક્ષ-
ણી નીવડ્યો છે. પૂછનાર ગૃહપતિભાઈને પણ તેમાંથી કંઈક કરવા જેવું
રૂર મળી રહેશે.

આવા વિદ્યાર્થીને રચળ અને સમયની ઓછસ સ્થિતિમાંથી મુક્ત
રી લેવા જોઈએ. આવા વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે એકલા પડે ત્યારે અથવા
અનુકૂળ વખત મળી જાય ત્યારે આ બદીના ભોગ ખનતા હોય છે.
માવાઓને માટે દિશાએ જવાનાં પાયખાનાં બંધ કરવાં. તેઓ તો બહાર
યોગાનમાં જ દિશાએ જાય અને તે પણ કોઈ એ ચાર વિદ્યાર્થીઓની સંગાથે.
પાયખાનું એ એક એવું સ્થળ છે કે જ્યાં વિદ્યાર્થીને આ બદી સેવવાનું
મન ઓછસ થઈ જાય. ખીજો ઉપાય તેમને કોઈ દિવસ એકાંત સેવવા ન
દેવી તે હોય છે. આવા વિદ્યાર્થીઓ મોટા સમૂહમાં તેમ કરતાં જરૂર શરમાતા
હોય છે. જો કે એવા વિદ્યાર્થીને પણ મેં જોયા છે કે જેઓ મોટા ટાળામાં
બેઠા હોય ત્યારે પણ એવું સ્થળ પસંદ કરે કે જ્યાં બેઠા બેઠા મહેલાઈથી
અને વગર અડચણે પોતાનું કામ કરી શકે. આવા વિદ્યાર્થી આપણા વિશ્વા-
સમાં હોય તો તેમને તેવે સમયે આપણી પાસે દોડી આવવા કહેવું. આપણે
હાજર ન હોઈએ તો પણ તેમને માર્ગ જતાની રાખી શકીએ. જ્યારે જ્યારે
આવી ઇચ્છા થઈ આવે ત્યારે ત્યારે તેણે સમૂહ માંહેનું પોતાનું કામ છોડીને
બહાર નીકળવું અને પછી બેચાર મોટાં ચક્રરો દોડતાં લઈ લેવાં. આમ
કરવાથી આવેલો ઉભરો શમી જશે અને પોતાના મન ઉપર થોડો ધણો
કાણુ મેળવવો મુશ્કેલ બનશે.

રાત્રે પયારી પણ એવા સ્થળે કરવી કે જ્યાં પોતે એકલો છે તેવું
અનુભવી ન શકે. ટૂંકમાં આવા વિદ્યાર્થીને સ્થળ અને સમયની અનુકૂળતા
માંથી બેસતી લઈ ખીજા માર્ગે ચડતી દેવાથી તેને જરૂર લાભ કરી શકશે.

હરભાઈ

અર્ચાપત્ર !

એક ગૃહપતિભાઈ પોતાના એક પત્રમાં લખે છે:—

આપણા જાત્રાલયોમાં વરસ 'દરમ્યાન અનેક પ્રકારના નાનો મોઢા

રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો ઉજવવામાં આવતા હોય છે. આવા ઉત્સવોમાં સંસ્થાના કાર્યવાહકો વિદ્યાર્થીઓ અને સંચાલકો અવશ્ય ભાગ લે છે. પરંતુ અદ્વિતીય સાથે નોંધવું પડે છે કે સંસ્થાના નોકરોને તેમાં ભાગ લેવા માટે નોતરવામાં કે સમગ્રવવામાં આવતા જ નથી. મેં અહીં સંસ્થાના કેટલાક સંચાલકો સાથે આ વિષય ઉપર ચર્ચા કરી જોઈ છે. મારી વાત કેટલાકને ગળે નથી ચિતરતી. તેઓ આવી અગત્ય જોતા નથી. મારું એવું એકમ માનવું છે કે રાષ્ટ્રીય ઉત્સવોમાં સંસ્થાના નોકરોને પણ સામેલ રાખવા જોઈએ. આ મુદ્દો વિચારવા જેવો છે એમ આપ માનતા હો તો આપના 'છાત્રાલય' પત્રમાં આ સંગ્રામે ચર્ચા હેડશે એવી આશા રાખું છું."

આ વિષયમાં ચર્ચા કરવા જેવું શું છે તે જ સમગ્રતું નથી. અલગત આપણી સંકુચિત દષ્ટિને પરિણામે અથવા તો ગંદગારીને લીધે આપણા છાત્રાલયોના ઉત્સવમાં સંસ્થાના નોકરોને સામેલ કરવામાં નથી આવતા, એ હકીકત ધણી સંસ્થાઓને લાગુ પાડી શકાય તેવી છે. પરંતુ તેથી કરીને નોકરવર્ગને સામેલ કરવાનો મુદ્દો ચર્ચાર્થ છે તેમ તો માનીએ જ નહિ.

આપણા દેશમાંથી નોકર અને શેઠ જેવા બેદને ભૂંસી નાખવાનો યુગ ખેસે ત્યાં સુધીમાં સંસ્થાના નાના મોટા નોકરોને પણ ઉત્સવોમાં ભાગ લેવા જેટલી સમાનતા આપણે દાખવતા ચેઈ જઈએ તેમાં વિદ્યારતા નહિ પણ મનુષ્યત્વ રહેલું છે. દરેક છાત્રાલયમાં દોષ ને દોષ પ્રદારનો 'નોકર વર્ગ' તો હોય જ છે. આવો નોકરવર્ગ પોતાની જાતને હમેશાં હલકી કોટિની માનતો હોય છે. છાત્રાલયનો રસોયો પોતાને છાત્રાલયના દોહારી કે દારકુનની સાથે ખેસનારો રહી પણ શકતો નથી. છાત્રાલયના રસોડામાં કામ વાસણ માંજતી બાઈઓ પોતાની જાતને છેક હલકી ગણે છે અને ગૃહપતિના ઘરના બેગંઓ સાથે એક આસને ખેસીને સામાન્ય વાત કરવા જેટલી પણ પોતાની લાયકાત લેખતી હોતી નથી. છાત્રાલયનાં પાપખાનાં અને મૂતરડીઓ કાઢતો બંગી તો પોતાની જાતને છેક જ હલકી ગણતો હોય છે. આવી પરિસ્થિતિ આજે પ્રવર્તે છે, તેની ના નહિ કહી શકાય. આપણે ત્યાંથી શારીરિક અસ્પૃશ્યતા ટળી ગઈ છે પણ બૌદ્ધિક અને સાંસ્કારિક અસ્પૃશ્યતા તો હજી જેવી ને તેવી જ ઉભી છે—મદક વધારે દબ જનેલી છે, આ અસ્પૃશ્યતામાંથી આપણે વહેલી તકે છૂટી જવું જોઈએ.

અને રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો શા માટે? છાત્રાલયોમાં રાષ્ટ્રીય કે સામાજિક કે ધાર્મિક—ગમે તેવા ઉત્સવો ઉજવાતા હોય તેમાં સંસ્થાના તમામ કામદારવર્ગ

સરખી રીતે જ ભાગ લેવો જોઈએ. તેમ ન બનતું હોય તો સંસ્થાના સંચાલકોએ તેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવી ઘટે. આપણાં છાત્રાલયોમાં તો એવો નિયમ જ હોય કે દરેક દરેક ઉત્સવના મુખ્ય મુખ્ય કાર્યક્રમમાં સંસ્થાનો દરેક દરેક કામદાર એક સરખી રીતે જ સામેલ બને. સલાહભરવાની હોય કે સંગીતનો જલસો થવાનો હોય, નાની નાની ઉજવણીઓ હોય કે મોટાં મોજાનો હોય; એ બધામાં પ્રસંગોમાં સંસ્થાના બંગીયો માંડીને સંસ્થાના મુખ્ય સંચાલક સુધીના તમામ માણસો એક સરખી રીતે જ ભાગ લે. કાર્યભેદે એકમીજ એકમીજ સાથે વધારે વખત બે ન બળી શકતા હોય; અથવા તો સમયના અભાવે એકમીજ એકમીજને બે જોડું મળી શકતાં હોય; અથવા તો કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદાના કારણે બે એક મોટી પુરણી ઉપર ચડીને બુદ્ધિનું કામ કરતો હોય; અને ખીજો સાવરણી અને સુંડલો લઈને પાવખાનાં સાફ કરતો હોય; પરંતુ ઉત્સવોમાં આવો ભેદ જૂંસાથે જાય અને સૌ એક જ સરખાં ઇશ્વરનાં બાળ બીનીને સાથે જ રમે, જામે, નામે, કૂદે. આપણાં છાત્રાલયોમાં આવો ક્રમ એ નિયમનિયમ જેવો મધ ગયો હોવો જોઈએ. છાત્રાલયો મનુષ્યત્વની કેળવણી આપવામાં માનતા હોય અને માને છે તો પછી માણસ માણસ વચ્ચેના કૃત્રિમ ભેદો તૂટી જવા જ જોઈએ. કોઈ પણ ઉત્સવ જોડેલો સંસ્થાના મુખ્ય સંચાલકોનો કે તેમના વિદ્યાર્થીઓનો છે તેટલો જ સંસ્થાના તોફર વર્ગનો પણ છે. રાષ્ટ્રીય ઉત્સવ વખતે દરેકનું રાષ્ટ્રીય હૃદય એક સરખું જ 'હસી શકવાનું' છે. સામાજિક ઉત્સવ વખતે દરેક જણ એક સરખો જ આનંદ ઉઠાવી શકવાનો છે. ધાર્મિક ઉત્સવ પ્રસંગે ધર્મની સૂક્ષ્મ લાગણીઓના તોર બધાપણા એક સરખા જ ઝંબુઝંબુવાના છે. માટે જ કહું છું કે આ વિષય ચર્ચાનો છે જ નહિ. આપણાં જીવનમાં માનવ સુલભ આટલી સમાનતા ન હોય તો તે જલદી આણવી ઘટે.

હરભાઈ

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીએ : પરદેશના બે શિક્ષકો લખે બેવધાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ સવન, બાવનગર

આ માસિક લવાજમમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાભાઈ શોપાજીએ છાપું અને વંત્રી હરભાઈ ત્રિવેદીએ બાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

મોન્ડીસેરી શિક્ષણસંઘ

પહેલાં ત્રણ વર્ષનો અહેવાલ

[સરસ્વતી માહ વદ ૦)) સંવત ૧૯૮૫ સુધી]

પ્રમુખ સ્વ. પતિગ્રીતા સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્યમ ગુજરાતી સમાને
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સંવિનય સપ્તેમ ભેટ.

પ્રકાશક
મંત્રીશ્રી: મોન્ડીસેરી શિક્ષણસંઘ
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર
લાલનગર

માર્ચ ૧૯૨૬

ધમની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે

શ્રી ફાર્બસ ગુજ.તી સમાને

શ્રીયુત ગ્રહાભાષ આણંદજી ચાવડા

તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

ધમની સ્વ. પતિત્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્તિક ગુજગતી સમાને
 મીયુત ડાહ્યાભાષ આણુંદજી આવડ
 તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

મોન્ડીસોરી શિક્ષણસંઘ

પહેલાં ત્રણ વર્ષનો અહેવાલ

સ્થાપના

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થિભવને સને ૧૯૨૫ની માત્રમાં એક મોન્ડીસોરી સંમેલન ભોજાન્યું. શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થિભવનમાં તે વખતે પાંચ વર્ષથી આત-મંદિર ચાલતું હતું. આતમંદિર દ્વારા મોન્ડીસોરી પદ્ધતિના સિદ્ધાન્તો અને વ્યવહાર અમલમાં મુકવાનું અને વિસ્તારવાનું અને પ્રચારવાનું કાર્ય, આ વર્ષોમાં થઈ રહ્યું હતું. પણ એટલું કાર્ય જોડ્યું હતું. એ સંસ્થા દ્વારા કરનાં એકાદ સંઘ દ્વારા એ કામ વિસ્તારવ પામે એ આવશ્યક હતું. અને એ આવશ્યકતાને ગતિ આપવા પહેલું મોન્ડીસોરી સંમેલન શ્રીમતી સરલાદેવીનાં પ્રમુખપદે ભરાયું. આ સંમેલન વખતે મોન્ડીસોરી શિક્ષણસંઘ સ્થપાયો. આ સંઘની સ્થાપના તે સંમેલનનું એક પ્રત્યક્ષ પરિણામ આન્યું.

આ સંઘ ૧૧ ઉદ્દેશ કાર્યપ્રદેશ વગેરે આ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યાં છે:—

ઉદ્દેશ

આ સંઘનો ઉદ્દેશ મોન્ડીસોરી સિદ્ધાન્તનો આપણા પ્રાંતમાં અંબ્યાસ, સંશોધન અને પ્રચાર કરવાનો છે.

સમાસદ

જેઓને આ સંઘનો ઉદ્દેશ માન્ય હશે, અને જેઓ એકી સાથે રૂ. ૫૦) કે તેથી વધુ મદદ સંઘને આપશે. તેઓ સંઘના આજીવનસભ્ય ગણાશે. જેઓને આ સંઘનો ઉદ્દેશ માન્ય હશે અને જેઓ આ સંઘને વાર્ષિક

૧-૦-૦ મદદ આપશે તેઓ સંઘના સામાન્ય સભ્યો ગણાશે.

સંઘના દરેક સભ્યને 'શિક્ષણ પત્રિકા' વિના મુદ્દયે મળશે.

કાર્યપ્રદેશ

૧. આપણી ભાષામાં મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનું સાહિત્ય નથી. માટે અંગ્રેજી કે ઈટાલિયન ભાષામાંથી તે ગૂઢ્ઢાતીમાં ઉતારવું કે ઉતરાવવું.

૨. મોન્ટીસોરી પદ્ધતિમાં જેમણે કામ કર્યું છે, અને જેઓ કામ કરે છે તેમની પાસે એ પદ્ધતિ ઉપર તેમના અનુભવ અને અભ્યાસને આધારે પુસ્તકો રચાવવાં.

૩. મોન્ટીસોરી સાહિત્યને અને તેટલું સરતું રચાવવું અને તેને તેથીયે ઓછી કિંમતે લોકોમાં ફેલાવવું.

૪. મામાપો મોન્ટીસોરી પદ્ધતિના સિદ્ધાંતો સરજનાથી સમજી શકે તે માટે સાદી ભાષામાં નાનાં નાનાં, ચોપાનીયાં તૈયાર કરાવવાં, અને તે મફત અથવા થોડી કિંમતે વહેચવાં કે વેચવાં.

૫. લોકો સમજી શકે તેવાં વ્યાખ્યાનો આપવાં કે અપાવવાં.

૬. મોન્ટીસોરી પદ્ધતિમાં જે જે નવું જાણવાનું મળે તે, તથા જે જે નવા અનુભવો થાય તે, પદ્ધતિમાં રસ લેનાર શિક્ષકો તથા અન્ય જનોને નિયમિત રીતે મળ્યા કરે તે માટે એકાદ પત્રક (માસિક) ચલાવવું.

૭. નવી મોન્ટીસોરી શાળા કાઢનારાઓને મોન્ટીસોરી શિક્ષકો પૂરા પાડવા માટે મોન્ટીસોરી શિક્ષણપદ્ધતિનું શિક્ષણ આપનાર અધ્યાપનમંદિર કાઢવું અથવા નેરા અધ્યાપનમંદિરને અને તેટલી મદદ આપવી.

૮. પરદેશમાં તેમજ આપણા દેશમાં મોન્ટીસોરીને લગતી જાતજાતની પ્રવૃત્તિઓ, તેને લગતાં પુસ્તકો, તેમાં વપરાતાં સાધનો વગેરે સંબંધી માહિતી મેળવી પુરું પાડનાર એક કેન્દ્ર રચાવવું.

૯. આપણા દેશમાં મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનાં સાધનો તૈયાર કરાવી લેવાની વ્યવસ્થા પ્રવૃત્તિ કરવી, અને તેવાં તૈયાર ચયેલાં સાધનો જેને જોઈએ તેને પૂરાં પાડવાની ગોઠવણ કરવી.

૧૦. અત્યારે ચાલતી અને ભવિષ્યમાં નીકળનારી મોન્ટીસોરી શાળાઓ બરાબર કામ ચલાવી શકે તે માટે અવારનવાર સૂચના અને મદદ કરી શકે તેટલા માટે નિરીક્ષણમંડળ રાખવું.

૧૧. અત્યારે ચાલતી પદ્ધતિમાં પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો મોન્ડીસેરી પદ્ધતિનો લાભ કેવી રીતે કરી શકે તેનો વ્યવહાર રસનો અભ્યાસ કરી તેને અમલમાં મૂકના પગલાં લેવાં.

૧૨. સંઘમાંના ગોચ માણસોને પદ્ધતિનો પરિચય અને અભ્યાસ કરવાની દરેક પ્રકારની વ્યવસ્થા કરી આપવી.

૧૩. મોન્ડીસેરી પદ્ધતિનાં અને બીજાં જાતશિક્ષણસાહિત્યનાં અંગ્રેજી તથા દેશી ભાષાઓનાં ઉપયોગી પુસ્તકો એક સ્થળે એકઠાં કરી ત્યાંથી ફરતા પુસ્તકાલયની વ્યવસ્થા કરવી.

૧૪. દસ વર્ષની અંદરનાં જાગરો ઉપર નેમના માનસના જ્ઞાન માટે વિદ્યોપ અખતરાઓ કરવા તથા અગિયાર વર્ષ પછીની ઉંમરનાં જાગરો ઉપર મોન્ડીસેરી પદ્ધતિએ આગળ અખતરા કરવા માટે એક કાયમી પ્રયોગમંદિર સ્થાપવું. અથવા તેવા કોઈ ચાલતા પ્રયોગમંદિરને બનતી મદદ કરવી.

૧૫. આવી જાતનાં સંમેલનોની કાર્યપદ્ધતિ વળતો વખત સુધારતા જતી અને તેની ઉપયોગિતા વધારે થાય તેવી યોજના વિચારતા જતી.

આ સંઘના મંત્રી તરીકે અમે છેલ્લાં ત્રણ વર્ષોમાં જે જે પ્રવૃત્તિઓ કરી શક્યાં તેને અહીં રજુ કરીએ છીએ.

શિક્ષણ પત્રિકા

અમે જે પ્રથમ અને મુખ્ય કાર્ય કર્યું તે 'શિક્ષણ પત્રિકા' પ્રગટ કરવાનું છે. શિક્ષણ પત્રિકાને પ્રથમ વર્ષનો પહેલો અંક ફાગણ શુદ્ધ ૧ સં. ૧૯૮૨ ના દિવસે બહાર પડ્યો. આજે પત્રિકાને ત્રણ વર્ષ પૂરાં થઇ ચોથું વર્ષ ચાલે છે.

અમને જણાવતાં જાનંદ થાય છે કે પત્રિકા ત્રીજા વર્ષને અંતે ૩૨૦૦ આલોકો સુધી પહોંચી છે. પહેલા વર્ષમાં આલોકોની સંખ્યા ૩૦૦૦ ઉપર હતી. બીજા વર્ષમાં ૩૦૦૦ થી નીચે ગઇ અને ત્રીજા વર્ષમાં પાંચી ૩૦૦૦ ઉપર ગઇ. આપણે ન્તેષ શકીએ છીએ કે પત્રિકાને મારો આવકાર મળ્યો છે.

આ આવકાર માટે અમે કુદરતી કાઠિયાવાડ અને ગૂજરાતનાં, સિંધુ પર્વતો મધ્યપ્રાન્ત અને બર્માનાં, મદ્રાસ મહારાષ્ટ્ર અને મારવાડનાં ઝાણી છીએ. આ આવકાર અમને આફ્રિકા અને યુરોપમાં વસતા દેશી

લાઇઓએ આપેલો છે. આ આવકાર અમને ગૂજરાતી લાઇઓ અને બહેનોએ આપેલો છે. આ આવકારમાં શિક્ષક લાઇઓનો સારો એવો ફાળો છે. આ આવકારમાં ટ્રેનિંગ ફાલેન્સે, દેશી રાજ્યો, એજન્સીઓ, જીલ્લાઓ, મ્યુની-સીપાલ્ટરીઓ અને કેળવણીની સંસ્થાઓએ ઘણી સુંદર શોભા વધારી છે. અમે ખરેખર આટલા વિશાળ આવકાર માટે સૌનાં આભારી છીએ. અમે હૃદયથી છીએ કે અમારી પત્રિકા પ્રત્યેનો તેમનો ભાવ દિન પ્રતિદિન વધતો રહે અને અમે તે ભાવને યોગ્ય એવી પત્રિકા કરવા હરહમેશ પ્રયત્ન-શીલ રહીએ.

જેમ અમે અમારાં સંઘી લાઇ બહેનોનો આભાર માનતાં હરખાઇએ છીએ તેમજ સંઘી લાઇ બહેનોમાંનાં જેઓ જેઓએ ગ્રાહકો વધારવાની અને પત્રિકા પ્રચારવાની અમને મદદ આપી છે તે અમૂલ્ય છે એમ જણાવતાં અમને આનંદ થાય છે. ત્રણ વર્ષની અંદર અમને એટલા બધા જણોએ એટલે સુધી ઉત્સાહથી મદદ કરી છે કે અમે કાનું નામ નોંધીએ અને કાનું નામ ન નોંધીએ? અમારા મદદગારોમાં રાજ્યનાં અને આમ વર્ગનાં, ગરીબ અને તવંગરનાં, ઠારીગરો અને વિદ્વાનોનાં, દૂરનાં અને નજીકનાં સહુનાં અણુનોંધ્યાં નામો આવી ગય છે. ઉપરાંત અમારાં સઘળાં મિત્ર મૌસિકા અને અન્ય પત્રોએ પત્રિકાની જાહેરાતો ફેલાવવાની જે સહાય આપી છે તે પણ નોંધ્યા વિના નથી રહેવાતું. અમે સૌનો વારંવાર ઉપકાર માનીએ છીએ.

શિક્ષણ પત્રિકાનું સામાન્ય સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. પત્રિકામાં સામાન્યતઃ પાંચ પ્રકારનું વસ્તુ ગૂઢવામાં આવે છે. તેનું મુખ્યપૃષ્ઠ સર્વ સામાન્ય વાચકો માટે એક ઉત્સાહક ક્ષણીય તરીકે મુકીએ છીએ. અમારે કાને આવ્યું છે કે ઘણાઓ એને પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે. કોઈ શિક્ષક લાઇના મહેાંએ અમે સાંભળેલું કે પ્રત્યેક મુખ્યપૃષ્ઠ અમને દશ દશ વર્ષ આગળ લઈ ગય છે.

પત્રિકાનો બીજો વિભાગ મનનીય લેખોનો છે. તાત્ત્વિક વિચારોને વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કેમ ઉઠેલી શકાય, સિદ્ધાન્તો અને વ્યવહારને કેમ જોડી શકાય તે બતાવવાનો આ લેખો દ્વારા અમારો પ્રયત્ન છે.

ત્રીજો ભાગ દુયકોનો છે. આ ભાગમાં માગાપો શિક્ષકો અને સર્વ કુખતે એકાદ નાના દુયકો દ્વારા જરા જગાડવાની ઉમેદ છે. દુયકો ટૂંકમાં વાંચી-

લેકાય છે. તેમાં એકાઃ વિચાર ઉપર ધ્યાન જે 'ચાના' હોય છે. તે સર્વ સામાન્ય જનતા હમેશના જનાવોમાંથી ઉપારંધા હોવાથી માન્યાપોને કહેતાં સાંભળ્યાં છે: " અરે, તમે તો જાણો અમારા ઘરમાં આવીને અમારી જ હકીકત જોઈ જાણીને લખી મારી ! "

ચોથો વિભાગ માન્યાપો માટેના કાંચા અને ટુંકા લેખોનો છે.

પાંચમા વિભાગમાં મોન્ડીસોરી પદ્ધતિની દૃષ્ટિએ પદ્ધતિના, સિદ્ધાન્ત તથા અવધારના છટા જવાયા લેખો આવે છે. તેમાંથી ' ઘરમાં મોન્ડીસોરીની ' લેખમાળા ઉપયોગી કાગળવાંરી ને પુસ્તક રૂપે પ્રગટ થઈ ગઈ.

પછીનો વિભાગ પ્રાથમિક શિક્ષણને લગતો છે. મોન્ડીસોરી પદ્ધતિની દૃષ્ટિએ પ્રાથમિક શાળામાં કેવા કેવા ફેરફારો થઈ શકે તે બતાવવાનો અમારો તેમાં આશય છે. અમને જાણુતા મળ્યું છે કે શિક્ષક ભાઈઓ તેનો સારો જોવો ઉપયોગ કરે છે.

છેત્રો વિભાગ ચર્ચાપત્રનો છે. જે ભાઈ બહેનો પ્રશ્નો પૂછે છે તેનો યથામતિ યથાસક્તિ અમે પત્રિકા દ્વારા ઉત્તર આપીએ છીએ. અમારે જણાવવું જોઈએ કે પત્રિકામાં ચર્ચાઓના ઉત્તરોને જેટલી જગ્યા છે તેથી ઘણા વધારે ચર્ચાપત્રો અમાન પર આવ્યા છે. અમે તે અભિનંદીએ છીએ. બધા ચર્ચાપત્રોના ઉત્તરો આપી શક્યા નથી તેમ જ્યાં જ્યાં ઉત્તરો આપ્યા છે ત્યાં ત્યાં ધણી દીક્ર થઈ છે, તો ચર્ચાપત્રીઓ અમને દરમુજર દરશે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે હજી વધારે ચર્ચાપત્રો આવે. ચર્ચાપત્રો આવશ્યક જનગૃહત બતાવે છે એમ અમારું માનવું છે.

આ રીતે અમે પત્રિકાના કાખાણને મૂકીએ છીએ. અમે કેટલાં સરળ નિષ્કળ નીવડ્યા છીએ તેનો હિસાબ તો વાચકવર્ગ કાઢી શકશે. ઘણા વાચકો ઉત્સાહભર્યા કારણો લખીને અમને આ પ્રયત્નમાં આગળ વધવા પ્રોત્સાહન આપતા રહે છે. તેથી અમે પણ આગળ ધપાવે રાખીએ છીએ. પત્રિકા અમે ધારીએ છીએ તેટલી માન્યાપો, શિક્ષકોને અને સામાન્ય જનતાને ઉપયોગી છે કે નહિ તેનો નિર્ણય તો કાળાવકાશે થશે.

પત્રિકાના તંત્રીઓ તરીકે અમારી ન્યૂનતાઓ તો હોય જ; પરંતુ તે સૌ સંઘીઓ નિભાવ્યા કરે છે અને નીલાંગ્યા દરશે એવો અમારો વિશ્વાસ છે. અમારી આવડત અમે પત્રિકાને આપી દીધા પછી અમે ત્યાં જ સતોષ

માનીએ છીએ. છતાં ભાપાની બૂલો માટે-ભાપાની આવી જતી પ્રાંતિકતા માટે અમને સૌ માફ કરશે જ.

અવરથાની દૃષ્ટિએ અમારી ખામીઓ રહે જ એ સ્વભાવિક છે. આપણા કાર્યની હજી આ શરૂઆત માત્ર છે. પત્રિકાનું લગભગ ૩૧-૦-૦ એટલે કે ૩૧ જ નાહ. એમાં ત્રણ વ્યાના ટપાલના તો જાય જ જાય. એટલે હમણાં પત્રિકાને અંગે કારકુનો વગેરેને ખર્ચ અમે નથી કર્યો અને ખર્ચાં કામ (શરનામાં કરવાં, રેપર કરવાં, ચેક કરવું, ડીપીટ ચોડવી રવાના કરવું, રજીસ્ટરો રાખવાં, હિસાબ રાખવા, પત્રવ્યવહાર, જાહેર ખર્ચર: 'ટૂંકમાં તમામ કામ) હાથોહાથ જ કરવાનું રાખ્યું છે. આ કામ શ્રીદક્ષિણામર્તિના નિયામકની ઉદારતાથી અમે બાલમંદિરના કામ સાથે કર્યું જઈએ છીએ. રોજના ચાલુ કામ સાથે જે કાનૂન વખત મળે તેમાં બધું કામ ચાલે છે આથી ઘણી બૂલો થાય જ. અને એ માટે સૌ સંઘીઓ દરમુજબ કરે છે. તેમ જ અમે સૌની ક્ષમા યાચીએ છીએ.

અમે શ્રીદક્ષિણામર્તિ ભવનનાં જ હોઇને તેનાથી છૂટા થઇ તેનો ઉપકાર તો માની શકતાં નથી. પણ શ્રીદક્ષિણામર્તિ ભવને આપણા સંઘનું કેવું લાભનપાલન કર્યું છે તે મંઘીઓની નજરે આપણા વગર રહેવાનું નથી. હમણાં તો શ્રીદક્ષિણામર્તિ બાલમંદિરનો સ્ટાફ એટલે પત્રિકાનો સ્ટાફ દક્ષિણામર્તિની ઓફિસ એટલે પત્રિકાની ઓફિસ. દક્ષિણામર્તિની સાવરણી એટલે પત્રિકાની સાવરણી. દક્ષિણામર્તિની સદાયથી ખર્ચ અને સમય બંને બચ્યાં છે. તેની છાયા નીચે સંઘ હમેશ નિર્ભર છે.

આ જનની વગર સ્ટાફની ઓછા ખર્ચની વ્યવસ્થા હોવાથી જે જે ગતિ થઇ ગઈ હોય તે હિસાબમાં લેવા જેવી નહિ ગણાય.

અમે પત્રિકાનું પ્રચારકાર્ય આ ત્રણ વર્ષમાં ઘણી દિશાઓમાં કર્યું. પત્રિકાનો સંદેશ પંચાંગમાં તેમજ મહાસમાં, કુચમાં તેમજ જર્મામાં, આફ્રિકા તેમજ યુરોપમાં પહોંચ્યો છે. પ્રથમ અને બીજા વર્ષમાં કુચ, કાશિયાવાડ, સિંધ અને મુંબઈમાં અમે ખાસ પ્રચારકો મોકલી પત્રિકાનો ફેલાવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ત્યાર પછી તેવું કરવાનું બંધું નથી. કાગળ પત્રો વગેરે દ્વારા જેટલું થાય તેટલું લાભ તો ફરીએ છીએ.

અમને લાગે છે કે હજી અમારું પ્રચારકાર્ય શરૂઆતમાં છે. હજી આફ્રિકામાં વસતા ભાઈઓ પૈકી સંઘીઓની સંખ્યા અતિ અલ્પ છે. હજી

ગૂજરાતનાં સેંકડો ગામોમાં એક પણ પત્રિકા જતી નથી. હજી લાખની સંખ્યાએ ગૂજરાતી લાઇબ્રેરિયાનાં ઘરો પત્રિકા વિનાનાં છે. હજી ગૂજરાતની શાળાએ શાળાએ અને શિક્ષકે શિક્ષકે પત્રિકા પહોંચી નથી. આપણે ગૂજરાતમાં અને ગૂજરાત બહાર ઘણાં છીએ. આપણે સૌએ ગાગલિતનો વિચાર કરવાનો જ છે. હજી પુષ્કળ પ્રચારની અને સંઘનું જળ વધારવાની જરૂર છે.

અને આ પ્રચારમાં અમે એકલાં જ જળ કરીએ તો થોડું જ ચલાય, હવે તો આપણે ઘણાં સંઘીઓ છીએ. આપણો એક એક સંઘી પાંચ પાંચ નહિ તો એક એક નવા સંઘીને દર વર્ષે ઉમેરશે તો પણ પાંચ વર્ષમાં આપણે આજથી પાંચગણાં તો અવશ્ય થઈશું. અને ખુશી સાથે જણાવવું જોઈએ કે સંઘી લાઇબ્રેરિયામાંથી ફેટલાએક તો દર વર્ષે નિયમ તરીકે એક નવા સંઘીને ઉમેરી આપે છે.

આપણા સંઘમાં એક ગરીબ દારકુન છે, એક રાજા છે; એમાં એક નાનો એવો શિક્ષક છે, એક મોટા એવા વિદ્યાવિહારી છે; એક પ્રાકૃત સાધારણ વાંચી લખી જણે તેવો પોસ્ટમેન છે ને એક પ્રખર વિદ્વાન પણ છે. આપણા સંઘમાં સ્ત્રીઓ છે, પુરુષો છે. બ્રાહ્મણો, મુસલમાનો, અંત્યજો, પારસી લાઇબ્રેરિયા, હિન્દુઓ અને યુરોપીયનો છે. એમ આપણો સંઘ ઘણો વિશાળ અને વિવિધરંગી છે. આપણે સૌ એનાં સભ્ય છીએ. આપણે સૌ એની એવા કરીએ ને એનું જળ પ્રતિદિન વધારીએ.

પારસી અને મુસલમાન લાઇબ્રેરિયા હજી થોડા છે. એટલા થોડા હોય તે ન ચાલે. પણ એની ચિંતા તો આપણા પારસી મુસલમાન લાઇબ્રેરિયાને જ સોંપીએ છીએ. જે થોડા લાઇબ્રેરિયા સંઘીઓ છે તેઓએ ખૂબ પ્રીતિ દર્શાવેલી છે, મુજારકગાદી આપેલી છે ને દુવા કરેલી છે.

શિક્ષણ પત્રિકાનો તેરમો અંક બેટ અંક તરીકે અપાય છે. પત્રિકાની આ એક વિશેષ પ્રવૃત્તિ છે. જે ગાગડો માટે આપણે સૌ કેળવણી રહ્યાં છીએ, તેમને બાર માસે એક જ વાર મળવું અને તેમને સંભારવાં એ ફીક નથી અને ગમતું પણ નથી. છતાં અત્યારે તો અમે આથી વધારે કરી શકીએ તેમ નથી. તેમ આપણી આર્થિક સ્થિતિ તેથી વધારે કરવા દે તેમ નથી. દર વર્ષે અમે 'બેટ અંક' વધારે સારો કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે જે સૌ જોઈ શકશે.

ગલીયારા ઇનામ

ગલીયારા ઇનામની અહીં જ નોંધ લેતાં અમને આનંદ થાય છે. ભાઈ ગલીયારા જેવા બર્મા જેટલે દૂર પડેલા અને અવહારી વર્ગના સજ્જનો આવી પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લે અને એને પ્રેરણા આપે એથી ગૂજરાને મગફેર થવું ઘટે છે. અમે તે ભાઈને અમારાં અભિનંદન આપી ચૂક્યાં છીએ. પત્રિકાના ભેટ અંકા માટે-બાળકો માટે એમની ઇનામી રકમ રાખેલી છે. આ ત્રીજો ભેટ અંક શરીરે કંઈક વધ્યો છે ને રૂપાળો થવા પામ્યો છે ને ભાઈ ગલીયારાને આભારી છે. અમે તો આવા ઘણા ગલીયારા માગીએ છીએ. બાળકોનું સાહિત્ય આપણે ત્યાં દરિયામાં ખસખસ જેટલું પણ નથી. આર્થિક ત્રિપુલ્લ સહાયોથી બાળસાહિત્યનું એક વાર તો ગૂજરાતમાં પૂર આણી શકાય. ગલીયારાઓમાં અમારી શ્રદ્ધા ખૂબ છે.

આજીવનસભ્યો

ત્રીજા વર્ષમાં મંઘની બીજી પ્રવૃત્તિ આજીવનસભ્યો બનાવવાની થઈ છે. મંઘની શોભા અને બળ આજીવનસભ્યોમાં છે. અને આપણે ચેંતાલીશ આજીવનસભ્યો મેળવી શક્યાં છીએ તે કંઈ એણું નથી. બેશક એ માટે દરવાહરવાની અને શ્રીમંત ભાઈઓને મળવાની કુરસદ અને અનુકૂળતા હોત તો ઘણું વધારે કામ થાત. આજીવનસભ્યોમાં કચ્છી ભાઈઓની સંખ્યા ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. એમ તો એકઠરે કચ્છે સારો ઉત્સાહ બતાવ્યો છે. કચ્છનાં ઘણાં ભાઈ બહેનો આપણાં સંઘીઓ છે. લીંમડીના નામદાર હકીમ સાહેબ તો પોતાના સઘળા કુમારો સાથે આપણા આજીવનસભ્ય છે. ત્યાં એમ છે તો વડવાણના નામદાર હકીમ સાહેબ અને દિવાન સાહેબ અને યાદીમાં દેખાય છે. વાંસદાના હકીમ સાહેબ તો પહેલા આજીવનસભ્ય છે અને આપણાં પ્રમુખ શ્રીમતી સરલાદેવીનું તો આખું ઘર આપણા આજીવનસભ્યો છે. અમે તો કચ્છીએ કે એકેએક રાજ આપણા આજીવનસભ્ય થાય. અને અન્તરાત્મા કહે છે કે જરૂર એમ જ બનશે. અમને, વિશ્વાસ છે કે મગ્ન મહારાજનજો આવી અગત્યની પ્રવૃત્તિને આટલો નાનો દેશ આપવાની કદિ ના નહિ જ પાડે. અને એ જ રીતે આપણા ધનિકોને નાની એવી રકમ શી તિસાતમાં છે ? પણ અમારે તેમને મગવાનું છે. અમે તેમને કહીએ નહિ ત્યાં સુધી તેમને શો દોષ ? ત્યાં સુધી તો અમારી જ આમી કહેવાય.

અહીં અમે મંઘના આજીવનસભ્યોની યાદી આપીએ છીએ.

૧ શ્રીમતી સરલાદેવી અંબાલાલ	અમદાવાદ
૨ શ્રીમાન શેઠ અંબાલાલ સારાલાલ	"
૩ શ્રીમતી મૃદુલાબેન અંબાલાલ	"
૪ " ભારતીબેન અંબાલાલ	"
૫ " ગીતાબેન અંબાલાલ	"
૬ " ગીરાબેન અંબાલાલ	"
૭ શ્રી. સુહદભાઈ અંબાલાલ	"
૮ " નાતમભાઈ અંબાલાલ	"
૯ શ્રીમતી લીનાબેન અંબાલાલ	"
૧૦ શ્રી. વિક્રમભાઈ અંબાલાલ	"
૧૧ " કે. પી. મોડકઃ વકીલ	ઉમરાવતી
૧૨ શ્રીમતી તારાબેન માણેકલાલ પ્રેમચંદ	ભાવખળા, મુંબઈ
૧૩ શ્રી. વલ્લભભાઈ હિ. પારેખ	વરતેજ
૧૪ નામદાર મહારાગ્ન સાહેબ	વાંસદા
૧૫ શ્રી. પ્રાણુચંન દ. પંજા	ઝરીયા
૧૬ " કેશવલાલ મુળચંદ ઇચરાગર	લીંબડી
૧૭ " પી. પી. શાહ	મુંબઈ-૧૯
૧૮ " રસિકલાલ મોહનલાલ	ચાંપાડી, મુંબઈ
૧૯ " મેનીલાલ ન્યાયચંદ	વીસેપારલે
૨૦ " ચિમનલાલ જ્યેષ્ઠ શાહ	વાલકેશ્વર રોડ, મુંબઈ
૨૧ " મગનભાઈ ધરમશી	કરંચી
૨૨ " વલ્લભભાઈ હરિદાસ	"
૨૩ " શીવજી જાદવજી	"
૨૪ " ધોપટલાલ લવજી ચુડગર	રાગકોટ
૨૫ શેઠ મોરારજી કાનજી	બુલેશ્વર, મુંબઈ
૨૬ શ્રીમતી બેન માનભાઈ	દાણાચંદર, મુંબઈ
૨૭ નામદાર હંકોર સાહેબ	વડવાણુ
૨૮ શ્રી. બીમજીભાઈ વૈજનાથ દિવાન સાહેબ	"
૨૯ અ. સો. રમાલક્ષ્મી શુક્લ	રાગકોટ
૩૦ શ્રી. જેરામભાઈ ભોગીલાલ ચીનાઈ	મુંબઈ-૩
૩૧ " માણેકલાલ દ. પંજા	ભાવનગર

- ૩૨ શ્રી. બચુભાઈ ભારકરરાવ વિક્રમદાસ ભાવનગર
 ૩૩ „ માર્કેન્ડરાય હરિભાઈ ઝોઝા „
 ૩૪ શ્રીમતી લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ મુંબઈ
 ૩૫ „ જયશ્રીભેન રાયજી „
 ૩૬ શ્રી. ત્રિશ્રામ રામજી વૈદ્ય ખેડોઈ-કચ્છ
 ૩૭ „ વેલજી લખમસી નપુ દાણામંદર, મુંબઈ
 ૩૮ નામદાર મહારાણાશ્રી દાસનસિંહજી જહાદુર
 કે.સી.આઈ.ઈ.: ડાકાર સાહેબ કીમડી
 ૩૯ „ યુવરાજશ્રી દિગ્વિજયસિંહજી સાહેબ „
 ૪૦ „ રાજકુમારશ્રી પ્રતાપસિંહજી સાહેબ „
 ૪૧ „ કુમારશ્રી કનેહસિંહજી સાહેબ એમ.એ.; એલ.એલ.બી.
 બાર-એટ-લૌ, દિવાન સાહેબ કીમડી
 ૪૨ „ કુમારશ્રી ઘનસ્યામસિંહજી સાહેબ „
 ૪૩ શેઠ કારસી વિજયભાઈ કચ્છ-આસખીયાવાળા
 ૬ બી/૭૦ યોર્ક રોડ, કન્ટેનમેન્ટ-રેગુલ

કાર્યપ્રદેશ

એ સિવાય સંઘના એકંદર પંદર પ્રદેશના લિખલિખ કાર્યપ્રદેશો પૈકી ગયાં ત્રણ વર્ષમાં ગુ' ગુ કાર્ય થઈ ગયું તેની પણ અમે નોંધ લઈએ છીએ.

કાર્યપ્રદેશ ૧-૨. મોન્ડીસોરી સાહિબમાં ' મોન્ડીસોરી પદ્ધતિ લે. ગિજુભાઈ ' બહાર પડ્યું છે. ' મોન્ડીસોરી પદ્ધતિ ' નું પુસ્તક વસંત આશિશ્વજી પ્રચારમાળાનું એક પુસ્તક છે. મુંબઈ-ભાવનગરના શ્રીમંત ભાઈ હીરાનાથ અમૃતલાલે મોન્ડીસોરી દષ્ટિએ આશિશ્વજીના વિચારો ફેલાવવા દક્ષિણમર્તિના શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ ડા. ભટ્ટ અને શ્રી. ગિજુભાઈને રૂ. ૫૦૦૦) આપેલા છે. મોન્ડીસોરી પદ્ધતિ ઉપરાંત બીજી નવ નાની પુસ્તિકાઓ પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

' મોન્ડીસોરી સક્ષિપ્ત, લેખક તારાભેન ' તે ડૉ. મોન્ડીસોરીના ' મોન્ડીસોરીઝ જ્ઞાન હેઠળનું ભાષાન્તર છે; તે હજી અપ્રસિદ્ધ છે.

' પેડેગોગીક્સ એન્ડોપોલોજી ' નામના ડૉ. મોન્ડીસોરીએ લખેલા ગ્રન્થના થોડાં એક અગત્યના ભાગોનું ભાષાન્તર. ભાષાન્તર કર્તા. ભાઈ ચમનલાલ મોઘવેલાલ વૈષ્ણવ. હજી આ ભાષાન્તર અપ્રસિદ્ધ.

મોન્ડીસોરી ગણિતઃ ભાષાન્તર દ્વાર્તા દરિહર. પ્રા. ભૂ. ૬૪
ભાષાન્તર અપ્રસિદ્ધ છે.

‘ ઘરમાં મોન્ડીસોરી ’ લે. તારાખેન. આ પુસ્તક હમણાં જ પ્રીતિ
મૂર્તિ પ્રદાશનમંદિરે પ્રગટ કરેલું છે. મોન્ડીસોરી સિદ્ધાન્તોની દ્રષ્ટિ
આશિશિલ્પીની પ્રગતિ કેમ ચલાવવી તેનો સુંદર માર્ગ એમાં મળીને

ઉક્તા પુસ્તકો જેઓ મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં ગણ મે. કે. લેખ
અભ્યાસ અનુસાર અને શ્રમને આભારી છે. અમે જ લેખને લેખના હો
માટે અભિનંદન આપીએ છીએ, અને અપ્રસિદ્ધ પુસ્તકને લગતી જો
દ્રવ્યની સગવડ દેખાતાં પ્રસિદ્ધ કરવાની ઉમેદ રાખીએ છીએ

૪મી ભાષા હિરાણ્યલેખે પોતાની સંખ્યાલેખ મે. કે. લેખને લેખના
આપતાં ઘણા હર્ષ થાય છે. આવી સંખ્યાલેખો મે. કે. લેખને લેખના
કરે તો અમારું માનવું છે કે હમણાં જ ઉદય પુસ્તકે શ્રદ્ધા

ત્યાં તદ્દ મળીં ત્યાં ત્યાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં છે. ઉપરાંત આગળ નોંધણા પ્રચારકાએ પ્રચાર કરતી વખતે પણ લાપણો આપ્યાં છે. પણ આ કાર્ય હજી ખૂબ વધવાની જરૂર છે.

ધાર્યપ્રદેશ ૬. એ જ આપણી શિક્ષણ પત્રિકા છે.

ધાર્યપ્રદેશ ૭. દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીલવનમાં મોન્ડીસોરી અધ્યાપન-મંદિર બીજા અધ્યાપનમંદિરો સાથે ચાલે છે. મુંબાઈમાં મીસ મેકાનકી (ફેલોશીપ સ્કુલનાં) મુંબાઈની શિક્ષિકાઓને મોન્ડીસોરી શિક્ષણની માહિત-ગીરી આપે છે. આ અધ્યાપનમંદિરોને કમ રીતે મદદ આપવી તેનો વિચાર સંઘીઓ પાસે પડેલો છે. આપના મંત્રીઓ તો એક અધ્યાપન-મંદિરના અધ્યાપક છે એટલે શિક્ષણ વિષયક કાળે તો અપાએલો જ છે. દક્ષિણામૂર્તિની એ પ્રવૃત્તિ માટે સુધે તો ખુશી થવા જેવું છે.

ધાર્યપ્રદેશ ૮. એક રીતે મોન્ડીસોરી વિષયક પ્રવૃત્તિની માહિતી વગેરે પૂરી પાડનાર (મોન્ડીસોરી બ્યુરો) જેવું કેન્દ્ર સ્થપાઈ ચૂક્યું છે એમ કહીએ તો ચાલે. એ કેન્દ્ર શારદામંદિરના બાઈ બોગીલાલ છે. તેઓ ગૂજ-રાતના મોન્ડીસોરી-નવી કેળવણીના પ્રતિનિધિ છે. અને દુનિયાની કેળવણીની તેમને માહિતી રહે છે. તેમણે હવે તે પ્રદેશને વધારે વિસ્તારવાનો છે. આપણાં વર્ષોમાં અમે હજીએ છીએ કે બાઈ બોગીલાલ મોન્ડીસોરી બ્યુરોને મળવા કરી તેનો લાભ સંઘને આપશે.

ધાર્યપ્રદેશ ૧૧. પત્રિકા દ્વારા પ્રાથમિક શાળાઓમાં વિષયક બાઈબેનોને પદ્ધતિનો પરિચય અને તેટલો આપી રહ્યાં છીએ.

અમારે જણાવવું જોઈએ કે આ સિવાયની બીજી પ્રવૃત્તિઓને અમે સ્પર્શી પણ શક્યાં નથી. પણ આવતાં વર્ષોમાં નવું નવું થઈ રહેલું આના અમારી અભિલાષો છે જ. અને એ અભિલાષોમાંના થોડાએક ગણાવી પણ શકાય.

૧ પત્રિકાનો પ્રચાર હજી વધારવાનો.

૨ ત્યાં ત્યાં પત્રિકાઓ જતી હોય ત્યાં ત્યાં પત્રિકાના ગામગ્રામીણોની મેળવણી નીમવાનો અને તેમની દ્વારા પત્રિકાનો પ્રચાર અને વાચન વધારવાનો.

૩ મોન્ડીસોરી સાહિત્ય પ્રગટ કરવાનો.

૪ મોન્ડીસોરી દષ્ટિએ માળાપોતે મારેનું સાહિત્ય તૈયાર કરી કરી પ્રગટ કરવાનો.

ઉપરાંત આપણે સંઘ મોન્ડ્રીસોરી કાર્યને ત્યારે જ વધારે બળવાન કરી શકશે કે ત્યારે તે આપણામાં, પ્રત્યક્ષ ડૉ. મોન્ડ્રીસોરીની સેવા કરી આવેલા, તેનો સીધો ઉપદેશ લઈ આવેલા ને ત્યાંની શાળાઓનો અભ્યાસ કરી આવેલા એવા એકથી વધારે સેવકોને જોવા માગશે. યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓને પરદેશ મોકલવાનું કાર્ય સંઘ સામે પડેલું જ છે. આપણો સંઘ એમ તો સમર્થ છે. ધારે તો અમારી એક ઉમેદ બર લાવી શકે-ડૉ. મોન્ડ્રીસોરી જેવી જગતવિખ્યાત અક્રિતને આપણે ત્યાં હિંદમાં ગૂજરાતમાં આમંત્રે. આપણી સ્ત્રી વચ્ચે ડૉ. મોન્ડ્રીસોરી આવે અને આપણને તેમના પ્રભાવથી પ્રદર્શિત કરે, તેમના તપોબળથી પાવન કરે એવું આપણું અંહોભાગ્ય આપણા સંઘના હાથમાં છે.

અમારી એવી અભિલાષા પણ છે જ, અને તે આ જ નહિ તો કાલે પ્રભુ પાર પાડશે કે પત્રિકાની એક મગડી અને એક હિંદી આવૃત્તિ પણ નીકળે. અત્યારે તેનો વિભાગ કદાચ ચક્રવી શકાય, પરંતુ અવરધા વિભાગ પાછળ દ્રવ્ય અને શક્તિની જે અપેક્ષા જોઈએ તે આજે આપણી પાસે નથી. પણ મનને એમ થાય છે કે આ પ્રવૃત્તિ આપણા દેશમાં પહેલી તકે ફેલાય એવું પરમહંસાણુ પ્રભુ જરૂર કરી નેકે.

હિસાબ

આ સાથે અમે પત્રિકાની આર્થિક સ્થિતિનું ત્રણ વર્ષનું સંરવૈયું આપેલું છે. પત્રિકા પોતાના પગ પર હંમેશા ટકી રહી શકી છે તે આપ જોશો. ૯૭ ફેટલાએકનાં લવાજમો બાકી છે. અમને આશા છે કે લેણી પાછાં પાછાં આવી જશે. પત્રિકાને એક બાલુએ આર્થિક જોટ તો નથી જ ગઈ પણ ખીણ બાલુએ પત્રિકાએ ઘણી મોટી કમાણી કરી છે, અને તે ૩૧૦૦ ઘરોમાં પત્રિકાનું સાહિત્ય વંચાવવાની. પત્રિકાનો મૂળ ઉદ્દેશ વિચારવિરતા છે. અને જેમાં એ ઉદ્દેશ સાધ્યાનો થોડો ઘણો પણ સંતોષ છે ત્યાં આર્થિક સંપત્તિમાં જોટ ન ગઈ હોય ને ખાસ કમાણી ન કરી હોય તે જ બસ છે. પત્રિકા દ્વારા અમે શિક્ષણની અદ્ય સેવા કરવા ઉમેદ રાખી છે ને રાખીએ છીએ. પત્રિકા દ્વારા પ્રથમતઃ ધનપ્રાપ્તિ કરવાની અમારી ઇચ્છાઓ યશો ત્યારે અમારી સેવા જાંખી પડશે એમ અમે ધારીએ છીએ.

આ આપણા સંઘની પ્રવૃત્તિઓનો ત્રણ વર્ષનો અહેવાલ. આ મોન્ડ્રીસોરી દ્વિતીય સંમેલનને પ્રસંગે એ રજુ કરતાં અમને ખૂબ આનંદ

ચાય છે, આપ સૌ સંઘીઓ આ અમારા અદ્ય પ્રયાસને સહાનુભૂતિથી જોશો, ન્યૂનતાઓને નિભાવી લેશો અને અમને ખૂબ આગળ વધવાનું બળ આપશો. આખા સંઘની ક્ષેત્રદત્તે આધાર સંઘમાં છે. અમે તો માત્ર મોટા આગળ ચાલનારાં છીએ.

અંતમાં અમારે આપણાં પ્રમુખ શ્રીમતી સરલાદેવીનો ઉપકાર માનવાનું રહે છે, સંઘની આ ત્રણ વર્ષની પ્રવૃત્તિમાં તેમના અંતઃકરણની સરલતાથી અમને સદૈવ ઉત્સાહ રહ્યો છે. અમે તેમનાં ઋણી છીએ.

આ પ્રસંગે અમે નવજીવન અને સ્વામી આનંદને સંભારીએ છીએ. પત્રિકાના મુદ્રણસ્વરૂપનો અને એક વર્ષ સુધી તેના મુદ્રણનો ખોળે એ ભાઈને શિર રહ્યો હતો. પછીથી તે દ્રામ અહીં ઉપાડ્યું છે. આ પત્રિકાના મુદ્રણકાર્યની શોભા તેમને તથા ભાવનગરના સરસ્વતી જાપજાનાવાળા ભાઈ ભીખાભાઈ પરીખને આભારી છે.

જે પત્રોએ જાહેર ખબર જાપીને તથા અમારા પત્રનો વિચ્છેદ અમને ઉપકારી દયા છે તેમને પણ અમે અહીં પ્રેમથી સંભારીએ છીએ.

અને છેવટે તો આપણા સૌથી મોટા પરમકૃપાળુ પરમાત્માની દયાનું ગાન આપણે ગાવું પડશે. એની દયા વિના આ કાર્ય આટલે સુધી કેમ જ પહોંચી શકત ? આપણી મનુષ્યની શક્તિ તો ફેટલી મર્યાદિત છે એ દયા અગ્નિપ્રયુ છે ? સર્વવ્યાપી એની કૃપાની વાચના કરતાં આપણે વિરમીએ.

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

શ્રીદક્ષિણમુર્તિ બાલમંદિર
૨૦ : ૩ : ૨૬ ભાવનગર

ગિજુભાઈ અને તારાબેન
મંત્રીઓ

શ્રી શિક્ષણ પત્રિકાના સંવત ૧૯૮૧ના મહા શુદ્ધ ૧ થી સંવત ૧૯૮૫ના મહા વદી ૦))
શુધીના જમા ખર્ચની તારીખ

૦૧

૨૦૫૧-૦-૦ શ્રી આજીવનસંજ્ઞાના સવાજમ ખાતે જમા
૨૬૩૮-૧૦-૬ શ્રી પદ્મશ વરસના સવાજમ ખાતે જમા
૨૩૦૬-૩-૬ શ્રી બીજા વરસના સવાજમ ખાતે જમા
૨૬૨૩-૬-૦ શ્રી ત્રીજા વરસના સવાજમ ખાતે જમા
૫૮૦-૦-૩ શ્રી ચોથા વરસના સવાજમ ખાતે જમા
૧૩-૨-૦ શ્રી પાંચમા વરસના સવાજમ ખાતે જમા
૧-૦-૦ શ્રી છઠા વરસના સવાજમ ખાતે જમા
૮૨-૧૪-૦ શ્રી આજીવનના ખાતે જમા
૫૦૦-૧-૦ શ્રી શિક્ષણ પત્રિકાના ભેટ અંક ખાતે જમા

૧૧૩૮૬-૫-૩

ઉ

૨૮૮૪-૧૪-૦ શ્રી ભાવનગર દરબારી ભેંક ખાતે ઉધાર
૪૮૩૮-૬-૦ શ્રી છપામણી ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૨૧૪૩-૧૦-૬ શ્રી પોસ્ટલ ડેન્ટીફિકેશન ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૨૦૬-૧૧-૬ શ્રી પ્રચાર ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૩૦૩-૮-૬ શ્રી પંચસૂત્ર પગાર ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૨૮૨-૫-૦ શ્રી પંચસૂત્ર ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૨૧૮-૩-૦ શ્રી ભેટઅંક ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૦-૮-૦ શ્રી રમીશન ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૬૧-૫-૦ શ્રી ચોથા વરસની છપામણી ખર્ચ ખાતે ઉ.
૫-૧૧-૬ શ્રી ચોથા વરસના રમીશન ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૧-૦-૦ ગેજર્સ આર. આર. સોને ખાતે ઉધાર
૬-૧૩-૦ શ્રી પ્રકાશનમંદિર ખાતે ઉધાર

૧૧૮૫૬-૧-૩

૩૪૦-૪-૦ શ્રી સીલીક સંવત ૧૯૮૫ના મહા વદી ૦))
આખરની

૧૧૩૮૬-૫-૩

બ

૮૧૬૮-૪-૦ શ્રી સવાજમ ખાતે જમા

૨૯૩૮-૧૦-૬ શ્રી પહેલા વર્ષના સવાજમના

૨૩૦૬-૩-૬ શ્રી બીજા વર્ષના સવાજમના

૨૯૨૩-૬-૦ શ્રી ત્રીજા વર્ષના સવાજમના

૮૧૬૮-૪-૦

૮૨-૧૪-૦ શ્રી ચાજ ખાતે જમા

૮૨૫૧-૨-૦

ઉ

૭૮૭૮-૨-૯ શ્રી ખર્ચ ખાતે ઉધાર વર્ષ ૧-૨-૩માં થયેલો

૪૮૩૮-૬-૦ શ્રી છપામણી ખર્ચ

૨૧૪૩-૧૦-૯ શ્રી ચોરેજ ફેન્ડીજન્ટ ખર્ચ

૨૦૯-૧૧-૬ શ્રી પ્રચાર ખર્ચ

૩૦૩-૯-૬ શ્રી પંચચરણ પગાર ખર્ચ

૨૮૨-૫-૦ શ્રી પંચચરણ ખર્ચ

૦-૮-૦ શ્રી ફીશીયન ખર્ચ

૭૮૭૮-૨-૯

૩૭૨-૧૫-૩ શ્રી નફા ખાતે જમા

૮૨૫૧-૨-૦

સીલીક

ઉ

૪

૨૦૫૧-૦૦૦ શ્રી આજ્ઞાનસંજ્ઞાના લવાજમ પાતે

૩૭૨-૧૫-૩ શ્રી પત્રિકાના નફા પાતે

૫૧૨-૧૫-૮ શ્રી ચોથા વરસના લવાજમના જમા

૧૩-૨-૦૦ શ્રી પાંચમા વરસના લવાજમના જમા

૧-૦-૦૦ શ્રી છઠા વરસના લવાજમના જમા

૨૨૧-૧૪-૦ શ્રી ભેટ અંકના જમા

૩૨૩૨-૧૫-૦

૨૮૮૪-૧૪-૦ શ્રી લાવનગર દરબારી સેવિગ્ય બેન્ક પાસાનું

નં. ૨૬૪૫૧ માં જમા છે તે

૬-૧૩-૦ શ્રી દ. સ. પ્રકાશનમંદિર પાસે લેણા

૧-૦-૦૦ મેસર્સ આર. આર. શેઠની મું. પાસે લેણા

૨૮૮૨-૧૧-૦

૩૪૦-૪-૦ શ્રી સીલીક હાયમાં

૩૨૩૨-૧૫-૦

: મુદ્રણસ્થાન :

શ્રીમદ્દેવતી છાપખાનું

જાવનગર

પ્રમતી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી પાર્થસાગર ગુજરાતી સંભાને
પ્રિયતમ પ્રહલાભાઈ આણંદજી યાવડી,
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

બાળકીડાંગણ

: લેખક :
ગિ હુ બા ધ

: પ્રકાશક :
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર
ભાવનગર

: પોસ્ટલ સાથે બે આના

દામોદરી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્યકર ગુજરાતી સમાજે
સીયુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી તથા સમ્રેમ ભેટ.

॥ सुदृष्टान्त ॥

श्रीमद्भक्तवती छापखाना

वाराणसी

पद्मती स्व. पतिश्रीता स्मरणार्थ

श्री फागुन गुजराती संभाने

श्रीयुत गद्याभाष आशुंदल यावत्

तरुथी सविनय सभेभ लेट.

બાળકીડાંગણું*

આજ દાસ આશ્રિતશિષ્યનું મહત્ત્વ લોકોમાં નેમજ રાજગોમાં વધારે ને વધારે સમગ્રનું જાય છે. લોકો અને રાજ્યો 'આશ્રમદિરો' સ્થાપે છે અને સ્થાપવાની અભિલાષા રાખે છે. 'આશ્રમદિર' સ્થાપવા માટે દ્રવ્ય મળનાં વાર લાગતી નથી. આશ્રમદિર સ્થપાય છે ત્યાં બાળકોની સંખ્યા તો ઊભરાઈ જાય છે.

આ અધી વાન વણી મારી છે. કામ પાળુ દેશ બાળકોને વિચાર કરવા, આગળ આવે એ તે દેશની સાચી પ્રગતિનું ચિન્હ છે. સ્વાસ્થી દેશનાં દુઃખ અને દારિદ્ર્યને શીટાડવાના રસ્તા ઉપર પ્રથમ પગલું મકાય છે. આખરે આશ્રિતશિષ્યનો જેટલો વિગ્રય થશે, જેટલું તે સફળ થશે તેટલા પ્રમાણમાં દેશની ભાવિ શક્તિ ચડશે. આજની આશ્રિતશિષ્ય તરફની વધતી જતી રુચિ ખરેખર વધાવવા જેવી છે.

પરંતુ બાળકોના શિક્ષણને જો પૂરેપૂરી કાળજી અને યોગ્ય વિચાર વિના ધપારીએ તો આખરે ખર્ચેલું દ્રવ્ય નકાસું જાય. બાળકોને મોટા લાભ થાય નહિ, કાર્યકર્તાઓ નિંદાને પામે તે લોકો અને રાજ્યો આશ્રિતશિષ્યમાંથી વિશ્વાસ ખોમ્બે એસે. માટે આશ્રિતશિષ્યના ગણેશ ખેમારતી વખતે તે સવળા એસે છે કે અવળા તે અરાખર જોઈ લેવું જોઈએ.

આજે પણ દહુ ધૂડી નિશાળો ચાલે છે. ત્યાં બાળકો જાય છે ને દહુ પણ માથાપોતે મંતોપ આવે તેવું લાગુતર લાગે છે. દહુ ધૂડી નિશાળના મહેતાજીઓ પોતાનો દુકો ખરો છે એમ જાતી ડોકીને હોંડે છે. તેઓ હોંડે છે: " મોપાટ પૂછો: બાળકો દુકો બોલશે. આંકનાં પક્ષાખાં લખાવો: તડતડ લખી આપશે. દુકો ને બારાખડી લખાવો: એકે પણ બૂલ વિના લખી

* "શ્રીકૃષ્ણમૃતિ" વૈમાસિક વર્ષ ૪ યુ અંક ૪થામાંથી

આપશે.” કેટલાએક શિક્ષકો તો સારી રીતે નાની ઉંમરે બાળકોને બીજી આપણી સુધી પહોંચાડી દે છે ને સરકારી શાળાઓ સાથે દરીદ્રાદયમાં ઉતરી કદ છે: “આ ધૂડી નિશાળનું બહુતર ભણાવવા જેવું કે સરકારી નિશાળનું!”

ધૂડી નિશાળો હજી ગઈ નથી ને જતાં વાર લાગશે. સરકારી નિશાળોએ તેને કંઈક સારા પ્રમાણમાં દર્શાવી છે પરંતુ જેને હજી જૂના ભણતરનો મોહ છે તેમજ જેઓ બાળકને છેક જ નાની ઉંમરથી એટલે કે સરકારી શાળામાં દાખલ થવાની ઉંમરથી નીચી ઉંમરે ભણવામાં દાખલ કરવા માગે છે, તેમને ધૂડી નિશાળ અગત્યની સંરચા લાગે છે.

આમ જતાં ધૂડી નિશાળની પ્રતિષ્ઠા હલી ગઈ છે ને ઘટતી જવાની છે. મોટા ભાગની ધૂડી નિશાળોનું ગંદું, ગલીચી, હવા અજવાળા વિનાનું વાતાવરણ બાળકોના આત્મિક નૃદશાનકારક છે એમ ઘણાં માન્યો જોઈ શક્યાં છે. ત્યાં ચિત્રવિચિત્ર વેશે આકર્ષણનાં બેડેલાં ને ગણગણતાં છોકરાંને જોઈને આજનો નવો શિક્ષક તો કંપી જ ઉઠે છે. ગોખાવી ગોખાવીને જ ભણાવવાની અને ઘુંટાવી ઘુંટાવીને જ શીખવવાની પદ્ધતિ સરકારી શાળાના શિક્ષકને પણ ખૂંચે છે. જેઓની સામે શાળાના વાતાવરણનો, સારા શિક્ષકનો ને ભણવાની રીતનો નિર્મળ અને કંઈક ઉચો ખ્યાલ છે તેઓ પણ ધૂડી નિશાળને હવે તો ગંધ જ કરવી જોઈએ એવો મત ધરાવે જ છે. સારાં સુશિક્ષિત માન્યોએ ધૂડી નિશાળને ઘણાં વખતથી નમસ્કાર કરેલા છે. સરકારી ટ્રેનિંગ કોલેજ કે દંતર શિક્ષણસંસ્થામાં ન ગમેલ હોય અને જેનો ધંધો પરંપરાથી ધૂડી નિશાળ ચલવવાનો હોય, અગર કંઈ ધંધો નથી તો ચાલને કંઈક કરીએ નેવા માણુએ માત્ર હાલમાં ધૂડી નિશાળના ચલવનારા રહ્યા છે. જતાં ત્યાં હજી ઘણાં બાળકો જાય છે. ઘરમાં માન્યપત્ની દૃષ્ટિએ તોફાન કરતાં બાળકોને ઘરમાંથી ચોડાએક કલાક બહાર કાઢવાનું એક રથજ ધૂડી નિશાળ છે. ત્યાં બાળકો જાય છે. ત્યાં મારતરના ગેર કે સોડી નીચે સીધાં ચાય છે ને પાંચરાં ચાલે છે. જમવા ટાણે ઘેર આવે છે એટલે માન્યપતે તેમની ઉપાધિ જણાતી નથી; તે ઉપરાંત તેઓ આંક શીમે છે વગેરે. જે માન્યપો બાલશિક્ષણ અને બાલજીવન વિષે કેવળ અસાત જ છે—અને આવો વર્ગ આપણે ત્યાં ઘણો મોટો છે—તેઓ હજી પણ ધૂડી નિશાળની દિમાચત કરે છે ને મકાનમાં એક ઈંચ જગા ખાલી ન રહે તેટલાં બાળકો મોડલી દઈને ઘેરાં ગરબાંને પૂરવાને માટેના ડબ્બા જેવી શાળા બનાવીને દરખાય છે.

ધૂડી નિશાળ પછી ફિન્ડરગાર્ડન શાળાઓ નીકળી. ત્યાં સમજી માન્ય

પોનાં બાળકો જવા કાન્યાં ને જાય છે. પણ એ શાળાઓની સંખ્યા એકંદરે થોડી છે, ને છે ત્યાં શહેરોમાં છે. જ્યારે ઘૂડી નિશાળા સ્વયંબૂ અને ખર્ચા વિનાની શાળા છે ત્યારે આ શાળા શહેરમાં આવેલી અને ખર્ચાળ છે તેથી તે સંખ્યામાં થોડી જ છે; અને એ સ્વાભાવિક છે.

પણ આ થોડી નિશાળાએ પણ પોતાની પ્રતિષ્ઠા અનાજર સાચવી નથી. આજે તો દિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ છે પણ તે નામની જેવી છે. વાર્તાકથન, રમત ગમત એવું ચાલે છે. શ્રોત્રનાં સાધનો ઠાં તો કપાટમાં સુરક્ષિત બેવામાં આવે છે ને ઠાં તો તે વર્ગમાં ધૂળ ભરેલાં પડેલાં છે. દિન્ડરગાર્ટન શાળાના શિક્ષકો જ્યાં સુધી ખાસ તૈયાર કરવામાં આવતા હતા ત્યાં સુધી તેઓ સામે કંઈક ઉચ્ચ આદર્શ હતા. તેઓએ કંઈક હથેરોડી કેળવી હતી એટલે તેઓ કંઈક તો ટામ ફીક કરતા હતા. નેજાએ ઘૂડી નિશાળાના ગ્રામ્યણને રબ્બ આપી હતી. એકા એક કપ્પા જ કરવું ને વાકા વળી જવું ને દિન્ડરગાર્ટન શાળામાં ન હતું. અસ્ત્રલ શબ્દો, ગલીચના, હવા અગ્રવાળાનો અભાવ વગેરે દિન્ડરગાર્ટન શાળાએ ફીક ફીક ઘાટી નાખ્યા હતાં. દિન્ડરગાર્ટનનો શિક્ષક બાળકોનો ઉપરી મૂકી મેસ્ન થયે હતા. તે બાળકને વડવાને બદલે કે મારવાને બદલે તેને નાહ રાખવા ને રમોડી ગમોડીને તેને જ્ઞાન આપવાનો આશય રાખે છે. એકંદરે દિન્ડરગાર્ટન શાળાએ એક પગલું આગળ મૂક્યું. બાલશિક્ષણની દિશામાં થોડા પણ સુધારો ક્યાં ને બાળકોને પહેલાં કરતાં સુખી અને સુઘડ બનાવ્યાં. પણ દિન્ડરગાર્ટન શાળા થોડી રહી અને છે. તેના સારા શિક્ષકો પણ થોડા મળ્યા અને મળે છે. તેથી તેની પડતી આવી છે ને આવતી જાય છે.

હમણાં મોન્ડીસોરી શાળાનો પવન આવ્યો છે. મોન્ડીસોરી શિક્ષણપદ્ધતિ સુધરેલી દુનિયામાં માન્ય અને શાસ્ત્રીય છે એમાં બે મત નથી. તે અલ્પાર સુધીમાં ચોક્કસ પદ્ધતિઓમાં એક છે તેથી અધરી છે. દેખીતી રીતે તેનાં સાધનો ખર્ચાળ છે. આમ છે છતાં લોકોમાં તેનો શ્રેષ્ઠ છે. તે પદ્ધતિ સ્થાપવાની હીકયાલો ચાલે છે. મોંઘી છતાં તેને માટે પૈસા એકઠા થઈ જાય છે, અને એકાદ શાળા સ્થપાઈ જાય છે.

પરંતુ આ પદ્ધતિને માટે આખું ત્યાં શિક્ષકો તૈયાર નથી. દિન્ડરગાર્ટન શાળાના શિક્ષકો મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં પણ જાણે છે તેવું કહી લોકોને સમજાવે છે. નેજા મોન્ડીસોરી સાહિત્યોને પણ દિન્ડરગાર્ટન શાળામાં મૂકે છે ને શ્રેષ્ઠેશ કરી ગોટાળો જ ચલાવે છે. વાન એમ અને છે કે બાળકો બેઠાં

ચાય છે; સામાન્ય રીતે સુખમાં દિવસ ગાળે છે; શાળાને ચાહે છે ને શિક્ષકને પણ ચાહે છે. વળી આવી શાળાઓ સામાન્ય મામાપોને પણ એકંદરે સંતોષ આપે છે: “લક્ષા ફીક છે; આપણું બાળક ત્યાં ખાય છે; કોઈ મારતું નહીં નથી; રમે છે, જમે છે, ચાતી કહેતાં ને ગીત ગાતાં રાખે છે.” વગેરે.

અને વાત પણ ફીક છે. એકંદરે બાળકોની રિયતિ સારી દેખાય છે.

પરંતુ જેઓ મોન્ડીસોરી અને દિન્ડરગાર્ટનમાં તકાવત રાખે છે તેમને તેનું મિથણ કેવળ બેહુકું લાગે છે. જેઓ દેશપરદેશ કરી મોન્ડીસોરી દિન્ડરગાર્ટન શાળા જોઈ આવેલા છે તેઓ આવા મિથણનું કારણ જોઈ દુભાય છે તેમને આપણી વિચિત્રતા માટે હસવું આવે છે. ક્યાં મોન્ડીસોરીના સિદ્ધાન્તો તથા આચરણ અને ક્યાં દિન્ડરગાર્ટનના સિદ્ધાન્તો અને પદ્ધતિ! આવી મિથણ શાળાઓમાં ખચનો પાર નથી, કાંણ કે ત્યાં મોન્ડીસોરી અને દિન્ડરગાર્ટન બંનેનાં સાધનો હોય છે; અને સાધનો વાપરવાની રીત દિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિની રહી એટલે ઘણાં સાધનો વસાવે જ છૂટકા આ રિયતિ નજરે જોવાથી જણાયે.

મોન્ડીસોરી શાળાઓ તો ગણીગાંડી છે. દરેક દરેક શહેરમાં પણ તે નથી. ગૂંજગત આખામા પડી પાચ પણ નથી. બેશક શરૂઆતમાં તે ખર્ચાળ છે. તે સાથે કુશળ શિક્ષક માગે છે. તેમાં સંખ્યાબંધ બાળકોને અવકાશ નથી. ૨૫ થી ૩૦ બાળકોની એક શાળા જ સારી ચાલી શકે તેને દનેદમંદ કરવાના ઘણા ઉપાયો સાથેલાગા ચાલુ જ જોઈએ. તેનાં પરિણામો ઘણાં સુંદર આવે છે, પરંતુ તેની પાછળ ઘણા જ શ્રમ અને આવડત અને જોઈએ છીએ પણ આ અને આપણાં બાળકો અને ભાવિ પેઢી માટે આપણે કેળવવાં જોઈએ. જે પદ્ધતિ બાળકને સ્વાતંત્ર્ય આપે તેવી પદ્ધતિ આપણા દેશને માટે તો અનિવાર્ય હોય. જે પદ્ધતિ મનુજ આત્માનું સન્માન કરે, જે મનુજના અંતરમાં રહેલ શક્તિઓના વિકાસને અનુકૂળના કરી આપે તે જ મનુજ આત્માને હંમેશા શિખરે જવા દઈ શકે. તે જ આપણી ભાવિ પેઢીને જગતની સાથે ઉભા રહેવા અને પોતાની મહત્તા સિદ્ધ કરવા સક્તિમાન કરી શકે.

અને એટલા જ માટે મોન્ડીસોરી પદ્ધતિને આપણે સચળે સચળે તપાસ કરવા મહેનત કરવી જોઈએ. મોન્ડીસોરી શાળા એટલે એક શબ્દમાં ‘સ્વતંત્ર’ શાળા. સ્વતંત્રતા જોઈતી હોય તેવા દેશમાં એવી શાળા સચળે સચળે રાખવાની જ જોઈએ; તેની પાછળ ખર્ચનો પ્રશ્ન ન હોય. એક દિવસ એવો

આવશે જોઈએ કે ત્યારે દરેક ગામડે ગામડે મોન્ડીસોરી શાળા પડેલી હોય.

પરંતુ આજનો પ્રશ્ન તેથી ઉકલતો નથી. આજે દેશનાં લાખો બાળકો ઘરમાં અને શેરીમાં સડે છે. તેમનો પ્રાણ દહાય છે. હજારો બાળકો ધૂડી નિશાળની હેડમાં હંગાન થાય છે. સેડેડ બાળકો દહેવાતી કિન્ડરગાર્ટન અને મોન્ડીસોરી શાળામાં માત્ર જીવન વ્યતીત કરે છે. માત્ર થોડાંએક બાળકોને જ સારી શાળા અને શિક્ષકો મળેલાં છે.

આ થોડી શાળા અને શિક્ષકોથી આપણા દેશડો કેમ વળે? ધણી સારી શાળાઓ ફરતાં તો વખત જાય. તેવી શાળાઓ ક્યાં ફૂટકો છે ને ફરવા મંડવાનું છે એ તો હજુ જ છે, પરંતુ અત્યારે? અત્યારે શું બાળકોને ઘરમાં માર ખાવા દેશું? અત્યારે શું ક્રિયા વિના બાળકોને ઘરમાં દીઝવા દઈશું? શું અત્યારે આપણે બાળકોને ધૂડી નિશાળની ધૂળમાં ગોધાવા દઈશું? શું આપણે અત્યારની કિન્ડરગાર્ટન મોન્ડીસોરી મિશ્રિત શાળામાં તેમને મદારીનાં પુનળાં જેમ શિક્ષક નથાવે તેમ નાથવા દેશું?

ત્યારે ફરીશું શું? ત્રણ વર્ષ અને તેથી વધારે ઉંમરના હજારો બાળકોને ક્યાં નાખવાં? તેમનો દિવસ કેમ પસાર કરાવશે? તેઓ આજની પ્રાથમિક શાળામાં જાય ત્યાં સુધી તેમનાં શરીર અને મન કેવી રીતે ખીજવાયાં? તેઓની શાળા કેવી જોઈએ ને કેણે ચકાવે? આ અધા પ્રશ્નો આપણે ઉકેલવા જોઈએ. પાંચ પચીસ થીમન્નોનાં છાત્રાં મોન્ડીસોરી પદ્ધતિએ શીખે તે સંતોષની વાત છે, પણ તેથી લાખો ખીજા બાળકોનો કેવડો નથી ઉકલતો. સ્ટેડ થોડી થોડી કિન્ડરગાર્ટન શાળા શરૂ છે પણ તેમાં થોડાંએક શહેરનાં બાળકોને જગા છે. ગામડાનાં અને શહેરનાં ખીજાં બાળકો રખડે છે-રખડે છે, તેમનું શું?

આપણી સામે લાખો બાળકોનો પ્રશ્ન છે. અને તે મોટા પાયા પર ઉકેલવો જોઈએ. એનો ઉકેલ સારી મોન્ડીસોરી શાળા સ્થાપવાને અનુકૂળતા આપશે. પ્રાથમિક શાળાના બહુતરનું સુગમ પણ એના સારા ઉકેલમાંથી આવશે. ટુંકમાં આ બેઠાર બાળકોની સંખ્યાને આપણે તેમની આજની સ્થિતિમાંથી બગારીશું એટલે તેઓ કાલે આપણા મેદા તેજસ્વી યુવાનો ને પરમ દેશડે પ્રાણવાન શહેરીઓ થશે જ.

આ પ્રશ્ન ખાતરી માણસનો નથી; માત્ર એક થીમન્નોનો નથી; એકાદ દૃષ્ટક શિક્ષકનો નથી; એકલા કેળવણી ખાતાનો પણ નથી. આ પ્રશ્ન એક બાળકથી

સઘળાં રાખ્યોનો અને ખીજી બાજુથી આખી પ્રગતો છે. અને તે આ રીતે ઉન્ની સહે.

આપણે સ્થળે સ્થળે ' બાળકીડાંગણો ' સ્થાપવાં જોઈએ. બાલશાળાઓ, અધ્યાપનમંદિરો વગેરે બાળકોને ખીજી બાજુનો માથે અંક અને અક્ષરનું જ્ઞાન આપે છે. તેથી તેમને શાળા અને મંદિરે દહીએ. ' બાળકીડાંગણો ' બાળકોને વિદ્યાસહ એવી કીડાઓ આપે.

બાળકીડાંગણો દરેક દરેક ગામમાં જોઈએ. મોટું શહેર હોય ત્યાં દરેક દરેક જગ્યામાં જોઈએ. આ કીડાંગણોનો ઉદ્દેશ આ પ્રમાણે રાખવો:—

“ વસુધી સાત વર્ષનાં એટલે પ્રાથમિક શાળામાં જવા યોગ્ય થાય ત્યાં સુધીની ઉંમરનાં બાળકોને શેરીની વિવિધ બટીમાંથી બચારી લેવાનો; તેમજ માબાપના અતિ સાડમાંથી અથવા બેદરકારીમાંથી અથવા જોડુકમીનાંથી અથવા ધરના અયોગ્ય વાતાવરણમાંથી છોડાવવાનો; તેમજ બાળકની ખીલતી જતી ઈંદ્રિયો અને મનને પોપડ એવું કેળવણીની દૃષ્ટિએ રંગેલું સુખી અને તંદુરસ્ત વાતાવરણ અને ક્રિયાઓ આપવાનો. ”

જે બાળકો સારી મોન્ડીસારી વાળા કે સારી કિન્ડરગાર્ટન શાળામાં જતાં હોય તેઓ આ શાળામાં ન આવે, કારણ કે ઉક્ત શાળાઓને ' કીડાંગણો ' કરતાં વધારે કયા દરજ્જાની લેખ ૧ માં આવે છે. ત્યાં ઈંદ્રિયવિદ્યાસ તથા મનવિદ્યાસનાં શાસ્ત્રીય સાધનો છે. ત્યાં વધારે કુશળ શિક્ષકને માગીએ છીએ.

આવાં કીડાંગણો દરેક ગામની ભાગોળે ને ગામડું હોય ત્યાં પાદરે સ્થાપવાં જોઈએ. ગામનાં બાળકો ત્યાં બેગાં થાય અને શિક્ષક તેમને જૂદી જૂદી પ્રવૃત્તિઓ આપ. ' કીડાંગણો ' એટલે માત્ર રમત રમતનાં સ્થળો નહિ; તે તેવાં ન જ બનવાં જોઈએ. તેની પ્રવૃત્તિની મર્યાદા છે તેમ તેની પ્રવૃત્તિનું અમુક ચોક્કમ વિધાન પણ રહેવું જોઈએ. કીડાંગણની સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ આવી રાખવી જોઈએ.

કીડાંગણની પ્રવૃત્તિઓમાં પહેલી અંગરક્ષણ અને સ્વચ્છતાપ્રેરક પ્રવૃત્તિઓ ગણાય; જેવી કે:—

૧ હાથ મોં યોનાં ધીબવું.

૨ કપડાં પહેરતાં ધીબવું.

૩ મંદાં તથા ફાટલાં કપડાં સારાં નથી તે તરફ ધ્યાન એવી મુશ્કેલી કેળવવી.

૪ વાળ, આંખ, નાક, કાન વગેરે સ્વચ્છ રાખતાં શીખવવું.
૫ દાંત સ્વચ્છ રાખતાં શીખવવું.

નાનાં ત્રણ વરસનાં બાળકોને આ બધું પ્રેમપૂર્વક અને કાળજીપૂર્વક શીખવવું જોઈએ. તેઓ અંગતી ગંદકીથી વરવાં શામે છે એ ઉપરાંત કંટાળે છે; તેમને સ્ફુર્તિ હાગતી નથી. ત્યારે તેઓ સ્વચ્છતાનો આનંદ લેતાં થાય છે ત્યારે તેમનું મન યીજી બધી બાબતમાં પણ પ્રગ્લ રહે છે. તેમનું શરીર અને મન હળવાં બને છે. સ્વચ્છતા કલાદષ્ટિના પાયા રૂપ છે, આરોગ્યનું મૂળ છે, નીતિનો પ્રાણ છે. બાળકને આ પાયાનું—મૂળનું—પ્રાણનું શિક્ષણ ન આપીએ અને આગળ જઈએ તો ગાન ઉપર આરસનું મકાન ચણવા બેગેબર થાય. દરેક ક્રીડાંગણ સવારે સંખ્યાબંધ છોકરાંઓને સ્વચ્છ કરી એક દારમાં બેસારી શરીર અને મનની સ્વચ્છતાનો આનંદ આપશે ત્યારે દેશના વાતાવરણમાં એક મોટું જગર એવું બંદી મોલું ફેલાશે. એટલાં બધાં બાળકો સ્વચ્છ ને તેથી પ્રકુલ ! આપણા ગંદા દેશ માટે આ કાંઈ નાની સૂતી વાન નથી; જેવું તેવું લણનર નથી; જેવી તેવી પ્રાતઃક્રમો માર્ગ નથી; કેમકે એક અસ્વચ્છતાને કારણે તે દુનિયામાં આપણે હડધૂત થઈએ છીએ. સ્વચ્છતા વિના બાળમરણ કેટલું વધતું જાય છે એ જેઓ જાણે છે તેઓ આની કિંમત કેટલી સમજે ? આંખો સ્વચ્છ રહે, દાંત સ્વચ્છ રહે, નખ અને વાળ સ્વચ્છ રહે, હાથ મ્હોં સ્વચ્છ રહે એટલે તો જ તુઝોથી બચવાનો લગભગ રાજમાર્ગ જડી ગયો. ક્રીડાંગણોની આ પહેલી પ્રવૃત્તિ થઈ.

ક્રીડાંગણની બીજી પ્રવૃત્તિ અંગબળ અને સ્ફુર્તિ તથા આનંદ માટેની કસરતો અને રમતો છે. આ રમતોમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

- ૧ રેતીનો અખાડો જેમાં બાળકો દોડે, ફૂટે, આબોદે ને પડ્યાં રહે.
- ૨ દોડવા અને કેંકવા કુદવા માટેનાં મેદાનો.
- ૩ ચડવા ઉતરવા માટેની નીમરણીઓ.

૪ કવાયત.

૫ શેરીની લોકરમતો.

નાની વયમાં બાળકના શરીરને ઘડવા માટે જેટલી કાળજી લઈએ તેટલી જોઈ છે. શરીર એ પાયો છે; એના ઉપર આખી ઇમારતનો આધાર છે. એ જ ખરું અને પહેલું લણનર છે. બાળકો પ્રાથમિક શાળામાં જઈ કક્ષા વગેરે શીખે તે પહેલાં તેમનાં શરીરો બળવાન થઈ જવાં જોઈએ. ક્રીડાંગણોમાં

આ આખત પર ખાસ ભાર અપાવો જોઈએ.

પ્રત્યેક ક્રીડાંગણમાં આગકા રચચ્છ યર્ષ વ્યવસ્થિત થઈ રમત રમવા ઉતરે. તેઓ કસરત માત્ર પર પાસે ઉભાં રહી માત્ર કસરત ન કરે; તેઓ દૃઢ પ્રમાણે લાથ પગ દક્ષાવી માત્ર ઊભી સૂકી ક્યાવત પાણુ ન કરે; તેઓ ઉત્તમ કુશલે તેમ કુદે દેડે પણ નહિ, ખુલા જગ્યામાં રેવેન્ડાએ આગમાં હરજાં જેમ એકલાં અગ્ર સાથમાં લેવા કુદે, જે, રેલીમાં આગોટે, ગંજારીવાં ખાત, કુના કરે, શેરીમાં અને ઘરમાં રમાની રમતાં રમે ને ગમમત સાથે શરીરને વિકસાવે. આગકાને માટે શિક્ષક તો ઉભા જ હોય. જનતાં સુધી તે આગકાને ઇચ્છાપૂર્વક રમવા દે, ને તે તેમનાં શરીરને ઇંગ ન આપી જાય તેની ઇચ્છા રાખે જાય. તે તેમની ભેગો બળે પણ ખરે ને તેમને રમાડે પણ ખરે, પણ તેણે સાથે રમણુ જ જોઈએ એવાં નિયમ નહિ. રમતાં ન આવડતું હોય તેને તે રમત જનાવે; રમવામાં થઈ પડતી ગડબડ કેમ અટકે તેના નિયમો મોજે ને અમલમાં મકાવે; અડચણ કરે તેવાં આગકાને દર રાખે ને તેમને કારે મૂકી જૂદે કાગે મૂકે. તે સૌના આનંદમાં આનંદથી ભાગ લે; ઘોંઘાટ ન થવા દે; તેમ રમત રમતની ખાતર નહિ કે હારજીતની ખાતર એ વાત સદા ધ્યાનમાં રાખીને રમત ચાલવા દે. છાકરાંઓ ત્યારે રમતાં રમતાં વાદે ચડે છે કે ચડ્યા ચડતી કરે છે ત્યારે તેમાંથી હારજીત જાગે છે ને પરિણામે ને એક બીજા વચ્ચે વેરની ને એવી દલકી કાગણી પેદા કરે છે. તેને લીધે રમતનો આનંદ ઉડી જાય છે ને તેને જાહેર આધ્યાધી ને ગાળાગાળી આવે છે. શેરીની રમતોમાં આમ વારંવાર જાગે છે. માટે તો ક્રીડાંગણનો શિક્ષક આ આખત પર ખાસ ધ્યાન રાખે. બેમાં ચએલાં આગકાનો આ રમતની પ્રવૃત્તિમાં ધણે વખત સુખ રૂપ જશે.

રમત ગમનથી ધરાઈ ગએલાં આગકાને શિક્ષક ત્રીજા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ આપે. આ ત્રીજા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ આગકાને સામાજિક જીવન ગાળવા માટે લાયક કરવાની છે. આગકાને ઘરમાં પણ ધરના સમાજમાં રહેતાં ને જીવતાં શીખવું પડે છે; ત્યાંથી આગળ વધીને તેની સાળાના અને શેરીના સમાજમાં જીવવાની જરૂર પડે છે; ત્યાંથી આગળ વધતાં તેને ધીરે ધીરે મોટા સમાજમાં જવાનું છે. નાનાં આગકાને કેટલીએક આવી તાલીમ આપીએ:—

૧ કેમ મકાઈથી ચાલવું.

૨ કેમ ખેસવું.

૩ કેવી રીતે બીજા સાથે અદ્યક્ષી વાત કરવી.

૪ કેવી રીતે બીજા ધામે વસ્તુ માગવી.

૫ કચેરા વગેરે ક્યાં નખાવ.

૬ એક બીજાને કેમ બોલાવાય.

૭ એક બીજાની ચીજોને કેમ માન અપાય.

શિક્ષક પોતે આ આખતમાં આજકાને કેમ કંચું તે બંતે કરી બતાવે ને પછી આજકા રમત રૂપે અધું વારાકરતી કરે ને તે પ્રમાણે વર્તે તેવો પ્રબંધ રચે. આજકાને આ અધું ગમશે. તેઓને લાગશે કે તેઓ તો નાના મનુષ્યો છે, શહે-રીઓ છે. તેઓ મોટાઓ પેઠે માનમરતવાથી વર્તી શકે છે. તેઓ પણ મોટાઓ પેઠે માનને પાત્ર છે. આજકાએ આજકા નથી રહેવાનું. તેમને આપણે આજકા જ નથી ગણવાનાં, તેમ તેમને તેવાં રાખવાનાં પણ નથી. તેઓ આશ્વાસરવાથી પણ નાના મદ્દગદ્દરથો બને છે. તેઓને તેમની વયના પ્રમાણમાં જવાબદારીનું જ્ઞાન આવે છે. તેમને તે જ્ઞાન જોશાવે છે. તેમાં વધારે પડતું કરવાથી અશક્તિ પડયણ અને કૃત્રિમતા આવે છે, પણ જેટલું સ્વાભાવિક છે. તેટલું પણ ન થવા દઈએ, તેની જોડવણ પણ ન કરીએ તો તેઓ આજકા જ રહે તે તેમજ તેઓ રહ્યાં છે. તેથી જ તેઓની શક્તિ વધી નથી. ને તેથી તેઓ સશક્ત થવું જોઈએ તે વખતે અપંગ બને છે. ક્રીડાંગણોએ આ પ્રવૃત્તિ ને બીજી અધી પ્રવૃત્તિઓ આજકાને આહુડાં કે આજકા રાખવા માટે કરવાની નથી પણ તેમને સાચી માણસાઈ મળે તે માટે કરવાની છે.

ક્રીડાંગણનાં આજકા માટે શરીરવિકાસ સાથે બુદ્ધિવિકાસની યોગના જોઈએ. ક્રીડાંગણોમાં અક્ષરજ્ઞાન કે અંશજ્ઞાન ન આપવું એ નિયમ જ જોઈએ. નહિતર તો એ રથજો થોડા જ વખતમાં અધકચરી કોઈ પણ પ્રકારની શાળા જ બની જાય. પણ તે સિવાય બુદ્ધિના વિકાસનો પ્રબંધ થયો જોઈએ. આ માટે આજમનને રુચિર એવી પ્રવૃત્તિઓ જોડવી; જેવી કે:—

૧ વાનાંઓનું કથનશ્રવણ.

૨ ગીતો અને કવિતાઓનું કથનશ્રવણ.

૩ કુદરતનો પરિચય.

૪ ચિત્રોનું દર્શન.

આજકાને વાનાંઓ ગમે છે એ સામીન કરવાપણું નથી. ગીતો અને કવિતાઓ પણ પ્રિય લાગે છે. આ બંનેના પરિચયથી આજકાની સાહિત્યરસિક

વૃત્તિને પોષણ મળે છે, તેનો સમૃદ્ધિદાયક વધનાં તેની ભાષા થાય છે તે સમૃદ્ધ થાય છે વગેરે ચણા દાખલાઓ થાય છે.

કુદરતનો પરિચય એટલે નિર્મળની જે સુંદર દૃતિઓ છે તેનો પરિચય. આકાશ, આગ, વન, હુગરા, નદી વગેરે તેમજ પશુઓ, પંખીઓ, પતંગિયાં, છવડાં, વગેરે એવાથી આગકની અવલોકનશક્તિ ખીસે છે. તેથી ઈંદ્રિયોનો વિકાસ થાય છે તે સાથે સાથે તેમાં મનોવ્યાપર ચાલે છે તેથી બુદ્ધિની કેળવણી મળે છે. આ બધાનો પરિચય આગકને ભવિષ્યનાં મોટાં કામો કરવામાં મદદગાર થાય છે. એની ઉડી ઉડી છાપ કાઢના માહિત્યમાં, કાઢની કળામાં, કાઢના ઉદ્યોગમાં, કાઢની વૈજ્ઞાનિક શોધખોળમાં આગક જતાં ઉપયોગી થાય છે. આગક અન્નભુખણે પણ સમર્થ દર્શની સૃષ્ટિનું દર્શન અને પરિચય કરી તેની મહત્તાનું જ્ઞાન કરે છે. એની સાર્થકતા ભવિષ્યમાં થાય છે. કીડાંગણુ એક નવીન શાળા છે. એનો કાર્યક્રમ પણ નવીન પ્રકારનો છે. એ કાર્યક્રમ એટલે આજની શિક્ષણની નવી દૃષ્ટિએ આગવિકાસ માટે જે વસ્તુનો અનિવાર્ય સ્વીકાર કર્યો છે તે છે. એટલે જ તે સૃષ્ટિદર્શનને કીડાંગણુમાં મહત્વનું સ્થાન સમજવું. કરવા જવું વગેરેથી પ્રાકૃતિક બૃજોળનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય તે નો એમાં આવી જતી જ વાત છે.

કીડાંગણુની એક ખીજ પ્રવૃત્તિ પણ છે, તે તે ઉત્તમ વાતાવરણની. કીડાંગણુ રમતનો અખાંડ નથી, શિક્ષણની શાળા નથી, ભાષા કે બૃજોળનો પાસો નાખવાની જગ્યા નથી. ખરી રીતે એ સંસ્કારભૂમિ છે. બાલમન ઉપર ઘરમાં નહિ પડેલા અગર કાચા પડેલા સંસ્કારોને મુકવાના છે તે તેને દૃઢ પણ કરવાના છે. નાની ઉંમરમાં જે છાપ પડી તે પડી. કુમેળી ડાળ વળી તે વળી. પાકે કાંકા ચડના નથી, એ બધી કહેણીમાં ધણું સત્ય છે. નાની ઉંમરમાં પડેલી છાપ ઉંમર સાથે વધતી જાય છે. સારી માડી છાપો સારી માડી મોટા પ્રમાણમાં થઈને ઉભી રહે છે. મોટપણુ એટલે નાનપણુનો વિસ્તાર કે મોટું રૂપ. માટે નાનપણુમાં જે સંસ્કાર પડ્યા તે જ સાચા.

આ માટે કીડાંગણુમાં સારી વ્યવસ્થા જોઈએ. કીડાંગણુ એટલે સ્વચ્છતાનો નમુનો. કીડાંગણુ એટલે મનની અને તનની વાજળી સ્વતંત્રતાનું સ્થળ. કીડાંગણુ એટલે બાળકને પરસ્પર હળવા મળવાનું અને મૈત્રિ કેળવવાનું સ્થાન. કીડાંગણુ એટલે શિક્ષક અને બાળકના પ્રેમનો મુસંગમ. કીડાંગણુ એટલે સંભાષિત ધર્મ અને સુનીતિનું વાતાવરણ.

બાળકો રમી કરી, વાર્તાઓ માંભળી, પ્રાર્થના કરી શિક્ષકોને અને એક બીજાને નમી ઘેર જશે એટલે તેમના મનમાં કીડાંગણની છાપ રમી રહેશે. એ છાપ ધીમે ધીમે ઘરના વાતાવરણમાં પેસશે.

આવાં કીડાંગણો એટલે માત્ર મેદાનો નહિ. આ કીડાંગણો એટલે ઘર અને શાળા વચ્ચેના પુલો. કીડાંગણના ઉદ્દેશ પ્રમાણે ત્યાં ઘટની સામગ્રી નોંધએ. અહીં કેટલીએક દાખલા રૂપ આપી છે:—

૧ ધડીવાળ.

૨ ઘંટ.

૩ પાણી પીવાની વ્યવસ્થા.

૪ હાથ ધોવા માટે પાણીની બાકલીઓ, દુવાલો.

૫ કાચ, દાંતીઓ.

૬ પગલુજૂતો.

૭ ટોપી, કાટ વગેરે મુકવા માટેની ખીનીઓ.

૮ કાળું પાટીયું ને ચાક

૯ દડાઓ, ગેડીઓ વગેરે રમતનાં સાધનો.

૧૦ પાથરણું: ઉપરાંત સ્વચ્છ મદાન, માફ રાખવાની સામગ્રી વગેરે.

આ કીડાંગણુ એટલે એક નવા પ્રકારની શાળા. તેનો શિક્ષક હરકાંઈ ન ધર્ષી શકે. તેનામાં મોન્ડીસોરી શિક્ષકની આવડન ન હોય તો આજે; તે સિનીયર કે એવો ટ્રેઈનડ શિક્ષક જ નોંધએ એમ પણ નહિ. પરંતુ છતાં તે ગમે તે રસ્તે આજ્યો જતો માણસ તો નહિ જ પાકવે. કીડાંગણુ એટલે માત્ર દોરોને પૂરવાના ડબ્બા જેવી બાળકોને એકાં કરી અમુક વખત પૂરી રાખવાની જગા નહિ. તેમ તેમને આમ કરે તેમ કરે એમ વગર સમજ્યે કહેવા અને ફરાવવાનું સ્થાન પણ નહિ. એમ તો એ શિક્ષણની એક શાળા છે. ત્યાં જેમ આગવાન કુંડામાં ઉછરતા છોડોને કાળજીથી, સંભાળથી, ચોખ્ખાતરપાણી આપી ઉછેરે છે તેમ અહીં શિક્ષક આ નાની વયનાં કુમળાં બાળકો માટે કંરવું પડે. આ કામ માટે શિક્ષકોને તૈયાર કરવા નોંધએ. જો કાંઈ રાજ્યને કે પ્રાંતને એવી મરજી હોય કે મારી પ્રજાનું એક પણ બાળક શેરીમાં રખડશે નહિ તેમ ઘરમાં ગેંધાશે નહિ તો સંખ્યાબંધ કીડાંગણુ તેણે સ્થાપવાં નોંધશે. એ સંખ્યા જ એ રાજ્યની ખરી ભાવિ આબા-

દીની નિશાની છે, એમ કહ્યો તે રાજ્ય આજની પોતાનો અને પ્રજાનો દદ પાગો નાખે છે. આવા રાજ્યે કે પ્રજાએ શિક્ષકો કેળવી લેવા. મોન્ટીસેરી શિક્ષકોને તૈયાર થતાં વાર લાગે. તેમના દરજ્જા પ્રમાણે તેની કિંમત પણ વધે છે. આપણે તો સંખ્યાબંધ ક્રીડાંગણનાયકો બોલ્યો છે. તે અધા કાંઈક સોંચા હોય તો જ પ્રયોગ આલી શકે. દરેક રાજ્ય શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે અધ્યાપનમંદિર કાઢે; તેમાં દરેક ગામમાંથી એક અથવા બે માણસોને—સ્ત્રી યા પુરુષો—ચૂંટી કાઢી તેમને તાલીમ અપાવે. આ સ્ત્રી યા પુરુષની યોગ્યતામાં ખામ કરી શીક, આગકો પ્રત્યેની મમતા, ખીજી પ્રાપંચિક આવહારિક પ્રવૃત્તિમાંથી મુક્ત એટલાં વાનાં બોલ્યો. તે કેટલું બહુલ છે તે ઉપર યોગ્યતા ન અંકાય; તેનો ઉત્સાહ કેટલો છે, તેના સ્વભાવમાં ધીરજ કેટલી છે, આળસેમ કેટલો છે, મરજતા કેટલી છે એ ઉપર તેનો તોલ થાય. તેઓની આર્થિક જરૂરીયાત મધ્યમ જ હશે ને તેની બોલ્યો.

આવાં સ્ત્રી પુરુષોને ત્રણ માસ એકઠાં કરી રાજ્યોનો શિક્ષણ-શાસ્ત્રી જે જે વિષયો ક્રીડાંગણોમાં મૂકવામાં આવ્યા છે તેને કેમ લેવા તે સમજાવે. પુસ્તકો ન બાળાવે પણ મોટેથી કહી ગળે ઉતારે ને કેમ થાય તે કરી બતાવી કરતાં કરે. જેઓ લાયક માત્રમ પડે તેમને ગામડે ગામડે મોકલી આપે.

આખા રાજ્યના આવા અધા શિક્ષકો ઉપર રાજ્યના કેળવણી ખાતાની દેખરેખ રહે. તેના પ્રતિનિધિઓ ક્રીડાંગણો વારંવાર તપાસે ને તેનો ઉદ્દેશ પાર પડે છે કે નહિ તે જુઓ.

દર વર્ષને અંતે મુખ્ય અધિકારી અધા શિક્ષકોનું સંમેલન કરે ને તેમને ભવિષ્યમાં કેમ કરવું તેથી સલાહ આપે.

આવાં ક્રીડાંગણો, રચળે રચળે જેમ સુધરાઈ ખાતા તરફથી બતીઓ મૂકવાની જરૂર છે તેમ, કેકાણે કેકાણે રચવાવાની જરૂર છે.

રાજ્યો અને પ્રજાઓનું આ કામ છે; જેમને પોતાની ભાવિ પેઢી અને પ્રજા સુધારવી હોય તેમનું આ કામ છે.

શ્રીકૃષ્ણામર્તિ આશ્રમમંદિર

૧૭-૪-૨૮

પ્રમીલી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે ગિજુભાઈ.

શ્રી ફાર્વસ ગુજરાતી સમાજે

શ્રીયુત ઇલાહાભાઈ આણંદજી આવડા

તરફથી મવિનય અર્પેય છે.